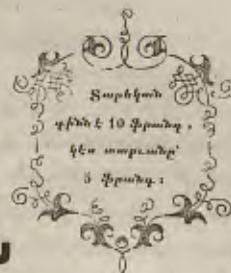




ԵՌՄՄՄՄ



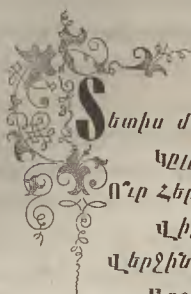
Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 1.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ

ՆՈՐ ՏԱՐԻ



Տեախ մ'եղաւ որ Կոռնոսին
 Կրլած որդիքն դուրս բերաւ .
 Ո՛ր Հերակղէս մ'որ մեզ փրկէ
 Վիշապներէն, զոր ծընաւ
 Վերջին արիւնն ազատութեան :
 Ազօտ լոյս մ'է շուրջ պատեր .
 Արշալոյս է, կ'ըսեն ոմանք,
 Ոմանք՝ թըռռող մէկ ըստուեր :
 Թըռռող աչքով մը պատանայ
 Հարեւանցի որ նայուի,
 Ատեն մը կայ՝ խոր լըռութիւն
 Պատած է շուրջ ամէն դի :
 Վայնասուններն ալ չեն լըսուիր
 Գուրսը դաշտերն Արեւին .
 Բայց չեն լըռած դեռ խեղճ լացքեր
 Ընտանեաց դիրկն առտընին :
 Տըխուր սըրտով, սուգերու մէջ,
 Ինչպէս կ'ընեն բիւր անձինք,
 Գըրջիս ուրախ դէմք մ'որ տայի,
 Կը խաբէի ես ինք զինք :
 Բայց ի՞նչ է ան որ կը լըսեմ .
 Ինչո՞ւ են ազ խընտոււմներ,
 Չայներ երգի շըշուկ պարու .
 Տարեգըլուխ է եղեր :
 Հապա չըսեն, մարդ, դուն խենթ ես :
 Ինտո՞ր մոռցար երեկուան
 Գըլխէզ անցած այն անհամար
 Վայերն ու ցաւն անդարման :
 Երջանիկ ես, մարդ մոռացկոտ .
 Քեզ վըրդովել չեմ ուզեր .

Չեմ ուզեր լոյս քըռնել առջեւդ,
 Ուր բացուած են մեծ վիհեր .
 Ինչո՞ւ ըզքեզ ընկճող տուրքերն
 Բերեմ հիմակ ես քու յուշդ .
 Ինչո՞ւ յիշեմ այն թանկութիւնն
 Որ կըթափէ քեզմէ ուժդ
 Սընանկութեանց խեղճութիւններ
 Չեմ շարեր քեզ հոս կարգաւ .
 Չըսեմ դողն այն սըրտիդ, գալիքն
 Երբ կը բերես ըզմըտաւ :
 Ընտանեաց տէր դուն անշուշտ չես,
 Թէ չես ըզգար աս բոլոր .
 Աստուած տայ որ երբեք չըզգաս .
 Բայց, ո՛հ, առջեւ է պըզտոր :
 Անցածն ըստոյզ, գալիքն անստոյզ .
 Յուսալով շատ սովորեցար .
 Կը յուսաս դեռ, աղէկ կ'ընես .
 Բայց չիհաներ այն կատար :
 Ի՞նչ գեղեցիկ դասեր տըլին
 Քեզի վերջին տարիներս .
 Մերթ հեռւանց ու մերթ մօտուտ
 Դէպքեր տեսար դուրսն ու ներս :
 Երանի՛ք քեզ եթէ կըրցար
 Ճանչնալ Չեռքն այն դօրաւոր,
 Որ իր գործոց նըպատակէն
 Սխալիլ երբեք չէ սովոր :
 Հոն կը դըտնես, մի կատկածիր,
 Անցածներուն բանալին .
 Անով կըրնաս ընել մինակ
 Երջանկաւէտ քեզ դային :

==

Հին շուստտոռ աշտարակին պահապանը:

Ա.

Վարոնի ու Թիրոնտի գետաբերաններուն մէջ տեղի ծովեղերէն քիչ մը հեռու փոքր կղզեաց խումբ մը կը գտնուի, որոնք ծովու տակէն ժայռերով իրարու հետ միացած կ'երեւան: Աս թաղուած ժայռերու լեռանց շղթան ան կողմերէն անցնող նաւերուն շատ վտանգաւոր ըլլալուն, ասդին անդին լուսատու աշտարակներ շինուած են, որոնք նաւերուն կ'առաջնորդեն եւ վտանգը հեռուէն կը ցուցնեն:

Ասկէ շուրջ քառասուն տարի յառաջ, որ ատեն կ'իյնայ մեր առաջիկայ պատմութեան ժամանակը, նոյն կողմերը գտնուող լուսատու աշտարակներուն մէջ՝ ամենէն հինն ու ծանօթն էր Հին աշտարակ ըսուածը, որն որ միակ պահպանի մը յանձնուած էր:

Սիմոն Լաւոյ ինը տարիէ վեր նոյն աշտարակին մէջ կը բնակէր, ուրիշ ընկեր չունենալով բաց ի ան ալիքներէն՝ որոնք իր կղզւոյն քովէն մոնչելով կ'անցնէին, եւ ծովու թռչուններէն՝ որոնց ճուղղելու ձայնը կը լսէր, երբ որ բազմութեամբ աշտարակին վրայէն կը թռչէին կ'անցնէին: Աշտարակին մէջ իր սենեակը հաղիւ նաւու խցի մը ընդարձակութիւնն ունէր. սակայն պահպանի մը բնակութեան բաւական էր: Իսկ նոյն սենեակին կարասիքն ու զարդերն էին ողորմելի խշտեակ մը, նաւավարի արկղ մը, փայտէ սեղան մը եւ քանի մը տախտակ՝ որոնց վրայ իր բոլոր կազմածքը դրած էր:

Աշտարակէն երեք մղոն հեռու գտնուող նաւահանգստէն ամէն շաբաթ օր մակոյկ մը կ'ելլէր, եւ մէկ շաբաթուան համար իրեն հարկաւոր եղած ուտելիքը կը բերէր: Իսկ եթէ ինք յանկարծակի բանի մը կարօտութիւն ունենար, աշտարակին վրայ դրօշ մը կը բանար, զորն որ նաւավարը նշմարելով, անմիջապէս մակուկովն աշտարակին առջեւը կ'երեւար:

Օր մը նաւավարը՝ որոշեալ ատենէն դուրս եւ աշտարակէն սովորական նշանը չտրուած, ինք իրմէ եկաւ: Աս անսովոր այցելութեան պատճառն ան էր, որ Սիմոնին քոյրը ծանր հիւանդ ու հոգեվարութեան մէջ ըլլալով, մահուան անկողինին մէջ զինքը վերջին անգամ մ'ալ տեսնել կը բաղձար: Նաւավարը հետը մարդ մ'ալ բերած էր, որ պահպանին հեռաւորութեան ժամանակն անոր տեղը բռնէ:

Քիչ մը ետքը նաւը դէպ ի նաւահանգիստ սկսաւ ետ դառնալ: Նաւուն ետեւի կողմը նաւավարին քով նստած էր պահպանը: Լաւոյ հաղիւ վաթսուն տարուան կ'երեւար. բայց իր կուստ ճակատը, ճմուռկած ու ինկած պոսերը, թափած աղբաները՝ կը ցուցնէին թէ ծովու վրայ անցուցած կեանքին մէջ որչափ նեղութիւն կրած է: Հագած նաւաղի զգեստն ամենեւին մտադրութիւն շարժելու բան մը չէր ունենար, եթէ կապոյտ թիկնոցին վրայ՝ գոյնը նետած ժապակէնէ կախուած՝ Պատուոյ լեգէոնի խաչը չտեսնուէր, որն որ

ժամանակին երկայնութենէն սեւցած էր: Սիմոն նոյն խաչն այնպիսի քաջութեան գործքի մը համար ստացած էր, որմէ իր բնաւորութիւնը յայտնի կ'երեւայ: Անգղիացւոց ու Գաղղիացւոց ծովական պատերազմի մը մէջ, թնդանթաճիգ նաւի մը վրայ առանձին մնալով ու երկու անգղիական նաւերէ հալածուելով, չուզեց անձնատուր ըլլալ, հապա նաւուն դրօշն առած՝ ծովը նետուեցաւ. եւ կէս մը լողալով, կէս մ'ալ ալեաց օգնութեամբը կիսամեծ ծովեղերքը հասաւ, ուր քիչ մը ետքը քանի մը գեղացի զինքը գտնելով՝ խելքը վրան բերին: Աս քաջութեան լուրը չորս կողմը տարածուելով, մինչեւ կայսեր ականջը հասաւ, որն որ իրեն Պատուոյ լեգէոնի խաչը շնորհեց:

Ասկից զատ՝ Լաւոյ իր գլխաւորաց մտադրութիւնն իրեն ձգած էր՝ իր ստոյիկեան հաստատութեամբը, որով իրեն տրուած ամէն դժուարին ու վտանգալից հրամանները կը կատարէր: Իբրեւ Սպարտայի հարազատ որդի, հայրենեաց ու օրինաց համար մեռնելու միշտ պատրաստ էր:

Արդ Լաւոյ մակուկին մէջ ձեռուները խաչաձեւ կուրծքին վրայ դրած, մէկ ոտքը նստարանին վրայ կռնցնուցած, քրօջ հիւանդութեան վրայ Յակոբ Մերլէ նաւավարին ըսածներուն միտ կը դնէր: Իր տուած պատասխաններն անզօգ գոչումներ էին, որոնցմով երբեմն երբեմն խօսակցութիւնը կ'ընդմիջէր: Վերջապէս սկսաւ բերնէն գոնէ միավանկ բառեր հանել, երբ որ նաւավարն իրեն ուղղակի հարցում մը կ'ընէր: Ի բնէ արդէն քիչ խօսող ըլլալով, լուսատու աշտարակին պահպանն ըլլալէն ետեւ՝ երկայն ատեն լուրութիւն պահելու այնպէս վարժած էր, որ կարծես թէ խօսած ատեն նոյն իսկ իր ձայնը զարմացում կը պատճառէր իրեն, եւ օտար լեզու մը խօսելու պէս՝ մեծ դժուարութեամբ կրնար բառերը քովէ քով բերել ու մտքին մէջ եղածը բացատրել:

Ընդհակառակն Մերլէ նաւավարը զարմանալի բնական ճարտասանութիւն մ'ունէր. գեղեցիկ դարձուածները, վկայութիւնները, նմանութիւններն ու առակները բերնէն հեղեղի պէս առատութեամբ կը վազէին: Ասկից զատ՝ Մերլէ ան տեսակ մարդիկնէրէն էր, որոնք ամէն բանի մէջ մտած ելած են, ամէն արուեստէ քիչ շատ կը հասկընան, առանց մէկն ալ կատարեալ գիտնալու: Երբեմն հիւսն, երբեմն դարբին, երբեմն նաւավար եւ երբեմն իրաւագէտ կ'ըլլար, մինչեւ երբեմն նաեւ անասուններու եւ նոյն իսկ մարդիկներու բժշկութիւն կ'ընէր: Ասոր համար ալ ան կողմերը մեծ համարում մը կը վայելէր, այնպէս որ ամէն մարդ զինքը տեսած ատեն՝ կողջուէր, եւ սովորաբար իրեն Պարոն Մերլէ անունը կու տային:

Մերլէ՝ իբրեւ բժիշկ՝ պահպանին քրօջ հիւանդութեան վրայ խօսելէն ու մահացու կոչելէն ետեւ, փիլիսոփայի պէս ալ զինքը մխիթարեց, ըսելով որ Ամէնքս ալ մահահանգու ենք ու վաղանցուկ ծաղկի մը նման պիտի թողմինք: Վերջապէս սկսաւ փաստա-

բանի լեզու բանեցնել, պահպանին խրատ տալով որ քրոջը մահուան է ետքը ինչ ընթացք բռնելու է:

Նախ եւ յառաջ պէտք է մոռնալ, ըսաւ ծանրութեամբ ու բացորոշ կերպով մը, որ մէջտեղը անչափահաս մը կայ, եւ թէ օրէնքը՝ ինչպէս սովորութիւն է ըսել՝ անչափահասից հայրն է, եւ անոնց ստացուածոց վրայ կը հսկէ: Կարելի է ըսէք թէ շատ անչափահասք կան, որոնք ստացուածք չունին: Բայց հոգ չէ: Հարուստն ու աղքատը նոյն իրաւունքը կը վայելեն, ամէնքս օրինաց առջեւ հաւասար ենք:

Լաւոյ քթին տակէն չըմ մը մոռնաց:

Արդ, շարունակեց Յակոբ, որն որ աս հատուձեռնարկութեան կերպը շատ կը սիրէր. վերոյիշեալ օրէնքը՝ թէ աղքատաց եւ թէ մեծատանց ժառանգութեան վրայ կը հսկէ. ալ հիմայ՝ յեղափոխութենէն ետքը՝ աղքատի, աղնուականի ու քաղաքացւոյ մէջ զանազանութիւն չկայ:

Պահպանը հաւանութեան նշան մ'ըրաւ:

Մարիամ քրոջ ստացուածոց ցանկն առնելու՝ շատ թուղթ հարկաւոր է, ըսաւ Մերլէ՝ խօսքը յառաջ տանելով: Իսկ չ'ըմ բան մը չունի. եւ ըստ մեծի մասին քու ստակովդ կ'ապրէր...: Իսկ չ'մարդ, Մարիամին ու իր զաւկներուն երջանկութեան համար ձեռքէդ եկածն ըրիր:

Քշիր մը, մոռնաց Սիմոն:

Այո, այո, պատասխանեց Յակոբ, ամէն մարդ իր արեւակիցները հոգալու պարտական է, ասոր վրայ տարակոյս չկայ. ապա թէ ոչ՝ մարդը վայրենի դաշններէն ինչով կը տարբերէր: — Սակայն եւ այնպէս պէտք է խոստովանիլ, որ վրաց դժուարին գործք մ'առած էիր: Ինչ հոգեր չունեցար նոյն իսկ քեռառնդ կենդանութեան ատենը, որն որ հեթանոսի մը պէս կ'ապրէր, առանց կնոջն ու զաւակներուն վրայ հոգ ունենալու: Վերջէն ալ երբ որ Մարիամ՝ այրի մնաց, հարկ եղաւ որ դուն զինքը քու թոշակովդ կերակրես. վասն զի ինք տկար ու հիւանդոտ ըլլալով, օրըստօրական ապրուստը ծարելու կարողութիւն չունէր...: Ա՛հ, գոնէ ծովը զՏոնասիէն կուլ տուած չըլլար:

Դժբախտութիւն, դժբախտութիւն, գոչեց Լաւոյ, որուն բերնէն քեռորդւոյն մահուան տխուր յիշատակը վերջապէս աս խօսքերը հանեց:

Ինչ պիտ'որ ընես, աս աշխարհքս աշխարանաց ու արտասուաց տեղ մըն է, պատասխանեց Մերլէ, քարոզչի ձեւով մը: — Բայց ասոր կը զարմանամ որ չկրցանք իմանալ թէ նաւն ինչպէս ընկղմեցաւ:

Ժայռերը, ժայռերը, մոռնաց Սիմոն:

Այնպէս կարծուեցաւ, ըսաւ Մերլէ, վասն զի նաւը խորտակուած յատակով գտնուեցաւ. բայց նոյն օրը ծովը հայելոյ պէս հանդարտ ու խաղաղ էր: Իսկ Տոնա՝ թէպէտ տասնուհինգ տարւան էր, սակայն քաջ նաւավարի մը պէս կրնար նաւ կառավարել, եւ գիշերուսն մութին ալ այնչափ կ'օխած էր:

Անոր համար ես միշտ ըսած եմ ու կ'ըսեմ թէ ասոր մէջ ուրիշ բան մը մտած պիտ'որ ըլլայ: Բայց ինչ կերպով կրնայ իմացուիլ: Տոնային քովը քրոջմէն զատ մարդ չկար. ան ալ նոյն ատեն նաւուն մէկ կողմը քուն մտած էր: Ուստի եւ ուրիշ բան չիկրնար ըսել՝ բայց եթէ որ յանկարծակի հարուածէ մը արթննալով՝ նաւը դարձած եւ ինք զինքը ջրի մէջ գտաւ:

Սիմոն խորին հաւաշանք մ'ըրաւ:

Բայց դուն բախտը տես, շարունակեց Յակոբ: Ինչպէս կարելի է որ հաղիւ եօթը տարւան Գեղնեւրեսը՝ տախտակի մը վրայ ապաւինելով՝ աղատի, եւ առոյգն Տոնա շան պէս ծովուն տակը խղդուի: Ասիկայ նոր ապացոյց մը չէ՞, որ ամէն մարդ իր ծննդեան օրէն՝ իր սեպհական աստղն ունի:

Լաւոյ ալ աս կարծիքն ունէր: Ինչպէս հասարակօրէն անուս ու տգէտ մարդիկները կ'ըլլան, ինքն ալ աւելորդապաշտ ըլլալով, նաւավարին ըսածին ամենեւին անհաւանութեան նշան մը չըրաւ:

Իսկ անիկայ խօսքը յառաջ տանելով, սկսաւ երկայն բարակ խօսիլ Տոնային քրոջը վրայ, որն որ երեսներուն դեղնութեան ու գունատութեան պատճառաւ՝ ընդհանրապէս Գեղնեւրես կը կոչուէր: Մերլէ պահպանին հարցուց որ քրոջը մեռնելէն ետեւ՝ նոյն աղջիկն ինչ պիտ'որ ընէ:

Պատասխան տալը՝ հարցում ընելէն միշտ աւելի դժուար է. ուստի եւ պահպանը պատասխան տալ չկրնալով, տարակուսած կեցաւ, առանց բերնէն խօսք մը հանելու:

Պիտի շարունակուի:

Պ Ե Տ Մ Ե Կ Ե Ն

Սյուս ազգերուն եւ առանձին իրարաց յնդանըն ու Նոր տարին կատարելու կերպը:

Ամենեւին ազգի մը մէջ չենք գտներ ծննդեան ու նոր տարւոյ այնչափ սովորութիւններ ու հանդէսներ, որչափ Ռուսաց մէջ, որոնք իրենց նախահարցմէ ընդունած սովորութիւններին մինչեւ հիմայ ամբողջ ու անփոփոխ պահած են: Ազնուականք, ինչպէս նաեւ միջակ վիճակի մարդիկ, քաղաքացիք ու գեղացիք մեծ եռանդեամբ կը կատարեն աս սովորութիւնները, որոնց մէջ խել մը աւելորդապաշտութիւններ ալ կան: Նոյնպէս ուրիշ Սլաւեան ազգաց մէջ ալ աս կերպ սովորութիւններ կը գտնուին:

Հին Սլաւեանք ծննդեան օրերն իրենց Սվանդուվիդ չաստուածոյն տօնը կը կատարէին: Իր պատուոյն համար անուշահոտ փայտեր կ'այրէին եւ մեղրով շինուած մարդաչափ պղակինդի մը կը զօհէին: Վերջէն երբ որ տասներորդ դարուն մէջ քրիստոնէութիւնն ընդունեցան, ազգին քարոզիչները՝ հին ու երկայն ժամանակներէ վեր ազգին մէջ սովորական եղած տօներուն արտաքին ձեւը պահելով, նոյնները միայն քրիստոնէական տօնի փոխեցին: Ասոնցմէ մէկն էր Սվանդուվիդ աստուածոյն տօնը, որն որ քրիստոսի ծննդեան տօնին փոխուեցաւ: Ընդ-

Հանրապետ Սլաւներուն մէջ ճրագալուցին օրը խողմորթելը սովորութիւն մ'եղած է. խողմ նախ օրհնեալ ջրով կը սրսկեն ու կը խնկեն. ետքէն արիւնով կը մալեն կրակը՝ որուն վրայ տեղւոյն սովորութեան համաձայն խողին մագերը կ'այրեն. վասն զի ասով, կ'ըսեն, նոյն իրիկունն արտաքոյ կարգի զօրացած գեւերուն զօրութիւնը կը կտրի: Խուռադք ու Դաղմատիացիք ճրագալուցին կաղնւոյ կոճղ մը կը կտրեն, եւ նոյն իրիկունը կ'այրեն՝ իրենց Պրոքտա չաստուածոյն կործանման յիշատակ:

Լեհերը՝ ծննդեան նախնութաց օրը բոլոր տան յատակը յարդ կը ցանեն, ու տան ամէն խորշերը ցորենի որաներ կը դնեն: Իրիկունն ընթրիքէն ետեւ նոյն որաներէն ցորենի ծիւղ մը կը հանեն, եւ անոր լեցուն կամ պարապ ըլլալէն՝ յաջորդ տարւոյն հունձքը կը գուշակեն: Դարձեալ սրբոց պատկերներուն առջեւ եւ չոր խոտով ծածկուած սեղաններու վրայ սխտոր կը դնեն, նոյն տարի հիւանդութիւններէ ազատ մնալու համար:

Բուն Ռուսաստան խիստ հին ատեններէ վեր ծննդեան համար զանազան սովորութիւնք կան, որոնք անկէ ամէն կողմ տարածուած են: Փոքր Ռուսաստան ճրագալուցին օրը ամէն բան կը մաքրեն, ու հողէ նոր ամաններ կը դնեն: Իրիկունը փառաւոր սեղան մը կ'ընեն, որուն վրայ ալիւրէ, մեղրէ ու մեկոնէ շինուած խիւս մը անհրաժեշտ պիտի գտնուի: Սեղանէն ետքը բոլոր հին ամանները կը կտրեն, յաջորդ տարին ամէն կարօտութիւն տնէն հալածելու համար: Հագիւ եօթնեւտասներորդ դարուն մէջ մտաւ Ռուսաստան՝ ծննդեան օրը Բրիտանի ծառ ըսուած ծառերուն սովորութիւնը: Իսկ հիմայ ամէն տեղ՝ մանաւանդ աղնուականաց եւ մեծատանց մէջ՝ սովորական եղած է, ու շատ տեղերէ աւելի փառաւորութեամբ կը կատարուի: Չորս մինչեւ հինգ կանգուն բարձրութեամբ արուեստական ծառեր կը տնկուին, եւ անոնց ծիւղերէն ընտանեաց ամէն մէկ անդամին համար տեսակ տեսակ թանկագին զարդեր կը կախուին, այնպէս որ շատ անգամ այսպիսի ծառ մը 50,000 ռուպլի կ'արժէ:

Ծննդեան օրը իրարու այցելութիւն ընելն այնչափ սովորական եղած էր Ռուսաց մէջ, որ նոյն իսկ Չարն իր պալատականներովը՝ մեծամեծաց այցելութեան կ'երթար: Մեծն Պետրոս 1702ին հինգ հարիւր պալատականներով, բոլոր արտաքին տերութեանց դեսպաններուն բարեմաղթութիւն ընելու գնաց: Իսկ հասարակ ժողովուրդն իրարու այցելութիւն ըրած ատեննին՝ մէկմէկու աղ ու հաց պարգեւ կու տան:

Բրիտանի ծննդեան ու մկրտութեան օրերը Ռուսաստան սովորութիւն կայ տան ամէն գեւերուն վրայ խաչ մը շինելու: Մկրտութեան օրը նոյն իսկ գետերուն երեսի սառնոցը խաչաձեւ կը փորեն: Նոյն օրը տերութեան ամէն կողմը բոլոր եկեղեցականները ճրագներով, դրօշներով, իւրաքանչիւր տեղերուն մեծամեծներուն հետ գետեղջերքը կու գան Բրիտանի Յորդանան գետը մկրտուելու տօնը կատարելու: Պետրոքուրդ աս հանդէսը Մետրոպոլիտը կը կատարէ, Չարին ու բոլոր պալատականաց եւ պաշտօնէից ներկայութեամբ: Հին ատենները

Չարերը սառուցին վրայ բացուած նոյն խաչաձեւ ծակէն ջուրը մտնելով կը լուացուէին. աս սովորութիւնը մինչեւ հիմայ ֓ոքր Ռուսաստան շատերը կը կատարեն:

Մինչեւ 1348 Ռուսք նոր տարին Մարտի 1ին կը կատարէին, անկէ մինչեւ 1700՝ Սեպտեմբերի 1ին. Մեծն Պետրոսէն սկսան ըստ հին տոմարի՝ Յունուարի 1ին կատարել: Յառաջագոյն Սեպտեմբեր ամիսը սուրբ կը համարուէր. վասն զի Աստուած Հրէից եօթներորդ ամիսը հանգչել հրամայած է, վասն զի նոյն իսկ Աստուած եօթներորդ օրը գործելէն դադրեցաւ, Սեպտեմբերի մէջ ամէն կողմ հունձքերը ժողված կ'ըլլան, Նոյ Սեպտեմբեր ամսոյն մէջ՝ տապանէն ելաւ, եւ վերջապէս վասն զի հաշտութեան տօնը Էրուսաղէմի մէջ Սեպտեմբերի սկիզբը կը կատարուէր: Մոսկաւի մէջ Սեպտեմբերի առաջին օրը իբրեւ նոր տարի Պատրիարքն ու տերութեան բոլոր պաշտօնատէրները Չարին բարեմաղթիւններ կ'ընէին: Չարն ալ նոյն օրը ժողովրդեան զանազան շնորհքներ կ'ընէր, բանտարկեալներ կ'արձակէր, աղքատաց ողորմութիւն կը բաշխէր: Մեծն Պետրոս 1699ին վերջին անգամ նոր տարին Սեպտեմբերին կատարեց. իսկ յաջորդ (1700) տարին մեծ փառաւորութեամբ Յունուարի 1ին տօնեց. սակայն ժողովուրդն աս փոփոխութեան վրայ կը արանջար, վասն զի չէր կրնար ըմբռնել թէ կայսրն ինչպէս կրնայ արեւուն ընթացքը փոխել, եւ երկայն ատեն շատերն առանձնական հաշիւներուն մէջ Սեպտեմբեր ամիսն իբրեւ տարւոյն սկիզբը կ'առնուէին:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒՄ

Խոսքիսայի համաժողով պատմութիւնը:

(Հարո՞ւսկո՞ւնի):

Դ.

Գերմանական կայսերական իշխանութեան ժամանակը:

961—1056.

Որոն Ա.ին կայսերական թագն ընդունելով՝ կայսերական պատիւը կամ կայսրութիւնը Գերմանացւոց թագաւորներուն անցաւ. ուսկից Իտալիայի պատմութեան Երրորդ Յրջանը կը սկսի, որ Գերմանական կայսերաց պետութեան ամենէն նշանաւոր ժամանակն է, թէպէտ եւ նոյն ժամանակին մէջ այլ եւ այլ հարկատու կամ աւատաւոր իշխաններ ու քաղաքներ զօրանալու սկսան, սակայն միշտ կայսերական զօրութենէն ճնշուելով ու յաղթուելով: Աս շրջանը կը բովանդակէ բոլոր Սաքսոնեան ցեղէն նստող կայսերաց ու Փրանկեան ցեղէն կայսրներէն ալ մինչեւ Հենրիկոս Գ.ին մահն անցնող ժամանակը. այսինքն 961էն մինչեւ 1056: Որոն Ա. Իտալիայի հարկատու կամ աւատաւոր իշխանաց երկիրները Գերմանացւոց տուաւ, եւ Իտալիայի քաղաքներուն ներքին արտունութիւն շնորհեց, որոնցմով անոնց ապագայ ազատ սահմանադրութեանց, ինքնօրինութեանց կամ անկախութեան ու զօրութեան հիմը դրուեցաւ, եւ

երկրին մէջ տիրող անկարգութեանց ու անիշխանութեան օգնութեամբ չէ թէ միայն հաստատուեցաւ հապա շուտով ալ յաջողելու ճամբայ բռնեց: Ոթոն Ա. շատ աշխատութիւն կրեց առանձինն Հռոմայի մէջ բլլող անկարգութիւններն ու ապստամբութիւնը զսպելու: Ասոնք հանդարտուլէն ետքը՝ Հռոմայի մէջ Տուսկուլոնի կոմսերը կայսեր հեռու եղած ատենն անոր անուամբ կարեւոր կարգաւորութիւններ ընելու կը ջանային: Ասոնց դէմ 980ին Հռոմայեցի ազնուականներէն Արեսկենտիոս բզեշխը սոք ելաւ ու փորձ փորձեց՝ Հռոմայի հին ազատութեան գոնեայ մէկ մասը նորոգել: Ոթոն Բ. Ոթոն Ա.ին որդին (973—983) Ստորին Իտալիայի մէջ նոր աշխարհակալութիւններու ղեկավար ըլլալով, (որոնք իր բաղձնաց համեմատ չյաջողեցան,) Արեսկենտիոսին ջանքն ու յառաջդիմութիւնն արգելելու ժամանակ կամ հոգ չունեցաւ: Բայց Ոթոն Գ. (983—1002) Արեսկենտիոսին հնարքներուն ու ապստամբութեան յաղթեց վերջ ըրաւ ու Հռոմայեցիները զսպելու եւ հանգարտ պահելու հնարքը գտաւ: Ասոր (1002ին) մեռնելէն ետքը Իտալացիք համարելով որ Գերմանական կայսրութեան հետ ունեցած կապերն ու կապակցութիւնն ալ բոլորովին լուծուած է, Իվրէայի Հարտուին սահմանակալ կոմսը Իտալիայի թագաւոր ընտրեցին, որն որ Բաւիա քաղքին մէջ իր թագաւորութեան հանգեւր կատարեց: Մի եւ նոյն ժամանակուան մէջ ուրիշ կողմնակցութիւն մը՝ Գերմանացւոյ Հենրիկոս Բ. թագաւորը Իտալիայի թագաւոր անուանեց: Ասոր հետեւութիւնն եղաւ Իտալիայի մէջ ներքին կամ քաղաքային պատերազմ մը, որուն մէջ ամէն տեղերէն աւելի Բաւիայի ու Միլանի ժողովուրդները իրարու դէմ սաստկութեամբ կը կռուէին. վերջապէս Հենրիկոս Բ. յաղթող ըլլալով՝ Իտալիայի թագաւորութիւնն ու կայսրութիւնը վարեց (1002—1024): Իր թագաւորութեան ու կայսրութեան յաջորդը Փրանկեան ցեղէն Անրատ Բ. (1026—1039) շատ ջանաց ապստամբ ու խռովարար աւատաւոր իշխաններուն եւ քաղաքներուն՝ մանաւանդ ամենէն աւելի Միլանի՝ յաղթելով, խաղաղութիւնն ու բարեկարգութիւնը Իտալիայի մէջ ամենայն հնարիւք հաստատել: Սակայն իր ամէն ջանքն ու բանեցուցած միջոցներն ու զօրութիւնը զրեթէ ամենեւին օգուտ մը չունեցան: Քաղաքներն ու եկեղեցական մեծերն օրէ օր աւելի զօրանալով՝ Անուականաց դէմ, ասոնք ալ իրենց հպատակներուն դէմ անդադար ու անհանգիստ կը կռուէին: Հռոմայի հասարակապետականները Արեսկենտիոսի ցեղէն քանի մը անձանց առաջնորդութեամբ թէ Հենրիկոս Բ.ին, թէ Անրատ Բ.ին ու թէ քահանայապետներուն իրենց դէմ բանեցուցած ամէն միջոցները պարապի հանեցին: Հենրիկոս Գ. (1039—1056) Անրատոս Բ.ին որդին ու յաջորդը 1046ին Իտալիա եկաւ ու այլ եւ այլ հնարքներով ու հաստատուն միջոցներով ամէն ապստամբութեանց յաղթեց ու մինչեւ իր մահը Իտալիայի վրայ ունեցած իշխանութիւնը հաստատութեամբ պահեց:

Ե.

Գերմանական առանձինն Հոհենշտաֆեան ազգատոհմին կայսրութեան ու իտալական ազատ քաղաքներուն իշխանութեան ժամանակը:

1056—1259.

Հենրիկոս Գ.ին մահուամբ կը սկսի Իտալիայի պատմութեան Չորրորդ Շրջանը, որ է 1056էն մինչեւ 1259: Աս շրջանը կը բովանդակէ բոլոր ան ժամանակը, որուն մէջ կայսերը Հռոմայի քահանայապետներուն հետ՝ գերագոյն իշխանութեան համար, իսկ իտալական քաղաքներուն հետ՝ Իտալիայի տէրութեան համար կռուեցան. ընդհանրապէս աս շրջանին մէջ կ'իյնայ Հռոմէական-Իտալական սկզբունքն՝ աւատական-գերմանական սկզբանց դէմ յաղթող ընելու կամ վերանորոգելու ջանից ժամանակը: Հենրիկոս Գ. կայսեր (1056—1106) բոլոր անչափահասութեան ատենը (1056—1065) Հռոմայի քահանայապետներուն յաջողեցաւ իրենց աշխարհական իշխանութիւնը հաստատել ու զօրացնել: Ան բանիս շատ մեծ օգուտ ու օգնութիւն եղաւ հորմաններուն ան ատենները Ստորին Իտալիայի մէջ իրենց հաստատուն բնակութիւն դնելը. ինչու որ ասոնք քահանայապետներուն՝ կայսերական իշխանութեան դէմ ըրած պատերազմներուն մէջ շատ օգնեցին: Այսպէս հարաւային Իտալիայի մէջ պղտիկ պղտիկ տէրութիւնները կամ վիճակները մեծ տէրութիւն մ'ըլլալու ճամբայ բռնած ատենը՝ հիւսիսային Իտալիայի մէջ եղող թագաւորութիւնը քայքայելու եւ պղտիկ տէրութիւններու կամ վիճակներու բաժնուելու վրայ էր: Աս միջոցիս մէջ Լոմբարտիայի քաղաքները՝ Փրիոլ, Մանդուա, Սուզա, եւ այլն, անկախ դքսութիւններ ու սահմանակալ կոմսութիւններ եղան: Վենետիկ, Գենուա ու Բիզա արդէն մեծ, զօրաւոր ու ծաղկեալ հասարակապետութիւններ եղած էին: Հենրիկոս Գ. շատ չփութութիւններէ, կռիւներէ ու պատերազմներէ ետքը հազիւ կրցաւ (1093) իր Անրատոս երէց որդին Իտալիայի թագաւոր ընել. բայց երբոր ասիկայ (1101ին) մեռաւ՝ իր Հենրիկոս եղբայրը իրենց հայրը Հենրիկոս Գ. կայսրը կայսերական իշխանութենէն վար ձգելէն, ու անոր մահունէ ետեւ (1106) Հենրիկոս Ե. անուամբ կայսերական դահն ելլելէն ետեւ՝ քանի մը տարի Հռոմայի քահանայապետաց ու իտալական իշխանաց հետ բարեկամութեամբ զնաց, որպէս զի խաղաղական ճամբով Իտալիայի մէջ իր թագաւորական իշխանութիւնն ընդունել տայ ու բանեցնէ: Բայց երբ որ աս ճամբով չկրցաւ գլուխ ելլել, զօրաւոր բանակով մը Իտալիա մտաւ (1110), եւ Վերին Իտալիայի քաղաքներն-իրեն հնազանդեցնելէն ետքը՝ մինչեւ Սուզի յառաջ գնաց, ու այլ եւ այլ բանակցութիւններէն ետքը Հռոմ առաւ, ուր քանի մը ամիսն ետքը (1111, Ապր. 9) Պասկաղիս (Յարութիւն) Բ. քահանայապետը զենքը կայսերական թագով պսակեց: Ասկից ետքը Գերմանիա դարձաւ. բայց իր հօրը կենդանութեան ատենէն սկսած Գոսկանայի այրի սահմանակալ կոմսու Հւոյն Մաթիլտէին՝ Հռոմայի քահանայապետաց (1079)

պարզեւած երկիրներուն համար եղած կռիւներն ու պահանջներն չեն հանձնարեալ իրենց Մաթիլտէին (1115) մեռած աւետեանը զինքը (Հենրիկոս Ե.) ստիպեցին նորէն Իտալիա մտնելու (1116), նոյն երկիրներն իր իշխանութեան տակ առնելու կամ ժառանգելու համար: Սակայն խել մը նոր խռովութիւններէ ու կռիւներէ ետքը՝ դեռ ուղածը չկատարած՝ Գերմանիայի մէջ իրեն դէմ ըլլող ջանքերէն ստիպուելով՝ Իտալիայէն ելաւ (1119) ու ածապարեց Գերմանիա դարձաւ, ուր քանի մը տարի ետքը (1125) մեռաւ. բայց Մաթիլտէին պարզեւած երկիրներուն ժառանգութեան կռիւները դեռ շատ տարիներ շարունակուեցան: Աս միջոցին՝ 1060էն սկսած՝ հարաւային Իտալիայի մէջ Նորման կամ Նորմանդիացի մեծանուն Դանկրետին տասուերկու քաջ որդիներէն երկուքը՝ Ռոդեր Ե. ու Ռոբերտոս Գոլիսկարդ իրենց աշխարհակալութիւններովը երկու Սիկիլիայի թագաւորութեան հիմը դրին: Աւանձինն Ռոդեր Ե. որ Սիկիլիայի կոմս էր, իր եղբոր Ռոբերտոսին մահունէն ետքը, որ Գալաբրիայի վրայ կը տիրէր, բոլոր Նորմաններուն գլուխն անցած (1085) Իտալիայի մէջ յառաջ գնաց. նա եւ Մալթա կղզին իր իշխանութեան տակն առաւ: Իր մահունէն ետքը (1101) երբ որ իր որդին Ռոդեր Բ. Աբուլիան ու Գալաբրիան ալ (1127) իր իշխանութեան տակ առաւ, Սիկիլիայէն կոմս անունը՝ Սիկիլիայի Լաֆաֆէ փոխեց. ու յամի 1130ին Բալերմոյի մէջ թագաւոր օծուեցաւ ու պսակուեցաւ: Ասանկով՝ Իտալիայի քանի մը աղաւթ քաղաքներէն, ատեն մը Յունաց կայսրութեան վերաբերող երկիրներէն ու Լոմբարտեան թագաւորութեան մասերէն աս Սիկիլիայի նոր թագաւորութիւնը յորինեցաւ:

Պիտր շարունակուի:

Մ Ե Ն Ա Գ Բ Ա Մ Ա

Այլերդ իշխան, Անգլիայի թագուհուդն ամուսնիւ:

Ս երջին օրերը Գոպուրկ-Վոթայի դքսական ցեղը մեծամեծ կորուստներ կ'ընէ: Հազիւ քանի մը շաբաթ կայ՝ որ նոյն ցեղէն Բորգուկալի Պետրոս Ե. թագաւորին ու անոր մէկ եղբորը մահը հրատարակեցինք (Եւրոպա, 1861, Թիւ 23): Բայց մահը Բորգուկալի թագաւորական պալատին մէջ յափշտակած զոհերովը գոհ չըլլալով, ուր տակաւին իր ջարդը կը շարունակէ, (մեռնողներուն ուրիշ մէկ եղբայրը՝ Յովհաննէս Պետայի դուքսը՝ Գեկտեմբերի 27ին մեռաւ.) Անգլիայի թագաւորական պալատն ալ մտաւ, ու թագուհւոյն կողակից՝ Ալբերդ իշխանը յափշտակեց, 43 տարեան հասակին մէջ: Նոյն իշխանին՝ իսկզբան անցաւոր անհանգստութիւն մը սեպուող յրտառութիւնը, կամաց կամաց ծանր հիւանդութեան փոխուեցաւ, եւ զինքը քիչ օրուան մէջ գերեզմանը խոթեց († Գեկտ. 15). որով չէ թէ միայն անմիջիկէս օգոյ մէջ ընկղմեցան իր ամուսինը՝ որն որ մօրը Վենդի դքսուհւոյն մահուան վրայ տակաւին չէր մոխթարուած, եւ իր բազմաթիւ զակեղներն ու Անգլիական ազգը, հասպո նաեւ կրնայ ըսուիլ որ ցաւ ու տըրտ-

մութիւն զգացին բոլոր քաղաքակրթեալ ազգաց մէջ խիստ շատ մարդիկ:

Ալբերդ իշխանը՝ 1844ին մեռնող Գոպուրկ-Վոթայի Եւնեստ դքսին երկրորդ որդին էր (ծնեալ 1819ին, Օգոստոսի 26ին), որով եղբորորդի էր Բեդլիայի Լէոբոլտ թագաւորին, եւ հօրեղբորորդի՝ Բորգուկալի Փերդինանդ թագաւորահօր: Պլոտիկոց խիստ ընտիր կրթութիւն մ'ընդունեցաւ, եւ առաջին տարիները տան մէջ զանազան երեւելի ուսուցիչներէ խնամուեւէն ետքը, հիմայ Սաքսոնեան Գոպուրկ-Վոթայի դքսական դահլ նստող իր երիցադոյն Եւնեստ եղբորը հետ՝ մէկու կէս տարի Պոննի համալսարանը կենալով, ուսումը կատարելագործեց: Իշխանական տնէ ըլլալով ալ, իր ուսման ընթացից ժամանակը, ինչպէս նաեւ ետքը երկայն ժամանակ, քաղաքացւոյ պարզութեամբը կ'ապրէր: Ուսման պարապած ատենը՝ ամէն օր առտուան ժամը վեցին կ'ելէր, բոլոր օրը շարունակ իր գիտութեան հետ կը զբաղէր, եւ հազիւ երեք ժամ կու տար կերակրոյ ու հանգստեան: Այսպէսով ընդհանուր գիտութիւնները սորվելէն դատ, չէ թէ միայն իշխանի մը կարեւոր եղող կամ կառավարութեան վերաբերող ուսումները կատարեալ սորվեցաւ, հապա նաեւ առանձին մտադրութեամբ զբաղեցաւ բնագիտութեան, քիմիայի ու աղտատկան արուեստից, մասնաւորապէս նկարչութեան եւ երաժշտութեան մէջ շատ յառաջացաւ, մինչեւ զանազան երաժշտական կտորներ շինած է, որոնք բաւական աղէկ ընդունելութիւն գտած են: Գարձեալ ասպետական հրահանգներու մէջ ալ մեծ վարժութիւն ու քաջութիւն ստացաւ:

Իր աս ընտիր հանգամանքներովը եւ միանգամայն արտաքոյ կարգի գեղեցիկ ու այրական արտաքին երեւութովն իրեն ձգեց Անգլիայի Վիկտորիա թագուհւոյն աշուրները, երբ որ հօրը հետ մէկտեղ անոր թագաւորութեան ներկայ գտնուելու համար Լոնտոն գնաց (1838, Յունիս): Այնպէս որ նոյն մայրաքաղաքը մէկ ու կէս տարի ետքը նորէն այցելութիւն ըրած ժամանակը, թագուհին իր խորհրդականներուն յայտնեց որ նոյն իշխանն իրեն ամուսին ընտրած է, որմէ քիչ մը ետքը պսակուեցան (1840, Փետրուար 10): Հարսնիքէն յառաջ իշխանը թագաւորական բարձրութիւն տիտղոսը, Անգլիացւոյ իրաւունքը, սպարապետութեան աստիճանն ու Բաղանեաց ասպետութեան կարգն ընդունեցաւ:

Ալբերդ իշխանն այնպէս աղնիւ ու ընտիր երեւցաւ իր հասած բարձրութեան մէջ՝ իբրեւ ամուսին եւ իբրեւ հայր, ինչպէս որ իր երիտասարդութեան ժամանակն եղած էր իբրեւ ուսանող եւ իշխանորդի: Ասոր համար ալ ամենուն սէրն ու համարումը վաստակեցաւ, եւ երբ որ ամուսնութիւնը բաղմաթիւ զաւակներով օրհնուեցաւ, թէ թագուհին եւ թէ ժողովուրդն աս իրենց համարումն ու սէրը զանազան պատիւներով ու աստիճաններով յայտնել սկսան: Լոնտոն քաղաքը զինքը պատուոյ քաղաքացի անուանեց, Բեմպրիձի համալսարանը՝ իրեն դիւանադպիր ընտրեց, իսկ թագուհին տուաւ իրեն այն ամենայն պատիւները՝ որոնք իրմէ կախում ունէին, եւ

միանգամայն ընտանեաց ամեն անդամներուն մէջ առաջնութիւն: Բայց որովհետեւ այս ամենայն պատիւներով ալ ճամբորդութեանց ժամանակ Եւրոպայի արքունեաց մէջ ուրիշ աստիճան չէր կրնար ունենալ, բայց եթէ Գոպուրկեան ցեղէ իշխանի մը պատշաճող կարգը, անոր համար ունեցած փողոսներուն վրայ աւելցաւ նաեւ իշխան կողակից տիտղոսը, որմէ ետքը՝ ալ Ալբերդ իշխանն արտաքին արքունեաց մէջ ալ իրեն պատշաճ եղող աստիճանը կրցաւ վայելել:

Սակայն ինչպէս որ է նե՛ միշտ արտաքին կարգի եւ կրնայ ըսուիլ դժուարին գրից մէջ կը գտնուէր: Քրիստոնէական կրօնին կարգացը համեմատ՝ ամուսնաց մէջ էրիւր միշտ ինկանէն նախապատիւ պէտք է ըլլաւ. իսկ իշխանին կինը՝ Թագուհի էր, եւ Անգղիայի պէս խիստ ազնուապետական սահմանադրութիւն ունեցող տէրութեան մը Թագուհի, որն որ՝ ուզելու ալ ըլլար՝ չէր կրնար Թողուլ որ իշխանը կառավարութեան գործոց մէջ մասնակցութիւն ունենայ: Յայտնի է թէ Անգղիական սահմանադրութիւնը չիններ որ վեհապետէն զատ մէկը՝ տէրութեան գործոց միջամուխ ըլլայ, առանց միանգամայն խորհրդանոցին պատասխանատու ըլլալու: Անգղիացիք աս բանիս վրայ ան աստիճանի սատուութեամբ կը հսկէին, որ երբ որ իշխանն իր զինուորական աստիճաններուն զօրութեամբ՝ զինուորաց գլխարկին ձեւը փոխել ուզէց (1843), լրագիրները շատ մեծ աղմուկ հանեցին, որով ստիպուեցաւ ետ քաշուիլ: Քանի որ Ուէլլինկոնի դուքսը կ'ապրէր, ամենեւին Թող չտուաւ որ իշխանը զինուորական նիւթերու միջամուխ ըլլայ:

Բայց որչափ որ արտաքուստ բան մը չէր յայտնուէր ալ նե՛, ի վերայ այս ամենայնի անկարելի էր որ իշխանը կառավարութեան գործոց վրայ ամենեւին ազդեցութիւն չունենայ: Աս բանս վերայիշեալ գլխարկի դէպքէն 11 տարի մը ետքը (1854ին) դարձեալ մեծ աղմուկներու պատճառ եղաւ, որոնց առիթ տուին՝ Ուէլլինկոնի դքսին († 1852) յաջորդող Հարդինկ դերաւիոմին հրամանատարութեան ժամանակը՝ իշխանին առաջնորդութեամբ զինուորական նիւթերու մէջ եղած փոխութիւնները: Նոյն ժամանակ լրագիրները սկսան իրեն դէմ ամբաստանութիւն հանել, որ սահմանադրութեան հակառակ՝ հրապարակական գործոց վրայ ազդեցութիւն կը բանեցընէ, եւ գլխաւորաբար արտաքին իրողութեանց մէջ ազդին վնասակար կերպով կը գործէ: Յայտնի է որ աս ամբաստանութեանց գէթ վերջին մասը զրպարտութիւն էր. բայց իշխանին՝ կառավարութեան գործքերուն մէջ խառնուելուն խօսքը բողբոջին պարագայէր: Վասն զի 1842էն սկսեալ՝ Սիր Ռոպերդ Բիլ, որն որ կառավարութեան գլուխ կը կենար, աս բանիս թողտուութիւն ըրած էր: Թագուհին քովը բալլէր մ'ունի, որով կը բանայ այն ամենայն արկղները՝ որոնց մէջ պաշտօնեայք կը դնէն իրեն ձեռքը հասցընել ուզուած յայտագիրները եւ ուրիշ պաշտօնական գրուածները: Արդ վերայիշեալ պաշտօնեան իշխանին ալ բալլէր մը տուած էր՝ նոյն արկղները բանալու, եւ ան ատենէն՝

պաշտօնեայք ղԹագուհին եւ զիշխանն իբրեւ միակ անձ մը կը նկատէին: Ուստի եւ Լորտ Ճոն Ռասսէլ յիշեալ վերջին աղմուկներուն ժամանակը՝ պաշտպան կեցաւ իշխանին, ըսելով որ Անգլիական բան կ'ըլլար՝ եթէ Անգղիայի Թագուհին իրաւունք չունենար իր ամուսինն իբրեւ իր խորհրդականաց առաջինն ու ամենէն աւելի մերձաւորը նկատելու, եւ ծանրակշիւ նիւթերու մէջ իրեն ալ խորհուրդ հարցընելու:

Այսպէսով Ալբերդ իշխանը կառավարութեան գործոց վրայ ազդեցութիւն ըրաւ, բայց այնչափ միայն՝ որ երբեմն երբեմն Թագուհւոյն խորհուրդ կու տար: Ասկից շատ աւելի ազդեցութիւն ըրաւ ուսմանց եւ աւրուեստից ու ճարտարութեանց վրայ, որոնց պաշտպան եւ յառաջացուցիչ եղաւ: Ինք մեծ ազդեցութիւն ըրաւ կրթութեան բարձրագոյն հիմնարկութեանց պայծառանալուն վրայ: Իր մասնաւոր խնամոցը նիւթ ըրած էր Քեմպրիձի համալսարանը, որն որ զինքը դիւանագաւիր ընտրելէն ետեւ (1847), սկսաւ աւելի փոյթ տանիլ պատմութեան, կենդանի լեզուաց ու գեղեցիկ արուեստից: Իշխանը մասնաւորապէս իր պաշտպանութեան տակ առաւ արուեստները, եւ այնպիսի ընթացք մը բռնեց, որ իր օրինական Անգղիայի երեւելի մարդիկը յորդորուեցան՝ նոյնպէս գեղեցիկ արուեստներու պաշտպան ու յառաջացուցիչ ըլլալու: Ինք եղաւ՝ որ Լոնտոնի արուեստից ընդհանուր տեսարանին խորհուրդը գտաւ, եւ երկու տարի ամէն տեսակ դժուարութիւններն ու ընդգիծութիւնները յաղթելով՝ գլուխ հանեց (1851, Մայիս): Նոյնպէս մեծ արդիւնք ունեցաւ երկրագործական տնտեսութեան նկատմամբ, որով եւ խիստ սիրելի եղաւ Անգղիայի երկրագործներուն: Ընդհանրապէս ուր որ ուսմանց կամ ճարտարութեանց ճիւղ մը կը գտնուէր ծաղկեցընելու, աս նկատմամբ ծանրակշիւ գործք մը՝ սկսելու, կրնար մարդ ապահով ըլլալ իշխանին գործակցութեան: Աս տարի բացուելու արուեստից ընդհանուր տեսարանին ալ վերին տեսչութիւնն ինք կ'ընէր:

Իշխանին տնային կեանքն ալ այնպէս անստգիւտ եղաւ, որ երբեք աս կողմանէ իրեն դէմ ամենեւին զըրպարտութիւն մ'ալ եղած չէ: Թագաւորական եկամտից կարգաւորութեան մէջ Թագուհւոյն գործակից եղաւ, որոնք խիստ գէշ վեճակի մէջ էին, եւ իրենց ջանքով շատ աղէկցան. նոյնպէս իրեն օղնական եղաւ իրենց զաւկներուն աղէկ կրթութիւն տալու մէջ:

Աս ամէն առաւելութիւններն ու գովելի հանգամանքները Ալբերդ իշխանը Անգղիացւոց նախ մեծարոյ եւ ետքը սիրելի ըրին, որով ան մէկ երկու անգամ իրեն դէմ ելած աղմկէն զատ, ամէն ժամանակ եւ ամէն առթի մէջ զինքը մեծապէս կը պատուէին, եւ մուռնալով իր օտարական ըլլալը՝ իբրեւ բուն Անգղիացի կը նկատէին: Անոր համար ալ բոլոր ազգը մասնակից եղաւ իրենց Թագուհւոյն աս աննորոգելի կորստեան վրայ ունեցած ցաւոյն ու տրտմութեան, եւ իր անունն ի մշտնջնաւորս անմոռաց պիտի մնայ իրենց մէջ:

ԳՐԱՅԵՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ Ա.

Գաղղիայի Փրոփանս դաւառին մէջ Պարսրոնէի հոլմին մտերը՝ մինչեւ անցած դարուն վերջերը բնդարձակ քառա- կուսի տուն մը կը տեսնուէր, եղենի ու նոճիկ ծառերէ պատած։ Աս տունը զու- արթ բլրակի մը վրայ հին ասպետական բերդի մը աւերակաց տեղը շինուած ըլլա- լով, ան հին բերդին անունը կը պահէր, որն որ քովէն բխող պող ջրոյ աղբիւրին պատճառաւ։ Ահապէս բերդ կ'ըսուէր։

Նոյն տունը ետեւէ ետեւ շատ մար- դեկ աւած ծախած ըլլալով, չորս կողման բնակիչները մտերնին դրած էին որ քա- ջերու եւ ճիւղներու բնակարան է. անոր համար ալ իրիկուան մուծը կոխելէն ե- տեւ՝ մէկը չէր համարձակեր չէ թէ միայն ներս մանելու, հապա եւ ոչ շատ քովը մտնելու։ Աս պատճառաւ շատ մեծ սրտոտութիւն պէտք էր որ մարդ յան- դգնէր մէջը բնակիլ. ուստի եւ նկարա- դեղ տեղեր սիրող մարդիկ՝ որոնք նոյն տան գեղեցիկ շրջակայքէն յափշտակուե- լով՝ վարձք կը բռնէին, քիչ մը ատեն բնակելէն ետեւ, երբ որ մէյ մը աչուրնին կը վարձէր, թող կու տային կ'երթային։

Բլրակին ստորուրը պղտիկ ագարակ մը կար, որուն մէջ թափման անունով վար- ձակալ մը կը բնակէր իր ընտանեօքը։ Աս մարդը միանգամայն տան պահպանութիւն կ'ընէր, եւ ճիւղներէ չվախոյ մը տու- նը բռնելու որ կու գար, վարձքի կու տար։ Արդէն երկայն ժամանակէ վեր՝ ամենեւին մէկը չէր երեւցեր. մէյ մ'ալ որ մը թով- ման տանտիրոջմէ նամակ մ'առաւ, որուն մէջ իրեն կը ծանուցանէր որ տունն ի- տակապէս եկող տիկնոջ մը վարձքի տուած է երկայն ատենուան համար։ Անմիջապէս աս լուրն իր կնոջը հարդրեց, յանձնելով որ երթայ պատուհանները բանայ եւ շրա- կելու բան կայ նէ՛ շտկէ։

Փառք Աստուծոյ, կանչեց կնիւր, խել մը ատեն է որ առանձնութենէն ձանձրա- ցած էի։ Բայց պէտք է խոստովանիլ որ աշխարհքիս մէջ շատ արտաքոյ կարգի մարդիկ կը գտնուէին. հանդարտութեամբ եւ ուղղանուն պէս քաղաքը բնակելու տեղ՝ գալ հոստեղս բնակիլ, վայրենի ան- ասնոց հետ եւ անոնցմէ աւելի քնասակար ճիւղալ...

— Ասոր վրայ չեսօսիր, Ա'գնէս։ Բերդի այնչափ անգամ ըսի որ չորս կողմի մար- դիկներուն զրուցածին ականջ կ'ախելու չէ։ Իս բերդին մէջ շատ զիշերներ ան- ցուցեր եմ, եւ բուռ ու չղիկէ ուրիշ բան չեմ տեսներ։

— Լաւ, դեմ չեմ խօսիր. բայց չեմ կարծեր որ դալու խաթունն իրմէ առա- ջններէն աւելի կենայ, թէպէտ սրտանց կը բաղձամ որ խօսքս չեղէ։

Իրենք աս խոսակցութեան մէջ եղած ատեն տղոցմէ մէկը վազելով եկաւ, ըսաւ որ քանի մը հոգի դէպ ի տուն կու գան։ Ինչ, արդեօք տունը բռնող տիկնիւն

է, կանչեց կնիւր. այսչափ շուտով. եւ ան- միջապէս դնաց դուռը բացաւ։ Դիմացն ելան երկու հոգի՝ որոնք պատգարակով տիկնիւն մը կը բերէին, որուն զգեստներէն կ'երեւար թէ օտարական է։ Վարձակալն ալ կնոջը ետեւէն հասնելով՝ տիկնոջ դի- մացն ելան, որն որ պատգարակէն վար ի- ջաւ, սկսաւ կամաց կամաց հետեւին դէպ ի տուն երթալ։

Բայց արտաքին նշաններէն կ'երեւար որ Պերելի տիկնիւն տկար ու հիւանդոտ է. բայց երեսը սեւ շղայատեւով մը ծա- ծկուած ըլլալով, չէր կնար իմացուիլ թէ արդեօք աս տկարութիւնը հիւանդութե- նէ՛ յառաջ կու գայ, չէ նէ՛ ծերութենէ։ Իրեն հետ մէկտեղ եկած էր շնորհալից պղտիկ աղջիկ մը՝ որն որ վեց եօթը տարւան կ'երեւար եւ հետաքրքրութեամբ վարձա- կալին տղոցը կը նայէր։ Իրենց ետեւէն կը քալէր ուրիշ կնիւ մը՝ որուն զգեստէն կ'իմա- ցուէր թէ աղախին է. երեսէն շուրջ երե- սունուհինգ տարւան կը տեսնուէր, եւ գծագրութիւնը՝ վրան մեծ համարում մը չէր տար։

Տիկնիւն բերդին սրահը հասնելուն պէս, բազմոցի մը վրայ նստեցաւ. շատ յոգնած ու այլալոյս կ'երեւար։

Սիրելի մայր, ըսաւ աղջիկը՝ քովընստե- լով ու բազումները մօրը վիզը նետելով, շատ հիւանդ կ'երեւար. կարծեմ պատու- հանները բանալու է։

Թափման շուտ մը աղջկան բաղձաբը կատարեց, որն որ նոյն միջոցին մօրն երե- սէն քողը վերցուց։ Ագնէս զարմացաւ. մնաց, տեսնելով որ տիկնիւն աղիւ կերպարանք մանկամարդ մըն էր, որն որ հաղիւ երե- սուն տարւան կ'երեւար. իսկ երեսին վրայ մեծ տիւրութիւն կը նշմարուէր։

Չով օդը տիկնոջ քիչ մը կենդանու- թիւն տալով, թափմանն ու իր կնոջը Բ- րած ծառայութեանց շնորհակալ եղաւ, եւ իրեն թէ այլալոյսութիւնը չցուցնելու համար՝ երեսը նորէն քողով ծածկելով, աղջկան ըսաւ. Հեղինէ, հիմա աղէկ եմ, երթանք տան չորս կողմը տեսնենք։

Թափման զերեքը առաւ. տան ամէն դին պտտցնելու ելաւ, եւ քանի մը տեղեր երթալէն ետեւ, Վարձեմ աս տունը հրա- մանոցը քիչ մը մեծ պիտի գայ, ըսաւ։

Մեծութիւնը քնաս չիտար, պատաս- խանց տիկնիւն, բաւական որ տանտիրոջ ըսածին պէս՝ առանձնութեան մէջ կարե- նամ ապրիլ։

— Ուրեմն ամենեւին մարդու հետ տես- նուիլ չէ՞ք ուղեր։

— Չէ. միայն մօտաւոր գեղին ժողո- վրդապետը կ'ուղէի տեսնել։

— Ի՞նչ որ կը հաճի, հրամանոցը գա- լուստն իրեն իմացնեմ։

— Շնորհակալ կ'ըլլամ։

Կնոջը հետ մէկտեղ աներին դարձած ատեն՝ թափման անոր ըսաւ. Չեմ գիտեր տիկնիւն ինչ ունի. շատ արտուժ կ'երեւայ։

— Ի վերայ այս ամենայնի կը տեսնուի թէ շատ աղիւ բնութեան տէր է։ Իսկ Հեղինէն՝ ինչպէս սիրուն է, ինչպէս մօրը կը նմանի։ Իսկ զ՝ աղջիկ, որչափ կը ցաւեմ որ ան պղտիկ հասակին՝ այսպիսի ամայու- թեան մէջ բնակելու կը ստիպուի։

Բայց ինչպէս կրնայ ըլլալ որ աս

տիկնիւն համարձակի բերդին մէջ առանց ծառայի բնակիլ։ Դրսէն երեւցածին նայ- ելով, կրնար քովը ուղղածին չափ մարդ պահել։ Ամէն բանէն կը տեսնուի որ բաւ- ական հարուստ է։

— Գոնէ սա Աննան, Հեղինէն իրենց աղախնոյն նոյն անունը կու տայ, քիչ մ'աւելի քաղաքավար ու մարդամտ ըլ- լար։ Լսեցիք ինչպէս պատասխան տուաւ երբ որ ըսի թէ Չեմքս եկած ծառայու- թիւնն ընելու պատրաստ եմ. զրուցեց որ Հարկաւոր եղած բաներն ես անձամբ կը գնեմ. դուն ալ աղէկ կ'ընես թէ որ յա- ճախ հոս չես դար, որովհետեւ տիկնիւն օ- տար մարդ չ'ուղեր տեսնել։

— Ինչ պիտ'որ ընես, համբերելու է։

— Վարձուքէն անանկ կ'երեւայ որ Հեղինէն հետ ալ աղախնայ պէս չիվա- րուի։

— Կրնայ ըլլալ որ շատնցուրէն քովը- նին ըլլայ։ Տան մը մէջ երկայն ժամանակ մնացող պատասխարաց բնութիւնն ան է։

Տէր Պետարտէ՝ գեղին ծերունի ժո- ղովրդապետը թափմանն լսելով որ Պել- ըիվ տիկնիւն եկած է եւ հետը տեսնուիլ կ'ուղէ, երկրորդ առտու այցելութեան ե- կաւ։ Երբ որ ժամ մը տիկնոջ քովը կե- նալէն ետեւ՝ ետ կը դառնար, թափման գիմացն ելաւ, աղաչեց որ քիչ մ'ալ իր տնակը հրամայէ։

Մեր նոր վարձուորին ինչ կ'ըսէր, տէր ժողովրդապետ, ըսաւ վարձակալը։ Կարծեմ թէ իրմէ առջիններէն աւելի դիւրաւ կը վարժի աս տխուր բնակարանին. որովհե- տեւ ինքն ալ շատ արտուժ կ'երեւայ։

Ուրիշներուն արտուժութիւնը պէտք է որ յարգենք, պատասխանեց մեծարոյ ծերու- նին։ Կ'երեւայ որ Պերելի տիկնիւն շատ վիշտ կրած է։ Մեր պարտքն ան է որ նե- ղութիւնը ձեռքերէն եկածին չափ թե- թեցնելու ջանանք։

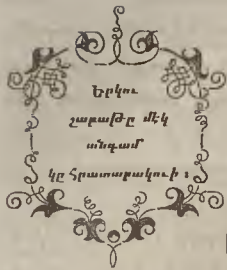
— Իսկքը քիչ մը պղտորած չէ՞ մի։

— Եթէ անանկ բան մը կայ, աւելի եւս մեր կարեկցութեան արժանի է։ Անոր համար կ'աղաչեմ որ հետը մեծ գլխով ու սիրով վարուի։ Աղէկ ալ կ'ընէք թէ որ իր առանձնութիւնը շատ չէք վրդովէր։

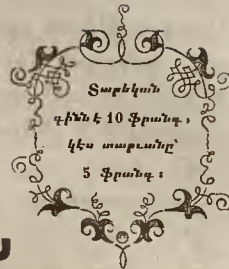
Ուրեմն սխալած չեմ եղեր, ըսաւ Ագ- նէս երկանք, ժողովրդապետին երթա- լէն ետեւ. ինքզ տիկնոջ գլուխը՝ նա- տիկ արտուժութիւնէն բան մ'եկած պիտ'որ ըլլայ։ Աս ստոյգ է որ աս աշխարհքիս մէջ ամէն մարդ իր խաչն ունի, եւ շատ անգամ՝ ամենէն աւելի հարուստներն ամենէն աւ- ելի ծանր խաչ ունին կրելու։

Կարելի է աս կերպով խօսքը երկայն ա- տեն յառաջ կը տանէր. բայց երկը խօս- քը կտրեց, ըսելով որ վեր երթայ նայի թէ արդեօք տիկնիւն բան մը կ'ուղէ։

Ի դարձին Ագնէս դարձեալ աղախնոյն բրտութեան վրայ արտուժ ըլլաւ, ըսելով որ ոչ Պերելի տիկնիւն ու ոչ աղջիկը տե- ոած էր։ Կ'երեւայ թէ, աւելցուց վրան, Աննա կ'ուղէ որ ամէն մարդ հետն իրեն տիկնոջ մը հետ վարուի. կը պահանջէ որ զինքն Աննա օրիորդ կանչեմ, Կարձեմ տի- կնիւն վրան մեծ վտառակութիւն ունի։ Դա- տում ընել, չըլլայ, բայց վախճամ որ ան թշուառականն իր վրայ եղած վտառակ- թիւնը շատ անգամ գէշ կը գործածէ։



ԵՌՌՌՍ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 10.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ



Լոնտոնի համալսարանական
ստրուկտուրի տեսարանը:

Տիեզերական կամ ընդհանուր արուեստից տեսարանները՝ արդի ողիմպիական խաղերը կրնան կոչուիլ, որոնց մեջ առանց զանազանութեան՝ ամէն ազգաց թէ՛ նիւթական թէ՛ մտաւորական բերքերը ցոյցի կ'ելլեն, եւ ուր՝ ներկայացուած բիւրաւոր առարկաներուն վրայ հողազնտիս ամբաւ տարածութեան մէջ ցրուած ազգերուն միութեան գաղափարը կը նշմարուի: Արուեստից տեսարանին ապարանքին կամարները զարդարող այլեւայլ բարդական ու կրօնական վերնագիրներուն մէջ աս տնտեսական խօսքն ալ կայ թէ Իւրաքանչիւր օգաբաժին՝ մէկալ օգաբաժիններու բերքերուն կը կարօտի, որն որ ուրիշ բան չինշանակեր, բայց եթէ՝ որ ամէնքս իրարու կը կարօտինք եւ օգնութիւն ուղելու ենք: Իսկ ան կրօնական ու բարոյական խօսքերը՝ որոնք ազգային տնտեսական առաճներուն քով կը կարգացուին եւ իբր թէ բարձրէն մարդկային աշխատութեան գործքերուն վրայ կը նային, այսպէս ըսելու համար՝ երեւեցողիչ են այն Ոգւոյն՝ որն որ ջրերուն վրայ կը ձեմէր, եւ կամ բանաւորութեան՝ նիւթականին վրայ ունեցած առաւելութիւնը կը ցուցնեն: Անոր համար ալ մարդ պէտք է որ նոյն կրօնական խօսքերն իբրեւ ցոյց առնու, որ բարձրագոյն էակ մը ճարտարութեան վրայ կ'իշխէ: Նիւթականութեան վրայ կանգնուած ամէն մէկ յաղթութիւնը, կ'ըսէ մատենագիր մը, սիրտս ուրախութեամբ կը զեղու, վասն զի մտաւորին ու հոգեւորին ապագայ տէրութեան երաշխաւորութիւն մըն է. եւ ամէն ազգաց ճարտարութեան տաճարին մէջ դրուած ամէն առարկաները՝ նիւթականութեան վրայ մտաց ըրած յաղթութեան մէջ մէկ նշաններն են:

Թող ոմանք որչափ կ'ուզեն՝ քանքատին մեր դա-

րուն ու ճարտարարուեստից նիւթական ըլլալուն վրայ. սակայն սրտես ու թափանցող աչք մը՝ չորս կողմը պատող շոգւոյ մարախողին ետեւէն, միլիոնաւոր վուլկանեան ծխաններէն երկինք բարձրացող սեւութոյր ծխոյ ամպերուն մէջէն գեղեցիկ օրուան մը լուսընալն ու պայծառ արեւի մը ծագելը կը նշմարէ: Պատմութիւնը դեռազգ մը չիճանչնար որ վաճառականութեամբ ու ճարտարութեամբ՝ քաղաքակրթութեան ու լուսաւորութեան մէջ ետ գացած ըլլայ. ասոր հակառակ՝ շատ մը ազգեր կը ցուցնեն, որոնց մէջ արուեստները ծաղկելու սկսելուն պէս, միանգամայն քաղաքակրթութեան բողբոջներն ալ ծլելու սկսած են: Հիմակուան արուեստից տեսարանը մեզի բարձրաձայն կը քարոզէ որ գործունէութիւնը՝ հարիւրաւոր ազգաց մէջ սկսած է. իսկ հոն ժողովուած ձեռակերտներէն խիստ շատերուն վրայ տեսնուող մոգիչ գեղեցկութիւնը կը ցուցնէ որ չէ թէ միայն ձեռքը, այլ նաեւ միտքը նոյնին գործակից եղած է, եւ թէ ոչ միայն մարդուն երեսաց քրտինքը, այլ նաեւ Աստուծոյ պատկերն եղող միտքն ալ զանոնք կ'աղնուացնէ:

Մասնական արուեստից տեսարանները բաւական չին են. եւ ասոնցմէ առնուած են արդի համաշխարհական կամ ընդհանուր ըսուած արուեստից տեսարաններն ալ: ճարտարութեանց ու արուեստից յառաջացման այնչափ օգտակար եղող աս խորհուրդն ի գործ դնելու մէջ առաջինն եղաւ Գաղղիա: Ասոր սկզբնապատճառն եղաւ Աւեկոյ մարգիզը, որն որ վերակացուաց վարչութեան (Directoire) ժամանակը նոյն միջոցով ուղեց նորէն ծաղկեցընել Կոպլէն անուանուած օթոցի գործարանները՝ որոնց ինք վերակացու դրուած էր:

Բայց գործադրութիւնը Նաբոլէոնի ձեռքով եղաւ (1798ին) Արէսեան դաշտին մէջ, ուր միայն փարիզի ու շրջակայ քանի մը նահանգներուն բերքերն ու արուեստական ճարտարութիւնները տեսքի հանուեցան. սակայն եւ այնպէս անոր մէջ գործուածքներ բերողներուն թիւը 110ի կը հասնէր: Ասոր ետեւէն անմիջապէս եկաւ երկրորդ մը (1801ին): Նաբոլէոն

մտադրութիւնն արուեստից վրայ դարձուցած ըլլալով, զանազան ձեռակերտի ու տարազի գործարաններուն անձամբ այցելութեան ելաւ, եւ պարզեաւ բաշխութիւն ընելու խոստում ըրաւ: Նոյն ժամանակ ամէն կողմ տիրող խաղաղութեան յոյսերն ասոր շատ նպաստեցին, այնպէս որ 229 արուեստաւորներ նոյնին մասնակից եղան, որոնցմէ 80 հոգի վարձք առին: Ասով արուեստները պայծառացնելու հոգին ան աստիճանի արծարծեցաւ եւ Գաղղիայի հասարակութեան առջեւն այնպիսի մեծ ընդունելութիւն գտաւ, որ յաջորդ տարին (1803) ուրիշ արուեստից տեսարան մ'ալ եղաւ, որուն մինչեւ 540 հոգի գործուածք հանեցին եւ 240 հոգի վարձք առին: Ասկէ յառաջ եկաւ նոյն միջոցներուն նաեւ քաջալերութեան ընկերութիւնը (Société d'encouragement), որն որ արուեստից տեսարաններէն ետեւ՝ ճարտարութեանց յառաջացման վրայ ամենէն մեծ ազդեցութիւնն ունեցաւ: Հետեւեալ արուեստից տեսարաններն եղան՝ 1819ին, 1823ին, 1827ին, 1834ին, 1844ին, 1849ին: Աս տեսարաններուն համար գործածուած շէնքերը կամաց կամաց պղտիկ գալով, 1839ին եղիւսեան դաշտերուն մէջ ութ սրահով ընդարձակ շէնք մը շինուեցաւ: Ամենէն ետքինին (1849ին) 4532 հոգի գործուածք մատակարարեցին, եւ 3783 հոգի վարձք կամ շքադրամ ընդունեցան:

Գերմանական տէրութեանց մէջ Վիւրդեմպերկ առաջինն եղաւ Գաղղիայի նմանողներուն մէջ: Աս տէրութեան հիմակուան Գուլիէլմոս թագաւորը՝ գահ ելելուն պէս (1816), արուեստները յառաջացնելու մեծ ջանք ցուցուց. այնպէս որ նոյն ժամանակէն վեր շատ հեղ արուեստից տեսարաններ եղան: Վիւրդեմպերկին հետեւեցան Պաւլէրա, Բրուսիա գրեթէ միեւնոյն ժամանակ (1821—1822), Պատըն 1833ին, Աւստրիա 1835ին:

Աս մասնական արուեստից տեսարաններէն՝ օր մը ի հարկէ համաշխարհական արուեստից տեսարանի մը գաղափարը պիտի ծնանէր, ուր աշխարհքիս ամէն ազգերը արուեստից ու ճարտարութեանց մէջ ունեցած յառաջագիմութիւննին ցոյցի հանեն: Բոլոր եւրոպական տէրութեանց մէջ՝ ամենէն աւելի Անգղիա յաջողութիւն ունէր այսպիսի գաղափար մը առաջին անգամ գլուխ հանելու, որովհետեւ իր քաղաքական կարգադրութիւններովը ամէն ազգաց վստահութիւնը վստահած էր, իր երկրին մէջ հաղորդակցութեան միջոցներն ամէն տեղէն աւելի կատարեալ էին, եւ ուրիշ տեղերէն աւելի բան ծախուելու ակնկալութիւն կրնար ըլլալ: Այսպիսի մտածմունք մը առաջին անգամ հանգուցեալ Ալպերդ իշխանը (1848) արուեստից ընկերութեան առաջարկեց. սակայն զանազան դժուարութիւններու պատճառաւ՝ հաջիւ 1851ին բացուեցաւ առաջին ընդհանուր արուեստից տեսարանը՝ հրաշակերտ վանեայ պալատին մէջ, զորն որ 16,000 գործատեարք ու արուեստագէտք իրենց ամէն

տեսակ արուեստագործ կերտուածներովը, զարմանագործ քանդակներովը, շքեղ ու մեծագին վաճառքներովն ու հազուագիւտ նկարներովը զարդարած էին: Աշխարհքիս ամէն կողմերէն լոնտոն խուռն բազմութեամբ մարդիկ դիմեցին, եւ վանեայ պալատն օր եւ զաւ որ 100,000 այցելու ունեցաւ:

Ասիկայ գրգիռ եղաւ Նոր Եորկի (1853), Միւնխէնի (ընդհանուր գերմանական, 1854) եւ վերջապէս Փարիզի (1856) ընդհանուր արուեստից տեսարաններուն, որոնցմէ վերջինին 20,000 հոգի մասնակից եղան, որով եւ ամենայն նկատմամբ բոլոր նախընթացները գերազանցեց:

Բայց անկից ալ անհամեմատ մեծ ու շքեղ է հիմակուան լոնտոնի արուեստից տեսարանը, որն որ իրօք ալ բառին ամենայն ընդարձակութեամբ տիեզերական ըսուելու արժանի է: Աշխարհքիս ամէն կողմերէն, Ասիայէն՝ քաղաքակրթութեան առաջին որոցէն, ինչպէս նաեւ Բոլիւնեզիայէն՝ քաղաքականացեալ ազգաց ամենէն նոր սերունդէն, ամէն ցամաք երկիրներէն ու կղզիներէն, ամէն միապետութիւններէն ու հասարակապետութիւններէն, որոնց մէջ մարդիկ կ'ապրին ու կը գործեն, աս համաշխարհական տոնավաճառին վաճառքներ խրկուած են: Աս ամբաւ բերքերը բովանդակելու համար՝ յաղթ ու ընդարձակ շէնք մը հարկաւոր էր: Մեծագործ Անգղիա միայն կրցաւ հաջիւ քանի մը ամսուան մէջ՝ այսպիսի հսկայաձեւ շէնք մը կառուցանել: Խումբ խումբ ճարտարապետներէ մատուցուած 253 յատակագիծներէն՝ ամենէն գեղեցիկն ընտրուեցաւ, որով եւ խիստ շքեղ պալատ մը կանգնուեցաւ:

Աս պալատն՝ իր նախորդին պէս՝ վանեայ պալատնք մը չէ. հասարակ շէնքերու նման՝ աղիւսէ, փայտէ ու երկաթէ շինուած է: Ամբողջ շէնքին գրաւած տեղը՝ 25 արտավար է, ըստ հետեւորդի՝ իր նախորդէն վեց արտավար աւելի ընդարձակ է: Պալատին ճակատի կողմը՝ որն որ Գոռնվալի փողոցին վրայ կը նայի, նկարներու համար որոշուած է, որն որ թէ Անգղիայի ու թէ արաքիս տէրութեանց տեսած պատրաստութիւններուն նայելով, տեսարանին ամենէն շքեղ մասը պիտի կազմէ: Աւստրիայի ու Բրուսիայի վեհապետներն աս մասին մէջ իրարու հետ կը մրցին, իրենց անգիւտ գանձերը հաւնեցնելու: Միայն Բրուսիայի արքունական պատկերաց ժողովածոյքէն խրկուած պատկերներուն համար 1000 քառակուսի ոտնաչափ տեղ պէտք եղաւ, նոյնչափ ալ Աւստրիայէն խրկուածներուն համար հարկաւոր է: Ապարանքին մէջ մասը միայն, այսինքն՝ վեց ապակեայ բակերը, որոնց ամէն մէկը 150—250 ոտք երկայնութիւն, 86—200 ոտք լայնութիւն ու 50 ոտք բարձրութիւն ունի, յառաջուան վանեայ պալատին կը նմանին ու լոյսը վերէն կ'ընդունին:

Տեսքի հանուելու իրերուն համար որոշուած

ամբողջ տեղը 400,000 քառակուսի ոտք է, որն որ երկու մաս բաժնուած է. մէկ մասը՝ բնաշխարհիկ, այսինքն Անգղիայի եւ իր գաղթականութեանց նիւթերուն համար, իսկ մէկալ մասը՝ օտար տէրութեանց կամ տարաշխարհիկ բերքերուն համար, որն որ հիմակուան վիճակին նայելով՝ ամէն մէկ տէրութեանց հետեւեալ կերպով բաժնուած է:

Գաղղիայի	94,419	քառակուսի ոտք:
Մաքսի Ընկերութեան	49,500	„ „
Աւստրիայի	36,000	„ „
Ռուսիայի	10,800	„ „
Օսմանեան տէրութեան	10,000	„ „
Հելուստիայի	9,000	„ „
Իտալիայի	8,900	„ „
Շուէտի ու Նորուեգիայի	7,200	„ „
Հոլանտայի	7,200	„ „
Մեքսիկայի	6,225	„ „
Տանիմարգայի	4,300	„ „
Սպանիայի	4,000	„ „
Բորգուկալի	3,530	„ „
Հռոմի	3,469	„ „
Պրազիլիայի	1,250	„ „
Գոստա Ռիգոյի	724	„ „
Էկուատորի	100	„ „

Արուեստից ապարանքին՝ ամենէն աւելի վեհու-
թիւն տուողն են՝ երկու գմբէթները, որոնց ամէն մէկը՝
250 ոտք բարձրութիւն ու 160 ոտք տրամագիծ ու-
նի, որով աշխարհքիս բոլոր գմբէթներէն, նոյն իսկ
Հռոմայ Ս. Պետրոսի գմբէթէն աւելի ընդարձակ են,
թէպէտ անկէ աւելի ցած: Բոլոր շէնքին համար 10
միլիոն աղււս, 1000էն աւելի երկաթի սիւներ, 5
անգղիական մղոն երկայնութեամբ խողովակներ, ընդ
ամէնը 80,000 կենդինար երկաթ գացած է: Բաց
ասկէ 24,000 կենդինար թափու երկաթ գործա-
ծուած է յարկին, գմբէթներուն ու անթիւ անհամար
պատուհաններուն համար, որոնք եթէ վրայէ վրայ
գրուելու ըլլան, Ս. Պողոսի եկեղեցւոյն բարձրու-
թենէն քսան անգամ աւելի բարձր կ'ըլլան:

Մտադրութեան արժանի է կերակրոյ սրահն ալ,
զորն որ Անգղիացի մը ու Գաղղիացի մը 200,000 դա-
լէրի վարձու բռնած են, եւ նոյնչափ ստակ ալ մէջի
կահուց համար ծախք ըրած են. սակայն եւ այնպէս
կը յուսան որ ծախքը հանելէն զատ՝ նոյնչափ գու-
մարի զուտ շահ մ'ալ պիտ'որ ունենան: Աս կերա-
կրոյ սրահը 1500 ոտք երկայնութիւն ու 25 ոտք
լայնութիւն ունի. ասոր անմիջապէս կից՝ 300 ոտք
երկայնութեամբ ու 75 ոտք լայնութեամբ գաւիթ մը
կայ. բաց ասկէ՝ ընդարձակ սրահ մ'ալ կայ, ուր
տեսակ տեսակ զովացուցիչ ըմպելիներ ու կերակրե-
ղէններ դրուած են, եւ ճեմելով կրնայ ուտուիլ:

Երկայն ժամանակէ սպասուած համաշխար-
հական արուեստից տեսարանին բացուելուն հանգի-

սութիւնը լմնացաւ: Ստոյգ է՝ աս անգամ առաջին
անգամուան չափ շուկ չեղաւ. սակայն հանդէսն աւ-
ելի կարգաւորութեամբ ու առանց շփոթութեան կա-
տարուեցաւ. պայծառ օդն եւ արեւուն լուսաւորու-
թիւնը՝ շքեղ հանդիսին աւելի պայծառութիւն տու-
աւ: Առաջնոյն ժամանակը՝ ամէն բան նոր էր. գա-
ղափարը, ծրագիրը, շէնքն ու ժողովրդեան եռանդը,
որով բոլոր Լոնտոն ու կրնայ ըսուիլ բովանդակ աշ-
խարհք Հայտ-Փառք թափուեցաւ:

Շատ կը տարակուսուէր որ որոշեալ ժամանա-
կին բացուելու հանդիսութիւնը կարող պիտ'որ ըւ-
լան կատարել: Վասն զի օր մը յառաջ դեռ բոլոր
շէնքին մէջ զարհուրելի խառնակութիւն մը կը տի-
րէր. ամէն կողմ արկղներ, խոտ, յարգ եւ ուրիշ
խել մը վաճառքներ երթեւեկութիւնը կը խափանէին:
Կամաց հաստատութիւնը, քաջալերութիւնն ու գոր-
ծունէութիւնը՝ ըստ ինքեան անկարելի համարուածը
24 ժամու մէջ կատարեցին. այնպէս որ երկրորդ օրը
(Մայ. 1) տասնութիւն ամէն բան պատրաստ էր: Ժամը
11—12ին հանդիսին հրաւիրուածներն եկան, ամէնքն
իրենց համազգեստովը: Ասոնց մէջ էին ճաբոնի դես-
պաններն ալ, որոնք ծանրութեամբ մը կը քալէին,
նչ ալ ոչ ձախ կը նայէին, եւ այնպէս կը վարուէին՝
իբր թէ իրենց երկրին մէջ այսպիսի հանդէսներ հա-
սարակ բան եղած ըլլան:

Ժամը մէկ զարնելուն պէս՝ եկան մասնական
գործակալները, այսինքն՝ անոնք որոնց թագուհին ա-
րուեստից տեսարանին բացուելու հանդիսութիւնը
կատարելն յանձնած էր: Ասոնք էին, Քեմպրիճի
դուքսը, Լորտ Տէրպի ու Լորտ Բալմերսդըն. ասոնց-
մէ զատ կային նաեւ Բրուսիայի թագաժառանգն ու
Շուէտի Օսկար իշխանը, որոնք բոլոր ժողովրդեանէն
կեցցէի աղաղակներով ընդունուեցան: — Զուն ընդ-
արձակ գաւթի մը մէջ կարգաւորուելէն ետեւ
սկսաւ դէպ ի արեւմտեան գմբէթը յառաջ շարժիլ:
Հոն ոսկեթել թաւշէ ամպհովանի մը կանգնուած
էր, որուն առջեւի կողմը՝ արքունական գործակալ-
ներուն, իսկ ետեւի կողմը՝ հրաւիրելոց համար աթոռ-
ներ դրուած էին: Փողոց հնչիւն մը՝ զամէնքը լուե-
ցուց, եւ նոյն միջոցին Կրանվիլ կոմսն յառաջ անցնե-
լով, Քեմպրիճի դքսին ու իր ընկերներուն ուղղուած
խօսք մը կարգաց:

Նոյն ընթերցումը լմննալուն պէս, 2000 հոգիէ
ու 400 երաժշտական գործիքներէ բաղկացած նուա-
գածուաց դասն Անգղիացւոց ազգային երգը հնչե-
ցնելու սկսան: Քեմպրիճի դուքսը սպասեց մինչեւ
որ երգը լմնացաւ, անկէ ետքը հանգուցեալ Ալպերդ
իշխանը յիշելով, հետեւեալ բանախօսութիւնն ըրաւ:
Մեծափառ թագուհին մեզի յանձնեց որ իր կողմանէ
ձեզի իմացնենք արուեստից տեսարանին վրայ ունե-
ցած հաճութիւնը, միանգամայն յայտնենք ունեցած
եռանդագին բաղձանքը՝ որ աս տարւան արուեստից
տեսարանին ելքը դիտուած վախճանին ու անկախու-

թեան համապատասխանէ, եւ արժանաւոր հատուցում ըլլայ այնչափ երեւելի մարդկան անխոնջ աշխատութեան, որոնց գործակցութեամբը նոյնն ի գլուխ ելաւ: Մենք ալ սրտանց կը խնդրենք որ 1862ին աւուեստից տեսարանը չէ թէ միայն ճարտարութեանց յառաջաման աղբիւր մ'ըլլայ, այլ նաեւ ընդհանուր արուեստից տեսարաններուն շղթային ան գլխաւոր օղը կազմէ, որով բովանդակ երկրիս աղբերը սուրբ ու ազնիւ նախանձաւորութեամբ մը իրարու հետ կը կապուին, որմէ մեծամեծ օգուտներ կը բխեն:

Ասով արեւմտեան գմբէթին՝ բացուելուն հանգիստութիւնը լմնցաւ, ու չուն սկսաւ դէպ ի արեւելեան գմբէթը շարժիլ: Հոն նմանապէս բարձրաւանդակի մ'առջեւ, երաժշտաց դասին գիմացը բոլոր մեծամեծները կեցան: Ան ատեն երգչաց դասը Մայերպէտերին շինած մէկ երգն երգեց, որն որ բոլոր բաղմականներուն առջեւը մեծ հաճութիւն գտաւ: Ասկէ ետքը Լոնտոնի եպիսկոպոսը մասնաւոր աս վախճանիս համար շարագրուած աղօթք մը կարդաց: Որուն վրայ անմիջապէս երաժշտաց դասը նորէն Անգղիացւոց ազգային երգը հնչեցնելու սկսան, որ միջոցին բոլոր ժողովուրդը գլխարկնին վար առին: Երգը լմննալուն պէս՝ քեմպրիճի դուքսը բեմ ելելով՝ բարձր ու ամուր ձայնով մը յանուն մեծափառ թագուհւոյն՝ արուեստից տեսարանը բացուած հրատարակեց, եւ փողերը նորէն հնչելով՝ հանգիստութիւնը գոցեցին:

Բ Ե Ա Պ Ա Տ Մ Ա Ն Ա Ն

Մարդկային կենաց տեղողոյթիւնը:

(Շարունակութիւն):

Երբորդ, սնունդ կամ սնանիլ. — արդէն կենդանականութեան փոխուած բաղադրիչ մասունքը հաստատուն ընել կամ կարծրացնել, — նոյնեւ աւելի եւս ազնուացնել: — Ասիկայ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ բոլորովին կենդանական եղած լոյծ բաղադրիչ մասերուն հաստատուն (պինդ) մասերու եւ գործարաններու փոխուելը, զորն որ կատարելը կերպարանիչ (plastique) գորութեան գործողութիւնը կամ պաշտօնն է: — Աւելի նուրբ ու կատարեալ զտիչ (քնտրող) գործարաններուն գործելովը կամ ազդեցութեամբ՝ գործարանական բաղադրիչ մասունքն իրենց ազնուացուցման ու կատարելութեան վերջին աստիճանին կը հասնին, այսինքն՝ ուղեղին ազդեցութեամբ կամ ներգործութեամբ՝ ջղերը կենդանացնող ու զօրացնող (լոյծ) հիւթի, ու ծննդական գործարանաց ազդեցութեամբ՝ ծնուցիչ հիւթի կը դառնան, որոնց երկուքն ալ նուրբացած գործարանական նիւթին՝ կենդանական զօրութեան առատ մէկ մասին հետ կապակցութիւններն են:

Զորբորդ, կենդանական գործողութեամբ գործարանաց ու զօրութեանց սպառիլ: — Նոյն իսկ գործող կամ գործունեայ կեանքը յատկապէս անդադար գործողութիւն մը ու զօրութիւն բանեցնել մըն է, ուստի եւ զօրութեանց անդադար նուազում կը պատճառէ: Ան ամէն բան՝ որով զօրութիւն մը իբրեւ գործող ու գործունեայ յայտնի կ'ըլլայ, զօրութեան դուրս ելլել է, ինչու որ խիստ փոքր կամ նուազ կենդանական գործողութիւն մը առանց գրգռի եւ հակառակ զօրութեան մը դէմ ելլելու չիկատարուիր: Ասիկայ գործարանական բնութեան օրէնքն է: Ուրեմն թէ մարդուն ներքը առանց իր գիտութեան ու կամաց կատարուող (հիւթերու) շրջանը, խախտի կազմուիլը (chylification), նմանեցուցումը՝ (assimilation) ու ամէն մէկ հիւթին իր յատուկ գործարաններուն անցնիլ մտնելը, ինչպէս նաեւ դուրս ելլելը, եւ թէ կամաւոր ներգործութիւններն ու հոգեկան գործողութիւնները՝ միօրինակ զօրութիւն բանեցնելով կ'ըլլան ու կենդանական զօրութիւններն ու գործարանները անդադար կը սպառեն:

Կենաց աս մասը կամ պայմանը՝ անոր տեւողութեան ու որպիսութեան նկատմամբ առանձինն շատ նշանաւոր է: Որչափ որ գործող կենդանական զօրութիւնը կամ կենաց իր ուժը բանեցնելը սաստիկ է, իր սպառումն ալ այնչափ շուտ ու տեւողութիւնը կարճ կ'ըլլայ: Իսկ թէ որ կենաց այսպէս իր ուժը բանեցնելը արտաքին կարգի տկար է, ան ատեն բաղադրիչ մասանց փոփոխուելը կամ յաջորդութիւնն ալ արտաքին կարգի ցանցաւ կ'ըլլայ, ուստի եւ նորոգութիւնը (զօրութեանց նորոգուիլը) անկատար եւ մարմնոյն վիճակը դէպ կ'ըլլայ:

Հինգերորդ, բաղադրիչ մասանց անջատումն ու նոր լուծումը: — Նոյնեւ գործարանաւոր աշխարհքէն (հանգամանքէն) քիմիական հանգամանաց մէջ մտնելն ու ընդհանուր անկենդանական բնութեան հետ նորէն միանալը: — Գործածուած ու կենդանական կապակցութեան մէջ մնալու անյարմար ըլլող բաղադրիչ մասունքը նոյն կապակցութեան կը զատուին դուրս կ'ելլեն. կենսական զօրութեան ազդեցութիւնը կը կորսնցնեն ու կը սկսին նորէն միայն քիմիական օրինաց համեմատ լուծուիլ, բաժնուիլ ու (քիմիապէս) կապակցիլ: Ասոր համար մեր կենդանի մարմնէն դուրս ելած ամէն նիւթերուն վրայ, ապականութեան կամ փտութեան յայտնի հետքեր կը տեսնուին, փտութիւնը կամ փտտիլը՝ միայն քիմիական գործողութիւն մըն է, որն որ՝ իբրեւ այնպիսի՝ կենդանի բնութեան մէջ կարելի չէ, չիգրտնուիր: Աս նիւթերը կենդանի մարմնէն դուրս հանելու կամ վարելու գործողութիւնը կը կատարեն, Անջատման ու մղման (sécrétion, excretion) գործարանները, որոնք նոյնեւ անընդմիջ հատ գործունէութեամբ յառաջ կը վարեն, Բ. աղեաց գլխաւոր խոլովալը, Գ. երիկամունքը, ու Դ. եւ գլխաւորապէս մարմնոյն մըրթին բոլոր երեսն ու թոքը: Աս ներգործութիւնները յատկապէս քիմիական կենդանական գործողութիւններ են, որովհետեւ անջատել դուրս հանելը կենդանական զօրութիւններով կ'ըլլայ, բայց անոնց արդիւնքը կամ դուրս ելածը բոլորովին քիմիական է:

Աս հինգ գլխավոր պայմաններուն վրայ կը կայանայ կեանքը միշտ ու ամէն մէկ վայրկեանի մէջ, որովհետեւ ասոնք իրարու հետ միշտ կապակցած ընկացած, միշտ իրարու առ ձեռն պատրաստ են, ու կենաց գործողութիւններէն երբեք չեն բաժնուիր:

Ամէն գործարանները (organe), որոնք կենաց կամ ապրելու համար անհրաժեշտ կարեւոր են, երկու գլխավոր դաս կրնան բաժնուիլ. Ա. Ընդունող ու պատրաստող (կազմող) եւ դուրս հանող գործարաններ. ու Բ. Ասոնց փոփոխակի շարժումները կամ գործողութիւնները, ինչպէս նաեւ բոլոր կենաց ներքին տնտեսութիւնը հաւասարակշռութեան ու կարգի մէջ պահող գործարաններ: Առաջին դասին վերաբերող հազարաւոր մեծ ու պզտիկ գործարաններն անդադար կը զբաղին ներքին սպառմամբ մաշած ու ապականած մասունքն անջատելու եւ դուրս վարելու: Դատարկող կամ մաքրող ըսուած ճամբաներէն (խողովակներէն) ի զատ՝ բոլոր մարմնոյն մորթին ու թղթին երեսները (մակերեւոյթը) անթիւ անհամար այսպիսի մաքրող կամ դուրս վարող գործարաններով ծածկուած են ու անդադար կը գործեն: Սոյնպէս եւ երկրորդ դասին վերաբերող գործարանները կամ ճամբաները բազմաթիւ ու բազմատեսակ են, որոնք եւ նորոգութեան գործարաններ կ'անուանին: Չէ թէ միայն անարգ ու բիրտ մասունքը դուրս վարուելէն ետքը մարսողութեան գործարանները՝ անոնց տեղը անդեան նիւթերուն միջև նորոգութեամբ կը լեցնեն, հապա նաեւ շնչառութեան գործարանը, որ է թոքը, անդադար կը զբաղի կենաց ջերմութեան ու կենդանական զօրութեան համար օդէն ռգեկան (շնչական) նիւթ ծծելու ներս շնչելու կամ քաշելու: Սիրտն ու անկից կախում ունեցող՝ արեան շրջանն ալ աս շարժումները կամ գործողութիւնները կարգաւորելու, ներս ընդունուած ջերմութիւնն ու սնունդը մարմնոյն ամէն մասանց սփռելու եւ գործածուած (անպիտանցած) մասունքը գէպ իրենց դուրս ելլելու ճամբաները մղելու պաշտօնը կը կատարեն: Աս ամէն գործողներուն վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ հոգեկան զօրութեանց ազդեցութիւնը, որն որ թէպէտ եւ մարդուն կենաց զօրութեան ինք զինք աւելի շուտ սպառելու պատճառ կ'ըլլայ, բայց սակայն ուրիշ շատ նկատմամբ անոր գործողութեանց՝ նորոգութեան գործարաններուն պէս՝ նոր ու հաստատագոյն ոյժ մը կու տայ:

Մարդկային մարմնոյն ինք զինքն արտաքոյ կարգի սաստկութեամբ սպառելուն վրայ գաղափար մը ունենալու համար պէտք է գիտնալ՝ որ սրտին զարնուածին ու անոր հետ կապակցած արեան ընթացքը կամ քալումը քը ամէն օր 100,000 հեղ կ'ըլլայ. այսինքն՝ սիրտն ու ամէն գնդերակներն օրը 100,000 հեղ արտաքոյ կարգի զօրութեամբ մը կը կծկին կամ ներս կը քաշուին. եւ այս զօրութիւնը կրնայ 50 մինչեւ 60 լիտր (= 22—26 օխայ) ծանրութեամբ արիւն անդադար շարժման մէջ պահել: (Որպիսի ժամացոյց, որպիսի սաստիկ կարծր երկաթէ շինուած մեքենայ այսպիսի անխնայ գործածութեամբ քիչ ատենուան մէջ չէր մաշէր:) — Թէ որ ասոր վրայ աւել-

ցնենք մեր մարմնոյն գրեթէ նոյնպէս անդադար կատարուող գնդերական շարժումները, որոնք աւելի եւս պէտք է որ մարմնոյն կամ կենաց սպառման պատճառ ըլլան, որովհետեւ աս մասունքը (գնդերը) ըստ մեծագոյն մասին կակուղ ու թանձրամած (փխփի) մասնիկներէ կազմուած են, կրնանք հաշուել ու իմանալ՝ թէ մարմնոյն նիւթէն յոյժափ բան կը մաշի կամ կը սպառի, երբ որ՝ օրինակի ազազա՝ մարդ մը օտքով 10 մղոն տեղ կը քալէ, կամ սուրհանգակ մը ձիով 80 մղոն տեղ կ'երթայ: Եւ չէ թէ միայն այսպիսի կակուղ ու լոյծ կամ թոյլ մասերը, հապա նաեւ խիստ պինդ մասերն ալ գործածութեամբ կամաց կամաց կը մաշին կը տկարանան. ինչպէս ակունքներուն վրայ յայտնապէս կը տեսնենք, որոնք երկար գործածութեամբ կը մաշին. իսկ թէ որ չգործածուելու ըլլան, (ինչպէս կը հանդիպի՝ երբ որ ակուայի մը դիմացն ըլլող ակունքն ինկած կ'ըլլայ) շատ անգամ երկայն ատեն ամբողջ ու անփնաս կը մնան: Ապացուցուած բան մըն է՝ որ մարդուն մարմինն աս կերպով քիչ ատենուան մէջ բոլորովին կը հաշէր կ'անպիտանար, թէ որ ուրիշ դիաց պակասածին տեղը լեցուցելու չըլլար. եւ բնագէտք հաւանելի կը համարին՝ որ մարդ երեք ամսուան մէջ բոլորովին կը փոխուի ու իր մարմինը նոր մասնիկներէ կը կազմուի:

Ինչպէս սպառումն արտաքոյ կարգի շուտ ու սաստիկ է, անանկ ալ կորսուածին ու պակասածին տեղը լեցուիլն արտաքոյ կարգի եւ զարմանալի է, զորն որ աս մէկ հանգամանքէն յայտնի կ'իմանանք՝ որ մեր մարմինն անդադար ու շարունակ սպառման մէջ է, սակայն իր զանգուածը (մեծութեամբն ու ծանրութեամբը) գրեթէ միշտ նոյն կը մնայ: Ամենէն աւելի շուտ կը նորոգուին կամ պակասածը նորէն կ'ընդունին կակուղ կամ լոյծ մասերը. եւ փորձով իմացուած է՝ որ նոյն իսկ շատ առատ արեան կորսուելէն 15 օր ետքը՝ նոյնին տեղը նոյնչափ նոր արիւն եկած լեցուած է: Հաստատուն կամ կարծր մասերը կը նորոգուին կամ իրենց պակասութիւնը կը լեցնեն ան զօրութիւններով ու կազմութեան կերպով՝ որոնցմով իրենց սկզբնական կազմութիւնն եղած է. մածուածոյ մնուցիչ սկզբնական նիւթը կանոնաւոր շրջան ընելով՝ ամէն մասերուն կ'ընթանայ կը բաշխուի, ու ամէն դի իւրաքանչիւր մասին յօրինիչ կարգին կամ օրինաց համաձայն կը յարգարուի կը կերպարանուի: Նոյն իսկ խիստ կարծր մասունքն, այսինքն օսկրներն ալ կը նորոգուին, իբր թէ իրենցմէ պակասածը նորէն կ'ընդունին. ինչպէս որ՝ ըստ բնախօսից՝ տորոնի (+էօ+ աջասը) միջնորդութեամբ եղած փորձերը կը ցուցնեն, որն որ եթէ մարմնոյն մէջ մանելու տարածելու ըլլայ՝ բոլորովին կարմիր օսկրներ կը կազմուին: Սոյնպէս եւ բոլորովին կորսուած կամ կտրուած ինկած օսկրները նորէն կը բուսնին կ'աճին: Բնապատումը կը հաստատեն՝ թէ փղոսկրի մէջ (որն որ կենդանական մարմիններուն մէջ ամենէն կարծրն է,) երբեմն կապարէ գնդակներ կը գտնուին, որոնք ատենօք հրացանով անոնց մէջ նետուած թափանցած են, ու իրեն բոլորափքը փղոսկրի կարծր նիւթ ածած գոցած է:

Պիտի շարունակուի:

ԾԱԿԱՐ ԲԱՏԱՆԱԳԱՐՆԵՐ

Գ. ՄՅՈՍՏԵՐԵՆԻ ՏՆԿԵՐ

(Հարանախոսի-ն է)

Հաջորդաբար հիւանդութեանց մէջ ամենէն ծանօթներն են, Բաղլիկը, որն որ տերեւներուն կամ բունին վրայ երեւան ելած սեւ բծերէն կը ծանցցուի: Եթէ քաղցիկը միայն տերեւներուն վրայ է, զանոնք պէտք է բրցընել, ասով տնկոյն բունը կ'ազատի: Իսկ եթէ բունին վրայ երեւան կ'ելլէ, կրնայ բոլոր տունկը փճացընել: Եթէ որ կանուխ միտ դնելով ՀՏՊՊՊՊՊ: Գործադրուելու դարմանն է, դանակով մը զգուշութեամբ բունին վրայէն նոյն սեւ բիծը կտրել: Նորէն երեւանալու ըլլայ, նորէն պէտք է կտրել, մինչեւ որ հիւանդութիւնն անհետանայ: Քանի որ հիւանդ ճիւղն աճման վրայ է, աս դարմանն օգուտ կ'ընէ: Իսկ եթէ որ աճումը դադրած է, մէկալ առողջ ճիւղերը պահպանելու համար, նոյն հիւանդ ճիւղը՝ որչափ կարելի է՝ խորունկ արմատէն կտրելու մէկդի նետելու է:

Ասկէ աւելի վտանգաւոր հիւանդութիւնն է Խոռոչանալը: Աս հիւանդութիւնը խիստ զօրաւոր աղբով հաղէն, շատ ջրելէն, արտաքին կեղեւին փնտտելէն եւ խոնաւութիւն ներս թափանցելէն եւ այլն յառաջ կու գայ: Ատնցմով տնկոյն մէջտեղերէն շատ նոր ծիւլեր կ'աճին, որոնք անձեւ, հաստ ու լայն կ'ըլլան: Աս հիւանդութիւնը նաեւ ած դրուած ատեն՝ ճեղքը մեծ ըլլալուն պատճառաւ արմատ ձգել չկրնալէն ալ կը ծագի, ճիւղին մէկը փտտելու սկսելով՝ իր ախար մէկալ ճիւղերուն ալ կը տարածէ: Արմատին մօտերէն ցօղունին ծուծէն կը սկսի, եւ բոլոր տունկը փճացընելու վտանգի մէջ կը դնէ: Թէ որ ժամանակին տեսնուելու ըլլայ, հիւանդ ճիւղը, ուղղաձիգ արմատովը մէկտեղ կը կտրուի, եւ գեռ կատարեալ ՀՏԻւանդացած մասը կը մաքրուի, եւ տկար, 1/4 գետի աւազով խոնաւած հողի մէջ կը տնկուի:

Ջրիւղ-Խիւնը՝ ընձանակին ջնարակած (սքլը) եւ կամ շինուած հողին շատ եփած ըլլալէն յառաջ կու գայ, որովհետեւ աս տեսակ ընձանակները հողը միշտ խոնաւ կը բռնեն, որով տերեւները կը թարշամին, կ'իյնան, տունկը կը փտտի: Ասոր դարմանն է, տնկոյն արտաշնչութիւն տալու համար, թարշամած տերեւները բրցընել եւ տունկը չորիկեկ տեղ մը տնկել:

Գիւղնալի-նը տերեւներուն վրայ կ'ըլլայ, արմատի կողմանէ կը սկսի, հետզհետէ վեր կ'ելլէ եւ բոլոր տնկոյն վրայ կը տարածի: Ասոր պատճառն՝ աւելի չոր քան թէ խոնաւ օդերն են: Ասոր դարմանն է գեղին տերեւները բրցընել, տունկը քիչ հողի մէջ տնկել եւ քիչ ջրել, կամ ծարաւ կրել տալ:

Գարձեալ կայ ուրիշ հիւանդութիւն մ'ալ, բայց այնչափ փնտտակար չէ, այսինքն՝ տերեւներուն կապոյտ նալը: Ասոր դարմանն է տերեւները բրցընել:

Չմեռը՝ մուկը շահաբերամիտ փնտտակար թշնամին է: Անոր համար ամէն հարկաւոր եղած փորձն ընելու է, շահաբերամիտը մկերէն պաշտպանելու համար:

Ճենական Հ. (D. chinensis) Զուռնիսէն մինչեւ Օ-

գոստոս կը ծաղկի: Զօղունները շուրջ մէկ ոտնաչափ բարձրութիւն ունին, տկար են, հանգուցաւոր, ճիւղաւոր եւ ըստ մեծի մասին վերի կողմերը կոր: Մուլթ կանաչ տիգաձեւ եւ տակի կողմերը ժողվուած տերեւներ ունի, եւ ցօղունին ծայրը՝ կարմիր, թաւշակերպ, բարդ կամ պարզ, հաստ հաստ ծաղիկներ ունի, եւ ծաղկանց դոյնեւուն մէջն ալ զանազան աստիճաններ կ'երեւան: Մուլթ կարմիր, աւելի սեւի զարնող, եւ սպիտակ նկարներով, բարդ ճենական շահաբերամիտ ծաղկափրաց քով շատ յարգ ունի: Ասիկայ Զուռնիսէն մինչեւ աշուն կը ծաղկի, եւ գեղեցիկ, երկամեայ ծաղիկ մըն է, որն որ պարարտ բայց չորիկեկ հող կը սիրէ եւ սերմանէն կը մշակուի: Սերմը Մարտին արկեղ մը մէջ ցանուելու ըլլայ, եւ Մայիսին, կամ երկու մասնաչափ աճելէն ետքը փոխադրուելու ըլլայ, առջի տարին ալ կը ծաղկի, եւ օդերն աղէկ երթալու ըլլան՝ հասունացած սերմ ալ կու տայ: Չմեռն ազատ տեղ կը ձգուի, երկրորդ տարին ալ առատ կը ծաղկի, սերմ կու տայ ու ետքը կը չորնայ: Թէ որ սերմը բաց տեղ տնկուի, նոր տունկերն ընձանակներու մէջ առնուին եւ 3—8⁰ Ռէոմբերի ջերմութիւն ունեցող խցի մը պատուհանին մէջ գրուի, ձմեռն ալ կը ծաղկի: Ատնք արմատներէն բաժնելով ալ կը բաղմանան: Չմեռը չոր ցուրտ եղած ատեն, տնկերը քիչ մը ծածկելու է:

Ճաբոնական Հ. (D. japonicus): Գարնան եւ աւարտան ատեն կը ծաղկի: Յաճ եւ գեղեցիկ տունկ մըն է, երկնիկեկ եւ փայլուն տերեւներով: Ծաղիկները մուլթ կարմիր են, շատերը մէկտեղ ժողվուած եւ յատակը սպիտակ: Չմեռը սառնամանիքէն ազատ, բաց տեղ կրնայ մնալ, եւ արմատներէն կը բաղմանայ:

Փետրական Հ. (D. plumarius): Հարաւային Եւրոպայ կը գտնուի: Ասիկայ խիստ ծանօթ է, տունկը շուրջ 1 1/2 ոտնաչափ բարձրութիւն ունի, տերեւները նեղ են եւ հարթ կամ փայլունկեկ, ճեղքուած, բարդ կամ պարզ զանազան դոյներով եւ ծրագրութեամբ ծաղիկներ ունի, եւ իրիկուան գէմ անոյշ կը հոտի: Աս ծաղիկը հասարակօրէն ածուներուն բոլորտիքը պսակ շինելու կը գործածեն: Զուռնիսի մէջ կը ծաղկի: Թէ արմատներէն բաժնելով, թէ սերմանէն կը բաղմանայ: Ամենէն գեղեցիկ ծաղկանց սերմերը թող կը արուի որ հասունանան, իսկ մէկալնոնց ցօղունները խորունկէն կը կտրուի: Սերմը Ապրիլի մէջ կը ցանուի, ետքը ծաղկելու տեղը կը փոխադրուի: Որպէս զի միշտ գեղեցիկ ծաղիկ ունենայ, երկու երեք տարի մէջ մը պէտք է հանել նորէն տնկել, ապա թէ ոչ՝ քիչ եւ անպիտան կը ծաղկի:

Հըսաւոր Հ. (D. superbis). Յաճախ գտնուող եւ 1 1/2 ոտնաչափ բարձր, խոտաձեւ, փայլուն ցօղունով, նիզակաձեւ տերեւներով եւ բարդ սպիտակ, վարդաւոյն եւ մուլթ կարմիր, անուշահոտ ծաղիկներով տունկ մըն է, Զուռնիսէն մինչեւ Օգոստոս կը ծաղկի: Ասիկայ մէկալներէն աւելի խոնաւութիւն կը սիրէ, եւ նոյնպէս թէ սերմէն, թէ ած գնելով եւ թէ արմատներէն կը բաղմանայ:

Պիտի Հարանախոսի-ն է:

ԲՆԱԿԻՏԱԿԱՆ

Այլևայլ բնական երևույթներուն լուծումը:

Ելեկտրականութիւն: Կայծակ, որոտում, միրիկ:

(Վերջ)

71. Ինչո՞ւ համար երբեմն կայծակէ զարնուած ծառը կ'այրի: — Վասն զի ծառն ելեկտրական հոսման դէպ ի երկիր ընելու ճամբուն արդէք կ'ընէ, եւ երբ որ ելեկտրականութիւնն իր ճամբէն կը խախտուի, միշտ սաստիկ տաքութիւն յառաջ կը բերէ:

Այսպիսի պատահարներ գլխաւորաբար շատ կարծր փայտ ու խիստ քիչ հիւթ ունեցող ծառերու կրնան պատահիլ. վասն զի ասոնք գրեթէ չհաղորդող մարմիններ են:

72. Ի՞նչ բանի համար փոթորիկը կաթը կը թթուեցնէ: — Վասն զի կաթին ելեկտրական յատկութիւնները կը խառնակէ, որմէ յառաջ կու գայ աս բաղադրեալ նիւթին յուծուիլն ու թթուիլը:

73. Կայծակը մթնոլորտական օդին մէջ բորակի թթու կը կազմէ: — Այո: Իսկիկ քիմիագէտը զանազան փոթորիկներէ անմիջապէս ետքը փորձի համար 17 անգամ ժողովուած ջրոյն մէջ բորակի թթու գտաւ, ուր որ ուրիշ առեւններ 58 անգամ ժողովուած ջրոյն մէջ երբեք բորակի թթուի հետք մը չկրցաւ նշմարել:

74. Ի՞նչ է բորակի թթու: — Թթուածինն ու բորակածին կազերուն քիմիական բաղադրութիւնը, որուն մէջ հինգ մաս առաջին կազէն եւ մէկ մաս վերջին կազէն կը գտնուի:

75. Թթուածինն ու բորակածինը փոթորիկի մը միջոցով ինչպէս բորակի թթուի կը փոխուի: — Նոյն իսկ մթնոլորտական օդը թթուածնի ու բորակածնի մեքենական խառնուրդ մըն է: Օդոյն մէջն անցնող կայծակը աս երկու կազերուն մէկ մասը քիմիապէս միաւորելու զօրութիւն ունի:

76. Ի՞նչ տարբերութիւն կայ քիմիական միաւորութեան եւ մեքենական խառնուրդին մէջ: — Քիմիական միաւորութեան մէջ այլեւայլ բաղադրիչ նիւթերուն յատկութիւնները բոլորովին կը փոխուին, որն որ մեքենական խառնուրդին մէջ ամենեւին չկատարահիւր:

Շլի մը մէջ այլեւայլ գոյնով աւաղ լեցնելու եւ շարժելու որ ըլլանք, ասոնք իրարու հետ մեքենապէս կը խառնուին: Չմարած կրի վրայ ջուր լեցնելու որ ըլլանք, ջուրը կրնի հետ քիմիապէս կը միաւորի:

77. Ի՞նչ բանի համար կայծակը երբեմն օդին մէջ ծծմբոյ հոտ կը ձգէ: — Վասն զի կայծակին աղեցնութեամբ ծծմբոյ հոտ ունեցող շոգի մը կը կազմուի կամ մթնոլորտական օդին վերին կարգերէն վար կը բերուի:

78. Ինչո՞ւ համար փոթորիկի ժամանակ գարեջուրը կը թթուի թէեւ աղէկ գոցուած տակաւի մէջ գտնուելու ըլլայ: — Վասն զի երբ որ գարեջուրը տակաւին նոր ու խմորման գործողութիւնը չկատարուած կ'ըլլայ, ելեկտրական հոսանքը նոյն խմորելու գործողութիւնն այնպէս կը շուտցնէ, որ մէջի շաքարը՝ ոգեւորելու վեճակի մէջ մոնելէն յառաջ՝ քացախի թթուի կը փոխուի:

79. Ինչո՞ւ համար հին եւ զօրաւոր գարեջուրը փոթորիկի ժամանակ չիթթուի: — Վասն զի խմորումն արդէն կատարեալ լինցած կ'ըլլայ. ուստի եւ ելեկտրական հոսանքը վրան այնչափ աղեցնութիւն չիկրնար ընել:

80. Ի՞նչ պատճառի համար մետաղը երբեմն կայծակէն կը հալի: — Վասն զի մետաղին վերին երեսը (մակերեւոյթը) շատ պղտիկ ըլլալով, ելեկտրական հոսանքին անցնելու համար բաւական ճամբայ չիկրնար մատակարարել:

81. Ինչո՞ւ համար փոթորիկը օդը կը մաքրէ: — Ա. Վասն

զի ելեկտրական հոսանքը մթնոլորտական օդին մէջէն անցած ժամանակ՝ բորակի թթու կը գոյացնէ: Բ. Վասն զի իր պատճառած սաստիկ շարժումէն՝ օդը կը ցնցի:

82. Բորակի թթուն օդն ի՞նչպէս կը մաքրէ: — Բորակի թթուն աս յատկութիւնն ունի որ տնկային ու կենդանական նիւթերէն ելած փաստար բուրուցները կամ գոլորչները կը ջնջէ:

83. Ի՞նչ պատճառի համար աւելի ամուռ մըրիկ կը պատահի՝ քան թէ տարւոյն ցուրտ եղանակներուն մէջ: — Վասն զի ամառուան սաստիկ ջերմութիւնը խիստ շատ շոգի կը լուծէ, եւ ջուրին շոգի դառնալը՝ միշտ ելեկտրականութիւն մը յառաջ կը բերէ:

84. Ինչո՞ւ հասարակօրէն խիստ չոր եղանակէ ետքը մըրիկ կը հանդիպի: — Վասն զի չոր օդը աղէկ հաղորդիչ չըլլալով՝ ամպերուն ելեկտրականութիւնը չիկրնար պարպել. այսպէսով ելեկտրական նիւթը կը դիզուի ու ամպերը մըրկով կը պարպուին:

85. Ի՞նչ բանի համար խոնաւ կամ թաց եղանակէն ետքը սովորաբար մըրիկ չիպատահիր: — Վասն զի խոնաւ օդը կամ անձրեւը աղէկ հաղորդիչ ըլլալով, ելեկտրական նիւթը կամայ կամայ եւ առանց աղմկի երկիր կը բերէ:

86. Ի՞նչ պատճառի համար շիմամբ ելեկտրականութիւն կը ծնանի: — Վասն զի շիմամբ երկու հեղուկներուն հաւասարակշռութիւնը կ'աւելի, որոնք ալ անկէ վերջը հանդարտութեան մէջ չեն կրնար մնալ, հապա իրարմէ կը բաժնուին:

Երբ որ հաւասարակշռութիւնն աւրուելու ըլլայ, ան ժամանակ կ'ըսուի որ երկու հեղանիւթներն ազատ վիճակի մէջ են:

87. Երբ որ ապակեգործ մը պատուհանի ապակի մը անցնելու ժամանակ ապակին լաթով կամ խղանակով մաքրելու ըլլայ, ինչո՞ւ համար ապակեւոյն տակի կողմը՝ սեղանին վրայ գտնուող պղտիկ նիւթերը վեր վար կը ցատքեն: — Վասն զի երբ որ ապակին շիմուելու ըլլայ, աս շիմամբ ելեկտրականութիւն կը ծնանի, որն որ թեթեւ առարկաները, ինչպէս թղթի կտորները, թանթրուէնի (թուփէթի) միջուկը, եւ այլն, իրեն կը ձգէ: Աս կտորուանքներն ապակեւոյն ելեկտրականութիւն ունեցող մասին դպչելուն պէս՝ ելեկտրականութեամբ կը լեցուին եւ դարձեալ կ'իյնան. տակի սեղանին տակտակը՝ որուն վրայ որ կ'իյնան, իրենց ելեկտրականութիւնը կ'առնու, եւ ասով նորէն վեր կը ցատքեն. եւ յառաջուան գործողութիւնը նորէն կը կրկնուի: Ասկից կը պատճառի նոյն պղտիկ նիւթերուն վեր վար ցատքելը:

Ասոր նման զուարճալի փորձ մըն ալ հետեւեալ եղանակաւ կրնայ ըլլալ: Երկու երեք գաւաթի վրայ կատարեալ չոր եւ քիչ մը տաքցած ապակի մը կը դետեղուի. իսկ ապակեւոյն տակը՝ գրեթէ երկու մաս հեռաւորութեամբ՝ գրչի միջուկ, աւաղ, թղթի կտորուանք, եւ ասոնց նման թեթեւ առարկաներ կը դրուի: Երբ որ ապակեւոյն վերին երեսը մետաքսեայ նիւթով մը շիմուելու ըլլայ, ապակեւոյն տակը գտնուող թեթեւ առարկաները կը սկսին վեր վար ցատքել: Եթէ շիմող մետաքսէ մարմնոյն վրայ քիչ մ'ալ ամալկամի փոշի ցանուէլու ըլլայ, փորձն աւելի դիւրաւ կը յաջողի:

88. Ելեկտրականութիւնը հոտ ունի: — Շարժման մէջ գտնուող ելեկտրական մեքենայի մը վրայ ծծմբական-փոփոքական (լուսաբերի) հոտ մը կ'առնուի, որն որ Օդոն կ'առնուանուի:

89. Աս օդոն ըսուած հոտը մըրիկի ժամանակ ալ կ'առնուի: — Այո. երբեմն ծծմբոյ հոտն աւելի սաստիկ կ'ըլլայ, երբեմն փոսփորի հոտը:

90. Կայծակը երկաթին ու պողպատին վրայ երբեմն ինչ աղեցնութիւն կ'ընէ: — Պողպատն ու երկաթը կայծակէն երբեմն մաքնիսական յատկութիւն կը ստանան:

ԲԱՐՈՅԱԿԷՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Տիկինն ամէն օր վերէնը առտուանց խիստ կանուխ կ'արթնցնէր, բոլոր օրուան մէջ ալ հազիւ քիչ մը ժամանակ թող կու տար որ հանգչին: Անոր համար Պր. Լարոշ շատ անգամ քաղցրութեամբ իր առջեւը կը դնէր որ զաւակները սաստիկ կ'աշխատցնեն, եւ իրենց ուսուցչէն ալ չափէն աւելի բան կը պահանջէ: Իսկ կիներն անդադար աս խօսքը կը կրկնէր, թէ երբ որ դեռահասակ անձանց կամ ձեռքը կամ գլուխը օգտակար գործքի մը զբաղեալ չ'ըլլար, ժամանակին գրեթէ միշտ գէշի կը գործածեն: Մարդս չիկրնար, կ'ըսէր, ինք զինքը դատարկութեան տալ, բայց եթէ երբ որ մեծ հարստութեան տէր կ'ըլլայ: Ուստի եթէ դուն ալ մեր զաւակներուն ձգելու մեծ հարստութիւն ունիս, ան աւտեն' թող ժամանակին պարապ անցնեն: Բայց ուրիշներէն աւելի աղէկ գիտես թէ անոնց թող տալիքդ ինչ է: Ասկից զատ' թէ եւ աղջիկներն միլիոններու տէր ըլլային, ի՞նչ պատճառի համար զանազան ձիւղեր պիտի չունենային: Արածեմ' թէ իրենք ալ ազնուական օրիորդներու չափ իրաւունք ունին աղէկ դատարկութեան թիւն ընդունելու:

Պր. Լարոշ իր կնոջը բնաւորութիւնը ճանչնալով, աս խօսքերուն անպատշաճութիւնն անոր հասկըցնելու ետեւէ չէր իյնար, որովհետեւ գիտէր թէ բոլոր ջանքը պարապի պիտ'օր երթայ: Ուստի երբ որ կը տեսնէր թէ անիկայ սովորականէն աւելի խստութիւն կը բանեցնէ, տղոց նստած սենեակը կ'երթար, զանոնք կ'առնուր Հեղինէին հետ պտըտելու կը տանէր: Ետքը կնոջը սիրտն առնելու համար՝ իրեն կ'ըսէր որ բաց օդը շատ օգտակար է իր զաւակներուն կեդրարարներ կենդանի գոյներով պարզարելու եւ անոնց շնորհալից հասակ մը տալու:

Իսկ Հեղինէ թէպէտ եւ աշխատիլը կը սիրէր եւ մեծ սիրով կը զբաղէր իր բարեբարին տղոցը կրթութեան, սակայն եւ այնպէս շատ կ'ուրախանար քանի մը վայրկեան հանգիստ ունեցած ժամանակը: Տան մէջ փակուած մնալու վարժած չըլլալով, շատ կը նեղուէր այնպէս առտուանէ մինչեւ իրիկուն տղոց հետ սենեկի մը մէջ նստելով: Անոր համար ալ իրեն մեծ դրօսանք կ'ըլլար դուրս ելլել պտըտիլը, մանաւանդ երբ որ քաղաքին չորս կողմի լերանց վրայ կ'էլէին, որոնք իրեն կը յիշեցնէին սիրելի մօրը հետ տղայութիւնն անցուցած տեղերը:

Լարոշ տիկինն իր ծանօթներուն հետ Հեղինէին վրայ խօսած ատենը, զանիկայ իր օրիորդներուն դատարկութեան կ'աւտանէր: Իսկ Պր. Լարոշ աս խօսքին վրայ շատ կը առժամէր, եւ վերջապէս Հեղինէին նոյն անունը տալն արգելեց:

Ինչո՞ւ համար, հարցուց կինը նեղանալով: Արանիլ տիկինն ալ իր աղջիկներուն ուսուցչին նոյն անունը չիտար:

Վնիկայ իրաւունք ունի, պատասխանեց

Պր. Լարոշ, որովհետեւ քովի օրիորդն՝ Իրօք ալ դատարկութեան է, որուն աղէկ յիշակ կը վճարուի: Իսկ Հեղինէ՝ բնականութենէն ու կերակրէն զատ՝ բան մը չ'ընդունիր մեզմէ: Միանգամայն այնչափ քաղցր ու բարեբար է, որ զինքն՝ աւելի իրեն մեր աղջիկը կը նկատեմ' քան թէ իրեն օտարական մը:

Ըսած իր կը հաւատամ, գոչեց կինը բարկութեամբ: արդէն շատոնցունէն կը տեսնեմ որ նոյն օտարական աղջիկը զաւակներէդ վեր կը դասես, որուն վրայ պէտք է իր կարգին:

Մտածէ մէյ մը, ընդմիջեց վաճառականը, որն որ վիճաբանութեան մէջ մտնել չուզէր: Ոտք ելաւ, որ օրիորդը մեծ դժբախտութիւններ կրած է: Մեր տան մէջ վարած պաշտօնն իր աստիճանին համեմատ չէ: Ինք թէ ծննդեամբ եւ թէ կրթութեամբ մեզմէ շատ վեր է, եւ անոր համար պարտական ենք աւելի զինքը մեծարել' քան թէ վրան գլուխ ունենալ: Արանիլ տիկինն իր աստիճանին նայելով, կրնայ իր զաւակներուն դատարկութեան հին կողմը տունն ունեցած աղջիկը՝ որն որ հասարակ մարդու զաւակ է եւ ստակով քովը կը կենայ: Իսկ մենք նոյն իրաւունքը չունինք ազնուական օրիորդի մը վրայ՝ որն որ ըստ պատահման դժբախտութեան մէջ ինկած է: Ասկից զատ՝ Հեղինէ մեզի համար մեծ գանձ մըն է, թէ իր ձրից կողմանէ եւ թէ մեր զաւակներուն տունը բարի օրինակներուն պատճառաւ: Ուստի քանի որ ինք աս կերպով յառաջ երթալով՝ մեր սիրտին ու մեծարանաց արժանի կը մնայ, կը պահանջեմ որ իրեն մեր ընտանեաց մէկ անդամը նկատուի:

Լարոշ տիկինը երկանն ասանկ յայտնի հրամանին դէմ ընէլ Համարձակելով, ալ անիկ ետեւ գնէ անոր առջեւը գլխինէն դատարկութեան չէր կանչէր: Աս կողմանէ արդէն երկանը գէմ՝ վշտացած էր, բայց սրունդութեան ուրիշ պարագայով մը աւելի մեծցաւ: Իմացաւ որ անիկայ ուղերէն Հեղինէին աշխատութեան համար թուակ կապել: Ասոր վրայ օրիորդին դէմ ունեցած ատելութիւնն աւելցաւ, մանաւանդ երբ որ լսեց թէ անիկայ երկանը առաջարկութեան չէ ընդունած: Վասն զի ինք սրտին մէջ ամենեւին ազնիւ զգացում մը չունենալով, չէր կրնար ուրիշներուն սրտին նոյնպիսի զգացումներն ըմբռնել: Ուստի մտքին մէջ հետեւցուց որ Հեղինէին ըրածը՝ կեղծաւորութիւն ու բարձրամտութիւն է:

Այսպէսով խեղճ օրիորդը՝ որն որ գտնուած վիճակին վրայ բոլոր ինքեան գոհ կրնար ըլլալ, նոյն կնոջ գէշ բնաւորութեամբը մեծ նեղութիւն կը կրէր: որովհետեւ անիկայ առիթ մը գտածին պէս՝ Հեղինէին դէմ ունեցած հակառակութիւնը յայտնի կը ցուցնէր:

Նոյն միջոցներուն օր մը տիկինն ըստ պատահման Հեղինէին պահարանին մէջ մօրը թողուցած պղտիկ ծրարիկը տեսնելով, ինչ ըլլալը հարցուց:

Մէջը մօրմէս մնացած թղթեր կան, պատասխանեց օրիորդը, որոնցմէ անշուշտ ընտանեաց գտողները պիտի իմանամ:

— Ուրեմն ինչո՞ւ չէք բանար:

— Որովհետեւ տան'ութը տարւան չեղած՝ բանալն արգելուած է:

— Կ'երեւայ թէ մայրերնիդ այլանդակ կին մըն է եղեր:

— Մայրս շատ դժբախտութիւն կրած էր. բայց եթէ զինքը տեսած ըլլայիք, կարծեմ՝ թէ վրան այնպէս կարծիք չէիք ունենար: Հեղինէ աս խօսքերն ըսելու ատեն՝ աւտուններն արցունքով լեցուեցան:

Չուցած իս մէջ լալու բան չկայ, ըսաւ խստասիրտ կինը. ես մօրդ վրայ լաւած կը կրկնեմ:

— Կարելի է որ մարդիկ մօրս վրայ ծուռ դատաստան ըրած ըլլան: Ես իր առանձնութեան մէջ ապրելուն պատճառները չեմ գիտեր, եւ...:

Բաւական է, ըսաւ Վտէլ՝ որն որ աս խօսակցութեան վերջերը ներս մտած էր. եկուր, Հեղինէ, հայրս մեզի կը սպասէ, որ երթանք քիչ մը պտըտիլ: Աղէկ գիտեմ, աւելցուց՝ օրիորդին հետ սենեկէն դուրս ելած ատենը, որ մայրս զքեզ վշտացնելու միտք չունէր:

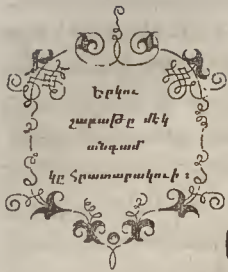
Հեղինէ երթալով աւելի կ'իմանար որ նոյն տան մէջ երկայն ատեն պիտի չկարենայ դիմանալ: Աշակերտները կրթելու համար կրած աշխատութիւնը բաւական չէ, պէտք է որ նաեւ ամէն օրականատես ըլլար նոյն տղոց եւ իրենց մօրը մէջ պատահած անվերջանալի կռիւներուն, որոնց վախճանն ան կ'ըլլար որ աս վերջինն իր բարկութիւնը խեղճ որը աղջկան վրայ կը թափէր:

Նոյն կինը տղոց կրթութեան մէջ արտաքին կարգի կարգ մը կը բանեցնէր: Իրեն սկիզբ դրած էր թէ տղայ մը՝ մինչեւ որ եօթթոր տարւան ըլլայ, ամէն ուղղան ընելու է: Աս այլանդակ կարգաւորութեամբ Լարոշ տիկինն իր ամէն զաւակներուն հետ պէտք էր որ հակառակութեան մէջ գտնուէր. որովհետեւ տղոց մէջ մը ազատութեան ու հրամայելու ճաշակն առնելէն ետեւ, ալ չէին ուղեր հպատակիլ եւ ուրիշին հնազանդիլ, եւ ոչ իսկ իրենց մօրը: Ասկից զատ նոյն կարգին մէկ հետեւութիւնն ալ ան կ'ըլլար որ զաւակներուն ամէն մէկն իրմէ պղտիկներուն իշխանութեան տակ կ'իյնար. ինչպէս իրօք ալ անդամիկ աղջիկը երկորդին իշխանութեան տակ ինկած էր, երկորդին ալ՝ երրորդին, եւ այնպէս հասած էին մինչեւ ամենէն պղտիկը, որն որ իրմէ պղտիկ չունենալով, տան բռնաւորն եղած էր:

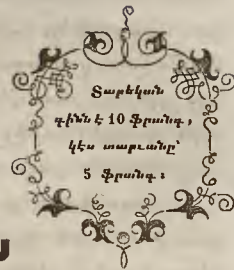
ԳԼՈՒԽ Ժ.

Հեղինէ տան'ութը ասարւան ըլլալու մէկ երկու ամիս մնացած էր, մէյ մ'ալ յանկարծական դէպք մը զինքը ստիպեց մերմէն ընդունած ծրարիկը բանալու:

Օր մը Վտէլ ըստ պատահման իր կրտսերադուին եղբորը խաղաղիկին վրայ կոխելով՝ կոտորեց: Տղան անմիջապէս սկսաւ լալ ու բոլոր զօրութեամբ պոռաւ: Քոյրն իրեն կը խոստանար որ անիկ արուոր մը գնէ, բայց պարապ տեղ. որքան էր հանդարտեր, հպապ կը պնդէր թէ Վտէլ գիտմամբ ու չարութեամբ խաղաղիկը կոտորեց: Ան աստիճան ալ բարկացած էր՝ որ քրոջը ուժգին ապուսակ մը զարկաւ:



ԵՐԽՈՒՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 11.

1862

Ե. ՀԱՅՈՐ



ԴՊԱՐՈՒՆԻ
ՔՐԻՍՏՈՆԱԿԵՂ ՎԻՃԱԿՆԵՐՆԵՐ:

Եկ կողմանէ բովանդակ հո-
ղագնտիս ազգերը՝ մտա-
դրութիւններն լոնտոնի հա-
մաշխարհական արուեստից
տեսարանին վրայ դարձու-
ցած ժամանակը, մէկալ
կողմանէ բովանդակ հաւա-
տացեալ ժողովուրդոց աչքը
քրիստոնէութեան մայրաքաղաքին՝
Հռոմայ վրայ ուղղուած է, ուր՝ ինչ-
պէս ամենուրեք ծանօթ է, սրբազան
Քահանայապետին ինդրելովը բազմաթիւ արքեպիս-
կոպոսներ ու եպիսկոպոսներ կը ժողովուին, ճաբոնի
մարտիրոսներուն սրբացուցման հանդիսութեանց ներ-
կայ գտնուելու համար:

Ճաբոն, Ասիայի հին կայսրութիւններէն մէկը,
մինչեւ վերջապահներորդ դար հետնոսութեան խաւա-
րին մէջ մնացած էր: Քրիստոսէն 1542 տարի ետքը,
Բինդոյ Բորդուկայցի նաւապետն ըստ պատահման ա-
լէկոծութենէն ճաբոնի ծովեզերքը զարնուելով, մին-
չեւ նոյն ատեն Եւրոպացւոց բոլորովին անծանօթ
եղող աս երկիրն առաջին անգամ գտնելու պար-
ծանքն ունեցաւ: Բորդուկայցիք երկրորդ տարին ուրիշ
նաւ մը խրկեցին կրկին դիտաւորութեամբ, նախ ան
կողմերը գաղթականութիւն մը հաստատելու եւ եր-
կրորդ քրիստոնէութիւնը տարածելու համար:

Ս. Փրանկիսկոս Քսաւէր, որն որ նոյն ժամա-
նակ Հնդկաստան կը գտնուէր, ճաբոնի վրայ զանազան
տեղեկութիւններ ընդունելով, եռանդը բորբոքե-
ցաւ ու 1549ին ուրիշ երկու ընկերներով եւ քանի
մը նորադարձ քրիստոնէականներով ճաբոն անցաւ: Քիչ
ժամանակուան մէջ իր առաքելական աշխատու-
թեամբ քրիստոնէութիւնը նոյն երկրին մէջ հսկայ-
աբայլ յառաջ գնաց, այնպէս որ անկէ երեսուն տա-
րի ետքը քրիստոնէից թիւը մինչեւ 200,000ի կը

հասնէր, որոնց մէջ կային իշխաններ ու թագաւոր-
ներ ալ:

Սակայն՝ ինչպէս գրեթէ ամէն տեղ՝ նոյնպէս
ճաբոնի մէջ ալ, քրիստոնէութիւնը երկայն ժամա-
նակ խաղաղ ու հանդարտ չմնաց: Աւետարանական
քարոզչաց՝ իրենց առաքելական գործունէութիւնը
սկսելուն վրայ քառասուն տարի չանցած, քրիստո-
նէից դէմ՝ սոսկալի հալածանք մը սկսաւ (1587ին):
Նոյն ժամանակ թէպէտ եկեղեցին ցաւով տեսաւ աս
նորադարձ երկրին մէջէն քրիստոնէութեան մինչեւ
վերջին հետքին ալ ջնջուիլը. սակայն ան մխիթարու-
թիւնն ալ ունեցաւ որ բազմաթիւ քրիստոնէայք
սուրբ հաւատքին համար կեանքերնին զոհեցին:

Ճաբոնի վրայ նոյն ժամանակ տիրող Դայմոյ-
Սամա կայսրը, քրիստոնէից այնչափ հակառակութիւն
չունէր, մանաւանդ թէ տէրութեան պաշտօնէից մեծ
մասը քրիստոնէայ էին: Նոյն իսկ թագուհւոյն քովը
խել մը նորադարձ քրիստոնէայ տիկնայք կային, ո-
րոնց համեստութիւնն ու չքնաղ առաքինութիւնները
զամէնքը կը զարմացընէին: Սակայն Արիմայի թա-
գաւորութեան մէջ քանի մը քրիստոնէայք՝ իշխան-
ներէն մէկուն ըրած անվայել ու անիրաւ առաջար-
կութեան հաւանիլ չուզելով, իշխանը վրէժ առ-
նելու համար ընդհանրապէս բոլոր քրիստոնէականները
կայսեր իբրեւ ապստամբ ամբաստանեց:

Բաներն աս վիճակի մէջ էին, մէյ մ'ալ Սպա-
նիայի տակ եղող Փիլիպպեան կղզիներուն փոխար-
քան, Բորդուկայցւոց վրայ նախանձելով, ուզեց ճա-
բոնի հետ առանձին վաճառականութեան դաշինք
գնել, եւ Փրանկիսկեանց կարգէն չորս հոգի իբրեւ
դեսպան ճաբոն խրկեց: Կայսրն անոնց բերած պար-
գեններն ընդունեցաւ, եւ իրենց հետ շատ սիրով
վարուեցաւ, խնդրածնին ալ կատարեց, հրաման տա-
լով որ նոյն Փրանկիսկեանք եւ ընդհանրապէս Սպա-
նիացիք կարենան Մէագոյ ու Օզագա բնակութիւն
հաստատել, եւ Սպանիացիք բոլոր տէրութեան մէջ
ազատ վաճառականութիւն ընել: Միայն պայման
գրաւ որ քարոզչներն իր ժողովուրդեան քրիստոնէա-
կան կրօնը հրապարակաւ չքարոզեն: Իսկ Փրանկիս-
կեանք առանց ասոր միտ գնելու՝ սկսան հրապարա-

կաւ քարոզներ տալ, որուն վրայ թէպէտ Դպրոցը Սամա շատ զարացաւ, սակայն հաւանական է որ ասիկայ այնչափ մեծ հետեւութիւն մը չէր ունենար՝ եթէ նոյն միջոցին ուրիշ դէպք մը չպատահէր, որն որ հալածանքին բուն սկզբնապատճառը կը համարուի:

Սպանիացի վաճառականի մը նաւը Դոսայի թագաւորութեան Ուրանտոյ քաղաքին նաւահանգիստը նետուելով, վաճառականը տեղւոյն թագաւորէն խնդրեց որ իրեն հրաման տայ փոթորկէն խորտակած նաւը նորոգելու: Թագաւորը երկայն ժամանակ երկդիմի պատասխաններ տալէն ետքը, վերջապէս կայսեր հրամանաւը՝ նաւն ու մէջի վաճառքները յարքու նիս գրաւեց: Նաւապետն անմիջապէս աս անիրաւութեան դէմ կայսեր բողոքեց. սակայն անօգուտ: Օր մը թագաւորին ու բազմաթիւ իշխաններու առջեւը ասոր վրայ վիճուած ժամանակ, նաւաստիներէն մէկը ճաբոնցւոց վրայ վախ ձգելու համար, սկսաւ Սպանիայի թագաւորին ահել զօրութիւնը չափազանց խօսքերով մեծցընել, եւ աշխարհացոյց տախտակ մը հանելով, Սպանիացւոց՝ Եւրոպայի, Ասիայի, Ափրիկէի ու Ամերիկայի մէջ ունեցած երկիրներն անոնց ցուցուց: Իշխանները զարմանալով թէ վեհապետ մը ինչպէս կրնայ աշխարհքիս գրեթէ կէսն իր իշխանութեան տակ ունենալ, Սպանիացւոց հարցուցին որ Ձեր կայսրն այսչափ երկիրներու տէրութիւնն ինչ կերպով ձեռք բերած է: Ասկէ դիւրին բան չկայ, պատասխանեց Սպանիացիներէն մէկը: Մեր թագաւորը երկրի մը տիրելէն յառաջ քարոզչներ կը խաւրէ, որոնք նոյն երկրին բնակչաց մէկ մասը քրիստոնէութեան կը դարձընեն. անկէ ետեւ թագաւորը զօրք կը խաւրէ, որոնք նորադարձ քրիստոնէից հետ միացած՝ բուն տեղացի իշխանը կը վաճառեն ու երկիրն իրենց իշխանութեան տակ կ'առնուն:

Իշխաններն աս խօսքը շուտ մը կայսեր ականջը հասցուցին, որն որ անմիջապէս Մէագոյի ու Օղագոյի կառավարներուն հրաման խաւրեց որ նոյն քաղաքները գտնուող վեց Փրանկիսկեաններն ու երեք Յիսուսեանները բանտարկեն, երբեւն ընելով որ քարոզիչ մը կենդանի չթողու: Ասկէ զատ՝ հրաման հանեց որ բոլոր իր կայսրութեան մէջ եղած քրիստոնէից ցանկն առնուի: Աս լուրը տարածուելուն պէս, քրիստոնէայք սկսան ամէն տեղերէն գունդաւ գունդ վազել գալ. ամէն հասակէ ու ամէն սեռէ մարդիկ ցանկին մէջ գրուելու կ'աւանդուէին: Զարմանալի բան էր նորադարձ ճաբոնցւոց մարտիրոսութեան ցուցուցած եռանդը. կանայք ծանրագին շքեղ զգեստներ կը պատրաստէին, որպէս զի իրենց մարտիրոսութեան յաղթանակին օրը հազնին: Նոյն իսկ տղաք իրենց հասակէն վեր զարմանալի քաջասրբութիւն կը ցուցընէին: Ասոնց աներկիւղ հաստատութեան իրերէ ցոյց՝ հետեւեալ դէպքը կը յիշատակուի: Արիմայի թագաւորին զինուորներէն մէկը ճամբան գացած ատենը՝ վիզը վարդարան կախած տղու

մը կը հանդիպի: Զինուորը տղուն մօտենալով՝ նոյն վարդարանն իրմէ կ'ուզէ. սակայն տղան պատասխան կու տայ որ Սուրբ իրերը հետեւողին մը ձեռքը տալն արգելեալ է: Եթէ չես տար, կ'ըսէ զինուորը, զքեզ կը մեռցընեմ: Կ'ուզես նե՛ մեռցուր. պատրաստ եմ մեռնելու, կը պատասխանէ տղան, եւ ծնկի վրայ իյնալով, վիզը կը բանայ ու ձեռուները կուրծքը դրած՝ սրոյ հարուածին կը սպասէ: Զինուորը տղուն աներկիւղութեան վրայ զարմացած, զինքը վեր կը վերցընէ, կը պահէ ու անկէ կը հեռանայ:

Մէագոյի կառավարը տեսնելով որ կայսեր սպառնալիքը յուսացուածին պէս ելք չ'ունենար, եւ քրիստոնէաները վախցընելու տեղ՝ զիրենք աւելի եւս կը քաջալերէ քրիստոնէութիւնին յայտնելու, որով եւ անհամար բազմութիւն մը մարտիրոս ըլլալու կը դիմէ, հրատարակեց որ կայսրը միայն քարոզչները մեռցընելու հրաման հանած է, որոնք իր հրամանին դէմ գործած են: Իրօք ալ 1589ին Կեկտեմբերի 10ին Օղագոյի կառավարը, գործակալ մը կանչեց եւ հրամայեց որ բանտարկեալները Մէագոյ տանի, եւ հոն եղած երեք կրօնաւորներն ու տասուերկու անոնց ծառայող նորադարձ ճաբոնցիները մեկտեղ առնելով, որով ընդ ամէնը քսանուցորդ հոգի կ'ըլլային, քաղաքին հրապարակին մէջ քթերնին ու ականջնին կտրել տայ, եւ անկէց ետքը Օղագոյ ու Մագոյի քաղաքներուն փողոցներուն մէջէն խայտառակութեամբ պտտցընելէն ետեւ, Նանկազագի տանելով՝ հոն խաչել տայ:

Կը պատմուի որ աս առթիւն մէջ պաշտօնակալներէն մէկը, գատապարտելոց ցանկը կարգացած ժամանակը, Մատաթիա անուամբ մէկը՝ որն որ Փրանկիսկեանց տան հոգաբարձուն էր, պակսելով, պաշտօնակալը սկսեր է զինքը բարձրաձայն կանչել: Մօտերը բնակող քրիստոնէայ մը, որն որ նոյն անունը կը կրէր, անմիջապէս տնէն դուրս կը վազէ եւ պաշտօնակալին երթալով, Թէպէտ ձեր խնդրած մարդը ես չեմ, կ'ըսէ, սակայն ես ալ քրիստոնէայ եմ եւ անունս ալ Մատաթիա է: Աս բաւական է, կը պատասխանէ պաշտօնակալը, դուն ալ մեկալներուն քով մնացիր: Արի քրիստոնէան ուրախութենէն ինք զինքը կորսնցուցած, անմիջապէս վկայից կարգը կը մտնէ, ինք իրեն երանի տալով այնպիսի ցանկալի վեճակի մը հասնելու արժանի ըլլալուն համար:

Ամենէն աւելի քրիստոնէից շինութիւն ու հետեւող զարմանք պատճառողներն էին երեք տղաք, որոնք քահանայից դպրութիւն կ'ընէին: Ասոնցմէ երկուքը, Անտոն եւ Թովմաս անունով, տասնուհինգ տարեկան էին, իսկ ամենէն պզտիկը՝ Լուգովիկոս, տասուերկու տարեկան էր: Ասոր համար կը պատմեն որ իսկզբան ցանկին մէջ չէր առնուած, սակայն բանն իմանալուն պէս՝ սկսեր է լալ ու պոռալ, մինչեւ վերջապէս զինքը հանդարտեցընելու համար հարկ եղեր է ցանկին մէջ գրել:

Բանտարկեալները երեքական հոգի սայլերու վրայ դրած, սկսան դէպ ի նանկազագի քաղաքը տանիլ, ուր պիտի խաչուէին: Աս ճանապարհորդութեան մանրամասն պարագաները ճաբոնի պատմութեան մէջ սրտաշարժ եղանակաւ կը պատմուին: Հայր Պետրոս Մկրտիչեան, որն որ աս ընտրելոց գնդին առաջնորդն էր, իր ընկերները՝ սպանիացերէն կը քաջալերէր, իսկ ետեւէն եկող անթիւ անհամար ժողովուրդեան ճաբոններէն կը քարոզէր: Երեք տղաք՝ որոնք առանձին սայլի մը վրայ դրուած էին, այնպէս եռանդեամբ ու սրտաշարժ եղանակաւ աղօթք կ'ընէին, որ նոյն իսկ պահապաններն արցունքնին չէին կրնար բռնել: Ետեւէն գացող բազմութիւնը՝ զինուորներուն կ'աղաչէին որ զերենք ալ մարտիրոսաց թուոյն մէջ առնուին. սակայն անոնք կը մերժէին, ըսելով որ կայսրը միայն քարոզիչները մեռցնելու հրաման հանած է. միայն երկու եռանդնոտ քրիստոնէայք՝ որոնք բոլոր ճամբորդութեան ժամանակ քարոզիչներուն կը ծառայէին, զինուորներէն բռնուեցան, եւ մէկալներուն հետ դասուեցան: Այսպէսով նահատակաց թիւը 26 եղաւ:

Նանկազագի քաղաքէն քիչ մը հեռու բլրակ մը կայ, որն որ անչափ մարտիրոսներուն արեամբն ոռոգուած ըլլալուն համար, Լեառն մարտիրոսաց առնուն առած է: Հոն արդէն խաչեր կանգնած պատրաստած էին: Ճաբոնի խաչերը տեսակ մը ձեւ ունին. վարի կողմերը ոտուրները դնելու համար տախտակ մը կայ, մէջտեղերն ալ նստարան մը դրուած է: Գատապարտեալներն ասոր վրայ ոտքէն մէջքէն ու երկու ձեռուներէն կապելէն ետքը՝ կողերնին տիգով կը խոցեն: Արդ զատոնք ալ նոյն եղանակաւ խաչերուն վրայ հաստատելէն ետեւ, տէգի հարուածներով մեռցուցին: Այսպէս Քրիստոսի արի նահատակները փետրուարի 5ին ուրբաթ օր մը կատարուեցան:

Ուրբանոս Ը. քահանայապետը հրաման տուաւ որ իբրեւ մարտիրոս յարգութիւն ընդունին. իսկ հիմայ Պիոս Թ. քահանայապետը զերենք հանգիստութեամբ սրբոց կարգը դասել կ'ուղէ. որուն համար ալ ինչպէս ըսինք, բոլոր կաթողիկէ աշխարհքին հայրապետները Հռոմ հրաւիրած է, որ իրենց ներկայութեամբ հանգիստին շքեղութիւնը մեծցնեն *:

* Սոս ժամանակները Անգղիացի հռչակաւոր Ֆրէյերդըն տիկին մատենագիրը ԼԱՒԵՆՏԻՆ անուամբ վէպ մը հրատարակած է, որուն մէջ գեղեցիկ բանաստեղծական երանգներով նոյն մարտիրոսութեան հանդիպած ժամանակին ճաբոնի քրիստոնէից եւ ընդհանրապէս ան երկրին հանգամանքը կը նկարագրէ, մէջը վերայիշեալ մարտիրոսներուն նահատակութիւնն ալ հիւսելով, եւ բազմաթիւ ծանօթութիւններով՝ պատմական դէպքերը բանաստեղծական նկարագիրներէն զանազանելով: Միտք ունիմք մօտերս հրատարակել նոյն վէպը, որն որ ամէն տեղեակներուն գաղափարներն նայելով, Անգղիական մատենագրութեան նշանաւոր կտորներէն մէկն է. եւ արդէն մատենագիր տիկինը անունն ու մինչեւ հիմայ հրատարակած գրուածները բաւական երաշխաւորութիւն կու տան ըսածներնուս ստուգութեան:

ԲՆԱՊԱՏՄԱԳԱՆ

Աղոռնու:

(Վերջ:)

Լսոնց գլխաւոր սնունդը ներիգեան կամ կարճագի մուկն է, բայց վայրենի բազերու եւ սագերու վրայ ալ կը յարձակին: Որսորդները կը պատմեն որ մայր աղուէսն իր ձագերն առած՝ լճի մը քով կ'երթայ, ուր աս տեսակ լողացող թռչուններ կը գտնուին, ու ձագերը խոտի մէջ հանգարտ նստեցընելէն ետեւ՝ ինք լիճը կը մտնէ եւ թռչնոց վրայ կը յարձակի: Մայր սագերն ու բազերն իրենց գետ չթեւաւորուած ձագերը պաշտպանելու համար՝ զննքը հալածելու կը սկսին: Խարդախ աղուէսը փախչելու երես բռնելով՝ դէպ ի ցամաք կը լողայ, որով ծերագոյն թռչունները կատաղութեամբ իր ետեւէն կ'իյնան. բայց աղուէսը դարանի դրած ձագերովը մէկէն ցամաքի վրայ անձարակ թռչնոց վրայ կը յարձակի ու մեծ կոտորած կ'ընէ: Չմեռը հաւերով ու նապաստակներով կը սնանի: Իր գլխաւոր թշնամիները՝ մարդէն զատ, շատակեր անասունն ու բու թռչունն է:

Գուն ուրեք ամբողջ տարի մը մի եւ նոյն տեղը կը կենան, ինչու որ գաղթական մկանց ետեւէն կ'երթան, որն որ հասարակօրէն ան ատեն կը պատահի՝ երբ որ նոյն ցրտաշունչ կողմերը երկար ատեն արեւը չիծագիր: Սամոյէտք աղուէսներուն չուին ետեւէն կ'երթան ու զերենք հաղարներով կը բռնեն: Չարմանալի է որ Եֆեսիէյ գետին քովերն ապրող աղուէսները աւելի մեծ կ'ըլլան. նոյնը կը պատահի միանգամայն սպիտակ արջուն, նապաստակին, գայլուն եւ բուին, որոնք հասարակօրէն հոն ուրիշ տեղերէն աւելի մեծ կ'ըլլան:

Փալլաս բնազնինին նայելով, սպիտակ աղուէսն աւելի հարաւային կողմերն ալ մինչեւ 60 աստիճանի մէջ կը գտնուի, ու քամաթաքայի մէջ ալ տարածուած է, խիստ բազմածին է, մինչեւ տասուերկու ձագ մէկէն կը ձկնէ: Սառուցի կտորներու վրայ Պերրինի եւ Ալեուութեան կղզեաց պղնձութեան կ'ելէ, բայց հոն հասնելէն ետեւ՝ այնպէս անօթի ու յանդուգն կ'ըլլայ. որ քնացողներուն ամէն ուտելիքները, նոյն իսկ կօշիկները կ'առնու կը գողնայ եւ հազիւ դաւաղանաւ կը վաճառուի: Թէ որ ուրիշ ուտելու բան չիգտներ, ձկով կը սնանի. իր պաշարը հողի մէջ կը թաղէ, առջեւի ոտուրներով փոս մը բանալով ու ցուկով նորէն հողը լեցընելով: Հոն նոյն աղուէսներն ամառը բաց գորշագոյն կ'ըլլան, նոյն իսկ անոնք ալ՝ որոնք ձմեռը կը սպիտականան: Սամոյէտք եւ Օսթեաք քաղաքներէն եղջերուի եղջիւրներէ շինուած բահերով ասոնց գետնափորները կը բանան, զերենք ագիէն կը բռնեն ու մէկէն գետինը զարնելով գլուխն կը ջախջախեն: Ամենէն յառաջ փոսին առջեւը ականք կը դնեն եւ երբ որ բան մը չեն լսեր, ձիւնը պեղելու կը սկսին, որով անասունները կ'արթնան,

եւ փոնգալով՝ իրենք զիրենք կը մատնեն: Չմերուան սպիտակ տեսակն ամենէն աւելի յաճախ է, եւ ասոնց մուշտակին մաղերն աւելի երկայն կ'ըլլան: Ենիսէյ գետին քով Մանկասէա քաղաքէն՝ որն որ Թուպուք քաղաքին հիւսիսային կողմը կ'իյնայ, տարի եղած է՝ որ մինչեւ 40,000 մուշտակ դուրս հանուած է: Բայց ան տարիները՝ երբ որ աղուէսները գաղթականութեան կ'ելլեն, հազիւ 3000 աղուէս կը բռնուի: Աւելուութեան կղզեաց վրայ ամէն տարի հազարաւոր աղուէս գաւազաններով կը սպաննեն: Ի վերայ այս ամենայնի ասոնց թիւը չիպակսիր: Նոյն տեղը կը գրտնուի միանգամայն շատ ծանրագին կապոյտ գորշագոյն տեսակը, որն որ աղբներէն ցամաք նետուած ձկնրով կը սնանի: Ասոր գոյնին փոփոխութիւնը պարզ պաղէն յառաջ չիգար, ինչու որ տաք սենեկի մէջ ալ գոյնին փոփոխութիւնը դիտուած է: Չկայ անասուն մը՝ որ այնչափ թանձր ու խիտ մուշտակ ունենայ, այնչափ ջերմութիւն պահէ եւ այնչափ ելեկտրականութիւն ունենայ, ինչպէս աս աղուէսը: ասոր հակառակ մորթը շատ բարակ ու փափուկ է:

Թինեման՝ որն որ քանի մը տարի իսլանտիա կղզւոյն վրայ անցուցած է, կը հաստատէ որ կապուտակ եւ սպիտակ գոյնը պարզ պատահական փոփոխութիւն մ'ըլլայ, ինչու որ հոն թէ ամառ եւ թէ ձմեռ նոյն գոյնով աղուէսներ դիտուած է: Ասիկայ բոլոր կղզւոյն վրայ տարածուած է եւ ան տեղուան մէկհատիկ յափշտակող գաղանն է: Չմեռը ինչ որ կը գտնէ՝ կ'ուտէ, նոյն իսկ ծովէն ցամաք նետուած ձկնը, կարկինոսներ ու խոտնջներ: ամառը թռչնոց եւ հաւերէնաց ետեւէն կ'իյնայ:

Պրազիլիայի առաջին (C. azarae): Ասիկայ հազիւ քսանուամէկ, իսկ ագին տասուիւրեք մատ է, մոխրագոյն է, վզին երկու կողմը կարմրագոյն, իսկ ողնաշարին վրայ սեւ շերտ մը ունի: Հարաւային Ամերիկայի մէջ Անտեան շրթային արեւելեան կողէն սկսեալ, մանաւանդ Պրազիլիայի ու Բարակուայի թէ անտառաց եւ թէ բաց դաշտերուն վրայ, խիստ շատ կը գտնուի, եւ հասարակ աղուեսուն նման կեանք կ'անցընէ, միայն անոր պէս իրեն գետնափոր չիբանար, այլ կամ թփերու եւ ծառոց տակ իր որջը կը դնէ, եւ կամ գոտեւոր անասնոյն խոռոչները կը յափշտակէ: Հոնտեղաց գարնան սկիզբը՝ որն որ Հոկտեմբեր ամսոյն մէջ կ'իյնայ, երեք մինչեւ հինգ ձագ կը բերէ: Գիշերատեն կը թափառի ու գեղերու կը մտնեայ, որպէս զի հաւերէնաց այցելութեան ելլէ: ասով շատ փնասակար է: Ինչպէս նաեւ շաքարի եղէգը խածնելով ու անոր հիւթը ծծելով՝ մեծ փնասներ կը հասցընէ շաքարի հունձքին: Աս պատճառիս համար միայն զինքը կը հայածեն, ինչու որ նոյն տաք տեղերն անոր մուշտակը չեն կրնար գործածել: Չագ բռնուելով՝ դիւրաւ կ'ընտանենայ ու որսին հետքը գտնելու կը գործածուի:

Աղուէսներն առհասարակ օդաբաժնին աղբե-

ցութեանց ամենէն աւելի ենթակայ են, եւ իրենց մէջ այնպէս էական զանազանութիւններ կան, ինչպէս մեր ընտանի անասնոց վրայ օրըստօրեայ փորձով կը տեսնենք: Մեր հասարակ աղուեսներէն շատերը կարմրագոյն են, բայց անոնց մէջ սպիտակ կամ արծաթագոյն ալ կը գտնուի, որոնք ամէն ալ ագւոյն ծայրը ճերմակ փունջ (ծաղիկ) մ'ունին: Կան ոմանք՝ որոնք երկայնաձեւ մարմին ունին եւ որոնց մուշտակին գոյնն անմաքուր եւ անհասարակ է: Հիւսիսային գաւառաց մէջ ամէն գոյններով աղուէսներ կան, ինչպէս որ վերը տեսանք, այս ինքն՝ սեւ, երկնագոյն, երկաթագոյն, ճերմակ՝ մթագոյն ոտքերով, ճերմակ՝ սեւ գլխով, ճերմակ՝ սեւ ծաղկով եւ այլն: Մեր հասարակ աղուէսները սկզբնաբար պաղ գաւառներէն յառաջ եկած կ'երեւան եւ չափաւոր օդաբաժնին մէջ աղէկ յառաջ կու գան, բայց աւելի հարաւային ջերմ գաւառաց մէջ չեն դիմանար: Ասոր հակառակ թէ տեսակաւ եւ թէ քանակութեամբ պաղ գաւառաց մէջ ամենէն խիստ պաղին կը դիմանան, ինչպէս՝ Եւրոպայի, Ամերիկայի եւ Ասիայի սառնապատ երկիրներուն մէջ:

Ճերմակ աղուէսներուն մուշտակն այնչափ յարգի չէ, մաղերը դիւրաւ կը թափին, մոխրագոյն ճերմակներունը աւելի յարգ ունի, կապուտակագոյններուն եւ կոնակի վրայ ճերմակ շերտ ունեցող աղուէսներուն մուշտակը դուռ ուրեք գտնուելուն համար՝ շատ սուղ կը ծախուի: Ամենէն յարգի սեւն է, որն որ սամուրներէն ետեւ՝ ամենէն սուղ եւ պատուական կը համարուի:

ՎԵՐԱԿԱՅԻՆՈՒԹԵԱՆ

Իտալիայի համաժողով պատմութիւնը:

(Հարունակութիւն):

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ զաղղիական մեծ յեղափոխութեան աւտոնէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. Մ Ի Զ Ո Յ

1789—1815.

Իտալիայի Պատմութեան Եօթներորդ Երջանը կը բովանդակէ՝ Գաղղիայի մեծ Յեղափոխութենէն (1789) մինչեւ 1850 անցած ժամանակը, որուն մէջ Իտալացիք հին ատենուան Իտալիայի ազատութեան գաղափարներով լցուած՝ նոր անկախութիւն ստանալու այլեւայլ փորձեր ըրին:

Գաղղիական նոր հասարակապետութեան զօրբերուն պատերազմած առաջին տեղերէն մէկն եղաւ Սաւոյա ու Նիսա (Նիցցա), որոնք Սարդինիայի թագաւորին իշխանութեան տակ էին: Աս թագաւորը Վիկտոր Ամադէոս Գ. 1792ին Աւստրիայի հետ նիդակակցութեան դաշն դրած էր՝ Գաղղիացւոց դէմ միաբան գործելու: Անոր

Համար Գաղղիացիք մէկ անգամ Սաւոյա առնելէն ու քիչ մը ետքը կորսնցընելէն ետեւ, նորէն եկան նոյն գաւառն առին ու Բիէմնդի մէջ յառաջ գացին:

Նոյն 1792 տարւոյն վերջերը Գաղղիայի նաւատորմին այլեւայլ նաւերը բոլոր Միջերկրական ծովուն մէջ տարածուած էին. մէկ քանին Գենուայի առջեւը, մէկ քանին ալ Նէպոլոնոյ առջեւը հասնելով, կը ջանային Գաղղիայի նոր հասարակապետութիւնն ամէն տեղ իբրեւ օրինակ տէրութիւն ընդունել տալ: Եւ իրօք ալ Նէպոլոնոյ տէրութիւնը քիչ մը ատեն ընդգրկմանալէն ետքը՝ նոյն հասարակապետութիւնը ճանչցաւ, ու անոր հետ բարեկամական յարաբերութեան մէջ մտաւ: — Իսկ Իտալիայի միւս տէրութիւնները կը ջանային չեզոքութիւն պահել: Տոսկանայի մեծ դուքսն ամենէն առաջ հասարակապետութեան հետ բարեկամական յարաբերութիւնները դադարեցնելու սկիզբ ըրաւ, Գաղղիայի հետ պաշտօնական հաղորդակցութիւնը կտրելով: Նէպոլոնոյ թագաւորն ալ՝ Անգղիացւոյ նաւերն իր երկրին ծովեզերաց մօտ երեւնալու սկսելէն ետքը՝ Գաղղիայի դէմ թշնամական լեզու բանեցընելու ծափայ բռնեց, եւ Սարդինիայի տէրութեան տասնութը հազար հոգի օգնական զօրք խաւրելու խօսք տուաւ: Վենետիկոյ ազնուապետական հասարակապետութիւնը իր հեռաւորութեամբ զինքն ապահով սեպելով՝ կը յուսար ու կը ջանար չեզոքութիւն պահել:

Հասարակապետութիւնն իր զօրքն ուրիշ դիւեր զբաղեցնած ըլլալով, Իտալիայի բանակը չէր կրնար այնպէս շուտով զօրացնել ու ընտիր զօրապետներու յանձնել: Վերջապէս Նաբոլէոն Պոնափարդէ 1794ին Իտալիա գտնուող զօրաց մէկ բաժնին վրայ հրամանատար դրուելով, ուրիշ քանի մը զօրապետներու հետ 14 հազար նոր զօրքով Ալպեան լեռներն անցաւ եւ Սարդինիացւոյ ու Աւստրիացւոյ միացեալ զօրքերուն վրայ մէկ ամսուան մէջ քանի մը յաղթութիւններ ընելով, Գաղղիացւոյ մինչեւ ան ատեն Սարդինիայի տէրութեանէն առած երկիրներն ու ծովու կողմանէ իրենց նաւերուն երթեւեկը՝ մանաւանդ զօրաց պաշարի ու պիտոյից համար՝ ապահովուց:

Աս յաղթութիւններէն ետքը քանի մը ամիս Գաղղիայի զօրքը թէ Իտալիայի մէջ ու թէ անոր սահմանները Ալպեան լեռանց վրայ անգործութեան մէջ մնաց. մինչեւ Հոկտեմբեր ամսոյն մէջ՝ Աւստրիայի ու Անգղիայի զօրքը յառաջ քաշելով, փորձ մը փորձեցին Սաւոյայի վրայ յարձակիլ, եւ միանգամայն Գաղղիացւոյ Գենուայի հետ ունեցած հաղորդակցութիւնը կտրել: Աւստրիայի զօրաց Գոլլրեմոյ հրամանատարը յառաջ կը քաշէր, բայց այնպիսի դանդաղութեամբ, որ Գաղղիացիք բաւական ժամանակ ունեցան՝ հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնել: Այսպէս պատրաստուելէն ետքը՝ Պոնափարդէին հրամանատարութեամբն Ալպեան լեռանց մէջերը Աւստրիայի զօրաց վրայ յարձակեցան, որոնք ութ հարիւր հոգի կորսնցընելէն ետքը՝ ետ քաշուեցան: Այսպէսով Գաղղիացիք իրենց Գենուայի հետ ունեցած

հաղորդակցութիւնը պահեցին ու իրենց զօրքը մինչեւ ան ատեն բռնած տեղերուն մէջ հաստատ մնաց:

Բաներն աս վիճակին մէջ գտնուելով, Իտալիայի այլեւայլ տէրութիւնները կը բաղձային Գաղղիայի հետ խաղաղութիւն ընել: Սարդինիայի տէրութիւնն իր առջի զօրութենէն ինկած ըլլալով, ալ չէր ուզեր նորէն կռուոյ մէջ մտնել: Տոսկանայի մեծ դուքսը, որն որ Անգղիացւոյ նաւատորմին սպառնալէքէն ստիպեալ՝ ակամայ իր չեզոքութիւնը թող տուած էր, միշտ կը բաղձար իր առաջուան չեզոքութեան վիճակը դառնալ: Ասոր համար սկսաւ հասարակապետութեան հետ բանակցութեան մէջ մտնել ու վերջապէս (1795. Փետր. 9.) երկու տէրութեանց մէջ խաղաղութեան ու բարեկամութեան դաշինք հաստատուեցաւ: — Վենետիկոյ հասարակապետութիւնը, որն որ իր դեսպանը Գաղղիայէն ետ կանչած էր, փութաց ծանուցանել՝ որ անոր տեղ ուրիշ մը անուանած է: Եւ իրօք Ապրիլի մէջ թէ Վենետիկոյ ու թէ Տոսկանայի նոր դեսպանները փարիզ հասան ու դաշնաժողովոյն գահերէցին ներկայացան: — Նոյնպէս Հռոմայի դահլիճն ալ իր երկրին մէջ Գաղղիացւոյ դէմ եղած թշնամական դէպքերուն վրայ իր տհաճութիւնը յայտնեց: Միայն Նէպոլոնոյ տէրութիւնը, որուն թագաւորն հին մասնաւոր թշնամութեան հոգի մը ստացած էր Գաղղիացւոյ դէմ, Անգղիացւոյ յորդորանքին ու հնարքներուն հետեւելով՝ չէր ուզեր ամենեւին խաղաղութեան վրայ խօսիլ:

Նոյն միջոցին հարկ եղաւ Իտալիայի ու Ալպեան բանակներուն մէկ բաժինն ուրիշ տեղ խաւրել: Ասով Գաղղիայի զօրութիւնը Իտալիայի մէջ տկարացաւ, որով Գելլերման հրամանատարը ստիպեցաւ ետ քաշուիլ, եւ միայն Ալպեան լեռանց կողմերն իր զօրութիւնը ժողովել: Բայց նոյն զօրապետին տեղ Շերէր յաջողակ ու քաջ զօրապետը զօրաց հրամանատարութիւնն առնելով, Նոյեմբեր ամսոյն 23ին իր 36 հազար զօրքով յանկարծակի Աւստրիայի ու Սարդինիայի միացեալ բանակին, այսինքն 45 հազար զօրաց վրայ յարձակեցաւ, եւ Լոանոյ քաղաքին մօտ մեծ յաղթութիւն ստացաւ: Ասոր վրայ չէ թէ միայն Սարդինիայի տէրութիւնը, հապա բոլոր Իտալիա դարհուրած՝ ինք զինքը բոլորովին Գաղղիացւոյ իշխանութեան տակ ինկած կը սեպէր: Բայց եղանակին անյարմարութիւնն ու օգին խառնակութիւնը թող չտուին որ Գաղղիացիք աս յաղթութենէն ետքը Իտալիայի մէջ յառաջ քաշէին: Աս պատճառին համար Վերակացուաց ժողովը (Directoire) զՇերէր հրամանատարութենէն հանեց ու անոր տեղը՝ Իտալիայի բանակին վերին հրամանատար կարգեց զՆաբոլէոն Պոնափարդէ, որն որ շուտ մը Նիսա գնաց (1796. Մարտ. 26):

Պոնափարդէ բանակին կարօտութիւններն ըստ կարի շուտով լեցընելու համար՝ Գենուայի հասարակապետութեան հետ մասնաւոր դաշինք դրաւ՝ զօրաց կարեւոր ըլլող պարէնը տալու. նաեւ Գաղղիացւոյ մէկ նաւուն, նոյն հասարակապետութենէն՝ բռնած չեզոքութեան հաւաքով՝ տրուած ֆլուսին դէմ, պահանջեց որ Վաւի բերդը

Գաղղիացւոց յանձնուի, որն որ Գենուայէն Միլան երթալու ճամբուն պաշտպանութեան ու ապահովութեան համար հարկաւոր էր: Ետքը իր հրամանին տակ ըլլող քանի մը զօրապետներուն, որ էին Մասենա, Օժըրոյ, Լահարբ, Պէրթիէ, եւ այլն, 43 հազարի զօրաց այլեւայլ բաժինները յանձնելով, տրուելու պատերազմին յատակագիծը շինեց ու կարգերն որոշեց: Սարգիսիացւոց զօրաց թիւը ան ատենները իբր 22 հազարի կը հասնէր Գալլի զօրապետին հրամանատարութեան տակ, իսկ Աւստրիայի զօրաց թիւն էր՝ 36 հազար, որոնց հրամանատար էր եօթանասունուերկու տարեան քաջ ու հմուտ Պոլէո զօրապետը: Երկու կողմանէ ալ կարեւոր պատրաստութիւններն ըլլալէն ետքը, Ապրիլի 11ին երկու թշնամի բանակները Գենուայի մօտերը ծովու քով իրարու դիմաց ելան. Պոլէո՝ Լահարբին հրամանին տակ դէպ ի Գենուա յառաջացող Գաղղիացւոց զօրաց բաժինն դէմ շարժելով՝ զանոնք ետ վերստեց: Օժըրոյ զօրապետը՝ որ Գաղղիացւոց բանակին կենդրոնին հրամանատար էր, Աւստրիացւոց բանակին դէմ խաւրեց Ռանբոն հազարապետը, որն որ Մոնդէնոդդէի քով այնպիսի հաստատութեամբ նոյն բանակին վրայ յարձակեցաւ, որ Աւստրիացիք վայրկեան մը տեղի տալու պէս կ'ըլլային, բայց նորէն յառաջ քալելով՝ Ռանբոնին գունդը մեծ նեղուլութեան մէջ ձգեցին, որուն անհնարին քաջութեամբ ու յուսահատութեամբ կռուած ատենը՝ Պոնաբարդէ իր զօրաց աս բաժինն ասանկ վտանգի մէջ գտնուիլն իմանալով, շուտ մը օգնութեան հասաւ ու ամէն հնարքը բանեցնելով՝ ցանկացած յաղթութիւնը ստացաւ: Բայց ասով դո՛ւ չեղաւ, հապա ուղեց Աւստրիացւոց զօրքը Սարգիսիացիներէն բոլորովին զատել, զորն որ երկրորդ օրը (Ապր. 13.) Բիէմնդէի Միլեզիմոյ աւանին մօտերը յաջողեց: Այսպէս երկու դաշնակից բանակներն իրարմէ բաժնուելէն ետքը՝ Պոլէո զօրապետն իր Աւստրիացիներովը Լոմբարտիա քաջուեցաւ: Ասոր վրայ Պոնաբարդէ իր բոլոր ուժը Սարգիսիացւոց դէմ դարձուց, որոնց վրայ (Ապր. 20. 21.) Չեւա ու Մանտովի քաղաքներուն մօտ փառաւոր յաղթութիւն մ'ընելէն ետքը՝ մոտա Բերասգոյ քաղաքը, որն որ միայն տասը միլոնով Գուրինէն հեռու է:

Պէտի շարունակութիւն:

— ❧ —

ՊԵՏՄԵՐԱՆ

Քարենար գոյ մը:

Վեկտեմբերի կարճատեւ օրերուն յաջորդող տխուր ու պաղ իրիկուն մը, երբ առատ ձեան տարափ մը Աստուրիայի լեռանց ստորոտն եղող գեղի մը վրայ կ'իջնար, թուի վերարկուի փաթթուած յաղթահատակ մարդ մը կրկին կրկին կը զարնէր գեղին տներէն մէկուն դուռը, որն որ ուրիշ բնակարաններէն քիչ մը հեռու էր: Աերջապէս դուռը բացուեցաւ, եւ հասակն առած կին մը դրան սեամին վրայ երեւցաւ:

Սիրելի խաթուն, ըսաւ օտարականը, ինձի ձեր

տան մէջ աս գիշերուան համար դիշերօթ մը կը շնորհէք: Վասն զի պատուաւոր ասպետի մը անկարելի է աս զարհուրելի փոթորիկին ժամանակը դուրսը բաց դաշտի վրայ անցընել:

Բարով եկաք, պատասխան տուաւ պառաւը, որն որ կ'երեւար թէ սրտին մէջ ունեցած տրամութիւնը ծածկելու կը ջանար. այսօր կրնամ ձեզի տպաստանաւորան մը տալ. երանի թէ վաղը ես ալ ինձի համար կարող ըլլայի տպաստանարան մը գտնել:

Ճամբորդը ներս մտաւ, անմիջապէս դնաց կրակարանին քովը նստեցաւ, ցրտութենէն ընդարմացած մարմինը տաքցուց: Քանի մը վայրկեան լուութեամբ անցընելէն ետեւ, վերջապէս օտարականը պառաւին ըսաւ. ինձի շատ տրտում կ'երեւաք. կրնայի արդեօք աս տրտումութեան պատճառն իմանալ:

— Ո՛հ, Պարոն, լալու եւ տրտմելու շատ պատճառներ ունիմ. առկէ վեց ամիս յառաջ սիրելի ամուսինս կորսնցուցի, երկարատեւ ու տաժանելի հիւանդութեամբ մը, որն որ բոլոր ինչքերս սպառեց:

— Ձեզի օգնելու համար զաւակ չունիք:

— Երկու որդի ունէի. մէկը պատերազմի մէջ մեռաւ, մէկը զաղթականութեանց մէջ զինուորութիւն կ'ընէ: Ես առանձին մնացած եմ: Բնակած տանս տարեկան վարձքը վճարելու ժամանակը հասած ըլլալով, վաղը հարկը ֆրանգ վճարելու եմ, ուր որ ես աս վայրկեանի մէջ եւ ոչ մէկ ֆրանգ ունիմ: Տանտիրոջս աղաչեցի որ քիչ մը ժամանակ ալ սպասէ. բայց աղաչանքս բրտութեամբ մերժեց. եւ աս կողմերը քսանէն աւելի վարձու տուած կալուածներ ունեցողը՝ սպառնաց ալ որ եթէ վաղը կէսօրը ամբողջ գումարը չեմ հատուցաներ, զիս բռնութեամբ տնէն կը հանէ:

Ո՛ր կը բնակի աս անգութ մարդը, հարցուց օտարականը:

— Լեռան մէկալ կողմը:

— Ուրեմն տեղը դառնալու համար՝ ժայռերուն չորս կողմը դարձող ճամբէն անցնելու է:

— Այնպէս է. անկից ուրիշ ճամբայ չկայ:

Հոս խօսակցութիւնը դադրեցաւ: Նոյն միջոցին ձիւնը կարած էր: Անձանօթը վերարկուն վրան նետեց, լայն եղջերով գլխարկը գլուխը դրաւ, եւ սեղանին վրայ ստրկով լեցուն քսակ մը նետելով, Ահաւոսիկ հարկը ֆրանգ, ըսաւ, առիկայ տանտիրոջ տուր. բայց իրմէ ընկալագիր մ'առ:

Խեղճ պառաւն աշուրներուն չէր կրնար հաւատալ. յառաջուան յուսահատութիւնը մէկէն ուրախութեան փոխուեցաւ. իր բարերարին վերարկուն բռնած՝ յորդարցունք թափելով, Ո՛հ, Պարոն, գոչեց, դուք հրեշտակ մըն էք, որ երկինքէն իջաք՝ զիս յուսահատական վիճակէն հանելու: Երկնից բոլոր սուրբերը ձեր գործքերուն յաջողութիւն շնորհեն:

Օտարականն աս խօսքերը լսելով, սկսաւ քթին տակէն ծիծաղիլ, եւ հեռացած ատեն՝ պառաւին կրկին ու կրկին յանձնեց որ ընկալագիր առնելու չմոռնայ:

Երկրորդ օրը գեղին ժամացոյցը տասուերկու զարկած միջոցին՝ ազահ տանտերը պառաւին առջեւ տնկուեցաւ։ Հաստատութեամբ միտքը դրած ըլլալով որ տան վարձքը պիտի չընդունի, մէկէն սկսաւ սպառնալիս ձայնով մը պոռալ։ Կամ ստակը տուր, կամ անէն դուրս ելիր։

Քիչ մը քաղաքավարութեամբ խօսէ, պատասխանեց պառաւը. մի վախնար ստակդ կ'առնուս. բայց նախ ընկալագիր մը գրէ . . . : Հիմակուան ատենս մարդ գործքերն ապահովութեամբ գործելու է։

Տանտերն ուրախութեամբ ու զարմացմամբ լեցուած՝ գրպանէն գրչաման մը հանեց, գորն որ միշտ քովը կը կրէր, եւ անմիջապէս ընկալագիրը գրեց։ Ասոր վրայ պառաւն ալ հարկը ֆրանսիացի համբեց, եւ յաղթանակաւ մինչեւ տան դուռը հետը գնաց։

Կալուածատէրը սկսաւ զուարթութեամբ ետ դառնալ։ Բայց հաղիւ թէ ժայռերուն վրայի ծամբուն կէսը

հասած էր, մէյ մ'ալ վերադառնալի մը փաթեթուած մէկն առջեւն ելաւ, եւ ատրճանակը կուրծքը կ'ախոյրէնելով՝ Բասկը կամ կեանքդ, պոռաց։

Քովս ստակ չունիմ, Պարսն դող, պատասխանեց ազահը՝ բոլոր մարմնով դողալով։

Գիտեմ որ ունիս, գոչեց գողը որտաքնդուստ ձայնով. քիչ մը յառաջ խեղճ այրին չկողոպտեցիր, անդունթ մարդ։ Շուտ ստակը հանէ, ապա թէ ոչ՝ մեռած ես։

Աս ըսելով, ազահին մօտեցաւ, եւ իրեն օգնեց գրպանները պարպելու։

Անտարակոյս ընթերցողն աս գողին սով ըլլալն իմացաւ։ Իրօք ալ մեր բարերար օտարականն էր, որն որ լեռան վրայ դարանի մտած՝ աղքատ այրոյն տուած ստակը հարուստ ազահէն ետ առաւ։ Պատմութիւնը կ'աւելցնէ որ պառաւին տուած ստրկին տոկոսիքն ալ առաւ. տուած ստակէն շատ աւելի բան գտնելով ազահ տանտիրոջ քսակին մէջ։

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Նոյն միջոցին մայրերնին ներս մտաւ, եւ կուռոյն պատճառը չբնած՝ իբրեւ թէ պատկը միշտ իրաւունք ունենայ, Ատեղն վրայ յարձակեցաւ, որուն մեծ ծարտարութիւն պէտք եղաւ ձեռքէն աղատելու համար։

Ետքը դաժանութեամբ մը Հեղինէին նայելով, որն որ կողմ մը նստած՝ ձեռք գործը յառաջ կը տանէր, երեսն ի վեր՝ Ահա ձեր գործքերուն պտուղը, պոռաց։ Քիչ մը ժամանակէ վեր՝ Ատեղ այնչափ փոխուած է, որ ալ չիճանցուիր։ Յառաջագոյն պատկի եզրայրները կը սիրէր. իսկ հիմայ երեսնին չնայիր։ Ան ատեն միայն գոհ կ'ըլլայ, երբ որ զանոնք թող տալով՝ ձեզի հետ ընկերութիւն կրնայ ընել . . . :

Բայց ըսէք նայիմ, աս շիթութեան պատճառն ի՞նչ է։

Ես . . . ես . . . պատասխանեց Հեղինէ գողդողալով, սուղաղի ես . . . :

— Ախնայաւ բան չկայ, միայն ըսէք թէ յանցանքը որունն է. Ատեղն, թէ՛ եղբորը։

Հեղինէ չէր համարձակեր պատասխան տալ, որովհետեւ ըլլալը կը գուշակէր։ Բայց տիկինն այնչափ սափեց որ վերջապէս մեղմ ձայնիւ մ'ըսաւ թէ Ատեղ եղբորը խաղաղիկն ըստ պատահման կոտորած ըլլալով եւ տեղն ուրիշ մը տալ խոստանալով, կարծեմ թէ . . . :

Յանցանք չունի, անանկ չէ՞, պոռաց կինը սաստիկ բարկութեամբ։

Կարծեմ թէ, տիկին, Ատեղ աս գործքիս մէջ բոլորովին յանցանքէ ազատ է, պատասխանեց Հեղինէ աւելի համարձակութեամբ։

— Էւ դուն կը յանդգնիս դիմացս ասանկ խօսելու։ Ի՞նչ, ուրեմն կը կարծես որ աղիկս անիրաւութեամբ յանդիմանե-

ցի։ Հիմայ քեզի կը սորվեցնեմ որ ուրիշ անգամ հետս աւելի մեծարանք խօսիս։

Աս ըսելով, խեղճ օրիորդին վրայ դիմեց, եւ արդէն մէկ երկու ապտակ զարկած էր, երբ որ Ատեղ հօրը հետ ներս մտաւ։

Պր. Լարոշ կնիքը բարկութեան պատճառը հարցուցած ատենը, Հեղինէ դուրս ելաւ, խուցը քնաց, ուր ցաւերու տակ ընկճած՝ աթոռի մը վրայ նետուեցաւ։ Բայց շուտ մը արտասուած ջրով զննեց իր երկինք վերջընելով՝ Ատուծմէ համբերութեան այժ ինչոյնց։

Նոյն միջոցին Ատեղ քովը գալով, Սիրելի՛ Հեղինէս, ըսաւ, աս կրած վշտիդ պատճառն ես եմ։ Ո՛հ, սիրելիս, կրնամ յուսալ որ ինծի չես սրբողիր։

Հեղինէ ձեռքն անոր երկնցընելով, Չէ թէ միայն անիրաւ՝ այլ նաեւ անմտական գործ կ'ընէի, պատասխանեց, եթէ ինծի ցուցուցած բարեկամութիւնդ մոռնայի, պարզապէս սնոր համար՝ որ մայրդ հետս խտուրթեամբ կը վարուի։

— Ուրեմն կ'ուզես, Հեղինէ, որ իրաւունք բարեկամ ըլլալէն զատ, մէկգլմէկ իրբեւքոյր նկատես։

Ամենայն սիրով, գոչեց որը օրիորդը, ասով մօրս մահուան վրայ ունեցած ցաւս քիչ մը կը մեղմնայ, եւ աշխարհքիս մէջ բոլորովին աւանդ աղքատի չեմ մնար։ Եւ եթէ երբեք . . . :

Լարոշ տիկինը՝ որն որ երկու օրիորդաց խօսակցութիւնը դռնէն մօտիկ կ'ընէր, յանկարծ ներս մտնելով, Շատ աղէկ, ըսաւ բարկութեամբ Ատեղին։ Ուրեմն բաւական չէ երկու քոյր ունենալը. կ'ուզես երրորդ մ'ալ ունենալ։ Բայց դիմանա որ ես ասանկ չիճուր բարեկամութիւններէն չեմ անտրժիր, եւ չեմ ուզեր որ զաւակներուս վրայ տեսնեմ։ Իսկ դուք, օրիորդ, կեղծաւորներուն գլուխն էք։ Որպէս զի տղացի հօրը սիրաւ շահիք, անանկ կը ձեւացընէք՝ որ զիրենք իրբեւ եղբայր ու քոյր կը սիրէք։ Բայց ի՞նչպէս կրնաք մոռնալ որ դուք աղուական անէ օրիորդ մըն էք, իսկ մենք խեղճ վաճառականի ընտանիք։ Ստակայն դիտե՛ք որ այս ամենայն Պր. Լարոշն պիտի իմացնեմ. բաւական ատեն զինքը խաբէցիք. ալ ժամանակը հասաւ որ

ան ալ աչուքները բանայ եւ զձեզ ճանչնայ։ Աս ըսելէն ետեւ՝ դուրս ելաւ, աղջկանն ալ հրամայելով որ ետեւէն գայ։

Ան ծաղրական ու արհամարհական կերպը, որով չարասիրտ կինը Հեղինէին աղջնուականութիւնը յեշտակած էր, ստուգիւ գիւ զորք օրիորդը վատութեան մէջ ձգած կ'ըլլար, եթէ տառապանաց դպրոցին մէջ մեծ հաստատամտութիւն ու զօրութիւն ստացած չըլլար։ Ուստի նոյն խօսքերուն մէկէն իր վրայ պատճառած այլալուծութիւնը շուտով դադրեցաւ, եւ ինք նորէն հասնաւ դարձութիւնը գտաւ։

Պր. Լարոշ՝ որն որ բոլոր ան օրը անհանգիստ էր, իրիկունը կանուխ անկողին մտաւ։ Ուստի եւ կինը չկրցաւ նոյն իրիկունը հետ ուղարկել պէս խօսիլ։ Բայց երկրորդ օրը՝ առտուանց կանուխ քովն ելաւ թալով, սկսաւ ծաղրական կերպով իրեն շնորհաւորութիւններ ընել զաւակներուն այսպիսի սքանչելի դաստիարակուհի մը գտնելուն համար։

Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, հարցուց Պր. Լարոշ, խօսքերէդ ամենեւին բան մը չեմ հասկնար։

Ի՞նչ կ'ուզեմ ըսել. աս ըսել կ'ուզեմ որ Հեղինէ տներնիս անձնելով՝ շատ խոհեմական գործք մը գործած ես։ Երեկ լեցի որ Ատեղ հետն այնպիսի կերպով կը խօսակցէր, որուն ամենեւին չես հաճիր, եւ ոչ ալ ես կը հաւնիմ. որովհետեւ դեռ աս հասակ անձանց զուխները կը տաքցընէ։ Իրենց խօսքերը լսած ատեն մարդ կարծէ թէ Տամին ու Պիթիաս մըն են, մէկը մէկալին տեղ իր կեանքը զոհելու պատրաստ։

— Աս իրենց բարեկամութենէն ի՞նչ փնաս կրնայ ըլլալ։

— Ի՞նչ փնաս կրնայ ըլլալ. դուն փնաս չես տեսներ։ Ուրեմն բոլորովին կոյրցեր ես։ Ատեղ կ'ուզէ որ քրոջ պէս ըլլայ Հեղինէին հետ, որուն հետ բարեկամ ըլլալուն ես գոհ չեմ։

Ըսածներէդ բան մը չիճտեւիր, պատասխանեց Պր. Լարոշ, կնիքը հետ խօսած ժամանակը հասարակօրէն պահած չափաւորութիւնը մէկդի թող տալով։

Կինն ասոր վրայ այնչափ այլալուծեցաւ, որ լեզուն կ'ապուրէրով՝ չկրցաւ պատասխան

տալ: Ասով էրիկն ատեն ունեցաւ յառաջուրնէ աւելի քաղցրութեամբ ու մեղմով հետեւեալ խօսքը զրուցելու: Անանկ բանի մը վրայ կը նեղանաս, որ քեզի ուրախութիւն պատճառելու էր: Պելլիկ օրիորդին բարեկամութիւնը մեր աղջկան փառապարտ չըլլալէն զատ՝ շատ ալ օգուտը ած է: Արդէն դուն ալ միտ դրած պիտ'որ ըլլաս որ ալ Ատէլ յառաջունընէ: Հիմայ հեզ, քաղցր, բարեբարոյ, եղբայրասէր դարձած է: Հիմայ զինքը յանդիմանած ժամանակդ՝ յառաջունան պէս դէմ չիկտար: Եղբայրներն ու քոյրերը զինքը նեղացուցած ժամանակնին՝ միշտ կը համբերէ, եւ միշտ պատրաստ է զիրենք հաճեցնելու...:

Աղէկ չըսի՞ որ դուն կողբեր ես, պուռաց կնիւր, երբ որ լեզուն քակուելով՝ կոցաւ խօսիլ: Չէս տեսներ որ Ատէլ Հեղինէին հետ կապուելով, իր ընտանիքէն բոլորովին կը հեռանայ: Ի՞նչ, կարծես թէ չեմ գիտեր՝ որ զինքը յանդիմանած ժամանակս, միթիւրութիւն գտնելու համար՝ իր սիրելի բարեկամին... չէ, իր սիրելի քոյրը քովը կ'երթայ...:

Կ'աղաչեմ, ալ բաւական է, ըսաւ վաճառականը. ասոր վրայ ուրիշ անգամ կը խօսիմք: Այսօր այնչափ աղէկ չեմ, բոլոր գիշերն անհանգստութեամբ անցուցի. չուզեցի բան մ'ըսել, որպէս զի քուեզ չվրդուլեմ, կարծելով որ բան մը չէ. բայց աս առտու աւելի գէշ կ'իմանայ: Ուստի շնորհք ըզէ՝ բժիշկը կանչել տուր:

Կիկն առջի բերան չկրնալով հաւատալ որ մարդ կարենայ ամբողջ գիշեր մը անհանգիստ ըլլալ՝ առանց ձայն հանելու, ան ալ՝ միայն ուրիշները չվրդուլելու համար, տարակուսելով մը էրկանը երեսնայեցաւ: Բայց երեսն գուռատուութենէն՝ ըսածին ստուգութեան համոզուելով, շուտ մը բժշկին մարդ խաւրեց:

Քիչ մը ետքը բժիշկն եկաւ, եւ երկայն ատեն հիւանդին քովը մնաց: Գուռ երած ատենը՝ Ատէլ ու Հեղինէ, որոնք դրանք քով իրեն կը սպասէին, երեքը նայեցնուն պէս՝ այլալուծենէն իմացան որ Պր. Լարոշն հիւանդութիւնը վտանգաւոր է: Բժիշկը հետեւեալէն ետքը՝ երկու օրիորդը կամացուկ մը հիւանդին խոցը մտան:

Պր. Լարոշ ցած ձայնիւ մը զԱտէլ քովը կանչելով, Հո՞ն ես, աղջիկս, ըսաւ. դարձեալ մօրմէդ յանդիմանութիւն լսե՞ր ես:

— Ո՛հ, բան մը չէ:
— Ամենայն ինչ իմացայ, սիրելի՛ աղջիկս. բայց ըսէ ինծի, մայրդ սրտանց կը սիրես, անանկ չէ՞:

— Այո, բոլոր սրտանց կը սիրեմ, թէեւ հետս երբեմն խտուրթեմք կը վարուի:

— Շատ աղէկ: Արդէն գիտես թէ երբ որ Աստուած զաւրկներուն հրամայեց որ ծնողքնին սիրեն, չըսաւ թէ ծնողք ամենեւին սրկատուութիւն պիտի չունենան... Իսկ ինծի ամենէն աւելի ցաւ պատճառողն ան է՝ որ Հեղինէ այնչափ նեղութիւն կը կրէ, ուր որ արժանի է երջանիկ ըլլալու: Ինքն ո՞ր է:

Հեղինէ աչուքներէն արցունք թափելով՝ անկողնոյն մօտեցաւ:

Մի՛ լսք, օրիորդ, ըսաւ Պր. Լարոշ,

արդէն գիտեմ թէ որչափ վիշտ կը կրէք: Բայց Աստուած ալ կը տեսնէ, ուստի իմ ընեմ չկրցածս՝ ինք կ'ընէ:

Հեղինէ լալը յառաջ կը տանէր. բայց աս թափած արցունքներուն պատճառը՝ Պր. Լարոշն կարծածին պէս՝ կրած նեղութիւնը չէր: Ստոյգ է, խտաւորութիւնը մէկ կրածները սիրտը շատ վերադարձ էին. սակայն եւ այնպէս իր բարեբարին խոցը մտնելով՝ անոր դեղնած գէմքը տեսած ատեն՝ ամէն բան բոլորովին մոռցած էր: Իսկ լարուն պատմութիւն ան էր, որ մէկէն միտքն եկած էր թէ կարելի է աս իր միակ բարբարոն ու պաշտպանն ալ կորսնցնել. որով արտաքոյ կարգի այլալուծեալ, մտածելով թէ երկրորդ անգամ մը որբ ու անօգնական պիտի մնայ:

Հիւանդը ջանաց Հեղինէին ցաւն ու տրտմութիւնը մեղմացնել. բայց քիչ մը ետքը այնչափ տկարութեան մէջ ինկաւ, որ հարկադրեցաւ լռել:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Պր. Լարոշ երկայն ատեն անհանգիստ ու խռովեալ կեդրով քնանալէն ետեւ, բղբով ջերմամբ մը արթնացաւ, եւ երեք օր նոյն վիճակին մէջ մնաց: Աս միջոցին Ատէլ ու Հեղինէ քովէն չէին բաժնուեր: Իսկ Լարոշ տիկինը թող կու տար որ անոնք հիւանդը հոգան, որով ինք ազատ կ'ըլլար պարտական եղած խնամքն անոր տանէն:

Երրորդ օրը իրիկուսան մօտ հիւանդը ինք զինքը քիչ ալ աղէկ զգալով, փութաց եկեղեցւոյ խորհուրդներն ընդունելու: Քառորդ մը վերջը՝ զՀեղինէ եւ զԱտէլ քովը կանչելով, տկար ու դողդոջուն ձեռուրներով անոնց մէջ մէկ ձեռքը բռնեց ու այսպէս խօսեցաւ:

Սիրելի՛ Ատէլ, Հեղինէին բարեկամութիւնը ստանալովդ, այնպիսի բարեկամ մը դարձ, զորն որ Հոգին Սուրբ գանձ կ'անունանէ: Կը բարձրամ որ զձեզ կապող բարեկամութեան կապերն օրէ օր աւելի հաստատուն: ՉՀեղինէ Աստուծոյ ետքը քեզի կը յանձնեմ. մի մոռնար որ անիկայ որբ է, եւ թշուառութեան մէջ գտնուած ատենը՝ հայրը զինքը քովն առաւ:

Իսկ զձեզ, սիրելի՛ Հեղինէս, որչափ կը բարձայի որ չմոռնաս՝ անպահովագոյն ու լաւագոյն վիճակի մը մէջ տեսնեմ: Կը յուսայի որ կարենամ ձեզի օգնել. բայց Աստուած՝ որ մարդկան խորհուրդներուն վրայ կը ծիծաղի, ուրիշ կերպ կարգադրեց, որպէս զի միշտ յիշենք թէ մեր բախտն իր ձեռքն է: Սակայն իր ամենաշօք ձեռքը ձեռք վրայէն չիվերցնելու: Չձեզ ան անձէն բաժնելով, զորն որ իբրեւ միակ նեցուկնիդ կը համարէիք, կ'ուզէ որ բոլոր յոյսերնիդ իր նախախնամութեան վրայ դնէք: Ինչպէս որ սկսած էք՝ անանկ ալ շարունակեցէք, եւ ան ատեն ստուգիւս աշխարհքիս մէջ ալ երջանկութիւննիդ կը գտնէք: Շնորհակալ եմ զաւակներուս կրթութեան համար ու նեցած հոգեբնութիւնը կը յուսամ որ Ատէլ ապերախտ չ'ըլլար. բայց...:

Աս ըսած ժամանակը՝ ցաւազին հայեցուածով չորս կողմը նայեցաւ, եւ կինը շտեմնելով, Մայրդ ո՞ր է, հարցուց աղջկանը:

Քիչ մը հանգչելու համար՝ հիմայ դուրս ելաւ, պատասխանեց Ատէլ. Եթէ կ'ուզէք՝ երթամ կանչեմ:

— Չէ, աղջիկս, թող տուր որ հանգչի: Ասկից ետքը հիւանդը քիչ մը ժամանակ լուռ կեցաւ. եւ իմանալով որ ալ մահը հասած է, երկու օրիորդներն օրհնեց ու հանդարտութեամբ հոգին աւանդեց:

Ատէլն լալու աղաղակէն բոլոր ընտանիքն աս աղէտալի դէպքն իմանալով, ամենքը մեռելին խոցը ժողվեցան: Նոյն ատեն Լարոշ տիկինն անանկ կեդրով մը վարուեցաւ, որ աւելի թափաբական խաղի մը վայելէ էր, քան թէ սրտի մէջ զգացուած ցաւը յայտնելու: Շուտ մ'ալ մեռելոյն յուղարկաւ. որութեան պատրաստութիւնները տեսնելու հոգը կարծես թէ ուրիշ ամէն բան իրեն մոռցուց:

Իսկ Ատէլն ու իր բարեկամուհւոյն ցաւն ասկից շատ տարբեր էր: Երկուքն ալ մեռելոյն քովը ծուկ իջած, իրենց արտաստախառն աղօթքներն Աստուծոյ կը մատուցանէին:

Երկրորդ օրը հաղիւ թէ յուղարկաւ. որութիւնը լմբնցած էր, Լարոշ տիկինը զՀեղինէ իրեն կանչել տալով, Օրիորդ, ըսաւ, կարծեմ՝ հարկ չէ զրուցել որ էրկանս մահը զիս կը ստիպէ տանն ծախքերը թէթեցընելու: Անոր համար՝ ալ զձեզ տունս չեմ կրնար պահել. թէպէտ եւ ասոր վրայ շատ կը ցաւիմ, որովհետեւ այսպէսով զաւակներս ձեզմէ ընդունած կրթութիւնէն պիտի զրկուին:

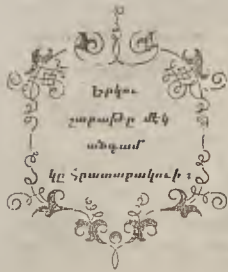
Տիկին, պատասխանեց որբ օրիորդը՝ պարագայ տեղ ջանք ընելով այլալուծութիւնը ծածկելու, պատրաստ եմ հնազանդելու: Ե՛րբ կը բաղձար որ երթամ:

Աս անակնկալ հարցման վրայ կինը խռովեցաւ, եւ իր անազօրունութեան վրայ ամբցաւ: Բայց սաստիկ բարձրամիտ ըլլալով, չուզեց խօսքը ետ առնուլ. ուստի առերեւոյթ հանդարտութեամբ մը, Գիտեմ որ, ըսաւ, ձեզի խիտ ծանր պիտի գայ աղջկանէս բաժնուելնիդ. անոր համար կարծեմ թէ աս բաժանումը որչափ որ շուտ ըլլայ, այնչափ աղէկ է: Մարդ գգուարին գործի մը կատարումը՝ որչափ աւելի կ'ուշացնէ, այնչափ աւելի դժուալութիւն կը մեծնայ:

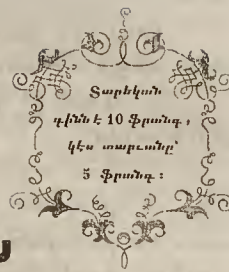
Աս վերջին խօսքերով Լարոշ տիկինը ինչ ըսել ուզելն իմանալով Հեղինէ, Լաւ է, ուրեմն հիմակ անմիջապէս կ'երթամ, պատասխանեց:

Բայց թէպէտ չէր գիտեր թէ ո՞ր պիտի երթայ, ի վերայ այսօր ամենայնի սրտին մէջ ո՞չ զինքը մերժող կնոջ դէմ ատելութեան զգացում մ'ունեցաւ, ո՞չ ալ յուսահատութեան խորհուրդ մը: Միտքը բերաւ իր բարեբարին նախնիթաց օրուան խօսքը, թէ Աստուած զինքն ամէն մարդկային օգնութեան զրկելով, կ'ուզէ ստիպել որ բոլոր յոյսն իր ամենակարողութեան ու ողորմութեան վրայ դնէ: Այսպէսով հանդարտ սրտով խոցը գնաց, սկսաւ զգեստներն եւ ուրիշ ունեցածք արկիւն մէջ տեղաւորել:

Ինք աս գործողութեան զբաղած ատեն, Ատէլ ներս մտաւ, եւ սաստիկ այլալուծութեամբ նոյն պատրաստութեան պատճառը հարցուց:



ԵՐԻՐԱՊԵՏ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 12.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ



Պատկերներու
վրաստորոշում:

Իսկ վիճակի մէջ չէր. ուստի եւ խեղճ պատկերհանր
շատ անգամ ան ներդրութեան փորձերը կ'առնուր,
որուն մէջ կ'իյնան նոյն իսկ հանձարեղ ու ճարտար
մարդիկները թանկագին մետաղի մը պակասութենէն:

Բազմաթիւ զուարթ ու կայտառ զաւկներ
չորս կողմը կը պատէին, որոնց կերպարանքը մեծ
նմանութիւն ունէր իրենց հօրը վրձինէն ծնած
սքանչելի նկարներուն. բայց աս սիրուն զաւկը
ները հագուեցընելու եւ սնուցանելու էր: Տանտի-
կինը, թէպէտ ուրիշ կողմանէ ազնիւ ու պատուական
խաթուն մըն էր, սակայն տանը համար՝ հասարակո-
րէն երկանը վաստորկածէն քիչ մ'աւելի ծախք կը-
նէր. իսկ երեկը չունէր ան կարգի ու խնայութեան
հոգին, որն որ զմարդ ստոյգ է երեւելի արուեստաւոր
չընէր, բայց քաջ տանտէր ըլլալու համար ամէն
բանէ աւելի հարկաւոր է:

Չմերուան մը սկիզբները աս նշանաւոր նկարիչը
սովորականէն աւելի մեծ ներդրութեան մէջ կը գտնուէր.
այնպէս որ նոյն իսկ տան ամենահարկաւոր բաները
չէր կրնար հոգալ: Ուստի ասոր ճար մը հոգալու
էր: Թեւեթ քանի մը ամսուան մէջ քաջած բոլոր
նկարները մէկտեղ ժողվելով, արուեստանոցին սրահ-

ներէն մէկուն մէջ կարգաւ տեղաւորեց, փոյթ տա-
նելով որ ամէն մէկն իրեն ամենէն յարմար դիրքին
մէջ տեղաւորէ՝ լուսոյն նկատմամբ: Անկէ զատ՝ քա-
ղաքին մէջ հրատարակեց որ բոլոր իր քաջած պատ-
կերները ծախու պիտ'որ հանէ:

Որոշեալ ժամանակը հետաքրքիր մարդկան բազ-
մութիւն մը կը սկսի արուեստաւորին տունը գիմել:
Ամէն մէկ պատկերը կը քննուի. բայց դնելու դի-
տաւորութիւն ունեցող չի գտնուիր: Պատկերի վա-
ճառականներ՝ նկարչին կարօտութեան վիճակէն ա-
ռիթ առնելով, կը ջանան կերպ կերպ հնարքներով
նկարներուն գինն իջեցընել:

Ի՛նչ, կ'ըսէ անոնցմէ մէկը, ունեցածդ բոլոր
բոլոր աս է. այսպիսի չնչին բաներու համար հոս
գալու աշխատութիւնն ալ չէր արժեր. բոլոր ժողո-
վածոյքին համար հարկը ոսկի կու տամ:

Եթէ հազար ալ տալու ըլլաս, չեմ ծախեր,
կը գոչէ Թեւեթ սաստիկ սրտնեղութեամբ:

Կ'երեւայ որ ինք զինքդ առաջին կարգի արու-
եստաւորներէն մէկը կը համարիս, կ'ըսէ մէկայը.
բայց գիտցիր որ Բեղգիայի մէջ քեզի պէս հարկւր
նկարիչ կայ:

Ի՛նչ պիտ'որ ընենք, պոռաց անդէն ուրիշ վա-
ճառական մը՝ ծաղրական եղանակաւ մը. աս այլան-
դակ նկարներն ինչ բանի կը ծառայեն. կարծես թէ
ամէնը միեւնոյն կաղապարի մէջ ձուլուած են: Ասկից
զատ՝ Գաղղիայի մէջ ամենեւին չեն կրնար ծախուիլ,
եւ քանի որ թագաւորը հետզ այնպէս խստութեամբ
վարուեցաւ *, արքունեաց ազնուականներէն մէկը չի-
գտնուիր որ քու նկարներդ նոյն իսկ նախասենեկին
մէջ կախէ:

Կարելի է, պատասխանեց նկարիչը՝ սրտին զայ-
րոյթը ծածկելու պարապ ջանք ընելով. սակայն ան-
դին տակաւին կը մնայ Անգղիա, Գերմանիա եւ մեր
հայրենիքը:

* Անգամ մը Լուդովիկոս Ժ. Գ. ին հաճոյական բան մ'ընե-
լու համար՝ իր սենեակը թեւեթի քանի մը նկարներով
զարդարած էին. սակայն թագաւորը զանոնք տեսնելուն
պէս, Շուտ վերցուցէք, մէկդի տարէք, ըսաւ, աս այլան-
դակ նկարները:

Իրօք ալ, պատասխան կու տայ վաճառականը, ինչո՞ւ միայն աս տեսակ նկարներ կը նկարես:

— Վասն զի միայն աս տեսակին մէջ յաջողութիւն ունիմ:

— Շատ աղէկ. բայց ինչո՞ւ նկարներուդ մէջ քիչ մը պատշաճաւորութիւն չկայ: Օրինակի աղապաւ, սա դիմացնիս եղող նկարին մէջ, նայէ ան կաքաւելու փորձ ընող գինով գեղացւոյն. մարդ կրնայ աւելի պլանդակ ու անշնորհք կերպարանք ունենալ...: Կարծես թէ առջեւդ իրօք ալ գինով մէկը կը տեսնես: Ասիկայ նկարի կերպարանք չունի:

— Ես կը կարծէի որ նկար մը որչափ բնական նին նման է...:

— Չէ, չէ. նկարներուն մէջ քիչ մ'ալ պատկերահասին մտքէն հնարուած բան պէտք է:

— Ես ալ ձեր կարծիքը կ'ունենայի, եթէ դիքեր կամ գիւցաղներ նկարէի, եւ կամ եկեղեցւոյ պատկեր մը. ան ժամանակ բանաստեղծ կ'ըլլայի: Իսկ հոս՝ պատմագիր եմ, ան կը նկարեմ՝ ինչ որ կը տեսնեմ: Կ'աղաչեմ, պանդոկի մը նկարին մէջ ինչ գործք ունի մտքէ հնարուած բան: Հաւատացէք ինծի, տեսնա՞րք, եթէ ժամանակն իմ նկարներուս երանդները չ'ապականեր, եւ մեր յաջորդները զիս բոլորովին չ'են մոռնար, պիտ'որ ըսուի երբեմն թէ իմ նկարներս բնական են:

Յաջորդք թող ինչ կ'ուզեն՝ ըսեն, պատասխանեց բրտութեամբ վաճառականը. իսկ ես քու ժամանակակիցդ, բոլոր ժողովածոյքին համար նորէն հարկը ոսկի կու տամ:

Աւելի կ'այրեմ կամ առանց ստակի կու տամ, ըսաւ նկարիչը, քան թէ ան գնով: Եւ ասով զերենք ճամբեց, միանգամայն հրատարակեց որ պատկերները պիտի չ'ծախէ:

Թենիէ տիկինը սաստիկ տրտմութեան մէջ ինկաւ: Հիմայ ինչ պիտ'որ ընենք, կ'ըսէր ամուսնոյն. ալ մեր պիտոյքը հոգալու ինչ միջոց մնաց: Պէտք էր բոլորը հարկը ոսկիի տալ:

Ոչ երբեք, պատասխան տուաւ նկարիչը: Խենթութիւն կ'ընէ նկարիչ մը՝ երբ որ իր պատկերները կենդանութեան ատենը կը ծախէ:

— Ուրեմն ի՞նչ պիտ'որ ընես:

— Ի՛նչ պիտ'որ ընեմ. կը մեռնիմ:

— Ո՛հ, երկինք, ի՛նչ կ'ըսես:

— Եւ կամ թէ ինք զինքս մեռած կը կարծեցընեմ:

— Բայց ինչպէս կրնաս հաւտացընել թէ մեռած ես, երբ որ եւ ոչ հիւանդ ես:

— Հոգ մ'ըներ. դուն միայն սուգ մտիր, աղոց ալ սգոյ զգեստ հագցուր:

Ասոր վրայ նկարիչը ծածուկ Անվէրէն կ'երթայ, եւ քիչ մը ետքը բարեկամներու ձեռքով իր մահուան լուրը չորս կողմը կը տարածէ: Ամուսինն անմիջապէս պրիութեան զգեստ կը հագնի, աղաքն ալ

սեւ զգեստներու մէջ կը մոնեն, առանց իմանալու թէ ինչո՞ւ: Անկէ ետքը մեծ հռչակաւ կը հրատարակուի թէ հանգուցեալ Թենիէին նկարները՝ որոշեալ պայմանաժամէ մը սկսեալ՝ պիտի ծախուին:

Աս անգամ առաջինէն աւելի մեծ բազմութիւն մը կը ժողովուի: Ամենուն բերնէն ուրիշ բան չի լսուիր, բայց եթէ զարմացման ու ցաւակցութեան խօսքեր:

Նոյն իսկ պատկերի վաճառականք աս անգամ դիւրազգած բնութեան տէր եղած են: Տէր Աստուած, կը գոչէ իրենցմէ մէկը, կարելի է ան՝ որ առջի անգամ բոլոր ժողովածոյքը հարկը ոսկուով գնել կ'ուզէր. ինչ կենդանի երեւակայութիւն, բնականին հետ ինչ նմանութիւն: Տեսէք սա կանայքը, սա տղաքը, սա ծերերը, ինչ կենդանութիւն ունին. կարծես թէ կը ծիծաղին, կը խմեն, կը կաքաւեն, մարդ գրեթէ գրեթէ կը կարծէ որ նոյն իսկ երգելու ձայներնին ալ կը լսէ: Ո՛հ, ինչ ճարտարութիւն:

Ոչ դք մէջ մ'ալ այսպիսի նկարներ կարող պիտի ըլլայ նկարել, կ'ըսէ ուրիշ մը. Թենիէ աս արուեստին գաղտնիքը հետը գերեզման տարաւ:

Ամէնքը նկարչին ուժը տասը կտոր նկարները ձեռքէ ձեռք կը յափշտակէին. ստակի չ'ենայելով՝ նախանձաւորութեամբ մէկը մէկալին վրայ կրկին կ'աւելցընէին: Թէպէտ եւ նկարները ոսկուով ծածկելու ըլլանք, կ'ըսէին, դարձեալ փնաս չ'ենք ընեք: Անգղիա, Գերմանիա եւ նոյն իսկ Վաղղիա, որչափի կ'ուզենք՝ կրնանք ծախել:

Նոյն իսկ թերակատար թող տրուած քանի մը նկարներ, արուեստաւորին անունը կրող ստուերադիւններ արտաքոյ կարգի բարձր գնով ծախուեցան: Կարծես թէ իրարու հետ մրցութեան ելած էին թէ ո՞վ քսակը կրնայ պարպել՝ Թենիէի մէկ յիշատակը ձեռք բերելու համար: Մինչեւ նոյն իսկ ականջներու եւ քթերու ժողովածոյք մը, զորն որ Թենիէ հինգ տարեկան եղած ատեն քաջած էր, վաճառական մը հարկը դահեկանով գնեց:

Վաճառումը լմննալէն ետքը Թենիէ տիկինն ընդունած ոսկւոյն գէղը տեսնելով, սկսաւ խիզճ ընել երկանը բանեցուցած հնարքը: Իսկ նկարիչն անմիջապէս հայրենիքը դարձաւ, իր ժառանգութիւնն անձամբ առաւ:

Շատերն եղան, որոնք անոր մեռած չըլլալուն վրայ նեղացան: Ա՛րսեն նաեւ որ գնողներէն ոմանք իրենց անիրաւութիւն եղած համարելով, դատաստանարաններու բողոք ըրին: Բայց որովհետեւ Թենիէ ընդհանրապէս քաղաքին բնակիչներուն շատ սիրելի էր, եւ նկարներուն մեծ մասը, թէպէտ սուղ ծախուած էին, բայց ըստ ինքեան նոյնչափ կ'արժէին, անոր համար բան մը չ'ըրցան ընել. աղմուկը շուտ մը հանգարտեցաւ, եւ խեղճ հանգուցեալը անկէց ետքը խաղաղութեամբ վայելեց իր խորամանկ հնարքին պտուղը:

ՊԵՏԱԳՐԱԿ

Թղթապետության պատմությունը:

Վեր գրելը հնարում էր ժամանակին սկիզբները՝ գրելու կամ գրով բան մը աւանդելու եւ պահելու համար գործածուած թերթերը՝ փայտէ ու մետաղէ տախտակներ էին: Ասկից ետքը յաջորդող ժամանակներու մէջ հինգ այլեւայլ շրջաններ կամ որոշ ատեններ կը գտնենք, որոնց մէջ թղթագործութիւնն իր կատարելագործութեան այլեւայլ աստիճաններուն հասաւ: Ի սկզբան՝ մանաւանդ Եգիպտոսի մէջ իբրեւ թուղթ շինելու նիւթ կը գործածուէին ծառերու, առաւելապէս արմաւենեղ տերեւները: Աս նիւթին կիրառութիւնը շատ ատեն չտեսնեց, անոր տեղը յաջորդեց ծառին ներքին նուրբ կեղեւը, զորն որ Հռոմայեցիք ալ կը գործածէին, ինչպէս նաեւ Վերմանացիք ալ, բայց աս ետքին ներք գրելի միայն ոգորենեղ կամ ցարաւեղ (պապիրուս) ներքին նուրբ կեղեւները կ'առնէին: Ասոր գործածութիւնն ալ երկայն ատեն չգնաց, ու կամայ կամայ բոլորովին դադարեցաւ. անկից ետքը սկսաւ թղթագործութեան երրորդ շրջանը, այսինքն երբ որ Եգիպտոսի մէջ պապիրուս (Papyrus) ըստած եղեգի նման թուփի մը եղեգները կամ պրտուն թղթի տեղ գործածելու սկիզբ եղաւ: Ասոր ներքին կեղեւներէն Եգիպտացեաց քուրմերը իրենց հողաթափները կը շինէին. ուսկից նսեւ զգեստներ, հաստ չուան, վերմակ ու նաւու առագաստ կը շինուէր: Կամայ կամայ նոյն օգտակար եղեգին ծիւղերուն ներքին կեղեւը սկսաւ իբրեւ թղթի նիւթ ալ ծառայել: Եգիպտացիք աս կեղեւը զգուշութեամբ եղեգին ծիւղերէն կը զատէին, Նեղոսի ջրովը կակղցընելով իրարու կը կպցնէին ու կը շիտէին կը յորրկէին: Աս նորատեսակ թուղթն իբրեւ վաճառք (պիպիրուս անուամբ) սկսաւ գրոյ երկիրները խաւրով ու ընդհանուր գործածութեան մէջ մտնել: Երբ որ աս պիպլոսի թուղթն օրէ օր շատցաւ ու անկից գիրքեր գրուելով մատենաներն ալ շատցան, մեծամեծ մարդիկ սկսան նոյն մատենաները պահելու համար մասնաւոր սենեակներ սահմանել, որոնք եւ պիպլոսի տէր, պիպլոսի դարան կամ պահարան, այսինքն՝ մասնադարան ըսուեցան: Ասանկ պիպլոսի տէր կամ մատենադարաններ կանգնելու սկիզբն ուրոթիւն եղաւ Ալեքսանդրիա քաղաքին մէջ:

Այլեւայլ երկիրներու մէջ աս կերպով գիտնականացաւ ու իշխանաց առջեւ աս պիպլոսի թղթին յարգն ու պիտանութիւնը, ուստի եւ կարեւորութիւնն այնչափ մեծցաւ, եւ ամէնքն այնպիսի մեծ խնամքով զանիկայ ձեռք բերելու կը ջանային, որ երբ որ Պերգամոնացեաց Եւմենէս թագաւորը Եգիպտացեաց Պտղոմէոս Բ. թագաւորին հետ թշնամացաւ, ասիկայ անոր իբր մեծ վնաս մը հասցընելու համար՝ աստիկ հրամանով արգելեց որ պիպլոսի թուղթը կամ եղեգը Պերգամոն չխաւրուի: Ի սկզբան աս արգելքին պատճառաւ գրութեան պիպլոսի թղթին պահապանութիւնը շատ կը դժուարուէր, անոր տեղը լեցնող ուրիշ նիւթ մը գտնուած չըլլաւ. ուստի եւ

հարկը կը ստիպէր որպիսի եւ իցէ յարմար նիւթ մը անոր տեղ գործածել: Աս պատճառաւ սկսուեցաւ այլեւայլ կենդանեաց մորթն ըստ կարի գործելով ու բարակցընելով՝ իբրեւ գրելու նիւթ կամ թուղթ գործածուիլ:

Կամայ կամայ աս գիւտը յառաջ երթալով՝ գիւտը հնարողները կը ջանային կաշին աւելի եւս բարակցընելով ու կակղցընելով, որչափ կարելի է՝ զրի համար գործածելու յարմար ընել: Եւ որովհետեւ աս բանս Ասիայի Պերգամոն քաղաքին մէջ առանձին ջանքով ու ծարտարութեամբ յառաջ տարուեցաւ ու ըստ կարի կատարելագործեցաւ, անոր համար աս տեսակ գրելու նիւթը կամ թուղթը շատ լեզուաց մէջ ի սկզբանէ հետէ Պերգամոնի անունով Բերգամոնի, Բերգամոնի, Գարգամոնի, Գարգամոնի, եւ այլն ըսուեցաւ. իսկ մեր հայերէն լեզուին մէջ մարգարի անունն ընդունեցաւ: Աս մագաղաթը հնարուելով՝ թղթագործութեան կամ թղթին շինութեան երրորդ շրջանը կամ աստիճանը սկսաւ: Երբ որ մագաղաթն իբրեւ գրելու նիւթ կամ թուղթ կամայ կամայ ծանցուելու եւ տարածուելու սկսաւ, ալ պըրտուի (պապիրուս) թուղթն իր յարգէն ու արժէքէն ինչպէս ու քիչ մը ետքը բոլորովին մէկդի ձգուեցաւ:

Ասանկ մագաղաթի վրայ գիր գրելու համար մինչեւ ան ատեն գործածուած երկաթէ կամ պղպտատէ գրիչն ալ այնչափ հարկաւոր չսեպուելով, անոր տեղ սագի փետուրը սկսաւ գործածուիլ, որով եւ մարդկան մէջ իրենց խորհուրդներն ու կամքը ուրիշներուն հաղորդելու գիւրութիւնն աւելցաւ ու մագաղաթի կամ թղթի գործածութիւնն ընդարձակեցաւ:

Աս ասանկ եղած ատենը՝ տերութիւնները նոյն հին ժամանակները սկսան մագաղաթեայ թղթին այսպէս յաճախ գործածութենէն իրենց նոր շահու ծիւղ մը հնարել, եւ անոր վրայ տուրք դնելով՝ իրենց եկամուտքը շատցնել: Արդէն Հռոմայեցիք Եգիպտոսէն բերել տրուած թղթին համար այնպիսի մեծ ու ծանր տուրք վճարելու պարտաւորած էին, որ Տիբերիոս կայսեր օրերը Հռոմի մէջ մեծ խռովութիւն ու ապստամբութիւն ելաւ աս տուրքին պատճառաւ. ուսկից կ'երեւայ թէ ան տեսները Հռոմայեցեաց մէջ թղթին գործածութիւնը որչափ տարածուած էր ու իրենք զանիկայ որչափ յարգի ու հարկաւոր կը սեպէին: Թէպէտ եւ աս խռովութենէ ետքն ալ թղթին տուրքը շարունակեց, բայց առաջուան պէս չափազանց կամ շատ մեծ չէր, եւ այս տուրքը շարունակեց մինչեւ որ Վիթայ Թէոտոսիկ Մեծ թագաւորը (493) Հռոմայի վրայ տիրել սկսաւ: Ասիկայ շատ խեղճի մարդ մ'ըլլալով, մտածեց որ ամէն մարդ ազատութիւն ունի ուղածին պէս մտածելու եւ իր խորհուրդներն ի գիր աւանդելու, ուստի եւ իրաւացի եւ արդար բան չէ՝ աս ազատութիւնը որպիսի եւ իցէ միջոցով արգելու: Անոր համար մագաղաթի կամ թղթի ու որպիսի եւ իցէ գրելու նիւթի համար սահմանուած տուրքը բոլորովին վերջացուց, զորն որ նոյն թագաւորին կասկածորոյս պաշտօնեան իր մէկ մատենին մէջ պատշաճական խօսքերով կը գովէ, ու աս թագաւոր

որական իմաստուն կարգաւորութիւնն ու հրամանը՝ մարդկութեան համար մեծ բարեբախտութիւն մը կ'անուանէ:

Թէպէտ եւ մագաղաթի գործածութիւնն այսպէս տարածուած ու գրեթէ հասարակաց դրելու նիւթ եղած էր, սակայն չէր կրնար նոյն հանգամանքի այսինքն նոյն պիտի ընդհանուր գործածութեան մէջ մնալ, երբ որ ուրիշ տեսակ՝ քիչ աշխատութեամբ ու ծախքով յօրինուած ու աւելի դիւրաւ գործածուելու գրութեան նիւթ, այսինքն թուղթ մը գտնուելու եւ իրեն դիմաւորելու ըլլար: Ան ստոյգ է որ իր պատուականութիւնն ու ամբողջութիւնը, մանաւանդ այնպիսի գրութեանց ու յիշատակարանաց նկատմամբ, որոնք երկայն ատեն ու անընդհատ եւ անկորուստ պահուելու համար սահմանուած էին, մինչեւ միջին դարը՝ նաեւ անկից ետքն ալ մինչեւ հիմայ անոր գործածութիւնը շարունակել տուաւ. սակայն իր ընդհանուր գործածութիւնը շատ նուազեցաւ, երբ որ Արաբացիք բամբակէ թուղթը հնարեցին ու նոյնն անոնցմէ Եւրոպա մտաւ ու գործածուիլ սկսաւ: Աս եղաւ թղթի շինութեան չորրորդ շրջանը կամ աստիճանը. եւ կրնայ ըսուիլ որ մինչեւ ցայսօր նոյն Արաբացոց մէջ գտնուած թղթի նիւթին զանգուածը կը գործածուի: Եզրպատացող մատենական իմաստութիւնը կամ գրով ու ի գիր աւանդուած հմտութիւնը՝ պատերազմաց, աշխարհաւեր խռովութեանց ու բարբարոսներու տառապանքի ատենները՝ գիտութեանց սէր ունենցող անձինք մանաւանդ իմաստուն իշխանք յառաջ տանելով, ամէն կենցաղօգուտ հմտութեանց պահպաններն եղան: Եւ պատմական վկայութիւններով կրնայ հաստատուիլ՝ որ ինչպէս Եզրպատացիք գրելու նիւթը (ենթական) հնարելով, աշխարհքիս մէջ մտաց խորհուրդներն անկորուստ պահելու առաջին գտիչներն ու հնարիչներն եղան. նոյնպէս եւ Արաբացիք առաջին եղան աս նիւթին աւելի մեծ կատարելութիւն տալու եւ անոր շինութեան անհամեմատ աւելի դիւրութիւնն ու ւսուցանութեան միջոցը սորվեցնելու մէջ:

Արդ ի սկզբան աս տեսակ թղթին պատրաստութեան կամ շինութեան կերպն ասանկ էր. բամբակի տունկին կամ եղեգին նուրբ թելերը (fibre) մանր մանր կտրտելով՝ ջրի մէջ կը թողուէր, մինչեւ որ անոնցմէ խիստ նման զանգուած մը կ'ըլլար. աս զանգուածը շերտաւոր կամ երկայն բարակ փորուածքներով տախտակի վրայ կը տարածուէր ու այնպէս կը թողուէր՝ մինչեւ որ աղէկ մը չորնար, եւ ետքը շիտակ տախտակներու վրայ դրուելով կը տափակուէր, կը յղկուէր ու այնպէս գրուելու պատշաճ աստիճանի կը պատրաստուէր: Եւրոպայի մէջ աս գիւտը կամ աս թուղթը իբրեւ վաճառք կամ առուտուրի նիւթ՝ յառաջին Ժափաղաքի կամ Բամբակի Խաղի անուամբ սկսաւ տարածուիլ:

Երեքտասներորդ դարուն կեսէն ետքը՝ իբր յամի 1270ին՝ աս բամբակի թուղթը կարելոր հաստատութիւն չունենալուն՝ շատ տեղեր սկսուեցաւ թղթի շինութեան համար բամբակի տեղ քթան ու կանեփ գործածուիլ: Աս բանս ամէն տեղէն առաջ Գերմանիայի

մէջ սկսաւ. ուր եւ թղթի շինութիւնը կամ անոր նիւթին պատրաստութիւնը պարզ ձեռքով չէր ըլլար, հապա ջաղացքով. եւ ասանկով թղթի ջաղացքներու սկզբնաւորութիւն եղաւ. եւ առաջին թղթի ջաղացքը դրուեցաւ յամի 1390ին Գերմանիայի ճարտարութեանց ու արուեստից գլխաւոր քաղաքը՝ Նիւռնպերկ. եւ անկից քիչ ատենուան մէջ աս գիւտը չէ թէ միայն ըսլոր Եւրոպա, հապա նաեւ անկից դուրս ուրիշ երկիրներ ալ տարածուեցաւ: Երբ որ Շվեյցարիա գերմանացին յամի 1588ին աս տեսակ թղթի շինութիւնը Անգլիա խոթեց, տէրութիւնն աս բանս ան մարդուն անանկ մեծ արգիւնք սեպեց, որ իրեն ասպետական կարգ տուաւ:

Ահա այսպէսով թղթի շինութեան, այսինքն չէ թէ այնչափ քթանով կամ կանեփով պատրաստուելուն, հապա ջաղացքով՝ մեքենայով յօրինուելուն գիւտը յաջողեցաւ, որով եւ աս օգտակար նիւթին յառաջագիմութեան հինգերորդ շրջանն կամ աստիճանը սկսաւ: Աս շրջանին մէջ գտնուած թղթի նիւթը մինչեւ հիմայ ըստ էութեան նոյն մնաց, միայն ի սկզբան կամ գիւտին առջի ատենները գործածուած նիւթը՝ հիմայ իր սկզբնական հանգամանք թղթագործութեան համար չիբանեցուի, հապա անկից յառաջ եկած՝ հասարակօրէն գործածութեամբ հինգած ու անպիտանցած մասուները, այսինքն բամբակէ, քթանէ ու կանեփէ կտաններուն կտորուանքը կամ գրգռակներն ու ցնցոտիքը:

Բայց որովհետեւ արդէն քանի մը տարիէ ի վեր թղթի գործածութիւնն երկրիս ամէն կողմերն արտաքոյ կարգի յաճախած ու շատ ըլլալուն՝ աս ցնցոտեաց, այսինքն թղթագործութեան համար կարելոր ըլլող դըրգլեակներուն նուազութիւնը, ուստի եւ սղուութիւնը թղթագործութեան գործատուներուն մասնաւոր մտածութեան ու արտունջի առիթ կ'ըլլայ, անոր համար չէ թէ միայն հարկ կը սեպուի, հապա նաեւ տեղ տեղ սկսուած է՝ մինչեւ հիմայ թղթագործութեան նիւթ ըլլող տունկերէն զատ նաեւ ուրիշ տունկեր նոյն վախճանի համար գործածել: Մինչեւ հիմայ աս վախճանիս համար յաջողութեամբ փորձուած նիւթերն են՝ փայտի, յարդի եւ ուրիշ մասնաւոր տունկերու նուրբ թելերը (fibre): Ճենացեղ շինած թուղթերուն նիւթը կը կարծուի որ ըստ մեծի մասին հնդկի եղեգի (պամպուս) մանրուկէն ըլլայ: Գաղղիացեղ՝ պղնձափոր ու վիմափոր պատկերներ տպելու համար գործածած նուրբ թուղթը թթեւեւ ներքին նուրբ կեղեւներէն կը շինուի: Սոյնպէս եւ տեղ տեղ կաղնիի ու եղեւին ծառին ներքին նուրբ կեղեւներէն ալ թուղթ շինելու սկսուած է. ինչպէս նաեւ ըստ հմուտ արուեստագիտաց՝ ուրիշ քանի մը տեսակ ծառերու (ուռիի, կակղիի = ծառափայտի, եւ այլն) նուրբ կեղեւներուն թղթագործութեան յարմար ըլլալը շատ հաւանական է: Ուստի եւ կարելի է թէ այսպիսի նիւթերը ատենօք թղթագործութեան համար առատութեամբ գործածուելով, մինչեւ հիմայ գործածուած հասարակ նիւթին (լաթի ցնցոտիներուն) տեղը բռնեն ու անոր պակասութիւնն այնպէս զգալի ըլլայ:

ԲՆԱԳԱՏՄԱԳԱՆ

Քիւմի մը նշանաւոր տների ու ծառեր:

Մեծ որդիներն է:

Անդրեայի Հեմբրդուրգ աւանին մօտ արտաքոյ կարգի մեծ որթատունի մը կը տեսնուի, որուն բարձրութիւնը 110 ոտնաչափ է. իր բունին գետնէն երեք ոտնաչափ բարձր ըլլող մասը 30 մետրաչափ հաստութիւն ունի: Յաջող տարիները՝ 2500 ողկոյզէն աւելի խաղող կու տայ, որոնց ամէն մէկը 175 տրամ կը կշռէ, եւ խաղողը շատ ընտիր ու ազնիւ է:

Գաւթահայի մեծ ծառեր:

Աս երկրին մէջ Սիէրրա Նեվադա լեռան ծովու երեսէն 5000 ոտնաչափ բարձր ըլլող զառիվայրին վրայ, ուր շատ տեսակ բոյսեր չեն գտնուիր, մէկ մղոնի չափ տեղ 80—90 հատ արտաքոյ կարգի խոշոր ծառեր կան, որոնց բարձրութիւնը 250—320 ոտնաչափ, իսկ լայնութեան կամ հաստութեան տրամագիծը 10—20 ոտնաչափ է, եւ իրենց կեղեւներուն նշաններէն կ'իմացուի որ ամէն ալ 3000 տարիէ ի վեր իրենց տեղը կը կենան: Ս. Փրանկիստ քաղաքին մէջ աս ծառերէն մէկուն կեղեւները բոլորակաձեւ իրարու քով գրուելով՝ ներսի դիպց գորգերով զարդարուեցաւ ու պարահանգիստ սրահ մը յօրինուեցաւ. աս սրահն այնչափ ընդարձակութիւն ունէր որ իր մէջը դաշնամուր (պիանո) մը գրուէն ետեւ՝ քառասուն հոգի հանգիստ նստելու տեղ ունեցան:

Արմաբիլի ծառ:

Աս զարմանալի ու օգտակար ծառը, զորն որ Գերմանացիք կոչոյն ծառ կ'անուանեն, Պրագիլիայի (հարաւ. Ամերիկայ) մէջ յառաջ կու գայ. իր բունին վրայ ձեղքուած մը բացուելու ըլլայ՝ կաթի նման թանձրիկեկ ու անուշ հոտով հիւթ մը կը վազէ. ունկից ծառն իր անունը՝ կաթնալիքն առած է: Աս ծառն ու անոր հանդամները Եւրոպայի մէջ ծանօթ ընողն եղաւ անուանի գերմանացի գիտնականը Հոմպոլտ, որն որ իր մէկ մատենին մէջ ասանկ կը գրէ. «Ամերիկայի մէջ ըրած ճամբորդութեանս ատենը տեսած արտաքոյ կարգի զարմանալի բաներուն մէկն աս կաթնալիք ծառը կը սեպեմ: Ասիկայ չոր ու քարուտ գետնի վրայ կը բուսնի. տերեւները կաշուի նման են. ու իր գտնուած կողմերը երկայն ատեն անձրեւ չգալուն՝ ոստերը, ձիւղերն ու տերեւները չորցածի պէս կ'երեւան: Թէ որ իր բունը գործիքով մը ծակուելու ըլլայ, բացուած ծակէն անուշ, սուղիչ ու կաթի նման հիւթ մը կը վազէ: Ան կողմերը գործող Սեւերը ցորեկները տաքէն խիստ նեղուած ատեններն՝ զովանալու եւ քիչ մը ուժ առնելու համար, ամէն մէկը ձեռքերնին եղեգ մը ու աման մը առած՝ աս կաթնալիք ծառերուն քովը կ'երթան, անոնց բունը կը ծակեն, վազած կաթնանման հիւթէն խմելէն, անով զովանալէն ու զօրանալէն ետքը՝ ամանին ալ կը լեցունեն իրենց զաւակներուն կը տանին»:

Գինեբեր:

Ինչպէս կաթնալիք ծառի տեսակ կայ, նոյնպէս տեսակ մ'ալ Գինեբեր ծառ կը գտնուի, որն որ չէ թէ միայն հարաւային Ամերիկայի մէջ, հապա նաեւ հարաւային Հնդկաստանի քանի մը կղզիներուն (Մէլան, Սուլավես, եւ այլն), վրայ կը բուսնի, ճերմակ ծաղիկ ու շատ համեղ պտուղ ունի: Ասոր թէ բունին ու թէ ձիւղերուն վրայ ձեղքուած կամ ծակ մը բացուի նէ, գինեղ նման ու գինեղ համով հիւթ մը կը վազէ, զորն որ տեղացիք շատ մեծ ախորժակով ու յաճախ կը խմեն: Իր ծաղիկներէն տեսակ մը օղի կը շինուի, որն որ շատ թանկ կագին կը ծախուի:

Ծառերու նախադր:

Թեպէտ եւ անկարանութեան մէջ շատ տեսակ ծառեր կը գտնենք, որոնք խիստ շատ կ'աճին ու կը խոշորնան, բայց պարտաւոր = յառախանի ըսուած ծառի տեսակն իր արտաքոյ կարգի խոշորութեան ու լայնութեան կողմանէ գրեթէ ամէն ծառերէն աւելի նշանաւոր ըլլալուն՝ ծառերու թագաւոր անուանեցաւ: Աս հսկայ ծառը Ափրիկէի տաք տեղերը յառաջ կու գայ. թէպէտ եւ բարձրութիւնն արտաքոյ կարգի չէ, որովհետեւ հազիւ տասնուհինգ ոտնաչափի կը հասնի, բայց բունին լայնութիւնը կամ շրջապատը հասարակօրէն ութսուն ոտնաչափէն աւելի կ'ըլլայ: Այսպիսի լայն բունի վրայ ըլլող ձիւղերն ու ոստերն ալ շատ խոշոր, խիտ ու ամէն դիտարածուած ըլլալուն՝ մի միայն ծառը մէկ ամբողջ անտառի նման կ'երեւայ: Իր պտուղը դեղուի ձեւով է վրան շերտերով, կաթը երկու ոտնաչափ երկայնութիւն ունի. համը քիչ մը թթուիկեկ է: Ափրիկէի կապիկներն աս պտուղը շատ սիրով կ'ուտեն, բայց նաեւ մարդիկ ալ զանիկայ բաւական համեղ գտնելով՝ անկից ախորժակի կերակուր կը շինեն: Իր փայտը ճերմակ ու կակուղ է ու այլ եւ այլ կազմուածքներ կամ կահէր շինելու յարմար կու գայ: Տեղացիք աս ծառին կեղեւներէն փռի կը շինեն ու իրենց կերակուրներուն մէջ կը խառնեն, որն որ արեան տաքութիւնը բարեխառնելու կը ծառայէ. սոյնպէս տերեւներէն ալ գեղ կը շինեն: Ասոնցմէ ի զատ աս լայն ծառը տեղացւոյ ուրիշ մեծ օգուտ մ'ալ կը մատակարարէ, որովհետեւ իր բունին մէջը պարպուելով՝ տան մը պէս շատ մարդկան համար բնակարան կ'ըլլայ:

Գին (Տոխուրի, Հաշէլ):

Աս տունկը, որն որ կանեփի (+էնէլէր) տեսակ մըն է, Արաբացիք իբրեւ ծխախոտ կը գործածեն: Ամէն մէկ հունտը բուսած ատենը միայն մէկ ցօղուն կամ ծղօտ կ'ունենայ, որուն բարձրութիւնը գրեթէ երեք ոտնաչափի կը հասնի, որն որ հասարակօրէն երկու Փրանգ կ'արժէ: Մարտի մէջ կը ցանուի ու Հոկտեմբերի մէջ կը քաղուի. մինչեւ որ աղէկ հասունանայ՝ պէտք է չորս հինգ օրը մէջ մը իր արմատը ջրել: Հասունալէն ետքն իր տերեւներն ու ծաղիկները կը մանրեն ու ծխաքարչի ամանի

(Լե-Լե) մէջ կը գնեն, կը ծխեն: Ասիկայ ծխողը ափիոն կըլողի պէս թմրութիւն կ'ունենայ. եւ ինչպէս ափիոն կըլեւր կամ ուտելու վարժողն անիկայ չիկրնար թողուլ, նոյնպէս եւ աս խտոր ծխելու սորվողը իր սովորութենէն ետ չիկրնար կենալ. բայց եւ ափիոնամոլի նման ալ կամաց կամաց իր սովորութիւնը կը կորսնցընէ ու վերջապէս բարձրովին մտաց թմրութեան կամ ապշութեան մէջ կ'իյնայ: — Թէպէտ եւ աս տունը շատ թանկագին ծախուելովը Արաբացոց մեծ շահ կրնայ բերել, բայց քիչերը զանիկայ մշակելու եւ շտոյգներու ետեւէ կ'ըլլան, որովհետեւ Մահմետականք աս տունին իրեւ անարգ ու արգելեալ կը սեպեն, ուստի եւ զանիկայ մշակողը, ծախողն ու մանաւանդ ծխողը կ'արհամարհեն:

Սպանիական պղպեղ:

Ղեղայիրի Արտամոնդինէ գաւառին մէջ մեծ խնամքով մշակուած պարտիզի տունիկերուն մէկն է, որն որ շատ մեծ շահ կը բերէ: Աղէկ գործուած ու ազրով պարտացած գետին կ'ուղէ. Ապրիլ ամսոյն մէջ կը ցանուի. բայց Մայիսի կէսէն ետքը պէտք է մանր տնկերն իրարմէ բաժնել, իրենց համար որոշուած ածուներու (խարչ) մէջ տնկել, իսկզբան երկու երեք օրը մէյ մը ու ետքը ամէն օր ջրել: Դեպ ի Օգոստոսի վերջերը պարտիզայանները կը սկսին հասունցած պտուղները կամ հատերը ետեւէ ետեւ քաղել. եւ ասիկայ մինչեւ Նոյեմբեր կը տեւէ, որովհետեւ տունը նորէ նոր ծաղիկ կը բանայ ու պղպեղի հատեր կու տայ: Բոլոր բերքը քաղուելէն ետքը պարապ ցօղունները այծերու արօտ ըլլալու կը թողուին, որոնք զանոնք խիստ մեծ ակորժակով կ'ուտեն: — Փորձով գտնուած է որ երկու լիտր կամ իբր մէկ օխայ հունտը մէկ եկտար (պէժնի՞) տեղ ցանելու բաւական կ'ըլլայ. եւ այսչափ գետինը 11000 հատ ասանկ տունի կրնայ յառաջ բերել, որոնց ամէն մէկը 30—35 սանդի՞ գին ունի: — Աս տեսակ պղպեղը Արաբացոց կերակուրներուն հասարակ ու սիրական համեմն է. իրենք աւոր շատ վարժած ըլլալուն իր արտաքոյ կարգի սաստկութիւնն ու այրող զօրութիւնը չեն զգար. բայց եթէ օտարական մը անոնց աս պղպեղով համեմած կերակուրը բերանը դնելու ըլլայ, կը կարծէ որ բերանը կրակի կտորներ առած է:

Բ Ն Ս Ք Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Այլեւայլ բնական երեւոյթներուն շոշոնումը:

Քիմիական գործողութիւններ՝ իրեն ջերմութեան աղբիւր:

91. Ջերմութեան երրորդ աղբիւրը որն է: — Քիմիական գործողութիւնները:

92. Քիմիական գործողութիւններն ինչպէս ջերմութեան աղբիւր կ'ըլլան: — Շատ առարկաներ ջերմութիւն կը պատճառեն կամ կը ծնան, երբ որ իրենց քիմիական բաղադրութեան մէջ փոփոխութիւն մը կրելու ըլլան. որն որ կը պատահի թէ իրենցմէ մաս մը բաժնուելու եւ թէ ուրիշ մարմնոյ մը հետ միանալու ժամանակին:

93. Ըսածք օրինակով մը հաստատէ: — Ջուրը պաղ

է, ծծմբոյ թթուն ալ նոյնպէս պաղ է. բայց թէ որ իրարու հետ խառնուելու ըլլանք, զգալի ջերմութիւն մը կը ծնան:

94. Ինչպէս պատճառի համար չմարած կրի վրայ պաղ ջուր թափուելով՝ արտաքոյ կարգի ջերմութիւն կը պատճառի: — Վասն զի ջուրը կրին հետ կը միանայ, եւ կարծրանալով՝ դուրս կու տայ ան տաքութիւնը՝ որն որ յառաջագոյն հարկաւոր էր զանիկայ հեղուկ վեճակի մէջ պահելու համար:

Միշտ երբ որ հեղուկ մը հաստատուն մարմին կ'ըլլայ, տաքութիւն կը ծնան. ասոր հակառակ տաքութիւն կը կորսուի կամ կ'ընկղմի՝ երբ որ հաստատուն մարմին մը հեղուկի կը դառնայ:

95. Աս ջերմութիւնն ուսկից յառաջ կու գայ: — Ջրոյն մէջ նոյն ջերմութիւնն արդէն կը գտնուէր, բայց կապեալ կամ թաքուցեալ վեճակի մէջ:

96. Պաղ ջրոյն եւ կրին իրարու հետ խառնուելէն յառաջ՝ մէջերն ջերմութիւն կար: — Այո. ամէն մարմին իր մէջը ջերմութիւն կը պարունակէ: Ամենացուրտ սառոյցն ալ, սառտիկ ջերմութիւն ունեցող կրակին պէս ջերմութիւն ունի:

97. Ուրեմն սառուցին մէջն ալ ջերմութիւն կը գտնուի: — Այո. բայց մեղի համար ծածկուած է:

98. Ինչպէս կրնանք իմանալ որ նիւթի մը (ջրոյ) մէջ ջերմութիւն կը գտնուի՝ երբ որ չենք զգար: — Ջրոյն ջերմութիւն ունենալը հետեւեալ եղանակաւ կրնանք ճանչնալ: Սառոյցը կէլեան ջերմաչափին 0° բարեխառնութիւնն ունի. բայց երբ որ կրակի վրայ լիտր մը սառոյց հալեցնելով՝ լուծելու ըլլանք, թէպէտ ասով մէջը 79° ջերմութիւն կը մտնէ (կ'ընկղմի, absorbé), ի վերայ այսոր ամենայնի ջուրը սառոյցէն աւելի ջերմութիւն չիզգացընէր, այսինքն՝ իր բարեխառնութիւնը միշտ 0° կ'ըլլայ եւ ոչ թէ 79°:

99. Իսկ ան սառուցին մէջ մտնելով՝ զանիկայ հալեցընող 79° ջերմութիւնն ի՞նչ կ'ըլլայ: — Ջրոյն հետ կը կապուի կամ թաքուցեալ վեճակով անոր մէջ կը պահուի:

100. Մարմնոյ մը մէջ աս եղանակաւ որչափ ջերմութիւն կրնայ պահուիլ կամ ծածկուի: — Ջերմութեան չափը ըստ այլեւայլ մարմնոց այլեւայլ է. ջրոյն մէջ 629° Ա. ջերմութիւն կրնայ պահուիլ:

101. Ինչպէս կրնայ ջրոյն 629° Ա. ջերմութիւն տրուիլ, այնպէս որ նոյն ջերմութիւնը մեր զգայարանաց վրայ աղեցնութիւն չընէ: — Ա. Ջրոյն մէջ 79° ջերմութիւն կը ծածկուի՝ երբ որ սառոյցն արեւուն կամ կրակին միջոցով լուծուելու ըլլայ. Բ. Ջուրը շագոյ դարձած ատենը՝ հետը 550° ջերմութիւն կը կապուի: Ուրեմն մինչեւ որ սառոյցը շագոյ դառնայ՝ մէջը 629° ջերմութիւն կը ծածկուի:

Չափ մը եռացած ջուր, որուն բարեխառնութիւնը՝ կելսիոսի ջերմաչափին համեմատ 100° է, 1800 չափ շագի կու տայ. բայց շագին՝ եռացած ջրէն աւելի տաք չիգար մեղի, երկուքն ալ 100° կ'ունենան: Այսպէսով ջուրը շագոյ փոխուելու համար՝ հետը միշտ 550° ջերմութիւն կը կապէ: Ուրեմն մինչեւ որ սառոյցը շագոյ դառնայ, պէտք է որ մէջը 629° ջերմութիւն ընկղմուի:

102. Չեան կամ սառուցին ջերմութիւնն ի՞նչպէս կրնանք զգալի ընել: — Չափ մը ձեան մէջ կէս չափ ալ որ խառնենք եւ ձեռուներն մէջը խօթենք, այնպիսի ցրտութիւն կը զգանք, որուն համեմատութեամբ ձիւնը տաք կու գայ:

103. Աղէն եւ ձեան խառնուրդն իրօք ալ ձիւնէն աւելի ցո՞ւրտ է: — Այո, եւ շատ աստիճան տարբերութեամբ: Եթէ մարդ ձեռքը նոյն խառնուրդին ու ետքը զուտ ձեան մէջ խօթէ, ձիւնը՝ համեմատութեամբ տաք կու գայ իրեն:

104. Ի՞նչ է կրակը: — Արեւի նիւթոյ բռնկելէն կամ վառելէն ծագած ջերմութիւն ու լոյս:

105. Արեւով կամ բռնկելով ի՞նչպէս ջերմութիւն կը պատճառի: — Քիմիական գործողութեամբ: Ինչպէս որ կրին վրայ ջուր թափուած ժամանակ կապեալ կամ ծածկեալ ջերմութիւնը քիմիական գործողութեամբ ազատ կ'ըլլայ, ասանկ ալ նիւթ մը պրած կամ բռնկած ատեն՝ նոյնպիսի քիմիական գործողութեամբ ջերմութիւն ազատ կ'ըլլայ:

106. Այլման ժամանակ ի՞նչ տեսակ քիմիական գործողութիւն կը կատարուի: — Այլելի նիւթերուն տարրերն իրարմէ կը բաժնուին եւ օգին թթուածնին հետ կը միանան:

107. Այլելի նիւթոյն տարրերն ըսելով ի՞նչ կ'իմացուի: — Այն քիմիական տարրերը՝ որոնցմէ այլելի նիւթը կազմուած է, այսինքն՝ Ածխածին, Ջրածին ու Թթուածին:

108. Մթնոլորտական օդին տարրերն որո՞նք են: — Թթուածին ու Բորակածին, որոնք որոշ համեմատութեամբ մը իրարու հետ խառնուած են, այնպէս որ մէկ ծաւալաչափ օդը՝ չորս մաս Բորակածնէ ու մէկ մաս Թթուածնէ բաղադրուած է:

Բաց ասկէ՝ օդին մէջ քիչ մը ածխածին կազ ու ջրաշոգի կը գտնուի:

109. Ի՞նչ է ածխածին: — Այլելի նիւթոյն հաստատուն մասը՝ որն որ ամէն կենդանական մարմիններու էրկրին ու քանի մը հանքերու մէջ ալ առատութեամբ կը գտնուի:

Գլխաւորաբար ածխածնէ կազմուած են հասարակ փայտի ածուխը, կանթեղի մուրը, գոգը եւ ագամանդը:

— — — — —

ՆՈՐԱՅԻՐԱՎ ՄԱՏԵԱՆ

— — — — —

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԱՉԳԱՅԻՆ ԲԱՐՉՐԱԿՈՑՆ ԴՊՐՈՑԱՑ

ԵՒ ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՅՈՒՆՈՒՑ ՀԱՄԱՐ

ԳՐԵՑ

Յ. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Վ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ

ՄԻՒԹ. ՈՒՍՏԵՆ

ՀԱՏՈՐ Ա.

ՀԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ

Առաջիկայ դրբիս ի՞նչ նպատակաւ եւ ի՞նչ կարգի վրայ շինուած ըլլալն իմացընելու համար, պատշաճ կը սեպենք մեծարգոյ Մատենադարին յառաջաբանն ամբողջ հոս գնել, որմէ ընթերցողք կրնան տեսնել գործքին կատարելութիւնը եւ միանգամայն հասկընալ թէ ի՞նչ շափ յարմար է ազգային բարձրագոյն դպրոցներու մէջ իբրեւ դասագիրք գործածուելու:

Մեր ազգին մէջ մենք առաջին ընդհանուր պատմութիւն գրողը չըլլալով, հարկաւորութիւն չունինք մեր ընթերցողաց անոր օգտակարութիւնն ու կարեւորութիւնը ցուցընելու աշխատիլ. մեզմէ յառաջ գրողներն ասիկայ գեղեցիկ օրինակներով ցուցըցած են, եւ անոնց վաստակներուն գումար ընդունելութենէն իրաւամբ կը հետեւցընենք, որ հասարակութիւնն իրօք անոր վրայ համոզուած է: Մէկ պարտաւորութիւն մը միայն մեր վրայ կը մնայ զմիջ արդարացընելու, թէ ի՞նչու ձեռք դարկինք ազգային մատենադարանին մէջ այնպիսի մատեն մ'աւելցընելու, որուն նմաններն անոր մէջ արդէն գեղեցիկ տեղ մը բռնած են: — Աս խնդիրն ալ լուծած կը համարինք երբ որ ընդհանուր պատմութեան վրայ ունեցած ըմբռնումնիս մեկնելու ըլլանք:

Մենք համոզուած ենք, որ ընդհանուր պատմութիւն գրողին նպատակը պիտի չըլլայ քանի մ'երեւելի ազգաց պատմութիւնը մէկ գրքի մէջ ամփոփել, այլ առհասարակ բոլոր

մարդկութեան զարգանալուն, ճիւղաւորելուն եւ կերպաւորելուն կերպը պատմել, նկարչի պէս, որն որ ծառ մը նկարելուցած ատենը՝ ծառին երեւելի ճիւղերը միայն խուճ մ'ընելով չնկարեր, այլ կը նկարէ բոլոր ծառը բունոքն ու ամէն ճիւղերովը, որոնց մէջէն երեւելի ճիւղերն արդէն իրենց իրենցմէ դուրս կը ցցուին եւ աչքի կը զարնեն:

Ընդհանուր պատմութիւն գրողին աս վերը ստորադրուած պաշտօնը, մեր ազգային դասագիրքերուն մէջ կատարելապէս գործադրուած չտեսնելէն զատ, ուրիշ աւելի էական դիտողութիւն մ'ալ մեզի գրգիռ եղաւ առաջիկայ գործքիս ձեռք զարնելու: Բնական եւ իրաւացի է, որ ամէն մարդ իր լեզուաւը գրուած ընդհանուր պատմութիւն մը ձեռք առած ատեն՝ ամենէն յառաջ իր ազգային պատմութիւնը փնտռէ եւ իրեն դրացի ազգաց վրայ յազեցուցիչ տեղեկութիւններ ուղէ. ասոր համար ալ բոլոր եւրոպացի պատմիչներն իրենց ընդհանուր պատմութիւններուն մէջ իրենց ազգին պատմութիւնը կենդրոն բրած եւ միւս ազգերուն պատմութիւնն անոր հետ կապած են: Աս մտադրութիւնը փոճ տեղ մեր ազգային դասագիրքերուն մէջ կը փնտռենք. երբ որ եւրոպացի կամ հեռաւոր ազգերն անոնց մէջ ընդարձակ տեղ մը բռնած են, մեր դրացիներուն անունն հազիւ անոնց քովը կը գտնուի, իսկ մեր ազգին անունը գրեթէ բոլորովին դուրս մնացած է:

Անշուշտ մեր նախորդներն ազգային պատմութիւնն ընդհանրին հետ կապելու դժուարութիւնը տեսնելով եւ ազգային պատմութեան աւանդին աւանդուած ըլլալը մտածելով, այսպիսի դժուարին աշխատութենէ մ'իրենք զերենք տնօրինեալ համարած են: — Մեր դպրոցներուն մէջ մատենադարապէս աղգային պատմութեան աւանդուիլը չենք ուրանար. բայց մեր ազգը միւս ազգերէն դատուած կղկիկացեալ կեցած չէ, միշտ միւս ազգերուն, մանաւանդ դրացիներուն հետ յարաբերութեան մէջ եղած է. ուրեմն մեր ազգային պատմութիւնն ալ միւս ազգաց կամ ընդհանուր պատմութեան հետ կապուել է. եւ որչափ որ դժուարին է աս գործողութիւնը, այնչափ աւելի պարտական է պատմագիրն անիկայ ի գլուխ հանելու, որպէս զի դժուարութիւնը չմնայ անոնց վրայ՝ որոնք ուսանող են միայն եւ ոչ ուսուցանող:

Մենք չենք պարծիր, որ աս տեսնուած պակասութիւնները կատարեալ դարմանած ենք: Առաջիկայ դասագրքիս մէջ ըրինք, որչափ որ ժամանակին քննութիւններն ու մեր միջոցները ներեցին, եւ ապահով ենք, որ սկիզբ ըլլալէն ետեւ ժամանակն անկատարը կը կատարելագործէ: Գուցէ ընթերցողներէն ոմանք քանի մ'ազգային աւանդութիւններուն փոխուիլը կամ ըսեմ առնուիլը տեսնելով, անախորժ զգածմունք մ'ունենան. անոնց Հ. Յովսէփ. Գալթըճեան վարդապետն * հետ աս միութարութիւնը կու տանք, որ քիչը թող տալով՝ շատը ապահովցուցինք, եւ թող տրուած քիչն տեղ կրկնապատիկ նոր ու լաւագոյն ստացանք:

Ինչպէս ազգային պատմութիւնը, նոյնպէս մեր ազգային պատմիչներէն աւանդուած Պարսկց ու Պարթեւաց պատմութիւնն ալ աս Հատորիս մէջ ջանացինք ընդհանրին հետ միաջընել: Միւս ազգաց վրայ ալ ընթերցողն առատ նոր քննութիւններ ու նոր պատմական գիւտեր պիտի նշմարէ, որք իբրեւ ծանօթութիւն գրուած՝ ուսանողաց չճանաչալու համար, որք մանր գրով մարմնոյն մէջ առնուած՝ յառաջադէմներուն համար, որն ալ էական ու կարեւոր ըլլալուն՝ բուն մարմնոյն հետ կապուած:

Ջանացած ըլլալով որ մատենան իր համառօտութեան մէջ ամէն կարեւոր, թէ՛ պատմական, թէ՛ կրօնական, թէ՛ գիտական եւ թէ՛ արուեստական տեղեկութիւնները բովանդակէ եւ գրութեան ոճը թէ՛ դասառութեան եւ թէ՛ պարզ ընթերցանութեան յարմար ըլլայ, կը յուսանք որ հասարակութիւնն անոր վրայ հաճաչ մը դարձնէ եւ քաջալեր ըլլայ մեզի յարգ հատորներն ալ շուտով ի լոյս ընծայելու:

* Աս վարդապետին ընդհանուր պատմութիւնը՝ որն որ քանի մը բաներու մէջ մեզի առաջնորդ եղած է, իր ընդարձակութեան համար՝ մեր դպրոցաց դասագիրքերուն կարգը չինք դասեր:

ԲԱՐՈՑԱՎԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Սիրելիս, պատասխանեց Հեղինէ, զքեզ տրտմեցնելու ստիպուելուս վրայ շատ կը ցաւիմ. բայց որովհետեւ իմանալ կ'ուզես, պէտք է ըսեմ: Մայրդ կը պահանջէ որ ասկից երթամ:

Այնպէս բան չիկրնար ըլլալ, գոչեց Ատէլ. եւ առանց ուրիշ բան զրուցելու՝ դուրս ելաւ, միտ չդնելով Հեղինէին՝ որն որ կը ջանար զինքն արգելել: Անմիջապէս մօրը քովն երթալով, Մայր, ըսաւ յարգուած թեամբ՝ բայց միանգամայն հաստատուած թեամբ, լսեցի որ կ'ուզէք եղբոր զՀեղինէ տնէն հանել: Բայց մտածեցիք թէ որք է եւ մարդ չունի:

Անիկայ ամենեւին քու գիտնալու բանդ չէ. պատասխանեց բարկութեամբ Լարոշ տիկինը:

Թողութիւն տուէք, մայր, աս բանս ինծի ալ կ'իյնայ, որովհետեւ հայրս զՀեղինէ ինծի յանձնեց:

Աղէկ. եթէ քեզի յանձնեց, դնա զինքն ուղածիդ պէս հոգա, ես չեմ խառնուիր: Բայց գիտցիր որ աներնէս ելելուն վրայ չեմ նեղանար: Արդէն երկայն ժամանակ կայ՝ որ ձեր երկուքին մէջ եղած արտաքին կարգի մտերմութիւնը տհաճութեամբ կը տեսնեմ. եթէ քիչ մ'ալ առանկ յառաջ երթալու ըլլայ, կարծեմ եղբարցդ ու քերքդ բերնէն՝ հացերնուն վերջին կտորը պիտ'որ առնուս, աս օտաւականին տաս:

Ընտանեացս ունեցած պարտքս երբեք չեմ մոռնար. բայց չեմ կրնար ալ մոռնալ որ աս խեղճ որք օրինորդին օգնելը պարտք է:

Խեղճ... Այնպէս կը կարծուի. բայց թող մէջ մը ան համբաւաւոր գաղտնի ծրարը բանայ: Անտարակոյս անոր մէջ մեծ հարստութիւն եւ այնպիսի անուն մը կը գտնէ, որն որ կրնայ իրեն մեծ պատիւ պատճառել:

Տասնութ տարւան չեղած՝ չիկրնար բանալ, ինչպէս որ գիտէք: Բայց որովհետեւ մարդ չունի, անոր համար գոնէ պէտք է որ զինքը քովերինս պահենք մինչեւ որ տեղ մը գտնէ:

Չկրք տնէն հանողն ո՞վ է: Ինք իրմէ ուզեց անմիջապէս երթալ:

Բայց արդեօք հրամաններդ զինքը չստիպեցիք որ այնպէս ուզէ:

Էս իրեն ճշմարտութիւնը միայն զրուցեցի:

Կարելի է. բայց չէք վախնար որ այնպէս զինքը մէկէն տնէն հանելուդ համար երեսնիս վար չառնուն ամէն ծանօթներին, որոնք զՀեղինէ կը ճանչնան եւ գիտեն ալ թէ հայրս զինքը սրտիկ կը սիրէր:

Աս խորհրդածութիւնը՝ որն որ Լարոշ տիկինը միտքը չէր եկած, բաւական եղաւ խելքը գլուխը բերելու: Տեսաւ թէ որք օրինորդն այնպէս մէկէն ի մէկ տնէն մեր-

ժելով, ստուգիւ ամենուն առջեւը համարումը պիտի կորսնցնէր: Ուստի շուտ մը զԱտէլ իրեն խաւրեց, ըսել տուաւ որ կենայ, մինչեւ որ ուրիշ տեղ մը հոգացուի:

Ատէլ վաղեց Հեղինէին քովը դնաց, եւ վիզը նետուելով, Սիրելի՛ բարեկամս, ըսաւ, մօրս թողութիւն տուր: Կը բաղձայ որ մեր քովը մնաս, մինչեւ որ յարմար տեղ մը գտնուի:

Ուրեմն ինծի համար իրեն բարեխօս եղար:

Այո՛, բայց ասոր վրայ չխօսինք: Հիմա մօրեղբօրս նամակ մը կը գրեմ, որ քեզի համար տեղ մը հոգայ: Ապահով եմ որ խնդրեալ չիմերժեմ, որովհետեւ զիս շատ կը սիրէ: Եւ ինք աւելի կրնայ Նիմի մէջ տեղ մը գտնել, քան թէ մենք հասնեալ: Բայց ապագայիդ վրայ որոշում մը չըրած, լաւագոյն չ'ըլլար որ մօրմէջ ընդունած ծրարիկդ բանաւ: Գուցէ անոր մէջէն լոյս մը կ'ուեննաս բռնելու ընթացքիդ նկատմամբ:

Ստորագէտ որ ասանով թրտարան ըլլալուս հազիւ երկու ամիս կայ: Ասկից զատ՝ հիմակուան վիճակս, զորն որ մայրս չէր կրնար գուշակել, ինծի աս թոյլտուութիւնը կու տայ:

Ես ալ այնպէս կը կարծեմ: Ուստի ես կ'երթամ. դուռն կարդա. ժամէ մը կու գամ ինչ որդեղք կ'իմանամ:

Երբ որ Հեղինէ խցին մէջ առանձին մնաց, արկղը բացաւ, դարձեալ ծրարը դուրս հանեց, եւ դողդոջուն ձեռքերով վրայի կնիքը բացաւ: Մէջը՝ շատ մը ձերմակ թղթերով փաթածութեամբ՝ նամակ մը գտաւ, եւ այլալուծութեամբ ու առատ արցունք թափելով՝ հետեւեալ խօսքերը կարդաց:

Ամենասիրելի՛ Հեղինէս:

Ա՛լ հիմա տղայ չես, ուստի եւ սիրտս կրնամ քեզի բանալ: Այսօր այնպիսի բաներ պիտի իմանաս, զորոնք մինչեւ հիմայ կամ չէիր կրնար հասկընալ, կամ ուրիշ մտքի կը տանէիր:

Կրած անունդ՝ քու ընտանեացդ անունը չէ: Ես ստիպուած էի նոյն անունն առնուլ, որպէս զի ապառիմ ինծի դէմ գրեւորուած ընտանիք մը կատարութեանն, որն որ կեանքս որ գաշամը շնորհեց, որ բոլոր մարդիկներէն անծանօթ կեանք մ'անցընեմ:

Եւ ուրեմն ըսելքս... Բայց չէ՛, կը վախնամ որ չըլլայ թէ աս թուղթն ան մարդուն ձեռքն իյնայ, որուն կատարութեանէն զքեզ ազատել կ'ուզեմ: Անհա ամէն բան քեզի կը հասկըցնէ ու ընտանիք քեզի կը ճանչցնէ:

Միայն հայրենիքս տեսնելու եւ հոն մտնելու բարձրանքը կրցաւ զիս ստիպել: Գաղղիա դառնալու: Իսկ դուռն, աղջկիս, որովհետեւ օտար երկիր մը ծնած ես, եւ ամենեւին կայ մը զքեզ իմ հայրենեացս հետ չիկապեր, փախի՛ր, փախի՛ր. վասն զի մօրք թշնամին հոն կը բնակի:

Բայց պէտք չէ որ ան մարդուն դէմ վրէժխնդրութեան ու ատելութեան խորհուրդներ ունենաս: Ես իրեն շատոնց թողութիւն տուած եմ. կ'ուզեմ որ դուռն ալ թողութիւն տաս, ինչպէս որ Գրիս-

տոս Տէրն մեր իր դահիճներուն ներքեց: Աս ակնկալութեամբ է՝ որ Անային հրամանն տուած եմ՝ անոր անունն ու մեղի հետ ինչպիսի կապով կապուած ըլլալը քեզի յայտնելու: Բաւական է որ իրմէ փախչիս:

Խտալիս աղգական մ'ունիմ, որն որ քեզի կը սպասէ: Անային յանձնած եմ որ զքեզ անոր քովը տանի: Էոն որ կ'երթաս, աս աղանդին ինծի բրած ծառայութիւնները չմոռնաս: Մինչեւ իր մահը զինքը քովդ պահէ:

Աս է մօրդ վերջին կամքը:

Ուրիշ ընելքներդ մեծարդ ժողովրդապետին քեզի կը զրուցէ. ամենեւին տաւալեցաւ չունիմ որ անոր խրատներուն կը հետեւիս:

Ա՛լ ուրիշ բան չիմնար ըսելու, բայց եթէ զքեզ Աստուծոյ նախասնամութեան յանձնել:

Մնաս բարով, սիրելի՛ աղջկիս: Աստուած զքեզ պաշտպանէ:

Մայրդ
Կատարինէ:

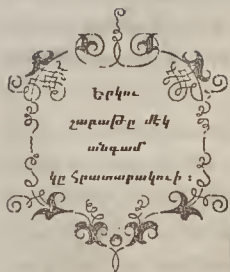
Ուրեմն ա՛լ յուսարու բան մը չունիմ, գոչեց դժբախտ աղջկիկը եւ նամակը ձեռքէն վար ինկաւ: Ետքը արթուի մը վրայ նետուելով, ձեռքերն իրենք ծածկեց, սկսաւ աչուքներէն արտասուաց հեղեղ մը թափել:

Բայց աս վիճակին մէջ երկայն ատեն չմնաց, շուտ մը աչուքները երկիւք վերցուց, եւ մէկէն յուսահատութեան մէջ իյնալուն վրայ ցաւելով, Տէր, ըսաւ, դուռն այնպէս ուզեր ես, քու կամքդ օրհնեալ ըլլայ: Ներքէ ինծի որ վայրկեան մը քու բարեբարութեանդ վրայ տարակուսեցայ, ինչպէս ես ալ կը ներեմ ան թշուառ կնոջ, որն որ մօրս բոլոր յոյսը պարապի հանելով, զիս աս վիճակին մէջ ձգեց: Դուռն ալ, Տէր, թողութիւն տուր անոր, որովհետեւ ինծի բրած մնացը չէր իմանար:

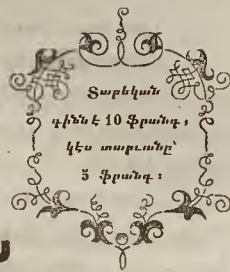
Երբ որ Ատէլ խօսցն եկաւ, որք օրինորդն անոր դիմացն ելելով, Սիրելի՛ բարեկամս, ըսաւ, Աստուած այնպէս ուղեր է. պէտք է որ գլուխ ծռեմ: Ան կարդաւ: Աս ըսելով՝ մօրը նամակը ձեռքը տուաւ: Ատէլ գրուածքը ընկնցնելուն պէս՝ սրտմտութեամբ, թշուառական կրն, գոչեց, բաւական չէր որ...:

Բայց Հեղինէ չթողուց որ խօսքը ընկնցնէ, ձեռքը բերնին վրայ դնելով, Սիրելիս, ըսաւ, գիտես որ Աստուած շատ անգամ չար մարդիկին իրեն գործիք կ'առնու, իր ընտրեցող հաւատքը փորձելու համար: Եթէ կ'ուզենք Աստուծոյ ողորմութեան մասնակից ըլլալ, ջանանք ան մարդիկներուն թողութիւն տալ՝ որոնք մեզի առիթ կ'ըլլան նոյն ողորմութեան դիմելու:

Իրաւունք ունիս, պատասխանեց Ատէլ: Մոռնանք աս թշուառը եւ միայն ներկային վրայ մտածենք: Ես երթամ մօրեղբօրս նամակ գրեմ: Բայց անկից յառաջ՝ պէտք է որ արկղը տեղաւորած զգեստներդ հանես՝ դարձեալ իրենց տեղը դնես: Խուցը հիմակուան գոտուած վիճակին մէջ չեմ կրնար տեսնել: Կ'ուզեմ որ միշտ մեզի հետ իրեւն ընտանեաց անդամ մը վստուիս:



ԵՐԽՈՒՄԱՆ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 13.

1862

Ե. ՀԱՅՈՐ



Ոսկւոյ տակաւոր:

ս պատմութեան դիւցազնը, զորն որ Փրիդերիկոս Լարոզ կ'անուանեմ, վասն զի չ'ուզեր որ բուն անունը հրատարակեմ, քնարերգու բանաստեղծ էր եւ քիչ մը ատեն ապրուստը գրչէն կը ծարեր: Թէ գրիչն իրեն ինչպէս քիչ մը ժամանակ ստակ մատակարարած էր, ա՜նիկայ ամենէն յառաջ պէտք է որ հաղորդեմ:

Իրիկուն մը ակմբի մը մէջ գտնուելով, տանտիկինը պարզապէս իրեն հաճելի գործք մ'ընելու համար՝ խնդրեց որ բանաստեղծական քերթուած մը զըուցէ: Քիչ մը դէմ գնելէն ետեւ, Փրիդերիկոս արմուկը վառարանին կռթնցուցած՝ ողորմ ձայնով եղերերգութիւն մը սկսաւ զըուցել, որուն մէջ բանաստեղծը մտացածին Նոեմիի մը դէմ կը քանքատի, աստեղաց առջեւն ըրած երգումը մոռնալուն համար: Քերթուածը լմնցած ատեն, թէյ բերուած էր, եւ բոլոր ունկնդիրները հաճութիւննին բանաստեղծին յայտնեցին: Ասոնց մէջ պառաւ խաթուն մը բանաստեղծին կը մօտենայ, եւ սիրտը շարժած՝ ա՜նոր ձեռքը թօթուելով կը հասկըցնէ որ լսած քերթուածը՝ մտացը մէջ տխուր ու ցաւագին յիշատակ մը վարթուցած է: Փրիդերիկոս անոր ըրած երկայն խօսակցութենէն ձանձրանալով, պատճառ մը գտածին պէս՝ յարգութեամբ կը բարեւէ ու կ'երթայ Անգլիանիայի անդամի մը քովը կը նստի, որն որ ճեւաց՝ թէյ եփելու կերպին վրայ դիտնական բանախօսութիւն մը կ'ընէր:

Անկէ երեք ամիս ետքը մեր բանաստեղծը նա՜մակ մը կ'ընդունի, որուն մէջ Ա. նոտարն իրեն կ'աղաչէր որ իր գրասենեակը գալու շնորհք ընէ: — Ի՞նչ յարաբերութիւն կայ, նոտարի մը ու իմ մէջս,

կը մտածէ Փրիդերիկոս: Սակայն եւ այնպէս երկրորդ օրը հրաւիրուած տեղը կ'երթայ: Նոտարն իրեն կ'իմացնէ որ Տէշան խաթունը, կտակաւ իրեն վեց հազար Փրանգ ձգած է, փոքր հատուցում մ'ընելու համար այն հաճութեան՝ զորն որ իր Նոեմիի եղերերգութեամբն իրեն պատճառած էր:

Անգլիացի գրավաճառ մը Լորտ Պայրընին քերթուածոց ամէն մէկ տողին համար ոսկի մը կու տար. իսկ Նոեմիի եղերերգութեան ամէն մէկ տողը հարկը Փրանգով վճարուած էր: Ահաւասիկ աս եղանակաւ Փրիդերիկոս Լարոզ իր գրչէն ապրեցաւ

Բայց քիչ մը ժամանակ:

Անկէ ետքը երկու տարի մը բազմաթիւ սրահներու մէջ հրապարակաւ Նոեմիի եղերերգութիւնը կը զըուցէր. բայց նոտարէ մը ուրիշ նամակ չ'ընդունեցաւ:

Չմերուան պաղ առտու մը զինքը տեսայ, բարակ սեւ զգեստ մը հագած ու աղէկ մը կոճկուած: Անմիջապէս իմացայ որ վեց հազար Փրանգը սպառեր է: Սակայն եւ այնպէս դժբախտութիւնը զինքն ընկճած էր. շարունակ կ'աշխատէր ու երբեմն երբեմն չըբաբերական թերթերու եւ լրագիրներու մէջ բանաստեղծական կտորներ կը հրատարակէր. բայց ինչպէս ամենուն ծանօթ է, ստակը բանաստեղծութեան զուգընթաց ընկերը չ'ըլլալով, Փրիդերիկոս գովութենէ զատ բան չէր ընդուներ:

Անցաւ վրան մէկ քանի ամիս ալ: Մարտի մէջ օր մը մեր բանաստեղծը տրտում տխուր վիպիէն ծամբէն կ'երթար. քայլերը դանդաղ, գլուխը ծռած, իրենց գործքին վաղող ամբաւ բազմութեան մէջէն կ'անցնէր, առանց չորս կողմը պատահածին միտ դնելու, իբրեւ թէ առանձնացեալ ծառաստաններու մէջէն կ'անցնի: Մէյ մ'ալ յանկարծ զօրաւոր հարուած մը զգաց, եւ կարելի է՝ առանց ասոր ալ միտ դնելու ծամբան կը շարունակէր, եթէ որոտաձայն Անյաւրդ մը զինքը չստիպէր դուրսը վեր վերցնելու:

Դիմացն արեւակէզ երեսով երիտասարդ մը կը կենար, որն որ զինքը մտադրութեամբ մը զննելէն ետքը, Չէ, չեմ սխալիր, գոչեց, ստուգիւ Փրիդերիկոս Լարոզն է:

Լազուր, ըսաւ Փրիդերիկոս:

Ասոր վրայ երկու բարեկամք մտերմաբար իրարու ձեռուրները թօթուեցին: Անցնող գացողներէն ալ անհանգիստ չըլլալու համար, տան մը դրան մէջ քաշուեցան:

Վարժարանէն ելլելէս վեր առաջին անգամն է՝ որ քեզի կը հանդիպիմ, ըսաւ Փրիդերիկոս. ինչ եղար աս եօթը տարւան մէջ:

Նաւապետ, պատասխան տուաւ Լազուր, որուն առողջ ու կենդանի երեսներն ու գիրութիւնը՝ Փրիդերիկոսին տօգոյն կերպարանաց ու վատուածութեան ճշգրիտ ընդդիմապատկերը կը ներկայացընէր:

— Ասիկայ արդէն կը գուշակուէր: Կը յիշեմ որ վարժարանին մէջ եղած ատեննիս՝ միօրինակ ճանապարհորդութեանց պատմութիւն կարդալու կը զբաղէիր:

— Դուն ինչ գործքի հետ ես:

— Քեզի պատահած վայրկենիս՝ խորունկ մտածմանց մէջ էի, որ աս օրուան կերակուրս ուսկից կարող պիտ'որ ըլլամ հոգալ:

— Ահա գտար:

— Ի՞նչ գտայ:

— Կերակուրդ: Ժամը վեցին Ժուֆրուա փողոցը գտնուէ. այսօր կերակուրը մէկտեղ կ'ուտենք եւ իրարու հետ երկայն կը խօսակցինք: Հիմայ պէտք է որ երթամ, վասն զի մէկու մը հետ պիտի տեսնուիմ, եւ որոշեալ ժամանակին քովը գտնուելու եմ:

Ժամը վեցին երկու բարեկամները Ժուֆրուա փողոցին վրայ իրար գտան. եւ անկից յառաջ երթալով՝ մեծ պանդոկի մը առանձին սենեակներէն մէկը բռնեցին: Նաւապետն իր հիւրը շքեղ սեղանով մը պատուեց:

Կերակրէն ետքը, երբ որ գլանիկներն ալ վառուեցան, երկու բարեկամք արմուկներն սեղանին հեծցուցած, սկսան մտերմական կերպով խօսակցիլ: Լազուր զանազան հարցմանքներ ըրաւ Փրիդերիկոսին, ներկայ վիճակին ու ապագայ յոյսերուն վրայ: Փրիդերիկոս ալ առանց քաշուելու բարեկամին առջեւը դրաւ իր խնդրութիւնը, զորն որ իրեն մեծ պատիւ կը համարէր, ինք ղենքը գիտութեանց մարտիրոսի տեղ ղենելով: Երկայն ատեն խօսեցաւ, եւ խօսակցութիւնը լմնացուց աշխարհքիս անմոռութեան վրայ պարտաւ մը զրուցելով, որն որ քնարերգու բանաստեղծներն ութը սպիտակ ձիերէ լծեալ յաղթական կառքի մէջ չի պտրտընէր:

Բայց վերջապէս ինչ պիտ'որ ընես, հարցուց Լազուր:

Պիտի մըցիմ, պատասխանեց Փրիդերիկոս եւ աւանդեամբ մը:

— Ասիկայ ապրելու միջոց չէ, ըսաւ նաւապետը. աստ եւ այժմ քեզի ուրիշ բան պէտք է: Մտիկ ըրէ. ամսոյ տասնուհինգին դէպի Դէո Նէօլ գացող նաւով մը ձողաձկան որսորդութեան պիտ'որ

երթամ. եթէ կ'ուզես, զքեզ նաւ կ'առնում, եւ ամիսն ութսուն ֆրանկ թողակով՝ գրագրութեան պաշտօնը կը վարես: Յանձն կ'առնուի:

— Հապա, պատասխանեց Փրիդերիկոս:

— Ահաւասիկ առաջին ամսուան թողակդ, ըսաւ Լազուր, իր կոչնականին չորս ոսկի տալով. ամսոյ տասնուչորսին Հաւր գտնուէ:

— Հոն կը գտնուիմ, պատասխան տուաւ բանաստեղծը: Ասոր վրայ երկու բարեկամներն իրարմէ զատուեցան:

Փրիդերիկոս փարիզ կենալու հարկաւոր գործք մը չունենալով, ուղեց քանի մ'օր յառաջ Հաւր երթալ, որպէս զի քիչ մը ատեն եղբօրը քովն անցընէ, որն որ ան քաղաքը կը բնակէր:

Նոյն Աղեքսանդր Լարոզ եղբայրը նկարիչ էր, եւ չափաւորեալ գնով կենդանագիր կ'առնէր. յիսուն ֆրանկ որ տային, ճիշդ նմանութեան երաշխաւոր կ'ըլլար, անոր կէս գնովը՝ միայն այնչափ ապահովութիւն կու տար որ ընտանեաց գլխաւոր գծագրութիւնը նշմարուի: Բայց ասկէ՝ գծագրութեան դաս կու տար: Սակայն աս ամէն նպաստներով ալ, սանկ նանկ կ'անք կ'անցընէր. բայց սովորաբար աւելի գէշ՝ քան թէ աղէկ:

Երկու եղբարք՝ որոնք երկայն ժամանակէ վեր իրարմէ բաժնուած էին, մեծ ուրախութեամբ մէկըմէկ գրկեցին: Աս մէջերնին եղած բարեկամութիւնն իրենց միակ միութարութիւնն էր. վասն զի բախտն իրենց ժրութեան հաշտ աչօք չէր նայած: Փրիդերիկոս ու Աղեքսանդր մեծ ակնկալութիւններով իրարմէ բաժնուած էին, առջեւնին շքեղ ապագայ մը նշմարելով: Իսկ հիմայ մէկըմէկ նորէն տեսած ատեննին, մէկը՝ ձողաձկի որսորդութեան գացող նաւով մը մէջ գրագիր, իսկ մէկալը Հաւրի մէջ գծագրութեան վարպետ եղած էր: Մէկտեղ անցուցած քանի մ'օրերնին շուտով անցան, ամսոյն տասնուչորսն եկաւ: Աղեքսանդր՝ եղբայրը մինչեւ նա յուղարկեց, եւ ղենքը վերջին անգամ մ'ալ բազկաց մէջ ճնշելէն ետեւ, ղենուորական ճշգրութիւն ուղող հարուստ վաճառականի մը տունը գնաց, անոր աղջկան գծագրութեան դաս տալու համար:

Օգը շատ նպաստաւոր էր. Լազուրին նաւը Լա Մանչէն ելաւ, առանց ան դժբախտ արկածներէն մէկուն պատահելու, որոնք գրեթէ ամէն անգամ նոյն կողմը կը հանդիպին: Ճամբորդութեան ժամանակ ալ արտաքայ կարգի դէպք մը չպատահեցաւ. եւ նաւն անվնաս Դէո Նէօլ հասաւ:

Նաւուն մէջի մարդիկը նախ ծովեզերքին վրայ ձողաձուկը պատրաստելու համար հարկաւոր եղած տախտակամածները շինեցին, եւ ետքը կղզիէն քիչ մը հեռու եղող աւաղակոյտն երթալու ճամբայ ելան, ուր ամենէն աւելի առատ ձուկ կը բռնուէր: Փրիդերիկոս ցամաքին վրայ մնացած էր: Իսկզբան ուղեց պարապ ժամանակը կղզւոյն չորս կողմը այցելութեան

եղևելու գործածել. բայց ըրած առաջին փորձերը զինքը շուտ մը աս խորհրդէն ետ կեցուցին: Դէռ Նէօվ՝ անբեր ու չոր կղզի մըն է եւ տեսնելու արժանի դիւրբեր չունի: Փրիդերիկոս չէր բաղձար ան լեռներուն վրայ ելլել, որոնց ցած գագաթները՝ տխուր ու մենաձեւ մամուռի ու լոռի կանաչութենէն զատ՝ ուրիշ տեսք չէին ներկայացըներ աչաց. իսկ խոնաւ, ճախճախուտ ու կիզակաւուտ դաշտավայրներու մէջ մօտէն ալ խոհեմութիւն չէր սեպեր: Այսպէսով հարկադրեցաւ մէկդի ձգել ան գաղափարը՝ զորն որ երկայն ժամանակէ վեր մտքին մէջ հաստատած էր, իր ճամբորդութեան պատմութիւնն ոտանաւորի գրքի մը մէջ ինքնագիրտ գոյներով ու օտար բնութեան մը նկարագիրներովը զարդարուած նկարելու: Ուստի եւ ձանձրութիւնն ալ փարատելու համար, Մոգմագներու ցեղէն վայրենեց մը գաղլիներէն սորվեցընել սկսաւ, փորձել ուղեւորով որ արդեօք ինչ ազդեցութիւն կ'ընէ տակաւին բողորովին անմշակ եղող մտաց վրայ՝ իր Նոնմիի եղբորդութիւնը: Բայց իր աշխատանաց պտուղն ան եղաւ՝ որ օր մը վայրենին հրացանն ու նմանայնութեան բառագիրքը գողնալով ելաւ փախաւ:

Աս միջոցին ձկնորսութեան գործքերը յառաջ կ'երթային. եւ Փրիդերիկոս իր բռնած հաշուէն տեսաւ որ նոյն անգամ՝ նախընթաց անգամներէն շատ աւելի յաջող եղած էր ձկնորսորդութիւնին: Աս կերպով քիչ ատենուան մէջ նաւը դրեթէ լեցուեցաւ, եւ նաւապետը ծանոց որ տասնուհինգ օրէն ճամբայ պիտ'որ ելլեն:

Դէռ Նէօվէն բաժնուելու վերջին ատենները, Փրիդերիկոս սկսաւ ցաւիլ, առանց մէյ մը կղզւոյն այցելութեան ելլելու՝ ետ դառնալուն վրայ. գիտնալով որ ուրիշ անգամ գժուարաւ առիթ կ'ընայ ունենալ տեսնելու: Մէկէն սկսաւ երեւակայել թէ երկրիններսի կողմերն ընդարձակ դալարագեղ դաշտեր կը գտնուի: Իր որոշումները շատ շուտ կ'ըլլային, վասն զի ամենեւին հակառակ խորհրդածութիւն մը զինքը ետ չէր կեցընէր: Արդ ապահովութիւն ստանալէն ետեւ որ նաւապետն իր ծառայութեան հարկաւորութիւն չունի, անմիջապէս ճամբայ ելաւ: Մէկդի ձգելով խոնաւ ու ճախնային դաշտերը, որոնք երկրին հանգամանաց ճիշդ ու ապահով ծանօթութիւն եւ քալելու վարժ ոտք կը պահանջեն, ցարասուց թիւերուն մէջ մտաւ: Շատ մը նեղ ու մանուածապատ ձորերով իրարմէ բաժնուած երեք չորս լեռ անցաւ, բայց աղաղուն ծառերէ, հովէն շարժող բարակ ցարասուց թիւերէն, անցած ճամբաներուն վրայէն սարսափած փախող քանի մը թռչուններէ զատ բան չտեսաւ:

Վերջապէս իսկ մը ատեն քալելէն ետքը՝ կղզւոյն մէկ կողմը հասաւ, որն որ մինչեւ նոյն ատեն տեսածներէն բոլորովին տարբեր տեսք մ'ունէր: Ընդարձակ տարածութեամբ աւաղուտ դաշտ մըն էր, որուն մէջ առատութեամբ Գանատայի արքունի մո-

րենի ու ելակենի կար. բարձրաբերձ ժայռեր չորս կողմանէ դաշտը կը պատէին, եւ արեւուն ճառագայթներուն ազդեցութեամբը՝ շքեղ գունոց զանազանութիւն մը կ'ընծայէին աչաց, որուն առջեւը նկարիչ մը ստուգիւ կ'ապշէր կը մնար: Փրիդերիկոս սկսաւ նեղ ճամբու մը վրայէն յառաջ երթալ, զորն որ հաւանականագոյնս մարդու ձեռք մը արքունի մորեն նիւներուն մէջէն բացած էր: Ինք առանձին էր. ընդհանուր լուրթիւնը՝ միայն գլխուն վրայէն թռչնաող ու խոյացող որորներուն ձայնէն կ'ընդհատէր:

Մէյ մ'ալ հեռուն անհուն լիճ մը նշմարեց, որուն եզրներուն վրայ արեւուն ճառագայթներն իյնալով, ոսկեգոյն ցլմունքներ կը պատճառէին: Որչափ որ կը մօտենար, այնչափ ալ իսկզբան աւալ կարծածը մետաղի նման կը փայլէր: Վերջապէս լճին եզրըը հասաւ. եւ տեսաւ որ իր աւալ կարծածը՝ ամբաւ քանակութեամբ փոքր փալիլուն վահանակներ են: Ծռեցաւ ձեռքին մէջ քիչ մ'առաւ: Հազիւ թէ զննելու սկսած էր, կերպարանաց վրայ զարմանալի փոփոխութիւն մ'երեւցաւ, երեսին գոյնը նետեց, աչուները մթնցան, բոլոր մարմնովը կը դողդողար. ստուգիւ գետինը կ'իյնար՝ եթէ անմիջապէս ժայռի մը կռթնելով՝ ինք զինքը կանգուն չընէր: Փրիդերիկոս լարող ոսկի գտած էր:

Մնացածը հաւ անհաս:

ՎԵՐՄԱՆԱԳՐԱԳԵՆ

Իտալիայի համաժողով պատմութիւնը:

(Շարունակութիւն):

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ դաղդիական մեծ յեղափոխութեան տեսնելն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ս. Մ Ի Ջ Ո Յ

1789—1815.

Սարգիսիայի թագաւորն այս ամենայն լսելով՝ մեծ անձկութեան մէջ էր: Անդղիայի ու Աւստրիայի դեսպաններն իրեն խորհուրդ կու տային որ Գուրիչի մէջ աղէկ մը ամբանալէն ետքը՝ մնացած զօրքը Բոյին միւս կողմն անցընէ: Նստել խորհուրդ կու տային՝ որ Գորդոնայի, Աղեքոնադրիայի ու Վալենցիայի բերդերը Պոլիէյին յանձնէ, որ անոնց մէջ ամբանալով՝ բոլոր երկիրը կարող ըլլայ պաշտպանել: Թագաւորն աս խորհուրդներուն անսալու չէր յօժարեր, մանաւանդ ետքի խորհուրդին, որով կը կարծէր որ Աւստրիայի կայսրը՝ Լոմբարդիայի մէջ աւելի եւս զօրանալով՝ իրեն վնասակար ըլլայ: Ինք ասանկ մտքի վրայ եղած ատեն՝ Գոսպա կարգինալը զինքը համոզուց որ իր առջի դաշնակիցներէն զատուի ու Գաղղացուց հետ խաղաղութիւն ու բարեկամութիւն ընէ: Թագաւորն աս խորհուրդին հետեւելով, Գոլլի զօրա-

պետին հրամանն ու լիակատար իշխանութիւն տուաւ Պոնաբարդէին հետ խաղաղութեան դաշինք դնելու: Հրամանատարը յանձն առաւ առ ժամն միայն զինադա- դարի դաշն դնել, որն որ (Ապր. 28.) Սարգինիայի տե- րութեան նախատական ու վնասակար պայմաններով կա- տարուեցաւ: Քիչ մը ետքը (Մայ. 15.) հասարակապե- տութիւնը Սարգինիայի թագաւորին հետ բուն խաղա- զութեան դաշն հաստատեց, աս պայմաններով՝ որ Սա- յա ու Նիսա բոլորովին Գաղղիացւոյ տրուին, Սարգի- նիայի վեց ամրոցները Գաղղիացւոյ զօրապետին ձեռքը մնան, ու Սարգինիայի թագաւորը Գաղղիացւոյ իբր պա- տերազմի ծախք մեծ տուգանք վճարեւն ի զատ, անոնց զօրաց իր երկիրներէն անցնելու թոյլ տայ, նաեւ անոնց հարկաւոր պարէնը հոգայ եւ Գաղղիայի թշնամեաց հետ չգաշնակցի:

Պոնաբարդէ քանի մը օր հանդէսէն ետքը՝ զեն- քերը նորէն Աւստրիայի զօրաց դէմ դարձնելով՝ սկսաւ դէպ ի Լոմբարտիա յառաջ ելլալ: Երբ որ Սարգինիայի երկրէն ելաւ ու Բարմայի դքսին երկիրը մտաւ, դուքսն իրեն պատգամաւորներ խաւրեց, որ իրեն հետ խնայելով վարուի: Պոնաբարդէ անոր խնդիրը յանձն առաւ կա- տարել, բայց հետեւեալ պայմաններով, որ դուքսը Գաղ- ղիացւոյ բանակին երկու միլիոն ֆրանկ, 1600 ձի, շատ մը յորեն ու վարսակ տայ, նոյն զօրաց իր երկրին մէջէն ազատութեամբ անցնելուն չհակառակեւն զատ, երկրին այլեւայլ տեղերը հիւանդանոցներ որոյն ու անոնց մէջ իր ծախքովը Գաղղիացւոյ վերաւորեալ ու հիւանդ զի- նուորները խնամէ: Անոնցմէ ի զատ Իտալիայի վարպետ նկարչաց հռչակաւոր նկարներէն քսան հատ առաւ փարիզ խաւրեց:

Ասկից ետքը Պոնաբարդէ իր զօրքը յառաջ քալե- ցնելով, Մայիսի 6ին Բոյ գետին քովերը հասաւ, ուր Աւստրիացւոյ Պրիէօ սպարապետն իր բանակովն անոր կը սպասէր. զօրացը մէկ մասը գետին քովերէն առաջ տարաւ ու Բիաչենցայի քովը Բոյին ձախ դին անցաւ ու սկսաւ Աւստրիացւոյ բանակին իրեն դէմ քալող մասն ետ վռնտել: Ուրիշ քանի մը կռիւներէ ետքը Պոնա- բարդէ (Մայ. 9.) իր զօրքը Լոտի քաղաքին քովը Ատտա գետին վրայէն անցուց, գնաց Գրեմնա, Բաւիա ու Գա- սանա առաւ. հոն տեղերն իր զօրաց մէկ մասը թող տա- լով՝ մնացածովը սկսաւ դէպ ի Միլան առաջ ելլալ: Ինչը հոն մօտեցած ատենը՝ Աւստրիացիք քաղաքը թո- ջուցին ու բնակչաց մէկ մասին հետ դէպ ի Գիրոյ սկսան հեռանալ: Իսկ քաղաքին երեւելիները Պոնաբարդէին պատգամաւորներ խաւրեցին ու զենքն իր յաղթող զօր- քովն ընդունելու եւ իրեն հպատակելու պատրաստու- թիւնին յայտնեցին: Ասանկով Պոնաբարդէ Մայիսի 15ին մեծ փառքով թագաւորի մը պէս՝ իրեն համար կանգնուած յաղթութեան կամարին տակէն անցնելով՝ Միլան մտաւ: Միլանցոյ հետ թէպէտ եւ անուշութեամբ վարուեցաւ, սակայն իրենց ցուցուց որ դեռ անկախ չեն կրնար ըլլալ, հապա այն անկախութիւնը ստանալու հա- մար պէտք է որ ամէն հնարքով Գաղղիացւոյ օգնեն՝ որ

Իտալիա ի մշտնջենաւորս Աւստրիացւոյ ձեռքէն բոլորու- վին հանուի:

Այսպիսի խօսքերով Միլանցոյ սիրտն ըստ մասին շահեւէն ետքը՝ սկսաւ իր բանակին պիտոյքը հոգալու միջոցներուն ձեռք զարնել: Աս վախճանին համար Լոմ- բարտացւոյ վրայ պարտք դրաւ 20 միլիոն ֆրանք՝ իբրեւ զօրաց թողակի կամ պահպանութեան օգնութիւն մը՝ վճարեալ: Մոտենայի դքսին հետ ալ՝ 10 միլիոն ֆրանք, բանակին հարկաւոր ըլլող այլեւայլ պիտոյքը, նաեւ շատ մը ձի ու քանի մը ընտիր ու թանկագին նկարներ ընդու- նելով զինադադար ընելէն ետքը, իր բանակովը Միլանէն ելաւ (Մայ. 21.) ու Լոմբարտիայի մէջ սկսաւ Աւստրիա- ցւոյ զօրաց դէմ իր ընթացքը շարունակել: Բայց հա- ղիւ թէ (Մայ. 23.) Լոտի քաղաքը հասած էր, լսեց որ թէ Միլանի մէջ ու թէ Բաւիայի եւ Լոմբարտիայի ուրիշ շատ գեղերուն մէջ գեղացիք ու Աւստրիացւոյ կողմն ըլ- լող ժողովուրդները՝ Գաղղիացւոյ դէմ գլուխ վերցուցեր, զէնք առեր՝ ասդին անդին մնացած զօրքերուն դէմ կը պատերազմին: Առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ իր զօրաց մէկ մասովը Լոտիէն ելաւ, ապստամբած տեղերուն վրայ սկսաւ քալել, քանի մը տեղ ապստամբներուն շուտով յաղթեց, բայց Բաւիայի քով զօրաւոր հակառակութիւն գտնելով՝ մեծ դժուարութեամբ հոն ալ բանը յաջողակի լմնցուց:

Աս միջանկեալ արշաւանքէն ետքը բանակը դար- ձաւ, եւ Վենետիկոյ հասարակապետութեան երկիրը մտնելու կը պատրաստուէր: Նոյն երկրին ծերակոյտն որոնց Պոնաբարդէին աղաչել որ Վենետիկ իբրեւ չէզք տերութիւն սեպուի ու Գաղղիացիք ան հասարակապե- տութեան դէմ թշնամութիւն ու պատերազմ չընեն: Նաբոլէոն աս աղաչանքը սիրով ընդունեցաւ, որովհետեւ ինքն ալ կը խորհէր երկրին վնաս չտալով՝ անոր մէջէն անցնիլ ու Աւստրիացւոյ վրայ քալել: Աս միջոցիս Աւ- տրիացւոյ Պրիէօ սպարապետը Վենետիկի երկրին Բեա- քիէրա բերդաքաղաքը մտած բռնած էր, Պոնաբարդէ Աւստրիացւոյ բանակին յաղթեց ու Բեպրիէրայէն զՊո- լիէօ վռնտելով՝ քաղաքն առաւ: Եւ թէպէտ Վենե- տացոյ խոտացած էր իրենցմէ տեղ մը չառնել չընենել. բայց Բեպրիէրա պահէն զատ, սկսաւ ուրիշ պահանջ- մունքներ ընել իրենցմէ, պատճառ բերելով որ իրենք Աւստրիացւոյ թոյլ տուած էին՝ Բեպրիէրա մտնելու. եւ Վերոնա քաղաքն ու բերդն ալ առաւ: Աս երկու բեր- դերը ձեռքն ունենալով՝ Ատիճէ (Իշ) գետին եզերացը վրայ աղատ եղած էր ու Աւստրիացւոյ դէմ դիւրութեամբ իր զօրքերը կրնար քալեցնել եւ յաջողութեամբ պա- տերազմիլ: Ուստի եւ Վենետիկի հասարակապետու- թեան վրայ զօրաց պարէնը հոգալու պարտք դնելէն ետ- քը՝ յանձն առաւ որ առ այժմ Վենետիկ իր չէզքու- թեան մէջ թողու եւ ետքն ալ անոր հետ բարեկամու- թեան կամ նիդակակցութեան դաշն դնէ:

Այսպիսի յաջողութեամբ Գաղղիացւոյ զենքերը Իտալիայի մէջ յաղթանակներ կանգնելով ու Աւստրիա- ցւոյ զօրքը տկարացնելով եւ Ատիճէ գետին անդին

վաճակալ, դէպ ի Գիրով յառաջ կը քշէին: Միայն Մանգուայի զօրաւոր բերդը Աւստրիացւոց ձեռքը մնացած էր: Պոնաբարդէ շատ մը իր զօրաց մէկ մեծ մասը (Յունիսի 3.) խաբեց՝ անիկայ պաշարեւում սկիզբ ընել տուաւ: Քանի մը կռիւներով ու փորձերով խել մը ատեն անցնելէն ետքը՝ Աւստրիացւոց Վուրմէր ծերունիի ու քաջ զօրապետը նոր բանակով մը Խապլիա մտաւ, բայց ինք աս բանակը մաս մաս բաժնելով՝ Գիրովի լեռանց կիրճերէն Խապլիա խոթելու ատենը, տեղ տեղ՝ ինչպէս Լոնադոյի ու Գաադիլեոնէի քովերը (Օգ. 3—5.) Աւստրիայից յաղթուելով՝ դէպ ի Գիրովի լեռները ետ քաշուեցան: Ի վերայ այս ամենայնի ծերունի զօրապետը չվճատելով՝ քանի մը հեղ ալ իր զօրքովն ետ դարձաւ, եւ թէպէտ Գադիլեոյից երկու հեղ անոր վրայ զօրացան, բայց վերջապէս Վուրմէր Պաստանոյի քով յաղթուելէն ետքը՝ Լոնադոյի մէջէն անցաւ ու գնաց Մանգուա մտաւ: Շատ մը նոր աւստրիայի զօրք ալ Ավինցի զօրապետին հրամանին տակ Խապլիա մտան, ու քանի մը արիւնակից կռիւներ եղան՝ թէ աս նոր բանակին ու թէ Վուրմէրի զօրացը հետ Ռովերետոյ, Պաստանոյ ու Գալտերոյ քաղաքներուն մօտ, որոնց մէջ Գադիլեոյից այնչափ յաջողութիւն չունեցան: Բայց քիչ մը ետքը Արքուէի քով տրուած երեքօրեայ (նոյ. 15. 16. 17.) մեծ պատերազմին մէջ Պոնաբարդէ շատ զօրք կորսնցնելէն ետեւ՝ նշանաւոր յաղթութիւն մ'ընելով, սակայն զԱվինցի իր զօրքովը Պրենդայի ետեւը քաշուիլ: Հոն Ավինցի քիչ ատենուան մէջ նորէն իր զօրութիւնն աւելցնելով, Մանգուայի օգնութեան եկաւ: Սակայն Աւստրիայից իրենց ամէն ջանքովն ու քաջութեամբ չկրցան Պոնաբարդէին ու անոր զօրաց հաստատութեան յաղթել ու Մանգուա պաշարմանէ ազատել: Յամի 1797 Յունու. 16ին Ռիվոյի քաղաքին քովն ըլլող մեծ ծաւատին մէջ Պոնաբարդէ արտաքոյ կարգի հնարքներ բանեցնելով՝ կատարեալ յաղթութիւն ստացաւ: Աւստրիայի բանակին մէկ մասը, որն որ մինչեւ Մանգուայի բերդին մօտերը հասած էր, Գադիլեոյից ձեռքը գերի ինկաւ. որուն վրայ Վուրմէր ալ բերդին պաշտպանութիւնն անկարելի սեպելով, որովհետեւ բերդապահ զօրաց պաշարը բոլորովն սպառած ու սովը զանոնք ջարդելու սկսած էր, որոշեց պատուաւոր դաշինքով մը յաղթողին անձնատուր ըլլալ ու բերդն անոր թողուլ: Եւ այսպէս ամէն բան կարգի գրուելէն ետքը (Փետր. 2) նոյն ծերունի զօրապետը իր զօրքովն ու վեց թնդանօթով բերդէն ելաւ Գիրով գնաց: Մանգուայի բերդը Գադիլեոյից ձեռքն իյնալով՝ գրեթէ բոլոր Խապլիա իրենց ձեռքը կը սեպուէր, որով եւ իրենց բանակին ու անոր զօրապետին (Պոնաբարդէին) աս արշաւանքը Խապլիայի երկու գլխաւոր տէրութեանց՝ Սարդինիայի ու Աւստրիայի վրայ ստացած կատարեալ յաղթութեամբը հիմակու հիմայ լմնցած էր:

Պիտէ շարունակութիւն:

ԱՆՔԱՐԶԱՔԱՐԱՄԵՆ

Հերիմք:

Յամաքին երեսը խորտաբորտ է, այսինքն մեծագոյն մասը բարձր, եւ մէկ քիչ մասն ալ խոր կամ տափարակ: Բարձր մասերը ցամաքին հիմունքն ու նախնական սիւներն են, որովհետեւ նախ ասոնք կղզիներու պէս ջրին կամ երկրի մէջէն դուրս ցցուելով, ետքէն հետզհետէ անոնց մէջ դաշտերն ու տափարակ տեղերը լեցուելով ձեւացած են:

Ան ամէն տարածեալ երկիրները՝ որ ծովին երեսէն 500 ոտնաչափէն աւելի բարձրութիւն չունին, առհասարակ կ'ըսուին Գաշտագաւառ կամ Չորագաւառ. ասկից աւելի բարձր երկիրները կ'անուանուին Լեռնագաւառ կամ Բարձրագաւառ, որոնք իբրեւ լեռ չեն մտածուիր, հապա միայն՝ շատ բարձր դիրք ունեցող երկիր կը սեպուին, եւ իրենց վրայ կ'ունենան ամբողջ արձակութեամբ դաշտ, լեռ, գետ, լիճ, եւ այլն: Արիւնկէի, Ամերիկայի ու մանաւանդ միջին Ասիայի մէջ ասանկ բարձր երկիրներ շատ կան: Հայաստանի հիւսիսային մասն ալ հռչակաւոր լեռնագաւառներուն կարգն է:

Տափարակ տեղւոյ մը վրայ ինչ եւ իցէ բարձրութիւնը մինչեւ գրեթէ 500 ոտնաչափ՝ կ'ըսուի Բարձաւանդակ, Բլուր, Լեռնակ, Բլրակ. իսկ անկից աւելի եղածը կ'ըսուի Լեռ: Լեռան ամէն մէկ կողմը զատ զատ անուններ ունի: Ան տեղն՝ ուր լեռը կը սկսի գետնէն վեր բարձրանալ, կ'ըսուի լեռան ոտը, Լեռնան, Ստորտ. քովերը կամ դար վար ու դար վեր տեղերը կը կոչուին Չառիվայր, Չառիվեր, Կող. իսկ վերը կամ գլուխը կ'ըսուի Կատար, Գագաթն: Լեռան գլուխը սուր որ ըլլայ, կ'անուանուի Սար, իսկ ասանկ սուր կատար ունեցող լեռը կ'ըսուի Սրամէտ Լեռ ու երբեմն նաեւ Սար: Եթէ լեռան գլուխն անկիւնաւոր է՝ Աղբայ կ'ըսուի: Լեռնադաշտ կամ Սարահարթ տեղիք ըսելով առհասարակ կ'իմացուին՝ բարձր տեղերու կամ լեռանց վրայ եղած դաշտերն ու շխտակ երկիրները: Լեռան գլխուն վրայ լեռնադաշտը մասնաւոր անուամբ կ'ըսուի Սարատափ, իսկ լեռան կողին վրայինը՝ Գարատափ: Լեռան մը կողին վրայ դարակի («էնի») պէս դուրս ելած ընդարձակ մասն է Գաւառանդ, Արտեւան, որուն վրայ կրնայ ընդարձակ դարատափ ու քաղաք ըլլալ: Լեռան մը կողը քիչ մը ցից ու խորտաբորտ է նէ, կ'ըսուի Գժուարուտ, Առապար. իսկ եթէ բոլորովն ցից ու անելանելի է, վարէն նայելով՝ կ'ըսեն Սէպ, Սեպացեալ, վերէն նայելով՝ Գար, Վախք, Գահ, Գահաւանդ: Լեռան մը կամ լեռանց մէջ բացուած տեղերն ընդհանրապէս Լեռնամէջք կամ Լեռնանցամէջք կ'ըսուին. շատ խորունկ են նէ, կ'ըսուին Անդունդք, Անհ. եթէ չափազանց խորութիւն չունին՝ Չոր են, որոնք եթէ անարեւ ու շուք են՝ կ'ըսուին Ծմակ. եթէ ճամբու պէս կը դործածուին, Անցք կ'անուանուին, եթէ շատ նեղ են, կ'ըսուին Կիրճ, Կապան, Պահակ եւ Գուռն: Լեռնամէջները շատ ընդարձակ ու դաշտային են նէ՝ Հովիտ կամ Գաշտ կ'ըսուին:

Քիչ անգամ կ'ըլլայ որ լեռ մը առանձին կենայ, այլ ըստ մեծի մասին շատերը մէկտեղ: Մէկ շարքի մէջ եղած լեռները մանաւանդ երբ որ իրենց ստորաբլուզքի մէկ կողմ կ'աճէ Են, կ'ըսուին Գօթի կամ Զլլայ լեռնայն: շատ գոտիներու միաւորութիւնը կ'ըսուի Լեռնախումբ, որն որ երբեմն անկանոն շարքով եղած լեռներուն կոչան ալ նշանակելու կը գործածուի: Երբ որ շատ լեռնախմբեր քովէ քով գալով լեռնայն ամբողջ եւ ուրիշ լեռներէ քիչ շատ անկախ կարգ մը կը շինեն՝ կ'ըսուի Բալթիկ-Լեռնայն: Լեռնայն գոտիներուն ան կողմերն ուր որ աստիճանաձեւ ելեւէջով կամայ կամայ կը խոնարհին ու կը դաշտանան, Գարավայր կ'ըսուին:

Լեռներն իրենց ներքին կազմութեան կողմանէ այլեւայլ բաժանուիներ ունին: Երկրաբանական գիտութիւնները կը ցուցնեն թէ ասիկց շատ դարեր յառաջ երկրի երեսին վրայ նախ կազմուած է Հաքսի կամ Հաքսիտ (granit), որն որ հալած նիւթերէ սաստիկ պնդաւորով քարացած ու իբրեւ թէ ձուլուած է: Հին ատենն ներքէն աս քարէն կոթող կը շինէին. իսկ հիմայ Եւրոպայի մէջ շէնքի ու սալարկութեան կը գործածուի: Աս կազմութիւնը երկրի Առաջին Կազմութեան կամ Առաջին շրջանը կ'ըսուի. եւ ասոր համար ալ հատաքարի լեռները կ'ըսուին Նախալեռնայն կամ Անալեռնայն, որոնք ըստ մեծի մասին ամենէն բարձր, միապաղաղ, սրածայր ու լեռի կ'ըլլան: Ասոնց մէջ գործարանաւոր մարմիններու (այսինքն տնկոց ու կենդանեաց) քարացեալ մնացորդներ ամենեւին չկան, որմէ յայտնի կ'երեւայ թէ նոյն ատեն աս ստեղծուածները գեւ չկային երկրի վրայ:

Երկրի կազմուելուն երկրորդ շրջանն աւելի դարմանալի է ու զանազան տեսակ լեռնայն գոյութեան ալ պատճառ: Ասիկց չորս այլեւայլ ժամանակ կամ բաժին ունի, որոնց ամենն ալ ջրի միջնորդութեամբ եւ ըստ մեծի մասին հանգարտ կերպով շինուած են: Ասոնց Առաջինը կամ ամենէն հինը, որ հատաքարի վրայ կամ անոր անմիջապէս քով շարք շարք դիպուած է, կ'ըսուի Նախալեռնայն, որոնց ամենէն վարի կարգը կան տեսակ տեսակ կաւային նիւթեր, պղնձի թերթեր, քիչ կենդանի (պզտիկ խեցեմորթ եւ կողինջ = «պլակեօ») եւ բոյսեր: Իսկ վերի կարգերը նոյն տեսակ կենդանիները կը շատան, բազմադէի ձկանց պատկերներ ու սաստիկ մեծ անտառներու քարացեալ մնացորդներ կը գտնուին, ուստի եւ Հաքսիտ Խառնուրդ բուն աս Նախալեռնայնին կը սկսի եւ առաւելապէս անոնց մէջ է:

Ասիկ ետքը կու գայ երկրորդ բաժինը, որ կ'ըսուի Երրեւի (trias) Կազմութեան կամ Արալեռնայն, որոնց մէջ կաւային նիւթերէն զատ՝ կան գունաւոր կոպիւր (պփռլիւ) շարք շարք գած (պլլ) եւ ազուճակ (ֆայա իոպոլ). նոյնպէս առատ ծովային կենդանիներու քարացեալներ եւ գլխաւորաբար Ամնիոտ (որ կողինջի նման, բայց տափակիկէի, մեծ ու կլոր կենդանի մըն է):

Ասոնցմէ վեր կը գտնենք երկրի երրորդ բաժինը՝ որ է Գորայնային Կազմութեան, անունը Զուրիցցերիի ու Գաղղիայի մէջ եղած լեռնէն առնելով: Աս կազմութիւնը

կամ աս տեսակ լեռները գլխաւորաբար կիր կը պարունակեն, եւ շատ կերպ ծովային կենդանիներու քարացեալներ ունին, զոր օրինակ խեցեմորթ, Ժժմանք, կողինջ, ձկնամորէս (վերջին աստիճանի մեծ մորէս, Իքթիոսաւր, ichthiosaurus) եւ այլն, որոնցմէ կ'երեւայ թէ նոյն ատենուան ծովուն մէջ խիստ շատ կենդանիներ կան եղեր: Աս տեսակ լեռները կ'անուանուին Գորայնային կամ Գորայնային լեռնայն, որոնք՝ ինչպէս նաեւ ամէն կրային լեռնայնը՝ հասարակօրէն կլոր կատար կ'ունենան:

Չորրորդ բաժինը՝ որ երկրի կազմուելուն երկրորդ շրջանը կը գոցէ, կը կոչուի Առաջին Կազմութեան, որովհետեւ գլխաւորաբար կաւիւր (Բեյթլիթ) կը պարունակէ. բաց ասիկց՝ ունի նաեւ կանաչ աւաղ, շատ ծովային ու գետային կենդանիներու, մանաւանդ Ամնիոտ եւ Նեոտաիցի (Bélemnite) բուռածներուն քարացեալ մնացորդներն ու ցամաքային տնկոց պատկերներ, որմէ կ'երեւայ թէ նոյն ատենները ցամաքը ջրին մէջէն ելելու սկսեր է: Աս լեռներն ալ կ'ըսուին Առաջին լեռնայն: Երկրի այլեւայլ շարքերուն մէջ մինչեւ աս ժամանակ գտնուած քարացեալ տնկերուն ու անասուններուն տեսակները գրեթէ բոլորովին ջնջուած են:

Ասոր կը յաջորդէ երկրի կերպաւորութեան երրորդ շրջանը, որն որ նաեւ երրորդական կազմութիւն ալ կ'ըսուի, որ ատեն երկրին երեսն առջի ժամանակներէն շատ տարբեր կերպարանք մը կ'ունենայ: Զանազան պատճառներէ ջուրը շատ տեղերէն քաշուած ըլլալով, ցամաքը կ'ընդարձակի, եւ խիստ շատ ու խիստ մեծ ցամաքային կենդանիներ երկրի ամէն կողման վրայ երեւան կ'ըլլեն, ինչպէս սաստիկ վեթիսարի փիղ, ունեղջիւր, արջ, բորսան, եղ, եղջերու եւ այլն, որոնք ընդհանրապէս հիմակուան կենդանիներէն յառաջաններուն չափ տարբերութիւն չունին, հապա միայն տեսակին հիմակուաններէն շատ մեծ է: Աս շրջանը կը գոցէ կը լմնցընէ ջրհեղեղը, որմէ ետեւ երկրին վրայ օդը նոր բարեխառնութիւն մը կը ստանայ, եւ երկրի երեսը կը ծածկէ հող մը, որն որ կը գոյանայ անկերուն փոտեղէն եւ քարերուն փշերէն, եւ ամենայն տունի բուսցընելու յարմար է:

Առանկով կը տեսնենք որ երկրի կերպաւորութեան պատմութիւնը նոյն իսկ իր մէջը պահուած է, վասն զի թէպէտ եւ վերջիջեալ կազմութեանց ամէն մէկուն ատենը գոյացած զատ զատ լեռները, գլխաւորաբար միայն մէկ ժամանակուան նիւթ՝ զոր օրինակ կիր կամ կաւիւր պարունակելով, երկրի կազմուելուն յաջորդական կարգը չեն կրնար ցուցնել, բայց շատ լեռներ ալ կը գտնուին, որոնք երկրի միայն մէկ տեսակ կազմութեան ատենը գոյացած չեն, հապա անոր վրայ իսկզբանէ մինչեւ հիմակ եղած փոփոխութիւններուն մնացորդները վարէն վեր կարգ կարգ պահած են: Անդղիայի մէջ աս տեսակ լեռներուն մէկ կողմանէ վերէն ի վար շխալ կտրելով՝ երկրի շինուելուն պատմութեան դարմանալի բնական գիրքը մէկ հայեցուածով մարդուս առջեւ կը բացուի:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

ԲԱՐՈՅԱԿ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Վերջապէս ահա առիկ պատասխանս, գոչեց օր մը Ատէլ՝ Հեղինէին սենեակը մտնելով։ Թէպէտ շատ սպասեցինք, բայց գործը մեր բաղձաքանին համեմատ դուրս ելաւ։ Մօրեղբայրս քեզի համար դատարանական հաշիւ տան մէջ, որն որ չիմ քաղաքին առաջին աստիճանի արհեստականներէն մէկն է եղեր։ Այլ յուսայ որ դուք ալ կը հաճիք։

Հնորհակալ եմ, ըսաւ Հեղինէ՝ բարեկամը գրկելով։

Հնորհակալ ըլլալէն յառաջ, պատասխանեց Ատէլ՝ Հեղինէին խօսքը կտրելով, ըսէ տեսնեմ արտաքին կարգի բան մը չե՞րեւար քեզի, որ այսպէս ուրախ զուարթ ըլլամ, ուր որ պէտք էի տխրել իրարմէ բաժնուէնքուս վրայ։

— Ամենեւին չէ։ Աղէկ գիտեմ թէ որչափ կը բազմաս իմ երջանկութեանս, ուստի եւ ուրախութեանդ պատճառն ան միայն կը համարիմ, որ ինծի ասանկ աւել տիւ կը բերես։

— Այլ սխալիս։ Անտարակոյտ չկայ բան մը զորն որ քու երջանկութեանդ համար պատրաստ չըլլամ զոհելու։ Բայց կ'երեւայ թէ Աստուած հիմապահիմայ չ'ուզեր ան զոհը՝ որն որ ինծի շատ ծանր պիտի գար։ Բաժանուէնքս երկայն ժամանակ պիտի չտեսէ։

Ինչպէս, գոչեց Հեղինէ՝ աշուրներն ու լախութենէն փայլելով։

— Ռիշարտոյ մօրեղբայրս, ինչպէս որ արդէն ըսած եմ, զաւակ չունի։ Կինն ալ երկայն ատենէ վեր հիւանդոտ է։ Ուստի բաղձալով որ տան մէջ ապահով մէկն ունենայ, զիս մօրմէս խնդրեց։ Անոր համար մեր ընտանեաց գործերը կարգի դրուելուն պէս ես ալ չիմ պիտի երթամ։ Հիմայ պէտք է որ քեզի օգնեմ արկղդ պատրաստելու։ Երբեք տեսնուի Մօրեղբայր տիկինը կ'ուզէ որ անմիջապէս ծամբայ ելլես։

Պատրաստութիւնը շուտ մը լինցաւ, եւ երկրորդ առտու կանուխ Հեղինէ գնաց հրաժարական ողջոյնը տալու։ Լարոշ տիկնոջ, որն որ նոյն անգամ զինքը սովորականէն աւելի քաղաքավարութեամբ ընդունեցաւ։

Օրերորդ, ըսաւ, սրտանց կը բաղձամ որ սկսելու պաշտօնիդ յաջողութեամբ կատարես, երջանիկ ըլլաք։ Էւ որովհետեւ ծամբողութիւնները ընելու համար ստակի կարօտութիւն ունիք, ընդունեցէք աս փոքր դամբարձը՝ զորն որ սրտանց կը մատուցանեմ, ցաւելով որ երկանս մահուանէն ետքը գտնուած վիճակս չ'ինքեր մեծագոյն գումարով մը շնորհակալութիւնս յայտնելու։

Աս ըսելով, անոր քսակ մը տուաւ, զորն որ Հեղինէ շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ։

Անտարակոյտ կարգացողները պիտի վար-

մանան թէ ինչո՞ւ Հեղինէ չ'մերժեց։ Բայց մերժելու որ ըլլար, կրնար կարծիք տալ թէ Լարոշ տիկնոջ դէմ սրտին մէջ հակառակութիւն ունենայ, ուր որ ամենեւին անանկ զգացում չունէր, եւ կրածները մտքէն բոլորովին ելած էին։

Լարոշ տիկնոջ շատ անգամ շնորհակալ ըլլալէն ետեւ, Հեղինէ վերջին բարեւոր առաւ տղոց ալ, որոնք ջերմաջերմ կու լային։ Երբեք տեսնու թէպէտ շատ պակասութիւններ ունէին, բայց զօրիորդն այնպէս սրտանց կը սիրէին, որ անոր իրենցմէ բաժնուէնքուն վրայ մեծապէս կը ցաւէին ու կը տրտմէին։ Մեր դիւցազնուհին ալ այնպէս այլալոյսէ էր, որ Ատէլ ստիպուեցաւ իրեն թէ բռնութեամբ զինքը անէն հանել եւ կառքը նստեցնել, որն որ դրան առջեւ իրեն կը սպասէր։

Երկայն ժամանակ բաժնուած չենք մնար, ըսաւ Ատէլ՝ բարեկամին։ Անոր համար մի լար, սիրելի Հեղինէս, քաջալերուէ եւ յուսաւ։

Էտքը գործով զինքը գրկեց եւ փութով տուն մտաւ, որպէս զի կամացը հակառակ աշուրները միջնորդելու սկսող արցունքները ծածկէ։

Էրբ որ Հեղինէ քաղաքէն դուրս ելելով, սկսաւ դաշտերուն մաքուր օդը ծծել, սիրտն անհնգիստ ընդ տխուր խորհուրդները կամաց կամաց ջրուեցան, եւ նոր զօրութեամբ ու յուսով լեցուեցաւ։

Ծամբողութեան ատեն նշանակութեան արժանի դիպուածի մը չպատահած, հանգստեամբ չիմ հասաւ։ Պր. Ռիշարտոյ եւ իր ամուսինը զինքը մեծ սիրով ու բարեկամութեամբ ընդունեցան։ Աշխուսաւոր չուզեց զօրիորդը ան օրը Մօրեղբայր տիկնոջ առջեւը հանել։

Այսօր ձեր տունը կը հանգչիք, ըսաւ վաղն ալ ներկայտնուելու ըլլաք, բաւական է։

Աս սխալիք ընդունելութիւնը՝ որուն Հեղինէ չէր կրնար անկալութիւն ունենալ Լարոշ տիկնոջ եղբորը կողմանէ, իր վրայ քաղցր ազդեցութիւն մը ըրաւ, եւ իրիկունը սենեակը քաջաւած ատենը՝ Աստուծոյ շնորհակալ եղաւ օտար քաղաքի մը մէջ իրեն նոր պաշտպան մը տալուն համար։

Երկրորդ օրը նոսրածաշէն ետեւ, Պր. Ռիշարտոյ զՀեղինէ Մօրեղբայր սեպուհին ապարանքը տարաւ, որն որ քաղաքին մէկ ծայրը կը գտնուէր։

Մօրեղբայր տիկինը զօրք աղջիկը թէեւ սիրով, բայց քիչ մը բարձրամտութեամբ ընդունեցաւ։ Իրեն զուգեց թէ աղջկանը քով շատ բան չունի ընելու, որովհետեւ անիկայ աղէկ կը թուէին ընդունած եւ արդէն չափահաս ըլլալով, ալ դաստիարակուհւոյ հարկաւորութիւն չունի։ Անոր համար ալ, ըսաւ, աղջկանս աւելի ընկերութիւն պիտի ունէր, քան թէ դաստիարակութիւն։

Հոս դիտարարութիւն չունինք Մօրեղբայր տիկնոջ եւ անոր Օրդանս աղջկան բնաւորութիւնը նկարագրելու։ Բաւական կը սեպել միայն ըսել որ տիկինը Վերսայիի արքունեաց մէջ մեծցած ըլլալով, իրեն մեծ պատիւ կը համարէր թագուհին գտած շնորհքները, եւ միանգամայն թէ իր ընտանեաց եւ թէ ամուսնոյն տան աղջնականութիւնն իր աչքին առջեւ բա-

ւական առաւելութիւն մըն էր՝ ամենէն պատիւ ու մեծարանք գտնելու։

Օրդանս ալ մօրը փառասիրութիւնն ու ընդունալնութիւնը ժառանգած էր։ Էւ եթէ սեպուհին տխուր բնաւորութիւնը չըլլար, որն որ չիմ քաղաք իրեն առանձնութեան մէջ կ'ապրէր, մայրն ու աղջիկը շատոնց նոյն գաւառական քաղաքէն հեռացած կ'ըլլային, մայրաքաղաքին զուարճութիւնները վայելելու եւ հոն իրենց հարստութեան ու ազնուականութեան առաւելութիւնները փայլեցնելու։

Տիկինը ճաշուն ժամանակը զՀեղինէ սեպուհին եւ իր երեց որդւոյն Իդուարդայ ներկայացուց։ Աս վերջինը՝ որն որ նոյն օրերը պատերազմական միայրակ նաւի նաւապետ անուանուած էր, կերպարանացը վրայ սիրտ շահելու յարմար բան չունէր։ Ան աշուրները դաժան պայծառութեամբ մը կը փայլէին, պրկած ու ներս քաշուած չը թուէնքներուն վրայ հազիւ երեքն ծաղրածու ժպիտ մը կը տեսնուէր։ Ի վերայ այս ամենայնի նոյն երիտասարդին գծազրութիւնը հաճոյական կրնար ըսուիլ, հօրը կերպարանացը համեմատութեամբ, որուն արտաքին երեւոյթն ու վարմունքը Հեղինէին վրայ արտաքին կարգի տպաւորութիւն մ'ըրին։

Առաջին նշանուածքին՝ մարդ կը կարծէր որ սեպուհն եօթանասուն տարին անցած ըլլայ։ Բայց շուտ մը վրան խոր տրտմութեան նշաններ կը նշմարէր, եւ կ'իմանար որ անոր պատճառ կ'ըլլան այնպէս ծեր երեւնալուն։ Իրօք ալ՝ եւ ոչ վաղուան տարեկան էր։ Բարձրահասակ էր, բայց վտիտ ու կորացած։ Երեսները բոլորովին գունատած էին։ Իսկ վարմունքն այնպէս այլանդակ էր եւ այնպիսի սաստիկ թախծութեամբ խառն, որ տեսնողին վրայ զարմանք ու նաւե վախ կը պատճառէր։ Այնպէս կ'երեւար թէ չորս կողմն եղածին ամենեւին միտ չ'իղներ։ Կերակոյ ժամանակը հազիւ մէկ երկու անգամ՝ բերանը բացաւ, եւ սեղանը լիննալուն պէս՝ սենեակը քաշուեցաւ։

Ինք երթալուն պէս Մօրեղբայր տիկինը Հեղինէին ըսաւ թէ ամուսինը օրուան մեծ մասը սենեակը կ'անցընէ, որովհետեւ ինք զինքը բոլորովին ուսման տուած է։

Աս խօսքին նաւապետին չը թանցը վրայ ծաղրական ժպիտ մը տեսնուեցաւ, բայց հազիւ վայրկեան մը տեսց, եւ կերպարանքը դարձեալ իր բնական դաժանութեան երեւոյթն առաւ։

Քիչ մը ետքը Օրդանս զՀեղինէ առաւ իր բնակարանը տարաւ, եւ հոն սկսաւ խել մը հարցմունքներ ընել, թէ արհեստական օրիորդ մը առաջին անգամ ընկերութեան մէջ երեւցած ատեն ինչ կերպով վարուելով՝ կրնայ աւելի հաճոյական ազդեցութիւն ընել։

Հեղինէ քիչ մը ատեն մոռիկ ընելէն ետեւ, թուղութիւն տուէր, ծրիորդ, պատասխանեց։ Բարձր ու ազնուական ընկերութեանց սովորութիւններն ինծի անծանօթ ըլլալով, չեմ կրնար

Գիտեմ, գիտեմ, գոչեց Օրդանս, ընկերին խօսքն ընդմիջելով։ Բայց ըսէք ինծի, ամօթ չէ՞ որ աս տարբեր մէջ զիս ընկերութեան հեռու եւ գրեթէ առանձնութեան մէջ կը պահեն, ուր որ ես ալ կրնամ աշխարհքիս առջեւը շողալ ու

փայլել, ինչպէս որ մայրս միեւնոյն հասակին մէջ կը փայլէր: Գարձեալ խիստ անհաճոյ բան չէ՝ ինծի, որ տեղ մը չկարենամ երթալ առանց հօրս, որուն կերպարանքը միայն բաւական է ամենուն ուրախութիւնը խափանելու եւ չորս կողմը տխրութեամբ լեցնելու:

Աշխարհքս զուարճութիւններ ունի, կը խոստովանիմ, բայց Հեղինէ: Բայց թէպէտ երբեք անոնց փորձն առած չըլլամ, սակայն գիտեմ որ մարդուն սրտին մէջ ցաւն ու անհանգստութենէն ուրիշ բան չեն ձգեր:

Աղաչեմ, կ'աղաչեմ, դուք ալ քաղաք տալու մի սկիւր, գոչեց Օրդանս: Արթնէս թէ կարողութեամբ հետ խօսք մէկ ըրեր էք: Ինքն ալ ամէն անգամ որ հոս կու գայ, կը սկսի զաւառական քաղաքներու կենտրոն դալել: Գիտնալու ես որ անհնապահ զորաց գնդին մէջ պաշտօնակալ է, եւ մայրաքաղաքին ամէն զուարճութիւնները վայելելու վիճակին մէջ կը գտնուի: Ի վերայ այս ամենայնի միշտ կը հաստատէ որ մարդ աւելի երջանիկ կ'ըլլայ պղտիկ քաղաքի՝ քան թէ մեծ մայրաքաղաքի մը մէջ: Բայց ես ըսածներուն չեմ համոզուիր: Ամենայն սիրով կ'ուզէի իր տեղն ըլլալ եւ իմ իրեն թողուլ:

— Կարելի է շուտով կը զոյգայիք ու կը ցաւէիք:

— Կարելի է, Բայց գոնէ մայրս արքունիեաց մէջ անցուցած ժամանակին վրայ երբեք ցաւ յայտնած չէ: Մինչեւ հիմայ յօժարութեամբ կը խօսի թագուհւոյն իրեն ցուցուցած սիրոյն վրայ: Կոչեմ որ հայրս վախճալով որ ըլլայ թէ իմ սրտիս մէջ ալ Վերայի երթալու բաղձնաքը գրգռուի, առջեւ ասանկ խօսակցութիւն ընելն իրեն արգելեց:

— Ինծի կ'երեւայ որ սեպուհը շատ խոհեմութեամբ վարուեր է:

Ն Ո Ւ Կ Ք

Խողովակ (Ողնի) եւ աղուէն:

Խողովակ աղուէն հետ պատերազմ մը կը դառնար: Զամբան առաջինը արտնայալով որ շատ յոգնած է եւ բոլոր ոսկրները կը ցաւի, աղուէն իրեն ըսաւ. Բո՛ւ անմոռութենէք է. հիմակ որ պատերազմը լմնցած է, ո՞վ զքեզ կը ստիպէ որ բոլոր զենքերդ վրադ կրես: Ինչո՞ւ գոնէ իրիկունը՝ երբ որ օթեանը կը հասնիս, վրայէդ չես հաներ, որպէս զի աղէկ հանգչիս եւ յոգնութիւն առնես: Միայն Խողովակն աս խօսքին հաւանեցաւ, եւ իրիկունն օթեանը հասնելուն պէս՝ բոլոր զենքերը վրայէն հանեց, եւ ընթերցելու ետքը՝ հանգչելու գնաց: Խորամանկ աղուէն ընկերին քուն մտնելը տեսնելուն պէս՝ շատ մը քով գնաց ու բոլորովին անզեն գտնելով՝ մեռցուց եւ կերաւ: — Աս կ'ըլլայ առանց մտածելու կողովակայն ուրիշին խօսքին հետեւողներուն վախճանը:

Կատու եւ մուկ:

Կատուին մէկը մուկ մը բռնած՝ հետը խաղալով կը զուարճանար. մէյ մը մէկ կողմը, մէյ մը մէկալ կողմը կը նետէր, մէյ մը ծանկերուն մէջ բռնելով կը խածնէր, մէյ մ'ա-

զատ կը թողար, եւ մուկը քիչ մը հեռանալուն պէս՝ նորէն վրան յարձակելով՝ կը բռնէր: Հեղ մ'ալ՝ որ մուկն ասանկ թողէր տուեր, յանկարծ աչքը հայելոյն վերջնէն ձեռք տեսաւ որ մուկ մը կը վազէ ուստի ըստ սովորութեան՝ երկու ոտքը վրայ ելլելով՝ մէկէն վրան կը յարձակի եւ առջեւի ոտովներովը կ'ուզէ հայելոյն մէջ տեսած մուկը բռնել: Բայց բռնել կարճած վրան տեղ ծանկերուն մէջ հոգէն ուրիշ բան մը չիկրար ըմբռնել: Անկից ընդունայն ելլելով՝ զլուխն առին կը դարձնէ, որ առաջին մուկն առնէ. Բայց անիկա ժամանակ վանելով՝ ծակէ մը փախած էր: — Ո՞վ որ ունեցածը դո՛հ չըլլալով՝ աւելի բանի աչք կը տնկէ, ձեռքն ունեցածն ալ կը կորսնցնէ:

Ճպուռ եւ մրջին:

Ծպուռ ճպուռ մը բոլոր ամառ երգելով կ'անցնէր, առանց երկրորդ օրուան ուտելիք մտածելու. Բայց որովհետեւ ամառուն մէջ ուտելիք գտնելը դժուար է, անոր համար ալ երբեք անօթութիւն չէր կրեր: Սակայն ձմեռն որ եկաւ ու ամէն բան շրջուց ամառուց, ճպուռն ուտելու բան չգտնելով՝ ելաւ իր դրացի մրջինին գնաց: Ո՛հ, կանչեց, սառն տիկ անօթի եմ, ուտելու բան ամենեւին չունիմ. իսկ քու մառանդ պաշարով լեցուն է. ինծի քիչ մը ուտելիք տուր, որ ձմեռն անօթութեան չմեռնիմ: Կը խոստանամ որ դարունն եկածին պէս ամենայն ինչ շահով իսկ հաւատարմութեամբ ես կը դարձնեմ: — Բո՛ւրուկ, հարցուց մրջինը, բոլոր ամառն է՞ք կ'ընէիք: Ինչո՞ւ ձմեռուն համար քիչ մը պաշար չտողվեցիր: — Ինչ պիտ' որ ընէի, պատասխանեց ճպուռը, օրն ի բուն առաւ անուշ խաղեր կը կանչէի. ասկից աղէկ բան կ'ընայի՞ մի ընէի: — Լաւ ուրեմն, կրկնեց մրջինը, ամառը խաղ որ կանչեցիր, ձմեռն ալ պար բռնէ:

Փոստուղայ:

Ինչ խեղճութիւն է իմ ըրածս, կ'ըսեր ինք իրեն փոստուղայ մը, աստղի մը պէս չեմ փայլեր մի: Ինչո՞ւ ուրեմն երկրի վրայ կեցեր եմ. ասանկ ցած տեղ ես ինչ գործք ունիմ. ելեմ վերանամ երկինք, պայծառ ճառագայթութեամբ արեւելքէն արեւմուտք փայլեցնեմ, եւ նոր աստղ մը ձեւացնեմ՝ երկնից վրայ եղող ուրիշ ընկերներուն պէս: Բարեկամ, պատասխանեց զինքը մոխի ընող որդ մը, քանի որ որդերուն եւ միջաններուն մէջ կը կենաս, ան քու նուազ լուսաւորութեամբդ պատիւ կը դնես. Բայց երկինք ելլել որ ուզես՝ ոչինչ կ'ըլլաս, զքեզ տեսնող չ'ըլլար: — Ամէն մարդ իր շարժման շնորհիւ ուզողը, պատիւ դնելու տեղ՝ արհամարհանք կը դնէ:

Աղուէն եւ աղուաւ:

Աղուաւն մէկը բերանը կտոր մը պանիր առած՝ ծառի մը վրայ դարձ էր: Արբէն աղուէն մ'անցնելով, ախորժակը պանիրէն գրգռուեցաւ եւ ուզեց ձեռք ձգել: Աղուաւ բարեկամ, ըսաւ, ստուգիւ թռչնոց մէջ առնէն աղուորն ես, ինչպէս փայլուն են փետուրներդ, զօրութեանդ եւ շուտութեանդ՝ հետ՝ արձիւն իսկ չիկրար մրցիլ: Միայն ձեզք որ ձայն չունիս: Աս պախառութիւնն որ չունենայիր, ստուգիւ թռչնոց թագաւոր կ'ըլլայիր: Աղուաւն աս շողքորթութիւններն

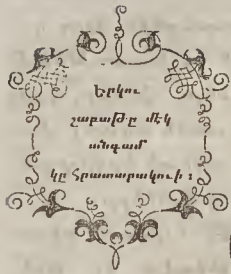
ախորժակով, Սուրբ ցուցնեմ, ըսաւ մորեն, թէ ինչպէս ամուր ձայն ունիմ: Աս ըսաւ ու բերանը բռնալով՝ սկսաւ կանչել: Բայց պանիրն ալ անմիջապէս վար ինկաւ: Աղուէնն իր վախճանին հասաւ. պանիրն առածին պէս փախաւ որք տարաւ եւ հոն ագռաւին վրայ ծիծաղելով կերաւ:

Նաւու ղեկն ու թիակները:

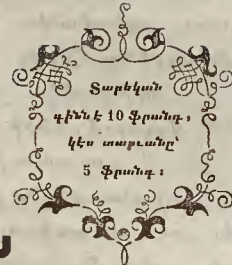
Յոկանաւու մը թիակները՝ ղեկին դեմ արտնայալով, Աս ինչ է մեր կրածը, կ'ըսէին, մինչեւ երբ մենք պիտի աշխատինք ու պատերազմենք ծովին լեզի ղեկն դեմ. ուր որ ղեկը մեզմէ վեր ընութեան մը տէր եղածի պէս նաւին գլուխն անցեր, հանգիստ ու անգործ կը կենայ: Չէ, չէ. ալ չենք կրար համբերել: Ղեկն աս քանքատը լեզով, ուզեց ցուցնել որ ինք անգործ երեւցած ատեն՝ թիակներէն աւելի կը գործէ. ուստի մէկէն իր գործունէութիւնը դադարեցուց եւ նաւին վարչութիւնը թիակներուն թողուց: Ատնք առանց խորհի ու չափու երթալով, նաւն սկսան կամաց յառաջանալ, քիչ մը ետքը ծամբէն շեղեցան, վերջապէս սաստիկ հով մը զարնելով՝ ավերեան անոնցմէ մէկ քանին առնին նաւէն հետու տարին: Միայն ղեկին գլուխն ալ նոյնը կու դարձնէ թէ ժամանակին իրենք իրենց գալով՝ ղեկին չաղաչին որ նորէն իրենց առաջնորդէ. — Ամէն տեղ, առն ընկերութեանց մէջ գլուխ մը պէտք է. առանց անոր՝ բան մը յառաջ չ'երթար, եւ ինք անգործ երեւցած ատեն՝ ամենէն աւելի կը գործէ:

Վայրի եւ ընտանի էջ:

Վայրենի էջ մը, որն որ անտառներու մէջ տարելու վարժած էր եւ միայն ծառերու տերեւները, վայրի կաղնի ու հասարակ խոտ կ'ուտէր, ըստ պատահման ընտանի էջ մը տեսաւ, որն որ ամէն օր խոտէ դատ՝ նաեւ յարգալ կ'ուտէր, եւ վրան նախանձելով՝ ըսաւ. Ստուգիւ գուն երջանիկ եւ նախանձելով՝ վիճակի մէջ ես: Ընտանի էջն ասոր պատճառն որ հարցուց, վայրենին պատասխան տուաւ թէ Ախորժակ մտնելով պէս՝ տեղը առնելու առաւտութեամբ յարգ կը դնէ, եւ աղէկ մը փորդ կ'ընացնէր ետեւ, մաքուր ջրի մէջ թափելու համար: Կրկնելով զի կը մաքուր, գիշերն ալ աղէկ ու հանգիստ կը քնանաս: Նսկեց աւելի երջանիկ վիճակ կրնայ մի ըլլալ: — Ո՛րքա՞ք անմիտ ես, պատասխանեց ընտանի էջը՝ ընկերին վրայ ծիծաղելով. ապա թէ ոչ, վրաս նախանձելու տեղ՝ հազար փառք կու տայիր: Աստուծոյ որ իմ վիճակին մէջ չես գտնուիր: Ստուգիւ է՝ գուն կերակուր գտնելու համար քիչ մը կ'աշխատիս եւ զքեզ հոգացող չ'իջայ. Բայց միայնակ մայրս դաշտերու եւ անտառներուն մէջ ուզածիդ պէս կը պտուրիս. ամենեւին բեռ կրելը չունիս, եւ ամէն բանէն աւելի վախ չունիս որ տեղդ խեղճ փշած ատեն զքեզ ձեծէ, ինչպէս որ իմ անագործն տես կ'ընէ: Հազիւ թէ աս խօսքն ըսած էր, մէյ մ'ալ կռնակը երեք վաւաղան կերաւ, որոնք զինքը կը բռնադատէին որ ձամբուն վրայ կենալու տեղ՝ յառաջ երթայ: Աս տեսածին պէս՝ վայրենի էջը սկսաւ ուրախութեամբ ինք իրեն երանի տալ եւ անապառեց իր անտառները քաղաւեցաւ: — Գտնուած վիճակիդ դո՛հ եղիւ եւ ուրիշին վիճակին մի նախանձիր. մի վրաս ան քեզի երջանիկ եւ բեւոյցող որքա՞ք նեղութիւններ ունի կրելու, որոնց քով քու կրածներդ ոչինչ են:



ԵՌՄՄՄՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 14.

1862

Ե. ՀՆՏՈՐ



Ռսկոյ տոսկոյ :

Րջափ դժբախտներ Գալի-
ֆոնիայի ու Աւստրալիայի
ոսկեհանքները կ'երթան, ուր
իրենց այնչափ վտանգներ, աշ-
խատութիւններ ու զոհումներ
կը սպասեն: Ո՛րջափ տաժա-
նելի աշխատութեամբ հաղիւ-
քանի մը կտոր ոսկի կը ժողվեն.
իսկ ինք միայն ծուլու էր, եւ անմիջապէս ձեռացը
տակ Հազար ու մէկ գիշերներուն բոլոր շքեղութիւնը
պատրաստ կը գտներ:

Փրիդերիկոս շուտ մը ինք իրեն գալով, Ուրեմն
ես առաջին մարդն եմ եղեր, ըսաւ, որ հոս եկեր եմ:
Աս ըսաւ ու գտած ոսկեհանքն իրեն սեպհականեց:

Գրպաններն ըստ բաւականի լեցընելէն ետքը՝
սկսաւ ետ գառնալ, միտքը դնելով որ երկրորդ օրը
հետը խոշոր տակառներ առած՝ նորէն գայ: Իրի-
կունն արդէն յառաջացած եւ արեգակը մարը մոտե-
լու մօտ էր: Փրիդերիկոս նորէն մորենիներուն մէջի
ճամբան բռնեց. երգելով, ցատքելով, ցատքաւորելով
ճամբան կը շարունակէր, այնպէս որ եթէ դիմացը
մարդ մ'երէր, զինքը խենթի տեղ կը դներ: Վեր-
ջապէս կերակուր ուտելու ատենը հասած սեպելով,
խոտին վրայ նստաւ, քիչ մը հաց ու աղած միս հանեց,
ուտելու փորձ ըրաւ: Բայց թէպէտ առտուրնէ վեր
բան չէր կերած, սակայն բերանը պատառ մը բան
չկրցաւ դնել: Ամենեւին անօթութիւն չէր իմանար.
գտած հարստութիւնն անորոշակը գոցած էր: Խորունկ
մտածմանց մէջ ինկաւ, եւ այսպէս երազած ատենը՝
գիշերը վրայ հասաւ: Ա՛լ նաւ դառնալու ժամանակ
չկար. ուստի ստիպեցաւ ծառի ճիւղերէ անկողին մը
չննել եւ բաց օդի մէջ գիշերն անցընել:

Ըստ ինքեան նոյն գիշերը բաց օդի մէջ անցը-
նելուն վրայ տժգոհ չէր. նոյն օրուան զարմանալի
պատահարներէն տաքցած արեւը՝ զով օդի մէջ զո-
վացընելը խիստ օգտակար կը սեպէր: Կարելի է որ
եթէ ան իրիկունը նաւը դառնար, չէր կրնար մտաց
այլայլութիւնը պահել, եւ սրտին մէջ զգացած մեծ
երջանկութիւնը ծածկել:

Անթիւ անհամար միլիոններու տէր եղող բա-
նաստեղծը գիշերն աղէկ չկրցաւ քնանալ. եւ երկրորդ
օրը առտուանց կանուխ ոտքի վրայ էր: Վախնալով
որ չըլլայ թէ ոսկւոյ կտոր մը գրպանէն իյնայ եւ ա-
նով գաղտնիքը մատնուի, բոլոր քովի ոսկիները դուրս
հանեց նետեց: Բայց բաւական ճամբայ ընելէն ետքը՝
միտքը յանկարծակի զարհուրելի խորհուրդ մ'եկաւ:
Եթէ նետած ոսկւոյ կտորներս մէկը գտնելու ըլլայ,
կ'ըսէր ինք իրեն, կը սկսի փնտռել թէ ո՛ւրսկից հոս
եկած են, եւ ան ատեն... ո՞ գիտէ, գուցէ բախտն
իրեն դէպ իմ գանձս կ'առաջնորդէ:

Ուստի ետ դարձաւ, դետինը փոս մը փորեց,
ոսկւոյ կտորները մէջը թաղեց, եւ վրան աղէկ մը
գոցելէն ու շիտկելէն ետքը՝ ճամբան յառաջ տարաւ:

Նաւը հասածին պէս՝ Լագուրին սենեակն ա-
ճապարելով, ինծի մեծ տակառ մը պէտք է, գոչեց:

- Տակառն ի՞նչ պիտ'որ ընես:
- Գիտուն բարեկամներէս մէկն ինծի յանձնած
էր որ Դէո Նէօվէն իրեն հանքեր բերեմ:
- Տակառները քար դնելու համար չեն:
- Բայց շատ հարկաւոր է, բարեկամ:
- Հոգ չէ, բարեկամիդ կ'ըսես որ Դէո Նէօվ
հանք չկայ:

Փրիդերիկոսին բոլոր մարմնոյն վրայ պաղ
քրտինք մը պատեց: Մեծ այլայլութեամբ տեսաւ թէ
հարստութիւնը Գաղղիա փոխադրելու համար ինչ-
չափ դժուարութիւն կայ: Իրօք ալ նաւապետը բա-
նաստեղծին բերած պատճառներէն չէր կրնար հա-
մոզուիլ. ինք գիտութեան յառաջացումն իր ար-
շաւանաց նպատակէն ետ կը դասէր: Մեր բանա-
ստեղծն ասիկայ կ'իմանար. սակայն գաղտնիքը յայ-
տնել չէր ուզեր: Վերջապէս այնչափ աղաչեց, որ
Լագուր ձանձրացած՝ ձեռքէն աղատելու համար, Գնա,

ըսաւ, օգնականիս. կարելի է անիկայ քեզի տակառ մը կարենայ հոգալ. բայց զիս հանդարտ թող:

Փրիդերիկոս անմիջապէս նաւապետի օգնականին վազելով: Ինծի տակառ մը ունիմ, հարցուց:

— Հաւատա Խնձի, ստուգիւ չունիմ:

Բանաստեղծը սկսաւ չորս կողմը նայիլ փնտռել. եւ շուտ մը տակառ մը տեսաւ, որուն յատակը հաղիւ քանի մը պաքցամատ կար:

Ասիկա, ըսաւ՝ դողդոջուն ձայնով մը:

Կը տեսնես որ լեցուած է, պատասխանեց նաւապետի օգնականը:

— Աս պաքցամատները մէջէն հանէ. տակառին համար քեզի քսան ֆրանգ կու տամ:

— Քսան ֆրանգ, զիս ծաղը կ'ընես:

Աս քեզի քառասուն, ըսաւ Փրիդերիկոս, ձեռքը երկու ոսկի գնելով:

Մէկայն անմիջապէս տակառը պարպեց, թէեւ դիմացինին առատաձեռնութեան պատճառը չէր կրնար ըմբռնել: Պարապ տակառի մը համար՝ լեցուն տակառի մը գնէն աւելի ստակ տալ, կ'ըսէր ինք իրեն:

Փրիդերիկոս նաւուն մթերանոցէն դամ, մուրձ, կափարիչ մը ու չուան առաւ. եւ գուշակելով որ գործքը երկայն ժամանակ պիտ'որ տեւէ, քանի մ'օրուան համար ուտելիք առաւ ու ծամբայ ելաւ: Ինք արդէն բաւական հեռացած էր, եւ նաւապետի օգնականը դեռ մտքին մէջ աս անլուծանելի առեղծուածին մեկնութիւնը կը խնդրէր:

Բանաստեղծն առանց մեծ դժուարութեան իր ոսկեհանքին ծամբան նորէն գտաւ. ուրախ զուարթ կը քալէր, հանդարտութեամբ շունչ առնելով, եւ մտքին մէջ զանազան ուրախալի խորհուրդներ որոճալով. տակառն ալ ոսկեբարձ անօթի մը վայել զգուշութեամբ առջեւէն գլորեցնելով կը տանէր:

Քիչ մը ետքը լիճը հեռուէն տեսաւ, եւ մէկ քանի լողկէն անոր երջանկարար եզերքը հասաւ: Խեծ փութով տակառը լեցնելէն ետքը, արտաքոյ կարգի զգուշութեամբ կափարիչը վրան գոցեց: Երբ որ իր գործքին հաստատութեան վրայ ապահովեցաւ, վերջին անգամ՝ մ'ալ ոսկւոյ դաշտին վրայ հայեցուած մ'ուղղեց, եւ ծամբայ ելլելու պատրաստուեցաւ:

Տակառը ծովեզերքէն լճին քովը բերելը դիւրութեամբ գլուխ ելած էր. բանը կը մնար լճին քովէն ծովեզերք տանելու վրայ: Փրիդերիկոս քաջասրտութեամբ ձեռքը գործքի զարկաւ. կարծես թէ զօրութիւնը կրկնապատկուած էր: Ուրիշ խորհուրդ մ'ալ մեր բանաստեղծին օգնութեան հասաւ: Ինծի միայն կենալու կէտ մը տուէք, ըսած էր ճարտարն Արքիմիդէս, եւ ձեզի աշխարհքը վերցնեմ: Փրիդերիկոս կենալու տեղ ունէր՝ երկիրը. ուստի ցարասենույ թփէն լծակ մը շինեց, եւ այսպէս իր աշխարհքը վերցնելով, մինչեւ նաւուն մօտերը բերաւ: Աս Հերակլեան գործքը գլուխ հանելու համար ութ օր պէտք եղաւ, բայց աղէկ ժամանակին

լմընցաւ. վասն զի ալ մեր բանաստեղծին վրայ զօրութիւն չէր մնացեր: Այնչափ աշխատութեամբ կորսնցուցած զօրութիւնը տեղը բերելու համար, հարկ եղաւ ութ օր անկողինը մնալ, եւ յանձն առնուլ ժամանակաւ անասնաբոյժ եղող նաւապետի երկրորդականին ըրած դառն բժշկական դարմանները:

Վերջապէս նաւը Դէու Նէօփէն ելլելով, սկսաւ դէպ ի Գաղղիա յառաջանալ: Թէպէտ եւ Փրիդերիկոսին խիստ երկայն կու գային նաւագնացութեան օրերը, որովհետեւ կը բաղձար որ օր մը յառաջ իր ամբաւ հարստութիւնը վայելէ. բայց այնպէսով ալ ծամբորդութեան ձանձրոյթը սիրով կը տանէր:

Սակայն քիչ մնաց բոլոր իր աշխատութեան պտուղը լողկէի մը մէջ կը կորսնցնէր: Առտու մը զինքը յանկարծակի արթնցոյցին. նաւուն մէջ ծակ մը բացուած էր. ուստի եւ զինքն ալ կը կանչէին որ գայ ջրհան քաշելու օգնէ: Երթալու ատեն տեսաւ որ երկու նաւաստիք տակառ մ'առած՝ գլորեցնելով կը տանէին: Մէկէն ձանձնալով թէ իր տակառն է, Ի՞նչ կ'ընէք, պողաց յուսահատութեամբ:

Տակառը ծովը պիտի նետենք, պատասխան տուաւ անոնցմէ մէկը:

Մի՛ դաշնէք, մոռնաց Փրիդերիկոս, երկու ձեռուրներովը տակառին փաթթութեամբ:

Մէկգի՛ գնա, պողաց նաւաստին:

Շուտ ըրէ, աւելցուց վրան մէկալը. նաւը պէտք է որ թէթեւցնենք:

Նաւուն մէջ ուրիշ տակառ չկայ, ըսաւ դրժբախտը՝ դողդոջուն ձայնով:

— Ի՞նչ, կը կարծես որ քու քարերդ պիտի պահենք ու տակառ մը ձողածո՛ւկ զոհենք:

Ի շնորհս գիտութեանց . . . բարեկամք, կը պողար Փրիդերիկոս՝ աւելի եւս փաթթութեամբ տակառին, զորն որ չորս զրաւոր բազուկներ առած կը քաշէին, զինքն ալ մէկտեղ մղելով:

Վերջապէս նաւաստիներէն մէկը բրտութեամբ զինքը հրեց, այնպէս որ Փրիդերիկոս անկէ քանի մը քայլ հեռու գետինն ինկաւ. . . բարոյապէս ու ֆիզիկապէս խորտակեալ:

Բայց մէջինը քար չէ, պողաց, հապա . . . :

Նոյն վայրկենին նաւապետին երկրորդականն իմացուց, որ նաւուն մէջ ջուր չկայ, ծակը գոցուած է: Ասով մեր բանաստեղծն ազատեցաւ. տակառը դարձեալ տեղը դրուեցաւ:

Մի լար, մի լար, ահաւասիկ քարերդ. մի վախնար, չենք ուտեր, ըսաւ նաւաստիներէն մէկը կօպիտ ծիծաղով մը: Աս կատակն ամէնքը հաւնեցան, նոյն իսկ Փրիդերիկոս ալ:

Սակայն ասիկայ վերջին կատակաբանութիւնը չէր. մեր դիւցադնը ստիպեցաւ լսել բոլոր ան կատակի խօսքերը, զորոնք իր հանքամուրութեան վրայ լազուր նաւապետը կը նետէր: Բայց ինք՝ որ ուրիշ անգամ փոքր կսկծեցուցիչ խօսք մը չէր կրնար

լսել, նոյն ատեն վրան զեղուած հենգնութեանց տա-
րափը սիրով կը կրէր: Բան մը չէր կրնար համբերու-
թիւնը սպառել. ամէն ըսուած խօսքերուն դիմացը՝
հանդարտ կը կենար: Միայն բառ մը զրուցելու ըւ-
լամ, կըսէր ինք իրեն, կրնամ ան ծաղրածունները
խայտառակել: Բայց ան բառը բերնէն չհանց:

Ճամբայ ելելէն ամիս մը ետքը Վագուրին նաւը
Հաւրի նաւահանգիստը մտաւ: Փրիդերիկոս նաւէն
դուրս ելլելուն պէս՝ եղբօրը վազեց, որն որ պատ-
կեր մը նկարելու զբաղած էր: Շնչասպառ աթոռի
մը վրայ ինկաւ մնաց:

Սիրելի՛ եղբայր, գոչեց նկարիչը, ինչչափ վա-
ղեր ես: Եւ երկայն ժամանակ զՓրիդերիկոս սրտին
վրայ ճնշելէն ետեւ, Ալ հիմայ ինք իրենդ կու գաս,
չարունակեց. պատմէ տեսնեմ ճամբորդութիւնդ,
կրած աշխատութիւններդ, անցուցած վտանգներդ
ու տեսած նորանոր բաներդ: Քու պատմելու ժա-
մանակդ՝ ես աս պատկերը կը լմնցնեմ, զորն որ
վաղը տիրոջը տալու խոստացած եմ: Երեք քառորդ
կրնամ հետդ մնալ. վասն զի այսօր զինուորական
ճշդութիւն պահանջող վաճառականին աղջկան դժա-
դրութեան դասին օրն է, որուն քով եթէ ճիշդ
ժամը երկուքին չգտնուիմ, զիս մէյ մ'ալ չ'ուզեր:

— Պատկերը լմնցնելու հարկաւորութիւն չու-
նիս, ոչ ալ վաճառականին տունն երթալու, բայց
եթէ գուցէ անոր աղջկան ձեռքը ինզրելու համար,
եթէ կ'ուզես, կամ մանաւանդ եթէ մեզի համար
բաւական հարուստ է:

Չար ծաղրածու, ըսաւ Աղեքսանդր, պատկերը
նկարելը յառաջ տանելով:

Ես ծաղրածու չեմ, պատասխանեց Փրիդե-
րիկոս:

Ուրեմն ի՞նչ կ'ուզես ըսել, կրկնեց Աղեքսանդր,
եղբօրը ծանրութեամբ խօսելուն վրայ զարմացած:

— Ըսածս աս է՝ որ Դէռ Նէօվ ոսկի գտայ:

— Անկարելի բան է:

— Որովհետեւ դուն թույլմաս առաքելոյն պէս
չես հաւատար, ձեռք չօշափել տամ:

Անկէ ետքը բանաստեղծը սկսաւ երկայն բարակ
իր երջանիկ ճամբորդութեան պատմութիւնը պատ-
մել: Ինք լծին եզերքը բոլոր ոսկի աւազով ծած-
կուած տեսնելու ժամանակն ունեցած զգածմունքը
ստորագրելու վրայ էր, մէյ մ'ալ նկարիչն ոտը ելաւ:

Ուր կ'երթաս, հարցուց Փրիդերիկոս, պատ-
մութիւնը մէջտեղէն ընդհատելուն վրայ նկզանալով:

— Վաճառականին տունն երթալու ատենն է:

— Բայց, Աղեքսանդր, ալ դուն դաս տալու
հարկաւորութիւն չունիս:

Վերջէն կը տեսնենք, պատասխանեց նկարիչը.
ես ան մարդիկներէն չեմ, որոնք բերանին եղած
որսը՝ շուքի մը համար թող կու տան:

Ինծի չեմ հաւատար, գոչեց Փրիդերիկոս:

Բայց նկարիչն արդէն հեռացած էր. ինք մի-

այն անոր կը հաւատար թէ բանաստեղծին երեւա-
կայութիւնը տաքցեր է:

Երկրորդ օրը Փրիդերիկոս, մեծագին տակաւը
եղբօրը տունը բերել կու տայ: Բերողներն երթալէն
ետքը՝ տակաւը կը բանան: Աղեքսանդր լուսաւոր
շողշողուն վահանակները տեսնելով, սպառնալով կը մնայ:
Չեռքին մէջ քիչ մը կ'առնու, կը զննէ, գետինը կը
զարնէ: Խցին մէջ մետաղի նման ձայներ կը հնչեն:
Ալ տարակուսելու բան չկար. տակաւին մէջինը՝ ի-
րօք ոսկի էր: Ան ատեն ուրախութեան արցունքներ
թափելով, եղբօրը վեղը կը պլուրի, եւ դանակ
մ'առնելով՝ առջեւի նկարը երկու կը ձեղքէ:

Ահաւասիկ նկարս լմնցաւ, կ'ըսէ. ասկէ ետքը
միայն պատմական նկարներ կը քաշեմ: Ժամը երկուքն
է, կը շարունակէ՝ ժամացուցին նայելով: Հիմայ մեր
ճիշդ վաճառականն անհանգիստ ըլլալու կը սկսի. . . .
համբերութիւնը կը կորսնցնէ. . . . կը կատրի: Ալ
վարպետութենէս ինկայ:

Աս ըսելով աթոռի մը վրայ ինկաւ, սկսաւ
բարձրաձայն ծիծաղել:

Որչափ ոսկի կ'ուզենք՝ կրնանք առնուլ, ըսաւ
անդին Փրիդերիկոս. ոսկեղն տեղը գիտեմ. կրնանք
ամբողջ նաւեր ալ բեռնաւորել:

Երկուքը մէկտեղ միաբանեցան որ նոյն օրը
պատշաճ կերպով տօն մը կատարեն: Նկարիչը պահա-
րանէն ստակի գումարմը հանեց, զորն որ տան վարձ-
քը վճարելու համար կը պահէր: Փրիդերիկոս ալ իր
քովը մնացած ստակը վրան դրաւ: Ան ստակով ընտիր
գինիներ ու ախորժաճամ կերակուրներ բերել տուին:

Երկրորդ առտու Աղեքսանդր անկողնէն ելլելուն
պէս՝ պատուհանին առջեւը գնաց, առջի իրիկուան դի-
նովութեան մնացած շողիները փարատելու համար:
Հոն խել մը ժամանակ արտաքոյ կարգի ուրախու-
թեամբ կենալէն ետեւ, մէկէն զուարթ երեսները
տխրեցան: Մաքին մէջ տարակոյս մը եկած էր: Եթէ
ոսկի չէ՞նէ, ըսաւ ինք իրեն:

Եւ որովհետեւ իսկզբան մերժած տարակոյսը՝
կամաց կամաց միտքը բոլորովին կը գրաւէր եւ ամէն
վայրկեան աւելի կը հաստատուէր, ուղեց մէկու մը
հարցնել: Ուստի անմիջապէս ելաւ դեղավաճառի մը
գնաց, որն որ իր բարեկամն էր, եւ աղաչեց որ շուտով
տունը գայ:

Դեղավաճառն եկածին պէս՝ երկու եղբայր
զինքն իրենց գանձին քովը տարին:

Հա՛, հա՛, գոչեց օտարականը, տակաւին վրայ
հայեցուած մը նետելով, ամէնը մէկտեղ քսանուհինգ
սու կրնայ ընել, մէջինը Միգա * է:

* Միգան՝ բարակ, խաւ խաւ, փայլուն վահանակի ձեւով,
գիւրութեք ու ձգական վիճակի մէջ կը գտնուի: Ահա
նակները շատ անգամ մետաղանման փայլունութիւն մը
կ'ունենան՝ ոսկեղն դեղին գոյնին նման. ուստի բանը միայն
ըստ արտաքին կերպարանաց դատողները, շատ անգամ
ոսկի կը կարծեն:

Ք Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Վ Ա Ն

Մարդկային կենաց տեղադրությունը:

(Հարաձայնություն):

Մարդկային կենաց հասարակ կամ սովորական ընթացքը հետեւեալն է:

Սկիզբը, որ բոլոր կենդանական շարժման ու կենաց տարածուելուն հիմնական աղբիւրը, եւ թէ զտիչ կամ անջատիչ ու թէ նորոգիչ գործողութիւններուն հիմնական զօրութիւնն է, կենաց տարիներուն յառաջ երթալուն (ծերանալուն) համեմատ կը կծկի կը պղտիկնայ, մինչեւ վերջապէս իր սկզբնական տարածութեան կամ մեծութեան հազիւ ու թերօրդ մասը կ'ունենայ. իր զանգուածն օրէ օր աւելի կը խտնայ ու կը կարծրանայ եւ ասոր համեմատ ալ իր դիւրադաշուութիւնը կը նուազի: Ասով՝ գործող զօրութիւնները տարւէ տարի կը նուազին, իսկ հակառակ (եղծիչ) զօրութիւնները միշտ կը սաստկանան: Ամէն անօթները կը կարծրանան, կը նեղանան, կը կծկին ու կ'անպիտանան. շնչերակները կը պնդանան ու խիստ նուրբ անօթներուն շատը կ'աճին կամ կ'ուռին ու իրարու հետ կը միանան կը խառնակին: Աս հանգամանաց հետեւանքն են.

Ա. Այսպիսի աճամբ ու կծկումով կենաց նորոգութեան (restauration) խիստ կարեւոր ու նուրբ գործարանները, ու դրան ներս (նիւթ) ընդունելու եւ նմանեցնելու (մարտելու) ճամբաները կամ միջնորդները (թղբը, մարմը, ծծող ու կաթի անօթները), անգործունեայ ու անպիտան կ'ըլլան, ուստի եւ սնուցիչ ու կենդանացուցիչ բաղադրիչ մասերուն դրան ներս մտնելը տկար կ'ըլլայ. սնունդն ալ առաջուան պէս ըստ պատշաճի չի կրնար ներս առնուիլ, պատրաստուիլ կամ մարտել ու բոլոր մարմնոյն բաշխուիլ:

Բ. Նուրբ ներարդերը՝ մարմնոյն մէջ կարծրութիւնն ու չորութիւնը աւելնալով՝ իրենց շարժիչ ու զգացող զօրութիւնները օրէ օր աւելի կը կորսնցընեն: Գրգռականութիւնն ու զգայունութիւնն ալ նոյն չորութեան ու ցամաքութեան աւելնալուն համեմատ կը տկարանան. ասանկով գործող ու աղբող զօրութիւնները՝ մեքենական ու քիմիական եղծիչ զօրութեանց տեղի կու տան:

Գ. Երբ որ շարժիչ զօրութիւնն այսպէս կը տկարանայ ու բաղմաթիւ անօթներն անկարգաբար կ'աճին, ան ատեն մարմնոյն մէջէն աւելորդ ու անպիտան նիւթերուն դուրս ելլելը շատ կ'արգելուի, որն որ՝ ինչպէս յայտնի է՝ մեր մարմնոյն միշտ մաքուր մնալուն ու ապականիչ հիւթերէն ազատուելուն մէկհատիկ միջոցն է: Դարձեալ, մարմնոյն մարմը՝ տարիներ անցնելով աւելի կը կարծրանայ, աւելի անթափանցելի ու անպիտան կ'ըլլայ, սոյնպէս եւ երկամուկն ու աղեաց խողովակին եւ թոքին արտաշնչութեան անօթները կ'անպիտանան: Ասոր համար ծերութեան հասակին մէջ պէտք է որ մարմնոյն հիւթերը երթալով աւելի անմաքուր, բարկ, դժուարաշարժ ու հողային կամ հողախառն ըլլան: Հո-

ղը, որն որ ամէն կենդանական շարժմանց գլխաւոր հաւաքակորդը կամ թշնամին է, ծերութեան ժամանակները մարմնոյն մէջ իր աղբեցութիւնն աւելի կը բանեցընէ: Ասանկով մարդ իր մարմնոյն կենդանութեան աւտենն ալ անդալաբար իր վերջնական սահմանին կը մօտենայ, եւ ինչպէս որ հող էր, նոյնպէս հող ըլլալու կամ դառնալու ճամբան կը բռնէ:

Աս կերպով մեր կեանքն ինք իրեն իր վախճանը կամ դադարումը, որ է բնական մահը, յառաջ կը բերէ. որն որ հետեւեալ ընթացքով կը կատարուի: Նախ եւ առաջ կամաց տալիս ինչո՞ղ կամ կամաւոր կենդանական շարժումները, ետքը՝ ակամայ կամ բուն կենդանական շարժումներն ալ կը պակսին կը նուազին. սիրտը չի կրնար զարիւնը մարմնոյն դէպ ի հեռաւոր մասերը մղել. երակաց թնդիւնն ու ջերմութիւնը ձեռքերէն ու ոտքերէն կը հեռանան կը դադրին. սակայն արիւնը դեռ քիչ մը ատեն՝ սրտին ու մեծագոյն անօթներուն աղբեցութեամբը՝ շարժման մէջ կը մնայ. եւ այսպէս կենաց բոցը քիչ մը ատեն ալ՝ թէպէտ եւ շատ տկարութեամբ՝ կը վառի: Բայց վերջապէս սիրտը չի կրնար թոքը ճնշելով զարիւնը յառաջ շարժել, եւ ան ատեն բնութիւնն իր բոլոր ուժը կը բանեցընէ՝ շունչին տուրեւաւոր զօրացնելու եւ այնպէս արիւնին՝ մարմնոյն այլեւայլ մասերուն մէջ քալելուն օգնելու. սակայն քիչ մը ետքը աս ամէն բնական զօրութիւններն ալ կը նուազին ու կը յորհնին. ուստի եւ սրտին ձախ խորշը ալ արիւն չ'ընդունիր, չի գրգռիր ու կը հանգչի կամ բաբախելէն կը դադրի. իսկ ալ խորշը քիչ մը ատեն ալ մարմնոյն արգէն կէս մը մեռած մասերէն քիչ մը արիւն ալ կ'ընդունի. բայց վերջապէս աս մասերն ալ բոլորովին կը պաղեն, հիւթերը կը թանձրանան (կը փխտին), սիրտն ալ ամենեւին արիւն չ'ընդունիր, ամէն շարժումները կը դադրին, կեանքը կը վերջանայ ու մահը կատարեալ կ'ըլլայ:

Մարդկային կենաց տեւողութեան վրայ քննական տեսութիւն ըրած ատեննիս՝ մինչեւ հիմայ գրածներնէս զատ՝ ուրիշ քանի մը նշանաւոր ու քննութեան արժանի հանգամանք կամ միջին խնդիրներ ալ մտադրութիւննիս կը գրգռեն ու մեկնութեան կը կարօտին:

Առաջին խնդիր. ինչպէս կարելի է՝ որ մարդը, ուրուն գործարանաւորութիւնը (organisation) կամ կողմնածն արտաքոյ կարգի փափուկ ու բազմամանուած ու ինքզինք սպառելու զօրութիւնը սաստիկ մեծ ու շուտ աղբող է, որուն պատճառաւ իր կենաց տեւողութիւնը շատ կարճ պէտք էր ըլլալ, ի վերայ այս ամենայնի ուրիշ կատարեալ կենդանեաց ամէն գասերէն, որոնք իրեն հետ հաւասար մեծութիւն, հաւասար գործարանաւորութիւն ու արարածոց մէջ իրեն պէս շատ կատարելութիւններ ունին, աւելի երկայն կենաց տեւողութիւն ունին: — Հասարակաբար աւելի անկատար գործարանաւորութիւն ունեցող կենդանիներն աւելի երկայն տեւողութիւն կամ գոնէ դժուարաւ վնասուելու կեանք ունին: Ըստ այսմ մարդն իրբեւ ամենակատարեալ գործարանաւոր էակ՝ կենաց տեւողութեան նկատմամբ պէտք էր

այն կենդանիներէն վար այսինքն կարճ կեանք ունեցող ըլլալ: Գարձեալ փորձուած ու ծանուցուած բան մըն է որ այն կենդանիները, որոնց կեանքը շատ բանի կարօտ է եւ կամ այլեւայլ կարօտութիւններ ունի, աւելի սա- կաւակեաց կ'ըլլան: Արդ տարակոյտ չկայ որ մարդն ամէն կենդանիներէն աւելի կարօտութիւններ ունի, ուրեմն իր կեանքն ալ պէտք էր կարճատեւ ըլլալ: Թողունք ուրիշ քանի մը հանգամանքները, որոնք մարդուն եւ ուրիշ կենդանեաց հասարակ ըլլալով, ինչպէս անոնց կենաց տեւողութիւնը կարճեցնելու պատճառ կ'ըլլան, նոյնպէս մարդուն ալ պէտք էին ըլլալ. միայն աս մէկ հանգա- մանքն առանձին յիշենք՝ որ մարդը հոգեկան գործու- նեցութեամբ կամ մտածելու գործողութեամբ, որն որ շատ յոգնեցնող ջանք ու աշխատութիւն կը պահանջէ, իր կենաց տեւողութեան կարճնալու պատճառ կ'ըլլայ:

Այս ամենայն դիտելով ու մտածելով, կրնանք հարցնել. ինչով մարդ նաեւ իր կենաց տեւողութեան նկատմամբ ուրիշ ամէն կենդանիներէն վեր ու յառաջա- դէմ կը գտնուի: Աս առաւելութեան պատճառը յաջորդ հանգամանքներէն կրնայ յառաջ բերուիլ:

Կախ, մարդուն մարմնոյն գլխաւոր նուրբ թեւերը կամ նեարդները շատ աւելի փափուկ ու կակուղ հիւստեւած մը ունին՝ քան թէ ուրիշ իրեն պէս կաթնակեր ըլլող կենդանիները: Կոյն իսկ աղբի մը ջղային մաշկը շան մը մարմնոյն մէջ շատ աւելի կարծր է ու այնպէս շուտով չի ձգտիր կամ ուռի, ինչպէս մարդուն մարմնոյն մէջ, Կաեւ երակները, ոսկրները եւ ուղեղն իսկ կենդա- նեաց վրայ շատ աւելի պինդ ու հողախառն են, քան թէ մարդուն վրայ: Արդ բնապատմութեան մէջ ծանուցուած հանգամանք մըն է՝ որ գործարանաց արտաքոյ կարգի կարծրութիւնն ու խտութիւնը կենաց տեւողութեան խափանիչ ու վնասակար է. ինչու որ անով իրենց ձգա- կանութիւնը կամ դիւրաշարժութիւնն ու պիտանու- թիւնը կանոնակեր կը կորսնցնեն, միանգամայն անով չորութիւնն ու կարծրութիւնը, որոնք ծերութեան ու կենաց դադարման յառաջացուցիչ են, շուտով կ'աւել- նան ու կը մեծնան: Ասկից կը հետեւի որ մարդ իր կե- նաց երկայն տեւելուն ուրիշ կենդանիներէն աւելի քիչ արդեւիչ ունի:

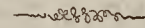
Երկրորդ, մարդն ուրիշ կենդանիներէն աւելի հան- դարտ կ'աճի, աւելի ուշ յարբուսն կը հասնի կամ չա- փահաս կ'ըլլայ ու իր ամէն կերպ զարգացումը կամ կա- րողութիւններուն բացուելու սկիզբ՝ աւելի երկայն ժա- մանակի միջոցի (période) կը կարօտի: Արդ բնութեամբ սկիզբ մըն է՝ որ որչափ որ էակի մը կարողութիւններուն բացուիլը հանգարտութեամբ կ'ըլլայ, իր տեւողութիւնը կամ կենաց ժամանակն ալ այնչափ երկայն է:

Երրորդ, քունը՝ որն որ կենաց պահպանութեան ու անոր սպառումը յապաղելու կամ նուազեցնելու հա- մար շատ զօրաւոր միջոց մըն է, մարդուն վրայ ամէն կեն- դանիներէն աւելի կանոնաւոր, կարգաւորեալ ու հաս- տատուն ընթացքով է:

Չորրորդ, մարդուն եւ ուրիշ ամէն կենդանեաց

մէջ ըլլող գլխաւոր տարբերութիւնն է՝ իր ուղեղին կա- տարելագոյն գործարանաւորութիւնը. ասկից ի դատ խոր- հելու կարողութիւնը, բանական հոգին, միտքն ու աղատ կամքը: Աս գերագոյն կարողութիւնը, որն որ միայն մարդուն սեպհական է, չէ թէ միայն բոլոր իր կերպին ու նկարագրին կամ բնաւորութեան վրայ, հապա նաեւ իր կենաց կատարելութեան ու տեւողութեան վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ, որուն վրայ կը գրենք

Ուրիշ առիթ:



ԱՌԵՐՏԲԱՆԵ

Յարար:

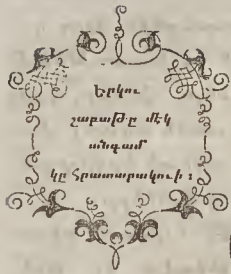
Կերկայ ժամանակ շաքարն ամէն աղագոյն անհրա- ժեշտ ու գլխաւոր անդարար պարէններէն մէկն եղած է. եւ չէ թէ միայն մեծատանց իբրեւ զխութեան նիւթ է, ինչպէս ատենօք էր, այլ նաեւ միջին աստիճանի մարդ- կան, մանաւանդ թէ աղքատներուն իսկ, օրըստօրական ուտելիքն եղած է:

Շաքար ըսելով՝ ան ածխածին, ջրածին ու թթուա- ծին տարրներէ կայացող անոյշ գոյացութիւնը կ'իմա- ցուի, որն որ ջրոյ եւ գինեոյ ոգւոյն մէջ կը հալի, ջեր- մութեամբ կը լուծուի եւ բորակաթթուի աղեղնու- թեամբ առուցտի թթուի կը փոխուի: Շաքարն ըստ մեծի մասին անոյշ հիւթ ունեցող անկերէն կը հանուի, բայց կենդանական նիւթերէն ալ քիչ քանակութեամբ կ'եղէ: Ամէն տեսակ անկերէն աւելի՝ Շաքարեղեգէն, ճակնդեղէն ու Հացի ծառէն կը հանեն:

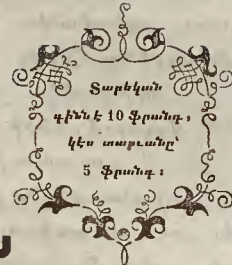
Ա. Յարարեղեգի շաքար:

Շաքարեղեգը շատ հին ժամանակներէ վեր ճե- նաց, Հնդկաց ու Արաբացոց ծանօթ տունի մըն էր. ան տեղերէն՝ Եգիպտոս տարուեցաւ եւ Խաչակրաց ժամա- նակը Սիկիլիա, ուր երկրատասներորդ դարուն մէջ բազ- մաթիւ ու ընդարձակ շաքարեղեգի անդատաններ կային: Ետքէն հետզհետէ Յունաստան, Ալպրոս, Գանաթա, Գա- լապրիա, հարաւային Գաղղիա, Սպանիա, Բորդուկալ, Մատէյրա ու Գանարեան կղզիներուն վրայ ալ տարա- ծուեցաւ: Թէպէտ կը պատմուի որ Բորդուկալէն Պրադի- լիա գաղթող Հրեայք շաքարեղեգը Մատէյրայէն Հա- րաւային Ամերիկա փոխադրած եւ հոն անոր մշակութիւ- նը առջի անգամ սկսած ըլլան, սակայն աւելի հաւանա- կան է որ շաքարեղեգն Ամերիկայի եւ Արեւմտեան Հրեդ- կաստանի կղզիներէն սեպհական տունի մ'եղած ըլլայ:

Շաքարաբուի եղեգն արտաքուստ մեծ նմանու- թիւն ունի մեր հասարակ եղեգին հետ, միայն ծաղկած ժամանակն անկէց կը տարբերի: Յօղունին կամ բունին վրայ 1—5 մատ հեռաւորութեամբ ուտեր կամ վարակ- ներ ունի, որոնց վրայ հաստատուած են երկայն, նեղ ու սրածայր տերեւները: Հասարակօրէն 8—12 սոք բար- ձրութիւն կ'ունենայ. իսկ ճամայիդայինը 4—8 սոք միայն բարձր կ'ըլլայ. բայց երբեմն նպատաւոր պարա- գաներու մէջ մինչեւ 20 սոք կը բարձրանայ: Որչափ որ



ԵՌՄՄՄՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 14.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ



Ռսկոյ տոսկոյ :

Րջափ դժբախտներ Գալի-
ֆոնիայի ու Աւստրալիայի
ոսկեհանքները կ'երթան, ուր
իրենց այնչափ վտանգներ, աշ-
խատութիւններ ու զոհումներ
կը սպասեն: Ո՛րչափ տաժա-
նելի աշխատութեամբ հաղիւ-
քանի մը կտոր ոսկի կը ժողվեն.
իսկ ինք միայն ծուլու էր, եւ անմիջապէս ձեռացը
տակ Հազար ու մէկ գիշերներուն բոլոր շքեղութիւնը
պատրաստ կը գտնէր:

Փրիդերիկոս շուտ մը ինք իրեն գալով, Ուրեմն
ես առաջին մարդն եմ եղեր, ըսաւ, որ հոս եկեր եմ:
Աս ըսաւ ու գտած ոսկեհանքն իրեն սեպհականեց:

Գրպաններն ըստ բաւականի լեցընելէն ետքը՝
սկսաւ ետ գառնալ, միտքը դնելով որ երկրորդ օրը
հետը խոշոր տակառներ առած՝ նորէն գայ: Իրի-
կունն արդէն յառաջացած եւ արեգակը մարը մոտե-
լու մօտ էր: Փրիդերիկոս նորէն մորենիներուն մէջի
ճամբան բռնեց. երգելով, ցատքելով, ցատքաւորելով
ճամբան կը շարունակէր, այնպէս որ եթէ դիմացը
մարդ մ'երէր, զինքը խենթի տեղ կը դնէր: Վեր-
ջապէս կերակուր ուտելու ատենը հասած սեպելով,
խոտին վրայ նստաւ, քիչ մը հաց ու աղած միս հանեց,
ուտելու փորձ ըրաւ: Բայց թէպէտ առտուրնէ վեր
բան չէր կերած, սակայն բերանը պատառ մը բան
չկրցաւ դնել: Ամենեւին անօթութիւն չէր իմանար.
գտած հարստութիւնն ախորժակը գոցած էր: Խորունկ
մտածմանց մէջ ինկաւ, եւ այսպէս երազած ատենը՝
գիշերը վրայ հասաւ: Ա՛լ նաւ դառնալու ժամանակ
չկար. ուստի ստիպեցաւ ծառի ճիւղերէ անկողին մը
չննել եւ բաց օդի մէջ գիշերն անցընել:

Ըստ ինքեան նոյն գիշերը բաց օդի մէջ անցը-
նելուն վրայ տժգոհ չէր. նոյն օրուան զարմանալի
պատահարներէն տաքցած արեւը՝ զով օդի մէջ զո-
վացընելը խիստ օգտակար կը սեպէր: Կարելի է որ
եթէ ան իրիկունը նաւը դառնար, չէր կրնար մտաց
այլայլութիւնը պահել, եւ սրտին մէջ զգացած մեծ
երջանկութիւնը ծածկել:

Անթիւ անհամար միլիոններու տէր եղող բա-
նաստեղծը գիշերն աղէկ չկրցաւ քնանալ. եւ երկրորդ
օրը առտուանց կանուխ ոտքի վրայ էր: Վախնալով
որ չըլլայ թէ ոսկւոյ կտոր մը գրպանէն իյնայ եւ ա-
նով գաղտնիքը մատնուի, բոլոր քովի ոսկիները դուրս
հանեց նետեց: Բայց բաւական ճամբայ ընելէն ետքը՝
միտքը յանկարծակի զարհուրելի խորհուրդ մ'եկաւ:
Եթէ նետած ոսկւոյ կտորներս մէկը գտնելու ըլլայ,
կ'ըսէր ինք իրեն, կը սկսի փնտռել թէ ո՛ւրսկից հոս
եկած են, եւ ան ատեն... ո՞ր գիտէ, գուցէ բախտն
իրեն դէպ իմ գանձս կ'առաջնորդէ:

Ուստի ետ դարձաւ, դետինը փոս մը փորեց,
ոսկւոյ կտորները մէջը թաղեց, եւ վրան աղէկ մը
գոցելէն ու շիտկելէն ետքը՝ ճամբան յառաջ տարաւ:

Նաւը հասածին պէս՝ Լագուրին սենեակն ա-
ճապարելով, Ինծի մեծ տակառ մը պէտք է, գոչեց:

- Տակառն ի՞նչ պիտ'որ ընես:
- Գիտուն բարեկամներէս մէկն ինծի յանձնած
էր որ Դէո Նէօվէն իրեն հանքեր բերեմ:
- Տակառները քար դնելու համար չեն:
- Բայց շատ հարկաւոր է, բարեկամ:
- Հոգ չէ, բարեկամիդ կ'ըսես որ Դէո Նէօվ
հանք չկայ:

Փրիդերիկոսին բոլոր մարմնոյն վրայ պաղ
քրտինք մը պատեց: Մեծ այլայլութեամբ տեսաւ թէ
հարստութիւնը Գաղղիա փոխադրելու համար ինչ-
չափ դժուարութիւն կայ: Իրօք ալ նաւապետը բա-
նաստեղծին բերած պատճառներէն չէր կրնար հա-
մոզուիլ. ինք գիտութեան յառաջացումն իր ար-
շաւանաց նպատակէն ետ կը դասէր: Մեր բանա-
ստեղծն ասիկայ կ'իմանար. սակայն գաղտնիքը յայ-
տնել չէր ուզեր: Վերջապէս այնչափ աղաչեց, որ
Լագուր ձանձրացած՝ ձեռքէն աղատելու համար, Գնա,

ըսաւ, օգնականիս. կարելի է անիկայ քեզի տակառ մը կարենայ հոգալ. բայց զիս հանդարտ թող:

Փրիդերիկոս անմիջապէս նաւապետի օգնականին վազելով: Ինծի տակառ մը ունիմ, հարցուց:

— Հաւատա Խնձի, ստուգիւ չունիմ:

Բանաստեղծը սկսաւ չորս կողմը նայիլ փնտռել. եւ շուտ մը տակառ մը տեսաւ, որուն յատակը հաղիւ քանի մը պաքցամատ կար:

Ասիկա, ըսաւ՝ դողդոջուն ձայնով մը:

Կը տեսնես որ լեցուած է, պատասխանեց նաւապետի օգնականը:

— Աս պաքցամատները մէջէն հանէ. տակառին համար քեզի քսան ֆրանգ կու տամ:

— Քսան ֆրանգ, զիս ծաղը կ'ընես:

Աս քեզի քառասուն, ըսաւ Փրիդերիկոս, ձեռքը երկու ոսկի գնելով:

Մէկայն անմիջապէս տակառը պարպեց, թէեւ դիմացինին առատաձեռնութեան պատճառը չէր կրնար ըմբռնել: Պարապ տակառի մը համար՝ լեցուն տակառի մը գնէն աւելի ստակ տալ, կ'ըսէր ինք իրեն:

Փրիդերիկոս նաւուն մթերանոցէն դամ, մուրձ, կափարիչ մը ու չուան առաւ. եւ գուշակելով որ գործքը երկայն ժամանակ պիտ'որ տեւէ, քանի մ'օրուան համար ուտելիք առաւ ու ծամբայ ելաւ: Ինք արդէն բաւական հեռացած էր, եւ նաւապետի օգնականը դեռ մտքին մէջ աս անլուծանելի առեղծուածին մեկնութիւնը կը խնդրէր:

Բանաստեղծն առանց մեծ դժուարութեան իր ոսկեհանքին ծամբան նորէն գտաւ. ուրախ զուարթ կը քալէր, հանդարտութեամբ շունչ առնելով, եւ մտքին մէջ զանազան ուրախալի խորհուրդներ որոճալով. տակառն ալ ոսկեբարձ անօթի մը վայել զգուշութեամբ առջեւէն գլորեցնելով կը տանէր:

Քիչ մը ետքը լիճը հեռուէն տեսաւ, եւ մէկ քանի լողկէն անոր երջանկարար եզերքը հասաւ: Խեծ փութով տակառը լեցնելէն ետքը, արտաքոյ կարգի զգուշութեամբ կափարիչը վրան գոցեց: Երբ որ իր գործքին հաստատութեան վրայ ապահովեցաւ, վերջին անգամ՝ մ'ալ ոսկեղ դաշտին վրայ հայեցուած մ'ուղղեց, եւ ծամբայ ելլելու պատրաստուեցաւ:

Տակառը ծովեզերքէն լճին քովը բերելը դիւրութեամբ գլուխ ելած էր. բանը կը մնար լճին քովէն ծովեզերք տանելու վրայ: Փրիդերիկոս քաջասրտութեամբ ձեռքը գործքի զարկաւ. կարծես թէ զօրութիւնը կրկնապատկուած էր: Ուրիշ խորհուրդ մ'ալ մեր բանաստեղծին օգնութեան հասաւ: Ինծի միայն կենալու կէտ մը տուէք, ըսած էր ճարտարն Արքիմիդէս, եւ ձեզի աշխարհքը վերցնեմ: Փրիդերիկոս կենալու տեղ ունէր՝ երկիրը. ուստի ցարասենույ թփէն լծակ մը շինեց, եւ այսպէս իր աշխարհքը վերցնելով, մինչեւ նաւուն մօտերը բերաւ: Աս Հերակլեան գործքը գլուխ հանելու համար ութ օր պէտք եղաւ, բայց աղէկ ժամանակին

լմընցաւ. վասն զի ալ մեր բանաստեղծին վրայ զօրութիւն չէր մնացեր: Այնչափ աշխատութեամբ կորսնցուցած զօրութիւնը տեղը բերելու համար, հարկ եղաւ ութ օր անկողինը մնալ, եւ յանձն առնուլ ժամանակաւ անասնաբոյժ եղող նաւապետի երկրորդականին ըրած դառն բժշկական դարմանները:

Վերջապէս նաւը Դէու Նէօվէն ելլելով, սկսաւ դէպ ի Գաղղիա յառաջանալ: Թէպէտ եւ Փրիդերիկոսին խիստ երկայն կու գային նաւագնացութեան օրերը, որովհետեւ կը բաղձար որ օր մը յառաջ իր ամբաւ հարստութիւնը վայելէ. բայց այնպէսով ալ ծամբորդութեան ձանձրոյթը սիրով կը տանէր:

Սակայն քիչ մնաց բոլոր իր աշխատութեան պտուղը լողկէի մը մէջ կը կորսնցնէր: Առտու մը զինքը յանկարծակի արթնցոյցին. նաւուն մէջ ծակ մը բացուած էր. ուստի եւ զինքն ալ կը կանչէին որ գայ ջրհան քաշելու օգնէ: Երթալու ատեն տեսաւ որ երկու նաւաստիք տակառ մ'առած՝ գլորեցնելով կը տանէին: Մէկէն ձանձնալով թէ իր տակառն է, Ի՞նչ կ'ընէք, պողաց յուսահատութեամբ:

Տակառը ծովը պիտի նետենք, պատասխան տուաւ անոնցմէ մէկը:

Մի՛ դաշխք, մոռնաց Փրիդերիկոս, երկու ձեռուրներովը տակառին փաթթուելով:

Մէկգի՛ գնա, պողաց նաւաստին:

Շուտ ըրէ, աւելցուց վրան մէկալը. նաւը պէտք է որ թէթեւցնենք:

Նաւուն մէջ ուրիշ տակառ չկայ, ըսաւ դրժբախտը՝ դողդոջուն ձայնով:

— Ի՞նչ, կը կարծես որ քու քարերդ պիտի պահենք ու տակառ մը ձողածո՛ւկ զոհենք:

Ի շնորհս գիտութեանց . . . բարեկամք, կը պողար Փրիդերիկոս՝ աւելի եւս փաթթուելով տակառին, զորն որ չորս զրաւոր բազուկներ առած կը քաշէին, զինքն ալ մէկտեղ մղելով:

Վերջապէս նաւաստիներէն մէկը բրտութեամբ զինքը հրեց, այնպէս որ Փրիդերիկոս անկէ քանի մը քայլ հեռու գետինն ինկաւ. . . բարոյապէս ու ֆիզիկապէս խորտակեալ:

Բայց մէջինը քար չէ, պողաց, հապա . . . :

Նոյն վայրկենին նաւապետին երկրորդականն իմացուց, որ նաւուն մէջ ջուր չկայ, ծակը գոցուած է: Ասով մեր բանաստեղծն ազատեցաւ. տակառը դարձեալ տեղը դրուեցաւ:

Մի լար, մի լար, ահաւասիկ քարերդ. մի վախնար, չենք ուտեր, ըսաւ նաւաստիներէն մէկը կօպիտ ծիծաղով մը: Աս կատակն ամէնքը հաւնեցան, նոյն իսկ Փրիդերիկոս ալ:

Սակայն ասիկայ վերջին կատակաբանութիւնը չէր. մեր դիւցադնը ստիպեցաւ լսել բոլոր ան կատակի խօսքերը, զորոնք իր հանքամուրութեան վրայ լազուր նաւապետը կը նետէր: Բայց ինք՝ որ ուրիշ անգամ փոքր կսկծեցուցիչ խօսք մը չէր կրնար

լսել, նոյն ատեն վրան զեղուած հենգնութեանց տա-
րափը սիրով կը կրէր: Բան մը չէր կրնար համբերու-
թիւնը սպառել. ամէն ըսուած խօսքերուն դիմացը՝
հանդարտ կը կենար: Միայն բառ մը զրուցելու ըւ-
լամ, կ'ըսէր ինք իրեն, կրնամ ան ծաղրածունները
խայտառակել: Բայց ան բառը բերնէն չհանց:

Ճամբայ ելելէն ամիս մը ետքը Վագուրին նաւը
Հաւրի նաւահանգիստը մտաւ: Փրիդերիկոս նաւէն
դուրս ելլելուն պէս՝ եղբօրը վազեց, որն որ պատ-
կեր մը նկարելու զբաղած էր: Շնչասպառ աթոռի
մը վրայ ինկաւ մնաց:

Սիրելի՛ եղբայր, գոչեց նկարիչը, ինչչափ վա-
ղեր ես: Եւ երկայն ժամանակ զՓրիդերիկոս սրտին
վրայ ճնշելէն ետեւ, Ալ հիմայ ինք իրենդ կու գաս,
չարունակեց. պատմէ տեսնեմ ճամբորդութիւնդ,
կրած աշխատութիւններդ, անցուցած վտանգներդ
ու տեսած նորանոր բաներդ: Քու պատմելու ժա-
մանակդ՝ ես աս պատկերը կը լմնցնեմ, զորն որ
վաղը տիրոջը տալու խոստացած եմ: Երեք քառորդ
կրնամ հետդ մնալ. վասն զի այսօր զինուորական
ճշդութիւն պահանջող վաճառականին աղջկան դժա-
դրութեան դասին օրն է, որուն քով եթէ ճիշդ
ժամը երկուքին չգտնուիմ, զիս մէյ մ'ալ չ'ուզեր:

— Պատկերը լմնցնելու հարկաւորութիւն չու-
նիս, ոչ ալ վաճառականին տունն երթալու, բայց
եթէ գուցէ անոր աղջկան ձեռքը ինզրելու համար,
եթէ կ'ուզես, կամ մանաւանդ եթէ մեզի համար
բաւական հարուստ է:

Չար ծաղրածու, ըսաւ Աղեքսանդր, պատկերը
նկարելը յառաջ տանելով:

Ես ծաղրածու չեմ, պատասխանեց Փրիդե-
րիկոս:

Ուրեմն ի՞նչ կ'ուզես ըսել, կրկնեց Աղեքսանդր,
եղբօրը ծանրութեամբ խօսելուն վրայ զարմացած:

— Ըսածս աս է՝ որ Դէռ Նէօվ ոսկի գտայ:

— Անկարելի բան է:

— Որովհետեւ դուն թույլմաս առաքելոյն պէս
չես հաւատար, ձեռք չօշափել տամ:

Անկէ ետքը բանաստեղծը սկսաւ երկայն բարակ
իր երջանիկ ճամբորդութեան պատմութիւնը պատ-
մել: Ինք լծին եզերքը բոլոր ոսկի աւազով ծած-
կուած տեսնելու ժամանակն ունեցած զգածմունքը
ստորագրելու վրայ էր, մէյ մ'ալ նկարիչն ոտը ելաւ:

Ուր կ'երթաս, հարցուց Փրիդերիկոս, պատ-
մութիւնը մէջտեղէն ընդհատելուն վրայ նեղանալով:

— Վաճառականին տունն երթալու ատենն է:

— Բայց, Աղեքսանդր, ալ դուն դաս տալու
հարկաւորութիւն չունիս:

Վերջէն կը տեսնենք, պատասխանեց նկարիչը.
եւ ան մարդիկներէն չեմ, որոնք բերանին եղած
որսը՝ շուքի մը համար թող կու տան:

Ինծի չեմ հաւատար, գոչեց Փրիդերիկոս:

Բայց նկարիչն արդէն հեռացած էր. ինք մի-

այն անոր կը հաւատար թէ բանաստեղծին երեւա-
կայութիւնը տաքցեր է:

Երկրորդ օրը Փրիդերիկոս, մեծագին տակաւը
եղբօրը տունը բերել կու տայ: Բերողներն երթալէն
ետքը՝ տակաւը կը բանան: Աղեքսանդր լուսաւոր
շողշողուն վահանակները տեսնելով, սպառնալով կը մնայ:
Չեռքին մէջ քիչ մը կ'առնու, կը զննէ, գետինը կը
զարնէ: Խցին մէջ մետաղի նման ձայներ կը հնչեն:
Ալ տարակուսելու բան չկար. տակաւին մէջինը՝ ի-
րօք ոսկի էր: Ան ատեն ուրախութեան արցունքներ
թափելով, եղբօրը վեղը կը պլուր, եւ դանակ
մ'առնելով՝ առջեւի նկարը երկու կը ձեղքէ:

Ահաւասիկ նկարս լմնցաւ, կ'ըսէ. ասկէ ետքը
միայն պատմական նկարներ կը քաշեմ: Ժամը երկուքն
է, կը շարունակէ՝ ժամացուցին նայելով: Հիմայ մեր
ճիշդ վաճառականն անհանգիստ ըլլալու կը սկսի...
համբերութիւնը կը կորսնցնէ... կը կատրի: Ալ
վարպետութենէս ինկայ:

Աս ըսելով աթոռի մը վրայ ինկաւ, սկսաւ
բարձրաձայն ծիծաղիլ:

Որչափ ոսկի կ'ուզենք՝ կրնանք առնուլ, ըսաւ
անդին Փրիդերիկոս. ոսկեղն տեղը գիտեմ. կրնանք
ամբողջ նաւեր ալ բեռնաւորել:

Երկուքը մէկտեղ միաբանեցան որ նոյն օրը
պատշաճ կերպով տօն մը կատարեն: Նկարիչը պահա-
րանէն ստակի գումարմը հանեց, զորն որ տան վարձ-
քը վճարելու համար կը պահէր: Փրիդերիկոս ալ իր
քովը մնացած ստակը վրան դրաւ: Ան ստակով ընտիր
գինիներ ու ախորժաճամ կերակուրներ բերել տուին:

Երկրորդ առտու Աղեքսանդր անկողնէն ելլելուն
պէս՝ պատուհանին առջեւը գնաց, առջի իրիկուան դի-
նովութեան մնացած շողիները փարատելու համար:
Հոն խել մը ժամանակ արտաքոյ կարգի ուրախու-
թեամբ կենալէն ետեւ, մէկէն զուարթ երեսները
տխրեցան: Մօքին մէջ տարակոյս մը եկած էր: Եթէ
ոսկի չէ՛նէ, ըսաւ ինք իրեն:

Եւ որովհետեւ իսկզբան մերժած տարակոյսը՝
կամաց կամաց միտքը բոլորովին կը գրաւէր եւ ամէն
վայրկեան աւելի կը հաստատուէր, ուղեց մէկու մը
հարցնել: Ուստի անմիջապէս ելաւ դեղավաճառի մը
գնաց, որն որ իր բարեկամն էր, եւ աղաչեց որ շուտով
տունը գայ:

Դեղավաճառն եկածին պէս՝ երկու եղբայր
զինքն իրենց գանձին քովը տարին:

Հա՛, հա՛, գոչեց օտարականը, տակաւին վրայ
հայեցուած մը նետելով, ամէնը մէկտեղ քսանուհինգ
սու կրնայ ընել, մէջինը Միգա * է:

* Միգան՝ բարակ, խաւ խաւ, փայլուն վահանակի ձեւով,
գիւրութեք ու ձգական վիճակի մէջ կը գտնուի: Ահա
նակները շատ անգամ մետաղանման փայլունութիւն մը
կ'ունենան՝ ոսկեղն դեղին գոյնին նման. ուստի բանը միայն
ըստ արտաքին կերպարանաց դատողները, շատ անգամ
ոսկի կը կարծեն:

Ք Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Վ Ա Ն

Մարդկային կենաց տեղադրությունը:

(Հարաձայնություն):

Մարդկային կենաց հասարակ կամ սովորական ընթացքը հետեւեալն է:

Սկիզբը, որ բոլոր կենդանական շարժման ու կենաց տարածուելուն հիմնական աղբիւրը, եւ թէ զտիչ կամ անջատիչ ու թէ նորոգիչ գործողութիւններուն հիմնական զօրութիւնն է, կենաց տարիներուն յառաջ երթալուն (ծերանալուն) համեմատ կը կծկի կը պղտիկնայ, մինչեւ վերջապէս իր սկզբնական տարածութեան կամ մեծութեան հազիւ ու թերօրդ մասը կ'ունենայ. իր զանգուածն օրէ օր աւելի կը խտնայ ու կը կարծրանայ եւ ասոր համեմատ ալ իր դիւրադաշուութիւնը կը նուազի: Ասով՝ գործող զօրութիւնները տարւէ տարի կը նուազին, իսկ հակառակ (եղծիչ) զօրութիւնները միշտ կը սաստկանան: Ամէն անօթները կը կարծրանան, կը նեղանան, կը կծկին ու կ'անպիտանան. շնչերակները կը պնդանան ու խիստ նուրբ անօթներուն շատը կ'աճին կամ կ'ուռին ու իրարու հետ կը միանան կը խառնակին: Աս հանգամանաց հետեւանքն են.

Ա. Այսպիսի աճամբք ու կծկումով կենաց նորոգութեան (restauration) խիստ կարեւոր ու նուրբ գործարանները, ու դրանք ներս (նիւթ) ընդունելու եւ նմանեցնելու (մարտելու) ճամբաները կամ միջնորդները (թղթը, մարմը, ծծող ու կաթի անօթները), անգործունեայ ու անպիտան կ'ըլլան, ուստի եւ սնուցիչ ու կենդանացուցիչ բաղադրիչ մասերուն դրանք ներս մտնելը տկար կ'ըլլայ. սնունդն ալ առաջուան պէս ըստ պատշաճի չի կրնար ներս առնուիլ, պատրաստուիլ կամ մարտել ու բոլոր մարմնոյն բաշխուիլ:

Բ. Նուրբ ներարկերը՝ մարմնոյն մէջ կարծրութիւնն ու չորութիւնը աւելնալով՝ իրենց շարժիչ ու զգացող զօրութիւնները օրէ օր աւելի կը կորսնցընեն: Գրգռականութիւնն ու զգայունութիւնն ալ նոյն չորութեան ու ցամաքութեան աւելնալուն համեմատ կը տկարանան. ասանկով գործող ու աղբող զօրութիւնները՝ մեքենական ու քիմիական եղծիչ զօրութեանց տեղի կու տան:

Գ. Երբ որ շարժիչ զօրութիւնն այսպէս կը տկարանայ ու բաղմաթիւ անօթներն անկարգաբար կ'աճին, ան ատեն մարմնոյն մէջէն աւելորդ ու անպիտան նիւթերուն դուրս ելլելը շատ կ'արգելուի, որն որ՝ ինչպէս յայտնի է՝ մեր մարմնոյն միշտ մաքուր մնալուն ու ապականիչ հիւթերէն ազատուելուն մէկհատիկ միջոցն է: Դարձեալ, մարմնոյն մարմը՝ տարիներ անցնելով աւելի կը կարծրանայ, աւելի անթափանցելի ու անպիտան կ'ըլլայ, սոյնպէս եւ երկամուկն ու աղեաց խողովակին եւ թոքին արտաշնչութեան անօթները կ'անպիտանան: Ասոր համար ծերութեան հասակին մէջ պէտք է որ մարմնոյն հիւթերը երթալով աւելի անմաքուր, բարկ, դժուարաշարժ ու հողային կամ հողախառն ըլլան: Հո-

ղը, որն որ ամէն կենդանական շարժմանց գլխաւոր հաւաքակորդը կամ թշնամին է, ծերութեան ժամանակները մարմնոյն մէջ իր աղբեցութիւնն աւելի կը բանեցընէ: Ասանկով մարդ իր մարմնոյն կենդանութեան աւտենն ալ անդալաբար իր վերջնական սահմանին կը մօտենայ, եւ ինչպէս որ հող էր, նոյնպէս հող ըլլալու կամ դառնալու ճամբան կը բռնէ:

Աս կերպով մեր կեանքն ինք իրեն իր վախճանը կամ դադարումը, որ է բնական մահը, յառաջ կը բերէ. որն որ հետեւեալ ընթացքով կը կատարուի: Նախ եւ առաջ կամաց տալիս ինչո՞ղ կամ կամաւոր կենդանական շարժումները, ետքը՝ ակամայ կամ բուն կենդանական շարժումներն ալ կը պակսին կը նուազին. սիրտը չի կրնար զարիւնը մարմնոյն դէպ ի հեռաւոր մասերը մղել. երակաց թնդիւնն ու ջերմութիւնը ձեռքերէն ու ոտքերէն կը հեռանան կը դադրին. սակայն արիւնը դեռ քիչ մը ատեն՝ սրտին ու մեծագոյն անօթներուն աղբեցութեամբը՝ շարժման մէջ կը մնայ. եւ այսպէս կենաց բոցը քիչ մը ատեն ալ՝ թէպէտ եւ շատ տկարութեամբ՝ կը վառի: Բայց վերջապէս սիրտը չի կրնար թողը ճնշելով զարիւնը յառաջ շարժել, եւ ան ատեն բնութիւնն իր բոլոր ուժեր կը բանեցընէ՝ շունչին տուրեւաւոր զօրացնելու եւ այնպէս արիւնին՝ մարմնոյն այլեւայլ մասերուն մէջ քալելուն օգնելու. սակայն քիչ մը ետքը աս ամէն բնական զօրութիւններն ալ կը նուազին ու կը յորհնին. ուստի եւ սրտին ձախ խորշը ալ արիւն չ'ընդունիր, չի գրգռիր ու կը հանգչի կամ բաբախելէն կը դադրի. իսկ ալ խորշը քիչ մը ատեն ալ մարմնոյն արգէն կէս մը մեռած մասերէն քիչ մը արիւն ալ կ'ընդունի. բայց վերջապէս աս մասերն ալ բոլորովին կը պաղեն, հիւթերը կը թանձրանան (կը փխտին), սիրտն ալ ամենեւին արիւն չ'ընդունիր, ամէն շարժումները կը դադրին, կեանքը կը վերջանայ ու մահը կատարեալ կ'ըլլայ:

Մարդկային կենաց տեւողութեան վրայ քննական տեսութիւն ըրած ատեննիս՝ մինչեւ հիմայ գրածներէն զատ՝ ուրիշ քանի մը նշանաւոր ու քննութեան արժանի հանգամանք կամ միջին խնդիրներ ալ մտադրութիւննիս կը գրգռեն ու մեկնութեան կը կարօտին:

Առաջին խնդիր. ինչպէս կարելի է՝ որ մարդը, ուրուն գործարանաւորութիւնը (organisation) կամ կողմնածն արտաքոյ կարգի փափուկ ու բաղմամանաւած ու ինքզինքը սպառելու զօրութիւնը սաստիկ մեծ ու շուտ աղբող է, որուն պատճառաւ իր կենաց տեւողութիւնը շատ կարճ պէտք էր ըլլալ, ի վերայ այս ամենայնի ուրիշ կատարեալ կենդանեաց ամէն գասերէն, որոնք իրեն հետ հաւասար մեծութիւն, հաւասար գործարանաւորութիւն ու արարածոց մէջ իրեն պէս շատ կատարելութիւններ ունին, աւելի երկայն կենաց տեւողութիւն ունին: — Հասարակաբար աւելի անկատար գործարանաւորութիւն ունեցող կենդանիներն աւելի երկայն տեւողութիւն կամ գոնէ դժուարաւ վնասուելու կեանք ունին: Ըստ այսմ մարդն իրբեւ ամենակատարեալ գործարանաւոր էակ՝ կենաց տեւողութեան նկատմամբ պէտք էր

այն կենդանիներէն վար այսինքն կարճ կեանք ունեցող ըլլալ: Գարձեալ փորձուած ու ծանուցուած բան մըն է որ այն կենդանիները, որոնց կեանքը շատ բանի կարօտ է եւ կամ այլեւայլ կարօտութիւններ ունի, աւելի սա- կաւակեաց կ'ըլլան: Արդ տարակոյս չկայ որ մարդն ամէն կենդանիներէն աւելի կարօտութիւններ ունի, ուրեմն իր կեանքն ալ պէտք էր կարճատեւ ըլլալ: Թողունք ուրիշ քանի մը հանգամանքները, որոնք մարդուն եւ ուրիշ կենդանեաց հասարակ ըլլալով, ինչպէս անոնց կենաց տեւողութիւնը կարճեցնելու պատճառ կ'ըլլան, նոյնպէս մարդուն ալ պէտք էին ըլլալ. միայն աս մէկ հանգա- մանքն առանձին յիշենք՝ որ մարդը հոգեկան գործու- նեցութեամբ կամ մտածելու գործողութեամբ, որն որ շատ յոգնեցնող ջանք ու աշխատութիւն կը պահանջէ, իր կենաց տեւողութեան կարճնալու պատճառ կ'ըլլայ:

Այս ամենայն դիտելով ու մտածելով, կրնանք հարցնել. ինչով մարդ նաեւ իր կենաց տեւողութեան նկատմամբ ուրիշ ամէն կենդանիներէն վեր ու յառաջա- դէմ կը գտնուի: Աս առաւելութեան պատճառը յաջորդ հանգամանքներէն կրնայ յառաջ բերուիլ:

Կախ, մարդուն մարմնոյն գլխաւոր նուրբ թեւերը կամ նեարդները շատ աւելի փափուկ ու կակուղ հիւ- սուած մը ունին՝ քան թէ ուրիշ իրեն պէս կաթնակեր ըլլող կենդանիները: Կոյն իսկ աղբի մը ջղային մաշկը շան մը մարմնոյն մէջ շատ աւելի կարծր է ու այնպէս շու- տով չի ձգտիր կամ ուռիւր, ինչպէս մարդուն մարմնոյն մէջ, Կաեւ երակները, ոսկրները եւ ուղեղն իսկ կենդա- նեաց վրայ շատ աւելի պինդ ու հողախառն են, քան թէ մարդուն վրայ: Արդ բնապատմութեան մէջ ծանուցուած հանգամանք մըն է՝ որ գործարանաց արտաքոյ կարգի կարծրութիւնն ու խտութիւնը կենաց տեւողութեան խափանիչ ու վնասակար է. ինչու որ անով իրենց ձգա- կանութիւնը կամ դիւրաշարժութիւնն ու պիտանու- թիւնը կանոնակեր կը կորսնցնեն, միանգամայն անով չորութիւնն ու կարծրութիւնը, որոնք ծերութեան ու կենաց դադարման յառաջացուցիչ են, շուտով կ'աւել- նան ու կը մեծնան: Ասկից կը հետեւի որ մարդ իր կե- նաց երկայն տեւելուն ուրիշ կենդանիներէն աւելի քիչ արդեւիչ ունի:

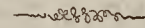
Երկրորդ, մարդն ուրիշ կենդանիներէն աւելի հան- դարտ կ'աճի, աւելի ուշ յարբուսն կը հասնի կամ չա- փահաս կ'ըլլայ ու իր ամէն կերպ զարգացումը կամ կա- րողութիւններուն բացուելու սկիզբ՝ աւելի երկայն ժա- մանակի միջոցի (période) կը կարօտի: Արդ բնութեամբ սկիզբ մըն է՝ որ որչափ որ էակի մը կարողութիւններուն բացուիլը հանգարտութեամբ կ'ըլլայ, իր տեւողութիւնը կամ կենաց ժամանակն ալ այնչափ երկայն է:

Երրորդ, քունը՝ որն որ կենաց պահպանութեան ու անոր սպառումը յապաղելու կամ նուազեցնելու հա- մար շատ զօրաւոր միջոց մըն է, մարդուն վրայ ամէն կեն- դանիներէն աւելի կանոնաւոր, կարգաւորեալ ու հաս- տատուն ընթացքով է:

Չորրորդ, մարդուն եւ ուրիշ ամէն կենդանեաց

մէջ ըլլող գլխաւոր տարբերութիւնն է՝ իր ուղեղին կա- տարելագոյն գործարանաւորութիւնը. ասկից ի դատ խոր- հելու կարողութիւնը, բանական հոգին, միտքն ու աղատ կամքը: Աս գերագոյն կարողութիւնը, որն որ միայն մարդուն սեպհական է, չէ թէ միայն բոլոր իր կերպին ու նկարագրին կամ բնաւորութեան վրայ, հապա նաեւ իր կենաց կատարելութեան ու տեւողութեան վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ, որուն վրայ կը գրենք

Ուրիշ առիթ:



ԱՌԵՐՏԲԱՆԵ

Յարար:

Կերկայ ժամանակ շաքարն ամէն աղագոյն անհրա- ժեշտ ու գլխաւոր անդարար պարէններէն մէկն եղած է. եւ չէ թէ միայն մեծատանց իբրեւ զխութեան նիւթ է, ինչպէս ատենօք էր, այլ նաեւ միջին աստիճանի մարդ- կան, մանաւանդ թէ աղքատներուն իսկ, օրըստօրական ուտելիքն եղած է:

Շաքար ըսելով՝ ան ածխածին, ջրածին ու թթուա- ծին տարրներէ կայացող անոյշ գոյացութիւնը կ'իմա- ցուի, որն որ ջրոյ եւ գինեոյ ոգւոյն մէջ կը հալի, ջեր- մութեամբ կը լուծուի եւ բորակաթթուի աղեղնու- թեամբ առուցտի թթուի կը փոխուի: Շաքարն ըստ մեծի մասին անոյշ հիւթ ունեցող անկերէն կը հանուի, բայց կենդանական նիւթերէն ալ քիչ քանակութեամբ կ'եղէ: Ամէն տեսակ անկերէն աւելի՝ Շաքարեղեգէն, ճակնդեղէն ու Հացի ծառէն կը հանեն:

Ա. Յարարեղեգի շաքար:

Շաքարեղեգը շատ հին ժամանակներէ վեր ճե- նաց, Հնդկաց ու Արաբացոց ծանօթ տունի մըն էր. ան տեղերէն՝ Եգիպտոս տարուեցաւ եւ Խաչակրաց ժամա- նակը Սիկիլիա, ուր երկրատնտեսները գարուն մէջ բազ- մաթիւ ու ընդարձակ շաքարեղեգի անդատաններ կային: Ետքէն հետզհետէ Յունաստան, Ալպրոս, Գանաթա, Գա- լապրիա, հարաւային Գաղղիա, Սպանիա, Բորդուկալ, Մատէյրա ու Գանարեան կղզիներուն վրայ ալ տարա- ծուեցաւ: Թէպէտ կը պատմուի որ Բորդուկալէն Պրադի- լիա գաղթող Հրեայք շաքարեղեգը Մատէյրայէն Հա- րաւային Ամերիկա փոխադրած եւ հոն անոր մշակութիւ- նը առջի անգամ սկսած ըլլան, սակայն աւելի հաւանա- կան է որ շաքարեղեգն Ամերիկայի եւ Արեւմտեան Հրեդ- կաստանի կղզիներուն սեպհական տունի մ'եղած ըլլայ:

Շաքարաբուի եղեգն արտաքուստ մեծ նմանու- թիւն ունի մեր հասարակ եղեգին հետ, միայն ծաղկած ժամանակն անկէց կը տարբերի: Ցօղունին կամ բունին վրայ 1—5 մատ հեռաւորութեամբ ուտեր կամ վարակ- ներ ունի, որոնց վրայ հաստատուած են երկայն, նեղ ու սրածայր տերեւները: Հասարակօրէն 8—12 սոք բար- ձրութիւն կ'ունենայ. իսկ ճամայիդայինը 4—8 սոք միայն բարձր կ'ըլլայ. բայց երբեմն նպատաւոր պարա- գաներու մէջ մինչեւ 20 սոք կը բարձրանայ: Որչափ որ

եղեզն արեւուն ճառագայթները աւելի երկայն ժամանակ կը տեսնէ, այնչափ ալ մէջի հիւթն անոյշ կ'ըլլայ. նոյնպէս հնձելու կերպն ու ժամանակը, ինչպէս նաեւ օդին բարեխառնութիւնը, հիւթին լաւութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընեն:

Շաքարեղէգը հասունանալուն պէս, որն որ կանաչ ցօղունին՝ դեղին գոյն մ'առնելէն ու տերեւներուն թափուելէն կ'իմացուի, շուտ մը արմատին քովէն կը կտրեն, ու կապոց կապոց շաքարի աղօրիքը կը տանին, ուր մամլոյ մէջ կը ճնշեն՝ հիւթը կը հանեն: Որպէս զի ելած հիւթը չխմորի, անմիջապէս մէջի խառնուրդներէն, զըլխաւորաբար բորակածին ունեցող մասունքներէն ու թթուներէն, կը զտեն ու կաթնայի մէջ կը խառնուին ջրով եփելով՝ կը թանձրացնեն: Էռացած ժամանակ շերտփով անգագար կը խառնեն, ու վրան ժողվուած փրփուրը պարզուտով մը կ'առնուն, մինչեւ որ հեղուկն ան աստիճանի թանձրանայ, որ պաղ ամանի մը վրայ կաթնցնելուն պէս՝ սկսի պնդանալ: Աս աստիճանի հասնելէն ետեւ՝ կը թողուն որ պաղի, եւ ետքէն տակառներու մէջ կը լեցնեն: Աս տակառները գերաններու վրայ հաստատուած կ'ըլլան. յատակներուն վրայ ալ եղէգ մը մտնելու չափ ծակեր ունին, ուսկից չափազանց հեղուկ կամ շարաբը (Mélasse) բարակ ծակիքներէն դուրս կը վազէ. իսկ կարաններուն մէջ մնացած գեղնագոյն թանձրացած մսաբ (Moscouade) կատարեալ պնդանալէն ետեւ՝ տակառներու մէջ կը լեցնեն ու Անգործ կամ Թուխ շաքարի անուամբ վաճառքի կը հանեն:

Էւրոպական տուրեւաւի մէջ գտնուող Անգործ կամ Թուխ շաքարի տեսակները հետեւեալներն են:

Ա. Արեւմտեան Հնդկաստանի, որուն տեսակներուն մէջ երեւելի են.

1. Հաւանայինը (Սպանիայի արեւմտեան Հնդկաստանի Գուպա կղզիէն), որն որ իր լաւութեան համար ամենէն ընտիր տեսակը կը համարուի. գոյնը հասարակօրէն ճերմակ, դեղին ու գորշ կ'ըլլայ, սակայն ճերմակ տեսակը միւս երկու տեսակներէն նախագաս է, իսկ գորշագոյնն ու դեղինը Պրագիլիայի ու Արեւելեան Հնդկաստանի տեսակներէն աւելի լաւ կը համարուի: Ամբողջ կղզին 700 շաքարաղայ ունի, ու տարին մինչեւ 450,000 չորս ու կէս կենդինարնոց արկղներ, Հարաւային Ամերիկա ու Էւրոպա կը խաւրուին: — 2. Սանդ Էակոյինը՝ ճերմակ ու դեղին գոյնով. ասոր տեսակը Հաւանայինէն քիչ մը ստորին է, սակայն հասարակօրէն նոյն անուամբ կը ծախուի: — 3. Փորգորիգոյի (համանուն սպանիական կղզիէն, որն որ տարին 34,000 կենդինար շաքար յառաջ կը բերէ) անգործ շաքարն ընդհանրապէս միայն գորշ ու դեղին կ'ըլլայ. ասոր ամենալաւ տեսակը Հաւանային ամենէն ստորին տեսակին չի հաւասարիր. հասարակօրէն արկղներու երբեմն նաեւ տակառներու մէջ կը գտնուի: — 4. Հայդիի մէջ յառաջ եկած շաքարը՝ Մարդինիք կղզւոյն շաքարին հետ նոյն է, միայն քիչ մը տեսակն աւելի աղէկ է: Աս կղզիէն տարին 72,000 կենդինար անգործ ու 52,000 կենդինար կաւով զտուած (terre)

շաքար կ'ըլլէ, որոնք տասը կենդինար ծանրութեամբ տաւ կառներով դուրս կը խաւրուին:

Բ. Մարդինիք, կուատուլի, եւ ուրիշ քանի մը Գաղղիայի վերաբերեալ կղզիներուն մէջ երկու տեսակ շաքար կը հանեն, անգործ շաքար եւ կաւով զտուած (terre) շաքար: Աս ետքի տեսակը շատ ընտիր է ու Հաւանայի շաքարէն վար չիմնար: Տասը կենդինար ծանրութեամբ տակառներու մէջ կը գտնուի: Ամբողջ կղզին երուն տարեկան շաքարի բերքը մէկ միլիոն կենդինար, ըստ մեծի մասին կաւով զտուած շաքար է, որն որ Գաղղիա կը տարուի:

Գ. Արեւմտեան Հնդկաստանի Բրիտանական կղզիներն ընտիր անգործ շաքար կը մատակարարեն, որոնք աղնիւ, միջակ ու խիստ դեղին, խիստ ու աղնիւ գորշ եւ հասարակ տեսակներու կը բաժնուին: Ճամայիգայ տարին $1\frac{1}{2}$ միլիոն կենդինար, Անգիկուա 200,000 կենդինար, Պարպատու 170,000 կենդինար, Կրանատա 240,000 կենդինար, Ս. Լուչիա 60,000 կենդինար, Մոնֆերրա 50,000 կենդինար, Գապագոյ 110,000 կենդինար, Տամինիք 50,000 կենդինար, Ս. Վիլհելմ 230,000 կենդինար, Ս. Բրիտանիա 15,000 կենդինար, Երրորդութիւն (Թրինիտատ) $1\frac{1}{2}$ միլիոն կենդինար շաքար յառաջ կը բերեն: Աս կղզիներէն ելած անգործ շաքարի տեսակները դրեթի իրարու հետ նոյն են, եւ ընդհանրապէս գաղղիական դեղին ու գորշագոյն եւ Հաւանայի շաքարէն աւելի ընտիր ու հաստ հաստ են. իսկ աղնիւ ու աղէկ տեսակ Ճամայիգայի ու Երրորդութեան շաքարները՝ Հաւանայի աղնիւ դեղին ու հասարակ ճերմակ տեսակին հետ հաւասար յարգ ունին:

Հարաւային Ամերիկայի մէջ Անդիալոց ունեցած երկիրները գրեթէ վերայիշեալ կղզիներուն բերած շաքարը յառաջ կը բերեն, անոր համար ալ առուտորի մէջ քիչ կը զանազանին: Էստեքուէպոյ տարին 18,000 կենդինար, Տէմերէրի 130,000 կենդինար, Պէրայիտ 10,000 կենդինար ըստ մեծի մասին ընտիր ու գորշագոյն անգործ շաքար կը մատակարարեն:

Դ. Հոլանտացոյ՝ Ամերիկայի ու Արեւմտեան Հնդկաստանի մէջ ունեցած երկիրները, գլխաւորաբար Սուրինամ, Գուրասոպոյ, Ս. Էստադէոս եւ Ս. Մարդին, զանազան տեսակ գորշ ու դեղնագոյն շաքար յառաջ կուգայ: Գեղին տեսակը Ճամայիգայինին հետ նոյն է, Սուրինամի գորշագոյնը, ուսկից տարին 360,000 կենդինար շաքար կ'ըլլէ, Ճամայիգայի գորշագոյն տեսակէն աւելի ընտիր է. իսկ ետքի երեք կղզիները տարին 40,000 կենդինար դուրս կը հանեն, որն որ Մարդինիք կղզւոյն գորշագոյն տեսակին հաւասար կը գտնուի:

Ե. Դանիական Արեւմտեան Հնդկաստանի Ս. Թովմաս, Ս. Խաչ ու Ս. Յովհաննէս կղզիներէն մեծ քանակութեամբ դեղին ու գորշ շաքար կը հանեն, որոնք ընդհանրապէս Ճամայիգայի շաքարէն ստորին, իսկ Տէմերէրի շաքարին հաւասար են: Բոլոր կղզիներուն տարեկան բերքը 200,000 կենդինար է:

Զ. Պրագիլիայէն Էւրոպա շատ շաքար կը խաւ-

րուի. եւ թէպէտ աղէկ մաքրուած չըլլալուն համար՝ Հաւանայի շաքարէն հետագաս կ'ըլլայ, բայց Արեւելեան եւ Արեւմտեան Հնդկաստանի քանի մը տեսակներէն նախագաս կը համարուի: Ասոնց տեսակները Պրազիլայի այլեւայլ գաւառներուն համեմատ կը զանազանին. երեւելի տեսակներն են. 1. Սերդադի շաքարը, որն որ երկրին ներքի կողմերէն կու գայ եւ ամենէն ընտիր տեսակն է, ուստի եւ առուտուրի մէջ քիչ անգամ կը հանդիպի: — 2. Ռիոյի շաքար, որն որ Ռիոյ-ճանէյ-րոյէն կու գայ եւ առջինէն ստորին է, ձերմակ, դեղին ու դորշ գոյնով: — 3. Պահիայի շաքարը ձիշգ Ռիոյ-ճանէյրոյին հետ նոյն է, եւ անոր պէս, 12—20 կենդի-նարնոց տակաւներու մէջ կը գտնուի: — 4. Բեռնամպուրդի շաքարը, որն որ առաջիններէն աւելի ստորին է, եւ աղէկ մաքրուած չըլլալուն՝ մէջէն քիչ քանակու-թեամբ զուտ շաքար կ'եղլէ: — 5. Մարանհայի շաքար, որն որ Պրազիլայի ամենէն ստորին տեսակն է:

Ե. Հարաւային Ամերիկայի մէջ վերջին ժամանակ-ները շաքարի մշակութիւնը շատ յառաջ գացած է, սա-կայն հազիւ բնակչաց բաւական ըլլալուն՝ քիչ քանա-կութեամբ Եւրոպա կը խաւրուի. հասարակօրէն Պրազի-լայի շաքարին հաւասար կը դասուի եւ գրեթէ անոր յատկութիւններն ունի: Ասոր երեւելի տեսակն է Կու-այանայի շաքարը: Նոյնպէս Հիւսիսային Ամերիկայի հա-

րաւային գաւառներուն մէջ, գլխաւորաբար Լուիզինիա, Ֆլորիտա, Գեորգիա շատ անգործ շաքար կը պատրաս-տեն, բայց գրեթէ ամենեւին Եւրոպա չիխաւրուիր, վասն զի երկրին մէջ յառաջ բերուածը բաւական չըլլալէն զատ, պակասօր Արեւմտեան Հնդկաստանէն կը լեցընեն: Լուիզինիայէն միայն՝ ուր հիմայ գրեթէ 2 միլիոն կեն-դինար կը հանեն, երբեմն երբեմն Գաղղիայի նաւահան-գիստները կու գայ: Մէկալ գաւառներուն մէջ յառաջ բերուած շաքարը՝ ամէնը 60,000 կենդինարի կը հասնի:

Ը. Արեւելեան Հնդկաստանի տեսակներուն մէջ յիշուելու արժանի են. 1. Պենարէսի շաքարը, որն որ Պենկալայի անուամբ Եւրոպա կու գայ: — 2. Սիամինը՝ չոր, հատ հատ ու ձերմակ գոյնով կ'ըլլայ, գորշագոյնն ու դեղնագոյնը գուռն ուրեք Եւրոպա կը խաւրուի: — 3. Գանդոնի կամ ճենական շաքարին ալ միայն ձերմակ տեսակը կը գտնուի, որն որ Պենկալայի ու Սիամի տե-սակներէն աւելի ընտիր է: — 4. Ճաւայի շաքարն Արեւ-ելեան Հնդկաստանի ամենէն ընտիր տեսակն է, գորշ, դեղին ու ձերմակ գոյնով: — 5. Մանիլայի շաքարը, Փի-լիպպեան կղզիներէն կու գայ, գոյնը ձերմակ, դեղին ու գորշ է: Ընդհանրապէս լաւութեան նայելով՝ Պրազի-լայի ստորին տեսակներուն հաւասար կը դասուի:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

ՐԱՐՈՅԵԼԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

— Այնպէս կը կարծէք, իսկ մայրս աւարդեալք բանի տեղ չի գտներ: Ասկից ուրիշ՝ ուղիւ ալ ըլլայ, չի կրնար ինք զինքը բռնել ու իր անցեալ կեանքը չսխառա-կել, երբ որ ներկան այնպէս տխուր կը տեսնէ: Ինծի շատ անգամ բռած է որ համբերեմ, յուսացընելով որ իմ ժամա-նակ ալ կու գայ.....

Յայտնի է որ Հեղինէ չէր կրնար եր-ջանիկ ըլլալ այնպէս տուն մը՝ ուր ստի-պուած էր ամէն օր աստնիկ ու ասոնց նման խօսքեր լսել: Իրօք ալ շարաթէ մը ետքը միտքը դրան որ հոնկից ելլէ: Բայց երբ որ Պր. Ռիշարտոյ աւ որոշումն իմացաւ, զին-քը մնալու յորդորեց: Մարդս ամէն տեղ կրելու վիշտ կ'ունենայ, ըսաւ. ուստի աւ-ելի աղէկ է՝ որ փոխել չկրցածին համբերէ, քան թէ ինք զինքը փտանդի մէջ դնէ՝ աւելի գէշին պատահելու:

Բայց Մոնրուպէրեան ապարանքին մէջ Հեղինէին վիճակն աւելի տաղտկացուցիչ ընդուն էր: Իշուարը նաւապետին վար-մունքը, որն որ ամէն կերպով կը ջանար անոր աչքը մոռնելու, թէեւ օրիորդը շատ անգամ իրեն կը հասկըցնէր որ աւ բանս իրեն սրջափ անհաճոյ է: Յորքը միայն ան էր թէ Կարոլոս եղբայրը, որն որ քիչ մը ետքը ծնողացը բովոյ պիտի դար, իր ներ-կայութեամբը զինքը պատշաճ չափի մէջ կը պահէ, եւ քոյրն ալ՝ քիչ մը աւելի խել-քով վարուելու կը յորդորէ: Աս ակնկա-լութիւնը կը հիմներ՝ նոյն երիտասարդին

բարութեան ու աշխուական վարմանց ա-մենուն տուած գովեստներուն վրայ:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Մոնրուպէր սեպուհին տխուր ու նուա-ղեալ հաշուներուն մէջ ուրախութեան նշոյլ մը փայլեցաւ, երբ որ մը ամու-սինն իրեն աւետեց որ հետեւեալ օրը Կա-րոլոս օրդին պիտի տեսնէ: Հեղինէ մտա-ծելով որ այնպիսի առթի մէջ օտարա-կանի մը ներկայութիւնն այնչափ հաճոյ չըլլար, հրաման խնդրեց որ նոյն օրը Պր. Ռիշարտոյին տունն անցընէ. սրուն սիրով հաւանութիւն տուաւ տիկինը:

Երբ որ երկուսը Հեղինէ ապարանքը դարձաւ, դռնապանն աճապարեց Պր. Կա-րոլոսին դարձուտն իրեն աւետեց: Նոյն աւետիսը կրկնեց տան հողաբարձու կինն ալ, որուն հետ Հեղինէ ստեպ հաճու-թեամբ կը խօսակցէր, որովհետեւ ընկե-րական ու սիրալի կին մըն էր:

Կասկածելով որ Պր. Կարոլոս մօրն ու քրոջը քովն է, օրիորդը երկչոտութեամբ սրահին դուռը բացաւ: Իրօք ալ բարձրա-հասակ երիտասարդ մը տեսաւ, որն որ բազմոցի մը վրայ նստած՝ լրագիր կը կար-դար: Մոնրուպէր տիկինը մայրական սիրով վրան կը նայէր. իսկ Օրդանս կը զրօնուր եղբորը գեղեցիկ մազերը մատուրներուն փաթթելով ու խապոպիք շինելով:

Երիտասարդը կռնակը դրան դարձու-ցած էւ միանգամայն բոլորովին իր ընթեր-ցուածին մէջ ընկղմած ըլլալով, Հեղինէին ներս մտնելը չիմացաւ: Բայց Օրդանս զինքը տեսնելով, ոտք ելաւ եւ եղբորը ներ-կայացընելով, Կարոլոս, ահաւասիկ Պելլիով օրիորդը, գտնեց:

Գեռահասակ պաշտօնակալը նոյն ա-նունը լսելուն պէս՝ անտիկ այլայլեցաւ, որ լրագիրը ձեռքէն ինկաւ. եւ կռնակն որ դարձաւ, Հեղինէ մէկէն առջեւը տեսաւ. Ակնաղբեր բերդը հետք քանի մը հեղ տես-նուող Կարոլոս Սէն-Ռոմէն պատանին:

Ասոր վրայ խեղճ աղջիկն այնչափ զար-մացաւ, խռովեցաւ ու չփոթեցաւ, որ քիչ մը ժամանակ արձանի պէս անշարժ մնայ, առանց միտ դնելու Օրդանսին, որն որ առջեւը կեցած՝ կը հարցընէր թէ ինչ ունի:

Ի՞նչ եղաք, մէկէն ի մէկ խոյլաք, գո-չեց անդին տիկինն ալ:

Հեղինէ շուտ մը ինք զինքը ժողկեց, եւ որպէս զի իր այլայլութեան՝ Մոնրուպէր տիկինը ու օրիորդին վրայ բռած տպաւո-րութիւնը մոռցընէ, սկսաւ իրենց ցուցը-նել նոյն օրը գնած բաներու գծագրու-թիւնները, որոնք գիտէր թէ իրենց ճաշա-կին համաձայն են:

Ետքը ձեռագործն առած՝ սովորական տեղը գնաց նստեցաւ, առանց Կարոլոսին նայելու: Քիչ մը վերջը այնչափ հանդա-տեցաւ, որ կրցաւ եղած խօսակցութեան միտ դնել, աշուրներն ալ երիտասարդ պաշտօնակալին վրայ դարձընէ: Մէկ կող-մանէ գծագրութեան ձիշգ նմանութիւնը զինքը կը ստիպէր կարծելու որ անիկայ Կարոլոս Սէն-Ռոմէն ըլլայ. բայց մէկալ կողմանէ մականուան տարբերութիւնը տարակուսի մէջ կը ձգէր:

Վերջապէս վախնալով որ չըլլայ թէ մտաց խռովութիւնն իմացուի, պատճառ-մը գտնելով՝ դուրս ելաւ: Բայց Կարոլո-սին բարեւ տուած՝ աստենը՝ աղաչաւորի հայեցուածքով մը անոր նայեցաւ, իբրեւ թէ խնդրելու համար որ գաղտնիքը չսոյ-

տնէ, եւ երկուստարդին աշուրներէն միտի-
թարութեամբ տեսաւ՝ որ միտքն իմա-
յած է:

Հեղինէ կը բաղձար որ ընթերի չիջ-
նայ, բայց վախճանով որ անով Մոնրոպէր
տիկնոջ առիթ կու տայ կասկածի երթա-
լու, միտքը փոխեց: Միայն կերակրոյ առնէ
բոլոր ջանքն ի գործ դրաւ որ վարմունքին մէջ
սովորականէն տարբերութիւն չցուցնէ:

Սեղանի վրայ կարողութիւն դիմացը նստած
բլայով, անոր կերպարանքին վրայ հաս-
տատուն նշան մը կը փնտռէր, որով հա-
մազուի թէ Պարսկական հովտին առան-
ձնութեան մէջ զինքը միտքով արող պատա-
նին է: Աս անտարակուսելի նշանն ան
վարկէն նշմարեց, երբ որ սեղանէն ելած
ժամանակնին սեպուհն անոր ըսաւ. կա-
րոյս, քովէս մի բաժնուիր. դիտես որ
քովս եղած ասնեղ՝ ինք զինքս երջանիկ կը
համարիմ: Նոյն ատեն կարոյս քաղցը
ժպիտով մը հօրը մօտեցաւ, իրեն թէ
ուզելով իմացնել որ միշտ պատրաստ է
իրեն հնազանդելու, որով իր պղտիկու-
թեան կերպարանքը կատարեալ Հեղինէին
առջեւը նկարեցաւ:

Ասով բոլոր տարակոյսը փարատեցաւ.
միայն մականուան տարբերութիւնն իրեն
զարմանք կը պատճառէր, եւ չէր կրնար
մեկնութիւն մը գտնել: Աս համադրմն
որ ստացաւ, մեծապէս կը բաղձար շուտով
հետը խօսիլ, որպէս զի աղաչէ որ հետն
իրեն անձնութեամբ վարուի: Վասն զի Մոն-
րոպէր տիկնոջ չէր գիտեր մօրը գլուխն ե-
կած դժբախտութիւնները. իր բարձրա-
մտութեամբն ու անդալայութեամբը չէր
ուզած տեղեկանալ թէ ազնուական օ-
րիորդ մը ինչ պատճառներէ ստիպուած
էր դատարանի պաշտօն վարելու: Իսկ
սեպուհը եւ ոչ իսկ անունը գիտէր:

Հետեւեալ օրը՝ երբ որ բոլոր ընտանի-
քը պարտէզը կը պտուղէր, կարոյս իրենց-
մէ բաժնուեցաւ, եւ նամակ գրելու պատ-
ճառաւ ներս մտնելով, շուտ մը սրահը
գնաց, ուր կարծէր թէ զՀեղինէ կը գրա-
նէ: Իրօք ալ զինքը հոն տեսնելով, քովը
մօտեցաւ, եւ բարեւ տալով՝ ձեռքն անոր
երկնցուց:

Հեղինէ բարեւն առաւ, բայց այնպէս
ձեւացուց՝ իրեն թէ ձեռք երկնցընելը
տեսած չըլլայ:

Հեղինէ, ըսաւ. կարոյս այլալեւով, ին-
ծի նեղացած էք:

Օրիորդը խօսիլ ուզեց. բայց երկուս-
տարդը ժամանակ չթողուց:

Կաղաչեմ, Հեղինէ, բաժն մտիկ ըրէք:
Գուցէ ծնողացս առջեւը զձեզ ճանչնալ
չպայանելուս վրայ նեղացած ըլլաք: Բայց
ինծի անանկ երեւցաւ թէ դուք ալ կը
բաղձար որ զձեզ անանկալ մեր տան մէջ
տեսնելուս վրայ ունեցած այլալեւութիւնս
չպայանեմ:

Այնպէս է, իրաւունք ունիք, պատաս-
խանց Հեղինէ, եւ կարծեմ հարկ չկայ
զրուցեմ թէ ինչու համար կ'ուզեմ որ
պղտիկութեան ժամանակ մեկգլմիկ ճանչ-
նալիս ծածուկ մնայ:

Ուրեմն ծնողքս ձեր ուլ եւ ուսկից
եկած ըլլաք չե՞ն գիտեր:

Ուսկից դալ չե՞ն գիտեր. իսկ ուլ
ըլլաք՝ նոյն իսկ ես չեմ գիտեր:

— Ինչ կ'ըսէք, ստուգիւ զիս դար-
մանքի մէջ կը ձգէք...: Կրնայի՞ արդեօք
համարձակել առ խօսքերուն մեկնութիւնը
նոյրերու:

— Պարոն, պղտիկութեան ժամանակը
ինծի ցուցուցած բարեկամութիւնիդ թող
չիտար որ ձեզմէ գաղտնիք ունենամ: Ար-
դէն դժբախտութիւններուս մեծ մասը
գիտէք. մնացածն ալ իմանալու իրաւունք
ունիք:

Ասոր վրայ Հեղինէ անոր պատմեց մօրը
մահն ու անկից ետքը գլուխն եկածները:

Եւ զձ օրիորդ, գուցէ կարոյս: Բայց
ինչու ետեւէ չինկար իշխանութեան ձեռ-
քով գտնելու ան թշուառական կինը՝ որն
որ զձեզ ամէն օգնութենէ զուրկ թողու-
ցեր, անկալութիւնիդ պարագի հաներ է:

— Մէյ մը վասն զի չէի ուզեր չարեաց
դիմացը չարիք հատուցանել: Մէյ մ'ալ՝
վասն զի իշխանութեան դիմուել համար
ինք զինքս ճանչցնելու էի: Բայց պէտք է
որ վախճամ ընտանեացս թշուառութեան
պատճառ եղող մարդէն:

— Եթէ կ'ուզէք առ բանիս հոգն ին-
ծի թող տուէք: Թէպէտ քրիստոնէական
սէրը մեզի կը պատուիրէ որ թշնամիին
սիրենք, բայց անիրաւութիւն կրած ժա-
մանակին մեր իրաւունքը պահանջելն ալ
չարեղութիւն: Մարդերնիդ չափազանց երկիւ-
ղածութեամբ մը չէ ուզեր դատաստանա-
րաններուն դիմել. բայց մենք ալ պէտք
չէ որ անգործ կենանք եւ իրաւունքնիդ
պահանջելէն հրաժարինք: Հաւատացէք,
օրիորդ, վախճած վտանգնիդ՝ ձեր կարծա-
ծին չափ մեծ չէ. եւ եթէ նոյն իսկ թա-
գաւորին դիմել պէտք ըլլայ, ես անձամբ
իրեն կը ներկայանամ:

— Իսկ եթէ թշնամիս զօրաւոր մէկն է:

— Անիկայ հոգ մ'ընէք: Բաները զրու-
ցած աստիճանիս հասցընելէն յառաջ՝ կը
շնամա՞ աղախինիդ գտնել: Ինք միայն
կրնայ առ գաղտնիքն երեւան հանել: Իսկ
զինքը գտնելու համար՝ յառաջ որ այսպի-
սի առիթներու մէջ ոստիկանութեան բա-
նեցուցած սովորական միջոցները բաւական
կ'ըլլան:

Հոս կարոյս ստիպեցաւ խօսքն ընդմի-
ջելու, որովհետեւ ծնողքը պարտեղէն վեր
կ'ելլէին: Ուստի զՀեղինէ բարեւեց, եւ
շուտ մը ծնողացը ներս մտնելու դրան դի-
մացի դռնէն դուրս ելաւ:

Հեղինէ ալ քիչ մը ետքը խօսքը գնաց,
ուր երկայն ժամանակ ընկղմած մնաց կա-
րոյսին հետ ըրած խօսակցութենէն մտքին
մէջ ծնած խորհրդածութեանց մէջ: Նոյն
մտածմունքն զինքը հանց հոգաբարձու
կինը. եւ երկուքը մեկտեղ սկսան կարո-
յսին վրայ խօսիլ: Օրիորդը չկրնալով
հետաքրքրութիւնը բռնել, խօսքին մէջ
անտարբերութեամբ մը հարցուց թէ նոյն
պաշտօնակալին սովորական անունն ինչ է:

Թէպէտ Մոնրոպէր սեպուհին որդին է,
պատասխանեց կինը, բայց սովորաբար Սէն-
Ռամէն կը կոչուի, իր հօրաբորջը՝ մեռած
ատեն Բրովանի մէջ իրեն ժառանգու-
թիւն թող տուած մէկ երկրին անունաւ:
Երբ իսկ երեց եղբայրը՝ Լիդուարդ նաւա-
պետը բուն ընտանեաց անունը կը կրէ:

Աս մեկնութիւնը Հեղինէին այնպէս
բնական երեւցաւ, որ ըրած հարցման վրայ

ամբչցաւ, եւ շուտ մը խօսքն ուրիշ նիւ-
թի փոխեց:

Կարոյս Հեղինէին հետ այնպէս կը
վարուէր իբրեւ թէ իրեն բոլորովին ան-
ծանօթ մէկն ըլլայ, այս ինքն մեծ քաղա-
քավարութեամբ ու ծանրութեամբ: Հե-
ղինէ ալ իր կողմանէ զինքը յառաջագոյն
ճանչցած ըլլալն այնպէս ծածուկ կը պա-
հէր, որ Մոնրոպէր տիկնոն ու Օրդանս
շուտ մը մոռցան ստաջիւն անգամ զկա-
րոյս տեսած ժամանակը զգացած այլալ-
ութիւնը: Իրկուքն ալ կը զգուշանային
որ առանձին տեղ մը մեկտեղ չգտնուին:

Տան մէջ ամէն բան սովորական ըն-
թացքով յառաջ կ'երթար: Միայն, ինչ-
պէս Հեղինէ կը յուսար, Լիդուարդ նաւա-
պետը չէր համարձակեր եղբորը առջեւն
իրեն հետ յառաջուան պէս վարուիլ. իսկ
Օրդանս իր ընդունալական խորհուրդ-
ները յայտնելու մէջ մեծ զգուշութիւն
կ'ընէր:

Նոյն միջոցներուն որբ օրիորդը մեծ ու-
րախութեամբ պատճառ մ'ունեցաւ: Ատէլ
Նիմ հասնելով, մօրեղբօրն ու անոր ա-
մուսնոյն հետ քիչ մը տեսնուելուն պէս,
Մոնրոպէրեան ապարանքը բարեկամին այ-
ցելութեան եկաւ:

Ինչ երջանկութիւն, գուցէ Հեղինէ,
բաղուկները բանալով եւ զԱտէլ գորովով
սրտին վրայ ճնշելով. ալ գրեթէ յուսա-
հատած էի զքեզ տեսնելու: Այնչափ ժա-
մանակ կայ որ կը հաւալեմ:

Իրարմէ բաժնուեցին վեր հաղել եր-
կու ամիս եղաւ, պատասխանեց Ատէլ
քաղցը ժպիտով մը:

— Այնպէս է. բայց ժամանակը շատ
երկայն կ'երեւայ սպասողին, մանաւանդ
երբ որ անանկ վիճակի մէջ կը գտնուի,
որուն մէջ կամ քիչ եւ կամ ամենեւին
ոչինչ միտքովութիւն կ'ունենայ:

— Ուրեմն վիճակիդ վրայ գոհ չե՞ս:

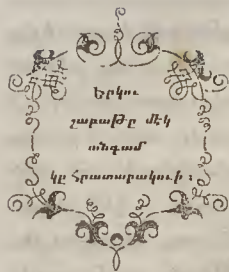
— Աստուած չընէ, որ տրտունջ ընեմ:
Ըստ բաւականին աղէկ եմ: Բայց կը խոս-
տովանիմ, որ թէեւ ձեր տունը երբեմն
ուհարութեան պատճառներ կ'ունենայի, ի
վերայ այս ամենայնի եթէ կարելի ըլլար՝
հիմակուան վիճակս ան ատենուանին հետ
սիրով կը փոխէի, առանց միտ դնելու հոս
ընդունած առատ թօշակիս ալ:

Անկէ վերջ Հեղինէ գտնուած տան
անձինքը բարեկամին նկարագրեց, իր մար-
դասիրական բնասորութեամբն անոնց պա-
կասութիւնները չափաւորելով: Իսկ կա-
րոյսին վրայ մեծ գովեստով խօսեցաւ:

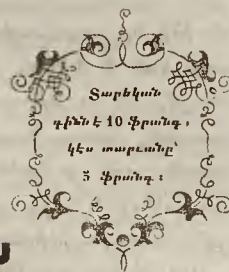
Ատէլ շատ զարմացաւ, երբ որ իմացաւ
թէ նոյն պաշտօնակալը՝ զՀեղինէ Ակնադ-
բեր բերդին պատէն վար ինկած ատենը
վերջընող երիտասարդն է:

Հոս խիստ քիչ դրամունք ունիմ, ը-
սաւ Հեղինէ՝ երբ որ Ատէլ իրմէ կը բաժ-
նուէր. օրեր կ'ըլլան որ գործքէ բոլորովին
ազատ կ'ըլլամ: Ուստի, սիրելի՛ Ատէլ,
իրարու հետ շատ տեսնուինք, կամ դու
ինծի եկուր, կամ ես քեզի գամ, որով
կրնանք՝ հոս ամէն օր լրածներէս աւելի
օգտակար բաներու վրայ խօսակցիլ:

Ասոր վրայ Ատէլ շատ ուրախացաւ:
Իւ իրօք ալ շարժթ չէր անցներ՝ որ եր-
կու երեք անգամ իրար չտեսնէին:



ԵՐԻՄԱՅ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 15.

1862

Ե. ՀԱՏԱՐ



Սխառնեալ
նստնագաց գերիները :

Իմակուան ժամանակս ընդհանուր խօսակցութեան նիւթերէն մէկն եղած է, Հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ Նահանգաց պատերազմը, որուն կատարածէն կախուած է նոյն կողմանց ապագայ վիճակը: Եւ թէպէտ մարդ չհաւանի ոմանց կարծիքին՝ որոնք նոյն պատերազմին յաջողութենէն կամ չաջողութենէն յառաջ դալու հետեւութիւնները չափազանց կերպով կը մեծցնեն, մինչեւ կ'ըսեն թէ բովանդակ մարդկութեան վրայ պէտք է որ ազդեցութիւն ունենայ, բայց եւ այնպէս պէտք է որ տեսնէ թէ շատերուն համարածին պէս ալ բոլորովին աննշան դէպք մը չէ. ուստի եւ աւելորդ չ'ըլլար անոր վրայ մանրամասն տեղեկութիւն ունենալը: Եւ նոյն իսկ խնդիրն ալ ըստ ինքեան կնճռեալ ու ծանրակշիւ եւ ըստ հետեւորդի հետաքրքրական է:

Աս Ամերիկեան պատերազմը՝ հասարակօրէն իբրեւ պարզ ուսմակպետական ձեռնարկութիւն մը կը նկարագրուի, որուն վախճանն ըլլայ՝ Գաշնակցութեան ամէն նահանգներուն մէջ քաղաքային իրաւանց հաւասարութիւն խոթել, ամէն անձի հաւասար ազատութիւն տալ, եւ ստացուածոց կողմանէ ու մարդկային ընկերութեան մէջ պատուական համարուած իրերուն նկատմամբ հաւասար մասնակցութիւն հաստատել: Բայց ասիկայ զանազանութեան կարօտութիւն ունի: Ստղծ է՝ Միաբանեալ Նահանգներուն շատերն աւելի ուսմակպետական սկզբանց կը հետեւին, եւ աս սկիզբն իրենց մէջ հետզհետէ աւելի ընդհանրանալու եւ զօրանալու վրայ է, սակայն ուրիշ տիրող սկիզբ մ'ալ կայ, որուն վրայ թէեւ քիչ անգամ կը խօսուի, բայց նոյնպէս իրական ու աչքի զարնող է. այսինքն է տիրապետելու սկիզբը: Նոյն Միաբանեալ

Նահանգներուն ուսմակպետական ըլլալուն վրայ տարակոյս չկայ. բայց ան նահանգներուն հարաւայինները՝ թէպէտ սահմանադրութիւննին ուսմակպետական սկզբունքներով լեցուն է, բայց իրենք՝ ըստ պիտու նշանակութեան բառին՝ ուսմակպետական կոչուելու իրաւունք չունին, այլ եւ աղնուպետական ու սաստիկ խիստ աղնուպետական: Իրենց մէջ ստացուածքի իրաւունքը, ինչպէս նաեւ օրէնքներէն շնորհուած ուրիշ ամէն իրաւունքներն ու առանձնաշնորհութիւնները, միայն քանի մը ընտանեաց ու անոնց յաջորդներուն վրայ ամփոփուած են. իսկ մնացեալ ժողովուրդը՝ չէ թէ միայն ամէն քաղաքական ու ընկերական արտօնութիւններէ զուրկ է, այլ տիրող մասը զինքը խիստ հպատակութեան, ծառայութեան ու գերութեան մէջ կը բռնէ: Արտօնացեալ դասին ամէն մէկ անձն իրաւունք ունի՝ իր հարստութեան համաձայն՝ անթիւ անհամար մարդիկներ գնելու, իրեն ստացուած ընելու, եւ օրէնքը զինքը միշտ անոնց վրայ իբրեւ բացարձակ տէր կը ծանչնայ:

Այսպէսով նոյն հարաւային Նահանգաց բնակիչները երկու կարգի կը բաժնուին, այսինքն՝ Ազատ մարդիկներու եւ Գերիներու: Ազատներն ամէն կողմանէ իրարու հաւասար ըլլալով, կրնայ ըլլալ որ գերիներու բազմութեան տէր եղողը՝ մեծ նախանձաւորութեամբ ու հաստատութեամբ ազատութեան ու հաւասարութեան պաշտպան ելլէ: Բայց նոյն ազատութիւնն ու հաւասարութիւնը որոնք համար է. միայն իր արտօնացեալ դասին կամ իրեն պէս ազատ եղողներուն համար: Իսկ անդին արտօնացեալ չեղող դասին կամ գերիներուն մշտապէս գերութիւնը՝ բնութեան օրինաց պէս անփոփոխական բան մը համարուած է: Ասկէ աւասիկ, այսինքն աղնուպետական ու ուսմակպետական սկզբանց իրարու հետ խառնուած ըլլալէն, փրթած է Ամերիկայի հիմնկուան պատերազմը: Որչափ որ մինչեւ հիմայ ուսմակպետական կողմնակցութեան անդամները, իրենց սկզբանց խաղաղ եւ ըստ արտաքին կերպարանաց հսկայաքայլ յառաջդիմութիւնը տեսնելով, նոյն սկզբանց դործադրութիւնը յաջողցուցած կը համարէին, այնչափ ալ զարմացմամբ տեսնուեցաւ որ աս յառաջդի-

մութիւնը շատ չափաւորեալ, ժամանակաւոր ու երկբայական է եղեր: Վասն զի վերջապէս Ռաժմկապետութիւնն ու Տիրապետութիւնը դիմացէ դիմաց ծակատած, յուսահատական ու կատաղի պատերազմ մը սկսան, որն որ իրենց բոլոր երկիրը յաւեր եւ յապականութիւն կը դարձնէ, եւ բովանդակ աշխարհքին մտադրութիւնն իրեն գրաւած է: Բուն խնդրոյն աւելի լուսաւորութիւն տալու համար, պատշաճ կը սեպենք իսկզբանէ մինչեւ հիմայ, Ամերիկայի գերեաց վրայ տեղեկութիւն մը տալ:

Ա. Գերութեան սկզբնաւորութիւնը:

Հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ Նահանգաց մէջ գերեաց գործածութիւնը առաջին անգամ 1620ին սկսաւ: Նոյն տարին Հոլանտական Նաւ մը ճէմդըն քաղաքին առաջին անգղիացի գաղթականներուն քսան Սեւամորթ ծախեց: Աս գաղթականութիւնը 1607ին հիմնուած էր Լոնտոնի ընկերութեան մը ձեռքով՝ Վիրգինիայի ճէմդ գետին քովը: Անգղիայի Յակոբ Ա. թագաւորը նոյն ընկերութեան հրաման տուած էր յիշեալ երկիրը շէնցընելու. եւ ընկերութիւնը սկսաւ աւելի վաճառականութեան ու մշակութեան ետեւէ ըլլալ: Ամէն մէկ գաղթական տասը սղեւինով 100 արտավար երկիր կ'առնուր. եւ եթէ նոյնը մշակելու ըլլար, դարձեալ նոյնչափ մ'ալ կ'ընդունէր: Նոյնպէս դրսի երկիրներէն եկողներուն 100 արտավար երկիր կը բաժնուէր. իսկ ով որ իր ծախքովը շատ մը գաղթականներ բերելու ըլլար, ամէն մէկուն համար հարկւարական արտավար երկիր կ'ընդունէր: Ասկէ յորդորուելով՝ ամէն կողմանէ մարդիկ գունդագունդ հոն կը վազէին, որով գաղթականները քիչ ժամակուան մէջ սաստիկ բազմացան:

Բայց եկողներուն ինչ տեսակ մարդ ըլլալուն ամենեւին միտ չգրուեցաւ: Ասոնք, կ'ըսէ, Սմիթ Նաւապետը՝ որն որ քանի մը տարի նոյն գաղթականութեան կառավարն եղած է, մեծաւ մասամբ անգործ ու ծոյլ մարդիկներ էին, որոնք իրենց կենաց մէջ գործել ինչ ըսել է, չէին գիտեր: Տասը աղէկ գործավար մէկ օրուան մէջ աւելի գործք կրնային գործել, քան թէ ասոնցմէ տասը հոգի մէկ շաբաթուան մէջ: Սմիթ զիրենք ծեծով ու բռնութեամբ գործելու կը ստիպէր: Թէպէտ մէկ օրուան աշխատութիւնն նին՝ իրենց մէկ շաբաթուան պարէնը ճարելու բաւական էր, սակայն եւ այնպէս անոնց մեծ մասն աւելի յանձն կ'առնուր անօթութիւն կրել՝ քան թէ գործել: Սմիթին անկէ հեռանալէն ետքը՝ ուտելաց պակասութիւնն ան աստիճանի սաստիկացաւ, որ հասարակ մարդիկ քանի մ'օր յառաջ իրենց մեռուցած ու թաղած վայրերէն մը մարմինը գերեզմանէն հանելով կերան: Վերջապէս իրենց մեծ մասն աս խեղճութեան չկրնալով դիմանալ, սկսաւ ծովահենութիւն ընել. մնացածներն ալ ցրուելու վրայ էին, մէկ մ'ալ Անգղիայէն իրենց օգնութիւն եկաւ: Սիր

Թովմաս Ֆէյլ Նաւապետը 300 գաղթական եւ ուտելիք բերաւ: Ասկից զատ՝ հետն օրինաց դիրք մ'ալ բերած էր, որն որ անմիջապէս հրատարակուեցաւ, եւ որուն համեմատ՝ գործել չուզողին պատիժը մահ էր: Աս օրինաց աղբեցութեամբ քիչ ժամանակուան մէջ գաղթականութիւնը նորէն հոգի առաւ, կենդանացաւ. միայն նոր գաղթականք չէին գար: Ուստի Լոնտոնի ընկերութիւնը կառավարութեան աղերսագիր մը տալով, խնդրեց որ իրեն խել մը չարագործներ ու պատժապարտներ տայ, Վիրգինիա խրկելու համար, որուն սիրով հաւանեցաւ թագաւորը: Հետեւեալ տարին ճէմդըն փոխադրուեցան, Պրայտուէրի ու Նիուէգի բնտնորուն չարագործները, որոնք բաւական բազմաթիւ եղած կ'երեւան. վասն զի 1683ին արուած տեղեկութեանց համաձայն՝ ասոնք գաղթականաց կէսը կը կազմէին: Վիրգինիա՝ որն որ նոր էլտորատոյ (Ոսկենահանգ) մը կը համարուէր, զարհուրանաց երկիր մը դարձած էր, որմէ նոյն իսկ չարագործները կը սարսափէին: Սմիթ կը հաստատէ որ շատ պատժապարտներ, որոնց Վիրգինիա երթալու եւ կախաղան հանուելու մէջ ընտրութիւն ընելն ազատ թող կը տրուէր, ետքինը կ'ընտրէին:

Գաղթականութիւնն աս խեղճ վիճակին մէջ կը գտնուէր, երբ որ, ինչպէս վերը յիշատակեցինք, 1620ին առաջին անգամ Սեւամորթ գերիներու խումբ մը ճէմդընի վաճառանոցն երեւցաւ: Գաղթականութեան նոյն ատեն գտնուած վիճակը՝ գերեաց մուտք գտնելուն շատ նպաստաւոր եղաւ: Վիրգինիայէն սկսեալ՝ բոլոր մէկալ հարաւային գաւառներուն մէջ գերեաց գործածութիւնը մեծ ընդունելութիւն գտաւ. վասն զի ամէն կողմ նոյն հարկաւորութիւնը կը տեսնուէր: Մէրիլէնա, Հիւսիսային ու Հարաւային Կարոլինա, ծոյլ գաղթականներ հաստատուած էին. ուստի իրենց կենաց պահպանութեան համար՝ գերեաց գործելն անհրաժեշտ հարկաւոր կը սեպուէր: Միայն Գէորգիա ի սկզբան բացառութիւն ուղեց ընել, վախճալով որ երկրին մէջէն ճերմակները պակսելով, Սեւերը չտիրեն, ու անկէ ետքը երկիրը խռովութեանց ու մատնութեանց ասպարէզ չըլլայ: Բայց վրան շատ չանցաւ, գերեաց գործածութիւնը հոն ալ թոյլ տրուեցաւ:

Թէպէտ նոյն ժամանակները՝ հարաւային ու հիւսիսային գաւառներուն մէջ գերեաց նկատմամբ դեռ հակառակութիւն չկար. բայց ան ատենէն ասոր փոքր մէկ հետքը կը նշմարուի: Յակոբ Ա. թագաւորը երկու հրովարտակով Լոնտոնի ընկերութեան հրաման տուաւ որ Ամերիկայի մէջ, մէկ հիւսիսային ու մէկ հարաւային գաղթականութիւն հաստատէ: Առաջին իր կենդրոնը Փլիմութ պիտ'որ հաստատէր ու 40—45 լայնութեան աստիճաններուն տակ գտնուած երկիրները պիտի տարածուէր. իսկ երկրորդը՝ որն որ Վիրգինիան ընկերութիւն կոչուեցաւ, 34—39 լայնութեան աստիճաններուն տակ գտնուող երկիրները պիտի շէնցընէր: Վիրգինիան ընկերութեան առաջին անգամ

գաղթականներ խաւրեւէն վեց ամիս ետքը, Փիլիմթի ընկերութիւնն ալ իր առաջին գաղթականները խաւրեց, որոնք քէնսիպէք գետին ծովը թափած տեղը ցամաք ելան, ու հոն Ս. Գեորգ ամրոցը շինեցին: Բայց արտաքոյ կարգի սաստիկ ու խիստ երկայն ձմերուան եւ ուրիշ զանազան դժբախտ արկածներու պատճառաւ, գաղթականութիւնը յաջող ելք մը չունեցաւ. գաղթականներուն մեծ մասը գարնան նորէն Անգղիա դարձաւ: Անկէ ետեւ ալ նոյն գաղթականութիւնն առանձնականաց ձեռքը մնաց: Սմիթ նաւապետը՝ որն որ չէմզղընի գաղթականութեան նկատմամբ շատ անուանի եղած էր, նոր գաղթականութիւն մը հաստատելու դիտաւորութեամբ, Փէննըպս-գըդ-Պէյի ու Գէք Գըտի մէջի ծովեղջերները պտըտեցաւ, ու Անգղիայի թագաւորէն առած առանձին հրովարտակով մը հոն հոր Անգղիա անուամբ գաղթականութիւն մը հաստատեց:

Ասով Ամերիկայի մէջ Անգղիացւոց ունեցած բովանդակ երկիրները նորէն երկու մաս բաժնուեցան, հոր Անգղիա ու Վերգինիա. որն որ գրեթէ հիմակուան գերի չունեցող ու գերի ունեցող երկիրներուն սահմանը կը կազմէ: Ստոյգ է՝ հոր Անգղիայի մէջ ալ գերեաց գործածութիւնը մտաւ, բայց սակայն ետքէն վերցուեցաւ, ինչպէս վարը պիտի տեսնենք: Նոյն գերութեան հոն սկսելուն ժամանակը ճիշդ որոշելը դժուարին է. եւ թէպէտ գաղթականութեան հաստատուելուն եւ գերեաց համար տրուած օրէնքներուն ժամանակին իրարու ունեցած համեմատութենէն՝ կ'երեւայ որ շատ կանուխ սկսած ըլլայ, բայց Վերգինիայի պէս տարածուած ու հասարակ եղած չէր:

Նոյն ժամանակները գերեաց նոր կարգ մ'ալ ելաւ, որն որ աւելի հիւսիսային գաղթականութեանց մէջ կը գործածուէր: Ասոնք ինքնակամ ծառայք կամ Փրկանաւորք (Intended-servants, Redemptioners) կը կոչուէին: Աս անուամբ կ'իմացուէին ան մարդիկ՝ որոնք իրենք զիրենք երրորդի մը իշխանութեան տակ կը ձգէին, անոր ծախքովը զանազան տեղեր խրկուելու եւ ազատակամ ծառայութիւն ընելու պարտաւորութեամբ: Անգղիա մասնաւոր աս տեսակ վաճառակուներ կային, որոնք հոնտեղէն ճերմակ ծառաներ կը գնէին, ու գաղթականութիւնները խրկելով՝ կը ծախէին: Աս վաճառականութիւնը մինչեւ ութնետասներորդ դարուն մէջերը կար: Իսկզբան ասոնք ալ գերիներէն մեծ տարբերութիւն մը չունէին. բայց ետքէն զանազան ազատութիւններ ընդունեցան: Ծառայելու ժամանակին եօթը տարւան ամիսիւնեցաւ, որմէ ետքը ազատ թող կը տրուէին ու կրնային ստացուածքի տէր ըլլալ: Բայց ընդհանրապէս միշտ աղքատ մնացին, եւ մինչեւ յեղափոխութեան ժամանակը ստորին ժողովրդեան մէկ մասը կը կազմէին:

Պէտք չարդարանալ:

ԱՆԵՐԿԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հերիք:

(Վերջ)

Ինչպէս վերն ըսինք, մինչեւ հոս յառաջ բերուած լեռները կամ կազմութիւնները՝ առաջին շրջանէն զատ՝ ջրային զօրութեամբ ձեւացած են, եւ ընդհանուր առումով կ'ըսուին Նեպոնեան վերին, որոնց ընդհանուր նշանն աս է՝ որ խաւ խաւ են ու գործարանաւոր մարմիններու մնացորդ ունին: Իսկ առաջին շրջանին նիւթերը կամ լեռները կ'ըսուին Պրոպոնեան կապոնիւն, այսինքն՝ Ընդերկրեայ կրակին սկզբնական հանգարտ գործողութեամբ գոյաւորած: Բայց ասոնցմէ զատ՝ երեւելի լեռանց կարգ մ'ալ կայ, որոնց սկիզբը թէպէտ նմանապէս երկրի ներքին կրակէն է, սակայն անոր բռնի եւ ուժգին զօրութեամբ վեր բորտկալովը՝ ասոնք ալ կ'անուանուին Հրաբխային կամ Հեփեոպեան կապոնիւն. իսկ աս տեսակ լեռները կ'ըսուին Հրաբուխ, Հրաշուռ, Հեփեոպեան վերին, որոնք Նեպոնեան կազմութեանց պէս ոչ կարգաւորեալ խաւեր, ոչ ալ գործարանաւոր մարմիններու քարացեալ մնացորդ ունին:

Հրաբուխ լեռները հասարակօրէն կոնաձեւ կամ պիստակաձեւ են, եւ իրենց վերի ծայրը բաժակաձեւ կամ ձագարաձեւ բերան ունի, որ խառնարան կ'ըսուի. բայց շատ անգամ հրաբխի մը վերի խառնարանէն զատ կամ անոր գոյուէլէն ետքը՝ կողերուն վրայ պլեւայլ տեղեր նոյնպիսի բերաններ կը բացուին, եւ հրաբխին կոնաձեւ երեւոյթն ալ քիչ կամ շատ կը փոխեն: Հրաբուխները թէպէտ բուն հողազնդիս կենդանական վառարանին շնչահանները կամ ծխաններն են, սակայն աս ալ ստոյգ է՝ որ իրենց աղբեցութիւնը սաստկացնելու կ'օգնէ նաեւ ջուրը. գէթ մինչեւ հիմակ եղած գննուածութիւններէն կը տեսնենք որ հրաբուխները միշտ ծովու մօտ են, իսկ ցամաք երկրին ներքին կողմերը միայն մասրած հրաբուխներուն նշմարանքը կայ:

Հրաբուխներուն բռնիկին ու դուրս նիւթ տալը կ'ըսուի Հրաշնութիւն, Ժայթքում: Շատ անգամ ասոնք երկայն ատեն իրենց հրաբխային զօրութեան ուրիշ նշան չեն ցուցնէր, բայց եթէ կողմնական խառնարաններէն դուրս շոգի, ծուխ ու բոց փչելով, ու նաեւ երկրի տակ որոտական բոմբիւն մը հանելով. սակայն երբ որ ներքին բոմբիւնն ու երկրաշարժը վերջին աստիճանի կը սաստկանայ, երկրիս մէջ եռացեալ նիւթերը հասարակօրէն դուրս կը բորտկան: Ան ատեն հրաբուխ լեռն անգագար կը ստանի, թանձր գոլորշիք, ծուխ ու հրեղէն սիւներ կ'երեւան, մէյ մը սաստիկ միմիկ անձրեւ կուգայ, մէյ մը խոշոր քարեր մղոններով հեռու կը նետուին, երբեմն ալ հրաբխին բերնէն ջրի հեղեղներ կը պարպուին: Ասիկց ետքը կը սկսի լեռն ի վար գետօրէն վաղել զանազան նիւթերէ բաղադրուած հեղուկ հրային զանգուած մը, որ Նաւա կ'ըսուի. ասիկա թէպէտ կամայ, բայց անդիմադրելի ուժով կը յառաջանայ, իր ընթացքին մէջ կամ մինչեւ ծով կ'երթայ ու հոն ահագին խոխովով կը թափի, եւ կամ կը սառի կը մնայ:

լաւան շատ հեղ մէկ քանի մըն հեռու կը ծաւալի, առջեւն հանդիպածը կը լափէ կը տողորէ, եւ մանաւանդ գիշերը բոլորովն բոցազոյն ու իբր թէ հրեղէն գետ մը կ'երեւայ: Երբեմն ամիսներ անցնելէն ետքը՝ հազիւ քիչ մը կը պաղի: Ասիկայ կատարեալ սառելու եւ պնդանալու որ ըլլայ, պարունակած նիւթերուն համաձայն՝ կերպ կերպ եւ հասարակօրէն սեւ քարեր կը գոյսնան, իսկ փշրած ու հոլ դարձած լաւան շատ անգամ խիստ բերրի կ'ըլլայ: Ղաւային երեսի փրփուրը քարանայ նէ, կու տայ շեշաքար կամ Մնկաքար:

Հրաշնութեան անանջատ ընկերն է Երկրաշարժը կամ Սառնութիւնը, որն որ երեք տեսակ երերում ունի, այսինքն՝ մէյ մը գետինը շիւղ շիտակ կամ ուղղորդ շարժմամբ գէպ ի վեր կը մղուի ու նոյն շիտկութեամբ վար կ'իջնայ, երկրորդ՝ գետինը մէկ կողմանէ մինչեւ մէկայ կողմը կոհակածեւ շարժմամբ կը սասանի, եւ երրորդ՝ ուղղորդ եւ կոհակածեւ շարժմանը մէկտեղ կը պատահին, որով շրջէն կամ պտուտական սառնութիւն մը կ'ըլլայ. վերջին երկուքը ամենէն սոսկալիներն են: Թէ հրաշնութեան եւ թէ գետնաշարժին բուն պատճառը կը համարուի երկրի ներքին ջերմութիւնը կամ կենդանական հուրը:

Հրաբուխներն ու գետնաշարժներն իրենց պատճառած դանաղան աւերներէն զատ՝ լեռանց նկատմամբ ալ երեք գլխաւոր ազդեցութիւն ունին: Ա. Երկրի մէջ հալած ու վառած ամբաւ նիւթը բուռն զօրութեամբ գէպ ի վեր մղուելով՝ շատ անգամ գետնին շիտակ ու անլեւ երեսը կ'ուռեցընէ ու կ'առնէ սաստիկ վեր կը բարձրացընէ, որով շատ լեռներ կը գոյսնան, ասոնց վերի ծայրը խառնարան մ'ալ բացուելով՝ կ'ըլլան հրաբուխ լեռ. իսկ իրենց մէջի հալած ահագին զանգուածը սառելով ու խտանալով՝ տեսակ տեսակ ժայռեր ու խիստ քարեր կը ձեւանան, ինչպէս խայտակոճ (Porphyre, «օմֆի մերմեր»), սեւակոճ, (Basalte, «էյաֆ մերմեր»), ալաւոյ քար (trachyte) եւ այլն: — Բ. Հրաբխային նիւթերը բռնկելով դուրս բորակալու ատեն՝ ջրային զօրութեամբ ու կանոնաւոր խաւերով արդէն շինուած լեռներուն մէջ շատ հեղ կը մտնեն, ու վարէն վեր մղուելով՝ անոնց հարթ շարքերը կ'աւրեն, իրարու կը խառնեն, եւ կամ անոնց մէջ ծամբաներ ու ծակեր բանալով՝ գէպ ի վեր կը քալեն, ասոնք են լեռանց Երակները, որոնց մէջ կամ տեսակ տեսակ քար կ'ըլլայ եւ կամ մետաղ: — Գ. Երկրաշարժը գետնին տակէն կոհակածեւ յառաջ երթալով՝ լեռանց գօտիներուն արտաքին երեւոյթն ալ կոհակածեւ կ'ընէ, լեռանց մէկուն գիւրը վեր վերցընելով, մէկաւրն չվերցընելով կամ վար իջեցընելով, որով լեռանց գօտին շարունակելէ մը կ'ունենայ:

Հրաբուխները չէ թէ մինակ հրային նիւթ, հապա նաեւ գոլորչիք, տիղմ ու ջուր կը ժայթքեն, ինչպէս 1840ին Մասիան ալ բորակաց: Բոլոր երկրի վրայ 160 — 180 կենդանի հրաբուխ կը համարուի, որոնց մեծ մասը հարաւային Ամերիկայի, Ասիայի ու Աւստրալիայի մէջ է: Եւրոպայի երեւելի հրաբուխներն են Վեսուվ,

Ետնա ու Հեկլա: Իսկ մարած հրաբուխներն անհամար են. Հայաստանի հիւսիսային լեռնակողմն ալ ժամանակաւ առանկ հրաստաններուն մէկն էր:

Լեռանց մէջի զարմանալի բաներուն մէկն ալ անխռոշներն են, որոնք Այն՝ կամ Այր կ'ըսուին: Ասոնք գլխաւորաբար կը գտնուին կրային լեռանց մէջ, եւ կրաքարին լուծուելով կամ հրաբխային զօրութեամբ ուրիշ տեղ տարուելով ձեւացած են: Ասոնց շատերն այլեւայլ բաժիններ, խորին անդունդներ, լճեր եւ վտակներ ունին, որոնք տեղ տեղ ժամերով ծամբայ կ'ընեն: Ասոնց մէջ գրեթէ միշտ կայ շթաքար (stalactite, կաթելով սառած քար), գազաններու ոսկրանք, հովի հասնք, մանաւոր տաքութիւն կամ ցրտութիւն, սառոյց եւ այլն: Ասոնցմէ ոմանք շատ բնագործակ են ու ծայրերին գետ տեսնուած չէ: Ամենէն երեւելիները կը գտնուին, Թրիեստի մօտ (Ատելպերկ), Անտիպարոս կղզոյ վրայ, Անգլիայի Քասդրլէն, Քիրքաէլ տեղուանքն ու Հիւսիսային Ամերիկայի Քէնդուքքի նահանգին մէջ:

Երկրի մը համար լեռները մեծ մտադրութեան արժանի եւ օգտակար են: Նախ՝ երկրին բնական գեղեցկութիւն եւ մարդիկներուն ալ զուարճալի տեսիլ ու վեհ գաղափարներ կու տան, որով բնակչաց բնութեանը վրայ ալ ազդեցութիւն կ'ընեն. ուր գաշտաց միօրինակութիւնը ձանձրութիւն կը բերէ: Երկրորդ՝ մարդու հարկաւոր եղած աղիւ ու հասարակ մետաղներն ու հանքերը կը մատակարարեն: Երրորդ՝ օդը կը մաքրեն ու կը բարեխառնեն: Չորրորդ՝ լեռներն անտառախիտ որ ըլլան, աղէկ փայտ տալէն զատ՝ առատ ջուր ու գետ կը բխեն, որովհետեւ թէ գետնէն ելած, թէ երկինքէն տեղացած խոնաւութիւնները կ'առնեն, կը ժողվեն կը պահեն, ու հետզհետէ ջուր կը բաշխեն: Անոր համար անտառադէտները լեռանց վրայի անտառները կտրելու մէջ շատ զգուշութիւն կ'ընեն. վասն զի եթէ մէկէն ի մէկ խիստ շատ կամ բոլորովն կտրեն, անտառին բնական կերպով պահած խոնաւութիւնը չորնալով, մէյ մ'ալ հոն ծառ բուսցընելը շատ գոյաւորին կամ անկարելի կ'ըլլայ. դարձեալ անձրեւ եկած ատեն՝ ջուրը բռնելու տեղ չըլլալով, անկարգ ուխտով լեռն ի վար կը վազէ ու մեծ վնասներ կ'ընէ, եւ շատ վազուն ջրերուն աղբիւրն ալ կը ցամաքի:

ՔԱՆԱՍԱՐԱՅԻՆ

Չանձրացողի պոչերն:

()ը մը լրագրի մը համար հատուած մը դրելու դժգոհ էի, եւ խել մը ժամանակ մտածելէն ետեւ, մէկէն աշխոյժս բռնելով՝ մտայ խորհուրդները սկսայ թղթի վրայ անցընել: Հազիւ թէ մէկ երկու երեւ բան լմնցուցած էի, մէյ մ'ալ դուռս զարնուեցաւ, եւ մարդ մը ներս մտաւ, որուն հետ ծանօթացած էի՝ շաբաթ մը յառաջ ակմբի մը մէջ հետն երկայն խօսելու անխոհեմութիւնն ընելով: Ինք նոյն ժամանակ՝ առանց հրաւի-

րուելու՝ ինծի խոստացած էր որ անգամ մը այցելու-
թեան կու գայ:

Արդ աս ինքնահրաւեր Պարոնը ծիծաղ երեսով
ինծի մօտեցաւ, թօթուեց ձեռքս՝ զորն որ ես իրեն չէի
երկրնցըներ, եւ իմ թիկնաթու մը հրամցընելու մտա-
ծելէս յառաջ՝ ինք արդէն նստած էր:

Ասոր վրայ քիչ մը նեղացայ, բայց կը ջանայի որ
գոնէ արտաքուստ չցուցնեմ. ուստի ես նախ խօսա-
կցութեան սկիզբ ըրի: Արդգայի որ աշխոյժս կը մարեր,
եւ հետը բերած գաղափարները մաքիս մէջէն մէկիկ մէ-
կիկ աներեւոյթ կ'ըլլային: Արծես թէ գրիչս ու
թղթերս զիս ետեւէս կը քաշէին: Նայի՜նք՝ կարելի է
հիմայ կ'երթայ, կ'ըսէի ինք իրենս. անտարակոյս խոհե-
մութիւն ունի, կը տեսնէ որ գործքիս արդեւք կ'ըլլայ:
Բայց ան չէի մտածեր թէ խիստ քիչ մարդիկ այն խո-
հեմութիւնը կ'ունենան: Իմ մարդս երթալու վրայ խօսք
չէր ընէր: Քսան ըսկէ անցնելէն ետքը՝ խօսակցութիւնը
զգալապէս նուաղեցաւ: Ես սկսայ յօրանջել. ան ալ նոյն
կերպով կը պատասխանէր:

Հաստ հանգիստ կը նստուի ձեր թիկնաթուին
վրայ, ըսաւ անկող հիւրս, հանձարեղ առած մը զրու-
ցելու պէս. եւ աթոռոցն մէջ աւելի եւս բնկղմեցաւ: Ա-
հով դուրով ինք իրենս կը հարցընէի որ արդեօք պիտի
քնանայ: Բայց քունը չտարաւ. սկսաւ մատուցներովը
խաղալ: Աւելի աղէկ կ'ըլլար թէ որ քունը տանէր, որով
գոնէ քիչ մը գործելու ժամանակ կ'ունենայի:

Նայէ, նայէ, ըսաւ մէկէնիմէկ. գլանիկ ունիք
եղեր, եւ ինծի չէք զրուցեր: Աս ըսելով, վառարանիս
վրայէն հաստ մ'առաւ, հանգարտութեամբ եւ ծան-
րութեամբ մը վառեց: Ես նոյն միջոցը գործածել ուղե-
լով, դէպ ի գրասեղանս դարձայ, թղթերս սկսայ շարժել:

Ինչ կ'ընէիք, հարցուց մեր Պարոնը:

Ոչինչ բան մը, պատասխանեցի, փոքր ստիպողա-
կան հաստաւած մը կը գրէի, զորն որ լրագրի խմբագիր մը
ինծմէ աս առաւ խնդրեց:

Ասոր առանց անմիջապէս պատասխան տալու, աւ-
ելի եւս թիկնաթուին մէջն ընկղմեցաւ, եւ բերնէն
քանի մը ծխոյ ամպեր հանելէն ետքը, Յուսամ որ ձեզի
արդեւք չեմ ըլլար, ըսաւ. այնպէս չէ՞, բարեկամ:

Ես ըստ պատշաճի քաղաքավարական պատասխան
մը տուի, բայց այնպիսի կերպով մը, որմէ կրնար ներքին
զգածմունքս դուշակել. ասկից զատ՝ յայտնի եղանակաւ
ալ գրիչս դէպ ի երկայնութիւն՝ թղթերուս վրայ գրի:
Բայց ինք բան մը չտեսաւ:

Աս կերպով ձանձրացուցիչ հիւրս կէս ժամ մը
գլանիկը հանգարտութեամբ ծխեց, որ միջոցին՝ ըսած
խօսքերուն, հաղիւ միափանկ պատասխաններ կու տայի:
Երբ որ գլանիկը լմնցուց, ուրիշ մը հրամցուցի, ըսելով
թէ ճամբան գացած ատենը ծխելու համար է: Բայց ինք
գլանիկն առնելով, Հնորհակալ եմ, ըսաւ. որովհետեւ
ձեզի արդեւք չեմ ըլլար, քիչ մը ժամանակ ալ կը
մնամ: Ժամը երեքին՝ մօտ տեղերը բարեկամի մը հետ
պիտի տեսնուիմ. հիմայ դեռ երկուք ու կէսն է:

Հաստ աղէկ, ըսի բարձրաձայն. իսկ ցած ձայնիւ
վրան աւելցուցի թէ Ընդհակառակն, մեծապէս արգելք
կ'ըլլաք ինծի:

Անկէ ետքը սկսաւ առջի իրիկուն տեսած թէա-
տրոնին մանրամասն ստորագրութիւնն ընել, զորն որ ես
արտաքուստ հաճութեամբ մտիկ ընել կը ձեւացընէի,
բայց ներքուստ աշխարհքիս ամէն թատրոնըրը սա-
տանաներուն կը խաւրէի: Իսկ ինք պատմածն այն-
չափ կը հաւնէր, որ ժամանակն ալ՝ այցելութիւնն ալ
մոռցաւ: Ես թէպէտ կ'իմանայի որ ատենը կ'անցնէր,
բայց ինչպէս յիշեցընէի: Վերջապէս երբ որ թէատրոնին
ստորագրութիւնը լմնցուց, ոսք ելաւ, ժամացոյցը հա-
նեց, եւ ապշած մնաց: Ա՛հ, դռչեց, երեքը քառորդ է
անցեր. բարեկամս ձգած գացած պիտ'որ ըլլայ, ա՛լ հի-
մայ իրեն երթալս պարապ է:

Ես ալ իրեն սրտանց ցաւակից կ'ըլլայի: Վայր-
կեան մ'ալ նստեցէք, ըսի, տեսնելով որ առանց իմ
ըսելուս ալ նստելու կը պատրաստուի: Լաւ, ըսաւ, ժա-
մը չորսին ուրիշ մէկու մը այցելութեան պիտ'որ երթամ,
տունս սպասելուս, հոս ձեր քովը կը մնամ:

Անամօթը նորէն նստեցաւ. սկսաւ քաղաքական
դէպքերու վրայ շաղկապել: Իմ գործքս գծախտու-
թեամբ ետ կը մնար, եւ կ'իմանայի որ ալ պատշաճ ժա-
մանակին պիտի չկարենամ հասցընել: Մեր մարդն ուրիշ
դլանիկ մ'ալ առաւ:

Նոյն միջոցին միօրինակ դէպ ի սեղանս ու թղթերս
կողմնակի կը նայէի, որմէ կ'երեւայ թէ ներսըտութիւնս
իմացաւ, վասն զի քանի մը վայրկեան ետքը, Բարեկամ,
ըսաւ, ձեր գործքին արդեւք չըլլամ. դուք գործքերնիդ
նայեցէք, ես ալ երթամ մէյ մը գրատուննիդ աչքէ
անցընեմ:

Հնորհակալ եղայ եւ սկսայ ջանք ընել գրութիւնս
յառաջ տանելու. բայց պարապ տեղ: Գրքերս քննած
ատեն, ամէն մէկ ըսկէ գրքի մը կամ մատենագրի մը
վրայ հարցումներ կ'ընէր. երբեմն երբեմն քովս կու գար,
գրքի մը մէջէն գեղեցիկ կտոր մը կը ցուցնէր, եւ հե-
տաքրքրութեամբ ուսերուս վրայէն գրածիս կը նայէր.
վերջապէս մէկ խօսքով՝ զիս արտաքոյ կարգի անհան-
գիստ ըրաւ ու ձանձրացուց:

Մէյ մ'ալ լսեցի որ մօտաւոր ժամացոյց մը չորսին
քառորդ մնացած կը զարնէր:

Անմիջապէս այցելութիւնը միտքը բերելու փու-
թացի: Վերջապէս ճամբայ ելաւ: Բայց դռնէս ելած
ժամանակը՝ թիկնոցիս ծայրէն բռնած՝ թող չտուաւ,
մինչեւ որ ժամը ճիշդ չորս չգարկաւ: Հուտ մը խուցս ա-
ճապարեցի, կատղած, եւ ձանձրացուցիչ այցելուներու
դէմ՝ բարկութեան խօսքեր արձակելով: Բայց այնչափ
ուշացած էի, որ կորուսած ժամանակը տեղը բերելն ան-
կարելի եղաւ:

Ո՛րչափ մարդիկներ կը գտնուին, որոնք մէկու մը
այցելութեան գացած ատեննին՝ չեն նայիր թէ արդեօք
ժամանակը յարմար է, արդեօք տանտիրոջ արդեւք կ'ըլ-
լան եւ կամ զինքը կը ձանձրացընեն. որոնք չեն կրնար

իմանալ թե երբ պէտք են թողուլ երթալ, եւ ուրիշին տան մէջ այնպէս կը նստին՝ իբրեւ թե իրենց տունն ըլլաւ: Միայն իրենց զուարճութեան կը նային, բաւական որ եղած տեղերին իրենց յարմար գայ, ուրիշ բան աւելնելին հոգ չեն ընեն: Թե արդեօք ուրիշը կերակրէն կ'արգելուն, հոգերնին չէ. եկած տաննին՝ տանտէրը գուրս ելլելու վրայ գտան, ան ալ բանի տեղ չեն դնել. թող չեն տար երթար, մինչեւ որ բազմոցի մը վրայ ըստ պատշաճի չհանգչին, արահին մէջի գրքերն ու նկարները աչքէ չանցնեն, բոլոր ժողոված տեղեկութիւններն ու զուարճալի պատմութիւններն չպատմեն, վերջապէս իրենց այցելութեան համար յառաջունէ որոշած ժամանակին մատեմատիկական ճշդութեամբ անցած չըլլայ: Այսպիսիներն ըստ մեծի մասին դատարի ու անգործ մարդիկ կ'ըլլան, որոնք չեն կրնար հասկընալ որ մարդ երբեմն կրնայ հարկաւոր գործք ունենալ ու օրերը պարապ խօսակցութիւններէ եւ ողջունատրութիւններէ աւելի օգտակար բանի մը գործածել:

Բ Ն Ո Վ Ի Տ Ե Լ Ը Ն

Արեւոյ թնայն երեւոյթներուն շնորհիւ:

Քիմիական գործողութիւններ՝ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր:

110. Ի՞նչ է ջրածինը: — Այսինքն կազմէ մը: Վառելու գործածութեամբ կազմէ ջրածինը կը բաժանուի, որն որ ջերմութեան միջոցով թափուած անոնէն հանուած է: Բայց աս վառութեամբ կազմէ ջրածինը չէ, հապա ածխածինը, այսինքն՝ ածխածինը ու ջրածինը:

111. Ջրածինը կազմէ ի՞նչ յատկութիւններ ունի: — Ա. Մեզի ծանօթ եղող նիւթերուն մէջ ամենէն թեթեւն է. Բ. Այրող նիւթի մը մասիկնալուն պէս՝ շուտ մը կը բռնկի. Գ. Մէջը վառած ճրագ որ խորթուի, անմիջապէս կը մարէ:

Ջրածինը կազմէ հետեւեալ եղանակաւ կը հանուի: Գաւաթի մը մէջ զինկի կտորուանք կամ երկաթի խաւտոցած կը դրուի ու վրան ջրախառն ծծմբոյ թթու (հրկու չափ ջուր մէկ չափ ծծմբոյ թթու) լցնելով, գաւաթը քանի մը վայրկեան կը գոցուի. անմիջապէս ջրածինը կ'ըլլէ:

Եթէ աս կազմէ մէջ՝ վառութեամբ նիւթ մը խորթուի ըլլանք, շառաւիղն մը կ'ըլլէ: — Թե որ նոյն կազմէ շիշի մը մէջ հանելու ըլլանք, որուն անկէ խցանին մէջ բարակ խողովակ մը հաստատուած ըլլայ, աս խողովակին ծայրը ճրագ մը մտնեցունցածնուս պէս՝ կը բռնկի ու պզտիկ բոց մը կը ձեւանայ: — Գմանապէս եթէ շիշին բերանը օդադուռ մը բռնենք՝ այնպէս որ կազմէ կարող ըլլայ մէջը լցնելու, նոյն օդապարիկը կամաց կամաց կը սկսի վեր բարձրանալ:

112. Ի՞նչ է թթուածինը: — Ջրածինէն շատ աւելի ծանր կազմէ, որն որ բոցին՝ սաստիկ պայծառութիւն կու տայ ու կենդանական կենաց պահպանութեան ամենահարկաւոր է:

Թթուածինը կազմէ ջրածին հանելէն աւելի գուրս է: Ամենէն քիչ ծախքով հետեւեալ եղանակաւ կը հանուի: Գնդաւոր սրուակի մը մէջ քիչ մը խառնուելու կամ թխաքար կը դրուի, եւ սրուակին լըբանը անկէ խցանի մը միջոցով թափուած ծուռ խողովակ մը կը հաստատուի: Սրուակը կը տաքցուի, մինչեւ որ կաս կարմիր ըլլայ. իսկ բերնէն ելած ծուռ խողովակին ծայրը՝ ջրով լցուն ամանի (ընդունարանի) մը մէջ կը խորթուի: Քանի մը վայրկեան անցնելէն ետեւ, խողովակէն պղպտակներ ելլելով՝ ջրին մէջն կը սկսին վեր բարձրանալ:

Ժամէն պղպտակներ ելլելով՝ ջրին մէջն կը սկսին վեր բարձրանալ, եւ աս պղպտակները թթուածին կազմէ:

Նոյն պղպտակները հետեւեալ եղանակաւ կրնանք ժողովել: Ջրոյն մէջն անցնող պղպտակներուն վրայ ջրով լցուն հասարակ շիշ մը դնի թ վայր կը բռնուի, այնպէս որ շիշին բերանը ջրին մէջ գտնուի: Երբ որ պղպտակները շիշին մէջ կը բարձրանան, ջուրը դուրս կը վազէ. եւ երբ որ ջուրը բոլորովին կը պարպուի, դատարի երեւոյթ շիշը՝ կազմէ լցունած կ'ըլլայ: Շիշն այնպէս ջրոյն մէջ դնի թ վայր կեցած ժամանակը՝ խցանով մը օդախիտ կը գոցուի, եւ դուրս հանուելուն պէս՝ ճարպով կամ միւս միջ աղէկ մը կը ծեփուի, որով կազմէ կրնայ պահուիլ: Հետեւեալ կերպով թթուածին կազմէ ամենէն շուտ կրնայ հանուիլ: Սանդիկ մէջ չափ մը պղնձի դրսիտը նոյն չափ քլորի թթու կալիի հետ ծեծելով՝ կը խառնուի: Աս խառնուրդը հոգէ շիշի մը մէջ դնելով՝ գոցելու է անկէ խցանով մը, որուն մէջէն ծուռ խողովակ մը անցած ըլլայ: Շիշին յատակը ճրագի կամ կանթեղի ընդմէջ կը տաքցուի, որով մէջի խառնուրդէն թթուածին կազմէ կ'ըլլէ: — Խողովակը ջրով լցուն ամանի մը մէջն անցնելու է. որով կազմէ վերոյիշեալ կերպով կը ժողովի:

Քլորի թթու կալիի հասարակօրէն դեղալաճառնէ ըստ քով կը գտնուի. իսկ պղնձի դրսիտը կը շիշի պղնձի թիթեղ մը հրաշէկ բնիկէն ու պղնձեղէնէն ետեւ՝ մուրճով մը ծեծելով, որմէ ցատքող կտորները պղնձի դրսիտ են:

Եթէ կրակ կտրած ածուխի կտոր մը երկաթի թիթի մը վրայ հաստատուելով՝ թթուածին կազմէ լցուն շիշի մը մէջ խորթուի ըլլանք, սաստիկ պայծառ ըլլայ մը կու տայ, եւ նոյն իսկ երկաթի թիթի խառնուրդը կազմէ ցատքեղներով՝ կ'այլի կը տոչորի: — Եթէ մարած ճրագ մ'առնունք, որուն պատրոզը դեռ բոլորովին շիշած չըլլայ, եւ թիթի մը թթուածին կազմէ լցուն շիշի մը մէջ խորթուի ըլլանք, անմիջապէս գարձեալ կը բռնկի եւ արտաքայ կարգի գեղեցիկ լուսով կը սկսի վառուի: — Գմանապէս եթէ վառած ծծմբով թթուածին կազմէ մէջ խորթուի ըլլանք, գեղեցիկ ու կապոյտ բոց մը կու տայ. իսկ փոփոքր գրեթէ աչք չդիմանալու չափ պայծառ բոցով կը վառուի:

113. Ի՞նչ է բորակածինը: — Անտեսանելի կազմէ՝ որն որ մթնոլորտական օդին մեծ մասը կը կազմէ, եւ կենդանական նիւթերու մէջ առատութեամբ կը գտնուի: Իր սեպհական յատկութիւններն ասոնք են. Ա. Այրելի չէ. Բ. Այրման չինպատեր. Գ. Շնչառութեան յարմար չէ:

Բորակածինը կազմէ մթնոլորտական օդին հինգ մասին չորսը կը կազմէ (108): Աս կազմէ հետեւեալ բերելու աւելնէն դիւրին կերպը հետեւեալն է: Ջրով լցուն աւանի մը վրայ կտոր մը տունկ դնելու է, եւ վրան՝ ձեռնապակիէ պնակի մը մէջ՝ կտոր մը վառութեամբ փոփոքր: Բոլորին վրայ ապակեայ զանգակաձեւ ընդունարանով մը գոցելու է, բայց այնպէս որ եղանակը կատարեալ ջրոյ մէջ գտնուին: Այրող փոփոքր ընդունարանին տակը փակուած օդին թթուածինը քանի մը վայրկեանի մէջ իրեն քաշելով՝ կը սպառէ. որով եւ ընդունարանին մէջ բորակածին կազմէ առանձին կը մնայ:

Աս գործողութեան ժամանակ կազմուող եւ ջրին մէջ ընկղմող ձերմակ ծուռը՝ փոփոքրի թթու է, այս ինքն՝ օդին թթուածինին հետ կապուած փոփոքր:

114. Օդին մէջ այսչափ շատ բորակածին գտնուիլն ի՞նչ օգուտ ունի: — Աս օգուտն ունի՝ որ թթուածինը կ'անօքարացնէ, կը տկարացնէ: Վասն զի եթէ թթուածինը կազմէ անօքարացնող չըլլար, կրակն արտաքայ կարգի շուտ կը վառէր, կենդանիներն ալ շատ շուտով կը սպառէր:

115. Հասարակ կրակ մը յառաջ բերելու համար ի՞նչ նիւթեր պէտք են: — Հետեւեալ երեքը. Ջրածինը կազմէ, Ածխածինը ու թթուածինը: Աւազին երկուքն այրելի նիւթին մէջ կը գտնուին. իսկ վերջինը՝ նիւթին չորս կողմն եղող օդին մէջ:

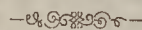
116. Այրելի նիւթի մը վառին ուսկից կը պատճառուի: — Անկից՝ որ այրելի նիւթոյն ջրածին կազը (արտաքին միջնորդով մը, զոր օրինակ՝ լուցափայտով մը գրգռուելով ու ազատ ըլլալով) օդին թթուածնին հետ կը միանայ, որով դեղին բոց մը կը ծնանի: Աս բոցն այրելի նիւթոյն ածխածին կազը կը ջերմացնէ, որն որ թթուածին կազի մեծագոյն զանգուածի մը հետ կը միանայ եւ ածխոյ թթու կազ կը կազմէ:

Այրելի նիւթոյն կազը՝ ածխաջրածին է (110): Զուտ ջրածին կազին բոցը՝ տեղայն կապոյտ է, իսկ ածխաջրածին կազինը՝ դեղին:

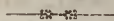
117. Ի՞նչ է ածխաթթու կազը: — Ածխածին ու թթուածին կազերուն միաւորութիւնը:

118. Կրակն ի՞նչ բանի համար ջերմութիւն կը պատճառուի: — Վառն զի քիմիական գործողութեամբ օդին եւ այրելի նիւթոյն կապեալ ջերմութիւնն ազատ կ'ընէ:

119. Այրումն օդին եւ այրելի նիւթոյն մէջ ի՞նչ տեսակ քիմիական փոփոխութիւններ կը պատճառուի: — Ա. Օդին թթուածնին մէկ մասը այրելի նիւթոյն ջրածին հետ միացընելով՝ կը խտացնէ եւ ասով ջուր կը կազմէ. — Բ. Օդին թթուածնին մէկ մասն ալ այրելի նիւթոյն ածխածին կազին հետ միացընելով՝ ածխաթթու կազ կը կազմէ:



ԵՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ



ՈՒՍՈՒՄՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՍՈՒՆԴԻՆԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐ

340 ԵՐԵՍ

ԱՌԱՋ ՆՈՐԴ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՍՈՒՆԴԻՆԻ ԺՆՈՂԱՅ ՀԱՄԱՐ

108 ԵՐԵՍ

Ի Զ. ՊՕՂՈՍ Վ. ՅՈՎԱՆՆԵԱՆՑ

ՍԽԻՐԻՈՒ ՈՒՍԺԵՆ

1862

Եթէ ամէն ուսում կամ գիտութիւն այնչափ օգտակար ու հարկաւոր կը սեպուի, որչափ մեծ ու ծանրակշիռ է իր նիւթը կամ նպատակը, իրաւամբ կրնանք ամէն ուսումնէն օգտակար ու հարկաւոր համարել Դաստիարակութեան ուսումը, որուն նպատակն է՝ տղոց կրթութեան ծանր պաշտօնին ղեկը անձինքը հրահանգել եւ նոյն պաշտօնը յաջողութեամբ գլուխ հանելու կերպը սորվեցնել: Այնչափ հարկաւոր է աս ուսումը, որչափ հարկաւոր է որ տերութեան մը հպատակները՝ հաւատարիմ ու օրինապահ ըլլան, ազգի մը զաւկները՝ բարեկիրթ ու հասարակաց օգտին անձնանուէր, ընտանիքի մը անդամները՝ պղտիկութեան ժամանակ ծնողական ու հոգեւոր, եւ մեծնալէն ետքը՝ գորովալից ամուսին ու որդեւոր եւ խնամատ ծնողք ըլլան, որովհետեւ

այս ամենայն՝ աղէկ դաստիարակութեամբ միայն կրնայ կատարուիլ:

Աս այսպէս ըլլալով, երկայն խօսքերու կարօտութիւն չունինք՝ հոս հրատարակուած երկու գրքերը մեր ընթերցողներուն մտադրութեան յանձնելու. ինչու որ անոնց միայն անունը՝ կը հրաւիրէ զամէնքը եւ մանաւանդ զանոնք՝ որոնց վեճակին կը վերաբերին, այսինքն՝ Դաստիարակներն ու Ծնողքը եւ ընդհանրապէս տղոց կրթութեան հետ կապակցութիւն ունեցող գործքի մէջ զանուորները, որ աս գրքերն իրենց առաջնորդ ու խորհրդատու ընտրեն՝ նոյն դաստիարակութեան դժուարին ու ծանրակշիռ գործքն ըստ պատշաճի եւ օգտու կատարելու համար:

Նոյն գրքերուն առաջինը, առաւելապէս ուսումնական ոճով եւ ընդարձակ կերպով՝ առանձինն դաստիարակաց համար գրուած դասագիրք մըն է, որն որ անոնց առաջնորդ, ուղեցոյց ու կրթիչ պիտի ըլլայ: Եւ ինչպէս մեծարգոյ Մատենագիրը կը զրուցէ, «Դաստիարակ ըլլալ ուզողը՝ չէ թէ միայն դաստիարակութեան պաշտօնին մէջ մտնելէն յառաջ բաւական ատեն աս առաջնորդին խորհուրդներն ընդունելու է, հապա նաեւ նոյն իսկ դաստիարակութեան ժամանակը զանիկայ յաճախ խորհրդի կանչելու... եւ անոր տուած կանոններէն նոր լուսաւորութիւն ընդունելու է»: Ուստի մենք ալ նոյն մեծարգոյ Մատենագիրն հետ «Այլ յուսանք որ դաստիարակ ըլլալ բաղձնացող անձինք, իրենց ստացած ուսումնական տեղեկութիւններէն զատ՝ դաստիարակութեան ուսման գիտութեան մէջ ալ կատարեալ հմտութիւն ու անով յաջողակութիւն ունենալը, գրեթէ ուրիշ գիտութիւններէն աւելի կարեւոր դասելով, առաջնկայ աշխատութիւննիս հաճութեամբ կ'ընդունին, օգտու կը գործածեն, եւ անով իրենց ծանր ու մեծ պաշտօնին մէջ գիւրութիւն ու օգնութիւն կը գտնեն»:

Իսկ երկրորդ գիրքը, որն որ մանաւորապէս գիւրիմաց ու պարզ ոճով առանձինն ծնողաց համար շինուած է, իրենց կը սորվեցնէ թէ զաւկներն երջանիկ ընելու եւ անոնց վրայ ուրախանալու համար, անոնց խիստ պղտիկ հասակէն սկսեալ՝ մինչեւ վերջը, հետեւին ինչ կերպով պիտի վարուին, իւրաքանչիւր հասակին պակասութիւններն ինչպէս պիտի ջանան շտկել եւ անոնց պատշաճ եղած կատարելութիւններն ինչ միջոցներով պիտի ջանան անոնց վրայ հաստատել, անոնց դաստիարակ ընտրելու ատեն ինչ զգուշութիւններ պիտի ընեն եւ նոյն դաստիարակին հետ ինչ յարաբերութեան մէջ պիտի գտնուին: Ուստի ինչպէս որ Դաստիարակութեան ուսումնաւորը՝ Դաստիարակաց համար անհրաժեշտ հարկաւոր գիրք մըն է, այսպէս ալ Դաստիարակութեան ուսումնաւորը՝ Ծնողաց համար շատ հարկաւոր գիրք է: Այսպէսով կը յուսանք որ այնչափ մեծ ընդունելութիւն կը գտնէ աս գիրքը ծնողաց կողմանէ, որչափ պէտք է որ մեծ ըլլայ՝ զաւկներն ըստ պատշաճի կրթելու համար՝ Նախախնամութենէն իրենց վրայ գրուած պարտքն աղէկ կատարելու փոյթներն:

ԲՈՐՈՅՈՒՆԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Կարողութիւն չիմ գալէն ետքը երկու-
աւոր անցած էր, մէյ մ'ալ հրամանն ընդ-
ունեցաւ որ իր գունդը դառնայ: Արդէն
քիչ մը ժամանակէ վեր ինք ցաւով աս
հրամանին կը սպասէր:

Ստուգիւ, ըսաւ, նոյն օրը Օրդանս իր
մօրը, թէպէտ զԿարողութիւն շատ կը սիրեմ,
բայց ամենեւին չեմ ցաւիւր արքունիք կան-
չուելուն վրայ: Երբեք զինքն աս անգա-
մուսն պէս տխուր չէի տեսած. հետո
պարտեալ երթալ չուզէր, եւ իր ներկայ-
ութիւնն ամէն ընկերութեանց մէջ տխուր-
ութիւն կը պատճառէ:

Ես ալ ասոր միտ դրի, պատասխանեց
տիկինը: Անանկ ալ վերեւայ որ ընկերնե-
րուն քովը դառնալու դժուարութիւն կը
կրէ: Աս նկատմամբ իր վարմունքը բոլ-
րովին հակառակ է իրեն հասակակից երի-
տասարդներուն ընթացքին: Քանիներ կան,
որոնց խիստ երկայն կու գար այսպիսի
տխուր քաղաքի մը մէջ իր անցուցած ժա-
մանակը:

— Գուցէ մեզի ունեցած սիրոյն ա-
ռաւելութիւնն է, զինքը հոս մնալու յո-
ժարեցընողը:

— Ի՞նչ զմեզ կը սիրէ, անոր վրայ չեմ
տարակուսիր. բայց զինքն անհանգիստ ը-
նդուն աս չէ:

— Տէր Ատուած, սիրելի մայր: Հիւ-
անդ չըլլայ:

— Չեմ կարծեր:

— Ի վերայ այս ամենայնի դուք ալ
գիտէք որ կուրծքն այնչափ դժուար չէ:
Սխալբոյնի օդն իրեն շատ գէշ ըրած է:
Խեղճ Կարողութիւն: — Աս ըսելով Օրդանս
սկսաւ լալ:

Այնպէս մի արտմիր, դուստր, ըսաւ
տիկինը. ապահով եմ՝ որ եղբորդ տխուր-
ութիւնը ֆիզիքական պատճառէ յառաջ ե-
կած բան չէ:

— Ուրեմն ի՞նչ է պատճառը:

— Ես ալ չեմ գիտեր. եւ որչափ ալ
գրուիս յոգնեցընեմ, ճշմարտանման բան
մը չեմ կրնար գտնել:

— Չըլլայ թէ իր ջերմեւանդութիւնն
ըլլայ, որն որ ինծի քիչ մը չափազանց կ'ե-
րեւայ: Այնչափ բարեպաշտ է՝ որ անհա-
պահ զօրաց պաշտօնական մը չիկրնար յու-
սացուիլ:

— Եթէ ըսածդ ստոյգ ըլլար, այնպէս
մտախորհ ու տխուր ըլլալը հոս գալէն ետ-
քը չէր սկսեր: Չեմ կարծեր որ յառա-
ջունէն աւելի բարեպաշտ ըլլայ, եւ եղ-
բորդէն ընդունաճնեցուն պէս խրատներ
ընդունի արքունեաց մէջ: Վերջապէս հի-
մայ իմանալ չըզգածնիս՝ որ մը անդուշտ կը
յայտնուի: Հիմակուհի մայ զիս մխիթա-
րողն ան է՝ որ Փարիզ կը դառնայ, ուր
զբօսանաց եւ զուարճութեանց մէջ հոս-
տեղս շուտով կը մոռնայ:

Մոնրոպէր տիկինը՝ որչափ որ ալ ինք
զինքը սրամիտ կարծէր, ի վերայ այս ար-
մենայնի չէր չընար որդւոյն տխրութեան
պատճառն իմանալ: Նոյն իսկ Հեղինէն ալ
շատ անգամ անոր տխրութեան ու լուռ-
ութեան պատճառը փնտռած էր, միտքը բե-
րելով թէ յառաջագոյն ինչպէս զուարթ-
ու ընկերական էր: Բայց տարակոյսը եր-
կայն չտեսէր:

Կարողութիւն ճամբայ ելլելուն օրը բոլոր
ընտանիքը մէկտեղ զինքը յուզարկելու եր-
թալով, Հեղինէն այցելութեան գնաց Պր.
Ռիշարտոյին, զորն որ ուրիշ օրէ վեր չէր
տեսած: Օրիորդն զվաճառականը սովորա-
կանէն աւելի մտախորհ տեսնելով, հար-
ցուց թէ արդեօք արտմական բան մը պա-
տահած է:

Չէ, պատասխանեց վաճառականը. մտա-
խորհ երեւնալուս պատճառն ան է՝ որ
ծանրակշիռ բան մը ունիմ ձեզի հաղոր-
դելու:

Ինծի՞, գոչեց Հեղինէն արտաքայ կարգի
ղարմացմամբ:

— Այո, եւ այնպիսի անձի մը կողմա-
նէ, որուն ձերնկատմամբ ունեցած զգա-
մունքը՝ կարելի է բոլորովին անձանօթ
է ձեզի:

— Կ'աղաչեմ, Պարոն, յայտնի կերպով
խօսեցէք: Յուսամ որ ըսելիքնիդ՝ արտմա-
կան բան չէ:

— Անոր հակառակ՝ մանաւանդ թէ ու-
րախալի բան է. բաւական որ իր կողմանէ
ընելու առաջարկութիւնն ձեզի անհաճոյ
չըլլայ: Արդէն ինծի ըսած էք թէ Մոն-
րոպէր սեպուհին պզտիկ որդւոյն տխրու-
թիւնը ձեզի մեծ ցաւ կը պատճառէ: Բայց
չէիք կարծեր որ նոյն տխրութեան պատ-
ճառը դուք ըլլաք:

Աս խօսքին վրայ սաստիկ կարմրութիւն
մը ծածկեց Հեղինէն այտերը: Իսկ Պր.
Ռիշարտոյ խօսքն այսպէս շարունակեց:

Տեսնելով որ ստիպուած էք իր մօրն ու-
քորով վէս բնաւորութեան համբերել,
մտածելով որ ձեր աղքատութեան համար
զմեզ արհամարհող ան երկու տիկնանց
հետ ծննդեամբ հաւասար էք, Պր. Կարո-
լոս ձեր վրայ ի գուր շարժեր է, եւ միտ-
քը դրեւ է որ զմեզ ան նուաստացուցիչ
վիճակն ազատէ: Աս նպատակաւ հետո
տեսնուեցաւ, եւ երկայն ժամանակ մեկ-
տեղ խորհեցանք իր դիտաւորութեան վրայ:

— Իսկ իր դիտաւորութիւնն ի՞նչ է:

— Պր. Կարոլոս իր տան կրտսերագոյն
որդին ըլլալով, մեծ հարստութիւն մը չէր
կրնար յուսալ հօրմէն: Բայց իր հօրաքոյրը
մեռնելու ժամանակ, Բրոյսնի մէջ կտա-
կաւ իրեն դղեակ մը թողուցած է, որով
կրնայ իր մեծ եղբորը հետ մըցիլ: Նոյն
դղեակը Սէն-Ռոմէնի դղեակն է, որմէ
առած է անունն ալ:

Այս ամենայն արդէն գիտեմ, Պարոն,
պատասխանեց Հեղինէն՝ քիչ մը անհամբե-
րութեամբ:

— Ի՛նչ, մնացածը չէք կուսհեր...
Բայց չէ. համառութիւննիդ թող չի-
տար: Անոր համար պէտք է որ ամենայն
ինչ յայտնի ըսեմ: Պր. Կարոլոսին միտքն
ան է՝ որ իր ձեռքն ու հարստութիւնը
ձեզի ընծայէ:

Աս խօսքին՝ Հեղինէն այլայլութենէն

գոյնը բոլորովին նետեց. քիչ մը ատեն ա-
չուրները Պր. Ռիշարտոյին վրայ սեւեւած-
լուռ կեցաւ. չկրնարով բան մը խօսիլ:
Վերջապէս ըսաւ. Եթէ Պր. Կարոլոսին
աղիւսական բնաւորութիւնը չճանչայի,
պէտք էի կարծել որ կատակ ընելէն ուրիշ
միտք չունի: Բայց չիկրնար ուրիշն դժբախ-
տութիւնը ծաղրել: Անոր համար ես ալ
պէտք է որ ծանրութեամբ պատասխան
տամ՝ այնպիսի առաջարկութեան՝ զորն որ
տարակոյս չունիմ թէ ինք ծանրութեամբ
եւ ոչ թէ կատակի համար կ'ընէ: Ուս-
տի նախ կ'ըսեմ որ եթէ ընտրութիւն
ընել պէտք ըլլար Պր. Կարոլոսին եւ ան
ամէն երիտասարդաց մէջ՝ որոնք...:
Բայց, ո՛հ, կը մոռնամ որ ես խեղճ որր
աղջիկ մըն եմ, եւ ինծի չիվայլել աս կեր-
պով խօսիլ: Պր. Կարոլոս արդէն գիտէ
որ ամենեւին հարստութիւն չունիմ, եւ
ոչ ալ անուն:

— Ասիկայ իրեն ծանօթ է. անոր հա-
մար ալ զմեզ աւելի կը սիրէ ու կը մե-
ծարէ: Արդէն կը քուշակէր որ իր առաջ-
արկութեան՝ աս առարկութիւնը պիտ'որ
ընէք. ուստի եւ կ'աղաչէ որ ասանկ աւե-
լորդէմտածութիւններով խափան չըլլաք
իր երջանկութեան, եթէ կը կարծէք որ
ինք ալ ձեր երջանկութեան կրնայ գործա-
կից ըլլալ: Միշտէս հիմայ ձեր վրայ ունե-
ցած գուրջն ու գորովը դադուռկ պահեր
է, ձեր վիճակը մեծարելով: Եւ գիտա-
լով որ զիս իբրեւ բարեկամ կը նկա-
տէք, ինծի յանձնեց որ բաղձանքը ձեզի
յայտնեմ:

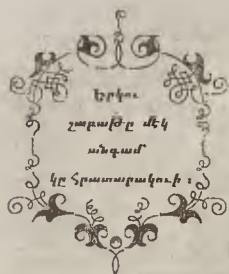
Պարոն, կրկնեց Հեղինէն, չէ թէ միայն
չեմ կրնար, հապա եւ ոչ ալ պէտք եմ
լսել այսպիսի առաջարկութիւն մը: Պր.
Կարոլոս ինծի շատ մեծ պատիւ կ'ընէ: Ես
իր յարգն աղէկ կը ճանչնամ. գիտեմ որ
այն ամենայն առաքելութիւններն ունի,
զորոնք մարդ կրնայ բաղձալ որ...:

Հեղինէն ստիպուեցաւ խօսքը կտրել, այ-
լայլութենէն չկրնարով ըսածը լմնցընել:
Յայտնի կը տեսնուէր թէ եղած առաջար-
կութիւնը ընդունելուն պատճառը ընդուն
վրայ համարում ու սէր չունենալը չէ:

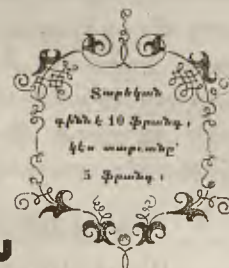
Մտքերնիդ կ'իմանամ, շարունակեց Պր.
Ռիշարտոյ. չեմ տարակուսիր որ եթէ
Մոնրոպէր սեպուհին աստիճանին ու հա-
րստութեան համամաստ վիճակի մէջ գրո-
նուէիք, իր անձնական հանգամանաց պատ-
ճառաւ առաջարկութիւնը չէիք մերժեր:
Շատ անգամ իր վրայ այնպիսի համարմամբ
խօսած էք, որ...:

Կ'աղաչեմ, Պարոն, ըսաւ Հեղինէն աւելի
եւս կարմրելով, աս պարապ խօսքերը թո-
ղունք: Գիտեմ որ Պր. Կարոլոս ձեզի
յայտնած մեծանձնական մտածմունքներն
ունի. բայց չիտեսներ արդեօք որ իր ըն-
տանիքն անոնց է հիշատակիր:

— Ինքն ալ կը ճանչնայ որ իր դի-
տաւորութիւնն ընդդիմութիւն պիտի կրէ:
Աղէկ գիտէ որ իր ընտանիքը դեմ պիտի
դնէ: Անոր համար ալ միտքը դրած չէ որ
հիմայ գրուի հանէ: Ետքէն երբ որ անկախ
վիճակի մէջ կը գտնուի, խնդիրը նորէն
առջեւնիդ կը դնէ: Հիմայ ձեզմէ ուրիշ
բան չիկրնար, բայց եթէ աս՝ որ երբեմն
իր վրայ մտածելու խօսք տաք:



ԵՌՌՌՌՍ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 16.

1862

Ե. ՀԱՏԱՐ



Միախառնեալ նախանգագ գերիները :

(Շարունակութիւնն):

Եւ ու ճերմակ գերիներէն զատ, Կարմիր գերիներ ալ կային: Ինչպէս ծանօթ է, Եւրոպացիք Նոր Երկրին բնակիչներն իբրեւ գերի կը գործածէին: Նոյն ժամանակուան բարբարոսական ու պատերազմասէր զգածմանց համաձայն, Հնդիկներու գերութիւնն իբրեւ բնական բան մը կը համարուէր: Կարմրամորթները չէ թէ միայն իրենց հայրենեաց մէջ արտաքոյ կարգի խիստ գերութեան մէջ կը պահուէին, այլ նոյն իսկ իբրեւ գերի Եւրոպա կը խաւրուէին: Քրիստափոր Կոլումբոս 500 Հնդիկ Սեւիլեա խաւրեց ծախուելու համար: Թէպէտ Սպանիայի Իզապելլա Թագուհին 1501ին հրաման հանեց որ իր իշխանութեան տակ եղած եւրոպական երկիրներուն մէջ գերիներն ազատ թող արուին. բայց Սպանիացւոց արշաւանքներուն ու պատերազմներուն մէջ ձեռք բերուած գերիներուն չորսին մէկն իրեն կը վերապահէր: Միսիսիփիի ու Նոր Ֆունսլանտի եզրները պտտող Սպանիացի բախտախնդիրներն աւելի մարդորսութիւն ընելու կը ջրաղէին, քան թէ գիտութեան օգուտ ընելու: Ասոնց օրինակին հետեւելով ուրիշ ազգերէ մարդիկ ալ թէ Ամերիկայի ու թէ Ափրիկէի ծով եզրները շարունակ անհանգիստ կ'ընէին: Հնդիկները զինուոր անոնց դէմ կը գնէին, որով գերեզմառք այնչափ մեծ յաջողութիւն չէին կրնար ունենալ. սակայն եւ այնպէս նոյն սովորութիւնն ամբողջ երկու դար տեւեց: Անգղիացիք ալ Սպանիացւոցմէ վար չէին մնար: Հնդկաց դէմ ըրած պատերազմներուն մէջ բռնուած գերիներն Արեւմտեան Հնդկաստան կը տանէին:

Գաղթականութեանց մէջ խոթուած գերիներուն գումարը ճիշդ որոշելը շատ դժուար է: Բայց եւ այնպէս զանազան հաշիւները միացընելով, հաւա-

նականագոյն կրնայ դուրսիլ որ Ափրիկէէն դաշնակցութեան երկիրները բերուած գերիները շուրջ 350,000 ըլլան: Մօտեւս հրատարակուած տեղեկութեան մը նայելով, 1754ին Հիւսիսային Ամերիկայի բնակչաց թիւը՝ 1.485,634 էր, որոնց մէջ 292,738 գերի կային: Աւելի դժուար է իւրաքանչիւր գաղթականութեանց մէջ գտնուած գերիներուն թիւը սահմանել: Ընդհանրապէս աս միայն կրնայ ըսուիլ որ ծխախոտ, բրինձ ու բամբակ յառաջ բերող հարաւային գաւառներուն մէջ գերիներն աւելի բազմութիւն էին, քան թէ Հիւսիսային գաւառները: Մերիլէնտի, Վիրգինիայի ու Կարոլինայի գերիները բնակչաց չորս մասին երեքը կը կազմէին: Իսկ նոյն գերիներուն հայրենեաց տարբերութեան գալով, զանազան ցեղէ ու լեզուէ գերիներ կը գտնուէին, որոնք յառաջագոյն իրարու անհաշտ թշնամի եղած կ'ըլլային: Աս ցեղական զանազանութիւնը՝ որն որ գերեաց իրարու հետ միաբանելու մեծապէս արգելք կ'ըլլար, եւ իրենց ապստամբութեանց դիւրաւ նուաճուելուն շատ կ'օգնէր, նոյն իսկ երեսներնուն գոյնին ու նկարագրին վրայ ալ յայտնի կը տեսնուէր: Ոմանք թխաբոյն՝ աւելի կաւկասեան ցեղին նման երես ունէին, ոմանք պղնձագոյն՝ անշնորհք ու տգեղ կերպարանքով էին, ոմանք ալ գեղնագոյն էին, քթերնին տափակ ու կզակնին դուրս ցցուած: Վերջին ցեղն ամենէն զօրաւորը կը համարուէր, եւ մեկալ երկու ցեղերէն աւելի յարգի էր: Կրօնական բաժանման կողմանէ՝ մեծ մասը բարբարոս ու հեթանոս էին, բայց կային նաեւ խել մը մահմետականք ալ:

Գերի բռնելու գլխաւոր տեղը՝ Ափրիկէի ծով եզրներն էին: Աս դժբախտներուն մէկ մասը՝ պատերազմի մէջ բռնուած գերիներ կ'ըլլային եւ կամ չարագործներ ու պարտապաններ՝ զորոնք տեղացիք կամաւ գերեզմառներուն կը ծախէին. մէկ մասն ալ խաղաղութեամբ ապրող ժողովուրդներ էին, որոնք բռնի իրենց հայրենիքէն կը յափշտակուէին: Եւ թէպէտ իրենց մեծագոյն մասը գերութեան մէջ ծնած կ'ըլլար, բայց շատերուն զարհուրելի բան մը կ'երեւար օտար երկիր տարուիլը: Զիրենք տանելու համար փոքր դիւրաշարժ նաւեր կը գործածէին, ու

րոնց մէջ դժբախտները՝ ձեռուներն ու ոտուներն իրարու կապուած, թաց ու խոնաւ տեղեր վրայէ վրայ դիզուած կ'ըլլային, եւ հազիւ չմեռնելու չափ անպիտան կերակուր կ'ունենային. այնպէս որ անոնցմէ հազիւ կէսն որոշեալ տեղերը կրնային հասնիլ:

Բ. Գերեաց վրայ օրինաց կարգաւորութիւնները:

Մինչեւ 1641 գաղթականութեանց մէջ գերութիւնը քաղաքական օրինօք դեռ հաստատուած չէր, այլ լոկ իբրեւ սովորութեամբ մտած կը շարունակուէր: Առաջին անգամ քաղաքական օրինօք հաստատուիլը՝ վերջիչեալ տարին՝ Նոր Անգղիայի մէջ սկսաւ: Նոյն ժամանակները հրատարակուած օրէնքները՝ հետեւեալ որոշումը կը բովանդակէին: Մեր մէջը երբեք գերութիւն պիտի չըլլայ, նոյն իսկ պատերազմի մէջ բռնուած գերիներն ու իրենք զիրենք կամաւ ծախող կամ ուրիշէն ծախուող օտարականք՝ աստուածային օրէնքներէ սահմանուած ամէն ազատութիւնները պիտի վայելեն: Բայց սակայն օրէնքը գերութենէ չ'ազատեր զանոնք՝ գործնք տէրութիւնն աս վիճակին դատապարտած է: Ինչպէս կը տեսնուի, աս կեղծաւորական օրէնքը չէ թէ միայն գերեաց գործածութիւնը չէր արգելուր, այլ նաեւ գերեվաձառութիւնն ալ թոյլ կու տար:

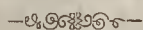
Վերգինիա՝ եթէ ոչ առաջին նահանգն եղաւ գերեաց գործածութիւնն օրինօք հաստատելու մէջ, գէթ կրնայ ըսուիլ որ հոն աս նկատմամբ դրուած օրէնքներն ամէն տեղերէն աւելի խիստ էին: Նոյն երկրին մէջ գերութեան սկսելէն հազիւ երեսուն տարի ետքը՝ սեւ ու ձերմակ ծնողքէ ծնած (mulâtre) այնչափ աղաք կային, որ խնդիր ելաւ թէ ասոնց հետ ինչպէս վարուելու է: Անգղիական օրինաց նայելով, հարազատ որդիք՝ հօր աստիճանը կամ վիճակը կ'ունենային, իսկ անհարազատներն ազատ կը համարուէին: Աս որոշումը՝ Վերգինիայի գաղթականներուն քմացը համաձայն չգալով, 1662ին նոր օրէնք մը հանեցին, որուն մէջ կ'որոշուէր որ անկէ ետքը զաւակները մօր աստիճանը կամ վիճակն ունենան: Անկէ ետքը տարի ետքը Վերգինիայի ժողովքը քրիստոնէութեան դարձող գերիներուն խնդիրն ալ լուծեց, սահմանելով որ մկրտութիւնը գերիներն ազատ չիկացուցաներ: Վերջէն զանազան անգամներէ աս օրէնքները յաւելուածներ ընդունեցան: 1682ին որոշուեցաւ որ գերիներուն զէնք կրելը, քրիստոնէի (այսինքն ձերմակի) մը դէմ՝ ձեռք վերցնելն արգելաւ է. ձեծի ատեն գերի մը մեռցնելը յանցանք չիսկսուիր, վասն զի կ'ենթադրուի որ ոչ ոք իր ստացուածքը կամաւ ապականել կ'ուզէ: Եւ որովհետեւ փախստական գերեաց թիւն երթալով կը շատնար, 1692ին օրէնք մը դրուեցաւ, որն որ փախսող գերեաց տէրերուն իշխանութիւն կու տար անոնց ետեւէն իյնալու եւ բռնելու, ոստիկանութեան ալ պատուէր կու տար որ աս գործողութեան ատեն՝ բռնող

ներուն օգնեն: Գաղթականք աս ամէն կարգադրութիւններն իրենք իրենցմէ ըրած էին. բայց Անգղիայի թագաւորին հաւանութիւնն առնուլ պէտք էր: Ուստի նոյն օրէնքները քննութեան տակ ձգելէն ետքը, 1751ին Անգղիայի թագաւորին առջեւը ներկայացուցին: Թագաւորը հաւանութիւնը ղլացաւ. սակայն անոնք մտիկ չըրին, հապա վրան քանի մը նոր յօդուածներ աւելցնելով, գործադրութեան սկսան:

Նոյնպէս մէկալ գաւառներուն մէջ ալ աս կաղապարին համաձայն՝ քիչ մ'աւելի խիստ կամ մեղմ օրէնքներ դրուեցան, որ նկատմամբ Հարաւային Կարոլինա զամէնը խստութեամբ գերազանցեց: Հոն գերութեան վաճառութիւնն ամէն երկիրներէն աւելի սովորական եղած էր: Ափրիկէէն բերուած գերիները բաւական չըլլալով, մօտաւոր Հնդկի ցեղերուն դէմ մասնաւոր պատերազմ կը բանային, որպէս զի բռնուած գերիները կարող ըլլան ծախել: Տէրութիւնը նոյն դժբախտները խումբ խումբ Արեւմտեան Հնդկաստան կը խաւրէր, ուր շաքարօղով կը փոխանակուէին: Առաջին օրէնքը տրուեցաւ 1712ին, երբ որ Հարաւային Կարոլինա՝ Հիւսիսային Կարոլինայէն բաժնուելով, ինքնակաց գաղթականութիւն մը կազմեց: Նոյն օրինաց գրքին յառաջաբանն այսպէս կը սկսի. Որովհետեւ աս գաղթականութեան կալուածներն առանց գերեաց չեն կրնար մշակուիլ, եւ գերիները բիրտ ու վայրենի բնութիւն ունենալով, տէրութեան օրինաց ու սովորութեանց չեն կրնար յարմարիլ, որն որ բնակչաց ապահովութեան ու հանգստեան համար անհրաժեշտ կարեւոր է, կը սահմանենք որ ան ամէն Հնդկներն ու գերիները՝ որոնք հիմայ կամ վերջէն իբրեւ գերի կը ծախուին, իրենց սերնդով միշտ իբրեւ գերի սեպուին: Աս խիստ յառաջաբանին համաձայն են ետեւէն եկած յօդուածներն ալ: Ով որ առանց անցագրի գերոյ մը հանդիպէր, տուժիւք պարտական էր զանիկայ անմիջապէս բանտարկել, եւ եթէ կարելի է՝ նաեւ նոյն տեղը զինքը պատժել տալ: Գերեաց խրճիթները 15 օրը մէյ մը պիտի քննուէին, որպէս զի չըլլայ թէ գաղտուկ զէնք պահած կամ բան մը գողցած ըլլան: Ամենաթեթեւ գողութիւն ընող գերին՝ առաջին անգամ խստիւ պիտի ձաղկուէր, երկրորդ անգամ՝ ճակատը խարանով պիտի պրուէր եւ կամ ալկանջը պիտի կտրուէր, երրորդ անգամ՝ քիթը պիտի ձեղքուէր, իսկ չորրորդ անգամ՝ որ գողութիւն ընէր՝ պատիժը մահ էր: Գրեթէ միեւնոյն պատիժները սահմանուած էին փախստական գերիներուն ալ: Աս օրինաց գրքին մէկ յօդուածէն միայն կրնայ իմացուիլ թէ նոյնը շինողները մարդ են. Ով որ միայն արիւն թափելու ծարաւէն կամ բարկութենէն գերի մը սպաննէր, 50 սղեռլին պիտի տուժէր. իսկ եթէ գերին ուրիշ մէկուն ըլլար, սպաննողը՝ քաղաքին գանձին 25 սղեռլին, իսկ գերոյն տիրողը՝ անոր գինը պիտի հատուցանէր: Թէպէտ աս օրէնքները 1740ին ըստ արտաքին կերպարանաց քիչ մը մեղմացան, բայց ի-

րօք աւելի խտացան, այնպէս որ մինչեւ յօդուածներէն մէկուն մէջ կը սահմանուէր, թէ գերիները դատաստանի առջեւ իբրեւ բանաւոր արջառ պիտ'որ նկատուին: Տեսաք թող պիտի չտային որ իրենց գերիները վաճառականութիւն ընեն, կարգալ գրել սորվին ու քիչ մը ազնիւ նիւթէ զգեստ հագնին: Ոստիկանութեան սպասաւոր մը կարգաւորեալ հագուած գերի մը տեսնելու որ ըլլար, կրնար զգեստներն առնուլ: Գիտմամբ գերի մը մեռցընողին պատիժը՝ 700 սղեռլինի բարձրացուեցաւ. իսկ եթէ մէկը բարկութեան ժամանակ մեռցընելու ըլլար եւ կամ շատ խստութեամբ վարուէր, միայն 350 սղեռլին կը վճարէր: Բայց խարազանով ու գաւազանով ծեծելը, խիստ պատիժներուն կարգը չէր համարուէր:

Պիտի շարունակուի:



ՎԵՐԱԿԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ

Խոսակցայի համաձայն պատմութիւնը:

(Շարունակութիւն):

Ը.

Խոսակցայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ս. Մ Ի Զ ՈՒՅ
1789—1815.

Հոս մտադրութիւննիս քիչ մ'ալ Խոսակցայի ուրիշ կողմերը դարձրեցէք: — Վերակացուաց ժողովը քանի մը ամիսէ ի վեր կ'ուզէր՝ որ Գաղղիայի զօրութիւնը Հռոմայի քահանայապետին ու Նէապոլոյ թագաւորին զգալի ընէ: Պոնաբարդէ՝ ինչպէս ըսինք՝ Վերին Խոսակցայի մէջ Ատիճէ գետին եղբրքը կամ գիծը 20 հազար զօրքով բռնած ապահովուցած ըլլալով, միանգամայն Մանդուայի պաշարման եւ Միլանի պահպանութեան համար որոշուած 15 հազար զօրքն ալ չտկարացընելով, (1796) Յունիս ամսոյն մէջ Օժրոյ զօրավարին հրամանին տակ զօրաց բաժին մը Բոյ գետն անցնիլ ու քահանայապետին երկրին մէջ Պոլոնեա քաղաքին վրայ քայլել տուաւ. նաեւ Վոպրա զօրավարին հրամանին տակ հինգ հազար զօրք ալ դէպ ի Մոտենայի երկիրը քալեցուց: Ասոր վրայ Նէապոլոյ կողմանէ Պոնաբարդէին պատգամաւորներ եկան՝ բարեկամութեան դաշինք խնդրելու: Պոնաբարդէ Նէապոլոյ վրայ քալել խոհեմութիւն չուպելով, միանգամայն վախճալով ալ որ Աւստրիացիք զինքը Ստորին Խոսակցայի մէջ ազատ գործելու չթողուն, յօժարութեամբ յանձն առաւ Նէապոլոյ հետ զինադադարի դաշն ղենել. որուն համար միայն թէութիւն դրաւ՝ որ Նէապոլոյ նաւահանգիստները Գաղղիայի նաւերուն բայ ու ազատ ըլլան, Անգղիայի օգնութեան համար խաւրուած նաւերը ետ առնուին ու Աւստրիացոց բանակին համար արուած 2400 ձիաւոր զօրքը ետ կանչուի: Պոնաբարդէ աս դաշինքը

ստորագրելուն պէս՝ Բոյ գետն անցաւ, Յունիսի 19ին Մոտենա հասաւ եւ դէպ ի Պոլոնեա ճամբայ ելաւ: Հոն որ հասաւ, թէ նոյն տեղաց եւ թէ Ֆերրարայի պառագանւորներն իր առջին գալով՝ խնդրեցին որ իրենց երկիրները Գաղղիացոց պաշտպանութեան տակ ազատ հրաժարակէ: Պոնաբարդէ իրենց առժամանակեայ անկախութիւն տուաւ, խոստանալով որ խաղաղութեան դաշինք դրուելու ատեն՝ նոյնը քահանայապետին հաստատելու տայ: Անոնց աւելի ապահովութիւն մ'ալ տալու համար Այապապոնեան (Բոյ գետին առկի կողման) անուամբ հասարակապետութիւն մը հաստատեց, որուն մասերը պիտի սեպուէին Պոլոնեա ու Ֆերրարա դաւառներէն զատ՝ Մոտենա ու Ռեճճիոյ ալ: Նոյն ատեն նաեւ Այապապոնեան (Բոյ գետին անգի կողման) անուամբ ուրիշ հասարակապետութիւն մ'ալ հրատարակեց, որուն մէջ էին Լամբարտիայի ու Վենետիկի քանի մը մասերը:

Աս դէպքերն ու Գաղղիացոց զօրաց յաւաք քալելը Հռոմայի մէջ մեծ շփոթութիւն պատճառեցին: Ծերունի քահանայապետը Պիոս Զ. իր կարգինախնորհն հետ խորհուրդ ըրաւ ու Սպանիայի Ազարա գետապանը՝ իբրեւ միջնորդ՝ Պոնաբարդէին խաւրեց: Ազարա զՊոնաբարդէ Պոլոնեա գտնելով, խնդրեց որ Գաղղիայի զօրքերը քահանայապետին իշխանութեան վնաս բերելու հնաքներ չբանեցընեն: Պոնաբարդէ, որն որ Խոսակցայի ան կողմերուն գործքերը շուտով լմնցընել կը փութար, Ազարայի միջնորդութիւնն ընդունեցաւ. բայց պահանջեց որ նախ, Պոլոնեայի ու Ֆերրարայի կուսակալութիւններն ազատ ու անկախ մնան. երկրորդ, Անգլոնա Գաղղիայի պահապան դրուի. երրորդ, քահանայապետը Գաղղիացոց քահանակի միլիոն Ֆրանք տուգանք վճարէ. եւ չորրորդ, բանակին պիտոյից համար ցորեն կամ արմաիք ու եղ կամ միս տայ. ասիկց ի զատ նաեւ հարկը հատ ընտիր նկարներ կամ արձաններ Գաղղիայի պարգեւէ: Պատգամաւորը յանուն քահանայապետին աս պայմաններն ընդունեցաւ ու Պոնաբարդէ (Յունիս. 26) Հռոմայի երկրէն ելաւ Տոսկանա անցաւ: Հոն թէպէտ բարեկամութեամբ վարուեցաւ, բայց Լիվուոյ քաղաքը պահապան զօրք թողուց, միանգամայն քանի մը Գաղղիայի գործակալներ անուանեց, որ Անգղիայի, Աւստրիայի ու Ռուսիայի վերաբերող ինչքերը ժողովն առնեն: Այսպէս քանի մը օրուան մէջ Ստորին Խոսակցայ ամեն գործքերը կատարելէն ետքը՝ աճապարեց Մանդուա դադաւ, ուր ինչպէս նաեւ Ատիճէ գետին դժին վրայ, Յունիսի վերջերը բոլոր իր զօրաց թիւը (ըստ Թիէրի) քառասունութերկու հազարի չափ ըլլալով, վերը պատմուած պատերազմներն ըրաւ ու Մանդուա տուաւ, որն որ ինչպէս գրեցինք, 1797ին սկիզբներն եղաւ:

Պոնաբարդէ Մանդուայի քով պատերազմը լմնցընելէն, եւ Վոլմդէրին հետ դրած պայմաններուն գործադրութիւնը Սերիւրիէ զօրապետին յանձնուէն ետքը, նորէն քահանայապետին երկրին վրայ քալեց. որովհետեւ առջի անգամ (1796. Յունիս.) ան կողմերն ըրած կարգաւորութիւնները հաստատ պահուած չէին: Շիտակ

Պոլոնեա գնաց, եւ հոն Գաղղիացի զօրաց ու Խաղիայի մէջ ժողոված զօրքերուն գլուխն անցած՝ սկսաւ դէպ ի Հռոմ յառաջ քալել: Քահանայապետական կառավարութիւնն աս գոյժն առածին պէս՝ ըստ կարի պատերազմի պատրաստութիւն տեսաւ: Քանի մը (7—8) հազար կանոնաւոր զօրք ու շատ մ'ալ գեղացիք Գոլն զօրապետին հրամանին տակ Գաղղիացւոց դէմ սկսան երթալ: Պոնաբարգէ (1797. Փետր. 4.) Սանիդ գետին քովէրը քահանայապետական զօրաց մէկ մասին յաղթելով՝ նոյն գետն անցաւ, Ֆաէնցա քաղաքն առաւ, եւ բոլոր երկրին մէջ ծանուցում ըրաւ որ Գաղղիացւոց միտքը՝ դիտալացիները ջարդել, կրօնի ու քահանայապետին դէմ պատերազմիլ չէ, հապա անոր քովն ըլլող չարամիտ խորհրդականները հեռացնել: Աս ծանուցումն ետքը Ֆաէնցայէն ելաւ, առանց հակառակութիւն կրելու՝ յառաջ գնաց, Ֆորէի, Չեղենա, Ռիմինի, Բեսսարոյ ու Սենեկալիա քաղաքներն առաւ: Աս միջոցիս Գոլն զօրապետը երեք հազար զօրքով Անգոնայի քով աղէկ դիրք մը բռնած, թշնամեաց գալուն կը սպասէր: Պոնաբարգէ հասաւ, աս զօրքը շրջապատեց, մեծ մասը գերի ըրաւ, բայց ամենուն ալ ազատութիւն տուաւ՝ իրենցմէ խոստում առնելով որ Գաղղիացւոց դէմ թշնամութիւն չընեն չպատերազմին: Ետքը յառաջ քալեց, Լորեդդոյի Ս. Աստուածածնայ համբաւաւոր տունը կողոպտեց, ու դէպ ի ներս յառաջելով՝ (Փետր. 13.) Գոլենդինոյ հասաւ: Պիոս Զ. հոն Պոնաբարգէին շուտ մը պատգամաւորներ խաւրեց՝ անոր հետ խաղաղութեան դաշն գնելու, որն որ հետեւեալ պայմաններով հաստատուեցաւ (Փետր. 19): Ա. Քահանայապետը մինչեւ ան ատեն Գաղղիայի դէմ ուրիշ տերութեանց հետ ըրած դաշնակցութիւններէն ետ կը կենայ, Գաղղիական հասարակապետութիւնը կը ծանշայ ու անոր հետ խաղաղութիւն ու բարեկամութիւն պահել կը խոստանայ: Բ. Հին ատեններէ վեր Գաղղիայի մէջ վրէժսէնի ու Արիստոնի վրայ ունեցած իրաւունքէն կը հրաժարի: Գ. Պոլոնեայի Գերբարայի եւ Ռոմանայի երկիրներն Այսրպագոսեան հասարակապետութեան կը թողու: Դ. Անգոնա քաղաքն ու բերդը Գաղղիացւոց ձեռքը կը մնան մինչեւ ընդհանուր խաղաղութիւն հաստատուելու ժամանակը: Ե. Ռապինոյ ու Մաչերագա դքսութեանց երկիրները, զորոնք Գաղղիացիք բռնած էին, քահանայապետին ետ կը տրուին: Բայց ինքն ալ ասոր դէմ Գաղղիացւոց 15 միլիոն ֆրանկ կը վճարէ: Զ. Պոլոնեայի զինադադարին ատենը խոստացուած գումարը կը վճարուի:

Աս դաշինքը հաստատուէն ետքը՝ Պոնաբարգէ վերին Խաղիա դարձաւ, ուսկից կ'ուզէր Աստրիայի մայրաքաղաքին վրայ երթալ: Բայց Խաղիայէն ելլելէն առաջ՝ հոն ըրած յաղթութիւններուն պտուղը չկորսնցնելու համար՝ քանի մը զգուշութիւններ ի գործ դրաւ: Սարդինիայի Կարոլոս Էմմանուէլ Դ. թագաւորին հետ (որուն հայրը վիկտոր Ամատեոս 1796. Հոկտ. 16ին մեռած էր,) դաշն դրաւ Գաղղիայի նիզակակից ըլլալու թէ իրար պաշտպանելու եւ թէ որպիսի եւ իցէ թշնամոյ

դէմ պատերազմելու համար: — Նեպոլէոն տերութեան տկարութիւնը ծանշնալով՝ անոր միայն սպառնալիք ըրաւ՝ որ եթէ Գաղղիացւոց հետ դրած բարեկամութեան դաշինքը խախտելու փորձ մ'ընէ, հասարակապետութիւնն իրեն հետ ամէն խոտութեամբ վարուելու միջոցներ կը գտնէ: — Վենետիկի հասարակապետութիւնն ալ այլեւայլ հնարքներով ու խոստմունքներով հաւանեցնելու աշխատեցաւ, որ ալ Գաղղիայի նկատմամբ չէզոքութեան մէջ չլինայ, հապա մասնաւոր նիզակակցութեան ու բարեկամութեան դաշն գնէ: Բայց հոն իր ամէն ջանքը պարապ եղաւ. Վենետիցիք իրենց չէզոքութեան մէջ հաստատ մնացին: — Քահանայապետին երկրին մէջ Պոնաբարգէին հրամանաւոր քիչ մը Գաղղիացի զօրք մնաց վիկտոր զօրավարին տակ՝ մինչեւ որ Գոլենդինոյի դաշին համեմատ որոշուած գումարը վճարուի եւ ուրիշ խոստմունքն ամբողջ կատարուին: Այսպէս ալ Գոսկանայի ու Բարմայի հետ եղած կարգաւորութիւնները նորոգելով ու ամրացնելով, զօրքը յառաջ քալեցուց դէպ ի Աստրիայի սահմանը, ուր Մարտի սկիզբները սկսաւ Կարոլոս արքիդքսին հրամանին տակ ըլլող Աստրիացւոց բանակին դէմ պատերազմելու:

Պիոս Զարուհի:

~*~*~*~

ԱՌԵՐՏԲԱՐԱՆ

Յարար:

(Վերջ:)

Յայտնի է որ գաղթականութիւններէն Եւրոպա միայն անգործ կամ թուխ շաքար կու գայ, որն որ մալթ եւ աղտոտ գոյն ու կծող համ ունի: Միայն Գաղղիայի գաղթականութեանց մէջ, ինչպէս վերը յիշատակեցինք, կերպ մը նախապատրաստական դոսա կայ, որն որ Հոլանդիէ կամ Կապընիէ (կառով զտել, terrer) կը կոչուի, վասն զի շաքարի հիւթը կաղապարի մէջ լեցնելէն եւ սուր ծայրէն ծորելի մասը վազցնելէն ետքը, վրան կարգ մը թաց կառով կը ծածկեն: Շաքարը զտելու եւ ձերմկցնելու համար բուն Եւրոպայի մէջ շաքարի զոտաւորներ (Raffinerie) կան, ուր գաղթականութիւններէն եկած շաքարը կը մաքրեն ու կը ձերմկցնեն:

Շաքարը զտելու գլխաւոր նիւթերն են՝ Կրաջուր, Հաւկիթի ձերմկուց ու Եղան արիւն. իսկ ուրիշ կենդանեաց, զոր օրինակ որթու, ոչխարի, այծի եւ այլն արիւնն աւելի վնաս՝ քան թէ օգուտ կը պատճառէ, ինչու որ ասոնց արիւնը շատ պարարտ է: Հաւկիթի ձերմկուցը շաքարն ամենէն աղէկ կը մաքրէ, կը ձերմկցնէ ու կը պնդացնէ. բայց շատ սուղ գալուն՝ քիչ կը գործածուի: Ամենէն գործնականն է եղան արիւնով ու կրաջով զտելու եղանակը, որն որ հետեւեալ կերպով կ'ըլլայ:

Սեւ շաքարն եփելու սկսելէն յառաջ՝ պղնձե կաթսայի մը մէջ կը լեցնեն, վրան կրաջուր եւ քիչ մը եղան արիւն կը թափեն, երկու մաս շաքարին՝ մէկ մաս կրաջուր հաշուելով, որպէս զի շաքարին մէջ մնացած աղտոտութիւններն իրեն քաշէ: Անկէ ետքը բո-

լոր զանգուածը չափաւոր կրակի վրայ կ'եփեն, անգա-
գար խառնելով, որպէս զի չըլլայ թէ շաքարը կաթ-
սային յատակը կպչի ու այրի: Եռալու սկսած ժամանակը՝
մաղաասւոր աղտոտ մասուէքները կը սկսին վեր ելլել
ու կաթսային եզրները ժողվել, զորոնք զգուշութեամբ
մէկգի կ'առնուին: Աս մասուէքները ստորին տեսակ շա-
քար չինելու կը գործածուին: Եւ որովհետեւ շատ քիչ
անգամ կը պատահի ու մէկ անգամով շաքարն ըստ բաւ-
ականին մաքրուի ու ձերմկնայ, անոր համար վրան նո-
րէն քիչ մը կրաջուր ու եզան արիւն լեցընելու, եւ
երեսը ժողվուած աղտը՝ պարզուտով մը առնելու է:
Որչափ որ մաքուր ու ազնիւ շաքար ձեռք բերել կ'ու-
զուի, այնչափ անգամ աս գործողութիւնները կրկնելու
է: Որպէս զի շաքարն աղուոր ձերմակ ու կապուտակի
զարնող գոյն մ'առնու, պէտք է ապուրի գգալի մը չափ
պայծառ մանրած լեզակ 40 հոխայ ջրոյ հետ խառնել,
եւ շաքարին եռացած ժամանակը վրան լեցընել:

Աս ամէն գործողութիւններէն ետքը՝ զտած շա-
քարի զանգուածն ուրիշ կաթսայի մէջ կը լեցընեն, ու-
րուն տակի ծակերը թաց լաթով կը գոցեն, եւ շաքարը
պնդանալու սկսելէն քիչ մը ետքը ան ծակերը կը բա-
նան, որ չպնդալով հեղուկը կամաց կամաց դուրս ել-
լէ: Քսանուչորս ժամ աս վիճակին մէջ կենալէն ետքը՝
քամուած շաքարը, դարձեալ կաթսայի մէջ կը լեցընեն
ու ժամ մը զօրաւոր կրակի վրայ աղէկ մը եռացընելով,
պղնձէ զով կաթսաներու մէջ կը թափեն, եւ կէս կամ
մէկ ժամէ ետքը կաղապարներու մէջ կը լեցընեն, որոնք
յառաջուրէն շաքարախառն ջրոյ մէջ թաթխուած ու
քիչ մը կեցած պիտի ըլլան: Աս կաղապարներն այլեւ-
այլ մեծութեամբ, հասարակ չիպայեցուած հողէ կամ
երկաթէ ամաններ են, որոնք սուր ծայրերնուն վրայ ծակ
ունին, զորն որ կտաւէ կամ բրդէ թաց լաթով մը գո-
ցելէն ետքը՝ տաք ու օդ չբանող խցի մէջ երեք կարգ
վրայէ վրայ կը տեղաւորեն՝ ծայրերնին դէպ ի վեր դար-
ձուցած: Աղապարի մէջ լեցընելէն յառաջ շատ ան-
գամ ու աղէկ խառնելու եւ անանկ լեցընելու է: Անկէ
ետքը լեցուած կաղապարներն աւելի բարեխառն սենեակ
մի կը տանին եւ ամաններուն վերի գոց ծայրերը կը բա-
նան, որպէս զի շաքարը վազէ, որն որ քանի մ'օր կը
տեւէ: Ասոր վրայ ամաններուն խուփերն ու սենեկին
պատահանները կը բանան, որպէս զի աւելի պնդանան:
Քանի մ'օր ալ ասանկ թող տալէն ետքը՝ շաքարի
զլուխները կամ հատորները կաղապարներէն կը հանեն,
ու խողանակով մաքրելէն ետեւ՝ ձերմակ կամ կապոյտ
թղթերու մէջ փաթթելով վաճառքի կը հանեն:

Որչափ որ անգործ կամ թուխ շաքարը լաւ տեսակ
է, նոյնչափ ալ զտուածն աղէկ յատկութիւններ կ'ունե-
նայ, այսինքն պինդ ու ձերմակ կ'ըլլայ: Իսկ եթէ յու-
սացուած ձերմակութիւնն ու պնդութիւնը չ'ունենար,
վերը ըսուած գործողութիւնները նորէն կրկնելու է:

Աս կերպով ընդունուած շաքարը Զտեալ շաքար
(Raffinade) կ'ըսուի, որուն այլեւայլ տեսակներուն մէջ
ամենէն ընտիրն Արքայական կամ Գեղձանիկի շաքարն

ու Վանաշաքարն է: Ասոնք ալ Ազնիւ, Միջակ ազնիւ,
Հասարակ ու Ստորին տեսակներու կը բաժնուին:

Զտեալ շաքարէն կաթած շաքարը, որն որ մէջը
շատ պաղած շաքար կը բովանդակէ, վերը ըսուած եղա-
նակաւ դարձեալ կը զտեն ու Մեկէս ըսուած շաքարը կը
հանեն, որն որ առաջինէն նուազ ձերմակ է ու խոշոր
բիւրեղներ ունի: Գարձեալ աս շաքարին շաքարէն ալ
կոյտ (Lump) ըսուած շաքարը կը պատրաստեն, որն որ
առաջինէն նուազ մաքուր ու դեղնագոյն ձերմակ գոյն
ունի: Ասոր շաքարն ալ զտելով՝ Խորթ կամ Ալիւրի
ըսուած շաքարը կը հանեն, որն որ ձերմակ, դեղին ու
գորշ գոյնով կ'ըլլայ: Ասկէ վաղած շաքարը շատ թանձր
ըլլալուն ալ շաքար հանելու չիգործածուիր:

Զտեալ շաքարն ելած տեղերէն՝ կը զանազանեն:
Մենք հոս միայն վաճառականութեան մէջ յաճախ
գտնուող քանի մը երեւելի տեսակները կը յիշատա-
կենք: — Անգղիայի շաքարի զտարանները՝ մեծ քանա-
կութեամբ, ձերմակ, ընտիր ու անոյշ շաքար կը հանեն,
որուն միակ պակասութիւնն ան է՝ որ այնչափ կարծր
չ'ըլլար: Գլխաւոր զտարանները կը գտնուին Լանտոն,
Պրիսթլ, Լիվերմու, Հուլ, Էտիմպուրի եւ այլն: — Հոլան-
տական զտեալ շաքարը՝ թէպէտ անգղիականին պէս
ձերմակ չէ, բայց անկէ աւելի կարծր ու հատ հատ կ'ըլ-
լայ, եւ անոր համար տեղափոխութեան ու վաճառակա-
նութեան շատ յարմար է: Ամադերտամ ու Ռոդդերտամ
ամենէն շատ զտարաններ ունին: — Բեղգիայի մէջ
շաքարի գործարաններ ունեցող երեւելի քաղաքներն են,
Անվեր, Կանդ ու Պրիսթլ: Անվերի շաքարը լաւութեան
համար շատ հռչակաւոր է: — Գաղղիա շաքար զտելու
շատ գործարաններ կան. ամենէն աւելի կը գտնուին
Օրլէան, Նանդ, Ռուան, Հավը, Մարսէյլ, Պորտոյ, Լիլ,
Լիոն, Փարիզ ու Սերասպուր: Հոն զտուած շաքարը՝ Հո-
լանտայի ու Համպուրի շաքարներուն պէս կարծր ու ա-
ղէկ բիւրեղացած չըլլալուն համար դրսի երկիրներու
մէջ այնչափ չիծախուիր: — Համպուրի զտեալ շաքարն
իր լաւութեան, կարծրութեան ու մաքրութեան համար
շատ երեւելի եղած է, եւ անոր համար ամէն տեղ, մա-
նաւանդ Գերմանիա շատ կը փնտռուի: — Աւստրիայի
մէջ գլխաւորաբար Վիեննա, Թրիեստ, Ֆիումե, Կորիցիա
եւ լաւ շաքարը, գրեթէ բնակչաց պէտքը կը գոցէ:

Բ. Ո՛րակնդեղի շաքար:

Շաքարեղեգէն ետեւ շաքար հանելու գլխաւոր
նիւթը՝ ճակնդեղն (բանջարն) է, որն որ Եւրոպա շատ
կը գործածուի: Նաբոլէոնի ցամաքային դուրսեան կամ
պաշարման ժամանակը, գրեթէ բոլոր Եւրոպայի ցամաքն
օտար նաւերու գրցուած ըլլալով, դրսէն ամենեւին ան-
գործ շաքար չէր մտներ, ուստի աս պատճառաւ ճակն-
դեղէ շաքար հանելու արուեստն աւելի եւս ընդարձա-
կեցաւ ու կատարելագործեցաւ, այնպէս որ ներկայ ժա-
մանակ Եւրոպայի մէջ գործածուած շաքարին կէօր
ճակնդեղէ հանուած է: Աղէկ ճակնդեղը՝ հարիւրին
10—12 պաղած շաքար կ'ունենայ: — Ամենէն աղէկ

ու առատ շաքարի հիւթ ունեցող ճակնդեղը՝ Սիւ-
զիայինն է. անկէ ետքը կու գան գաղղիական դաշտայինն
ու Սիւզերիայի դեղին ճակնդեղը: — Ասկէ շաքար հանե-
լու կերպը՝ շաքարեղեգէ հանելուն հետ նոյն է:

Ճակնդեղի շաքար՝ գլխաւորաբար Գաղղիա կը հա-
նեն, ուր 290 գործարանք ասոր կը զբաղին: Աւստրիայի
մէջ 100ի չափ ճակնդեղէ շաքար հանելու գործատուն-
ներ կան: Պրուշ գլխաւորաբար Մակտեպուրի ու Սի-
լեզիա գաւառներուն մէջ գրեթէ նոյնչափ գործատուն
ունի. Ռուսաստան, Բելգիա, Սաքսոնիա ալ ճակնդեղէ
շաքար հանելու շատ գործատուններ կը գտնուին:

Գ. Հացիի շաքար:

Այլեւայլ հացի ծառերուն մէջէն, որոնք ամէն
ալ քիչ շատ շաքարի հիւթ ունին, ամենէն յարմարը
Շաքարի Հացի ծառն է, զորն որ գլխաւորաբար Հիւսի-
սային Ամերիկայի Վերմոնդ, Բէնդլքի, Վիրգինիա, Նոր
Խորկ գաւառներուն մէջ շաքար հանելու կը գործա-
ծեն: Աս ծառը 50 ոտք բարձրութիւն կ'ունենայ:

Հացի ծառէն շաքար հանելու կերպը շատ պարզ
է: Փետրուարի մէջ՝ երբ ծառն ամէն ատենէն աւելի
հիւթ կ'ունենայ, ծառին բունին վրայ գետնէն $1\frac{1}{2}$ —2
ոտք բարձր $\frac{1}{2}$ մատ խորունկ երկու կամ երեք ծակ կը
բանան, ուսկից խողովակներու միջնորդութեամբ հիւթը
գրեթէ վեց շաքաթ անընդհատ տակը դուռած աման-
ներուն մէջ կը վաղէ. ծառ մը հասարակօրէն 35—40
հոնայ հիւթ կու տայ: Աս կերպով առնուած հիւթը՝
մեծ կաթսաներու մէջ կ'եփեն եւ այնչափ ժամանակ
կրակի վրայ կը թողուն, մինչեւ որ թանձր շաքար դառ-
նայ, զորն որ ետքէն կը քամեն ու երկու օր հանգարտ
կը թողուն: Ասկէ ետքը դարձեալ կ'եփեն՝ մինչեւ որ
հատ հատ ըլլայ: Աս աստիճանի հասնելէն ետքը՝ կու-
ղմներու մէջ կը լեցնեն, որոնց տակի ծակերէն՝ հեղա-
նելի մասը դուրս կը վաղէ: Աս եղանակաւ առնուած ան-
գործ շաքարը, մէկալ շաքարներուն պէս կը մաքրեն:

Աս երեք տեսակ շաքարներէն զատ՝ ուրիշ շաքար-
ներ ալ կան, որոնց երեւելիներն ասոնք են. Գ. ՆաշՏոյ
շաքար, որն որ գետնախնձորի ու ցորենի նաշիհէն (օս-
լայէն = Նէշասպայէն) կը հանուի. բայց եղեգնաշաքարին
պէս անուշ ու պինդ չ'ըլլար: Ե. Խաղողի ու մեղրի շա-
քարը, որն որ խաղողէն ու մեղրէն ելածն է: Զ. Մանա-
նայի շաքարը, զորն որ հարաւային Եւրոպա ածող մա-
նանայի ծառին բերքէն կը հանեն: Մանանան ճերմակի
կամ գեղնի զարնող գիւրափշուր, մեղրի հոտով անոյշ
գոյացութիւն մըն է: Ասոր շաքարը ճերմակ գոյն ունի եւ
ջրոյ ու գինեոյ ոգւոյ մէջ եղեգնաշաքարէն աւելի դիւրաւ
կը հալի. բժշկականութեան մէջ իբրեւ ներգործութեան
դեղ, իսկ Գաղղիա չափաւ փայլեցնելու կը գործածեն:
Է. Վաթի շաքարն առաւելապէս Հելլետտիա ու Լիթուանի-
գիա կը չինուի, եւ մինակ բժշկականութեան մէջ կը գոր-
ծածուի, եղեգնաշաքարին պէս գիւրահալ ու անոյշ չէ:

ՔԱՆՍՈՒՄԱՐԱՅԻՆ

Մենալգ, կամ ցրուած ու անմաշկի մար:

Մենալգ սանդղներէն վար կ'իջնայ, դուրս ել-
լելու համար դուռը կը բանայ, նորէն կը գոցէ. կը տես-
նէ որ գիշերնոցը դեռ գլուխն է, հաղիւ երեսին մէկ
կողմն ածիլէր է, զանկապաններն ոտուքներուն վրայ ին-
կեր են, շապիկն ալ ունոցէն դուրս կախուեր է: Ճամբան
քալած ժամանակը մէկէն կուրծքը կամ երեսը սաստիկ
հարուած մը կ'ընդունի. ամենեւին հոգ չ'ընեն որ ինչ է,
մինչեւ որ աչուքները բանալով եւ արթննալով՝ ինք
զինքը կամ սայլի մը առջեւը եւ կամ գործավարի մը ու-
սին վրայ կրած տախտակի մը ետեւը կը գտնէ: Ճա-
կատ առ ճակատ կոյրի մը զարնուելով, երկուքն ալ
կռնրի վրայ գետինը կը փռուին: Շատ անգամ կը պա-
տահի որ իշխանի մը հետ ծամբուն վրայ գիմաց դիմաց
գալով, հաղիւ ինք իրեն կու գայ, եւ կը հարկադրի պա-
տին կաշիլ, որպէս զի ծամբայ բանայ: Աչքին առջեւ
ունեցած բանը՝ հոս կը փնտռէ հոն կը փնտռէ, ամե-
նայն ինչ տակնուվրայ կ'ընէ, կը պոռայ, կը բարկանայ,
ծառանքն ետեւէ ետեւ կը կանչէ: Սրահէ մը անցած
ատեն՝ կեղծամը ջահէն կը բռնուի, կախուած կը մնայ.
բոլոր ներկայ եղողները կը նային, կը սկսին ծիծաղիլ.
Մենալգ ալ անոնցմէ աւելի բարձր ձայնիւ կը ծիծաղի,
կը սկսի փնտռել թէ որուն կեղծամն ելած է:

Քաղաքը պարտած ատեն, բաւական քալելէն ետ-
քը՝ ծամբան կորսնցուցած կը կարծէ, կը շփոթի, անցող
զացողներուն կը հարցնէ թէ ուր կը գտնուի, անոնք
ճշգիւ իր փողոցին անունը կու տան, անմիջապէս տունը
կը մտնէ, բայց կարծելով որ սխալ տուն մտեր է՝ շուտ
մը դուրս կ'ելլէ: Իշխանի մը պալատէն ելած ատենը՝
դրան առջեւը կառք մը տեսնելով, իր կառքը կը կարծէ,
մէջը կը նստի. կառապանն ալ կարծելով որ մտնողը
տէրն է, կառքը կը քշէ՝ մինչեւ տան առջեւը կը բերէ:
Մենալգ կառքէն դուրս կ'ելլէ, գաւիթը կ'անցնի, սան-
դղներէն վեր կ'ելլէ, նախասենեակը կը մտնէ, բոլոր
խցերը կը պտրտի, ամէն բան իրեն հասարակ կ'երեւայ,
ամենեւին բան մը նոր չի գտար. կը նստի, կը հանգչի, ի-
բրեւ թէ իր տունն ըլլայ: Մէյ մ'ալ բուն տանտէրը կը
հասնի. մեր մարդը ոտք կ'ելլէ՝ զինքը կ'ընդունի, հետը
մեծ քաղաքավարութեամբ կը վարուի, աթոռ մը կը
հրամցնէ, կը խօսի, կը մտածէ, նորէն կը խօսի: Բուն
տանտէրը կը ձանձրանայ ու կը զարմանայ: Մենալգ ալ իրմէ
քիչ չի զարմանար. կը մտածէ թէ, հիւրն այցելութիւնը
չափ երկայն կ'ընէ. ամէն վայրկեան կը սպասէ որ ելլէ
երթայ: Վերջապէս տեսնելով որ երթալու խօսք չկայ,
անօթութիւն ալ դնալով, զհիւրն ընթրիքի կը հրաւի-
րէ: Անիկայ ալ չլինալով դիմանալ, կը սկսի ծիծաղիլ,
եւ այնպէս բարձրաձայն կը ծիծաղի, որ վերջապէս մեր
Պարոնը թմրութենէն կ'արթնայ: Անգամ մը եկեղեցի
մտնելով՝ դրան քովը կեցող կոյր մուրացիկը սին կը
կարծէ, բռնած սկաւառակն ալ օրհնած ջրոյ աման հա-
մարելով, ձեռքը մէջը կը խոթէ, ճակատը կը տանի. մէյ

մ'ալ կը լսէ որ սիւնը կը սկսի խօսիլ եւ իրեն համար ազօթքներ կ'ընէ: Գէպ ի եկեղեցւոյն միջավայրը յառաջ կ'երթայ, հեռուէն բան մը կը տեսնէ, ծնկարան կը համարի, անմիջապէս բոլոր մարմնոյն ծանրութեամբը վրան ծռնել կ'իջնայ. տակինը կը ծռի, տեղի կու տայ եւ պուռալու ձիգեր կ'ընէ: Մենալը զարմացած կը մնայ, տեսնելով որ կարճահասակ մարդու մը սրունքներուն վրայ ծռնել իջեր է, ուսերուն վրայ կռթներ եւ ձեռուքներովը քիթը բերանը բռնէր: Ամչցած ետ կը քաշուի, ուրիշ տեղ մը կ'երթայ. ազօթք բնելու համար դրպանէն ազօթադիրքը կ'ուզէ հասնել. մէյ մ'ալ դրպանէն հողաթափ մը դուրս կ'ելլէ, զորն որ տնէն ելած ժամանակ ազօթադիրք կարծելով՝ դրպանն էր խօթեր: Եկեղեցիէն դուրս ելած ժամանակը, ծառայ մը ետեւէն կը վազէ եւ ծիծաղելով մը կը հարցնէ որ Ա. Ա. եպիսկոպոսին հողաթափը քովն է: Մենալը ծոցի հողաթափը ցուցնելով, Ահա առիկ, կ'ըսէ, քովս ունեցած բոլոր հողաթափս առ է: Սակայն եւ այնպէս մէյ մը դուրս գաննէրը կը փնտռէ եւ եպիսկոպոսին հողաթափը դուրս կը հանէ: Մենալը քիչ մը յառաջ անոր այցելութեան գացած ու հիւանդ եւ կրակարանին քով նստած դռնելով, անկէ հեռացած ժամանակ նոյն հողաթափը մէկտեղ առեր էր, կարծելով որ իր գետինն ինկած ձեռնոյն է առածը:

Խաղի ժամանակ քովն եղած բոլոր ստակը կը փորորնցնէ, եւ խաղը շարունակել ուզելով՝ քովն խուցը կ'երթայ, պահարանը կը բանայ, մէջէն արկղիկ մը կը հանէ, ուզածը կ'առնու. անկէ ետքը կարծելով որ արկղիկը նորէն տեղը դրեր է, պահարանը կ'զգլէ կ'ուզէ, բայց յանկարծակի պահարանին մէջէն հաջելու ձայն կը լսէ, կը բանայ, կը նայի որ արկղիկին տեղ՝ շուռը մէջը փակեր է: Ուրիշ անգամ մ'ալ տապալել կը խաղայ. խաղի ժամանակ ծարաւը կը բռնէ, ջուր կ'ուզէ, դաւաթը ձեռքը կ'առնու: Խաղալու կարգն իրենն է: Մէկ ձեռքը՝ տապեղուլունքի ամանը, մէկալ ձեռքն ալ ջրով լեցուած գաւաթը բռնէր է: Ծարաւը սաստիկ ըլլալով, տապեղուլունքները կը կլլէ, իսկ ջրով լեցուն գաւաթը տապալիին մէջ այնպէս սաստկութեամբ կը թափէ՝ որ գիմնայի խաղացողը բոլոր ջուր կը դարձնէ: Հեղ մ'ալ նստով զբօսանքի գացած ատեն, ծոցէն ժամացոյցը կը հանէ կը նայի, եւ շուտ մը ձեռքինին ինչ եղած ըլլալը մոռնալով, իբրեւ աւելորդ բան՝ ջուրը կը նետէ: Ինքն անձամբ երկայն նամակ մը կը գրէ, ստէպ ստէպ վրան աւաղ կը ցանէ, եւ ամէն անգամ աւաղը կաղամարին մէջ կը լեցնէ: Երկրորդ նամակ մ'ալ կը գրէ: Երկուքն ալ լմնցնելէն ետքը՝ վերնագիրը գրած ժամանակ կը սխալի: Ատենակալ կոմս մը աս նամակներէն մէկը կ'առնու, մէջը հետեւեալ տողերը կը կարդայ. Բարեկամ, թուղթս ընդունելուդ պէս՝ ինծի չոր խոտ խրկելու փութա . . . : Իսկ իր վարձակալը երկրորդ նամակը կ'ընդունի, կը բանայ, մէջը հետեւեալ խօսքերը կը կարդայ. Ամենապատիւ տէր, Ձեր բարձրութեան խրկած ամէն հրամանները հլու հպատակութեամբ ընդունեցայ . . . :

Մէկու մը բան կը հարցնէ. բայց անիկայ պատասխան չտուած՝ ինք կը ձգէ կ'երթայ: Դամբան շուտ շուտ քալած ատեն՝ ճանչուորի մը կը հանդիպի, կը հարցնէ որ տունն ինչպէս են: Անիկայ պատասխան կու տայ որ հայրը սաստիկ հիւանդ է. իսկ ինք՝ որ քալելը յառաջ կը տանէր, հեռուէն կը պուռայ Շատ ուրախ եմ: Սեղանի վրայ դտնուած ատեն՝ հացերն անդալապէս իր սկաւառակին չորս կողմը կը ժողվին. իսկ քովիններուն հաց չիմնար. նոյնպէս ուրիշներուն դանակներն ու պատառաքաղներն ալ իր քովը կը դիզուին: Սեղանի ատեն կեւրակուր բաժնելու համար խոշոր դգալ մը հնարուած է. տսիկայ նոյն դգալը կ'առնու՝ պնակին մէջ կը խօթէ կը լեցնէ, բերանը կը տանի, եւ չիկրնար զարմանքը բռնել՝ որ ինչո՞ւ արգանակը բերնէն վար բոլոր զգեստներուն վրայ կը թափի: Այլ լսես որ կը պուռայ, կը յանդիմանէ, ծառայի մը դէմ կը բարկանայ, եւ կը զարմանայ որ ծառան մէջտեղը չիդտնէր: Ո՛ւր կընայ ըլլալ, կ'ըսէ. ի՞նչ կ'ընէ, ի՞նչ եղեր է. մէյ մ'ալ աչքիս չերեւայ, հիմակուրնէն զինքը կը վաճառէ: Քիչ մը ետքը կը հանի ծառան, որուն գոռոզութեամբ մը կը հարցնէ թէ ուստի կու գայ: Ծառան պատասխան կու տայ թէ իր խրկած տեղէն կը դառնայ, եւ հրամայած գործքին վրայ մանրամասն սեղեկութիւններ կու տայ: Շատ անգամ զինքն այնպիսի մէկու մը տեղ կը դնես, որն որ իբրեւ չէ. երբեմն ապուշ կը կարծես, վառն զի բան մը չիւնէր, ոչ ալ կը խօսի. երբեմն խենթի տեղ կը դնես, որովհետեւ ինք իրեն խօսելէն զատ, զանազան անձոնքի ու միմնասկան ձեւեր ու շարժումներ կ'ընէ. շատ անգամ ալ հպարտ ու անքաղաքավար մէկը կը համարիս զինքը, վառն զի իրեն բարեւ տուած ատենդ, առանց երեսդ նայելու՝ կ'անցնի կ'երթայ, կը նայի ալ նէ՝ բարեւդ չ'առնուր: Ընկերութեան մը մէջ դտնուած ժամանակ՝ խօսուած նիւթին միտ չիդնէր: Այլ մտածէ եւ միանգամայն կը խօսի. բայց քիչ անգամ՝ կը պատահի որ խօսածը՝ մտածածին հետ նոյն ըլլայ, անոր համար ալ խօսքերուն մէջ ամենեւին կապակցութիւն չիգտնուիր. ուր որ այս պէտք է ըսել, չէ կ'ըսէ, եւ երբ որ այս կ'ըսէ, հոն պէտք ես ետեւադրել որ չէ ըսել կ'ուզէ: Ամենէն աւելի խելքը դուրսն եղած ժամանակը՝ բերնէն ուրիշ բան չես կ'ընար լսել, բայց եթէ Այո, Սոքոքի, Այէկ, Սոքոք է, Կարթեմ այո, Ո՛հ, Ե՛րբեք, եւ ուրիշ քանի մը միավանկ բառեր, որոնք եւ ոչ իսկ յարմար տեղերը դրուած կ'ըլլան: Եւ ոչ ալ միտ կը գնէ թէ գիմնայինն ո՞վ է: Ծառային՝ Պարոն կ'ըսէ, իշխանին՝ Վերապատուելի պատուանունը կու տայ, իսկ քահանային՝ Ձեր բարձրութիւնը կ'ըսէ: Ծերունի ու մեծարդ դատաւորի մը հետ կը դտնուի, որն որ պատահած գէպքի մը վրայ խօսք ընելով, կը հարցնէ թէ այնպէս է. իսկ Մենալը՝ Այո, օրիորդ, այնպէս է, կը պատասխանէ: Պատարագ տեսած ժամանակ՝ եթէ պատարագիչը յանկարծ փռնդուայ, բարձրաձայն՝ Ասողջութիւն կը պուռայ:

Լապտիշեր:

ԲԱՐՈՅԵԼՈՒՄ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Հեղինէ այսպիսի մեծանշանական ու անշահատէր սիրոյ վրայ սաստիկ շարժած թոթովելով մը, Այո՛, պատասխանեց, կը խոստանամ որ եթէ երբեք ամուսնական վիճակի մէջ մտնելու խորհուրդ ունենամ, իր վրայ կը մտածեմ, բաւական որ ինքն ալ հիմակուան դիտաւորութեան մէջ հաստատուն մնացած ըլլայ: Բայց հիմայ տակաւին ես ալ չեմ գիտեր թէ նախախնամութիւնը վրաս ինչ խորհուրդ ունի:

Օրիորդն ան ատեն իմացաւ: Կարողութիւն վրայ նշմարած տիպութեան պատճառը, հասկըցաւ դարձեալ թէ ինչու համար այնչափ կը զգուշանար իրեն հետ առանձին գտնուելու, եւ աս զգուշաւորութիւնը՝ նոյն երիտասարդին վրայ ունեցած համարումը արտին մէջ աւելի եւս հաստատեց:

Ձեզի բաժնեւոր, կրկնեց Պր. Ռիշարտոյ, պէտք է որ մեր մէջը գաղտնիկ մնան. եւ ոչ իսկ Ատէլ իմանալու է: Հիմայ ես Պր. Կարողութիւն նամակ կը գրեմ, որպէս զի՝ զինքը հանդարտեցնեմ. որովհետեւ եւրէկ զրուցեց որ հանդիստ չ'ունենար, մինչեւ որ իմ բերնովս ձեզի ըրած առաջարկութեան ինչ հետեւանք ունենալը չ'իմանայ: Արդ՝ ինչպէս կ'ուզէ որ գրեմ:

Ըսէք իրեն որ շատ շնորհակալ եմ վրաս ունեցած զգածմանց վրայ, եւ կ'աղաչեմ որ նախախնամութեան թողութեան պիտի իրողութեան մը հոգը, որուն կատարումը տակաւին շատ երկայն ժամանակ կ'ապրտուի իրեն ունենալով, հիմակուրէն չեմ կրնար ուրիշ խոստում մը տալ իրեն նոյնին նկատմամբ, բայց եթէ աս՝ որ խեղճ որբ աղջկան մը վրայ ունեցած գութնը միշտ միտքս պահեմ:

Միտքը լրած բաներէն վրդոված՝ Հեղինէ Մոնրոպէր սեպուհին ապարանքը դարձաւ. բայց քիչ մը ետքը աս վրդովումն ալ հանդարտեցաւ: Իրեն սովորութիւն ըրած էր՝ թէ տրտմական եւ թէ ուրախական դէպքով մը սիրտը վրդովելուն պէս, Աստուծոյ դիմել, որով շուտ մը դարձեալ իր խաղաղութիւնը կը գտներ:

Օրիորդը շատ կը վախնար որ Կարողութիւնը յառաջիկային ետեւ՝ անոր եղբայրը նորէն յառաջունան ընթացքը չսկսի: Բայց անոր ճամբայ ելած օրուան իրիկունը Օրդանս իրեն իմացուց որ Եդուարդը նաեւ պետք ալ կանչուած է, եւ հարկաւ շուտ մը ճամբայ պիտ'որ ելլէ, որպէս զի իրեն տրտած նաեւն հրամանատարութիւնն առնու:

Աս աւետիսն իրեն նոր քաջալերութիւն ու զօրութիւն տուաւ, եւ Աստուծոյ բարութեան աս նոր ցոյցին համար շնորհակալ եղաւ: Իրք ալ նաւապետին պէս մարդու մը հետ միեւնոյն տան մէջ մնալն անկարելի էր: Ամենէն դժուարն ան էր որ չէր կրնար հոնկից ելլել առանց բուն պատճառը Մոնրոպէր տիկնոջ յայտնելու, որն որ իրեն համար խիստ անհաճոյ հետեւութիւններ կրնար ունենալ:

Եւ թէպէտ նոյն տիկնոջ ու Օրդանսին հետ մնալով ալ՝ բոլորովին ազատ չէր զանազան տհաճութիւններ ու վիշտեր կրելու վտանգէն, ինչպէս որ հասարակօրէն կը պատահէ՝ երբ որ մարդս իր կարծիքին հակառակ կարծեաց տէր եղողներու հետ ապրելու կը ստիպուի. բայց եւ այնպէս ապիկայ աչքին բան մը չէր երեւար, որովհետեւ տառապանաց դպրոցը սորված էր թէ աս թշուառ կենաց մէջ մարդու խաղաղութիւնը՝ աւելի համբերութեամբ վիշտ կրելու վրայ կը կայանայ, քան թէ ամենեւին հակառակութեան պատճառ չունենալով վրայ:

Բանի մ'որ վերջը դէպ ի Դուլըն ճամբայ ելաւ ան մարդը, որմէ Հեղինէ այնչափ կը վախնար, եւ մեծ զարմացմամբ տեսաւ որ, թէպէտ եւ անոր գաղափարները, մօրն ու քրոջ գաղափարներուն համաձայն էին, սակայն եւ այնպէս նոյն երկու տիկնայք իրմէ բաժնուած ատեննին՝ այնպիսի ցաւ ու տրտմութիւն չ'իմացան, ինչպէս որ Կարողութիւն բաժնուած ժամանակին իմացած էին:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Քիչ մը յառաջ ըսինք որ Մոնրոպէր տիկինը Հեղինէին ընտանեաց վրայ տեղեկութիւն չուներ: Թէպէտ Պր. Ռիշարտոյէն իմացած էր որ Պելրիվ տիկինը ցաւէն ու տրտմութենէն մեռած եւ զՀեղինէ անօգնական թող տուած է. բայց չէր հարցուցած թէ ինչ է ան դժբախտութիւնը՝ որով այնպիսի ազնուական օրիորդ մը ստիպուած էր, իբրեւ դաստիարակ իր տունը մտնելու: Կարելի է աս հարցումն ընելու չէր համարձակել վախճանով որ ըլլալով թէ իր երջանկութիւնը վրդովէ, միտքը ձգելով որ նոյնպիսի դժբախտութիւն իրեն ալ օր մը կրնայ պատահիլ:

Ինչպէս որ է նէ, ոչ ինք եւ ոչ Օրդանս աս նկատմամբ Հեղինէին հարցում մ'ըրած էին, որուն վրայ որբ օրիորդը մեծապէս կ'ուրախանար, վասն զի կ'ուզէր բոլորովին անձանօթ մնալ: Նոյն պատճառին համար ալ միշտ կը ջանար ծածկել իր ազնուական տէն ըլլալը, ամէն առթիւ մէջ ամենապարզ քաղաքացոյ մը պէս վարուելով:

Իսկ սեպուհը՝ որն որ իր տխուր բնաւորութեամբ գրեթէ բոլոր ժամանակը սենեկին մէջ փակուած կը մնար, եւ ոչ առիթ ունեցեր էր Պելրիվ տիկնոյ թշուառութեանց վրայ խօսք մը լսելու: Այսու ամենայնիւ ինք եղաւ՝ որ զՀեղինէ ստիպեց իր գաղտնեաց մէկ մասը յայտնելու:

Իրիկուն մը նոյն սեպուհին իր սովորութեան դէմ սրահը տիկնոջն քովը մնացած էր: Մոնրոպէր տիկինը Հեղինէին ըսաւ որ նախընթաց իրիկունը սկսած ընթերցուածը յառաջ տանի: Օրիորդը հնազանդեցաւ. բայց շուտ մը հարկադրեցաւ կարդալ դադրեցնել, աշուրներէն վազած արցունքներուն պատճառաւ: Կարդացածը՝ Բերդա տիկնոջ մը վիշտերը կը նկարագրէր, որուն ամուսինը Ս. Երկիրը պատերազմելու գացած ատեն, անգութ ասպետ մը դղեակն ու ստացուածքը յափշտակած եւ զինքը սաստիկ չքաւորութեան մէջ ձգած էր:

Այսօր շատ դիւրագոյաց սիրտ մը ստացեր էր, ըսաւ տիկինը Հեղինէին՝ արհամարհական կերպով՝ մը: Եւ աս ըսելու ժամանակ մէջ մը սեպուհին երեսը նայեցաւ, իբրեւ թէ օրիորդին այլայլութեան մտադիր ընելու համար: Բայց սեպուհն այնպէս կը կենար՝ որ կարծես թէ ամենեւին բան մը չ'իտեսներ ու չ'լսեր: Տիկինը նորէն Հեղինէին դառնալով, Օրիորդ, ըսաւ, երբ որ կը հաճիր, մենք պատրաստ ենք մոտիկ ընելու:

Հեղինէ պատասխան չտուաւ: Իսկ սեպուհն իր անշարժութենէն ելելով, ինչպէս զինքը կը նեղէս, ըսաւ կնոջը: Կերելայ որ զգայուն սիրտ ունի: Մարդս միշտ իր արցունքներուն տէր չէ:

Կարծես թէ, պատասխանեց տիկինը, օրիորդն իր սեպուհին պատմութիւնը կը կարդայ:

Հարկ չկայ որ կարդացածն իր պատմութիւնն ըլլայ, կրկնեց սեպուհը: Կրնայ ըլլալ որ իրեն ծանօթներէն մէկը՝ մեր վէպին Բերդա տիկնոջը նման վիճակի մը մէջ գտնուած ըլլայ: Այնպէս չէ, օրիորդ:

— Հրամայեք, սեպուհ. կարդացած պատմութիւնս՝ ինձի սիրելի եղող անձի մը գլուխն եկածներուն հետ շատ նմանութիւն ունի:

— Ո՛ր ծնած էք:

— Սիկիլիա:

— Իսկ ան ձեզի սիրելի եղող անձն ո՞վ է:

— Խեղճ մայրս:

Աս պատասխանին վրայ՝ սեպուհն ապշած դէմքով քիչ մը ատեն Հեղինէին նայեցաւ, եւ ետքը առանց խօսք մը զրուցելու՝ սրահէն ելաւ, սենեակը գնաց:

Հեղինէ զարմացմամբ անոր ետեւէն կը նայէր, այնպէս որ իսկ մը ժամանակ աշուրներն անոր ելած դրան վրայ սեւեռած մնացին: Իսկ տիկինը խոստութեամբ մը, Կարծես թէ, ըսաւ, առաջին անգամն է որ զսեպուհը կը տեսնէք: Բայց բաւական ժամանակ հետ կեցած ըլլալով, պէտք էր որ իր արտաքին կարգի վարմանց վարժած ըլլայիր:

Օրիորդն աշուրները վար իջեցուց Մոնրոպէր տիկինն ալ սկսաւ աղջկանը հետ խօսակցիլ, եւ այսպէսով իրիկունն ըստ սովորութեան անցաւ:

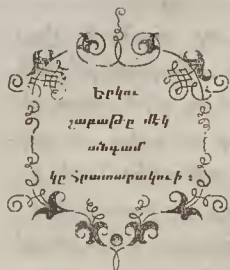
Նոյն շաբթուան մէջ, առտու մը՝ երբ որ Հեղինէ նախաճաշ ընելու համար վար իջնալու վրայ էր, ծառայ մ'եկաւ իրեն ըսաւ թէ տիկինը հետը խօսիլ կ'ուզէ:

Ամենեւին չկրնալով գուշակել թէ տիկինն իրեն հետ ինչ առանձին խօսելիք կրնայ ունենալ, Հեղինէ քիչ մը այլայլութեամբ անոր սենեակը գնաց:

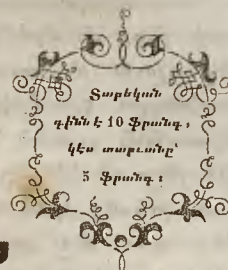
Մոնրոպէր տիկինը զինքը քովը նստեցնելով, Շատ կը բաղձայի, օրիորդ, ըսաւ, որ զձեզ երկայն ատեն ըրօք պահեմ: Բայց ամուսինս այնպէս կը համարի որ ալ Օրդանս կրնայ ինք իրմէ կտաւաբարուի եւ դաստիարակուհոյ կարողութիւնն չունի:

Աս խօսքը լսելով՝ խեղճ աղջիկը մեծ տրտմութեան մէջ ինկաւ, եւ չկրցաւ անմիջապէս պատասխան տալ:

Չեմ գիտեր, շարունակեց տիկինը, թէ արդեօք ըսածս իմացա՞ք:



ԵՐԽՈՒՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 17.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ



Սխառնեալ
նախնազոց գերիները :
(Շարունակութիւնն :)

Աս էր գերեաց վիճակը քանի որ գաղթականութիւնը Անգղիայի իշխանութեան տակն էին: Իսկ երբ 1783ին ինքնագլուխ հասարակապետութիւն մը կազմեցին, գերեաց խնդիրը բոլորովին կերպարանափոխեցաւ: Անկէ ետքը կրնայ ըսուիլ որ Ամերիկայի թէ ներքին ու թէ արտաքին քաղաքականութիւնը գերեաց խնդրոյն վրայ կը դառնար. եւ զանազան անգամներ աս նկատմամբ ելած գծաութիւնն ան աստիճանի հասաւ՝ մինչեւ Գաշնակցութիւնը քայքայելու վտանգի մէջ ինկաւ: Յիշեալ վէճերուն վրայ ամփոփ գաղափար մը տալու համար, կրնանք աս խնդրոյն նկատմամբ ելած հակառակութիւնները երեք գլխաւոր ժամանակի միջոց բաժնել: Ա. Միջոցը կը բովանդակէ անկախութեան կռիւներուն ու սահմանադրութեան շինուելուն ժամանակը, որուն մէջ գերութեան ջնջուելուն կամ մնալուն վրայ երկայն վիճուեցաւ. աս վիճակը լմնեցաւ որոշուելով որ նոյն խնդիրն իւրաքանչիւր առանձին տէրութեանց ներքին իրողութիւնը համարուի եւ համաժողովը չխառնուի: Բ. Միջոցը կը բովանդակէ Միսսուրի, Գեքսաս ու Գալիֆոռնիա նահանգներուն Գաշնակցութեան մէջ առնուելու ժամանակը, ուր երկայն կռիւներէ ետքը՝ Միսսուրեան դաշինքով որոշուեցաւ որ Միացեալ Նահանգաց կէսին մէջ գերութիւնը ըլլայ եւ կէսին մէջ չըլլայ: Գ. Միջոցը կը սկսի 1854ին Գընսըսի ու Նիպրըքէի օրինագրոյն հաստատութեամբ, որն որ Միսսուրեան դաշինքը ջնջեց եւ գերութեան վիճակին մնալն ու չմնալը խնդրոյ տակ ձգեց: Եւ ասկէ ծագեցաւ հիմնական քաղաքային պատերազմը:

Գ. Գերեաց վիճակն անկախութեան կոռույն ու սահմանադրութեան շինուելուն ժամանակը:

Ամերիկացիք գերութեան պատճառաւ իրենց հասած նախատինքներէն ազատելու համար, կ'ուզէն հաստատել որ գերութիւնը գաղթականութեանց մէջ իրենց կամաց հակառակ Անգղիայի կառավարութիւնը բռնի խոթած ըլլայ: Աս ջատագովութիւնն առաջին անգամ ճէֆերսըն երեւելի Ամերիկացին յառաջ բերաւ, Վիրգինիայի սահմանադրութեան յառաջ բանին մէջ, եւ պահանջեց որ նոյն անկախութեան հրովարտակին մէջ ուղղակի եւ բացայայտ դուրս: Նոյն խօսքը հաստատելու համար՝ բերած պատճառն ան էր, որ գաղթականութեանց օրէնսդիրներուն՝ գերի ներս խոթելու համար առաջարկած մաքսն Անգղիա չէր ուղած ընդունիլ: Սակայն աս պատճառն Ամերիկացւոց աւելի հակառակ է՝ քան թէ նպաստաւոր: Վասն զի գաղթականներուն՝ գերեաց վրայ մաքս դնել ուղեւուն վախճանը, գերեվաճառութիւնն արգելուլ չէր, այլ ուրիշ կողմանէ տուրքերը քիչ մը թեթեւցընել, եւ օտար երկիրներու վաճառաց վրայ մաքս դնելով՝ երկրին ներքին վաճառքներն ապահովընել: Ասոր դէմ կեցան Անգղիայի վաճառականք՝ որոնց ձեռքն էր նոյն ժամանակ գաղթականութեանց տուրեւաւոր, եւ տէրութեան բողբը ըրին: Անգղիայի կառավարութիւնն ալ իրենց կողմը բռնելով, գաղթականութեանց կառավարներուն խստիւ արգելեց որ աս մաքսին չհաւանին եւ խնդրոյն որոշումն իրեն վերապահեց: Բայց ետքէն տեսնելով որ աս պատճառաւ զանազան շփոթութիւններ կ'ելլեն, կոռույն վերջ տալու մտօք՝ որոշեց որ դրսէն ներս մտած գերիներուն համար մաքս առնուիլը թոյլ տրուի, բայց մաքսը գնողներն ու ոչ թէ ծախողները վճարեն: Աս որոշումը գերութեան տարածուելուն աւելի հակառակ է՝ քան թէ նպաստաւոր էր: Ուստի Անգղիա՝ միայն անոր համար կրնայ իրաւամբ բամբասուիլ, որ իսկզբան գերութեան սկսելուն դէմ չկեցաւ, ետքէն ալ նոյնը շահու եւ վաճառականութեան առարկայ մ'ըրաւ, եւ վերջապէս նաեւ օրէնքներով ալ հաստատեց:

Անկախութեան պատերազմին սկիզբներն արդէն բոլոր գաղթականութեանց մէջ գերութեան հակա-

ուակ հոգի մը երեւնալու սկսած էր. եւ աս նիւթիս մէջ գլուխ ու առաջնորդ եղած էր Մեսսեօսեդս նահանգը: Աս երկրին մէջ յառաջագոյն գերեաց նկատմամբ գրուած օրէնքները սովորութեամբ գրեթէ ջնջուած էին: Յամի 1764 չէմն Օգիս գաղթականութեանց իրաւանց վրայ գրուածք մը հրատարակեց, որուն մէջ յայտնի կը զըուցէր թէ. Բոլոր գաղթականութեանց բնակիչները, ճերմակ եղեր են, Սեւ եղեր են, իբրեւ ազատ անգղիական հպատակ պէտք են ճանչցուիլ եւ հաւասար արտօնութիւններ վայելել: Աս գրուածքին պատճառաւ ետքէն եղած վիճաբանութեանց մէջ՝ յայտնի ըսուեցաւ թէ որչափ հակասական բան է, որ իրենք մէկ կողմանէ ազատութեան համար կուռած ժամանակ, մէկալ կողմանէ ուրիշները խիստ գերութեան տակ բռնեն: Ասոր համար քանի մը տարի ետքը, դատաստանական ընդհանուր ատեանը փորձ մ'ըրաւ գերի ներս խոթելը բոլորովին արգելուլ եւ գերեաց ազատութիւն տալ. բայց աս բանս նոյն ժամանակ ըստ մասին միայն յաջողեցաւ, վասն զի գերեաց ընդհանուր ազատութիւն տալը բոլոր գաղթականներուն միաբան գործակցութեամբ կատարուելու էր:

Աս նկատմամբ եղած առաջին գործողութեան սկիզբ ըրաւ 1774ին Ամերիկեան ըսուած ընկերութիւնը կամ նախախորհրդանոցը, Գաղթականութեանց Երեսնեց Բիւրօնին անուամբ գիրք մը հրատարակելով: Երկրորդ տարին անմիջապէս գաղթականութեանց համաժողովը հետեւեալ իմաստով յայտարարութիւն մը հանեց. Թէեւ մարդկային միտք ու բանաւորութիւն ունեցող անձ մը կարենայ կարծել որ Աստուած մարդկային ազգին մէկ մասին իր նմանակիցներուն վրայ բացարձակ իշխանութիւն տալու դիտաւորութիւն ունեցած ըլլայ. սակայն եւ այնպէս կրնան աս գաղթականութեանց բնակիչները Բրիտանական խորհրդանոցէն պահանջել որ ցուցնէ թէ ինքն ան իշխանութիւնն Աստուծոյ ընդունած է: Թայտարարութիւնն ասկէ կը հետեւցնէ՝ որ ուրեմն պէտք է բռնութեամբ Անգղիայի դէմ դնել. վասն զի, կ'ըսէ, առաջիկայ պատերազմը՝ բոլոր մարդկութեան օգտին համար է: Իսկ թէ մարդկութեան օգուտ ըսելով ինչ կը հասկընար, 1776ին Յուլիսի 4ին հրատարակուած անկախութեան հրովարտակը կը մեկնէ. Իբրեւ ստոյգ ճշմարտութիւն մը կը դնենք, կ'ըսէ, որ ամէն մարդիկ հաւասար ծնած են:

Անկարելի էր որ աս ընդհանուր բորբոքն առանձին գաղթականութեանց վրայ ալ ազդեցութիւն չընէր: Մեսսեօսեդսի Սէյլըմ քաղաքը, 1774ին ճամայիկայէն նաւ մը եկաւ, ունեցած գերիները ծախելու համար. բայց տեղւոյն կառավարը մէջը մտնելով զանոնք ազատեց: Բէնսիլվէնիէի մէջ, 1780ին գերի ներս խոթելը ժողովքով մը բոլորովին արգելուեցաւ, եւ բոլոր սեւերուն ու անոնց սերնդոցն ազատութիւն տրուեցաւ: Նոյնն եղաւ չորս տարի ետքը

Գրենեգգիզըրի մէջ: Արգինիա ալ ասոնցմէ վար չմնաց: Ճէֆֆերսոնին խորհրդովը 1778ին գերի բերելն արգելուեցաւ, ու յառաջագոյն գերեաց դէմ տրուած խիստ օրէնքները վերցուեցան: Նոր Անգղիա ու Նոր Ճերսի ալ քիչ մը ետքը Արգինիայի օրինակին հետեւեցան, ներքին եւ արտաքին գերեաց վաճառականութիւնը խափանելով: Նոյնպէս Հիւսիսային Կարոլինայի մէջ 1786ին գերեւաճառութիւնն իբրեւ քաղաքակրթութեան ու տէրութեան վնասակար հրատարակուեցաւ, եւ սահմանուեցաւ որ գերի մը ներս խոթելու համար հինգ սղեռլին տուրք վճարուի: Իսկ Հարաւային Կարոլինա ու Գէորգիա չէ թէ միայն գերեաց ազատութիւն չտուին, այլ յառաջուն օրէնքները նորէն հաստատեցին: Աս երկու գաւառները մինչեւ հիմայ ալ գերութեան գլխաւոր ու սաստիկ պաշտպանները մնացին:

Միաբանեալ նահանգները Անգղիայէն ազատ հրատարակուելէն ետքը (1783), տեսնելով որ հին Գաղթականութեան սահմանադրութիւնը նոր կազմուելու Գաղթականութեան բաւական չէ, 1787ին Փիլադելֆիա դաշնաժողով գումարեցին՝ հին սահմանադրութիւնն աչքէ անցընելու եւ մէջէն քանի մը յօդուածներ փոխելու համար: Աս ժողովոյն վախճանը՝ Գաղթականութեան վերջնական սահմանադրութիւն մը տալ չէր, այլ միայն նոր սահմանադրութեան մը գաղափարը շինել, որուն ընդունելութիւնն ու գործադրութիւնն առանձին գաւառաց հաւանութենէն պիտի կախուէր: Իսկ աս հաւանութիւնը ձեռք բերելու համար դաշնաժողովն որոշեց որ ամէն գլխաւոր խնդիրներուն մէջ գաւառաց հետ զատ զատ դաշինքներ դրուին: Արդ Գաղթականութեան սահմանադրութիւնը երեք այսպիսի դաշինքներու վրայ հիմնած է:

Առաջինը դրուեցաւ իւրաքանչիւր գաւառաց՝ համաժողովոյն կամ խորհրդանոցին մէջ երեսփոխան ունենալու խնդրոյն վրայ: Գլխաւոր դժուարութիւնը Գաղթականութիւնը կազմող փոքր ու մեծ տէրութիւնները գոհ ընելու վրայ էր: Փոքր տէրութիւնները վախճալով որ մեծ տէրութեանց առաւելութեամբն իրենց ազդեցութիւնը կը կորսնցընեն, կ'ուզէին որ իրենն յառաջուն եղածին պէս մնան, այսինքն իւրաքանչիւր նահանգ կամ տէրութիւն հաւասարութիւ պատգամաւորներ խաւրէ: Ընդ հակառակն մեծ տէրութիւնները կը պահանջէին որ խորհրդանոցին մէջ՝ տէրութեանց պատգամաւորները, չէ թէ ըստ գաւառաց, այլ ըստ առաւելութեան ստացուածոց եւ ըստ բազմութեան բնակչաց ըլլայ: Երբ որ ժողովքն աւելի մեծ տէրութեանց կողմն որոշում ընելու կը միտէր, փոքր տէրութիւնը ուզեցին բաժնուիլ: Աս հերձման առջեւն առնելու համար՝ մեծ տէրութիւնք տեղի տուին, եւ երկու կողմանք ալ միաբանեցան որ ծերակուտին մէջ պատգամաւորը ըստ տէրութեանց ըլլան, իսկ ստորին սենեկին մէջ՝ ըստ առաւելութեան ստացուածոց եւ բնակչաց:

Հազիւ թէ աս խնդիրը խաղաղութեամբ լուծուած էր, ուրիշ երկրորդ աւելի դժուարին խնդիր մը ծագեցաւ: Հարցուեցաւ որ ազգահամարին մէջ գերիններն իբրեւ մարդ, թէ իբրեւ ստացուած պիտի համարուին: Հիւսիսային Կարողինայի պատգամաւորն երկու կողմն ալ միաբանելու համար առաջարկեց որ ազգահամարին մէջ բոլոր ազատներն առնուին. իսկ գերեաց՝ միայն հինգին երեքը: Երբ որ գերի չուզողներն աս բանս չընդունելով՝ կը պահանջէին որ բոլոր գերինները մէջն առնուին, Հիւսիսային Կարողինա ըսաւ որ եթէ աս բանս հաստատուի, ինք Գաշնակցութեան մէջ չիմաներ, որով առաջին առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ:

Երրորդ խնդիրն էր, որ արգելք համաժողովը նաւագնացութեան վրայ օրէնք դնելու եւ ներս խոթուած ու դուրս հանուած վաճառքներուն մաքսն որոշելու իրաւունք ունի: Հարաւային գաւառներն արգէն շատ ժամանակ յառաջ անգործ վաճառքներու տուրեւաւ կ'ընէին, ուստի իրենց վաճառքները Գաշնակցութեան կարգադրութեան տակ ձգել չէին ուզեր. ասկից զատ կը վախնային որ գերեաց գէմ ըլլողները՝ նոյնէն առիթ առնելով՝ գերեվաճառութիւնը կ'արգելուն: Արեւելեան գաւառները կ'ուզէին որ համաժողովը նաւագնացութեան նկատմամբ օրէնք դնելու իրաւունք ունենայ: Իսկ Հիւսիսային գաւառները կ'ուզէին որ համաժողովը թէ նաւագնացութեան վրայ օրէնք դնելու եւ թէ վաճառաց վրայ մաքս հաստատելու իրաւունք ունենայ: Աս նիւթը քննելու համար գրուած յանձնարարական ժողովն որոշեց որ վաճառահանութեան (վաճառք դուրս հանելու) համար մաքս չորոշուի, բայց նաւագնացութեան նկատմամբ զանազան օրէնքներ դրուին, իսկ գերի բերելը մինչեւ 1800 թոյլ տրուի, ամէն մէկ գերւոյն համար 10 տոլար մաքս վճարելով: Թէպէտ աս որոշումը թէ ժողովքին մէջ ու թէ ժողովքէն դուրս մեծ ընդունելութիւն գտաւ, սակայն հարաւային գաւառները որոշ կերպով մը աս ալ մերժեցին եւ երկու կողման մէջի գժտութիւնն երթալով աճելու վրայ էր: Վերջապէս Հարաւային Կարողինայի պատգամաւորին առաջարկութեամբն ասոր միաբանեցան որ հիւսիսային գաւառները յանձն առնուն գերի ներս խոթելու ժամանակին մինչեւ 1808 երկընցուիլը, հարաւային գաւառներն ալ՝ մէկալ նիւթերուն մէջ առնոց զիջանին: Ժողովոյն աս որոշումներէն, ինչպէս նաեւ ուրիշ քանի մը յօդուածներէն, յայտնի կ'երեւայ որ սահմանադրութիւնն աւելի գերութեան գէմ էր՝ քան թէ նպաստաւոր, թէպէտ գերութեան պաշտպանները զանազան թիւր մեկնութիւններով սահմանադրութիւնն իրենց կողմը մեկնել կ'ուզէին:

Անկէ ետքը երկու կողմնակցութիւնը մեծ գործունէութիւն կը ցուցնէին, ոմանք՝ ի նպաստ գերութեան, ոմանք՝ հակառակ: Գերութեան պաշտպան եղողները շատ անգամ փորձեցին մեջտեղաց վերցը-

նել համաժողովոյն ան որոշումները՝ որոնք գերութեան հակառակ կ'ըլլէին, եւ ըստ մասին ալ յաջողուցին: Բայց հակառակորդ կողմն ալ անգործ չէր կենար: Ասոնք 1787ին Փիղադելփիա հռչակաւոր Ֆրանքլինին գահերիցութեամբն ընկերութիւն մը կազմեցին, որուն վախճանն էր, գերիններն ազատել: Նոյնպիսի ընկերութիւն մ'ալ Նոր Եորկ հաստատուած էր: Ասոնք, ինչպէս նաեւ Բենսիլվէնիէի ու Տէլլէյվէրի տարեկան ժողովքին անդամները 1790ին համաժողովոյն աղերսագիր մը տուին, որուն մէջ կը հարցնէին թէ ժողովքը չիկրնար առերեւոյթ գժտարութեանց յաղթել ու գերութիւնը վերցնելով՝ գժտութեան եւ արգարութեան գործք գործել: Ասոր վրայ գերեաց խնդիրը համաժողովոյն մէջ անհնարին սաստկութեամբ յուզուեցաւ: Գերի չուզողները՝ գերութիւնն իբրեւ քաղաքակրթութեան, մարդկային ու բնական օրինաց գէմ կը ցուցնէին. իսկ գերութեան կողմնակիցները Հռոմայեցւոց եւ Յունաց օրինակներէն իրենց կարծիքը հաստատել կը ջանային: Վերջապէս որոշուեցաւ որ. Ա. համաժողովը՝ գերի ներս խոթելը մինչեւ 1808 արգելելու իրաւունք չունի: — Բ. Գերեաց ազատութիւն տալը կամ անոնց հետ վարուելու կերպն որոշելը՝ իւրաքանչիւր նահանգաց ներքին իրողութիւններուն վերաբերեալ բան մ'ըլլալով, անոր վրայ որոշում ընելը համաժողովոյն չ'իշխար: — Գ. Սակայն՝ համաժողովը իշխանութիւն ունի Միաբանեալ նահանգաց քաղաքացիներուն արգելու, օտարականաց գերի հոգալու համար՝ Ամերիկացի գերիններով վաճառականութիւն ընելը: — Դ. Նոյնպէս օտար նաւերով Ափրիկէէն օտար նաւահանգիստ մը կամ Միաբանեալ նահանգներուն նաւահանգիստները գերի բերելը խափանել:

Պիտի շարունակուի:

ԱՅԼԵԱՐՏԱԳՐԱԿԱՆ

Ձոռն: — Գիտ, լիմ, ծով:

Լըկրիս երեսին ամենէն մեծ ու խորին մասը լեյուցած է ջուրը, որն որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ջրածին ու թթուածին կազերուն խտացած ու կայլակածոր (կաթիլ կաթիլ վազող) վիճակը. եւ ինչպէս որ իր սկիզբը կազ կամ օդ է, նոյնպէս իրնայ տաքութեամբ նորէն բարակնալ, շոգի ըլլալ եւ ծաւալական օդ դառնալով՝ վեր ելլել, որն որ խտանալով՝ դարձեալ ջուր կ'ըլլայ, ու իբրեւ անձրեւ, ձիւն ու ցօղ վար կը թափի: Ասանկով ջուրը շարունակ բարակնալու եւ խտանալու կամ ելլելու եւ իջնալու փոփոխութեան մէջ կը դրուի, եւ իր այլեւայլ մասերն իրարու հետ կապակցութիւն մը կ'ունենան օդին միջնորդութեամբ: Աս ջրերուն շոգիանալն ամառուան մէջ ան աստիճանի սաստիկ է, որ 12 ժամու մէջ բոլոր ծովուն երեսէն $\frac{1}{10}$ մասնաչափ ջուր կը պակսի: Եթէ երկիրքէն ինկած ջուրը հօդին երեսը մնար, երկրիս վրայ տարւան մէջ $2\frac{1}{2}$ սանա-

չափ ջուր կը բարձրանար, սակայն գետինն ու անկերը վերէն իջած ջրին մէկ մեծ մասը շարունակ կը ծծեն ու հաստատուն մարմնից կը դարձնեն, իսկ մնացածն յայտնի ու ծածուկ ճամբաներով նորէն ծով կը խաւրեն: Ասկից հետաքրքրական խնդիր մը կը բացուի որ արդեօք երկրիս ընդհանուր ջուրը հետզհետէ կը պակսի, թէ նոյն կը մնայ կամ կ'աճի, բայց ասոր վրայ միտք հանգչեցնող դատաստան կամ որոշում դեռ չէ կրցած ըլլալ: Ստացդ է՝ որ ծովը զանազան կողմեր մանաւանդ Պալզիկ ծովուն մէջ, շատ տեղերէն քաշուեցաւ, այլ եւ մինչեւ հիմայ տղմուտ աւաղ բերելով դիզելով՝ այլեւայլ ծովեզերեայ ցամաք երկիրներ կը շինէ, եւ Սիկիլիայի կղզւոյն քով նաեւ քարեզէն զանգուածներ կը գոյացնէ: Բայց նոյն չափ ստացդ է որ ուրիշ դիւր ալ ծովը շարունակ երկրին մէջ յառաջ կը քալէ եւ շատ տեղեր ալ ամբողջ կղզիներ կ'ընելու կը սպառնայ, ինչպէս է Հելլոլանտ:

Ջուրն իսկզբանէ մինչեւ հիմայ երկրիս կազմիչ նիւթերուն գլխաւորներէն մէկն է, եւ մարդիկներուն ալ մեծամեծ, օգտակար ու անսոսորինելի ծառայութիւններ կ'ընէ, զովարար եւ առողջարար աղբիւրները սնուցանելով, զանազան կենդանիներ բխելով, հողը պտղաբեր ընելով, վաճառականութիւնը դիւրինացնելով եւ այլն: Աս ու ասոնց նման պատճառներու համար է՝ որ գրեթէ ամէն երեւելի քաղաքները ջրի քով շինուած են: Ափրիկէի եւ ուրիշ տեղերուն աւաղուտ անապատներն անանկ անբեր ու ահրելի վիճակի մէջ չէին մնար, եթէ աս բարերար հիւթը միշտ վայելէին:

Երկրիս վրայի ջրերն ընդհանրապէս իրարու հետ հաղորդակցութիւն ունին. բայց իրենց զանազան հանգամանքը մտածելով, կրնանք երկու գլխաւոր մաս բաժնել, որոնց մէկն է՝ ցամաքի մէջ բխած ու ըստ մեծի մասին անոյշ ջուրը, եւ մէկալը՝ ցամաքն արտաբոստ պատող համատարած, դառն ու աղի ջուրը, որ է ծով:

Ա. Անուշ ջուր:

Երկրիս վրայ ուր որ գետնէն դուրս ջուր մը կը բխէ, կ'ըսուի Աղբիւր, Աղբիւրակն, որոնց ջուրն ընդհանրապէս անոյշ, ուստի եւ խմելու եւ կերակուր եփելու յարմար է: Ամենամաքուր ջուր մը՝ ինչ եւ իցէ խառնուրդէ ազատ պիտ'որ ըլլայ, այսինքն՝ համ, հոտ ու գոյն պիտի չունենայ. բայց աս մաքրութեան մէջ դժուարաւ կը գտնուի: Աղբիւրները կամ Մշտաբուխ են, կամ Թեւաբուխ (երբեմն երբեմն բխող): Աղբիւրներուն մէջ կայ ցուրտ, դաղջ ու տաք: Երբ որ բխած ջրերուն հետ շատ հանքային նիւթեր խառնուած են, կ'ըսուի Հանքային աղբիւր կամ Բաղնջուր: Աղբիւրներէն վազած քիչիչէկ ջրերը կ'ըսուին Առու կամ Վտակ. ասոնց շատը մէկտեղ կը գոյացնեն Գետակներ, որոնց միաւորութիւնը մեծ ու միջոկ Գետեր կը կազմեն: Բայց ոչ ամէն գետերն աղբիւրներէ կը բխին, հապա շատ հեղ ձիւնալեռանց ու սառնալեռանց հալած ջուրն ալ անոնց պատճառ կ'ըլլայ:

Գետերը հասարակօրէն բարձր լեռներու վրայ բխելով, շատ հեղ կը պատահի որ սաստկութեամբ ու

խոխոջելով վերէն վար թափին: Աս դործողութիւնն ու տեղը կ'ըսուի Սահանք, Ջրվէժ. իսկ եթէ ժայռերու վրայէն է, Գարավաղ, ինչպէս է Հայաստանի Երասխ գետին քարավաղը, որուն հիմայ Էրէսպար կ'ըսեն: Ջրվէժներն երկրիս վրայ շատ տեղեր կան. բայց ամենէն հռչակաւորները՝ Հիւսիսային Ամերիկա Նիակարա գետին ջրվէժը, եւ Զուիցցերի Շաֆհալէնի մօտ ու Շուէտ Թուրսեգգայի քով եղած սահանքներն են:

Գետերուն մէջ գլխաւոր կ'ըսուի ան գետը, որն որ զանազան վտակներ ու կողմնագետներ ընդունելով, մինչեւ մեծ ծով կը վազէ: Գետերուն իրարու հետ խառնուած տեղը՝ Գետախառնուոյն կը կոչուի: Ան գետեղը ալ կ'ըսուի, որն որ գետն ի վար իջնողին ալ կողմը կ'իյնայ. իսկ ձախ դին ինկածն է ձախ գետեղը:

Գետերուն ընթացքին մէջ քանի մը մտադրութեան արժանի բաներ կան: Գետի մը երեսի ջուրն աւելի շուտով կը վազէ՝ քան թէ յատակի ջուրը. որովհետեւ վարինին ընթացքը գետնին խորաբարձրութենէն ու վրայի ջրերուն կոխելէն կ'արգելուի: Գետը շարունակ իր ճամբան կը փոխէ, քովի եղերաց մեկուն հողը կրծելով, քարն ու տունկը փլցնելով եւ ուրիշ եղերաց վրայ դիզելով, մինչեւ որ ապառաժ մը հանդիպի ու գետոյն մշտակեր ալեացը դէմ դնէ: Ուր որ գետին յատակը շատ վեր ըլլալով՝ ջրին խորութիւնը քիչ է, կ'ըսուի Ծամնաղ (*լլ), ասանկ տեղ մը անցի դարձի ալ ծառայէ նէ՝ Հուն (կէլթ) կ'անուանուի: Իսկ երբ որ յատակին խորտուրդը կամ ծամածուռ ըլլալէն՝ գետին ջուրը կը դառնայ ու շրջան կ'ընէ՝ կ'ըսուի Պտոյտ: Գետին ծով թափած տեղը կ'ըսուի Բերան կամ Գետաբերան: Շատ անգամ մէկ գլխաւոր գետը ծով թափուելու մօտ կամ ալ աւելի յառաջ այլեւայլ ձիւղերու կը բաժնուի, որոնք կ'ըսուին Առաջը եւ կամ նաեւ Վտակ: Գետաբերանին քով բաժնուած առաջըներուն մէջտեղը աւազին ու գայռին գիզուելով՝ հասարակօրէն երեքանկիւնի կղզիներ կը գոյանան, որոնք իրենց ձեւին համար Տելլա եւ կամ նաեւ Միջագետք կամ Գետամէջք կ'ըսուին: Գրեթէ բոլոր Ստորին Եգիպտոս Նեղոս գետին աս կերպով ճղճղկելէն յառաջ եկած է:

Գետ մը նաւելի կ'ըլլայ ջրին շատութենէն կամ յատակին յարմարութենէն: Գետի մը նաւարկութեան արգելքները կը վերցուին՝ յատակը փորելով կամ գետեղերը շիտկելով. բայց ուր որ ասոնք կարելի չեն, գետին մէկ եզրէն մինչեւ մէկ ուրիշ տեղը նոր ճամբայ բանալով՝ ջուրը հոն կը դարձնեն ու հոնկից կ'անցնին. ասիկա կ'ըսուի Ջրանց, Ջրէջը, որն որ Վերնագուռ կամ Սահանք ըսուած գուռ մ'ալ կ'ունենայ՝ ջուրը թող տալու եւ արգելելու համար: Շատ անգամ գետերն իրարու հետ կապելու եւ կամ հաղորդակցութիւնը դիւրինացնելու վախճանաւ ալ ասանկ ջրանցքներ կը բանան:

Երկրիս ամենէն մեծ գետերն Ամերիկայի մէջ են, ինչպէս Ամազոնաց գետ կամ Մարանոն, Օրենոքոյ, Լաբլադա (Արծաթագետ), Միսսիսիբի եւ այլն: Ասիայի գետերուն մեծերն են Օպի, Ենիսէյ, Գանգես, Ինդոս,

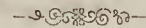
Իփրատ, Տիգրիս եւ այլն: Եւրոպայիներն եւ Վոլկա կամ Էլթիլ, Դանուբ, Ռենուս, եւ այլն: Ափրիկէիներն եւ Նեղոս, Սենեկալ, Սեւ դեոս եւ այլն:

Վաղուն ջրերուն մէկ երեւելի ճիւղն ալ Ջերմուկները կամ Ջերմաջուրներն են, որոնք պղպղակելով դեռալը բխեն, զանազան հիւանդութեանց ատեն իբրեւ բաղնիք կամ իբրեւ առողջութեան աղբիւր կը գործածուին ու ծանրակշիւ ծառայութիւններ կ'ընեն: Ասոնց մէջ տեսակ տեսակ հանքային նիւթեր խառնուած են, ինչպէս Երկաթ, Ծծումբ, Բորակ, Աղ եւ այլն: Իրենց տաքութիւնը՝ գետնի տակի հրային զօրութենէն կը կարծուի: Ասոնցմէ ոմանք ան աստիճանի տաք են, որ միշտ կ'եռան: Ծանօթ ջերմակներուն մէջ ամենէն տաքերը՝ Խալանա կղզւոյն վրայ են: Եւրոպայի երեւելի ջերմակները 55էն մինչեւ 100 աստիճան տաքութիւն ունին: Մէկ քանի հատին վրայ աս զարմանալի յատկութիւնը կը տեսնուի, որ ձմեռն աւելի տաք կ'ըլլան՝ քան թէ աւառը. ոմանք ալ լուծուած կրային մասեր ունենալով, իրենց մէջ գրուած նիւթերուն վրայ քարեղէն կեղեւ մը կը գոյանայ եւ կամ նաեւ բոլորովին կը քարանայ:

Երբ որ գետնէն բխած ջրերն իրենց ընթացքին մէջ խորանի տեղող մը կը հանդիպին, ու անկից դուրս ելլելու ծակ մը չեն գտներ, հոն ժողոված կը մնան ու կ'ըսուին Լիճ. եթէ շատ մեծ են՝ Ծովակ, Լճածով, իսկ եթէ պզտիկ են՝ Լճակ: Ասոնք ցամաք երկրին համեմատութեամբ գրեթէ այնպէս են, ինչպէս որ կղզիները ծովուն համեմատութեամբ, ուստի եւ Լճերը կըրնանք երկրին ջրեղէն կղզիները կոչել: Լճերը զանազան կարգի կը բաժնուին: Ա. Ոմանք Գաղտաբուխ են, այսինքն՝ իրենց թէ՛ ընդունած եւ թէ՛ խաւրած ջուրն արտաբուստ յայտնի չիտեսնուիր. աս տեսակները խիստ քիչ ու պզտիկ են, զոր օրինակ Հռոմի քով Ալպանոյի լիճը, Մակեդոնի քով Արէնտ լիճը: Բ. Գետաբուխ, որոնց ընդունած ջուրը չ'երեւար, բայց իրենք իբրեւ թէ իրենցմէ մեծ կամ պզտիկ գետեր կը բխեն. աս լճերը խիստ բարձր գիւղը ունին, որոնցմէ շատ գետեր իրենց սկիզբը կ'առնեն, զոր օրինակ Միսիսիբի եւ այլն: Գ. Ջրգող, Ջրախլ, որոնք յայտնապէս մեծ ու պզտիկ գետեր կ'ընդունին, բայց նոյն ջուրը կարծես թէ կը պահեն ու դարձեալ երեւելի կերպով մը դուրս չեն խաւրեր. ասոնց մէջ ամենէն նշանաւորն է Կասպից ծովը, որուն մէջ շատ մեծ գետեր կը մտնեն, եւ որմէ գետակ մ'ալ չիվաղեր, նմանապէս Արալ լիճը, Մեռեալ ծով, Վանայ ծով, Ումիայ ծով եւ այլն. ասանկներուն ջուրը կէս մը գաղտնի ծամբաներով ուրիշ տեղ կ'երթայ, կէս մ'ալ շագի դառնալով կը պակսի: Դ. Գետանցիկ, որոնց մէջ տեսանելի կերպով թէ՛ գետ կը մտնէ եւ թէ՛ իրենցմէ դեռ կ'ելլէ. այսպէս են Պայգալ, Լատոկա, Օնեկա լճերը: Տեսակ մ'ալ գրեթէ լիճ կայ, որոնք տափարակ գետաբերաններու վրայ ջրերուն տարածուելէն կը գոյանան, շատ ծանծաղ կ'ըլլան ու ծովի հետ հաղորդութիւն ունին: Խալալացիք ասիկա Լակուշա կ'անուանեն, եւ մենք՝ Ծովալիճ կամ Խաղ: Այսպէս է Վենետիկ

կի քով, Ամերիկա՝ Մեքսիկոյի ծովածոցը, Գերմանիա՝ Վայքսէլ գետին բերանը եւ այլն: Լճերուն ամենէն մեծերն Ասիայի մէջ են, որուն ամենամեծն է՝ Կասպից ծովը. Հիւսիսային Ամերիկային՝ Վերին լիճ, Եւրոպային՝ Լատոկա, եւ Ափրիկէին՝ Չադ: Լճերուն մեծ մասն աւնոյշ ջուր ունի. բայց կան աղի (Կասպից ծով) ու նաեւ դառն (Ումեայ ծովակ) լճեր:

Մնացածն ալ ինչպէս:



ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Դիտողի համար:

Աշխարհ օր մը, երբ որ երկնից պայծառութիւնը, երկիրը ծածկող զանազան պտուղները, ծառերուն դուռնաբերութիւնը սկսող տեղերէն, եւ տարւոյն նոյն եղանակին քաղցր՝ բայց թարշամելու վրայ եղող գեղեցկութիւնները՝ մարդուս միտքը նկատութեան կը հրաւիրեն, գեղեցիկ ու նկարագրող կողմ մը պտըտելու ելած էի: Այնչափ քաղցրի, մինչեւ որ նոր տեղեր տեսնելու հետաքրքրութիւնս՝ յոգնութեան տեղի տալով, մամուս պատ ժայռի մը վրայ նստեցայ, ուր ծառերէն թափուող տեղերէն ունի խարշափը, արծաթափայլ առուակի մը ջրերուն կարկաշտը, հեռաւոր քաղաքին դղրդիւնը վրաս նիւս մը բերին, եւ քունը շուտ մը աչքիս տեսութեանէն յափշտակեց չորս կողմն պատող զմայլեցուցիչ առաւիյնները եւ մտքէս ցրուեց անոնց վրաս ազդած քաղցր խորհրդածութիւնները:

Մէկէն ինք զննքս ընդարձակ ու լայնատարած դաշտավայրի մը վրայ գտայ, որուն մէջտեղը՝ մինչեւ նոյն ատեն տեսած կամ երեւակայած լեռներէս աւելի բարձր Լեռ մը կը բարձրանար: Լեռը մարդկան արտաբոյ կարգի բազմութեամբ մը ծածկուած էր, որոնք ըստ մեծի մասին երիտասարդ էին. ասոնցմէ շատերը սաստիկ եռանդ ցուցնելով՝ յառաջ կ'երթային ու Լեռնէն վեր կ'ելլէին, թէեւ ճամբան շատ տեղ խիստ առաւապար ու դժուարամտոյց էր: Միտ գրի որ Բլէն վեր մագլելու նոր սկսողները կը կարծէին որ գագաթին շատ հեռու չըլլան. բայց որչափ որ աւելի յառաջ կ'երթային, այնչափ ալ առջեւին նոր բլուրներ կը կանգնուէին, եւ յառաջագոյն իրենց տեսած ամենէն բարձր բլրոյն գագաթին՝ ուրիշ բլրոյ մը ստորոտին պէս կ'երեւար. մինչեւ կը նշմարէին որ բուն Լեռը՝ ամպոց մէջ կը կորսուէր:

Երբ որ վարմացմամբ աս բաները կը գիտէի, մէկէն առջեւս բարեկամական դէմքով Ուսուցիչ մ'ելաւ, եւ առանց ինձի ատեն թող տալու որ սիլ ըլլալը հարցընեմ, Առջեւդ տեսած Լեռդ, ըսաւ, Գիտութեան Բլուրն է: Անոր գագաթին վրայ կանգնուած է Ճշմարտութեան տաճարը. որուն գլուխն ամպերէն վեր կը բարձրանայ, եւ երեսը լուսափայլ քօղով մը ծածկուած է: Նկատէ անոր հետամուտներուն յառաջագիմութիւնը. լուռ կեցիք եւ մտադիր եղիք:

Խեղ մը բան գիտեցին ետքը, աչքս դարձեալ Լեռնէն վեր մագլելու բազմութեան վրայ դարձուցի: Նոյն

բազմութեան մէջ գեղեցիկ տեսլեամբ ու սուր աչքով երիտասարդ մը տեսայ, որուն անունը Հանճար էր, եւ կերպարանաց ու շարժմանց վրայ սեգութիւն ու անհաստատութիւն մը կ'երեւար: Արծուի մը պէս Լեւոնէն վեր կը խոյանար, այնպէս որ բոլոր ընկերները նախանձով ու զարմացմամբ ետեւէն կը նայէին: Բայց ընթացքը միօրինակ չէր, եւ շատ անգամ մէկէն արշաւանքը կը դադրեցնէր: Երբ որ կը տեսնէր թէ Զուարճութիւնը Հովտին մէջ կը ճեմէ, անմիջապէս կ'երթար անոր հետեւողներուն մէջ կը խառնուէր: Երբ որ Ամբարտաւանութիւնն անդունդին քովը կեցած՝ զինքը նշանացի կը կանչէր, շուտ մը հրաւիրին հետեւելով, դէպ ի երեւուն եղբւր կը յառաջանար: Մեծ հաճութիւն կ'իմանար՝ անսովոր ու չփորձուած շաւիղներէ քայլելու, եւ շիտակ ճամբէն դուրս այնչափ շատ արշաւանքներ կ'ընէր, որ շատ անգամ իր տկարագոյն ընկերներն իրմէ յառաջ կ'անցնէին: Միտ գրի որ Մուսայք առանձին սիրով մը իրեն կը նայէին, իսկ Ճշմարտութիւնը շատ անգամ ճակատը կը կնճուէր ու երեսը մէկդի կը դարձնէր:

Հանճարն այսպէս իր զօրութիւնը պարապ տեղ աւելորդ արշաւանքներով սպառած ատեն, անկից բուրովին տարբեր կերպարանքով ուրիշ Անձ մը տեսայ, որուն անունն էր Փոյթ: Ասիկայ կամաց՝ բայց անդադար քայլելով՝ յառաջ կ'երթար, աշուրները Լեւոն գազաթը սեւեռած, եւ ընթացքը խափանող ամէն մէկ քարը համբերութեամբ մէկդի առնելով, մինչեւ որ վերջապէս իրմէ շատ ետ մնացին իսկզբան իր կամաց ու աշխատակց ընթացքը ծաղրողներէն շատերը: Իրօք ալ խիստ քիչէր կային, որ միօրինակ ու անընդհատ հաստատութեամբ Լեւոնէն վեր ելլէին. որովհետեւ թող ճամբուն դժուարութիւնը, խել մը Յանկութիւններ, Վիքեր ու Զուարճութիւններ զիրենք անդադար կը հրապուրէին ճամբէն շեղելու. եւ երբ որ մէյ մը անոնց տեղի կու տային, ալ բաւական զօրութիւն չէին ունենար դէմ դնելու, եւ թէպէտ շատ անգամ ետ կը դառնային, ձգած շաւիղին կը մոնէին, բայց անոր դժուարութիւնները միշտ աւելի ծանր կու գային իրենց, Բլուրն աւելի անհարթ ու դժուարամատոյց կ'երեւար, առողջարար ու զովացուցիչ պտուղները՝ բարկ ու անհամ կու գային, միշտ աւելի տկար ու վատտակարելի երեւոյթ մը կը ստանային, եւ ոտուրնին ամէն փոքր խոչընդոտին կը գայթէր:

Զարմացմամբ տեսայ որ Մուսայք՝ որոնց գործքը պէտք էր ըլլալ Լեւոնէն վեր ելլելու ջանացողները զուարճացնել ու քաջալերել, շատ անգամ Զուարճութեան հովանոցներուն տակ երգելու կը զբաղէին, եւ Վրից հրաւերներէն հրապուրուողներուն կ'ընկերանային: Բայց հազիւ քիչ մը տեղ անոնց հետ կ'երթային, եւ միշտ զիրենք թող կու տային, երբ որ Բլուրն աշուրներնուն առջեւէն կը կորսուէր: Ան ատեն Բռնաւորք իրենց դժբախտ դերիններուն շղթաները կը կրկնապատկէին, եւ առանց դժուարութեան զիրենք Տգիտութեան կամ Թշուառութեան բնակարանները կը տանէին:

Ճշմարտութեան հետամուտները Գիտութեան

շաւղէն հեռացնելու ջանացող անհամար մտորեցուցիչներուն մէջ՝ մէկը կար, որն որ արտաքուստ այնպէս տկար կ'երեւար, եւ այնչափ թուլութեամբ ու մեղմով մարդ որսալու փորձ կ'ընէր, որ զինքն ամենեւին մտադրութեան արժանի չէի սեպեր, եթէ չորս կողմը դժբախտներու մեծ բազմութիւն մը շտեմնէի, զորոնք անզգալի կերպով իր շղթաներուն զարկած էր: Ասիկայ Մեղկութիւնն էր, որն որ յայտնի թշնամութիւն չէր ընէր, եւ ոչ իսկ փորձ կը փորձէր Լեւոն ելլողները շաւղէն դուրս հանելու, հապա բաւական կը համարէր անոնց ընթացքն ու յառաջագիմութիւնն ուշացնել, եւ չկրնայով զիրենք ստիպել որ դիտաւորութիւնին բոլորովին մէկդի ձգեն, կը համոզէր որ կատարումը յապաղեն: Իրեն գաչելը թմբեցուցիչ ենքեղեսի գաչելու պէս ազդեցութիւն մը կ'ընէր, այնպէս որ իրեն շատ մօտեցողները՝ բուր զօրութիւննին կը կորսնցնէին: Իր դժբախտ գերինները տակաւին երեսներն դէպ ի տաճարը կը դարձնէին եւ միշտ կը յուսային որ կարենան հոն հասնիլ, բայց կարծես թէ ոտուրններուն տակէն գետինը կը սահէր, եւ կեցած տեղերնէն շարժելին իմանալէն յառաջ՝ իրենք զիրենք Լեւոն ստորտը կը գտնէին: Իրենց կերպարանաց վրայ իսկզբան տեսնուող զուարթ հանդարտութեան՝ հետզհետէ տխուր նուաղութիւն մը կը յաջորդէր, որն որ երթալով աւելի կը մթաղնէր, մինչեւ որ Արհամարհութեան հեղեղը կը հասնէին: Նոյն հեղեղին աղօտ ու ծանրաշարժ ջրերը՝ զորոնք երբեք քաղցր սիւք մը վէտ վէտ չիծծացնէր, որոնց երբեք կենդանութիւն չիտար կարկաչին մը, վերջապէս մեռեալ ծով մը կը թափէին, ուր ճամբորդները սարսափմամբ կ'արթննային, եւ շուտ մը նոյն Մուսայքութեան ջրերուն մէջ կը թաղուէին:

Գիտութեան շաւղէն դժբախտ դատաւորներուն մէջ՝ ետ դառնալու ամենէն նուազ կարողութիւն ունեցողներն՝ աս Մեղկութեան հետեւողներն էին: Յանկութեան եւ Վրից գերինները շատ անգամ՝ իրենց շարտահարիչներուն քնացած կամ անմտադիր եղած ժամանակը՝ կրնային փախչիլ ազատիլ: Իսկ Մեղկութեան բռնակալութիւնը հաստատուն ու մշտատեւ կ'ըլլար. իր գերինները խիստ քիչ անգամ կարող կ'ըլլային իրեն դէմ դնել, դիմադրութիւնն իսկ անօգուտ կ'ըլլար:

Այս ամենայն աղէկ մը նկատելէն ետեւ, աչքը՝ Լեւոն գազաթը դարձուցի, ուր օդը միշտ ջինջ ու պայծառ էր, շաւիղը դափնիներով եւ ուրիշ մշտադալար տնկերով հովանացած, եւ Գիտութեան գէմքէն ծագող պայծառ լուսաւորութիւնը՝ կարծես թէ իր հետամուտները շքեղ փառօք կը պատէր: Երանի՜ անոնց, ըսի, որոնք կարող կ'ըլլան աս Լեւոն վրայ ելլել: — Բայց արտաքուստ կարգի եռանդեամբ աս խօսքը զրուցած ատենս, տեսայ որ քովս Գիտութեանէն աւելի զուարթ դէմքով եւ աւելի պայծառ լուսով Մէկը կեցած էր, որն որ սիրալիք աշուրներով ինձի նայելով, Աւելի երանի՜ անոնց, ըսաւ, զորոնք Առաքինութիւնը Բերկրութեան բնակարանը կը տանի: — Ի՜նչ, գոչեցի, ուրեմն Առա-

քինութիւնը Հովտին մէջ կը բնակի: — Իս Հովտին մէջ ալ կը գտնուիմ, պատասխանեց Վեռն ալ կը լուսաւորեմ: Գեղացին իր աշխատութեանց մէջ կը զուարթացնեմ, եւ իմաստնոյն վեռն խորհուրդներ կ'ազդեմ: Քաղաքացւոյ բազմութեան մէջ կը խառնուիմ, եւ անապատական իր խրճիթին մէջ կ'երջանկացնեմ: Իմ ազդեցութեան տեղի տուող ամէն մէկ սրտին մէջ տաճար մը ունիմ, եւ ինծի բաղձացողին՝ միշտ ներկայ եմ: Գիտութիւնը կրնայ զքեզ բարձրացնել: Բայց ես միայն կրնամ երջանկութիւն տալ քեզի:

Առաքելութիւնն այսպէս խօսած ատեն, բազուկներս դէպ իրեն երկընցուցի, բայց այնպիսի սաստիկութեամբ, որ քնէս արթնեցայ: Չորս կողմն ցուրտ ցոլ մը կ'իջնար, եւ իրիկուան սոււեքներն ամէն դի կը տարածուէին: Աճապարեցի տուն դարձայ, եւ բոլոր գիշեր լուսութեամբ ու տեսածներուս վրայ մտածելով անցուցի:

Էջիւն:

Բ Ն Ա Գ Ի Տ Ա Վ Ա Ն

Այնչափ քնակաւ երեւոյթներուն յոռոտութիւնը:

Քիմիական գործողութիւններ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր:

120. Ածխոյ կրակը՝ աղէկ մը վառելէն ետքը՝ ինչո՞ւ կաս կարմիր կ'ըլլայ: — Վասն զի ածուխին բոլոր արտաքին երեսն այնպէս կատարեալ տաքացած կ'ըլլայ, որ ամէն մէկ մասն օդոյն մէջ թթուածնին հետ շուտով կը միանայ:

121. Ի՞նչ պատճառի համար ածխոյ կրակ մը վառելու սկսած ժամանակ՝ վրայի կողմը՝ սեւ, իսկ տակի դին՝ պայծառ կը վառի: — Վասն զի ածխածինն օդին թթուածնին հետ միանալու համար՝ ջերմութեան մեծ աստիճան կը պահանջէ: Ասկից կը պատճառի որ ածուխին տակի կողմը՝ ջերմացած ըլլալով, թթուածնին հետ կը միանայ ու պայծառ կը վառի. ուր որ վրայի կողմը պաղ ըլլալով, չիվառի ու սեւ կը մնայ:

122. Ի՞նչ է մուրը: — Այրելի մարմնոյն չայրած ածխածինը, որն որ հաստատուն զանգուածէն բաժնուելով՝ ջերմ օդին հոսանքով ծխանին մէջէն վեր կը բարձրանայ:

123. Ի՞նչ է ծուխ: — Չայրած ցնդական նիւթեր, որոնք այրելի նիւթէն բաժնուելով՝ ջերմ օդին հոսանքով ծխանէն դէպ ի վեր կը բարձրանան:

124. Ի՞նչ պատճառի համար նոր վառելու սկսող ածխոյ կրակէն աւելի շատ ծուխ կ'ելլէ, քան թէ աղէկ բռնկած կրակէն: — Վասն զի ածուխը վառելու նոր սկսած ժամանակ՝ այրելով սպառել կըցածէն շատ աւելի ցնդական նիւթեր կը բաժնուին իրմէ, որոնք իրեն ծուխ վեր կը բարձրանան:

125. Իսկ աղէկ վառուած կրակէն ինչո՞ւ քիչ ծուխ կ'ելլէ: — Վասն զի ածուխին բոլոր արտաքին երեսն այրելու վիճակի մէջ կը գտնուի, եւ անոր համար ալ իրմէ բաժնուող ցնդական նիւթերուն խիստ մեծ մասը կը բռնկի, որով եւ քիչ ծուխ կը կազմուի:

126. Ի՞նչ բանի համար թուղթը փայտէն աւելի շուտ կ'այրի: — Վասն զի թղթին կազմութիւնն այնչափ հոծ ու խիտ չէ, որուն համար ալ իր կազմիչ մասունքն աւելի դիւրութեամբ ջերմութիւնն իրենց մէջ կ'ամփոփեն:

127. Ի՞նչ բանի համար փայտը հանքային ածուխէն աւելի շուտ կ'այրի: — Վասն զի փայտը հանքային ածուխին պէս պինդ չէ, եւ ըստ հետեւորդի իր տարրները դիւրաւ իրարմէ կը բաժնուին ու կը տաքնան:

128. Ինչո՞ւ կրակ մը վառել ուղած ատեննիս՝ տակը թղթի կտորներ կը դնենք: — Վասն զի թուղթն (իր թղլ կազմութեան պատճառաւ) աւելի շուտով կրակ կ'անուռ:

129. Ի՞նչ պատճառի համար թղթին վրայ փայտ կը դնենք: — Վասն զի փայտն աւելի խիտ ըլլալով, թղթէն աւելի երկայն կ'այրի, ուստի եւ իր բոցն ածուխին հետ աւելի երկայն ժամանակ շոշափման մէջ մնալով, զանիկայ կը ջերմացնէ ու կը բռնկցնէ:

130. Թուղթն առանձին առանց փայտի՝ ի՞նչ բանի համար ածուխը բռնկցնելու բաւական չ'ըլլար: — Որովհետեւ թուղթն այնպէս շուտ կ'այրի, որ իր բոցն ածուխին հետ բաւական երկայն ատեն շոշափման մէջ չիմնար, որով եւ չիկրնար բռնկցնել:

131. Ի՞նչ բանի համար փայտն առանց տաշեղի, յարդի կամ թղթի չիկրնար ածուխը բռնկցնել: — Վասն զի փայտը խիտ ըլլալով՝ վառելու համար հարկաւոր եղածին չափ ջերմութիւն չիկրնար բնագոյնի լուցափայտի մը տկար բոցէն:

132. Ի՞նչ պատճառի համար փայտը զածուխը չիկրնար բռնկցնել, երբ որ անոր տակը դրուելու տեղ՝ վրան կը դրուի: — Վասն զի բոցը միշտ դէպ ի վեր կ'ելլէ. անոր համար փայտն ածուխին վրայ որ դրուի, տակը գտնուող այրելի նիւթոյն հետ շոշափման մէջ չիկրնար մտնել:

133. Ինչո՞ւ համար կրակ վառելու ժամանակնիս՝ կրակը կասկարային տակէն կու տանք: — Որպէս զի բոցն այրելի նիւթին մէջէն անցնելով, կարող ըլլայ նոյնը տաքցնել: Թէ որ կրակը վրայի կողմէն բռնկցնել ուղէինք, բոցն իր տակը գտնուող այրելի նիւթոյն հետ շոշափման մէջ չէր մտներ:

134. Ինչո՞ւ համար ածխաքարն (հանքային ածուխն) այնպէս ընտիր այրելի նիւթ մըն է: — Որովհետեւ մէջը շատ առատ ածխածին ու ջրածին կազ կը բովանդակէ, խիտ ու այրելու յարմար կերպով:

135. Ի՞նչ պատճառի համար քոֆն ու հասարակ ածուխը՝ ածխաքարէն շուտ կրակ կը կտրին: — Վասն զի առաջիններն աւելի ծակտիւր ունին եւ այնչափ խիտ ու հոծ չեն. որուն համար աւելի դիւրաւ այրման վիճակի մէջ կրնան մտնել:

136. Ինչո՞ւ քոֆն ու հասարակ ածուխը՝ ածխաքարէն թեթեւ են: — Վասն զի ծակտիւրեւոր լեցուն են, որոնց մէջէն առաջին անգամ այրած ատեննիս՝ խել մը կազեր եւ ուրիշ ցնդական մասեր դուրս ելած են:

137. Ինչո՞ւ համար քարն ածուխին պէս այրելու չիգար: — Վասն զի մէջն այրելու յարմար տարրներ չունի. ան նիւթերէ՝ որոնցմէ բաղադրուած է, հասարակօրէն արդէն թթուածնին հետ միացած, որ է ըսել՝ այրած կ'ըլլան:

138. Ի՞նչ բանի համար թաց նիւթը չիվառի: — Վասն զի մարմնոյն խոնաւութիւնը թող չիտար որ օդին թթուածնին այրելի նիւթոյն հասնի: Բ. Վասն զի թաց նիւթոյն ջուրը շոգոյ փոխուելով՝ կրակէն ջերմութիւնը կ'ընկղմէ կամ իրեն կը քաշէ:

139. Ինչո՞ւ համար չոր փայտը դալար փայտէն աղէկ կը վառի: — Ա. Վասն զի տաքութեան ամենեւին մէկ մասը՝ ջրոյն շոգի փոխուելով՝ չիկորսուի: Բ. Վասն զի փայտին ծակտիւր օդով լեցուն ըլլալով, առատ թթուածին կը մատակարարէ կրակին:

140. Կրակին վրայ աղ որ նետենք՝ ինչո՞ւ կը շառաչէ ու կը ճարճատէ: — Վասն զի աղին մէջ ջուր կայ. ուստի երբ որ աղը կ'այրի, ջուրը շոգի դառնալով՝ կ'ընդարձակի ու աղին բիւրեղներ կը պայթեցնէ, որով լրացած շառաչանիս կը պատճառի:

141. Այլիւ, փոսփորաթթու կերի կամ աւաղի լուծուածով օծուած կամ պատած թուղթն ու փայտը ինչո՞ւ չեն վառի: — Վասն զի ամէն ալկալիներն այրելի նիւթոյն մէջէն ելող ջրածինը կը բռնեն եւ օդին թթուածնին հետ միանալով կը խափանեն:

142. Ի՞նչ է ալկալի: — Այնպիսի նիւթ մըն է, որն որ հետը միացուցած թթուէն կը չեզոքացնէ: Ասանկ են՝ նազրոնը, կալին եւ աւաղը:

ԲԵՐՈՑԱԿԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Այս, տիկին, պատասխանեց Հեղինէ թոթովելով, զիս ձեր քովէն կը հանէք: Պէտք է որ գլուխ ծռեմ:

Այսպիսի հեղ պատասխանեց մը վրայ տիկինը շատ զարմացաւ, եւ խօսքն աս կերպով յառաջ տարաւ: Հատ կը ցաւիմ՝ ձեզի պոպկոխ տիկնուր լուր մը տալու համար. բայց ամուսնոյս կամացը դէմ չեմ կրնար ընել:

— Ներեցեք, տիկին, եթէ մէկէն այլ պլուծիւն ցուցուցի: Անպուհն այնպէս կ'ուզէ. պէտք է որ հնազանդիմ, թէպէտ եւ չեմ կարծեր՝ որ իրեն անհաճոյ ըլլալու բան մ'ըրած ըլլամ:

— Հա՛, ասոր վրայ պէտք չէ որ զարմանաք. սեպուհն այնպէս առանց պատճառ տնէն հանած առաջին անգործը չէք:

— Ամենեւին զարմանալու իրաւունք չունիմ, կրկնեց Հեղինէ. միայն աս կ'աղաչեմ՝ որ ուրիշ տեղ մը գտնուած ժամանակ՝ ինծի վկայական մը տաք:

Աս քաղցր ու հեղ խօսքերը տիկնոջ սիրտը բորբոքին շարժելով, պատասխան տուաւ որ չէ թէ միայն սիրով աղէկ վկայական մը կու տայ, հապա ձեռքէն եկած ամէն միջոցներն ալ կը բանեցնէ՝ իրեն յարմար տեղ մը գտնելու:

Աս խոստումն ու Պր. Ռիշարտոյէն եւ անոր ընտանիքէն գտնուելու ընդունելութեան վրայ ունեցած ապահովութիւնը բաւական եղան հանդարտեցնել զՀեղինէ, որն որ շուտ մը գնաց Ատելին մօրեղբորն իմացուց Մոնրոպէրեան ապարանքէն ելելէր:

Օրիորդն անոր տունն ապաստանարան մը խնդրելէն յառաջ, աղին վաճառականն ինք իրմէ ըսաւ. Ասոր վրայ պէտք չէ որ վճատիք: Ուրախանալու ենք որ ձեր անկից ելելուն պատճառն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անանկ մարդու մը անձնակամութիւնը՝ որն որ աւելի իր այլանդակ բնաւորութեամբն ամենուրեք ծանօթ է, քան թէ իր հարստութեամբը: Չեղի պէս աղէկ դատարարակուհի մը ամէն ատեն տեղ կը գտնէ: Բաց ապէ՛ թուուն ձեզի միշտ բաց է, եւ կ'ուզեմ որ մեր քովը բնակիք, մինչեւ որ աղէկ տեղ մը գտնուի:

Հեղինէ Պր. Ռիշարտոյէն եւ իր կնոջը որտանց չնորհակալ եղաւ եւ անմիջապէս Մոնրոպէրեան ապարանքը գնաց ունեցածն առնելու: Գուրս չեւած՝ իր չնորհակալութիւնը մատոյց եւ հրաժարական ողջոյնը տուաւ տիկնոջը, որն որ թոշակէն զատ՝ ստակի մեծակալ գումար մ'ալ պարգեւ տուաւ իրեն: Ուղեց նաեւ սեպուհին ներկայանալ, որպէս զի անոր ալ իր մեծաբանքը մատուցանէ. բայց իրեն ըսուեցաւ որ քիչ մը անհանգիստ ըլլալով, մարդ չկրնար ընդունիլ:

Այսպէսով օրիորդը Պր. Ռիշարտոյէն տունը գնաց: Սակայն սիրտն անհանգիստ կ'ըլլար, մտածելով որ իր բարերարին ծանրութիւն պիտ'որ ըլլայ: Ուստի եւ անոր ու ամուսնոյն աղաչեց որ տան մէջ իրեն զբաղմունք մը տան: Զինքը հաճելու համար՝

յանձնեցին որ Ատելին հետ տան հոգաբարձութեան խնամ տանի: Գարձեալ զինքը գոհ ընելու համար անմիջապէս սկսաւ Պր. Ռիշարտոյ տեղ մը փնտռել: Կը յուսար որ Հեղինէ Մոնրոպէրեան ապարանքին մէջ գրեթէ երկու տարի կենալէն վերջը՝ դիւրաւ կրնայ իրեն համար ուրիշ տեղ մը գտնուիլ: Բայց դժբախտութեամբ երկայն ժամանակ յարմար տեղ չգտաւ, որուն վրայ միայն անոր համար կը ցաւէր, որովհետեւ կը տեսնէր թէ Հեղինէ խիստ կը տրտմի:

Քիչ մը ետքը Հեղինէ տրամուլթեան ուրիշ պատճառ մը ունեցաւ: Ինք Պր. Ռիշարտոյի տունը գալէն քանի մ'օր յառաջ, Ատել հարբուխէ մը բռնուած էր, որն որ կամաց կամաց այն աստիճանի սաստկացաւ, որ խեղճ աղջիկը ալ սկսաւ նախ տնէն եւ ետքը խցէն դուրս չելլել: Հեղինէ ամենայն կարելի կերպով իրեն խնամ կը տանէր, յուսալով որ շուտով յառաջունան առողջութիւնը կը գտնէ. բայց պարսպ տեղ: Ատել զգալի եղանակաւ կը տկարանար, այնպէս որ զինքը նայող բոլորները ամէն մը ետքը միաբան ըլին որ միայն օգնականութենէ մը կրնայ յոյս ըլլալ առողջութեան: Աս աւելցուցին թէ առեւելեայ թաղութեամբ գոհ ըլլալու չէ. հապա պէտք է թողուլ որ գէթ երկու տարի ուրիշ տեղ մ'անցնէ:

Պր. Ռիշարտոյ շուտ մը իր Նեպոլոնյ վաճառականին թուղթ գրեց, եւ իրեն առաջարկեց որ քրոջն աղջիկը հոն խաւրէ: Նոյն բարեկամին իրեն պատասխան տուաւ թէ մեծ ուրախութեամբ զԱտել իր քովը կ'ընդունի, եւ կը յուսայ որ խալիպի օգը քիչ ատենուան մէջ զանիկայ կ'առողջացնէ:

Ասոր վրայ անմիջապէս ճամբորդութեան պատրաստութիւնները տեսնուեցան եւ որոշուեցաւ որ հիւանդը շուտով ճամբայ ելլէ: Իւ թէպէտ Ատել տեսնելով որ իր հեռանալուն վրայ Հեղինէ սաստիկ կը տրտմի, մօրեղբորն աղաչեց որ ճամբորդութիւնը քիչ մը ուշացնէ. բայց Պր. Ռիշարտոյ յանձն չառաւ, կը վախնար որ չըլլայ թէ ժամանակ անցնելով՝ հիւանդութիւնն աւելի սաստկանայ:

Սիրելի Ատել, ըսաւ Հեղինէ՝ իր բարեկամին, ինչու մօրեղբոր կամացը դէմ կը դնես: Անտարակոյս զիս տրտում տեսնելու համար: Ստորգ է՝ քու հեռանալու դ վրայ շատ կը ցաւիմ, բայց չեմ ուզեր որ ասոր համար դէմ կենաս մօրեղբոր կամացը, որն որ զքեզ իրեն հայր կը հոգայ: Հնորհակալ եմ, սիրելի բարեկամ, պատասխանեց Ատել. խօսքերդ զիս կը քաջալերեն: Բայց երբ որ ալ չկարենամ զքեզ խել...:

— Իրարու համար աղօթք կ'ընենք: Աս խօսքերն ըսելէն վերջը՝ Հեղինէ գուրս ելաւ, սենեակը քաշուեցաւ, ուր սկսաւ առատ արցունք թափել: Կը տեսնէր որ բարեկամին հիւանդութիւնն ան տեսակ ցաւերէն է, որոնցմէ աղատիլը խիստ դժուար է. ուստի եւ իրաւամբ կը վախնար որ զինքն աս աշխարհքիս մէջ մէյ մ'ալ պիտի չտեսնէ:

Ատելին ճամբայ ելլելու օրը, Հեղինէ իրեն յանձնելէն ետեւ որ երբեք երբեք

թուղթ գրէ, ծոցէն դուրս հանեց մօրը մեռնելու ժամանակն իրեն տուած պատկերագիրը եւ անոր տալով՝ ըսաւ. Սիրելի Ատել, աս պատկերագիրը հետդ առ. ի դարձիդ նորէն ինծի կու տաս, որովհետեւ գիտես թէ ինծի համար սրչափ ծանրագին բան է: Չեմ գիտեր, բայց ներքին ձայն մը ինծի կը դուռցէ որ անիկայ քեզի առիթ պիտի տայ ինծի օգտակար ըլլալու:

Ատել առաւ նայն պատկերագիրը, որն որ Հեղինէին հօրը կենդանագիրը կը ներկայացնէր: Բայց ամենեւին պատասխան չտուաւ: Ուրիշ բան չէր ընէր, բայց եթէ լալ Հեղինէին բաղկացը մէջ, որն որ իր վշտաց ատենը զինքը միջիծարած եւ հիւանդութեան ատեն քրոջ մը պէս հոգացած ըլլալով, իրեն յառաջունէն աւելի սիրելի եղած էր:

Հեղինէ ալ չկրցաւ բարեկամը քաջալերելու համար խօսք մը խօսիլ: Եւ ոչ ինք քաջալերութիւն ունէր, որովհետեւ ունեցածը բոլորովին կորսնցուցած էր՝ մէկէն միայն ինչալով որ աս տեսնուելին գուցէ վերջինն ըլլայ:

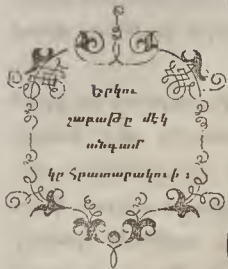
Պր. Ռիշարտոյ մտածելով որ անչափ լացքն Ատելին տկարութիւնն աւելի կը սաստկացնէ, Հեղինէին աղաչեց որ սենեկէն դուրս ելլէ: Որք օրիորդն իր բարեկամին համարը մ'ալ տալէն ետքը՝ որն որ գուցէ վերջինն էր, էլաւ խուցը գնաց, ուր փակուած մնաց, մինչեւ որ զԱտել տանող կառաց դղորդներ ականջը հնչէին դադրեցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ

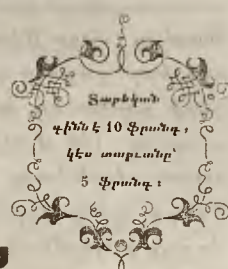
Խիստ դժուար կու գար Հեղինէին այն մտածութիւնը, թէ Պր. Ռիշարտոյին ծանրութիւն կ'ըլլայ, թէ եւ ան ալ ամուսինն ալ շատ անգամ իրեն աղաչած էին որ աս մտածութիւնը մէկի ձգէ: Ուստի միշտ կը խորհէր թէ ինչ կերպով կրնայ իրենց պատճառած ծախուց հատուցում ընել: Վերջապէս որոշեց որ ինք զինքը մատենագրութեան տայ:

Մոնրոպէր սեպուհին ապարանքն անցուցած ժամանակը՝ գրելու այնպէս վարժած էր, եւ Գաղղիայի ու Իտալիայի մատենագրութեան գեղեցիկ օրինակներն այնչափ անգամ կարդացած էր, որ իրաւամբ կը յուսար թէ իրեն մատենագիր կրնայ քիչ մը ստակ վաճառելիլ: Հատ անգամ լսած էր թէ տանտիկին մը իր գրուածներէն վատագիւտ ստակովը՝ բազմաթիւ ընտանիք կը պահէ:

Աս որոշումն ընելուն պէս, ձեռք զարկաւ Օրլէանի օրիորդին պատմութիւնը գրելու. եւ մէկ քանի ամիս աշխատելէն ետեւ՝ բաւական աղէկ գնով դրամաճառի մը ծախեց: Նոյն առաջին փորձէն քաջալերուելով, հետզհետեւ ուրիշ զանազան գրուածներ ալ չնցէր, որով թէ ժամանակն օգտակար կերպով կ'անցնէր, թէ իր անձնական ծախքերն ընելու չափ ստակ կը վաճառէր. որովհետեւ երբ որ առաջին անգամ գրաւորապէս ընդունած գումարին գէթ մէկ մասը Պր. Ռիշարտոյին իր թոշակ տալու խօսք բրաւ, պատուական վաճառականն այնպէս այլալեցաւ, որ օրիորդը մէյ մ'ալ չհամարձակեցաւ առաջարկութիւնը կրկնելու:



ԵՐԽՈՒՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 18.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ

Միասնական և միասնական գերիները:

(Հարգանքներով:)



Գ. Միասնական, Գերիներ
ու Գաղիֆոնիա գա-
տուններուն Գաղիֆոնի-
թեան մէջ առնուած ժա-
մանակ գերեաց նկատ-
մամբ եղած որոշում-
ները:

ինչեւ Հիմայ ընդգէմ եւ ի
նպաստ գերութեան եղած
ջանքերն Ամերիկայի կող-
մակցութեանց վրայ որոշ
ու աչքի զարնող աղբեցու-
թիւն մը յառաջ չէին բե-
րած: Որչափ որ ալ աս ձի-
գերն անընդհատ շղթայի պէս կա-
պուած՝ մէկ մէկու կը յաջորդէին,
սակայն ամէն անգամ հասարակաց

օգտին վերաբերեալ ուրիշ աւելի հարկաւոր խնդրոյ
մը պատճառաւ ետ թող կը տրուէին: Գերեաց խըն-
դիրն Ամերիկայի կողմակցութեանց վրայ մասնաւոր
ու ակնեղեւ աղբեցութիւն մ'ընելու սկսաւ աս դա-
րուն սկիզբները, երբ որ Միասնական գաւառին խնդիրն
երեւան ելաւ:

Նոյն ժամանակները Միաբանեալ Նահանգաց
մէջ՝ երկու գլխաւոր կողմակցութիւնք կային: Առա-
ջինն էր Գաղիֆոնիական կամ Ազգային ըսուածը, զորն
որ կը կազմէին Սահմանադրութեան ընդունուիլը,
Գաղիֆոնիական զօրանալը, հաստատուած դաշինք-
ներուն կատարումը, վաճառականութեան, նաւագնա-
ցութեան եւ արուեստից յառաջացումն ուղղուն-
րը, որոնք աւելի հասարակաց օգտին միտ կը դնէին՝
քան թէ իւրաքանչիւր առանձին տէրութեանց առ-
անձնական շահուն: Արտաքին քաղաքականութեան
նկատմամբ՝ Գաղիֆոնիական զարգացման արգելք
չըլլալու համար, ասոնք խաղաղութիւնը՝ պատերազ-
մէն վեր կը դասէին, եւ Գաղիֆոնիական սահման-
ներն ընդարձակելու դէմ էին: Աս կողմակցու-
թեան գլուխ եւ առաջնորդ կը համարուի Աղեքսանդր

Համիլթըն, Վաշինկթընի մտերիմը, որն որ ետքէն
ելեւմտից քարտուղար եղաւ: Ասոնց դէմ կը կենային
երկրորդ կողմակցութիւնը կազմող Հակառակ-դաշ-
նաւորականք, որոնք ետքէն Հասարակապետական ու
նաեւ Ռամկապետական կոչուեցան: Որչափ որ առա-
ջինները Գաղիֆոնիական կառավարութեան պաշտպան
կը կենային, այնչափ ալ ասոնք առանձնական նա-
հանգաց կամ տէրութեանց ազատութեան ու ինքն-
իշխան կառավարութեան ջատագով էին: Ասոնց ալ
դուռն էր Ճեֆերսոն: Միաբանեալ Նահանգաց
Գաղիֆոնիական կազմակերպութեան զարգացումն սկիզ-
բները՝ երկու կողմակցութիւնք ալ փոփոխակի կա-
ռավարութեան ղեկը ձեռունին առած էին, մինչեւ
որ վերջապէս իրենց դիտած առանձնական վախճան-
ներուն հասնելէն ետքը, իրենք իրենցմէ կործանե-
ցան: Արդ աս իրենց կործանման ու նորէն կանգնուե-
լուն միջոցը՝ Միասնական գաւառին պատճառաւ գերեաց
խնդրոյն նորէն մեջտեղն ելլելուն հետ կը զուգըն-
թանայ:

Յամին 1803 Միսիսիբի գետին արեւմտեան ու
հիւսիսային արեւմտեան կողմն եղող ընդարձակ Լուի-
զիանա գաւառը, Գաղիֆոնի տէրութիւնը 15 միլիոն
տողարով Միաբանեալ Նահանգաց ծախեց: Աս երկրին
մէջ, զորն որ Գաղիֆոն քիչ մը ժամանակ յառաջ
Սպանիայէն առած էր, թէ Սպանիացուց եւ թէ Գաղ-
իֆոնացուց իշխանութեան տակ գերութիւնը թոյլ տրու-
ած էր: Ամերիկացուց ու Գաղիֆոնացուց մէջ դուռն
դաշինքին երրորդ յօդուածը գերեաց նկատմամբ հե-
տեւեալ որոշումը կ'ընէր. Վերոյիշեալ երկրին բնա-
կիչները Միաբանեալ Նահանգաց Գաղիֆոնիական մէջ
պիտ'որ առնուին եւ կարելի եղածին չափ շուտով պիտի
վայելին ան ամէն արտօնութիւնները, առանձնաշնոր-
հութիւններն ու ապահարկութեան իրաւունքները,
զորոնք Գաղիֆոնիական սահմանադրութիւնը կը
շնորհէ Միաբանեալ Նահանգաց քաղաքացիներուն:
սակայն մինչեւ որ Գաղիֆոնիական մէջ առնուին,
իրենց ազատութեան, ստացուածոց եւ կրօնի վայել-
ման մէջ թող պիտի տրուին ու պաշտպանուին:

Աս երկրին հարաւային մասը, Լուիզիանա ա-
նուամբ 1812ին համաժողովէն ընդունուեցաւ, իսկ

մնացեալ մասը Միսսուրեան երկիր կոչուեցաւ: Վերջիշեալ դաշնաց զօրութեամբը երկրին բնակիչները գերի գործածելը կը շարունակէին, եւ 1817ին Գեկտեմբերի 1ին Վաշինկընի մէջ Համաժողովոյն բացուած ժամանակը՝ Միսսուրիի բնակիչները զճոն Սգոգ-դ իրենց կողմանէ իբրեւ պատգամաւոր Համաժողովը խրկեցին: Սգոգ-դ անմիջապէս Միսսուրիի քաղաքացիներուն կողմանէ Համաժողովոյն առջեւը խել մը աղերսագիրներ դրաւ, որոնցմով կը խնդրէին որ Միսսուրի նահանգը Գաշնակցութեան մէջ առնուի: Խնդրոյն որոշումը եօթը հոգիէ բաղկացեալ մասնաժողովը մը յանձնուեցաւ, որն որ (1818 Ապրիլի 3ին) Համաժողովոյն մէջ օրինագիր մը առաջարկեց, որով կ'որոշուէր որ Միսսուրի նահանգին բնակիչները կարենան սահմանադրութիւն մը շինել եւ ան սահմանադրութեան հիման վրայ՝ նոյն նահանգը Գաշնակցութեան մէջ առնուի: Նոյն առաջարկութիւնը կամ օրինագիրն ան տարի երկու անգամ քննութեան տակ ձգուելէն կամ կարգացուելէն ետքը, առանց վերջնական որոշման մնաց: Հետեւեալ տարին նորէն քննուած ժամանակ, քանի մը յաւելուածներ ու փոփոխութիւններ եղան, որոնց մէջ ամենէն երեւելին է գերեաց նկատմամբ եղած հետեւեալ որոշումը: Ասկէ ետքը պիտի արգելուի գերի ներս խոթելը կամ բռնի ծառայութիւնը, բայց եթէ յանցանաց համար գերեաց սերունդները, որոնք վերջիշեալ երկրին՝ Գաշնակցութեան մէջ առնուելէն ետքը կը ծնանին, ազատ կ'ըլլան եւ միայն մինչեւ քսանութեան հասնելու տարին ծառայելու պարտական են:

Օրինագիրն աս չափաւորիչ յաւելուածով՝ երրորդ անգամ կարգացուելով, 56 քուէի դէմ 98 քուէով ընդունուեցաւ ու ծերակոյտը խրկուեցաւ: Ծերակոյտը չափաւորիչ յաւելուածն աւրեց, եւ օրինագիրը նորէն խորհրդանոցը խաւրեց: Խորհրդանոցն աս բանս յանձն չառաւ, եւ օրինագիրն յաւելուածով մէկտեղ երկրորդ անգամ ծերակուտին խաւրեց: Ծերակոյտը տեղի տալ չուզելով, չկրցան իրարու հետ միաբանիլ, որով խնդիրն անորոշ մնաց:

Համաժողովը 1819ին Գեկտեմբերի 6ին նորէն գումարեցաւ: Երկու օր ետքը Միսսուրի նահանգին Սգոգ-դ պատգամաւորն առաջարկեց որ Միսսուրեան խնդիրը լմնցնելու համար մասնաժողով մը դրուի: Միեւնոյն ժամանակ Նոր Եօրկի Սգրընկ պատգամաւորը՝ Համաժողովոյն առջեւը դրաւ ուրիշ օրինագիր մը, որով գերութեան աւելի եւս տարածուիլը կ'արգելուէր: Համաժողովն աս երկու խնդիրներուն որոշումը, երկու զատ զատ մասնաժողովներու յանձնեց, որոնց անդամներուն մեծ մասը գերութեան կողմնակիցներէն էին: Եւ որովհետեւ երկրորդ մասնաժողովը Սգրընկին առաջարկութեան վրայ չկրցաւ միաբանիլ, անոր համար համաժողովը նոյնը լուծեց, եւ նոր մասնաժողով մը դրաւ, որն որ օրինագիր մը պիտի ներկայացնէր, որով Միսսուրիի արեւմտեան

կողման երկիրներն անկէ ետեւ գերի խոթելը պիտի արգելուէր:

Առաջին մասնաժողովոյն՝ Միսսուրեան խնդրոյն վրայ ըրած որոշումները խորհրդանոցին մէջ խօսակցութեան նիւթ ըլլալէն յառաջ, իւրաքանչիւր առանձին տէրութիւնը գերութեան վրայ ունեցած կարծիքին յայտնեցին: Բէնսիլվէնիա ամենէն յառաջ յայտարարութիւն մը հանեց, որուն մէջ կը զրուցէր թէ Համաժողովոյն իրաւունքն եւ միանգամայն պարտքն է՝ Միսսիսիպի արեւմտեան կողմն եղող երկիրներուն մէջ գերութիւնն արգելուի: Բէնսիլվէնիայի հետ միացան Նոր Ճերսի եւ Տէլէյվէր: Նոր Եօրկ ալ նոյն որոշումներն ըրաւ, եւ բոլոր կողմնակցութիւնը ծերակուտի անգամ ընտրեցին զԳիսկ գերեաց հակառակորդը: Օհիոյ ալ նոյն քաղաքականութեան կը հետեւէր: Նոր Անգլիայի ամէն քաղաքներէն Համաժողովոյն աղերսագիրներ խրկուեցան, որոնց մէջ գերութեան չտարածուիլը կը խնդրուէր: Ասոր հակառակ Վիրջինիայի ստորին սենեակը սպաւնաց, որ եթէ գերութեան արգելուելուն նկատմամբ դրուած յօդուածը հաստատուի, մինչեւ զինուր Միսսուրի նահանգին կողմը կ'ելլէ: Նոյն մտաց վրայ էին Գէնզերգի ու Մէրիլէնտ:

Պատգամաւորաց սենեկին մէջ գրեթէ ամիս մը շարունակ Միսսուրեան խնդրոյն վրայ վիճուեցաւ: Նոյն միջոցներուն ծերակոյտը պատգամաւորաց սենեակը դարձուց այն օրինագիրը՝ որով նոյն պատգամաւորաց սենեակը կ'ուզէր որ՝ Մէյն գաւառը Գաշնակցութեան մէջ առնուի: Ծերակոյտը յիշեալ օրինագիրոյն վրայ յօդուած մը աւելցուցած էր, որուն մէջ կ'որոշուէր որ Միսսուրի գաւառն առանց պայմանի Գաշնակցութեան մէջ ընդունուի, եւ Արքանզաս նահանգին հիւսիսային սահմաններէն անդին եւ զող երկիրներուն մէջ գերութիւնը խափանուի: Պատգամաւորաց սենեակն աս յաւելուածը 158 քուէով 18 քուէի դէմ մերժեց, եւ օրինագիրն առանց յաւելուածի նորէն ծերակուտին խաւրեց: Երբ որ ծերակոյտը տեղի տալ չուզեց, եւ խորհրդանոցն ալ իր պահանջման վրայ հաստատուն կեցաւ, երկու կողմանք որոշեցին որ ասոր վրայ բանակցութիւն ըլլայ: Բանակցութեան մասնաժողովը խնդրոյն վերջ տալու համար, հետեւեալ առաջարկութիւնն ըրաւ: Պէտք է որ ծերակոյտը մէկդի ձգէ Միսսուրի եւ Մէյն գաւառներուն որոշումները մէկ օրինագիր մէջ միացնելը: Պատգամաւորաց սենեակն ալ Միսսուրի գաւառին մէջ գերութիւնը խափանելու ջանքերը դադարեցնէ. եւ երկու սենեակներն ալ, ծերակուտին Միսսուրի գաւառին նկատմամբ առաջարկած օրինագիրը, վերը յիշուած յաւելուածին տեղ՝ ուրիշ չափաւորիչ որոշում մ'ընելով, ընդունին: Աս չափաւորիչ որոշումը հետեւեալն եղաւ. Գաղղիայի տէրութեան՝ Միսսիսիպի նահանգաց ծախուած Լուիզիանա գաւառին մէջ, որն որ 36°, 30' հիւսիսային աս-

տիճանին տակ կ'իյնայ, ի բաց առեալ Միսսուրի գաւառը, գերութիւնը կամ բռնի ծառայութիւնն ընդ միշտ արգելեալ է. ի բաց առեալ ան ատեն՝ երբ որ մէկը յանցանաց համար, տէրութենէն օրինապէս աս վիճակին կը գատապարտուի: Բայց որ եւ իցէ անձ՝ որն որ Միսսուրի նահանգաց տէրութիւններուն մէկուն մէջ ծառայելու պարտական է, եթէ ուրիշ երկիր փախչելու ըլլայ՝ կրնայ իրաւամբ ետ պահանջուիլ: Աս որոշումը խորհրդանոցէն 134 քուէով 42 քուէի դէմ ընդունուեցաւ:

Աս որոշումը գերի ուզող տէրութեանց մտաց եւ ուղածին համաձայն չըլլալով, անոնց կողմանէ մեծ հակառակութիւն գտաւ. գլխաւորաբար Վիրգինիա կը պնդէր որ համաժողովն իրաւունք չունի նոր տէրութիւն մը Գաշնակցութեան մէջ ընդունելու համար՝ զանազան պայմաններ դնելու: Իսկ սահմանադրութենէն համաժողովոյն տրուած իրաւունքը, որով բոլոր Միսսուրի նահանգաց երկրին ու ստացուածոց վրայ տէր կը ձանչցուէր, եւ ուղածին պէս կարգադրութիւններ ընելու իշխանութիւն կ'ունենար, աս գերի ուզողներն ան մտօք կը մեկնէին՝ որ միայն Գաշնակցութեան ստացուած եղող երկիրներուն վրայ կը տարածի, եւ ոչ թէ տակաւին աղատ եղող ու Գաշնակցութեան մէջ մտնել ուզող երկիրներուն վրայ: Աս խնդրոյն վրայ լրագիրներն իրարու հետ ան աստիճանի սաստկութեամբ կը կռուէին, որ գահեղէնը Միսսուրեան օրինագրոյն ստորագրելէն յառաջ՝ երկու սենեակներուն հարցուց թէ համաժողովն իրաւունք ունի՞ երկրի մը մէջ գերութիւնն արգելելու: Աս խնդրոյն բոլոր խորհրդանոցին անդամները հաստատական պատասխան տուին:

Սակայն եւ այնպէս Միսսուրիի խնդիրն երրորդ անգամ՝ համաժողովոյն առջեւն ելաւ, երբ որ նոյն գաւառին Գաշնակցութեան մէջ առնուելուն վրայ խօսք բացուեցաւ: Օրինագրոյն առաջին ու երկրորդ ընթերցման ատենը՝ Միսսուրի գաւառին Գաշնակցութեան մէջ առնուելը մերժուեցաւ, եւ հաւանականագոյնս երրորդ անգամուն ալ կը մերժուէր՝ եթէ ծերակոյտը միջամտութիւն չընէր: Ծերակոյտին անդամները եւ գլխաւորաբար Գլէյ, որն որ Միսսուրեան կողմնակցութեան գլխաւորն էր, առաջարկութիւն մ'ըրաւ, որն որ երկու անգամ մերժուելէն ետքը վերջապէս ընդունուեցաւ: Աս առաջարկութեան համաձայն՝ Միսսուրի գաւառին օրէնսդիրները հրապարակաւ խոստում պիտի տային, որ նոյն երկրին սահմանադրութիւնն ամենեւին այնպիսի որոշում մը պիտի չբովանդակէ, որով որ եւ իցէ տէրութեան քաղաքացի մը, Միսսուրի նահանգաց սահմանադրութենէն շնորհուած առանձնաշնորհութիւններէն ու ապահովութեան իրաւունքէն զրկուի: Միսսուրի աս պայմանն ընդունեցաւ, որով վերջ տրուեցաւ այնպիսի կռուոյ մը՝ որն որ Գաշնակցութիւնը քայքայման վտանգի մէջ դրած էր:

Պէտք չարեւախոյն:

ԲՆԱԳԱՏՄԱՐԵՆ

Մարդկային կենաց տեսողութիւնը:

(Հարեւախոյն):

Նախ, բանական հոգին կամ խորհելու կարողութիւնը, զորն որ իրաւամբ ամենամաքուր ու աստուածային զօրութիւն մը կրնանք կոչել, մարդուն ամէն գործող կենդանական զօրութիւնները բնականապէս կ'ամբողջեն ու կ'աւելցնեն:

Երկրորդ, մարդ իր ուղեղին արտաքին կարգի ազնիւ ու բարակ կազմութեամբ նոր ու իրեն միայն սեպահական ըլլող նորոգութեան (restauration) գործարան մը կ'ունենայ, կամ աւելի ազնիւ ըսենք՝ անով բոլոր իր կենաց (ապրելու) ընդունակութիւնը կ'աւելնայ: Ասոր ապացոյցն ան է՝ որ մարմին մը որչափ աւելի գործարաններ ունի այլեւայլ ազդեցութիւններ ու զօրութիւններ ընդունելու, կատարելագործելու եւ բանեցնելու, իր գոյութիւնը (կեանքն) ալ այնչափ աւելի հարուստ ու կատարեալ կ'ըլլայ: Յայտն է կայանայ կամ ասոր վրայ հաստատուած է կենաց (ապրելու) ընդունակութիւնը: Եթէ համար միայն ան բանը կայ կամ գոյութիւն ունի, զորն որ ընդունելու եւ գործածելու ըմբռնում (զգացում) ու գործարաններ ունինք, ուստի եւ աս բանիս համար որչափ աւելի գործարաններ կ'ունենանք, այնչափ աւելի (կատարելապէս) կ'ապրինք: Ան կենդանիները, որոնք թոք չունին, կրնան խիստ մաքուր օդոյ մէջ ապրիլ՝ առանց անկից ջերմութիւն ու կենաց տարր (սկզբնական նիւթ) մ'ընդունելու, ինչու որ ասոր համար կարելոր ըլլող գործարան (թոք) չունին: Սոյնպէս եւ մարդը կրնայ իր բոլորովն շատ զօրութիւններ, մասաւանգ թէ իր ներսն ան զօրութեանց թմբած բողբոջները կամ սկզբունքն ունենալ, ի վերայ այս ամենայնի թէ որ զանոնք բանեցնելու յարմար գործարան մը չունենայ, աւելին ալ իրեն համար անօգուտ ու կորուսած են: Ըստ այսմ նկատման ու աս կողմանէ պէտք էր մարդկային ուղեղին յօրինաւորութիւնը մտածել, որն որ գործարանական նիւթին վերջին աստիճանի բարակալիւն ու ազնուանալն է: Ամէն գնութիւնները յայտնի ցուցրած են՝ որ ամէն կենդանեաց մէջ մարդն ամենէն փափուկ ու իր ջղացը համեմատութեամբ՝ ամենէն մեծ ուղեղն ունի: Աս գործարանին (ուղեղին) մէջ անունդով ու շնչառութեամբ մեր ներսն ընդունուած զօրութիւններուն խիստ նուրբ ու ոգեկան մասունքը կը ժողվին, կը զտին, կը պարզեն ու վերջին աստիճանի կ'ազնուանան, ետքն ալ ասկից ջրերուն միջնորդութեամբ մարմնոյն ամէն մասերուն կը հաղորդուին: Ասով ուղեղը կենաց նոր աղբիւր մը կ'ըլլայ:

Երրորդ, մարդն իր հոգւոյն այսպիսի կատարեալ զօրութեամբն ուրիշ նոր ու աշխարհքիս բոլոր արարածներուն անծանօթ ըլլող՝ հոգեկան աշխարհքի (հոգեկան բնութեան) մը հետ հաղորդակցութեան մէջ կը մտնէ: Ասիկայ իրեն բոլորովն նոր յարաբերութիւններու եւ ազդեցութիւններու միջոց, նոր տարր մը կ'ըլլայ. ասով

մարդն երկու աշխարհներու բնակիչ կ'ըլլայ, այսինքն այնպիսի էակ մը՝ որ նիւթական ու միանգամայն հոգեկան աշխարհքին մէջ կ'ապրի, եւ ինչպէս՝ բնապատումն ներուն ըսածին համեմատ երկակենդանները կամ երկակենցաղ կենդանիները ուրիշ հասարակ կենդանիներէն աւելի երկայն կ'ապրին, ասանկ մարդն ալ իր աս նիւթական ու հոգեկան (երկակենդան) կենացը պատճառաւ երկայնակեաց կ'ըլլայ: Մտածենք հեղ մը՝ թէ աս բարձրագոյն ու կատարելագոյն կարողութիւնը մարդուն ինչ առատ ու անսպառ հոգեկան անուղի ու հոգեկան ազդեցութեանց աղբիւր կ'ըլլայ: Հոս կը տեսնենք ու կը գտնենք նոր ու միայն մարդուն սեպհական տեսակ մը՝ կենդանական զօրութեան նպատուիչ ու յառաջացողիչ ըլլող՝ անունդի ու զարգացման միջոցներ, որ են ազնիւ զգայական ու բարձրագոյն բարոյական զգացմունքն ու յարաբերութիւնները: Միայն յիշենք ան վայելմունքն ու զօրացողիչ սփոփանքը, զորն որ մեզի երաժշտութիւնը, ազնուական (աղատ) արուեստները, բանաստեղծութիւնն ու երեւակայութիւնը կը մատակարարեն. յիշենք ան հեշտալի զգացումը՝ զորն որ ճշմարտութեան զննութիւնը կամ նոյն ճշմարտութեան սահմանին մէջ եղած նոր գիւտ ու յայտնութիւն մը մեզի կը պատճառեն. վերջապէս յիշենք այն մեծ ու ազդող զօրութիւնը՝ զորն որ ապագային մտածութիւնը, ան ապագան մեր մտաց առջեւը նկարելու (մեզի ներկայացընելու) կարողութիւնը, եւ աս ներկայ կեանքը լիննայլէն ետքը ուրիշ կենաց մը փոխուելու յոյսերնիս մեզի կը տան: Միայն անմահութեան վրայ մեր ունեցած հաւատքն ու մտածութիւնը կամ յոյսը ինչպիսի՞ մեծ զօրութիւն, ինչ անասանելի հաստատութիւն չեն տար մեզի: Մէկ խօսքով ըսեմ, մարդկային կենաց սահմանն աս հանգամանքներով արտաքոյ կարգի մեծ ու զարմանալի տարածութիւն ու ընդարձակութիւն մը կը ստանայ. ասով մարդ իր կենաց հիւթն ու անունդը երկու աշխարհքներէն՝ մարմնաւորէն ու հոգեկանէն, ներկայէն ու ապագայէն (առաջիկայէն եւ հանդերձեալէն) կ'ընդունի. ու լով իր կենաց տեւողութեան հարկաւորապէս շատ մեծ օգնութիւն ու օգուտ կ'ըլլայ:

Զորբորդ, հոգւոյն կատարելագոյն զօրութիւնը, որ է՝ բանը, նաեւ ուրիշ կերպով մ'ալ մարդկային կենաց պահպանութեան ու երկայն տեւողութեան կը նպաստէ, այսինքն՝ մարդուն վրայ ամէն բան կարգի կանոնի տակ դնելով, ինչ որ անոր վրայ միայն անբանական է կամ բնածին ազդմամբ (instinct) կ'ըլլայ, ինչպէս նաեւ սաստիկ կիրքերն ու անոնցմէ պատճառող արագ սպառումը չափաւորելով, եւ մարդն այնպիսի միջին կամ բարեխառն հանգամանաց մէջ պահելով՝ որն որ կենաց երկայնութեան համար հարկաւոր է:

Ասոնցմէ կրնանք հետեւընել՝ որ մարդ ստուգիւ աւելի հոգեկան զօրութիւն ունի՝ քան զոր իրեն միայն աս ներկայ աշխարհքիս համար հարկաւոր է, եւ աս հոգեկան զօրութեան առաւելութիւնը մարդուն մարմնաւոր մասին ալ պահպանութեան ու երկարագոյն տեւողութեան

թեան վրայ իր ազդեցութիւնը կը բանեցընէ. ուստի եւ միայն մարմինն ու անոր հանգամանքն իրեն օրէ օր սպառուելուն ու մաշելուն եւ վերջապէս իր մահուան պատճառն իր վրայ կը կրէ*: Գարձեալ, ասկից կրնանք տեսնել՝ թէ ինչպէս մարդուն բարոյական վախճանը կամ նպատակը, այսինքն բարձրագոյն ու կատարելագոյն կենաց համար սահմանուած կամ ստեղծուած ըլլալը՝ իր բնական (ֆիզիկական) կամ մարմնական գոյութեան ու կենաց հետ սերտ կապակցած է, եւ թէ ինչպէս բանն ու խորհելու կարողութիւնը, որն որ յատկապէս բանաւոր մարդուն էութիւնը կը կացողանէ, չէ թէ միայն իր բարոյական՝ հապա նաեւ իր բնական (ֆիզիկական) կատարելութիւնը կը պահպանէ ու կը զարգացընէ. ուստի եւ իր հոգեկան զօրութեանց կարգաւորեալ մշակութիւնը կամ կրթութիւնը, առանձին՝ բարոյական կրթութիւնը՝ զինքն անշուշտ չէ թէ միայն բարոյապէս, հապա նաեւ ֆիզիկապէս կամ ըստ մարմնական կենաց, աւելի կատարեալ կ'ընէ ու իր կենաց (ապրելու) ընդունակութիւնն ու տեւողութիւնը կ'աւելցընէ: Եթէ մարդ իր աս ազնուագոյն ու բարձրագոյն կարողութիւնն առանց մշակութեան թող տալով, իր մարդկային կատարելութեան հասնելու փոյթ չտանելով եւ ի բնութենէ իրեն տրուած առաւելութիւնն իր օգտին գործածելու չաշխատելով, անբան կենդանեաց պէս միայն մարմինը անուշանելու ըլլայ, ան ատեն նաեւ կենաց տեւողութեան նկատմամբ նոյն անբանից կարգն ու աստիճանը կ'իջնայ, որոնց հետ մարմնոյն մեծութեան ու զօրութեան կամ ամբողջութեան կողմանէ գրեթէ հաւասար աստիճանի մէջ՝ մանաւանդ թէ շատերէն ալ աւելի վար կը գտնուի: Իսկ ասոր հակառակը՝ նոյն իսկ տկարութեամբ զգածուած մարդ մը՝ իր բարձրագոյն հոգեկան կարողութեան ազդեցութեան ու բանին լուսոյն հետեւելով եւ իր կեանքն ըստ այնմ կարգաւորելով ու վարելով, կրնայ շատ աւելի երկայն ապրիլ՝ քան թէ խիստ զօրաւոր անբան կենդանիները:

Պիտէ շարունակուի:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿՆ

Ջոոր: — Գիւտ, յիմ, ծով:

(Շարունակութիւն:)

Բ: Ծով:

Ծով ըսելով՝ հասարակօրէն կ'իմացուի այն ահագին աղի ջրոյ ժողովը, որուն մասերն իրարու հետ կապակցութիւն ունին, որն որ ցամաքին վազուն ջրերուն շատը կ'ընդունի եւ երկրիս բոլոր ցամաքային երեսը կը

* Որովհետեւ մարդուն համար մեռնիլ ըսելով՝ միայն իր մարմնոյն մեռնիլը կ'իմացուի, եւ որովհետեւ անբան կենդանիք՝ միայն մարմին, միայն մարմնական գոյութիւն ու կեանք ունենալով ու պարզ մարմնաւոր արարածներ ըլլալով կատարեալ մահը յատկապէս ու ճշդիւ միայն անոնց սեպհական, միայն անոնց համար կենաց վախճան ու կատարած է, անոր համար իրաւամբ ըսաւ Գաղղիացի մը. «Մահն ամենէն մեծ անասնութիւնն է: = La mort est la plus grande bêtise.»:

պատէ, անոր համար ալ կ'ըսուի նաեւ Համատարած կամ Աշխարհամով, եւ կամ Յունաց բառով՝ Ովկիանոս: Ասիկայ երեք գլխաւոր բաժին ունի: — Առաջինն է Ասիայի եւ Ամերիկայի մէջ, որն որ կ'ըսուի Մեծ Ովկիանոս եւ կամ նաեւ Խաղաղական * Ովկիանոս, Հարաւային ծով. ասիկայ ամենէն ընդարձակ ծովն է եւ վրայէ վրայ հաշուելով՝ 1700 մղոն լայնութիւն ունի: — Երկրորդն է Հնդկաց Ովկիանոս, Հնդկային ծով, որն որ Ափրիկէի, Հարաւային Ասիայի եւ Աւստրալիայի մէջ է. իր ընդհանուր լայնութիւնն է 1000 մղոն: — Երրորդն է Եւրոպայի, Ափրիկէի եւ Ամերիկայի մէջ. աս ալ կ'անուանուի Անդլանդեան Ովկիանոս կամ Անդլանդիկ ծով, իր լայնութիւնը 700 մղոն է:

Աս երեք գլխաւոր բաժիններուն հետ կապակցութիւն ունին երկու մեծ ծով կամ սառնածով, որոնց մէկն է Հիւսիսային բեւեռին վրայ ու կ'ըսուի Հիւսիսային սառնապատ ծով, մէկան ալ Հարաւային բեւեռին վրայ ու կը կոչուի Հարաւային սառնապատ ծով:

Աս գլխաւոր ծովերն ունին այլեւայլ ծիւղեր կամ բազուկներ, զոր օրինակ Անդլանդիկ ծովն իր մէկ բազուկը կը տարածէ Ափրիկէի ու Եւրոպայի մէջ, որն որ կ'ըսուի Միջերկրական ծով կամ Միջնածով, որուն մէկ ծայրը մինչեւ Փոքր Ասիայի Հարաւային եզերքը (Կիլիկիա, Ասորեսոյ ու Պաղեստինի առջեւ) կ'երթայ, իսկ մեկալ ծայրը (Պոնտոս, Սեւ ծովը) մինչեւ նոյն Փոքր Ասիայի Հիւսիսային եզերքը կը հասնի: Իր երկրորդ բազուկը կը տարածէ Բրիտանական կղզիներուն քովէն Հոլանտայի, Գերմանիայի ու Տանիմարայի առջեւ, որն որ Հիւսիսային ծով կ'ըսուի: Երրորդ բազուկ մ'ալ կ'երկրնցընէ Շուեթի, Ռուսաստանի ու Գերմանիայի մէջ, աս ալ կ'անուանուի Բալթիկ կամ Արեւելեան ծով. աս բազուկները դարձեալ ուրիշ ծիւղեր ունին: Այսպէս իմացիր մէկալ Ովկիանոսներուն վրայ ալ:

Ծովին մէջ երկու գլխաւոր գիտնալու բան կայ, մէյ մը իր Յամաքային մասերը, մէյ մ'ալ Ջրային յատկութիւնները:

Ա. Յամաքային մասերը: 1. Ծովուն յատակը, որն որ երկրին ամենէն խորին տեղերը կը պարունակէ, բայց ցամաքի երեսին ալ նման է: Հոն ալ ամէն կողմ դաշտ, հովիտ, բլուր, լեռ եւ ապառաժ կայ, որոնց վրայ կը ծածկեն աւազ, սիւղ, ծովային տնկեր ու խեցեմորթ կենդանիներ: Աւիթներ պատահեցան, որոնց մէջ ծովուն յատակը աչքով ալ տեսնուեցաւ, ինչպէս 1737ին Քամշաթքայի քով Աւաչա հրաբուխ լեռը բռնկած ատեն՝ ծովը յանկարծակի եզերքէն մղոններով հեռու քաշուեցաւ: Ծովեզերեայ մարդիկ՝ որ բարձր տեղուանք փախած էին, վերէն տոկալով մը ծովին անունը անգունդները նայեցան, ուր լեռ, ձոր ու դաշտ տեսան, որոնք իրենց ջրեղէն ծածկութեն դուրս ելած՝ յայտնի կ'երեւային: Ի՞նչպէս շատ չանցաւ ծովն ահագին ուժով իր տերու-

թեան երկիրը յարձակեցաւ նորէն ծածկեց, եւ այնպիսի զօրութեամբ նաեւ ցամաքը կոխեց, որ ջուրը 180 ոտնաչափ վեր բարձրացաւ ու շատ տներ ու տնկեր քանդեց տարաւ: Ծովին ամենէն շատ խորութիւնը դեռ ճիշդ չէ կրցած չափուիլ. մինչեւ հիմայ ծանուցեալ խորութիւններուն մէջ ամենէն սաստիկն է 24,000 ոտնաչափ կամ 4,000 գրկաչափ (սառնած), որն որ դրեթէ մէկ աշխարհագրական մղոն կ'ընէ. ասիկա 1839ին Անդլանդեան ծովին մէջ գտաւ Անգլիացի Ջէմս Ռոս նաւապետը, թէպէտ գունտը ծովուն յատակը դեռ չէր հասած, բայց ծովուն խորութիւնը ցամաքին ամենաբարձր լեռներուն հետ բաղդատելով՝ հաւանական կը կարծուի որ աս մէկ մղոնէն շատ աւելի չըլլայ:

Ծովուն խորութիւնը կը քիչնայ կամ յատակը ջրին երեսին կը մօտենայ, երբ որ ծովը ցամաքի հետ միանալու կը սկսի, կամ իր յատակի լեռը դէպ ի վեր շատ կը բարձրանայ եւ կամ մէկ կողմն աւազ ու խեցի կը դիզուի. ասանկ տեղերն ընդհանուր անուամբ կ'ըսուին Ծանծաղ կամ Ծանծաղուտ, որոնք նաւարկութեան նկատմամբ շատ զգուշալի ու վտանգալից են. եթէ առանկ տեղեր աւազ դիզուած է, կ'ըսուի՝ Աւազուտ, Աւազադէզ, որոնց վրայ մանաւանդ Անդլանդեան Ովկիանոսին մէջ բազմաթիւ մեծամեծ ձկեր իրենց կիթը կը ձգեն, ուր տարւէ տարի հազարաւոր ձկնորսներ երթալով՝ կը բերեն ահագին բրածուկ (պաթալ), փայլուն ձուկ (բիշկա) եւ այլն: Եթէ ծանծաղուտները ապառաժ են, խութը կը կոչուին, որոնց շարունակութիւնն է Քարայր (récif), եւ երբ որ ասոնք ջրին երեսին շատ մօտիկ կամ դրեթէ հաւասար են՝ Վիմուտը, Վիմանձաւ կ'անուանուին: Ծովին ծանծաղ տեղերը խեցիներով են նէ՝ կ'ըսուին Խեցուտը (bancs de coquillage), որոնք մեծ մտադրութեան արժանի են, ինչու որ ասոնցմէ ոմանք մարգարտաբեր ժժմակներու դադար կ'ըլլան, ուսկից մարդիկ մեծագին մարգարիտն ու գաղտակուրը (սեփեֆը) կը հանեն: Ասոնց ամենէն երեւելին է Պարսկային ծովածոցին մէջ Պահլէյն լոսւած կղզիներուն ու Հնդկաստանի Հարաւային ծայրին առջեւ: Խեցուտներէն ոմանք ալ Բուստի (Բերձալէ) անտառներ են, ուր բուստը վրան անհամար պղտիկ ճճիներով ու մեծամեծ ծիւղերով ծառի պէս կը բարձրանայ. ասիկա մանաւանդ Բարբարիայի, Սարդինիայի ու Գաղմատիայի առջեւ կը տեսնուի:

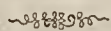
2. Կղզիք: Երբ որ ծովուն վերայիցեալ այլեւայլ ծանծաղուտները եւ մանաւանդ ծովուն տակի լեռներն ան աստիճանի կը բարձրանան՝ որ գլուխին ջրէն դուրս կ'ըլլէ կ'երկրնայ, կ'ըսուի կղզի, որուն չորս կողմը ջրով պատած է: Քիչ կղզիներու ժողովը՝ կ'անուանուի Կղզեաց խումբ, շատ խմբեր քովէ քով դալու որ ըլլան՝ կը կազմեն Արքիպելագոս, որն որ բուն Յունաց Արքիպելագոսին անունն է, բայց հիմակ առ հասարակ կղզեշատ տեղերուն կ'ըսուի, եւ կը նշանակէ Կղզեստան, Կղզեծով: Երբ որ կղզիները կատարեալ բոլորածիր ջրապատ չեն, հապա մէկ կողմանէ երկրին հետ կպած են, կ'ըսուին Յամաքակղզի, Թերակղզի, որոնց մէջ երեւելի են Մոռա

* Առաջին անգամ երկրի բոլորտիքը նաւորները՝ ասոր վրայ ամենեւին մրիկ չտեսնելով, Խաղաղական անուանեցին:

(Պեղորպոնեսոս), Խրըմ (Քերսոնեսոս) եւ այլն. իսկ ան
ցամաքային մասը՝ որ թերակղզին երկրի հետ կը կապէ,
կ'ըսուի Պարանոց եւ կամ Յամաքի նեղուց (Isthme),
ինչպէս է Պերեկոպ՝ որ զԽրըմ Տաւրիայի հետ կը միա-
ցընէ, Կորնթոսի պարանոցը՝ որ զՄուս Լիւադիայի հետ
կը կապէ, եւ այլն: Սովորութեամբ ցամաքակղզեաց կարգ-
կը դրուին նաեւ Փոքր Ասիա, Արաբիա, Իտալիա, Սպա-
նիա եւ այլն, թէպէտ իրենց պարանոցն այնպէս բարակ
չէ: — Կղզիներն ան երկիրներուն կը համարուին, որոնց
ամենէն աւելի մօտ են: Ամենէն մեծ կղզիներն են
Պոնէնց, Մատակասգար, Սուամգրա, Իսլանդիա, Գու-
պա, Բրիտանիա եւ այլն: — Կղզիներն իրենց դիրքին
նայելով՝ մտադրութեան արժանի կ'ըլլան՝ նաւարկու-
թեան, ծովամարտութեան, ծովային վաճառականու-
թեան նկատմամբ եւ այլն:

3. Ծովեզերք: Ուր որ ծովը ցամաքի հետ կը միա-
նայ, կ'ըսուի Ծովեզր, Ծովափ, որն որ զանազան ձեւ ու-
նենալուն թէ ինչ եւ թէ իրեն հետ կապած տեղերն այլ-
եւայլ անուններ կ'առնուն: Ծովուն մէջ յառաջացող
ծովեզերաց մէկ մասը բարձր է նէ՝ Հրուանդան, Սարա-
անդ, Գլուխ կ'ըսուի, ցած է նէ՝ Լեզու: Յամաքը կ'ըս-
կեկ կերպով մը դէպ ի ներս եղած, կամ ծովին նոյն
ձեւով ներս քալած տեղը կը կոչուի Խորշ, Գոգ, Ծովա-
ծոց. ասոնց երեւելիներն են Արաբացուց Խորշ (Կարմիր
ծով), Պարսից ծովածոց, Վենետիկի ծովածոց (Ագրիա-
կան ծով), Ազախու ծովածոց (Մէսօպոտամիա ծովափ). եւ
այլն: Ասոնք շատ պզտիկ են նէ՝ կ'ըսուին Խաղ (baie):
Ծովածոցները շատ անգամ ուրիշ կողմանէ ալ անցք կամ
ծակ կ'ունենան. ասանկները լայն են նէ՝ կ'ըսուին Ծովու
բազուկ, Ծովանցք, ինչպէս են Մարմարայի ծովանցքը
(Մարմարա ծով), որ Միջերկրական ծովին բազուկն է,
որուն շարունակութիւնն է Կոստանդնուպոլսի առջեւը
Բոսփորոսի ծովանցքը, զորն որ սմանք Նեղուց կ'անուա-
նեն. նոյնպէս Գաղղիայի եւ Անգղիայի մէջ եղած բա-
զուկը: որ Մանչի ծովանցք կ'անուանուի եւ այլն. իսկ ե-
թէ նեղ են՝ Նեղուց կամ Նիւճ կ'ըսուին. ամենէն հոչա-
կաւորներն են Ճիպրալդարի նեղուցը (Հերակլի ար-
ձանք), Գաղղիայի ու Անգղիայի մէջ ամենէն նեղ անցքն՝
որ կ'ըսուի Գալէի նեղուց եւ այլն: Պզտիկ ծովածոցները՝
որ նաւերուն ապաւեն կ'ըլլան, կ'ըսուին Նաւահանգիստ,
Նաւակայք:

Մնացածն ուրիշ անգամ:



ՊԵՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ

Լոնտոնի արտոնարարից ստորագրեցին մեջ գողտրութիւն մը:

Հելլենտիայի մէկ լրագրոյն մէջ հետեւեալ գէպ-
քը կը կարդանք:

Սովորուած քաղաքէն երիտասարդ հանճարագէտ
մը, Լոնտոնի արտոնարարից տեսարանին մէջ Հելլենտիայի
գործակալ եղող անձէն հոգաբարձու դրուած էր, որ իր
երկրէն խաբուած առարկաները կարգաւորէ: Նոյն երի-
տասարդն իր պաշտօնը մեծ գործունէութեամբ ու ճար-

տարութեամբ կը կատարէր, եւ իր հաւատարմութեան
վրայ ոչ ոք կասկած մ'ունեցած էր: Մէյ մ'ալ առտու
մը իմացուեցաւ որ 7500 Փրանգի արժողութեամբ ժա-
մացոյցներով լեցուն արկղ մը աներեւոյթ եղեր է, եւ
ամենեւին տարակոյս չկար որ գողցուած էր: Ծածուկ
նստիկանութեան յաջողակութեամբ երկրորդ օրը երեւ-
ան ելաւ գողցուած ժամացոյցներէն մէկը, որն որ նախն-
թաց օրը՝ գողութեան իմացուելէն կէս ժամ մը ետքը՝
վաճառականի մը ծախուած էր: Վաճառականը՝ նոյն
ժամացոյցն որմէ առած ըլլալուն վրայ հարցուելով, ըսաւ.
որ ժամացոյցն իրեն ծախողը վերոյիշեալ հոգաբարձուն
է: Ասոր վրայ նոյն երիտասարդն անմիջապէս բռնուելով՝
բանտ դրուեցաւ, եւ հետզհետէ իրեն դէմ դատախազ-
ներն աւելցան, վասն զի կորսուած ժամացոյցներէն չորս
հասն ալ զանազան մարդիկներու քով գտնուեցան, ու
լոնք միաբան վկայեցին որ իրենց ծախողը նոյն մարդն է.
մինչեւ անոնցմէ երկու հոգի ըսածնին երդմամբ ալ կը
հաստատէին:

Արդէն ամէն պարագաներն ալ կը ցուցնէին որ
գողութիւնն ընողը պէտք է որ կամ ինչ եւ կամ իրեն
քովն եղող մարդիկներէն մէկն ըլլայ. վասն զի արկղը
որն որ բաւական մեծ էր, սեղանի մը վրայ դրուած էր,
որուն քովը դիշեր ցորեկ նստիկանութեան սպասաւոր մը
պահպանութիւն կ'ընէր. ուստի եւ չէր կրնար մէկը նոյնն
առանց տեսնուելու առնուլ, եւ հարկ էր որ ան մար-
դիկներէն մէկն առած ըլլար, որոնք ի պաշտօնէ կրնային
վաճառքները դնել վերջընէլ, տանիլ բերել, եւ անոր
համար ալ արկղը տանելին՝ նստիկանութեան սպա-
սաւորին աչքը զարկած չէր: Այսպէսով ամենայն ինչ
կը միաբանէր Սովորութեան երիտասարդին՝ գողութիւնն
ըրած ըլլալը հաստատելու: Սակայն քիչ մը ետքը իբր
չյուսացուած կերպարանք մ'առաւ: Անգղիայի օրինաց
գեղեցիկ սովորութեան համաձայն, մէկը չիկրնար անհրա-
ժեշտ հարկաւոր եղածէն աւելի բանտը պահուիլ. ուստի
եւ հոգաբարձուն աղէկ մը քննուելէն ետքը, չիփախելու
եւ կանչուած ատենը նորէն դալու խօսք ու գրաւական
տալով, ազատ թող տրուեցաւ, այնպէս որ կրցաւ արու-
եստից ապարանքին մէջ արձակ համարձակ պտուղիլ, ու
ան ամէն անձինքներուն հետ տեսնուիլ, որոնց հետ կը
յիշէր որ խօսած կամ գործք մը տեսած ըլլայ ան օրը՝
որուն մէջ քաղաքին զանազան կողմերը հինգ ժամացոյց-
ները ծախած կը համարուէր: Ասոր հետեւութիւնն ան
եղաւ, որ ստուգութեամբ յայտնուեցաւ թէ հոգաբար-
ձուն՝ ժամացոյցները գնող վաճառականներուն նշանա-
կած ժամերն արուեստից ապարանքը ներկայ գտնուած
ու իր գործքերուն զբաղած էր: Բարեբախտութեամբ
քանի մը հոգի՝ զինքն արուեստից տեսարանին մէջ տե-
սած ու հետը խօսած ժամերնին ճշդիւ նշանակեցին, եւ
աս ժամերը՝ հոնկիւր երեք չորս մըն հեռու տեղեր ժամա-
ցոյցները ծախուած ժամերուն հետ նոյն կու գային: Աս-
կից զատ՝ վաճառականներէն մէկը, որն որ երդմամբ հաս-
տատած էր որ ժամացոյցն իրեն ծախողը՝ հոգաբարձուն
է, ըսաւ թէ գլանաձեւ գլխարկ մը դրած էր. արդ-

յուզուեցաւ որ հոգաբարձուին գլանաձեւ գլխարկը բոլոր նոյն օրն անկողնոյն վրայ կեցած էր: Վաճառականներէն մէկն ալ ժամացոյցը ծախող մարդուն՝ անունը գրել տուած էր, որն որ ամենեւին երեւոյթ մը չունէր որ խարդախեալ ըլլայ, եւ ամբաստանելոյն գրին բոլորովին անսման էր:

Աս ամէն բաներով հոգաբարձուին անմեղութիւնն ան աստիճանի յայտնի եղաւ, որ դատաւորն անոր ազատութեան վճիռը կարգացած ատենը՝ յայտնեց թէ ամբաստանելոյն անմեղ ըլլալուն վրայ եւ ոչ թեթեւ կասկած ունի, եւ թէ անիկայ դատաստանարանէն կ'ելլէ՝ առանց իր վրայ փոքր արատ մը ձգելու: Գատաւորին աս վճիռը բոլոր ունկնդիրները ծափահարութեամբ ըն-

դունեցան: Բայց թէ ինչպէս եղաւ որ հինգ հոգի նոյն անձին դէմ յայտնի սուտ վկայութիւն տալու մէջ միաբան գտնուեցան, անլուծանելի առեղծուած մըն է, որն որ կարելի է երբեք ալ չլուծուի պիտի. վասն զի ոստիկանութիւնը հաստատուն միտքը դնելով որ գողը գտած է, խել մը ժամանակ հետազոտութիւնները բոլորովին դադրեցուցած էր, որով եւ բուն գողը ժամանակ ունենալով, ձեռք իյնալու վտանգէն ազատեցաւ: Հաւանականագոյնս կը կարծուի, որ գողերը հոգաբարձուին նման մէկը գործածած ըլլան՝ իրենց չարութիւնը կատարելու, որպէս զի կասկածն անոր վրայ իյնալով, իրենք դիւրութեամբ ոստիկանութեան ձեռքէն կարող ըլլան պրծիլ, ինչպէս որ իրօք ալ եղաւ:

ԲՆՈՐԱՅԵՆԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Նոյն միջոցներուն Ատէլէն շատ նամակներ եկած էին, որոնցմէ կը տեսնուէր թէ տակաւին տկարութիւնն ու հիւանդութիւնը կը շարունակէին՝ նոյն իսկ Գալպրիայի գեղեցիկ երկիրներն տակ:

Օր մ'ալ Պր. Ռիշարտոյ իր քրոջ աղջկան մէկ նամակը տուաւ Հեղինէին, որուն սկիզբը զօրիրոգը շատ զարմացուց:

Չեմ գիտեր, սիրելի բարեկամ, կ'ըսէր Ատէլ, որ արեւօք աղէկ կ'ընեմ՝ այնպիսի նիւթի մը վրայ խօսելով, որն որ թէեւ խիստ հաճոյական պէտք է որ ըլլայ քեզի, բայց կրնայ նաեւ զքեզ պարապ տեղ այլալուծեան մէջ ձգել: Սակայն եւ այնպէս ապահով ըլլալով որ եթէ տալու յոյս իրօք չիկատարուիր, բաւական քաջարտութիւն կ'ունենաս ակնկալութեանդ պարապի ելլելը համբերութեամբ տանելու, կ'ուզեմ ամէն բան յայտնել:

Աս օրերս մէկու մը հետ ծանօթացայ, որն որ ընտանիքդ կը ծանչնայ եղեր...

Աս խօսքերը կարգացած ատեն՝ Հեղինէ այնպէս այլայլեցաւ, որ քիչ մը ժամանակ չկրցաւ նամակին ընթերցումն յառաջ տանիլ: Չեւուրները կը դողդոջային, սիրտը սաստիկ կը նետէր, ոտքի վրայ չէր կրնար կենալ: Բայց յոյսն ու հետաքրքրութիւնը շուտ մը տկարութեանը յաղթեցին, եւ կարգաց լինցուց նամակը, որն որ հետեւեալն էր:

Անտարակոյս կը յիշես որ նախնիքաց թղթերուս մէջ Մանչինելի անունով տիկնոջ մը վրայ կը խօսէի, որուն հետ ծանոթութիւն ըրած ըլլալս եւ ինծի վերջին աստիճանի մեծ բարեկամութիւն ցուցնելը կը յիշատակէի: Արդ իրմէ ընդունեցայ այն տեղեկութիւնները՝ զորոնք հիմայ քեզի կը հաղորդեմ:

Հօրս վաճառակցին ամբարանոցը հասնելս քիչ մը ետքը, չընկալալ տեղումները պարտած ժամանակս, օր մը աս տիկնոջ ինծի պատահեցաւ, եւ հիւանդութեանս վրայ շատ ցաւակցութիւն ցուցուց: Ան ատենէն սկսանք շատ անգամ տեսնուիլ, որովհետեւ իր տունը՝ մերկնին

խիստ մօտ է: Այսպէսով քիչ ատենուան մէջ իրարու հետ սերտիւ կապուեցանք: Երբեք հետը Գաղղիա ունեցած բարեկամներուս վրայ կը խօսէի, եւ քու անունդ, ինչպէս կրնաս իմանալ, շատ անգամ խօսակցութեան մէջ կը յիշուէր: Բարեկամս միշտ յօժարութեամբ կը լսէր վրադ ըսածներս, թէեւ Պէրիվ անուն իրեն բոլորովին անծանօթ էր: Զքեզ այնչափ սիրելի բաւական կ'ըլլար զքեզ իրեն ալ սիրելի ընելու:

Վերջապէս քանի մը օր յառաջ՝ հիւանդութեանս ժամանակ ինծի ունեցած խնամքիդ, եւ իրարմէ բաժնուելու ատենինս՝ ունեցած տրտմութեանդ վրայ խօսելով, նոյն ատեն ինծի տուած պատկերագիրդ ծոցէս հանեցի, որպէս զի հօրդ կենդանագիրն իրեն ցուցնեմ:

Ո՛հ, սիրելի Հեղինէս, որչափ կը զարմանայիր, եթէ նոյն կենդանագիրը տեսած ժամանակն արձակած աղաղակը լսէիր եւ կերպարանքին այլալուծիւնը տեսնէիր: Մէկէն պատկերագիրը յափշտակեց՝ ձեռքէս առաւ, աշուրներուն մօտեցուց, եւ մտադրութեամբ ամէն կողմը դնելէն ետքը՝ հարցուց թէ նոյնը քեզի ո՞վ տուած է: Պատասխանեցի որ մայրդ մահուան անկողնոյն մէջ քեզի տուած է, եւ ընտանեացդ վրայ զիտցածս իրեն յայտնեցի:

Ասոր վրայ վիզս փաթութեցաւ, եւ արցունք թափելով ըսաւ որ դուն իր ամենասիրելի բարեկամին աղջիկն ես, եւ ինքքու մերձակոր աղջականներէդ մէկը կը ծանչնայ: Աս բռնէն ետեւ՝ տեղեկութիւն տուաւ Գաղղիացի տիկնոջ մը հետ ատենօք ունեցած բարեկամութեան վրայ, եւ յառաջ բերաւ ան նշանները՝ որոնք իրեն կարծեմ կու տան թէ դուն իր նոյն բարեկամին աղջիկն ըլլաս: Բերած ցոյցերն ինծի ալ այնպէս հաստատուն երեւցան, որ շուտ մը իր կարծիքն ընդունեցայ:

Եւ թէպէտ ինծի աղաչեց, որ աս բանս քեզի չիմացնեմ, մինչեւ որ պատասխան ընդունի քու ան աղջականէդ՝ որն որ հիմայ Սպանիա կը գտնուի եւ որուն շուտ մը նամակ գրելով, հօրդ կենդանագիրն հետ խաւրեց. բայց ես չկրցայ դիմանալ ուղեցի ամէն բան շուտ մը քեզի իմացնելու: Այսպէսով կ'երեւայ որ իրաւացի է եղեր նոյն կենդանագիրն ինծի տուած ատենդ ունեցած ակնկալութիւնդ:

Հիմայ, սիրելի Հեղինէս, քիչ մ'ալ

իմ վրաս խօսիմ: Քիչ մը ժամանակէ վեր ինք դիմքս աղէկ կը գգամ, եւ զիս դարմանող բժիշկը կը յուսայ որ տարուոյս ընթացքին մէջ կրնամ Գաղղիա դառնալ:

Հեղինէ աս նամակը կարդալէն ետքը՝ երկայն ատեն խորհեցաւ Ատէլին պատմածներուն վրայ: Մեծ միտքարութիւն եւ ուրախութիւն կ'իմանար, մտածելով որ կարելի է թէ քիչ մը ետքը կը տեսնէ ան աղջականը՝ որուն վրայ մայրն ալ կը խօսէր իրեն թող տուած թղթին մէջ: Սրտանց Աստուծոյ շնորհակալ եղաւ, եւ աղաչեց որ ակնկալութիւնը պարապի չհասնէ:

Աս ուրախարար լըղն վրայ Պր. Ռիշարտոյ ուրիշ լուր մ'ալ աւելցուց, որն որ Հեղինէին համար առաջնոյն չափ անակնկալ էր: Իրեն ըսաւ թէ խիստ աղէկ եւ գոհացուցիչ տեղեկութիւններ ընդունած է այնպիսի անձի մը վրայ, որն որ իրեն ալ շատ սիրելի է:

Օրերորդը՝ որուն սիրտն Ատէլին նամակէն զգացած ուրախութեամբ լեցուած էր, մեծ զարմացմամբ վաճառականին երեսը կը նայէր:

Ար տեսնեմ որ զընկացածս չէք հասկընար, ըսաւ Պր. Ռիշարտոյ. ուստի պէտք է որ աւելի յայտնի խօսիմ: Պր. Կարտլոնին առաջարկութեան պատասխանը ձեր ուղածին համաձայն նոյն ատեն իրեն խաւրեցի: Ստոյգ է՝ աս նիւթին վրայ անկէ ետեւ ձեզի բան մը չըսի, եւ ոչ իսկ յայտնեցի իր պատասխանը. բայց ասոր պատճառն ան էր՝ որ կ'ուզէի ճշդիւ ծանչնալ թէ նոյն պաշտօնականը արքունեաց մէջ ինչպէս կը վարուի: Չեմ իմ վրաս ունեցած մտահոգութիւնը, եւ ձեր երջանկութեան վրայ իմ ունեցած հոգս, վրաս պարտք կը դնէին որ առանց ձեզի իմացնելու՝ աս տեղեկութիւններն առնուեմ...: Բայց կարելի է՝ ըրածիս չհաճիք:

Պարոն, պատասխանեց Հեղինէ, սրտանց համոզուած եմ որ իմ բարուոյս համար ըրած էք աս բանը: Միայն թէ յառաջընէ կարծիքս հարցուցած որ ըլլայիք, կ'աղաչեի որ...:

— Աս գործքէն ետ կենամ, այնպէս չէ. բայց ինչո՞ւ համար: Ինչպէս դուք եւ Պր. Կարտլոն, նոյնպէս ես ալ աղէկ գիտեմ որ հիմայ ձեր ամուսնութիւնն այնչափ դժուարութեանց տակ կ'իյնայ, որ խելք չէ գլուխ հանել ուղեել: Բայց սակայն ես հիմակուրէն պէտք էի ձեր ձեռքին ետեւէն

ինկոզին վրայ որոշ տեղեկութիւն ունեւալ: Մինչեւ հիմայ իր վրայ ուրիշներէն չլսածներս՝ իրեն այնպէս նպատաւոր էին, որ մարդ չեկրնար աւելի բանի մը բաղձալ: Սակայն ես ասիկայ բաւական չհամարեցայ. ուղեցի նոյն իսկ արքունեաց մէջ զինքը տեսնել կրցող անձանց կարծիքն իմանալ. եւ եթէ ակնկալութեանս հակառակ, զինքը ձեզի անարժան ցուցնելու ըլլային, ձեզի պիտի իմացնէի որ ջանաք անոր յիշատակը մնանալ:

— Զձեզ կրնամ ապահովցնել, Պաւլոս, որ անոր յիշատակը արտիւս հանգիստը երբեք չիւրդողներ: Ես իմ ապագաս Աստուծոյ յանձնած եմ. ինչպէս որ իրեն հաճոյ է, թող այնպէս ընէ:

— Հաստ աղէկ ըրեր էք. բայց չեմ կարծեր որ ես ալ գէշ ըրած ըլլամ՝ մարդկային խոհմունութեան պահանջած զգուշութիւնները բանեցնելով: Սակայն մեր խնդրոյն գաւթ: Արքունեաց մէջ մուտք ունեցող անձ մը, իմ աղաչելովս յանձն առած էր Պր. Կարոյիսին ընթացքին մտադիր ըլլալ: Պատասխանը հազիւ այսօր ընդունեցայ, եւ ահա ասիկ ձեզի՝ կը հաղորդեմ:

Թղթին մէջ կ'ըսէ որ նոյն պաշտօնակալը թէպէտ միշտ ընտիր վարը ունեցած էր, բայց վերջին անգամ տնէն դուրս ալ չէ տեսնել յառաջունէ շատ աւելի մասխորհ կ'երեւայ եւ առանձնացեալ կեանք մը կ'անցնէ: Արքունեաց հանդէսներուն մէջ ան ժամանակ միայն կը տեսնուի, երբ որ ի պաշտօնէ պարտաւորած կ'ըլլայ: Ան ամէն ընկերութիւններէն կը փախի, որոնց մէջ կրնայ վախճալ թէ իր կրօնական սկզբունքներուն չհամաձայնող սկզբունքներով անձանց կը հանգիստի, եւ քաջութեամբ կը մերժէ իր ընկերներէն ու մանց զինքն իրենց համաձայնեցնելու համար գործածած հրապրները: Սակայն եւ այնպէս վայրենի ու մարդատես չէ. ամենուն հետ քաղցրութեամբ ու մարդասիրութեամբ կը վարուի. միայն ան ատեն կը բորբոքի երբ որ սուրբ կրօնի կամ առաքելութեան դէմ ծաղրածու խօսք կ'ըլլայ, եւ շատ անգամ իր ներկայութիւնը բաւական կ'ըլլայ ամպարիշտ լեզուները լռեցնելու:

Արքունեաց տիկին մը՝ որն որ Գաղղիայի առաջին աղտուական տներուն մէկէն է, շատ ժամանակ չէ՞ր ուղեց իր միակ աղջիկն իրեն կնուծեան տալ. բայց ինք չընդունեցաւ, ըսելով որ ընտրութիւնն արդէն ըրած է, եւ կ'ուզէ հաւատարիմ մնալ:

Հոս Պր. Ռիշարտոյ լռեց. կը մտածէր որ անտարակոյտ Հեղինէ պիտի հարցնէ թէ արդեօք կը կարծէ որ Կարոյիսին ըսածն իրեն համար ըլլայ: Բայց անիկայ ամենեւին զարմացման կամ այլալուծեան նշան չցուց:

Արդ, սիրելի՛ օրիորդ, շարունակեց վաճառականը, Պր. Կարոյիսին աս վերջին դործը բաւական չէ՞ր զձեզ ապահովցնելու անոր գիտաւորութեանց վրայ:

Ես անոր դիտաւորութեանց անկեղծութեան եւ աղնուականութեան վրայ երբեք տարակուսած չեմ, պատասխանեց Հեղինէ: Բայց կարծեմ թէ խելացու-

թեամբ վարուած չեմ ըլլար, եթէ հիմա կուան վիճակիս մէջ այնպիսի մէկու մը հետ ամուսնանալու վրայ մտածեմ, որն որ ծննդեամբ ինձմէ շատ վեր է:

— Ան չէք կրնար ըսել... Բայց աղէկ միտքս եկաւ: Ատել նամակին մէջ տիկնոջ մը վրայ խօսք ըրած պիտ'որ ըլլայ, որն որ կը հաստատէ եղեր թէ ձեր մայրը ծանցեր է:

— Հրամար էք, Պարոն. ձեր այսօր բերած նամակին մէջ այնպիսի տիկնոջ մը վրայ կը խօսի:

— Ձեր հօրը կենդանագիրը քորջա աղկան տալու մտածմունքներդ շատ աղէկ մտածմունք է եղեր:

— Պէտք է որ խոստովանիմ թէ առանց խորհրդածութեան տուի: Գառա՛նքդ Երեքէ չէի կարծեր որ կարենամ ձեռքէ հանել զանիկայ, որովհետեւ ինձի կրկին պատճառաւ պատուական էր. մէյ մը որ մայրս մեռնելու ժամանակ տուած է. մէյ մ'ալ՝ որ հօրս կենդանագիրն է, որուն ամենեւին ուրիշ մէկ յիշատակը չունիմ քովս:

— Նայէ՛ք. յուսամ որ Աստուած սկսած գործը զլուսի կը հանէ, եւ ձեր ծնողաց անունն ու աստիճանը ծածկող քողը կը վերցուի:

Պր. Կարոյս կը գրէ որ ոստիկանութեան ձեռքով զՍուրբին եւ անոր քոյրը գտնելու ետեւէ է: Մինչեւ հիմայ եղած հետադադարութիւնները պարագի ելեր են. կը կարծուի եղեր որ ան երկու թշուառակներ օտար երկիր փախած ըլլան: Բայց մարդկային արդարութեան կատարել չկրցածը՝ աստուածային արդարութիւնը գլուխ կրնայ հանել: Չեն կրնար ան ամենատես աչքէն պրծել, որն որ իրենց թաքստեան տեղը գտնէ:

Թող յանցանքին ծանշան եւ Աստուծոյ թողութիւն ընդունին. ես ասկից ուրիշ բանի չեմ բաղձար, ըսաւ օրիորդը՝ աչքէն արցունք թափելով:

Այսպէսով Հեղինէ ամէն բան Աստուծոյ յանձնելով, հանդարտութեամբ կը սպասէր Ատէլին նամակին, որմէ կը յուսար մանրամասն տեղեկութիւն ընդունի իր Սպանիա գտնուող աղգականին վրայ: Բայց անոր վերջին նամակին վրայ քանի մը ամիս անցաւ, եւ ամենեւին նոր լուր մը չառաւ: Նոյն միջոցին Ատէլ իր մօրեղբորը մէկ երկու անգամ նամակ գրեց. բայց Մանչեսթրի տիկնոջ վրայ ամենեւին յիշատակութիւն չէր ընէր: Անտարակոյտ նոյն տիկինը տակաւին կը սպասէր Սպանիա խաւրած նամակին պատասխանին:

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Իրիկուն մը՝ որ Հեղինէ սենեակը քաշուած՝ գրելու կը զբաղէր, Ռիշարտոյ տիկինը՝ տարիքն առած օտար կնոջ մը հետ ներս մտաւ: Անձանթին ընտանութեամբ մը բարեւ տալով, մէկէն օրիորդին ինչպէս ըլլալը հարցուց:

Հեղինէ չկրնար զինքը ծանշալ, կ'ուզէր ո՞վ ըլլալը հարցնել. բայց դիմացինը ժամանակ չթողուց: Ինչպէս կարելի է, օրիորդ, ըսաւ, որ զիս մոռցած ըլլաք:

Ստոյգ է՝ ձեզի հետ երկայն ատեն չմնացի. բայց զիս Մանրոպէրեան ապարանքը տեսած էք, ուր տիկնոջ սենեակապանն էի:

Հեղինէ մտադրութեամբ երեսը նայելով, վերջապէս ծանցաւ որ Մարթան է, զորն որ Մանրոպէրեան ապարանքը տեսած էր. բայց վրան երկայն ժամանակ անցած ըլլալով, մէկէն չէր կրցած միտքը բերել:

Թողութիւն կը խնդրեմ, տիկին, պատասխանեց Հեղինէ, հիմայ կը յիշեմ. իմ ապարանքը մոնելէս քանի մը օր ետքը՝ դուք անկից ելաք եւ...:

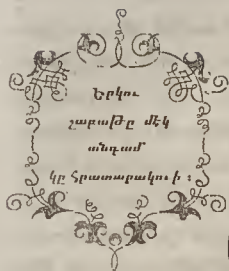
Ես հոս ձեր ջատագովութիւնը լսելու եկած չեմ, ընդմիջեց Մարթա, հապա առաջարկութիւն մ'ընելու, արն որ կը յուսամ՝ ձեզի հաճելի կ'ըլլայ: Ահա ասիկ խնդիրս:

Մանրոպէր տիկնոջ՝ քովէն ելելէս ետքը, այլի տիկնոջ մը ծառայութեան մոայ, որն որ երկու թերահասակ աղջիկ ունէր: Հիմայ որ քիչ մը մեծցած են, տիկինը կ'ուզէ դատարարական մը բռնել. եւ որովհետեւ Մանրոպէրեան ընտանեաց հետ բարեկամութիւն ունի, ուղեց անկից ձեր վրայ տեղեկութիւն առնուլ, ինչպէս որ ոստիկանը պայտիսի առիթներու մէջ կ'ըլլայ: Մանրոպէր տիկինը մեծ գովութեամբ խօսեցաւ ձեր գիտութեան, ճարտարութեան, փութոյն ու վարմանց վրայ եւ մեծ եռանդեամբ զձեզ յանձնեց, որով եւ տիկինս որոշեց որ զձեզ քովս առնու: Ուստի զիս խաւրեց իմանալու համար որ արդեօք նոյն պաշտօնը կ'ընդունիր: Թող շահնիդ՝ Մանրոպէր տիկինը տուածին հետ նոյն կ'ըլլայ, եւ որովհետեւ նոյն տիկինը զձեզ իբրեւ բարեպաշտ օրիորդ մը նկարագրեց, զձեզ աս կողմանէ ալ հանդարտեցնելու համար կը ծանուցանեմ որ տիկինս, Կրան-Շէնի կոմսուհին, Մարտիկա քաղաքին ամենէն բարեպաշտ ու պատկառելի տիկինն է, եւ միանգամայն՝ նշանաւոր արքեպիսկոպոսի մը քորջն աղջիկը:

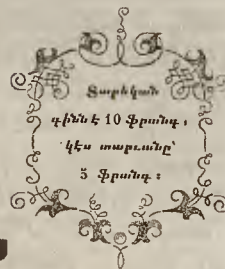
Հեղինէ այս ամենայն մտիկ ընելէն ետեւ, Հաս կը ցաւ իմ որ, ըսաւ, հիմայ մէկէն որոշ պատասխան չեմ կրնար տալ: Պր. Ռիշարտոյ հոս չէ, եւ իրեն խորհուրդ չհարցուցած՝ չեմ ուղեր որոշում ընել:

Հիմայ ի՞նչ ընենք, գոչեց օտարական կինը, Կրան-Շէնի կոմսուհին ձեզի կը սպասէ: Ինք աս օրերս Լիվոնոյ պիտի երթայ, ուր կը գտնուի իր արքեպիսկոպոս մօրեղբայրը, եւ ծամբայ չէ՞ր՝ կ'ուզէ ձեզի հետ տեսնուի:

Բայց դուք կրնաք բանն ուրիշ չկերպով կարգի դնել, աւելցուց քիչ մը մտածելէն ետքը: Որովհետեւ Կրան-Շէնի կոմսուհին կը բաղձայ որ Խալիպայն ետ դարձած ժամանակը քովը մոնէք, անոր համար թէ կ'ուզէք, հիմայ կրնաք Մարտիկա երթալ, հետը խօսել: Եթէ ըրած առաջարկութիւններուն կը հաճիր, հոնկից Պր. Ռիշարտոյին նամակ կը գրէք. եւ պատասխանին կը սպասէք. իսկ եթէ չէք հաճիր, շուտ մը դարձեալ Նիմ կը դառնաք: Իսկ ծամբուն ծախքը հօգ մ'ընէք. որովհետեւ տիկինս զիս առանձին կառքով մը խաւրած է, որ եթէ կը հաւանք՝ ծամբարութիւնն անով ընէք:



ԵՐԱՅԻՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 19.

1862

Ե. ՀԱՅԱՐ



Միտքալուծող
Առաջնորդող գերիները:
(Հարա-նահա-նահ:)

Խստութեան վեճն որոշուե-
լէն ետքը՝ գերեաց խնդիրը
բաւական ժամանակ խա-
ղաղ մնաց, մինչեւ որ 1846ին
նորէն բորբոքեցաւ, Գե-
սաս գաւառին Դաշնակցու-
թեան մէջ առնուելու առ-
թիւր: Գեքսաս գաւառը ը-
սելով՝ կ'իմացուէր Միսիսիբի եւ Ռիդ
կոնտէ տէլ Նորդէ գետերուն մէջ-
տեղն եղող սպանիական նահանգը, որն
որ Մեքսիկայի փոխարքայութեան մէկ մասը կը կազ-
մէր: Եւ որովհետեւ Լուիզիանա ու Գեքսաս գաւառ-
ներուն մէջ որոշ սահման մը չէր դրուած, Լուիզիա-
նա գաւառին Ամերիկացւոց ձեռքն անցնելէն ետքը՝
Հարկաւ Սպանիացւոց ու Ամերիկացւոց մէջ սահ-
մաններու նկատմամբ կռիւներ պիտի ծագէին: Ամե-
րիկացւոց սահմանապահ գնդերուն զօրապետը միշտ
դէպ ի արեւմուտք յառաջ կը քալէր. նոյնը կ'ընէր
նաեւ Սպանիացւոց զօրավարը, մինչեւ որ երկուքն
ալ դիմացէ դիմաց պատահեցան, եւ ան տեղն երկու-
տէրութեանց սահման ճանչցուեցաւ:

Մեքսիկային Սպանիայէն անկախ ըլլալէն ետեւ,
1835ին Հարաւային Ամերիկայէն սկսան Գեքսաս գաղ-
թականութիւններ գալ: Սակայն աս գաղթականութիւնն
աւելի արշաւանքի կը նմանէր, քան թէ գաղ-
թականութեան: Գաղթականք զինաւորեալ էին, եւ
ետեւէն գերեաց խմբեր ունէին, ուր որ Մեքսիկայի
մէջ գերութիւնը բոլորովին արգելեալ էր. բայց
Մեքսիկայի օրէնքներուն ոչ ոք միտ կը դնէր: Աս գաղ-
թականներուն դիտաւորութիւնը չէր կրնար երկայն
ժամանակ ծածուկ մնալ, մանաւանդ Սամուէլ Հաւսդըն
զօրավարին՝ Արքանդաս գաւառէն Գեքսաս յարձա-
կելէն ետքը, որ ատեն Ամերիկայի լրագիրները սկսան

լսել թէ Քիչ ժամանակէն կը լսենք որ իր դուռը
Գեքսասի մէջ տնկեր է:

Ամերիկացիք այսպիսի անիրաւ ու յանդուգն
ձեռնարկութեան պատրուակ առին նոյն ժամանակ
Մեքսիկայի մէջ եղած խռովութիւնները: Նոյն եր-
կրին մէջ Սանդանա դաշնակցական սահմանադրու-
թիւնը վերցընելով, ինք զինքը հրամանապետ կար-
գած էր, որուն վրայ Գեքսացիք բարկանալով, ապս-
տամբած ու իրենք զինքն Մեքսիկայէն անկախ հրա-
տարական էին: Եւ չինդոյի պատերազմով, որն որ Սան-
դանային պարտութեամբն ու գերի իյնալովը լմըն-
ցաւ, Գեքսաս գաւառին անկախութիւնը հաստատուե-
ցաւ: Սանդանա յանձն առաւ խաղաղութեան դաշինք
դնել, եւ Գեքսաս գաւառին անկախութիւնը ճանչ-
նալ, որով նոյն գաւառը 1845ին Մարտի 2ին Դա-
շնակցութեան մէջ ընդունուեցաւ:

Ամերիկացիք Գեքսաս գաւառը Դաշնակցութեան
մէջ առնելէն մէկ տարի ետքը, Ռիդ կոնտէ գետին
եզերքը բռնելու համար զօրք խաւրեցին. վասն զի
Գեքսացիք նոյնն իբրեւ իրենց սահմանը կը պահան-
ջէին, իսկ Մեքսիկացիք աս բանս յանձն չէին առ-
նէր: Աս պատճառաւ Ամերիկացւոց ու Մեքսիկացւոց
մէջ նորէն պատերազմ բացուեցաւ: Պատերազմին
սաստիկութեամբ մղուած ատենը, խաղաղութիւն ընե-
լու համար մեծ դրամոց գումար մը հարկաւոր տես-
նուեցաւ: Բոլք նորընտիր գահերէցը՝ 1846ին Օգոս-
տոսի 8ին համաժողովոյն առջեւ օրինագիր մը դրաւ,
որով խաղաղութեան բանակցութիւնները սկսելու
համար 30,000 տոլար կը խնդրէր, իսկ խաղաղու-
թեան դաշինք դնելու համար՝ 2,000,000 տոլար:

Համաժողովոյն մէջ աս օրինագրոյն վրայ խո-
սուած ատեն՝ Դաւիթ Ռիլմըդ Բէնսիլլանիայի պատ-
գամաւորը հետեւեալ չափաւորիչ պայմանն առաջ-
արկեց. Մեքսիկայի հասարակապետութեան երկիր
մ'առնելու եւ նոյն իսկ խնդրուած ստակը տալու հա-
մար, գլխաւոր ու էական պայմաններէն մէկն աս պի-
տի դրուի, որ վերոյիշեալ երկրին մէջ թէ գերու-
թիւնն ու թէ բռնի ծառայութիւնն արգելուի:

Աս առաջարկութիւնը պատգամաւորաց սենեակը
64 քուէի դէմ 80 քուէով ընդունեցաւ. իսկ ծե-

րակցյալը նոյնը ջնջելու վրայ էր, երբ որ երկու սե-
նեակներուն նիստերը գոցուեցան: Սակայն եւ այն-
պէս համաժողովոյն 1847ին Դեկտեմբերի 6ին նորէն
գումարուած ատենը, հարկ էր աս առաջարկութիւնը
տարբեր ձեւի տակ խորհելով ընդունել տալ: Անոր
համար Գլխավորն Տէլէյփէրի պատգամաւորը, նոր ա-
ռաջարկութիւն մ'ըրաւ, որով կը պահանջէր, որ Նոր
Մեքսիկոյ ու Գալիֆոռնիա գաւառները կարգի դրուին,
եւ նոյն երկիրներուն մէջ գերութեան խափանուիլը
կամ շարունակուիլը դատաստանական ատենին ու-
րոշման տակ ձգուի: Ծերակոյտն աս առաջարկու-
թիւնն ընդունեցաւ, բայց պատգամաւորաց սենեակը
նոյնը բացարձակապէս մերժեց:

Նոյն միջոցին Միաբանեալ նահանգներուն գահ-
երէցը փոխուելով, Գլխավոր զօրապետը գահերէց
ընտրուեցաւ, որով խնդիրը բոլորովին կերպարանա-
փոխ եղաւ: Նոր գահերէցին առաջին ու գլխաւոր
մտածմունքն եղաւ լմնցընել Նոր Մեքսիկոյի ու Գա-
լիֆոռնիայի խնդիրը, որն որ վերջին համաժողովոյն
գլխաւոր խօսակցութեան նիւթն եղած էր: Աս վախ-
ճանաւ Գլխ Գէնդերգիի պատգամաւորը հետեւեալ
հինգ առաջարկութիւններն ըրաւ. 1. Գալիֆոռնիա
իր խնդրելովը Գալիֆոռնիայի մէջ առնուի, առանց
գերութիւնն արգելելու կամ թող տալու նկատմամբ
պայման մը դրուելու: 2. Որովհետեւ Մեքսիկոյի հա-
սարակապետութենէն Միաբանեալ նահանգաց անցած
երկիրներուն մէջ օրինօք հաստատուած գերութիւն
չկար, անոր համար հարկաւոր չ'երեւար որ համա-
ժողովը նոյնին արգելուելուն կամ թող տրուելուն
նկատմամբ օրինական կարգաւորութիւններ ընէ: 3.
Ռիոյ կռանտէ տէլ Նորգէ գետը Գեքսաս գաւառին
սահմանն ըլլայ: 4. Սահմանագրութեան պահանջածին
համաձայն՝ փախտական գերիներն ետ դարձնելու
նկատմամբ ազգու օրէնքներ դրուին: 5. Համաժողովը
գերի ունեցող երկիրներուն մէջ գերեւաճառու-
թիւնը խափանելու իշխանութիւն չունի, վասն զի
ասիկայ իւրաքանչիւր տերութեանց ներքին իրողու-
թեանց կը վերաբերի:

Աս առաջարկութեանց ինչ գիտաւորութեամբ
չնուած ըլլալը յայտնի էր: Գլխ Կ'ուզէր դաշինքով
մը՝ գերեաց կողմնակիցներուն նոր յաղթութիւն մը
ստանալ տալ: Սակայն եւ այնպէս աս առաջարկու-
թեան՝ ամենէն աւելի սաստիկ հակառակեցան գերու-
թեան կողմնակիցները: Համաժողովոյն մէջ՝ ասոր վրայ
մինչեւ նոյն ատեն չտեսնուած սաստկութեամբ՝ գրե-
թէ ամբողջ ութ ամիս վիճուեցաւ:

Աս շիղթութեանց ժամանակ Գլխավոր գահերէցը
մեռնելով (1850 Յունիս 9) իրեն տեղ Գիլմոր գա-
հերէցի փոխանորդն ընտրուեցաւ: Որչափ որ Գլխավոր
իբրեւ ռամկապետական՝ անմիջամտութեան սկզբան
կը հետեւէր, այնչափ աւելի կը վախճուէր որ Գիլմոր
իբրեւ Հուրգեան՝ ճէֆֆերսոնին ճամբան կը բռնէ:
Սակայն բոլորովին հակառակը պատահեցաւ: Գիլմոր

իրեն առաջին պաշտօնեաց ըրաւ զԳալիթ Ուէպսդըր,
որով երկու կողմնակցութեանց վրայ մեծ ազդեցու-
թիւն պատճառեցաւ: Ծերակոյտին մէջ հարաւային
գաւառներուն երեսփոխանները, որոնք մինչեւ նոյն ա-
տեն Գլխին առաջարկութեանց գլխաւոր հակառակորդ-
ներն էին, նոյնն ընդունեցան: Եւ թէպէտ պատգամա-
ւորաց սենեակին մէջ վէճը տակաւին շարունակուե-
ցաւ, բայց օրինագիրը՝ երեք անգամ՝ մերժուելէն ետ-
քը, չորրորդ անգամ՝ քննութեան տակ ձգուելով՝
վերջապէս ընդունուեցաւ:

Բոլոր աս երկարատեւ վէճերուն ժամանակը շի-
նուած օրինագիրները, որոնք ամենը մէկտեղ 1850ին
Գալիֆոռնիայի կանոնները կը կոչուին, հետեւեալ
գլխաւոր յօդուածները կը բովանդակեն: 1. Գեքսաս
գաւառին սահմաններուն որոշումը: 2. Նոր Մեքսիկոյի
կարգաւորութիւնը, գերութեամբ կամ առանց գերու-
թեան, նոյն երկրին սահմանագրութեան որոշածին հա-
մաձայն: 3. Գալիֆոռնիային Գալիֆոռնիայի մէջ
առնուիլը, իր ազատ սահմանագրութեամբը: 4. Գերի
բռնելու համար նոր օրէնքներ դրուիլը: 5. Գոլում-
պիա նահանգին մէջ գերեւաճառութեան խափանուի-
լը: — Աս որոշումներն կը տեսնուի որ ներկայ մի-
ջոցը՝ ինչպէս իսկզբան զրուցեցինք, լմնցաւ՝ սահմա-
նուելով որ իւրաքանչիւր նահանգ ազատ ըլլայ գերի
պահելու եւ չպահելու:

Պիպի շարունակուի:

ՎԵՐԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համադրութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ զաղղիական մեծ յեղափոխութեան ա-
տենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ս. Մ. Զ. Ո. Յ.

1789—1815.

Հազիւ թէ Պանաբարգէ Իտալիայի մէջ ըլլալ
Գաղղիական զօրաց մեծ մասովը նոյն երկրէն դուրս ելած
էր, Վենետիկի տերութեան այլեւայլ քաղաքներուն մէջ
ապստամբական շարժումները սկսաւ: Պերկամոնիքը ամենէն
առաջ ապստամբութեան դրօշը բացին (1797. Մարտ
12.), Ծերակոյտէն դուրս քաղաքապետը վաճառեցին,
ու Լոմբարտացիներէն օգնութիւն խնդրեցին: Հոն բոր-
բոքած ապստամբութեան հրդեհն արտաքոյ կարգի չու-
տութեամբ տարածուելով՝ Պրեշիա եւ ուրիշ մօտաւոր
քաղաքները հասաւ: Պրեշիայի քաղաքապետը չլինալով
ապստամբութիւնը զսպել, քաղաքը թողուց ելաւ. ողի-
պէս ուրիշ քաղաքներէն ալ Ծերակոյտէն դուրս պաշ-
տօնատէրները հեռացան: Իսկ Ծերակոյտը գեղաղբներն
ու լեռնաբնակները զինելով, ապստամբաց դէմ կը խա-
րէր. հրաման տալով որ չէ թէ միայն անոնց դէմ, այլ
պէտք եղած տեղ նաեւ Գաղղիացաց դէմ զենքերնին
բանեցընեն: Ասիկայ զատ իր կանոնաւոր զօրքը Մինչեղջի

քովերը խաբեց: Ասոր վրայ Պոնաբարդէին Իտալիա ձգած Գիլմէն զօրապետը՝ ծերակուտին զօրաց դէմ իր պատրաստութիւնները տեսնելէն ետեւ՝ շուտ մը Պոնաբարդէին տեղեկութիւններ խաբեց: Մի եւ նոյն ատեն ծերակոյտը խորհուրդի ժողովուեցաւ, որուն մէջ խորհրդականներուն մեծագոյն մասին կարծիքն եղաւ հին սահմանադրութեան մէջ շատոնցունէն հարկաւոր երեւցող փոփոխութիւններն ընել: Ասոր վրայ հաստատուն որոշում մը չեղած՝ Պոնաբարդէին պատգամաւորներ խաբեց՝ անոր միտքն իմանալու եւ օգնութիւնը խնդրելու համար:

Նոյն ժամանակ Պոնաբարդէ այլեւայլ յաղթութիւններով յառաջ գացած, Աւստրիայի երկիրներուն մէջ Վրիցիա հասած էր ու Թրիեստի յանձնուելուն եւ Գաղղիացւոց տրուելուն գործքին կը զբաղէր: Մի եւ նոյն ատեն հասան իրեն թէ Գիլմէն զօրապետին խաբած տեղեկութիւններն ու թէ ծերակուտին պատգամաւորները, զորոնք եւ (Մարտ 25.) պատուով ընդունեցաւ ու իրենց հասկըցուց՝ որ եթէ ծերակոյտն իր հին սահմանադրութիւնը կը փոխէ, ինքն ալ պատրաստ է երկրին մէջ ելած խռովութիւնները դադրեցնելու համար կարեւոր նպատակները տալու: Պատգամաւորները յայտնի ցուցուցին՝ որ ծերակուտին պահանջած գլխաւոր օգնութիւնն ան է՝ որ Պերկամյի, Պրեշայի ու Վերոնայի ամրոցներուն մէջի գաղղիացի զօրքը ետ կանչէ ու գեղացիներուն եւ հաւատարիմ մնացող ժողովուրդին՝ ապստամբներուն դէմ զենքով գործելը չարգելու: Նաեւ առ ալ իմացուցին՝ որ Իտալիա գտնուող գաղղիացի զօրաց համար մինչեւ ան ատեն տուած պարէնին՝ ալ չեն կրնար տալ: Աս պահանջմունքները Պոնաբարդէին բարկութիւնը գրգռեցին, ուստի եւ զիրենք սպառնալիքներով արձակեց:

Աս միջոցիս Վենետիկի երկրին մէջ ապստամբութիւնը շուտ շուտ կը յառաջանար. Գրեմայի մէջ ալ սաստկութեամբ սկսաւ: Նոյն օրերը Գաղղիացւոց զօրաց մէկ մասը հոն մտաւ, որմէ ապստամբք աւելի համարձակութիւն ստանալով, ծերակուտէն դուրս թաղաքապետը վնասեցին: Լեռնականք ու գեղացիք ալ սկսան ապստամբած քաղաքներուն վրայ քալել: Գիլմէն ասոնց դէմ քանի մը զնդեր խաբեց ու քանի մը կռիւներ եղան, քանի մը գեղեր այրեցան: Գեղացիք աւելի եւս կատուելով՝ տեղ տեղ շատ Գաղղիացիներ ալ սպաննեցին: Վերոնիչեալ քաղաքներն իրարու օգնելով եւ Լոմբարտիայէն եկող Իտալացի ու փախստական Լեհերու զնդերէն օգնութիւն գտնելով, լեռնականներն ու գեղացիները հեռացնելու կ'աշխատէին: Բայց ծերակուտին զօրքն ու կողմնակիցներն անոնցմէ շատերը սպաննեցին, շատերն ալ ինչպէս նաեւ ամէն Գաղղիացւոց կողմնակիցները գերի բռնելով՝ Վենետիկ խաբեցին, որոնցմէ ոմանք գաղտ սպանուեցան, ոմանք բանտ դրուեցան:

Իտալիայի մէջ ու անոր նկատմամբ առ գէպքերն եղած ատենը՝ Պոնաբարդէ Վարինդիայի ու Ստիրիայի մէջ իր յաղթութիւնները յառաջ տանելով, Լեոպէն

քաղաքին մէջ Աւստրիայի տերութեան հետ խաղաղութեան դաշանց նախակարգ կամ յառաջնութեայ գլխաւոր պայմանները հաստատելու կը զբաղէր, որոնք եւ Ապրիլի 18ին երկու դիաց ստորագրուեցան: Աս պայմաններուն մէկ քանին Իտալիայի հանգամանայ վրայ էին. Ա. Աւստրիա մինչեւ ան ատեն իր իշխանութեան տակ ըլլող Բեղգիայի երկրէն ու Լոմբարտիայի մէկ մասէն կամ Օլիոյ գետէն անդին ըլլող տեղերէն հրաժարելուն համար՝ Իտալիայի մէջ կ'ընդունի՝ ցամաք երկրին վրայ Վենետիկի ունեցած տեղերէն Օլիոյ ու Բոյ գետերուն եւ Ադրիական ծովուն մէջտեղն ըլլող երկիրները, Իտալիայով ու Լիւրիկէի մէկ մասով, կամ գրեթէ բոլոր Վենետիկի ցամաք երկիրը: Բ. Վենետիկի հասարակապետութիւնն իր անկախութիւնը կը պահէ. նաեւ Զոնիական կղզիներն իր տակը կը մնան. միանգամայն իր կորսնցուցած տեղերուն հատուցման համար Պոլոնեա, Ֆերրարա ու Ռոմանետա կ'ընդունի: Սակայն ինքն ալ իր հին խիստ ազնուապետական սահմանադրութեան մէջ քանի մը փոփոխութիւններ ու չափաւորութիւններ պիտ'որ ընէ: Գ. Աւստրիայի կայսրն Իտալիայի մէջ հաստատուած կամ հաստատուելու հասարակապետութիւնները կ'ընդունի: Գ. Վենետիկի նկատմամբ ըլլալու ուրիշ ամէն կարգաւորութիւնները Գաղղիայի ու Աւստրիայի տերութեանց միաբան հաւանութեամբ կ'որոշուին ու կը հաստատուին: Ե. Բուն խաղաղութեան դաշինքը հաստատուելէն ետքը՝ Մանդուայի բերդն ու երկիրը, ինչպէս նաեւ Բալմանուվայի ու Բեւքիէրայի բերդերն Աւստրիայի տակ կը մնան:

Մէկալ կողմանէ ծերակուտին կողմնակցաց ու զօրաց եւ ապստամբներուն ու Գաղղիացւոց մէջ կռիւները կը շարունակէին: Առաջինները Վերոնայի բերդը Գաղղիացւոց ձեռքէն ազատել կ'ուզէին: Գաղղիացւոց բերդապահ զօրապետը բերդէն դուրս ելլելը խոչնդով խնայեց, Վերոնա գտնուող զօրաց մեծ մասը բերդին մէջ ժողովեց: Իսկ դուրսը ծերակուտին կողմնակիցները՝ դիմացինն ելլող զինեալ ու անզին Գաղղիացիներն անխնայ կը սպաննէին: Ծերակուտին պաշտօնատէրները բերդապահ զօրապետին հետ բանակցութեան մէջ մտնելով՝ արիւնհեղութիւնը դադրեցնելու կը ջանային: Բայց առ բանազնացութիւնն արդիւնք մը չունենալով՝ զնդակոծութիւնը (Ապր. 18.) սկսաւ, ու քաղաքին մէկ քանի կողմը հրդեհ ելաւ. նոյն ատեն լեռնականք ու գեղացիք ալ իրենց սպանութիւնները կը շարունակէին: Վերջապէս Գիլմէն զօրապետը՝ Վերոնայի վրայ այլեւայլ զնդեր քալեցուց, որոնք ծերակուտին զօրացը հետ քանի մը հեղ սատոյի զարնուելէն ետքը՝ եկան քաղաքը պաշարեցին, որն որ քանի մը օր ետքը անձնատուր եղաւ: Գիլմէն կարգն ու հանգարտութիւնը քաղաքին մէջ հաստատելու համար կարեւոր հրամանները տալէն ետքը, Պոնաբարդէին ամէն գէպքերուն վրայ ճիշդ տեղեկութիւններ խաբեց:

Ծերակոյտը մի եւ նոյն ժամանակ թէ Վերոնայի բոլորովին Գաղղիացւոց ձեռքն ինչալուն եւ թէ Պոնաբարդէին իր յաղթութիւններէն ետքը Աւստրիայի

հետ խաղաղութեան նախակարգ պայմաններուն վրայ դաշն գնելուն լուրերն առաւ։ Ասոր վրայ երկու պատգամաւորներ խաւրեց Պոնաբարդէին, ցուցնելու համար որ եղածները տերութենէ ապստամբողներուն դէմ էր, եւ Գաղղիացոց կոտորածը, ինչպէս նաեւ Վիտոյի առջեւ (Ապր. 23.) Գաղղիայի նաւերուն դէմ հասարակապետութեան թնդանօթներէն պատճառած մնասը, ծերակուտին գիտութեամբն ու հրամանաւ եղած չեն։ Աս պատգամաւորները (Ապր. 25.) զՊոնաբարդէ Ստիրիայի կրաց քաղաքը գտնելով, ջանացին բարկութիւնը հանդարտեցնել, բայց հնար չեղաւ։ Ուստի եւ (Մայիս 2.) զերէնք խիստ խօսքերով արձակելէն ետքը՝ յայտարարութիւն մը հրատարակեց, որով յայտնի կ'ընէր որ անկից ետքը Գաղղիայի ու Վենետիկի մէջ թշնամութիւնն ու պատերազմը սկսած է։ Աս ատենները Վենետիկի թէպէտ եւ արտաքուստ աղէկ ամրացած էր. սակայն ներքուստ՝ գլխաւորութիւնները վերջին աստիճանի բորբոքած ըլլալով, ինք զինքն արտաքին թշնամիներէն պաշտպանելու զօրութիւն չունէր։

Իրեն աս վիճակին մէջ գտնուելով ու Պոնաբարդէ իր զօրքով Վենետիկի մօտերը հասած ըլլալով, տերութեան մեծ խորհուրդը ժողովեցաւ ու որոշեց՝ Պոնաբարդէին երկու պատգամաւոր խաւրել ու ծանուցանել որ ծերակոյտը սահմանադրութեան մէջ քանի մը կարեւոր փոփոխութիւններ ընելու պատրաստ է։ — Պատգամաւորներն զՊոնաբարդէ Մալիէրայի մօտերը գտան, ուր իր զօրքերն արդէն սկսած էին՝ բերդին թնդանօթներուն դէմ իրենց թնդանօթները բանեցնել։ Երբ որ առաջարկութիւնն Պոնաբարդէին ըրին, հարցուց թէ շեղմէ առաջ ինծի եկող պատգամաւորներուն տուած հրամաններս կատարեցա՞ն, եւ առանձինն հասարակապետութեան երեք գլխաւոր քննիչներն ու Վիտոյի հրամանատարը մահաւամբ պատժուեցան թէ չէ. մինչեւ որ աս հրամաններս ի գործ չեն դրուիր, ծերակուտին հետ խաղաղութեան վրայ խօսք մ'ալ չեմ ուղեր խօսիլ։ Պատգամաւորները հազիւ իրմէ վեց օրուան զինադադարի ու մօտակա ժամանակ ընդունեցան, եւ հրաման առին աս միջոցին մէջ ամէն իր առաջարկութեանց ընդունուելուն լուրը բերելու։ Պոնաբարդէ պատգամաւորներուն իր հաստատուն կամքը յայտնելէն ետքը՝ ելաւ Մանդուա, հոնկից ալ Միլան գնաց։ Երկու պատգամաւորները դարձան ու Պոնաբարդէին կամքը ծերակուտին յայտնեցին. նորէն (Մայ. 4.) մեծ խորհրդեան ժողովը գումարեցաւ, եւ սահմանեց որ Պոնաբարդէին՝ լիակատար իշխանութեամբ գործակալներ խաւրուին, որոնք անոր հետ խաղաղութիւն հաստատեն։

Երբ որ հին սահմանադրութեան փոխուելու խորհուրդը յայտնի եղաւ, Վենետիկի մէջ ազնուականք՝ որոնք աս փոփոխութիւնը կ'ուզէին, սկսան ուրախութիւնն յայտնել. իսկ ստորին ժողովուրդը՝ որ կառավարութեան կողմն էր, գիտնալով որ ան փոփոխութեամբ իրեն օգուտ մը չ'ըլլար, սկսաւ ազնուականաց դէմ կատաղել։ Սակայն եւ այնպէս (Մայ. 12.) մեծ խորհուրդն ու

որոշեց որ հին սահմանադրութիւնը կամ ազնուականական կառավարութիւնը դադրի, գերագոյն իշխանութիւնը Վենետական ազգին տրուի, քաղաքային կամ քաղաքականաց խորհրդանոց մը ու Վենետիկի ամէն վիճակներուն կամ գաւառներուն պատգամաւորներէն կազմուած առժամանակեայ կառավարութիւն մը դրուի։ Ուրիշ քանի մը որոշումներէն զատ՝ սահմանուեցաւ որ Գաղղիայի զօրքը Վենետիկ մտնէ պահպանէ։ Աս որոշումները հրատարակուածին պէս՝ ժողովրդեան մէկ մասը սկսաւ իր կատաղութեան ցոյցերը տալ. քանի մը երեւելի ազնուականաց տները կողբալու եղանակով, ամէն դիւթութեան ան աստիճանի հասած որ սոսկալի արիւնհեղութեանց մօտ ըլլալը յայտնի կը տեսնուէր։ Բայց բնակչաց մէկ մասը գալու չարեաց առջեւն առնելու համար մալդացի զօրապետի մը առաջնորդութեամբ զինած՝ խռովարարներուն վրայ յարձակեցան, ու կարճ կուռէ մը ետքը՝ հանդարտութիւն եղաւ. եւ նոյն ատեն 4000 գաղղիացի զօրք ալ Վենետիկ քաղաքը մտնելով՝ (Մայ. 16.) ամէն կողմ խաղաղացաւ։

Ասոնք Վենետիկի մէջ եղած ատեն՝ ծերակուտին պատգամաւորները կամ գործակալները Միլան Պոնաբարդէին առջեւն ելլելով՝ իրենց առած լիակատար իշխանութեան համաձայն՝ անոր հետ վերը յիշուած որոշումներուն համեմատ դաշինքը հաստատեցին։ Աս դաշնաց մէջ քանի մը գաղտուկ հատուածներ ալ դրուեցան. Ա. Վենետիկ իր գաւառներէն մէկ քանին պիտի թողու եւ անոնց տեղ իրեն ուրիշ երկիրներ պիտ'որ տրուին. (ինչպէս որ Վեպլէնի դաշնաց մէջ որոշուած էր.) Բ. Գաղղիացոց երեք միլիոն Ֆրանք ստակ պիտ'որ վճարէ. Գ. Երեք միլիոն Ֆրանքի արժէքով ծովային պաշար պիտ'որ տայ. Դ. Չորս մեծ պատերազմական նաւ ու երկու ալ կրկնայարկ նաւ պիտի տայ։ Ահաւաստի աս պատճառներով ու այսպիսի որոշմանց ու նոր դաշնաց զօրութեամբ՝ Վենետիկի հին ու անուանի ազնուականական հասարակապետութիւնը՝ ըստ իր գլխաւոր հիմանքը բուրովին խախտեցաւ կամ ռազմապետական կառավարութեան փոխուեցաւ, ու միայն առերեւոյթ տկար անկախութիւն մը պահեց։

Պոնաբարդէ վերոյգրեալ կերպով ու երկրին մէջ ելած ապստամբութեան օգնելով՝ աս հզօր հասարակապետութիւնը տկարացնելէն ու խոնարհեցնելէն ետքը, Վեպլէնի դաշնաց մէջ որոշուած պայմանները չնկատուելով, շուտ մը Գաղղիայէն քանի մը նաւ բերել տուաւ, եւ Վենետիկի նաւերուն հետ միացնելով խաւրեց՝ Յոնիական կղզիները (Գորֆու, Չանդա, Բեֆալոնիա, Ս. Մաւրա, Չերիկոյ, Բալբոս ու Թէպլի), որոնք Վենետիկի իշխանութեան տակն էին, Գաղղիայի համար գրաւել տուաւ։ Նաեւ չէ թէ միայն Վենետիկի զինարանին մէջ գտնուող զէնքերն առաւ Գաղղիայի զօրաց բաժնեց, հապա եկեղեցիներուն շատին գանձերն ու զարդերն ալ կուղարկեց, ու թանգարաններուն մէջէն ճարտարաբանութեան գործուածներն առաւ։

Պիտի Շարունահոյի։

ԱՆԻՄԱԿԱՆԱԿԱՆ

Ջոնսոն: — Գնտ, յիմ, ծով:

(Վերջ:)

Բ. Ծովուն ջրային յատկութիւնները: 1. Ծովի ջրոյն համը գառն ու աղի է, այնպէս որ ոչ եփելու եւ ոչ խմելու կրնայ գործածուիլ. միայն քանի մը դէպքերու մէջ իբրեւ գեղ կը խմուի: Նոյնպէս ծովու սառուցին ջուրն ալ կրնայ խմուիլ: Ասիկա կը պատճառեն ծովուն մէջի հանքային նիւթերը, ինչպէս դառնիճ հող, կիր, մանուսանդ աղ եւ այլն: Բայց աս ալ ամէն տեղ նոյն չէ. զոր օրինակ Հիւսիսային ծովը Բալտիկ ծովէն կրկնապատիկ աւելի աղ ունի, նոյնպէս Յրտային ու Արեւելեալ գոտիներուն մէջ ջուրն աւելի աղի է՝ քան թէ բարեխառն գոտիներուն մէջ: Ծովի ջուրը խմելու յարմար ընելու համար շատ փորձեր եղան, բայց ամէն կողմանէ դո՛ւր ըլլալու պտուղ մը չտուին: Ծովուն աղիութիւնը նաւաւարներուն մեծ դժուարութիւններ ու նեղութիւններ կու տայ, բայց շատ օգուտներ ալ ունի. վասն զի ասով ծովի ջուրը զանազան հիւանդութեանց ատեն օգտուիլ լուացուելու մէկիկ ոյժ կ'ունենայ, ծովի ձկերն աւելի համ կը ստանան: Նմանապէս աղի մասերուն պատճառաւ ծովի ջուրն անոյշ ջրէն աւելի թանձր ու աւելի ծանր կ'ըլլայ, եւ շատ բեռ կը վերցընէ, որ նաւագնացութեան շատ գիւրութիւն կու տայ. ինչու որ աղի ջրին ծանր ըլլալով՝ նաւերը շատ խորունկ չեն մտներ ու երեսէն թեթեւութեամբ կ'երթան, ուր որ անոյշ ըլլար նէ, նաւերը շատ խորունկ կը մտնէին եւ ծանր ու ծանրաշարժ կ'ըլլային. նոյնպէս լողալու վրայ ալ իմանալու է: Գարձեալ աս աղիութիւնն է՝ որ ծովու երեսը սառելէն կը պահէ, ապա թէ ոչ՝ նաւերը մեծամեծ վտանգներու մէջ կ'ըլլային: Բայց երբ որ ցուրտը սաստիկ կ'ըլլայ, ինչպէս 28 ստորձան Ռ., ան ատեն ծովուն երեսը բարակ սառնեղէն կեղեւ մը կը կապէ. իսկ չորս կողմանէ պաղ երկիրներով զոյգ ծովերն աւելի շուտով կը սառնեն, ինչպէս Բալտիկ ծովը գրեթէ 20 ցրտութեան ատեն՝ կը սառի. իսկ բեւեռներու մօտ սաստիկ ցրտութեան համար՝ ծովուն վրայ տեղ տեղ մշտնջենաւոր սառնեղէն դաշտեր ու 100 ոտնաչափ հաստ սառնեղէն լեռներ կան, որոնք երբեմն ջրին երեսը լողալով՝ մինչեւ բարեխառն գոտիներուն 45 երորդ աստիճանը կու գան: Ծովուն մէջ դէպ ի վար իջնալով՝ տաքութիւն երեւելապէս կը պակսի եւ աղիութիւնը կը սաստկանայ:

2. Ծովու գոյնը: Ծովի ջուրն ըստ ինքեան անգոյն է եւ պայծառ, ինչպէս գաւաթի մը մէջ առնուած ատեն կը տեսնուի: Բայց ծովին մէջ՝ երկնքին գոյնը վրան դարձելով՝ ընդհանրապէս խափ կամ Երկնագոյն կապոյտ կ'երեւայ, սակայն յատակին որպիսութենէն, ջրին յստակութենէն կամ պղտորութենէն եւ ուրիշ զանազան պատճառներէն՝ շատ տեսակ գոյն կ'ունենայ կամ գոյնը կերպ կերպ կը փոխէ: Ծովուն՝ կարմիր, ճերմակ, դեղին, կանաչ երեւալով՝ յատակին նոյն գոյնն ունենալէն է: Պոնտոսին՝ Սեւ ծով կոչուելուն պատճառն է, իր բոլորտիքն

ունեցած նոճի ու շոճի ծառերուն բազմութիւնը, որոնք ցամաքի մօտ տեղուանք ծովուն վրայ մուտ չաք մը կը ձգեն: Իսկ տեղ տեղ ծովուն սեւեւեւ երեւալով՝ սաստիկ պղտիկ ճճիներուն անբաւ բազմութենէն է: Այլեւայլ կողմանք ծովուն ջուրն ան աստիճանի յստակ ու վճիտ է, որ մինչեւ 60—80 ոտնաչափ (10—13 գրկաչափ) խորունկ յատակը հայլի պէս կը ցուցնէ: Ասոնց ամենէն գեղեցիկ ու փառաւորն է Ամերիկա Մեքսիկոյի աւջեւ, ուր նաւորդները 60 ոտնաչափ խորունկ ջրին երեսէն՝ ծովու յատակին կանաչեղէններն անանկ պայծառ կը տեսնեն, որ իրենք զերենք դալար մարդի մը վրայ ազատ օդի մէջ կեցած կը կարծեն: Հեղաշարժ ալիքներուն վրայ նաւուն երեքած ատենը՝ մարդուս աչքը վերջին ատիճանի կը զուարճանայ, երբ որ կը տեսնէ վերէն սիրուն կանաչ ու ծաղկաւետ բոյսերը, որոնց վրայ կը վիստան ու կը կայտուան բիւրաղքի ժամանքը, ջրոյնի (ֆէնէլ ֆէնտ-նէսի), ճառագայթածեւ խեցեմորթներ եւ ուրիշ կերպ կերպ գոյնզգոյն ձկուհիք:

3. Ծովու փայլելը կամ ծովական ցայգալոյտը գեղեցիկ ու լուսաւոր երեւոյթ մըն է, որն որ գիշերը ծովուն վրայ կը տեսնուի: Ասիկա մէջ մը կ'երեւայ նաւուն գացած ատենը, որն որ փայլուն գիծ մը կը ձգէ, բայց շատ անգամ ալ թէ ջրին հանդարտ կեցած ժամանակը եւ թէ շարժած ատենը կը տեսնենք որ պղտիկ փալիւն բոցեր ու աստղանման կէտեր ծովին երեսը կը ծածկեն: Նոյն ատեն բոլոր ծովը կրակի մէջ կ'երեւայ, եւ նաւերն ալ կարծես թէ հրեղէն կամ լուսեղէն համատարածի մը վրայ կը ճեմեն: Աս երկու երեւոյթներուն առաջինին պատճառն են՝ ծովուն մէջ փտած կենդանիներուն մարմինն գոյացեալ լուսակրական (փոսփորային) մասերը, որոնք շփուելով կը փայլեն: Երկրորդին պատճառն են ծովուն մէջ գտնուած անթիւ անհամար թուլատարր բուսած պղտիկ կենդանիները, որոնց մորթը կամ պատանքը քանի որ վրանին է, լուսաւոր չեն երեւար, բայց ան պատանքը քիչ մը ճեղքուելուն պէս՝ կը սկսին իրենց մարմինն շողջողուն լոյս մը տարածել: Ասանկ ծովաջրէ առնես ամանի մը մէջ դնես ու սկսիս նէ երեւցնել, անմիջապէս կը սկսի փայլել. բայց շարժումը դադարեցնելու պէս՝ փայլունն ալ կը դադրի: Ծովու վրայ աս գեղեցիկ երեւոյթը Հնդկային ու Անդանդեան Ովկիանոսներուն մէջ մանաւանդ հասարակածին մօտ տեղերն ամենէն սիրուն ու յաճախ կ'ըլլայ:

4. Ալեկոծութիւն: Ծովը միշտ շարժման մէջ է. իր գլխաւոր շարժումներէն մէկն է ալիքներուն երեւումը, որն որ՝ ինչպէս յայտնի է՝ հովէն կը պատճառի, այսինքն հովը ծովին վրայ կ'սխալով՝ իր ճնշած տեղը ջուրը ներս կ'երթայ կը խորունկնայ, ու քովի մասը կը բարձրանայ. աս կերպով ծովուն ելած իջած ջրային մասերը կ'ըսուին Ալիք, Վէտք, Կուտակ, Կոհակ: Ալիքներն իրենց քովի ջրերուն ալ նոյն շարժումը յաջորդաբար հաջորդելով՝ ծովուն երեսն Ալեկոծութիւն կը ծագի: Ալիքները հովին սաստկութեան համեմատ կը բարձրանան. իրենց բարձրութիւնը 20—60 ոտնաչափ կը գրուի: Ինչպէս

յայտնի է, ծովու երեսին ալեկոծութիւնը շատ խորունկ չ'երթար. սուզակները (ֆալգսթեյբը) 90 ոտնաչափ խորութեան մէջ բան մը չեն զգար. անոր համար մարգարտահանները մըրիկ եղած ատենն ալ կը յանգւնին ջուր կը մտնեն: Հովը դադրելէն ետեւ ալիքները ծովուն վրայ աւելի կը բարձրանան, որովհետեւ նոյն ժամանակը հով չկայ, որ զանոնք ճնշելով վար իջեցընէ. ասիկա նաւաւ վարներուն շատ վտանգաւոր է: Ալեկոծութեան մէջ խիստ վտանգաւոր բաներէն մէկն ալ ան կ'ըլլայ, եթէ ալիքները բոլոր ուժով երթան ու ծովեզերաց վրայ գտնուած սեպ ու յից ապաւաժներուն զարնուին: Երբ որ աս զարնուած ալիքներն ետ դարձած ատեն՝ նոր եւ կող ալիքներուն հանդիպին, երկուքն ալ իրարու կռթնելով պատի պէս կը բարձրանան եւ կ'ըսուին քորոմ, որն որ նոյնպէս վտանգաւոր է:

5. Յորձանք (աֆրիկ), որն որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ծովու գետ, կամ թէ ըսենք՝ ծովի ջրերուն մէկ տեղէն մէկալ տեղ սորնթաց վազելը: Բոլոր ծովերն իրարու հետ կանոնաւոր հոսանք մը չունին, այլ միայն զատ զատ ծովերու մէջ կանոնաւոր յորձանք կայ՝ գլխաւորաբար արեւադարձներուն մէջ կամ հասարակածին մօտ, որոնք միշտ արեւելքէն դէպ արեւմուտք կը վազեն, որով եւ դէպ արեւմուտք աւելի շուտով կ'ըլլայ նաւարկութիւնը՝ քան թէ դէպ արեւելք: Ասոնց ամենէն երեւելին Հասարակածի յորձանք ըսուածն է, Անդլանդեան Ովկիանոսի մէջ, որն որ Ափրիկէի եզերքէն դէպ ի Մեքսիկոյի ծովածոցը կ'երթայ, ասիկից կը դառնայ ու բոլոր Հիւսիսային Ամերիկային եզերքին առջեւէն մինչեւ Նոր ֆունտլէնտ կամ Թեւ-Նեօվ կու գայ. հոն դիմաց դէպ արեւելք կը զարնէ ու կը հասնի մինչեւ Ամարեան կղզիները. իր ջրերուն մէկ մասը ձիւրալդարի նեղուցէն Միջերկրական ծով խաւրելէն ետքը՝ կը դառնայ իր տեղը: Աս անկանոն շրջանը 34 ամսուան մէջ կը կատարէ: Աս յորձանքներուն հաւանական պատճառը կը համարուի նախ երկրի իր առանցքին վրայ արեւմուտքէն դէպ արեւելք դառնալը. եւ երկրորդ՝ հասարակածի մօտ տիրող տարեւոր հողմը, որն որ շարունակ արեւելքէն դէպ արեւմուտք կը փչէ: Ծովու վրայ կան ուրիշ մեծ յորձանքներ ալ, զոր օրինակ Բեւեռներու յորձանքները, որոնք միշտ դէպ ի հասարակած կը վազեն, ինչպէս որ բեւեռներէն հասարակածի կողմն եկող խոշոր սառուցի կտորուանքները կը յուցընեն: Ծովուն աս կերպ կերպ մեծ յորձանքներուն ճիշդ մեկնութիւնը դեռ գտնուած չէ: Իսկ պզտիկ յորձանքներէն համարեն, մասնաւոր նեղուցներու մէջ, որոնց պատճառն ան է, որ ծովուն մէկ մասին ջուրն աւելնալով՝ հաւասարելու համար մէկալին մէջ կը վազէ: Ասոնց երեւելիներն են Սեւ ծովուն եւ Միջերկրական ծովուն մէջ եղած յորձանքը, որ Արստանդուպոլիսի նեղուցէն կ'անցնի. նոյնպէս Ճիպրալդարինը, Բալթիկ ծովունը եւ այլն: Շատ անգամ ծովուն մի եւ նոյն տեղն երկու իրարու հակառակ յորձանք կը վազեն. երբ որ ասոնք իրարու չեն հանդիպիր, այսինքն՝ երբ որ մէկը ծովուն եւրեան է ու մէկը վար, երկուքն ալ իրենց ընթացքը

յառաջ կը տանին. բայց իրարու դիմաց դալու որ ըլլան, հանդիպած տեղերնին կը սկսին շրջան մ'ընել ու ձագարածեւ (խռնի՛ յեւո՛վ) ծակ մը բացուելով՝ դէպ ի ծովուն յատակը կը վազեն ու միօրինակ կը դառնան. ասիկա Պտոյտ (կիբոպ) կ'ըսուի, որուն մէջ ինկած նաւերը կրնան ընկղմիլ: Ասոր ամենէն հաշակաւորներն են Սիկիլիայի ու Նեպոլիսի մէջ Սիկիլա եւ Քարիբդ, Նորուեւ գիայի առջեւը Մալդրոմ եւ այլն: Յորձանքներն ալ վտանգաւոր կը համարուին, որովհետեւ մեջերսին ինկած նաւը ծամբէն կը խտորցընեն ու կ'առնուն կը տանին:

6. Մակընթացութիւն եւ Տեղատուութիւն կամ Ծովու խաղացք, որն որ է ծովու ջրին 24 ժամու եւ 48 ըսպէի մէջ կանոնաւոր կերպով երկու անգամ ելլելն ու իջնելը կամ աճելն ու նուազելը: Ծովուն ամենէն նշանաւոր շարժումն աս է, բայց գլխաւորաբար բաց ու մեծ ծովերուն մէջ կանոնաւոր է: Երբ որ ծովուն ջուրը կը սկսի բարձրանալ, կ'ըսուի թէ ծովը կ'աճի. ասիկա վեց ժամ ու քիչ մ'ալ աւելի շարունակ յառաջ կ'երթայ ու մակընթացութիւնը մինչեւ վերջին աստիճանը կը հասնի, որ ատեն ծովը Ծով ծայրալիւ կ'ըսուի: Աս վեճակին մէջ քառուրդ մը կենալէն ետեւ՝ ջուրը կը սկսի վար իջնալ, որն որ նոյնպէս 6 ժամէն քիչ մ'աւելի կը տեւէ ու Տեղատուութիւն կ'ըլլայ: Աս ալ կէս ժամ մը նոյնպէս կը մնայ, ու ետքը նորէն կը սկսի բարձրանալ: Ասանկով 24 ժամու եւ 48 ըսպէի մէջ նոյն երեւոյթը երկու անգամ կը կրկնուի: Ծովեզերաց ու ծովածոցներու մէջ ջուրը 5, 10, 20 մինչեւ 50 ոտնաչափ ալ կ'ելլէ. իսկ մեծ Ովկիանոսի վրայ 3 ոտնաչափէն աւելի չ'բարձրանար. բեւեռներու մօտ գրեթէ ամենեւին չ'տեսնուիր: Իսկ միջերկրաց ծովերուն մէջ կամ խիստ քիչ կայ, ինչպէս Միջերկրական ծովը, ուր ջուրը 1 ոտնաչափ կը բարձրանայ, կամ ոչինչ, ինչպէս Սեւ, Վարմիր ու Բալթիկ ծովերը: Մերիկները շատ աղբեցութիւն ունին ծովու խաղացքին վրայ, ժամանակը կ'ուշացընեն, ջրերը դէպ ի ծով կամ դէպ ի ցամաք քշելով՝ ջրին բարձրութեան աստիճանը կը փոխեն, եւ այլն. շատ անգամ ալ մակընթացութեան ատեն ջրերը ցած երկիրներ մղելով՝ վնասներ կ'ընեն: Տեղատուութեան ու մակընթացութեան պատճառն է լուսնին ձգողական զօրութիւնը, որուն՝ երկրիս հաստատուն մասերը չ'հետեւելով՝ հոսանուտ ջուրը կը հնազանդի եւ կը սկսի ուռիլ ու վեր ելլել: Ասիկայ աւելի անկից կը ցուցուի որ ծովուն խաղացքը լուսնին ընթացքին կը հետեւի՝ լուսնին հետ արեւելքէն դէպ արեւմուտք շարժելով, լուսնին՝ երկրիս մօտ եղած կամ վերէն դադարահալեաց նայած ատեն. ջուրն աւելի կը բարձրանայ եւ այլն: Իսկ եթէ արեւը լուսնին ուղեկից ըլլայ, ան ատեն ջուրը սաստիկ զօրութեամբ վեր կը քաշուի: Քսանուշորս ժամու մէջ տեղատուութեան ու մակընթացութեան կրկին անգամ պատահին անկից է՝ որ լուսինը նոյնչափ ատենուան մէջ անգամ մը վերին ու անգամ մ'ալ ներքին կիսագնդին վրայ գտնուելով՝ ծովին ջուրը կրկին անգամ վեր կը քաշէ:

Մ Ա Ն Բ Ա Ն Ի Ր Ք

Օգի վրայ գիտնական ճամբորդութիւն:

Այնչէր որ Գործուէլը հաշակաւոր Անգղիացի ուսանաւորները, մտերմ օգի վրայ գիտնական ճամբորդութիւն մ'ըրին, որուն մանրամասն պարագաները շատ հետաքրքրական են: Օգագուռն երկրէն գրեթէ 1³/₄ անգղիական մղն բարձրանալէն ու ամպերու շարքէ մը անցնելէն ետքը, վերի մթնոլորտական օդն այնպէս բարակացաւ եւ օդազնային մէջի կաշին ան աստիճանի ընդարձակեցաւ, որ զարմանալի շուտութեամբ սկսան դէպ ի վեր բարձրանալ: Երբ որ երեք անգղիական մղն երկրէն հեռացան, իրենց հետ առած աղաւնիներէն մէկը կողովէն դուրս հանեցին, անասնոյն թռչելով դիտելու համար: Սակայն խեղճ անասնիկն առանց թռչել կարենալով քարի կտորի մը պէս վար ինկաւ: Երկրորդ աղաւնին ալ նոյն վիճակն ունեցաւ: Իսկ երրորդը կրցաւ ինք զինքն օդազնային վրայ հաստատուն բռնել: Բայց անկէ ետեւ աղաւնոյն ինչ ըլլալը ճամբորդները չիմացան: Արդիւն մէջ թող տրուած ուրիշ երկու աղաւնիներէն մէկը՝ ետքէն ստակած, իսկ միւսն՝ արտաքայ կարգի տկարացած դտնուեցաւ: Հինգ անգղիական մղն բարձրութեան մէջ՝ Պր. Այէշըր գրեթէ աչաց տեսութիւնը կորսնցուց, եւ ջերմաչափը զրոյէն 5 աստիճան վար կը ցուցնէր: Քիչ մը ետքը վերջին անգամ դիտելով՝ տեսաւ որ սնդիկը զրոյէն 10 աստիճան վար իջած է: Նոյն միջոցին Պր. Այէշըր սկսաւ կամաց կամաց խելքը կորսնցընել: Պր. Գործուէլը աւելի կրցաւ դիմանալ: Օգագուռնը տասը րոպէի մէջ արտաքայ կարգի արագութեամբ վեր բարձրացաւ, մինչեւ իր հաշուին համաձայն՝ վեց անգղիական մղն բարձրութեան հասաւ: Աս միջոցին Պր. Գործուէլը ալ սկսաւ մարելու նշմարանքներ իմանալ, եւ երբ որ կազմ թող տարու համար դռնակը բանալ ուզեց, մեծ զարմացմամբ տեսաւ որ մատուրները չիկրնար շարժել: Սակայն անմիջապէս ինք իրեն գալով, դռնակը բացող չուանը ակռաներով բռնեց բացաւ, որով կազմ կամաց կամաց դուրս ելելով՝ օգագուռնը ալ սկսաւ իջնալ: Ատոր վրայ քանի մը վայրկեան անցնելէն ետքը՝ Պր. Այէշըր սկսաւ ինք իրեն գալ: Իջնալէն ետքն իմացան որ ջերմաչափը զրոյէն մինչեւ 20 աստիճան վար իջած է եղեր: Ջրով լեցուած շէշ մը՝ զորն որ մէկտեղ առած էին, կատարեալ սառած էր, եւ հազիւ մէկ ժամէ ետքը հալեցաւ: Պր. Գործուէլը ձեռնոց առնելու մոռցած ըլլալով, օդադաւառներու մէջ պտրտած ատենին, ձեռուները բոլորովին սեւեռած էին, եւ հազիւ վարիջնալէն ետեւ իրենց բնական գոյնը ստացան: Ընդհանրապէս ճամբորդութիւնը յաջող ելք ունեցաւ, եւ վար իջած ատենին դժբախտ պատահարի մը չհանդիպեցան:

Լուցափայտէ պատճառեալ դժբախտութիւն մը:

Գոյնիկացի ուսանող մը, որն որ խել մը ժամանակէ վեր Պատն մէկու մը այցելութեան գացած էր, դարձեալ իր հայրենիքը կը դառնար: Ճամբայ ելելէն յառաջ քանի մը զլանիկ ու տուփ մը լուցափայտ գնեց: Հոգեկառք մոնէլէն ետքը, գլանիկը վառելու համար լուցափայտ մը ուզեց հանել: Բայց լուցափայտներուն շատութեան ու քովէ քով գրուած ըլլալուն պատճառաւ, անկարելի եղաւ: Վերջապէս վախճանին հասնելու համար, մէկ մատին ըրունդը լուցափայտներուն մէջը խոթեց, որով փոսփորի կտոր մը փայտէն բաժնուելով բռնկեցաւ եւ ըրունդին ծայրը մնաց: Եւ թէպէտ երկտարարն անմիջապէս ուզեց հանել, բայց չկրցաւ: Քիչ մը ետքը արտաքայ կարգի ցաւ մը սկսաւ զգալ, որուն յաջորդեց մատին արեան բորբոքումը: Հոգեկառքին հետեւեալ կայարանը չհասած՝ ձեռքը զարհուրելի եղանակաւ ուռած էր, որն որ իրեն անհանդուրժելի ցաւեր կը պատճառէր: Հոգեկառքին մէջ եղողները անոնց խորհրդին անսպալով, նոյն գեղը հասած ատենին՝ շոգեկառքէն ելաւ, եւ բժշկի մը երթալով՝ ձեռքն անոր ցուցուց: Բժիշկին իրեն ըսաւ, որ պէտք է շուտ մը ձեռքը կտրել տայ:

Ուսանող բժշկին խորհրդին չանսաց, եւ ճամբորդութիւնը յառաջ տանելով՝ Գոյնիկա հասաւ, ուր անմիջապէս բժշկի մը վազեց: Նոյն միջոցին արդէն արեան բորբոքումը բոլոր բազկին վրայ տարածուած ըլլալով, խեղճ ուսանողին կեանքն ազատելու համար, ամբողջ բազուկը կտրելէն ուրիշ ճար չմնաց:

Տանտիկինն ու զոռը:

Հասարակօրէն մէկը խցին մէջ գող մը տեսնելու ըլլայ, վայնասուն ու աղաղակ կը փրցընէ: Սակայն ասիկայ զանազան դիպուածներու մէջ վտանգաւոր կրնայ ըլլալ. ուստի աւելի խոհեմական ու ապահով է մտերմ Փարիզ դերձակուհւոյ մը բրածը: Ասիկա տուն դարձած ատեն, կը տեսնէ որ խցին դրան վրայ բանալի մը կեցեր է, որն որ իրենք չէր կրնար ըլլալ, վասն զի նոյնը ձեռքը բռնած էր: Շուտ մը ընկելը մտքին մէջ ուրշելով, դուռը կը զարնէ, կը բանայ: Խուցը մանելով կը տեսնէ որ գող մը խել մը բան ծրարելու զբաղեր է: Թողուցիւն կը խնդրեմ, կ'ըսէ կինը, Ա. Տիկինը տունը չէ: Չէ, կը պատասխանէ գողը, քրոջ աղջկը դուրս գացած է. սակայն ժամէ մը կրնար զինքը տունը գտնել: Գերձակուհին բարեւ տալով, հանդարտութեամբ սանդուղէն կ'իջնայ, կ'երթայ. սակայն քիչ մը ետքը ոստիկանի մը ընկերութեամբ նորէն կը դառնայ, եւ իր ինքնակող մօրեղբայրն անոր ձեռքը կը յանձնէ:

Ապանութեան մը յայտնուիլը:

Երկու տարի յառաջ Մորաւիայի մէջ գեղի մը մօտերը զինուորական զգեստ հագած մեռնելու վրայ եղող մարդ մը գտնուեցաւ: Տեղացիք զինքն առին գեղ բերին, ուր տասուրիքէ օրէն ետքն առանց խելքը գլուխը դալու մեռաւ: Վրան տեսնուած վերքերը կը ցուցնէին որ մէկէ մը յարձակում կրած է: Գրպանը գտնուած թղթերը քննելով՝ իմացան որ դասայիք զինուոր մըն է, զորն որ կառավարութիւնը երկայն ժամանակէ վեր կը փնտռէր: Երեսը վերքերէն բոլորովին խանդարած անձանցով եղած էր: Բայց որովհետեւ տեղւոյն բնակիչներէն ոմանք տեսած էին, որ նոյն օրն իրենց ծանօթ մէկու մը հետ գէպ ի ան կողմերը պտրտելու կ'երթար, կասկածեցան որ նոյն մարդը զինքը սպաննած ու շուտ մը անկից փախած ըլլայ. ուստի եւ ոստիկանութիւնը շարունակ զինքը կը փնտռէր: Բայց պարապ տեղ: Ասկէ երեք ամիս յառաջ, վերջիշեալ գեղին հասարակութեան գլխաւորին Հիւսիսային Ամերիկայէն դատաստանական ծանուցում մ'եկաւ, որ մարդասպանութեան կասկածաւոր մարդ մը բռնուեր բանտ դրուեր է: Ասիկայ իր յանցանքը խոստովանելով, յայտնեց որ աւտորիացի փախստական զինուոր մըն է, եւ որպէս զի տերութեան ձեռքէն պրծի, իրեն ծանօթ մէկը վերջիշեալ գեղէն քիչ մը հեռու ամպի տեղ մը տարեր, զինքը հոն սպաննեց է. եւ անոր զգեստը հագնելով ու անցագիրն առնելով, կարող եղեր է Ամերիկա փախչիլ: Աս գեղքը պատմող լրագիրը վրան կ'աւելցընէ թէ բարոյական վէպերու մէջ յաճախ անգամ յառաջ բերուած դէպքը՝ հոս իրօք պատահած է:

Նոր տեսակ գողութիւն մը:

Քանի մը շաբաթ յառաջ Վիեննայի մէջ տեսակ մը նոր գողութիւն պատահեցաւ: Մարդուն մէկը թերթակալին մէջ 10,000 Ֆիորին դրած՝ լուսնայափոխի մը սանդուղէն վար կ'իջնար: Մէյ մ'ալ յանկարծակի զիմացն օտարական մը գալով, զինքը գեղեց եւ հետն արտաքայ կարգի ուրախութեամբ իբրեւ բարեկամ սկսաւ խօսիլ: Մարդը զարմացած կեցաւ, ինչպէս կ'ենթադրուի՝ առանց զիմացինը ճանչնալու: Մէկալը զինքն ուրիշ մարդու մը տեղ զննելու վրայ թողութիւն խնդրելով՝ ձգեց գնաց: Ծանրագին թերթակալին տեղը շուտ մը ինք իրեն գալով, ձեռքը ծոցը խոթեց, եւ սարսափմամբ տեսաւ որ ան երեւոյթ եղեր է: Շուտ մը սկսաւ գողին ետեւէն վազել, ուրուն մօտ տեղ մը պատահելով, անմիջապէս բռնել տուաւ, եւ թերթակալին ամբողջ նորէն ձեռք ձգեց:

ԲԱՐՈՅՆԻՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Հեղինէ երկայն ատեն տարակուսանաց մէջ մնաց: Մարթային կերպարանաց վրայ կեղծաւորութեան ու նենգութեան նշանաւորներ կ'երեւային: Եւ թէպէտ ինք չէր ուզեր հաւանիլ միտքն եկած կասկածներուն, որոնք բաւական կ'ըլլային ուրիշ մէկը զգուշացնելու: Բայց չէր կրնար ալ բոլորովին հանդարտիլ:

Ռիշարտոյ տիկինն աս անորոշութիւնը տեսնելով, Սիրելի Հեղինէ, ըսաւ, բան մ'որոշելու էք: Չեղի եղած առաջարկութիւնը շատ պատուաւոր եւ պատշաճական է: Եթէ նոյն տեղը ձեզի հաճոյ կ'ըլլայ, ամուսինս ըսելիք մը չ'ունենար. իսկ եթէ յարմար չ'երեւար, կրնաք դառնալ հոս գալ: Գիտե՛ք արդէն որ մեր տունը ձեզի համար միշտ բաց է:

Մեր դիւցազնուհւոյն սրտին մէջ երկու իրարու հակառակ զգածումներ կը կուռէին: Մէկ կողմանէ կը բաղձար որ ալ իր բարերարներուն բեռ չըլլայ. մէկալ կողմանէ ալ ներքին երկիւղով մը կը վրդովէր, որուն պատճառն ինքն ալ չէր կրնար իմանալ: Քիչ մը ժամանակ մտածելէն վերջ՝ Ռիշարտոյ տիկնոջ հարցուց թէ արդեօք արդէն չ'ըլլար որ երթայ նախ Մոնրուպէ տիկնոջ հետ խօսի:

Սիրելի բարեկամ, պատասխանեց տանտիկինը, Մոնրուպէ տիկինը քիչ մը յառաջ ամուսնոյն հետ Մոնրելիէ գացած է: Հաւատացէ՛ք ինծի, միտքս զձեզ մեր տնէն հեռացընել չէ. մինչեւ հիմայ ցուցուցած բարեկամութենէս կրնաք իմանալ թէ որչափ սիրելի էք ինծի: Բայց իրեւ բարեկամ կ'ըսեմ որ եղած առաջարկութիւնը մէկէն մերժելը խելացութիւն չէ:

Ուրեմն կարծիքնիդ ան է՝ որ երթամ, ըսաւ Հեղինէ:

Աս խօսքին վրայ Ռիշարտոյ տիկինը շփոթեցաւ եւ չկրցաւ պատասխան տալ: Ուստի դարձեալ նոր լռութիւն մը տիրեց, եւ Հեղինէ տխուր խորհուրդներու մէջ ընկղմած կ'երեւար: Վերջապէս մեծ ճիգ մ'ընելով՝ Մարթային ըսաւ որ պատրաստ է հետը ճամբայ ելլելու:

Տանտիկինը շատ այլայլեցաւ տեսնելով որ Հեղինէ սաստիկ դժկամակութեամբ յանձն կ'առնուէր երթալ: Կը կասկածէր որ գուցէ զինքը ստիպած ըլլայ իր անձնական յօժարութեան դէմ որոշում ընելու: Բայց բան մը չըսաւ, մանաւանդ թէ օգնեց ալ ճամբորդութեան հարկաւոր եղածը պատրաստելու:

Երկրորդ առտու ալ՝ երբ որ Մարթա կառքով գուռը հասաւ, Ռիշարտոյ տիկնոջ սիրուն արտաքին կարգի վախ ինկաւ: Տէր Աստուած, ըսաւ Հեղինէին, չեմ գիտեր ինչո՞ւ այսպէս կ'այլայլեմ: Սիրելի բարեկամս, շատ կը վախճամ:

Ինչո՞ւ համար, տիկին, պատասխանեց քաջութեամբ օրիորդը. նախախնամութեան ձեռքը չե՛մ մի:

— Այո՛, բաժնիդ ճամբարտէ: Ամէնքս Աստուծոյ զաւկներն ենք. Աստուած բարի հայր մըն է: Բայց.....

Կարծեմ, կրկնեց Հեղինէ՝ այնպիսի հանդարտութեամբ մը, որ Ռիշարտոյ տիկինը վարմացուց, վախճալու ամենեւին պատճառ չկայ: Ճամբորդութիւնս ինչպիսի՞ էլք որ ունենայ, իրան — Հէնի կոմսուհւոյն Լիփօնոյ գացած ատենը՝ ես հոս կը դառնամ, ամենայն ինչ ձեզի կ'իմացընեմ:

— Նայի՛ք, կը տեսնեմ որ պէտք է յուսալ. բայց չեմ համարձակիր:

— Ի խնամ Աստուծոյ: Մենք նախախնամութեան գաղտնիքները չենք գիտեր. շատ անգամ ինք մեզի ի կեանս կ'առաջնորդէ ան ճամբով՝ որով կը կարծենք որ զմեզ ի մօտ կը վարէ:

Ամէն, այնպէս ըլլայ, պատասխանեց տիկինը:

Խօքը երկուքը մէկտեղ վար իջան, Մարթային դիմացը գացին, որն որ կառաւ պանին հետ ներս կը մտնէր: Կառաւանքը Հեղինէին արկղն առաւ, եւ օրիորդը նորէն նորէն Ռիշարտոյ տիկնոջ հետ պագտուելէն ետքը՝ կառքը մտաւ, Մարթային քովը նստաւ եւ կառքը շուտ մը ճամբայ ելաւ:

Արհ հասած ատենին՝ սուրհանդակի մը պատահեցան, որն որ իրենց մօտենալով՝ ըսաւ որ կոմսուհին զաւկներուն հետ Իտալիա երթալու համար նաւ մտած է, եւ անհամբերութեամբ Ուելլի օրիորդին պատասխանին կը սպասէ:

Հուտով գնա կոմսուհւոյն իմացուր որ, ըսաւ Մարթա, Ուելլի օրիորդն անձամբ կու գայ: Մենք ալ կը ջանանք ետեւէդ շուտով հասնելու:

Հեղինէ շատ խռովեցաւ աս լրոյն վրայ, որուն չէր սպասեր: Բայց ունեցած տհաճութիւնն արտաբերուեալ եւ ոչ նշանով մը ցուցուց: Չարմանքն աւելի շատցաւ՝ երբ որ տեսաւ թէ Արլէն ելած ատենին, կառքը Մարսիլայի ճամբան բռնելու տեղ՝ դէպ ի ծով տանող ճամբայ մը կը մտնէ: Ուր կ'երթանք կոր, տիկին, հարցուց ընկերին:

— Նաւուն խաբիսի ձգած ծովեզերքը:

— Ուրեմն նաւը Մարսիլա չէ:

— Ձէ. Իտալիա երթալէն յառաջ՝ Ռոն գետին բերանն առնելու վաճառք ունենալով, երէկ իրիկուն Մարսիլայէն ելած է:

Հեղինէ կրնար Մարթային հարցընել թէ ինչո՞ւ համար աս դէպքը յառաջագոյն իրեն չ'իմացուց՝ եթէ գիտէր, իսկ եթէ չէր գիտեր, ետքէն ի՞նչպէս իմացաւ: Բայց միտքն ուրիշ խորհուրդներով զբաղած ըլլալով, լուռ կեցաւ, մինչեւ որ ճամբուն վրայ երող պոստիկ պանդոկ մը հասան:

Ա՛լ ծովեզերքէն հեռու չենք, ըսաւ Մարթա. կառքը հոս թողուք, ճամբանիս ոտքով շարունակենք:

Հեղինէ՛ որն որ կառքին երեւումն աստիկի յոգնած էր, աս առաջարկութիւնը սիրով ընդունեցաւ: Պանդոկին ծառաներէն մէկը Հեղինէին արկղը սայլակի մը վրայ դրաւ, եւ ետքը մէկտեղ սկսան քայլել, առուակի մը քովէն՝ որն որ հոնկից քիչ մը հեռու ծովը կը թափէր:

Ծովեզր հասած ժամանակին՝ իրիկունը մօտ էր: Ծովուն ամալի ափուները ցուրտ հով մը կը փչէր: Ծովը շարժման մէջ էր եւ ալիքները մռնչելով՝ ժայռերուն վրայ կը խորտակէին:

Աս կողմերը խաբիսի նետած նաւ մը երթալու համար՝ մեզի մակոյկ մը պէտք է, ըսաւ Մարթա՝ քանի մը ձկնորսներու: Ուրոնք ծովեզրը կեցած՝ ուռկանին ցիցերու վրայ տարածելու զբաղած էին:

— Ի՛նչ կ'ըսէք, տիկին, պատասխանեց ձկնորսներէն մէկը. դիտե՛ք՝ որ այսպիսի ատեն.....

Քեզի չափ գիտեմ, ըսաւ անհամբերութեամբ Մարթա. միայն ան կը հարցընեմ որ զմեզ նաւ տանիլ կ'ուզէք:

Բայց, տիկին, կրկնեց ձկնորսը՝ չորս կողմն ու ծովը նայելով, մինչեւ որ ետ դառնամ՝ մութ գիշեր կ'ըլլայ, եւ ամէն նշանները կը ցուցնեն որ փոթորիկ մը պիտի փրթի:

Փոթորիկ: Ի՛նչ, կարծես թէ ես ծովէն չեմ հասկընար, որ քու խօսքերէդ խաբուիմ: Ձե՛ս ամբնար ծովէն վախճալու, տեսնելով որ երկու կանայք չեն վախճար:

— Ըսածս վախէս չէ. բայց պարտքս սեպեցի՝ վտանգը ձեզի յառաջագոյն ծանուցանել:

Ո՛հ, եթէ վտանգ կայ, նաւ չ'մտնենք. գուցէ Հեղինէ: Աւելի աղէկ է որ պանդոկ դառնանք եւ վաղուան սպասենք: Աս ըսելու ժամանակն այլայլութեամբ ալիքներուն շարժման եւ երկնից մթննալուն կը նայէր:

Ապահով եղէք որ ամենեւին վտանգ չկայ, պատասխանեց Մարթա. աս մարդուն չափազանց խօսքին նպատակն ան է՝ որ քիչ մ'աւելի ստակ առնու:

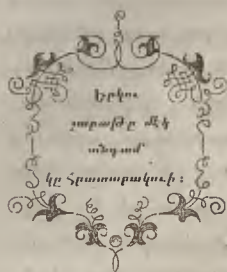
Ար խաբուել, տիկին, կրկնեց նաւաւորսն. դիտաւորութիւնս աւելի ստակ առնու չէ: Այսօր վաղուրէն աւելի ստակ չեմ պահանջեր ձեզմէ: Բայց կը վախճամ որ ձեր յանդիմանութեան վրայ չզղջաք:

Աղէկ գիտեմ, պատասխանեց Մարթա, որ փոթորիկը չսկսած՝ կրնանք թէ՛ մենք նաւը հաւանիլ, թէ՛ դուք դարձեալ հոս ետ դառնալ: Բայց պէտք չէ որ շատխոսութեամբ ժամանակ անցընենք:

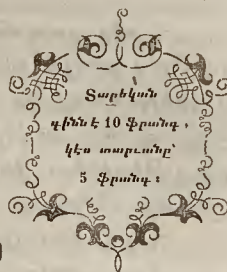
Տիկին, գուցէ Հեղինէ, զԱստուած փորձելու չէ: Դուք ալ կը տեսնէք որ վտանգ կայ: Ինչո՞ւ զմեզ վտանգի մէջ դնենք: Էտ դառնանք, կ'աղաչեմ:

Դուք ազատ էք, պատասխանեց Մարթա. եթէ կ'ուզէք, ետ դարձէք. իսկ ես՝ միտքս դրած եմ որ անմիջապէս տիկնոջս քովն երթամ:

Աս խօսքերն այնպիսի հանդարտութեամբ ըսաւ որ խեղճ օրիորդը սկսաւ լալ: Բայց չկրնար լաւանքին Նիմ դառնալ. քաջալերուեցաւ եւ ծովերը մտնեցաւ: Մարթա ցած ձայնիւ խօսք մ'ըսաւ նաւաւորին, որն որ շուտ մը մակոյկը պատրաստեց: Հեղինէ մէջը մտաւ, աղէկ մը վերարկուին փաթթուեցաւ եւ խուռն վրան յարձակող մտածմանց մէջ ընկղմեցաւ: Մակոյկն անմիջապէս սկսաւ ծովեզերքէն հեռանալ:



ԵՐԱՅԻՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 2.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ

Հին շուկաստորո աշտարակին պահապանը:



Ա.

(Շարունակութիւնն է)

Երբէ աս լուծենէն առիթ առնելով, սկսաւ պահպանին զանազան ճամբաներ սորվեցնել: Նախ, ըսաւ, Դեղներեսը երեւելի ձիւքեր չունի: Գրեթէ տասուիրէք տարւան է, սակայն վրան ամենեւին գործ-

քի մը յարմարութիւն չիտեսնուիր. մէկու մը հետ չիխօսիր, մէկու մը քով չ'երթար: Միայն Տոնա իր վստահութիւնը վաստակած էր. բաւական որ եղբայրն իր անունը կանչէր, անմիջապէս ուրախ զուարթ՝ կը վազէր քովը կ'երթար եւ ուղածը կամ հրամայածը կը կատարէր: Իր անոր ունեցած սէրը՝ անբնական բան մըն էր, եւ շան մը՝ իր տիրոջ ունեցած հնազանդութեան ու հաւատարմութեան կը նմանէր: Գրեթէ բախտութեամբ երիտասարդին մահուամբն աս ալ վերջացաւ: Ա՛լ անկէ ետեւ Դեղներեսը բոլորովին արտմութեան անձնատուր եղաւ: Աննային զինքը տունը կեցընելու եւ անային գործքի մը զբաղեցընելու ջանքը պարապի ելաւ: Շատ անգամ զինքը կը յանդիմանէր. վերջապէս օր մ'ալ աղէկ մը ծեծեց, բայց անօգուտ. աղջիկն ելաւ ծովեզերքը փախաւ ու քանի մ'օր դուրսը կեցաւ. այնպէս որ տուն դառնալէն ետեւ, զինքը դատարկ թող տուին:

Յակոբ աս ամէն բաներն իր բնական ճարտասանութեամբը Սիմոնին յիշեցուց. սակայն ըսածներէն հետեւութիւն մը չկրցաւ հանել, վասն զի նաւն արդէն նաւահանգստին մօտեցած էր:

Նաւուն աղջեկի կողմը նստող թիակավարը նաւավարին հարցուց, որ նաւահանգստին թմբին ներսի, թէ դրսի կողմէն ցամաք ելլել կ'ուզէ:

Ներսի կողմէն, պատասխանեց Մերլէ: Բայց միտ դիր, զգուշութիւն ըրէ, երբ որ Պիսգինին քովը կուգանք, ըսաւ՝ ձեռքով նաւահանգստին բերանը կեցող նաւ մը ցուցընելով, նոյն նաւը հաստ պարանով մը նաւահանգստին թմբին հաստատուած է:

Պառացէր որ չուանը քաշէն, ըսաւ Լաւոյ:

Որո՞նց, հարցուց Յակոբ, նաւաստիներուն: Ա՛յրեւայ թէ դուն զիրենք չես ճանչնար. իրենցմէ ամենէն պատուաւորն ալ տեղէն չէր շարժեր, թէեւ ասով արեւմտեան կողմանց բնակիչներէն տասը հօգի խղճուելէն աղատելքը գիտնար:

Պահպանը շատ ատենէ վեր գիտէր արեւմտեան ու հարաւային նաւաստիներուն իրարու ունեցած թշնամութիւնը, ուստի եւ ասոր վրայ մեկնութիւն ուղեղու հարկ չկար: Մէյ մ'ալ շան մը հաջելը լսուցաւ, որն որ Պիսգին նաւուն վրայ կը կենար:

Շունը կը լսէս, ըսաւ Յակոբ. կարծես թէ ըսածս հաստատել կ'ուզէ: Թշուառական Արուսեկի ծնունդ, չըլլայ որ ձեռքս անցնիս, ապա թէ ոչ՝ կացինիս զօրութիւնը կ'իմանաս...: Անունն ալ Արուսեակ է, որն որ իրեն շատ աղէկ կը յարմարի: Տէրը զինքն իրեն պէս չարացուցած է:

Նաւը՝ Պարտանուինը չէ, հարցուց Լաւոյ:

Այո, ան է, պատասխանեց Մերլէ՝ Պիսգինին վրայ կողմնակի հայեցուածով մը նայելով, եւ կրնամ երգամբ հաստատել, որ անոր նաւապետը՝ Պորտոյի գինեղն պէս չէ եղած, հասակն առնելով՝ աղէկցած չէ: Անոր համար ալ բոլոր աս կողմի մարդիկ իրեն թշնամի են, նոյն իսկ տղաք՝ երբ որ զինքը կը տեսնեն, կատղած շուն տեսածի պէս՝ կը փախչին:

Երեկ, ընդմիջեց Ռիկոյ թիակավարը, Ոսկի խորիս պանդոկէն դուրս վազնուեցաւ, եւ հիմայ ստիպուած է կերակուրը նաւուն մէջ ուտելու:

Վասն զի, գոչեց Մերլէ հաճութեամբ մը, չարութիւնը երբ որ է նէ՝ պատիժը կը գտնէ:

Յառաջագոյն պէտք էին աս բանս ընել, պատասխանեց թիակավարը, որով խել մը դժբախտ պատահարներ կը խափանուէին. ինչպէս է, Ապոնին դէպքը, զորն որ երկու տարի յառաջ կուռի մէջ մեռցուց, նոյնպէս Ռիուինը՝ որուն աչքը կոյրցուց:

Ուրիշ շատ մարդիկ ալ կան, աւելցուց Մերլէ, լորոնք գործելու անկարող ըրած է: Այսպիսի մարդիկները պէտք էր՝ վայրենի գաղաններու պէս՝ գաւազեղի մէջ պահել: Ասոնք Գաղղիացի չեն: Հարկւր բիւր թիակներ. ինծի մնար նէ, ան թշուառականը շատոնց մէջտեղաց կը վերցընէի :

Նայէ, նաւուն մէջ կեցեր է, ընդմիջեց Ռիկոյ: Իրօք բարձր հասակաւ, դաժան կերպարանքով, դեղնադոյն մարդ մը նաւուն գլուխը կռնած կեցած էր, հուր ցայտող աչուները նաւակին վրայ սեւեռած: Մերլէ՝ որն որ թիակավարին ըրած ազդարարութեամբը՝ խօսելէն դադրած էր, երկու երեք անգամ հազալէն ետեւ, գլուխը վեր վերցընելով, զԲրոֆանսին բարեկամական ծիծաղով մ'ողջունեց:

Ի՛նչ գեղեցիկ ծով կայ, նաւապետ, ըսաւ, ծովուն կապոյտ ու խաղաղ երեսը ցուցնելով:

Նաւապետը՝ որն որ ծովս կը քաշէր, պատասխանի տեղ՝ բերնէն ծխոյ ամպ մը դուրս հանեց:

Նաւերնիդ երբ պիտի կարծիւթէք, կրկնեց դարձեալ Յակոբ:

Քեզի ինչ, սնանկացած խեցգետնորս, պոռաց նաւապետը

Ուրեմն քեզի հետ խօսուելու ըլլայ նէ, կը նեղանաս, ըսաւ Մերլէ՝ բողբոջին ինք իրմէ ելած:

Ճամբադ գնա, անոնչ ջրի ձուկ՝ դուն ալ, պատասխանեց Պարտանու. նայէ որ նաւի տեղ գործածած խմորի տաշտդ աղէկ կառավարես:

Կախաղանէ՛ փախած, մոմաց Մերլէ, որուն նաւը ճիշդ Պիսքինին առջեւէն կ'անցնէր. ուստի եւ խոհեմութեան համար անկէ բաւական հեռանալէն ետեւ ձայնը բարձրացուց: Հետը մարդու պէս խօսողին՝ այնպէս բրտութեամբ պատասխան տալ, գոչեց: Բայց համբերութիւն, ան ալ օր մը իրմէ զօրաւորի մը կը հանդիպի . . . : Է՛, Ռիկոյ, թմբին մօտ ենք:

Մտիկ ըրէ, ընդմիջեց Լաւոյ, ցամաքէն ձայն մը կը լսուի:

Եկեղեցական երգ մըն է, ըսաւ Ռիկոյ: Մեռելոց երգ մը կ'երեւայ, կրկնեց Սիմոն այլալուութեամբ:

Մերլէ՝ աւելի աղէկ լսելու համար՝ գլուխն երկնցուց եւ քիչ մը ժամանակ նոյն դրից մէջ կենալէն ետեւ, Այո, այնպէս է, ըսաւ: ձայնը չի՞նք ճանչնար, վարպետ: Քրոջդ աղջկան ձայնն է:

Էլիզաբէ, հարցուց պահապանը. ուսկից գիտես: Ի՛նչ, մոռցա՞ր որ ասիկայ իրեն սովորութիւն ըրած է: Տոնային ծով խնայէն վեր՝ շատ անգամ աս տիւր եղանակը կ'երգէ: Այնպէս որ մօրը զինքը ծեծելուն համար ծովեզերքը փախած ժամանակը, ոչ լալու եւ ոչ պոռալու ձայն կը լսուէր, հապա աս իր սիրական երգը . . . : Տես . . . քեզի ինչ ըսի, ահա թմբին վրայ ելած է: Կ'երեւայ որ զբեղ ճանչցաւ, վասն զի փութով դէպ ի հոս կը վազէ:

Իրօք աղջիկն եկաւ նաւամատուցին ծայրը կեցաւ:

Գեղներեսը հաղիւ տանուչորս տարան կար: Վրան գլուխը պատուած, հագած շրջագետն ալ երկայնժամանակեայ գործածութենէն բողբոջին մաշած էր: Բոկ ոտուրներն ու ձեռուրները՝ արեւուն տոչորիչ ճառագայթներէն՝ պղնձի գոյն առած էին: Մազերը խիստ սեւ ըլլալով, աւելի աչքի կը զարնէր երեսին դեղնութիւնը, որն որ բնական բան մըն էր եւ ոչ թէ հիւանդութենէ մը պատճառաւ: Սեւեռեալ աչուներէն ու անշարժ կերպարանքէն կ'իմացուէր որ արտաքայ կարգի ապշութեան մէջ է: Միայն քաջ զննող մը կրնար իր ապակեման աչուներուն ու կարկամեալ շրթանց վրայ նենգութեան հետքեր նշմարել: Մէկ ձեռքը սանդղին աստիճանին կռնցուցած, մէկալ ձեռքն ալ պրտուէ հիւսուած երկայն չուան կամ ժապաւէն մը կը բռնէր, որն որ ուսին վրայէն դէպ ի կռնակը կ'երկննար: Աղջկան կեցած տեղը, դիրքը, երեսին տեսքն ու ձեռքի այլանդակ զարդը՝ իր ցնցոտի զգեստներուն հետ մէկտեղ գալով, այնպիսի վայրենի երեւոյթ մը կու տային իրեն, որ նկարչի մը կամ բանաստեղծի մը զարմացման առիթ կը լար. իսկ Մերլէ զինքը տեսնելով, միայն ուսերը քանի մ'անգամ վեր վերցուց:

Քրիստոնեայ աղջկան մը կը վայլէ՞, գոչեց, այսպէս իր ծաղիկ հասակին մէջ անգործ կենալ, եւ ծովեզերքը թափառելով՝ պրտուէ զարդեր շինել: — Ըսածս մի մոռնար, վարպետ Սիմոն. Անձին պատիւը չճանչցողէ մը՝ բարի բան յուսալու չէ:

Կ'երեւայ որ Լաւոյ ալ Մերլէին կարծեաց համամիտ էր: Քրոջը աղջիկը տեսած ատեն՝ ճակատը կնճռեցաւ: Սակայն աղջիկն առանց ասոր միտ դնելու՝ նաւը ծովեզերքը հասածին պէս՝ ձեռքը մօրեզբօրը երկնցուց, եւ ուրախութեամբ մը՝ Բարո՛վ եկար կանչեց:

Մարիամ ի՛նչպէս է, հարցուց Լաւոյ:

Աս հարցման՝ աղջկան դէմքին վրայ տխրութիւն տիրեց: Քեզի կը սպասէ, պատասխանեց մեղմով:

Պահապանը՝ որ կը վախնար թէ ուշ հասած չըլլայ, աղջկան տուած պատասխանին վրայ հանդարտեցաւ: Շուտ մը նաւէն ցատքեց, սանդուղներէն վեր ելաւ, սկսաւ դէպ ի տուն երթալ:

Քահանան եկա՛ւ, հարցուց Սիմոն:

Գեղներեսը հաստատական նշան մ'ըրաւ:

— Նորէն պիտի գայ:

— 2 է:

— Ուրեմն ամէն բան լմնցած է:

Աղջիկը պատասխան չտուաւ. աչուներն անշարժ մնացին, շրթունքներն ալ գոցուեցան:

Լաւոյ առանց ուրիշ հարցում մ'ընելու՝ ընթացքը յառաջ տարաւ, եւ քանի մը բոպէ ետքը ան խեղճ տնակը հասաւ, ուր իր Մարիամ քոյրը մահուան անկողինը կը գտնուէր: Կիսաբաց դռնէն տեսաւ որ սենեկին ներքին կողմը երկու ճրագ կը վառէր, եւ քանի մը դրացի կանայք անկողնոյն չորս

կողմը ծուռնել իջած՝ մահուան աղօթքները կ'ընէին: Հոգեվարին շնչառութիւնը խորդալու դարձած էր, աչուրներն ալ բոլորովին գոցուած էին: Սակայն երբ որ եղբօրը ձայնն ականջը հնչեց, աչուրները բացաւ, անկողնոյն մէջ նստաւ ու ձեռքը եղբօրն երկրնցուց:

Ո՛հ, հոս ես, գոչեց՝ մարած ձայնով մը, միայն քեզի կը սպասէի: Աստուած զքեզ օրհնէ՛ որ եկար:

Անկէց ետքը պահապանին նշան ըրաւ որ աւելի մօտենայ: Սիմոն քովէ երթալով՝ անկողնոյն առջեւը ծուռն իջաւ: Դեղնէրեսն ալ մօրը ոտքին քովը կեցաւ:

Քեզի զրուցելու շատ բան ունիմ, ըսաւ Մարիամ... բայց ժամանակը կարճ է...: Կ'աղաչեմ, Սիմոն, ըսելիքներս մտիկ ըրէ:

Ամենայն սիրով, պատասխանեց Լաւոյ:

Ժողովրդապետն ըսաւ որ աս գիշերը չեմ հաներ, շարունակեց հիւանդը: Երբ որ աչուրներս կը գոցեմ, թաղման հանդէսս կարգի կը դնես...: Բայց մի մոռնար՝ զիս ան կտաւով պատելու, որն որ պահարանին վրայ կեցած է:

Նաւուռն առագաստովը, ընդմիջեց Դեղնէրեսը:

Այո, անով, կրկնեց Մարիամ. ան կտաւին մէջ փաթեցուած գտնուեցաւ Տոնա, երբ որ ծովուն ալիքները զինքը եղբրը նետեցին: Անոր կէսն իր պատանքին գործածեցի, մէկալ կէսն ալ կ'ուզեմ որ ինծի համար գործածուի...: Նոյն կտաւին մէջ կ'ուզեմ հանգչիլ, որուն մէջ սիրելի որդեակս կը հանգչի:

Ուզածդ կը կատարուի, պատասխանեց Դեղնէրեսը՝ սիրտը շարժած:

Աս բանիս հոգ կը տանիս, Սիմոն, հարցուց հոգեվարը:

Այո, պատասխանեց պահապանը:

Հիմա՛կ ուրիշ խնդիր մ'ալ ունիմ, ըսաւ Մարիամ, զորն որ կատարելու խոստումէդ կը կախուի իմ ուրախութեամբ կամ տրամուլութեամբ մեռնիլս:

Ձեռք գիտեր, պատասխանեց եղբայրը, որ երբեք քեզի բան մը զլացած չեմ:

Այսպէս է, շարունակեց հիւանդը. անոր համար ալ վստահութեամբ կը խնդրեմ որ զիս Տոնային քովը թաղես, եւ վրանիս գերեզմանաքար մը կանգնեւ տաս: Կենդանութեանս ատեն քեզի այնչափ ծախք ընել տուի, մահուանէս ետքն ալ վրադ պարտք կը դնեմ... բայց կ'աղաչեմ, բաղձանքս կատարէ:

— Շատ աղէկ, աս խնդիրքդ ալ կը կատարուի:

— Կ'երդնո՞ս:

— Կ'երդնում:

— Ի՞նչ որ արժեւոր. ըլլայ, առանց ստրկին նայելու:

— Այո, եթէ մէկ տարւան թոշակէս խնայածս ալ երթալու ըլլայ:

Աստուած զքեզ կը վարձատրէ, ըսաւ Մարիամ: Ետքը ձեռքը ծոցը խոթելով՝ քսակ մը հանեց:

Ահաւասիկ, աւելցուց վրան՝ ձայնն աւելի եւս ցածցնելով, ահա եօթը թաւէր, զորոնք իմ բերնէս

կտրելով՝ ժողոված եմ. կ'ուզեմ որ ասով ամէն տարի Տոնային համար ննջեցելոց պատարագ մ'ըլլայ:

Ուզածդ կը կատարուի, մամաք Դեղնէրեսը, որն որ մօրն ըսածները մեծ ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր: Եւ աւելի եւս եռանդեամբ մը՝ Ես երբեք զՏոնա չեմ մոռնար, աւելցուց վրան:

Ըսածը լսեցի՛ր, Սիմոն, հարցուց հիւանդը՝ դէմքին վրայ վերջին զուարթութեան նշոյլ մը ցուցնելով: Ստոյգն ըսելու համար՝ Տոնա եւ Էլիզ իրար շատ կը սիրէին, այնպէս որ մէկը մէկալէն չէր կրնար բաժնուիլ: Քանի որ եղբայրը կենդանի էր, Էլիզ ուրիշ տղոց պէս կը վարուէր. բայց երբ որ Տոնա մեռաւ, կարծես թէ անոր հոգին ալ մէկտեղ գերեզման տարաւ: Ո՛հ, Աստուած իմ, եթէ Տոնա կենդանի ըլլար, նոյն իսկ մեռնիլն աչքիս ոչինչ կ'երեւար:

Աս միջոցին Մարիամին դուռնատած այտերուն վրայէն սահեցաւ արտասուած կաթիլ մը, վերջինը՝ որն որ իր բոլորովին ցամքած աչաց աղբիւրներէն պիտի բխէր: Սիմոնին սիրտն այնպէս շարժած էր, որ բերնէն խօսք մը չէր կրնար հանել: Բայց վերջապէս ինք իրեն բռնութիւն ընելով, Անցած բաներու վրայ մի մտածելու, Մարիամ, ըսաւ. քաջալերուէ, ամէն ուզածներդ կը կատարուին:

Արդէն հանդարտ եմ, ըսաւ հոգեվարը. ալ հիմայ մահը կրնայ գալ: Աս ըսելով, նորէն բարձին վրայ ինկաւ ու խորդալու ձայնները դարձեալ սկսան լսուիլ: Քանի մը ժամ ալ մնաց հիւանդը նոյն վիճակին մէջ. երբեմն երբեմն Տոնային ու Էլիզին վրայ կը խօսէր, յառաջուն խնդրածները կը կրկնէր: Բայց կամաց կամաց ձայնը սկսաւ տխրամալ՝ ետքերը հազիւ մեմուալու ձայն մը կը լսուէր: Դրացուհիներն անկողնոյն չորս կողմն առին: Դեղնէրեսը մէկ կողմը քաշուած՝ խոր լուութիւն կը պահէր. սակայն շրթանքը վրայ ջղաձգական շարժումներ կը տեսնուէին ու ձաւատին վրայէն քրտինքի կայլակներ կը վաղէին: Հոգեվարութիւնը մինչեւ կէս գիշեր տեսեց: Վերջապէս լուսըննալու մօտ՝ Մարիամ արթննացաւ, Տոնային ու Էլիզին անոռնները տուաւ. երկայն շունչ մ'առաւ...: Ա՛լ ապրելէն դադրած էր:

Դեղնէրեսը նոյն ատեն անկողնոյն չորս կողմն եղած շարժումները տեսնելով, ոտք ելաւ, մեռելոյն մօտեցաւ, երեսն աղէկ մը զննեց. անկէց ետքը զարհուրեց ձայններ արձակելով՝ ետ ետ քաշուեցաւ: Հոն գտնուողներէն մէկը զինքը լուցուց: Կին մը նորէն մահուան աղօթքները սկսաւ զրուցել: Դեղնէրեսը լուռ կը կենար՝ այնպիսի կերպով մը իբրեւ թէ եղածը չիմանար: Բայց աղօթքը լմննալէն ետքը, երբ որ տեսաւ թէ դրացուհիները խաչ կը հանեն ու դուրս կ'ելլեն, մէկէն ոտք ելաւ, բարձրաձայն ծիծաղով մը անկողնոյն չորս կողմը դարձաւ, եւ իր մեռելոց երգն երգելով՝ յանկարծակի անէն դուրս ելաւ, գիշերուան մթին մէջ աներեւոյթ եղաւ:

Պե՛տէ շարունակուի:

ԱՇԽԱՏԱՆԿԱԿԱՆ

Երևանի և Արարիկայի մեջ հեռագրական հաղորդակցության մասին:

Արարիկայի Ամերիկայի հետ ունեցած հեռագրական հաղորդակցութիւնը քիչ ժամանակէն նոր կերպարանք մը պիտի որ ընդունի: Աս երկու աշխարհքներն Ատլանտեան Ովկիանոսին տակէն հեռագրական պարանոյ մը միացընելու փորձերը միշտ անյաջող եւք ունենալէն ետեւ, նոյն հաղորդակցութիւնը Սիպերիայի վրայէն շինուած հեռագրով մը գլուխ տանելու գաղափարն ամէն կողմ մեծ ընդունելութիւն ու հաճութիւն կը գտնէ, եւ ապահով ու յաջող եւք մը կը խոստանայ:

Ռուսի կառավարութիւնը թէ քաղաքական եւ թէ ուրիշ զանազան շահագիտական վախճաններու համար, աս գաղափարին գործադրութեան մեծ փոյթ կը ցուցնէ: Աս վախճանի համար արդէն նոյն տէրութեան կողմանէ Ռոմանով զննապետը՝ Ռուսի ամենէն հմուտ երկրաչափը՝ Նոր Եորկ գացած է, հոն Ամերիկայի հեռագրայ շինութեան կերպն ու հանգամանքը քննելու եւ նայելու համար թէ արդեօք նոյն կերպը Սիպերեան հեռագրին վրայ ալ օգտիւ կրնայ գործածուիլ:

Ասիէ երեք չորս տարի յառաջ գէպ ի Արեւելեան Սիպերիա սկսուած հեռագիրը՝ Մոսկուէն մինչեւ Օմիք հասած է, եւ անիկէ մինչեւ Ամուր գետը յառաջ պիտի տարուի: Անիկէ սկսեալ՝ գետին երկայնութեամբ մինչեւ Խաղաղական Ովկիանոս ալ պիտի որ շարունակուի: Ուստի Ռոմանով կը ջանայ որ հեռագիրը Խաղաղական Ովկիանոսին Ռուսական եզրերէն յառաջ տարուելով, Ալեուութեան կղզիներուն վրայէն՝ մինչեւ Ռուսի Ամերիկա, անկից ալ Վանքուվեր կղզոյն վրայէն՝ մինչեւ Գալիֆոռնիայի Ս. Ֆրանչեսկո քաղաքը հասցուի: Ս. Ֆրանչեսկո գոյն մինչեւ Նոր Եորկ արդէն հեռագիրը ըլլալով, զիւրոպա Ամերիկայի հետ միացընելու համար՝ միայն Օմիք քաղաքէն մինչեւ Ս. Ֆրանչեսկո հեռագիր կը պակսի, որն որ թէպէտ մեծ ծախք կը պահանջէ, սակայն շատ աւելի գիւրտ կրնայ շինուիլ, շինուելէն ետքն ալ դիւրաւ եւ քիչ ծախքով կրնայ պահուիլ, քան թէ Ատլանտեան Ովկիանոսին տակի հեռագրական պարանը, որուն յաջորդութիւնն ու հաստատութիւնը միշտ տարակուսական է:

Ռոմանով զննապետին հաշուին նայելով, Ատլանտեան Ովկիանոսին խորտակուած հեռագիրը հանելու եւ նորոգելու համար՝ աւելի ստակ հարկաւոր է, քան թէ նոր Սիպերիական - Ամերիկեան հեռագիրը շինելու համար, որն որ իր կարծեաց համաձայն՝ 3 միլիոն սղերէնով կրնայ լիննալ: Հաղորդակցութիւնը պահելու համար 1000 մարդ կը դնէ, 300ական սղերէն թողալով, որն որ ընդ ամէնը 300,000 սղերէն կ'ընէ. դարձեալ 100 կայարան կը հաշուէ, շաբաթը 1000 սղերէն ծախքով. երկու նաւ՝ 40,000 սղերէնով. ամբողջ դրամագլխոյն հարիւրին 7 1/2 շահը՝ 210,000 սղերէն. վերջապէս տարին 100,000 սղերէն անսկիւնկալ դիպուած:

Ծոյց համար: Այսպէս հեռագրոյն պահպանութեան համար տարին շուրջ 700,000 սղերէն ծախք պիտի ըլլայ: Եթէ հեռագրական լոյց թիւը տարւէ տարի 300,000 դնելը, ամէն մէկը հինգ հինգական սղերէնով, Ռուսի տէրութեան տակէն ունեցած մուտքը տարին 1 1/2 միլիոնի կը հասնի. ուսկից տարեկան ծախքը հանելէն ետքը, նոյնչափ մ'ալ՝ 7—800,000 սղերէն՝ վրան զուտ շահ կ'ունենայ:

ԱՇԽԱՏԱՆԿԱԿԱՆ

Խոստովնի:

Ներկայ ժամանակի խահուէն, թէ իբրեւ վաճառականութեան եւ թէ իբրեւ անընդհան կամ գէթ հաճոյից հարկաւոր նիւթ, վերջին ատիճանի ծանրակշռութիւն մը ստացած է: Խահուէի գործածութիւնը, թէեւ անանկ կը համարուի որ Արաբիա, Ասորիք ու Եգիպտոս իններորդ դարէն վեր սովորական էր, բայց ան կողմերն ալ հազիւ վեշտաւաներորդ դարուն սկիզբներն առ հասարակ տարածուած կ'երեւայ: Կոստանդնուպոլիս 1554ին երկու առանձնական մարդիկ առաջին անգամ խահուէի խանութ կամ սրճանոց մը բացին: Թէպէտ եւ խահուէ խանութն ու սրճանոցը երթալը Եւրոպայի մէջ երբեմն երբեմն կ'արգելուէր, ի վերայ այսր ամենայնի դարձեալ միշտ մուտք եւ ընդունելութիւն կը գտնէր: Լոնտոն առաջին սրճանոցը 1652ին բացուեցաւ: Անկից 17 տարի ետքը՝ Սիւէյման Աղա Օսմանեան գետպանը Փարիզոց խահուէի գործածութիւնը սորվեցուց: Յամի 1671ին Մարսիլիա ու տարի մը ետքը Փարիզ առաջին անգամ խահուէի խանութ բացուեցաւ:

Խահուէն՝ խահուէի ծառին կամ Արաբական կոփենայ (Coffea arabica) պտղոյն կուտն է: Աս տնկին բուն հայրենիքը՝ Աերին Եթովպիա է, ուսկից Արաբիա տարուեցաւ, իսկ Հոլանտացոց ձեռքովն Արեւելեան Հնդկաստան ու աւելի ետքը Ամերիկա ալ տարածուեցաւ: Հիմակ առաւելապէս կը մշակուի հարաւային Ամերիկայի մէջ (Պրազիլիա, Կուիանա, Վենեսուէլա), ինչպէս նաեւ Արեւմտեան Հնդկաստան (Հայթի, Գուայա, Ճամայիգա, Փորթորիկոյ), Արեւելեան Հնդկաստան (Ճաւա, Սէյլան), Արաբիա՝ ու Պուրպոն:

Խահուէի ծառը հասարակօրէն 15 մինչեւ 20 ոտք բարձրութիւն կ'ունենայ. իսկ Արաբիայի ու Ճաւայի մէջ երբեմն 40 մինչեւ 50 ոտք կը հասնի: Ճիւղերը կտրելով, աւելի եւս կը ցածցընեն, որպէս զի բերքն առատ ըլլայ ու դիւրաւ քաղուի: Պտուղն իսկզբան կանաչ, ետքէն բաց կարմիր ու վերջապէս դոյ մանուշակագոյն կ'ըլլայ, եւ կեռասի կը նմանի: Կեղեւին տակը գտնուած խժուոր եւ անոյշ միսը՝ երկու կուտ կամ հունտ ունի, եւ աս կուտերն են՝ ինչպէս ըսինք՝ բուն խահուէն: Հասարակօրէն ծառ մը երկու հոխայի չափ պտուղ կու տայ, զորն որ բաց օդի մէջ արեւուն առջեւ կը դնեն, եւ ըստ բաւականին չորնալէն ետեւ՝ մանուշակագոյն աս վախճանաւ շինուած գործիքներով մէկդի կ'առնուն զխահուէն ան-

ընդմիջապէս պատող մագաղաթալերու կեղեւը, մաղէ անցընելով՝ օտար մասունքներէն կը զտեն ու կը մաքրեն, եւ մէյ մ'ալ կը չորցընեն. ինչու որ խոնաւութիւնը խաճուէին աղէկութեան կը մնասէ: Աս ամէն բան լընցընէն ետքը՝ խաճուէն պարկերու կամ տակառներու մէջ կը լեցընեն: Խաճուէ պահելու տեղը՝ չոր պիտ'որ ըլլայ. դարձեալ զօրաւոր հոտ ունեցող վաճառաց (զոր օրինակ պղպեղի, շաքարօղոյ եւ այլն) քով պիտի չգրուի. վասն զի անոնց հոտը կ'առնու եւ կը պահէ:

Որովհետեւ խաճուէն որոշ գոյն մը չունի, այլ երբեմն բաց կամ մութ գեղին կ'ըլլայ, երբեմն ալ կանաչի կամ կապոյտի կը զարնէ, դարձեալ որովհետեւ երկայն ատեն կենալէն՝ գոյնը կը փոխէ եւ կամ արուեստով զանազան գոյներ կրնայ ստանալ. անոր համար իր աղէկութիւնը հասարակօրէն չի կրնար գոյնէն ճանչցուիլ. հապա գլխաւորաբար անոր նայելու է որ լաւ ու հաճոյական հոտ ու համ ունենայ, գոյնը միակերպ ըլլայ, հատերը սեւ ու կտորտած չըլլան: Աղէկ խաճուէն կարծր պիտ'որ ըլլայ եւ աղւայով դիւրաւ պիտի չլախ ջախի, եթէ գետինն իյնայ՝ գրեթէ հնչող ձայն մը պիտ'որ հանէ: Բայց ամենէն աղէկ ու անվեղէն նշանը՝ փորձն է, որն որ շատ դիւրին է. խաճուէն խաճընէն ետքը՝ եթէ մաքուր, զօրաւոր ու հաճոյական բուրում մը կ'ունենայ՝ նշան է թէ աղէկ է:

Խաճուէի երեւելի տեսակներն ասոնք են:

Ա. Արաբիայի կամ Արեւելեան կամ Մոգղայի խաճուէն, որն որ ամենէն ընտիր տեսակն է: Ասոր հատերը՝ պղտիկ ու կլոր կ'ըլլան, եւ բաց գեղին կամ վառնաչիկ գոյն կ'ունենան: Եթէ զգուշութեամբ խաճուէն հրուի, զօրաւոր ու հաճոյական բուրում ու ճաշակ մը կ'ունենայ: Երեք կամ հինգ ու կէս կամ վեց կենդինարի հակերով՝ Գասիրէի եւ Աղեքսանդրիայի վրայէն՝ դուրս կը խրկուի:

Բ. Պուրպուրեան խաճուէին աղէկը՝ իր զօրաւոր եւ օտարժամ ճաշակին պատճառաւ, Մոգղայի խաճուէն ետքը՝ ամենէն ընտիր տեսակը կը համարուի. իսկ ստորին տեսակները՝ Արեւմտեան Հնդկաստանի տեսակներուն հետ նոյն կը սեպուին: Հատերը չափաւոր մեծութեամբ են, երկնիկ ու բաց գեղին գունով: Աս խաճուէն կրկին փոխաթէ հակերով՝ դուրս կը խրկուի:

Գ. Արեւելեան Հնդկաստանի տեսակներուն մէջ մագաղաթեան արժանի են. 1. Ճաւայի խաճուէն, որն որ մեծ եւ երկայն հատեր ունի, բաց եւ երբեմն գորշի զարնող գեղին, երբեմն ալ կանաչի զարնող գունով: Գորշագեղին գոյն ունեցողն ամենէն սուղ ու համով տեսակներէն է: Ճաւայի խաճուէն երկուք ու կէս կենդինար կը հակերով կու գայ, փոխաթի կամ կտաւի մէջ: Աս տեսակին ստորիններէն մէկն է Քերիպոնի խաճուէն: — 2. Սէյլանինը՝ մեծ հատերով, բաց կամ մութ կանաչ, երբեմն ալ գորշիկ գունով կ'ըլլայ եւ շատ համով է: Սէյլանի խաճուէն երկու ցեղ կը բաժնուի. մշակեալ եւ բնական: Արեւելեան առանց մշակութեան առնող ստորին տեսակ խաճուէները կը բովանդակէ, որոնց

հատերն աւելի գեղնագոյն եւ խորշագոյն են՝ քան թէ կանաչագոյն: Իսկ մշակեալ ցեղին խաճուէները՝ աղնիւ ու բարակ գոյն կ'ունենան: Բնական ըստած խաճուէն հասարակօրէն մէկ ու կէս կենդինար կամ աւելի քիչ՝ կտաւէ պարկերով կ'ըլլայ. իսկ մշակեալները ութ կենդինար ծանրութեամբ տակառներու մէջ կ'ըլլան: — 3. Սումաթրայինը ստորին տեսակներէն է, եւ սովորաբար քիչ քանակութեամբ կը ծախուի: — 4. Մանիլայինը կանաչի զարնող գորշ գոյն ու միջակ մեծութեամբ հատեր ունի: Աս տեսակը շատ ընտիր է ու ճաւայի խաճուէն վար չիմնար: Հասարակօրէն մէկ ու կէս կենդինար կը հող պարկերով եւ կամ երկու երեք կենդինարի արկներով կու գայ:

Դ. Արեւմտեան Հնդկաստանի խաճուէներուն առմենալաւ ու ընտիր տեսակը՝ 1. Մարգինիք կղզւոյն է, որն որ մեծաւ մասամբ Գաղղիայի մէջ կը գործածուի, ուր աղէկ տեսակը Մոգղայի խաճուէին յարգն ունի: Ասոր հատերը միջակ մեծութիւն ունին ու լեցուն են, կապուտակի զարնող գորշ գունով: Աս խաճուէն հասարակօրէն տակառներով կու գայ: — 2. Տոմենկոյի խաճուէն ընտիր ու համով տեսակներէն է, եւ շատ կը փնտուռի, գեղնագոյն կամ բաց կանաչ եւ կամ կապուտակագոյն կ'ըլլայ: Տոմենկոյի խաճուէն կամ տաօր կենդինարի տակառներով եւ կամ մէկ ու կէս կենդինարի պարկերով կու գայ: — 3. Գուպայինը, որն որ Հաւանայի կամ Սանդ Եակոյի խաճուէն ալ կ'անուանուի, միջին մեծութեամբ հատեր ունի, երբեմն կարմրագոյն շերտերով: Ասոր ստորին տեսակներուն հատերը՝ պղտիկ ու յաճախ ալ տձեւ են, գեղին կամ կարմրիկ գունով: Սանդ Եակոյինը՝ իր լաւութեամբ Մոգղայի խաճուէին հետ կը մրցի: Հասարակօրէն մէկ ու կէս կենդինարի պարկերով եւ երբեմն վեց մինչեւ ութը կենդինարի ծանրութեամբ տակառներով՝ դուրս կը խրկուի: — 4. Ճամայիգայինը՝ որն որ Արեւմտեան Հնդկաստանին առմենէն ընտիր տեսակաց կարգն է, միջին մեծութեամբ ու երկայնաձեւ հատեր ունի եւ կապուտակի զարնող կանաչ գունով է: Ասոր ալ աղէկ տեսակները՝ վեց կամ եօթը կենդինար ծանրութեամբ տակառներու մէջ կը գտնուին: — 5. Փորգորիգոյինը՝ գրեթէ Գուպայի խաճուէին յատկութիւններն ունի:

Ե. Ամերիկա հիմակուան Ժամանակա շատ առաւտութեամբ խաճուէն յառաջ կու գայ, մանաւանդ՝ 1. Պրագիլիա՝ ուր դուրս խրկուած վաճառաց գլխաւոր մասը կը կազմէ: Պրագիլիայի խաճուէն, որն որ Պահայի, Մաւրանեանի, Ռիոյ-Ճանէյրոյի խաճուէն ալ կը կոչուի, եօթը տեսակ է, որոնց մէջ լուացուած (lavado) ըստած Ռիոյի բարակ կապուտակագոյն խաճուէն ուրիշ երկրներուն ամենալաւ տեսակաց կը հաւասարի. իսկ մէկալ տեսակներն այնչափ ընտիր չեն: — 2. Սուրինամի խաճուէն լեցուն ու չափաւոր մեծութեամբ հատեր ունի, որոնց գոյնը մութ կանաչ է, ճաշակն ընտիր եւ հոտը զօրաւոր: Աս խաճուէն երեք ու կէս մինչեւ եօթը կենդինարի ծանրութեամբ տակառներով եւ կամ մէկ մէկ ու կէս

կենդանի կընող պարկերով կու գայ: — 3. Պերպիսէի տեսակը՝ Սուրինամի խաչուէին յարգն ունի. բայց հիմայ վաճառականութեան մէջ դուռ ուրեք կը տեսնուի: Հատերը փոքր են ու կապուտի զարնող կանաչ գունով: Աս խաչուէն եօթը ութը կենդանի տակառներու կամ մէկ ու կէս կենդանի պարկերու մէջ կը դրուի: — 4. Գայէնի տեսակն ըստ մեծի մասին Գաղղիա կ'երթայ. հատերը հաւասար չեն, լայն ու տափարակ ձեւ ունին. գոյնը դեղին զարնող կանաչ է կամ բոլորովին դեղին: — 5. Գարապոսի խաչուէն չափաւոր մեծութեամբ ու երկայնկէ կըլը ձեւով է, եւ կապուտի զարնող գունով հատեր ունի, որոնք դիւրաւ կը գունատին: Աս խաչուէն Լաիւէրայի խաչուէն ալ կ'անուանուի, նոյն քաղաքին նաւահանգստէն ելլելուն համար: — 6. Բորդոյ Գապելեյի տեսակը, որն որ անունը՝ ելած նաւահանգստէն կ'անուան, փորձորի գոյնի խաչուէին խիտ կը նմանի, մինակ կարմրագոյն շերտերը քիչ մը աւելի են. հասարակօրէն փորձորի գոյնի անուամբ կը ծախուի:

— Ծովու ջրէն վնասուած խաչուէն՝ Ծովացած (mariné) կը կոչուի: Իր անխորժ ճաշակը կը կորսնցընէ, եթէ քանի մ'անգամ եռացած ջրոյ մէջ դրուի ու խառնուի եւ նորէն չորցուի: Գարձեալ անպիտան ճաշակը կը շիւղուի, եթէ խաչուէն ատեն՝ մէջը քանի մը պղտիկ տօն դրուի:

Խաչուէի բերքին տարեկան սովորական գումարն աս է.

Պրազիլիա	2.400,000	անգլ. կենդ.
Ճաւա ու Սումատրա	1.150,000	" "
Գուպա ու Փորթուգիոյ	350,000	" "
Լաիւէրա ու Բորդոյ		
Գապելեյ	380,000	" "
Ս. Տոմենկոյ	500,000	" "
Արեւմտեան Հնդկաստան	250,000	" "
Մանիլա ու Մոզա	250,000	" "
Սէյլան	400,000	" "

ընդ ամենը 5.680,000 անգլ. կենդ.

Իսկ սպառած խաչուէին տարեկան գումարը հետեւեալն է,

Անգղիա	340,000	անգլ. կենդ.
Գաղղիա	450,000	" "
Հոլանտա ու Բելգիա	1.000,000	" "
Պրուշ եւ Գերմանիա	1.000,000	" "
Հելլենտիա	250,000	" "
Աւստրիա ու Բոհեմիա	340,000	" "
Կալիֆորնիա ու Մաճառաստան	80,000	" "
Ռուսաստան, Լեհաստան,		
Հուկա ու Տանիմարգա	250,000	" "
Իտալիա ու Միջերկրական		
Ծով	350,000	" "
Սպանիա ու Փորթուգալ	120,000	" "
Հիւսիսային Ամերիկա	1.400,000	" "

ընդ ամենը 5.580,000 անգլ. կենդ.

— Խաչուէի գլխաւոր վաճառատեղին է՝ Արաբիայի մէջ Պէյթ եւ Ֆահիք, իսկ Եւրոպայի մէջ աս մասին երեւելի վաճառատեղիներն են Լիւստոն, Լիւրբուք, Ամսթըրտամ, Համպուրկ, Պրեմէն, Համբ, Պորտոյ, Մարսիլիա, Թրիէստ ու Լիւստոն:

— Խաչուէին պահուած տեղը՝ օդ պիտի չընեն, ինչու որ ասով կշիւը կը կորսնցընէ. դարձեալ արեւուն ճառագայթները պիտի չտեսնէ, որպէս զի չգունատուի, եւ ինչպէս որ վերը ըսինք՝ զօրաւոր հոտ ունեցող նիւթերէն հեռու պիտի պահուի:

Մ Ո Ն Ր Ը Լ Ո Ւ Ր Ք

Մեղուաց պատերազմ:

Միաբանեալ Նահանգաց Սուրհանդակ լրագիրը՝ Օհիոյ գաւառին Լոգնոյ քաղաքը պատահած մեղուաց պատերազմի մը ստորագրութիւնը կ'ընէ: Նոյն քաղաքին Տիպպլ անուն քաղաքացիներէն մէկը, երկայն ժամանակէ վեր մեղուաբուծութեան կը զբաղէր ու մինչեւ եօթանասուն խումբ մեղու ունէր, զորոնք իր տան երկու կողմը բաժնած էր: Տաք օր մը կը տեսնէ որ բոլոր տան չորս կողմը մեղուներով պատած է, որոնք բաց պատահանէն իր նստած սենեակն ալ կը մտնեն: Ընտանիքը վախճալով՝ անէն կը փախչին. իսկ Տիպպլ՝ մեղուաց խայթուածներէն ազատ մնալու համար՝ դիմակ մը դնելէն ետեւ, դուրս կ'ելլէ շփոթութեան պատճառն իմանալու: Մէյ մ'ալ կը տեսնէ որ մեղուները դիմացէ դիմաց ճակատած՝ կատաղաբար իրարու հետ կը զարնուին: Ա'երեւայ թէ արեւելեան կողմիները՝ մարգի մը վրայ տարածուած էին. իսկ արեւմտեանները՝ նոյն մարգին աչք տնկած ըլլալով, վրանն յարձակած եւ մէջերէն կռիւը փրթած էր: Հաղու իրիկունը ժամը վեցին պատերազմը դադարեցաւ, եւ երկու կողման մեղուներն ալ յոգնած՝ իրենց փեթակները դարձան, պատերազմի դաշտն իրենց մեղուներով ծածկուած թող տալով: Երկու խումբ պատերազմին մէջ բոլորովին ոչնչացած էին: Յաղթութիւնն անորոշ մնացած էր, եւ միայն իրիկուան մութը կըցեր էր պատերազմին վերջ տալ: Մեղուներն իրենց փեթակները դառնալէն ետեւ, բոլոր մեղուները պահպաններ դրին՝ թշնամոյն շարժումները դիտելու համար: Բայց մեղուաբոյծը շուտ մը փեթակներուն ծակեր: Գոցելով, պատերազմին շարունակութիւնը խափանեց:

Աքաղաղաց պատերազմ:

Նոյն լրագիրը Մեքսիկայի մէջ եղած արաղաղներու կռիւ մ'ալ յառաջ կը բերէ: Կուստապարսարայի կառավարը մասնաւոր աս վախճանիս համար պատրաստուած կրկէսի մը մէջ՝ պողպատէ բխտերով (խթաններով, Դահլա-նիլ) ղինաւորեալ 6000 արաղաղներ, իրարու դէմ կռուի հանեց: Պատերազմը զարհուրեղի արիւնհեղութեամբ մղուեցաւ. արաղաղներէն 4897ը պատերազմի դաշտին վրայ մեռած մնացին, 903ը ծանր վիրաւորուած էին, այնպէս որ իրենց ապրելուն վրայ տարակոյս կայ, եւ 199ը թեթեւ վիրաւորուած էին: Միայն մէկը ամբողջ փետուրներով մնացած էր, որն որ բոլոր հանդիսատեսներէն մեծ ծափահարութեամբ իջրեւ յաղթող ողջունուեցաւ:

Պատժեալ գողեր:

Փարիզ՝ երկու գող ճամբան գացած ատեննին կը տեսնեն որ կառապան մը իր կառքին վրայ երկու տակաւ դրած մեծ զգուշութեամբ կը տանէր: Կառապանին լրած զգուշութենէն կը կարծեն որ երկու անտուկներն արծաթէ կամ ոսկիէ դրամներով լեցուած են: Քիչ մը ետքը կառապանը կառքը

կեցընելով, պանդուկ մը կը մտնէ՝ երկու գողերն յարմար առիթ գտնելով, կառքին կը մտնեն ու ձիերուն քովը կեցող մանչը ծխախոտ գնելու պատրուակաւ մէկդի խաւերելով, տակաւնէրը կռակներն առած՝ կ'երկն կը փախչին, թէեւ անոնք ստակ բովանդակելու չափ ծանրութիւն չունէին: Իբրեւ որ ապահով տեղ մը հասան, տակաւները կտրեցին. մէյ մ'ալ յանկարծ մեղուներու խումբ մը վրանին յարձակելով, սկսան զերենք խայթել: Ճարերնին հասնելով՝ գողերը սկսան բարձրաձայն օգնութեան կանչել, եւ հազիւ քանի մը հոգեղ օգնականութեամբ կրցան մեղուներէն ազատիլ: Սակայն իրենցմէ մէկը իր գողութեան պատիժը մէկ աչքը կորսնցընելով քաւեց:

Ծառոց հասակը:

Լիբանանու ամենէն հին մայր ծառերը, որոնցմէ ութ հատը մինչեւ հիմայ մնացած են, 800 տարեան են: Մէքսիկայի մէջ Մոնդեպոլոմայի նոճիները, որոնք 1832ին 36 տարեկան տունէին, Տրեքստոլ բնապատմին կարծեաց համաձայն՝ 4—6000 տարեան կ'երեւան: Կոստանդնուպոլսոյ մօտ Պէշիքթէքէ մինչեւ 1835 սօսի ծառ մը կար, որուն բարձրութիւնը՝ 90 տար, իսկ շրջապատը՝ 50 տար էր, եւ ամենէն քիչ 4000 տարեան պիտի ըլլար:

Ատոտուսիրութիւն:

Պերլինի երեւելի պանդուկի մը մէջ, որուն տէրը քանի մը հատ գեղեցիկ կատու ունէր, երկայն ժամանակէ ի վեր աղտուական ու հարուստ Ռուս վաճառական մը կը բնակէր: Ասիկայ կատուներէն մէկը շատ հաւնելով, պանդուկապետը նոյն իրեն պարգեւեց, խոստացաւ ալ որ կատուն քովը կը պահէ, մինչեւ որ Ռուսը փոքր ճամբարութիւնէ մը ետ դառնայ: Ռուսին երթալէն քիչ մը ետքը Անգղիացի մը իր բնամանքովը նոյն պանդուկը կ'իջնայ: Ինչպէս կ'ենթադրուի՝ կատուներն Անգղիացւոյն աղոյց խաղու ընկերները կ'ըլլան, եւ Անգղիացին մեծ գրամոց գումար մը կը մատուցանէ ան կատուին համար՝ որն որ Ռուսին պարգեւում էր, բայց պանդուկապետը յանձն առնալով: Անգղիացւոյն հեռանալէն ետեւ՝ կատուն մեջտեղը չկար՝ կորսուած էր: Անպոկապետը մակարեւելով որ Անգղիացին

հետն առած է, անմիջապէս ետեւէն ոստիկանութեան մարդ մը կը խաւերէ, որն որ իրօք քանի մ'օրէն կատուն կը բերէ: Բիշ մը ետքը Ռուսը ճամբարութիւնէն դառնալով՝ երբ որ կատուն համար պանդուկապետին բրած հոգն ու աշխատութիւնն իմացաւ, իրեն 100 ռուպլի պարգեւեց, զորն որ պանդուկապետն աղքատներու բաժնեց:

Հեռագիր:

Յունուարի 6ին իրիկունը ժամը 9ին ու 10ին մէջ, Չմիւռնիայէն Լալբեցիկ ուղղակի հեռագիր քաշուեցաւ: Ռուպլէս զի աս երկու քաղաքներն ուղղակի կարող ըլլան իրարու հետ խօսակցել, Կոստանդնուպոլսոյ, Պուքրէշի, Եաշի, Չեռնովցի, Լեմպերկի, Գրադաւի, Օտերպերկի, Բրէրաւի, Օլմուցի, Բարոուպիցի, Փրակայի, Պոտէնպախի, Տրէշտայի հեռագրի կայարաններն իրենց թելերը բացին: Խօսակցութիւնը՝ որն որ 25 բառէ կը բաղկանար, չորս րոպէի մէջ 400 գերմ. մըն ճամբայ բրած էր: Հեռագրական լրայն Չմիւռնիայէն ելած ատենը՝ հոնտեղաց օդը գէշ ու անձրեւոտ, իսկ Լալբեցիկ երկինքը պարզ ու պաղ էր: Մի եւնոյն ժամանակ ուրիշ թելի մը վրայէն Լոնտոն ուղղակի Վերոնայի հետ կը խօսէր, 370 գերմ. մըն հեռաւորութեամբ. եւ խօսակցութիւնը՝ Հաւսի, Բարոուպի, Հաննովերի, Պերլինի, Պրէզլաւի, Օտերպերկի, Բրէրաւի, Վիեննայի, Կրացի, Թրէստի, Ուտինի ու Վենետիկի վրայէն կատարուեցաւ:

Անգղիայի մէջ կերտուած նարինջը:

Անգղիա՝ ամէն տեղերէն աւելի նարինջ կ'ուտուի, երթալով ալ ամէն տարի աւելնալով վրայ է: Հիմայ նոյն երկիրը տարին մինչեւ 1.000.000 անգղիական կապիճ (Bushel) նարինջ կը մտնէ: Մէկ կապիճը 650 նարինջ գնելով, ըսել է թէ տարին 650.000.000 նարինջ կ'ուտուի: Ատոնցմէ 1860ին 218.480 կապիճը Բարբուկալէն, 627.709ը՝ Ազորեան կղզիներէն, (որոնք ամենէն գեղեցիկներն ու Ս. Միքայելի նարինջ կ'ուտան են,) 158.674ը՝ Սպանիայէն, 140.983ը՝ Սիկիլիայէն, 8504ը՝ ուրիշ զանազան տեղերէն եկած են:

ԲԱՐՈՅԵՎԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Ասիկա մեր բանը չէ, պատասխանեց Թովմատ նեղանալով մը: Թէ որ ուրիշներուն ըրածին ու ըսածին խառնուիլ ու գէնիք, ծայրը ձիթը չէր գար: Թող Աննա ինչպէս կ'ուզէ՝ ըլլայ. մերը նայինք որ տիկինը մեր վրայ տգիտութեան պատճառ մը չունենայ:

Ան օրուրէն սկսեալ՝ Թովմատ ու իր կինը, եւ քիչ մը վերջը նաեւ մօտաւոր գեղին բնակիչները, ալ բերդին վարձուորներուն միտ չէին գներ: Միայն կը ցաւէին խեղճ Հեղինէին վրայ, զորն որ մայրը զգուշութեամբ քովը կը պահէր եւ դուրս ելելու թող չէր տար:

Իրեքն երբ որ կը տեսնէին թէ աղջիկը պարտիզին չորս կողմը պատող վանդակէն կը նայի, ամէն մարդ կ'ըսէր. Մէղք որ մայրն ալ աղջկան պէս ընկերութիւնը չի սիրեր: Իրօք ալ շատ կ'ուրախանար Հեղինէ՝ երբ որ կարող կ'ըլլար պարտիզին առջեւէն անցնող գեղացւոց հետ խօսիլ, երբեմն ալ հեռուէն անցնելուն տեսնելով, կը սկսէր կանչել եւ ինչպէս ըլլային կը հարցընէր: Ագնէս եւ իր երկը Հեղինէին

աս բնամիտ ընկերատէր բնութիւնը տեսնելով, քանի մը անգամ Պերլին տիկնոջ աղաչեցին որ անոր հրաման տայ երբեմն իրենց զաւկներուն հետ խաղալու: Բայց տիկինը պատասխանեց թէ Հեղինէն չի կրնար բաժնուիլ: Ասոր համար աղջկան անունը Բանտարկեալ օրիորդ դրին:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Պը յուսամ որ բան մը չեղար, կ'ըսէր օր մը աղջիկ ու գեղեցիկ երիտասարդ մը Հեղինէն վերցընելով, որն որ բարձրիկէ պատէ մը վար ինկած էր:

Բան մը չեղայ, պատասխանեց աղջիկը՝ ծիծաղելու ջանք ընելով. բայց խեղճ թուշուսն ինչ եղաւ:

Ինչ թուշուս, ըսաւ երիտասարդը. ես թուշուս չտեսայ:

Ահաւասիկ, ահաւասիկ, հոս է եղեր, կանչեց աղջիկը, պատանուոյն ձեռքէն թելը քաշելով եւ ուրախութեամբ մը թուսկատարի ձագ մը բռնելով, որուն փետուրները դեռ կատարեալ եկած չէին եւ մօտաւոր քարակոյտի մը մէջ պահուեալ ջանք կ'ընէր:

Շատ ուրախ եմ, ըսաւ աղջիկը, որ խեղճ թուշուս բան մը չէ եղած... Բայց հիմակ որ գտայ, կ'իմանամ որ

թեւս քիչ մը կը ցաւի: Այնպէս կը վախնայի թուշուսն ինչպէս, որ վար չգնելու համար՝ ես ինկայ:

Կարծեմ շատ ցաւ կ'իմանաս, ըսաւ պատանին՝ Հեղինէին կերպարանաց վրայ ցաւոյն նշանները տեսնելով: Բայց ինչու պատին վրայ ելած էիր:

Շատ ատենէ վեր տեսած էի որ ծառին վրայ թուսկատարի բոյն մը կայ. աս առտու ալ ըստ սովորութեան եկայ որ նայիմ: Թուշուսները չվախցնելու համար՝ ծառին ետեւը պահուեալ էի. բայց անոնք զիս տեսնելով՝ ամէնքն ալ թուսն քաշին. միայն աս մէկ հատը մնաց, որն որ բունէն երկուն պէս՝ վար ինկաւ: Տեսնելով որ չի կրնար թուշիլ, ուղեցի նորէն տեղը գնել. բայց երբ որ բոյնին հասնեալ վրայ էի, մէյ մ'ալ գլուխս սկսաւ դառնալ, եւ թուշուսը ձեռքս վար ինկայ:

Յուսամ որ բան մը չ'ըլլար. արդէն այլալով թուշի ալ անցնելու վրայ է:

Բան չկայ. կը տեսնես որ արեւն ալ չիդար:

Անիկա արեւն նշան չէ. աւելի կ'ուզէի որ թեւս արեւն եւ այնչափ ուռած չ'ըլլար: Ասոր համար շուտ մը ներս գնաւ թեւս կապել տուր:

Աղջիկը գլուխը շարժելով՝ Չէ, չէ, տունը բան չեմ գտնուցեր, ըսաւ. ապա թէ ոչ՝ մայրս շատ կ'այլալայի, Աննա ալ խիստ

կը ջեխէ : Չեմ ուզեր որ բերդին մէջ մէկն իմանայ :

— Բերդին մէջ, ուրեմն մայրդ բերդին մէջ կը բնակի :

— Հրամար ես, շատ ատեն է որ բերդին մէջ կը բնակինք. եկած ատեննիս՝ վեց տարւան էի, հիմալ ութը տարւան եմ : Ճիշդ երկու տարի է :

— Հիտալը խօսելով՝ ես չէի ուզեր հոն բնակիլ : չէ թէ որ կը վախնամ, հապա՛ վա՛ն զի տխուր բան է չորս պատի մէջ փակուած կենալ : Բայց թէ որ բնտանիքդ շատուոր է նէ, կրնայ զբօսնուլ :

— Ո՛հ, չեմ կրնար ըսել որ զբօսանք ունենամ : մայրս միշտ հիւանդ է, եւ ժողովրդապետէն ուրիշ մարդու հետ չիտեսնուիր :

— Ուրեմն եղբայր ու քոյր չունին :

— Եւ ոչ իսկ ընկեր ունիմ : մայրս չ'ուզեր որ գեղին բնակիչներուն հետ տեսնուիմ :

— Ըսել է թէ առանձնութիւնը կը սիրէ... Բայց թեւդ ինչպէս պիտի պատես, բաւ պատմին, տեսնելով որ Հեղինէ ցաւէն երթալով գոյնը կը նետէ, թէ որ չես ուզեր ինկած ըլլալդ մէկու մ'իմացնել :

Ես ալ չեմ գիտեր, պատասխանեց աղջիկը մտածելով. չեմ կրնար մօրս ըսել, որն որ արդէն բաւական տրտում է, աս ալ վրայ գալու ըլլայ նէ՛ աւելի կը տրտմի : Իսկ աղախինը՝ թէ որ իմանալու ըլլայ, անանկ կը սրբողի, որ մէյ մ'ալ թող չիտար որ պարտեղին աս կողմը պտտելու գամ : Ինչ որ է նէ՛ Աստուած ողորմած է, թեւս ինք իրմէ կը բժշկուի :

Աս ըսելով՝ կը փնտրէ ծիծաղել. բայց կը տեսնուի որ մեծ ցաւ կ'իմանայ : Երիտասարդը քիչ մը լուռ կենալէն ետեւ՝ Անկարելի է որ, ըսաւ, թեւդ ինք իրմէ բժշկուի. բայց մտար կու գայ որ անգամ մը ես ալ ծառէ մ'ինկած ըլլալով՝ սպեղանիքով մը շփեցին, սրն որ շուտ մը աղէկցուց : Նոյն սպեղանիքէն քովս քիչ մ'ալ կայ. հիմա կ'երթամ կը բերեմ : Տունս հաղիւ քսան բոպէ հեռու է :

Ո՛հ, արտանց շնորհակալ եմ, ըսաւ Հեղինէ, որուն ալուրներն երախտագիտութեան արցունքներով լեցուեցան : Բայց ես հոս չեմ կրնար կենալ. կրնայ ըլլալ որ մայրս զիս տեսնելով՝ զԱննա զիս փրտուելու խաբէ : Չեմ գիտեր ինչպէս պատէն անցնիմ. աս կողմանէ աւելի բարձր է՝ քան թէ ներսի կողմէն, մանաւանդ որ թեւիս մէկը չեմ կրնար գործածել :

— Ուրեմն պէտք է որ պատին քովէն մէկալ կողմն երթաս եւ դռնէն ներս մտնես :

— Չէ, չ'ըլլար. մայրս կ'իմանայ որ պարտեղին երեւիմ, եւ աս միայն բաւական է զինքն այլալուրթեան մէջ ձգելու, թէ եւ ինկած ըլլալ չ'իմանայ :

— Միայն մէկ միջոց կայ, այս ինքն թէ՛ ես նախ պատին վրայ ելեմ եւ զքեզ վեր առնում :

— Թէ որ ինչպիսի ըլլաս :

— Ինչա՛ մի. ես պիտ'որ ինչամ : Բայց թէ որ ինչալու ալ ըլլամ, նորէն կ'ելեմ. Նախ թռչունը տուր նայիմ, որ բոյնը դնեմ :

Հեղինէ պատմանոյն տուաւ թռչունը՝ զորն որ միշտ ձեռքը բռնած՝ կը փայփայէր. եւ շատ ուրախացաւ. երբ որ տեսաւ թէ բոյնին մէջ դրուած է : Բայց իր վեր ելելէն պնչափ՝ դիւրաւ չ'աջողեցաւ : Պատը բաւական բարձր ըլլալով, աղջիկը չէր կրնար ձեռքը հասցնել երիտասարդին վերէն երկրնցուցած ձեռքին : Օտարականն աս տեսնելով՝ վար իջաւ, աղիւիէն անդիւն քարեր ժողկեց, վրայէ վրայ դիզեց, ասով քիչ առեւտուան մէջ աստիճան մը ձեւացուց, որուն վրայէն Հեղինէ դիւրութեամբ պատն անցաւ :

Շատ ուրախացաւ աղջիկը երբ որ ինք զինքը նորէն պարտիղին մէջ տեսաւ. աս ուրախութեամբ եւ ընկեր մը գտնելուն վրայ խնայալով՝ երկայն ատեն սպասեց, մինչեւ որ պատմին խօստացած սպեղանիքը գրեթէ ժամէ մը ետքը բերաւ :

Շնորհակալութեամբ առնելէն ետեւ՝ Ինչ աղէկ կ'ըլլար, ըսաւ, թէ որ մեզի հետ բերդին մէջ բնակիիր. գէթ քովս մէկը կ'ըլլար, որուն հետ կրնայի խօսիլ : Մայրս յաճախ հիւանդ կամ տրտում է, եւ չեմ կրնար քովս երթալ : Իսկ Աննա՛ թէպէտ եւ բարի է, բայց շատ անգամ սիրտը նեղացած կ'ըլլայ եւ ջեխելէն ուրիշ բան չ'ընէ :

— Ասիկա բարութեան նշան չէ՛ մարդ պէտք է որ միշտ քովիններուն հետ սիրով ու քաղցրութեամբ խօսի :

— Բայց ինչ պիտ'որ ընես, մօրս աղէկ կը նայի. անոր համար ալ՝ թէպէտ ինծի շատ անգամ կը սրբողի, բայց կը ջանամ զինքը սիրել :

— Իսկ մայրդ, շատ կը սիրես :

— Շատ, խիստ շատ : Շատ միշտ կրած է : Հայրս ալ պղտկութեան ատեն մեռած է :

Բայց հիմա մեծ մը չես, պատասխանեց երիտասարդը ծիծաղելով :

— Սոոյդ է, բայց ան ատեն շատ աւելի պղտկ էի : Հօրս մահուանէ ետեւ՝ որ՝ չափ ճամբորդութիւն ըրինք : Մեռած առտել Սիկիլիա կը բնակէինք :

— Ուրեմն Սիկիլիա տեսած ես :

— Հոն ալ ծնած եմ, եւ քիչ ատեն է որ Իտալիայէն ելանք ու Գաղղիա անցանք : Անոր համար ալ Իտալիէնը մայրենի լեզուիս պէս գիւրութեամբ կը խօսիմ : Բայց հրամանելի չ'այրն ո՛ր կը բնակի :

— Նիմ : քաղաք : Իսկ ես քանի մը տարի է որ մօրեղբօրս տունը կը բնակիմ, որն որ Սիսդրոն քաղաքն է : Երբեմն երբեմն ալ հոս դատարարակի տունը կու գամ, որն որ՝ ինչպէս զրուցեցի՝ հոսկից քսան բոպէ հեռու է : Անոր համար զքեզ մինչեւ հիմա տեսած չ'ըլլալու շատ կը զարմանամ :

— Ասիկա զարմանալու բան չէ : Ես եկեղեցիէն ուրիշ տեղ գացած չ'ունիմ : Պարտեղին աս կողմն ալ քիչ կու գամ. աւելի մէկալ կողմը կ'երթամ, որ գոնէ վանդակէն ետեւէն՝ անցնողները տեսնեմ :

Ալ հիմայ պէտք է որ երթամ, ըսաւ երիտասարդը ժամացոյցը նայելով : Միշտ աս ատեն կերակուր կ'ուտենք, եւ այսօր ուշ պիտի հասնիմ : Մնաց բարով, օրիորդիկս. նայէ որ թեւդ շուտով առողջանայես : Աս ըսելով՝ աճապարեց գնաց :

Պատմին երթալուն պէս, Հեղինէ մէկ կողմը քաշուելով՝ թեւը սպեղանիքով շփեց, եւ քիչ մ'ատեն ալ պարտեղը պարտեցաւ, մտածելով որ ինչպէս աղէկ կ'ըլլար՝ եթէ նոյն օտարական պատմին երբեմն դար հետը խաղար : Բայց գիտնալով որ մայրը հաւանութիւն չիտար, տրտմութեամբ ներս գնաց, միտքը դնելով որ եղածները մէկու մը չ'ըլլուցէ :

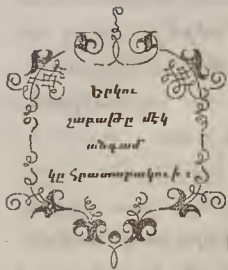
Պեղելով տիկինը հիւանդ ըլլալով՝ կեւրակոյ չ'ըլլաւ գալ : Հեղինէ լուրթեամբ եւ առանձնութեամբ անցուց բոլոր իրիկունը՝ որն որ առտուրէն շատ տարբեր եղաւ : Առանկ առանձնութեան մէջ մնալով՝ թեւին ցաւը խիստ սաստիկ կը դարձար. բայց ամենեւին նշան մը չ'ուտաւ, որպէս զի թէ մայրը չ'արտաքցնէ եւ թէ աղախինէն յանդիմանութիւն չ'սէ : Այսպէսով անկողին մտաւ, առանց իմացնելու որ գլուխն ինչ եկած է :

ԳԼՈՒԽ Գ.

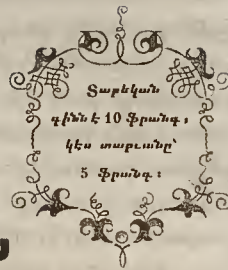
Լըրիորդ օրը Հեղինէ առտուանց կանուխ ելաւ, եւ կամացուկ մ'անցնելով մօրն անկողնին քովէն, որն որ դեռ քնոյ մէջ էր, պարտեղ իջաւ : Հոն խել մը ժամանակ կենալով՝ պատին վրայէն դէպ ի ան կողմը կը նայէր, ուսից կը յուսար թէ աւելի օրը տեսած պատմին կու գայ : Բայց ակնկալութիւնը պարապ ելաւ : Այսպէսով տրտմութեամբ ներս մտաւ. եւ նախաճաշ ընելէն ետեւ, երեք ժամու չափ բոս սովորութեան՝ մօրը քով ուսման պատրեցաւ : Երբ որ հանգչելու ժամանակն եկաւ, դարձեալ իր բարեկամը տեսնելու ակնկալութեամբ պարտեղ իջաւ. բայց աս անգամ ալ յոյսը փուռ ելաւ :

Տխրութեամբ տուն դառնալու ատեն՝ միտքն ինկաւ որ կրնայ ըլլալ թէ բոյնը մնացած թռչնոյն մայրն եկած չ'ըլլալով, խեղճ անասնիկն անօթութեան մեռնելու վտանգի մէջ գտնուի : Աս մտածմանը ներս գնաց, քիչ մը հաց առաւ եւ նորէն պարտեղ ելաւ : Կախիւնից օրը պատմանոյն ըրածին պէս՝ վրայէ վրայ քանի մը քար փռելով՝ դիւրաւ բոյնին հասաւ, եւ թռչնիկն գտնուած վեճակէն իմանալով որ կասկածը սոոյդ է եղեր, սկսաւ բերած հացը տալ : Տեսնելով որ խեղճ անասնիկն առանց վախ ցուցնելու՝ ձեռքէն կ'ուտէ, ուղեց բոյնին հետ առնուլ խուցը տանիլ : Բայց վախնալով որ թռչնոյն ձայնէն մայրը անհանգիստ չ'ըլլայ, դիտարդութեամբ մէկդի ձգեց : Լաւագոյն է որ, ըսաւ, եղած տեղը կենայ, քան թէ առնում տանիմ : Ինչ արգելք կայ, ամէն օր կու գամ մը նայիմ : Պարտեղին բաց օդն անշուշտ թռչնոյն աւելի աղէկ է, քան թէ խցիս գոց օդը :

Նոյն օրը չորս անգամ պարտեղ եկաւ թռչնոյն նայելու համար : Սոոյդ է՝ երիտասարդը տեսնելու յոյս ալ զինքը քիչ մը կը յօժարեցնէր. բայց այս յոյսը միշտ պարապ ելաւ : Անոր համար երբ որ իրիկունը վերջին անգամ ներս մտաւ, առանձնութիւն իրեն յառաջունէն աւելի անտանելի եկաւ :



ԵՐԻՐԱՊԱՆ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 20.

1862

Ե. ՀԱՅՈՐ



Միաբանեալ
Առաքելաց գերիմարդ:

(Հարո՛ւնալո՛ւնիսն):

Ե. Գրնսրսի ու Նիպ-
րըսքէի օրինագիրը:

ըջափ որ Գլէյին առաջարկու-
թիւնները մեծ գծաութեանց
ու վեճերու պատճառ տուած
էին, այնչափ ալ ընդունուելէն
ետքը՝ երկարատեւ խաղաղու-
թեան պատճառ համարուեցան.

մինչեւ ծերակուտի անդամնե-
րէն մէկն առաջարկեց որ աս
որոշումն իբրեւ վերջին ու ան-
փոփոխական սեպուի: Պալլըիմորի Կահրէցընտրու-
թեան համար գումարուած ժողովքին մէջ ալ եր-
կու կողմնակցութիւնը միաբանեցան որ անկէ ետքը
մէյ մ'ալ գերեաց խնդիրը մէջտեղը չհանեն: Աս
միութեան արդիւնքն ան եղաւ, որ գրեթէ առանց
հակառակութեան երկու կողմնակցութիւններն ալ
Բիիրս զօրապետը գահերէց ընտրեցին:

Սակայն աս գեղեցիկ յոյսը երկարատեւ չեղաւ:
Արդէն 1853 Գեկտեմբերի 15ին Տոճ ծերակուտի ան-
դամը Նիպրըսքէ գաւառը կարգաւորելու նկատմամբ
առաջարկութիւն մ'ըրած էր: Աս անուամբ կ'իմա-
ցուէր՝ Դեքսաս, Աքանզաս եւ Միսսուրի գաւառնե-
րուն մէջտեղն եղող երկիրը, որն որ յառաջագոյն
Գաղղիայէն Միաբանեալ նահանգաց ծախուած Լուի-
զիանա նահանգին մէկ մասն էր: Միսսուրիի դաշնա-
դրութեան համաձայն աս գաւառն ան մասին կը վե-
րաբերէր, որուն մէջ գերութիւնն ընդ միշտ արգե-
լեալ էր. ուստի մեծ զարմանք պատճառեց ամենուն,
երբ որ ծերակուտի անդամներէն Տրէլլաս նոյն խնդի-
րը մէջտեղը հանելով, հետեւեալ երեք առաջարկու-
թիւններն ըրաւ: 1. Նոր կազմուած տէրութեանց մէջ
գերութեան նկատմամբ ելած ամէն խնդիրներուն ու-
րոշումը՝ տեղւոյն բնակիչներէն աս վախճանին համար
ընտրուած պատգամաւորներուն թող տրուի: 2. Ա-

մէն անձնական ազատութեան վերաբերեալ խնդիր-
ներն անկէ ետքը տեղական դատաստանարանն որոշէ,
միայն վերնագոյն ատենի մը բողոքելու իրաւամբ:
3. Սահմանադրութեան մէջ փախստական գերեաց
նկատմամբ եղած որոշումները՝ բոլոր տէրութեանց մէջ
արժեն:

Ասկից զատ՝ նոյն երեք սկզբունքները գործա-
դրութեան մերձեցնելով, առաջարկեց որ Գրնսրս ու
Նիպրըսքէ գաւառները կարգաւորուին, գերութեան
վերցուելուն կամ չվերցուելուն նկատմամբ չափաւո-
րիչ պայման մը չդնելով: Եւ երբ որ ծերակուտի
անդամներէն ոմանք ըսին, որ ասիկայ Միսսուրեան
դաշնաւորութեան ջնջումն է, Տրէլլաս նոր առաջար-
կութիւն մ'ալ ըրաւ, որով Միսսուրեան դաշնա-
դրութեան յետսկոչումը կը պահանջէր: Թէ աս ա-
ռաջարկութեան եւ թէ օրինագրոյն վրայ երկայն ժա-
մանակ վիճուելէն ետքը, վերջապէս 1854ին Մարտի
3ին երկուքն ալ 14 քուէի դէմ 37 քուէով ընդու-
նուեցան: Նոյնպէս պատգամաւորաց սենեկին մէջ 100
քուէի դէմ 113 քուէով ընդունուեցան: Ըստ այսմ,
Նիպրըսքէ ու Գրնսրս գաւառները Դաշնակցութեան
մէջ առնուած ժամանակին, իրենց սահմանադրու-
թեան համաձայն՝ կամ իբրեւ գերի ունեցող եւ կամ
իբրեւ գերի չունեցող նահանգ պիտի ընդունուէին:

Աս որոշման համաձայն, անկէ ետքը համաժո-
ղովն իշխանութիւն չունէր՝ երկրի մը մէջ գերութիւն
խոթել կամ արգելուլ. այլ իւրաքանչիւր երկրին
բնակիչները կատարեալ ազատութիւն ստացան իրենց
ներքին իրողութիւնները, եւ ըստ հետեւորդի՝ գերեաց
խնդիրն ալ, ուղածնուն պէս կարգաւորելու, միայն թէ
Դաշնակցութեան սահմանադրութեան հակառակ բան
մը չընեն: Ասով գերեաց կողմնակիցները՝ գերութեան
խնդիրը համաժողովոյն անորոշ ու անհաստատ որոշ-
մունքներէն հանելով եւ գործադրական պատերազմի
դաշտի վրայ փոխադրելով, իրենց դիտած վերջին ու
գլխաւոր վախճանին հասան, որ էր՝ գերութիւնը բո-
լոր Դաշնակցութեան մէջ տարածել: Եւ ասիկայ
այնչափ աւելի դիւրաւ յաջողեցաւ, որչափ նոյն ժա-
մանակ համաժողովոյն մէջ գլխաւոր ազգեցութիւն
ունեցողներն իրենք էին, եւ իրենց Բիիրս կողմնա-

կցին գահերէց ընտրուելէն ետքը, Գաշնակցութեան բոլոր պաշտօններն իրենց ձեռքն անցած էին: Ուստի զարմանալի բան մը չէր, որ Գրնսըսի ու Նիպլըսքէի օրինագրոյն հաստատուելէն ետքը՝ Միսսուրի գաւառէն գերեաց կողմնակիցներու գունդ մը Գրնսըս յարձակելով, հոն գտնուող գերեաց հակառակորդները բռնի դուրս վռնտեց, եւ երկրին մէջ գերութիւն հաստատեց:

Սակայն գերութեան կողմնակիցներուն՝ մարդկային ու քաղաքային օրինաց հակառակ աս ըրածներուն, նոյնպէս Գրնսըսի մէջ եղած սոսկալի արիւնհեղութեանց ու շփոթութեանց վրայ, չէ թէ միայն գերեաց հակառակորդները, այլ նոյն իսկ չափաւորեալ ռամկապետականք շատ զայրացան: Հուիգները, որոնք 1852ին գահերէցընտրութեան ժամանակ յաղթուած էին, նոյն ատեն ժողովողեան ընդհանուր տօգօհուութիւնը տեսնելով՝ հոգի առին, եւ ռամկապետականներուն մէկ մասին հետ միաբանելով, հասարակապետական անուամբ կողմնակցութիւն մը կազմեցին, որուն վախճանն էր՝ ամենայն եղանակաւ գերութեան տարածուելուն դէմ գործել: Ասոնք 1856ին Փետրուարին Փիլատելփիա առանձին ժողով մը գումարեցին, եւ որոշեցին որ Ֆրիմոն գերեաց հակառակորդը գահերէց ընտրեն: Ռամկապետականք ալ նոյնպէս նոյն տարին Յունիսի 2ին ժողովք մ'ըրին, եւ որոշեցին որ գահերէց ընտրեն Պրոքսընըն՝ խիստ ռամկապետն ու գերեաց կողմնակիցը: Եւ թէպէտ հասարակապետականներն աւելի բազմաթիւ էին, այնպէս որ գրեթէ հաստատուն կ'երեւար որ իրենց ընտրելին գահերէց պիտ'որ ըլլայ. սակայն գերեաց կողմնակիցները սպառնալիքներով ու ամէն տեսակ անիրաւ ու ապօրինաւոր միջոցներով 20 նահանգներուն քուէն իրենց կողմը ձգեցին, ուր որ Ֆրիմոն հազիւ 11 նահանգներուն քուէն ընդունեցաւ. այսպէսով Պրոքսընըն Գաշնակցութեան գահերէց եղաւ:

Հասարակապետականներուն իսկզբան ցուցըցած հաստատութիւնը՝ նոր գահերէցին աչքը վախցուց եւ չափաւորեալ ընթացք մը բռնելու ստիպեց: Բայց վրան շատ ժամանակ չանցած, սկսաւ յայտնի գերութեան կողմը բռնել: Միայն իր համախոհները պաշտօնի կրնային հասնիլ, իրեն դէմ գնդը անմիջապէս պաշտօնէն վար կ'առնուէր եւ տեղը սաստիկ ռամկապետական մը կը դրուէր: Ասով կամաց կամաց երկու կողմնակցութեանց մէջ պաղուութիւն մտաւ, որն որ երթալով սպառնական դիրք մը սկսաւ առնուլ: Նոյն ժամանակները պատահած դէպք մ'ալ ռամկապետականներուն կատաղութիւնը շատ զրգռեց: Ճոն Պրաւն անուամբ յանդուգն ու աներկիւղ նաւապետ մը, որն որ Գրնսըս գաւառին մէջ գերութեան կողմնակիցներէն շատ նեղութիւն կրած էր, մտածեց որ Վիրգինիայէն սկսեալ՝ բոլոր մէկալ գաւառներուն մէջ գերեաց զինեալ ապստամբութիւն մը հանէ, եւ ասով ռամկապետականներուն մահացու հարուած մը տայ: Պրաւն աս դիտաւորութեամբ 1859ին Հարբէրս

Ֆերրիի զինանոցին յարձակմամբ տիրեց: Բայց աս յանդուգն ձեռնարկութեան առանց պատրաստութեան ձեռք զարկած ըլլալով, ոչ իր կողմնակիցներէն եւ ոչ գերիներէն օգնութիւն գտաւ, ուստի եւ վրան իրկուած զօրքերէն յաղթուելով՝ բռնուեցաւ: Աս դէպքը գերութեան կողմնակիցները շատ զայրացուց, վասն զի կը կարծէին որ հասարակապետականներուն դրդելովն եղած է: Սակայն ետքէն եղած քննութիւններէն յայտնի իմացուեցաւ որ հասարակապետականք անոր մէջ ամենեւին մաս չունէին, այլ Պրաւն ինք իր գլխուն այնպիսի յանդուգն ձեռնարկութեան ձեռք զարկած էր:

Աս դէպքին պատահելէն գրեթէ տարի մը յառաջ, Պրոքսընըն գահերէցը Գրնսըս գաւառին ռամկապետական կողմնակցութիւնէն շինուած սահմանադրութիւն մը համաժողովոյն առջեւ դրած ու առաջարկած էր, որ նոյն գաւառը Գաշնակցութեան մէջ առնուի: Պատգամաւորաց սենեակը, որուն մէջ հասարակապետականք աւելի բազմաթիւ էին, նոյն սահմանադրութեան քննարկարարութեանց մէջ շինուած ըլլալը գիտնալով, ըսաւ թէ Գրնսըսի բնակիչներուն հարցուի որ նոյն սահմանադրութիւնը կ'ընդունին թէ չէ: Սակայն Պրոքսընըն յանձն չառնելով, նոյն տարին ասոր վրայ չկրցան որոշում մ'ընել: Վերջապէս 1860ին Գրնսըսի ժողովուրդը համաժողովոյն առջեւընոր սահմանադրութիւն մը դրաւ, որուն մէջ գերութիւնը կ'արգելուէր: Աս սահմանադրութիւնն ընդունուեցաւ, եւ Գրնսըս գաւառը 1861ին Յունուարի 28ին՝ առանց գերութեան՝ Գաշնակցութեան մէջ առնուեցաւ:

Աս միջոցներուն երկու կողմնակցութիւնք ալ գահերէցընտրութեան համար պատրաստութիւն տեսած էին. բայց աս անգամ գերութեան կողմնակիցներուն յաջողութեան յոյս մը չէր երեւար: Հասարակապետականք 1861ին Մայիսի 16ին 2իկադոյ ժողովք ըրին ու իրենց կողմանէ գահերէցի ընտրելի որոշեցին Պրոքսընըն Լինգըն: Նոյն ժողովքին մէջ սահմանեցին նաեւ որ գերութեան դէմ քանի մ'որոշումներ ընել տան համաժողովոյն, որոնք հետեւեալ գլխաւոր կէտերէ կը բաղկանային: Ա. Գաշնակցութեան սահմանադրութիւնը Միաբանեալ նահանգաց երկիրներուն մէջ գերութիւնը թոյլ կու տայ ըսելը, հակառակ է սահմանադրութեան, նոյնը շինողներուն եւ յառաջագոյն դրուած օրէնքներուն: Բ. Միաբանեալ նահանգներն ըստ օրինաց եւ ըստ իրաւանց կրնան միանաւանդ թէ պարտական են գերութիւնն արգելուլ: Գ. Ափրիկէէն գերի բերելը՝ որն որ տակաւին ազգային դրօշին տակ կը շարունակուի, հակառակ է մարդկութեան եւ Գաշնակցութեան օրինաց, ուստի եւ աս նախատեսաց առջեւն առնուլը համաժողովոյն պարտքն է:

Մնացածը հաւանգամ:

ՎԵՐՄԵՐՈՒԹՅԱՆ

Խոստիայի համաժողովի քննարկումը:

Ը.

Խոստիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. Մ Ի Ջ Ո Յ

1789—1815.

Հիմայ քիչ մ'ալ Խոստիայի ուրիշ կողմերը նայինք: Գենուայի ազնուապետական հասարակապետութիւնը՝ թէպէտ եւ Վենետիկի պէս անկարգ ու տկար չէր, բայց հոն ալ ռամկապետական գաղափարներով լցուած խել մը տաքգլուխ մարդիկ՝ Մորանտի անունով մէկու մը առաջնորդութեամբ զօրաւոր կողմնակցութիւն մը կազմելով, գահեկեցին (փոխ) աղերսագիր մը տուին՝ որ ծերակոյտը երկրին հին սահմանադրութեան մէջ քանի մը փոփոխութիւններ ընէ: Ծերակոյտը զեռ որոշում չըրած՝ Գենուայի բնակչաց մէկ մասն ու խել մը երիտաւարներ կը պատրաստուէին զէնք առնուլ եւ ազնուականաց վրայ յարձակիլ: Աս եղբիւններն ալ եկեղեցականաց օգնութեամբ ստորին ժողովրդեան ու գործավարաց մէկ մասը զինելով, մէկաշնոյն գէտ պատրաստ կը կենային: Երբ որ (Մայ. 22.) ամէն դի ծանուցուեցաւ Գաղղիացւոց աղղեցութեամբ Վենետիկի հասարակապետութեան մէջ անցածները, Մորանտեանք առ հասարակ զինաւորած՝ դուրս յարձակեցան ու կ'ուզէին քաղաքին գլխաւոր տեղերը բռնել: Իրենց հակառակորդները վրանին հասան, իրենց առէկ կոտորած մ'ըրին. եւ որովհետեւ Գաղղիացւոց անոնց օգնական ըլլալը գիտէին, անոնցմէ ալ շատ անձինք մեռցուցին:

Պոնաբարդէ աս դէպքերուն լուրն առածին պէս՝ շուտ մը իր օգնական զօրապետը հոն խաւրեց ու սաստկութեամբ պահանջեց՝ որ բռնուած Գաղղիացիներն ազատ թողուին, իրենց եղած անիրաւութեան համար հատուցում ըլլայ, ու ժողովրդեան ձեռքը զէնք տուող երեք գլխաւոր պաշտօնեայք բանտարկուին: Ասով Մորանտեանք եւ ուրիշ ապստամբները սիրտ առնելով, նորէն մէկ եղան զօրացան ու ծերակուտին բռնութեամբ պահանջեցին՝ որ Վենետիկի ծերակուտին ըրածին պէս՝ բոլորովին լուծուի, այսինքն ազնուապետական կառավարութիւնը քակուի վերջնայ: Աս ըլլալէն ետքը՝ առ ժամանակեայ կառավարութիւն մը դրուեցաւ ու անմիջապէս Պոնաբարդէին պատգամաւորներ խաւրեցան՝ որ անոր հետ Գենուայի հասարակապետութեան տրուելու ազատական սահմանադրութեան վրայ որոշում ընեն:

Աս միջոցին Պոնաբարդէ Միլան նստած, չէ թէ միայն ասանկ Խոստիայի մասնաւոր տէրութեանց յեղափոխութեան կ'օգնէր եւ զանոնք ուղածին պէս կը կարգադրէր, հապա նաեւ ընդհանուր Խոստիա կերպարանափոխ ընելով՝ նոր կառավարութիւն մը հաստատելու հնարքներ կը մտածէր: Վենետիկի հասարակապետութիւնը, որն որ արդէն կերպարանափոխ եղած, իր երկիրներուն մեծ մասը՝ ուստի եւ իր զօրութիւնն ու վտան-

գաւորութիւնը կորսնցնուցած էր, առ այդմ իր անկախութեան մէջ թողուց, սոյնպէս եւ Գենուայի կերպարանափոխ եղած հասարակապետութիւնն ալ՝ նոր ազատական սահմանադրութիւն մը տալով ազատ ձգեց: Իսկ ասոնցմէ դուրս Վերին ու Միջին Խոստիայի մասնաւոր Լոմբարտիայի ու Վենետիկի ցամաք երկրին, ինչպէս նաեւ Հռոմայի քահանայապետին մասէն առնուած՝ գաւառներէն ամբողջ հասարակապետական կառավարութիւն մը յօրինելու որոշեց: Ուստի ան ատենուան Լոմբարտիայէն, Մոսենայի ու Ռեծիոյի դքսութիւններէն, Պոնենայի ու Ռաւեննայի կուսակալութիւններէն, Ռոմանետա նահանգէն, ու Պերկամոյի, Պրեշիայի եւ Մանդուայի վիճակներէն, մինչեւ Ատիճէի եզերքը, որոնց մէջ շատ ընտիր ամբողջներ, նաւահանգիստներ ու երեք միլիոն վեց հարիւր հազար բնակիչք կային, առանձին եւ ուրիշ Խոստիական տէրութիւններէ բաժնուած Հասարակապետութիւն մը կազմեց, Այսբալդէան անուամբ, որուն բոլոր երկիրը 11 բաժին կամ նահանգ կը բաժնուէր ու գլխաւոր քաղաքն էր Լոմբարտիայի Միլան քաղաքը: Աս Հասարակապետութեան յարմարեցուց Գաղղիայի նոր սահմանադրութիւնը, որուն համեմատ Խոստիացւոց աղղը հինգ վերակացուներ (directeur) պիտի ընտրէր. բայց Պոնաբարդէ հոս ալ իր անձնական իշխանութիւնը բանեցընելով՝ աս առջի հեղ միայն՝ նոյն հինգ վերակացուներն ինք ընտրեց. նոյնպէս եւ երկու սենեակներուն այս ինքն Ա. 80 Ծերոց ու Բ. 160 Երիտասարդաց խորհրդոյ ատենաներուն անդամներն ինք որոշեց ու անուանեց:

Նոյն ատենները Պոնաբարդէ նաեւ Գենուայի Հասարակապետութեան համար ալ քանի մը կարգաւորութիւններ ըրաւ: Առջի խռովութիւններուն վրայ (որոնք Մայիս ամսոյն մէջ եղած էին) քանի մը ամիս անցնելէն ետքը, ուրիշ աւելի մեծ խռովութիւն մ'ալ ելաւ, որն որ բոլոր հասարակապետութեան կործանման պատճառ պիտ'որ ըլլար: Բայց մտերն ըլլող Գաղղիայի զօրքը մէջ մտնելով՝ խաղաղութիւնը հաստատեցին. որուն վրայ Պոնաբարդէ նոյն իսկ Գենուացւոց ինդերելով իրենց նոր սահմանադրութեան մէջ քանի մը փոփոխութիւններ ըրաւ, ազնուականաց ու եկեղեցականաց քանի մը մասնաւոր իրաւունքներ թող տալով, որպէս զի գոհ ըլլան ու նոր (ռամկապետական) հասարակապետութեան հաստատ մնալը չարգելէն: Ասանկով Պոնաբարդէին ազդեցութեամբ Գենուա նոր սահմանադրութեամբ իր հասարակապետական կարգաց մէջ հաստատելով՝ նոր անուամբ Լիգուրեան Հասարակապետութիւն անուանեցաւ:

Մինչեւ Հիմայ Խոստիայի համար Պոնաբարդէին ըրածներն ըստ մասին Լեոպէնի դաշնաց նախակարգ պայմաններուն համեմատ, ըստ մասին ալ անոնցմէ դուրս էին: Ուստի երբ որ (1797) Սեպտեմբեր ամսոյն սկիզբները Փրիւլի Ուտինէ քաղաքին մէջ Պոնաբարդէ եւ Աւստրիայի կայսեր զեապանները՝ Գաղղիայի եւ Աւստրիայի մէջ դրուելու խաղաղութեան դաշնաց համար ժողովուեցան, ու երկայն խորհուրդներէն ետքը վերջապէս (Հոկտ. 17.) դաշինք հաստատեցաւ, Խոստիայի նկատ-

մամբ ալ հետեւեալ յօդուածները կամ որոշմունքները դրուեցան: Ա. Աւստրիայի կայսրը [Թէ Իտալիայի մէջ ու [Թէ անկից դուրս Գաղղիայի [Թողուցած երկիրներուն տեղը կ'ընդունի Վենետիկի կղզին, իր ուրիշ փոքր կղզիներովը, ինչպէս նաեւ նոյն հասարակապետութեան տակ ըլլող Իտալիայի ցամաքը մինչեւ Մանդուա ու Ատիճէ, (նաեւ՝ Գաղմատիա իր կղզիներովը, Իստրիա, Փրիուշ ու Պոգաւ տի Գաղարբոյ): Բ. Նոյն կայսրը կը ճանչնայ ու կ'ընդունի Այսրալպեան հասարակապետութիւնը, որն որ կը բովանդակէ՝ բաց ի վերը յիշուած տեղերէն՝ նաեւ Վէլզլին կամ Վալդըլին նահանգը: Գ. Նոյն կայսրը կը խոստանայ Մոնտենայի դքսին՝ Իտալիայի մէջ կորսնցուցած դքսութեան երկիրներուն տեղը՝ Գերմանիայի Պրայզկաւնահանգը տալ: Դ. Վենետիկի հասարակապետութեանն առնուած ԅոնիական կղզիները Գաղղիայի իշխանութեան տակ կը մնան: Աս դաշինքը՝ Գաթֆոյ ֆոյֆոյն իտալացիներէն դաշինք կ'անուանի:

Գաղղիայի Վերակացուաց ժողովն առ խաղաղութեան դաշինքը, զորն որ Պոնաբարդէ իր առանձին իշխանութեամբը հաստատած էր, վաւերացնելէն ետքը, զնոյն Պոնաբարդէ Անգլիայի դէմ խաւրուելու բանակին ընդհանուր սպարապետ անուանեց ու Իտալիայէն Գաղղիա կանչեց: Պոնաբարդէ զիտալիա չ[Թողուցած՝ քանի մը կարգաւորութիւններ ալ ըրաւ: Նոր կանգնուած Այսրալպեան հասարակապետութեան վրայ հսկելու համար մասնաւոր պայմաններով 30 հազար Գաղղիացի զօրք [Թողուց Պերթիէ զօրապետին հրամանին տակ: Վենետիկի մէջ գտնուող Գաղղիացի զօրքը հանեց ու անիկայ Աւստրիացուց աւանդեց:

Պոնաբարդէին դեռ Իտալիա եղած ատենն ալ, բայց աւելի եւս անոր հեռանալէն ետքը՝ (1797 Սեպտ. Գեկտ.) երկրին հին ու նոր տէրութեանց ու կառավարութեանց մէջ շփոթութիւններն ու յեղափոխութեան անկարգութիւնները պակաս չէին ըլլար: Գենուայի Լիգուրեան հասարակապետութիւնը [Թէպէտ արտաքուստ աղէկ ու հանդարտ կ'երեւար, բայց ներքուստ եւ ի ծածուկ աղնուականաց ու ստորին ժողովրդեան կամ ռամկակապետականաց իրարու դէմ ունեցած չափազանց պահանջմունքը՝ կառավարութեան յաջողութեամբ առաջ երթալուն արգելք կ'ըլլային: — Այսրալպեան հասարակապետութեան մէջ անկարգութիւններն ու շփոթութիւնները շատ աւելի սաստիկ էին. որոնց գլխաւոր գործողութիւնները չափազանց ռամկակապետականք Գաղղիայի զօրաց ռամկակապետական հոգւոյն ու աղքատութեան հետեւելով ու անոր ապաւինելով՝ իրենց ուղածը յառաջ տանելու կ'աշխատէին ու միշտ նորէն նոր շփոթութիւններ կը հանէին: — Սարգինիա՝ [Թէպէտ Գաղղիայի հասարակապետութեան դաշնակցած էր, իր միապետական կառավարութեամբը շատ նեղութիւն կը քաշէր: — Սոյնպէս եւ Բարմայի ու Տոսկանայի տէրութիւններն իրենց սահմանակից Իտալիան հասարակապետութեանց օրինակովն իրենց ժողովրդոց մէջ այլեւայլ յեղափոխական շարժմանց ծագեցնելու ապահով չէին: — Նոյն հանգա-

մանքը նաեւ Նեապոլոյ ու Հռոմայի տէրութիւններն անհանգիստ կ'ընէին: Նեապոլոյ տէրութիւնը Գաղղիացուց աղքատութիւնն իր տէրութեան մէջ խափանելու համար ամէն կերպ խիստ միջոցներ կը բանեցընէր. մինչեւ նոյն իսկ Գաղղիայի դեսպանին հետ խստութեամբ կը վարուէր. բայց Գաղղիա՝ Իտալիայի մէջ նոր պատերազմ մը սկսիլ չուզելով՝ իր դեսպանին կ'ապսպրէր որ զգուշ կենայ ու յեղափոխականաց ձեռնտու չըլլայ:

Պերթի շարունակութիւն:

ԱՊՐԵՐՏԲԱՐԱՆ

Բրիտնի կամ Որիզ:

Բրիտնի կամ Որիզը՝ 3—4 ոտք բարձր ցօղունով, 1—1½ ոտք երկայն ու 1/2—2 մատ լայն տերեւներով, երկայն եւ ուշ հասնող հասկի նման ծաղկներով սիլվաբոյսի մը հոնտն է, որն որ հին ժամանակէ վեր Ասիայի հարաւային կողմերը կը մշակուէր: Բայց հաւանական չ'երեւար որ միայն հին աշխարհքին տեղական տունկ մ'ըլլայ, ինչու որ Հարաւային Ամերիկայի ներսերը, ինչպէս Ռիոյ - Նէկոյի ու Փարայի մէջ ինք իրմ բուսած գտնուեցաւ: Որպէս զի բրիտնի առուտրի նիւթերուն կարգն անցնի, կեղեւները մաքրուած պիտի ըլլան, որն որ աղօթեաց ձեռքով կը կատարուի:

Բրիտնի հատերը ձուածեւ երկայն են ու քիչ մը տափակ, 2—2½ դիմ երկայնութեամբ եւ գրեթէ 1/2—3/4 դիմ հաստութեամբ, եւ [Թէթեւ շերտեր ունին: Հատերուն մէկ ծայրը շեղ ներս մտած կ'ըլլայ, դժուարաւ կը փշրին եւ համ ու հոտ չունին: Կեղեւը հանուած բրիտնի չորցընելէն ետքը տակաւներու կամ պարկերու մէջ կը լեցընեն: Բայց շատ անգամ, գլխաւորաբար Արեւելեան Հնդկաստանին, կեղեւներով Եւրոպա կը բերուի, վասն զի առ վեճակին մէջ ծովէն չ'իջնափի, ու Եւրոպա գալէն ետքը կեղեւը կը հանուի:

Բրիտնի սերմնացանութիւնը Եւրոպա Ապրիլի վերջերը կամ Մայիսի սկիզբները կ'ըլլայ, իսկ հոնձքը՝ Սեպտեմբերի վերջերը կամ Հոկտեմբերի սկիզբները:

Բրիտնի ճաբոնացուց, ճենացուց, Հնդկաստանի այլեւայլ ժողովրդոց, Ասիական Արքիպելագոսին, Մատակասղարի ու Մոզամպիլի ծովկերեայ բնակչաց ու Կուինայի հասարակ կերակուրն է: Նմանապէս հիւսիսային Ափրիկէի, Փոքր Ասիայի, Պարսկաստանի ու բոլոր հարաւային Եւրոպայի սովորական պարէնն եղած է: Մէկ խօսքով ուրիշ ամէն տնկերէն աւելի մօրք կը սնուցանէ:

Բրիտնի գլխաւոր երկու տեսակ ունի, Մօրային ու Լեռնային: Մօրայինը՝ ցած ու խոնավ երկրի վրայ կրնայ մշակուիլ, որն որ ջրանցներու եւ գետերու միջնորդութեամբ ջրոյ տակ պիտի կարենայ [Թաղուիլ, որովհետեւ եթէ կ'ուզուի որ յաջողի, արմատները գրեթէ անընդհատ ջրոյ մէջ պէտք են մնալ. անոր համար բրիտնի մշակութեան տեղումները միշտ անառողջ կ'ըլլան: Լեռնայինը՝ բարձր գիւղքով խոնավ տեղեր կ'ուզէ: Աս բրիտնի մօրային բրիտ-

ձէն երկայն, ճերմակ, պինդ ու համով է, բայց անոր չափ առատաբեր չըլլալուն՝ տուրեւառի մէջ խիստ քիչ կը գտնուի:

Բրինձի գլխաւոր տեսակներն ասոնք են:

Ա. Ամերիկայի բրինձ: Ամերիկայի ցամաք երկրին, նմանապէս Արեւմտեան Հնդկաստանի քանի մը կղզիներէ ըստ վրայ շատ բրինձ կը մշակուի, որուն ամենէն աղէկ ու սուղ տեսակն է,

1. Հարաւային կարողնայինը: Աս բրինձը՝ բարակ գծերով՝ ճեփ ճերմակ՝ թափանցիկ ու շատ համով հատեր ունի, որոնք խալական բրինձէն երկայն, նեղ ու սպիտակ են: Կարողնայի մէջ բրինձի համար երկիրը կը հերկեն ու ցորենի պէս կը ցանեն: Վրան 8—10 օր անցնելէն վերջը կը բուսնի: Երբ որ տնկերը 6 մասնաչափ կ'ըլլան, գերիններն երկրին խոտերը կը մաքրեն ու մինչեւ տնկերուն ծայրը՝ ջրոյ տակ կը թաղեն. 3—4 շաբաթէն ետքը՝ ջուրը կը թողուն որ վազէ երթայ, եւ փնառակար խոտերը երկրորդ անգամ մաքրելէն ետքը, նորէն ջրոյ տակ կը թաղեն, ու հունձքի ժամանակէն քանի մը օր յառաջ թող կու տան որ վազէ: Հնձեւէն ետքը՝ հասկերը շատ ժամանակ պիտի չորան, ետքը մեքենաներով կամ Եւրոպա եղածին պէս դաւաղաններով բրինձը հասկերէն կը բաժնեն եւ աղօրեաց ձեռքով կեղեւները մէկդի կ'առնուն ու կը մաքրեն: Աս Հարաւային կարողնայէն տարին 650—700,000 կենդինար բրինձ կ'ելէ. իսկ Միաբանեալ Նահանգներուն մէկալ կողմերէն՝ հազիւ 200—250,000 կենդինար:

2. Պրագլիկայի բրինձ: Աս տեսակը՝ երկայն, մեծ, կարմիր գծերով ու թափանցիկ ճերմակ գոյնով հատեր ունի. թէեւ կարողնայի բրինձէն քիչ մը վար է, բայց խալականէն ու մէկալ տեսակներէն աւելի աղէկ է:

Բ. Արեւելեան Հնդկաստանի բրինձ: Արեւելեան Հնդկաստանի բրինձ ըսելով՝ չէ թէ միայն բուն Հնդկաստանինը կ'իմանանք, հապա Ասիայի, նաեւ Աֆրիկէի այլեւայլ տեղերէն յառաջ եկածը: Ինչպէս որ վերը յիշեցինք, բրինձը՝ Արեւելեան Հնդկաստանի, Ճաբոնի, Ճեւնաստանի ու Ասիայի մեծ մասին ժողովրդոց գլխաւոր սննդարար կերակուրներէն մէկն ըլլալով, աս երկիրներէն եւ ուրիշ շատ կղզիներու մէջ, բրինձի մշակութիւնն առ հասարակ տարածուած է: Բայց եւրոպական առուորի մէջ գտնուողը՝ հասարակօրէն ճաւա կղզեցոյն է, իսկ բուն Արեւելեան Հնդկաստանի տեսակէն՝ միայն Պենկալիայի ու Գորոմանտէլի ծովեզերքին բրինձը կը գտնուի:

1. Ճաւայի բրինձն ընտիր ու սննդարար տեսակներէն է. շատ կոտորած հատեր ունենալուն պատճառաւ՝ Հըլանտա երկրորդ անգամ կը մաքրուի ու սեղանի բրինձ անուամբ կը ծախուի, որն որ գրեթէ կարողնայի բրինձի կը հաւասարի:

2. Բուն Արեւելեան Հնդկաստանի բրինձը՝ նեղ, երկայն ու շատ պինդ հատեր ունի: Ասոր ստորին տեսակները՝ կոտորած հատերով խառն ըլլալով, հարիւրին 20—25 ցած գնով կը ծախուին: Բաթնա ըսուած բրինձը, Պենկալիայի, կարողնայի ու Խտալիայի բրինձէն ա-

ղէկ է: Գորոմանտէլի ծովեզերքը գտնուած բրինձի տուրեւառը՝ Հնդկաց ձեռքն է: Գորոմանտէլի բրինձին մեծ մասը՝ Մալապարի ծովեզերքը, Սելլան կղզին ու Արեւմտեան Հնդկաստանի կ'երթայ: Կալիաթայէն ամէն տարի շուրջ $1\frac{1}{2}$ միլիոն կենդինար բրինձ կը հանուի, որուն եւ ոչ հինգերորդ մասն Եւրոպա կու գայ. մնացածը Հնդկաստանի այլեւայլ կողմերը, Պուրպոն ու Մաւրիտիոս կղզիներն ու Հարաւային Ամերիկա կը խաւրուի:

3. Ճաբոնի բրինձ: Աս երկիրն Ասիայի ամենալաւ բրինձը յառաջ կը բերէ, Հնաւատալի առատութեամբ: Թէեւ պզտիկ հատեր ունի, բայց շատ ճերմակ է ու սննդարար: Խիստ քիչ անգամ Եւրոպա կը բերուի: Ճեւնաստան ալ առատ ու աղէկ բրինձ ունի, սակայն Եւրոպայի առուորի մէջ չ'իտեսնուիր:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

— 38583380 —

ՄԱՐԿԱՅԻՆ ՄԱՐԿԱՅԻՆ

Յնորից մայրաքաղաքը կամ Սան Ֆրանչեսկո:

Սան Ֆրանչեսկոյ՝ բախտախնդիրներու կայանը, ոչնչին աստուածացուցումն ու չնչենագոյն մեծութեան յաւիտենական յիշատակարանն է: Մէյ մը քաղաքն աշտններնու առջեւ նկարենք իր բովանդակ ոսկւոյ չքերովութեան ու արուեստից յառաջադիմութեան մէջ: Իր ծոցը կը բովանդակէ ճէնկիղիւսանի մը գանձերն ու ամբողջ երկրի մը արուեստականութիւնը: Քաղաքին կէսը շինուած է առաջին գաղթականութենէն մնացեալ աւերակներուն վրայ, որն որ գաղթականութեան հաստատուելուն առաջին տարիները հրոյ ճարակ եղած էր: Քաղաքին ճամբաներն ըստ մեծի մասին փայտեայ կամրջի անցքերէ կը բաղկանան: Փայտէ ու առագաստի լաթերէ շինուած ոլորմելի տնակներու եւ հիւղերու քով, քարէ կամ երկաթէ յաղթ ու փառաւոր պալատներ կը տեսնուին: Աս փայտէ, քարէ, լաթէ ու երկաթէ տներու ժողովքն արդէն ինք իրմէ աչաց չքնաղ տեսարան մը կը ներկայացնէ. բայց ասկից աւելի զարմանալի նկարագիր մը կու տան հոն գտնուող բազմաթիւ բախտախնդիրները: Բոլոր տները (հոն ամէն տուն խանութ է) տանիքէն սկսեալ մինչեւ գետինը հսկայալեւալ ցուցակներով ծածկուած են, որոնց վրայ պլանդակ գրերով եւ պլանդակագոյն նկարներով անցաւորաց իմաց կը տրուին ծախուած նիւթերը: Խանութին կամ տան տիրոջ ծախածներն ու ըրածները՝ դռներուն վրայէն, պատուհաններուն տակէն ու յարկէն վար կախուած կը տեսնուին:

Հոն ամէն բան կայ ու ոչինչ կայ: Սան Ֆրանչեսկոյ բոլոր կարելի քաղաքներուն խառնուրդն է. սակայն եւ այնպէս աւելի աւագակաց պրի կամ ընդարձակ խենթանոցի մը կը նմանի: Մարդ կրնայ հոն գտնել՝ կտոր մը Փարիզ, կտոր մը Ղանաոն, կտոր մը Ալբոնցոյ եւ վերջապէս՝ կտոր մը գոթիք: Նոյն իսկ

Գալիֆոռնիայի ոսկին հոն հնարագիտութեան նիւթ եղած է. վասն զի ոսկին ոսկւոյ բովերու մէջ չի գտնուիր, հապա նենգութեան, շաղկրատութեան եւ նաեւ աշխատանաց մէջ: Եթէ մէկը ոսկի բրելով հարուստ ըլլալու դիտաւորութեամբ Գալիֆոռնիա կու գայ, այնպիսին ապահովապէս կրնայ եկածին չափ աղքատ ետ դառնալ: Ընդհակառակն արուեստի մը ձեռք զարնելու որ ըլլայ, քիչ ժամանակուան մէջ Արեսոս մը կը դառնայ: Գալիֆոռնիայի մէջ ոսկեհանութեան արուեստը ոսկի բրելու հանելու վրայ չէ, այլ ոսկի ձեռք անցընելու կերպը դիտնալու վրայ է: Ոսկի դառնելու վրայ չէ բանը, հապա ոսկի դառնող կամ ունեցողը կեղեքելու վրայ: Ով որ Սան Ֆրանչեսկոյ ոսկեհան կ'ուզէ ըլլալ, պէտք է որ ամենայն ինչ ըլլայ: Պէտք է որ խոհակեր, պանդակի մը մէջ ծառայ, գործատան մը մէջ բանուոր, նաև մը մէջ նաւաստի, նաւահանգստին մէջ բեռնակիր, հիւան, միով բանիւ՝ ամենայն ինչ ըլլայ:

Պետրոս Գոլլինս անուամբ մէկու մը հետ ծանօթութիւն ունեցայ, կը պատմէ մէկը, որն որ 1848էն, այսինքն բուն ոսկեհանութեան սկսելէն վեր, հոն կը բնակի, եւ Սան Ֆրանչեսկոյի հիմը դնողներէն մէկն է: Ասիկայ Սան Ֆրանչեսկոյ եկած ատեն՝ քովը եւ ոչ դանդ մ'ունէր, ուստի եւ հարկադրեցաւ ոսկւոյ բովերն երթալու խորհուրդը մէկդի ձգել, վասն զի նոյն ժամանակ այսպիսի ձեռնարկութեան մը սկիզբ ընելու համար, բաւական մեծ ստրկի գումար հարկաւոր էր: Ան ատեն ներք Սան Ֆրանչեսկոյի մէջ ամէն բան ոսկւով կը կըշռուէր: Հացին լիտրը մէկ տոլար կ'արժէր, գոյգ մը կօշիկը 60 տոլարով կը գնուէր, 6—8 ոտք լայնութեամբ սենեկի մը ամսական վարձքը 100 սղեռլին էր, պանրին լիտրը 15 ֆրանկով կը ծախուէր, եւ վերջապէս բժշկի մը (ան ալ ինչ բժիշկ) մէկ անգամ այցելութեան գալուն՝ 100 ֆրանկ կը տրուէր: Պետրոս Գոլլինս վերջիչեալ բախտախնդիրը հետզհետէ բեռնակիր, ծառայ ու հիւան եղեր է, եւ օրը գրեթէ 20 տոլար կը վաստակի եղեր: Ստոյգ է՝ բաց երկնից տակ կը պառկի ու միայն հացով եւ ջրով կ'ապրի եղեր, սակայն երկու ամսուան մէջ կըցեր է 400 տոլար աւելցնել, որով եւ ոսկւոյ բովերն երթալու բաղձանքին հասնիլ: Հոն երթալէն ետեւ՝ տեսեր է որ հազիւ օրըստօրական պէտքը կրնայ հոգալ, ուր որ յառաջագոյն ստակ կ'աւելցնէր, ուստի նորէն Սան Ֆրանչեսկոյ դառնալով՝ սկսեր է յառաջուան պէս ապրուստն աշխատութեամբ ճարել:

Նոյն ժամանակները սկսեր է նաեւ Սան Ֆրանչեսկոյի մէջ արուեստից բախտախնդրութիւնը: Տըլամար Գաղղիացի բախտախնդիրը մտածեր է որ այսչափ ոսկի ելած տեղը թէատրոն մը շինելը շահաւոր կրնայ ըլլալ: Իրօք ալ քիչ մը ետքը թէատրոն մը շիներ է, որն որ իսկզբան շատ այցելուներ ունեցեր է, բայց վրան շատ ժամանակ չանցած՝ երեսէ ձգուէր է: Ասան զի Գալիֆոռնիայի ոսկեհանները խաղու աները թէատրոնէն վեր կը դասեն: Այսպէսով թուղթ խաղալու հնարքն աւելի յաջողութիւն գտած է: Սան Ֆրանչեսկոյ հազիւ տասուերկու

տուն դառնաւ ատեն՝ անոնցմէ մէկը թուղթ խաղալու տեղ է եղեր: Քաղաքին ամէն թաղերուն եւ ամէն ճամբաներուն վրայ խաղու տներն հետզհետէ ան աստիճանի շատցած են, եւ հիմայ Սան Ֆրանչեսկոյի մէջ այնչափ խաղու տուն կայ, որչափ որ խանութ կայ, որ քիչ բան ըսել չէ: Յառաջագոյն ամէն բանով կը խաղացուէր, ոսկւոյ հատերով, ժամացոյցներով, ոսկի շղթաներով ու մատնիներով, միայն ստակով չէ. վասն զի նոյն ժամանակ հոն ստակը շատ հազուադէպ բաներէն մէկն էր: Խաղալու եկած ատեննին՝ ամէնքը պատերազմի դալու պէս, հրացաններով ու ատրճանակներով զինաւորեալ կու գային: Երբեմն ոսկւոյ հատերու ամբողջ պարկեր մէկտեղ կը բերէին եւ երբեմն վաստիւածնին բեռնակիրի մը ձեռքով հարկ կ'ըլլար տուն տանիլ: Բայց ասիկայ քիչ անգամ կը պատահէր, հասարակօրէն ստակը նոյն տեղը կը մնար: Ամէն խաղու տուն միանգամայն պանդակ էր, եւ մատնոցի չափ գաւաթ մը ըմպելիք ֆրանկ մը կ'արժէր: Խաղու հնարագիտութեան ետեւէն եկաւ սրճանոցի գիւտը: Խահուէի անունը Սան Ֆրանչեսկոյ անձանցմէ բան մըն էր: Գաղթականներէն ոչ մէկը հայրենիքէն բաժնուելէն ետքը նոյն ըմպելիչն համն առած էր: Ուստի հանճարեղ գլուխ մը ամենէն աւելի յաճախեալ ճամբաներէն մէկուն մէջ Անկախութեան սրճանոց մը բացաւ, ուր հազիւ կրնար խուռն բաղմութեամբ եկող հիւրերուն խահուէ բաւեցնել: Մէկ սկահակ խահուէն, Նոր Եօրկին կրկին գնովը կը ծախուէր, եւ ինչպէս կ'ենթադրուէ՝ անկեց շատ անպիտան էր: Վերջապէս ոմանք մտածեցին Սան Ֆրանչեսկոյ լրագիր մը հաստատել: Բայց ինչպիսի լրագիր: Ոսկւոյ լրագիր մը, որն որ պիտի պատմէր թէ աս կամ ան բովին մէջ ինչ գտնուէր է, ամենէն ընտիր ոսկւոյ հանքերն որոնք են. եւ վերջապէս ոսկի բրելու ամենէն յարմար ու դիւրին միջոցները պիտի սորվեցնէր: Սան Ֆրանչեսկոյի մէջ մարդ չկար որ աս լրագրէն չառնուր. մինչեւ խմբագիրը ստիպուեցաւ խոստովանիլ որ ինքն ամենէն աղէկ ոսկւոյ բովը գտած է: Ամենէն ետքը չէնք կրնար անյիշատակ թուղթ նաեւ կրակի հնարագիտութիւնը: Ով որ Սան Ֆրանչեսկոյ ստրկի կարօտութիւն կ'ունենար կամ պարտատէրներէն կը նեղուէր, տունը կրակի կու տար: Սան Ֆրանչեսկոյի նոյն ժամանակուան տներն ըստ մեծի մասին փայտէ էին, իսկ ջուր ամենեւին չունէր: Ուստի տեղ մը կրակ ելլելուն պէս՝ բնակիչները սովորութիւն ունէին կրակին մէջ վառօդի տակաւներ նետել, կարծելով որ տունն օդն ելլելու որ ըլլայ՝ կրակը կը գաղթի: Իրօք ալ տունն օդը կ'ելլէր, բայց ասդին անգին յատաճած կայծերէն ուրիշ ճամբաներու տները կը բռնկէին: Սան Ֆրանչեսկոյ ինչպէս ըսինք՝ ջուր չկայ. բայց ինչ վնաս աղէկ կարգաւորեալ հրէջներն ունի, որոնք տեղ մը կրակ ելլելուն պէս՝ պարապ ջրացաններով դիւահարներու պէս կը սկսին ասդին անգին վազվազել, եւ ջրացանով կրակն աւելի կը փչեն: Այսպէսով պարաք ունեցողը տնով տեղով կ'այրէր, եւ բոլոր պարտքերէն նոյն իսկ ապագաներէն ալ կ'ազատէր:

ՐԱՐԹԱՅԻՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Մակդիկը մտնելէն վեր՝ Հեղինէն միտքը պաշարող տխուր մտածմունքներուն մէջ ընկղմած, ամենեւին ուրիշ բանի միտ չէր գնէր։ Այսպէսով խել մը ժամանակ անցաւ, գիշերուան մութը բոլորովին կոխեց, եւ լուսնոյն ճառագայթները սեւամութիւնը ամպերը պատուելով՝ փոթորիկեալ երկինքն ու մրկակից ալիքները սկսան լուսաւորել։

Անտարակոյս քանի մը մղոն ճամբայ քսած ենք, ըսաւ վերջապէս Մարթային, երբ որ անիկայ թխակալներուն կը ցույցնէր հեռուն կեցող նաւը, որն որ հաղիւ սեւ կէտի մը պէս կը նշմարուէր։

Անպէս է, պատասխանեց Մարթա, նաւը ցամաքէն շատ հեռացեր է. ի վերայ այսր ամենայնիքի մը ետքը կը հասնինք։

Օրիորդն ասով քիչ մը ապահովութիւն ստանալով, ալ բերնէն խօսք մը չհանեց։ Գլուխը ձեռնընկերուն կոթնցներով՝ առաջին մտածմանցը մէջ ընկղմեցաւ մնաց, Մէյ մ'ալ յանկարծ Մարթային ձայնը լսեց, որ Աւստիկ հասանք, կը գոչէր։

Աս աղաղակէն արթննալով, գլուխը վեր վերցուց, չորս կողմը նայեցաւ, եւ քանի մը վայրկեան սրանչացած մնաց՝ առջեւ բացուած շքեղ տեսարանը տեսնելով։ Ծովը՝ նոյն տեղը ծովեզերքին մօտ եղածէն հանդարտ կ'երեւար. երկինքն այնչափ ամպոտ չէր. գիշերուան լուսութիւնը միայն թխակալներուն ձայնէն ու ծովեզրը զարնուող ալեաց հեռաւոր խոխոջիւնէն կ'աւրուէր։ Աչքին առջեւը մեծ ու փառաւոր նաւ մը կեցած էր, որուն առաւ գաստները՝ լուսնոյ ճառագայթներուն տակ՝ սպիտակ լուսով մը կը փայլէին։

Կը տեսնէ՞ս, ըսաւ Մարթայ նաւակաւարին. հիմայ համազուեցար որ օդէն կը հասկընամ եղբւր։ Ահաւասիկ ըսածիս պէս՝ առանց փոթորիկի հասանք։

Ստոյգ է՝ նաւը հասանք. բայց ոչ դուք ընելու ճամբորդութիւննիդ լմնցուցած էք, ոչ ալ ես ու ընկերներս՝ ծովեզրը դարձած ենք։ Շատ կը տարակուսիմ որ փախազէն աղատած ըլլանք։

Ո՛վ կայ հոն, գոչեց նաւուն վրայ սպասող պահապանը։

Բարեկամ, Մարթա լալըզայ, գոչեց Հեղինէին ընկերը՝ թաշկինակը շարժելով։ Անմիջապէս նաւուն յարկը նաւաստիներով լեցուեցաւ, որոնք շուտ մը կախալ թիկնաթոռ մ'իջուցին մակուկին մէջ։

Օրիորդ, վրան նստեցէք, ըսաւ Մարթա Հեղինէին։ Ա՛լ հիմայ օդէն փախալու բան չունիք։ Կարծեմ՝ զձեզ բռնադատելուս համար՝ ինծի չէք նեղանար։

Չէ, պատասխանեց Հեղինէ, չնորհալաւ եմ։

Սակայն խեղճ օրիորդին սիրտը սաստիկ կը զարնէր, բոլոր մարմնովը տերեւի պէս կը դողդողար. վրան մարեկը կու գար։

Մարթա աս տեսնելով, ձեռքէն բռնեց եւ այլայլութեամբ մը՝ Օրիորդ, հիւանդ էք, ըսաւ։

— Հիւանդ չեմ, բայց...

— Բայց, ինչ. դեռ փոթորիկէն կը փախալ։

Խեղճ օրիորդը պատասխան չտուաւ. աւելի կ'ուզէր յանձն առնուլ որ զգացած անձկութիւնը՝ տղայական վախէ ծագած համարուի, քան թէ բուն ճշմարիտ պատճառը յայտնել։ Մարթա ալ զինքը նորէն չթախանձեց։

Երբ որ խել մը ատեն վարաններէն վերջը՝ օրիորդը թիկնաթոռին վրայ նստաւ, ընկերը նշան տուաւ, եւ շուտ մը թիկնաթոռը վեր քաշուելով, Հեղինէն նաւուն մէջ կը գտնուէր։

Մարդը հագուած երիտասարդ մը որն որ աշուտականի ծառայ կ'երեւար, զինքը թիկնաթոռէն վար իջեցուց։ Իսկ նաւաստիներն ու քանի մը ճամբորդներ չորս կողմն առած՝ մտադրութեամբ ու լուսութեամբ իրեն կը նայէին։

Տիկին, կը հրամայէր որ զձեզ սենեակը տանիմ, ըսաւ երիտասարդը, թէ կ'ուզէք սպասել մինչեւ որ ընկերնիդ ալ վեր ելլէ։

Կը սպասեմ, պատասխանեց Հեղինէ, Ասան զի թէպէտ այնչափ հետաքրքիր բաղմունքեան տեսիլ ըլլալուն վրայ կ'այլապէս, ի վերայ այսր ամենայնիք կը բաղձար որ ծանօթ մէկը զինքը ներկայացնէ իրան։ Շէնի կոմսուհւոյն։ Սպասաւորը զինքն ողջունեց եւ հեռացաւ գնաց։

Կը փախամ որ ցամաքէն հոս գալու ատեն՝ մեծ նեղութիւն կ'ըմբռնէ, ըսաւ Հեղինէին ճամբորդներէն մէկը։ Փոթորիկ մը փրթելով վրայ էր, բայց բարեբախտութեամբ հովը դադրեցաւ։

Զմեզ հոս բերող նաւաստիներն ալ նոյն վախն ունէին, պատասխանեց օրիորդը. ամոր համար ալ շատ վախ կ'ընէի... Բայց կրնայի. Պարոն, համարձակիլ հարցնելու...։

Նոյն վայրկեանին Մարթա նաւուն յարկը գալով, մեծ զարմանք ցուցուց զՀեղինէն տակաւին հոն գտնելուն վրայ, եւ հարցուց թէ ինչու զինքը սենեակը չէն տարած։

Ես ուզեցի հոստեղծ ձեզի սպասել, պատասխանեց Հեղինէ։

Մարթա յարգութեամբ մը ծռեցաւ, զինքն առաւ, շքեղ զարդարուած սրահ մը տարաւ, եւ անմիջապէս դուռս ելաւ որ բանը Կրան - Շէնի կոմսուհւոյն իմացընէ։ Հոն օրիորդը սաստիկ այլայլութեամբ բազմեցի մը վրայ նստաւ, եւ աշուրները դրան վրայ սեւեռած՝ ամէն բոլոր կոմսուհւոյն գալուն կը սպասէր։

Բայց քիչ մը ետքը Մարթա առանձին ներս մտաւ, եւ հետը բերած ուտելիքը սեղանին վրայ դնելով, Կոմսուհւոյն կ'աղաչէ որ իրեն ներքե, ըսաւ։ Չկարծելով որ այսչափ ուշ ատեն հոս հասնիք, պառկեց։

— Իսկ աղջիկները։

— Անոնք ալ պառկած են։ Բայց վաղը առտու կանուխ զինքը ամենքը կը տեսնէք։ Տիկնայն հետ քուսակէն ետեւ, մէկ տեղ ցամաք կը դառնանք ու Մարսիլա կ'երթանք։ Իսկ եթէ եղած առաջարկութիւններուն չէք հաճիր, զձեզ Նիմ կը տանիմ։

Հեղինէ հանդարտելով՝ քիչ մը կե-

րակուր կերաւ, որուն շատ հարկաւորութիւն ունէր, որովհետեւ վախէն ու անձկութենէն բոլոր ճամբորդութեան առանց բերանն ամենեւին բան մը չէր կրցած դնել։

Կերակուրը լմնցնելէն ետեւ, Մարթա զինքը սրահին չորս կողմն եղող պղտիկ սենեակներէն մէկը տարաւ, ուր անկողին մը եւ աթոռ մը կար, եւ ըսաւ. Ահաւասիկ անկողիննիդ. նայեցէք որ աղէկ քնանաք. անշուշտ խիստ յոգնած պիտ'որ ըլլաք։ Կը յուսամ որ աղէկ մը հանգչելէն ետեւ, այսօրուան նեղութեան դիմացը՝ վաղը կ'ուրախանաք։ Գիշեր բարի. ես ալ այնպէս յոգնած եմ որ յուսամ թէ զիս անմեղաբիր կ'ընէք՝ աւելի երկայն ժամանակ ձեր քովը չկենալուս համար։

— Չեմ հանգստեան նայեցէք. վաղը կը տեսնուինք։

— Եթէ բանի մը հարկաւորութիւն կ'ունենաք, աս տախտակաման անջրպետը զարկէք։ Որն որ ձեր խուցն խմէս կը բաժնէ։

Աս վերջին խօսքին վրայ բոլորովին հանդարտեցաւ Հեղինէ, որն որ առանձին մնալուն վրայ քիչ մը անհանգիստ կ'ըլլար, թէ եւ ապահով էր որ Կրան - Շէնի կոմսուհւոյն պաշտպանութեան տակ ըլլալով, ամենեւին մէկ կողմանէ վախճալիք չիկրնար ունենալ։

Աղօթքն ընելէն ետեւ՝ զգեստներովն անկողնոյն վրայ նստուեցաւ, բայց քունը չտարաւ։ Նոյն օրը պատահածները, կոմսուհւոյն գտնելու ընդունելութեան վրայ ունեցած տարակոյրը, պատերազմական նաւու մը մէջ գտնուիլը, աս ամէն բան միտքը զբաղեցնելով, թող չէր տար որ քնանայ։ Հաղիւ առտուան դէմ՝ ծանրացած աշուրները գոցուեցան։

Արթնցած ատենը՝ ժամացոյցը նայեցաւ, եւ զարմացմամբ տեսաւ որ ժամը տասն է։ Ժամանակին այնչափ ուշ ըլլալուն վրայ այլայլելով, շուտ մը ցատեց ելաւ, եւ սրահը գնաց, ուր կը յուսար որ Կրան - Շէնի կոմսուհւոյն իր դստերացը հետ կը գտնէ։ Բայց հոն մէկը չգտաւ. ամէն բան նախընթաց իրիկունը ձգածին պէս մնացած էր։ Ուստի աթոռ մ'առաւ նստեցաւ, միտքը դնելով որ սպասէ՝ մինչեւ որ մէկը ներս գայ։

Քանի մը վայրկեան ետքը իրեն այնպէս երեւցաւ որ նաւը կը քայլէ, որուն վրայ արտաքին կարգի զարմացաւ։ Երբ որ թէ ասոր եւ թէ զինքն այնպէս առանձին ձգելէ նուն վրայ կը մտածէր, մէկէն դրսէն ուսնաձայն մը լսեց։ Առանց գիտնալու թէ ինչու՝ սկսաւ դողդողալ, սիրտը սաստիկ շուտութեամբ կը նետէր, եւ աշուրներն անձկութեամբ դուռը սեւեռած կը նայէր։

Մէյ մ'ալ դուռը յանկարծ բացուեցաւ, եւ ներս մտաւ... Էդուարդ Մոնրուէրեան նաւագետը։

Հեղինէ սարսուաց, եւ իրմէ հեռանալով՝ աթոռի մը վրայ նստաւ։ Մէկէն հազար ու մէկ երկիւղներ ու սոսկալի կասկածներ միտքը պատեցին, եւ դողդողին ձայնով մը հարցուց թէ ի՞նչ կը նշանակէ աս անանկալ այցելութիւնը։

Գուցէ օր մը կ'իմանաք, օրիորդ, պատասխանեց նաւագետը։ Հիմա կ'ընկնայ չեմ կրնար հետաքրքրութիւննիդ լեցնել։

— Իսկ Արան — Շէնի կոմսուհին:
— Որչափ որ ես գիտեմ, Արան — Շէնի կոմսուհի անուամբ մարդ չկայ:

— Ուրեմն զիս խորհրդ էն:
Արեւել է, պատասխանեց նաւապետը:

Ասոր վրայ խեղճ օրիորդին երակացը մէջ արիւնը վախէն սկսաւ սառել: Տեսաւ որ Մարթային հաւատարմով՝ նենդաւոր կնոջ մը ձեռքն ինկեր եւ անգութ ու հզօր թշնամեց մը մասնուէր է: Զօրութիւնը սկսաւ սպառնալ. կարծես թէ թուիս ամպ մը աչուհները կը մթնեցնէր. չինալու համար՝ չորս կողմի առաքիւններուն փաթթութեանցաւ:

Ար տեսնեմ որ շատ կ'այլայլէր, բնաւ նաւապետը, ձայնին բնական խտուածութիւնը մեղմացնելու ջանալով: Բայց այլայլելու եւ վախնալու բան չկայ: Զձեզ հոս բերել տարուս պատճառն ան չէ, զորն որ կարելի է կը կարծէք: Չէ. ձեր պատուոյն կողմանէ վախնալու ամենեւին առիթ չունիք: Հոս ամէն մարդ ձեզի հետ այնպիսի մեծարանք կը վարուի, իբրեւ թէ ձեր սեպհական տան մէջ ըլլայիք: Իմ նաւուս վրայ կը գտնուիք: Մինչեւ որ մեր ճամբորդութեան նպատակը հասնինք, Մարթայէն զատ մարդ հոս ոտք չիկոխեր:

Արնամ հարցնել թէ նոյն նպատակն ուր է, հարցուց Հեղինէն, որուն վախը ծովագետին վերջին խօսքերէն քիչ մը մեղմացած էր:

— Հոն հասած ժամանակնիդ կ'իմանաք: Անկից յառաջ խօսին արգելեալ է:

— Ուրեմն ուրիշին հրամանաւ կը գործէք:

— Զձեզ հոս բերել տուողն էս ըլլամ, ուրիշն ըլլայ, միշտ նոյնչափ համբերութեան կարողութիւն ունիք:

— Բայց, Պարոն, զիս ամէն աստուածային ու մարդկային օրինաց դէմ ինչպէս կրնաք բռնութեամբ հոս պահել: Պէտք է որ զիս նորէն ցամաք հանել տաք:

— Բարկութիւննիդ չափաւորեցէք, որովհետեւ անօգուտ է: Գլուխնիդ եկած շարքերն համբերութեանն ուրիշ դարման չունիք:

Աս ըսելով՝ ծաղրական արգահատութեամբ մը Հեղինէն նայեցաւ, եւ ձգեց դուրս ելաւ: Խեղճ աղջկին առանց բերան բանալու, թող տուաւ որ երթալ. եւ ոչ իսկ փորձ ըրաւ անոր ետեւէն դուրս ելելու: Քիչ մը ետքը դողողուն քայլերով պառկելու խուցը գնաց, եւ դուռը գոցելով՝ կիսամեռ անկողնոյն վրայ ինկաւ:

Իսկ մը ատեն աս վիճակին մէջ մնալէն ետեւ, քիչ մը հանդարտելով, սկսաւ ինք իրեն մտածել: Բայց որչափ աւելի կը մտածէր, այնչափ ալ ցաւերը կը սաստկանային: Իրեն այնպէս կ'երեւար թէ Աստուած զինքը բոլորովին թող տուէր է: Բայց իր կենդանի հաւատքը դարձեալ իրեն քաջաբերութիւն տուաւ: Մտածելով որ գուցէ կարենայ կերպով մը իր աղատութիւնը ձեռք բերել, սրահը գնաց, եւ փորձեց որ արդեօք կրնայ դուռը բանալ, զորն որ նաւապետը դուրս ելած ատեն գոցած էր: Բայց բոլոր ջանքը պարտաւ: Իսկ քիչ մը անգամ ուժգին պոռալ, մինչեւ յոգնելով ու ձայնը քաշուելով, գնաց նորէն

անկողնոյն վրայ ինկաւ, եւ մարդիկներէն օգնութիւն չկրնալով յուսալ, ինք զինքը բոլորովին աստուածային նախախնամութեան յանձնեց, որն որ իր թշուառութեանց մէջ միակ ապաւենն էր:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Հաղիւ քանի մը րոպէ անցած էր՝ Հեղինէն խուցը քաշուելէն վեր, մէյ մ'ալ դուռն ուժգնութեամբ դարնուեցաւ: Օրիորդն ելաւ դուռը բացաւ, նաւապետը խուցէն դուրս եկաւ, շուտ մը ձեռքն անոր բերանը դրաւ, որպէս զի չկարենայ պոռալ, եւ ըսաւ. Քիչ մը յառաջ հանած սաստիկ աղմուկնիդ ինչ պիտի ըլլայ. եթէ մէյ մ'ալ պոռալու ըլլաք, բանեքնիդ բուսած է: Գիտէք որ իմ իշխանութեան տակն էք. նաւուն մէջ գտնուողներուն ամենուն կեանքն իմ ձեռքն է: Ուստի նայեցէք որ խելք է՝ ինք զինքնիդ բարկութեան հանդիպելու վտանգի մէջ ձգել, ուրիշներէն օգնութիւն խնդրելու համար, ուր որ օգնութիւն ընող ալ չկայ:

Ա՛լ չեմ պոռար, պատասխանեց Հեղինէն վախով: Բայց, Պարոն, ինչ պատճառի համար զիս հոս իբրեւ բանտարկեալ կը պահէք:

— Չեղի պատասխան տալու պարտականութիւն չունիմ: Միայն աս կ'ըսեմ որ հոս տեղը գտնուելիքիդ, վէպերու մէջ պատմուած յափշտակութիւններուն նման չկարծէք: Մէյ մը զրուցեցի, հիմա նորէն կը կրկնեմ, որ ձեզ հոս բերել տալուս նպատակը՝ բոլորովին տարբեր է անկից, զորն որ մեր տունը գտնուած ժամանակ նիդ երբեք բերնէն փախած անխորհուրդ խօսքերը ձեզի կարելի է կարծել տան:

Պարոն, նպատակնիդ ինչ որ կ'ուզէ ըլլայ, ըրածնիդ միշտ եղեռնագործութիւն մըն է: Դուք հոս իբրեւ բացարձակ տէր կ'իշխէք. բայց ձեզմէ վեր արդար Աստուած մը կայ, որն որ մեզքն անպատիժ չիթողուր, Աստուած մը՝ որն որ ինք զինքը՝ Հայր որդոց, եւ հարստահարեալ անմեղութեան պաշտպան կ'անուանէ:

Աս հանդարտութեամբ ու հաստատութեամբ ըստած խօսքերը՝ նաւապետին վրայ այնպէս մեծ ազդեցութիւն ըրին, որ մէկէն դոյնը նետեց, սկսաւ դողալ. բայց շուտ մը դարձեալ իր առաջին յանգնութիւնը ստանալով, ի՞թէ Աստուած ձեզ աղատել կ'ուզէ, ըսաւ, թող աղատէ: Իսկ մարդիկներուն կողմանէ՝ թէ եւ բոլոր աշխարհը մէկտեղ դայ, ձեզ չեն կրնար աղատել:

— Հայրդուութիւն մ'ընէք, Պարոն. Աստուած իր պաշտպանութեան տակ առած անձինքն աղատելու համար՝ հրաշք ընելու հարկաւորութիւն չունի. շատ անգամ զմարդիկ ձեռք կ'առնու իր արդարութիւնն ու բարութիւնը ցուցնելու համար:

— Ար տեսնե՞նք: Բայց մինչեւ որ ձեզ հոս համար աս աղատութեան ժամը զարնէ, մի մոռնաք որ ձեր կեանքը ձեր լուրջութեան կախուած է. եթէ մէյ մ'ալ պոռալու ըլլաք, բերաննիդ ընդ միշտ կը գոցուի: Աս ըսաւ ու ձգեց դուրս ելաւ: Իսկ

Հեղինէն առանձին մնալով, դարձեալ սկսաւ եռանդեամբ աղօթք ընել: Ա՛լ յառաջուան վշտութիւնը չէր զգար. կարծես թէ ներքին ձայն մ'իրեն կ'ըսէր որ աղօթքը լուծած է, եւ սպասած օգնութիւնը շուտով կ'ընդունի:

Քիչ մը ետքը սկսաւ չորս կողմը մթննալ, եւ օրիորդը հաղիւ կրցաւ ժամացուցին վրայ նշմարել որ ժամը հինգն է: Նոյն միջոցին նաւուն ամէն կողմերէն աղաղակներ կը լսուէին, եւ իր փակուած խուցին քովերէն մարդիկ վազելով՝ կ'երթային կուգային: Իսկ նաւուն երեքուսն ան աստիճանի կը սաստկանար, որ խեղճ աղջկին իմացաւ թէ ձկնորսներուն գուշակած մրիկը վերջապէս սկսած է:

Չկրնալով հանդարտ կենալ, ոտք ելաւ, եւ պատուհանին մօտիկնալով՝ տեսաւ որ ծովը բոլորովին փրփրով ծածկուած է. ալիքներն ալ այնպիսի սաստկութեամբ ազակներուն կը զարնուէին, որ կարծէր թէ պիտի խորտակին: Աչուքները երկնից դարձնելով՝ տեսաւ որ սեւաթուր եւ սպառնալից ամպեր զարհուրեցն արագութեամբ կ'անցնէին կ'երթային: Սաստիկ հով մը նաւուն չուաններուն եւ առաջաստներուն մէջէն՝ միակերպ ու տխուր կերպով մը կը սուլէր:

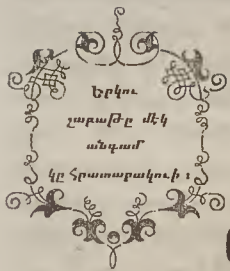
Հեղինէն դարձեալ անկողնոյն վրայ տաւրածուեցաւ, եւ մէկ կողմանէ երկնից օգնութիւնը խնդրելով, մէկալ՝ կողմանէ հանդարտութեամբ կը սպասէր որ բախտն ուրիշուի:

Նոյն միջոցին նաւապետը ձեռքը լապտերով մը ներս մտաւ: Երեսին գոյնը բոլորովին նետած էր, աչուքները դարձած էին, եւ իր յառաջուան վէս ու յանդուան կերպարանաց վրայ՝ սաստիկ վախ ու վշտութիւն նկարուած էր: Առանց Հեղինէնին մօտ դնելու, սենեկին պատուհանին մօտեցաւ: Իսկ որք աղջկիկ մտածելով որ կարելի է նոյն վայրկեան փախելու միակ ատենն ըլլայ, շուտ մը դէպ ի՛ սրահ վազեց ու դռնէն դուրս ելել կ'ուզէր:

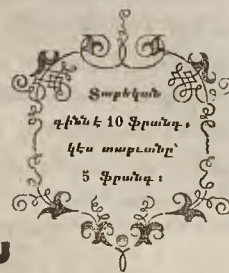
Բայց նաւապետը ետեւէն հասաւ, բազկէն բռնեց, եւ վրան մոկեցին նայուածք մը արձակելով, նորէն խուցը տարաւ. պատուհանին փեղկերը գոցեց, չորս կողմը նայեցաւ՝ որ ամէն բան ի կարգի է, եւ առանց խօսք մ'ըսելու՝ կը ձգէր կ'երթար: Հեղինէն փորձեց անոր ետեւէն դուրս ելել: Աս տեսնելով՝ նաւապետը մէկէն քիչ մը շփոթեցաւ, բայց շուտ մը ինք իրեն եկաւ, եւ աղջկին ուժգնութեամբ ներս հրելով՝ ելաւ դուռը:

Խեղճը տապալեցաւ, գետինն ինկաւ, ուր իսկ մը ատեն փուռուած մնաց, մինչեւ որ նաւուն շարժելովն ինքն ալ գլորեւելով եւ կարասեաց զարնուելով, ալ ստիպուեցաւ ելել՝ անկողնոյն վրայ նետուել:

Փոթորիկն երթալով կը սաստկանար, նաւը խաղալիկ մ'եղած էր ալիքներուն, որոնք սաստկութեամբ չորս կողմանէ վրան կը յարձակէին. հովն անդադար կը մտնէր, երկնիքը կը գոռար, երբեմն ալ թրեղանթի նաւուն մեծ վտանգի մէջ գտնուելուն նշանը կու տար: Հեղինէն անանկ կու գար որ ալեաց մէջ ընկղմող դժբախտներու աղաղակը կը լսէ. ուստի սարսափած՝ գլուխը վերմակին տակ խոթեց:



ԵՌՄՄՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 21.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ



Միաբանեալ
նախանգաց գերիները :

(Վերջ :)

ասարակապետականներէն յառաջ (Ապրիլի 23ին) արդէն ռամկապետականները Չարլսդըն աղգային ժողով մը գումարած էին: Սակայն Գընսըսի մէջ պատահած շփոթութիւններն ու անկարգութիւններն իրենց թիւը շատ նուազեցուցած էին: Իրենց մեծ մասն արդէն հասարակապետականներուն կողմն անցած էր, եւ կը վախճուէր որ նոր հատուած մ'ալ անոնց կողմը կ'անցնի: Նենգամիտ ու խորագէտ Տըկլաս ծերակուտի անդամը, աս երկպառակութենէն յառաջ գալու հետեւութիւններն իմանալով, ժողովը դեան վեհապետութիւն մը մէջտեղը հանեց, որպէս զի կարող ըլլայ անով բոլոր ռամկապետականներն իրարու հետ նորէն միաբանել: Աս սկզբամբ Գընսըսի մէջ հաստատուած սահմանադրութեան դէմ ելաւ ու մերժեց, ըսելով որ ժողովը դեան կամայք դէմ դրուած է եւ անոր ինքնիշխանութեան հակառակ: Սակայն գերութեան խիստ կողմնակիցներուն մեծ մասն եւ ոչ ասով գոհ կ'ըլլար, այլ կ'ուզէր որ չափաւորեալ ռամկապետականք բոլորովին իրենց տակ ընկնին: Ասոր վրայ երկայն ժամանակ վիճուելէն ետքը, գերի ունեցող ութը նահանգներուն երեսփոխանները, ժողովքը թող տալով՝ ելան գացին: Ասոնք Յունիսի 11ին Հարաւային բաժանումն անուամբ, Ռիչմընտ ժողովք ըրին, եւ իրենց գահերէցի ընտրելի որոշեցին զճոն Պրէգինրիճ, որն որ նոյն ժամանակ՝ գահերէցի փոխանորդ էր: Իսկ Հիւսիսային բաժանումը, կամ ժողովը դեան ինքնիշխանութեան պաշտպանները, Յունիսի 18ին Պալդիմըր ժողովք գումարեցին եւ որոշեցին որ զՏըկլաս գահերէց ընտրեն:

Ռամկապետականներուն աս երկպառակութեան պատճառաւ եղաւ որ Արրահամ Լինգըն, 180 քուէ-

ով՝ 72 (Պրէգինրիճ) ու 12 (Տըկլաս) քուէի դէմ գահերէց ընտրուեցաւ:

Սակայն հասարակապետականներուն աս յաղթութիւնը, Դաշնակցութեան վերջին կայն ալ քակեց: Գերի ունեցող հարաւային գաւառներն անմիջապէս սկսան ձայներնին բարձրացընել ու ըսել թէ հասարակապետականք իրենց իրաւունքներն ոտքի տակ կ'առնուն, ուստի եւ լաւագոյն է՝ Դաշնակցութենէն զատուին, քան թէ քննողներուն (Abolitionist) տակն ընկնին: Ամենէն աւելի բաժնուելու միտում կը ցուցնէր Հարաւային Կարոլինա, որուն քիչ մը ետքը հետեւեցան Գէորգիա, Ֆլորիտա, Ալապամա, Միսիսիբի, Լուիզիանա ու Դեքսաս գաւառները: Իսկ գերի ունեցող ուրիշ գաւառներուն մէջ կարծեաց տարբերութիւն մը կը տիրէր, ուստի եւ խնդրոյն որոշ կերպարանք մ'առնելուն կը սպասէին:

Աս յուզմանց ու գրգռութեանց ժամանակը Պրէգընըն Տին գահերէցը 1860ին Գեկտեմբերի 3ին համաժողովը խօսակցութեամբ մը բացաւ, որն որ աւելի գերեաց կողմը կը հնչէր: Աս խօսակցութեան մէջ մէկիկ մէկիկ ցուցուց ան ամէն վտանգները՝ որոնք կրնային յառաջ գալ հասարակապետականներուն գերեաց խնդրոյն մէջ խառնուելէն: Նոյնպէս ըսաւ որ ինք իբրեւ գահերէց ոչ իրաւունք եւ ոչ զօրութիւն ունի ապստամբութեան դէմ ելլելու. հապապեալ է որ խնդրոյն որոշ կերպարանք մ'առնելուն սպասէ: Վերջապէս երկու կողմնակցութիւնները միաբանելու եւ խաղաղութիւն հաստատելու համար հետեւեալ երեք առաջարկութիւններն ըրաւ. 1. Ան տէրութիւնները՝ որոնց մէջ գերութիւն մտած է կամ ետքէն կը մտնէ, իբրեւ օրինաւոր տէրութիւն ճանչցուին: 2. Գերեաց դէմ տրուած օրէնքները բացարձակապէս ընդունուին. ընդհակառակն ի նպաստ անոնց հաստատուած օրէնքներն անզօր ու անիրաւ ճանչցուին: 3. Դաշնակցութիւնն ինք զինքը պարտաւորէ ամէն գաւառներուն մէջ տեքանց գերիներուն վրայ ունեցած իրաւունքը պաշտպանելու, մինչեւ որ նոյն գաւառը իբրեւ տէրութիւն՝ կամ գերութեամբ կամ առանց գերութեան, Դաշնակցութեան մէջ առնուի: Աս առաջարկութիւնները հասարակապետականներն

աւելի կատարեցին, իսկ ռամկապետականները գոհ չըլին: Աւերջապէս պատգամաւորաց սենեակը խնդիրն որոշելու համար ամէն գաւառներուն պատգամաւորներէն բաղկացեալ մասնաժողով մը գրաւ. բայց ա- սիկայ ալ առանց միաբան որոշում մ'ընել կարենա- լու լուծուեցաւ:

Մէկալ կողմանէ ապստամբութիւնը հսկայա- քայլ յառաջ կ'երթար: Դեկտեմբերի 26ին Հարաւ- ային Վարդինա ինք զինքը Դաշնակցութենէն բաժ- նուած հրատարակեց: Նոյն ըրին երկու ամիս ետքը Լուիզիանա, Ֆլորիտա, Միսիսիբի, Գեորգիա եւ Ալա- պամա: Աս երկիրներուն մէջ եղած Դաշնակցական ստացուածները՝ առանձնական տէրութիւնք իրենց գրաւեցին: Պաշտօնատէրները հրաժարեցան, իսկ նոյն տէրութեանց պատգամաւորները համաժողովը թող տալով ելան գացին: Աս բաժնուած տէրութեանց պատգամաւորները 1861ին Փետրուարի 4ին Մոնրէպ- մէր քաղաքը զատ համաժողով մը գումարեցին, եւ աս նոր միացեալ Հիւսիսային Ամերիկայի տէրութեանց առժամանակեայ սահմանադրութիւն մը շինեցին, որն որ Դաշնակցութեան հին սահմանադրութենէն ա- մենեւին տարբերութիւն չունէր, միայն գերութիւնը թող կու տար: Աս ժողովքին մէջ, Տեւիս Դաշնա- կցութեան գահերէց, իսկ Սթէֆէնս՝ գահերէցի փո- խանորդ ընտրուեցաւ: Նոյն նորընտիր գահերէցը յայտնի ըսաւ, որ բաժանման գլխաւոր պատճառը՝ գերեաց խնդիրն է: Բաժանումը կատարուելէն ետ- քը՝ զօրաւոր բանակ մը ոտք հանելու հարկաւորու- թիւն տեսնուեցաւ, որպէս զի կարող ըլլան իրենց անկախութիւնը հիւսիսային տէրութեանց դէմ զի- նուք ալ պաշտպանել:

Նոյն միջոցին գերութեան հակառակորդներն ալ վաշինկգընի մէջ ժողովք կ'ընէին: Աս ժողովոյն մէջ ապստամբութեան նկատմամբ ամենեւին որոշում մը չեղաւ, եւ իր պաշտօնը լմնցած ըլլալով՝ Մարտի 4ին լուծուեցաւ: Նոյն միջոցին Պրագընընին գահերի- ցութեան ատենն ալ վերջացաւ: Իր յաջորդը Լինգընը, պաշտօնն ընդունած ժամանակն ըրած խօսակցութեան մէջ ըսաւ որ Ամենեւին գաւառ մը ինք իր գլխուն չի- կրնար Դաշնակցութենէն բաժնուիլ, եւ այսպիսի գործք մ'ընելը՝ Միաբանեալ տէրութեանց Դաշնադրութեան դէմ բռնութիւն բանեցընել է: Ուստի եւ ինք իբրեւ Դաշնակցութեան գահերէց, չիկրնար ամենեւին գաւ- առի մը հետ բաժնուելու վրայ խօսակցիլ: Անոր հա- մար Դաշնակցութեան ամբողջութիւնն անարատ պա- հելու պարտքը պիտի կատարէ, որչափ որ իր իշխա- նութիւնը կը հասնի, եւ կը յուսայ որ ժողովուրդն աս վախճանին համար իրեն միջոց կը մատակարարէ: Աս չափաւորեալ, բայց ազդու խօսքը՝ նոյն իսկ ծանր մտածող ռամկապետականներուն առջեւ մեծ ընդու- նելութիւն գտաւ. իսկ բաժանման գլխաւորներուն սպառնալիք մըն էր, որ հասարակապետականք ի վեր- ջին հարկաւորութեան նաեւ զինուք իրենց իրաւունքը

պիտի պաշտպանեն: Բայց խօսքէն գործքի անցնիլը շատ դժուար է: Թէպէտ խորհրդանոցին անդամնե- ռուն մեծ մասը հասարակապետական ըլլալով, դա- հերէցին հետ միաբան ու համախոհ էին, բայց բռնութեան ձեռք զարնելու միջոցները կը պակսէին: Երբ որ վերջապէս զօրաւոր բանակ մը ոտք հանելու հրամանն ելաւ, Ալիդգինիա, Հիւսիսային Վարդինա, Արքանզաս եւ Դէննէսի ապստամբներուն կողմն ան- ցան: Աս դժուարին պարագայից մէջ Լինգըն որո- շեց որ գոնէ Չարլըսդընի Սըմդէր ամրոցը՝ ուր Ան- տէրսըն հարկաւորեալ փոքր գնդով մը ամրացած կը պաշտպանէր, ապստամբներուն ձեռքէն ազատէ: Ա- սիկայ ըստ ինքեան ծանրակշիռ քայլ մըն էր, վասն զի խաղաղութեան կամ պատերազմի մէջ որոշում պիտ'որ ընէր: Աս վախճանաւ Մայիսի մէջերը, պա- շար ու ռազմամթեր. տանող նաւախումբ մը նոր Եոր- կի նաւահանգստէն ելելով, սկսաւ դէպ ի Չարլըս- դըն երթալ: Լինգըն գահերէցը, Հարաւային Վա- րդինայի կառավարին իմացուց նաւախումբին ինչ վախ- ճանի համար գալը, եւ միանգամայն ծանոյց որ ինքն իշխանութիւն ունի իր պահանջմունքները խաղաղու- թեամբ կամ պատերազմաւ լմնցընելու: Բայց նա- լախմբին Չարլըսդընի առջեւ հասած ատենը՝ ապրե- տամբներն ամրոցն արդէն գնդակոծելու սկսած էին, որն որ քիչ մը ետքն ալ անձնատուր եղաւ: Չար- լըսդընի թնդանօթներուն որոտումը միանգամայն պատերազմի հրատարակում եղաւ. բոլոր հիւսիսային գաւառներն ոտք ելան, եւ կատաղի քաղաքային պա- տերազմը սկսաւ:

Ահաւասիկ գերեաց պատմութիւնը՝ մինչեւ մեր ժամանակը հասցուցինք, ցուցնելու համար որ հա- լաւային գաւառներուն Դաշնակցութենէն բաժնուիլ ուղեւուն եւ անկէ ծագած Ամերիկայի հիմնկուան քաղաքային պատերազմին պատճառը՝ միայն գերեաց խնդիրն է, եւ ոչ թէ ուրիշ քաղաքական պատճառ մը, ինչպէս իրենք հաստատել կ'ուզեն: Պատերազ- մին ինչ վերջ ունենալը տակաւին չիգիտցուիր. բայց աս ստոյգ է՝ որ այսպիսի պատերազմի մը մէջ, ուր խնդիրը՝ գերութեան վերցուելուն կամ չվերցուելուն վրայ կը դառնայ, բոլոր Եւրոպայի ազգաց համա- կրութիւնն արգար, իրաւացի ու ազնուական բանի մը համար արիւն թափող հիւսիսային գաւառներուն աւելի կը հակի:

ԲԵՍՊԱՅՍՄԵՆ

Մարդկային կենաց տեսողութիւնը:

(Հարունային-ի-ն-ն):

Մինչեւ հոս գրածներնուս օգնութեամբն եր- կրորդ խնդիր մ'ալ կրնանք պարզել ու լուծանել: Ա՛ երկրորդ խնդիրն է: — Ուսկից կ'ըլլայ՝ որ մարդուն կե- նաց տեսողութիւնն անբան կենդանիներուն կենաց տես- ղութենէն ըստ ինքեան շատ աւելի երկայն ըլլալով, եւ ինչպէս բաղմամբիւ օրինակներ կը վկայեն՝ մարդ արտա-

քոյ կարգի երկարատեւ կեանք ունենալու ընդունակութիւնն ունենալով, խիստ քիչ մարդիկ իրենց կենաց բուն հասարակ տեւողութեան չափին կը հասնին ու անոնց մեծ մասը բուն ժամանակէն առաջ կը մեռնի: Կամ ուրիշ խօսքերով ըսենք. ինչու համար մարդկային սեռին մէջ կենաց շատ երկայն տեւողութիւնը կարելի ըլլալով՝ կարճ ապրողներուն այսինքն շուտ մեռնողներուն թիւն այնչափ շատ է:

Աս խնդիրը հիմամբ պարզելու եւ լուծելու համար կ'ըսենք.

Ա. Գործարանաց կակղութիւնն ու փափկութիւնը, որն որ զմարդը երկարատեւ կեանք ունենալու ընդունակ կ'ընէ, նոյնը զինքն աւելի շատ վտանգներու մէջ կը ձգէ, աւելի դիւրաւ այլեւայլ արգելքներու կը հանդիպի, կը տկարանայ ու կը մնասի:

Բ. Տեսակ տեսակ յարաբերութիւններն ու հազորդակցութեան կետերը կամ միջնորդները, որոնցմով մարդ իր բոլորովին ըլլող արարածներուն կը մօտենայ ու կը հաղորդի, զինքը շատ տեսակ մնաստակար ազդեցութեանց տակ կը ձգեն, զորոնք աւելի ամուր կ'ազմուլ թիւն կամ գործարաններ ունեցող էակ մը այնչափ չ'իզգար:

Գ. Մարդուն ուրիշ ամէն արարածներէն շատ աւելի ունեցած կարօտութիւններն՝ երբ որ իրենց կատարումը չեն գտներ, որն որ շատ յաճախ կը հանդիպի, անոր կենաց վտանգները կ'աւելցնեն ու կեանքը կը կարճեցնեն:

Դ. Նոյն իսկ հոգեկան կեանքն իր սեպհական թոյններն ու վտանգներն ունի. ինչու որ անբան կենդանիները ոչ պարագի ելած յոյս կը ծանջան, ոչ պատուասիրութեան բաղձանքներուն չկատարուիլը գիտեն ու ոչ սիրոյն արհամարհուելէն կը հասկնան. սոյնպէս եւ ուրիշ ներքին վշտերէն, զղումէն ու յուսահատութենէ ազատ են, որոնք ամէն ալ միայն մարդուն սեպհական զգածմունքներ, ներութիւններն ու հոգեկան թոյններ են, որոնք իր կեանքը կը մաշեն, կը սպառեն ու կը թունաւորեն:

Ե. Թէպէտ եւ մարդը բանաւոր է, կամ իբրեւ բանաւոր էակ գործարանաւորած է, սակայն միանգամայն ազատութիւն ալ ունի՝ իր խելքը, որ է բանը (raison), գործածելու եւ չգործածելու: Անբան կենդանիք բանի (խելքի) տեղ բնական ազդում (instinct) ունին. ասիկցի ի դատ՝ մնաստակար ազդեցութիւնները մարդէն շատ նուազ կը զգան ու անոնց դէմ մարդէն շատ աւելի ամբողջութիւն ունին: Բնական ազդումն իրենց կը սորվեցնէ այսինքն կ'աղբէ միայն ան բանն ուտել կամ վայելել, որն որ իրենց համար աղէկ է ու ան ամէն բանէն ետ կենալ ու քաշուիլ, որն որ իրենց կը մնասէ. նոյն ազդումն իրենց կ'իմացնէ քաղցած, հանգչելու կարօտ ու հիւանդ ըլլալին: Աս բնական ազդումը՝ առանց զգուշութեան (diète) կանոններու՝ զիրենք չափազանց ուտելէն ու կենաց վայելմանց անկարգութիւններէն կ'ապահովեցնէ: Ասոր հակառակ՝ մարդուն վրայ ամենայն ինչ նոյն իսկ բնական

գործքերը՝ բանին ազդեցութեամբ կամ հրամանով կը կատարուին. մարդ ոչ բնական ազդում ունի անկարգութիւններէն զգոյշ կենալու եւ ոչ ամբողջութիւն ունի անոնց ընդդիմանալու: Աս պակասութիւնը մարդուն վրայ պէտք է որ բանը (խելքը) լեցնէ, արդ՝ թէ որ ասիկայ անոր օգնութեան չի հասնիր, կամ՝ թէ որ մարդն անոր ներքին ձայնին ու ազդարարութեան մօտիկ չ'ընէր, իր կենաց մէկհատիկ առաջնորդը կը կորսնցնէ, իր կենաց պահպանութեան ամենէն մեծ ու բնորոշ միջոցն կը զրկի ու ըստ մարմնոյ չէ թէ միայն անբան կենդանեաց աստիճանին կ'իջնայ, հապա անոնցմէ ալ վար ու վատ կ'ըլլայ. ինչու որ բնութիւնն անբան կենդանեաց՝ իրենց կենաց պահպանութեան համար բանի տեղ ուրիշ միջոց կամ նպաստ տուած է: Իսկ մարդն ասոր հակառակ՝ ամէն մնաստակար ազդեցութեանց դէմ բանէն ի դատ ուրիշ պաշտպանութիւն չունի. ուստի եւ առանց բանին օգնութեան ու առաջնորդութեան՝ աշխարհքի վրայ ամենէն աւելի դիւրաւ եղծանելի ու ապականելի արարածը կ'ըլլայ: Ի բնութենէ բանիւ զարգարուած չըլլալը կենաց պահպանութեան ու տեւողութեան համար այնչափ մնաստակար չէ, որչափ որ բանիւ զարգարուած ըլլալով՝ անոր գործածութիւնն ան բաներուն մէջ զանց ընելը, որոնց համար բնութիւնը զբանը առաջնորդ ու խնամող դրած է: Աս է գլխաւոր պատճառը՝ որուն համար մարդկան մէջ, որոնք շատ երկայն կեանք ունենալու ընդունակութիւն ու յարմարութիւն ունին, մահն այնչափ յաճախ է ու այնչափ մարդիկ կարճատեւ կեանք կ'ունենան:

Ասոր դէմ գուցէ ոմանք ըսեն՝ թէ շատ յիմարներ (խելքերնին կորսնցուցած մարդիկ) շատ երկայն կեանք կ'ունենան: Աս կտորիս մէջ ուղիղ դատաւորան ընելու համար ամէն բանէն յառաջ պէտք է յիմարութեան տեսակը կամ պայմանը մտածել: Թէ որ յիմարութիւնն այնչափ սաստիկ է՝ որ կատարութեան կը հասնի, ան ատեն չէ թէ կեանքը կ'երկնցնէ, հապա շատ կը կարճեցնէ, որովհետեւ մարմնոյն զօրութիւնը չափեաւելի կը մաշէ ու կենաց սպառում կը պատճառէ: Այսպէս նաեւ սեւամաղձութիւնն ու հոգեկան անձկութիւնը կամ թախծութիւնը կեանքը շատ կը կարճեցնէ, որովհետեւ ամենէն աղնիւ գործարանները կը կարկամեցնէ ու զօրութիւնները կը սպառէ: Բայց միջին վիճակի մը՝ այսինքն թէթեւ յիմարութեան մէջ՝ ուր որ բանը (խելքը) բոլորովին կորուսած չէ, հապա մարդուն մտաց մէջ սխալ գաղափար մը, ծուռ բացի հաճոյական կերպ մը երեւակայելու մտած հաստատուած է, հոն դեռ բանին կամ բանաւորութեան բնական (ֆիզիկական) օգնութիւն միշտ կրնայ մնալ, թէպէտ եւ բարոյական օգնութիւն կամ ազդեցութիւնը շատ տկարացած ըլլայ: Մասնաւորութեան միջոցով կ'իմացնէ մէջ ըլլող մարդ մը պէտք է որ իբրեւ հաճոյական երազներ տեսնողի մը պէս համարուի, որուն վրայ խել մը կարօտութիւններ, հոգեր, անհաճոյ դէպքեր ու կեանք կարճեցնող տալանութիւններ, նաեւ ինչպէս փորձով տեսնուած է՝ հիւանդութեան պատճառներն ալ ամենեւին չեն ազդեր: Ասանկ մարդ մը իր հա-

ճոյական վիճակին մէջ՝ իբրեւ ինք իրեն համար հնարած նոր աշխարհքի մը մէջ՝ երջանիկ կ'ապրի, ուստի եւ իր ներքո խիստ քիչ խանգարմանը ու կենաց սպառում կ'ունենայ: Ասոր վրայ աւելցնենք աս ալ՝ որ թէպէտ յիմար կամ ապուշ մարդ մը ինք իր բանաւորութեամբ կամ խելքովը չիկրնար իրեն ըստ պատշաճի խնամ տալ նիւ, բայց իր քովն ըլլող բարերար մարդիկ կամ իր ազգականներն իրենց խելքովն անոր կ'առաջնորդեն ու իբր թէ իրենց խելքն անոր գործածելու կու տան: Ասանկով յիմարն ալ բանին կամ խելքին (թէպէտ եւ օտարի մը խելքին) միջնորդութեամբն իր կեանքը կը պահպանէ ու երկարատեւ կ'ընէ, երկայն կ'ապրի:

Մարդկային կենաց տեւողութեան վրայ սկզբնական ընդհանուր տեղեկութիւնները քանի մը հատուածի մէջ աւանդելէն ետքը, ուրիշ՝ նոյն հիմանց վրայ հաստատուած՝ կարեւոր գիտելիքն ետեւէ ետեւ ստորագրելու սկսելէն առաջ՝ հոս կենաց երկայն տեւողութեան համար հարկաւոր ու օգտակար ըլլող միջոցները համառօտօր նշանակենք:

Ա. Առողջ մարմնով ու անդամներով ծնած ըլլալ:

Բ. Բանաւոր եղանակաւ ու կարգով ի գործ դրուած բնական (ֆիզիկական) դաստիարակութիւն:

Գ. Գործունեայ ու աշխատասէր երիտասարդութիւն:

Դ. Պատանեկութեան ու երիտասարդութեան աւտեն ցանկական կարիքն անկարգութեամբ կատարելէն ամենայն ջանիւք ետ կենալ:

Ե. Խաղաղական ամուսնական կեանք:

Զ. Կանոնաւոր քուն:

Է. Մարմնի շարժում, քաշել, ձիւղարել, կառքով շրջիլ:

Ը. Ազատ օդի մէջ ժամանակ անցընել. — բարեխառն ջերմութեան մէջ ապրիլ:

Թ. Գեղն ու պարտեզի մէջ կեանք անցընել:

Ժ. Ամէն ատեն չափաւորապէս լուսաւորուած, օդաբանուկ ու մաքուր բնակարանի մէջ բնակիլ:

ԺԱ. Ճամբորդութիւն ընել:

ԺԲ. Մարմինը մաքուր պահել. ատեն ատեն լուսայուել, մանաւանդ գաղջ (արեւէն տաքցած) ջրով. — ծով կամ գետի բազմիք գործածել:

ԺԳ. Կերակրոյ մէջ զգուշութիւն ու կարգ. — չափով ուտել խմել. — ակոսները մաքուր պահել ու զգուշութեամբ գործածել:

ԺԴ. Հոգւոյ հանգիստ. — մտաց ու սրտի հանգարտութիւն. — գոհ ըլլալ. — կանոնաւոր ու չափաւոր հոգեկան (մտաւոր) զբաղմունք. — հաստատուն բնաւորութիւն կամ նկարագիր բարուց (caractère) ունենալ:

ԺԵ. Հաճոյական՝ բայց չափաւոր զգայական սփուփութիւն = զբօսանք:

ԺԶ. Հիւանդութիւններէն՝ առանց չափազանց ու անկարգ վախի՝ զգուշանալ. — հիւանդութեան ատեն կարգաւորեալ խնամք բանեցընել. — սպեղանեաց ու

բժշկի նպաստը շարժամարհել, ըստ կարգի ու ատենին գործածել:

ԺԷ. Յանկարծական մահուան վտանգներէն շուտով ազատելու խնամք:

ԺԸ. Հասակին կամ տարիքին համեմատ (մանաւանդ 50—60 տարիքն անցնելէն ետքը) զգուշաւոր կեանք անցընել:

ԺԹ. Հոգեկան ու մարմնական զօրութիւնները մշակել:

Ի. Աս ամէն միջոցներն իւրաքանչիւր անձին մասնաւոր խառնուածոյն, կազմաւածքին ու կենաց պայմանին կամ վիճակին համեմատ բանեցընել:

Պէտք չարձանուի:

ՊԱՏՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Որոշուեալ վեջազոռնիքի քով:

Յամին 1629, գարնան շքեղ առտու մը Սպանիայի թագաւորին հոյակապ պալատին մէկ մասը սեպուղ ապարանքի մը մէջ մեծ շփութութիւն կը տեսնուէր: Բազին աւազով կը ծածկէին, տեղ տեղ գետինը օթոցներ կը փռէին, պատերուն վրայ պատկերներ կը կախէին. բայց զլիւսաւորաբար մեծ հոգով ու խնամով ընդարձակ գործանոց մը զարգարելու զբաղած էին: Ան տեղը Տիէկոյ Վելազքուէզ անուանի երիտասարդ նկարչին բնակարանն էր, եւ եղած շարժումներէն կ'իմացուէր որ մեծաշուք ու երեսելի անձի մը այցելութեան կը սպասէին:

Վելազքուէզ թէպէտ հազիւ երեսունուչորս տարեկան էր, սակայն Սպանիայի մէջ մեծ անուն ստացած էր, որն որ օրէ օր աւելի կը մեծնար: Անհամար աշակերտներ մեծ փափաքով իրմէ գտն կ'առնէին: Փիլիպպոս Գ. Սպանիայի թագաւորը՝ որն որ արուեստից շատ սէր ունէր, զինքն իր անձնական նկարչին ու արքունի սենեկապահին ըրած էր, եւ իր քովն արքունեաց մէջ բնակելու հրաւիրած էր: Հոն Փիլիպպոս ստեպ ստեպ կու գար արուեստաւորին աչաց տակ իր արքունական ձեռքովը ծրագրերն էր նկարէր:

Տիէկոյ Վելազքուէզը Խտալիա, Գերմանիա ու Ֆրանստրա պտրտած, եւ զիւրապէս տեսած էր. ու աս ճամբորդութեան մէջ ժողոված նոր տեղեկութիւններով հարստացած՝ հայրենիքը դարձած էր:

Վելազքուէզին տան մէջ աչքի զարնող բաներէն մէկն էր՝ զարմանալի էակ մը, երկնոտ ու շփութած սեւա-մորթ գերի մը, զորն որ նկարիչը շատ կը սիրէր: Բայց ինք տուն չեղած ատեն՝ խեղճ գերին աշակերտներուն խաղաղիկը կ'ըլլար: Որպէս զի ետքէն պատմուելիքը դիւրաւ հասկըցուի, հարկ է որ հոս մէկ երկու խօսքով աս գերեզն պատմութիւնը պատմենք:

Փիլիպպոսին խնդրելով՝ Վելազքուէզը, հուշակաւոր Բարեյա ծովակալին կենդանագիրը նկարած էր: Ծովակալն ինք զինքն այնպիսի ճարտարութեամբ վրձնէն ծնած տեսնելուն վրայ զարմացած, նկարչին շնորհակալ ըլլալու եկաւ: Վելազքուէզին տունն եկած ատեն՝ ծո-

վակայն ետեւէն գերի մ'ունէր, զորն որ Հնդկաստան գնած էր եւ որն որ նկարչին ընծայուելու համար թանկագին շղթայ մը կը բերէր: Երբ որ ծովակալը շնորհակալութիւնն ընելէն ետքն տուն դառնալու եղաւ, գերին՝ որն որ խուան կը կոչուէր, տիրոջն ետեւէն սկսաւ երթալ: Բայց դաժան ծովակալը զինքն ոտքովը հրելով, Ինչ կը կարծես, ըսաւ, երբ որ ոսկիէ շղթայ մը կ'ընծայեմ, նոյնը կրողն ալ մէկտեղ չ'իմացուիր: Ասկէ ետքը դուն իմ չես, Վելադգուէզին կը վերաբերիս: Աս խօսքերն ըսելէն ետքը ծովակալն ելաւ գնաց:

Իսկ զզ գերին, գերեաց սեպհական խոնարհ կեցուածքովը, տգեղ ու անհեղեղ կերպարանքովը՝ աշակերտներուն ապուշ մէկն երեւցաւ, զորն որ իրենց զուարճութեան նիւթ ըրին: Գերւոյն՝ ոտքով հրուելով ներս մտնելու եղանակն ալ իրենց անվերջանալի կատակաբանութեանց ու ծաղրածութեանց նիւթ եղաւ: Զինքն իր յառաջուան մեծանուն տիրոջն անուամբը խուան Բարէյա կոչեցին, որ անունն որ ետքէն ալ միշտ պահեց: Վելադգուէզ վրան մեծ գութ ունենալով, արուեստանոցին մէջ իրեն այնպիսի գործքեր տուած էր, որոնք թէպէտ իրեն մեծ աշխատութիւն չէին պատճառեր, բայց իր համբերութիւնը փորձելու յարմար էին: Խուան ան ատեն միայն երջանիկ կ'ըլլար՝ երբ որ տէրն արուեստանոցը կը գտնուէր. իսկ նկարիչն անկէ հեռանալուն պէս՝ հարկ էր որ աշակերտներուն իր վրայ թափած անսպառ կատակաբանութեանց ու ծաղրածութեանց հեղեղները տանէր, զորոնք իրօք ալ երկայն ժամանակ զարմանալի համբերութեամբ տարաւ: Բայց վերջապէս անոնց տուած նեղութիւններէն յոգնելով, անոնց ձեռքէն ազատելու համար մտածեց որ Վելադգուէզին տունը չեղած ատենը՝ երթայ վերնայարկը պահուելու:

Կ'ըսուի թէ մարդը նմանող է, թէ արուեստ մը ուրիշ արուեստի մը գտնուելուն պատճառ կ'ըլլայ, եւ թէ արուեստները մարդիկներուն իրարու հետ հաղորդելովը կը տարածուին: Եւ թէպէտ արուեստաւոր ըլլալու համար՝ վերոյիշեալ պայմաններէն ուրիշ բան մ'ալ պէտք է, այսու ամենայնիւ պէտք է խոստովանիլ որ շատ անգամ կը պատահի որ մէկը կենաց զանազան յարաբերութեանց մէջ գտնուելով, մտքին մէջ արուեստից սէր ու եռանդ մը կը զարթնուի: Նոյնը պատահեցաւ մեր գերւոյն ալ. ինք երկու տարի շարունակ նկարել տեսնելով, եւ լսելով որ շատ հռչակաւոր մարդիկ նկարչութիւնը մինչեւ երկինք կը բարձրացնեն, սրտին մէջ նկարչութեան արտաքին կարգի բաղձնք մը ծնած էր: Ուստի վերնայարկին մէջ՝ տիրոջն ետ դառնալուն սպասելով առանձին անցուցած երկայն ժամերը սկսաւ նկարչութեան փորձել ընելու բանեցընել: Գործածած վրձիններն անպիտան ու անգործածական վրձիններ էին. իսկ ներկն ասդին անդին թափած փոքր մատուցները ժողվելով կը ճարէր: Թէպէտ ինքն ալ կ'իմանար որ ըրածը՝ ծեփելէն զատ բան մը չէ. սակայն աս գործողութեան մէջ մեծ հաճութիւն կը զգար, եւ ըրածին վրայ այնպիսի խիստ լուրջութիւն մը կը պահէր, որ ոչ ոք վրան կասկած մ'ունեցաւ:

Վելադգուէզին տան մէջ վերը յիշուած շփոթութիւնը տիրած ատենը՝ սեւամորթ գերին ամենէն աւելի զբաղեալ կ'երեւար, ամէն մարդ իրեն հրամաններ կու տար: Այսչափ մեծ պատրաստութեանց պատճառն երկու նշանաւոր անձինքներու Վելադգուէզին այցելութեան գալն էր: Ասոնց առաջինն էր Փիլիպպոս Գ. Սպանիայի թագաւորը. բայց իր արուեստանոցն այցելութեան գալը սովորական բան մ'ըլլալով, իրեն համար ան աստիճանի մեծ պատրաստութիւն մը հարկաւոր չէր: Ուստի պատրաստութեան բուն առիթ տուողն էր երկրորդը: Աս երկրորդ այցելուն էր Պետրոս Պօղոս Ռուս պէնս, եւ Վելադգուէզ ու իր աշակերտները՝ աս Անվերի քաղաքացին Սպանիայի թագաւորէն վեր կը դասէին, ասիկայ իրենց վեհապետը, նկարիչներուն թագաւորն ու արուեստից ճարտարագիւլն էր: Իրօք ալ նոյն ատեն բոլոր Եւրոպայի մէջ Ռուսկէսին անունը մեծ յարգութեամբ կ'արտաբերուէր: Իր հայրենեաց մէջ, ինչպէս նաեւ Հոլանտայի, Գերմանիայի, Գաղղիայի, Իտալիայի, Անգղիայի ու Սպանիայի մէջ անունը հռչակուած էր: Ռուսկէս բոլոր վեհապետներուն ու իշխաններուն բարեկամն էր: Մարիամ Մետիչի զինքը կը սիրէր, Փիլիպպոս Գ. իրեն ամէն տեսակ պատիւներ տուած էր, Անգղիայի Կարոլոս Ա. թագաւորը զինքն ասպետ անուանած էր, եւ վերջապէս Սպանիայի Իզապելլա Իշխանուհին ժամերով անոր նկարելը դիտելով կը զօտնուէր: Բոլոր Եւրոպայի երեւելի պատկերաց ժողովածոյցի մէջ իր քաղած պատկերները կը տեսնուէին. նկարչութեան ու փորագրութեան դպրոցներ կազմած էր, որոնք բոլոր աշխարհքը կը զարմացնէին: Իբրեւ ճարտարապետ՝ իրեն համար յաղթ ու փառաւոր պալատ մը շինած էր, նոյնպէս Անվերի մէջ Յիսուսեանց եկեղեցւոյն շինութեան առաջնորդած էր: Իբրեւ քաղաքագետ՝ թագաւորներու պատկերներ ծրագրելով՝ խաղաղութեան դաշինքներ դրած էր: Իբրեւ մատենագիր՝ նոյն ատենուան Եւրոպայի առաջին կարգի գիտնականներուն հետ թղթախոյնութեան մէջ էր:

Իր բնաւորութիւնն ալ անգիւտ հանճարոյն համաձայն էր: Իր անձնական ծախքովը Հռոմ բաղմաթիւ արուեստաւորներ կը պահէր: Իր թշնամիները բարիք ընելով լռելու կը ստիպէր: Կուռնելիոս Շիւդ իր գրեթե ամբողջ ոտններէն էր. օր մը լսելով որ նոյն նկարիչը գործք չունի, անմիջապէս անոր գործք հոգաց: Վերջապէս իր գործքերը քննադատողները՝ ձեռուրներէն զէնքերը թափելով կը խայտառակէր, այսինքն ան կ'ընէր, ինչ որ անոնք կ'ըսէին որ ընելու անկարող է: Իրեն առաջնորդ առած էր ան սպաններէն առաւել որ կ'ըսէ. Աղէկ ըրէ, եւ նախանձորներ կ'ունենաս. լաւագոյն ըրէ, ան ատեն զիրենք կը խայտառակես:

Վելադգուէզ մեծ վախի ու այլալուրջութեան մէջ էր, մտածելով որ իր գործքերը՝ ժամանակին ամենէն երեւելի արուեստաւորէն պիտի քննուին: Իմ համբաւս ոչինչ է, կ'ըսէր, քանի որ Ռուսկէսէն հաստատութիւն չ'ընդունիր: Զեր ուղեր անոր առջեւ երեւալ՝ բայց եթէ

իր ամենէն ընտիր ու ճարտար գործքերը չորս կողմն ունենալով: Մասնաւոր աս վախճանիս համար՝ Յովսէփոս պատմաբան ըստած նկարը քաշած էր, զորն որ 1809ին Գաղղիացիք Փարիզ տարին, բայց ետքէն Նաբոլէոնին իշխալովը նորէն Սպանիա տարուեցաւ:

Կէսօրուան մօտ երկու հիւրերն ալ մեծ բազմութեամբ Վէլազգուէզին բնակարանին դրան առջեւը հասան: Ասոնցմէ մէկը յարգութեամբ կեցաւ, որպէս զի թագաւորն իր պալատականներովն անցնի: Ետքը ինքն ալ՝ որ Ռուպէնս էր, ներս մտաւ ուրիշ խել մը անուանի արուեստաւորներով, որոնց գլխաւորներն էին Վան Տիգ, Սնէյտերս, Վան Ուտըն, Գասպար Կրէյէր, Վիտէնս եւ ուրիշ արուեստաւորներ ու իր աշակերտները՝ զորոնք տեղ մը դեպքաւորութեան գացած ատեն՝ հետը կը տանէր: Ասիկայ երկրորդ անգամն էր՝ որ իբրեւ դեպքան Սպանիա կու գար:

Երբ որ նկարիչը թագաւորին առջեւը հասաւ, ձիէն վար իջնալով, իր յարգութիւնն ընելու փութաց: Սակայն Փիլիպպոս ըրած պատիւը չուզեց ընդունիլ. նկարչի մը քովն ենք, ըսաւ. հոս թագաւորը դուն ես: Անկէ ետքը արքունեաց սովորութեան դէմ՝ արուեստաւորին հետ ձեռք ձեռքի տուած, երկու թագաւորներն սկսան պատկերաց սրահը մանել. իրենց ետեւէն ալ պալատականները կու գային:

Վէլազգուէզ ու իր աշակերտները՝ Փիլիպպոսին քաղաքավարութիւններ կ'ընէին, իսկ Ռուպէնսին մեծարանք կը մատուցանէին: Խուան Բարեյա սեւաւ մորթն ամենէն աւելի ապշած կ'երեւար: Իր սեւաթոյր ու հոյր ցայտող աչուրները հռչակաւոր մարդուն վրայ սեւեռած էր. կը տեսնուէր որ եթէ համարձակութիւն ունենար՝ զարմանքէն նկարչին առջեւը ծունկ կ'իջնար:

Ռուպէնս յիսունուերկու տարեկան էր: Գլխուն կազմաճքը շնորհք, երեսը վայելուչ, վարմունքն աղնուական: Երկայն ժամանակ արքունեաց մէջ կեցած ըլլալով, իր հազուադէպ հանձարին հետ՝ նաեւ կրթեալ աղնուական մարդու մը վայել վարմունքը սորված էր:

Բոլոր ներկայ եղողներուն սրտին երակը սկսաւ արագ արագ ու սաստիկ բաբախով զարնել, երբ որ Ռուպէնս՝ Սպանիայի հռչակաւոր նկարչին գործքերը քննելու սկսաւ: Յովսէփոս պատմաբանին որ եկաւ, զարմացաւ մնաց, եւ մտերմաբար ձեռքը Վէլազգուէզին երկընցուց, որն որ անմիջապէս անոր բաղկացը մէջ նետուեցաւ: Ահաւասիկ, դռնէց Սպանիայի նկարիչը, կենացս ամենեւեմիկ օրը: Իմ երջանկութիւնն ու փառքս իր վերջին ծագը կը հասնի, շարունակեց Վէլազգուէզ, դէպ ի Ռուպէնս գառնալով, եթէ արժանի համարիք ձեր այցելութեան իբրեւ անմուտայ յիշատակ իմ պատկերներէս մէկուն վրայ վրձին մը զարնել:

Աս խօսքերն ըսելով Վէլազգուէզ իր ընտիր նկարներէն մէկը ցուցուց ու միանգամայն Ռուպէնսին վրձին ու ներկ տուաւ, յուսալով որ հռչակաւոր արուեստաւորն իր գործքերէն մէկուն վրայ, իր հանձարէն ճառագայթ մը կը ցոլացընէ:

Վմէն տեսածներս արդէն կատարեալ բաներ են, ըսաւ Ռուպէնս. սակայն ամենայն սիրով ծրագիր մը կը նկարեմ:

Աս ըսելով, Ռուպէնս ծռեցաւ, պատին դարձած կտաւ մը առնելու համար, զորն որ ձերմակ կը կարծէր: Բայց մէկէնիմէկ զարմացման ձայն մ'արձակեց, վասն զի ան կտաւը՝ ետքէն Թաղաճի անուամբ ամէն կողմ ծանօթ եղած հռչակաւոր նկարն էր:

Գերին վախէն երեսին գոյնը նետեց, դեփ դեղին դարձաւ, այնպիսի երեւելի անձի մը ձեռքը տեսնելով ան նկարը՝ զորն որ իր առանձնութեան մէջ նկարած էր, եւ որուն հոն ըլլալը եւ ոչ մտքէն կ'անցնէր: Յանցաւորի պէս սկսաւ դողալ, գլուխը ծռած՝ տիրոջմէն խիստ յանգիմանութիւն, եւ աշակերտներէն՝ ծաղրածութիւններ լսելու պատրաստուեցաւ:

Սակայն Ռուպէնս մեծ մտադրութեամբ նոյն նկարը կը զննէր: Վերջապէս՝ իսկզբան կարծեցի, ըսաւ, որ աս գործքը քեզմէ է, Վէլազգուէզ.

Մնացածն ուրիշ անգամ:

Բ Ն Ս Ք Ի Տ Ո Վ Ը Ն

Այնչափ թնամիտ երեւոյթներուն շոտոսմը:

Քիմիական գործողութիւններ՝ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր:

143. Ի՞նչ է լոյս՝ — Արագ ու տեսանելեաց ջղերուն վրայ աղող, Եթեր անուանեալ հեղանիւթի մը ձօնուները կամ ալեաց շարժումները:

144. Այլու մէջ ի՞նչպէս լուսոյ ձօնուներ յառաջ կը բերէ: — Մարմնոյ մը՝ ջերմութեան ձեռքով շարժման մէջ մտնող հիւլէները նոյն եթերը զգածելով, անոր վրայ լուսոյ ձօնուներ կը պատճառեն. ըստ ամենայնի ինչպէս որ ջրոյ վրայ նետուած քար մը՝ անոր երեսին վրայ ձօնուներ կամ ալեաց շարժումներ յառաջ կը բերէ:

145. Եթերի ձօնուներն ի՞նչպէս կրնան լուսոյ զգածումը պատճառել: — Ինչպէս որ ձայնն ականջը բախող օդոյ ձօնուներէն կը պատճառի. այսպէս ալ լուսոյ զգածումը յառաջ կու գայ մեր աչքը զգածող եթերի ձօնուներէն:

146. Ի՞նչ է լուսոյ եթեր: — Արտաքոյ կարգի նուրբ հեղանիւթ մը, որն որ բոլոր տիեզերքը բռնած է եւ մեր տեսած ամէն առարկաները կը շրջապատէ:

Թէպէտ լոյսն աս կերպով մեկնելը մարդուն միտքը կատարեալ չիյազեցընէր, սակայն մինչեւ հիմայ տրուած մեկնութիւններուն մէջ ամենէն աղէկն ու պարզը ըլլալուն համար, ընդհանրապէս ընդունուած է:

147. Ջերմութիւնն ամէն անգամ լոյս կը ծնանի: — Չէ. կան շատ նիւթեր մանաւանդ մետաղներ, որոնք որչափ տաքցուելու ալ ըլլան, լոյս չեն ծնանիր:

148. Ինչպէս դեղին բոց մը աւելի պայծառ է, քան թէ կրակ կտրած ածուխ մը: — Վասն զի դեղին ճառագայթները ամենէն զօրաւոր լոյս յառաջ կը բերեն. ուր որ կարմիր ճառագայթներն ամենէն սաստիկ ջերմութիւն կը պատճառեն:

149. Ի՞նչ բանի համար կրակ մը երեքմն զօրաւոր ու երեքմն տկար լուսով կը վառի: — Վասն զի կրակի մը լուսոյն սաստիկութիւնը այրման ձեռքով ածխածինին առած ձերմակութիւնէն կախում ունի: Եթէ ածխածինը ձերմակ բոցով կը վառի, ան ատեն այրումը կատարեալ եւ ըստ հետեւորդի լոյսը զօրաւոր կ'ըլլայ. իսկ ներհական վիճակի մէջ լոյսը ծխով կը մթմայ:

150. Ի՞նչ պատճառի համար գողը հանքային ածխոյ պէս բոցով չիվառեր: — Հանքային ածխոյ բոցը՝ ածխաջրածին կազին այրելէն յառաջ կու գայ: Ուստի աս կազը սպառելուն պէս, գողը միայն չվառուող կազ մը յառաջ կը բերէ, որն որ ածխաթթու կ'անուանուի:

151. Ածխոյ կրակի մը մէջ ածխաջրածին կազն ուսկից կը դոյանայ: — Ածուխէն՝ որն որ ածխածին ու ջրածին կազերուն բաղադրութիւնն է: Աս երկու տարրներն այրած ժաւանակներն իրարմէ կը բաժնուին, եւ ուրիշ նոր բաղադրութիւններ կը կազմեն. (Տես թիւ 106):

Ան այրելի նիւթերը՝ որոնք վառած ատեննին բոց չեն հաներ (ինչպէս են գողն ու փայտի ածուխը եւ այլն) իրենց մէջ ջրածին կազ չունին. իսկ ան նիւթերը՝ որոնց մէջ քիչ մը ծծումբ կը գտնուի, տկար բոցով մը կը վառին:

152. Ինչո՞ւ համար ցուրտ եղած ատեն ածուխն ուրիշ ժամանակներէ աւելի շուտով կը սպառուի: — Ա. վասն զի ցրտութեամբ խտացած օդոյն մէջ աւելի թթուածին կայ՝ քան թէ նոյնչափ զանգուածով ջերմ օդին մէջ: Բ. վասն զի ցրտութեամբ խտացած օդն աւելի ծանր ըլլալով, կրակին վրայ շուտ կը հոսէ, վեր բարձրացած ջերմ օդին տեղը բռնելու համար:

153. Ի՞նչ պատճառի համար կրակը ցուրտ օդի մէջ շատ պայծառ կը վառուի: — վասն զի երբոք կազերն աւելի շուտով կը խտանան, եւ հաստատուն ածխածին առատութեամբ թթուածին կ'ընդունի, որով աւելի պայծառ ու սաստիկ կը վառուի:

154. Ինչո՞ւ համար կրակը ձմեռն աւելի կենդանի կը վառուի՝ քան թէ ամառը: — Ինչո՞ւ որ ձմեռը օդն աւելի ցուրտ է քան թէ ամառը:

155. Ի՞նչ պատճառի համար օդին ցրտութիւնը կրակին ջերմութիւնը կը շատցնէ: — Ա. վասն զի ցրտութեամբ խտացած օդը կրակին աւելի շատ թթուածին կը մատակարարէ՝ քան թէ նոյն ծաւալով ջերմ օդը: Բ. վասն զի խտացած օդն իր ծանրութեան պատճառաւ ջերմ օդին տեղ աւելի շուտ կը հոսէ ու կրակին նոր ծարակ կու տայ:

156. Ինչո՞ւ համար արեւը կրակին զարկած ատեն՝ կրակը ան աստիճանի կը ճնշուի, որ հազիւ տկար բոցով մը կը վառուի եւ շատ անգամ կը մարի: — Ա. վասն զի արեւուն ճառագայթներովն անօրացած օդը կրակին վրայ շատ կամաց կը հոսէ: Բ. վասն զի արեւուն ճառագայթից քիմիական զօրութիւնն, այրման գործողութեան վրայ փաստկար ազդեցութիւն մը կ'ընէ:

Արեւուն ճառագայթներն երեք մասէ բաղկացած են. լոյսէ, ջերմութենէ եւ ակտինեան կամ քիմիական ճառագայթներէ. արդ երկու վերջիններն այրման գործողութեան համար փաստկար են:

157. Ինչո՞ւ համար անօրացած օդը կրակին վրայ կամաց կը հոսէ: — վասն զի օդին հոսումը կրակին վրայ այնչափ զօրաւոր կ'ըլլայ, որչափ որ արտաքին օդին ու կրակին ձեռքով տաքցած օդին մէջ գտնուած տարրերութիւնը մեծ է:

158. Ինչո՞ւ անօրացած օդը կրակին աւելի քիչ ծարակ կը մատակարարէ՝ քան թէ պաղ օդը: — վասն զի անօրացած օդն իր մէջն աւելի քիչ թթուածին կը պարունակէ՝ քան թէ նոյնչափ ծաւալով խտացած օդը:

159. Ի՞նչ պատճառաւ կրակը բաց օդի մէջ աւելի կենդանի կը վառուի: — Ա. վասն զի արձակ օդը՝ տան մէջ գրտնուած օդէն խիտ է: Բ. վասն զի կրակին մերձեցալով քիչ արդելք ունի:

160. Ինչո՞ւ համար արձակ տեղի օդը չենքերու մէջ գտնուած օդէն աւելի խիտ է: — վասն զի աղաւթ չըլլան ունի, եւ անօրացած օդը մասերը շուտ մը հեռանալով՝ ցուրտ օդի հոսանքներու տեղի կու տան:

161. Ինչո՞ւ համար օդը խոնաւ եղած ատեն՝ կրակն այնպէս կենդանի չիվառեր, ինչպէս չոր ցուրտ եղած ատեն: — վասն զի օդը գոլորշիով լեցուն կ'ըլլայ, ուստի եւ չէ թէ միայն կամաց կը շարժի, այլ նաեւ շատ անօրացած ըլլալով՝ կրակին բաւական ծարակ չիկրնար տալ:

162. Ինչո՞ւ հովտ տեղ կրակն աւելի կենդանի կը վառուի: — վասն զի օդը շուտ շուտ կը փոխուի եւ կրակին առատութեամբ ծարակ կու տայ:

163. Ի՞նչ բանի համար փոքր կրակը կը բռնկցնէ: — վասն զի օդն աւելի շուտով դէպ ի կրակը կը մղէ. այնպէս որ կրակն առատ թթուածին ընդունելով՝ աւելի սաստիկ կը վառուի:

164. Ի՞նչ պատճառի համար ծրագի մը վրայ զօրաւոր փչուած ատեն՝ կրակին պէս աւելի կենդանի վառելու տեղ, կը մարի: — վասն զի ծրագին բոցը՝ պզտիկ պատրուդի մը վրայ է, ուսկից որ զօրաւոր փչելով կը բաժնուի, եւ այսպէսով ալ այրելու նիւթ չունենալով՝ կը մարի:

165. Ինչո՞ւ ծխող պատրոյգ մը երբեմն զօրաւոր փչելով դարձեալ կը բռնկի: — վասն զի փչուելով՝ օդը մեծ արագութեամբ պատրուդին կը մծտենայ. որով օդին թթուածինը ծխող պատրոյգն ան եղանակաւ կը բռնկցնէ, որ եղանակաւ որ ծխող փայտ մ'ալ կը բռնկցնէ:

166. Ինչո՞ւ համար չորս կողմի օդը զպատրոյգն առանց փչելու չիբռնկցնէ: — վասն զի թթուածինն առանց դէպ ի պատրոյգ մղուելու՝ բաւական առատութեամբ ծրագին վրայ չիհոսեր:

167. Ե՞րբ կրնայ աս փորձն աւելի աղէկ յաջողիլ: — Օդը խիտ պաղ եղած ժամանակ. վասն զի նոյն ատեն օդը ցրտութեամբ խտացած ըլլալով, համեմատութեամբ շատ թթուածին կը բովանդակէ:

168. Ի՞նչ բանի համար խցի մը վառարանին կանկարան կարելի եղածին չափ գետնին մօտ կը դրուի: — Որպէս զի խցին վառի կողման օդը կրակին ձեռքով տաքնայ:

169. Խցի մը վառի կողման օդը նոյնպէս չիջերմանար թէ որ կրակեղջուր աւելի բարձր տեղ մը դրուելու ըլլայ: — Չէ. վասն զի կրակի մը ջերմութիւնը կասկարային տակ եղող օդին վրայ խիտ քիչ ազդեցութիւն կ'ընէ: անոր համար կրակարանին կանկարան կարելի եղածին չափ յատակին մօտ գնելու է:

170. Ի՞նչ պատճառի համար շատ անգամ՝ կրակի մը քով նստած ատեննիս՝ ոտուքնիս կը մսի: — վասն զի ցրտութիւնը դռներուն ու պատուհաններուն ձեղքուածներէն եւ գետնին վրայէն կը հոսէ, որպէս զի կրակին միջնորդութեամբ տաքցած ու ծխոյն հետ ծխանէն գուրս ելած օդին տեղ բռնէ. արդ աս պաղ օդին հոսանքները միօրինակ ոտուքներուն վրայէն անցնելով, անոր ջերմութիւնը կը բառնան:

171. Ինչո՞ւ համար կրակ կտրած (եւ ոչ թէ բոցով վառուող) ածխոյ հոյ մը վրայ թղթի կտոր մը շիտակ դնելու ըլլանք, թուղթը բոցով չ'այրի, հապա առանց բռնկելու՝ մոխիր կը դառնայ: — վասն զի օդին թթուածինն հետ միանալով չափ տաքցած ու կենդանի վառուող ածխոյ կրակի մը ածխածինը՝ ածխաթթու կազ յառաջ կը բերէ, որն որ կրակին վրայ դրուած թուղթը կը շրջապատէ. արդ ածխաթթուին բոցով չիվառեր, ու նաեւ թող չիտար որ իրմով պատած մարմինն ալ բոցով վառուի:

172. Իսկ երբ որ թղթին վրայ փչուի կամ յանկարծակի դուռը բացուի, ինչո՞ւ անմիջապէս կը բռնկի: — վասն զի օդին մէջ շարժում մը յառաջ գալով, ածխաթթուին կը հեռանայ, որով թուղթը բոց կ'առնու:

173. Զուրն ինչո՞ւ կրակը կը մարէ: — Ա. վասն զի այրելի մարմնոյն չորս կողմը կը պատէ, որով օդն անոր չիկրնար մօտենալ: Բ. վասն զի ջրոյն շոգի դառնալը, այրելի մարմնոյն ջերմութիւնը չ'ը կը:

174. Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ քիչ ջուրը կրակն աւելի կը բորբոքէ, ուր որ ասոր հակառակ ջրոյ մեծ քանակութիւնը նոյնը կը մարէ: — Քիչ ջուրը շուտ շոգի կը դառնայ, որն որ հոյն ջերմութիւնը կ'աճեցնէ. իսկ ջրոյ մեծ քանակութիւնը՝ շուտով շոգի չիկրնալով դառնալ, այրումը կը խափանէ:

175. Ի՞նչ բանի համար վառելու ածուխը ջրով կը թրջեն երբ որ շատ պզտիկ կտորուանք կամ փոշի ըլլալու ըլլայ: — վասն զի ջուրն ածխոյ զանգուածն աւելի հաստատուն կ'ընէ, միանգամայն շոգին ածուխին կատարեալ այրելուն կ'օգնէ:

ԲԱՐՈՅՆԱԳ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Ի վերայ այս ամենայնի դրսի ձայները տակաւին կը լսէր, եւ յուսահատութեան աղաղակներուն մէջէն, Մակիյի ծով ի-ջուցէք, խօսքն ականջը հասաւ: Ասով գու-շակեցով որ նաւն ընկղմելու կամ ժայռե-րու զարնուելու վտանգի մէջ է, նաւապե-տին սպառնալիքը բանի տեղ չդնելով, սուր աղաղակ մ'արձակեց:

Հաղիւ ասոր վրայ վայրկեան մ'անցած էր, մէյ մ'ալ դրսէն ոտնաձայն մը լսեց: Անմիջապէս դուռը խորտակեցաւ եւ պաշ-տոնակալ մը ներս մտաւ, որուն ձեռքի ջահին լուսովը Հեղինէն ճանցաւ... զլա-րօյս Սէն-Ռոմէն:

Ո՛հ, Պարոն Կարոյոս, ստուգիւ դձու-ք էք, գոչեց օրիորդը՝ սաստիկ զարմացմամբ: Իսկ պաշտոնակալը կարծես թէ կեցած տեղը գամուածի պէս մնաց՝ զՀեղինէն տես-նելով: Էր կրնար աշուրներուն հաւատալ: Ես եմ, Հեղինէն եմ, գոչեց խեղճ աղ-ջիկը: Երկու ձեռքով սենեկին դուռը բռնելով՝ օրչիխայ: Կարոյոս ալ ամէն բոպէ գլտորելու վտանգի մէջ էր: այնչափ սաս-տիկ էր նաւուն երեւումը:

Վերջապէս երկտասարդն ինք իրեն դա-լով, Գոթախտ օրիորդ, գոչեց, ինչ կեր-պով հոս կը գտնուիք:

Հեղինէն պատասխան չտուաւ:

Բայց ասանկ անգործ կենալով՝ անգին ժամանակ մը կը՝ կորսնցնենք, շարունա-կեց պաշտոնակալը: Ետեւէս եկէք, ապա թէ ոչ կորսուած էք: Իւ առանց խօսք մ'աւելցնելու, Հեղինէն ձեռքէն բռնեց, նաւուն յարկը հանեց: Օրիորդն առանց դիմադրութեան՝ թող տուաւ որ զինքը տանի. զարմանքն ու երկիւղը չէր ներեր որ թշնամւոյն հանդիպելուն վրայ մտածէ:

Կեցէք, կեցէք, գոչեց Կարոյոս, բոլոր զօրութեամբ նաւուն ան կողմը վազելով, ուր կը կենար նաւապետը՝ յուսահատեալ դժբախտներու բազմութենէ մը պաշա-րուած:

Հեղինէն զնաւապետը տեսնելով, չէր համարձակեր յառաջ երթալ: Կը ջանար Կարոյոսին ձեռքէն պրծիլ: Բայց երկուս-սարդն առանց անոր դիմադրութեան միտ դնելու՝ զինքը մինչեւ ան տեղը տա-րաւ, ուր եղբայրն անհամբերութեամբ կը սպասէր մակուկին պատրաստուելուն, որ մէջը նետուի:

Նաւապետը հաղիւ մէյ մը Հեղինէն ու անոր աղատչին նայեցաւ: Կենաց վտանգին մտածմունքն ուրիշ ամէն զգածմունքները դադարեցուցած էր: Այսպէսով՝ առանց բան մ'ըսելու՝ պատրաստութիւնները յա-ռաջ կը տանէր:

Փոթորիկը նոյն միջոցին կատաղութեան վերջին ծայրը հասած էր: Նաւը՝ զեկն ու կայմերը կորսնցնուցած ըլլալով, ծովուն ալիքներուն վրայ մակուկի մը պէս կ'ու-տոստէր, եւ ամէն բոպէ անոնց տակն ան-հետ ըլլալու վտանգի մէջ էր: Ծովը գեղքէն

շատ հեռու չէին, եւ հովը զերեք բռնու-թեամբ կը մղէր եղբները պատող ժայռե-րուն դէմ:

Հեղինէն ուր գտնուածն ու ինչ բրածը չէր գիտեր: Մէկ ձեռքով Կարոյոսին բա-զուկը բռնած էր, մէկաւովը հովէն կոտրած կայմի կտոր մը: Ուրի վրայ կը կենար, բայց այնպիսի վիճակի մէջ կը գտնուէր որ եթէ Կարոյոս զինքը չբռնէր, անտարակոյս չէր կրնար հովին սաստիկութեան եւ ալեաց կատաղութեան դիմանալ:

Վերջապէս մակուկի ծով իջնալով, նա-ւապետը մէջը ցատքեց. նաւատորներուն մէկ մասն ալ ետեւէն գացին: Երբեք զեղբայրը կը կանչէր. բայց Կարոյոս տե-ղէն շարժելու ատեն չունեցած՝ սաստիկ հով մը մէկէն մակուկը հեռացուց:

Նոյն ժամանակը կայծակի մը սփռած լուսովը, Հեղինէն մակուկը գտնուած մար-դիկներուն մէջ նշմարեց զՎուստէն՝ Ան-նային եղբայրը: Մէկէն միտքը սոսկալի կասկած մ'եկաւ. բայց շուտ մ'ան ողոր-մելին մոռցաւ, երբ որ ուրիշ փայլակ մը ծովին երեսը նորէն լուսաւորելով՝ առ-ջեւը զարհուրելի տեսիլ մը բացաւ: Տե-սաւ որ մակուկը դառնալով՝ ծովուն տակը թաղուեցաւ: Մի միայն սաստիկ աղաղակ մը լուսեցաւ, եւ ետքը գերեզմանական լուսութիւն մը տիրեց:

Քիչ մը ատեն այնպէս կ'երեւար որ Կարոյոս բոլոր քաջասրտութիւնը կորսն-ցուցած ըլլայ: Յուսահատութեամբ ձե-ռուները դէպ ի մակուկին ընկղմած կող-մը տարածեց, զՀեղինէն թող տուաւ՝ դէպ ան կողմը վազեց, կրկին կրկին զեղբայրը կանչելով: Բայց ամենեւին պատասխան տուող չեղաւ:

Հեղինէն գետինն ինկած՝ աղօթք կ'ընէր, բայց չէ թէ իրեն համար, այլ ան դժբախ-տին համար՝ որուն, առանց մասնաւոր դի-տաւորութեան, աստուածային բարկու-թիւնը սպառնացած էր:

Կարոյոս պարապ տեղ խել մը ատեն պոռալէն ետքը՝ օրիորդին քովը դարձաւ, որն որ բոլոր զօրութեամբ պարան մը բռնած կեցած էր:

Հեղինէն, ըսաւ, միայն Աստուծմէ կրնանք օգնութիւն յուսալ. աղօթք ընենք: Օ-րիորդին քովը ծովը իջաւ եւ բարձր ձայ-նիւ քիչ մը աղօթք ընելէն ետքը, ոտք ե-լաւ, քովը գտնուող նաւատորներէն մէ-կուն գօտին առաւ, Հեղինէն մէջքէն փաթեց:

Նաւն արագութեամբ ցամաք կը մտե-նար, եւ կարծես թէ առանցքի մը վրայ կը դառնար: Պաշտոնակալը զօրիորդը փաթ-թած գօտւոյն ծայրը բռնած, առաւ զինքը նաւուն կողմ տարաւ, եւ անոր հետ մէկ-տեղ ալեաց մէջ նետուեցաւ:

ԳԼՈՒԽ Ի.

Երբ որ Հեղինէն խելքը գլուխը դա-լով, աշուրները բացաւ, ինք զինքն աղբա-տին խուցի մը մէջ, պղտիկ բայց բաւա-կան մաքուր անկողնոյ մը վրայ գտաւ: Մէկէն սկսաւ աշուրները չորս դին պտտ-ցնել, ուր եւ ինչ վիճակի մէջ եղածն իմանալու համար: Քիչ մը մտածելէն ե-տեւ՝ մէջը գտնուած նաւուն նաւաբեկու-

թիւնը միտքն ինկաւ: Կարծես թէ տա-կաւին ալեաց մեռնիւնն ու խղճուողներուն յուսահատական աղաղակը կը լսէր: Ուս-տի աշուրները նորէն գոցեց՝ իբր թէ ե-րեւակայութեան մէջ նկարուած հազարն տեսարանը չտեսնելու համար:

Այնպիսի այլալուծեան մէջ էր, որ դժուարաւ կրնար շունչ առնուլ, մինչեւ գրեթէ կենդանի ըլլալն իսկ չէր իմանար: Մէյ մ'ալ կամացուկ մը դրան բացուե-լուն ձայնը լսելով, գլուխը դարձուց, եւ հինգ վեց տարւան աղջիկ մը տեսաւ, որն որ զգուշութեամբ դէպ իրեն կու գար, մէկ ձեռքով՝ հողաթափները, մէկաւովն ալ պղտիկ աթոռ մը բռնած: Աղջիկը շունչը բռնելով՝ Հեղինէնին մօտեցաւ. աթոռն անկողնոյն քով դրաւ, եւ վրան ելելով՝ սկսաւ զարմացմամբ եւ հետաքրքրութեամբ օրիորդին կերպարանքը զննել:

Հեղինէն աղջիկը չվարցնելու համար՝ աշուրները գոցած էր. անոր համար եկողն աւելի համարձակութիւն առնելով, ձեռ-քը՝ գունատ այտերուն վրայ դրաւ: Տես-նելով որ աղագած է, սկսաւ միեւնոյն զգուշութեամբ ետ դառնալ: Բայց Հեղի-նէն կամացուկ մը գլուխը վեր վերցնելով, ցած ձայնիւ անոր ըսաւ. Ո՛ւր եմ. դուն ո՞վ ես, աղջիկս:

Աղջիկն ետեւը նայեցաւ, մեծ զարմանք ցուցուց. մէյ մ'ալ յանկարծ հողաթափ-ներն ու աթոռը գետինը ձգեց, վազելով խցէն դուրս ելաւ, բոլոր զօրութեամբ սկսաւ պոռալ: Մայր, մայր, գեղեցիկ տի-կինն արթնացաւ:

Իր մանկական ձայնին հնչիւնը կամաց կամաց հեռանալով, չլուելու սկսաւ: Իսկ Հեղինէն ձեռքը ձակատը դրած՝ կը ջանար խորհուրդները ժողովել, որ ուր ըլլալն ի-մանայ:

Քանի մը րոպէէն՝ դրան առջեւը բիրտ կերպարանք բարձրահասակ կին մ'երեւ-ցաւ, որն որ հոն կենալով՝ երկուսու-թեամբ մը զօրիորդը կը զննէր. կարծես թէ կը վախնար որ անկողնոյն մէջնը ճի-ւաղ մը չըլլայ: Բայց Հեղինէն երեսաց գոյնէն եւ աշուրներուն փայլունութենէն քաջալերուելով, իրեն մօտեցաւ. եւ ինչ-պէս ըլլալը հարցուց:

Ինք զինքն շատ գէշ կը զգամ, պա-տասխանեց Հեղինէն:

— Կրնայի՞ք յուսալ որ աւելի աղէկ ըլլաք:

— Ո՛հ, չէ:

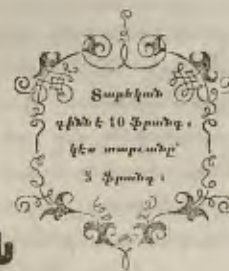
— Հիմայ ձեզի բան մը կը բերեմ, որ քիչ մը սփոփութիւն կու տայ: Մինչեւ որ գամ, թող Մաննիկը հոս մնայ:

Պղտիկ աղջիկը՝ որն որ խօսակցութեան ժամանակը դրան քով կը կենար, իր ա-նունը լսելուն պէս՝ մօտեցաւ. եւ սկսաւ իր հասակին սեպական եղող կարեկցու-թեամբ Հեղինէնին նայիլ: Բայց օրիորդն անոր ամենեւին միտ չէր դնէր:

Քիչ մը վերջը կինը զօրացուցիչ ըմպե-լիք մը բերաւ: Սակայն Հեղինէն նոյնը խմե-լէն ետքն ալ՝ զգալի աղէկութիւն մը չե-մացաւ, մանաւանդ թէ սարսուէ մը բրա-նուեցաւ, որուն հետ մէկտեղ մտաց ցն-րում ու գառանցանք ալ սկսաւ: Աս վե-ճակն ամբողջ երկու օր տեւեց:



ԵՐԽՈՒՄ

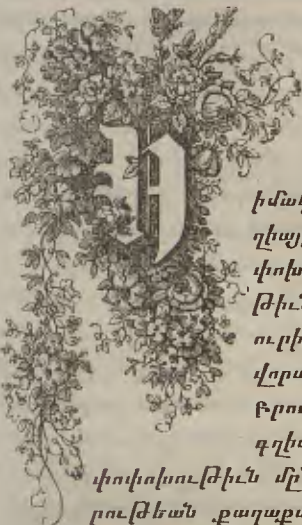


Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 22.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ



Դաղղիայի երեւելի քաղաքագետները՝ 1848ին վեր:

Իմակուան Նաբոլէոնեան Գաղղիայի մէջ պաշտօնէից փոփոխութիւնը՝ ան հետեւութիւնը չ'ունենար, զորն որ ուրիշ տէրութեանց մէջ սովորաբար կ'ունենայ: Աստորիա, Բրուսիա եւ մանաւանդ Անգղիա պաշտօնէից մէջ եղած փոփոխութիւն մը՝ շատ անգամ նաեւ տէրութեան քաղաքականութեան մէջ փոփոխութիւն մը յառաջ կը բերէ: Բայց Գաղղիա, ուր տէրութեան քաղաքականութիւնն աս կամ ան պաշտօնէին վրայ հիմնեալ չէ, պաշտօնէի մը վար առնուիլն ու տեղն ուրիշ մը դրուիլը, Գաղղիայի քաղաքականութեան կերպարանափոխ ըլլալուն անվերջ նշան չիկրնար համարուիլ: Գաղղիայի մէջ տիրող քաղաքական դրութիւն մը կայ, այսինքն է՝ վեհապետին հօր կամքը, կարծիքն ու քաղաքականութիւնը: Գաղղիայի հիմակուան կառավարութեան կերպը՝ միւս սահմանադրական կառավարութիւններէն ասով կը զանազանի, որ Գաղղիայի մէջ վեհապետն եւ ոչ թէ պաշտօնարանը ժողովրդեան պատասխանատու է:

Նաբոլէոն Գ. ինք զինքը չէ թէ միայն իբրեւ Աստուծոյ դրուած վեհապետ մը, այլ նաեւ բովանդակ Գաղղիայի ժողովրդեան հաւանութեամբն ընտրեալ կայսր մը կը համարի. եւ իրեն յանձնուած հրամանապետական (դիկտատորական) իշխանութիւնն ընդհանուր ժողովրդեան կամքին վրայ հաստատեալ կը վարէ, որն որ զինքը նախ աքսորքէն ետ կանչեց, ետքէն հասարակապետութեան դահերէց անուանեց եւ վերջապէս նաեւ կայսր ալ հրատարակեց: Կայսր ընտրուելէն ետքը, երբ որ Գաղղիայի հմուտ քաղաքագէտներուն մեծ մասն իրմէ ետ քաշուեցան, ինք չէր ըսողն որ, Ի հարկին՝ նաեւ առանձին ալ կը կառա-

վարեմ: Արդ նոյնը հիմայ ի գործ կը դնէ եւ իբրեւ բացարձակ իշխան՝ այլազգ ալ չիկրնար ընել:

Հիմակուան Գաղղիայի թէ ներքին ու թէ արտաքին քաղաքականութիւնը դարձնողները պաշտօնեաները չեն. իրենք միայն իրենց վեհապետին կամքը կատարողներն են. ուստի եւ իրենց պաշտօնը միայն անոր կամքն աղէկ գուշակելու վրայ կը կայանայ: Ով որ ասոր մէջ՝ աւելի ճարտար, եւ ընթացքն ըստ այնմ ուղղելու մէջ աւելի յաջողակ է, անիկայ կայսեր համակրութիւնն աւելի երկայն ժամանակ կը վայելէ. բայց առջեւը դրուած ճամբէն շեղելուն կամ կայսեր կամքը գուշակելու մէջ սխալմունք մ'ընելուն պէս, վախճանը յայտնի է. վար կ'առնուի եւ տեղն ուրիշ մէկը կը դրուի:

Այսպէս կ'երեւայ որ Պր. Թուլէլ կայսեր Հռոմայի եւ Իտալիայի նկատմամբ բռնած քաղաքականութիւնը չէ կրցեր աղէկ գուշակել կամ չէ ուղեր ճշգիւ անոր հետեւիլ, որով եւ պաշտօնէն ինկաւ ու տեղը Տրուէն տը Լիւի դրուեցաւ, որն որ կ'երեւայ որ հիմակուան պարագաներուն մէջ Նաբոլէոնին քաղաքականութեան ամենէն յարմար անձն ըլլայ: Եւ որովհետեւ Նաբոլէոն՝ Գաղղիայի կառավարութեան սանձը ձեռքն առած ատեն, նոյն Տրուէն տը Լիւի արտաքին գործոց պաշտօնը կը վարէր, անոր համար մեր Նաբոլէոնեան Գաղղիայի քաղաքագիտաց վրայ խօսելու սկիզբն իրմով կ'ընենք ու իրմով կը լմնցնենք:

ՏՐՈՒԷՆ ՏԸ ԼԻՒԻ 1805ին Նոյեմբերի 19ին Սէն-Է-Մառն նահանգին Մըլէօն քաղաքը ծնած է: Հարուստ ու ազնուական ընտանիքէ յառաջ եկած ըլլալը, եւ իր ընտանեաց Գաղղիայի մեծամեծաց հետ ունեցած խնամութիւնը, իրեն քաղաքական ընթացքին մէջ յառաջ երթալուն շատ օգնեցին: Իսկզբան փարիզի մէջ Մեծին Լուգովիկոսի համալսարանը մտաւ, ուր 1823ին ընդհանուր մրցութեան ժամանակ պատուոյ նշան առաւ. անկէ ետքը ինք զինքն իրաւագիտութեան տուաւ: Հարգուր կոմսն իր հայրենակիցը՝ 1830ին Սպանիա գացած ատեն՝ զինքն իբրեւ օգնական մէկտեղ տարաւ: Յամին 1833—36, այսինքն՝ Բեղդիայի խնդրոյն դժուարին ժամանակները, զինքն

իբրեւ դեսպանի քարտուղար Հասկ կը գտնենք: Ան-
կից քիչ մը ետքը իբրեւ գործակատար նորէն Մա-
տրիտ դարձաւ: Յամին 1840 արտաքին գործոց պաշ-
տօնարանին մէջ առեւտրական իրողութեանց վարիչ
եղաւ: Երկու տարի ետքը Սէն-Է-Մառն նահանգէն
երեսփոխան ընտրուեցաւ: Այսպէսով պաշտօնեայ
ըլլալէն զատ բան չէր մնար:

Բայց աս վախճանին հասնելու համար պէտք էր
Վիզլիին յաւիտենական դահլիճը կործանել. եւ նոյնը
կործանելու համար՝ հարկ էր անոր դիմադարձութիւն
ընել: Սակայն Տրուէն տը Լիւի տերութեան պաշ-
տօնի մէջ գտնուելով, չէր կրնար դահլիճը կործա-
նելու ջանք ընդնկերուն հետ յայտնապէս միանալ:
Այսու ամենայնիւ ինք իր ինքնակացութեան վրայ
վստահանալով, ասոր ձեռք զարնելու յանդէնեցաւ:
Ուստի եւ մէկ երկու խնդիրներու մէջ իր գլխաւորին
դէմ ելլելով, պաշտօնէն վար ձգուեցաւ: Պր. Վիզլի
վշտացած՝ իրեն բնական հեղինակաւ ոճովը հետեւեալ
երգիծաբանական խօսքն ըսաւ. Պաշտօնեայ կ'ուզէ
ըլլալ, ուր որ եւ ոչ աղէկ սատար է: Տրուէն տը
Լիւի ասոր վրէժն ետքէն առաւ, ամէն բանի մէջ
Վիզլիին հակառակորդ ելլելով, եւ նոյն ժամանակ
Գաղղիայի մէջ եղած նորոգութեանց խնջոյքներուն
մասնակից ըլլալով: Եւ երբ որ դիմադրականք կամ
կառավարութեան դէմ ըլլողները Փարիզի մէջ ալ
նոյնպիսի խնջոյք մը կատարել ուզեցին եւ կառավա-
րութիւնը բռնութեամբ արգելեց, Տրուէն տը Լիւի
ասոր վրայ շատ դժկամակեցաւ: Եւ թէպէտ իբրեւ
զգուշաւոր քաղաքագէտ՝ չէր կրնար խորհուրդ տալ
որ ան արգելքին դէմ խնջոյքը կատարուի. սակայն
դիմադրականաց՝ Վիզլիին դէմ պատգամաւորաց սե-
նեկին մէջ ներկայացուցած ամբաստանութեան թղթին
ինքն ալ ստորագրեց:

Փետրուարի յեղափոխութենէն ետքը՝ իբրեւ
Սէն-Է-Մառն նահանգին երեսփոխանը՝ երկու աղ-
գային ժողովներուն մէջ ալ նստաւ. եւ սահմանա-
դիր ժողովքը զինքն արտաքին գործոց մասնաժողո-
վոյն գահերէց ընտրեց: Ալ անկէ ետքը բարձրագոյն
քաղաքականութեան զբաղելու եւ գլխաւորաբար
մտադրութիւնն Եւրոպայի արեւելեան կողմը դարձը-
նելու ժամանակը հասած էր:

Աս դիտաւորութեամբ Տրուէն տը Լիւի Փարի-
զի Արեւելեան ընկերութեան անգամ եղաւ, ուր
արեւելքի վրայ ծանօթութիւն ունեցող անձինքներէ,
ինչպէս էին՝ Պր. Մորպուրկոյ, Ռէշիտ փաշային բա-
րեկամը, Պիլգոգ՝ Գաղղիայի Կոստանդնուպոլսոյ դես-
պանատան յառաջուն քարտուղարը, Վալլեան որն որ
տասուերկու տարի արեւելք պտըտած էր, իր ապա-
գայ վիճակին համար շատ օգտակար տեղեկութիւններ
ստացաւ:

Աս պատրաստութիւններով, 1848ին Գեկտեմբ-
բերի 20ին՝ նոր գահերէց ընտրուելէն ետքը՝ կաղ-
մուած պաշտօնարանին մէջ Տրուէն տը Լիւի արտա-

քին գործոց պաշտօնն ընդունեցաւ: Ալ անկէ ետեւ
իր վախճանին հասած էր. ալ միտքը դրաւ որ կրնայ
զԳաղղիա այնպէս կառավարել, ինչպէս երբեմն իր
ոստիը Վիզլի կառավարած էր: Շատ աշխատեցաւ, թէ
Աւստրիային Իտալիայի մէջ բռնած ընթացքին, թէ
Ռուսերուն Մաճառստան մտնելուն եւ թէ Հռոմ զօրք
խաւրուելուն նկատմամբ, ազգային ժողովքին՝ պաշ-
տօնէից դէմ ըրած յարձակմունքները մերժելու եւ տէ-
րութեան արտաքին քաղաքականութիւնը պաշտպա-
նելու համար: Հռոմ զօրք խաւրուելու որոշում ըլլալէն
յառաջ՝ Տրուէն տը Լիւի ազգային ժողովքին մէջ
ըսած էր որ՝ «Ես երբեք Գաղղիայի հասարակապե-
տութիւնը ետքէն կանգնուելու հասարակապետու-
թեանց պաշտպան կենալու պարտական պիտի չհա-
մարիմ: Պիտո. Թ. կրկին նկարագիր ունի, իբրեւ աշ-
խարհական իշխան Հռոմայ, եւ իբրեւ հոգեւոր գլուխ
եկեղեցւոյ: Ահա հոս է դժուարութիւնը:՝ Աշխար-
հական իշխանն իր թագը կորսնցընելու ըլլայ, ոչ
ոք կրնայ բան մը զրուցել. բայց քահանայապետը
պէտք է որ ազատ ըլլայ, եւ բովանդակ ուղղափառ
աշխարհքը կը պահանջէ որ նոյն աղաւթութիւնն ի-
րական ու յայտնադիման ըլլայ»:

Ուստի ըստ այսմ սկզբան՝ Ուտինոյ զօրապետը
բանակաւ մը Հռոմ խրկուեցաւ: Սակայն Ուտինոյին
Ապրիլի 30ին Հռոմի վրայ ըրած առաջին յարձակումն
անյաջող որ դնաց, Լեոնակողմեանք ասկէ առիթ
առնելով, եւ միանգամայն տեսնելով որ կառավա-
րութեան Հռոմ զօրք խաւրուելուն վախճանն իրենց
ունեցած դիտաւորութենէն տարբեր է, Մայիսի 7ին
ազգային ժողովքին մէջ արտաքոյ կարգի սաստկութեամբ
կառավարութեան Հռոմայ նկատմամբ բռնած քաղա-
քականութեան դէմ խօսեցան, եւ պաշտօնարանին
դէմ անվստահութեան քուէ տուին, առաջարկելով
որ կառավարութիւնը հոգ տանի եւ զգուշանայ որ
21փետրվարէքիւս խրկուած զօրքն ազգային ժողովոյն
որոշածէն ուրիշ բանի չգործածուի: Կառավարու-
թեան եւ պաշտօնէից կողմն եղողներուն բանը գէշ
էր, եթէ նոյն միջոցին սահմանադիր ժողովքը վեր-
ջին շունչը տալու վրայ չըլլար: Ուստի պաշտօնեայք
իրենց ընթացքը յառաջ տանելով, բաւական սեպե-
ցին բանեցուցած միջոցներին արտաքին երեւոյթներով
ծածկելու: ԶՊր. Լէսէբ, արտաքոյ կարգի դեսպա-
նութեամբ Հռոմ խաւրեցին՝ եղած որոշումներուն
կատարման վրայ հսկելու, եւ իբր թէ Հռոմայ հասա-
րակապետութեան ու Գաղղիայի զօրաց մէջ միջնորդ
ըլլալու համար: Պր. Լէսէբ Մայիսի 16ին Հռոմ
հասաւ, ու սկսաւ իրեն տրուած պաշտօնին համա-
ձայն գործելու ջանալ. բայց ամենեւին բան մը չկրցաւ
գլուխ հանել, որովհետեւ Ուտինոյ զօրապետն անոր
խօսքերուն միտ չդնելով, ամենայն ինչ իր գիտցա-
ծին պէս յառաջ տարաւ*:

Փետրուարի Լէսէբ, Գաղղիայի երեւելի քա-

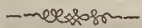
* Տես Եւրոպա Լրագիր 1849. Թիւ 23, 24:

ղաքագետներէն մէկը, 1805ին Նոյեմբերի 29ին Վերսալ ծնած է: Իբրեւ յայտնի քաղաքագետ ասկէ շատ ժամանակ յառաջ, զինքը Լիսապոն, Թուրին, Եդիպոս, Ռոդդէրտամ ու Պարսելոնա կը գտնենք: Գլխաւորաբար վերջին քաղաքին գնդակոծութեան ատենը (1842) ցուցուցած իմաստութեան համար, բոլոր տէրութեանց շքանշաններով կուրծքը զարդարուցաւ:

Փետրուարի յեղափոխութենէն ետքը հասարակապետութեան կողմնէ իբրեւ լիազօր դեսպան Մատրիս խաւրուեցաւ: Յամին 1849 Մայիսի 7էն ետքը, ինչպէս վերը յիշատակեցինք, կառավարութեան կողմնէ, իբրեւ արտաքին կարգի գործակալ Հռոմ գնաց: Ինք ազգային ժողովոյն ազատականներուն մտացը համաձայն սկսաւ եռապետներուն հետ բանակցիլ: Բայց Տրուէն տը Լիւի քիչ մը ետքը բոլոր ըրած գործերն անզօր հրատարակեց, եւ զինքն ետ կանչեց: Տէրութեան խորհուրդն ալ որոշեց որ իրեն տրուած հրահանգներուն սահմանն անցած եւ Գաղղիայի շահուն ու պատուոյն հակառակ գործած է:

Անկէ քանի մը տարի ետքը, Եդիպոսի Սայիս փաշայէն հրահրուելով՝ Պր. Լէսէք Աղեքսանդրիա գնաց, եւ հոն 1856էն վեր Սուէզի ջրանցքը բանալու համար գլխաւոր աշխատողներէն մէկն եղաւ: Բայց՝ ինչպէս յայտնի է՝ Անգղիա Սուէզի ջրանցքին բացուելուն հակառակ ըլլալով, Պր. Լէսէք Անգղիայի լրագիրներէն եւ գլխաւորաբար Լորտ Բալմորաքընէն շատ հակառակութիւն կրեց:

Պիտի շարունակուի:



ՎԵՐՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ

Խոսկիայի հատկութիւնը պատմութիւնը:

Ը.

Խոսկիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ս. Մ Ի Զ Ո Յ

1789—1815.

Հռոմայի տէրութեան մէջ, ուր Պիոս Զ. քահանայապետն իր խորին ծերութեան ատեն Խոսկիայի ամէն կողմերը հանդիպած անհաճոյ դէպքերուն լուրերն առնելով՝ իր օրերը տառապանք կ'անցընէր, մեծամեծ շփոթութեանց ու մեծ յեղափոխութեան նշանները քանի մը ատենէն ի վեր երեւնալու սկսած էին: Ամէն տեղերէն առաջ Անգլիայի մարդին կամ սահմանին (Marea) մէջ Այոթալպեան հասարակապետութեան զբաղւելն ու Գաղղիացոց ազդեցութեամբ յեղափոխութիւնը փրթալու ու իր նպատակին հասալ, ուր եւ նոր կառավարութիւն մը կազմուեցաւ, Անգլիայի հասարակապետութեան անուամբ: Հոնկից սկսան առավարականք յեղափոխութեան բռնցքները բոլոր Հռոմայի տէրութեան մէջ տարածել: Ասոնք ամէն դի ժողովրդոց մէջ ընդունելութիւն կը գտնէին, որովհետեւ ամէն կողմ տէրութեան դէմ տոգոհութիւն

նը սատակացած էր: Վերջապէս ամէն յեղափոխականը (1797. Գեկտ. 28.) միաբանած ժողովուրդն ու իրենց խորհուրդներն ի գործ դնելու առաջին փորձին ձեռք զարկին:

Նոյն (Գեկտ. 28) օրը յեղափոխականաց մեծ մասը զինեալ դիմեցին Գաղղիայի դեսպանին (Յովս. Պոնաբարդէին) պալատին մօտերը եւ սկսան իրենց ապստամբական խորհուրդները յայանել: Կառավարութիւնը շուտ մը դունդ մը զօրք խաւրեց ասոնք ցրուելու եւ գլխաւորները բռնելու համար. ասոնք նոյն ապստամբները ցրուած ատեննին՝ դեսպանին պալատէն գաղղիայի Տիւֆոյ դոքայեանին առաջնորդութեան տակ մեծ բազմութիւն մը ձեռուորին սուր դուրս վազեց ու պապական զօրքը չըջապատեց. եւ կ'ուզէր արգելալ որ յեղափոխութիւն ուղղ Գաղղիայի բարեկամները, ինչպէս նոյն իսկ Գաղղիայի պատմիչը կը գրեն, չարգելուն եւ չխտրեն: Քահանայապետին զօրքէն տասնապետ մը՝ քանի մը հեղաղեցութիւն ընելէն ետքը՝ իր հրացանը կը պարպէ ու Տիւֆոյ զօրապետը կը մեռցընէ: Ասոր վրայ թէ առջի ապստամբներն ու թէ պալատէն ելած բազմութիւնը կը յաղթուին ու կը ցրուին, ու ամէն բան կը լմննայ ու կը հանգարտի: Բայց Յովս. Պոնաբարդէ որուն քենուոյն (պաշտօն) հետ Տիւֆոյ նոյն օրերը պիտ'որ կարգուէր, եղածներուն վրայ սաստիկ զայրանալով, նոյն գիշերը Հռոմ թողուց ու Տոսկանայի երկիրը դնաց: Ասով Փարիզի վերակացուաց ժողովը պատրուակ դառաւ Գոլենդինոյի դաշինքը լուծուած սեպտեմբեր 17-էն անմիջապէս քահանայապետական կառավարութեան դէմ պատերազմ հրատարակել: Շուտ մը Խոսկիա գտնուող գաղղիական զօրաց Պերթիէ հրամանատարին հրաման խաւրեց որ Հռոմայի վրայ քալէ: Պերթիէ թէպէտ եւ սկսաւ Հռոմայի վրայ երթալ, բայց կամաց կամաց կը յառաջանար. չէր ուզէր ահաւոր թշնամոյ մը պէս Հռոմ մտնել: Վերջապէս (1798. Փետր. 10) իր զօրքովը քաղաքին քովերը հասաւ բանակեցաւ: Հռոմայի յեղափոխականը նոյն ատեն Գաղղիացոց օգնութեան ապաւինելով՝ ազատութեան ծառը կապիտոլինին վրայ տնկեցին ու վեց բզեշխներէ կազմուած առաջնորդական կառավարութիւն մը հաստատեցին, որուն առաջին գործն եղաւ Գաղղիայի զօրքը ներս հրաւիրել: Ասոր վրայ Պերթիէ իր զօրքովը (Փետր. 15.) յաղթանակաւ Հռոմ մտաւ ու յայտարարութիւն մը կարդաց, որով Հռոմացոց ազատութիւն կը խոստացուէր. սակայն ժողովրդեան մեծ մասը հասկնալով որ աս առեւ բեւոյթ ազատութեան տակ՝ Գաղղիացոց իշխանութիւնը կ'իմացուէր, իրենց լուծեամբն այն յայտարարութեան վրայ գոհ չըլլանին յայտնեցին: Ասոնց վախցածը շուտ օր չանցած եկաւ ելալ, որովհետեւ Պերթիէ նոյն իսկ առջի օրերը Հռոմ քաղաքին վրայ վեց միլիոն Փրանք, իսկ բոլոր Հռոմայի երկրին վրայ երեսուն միլիոն Փրանք պատերազմի ծախք կամ հարկ դրաւ, եւ որոշեց որ Հռոմայի նոր հասարակապետութիւնը Գաղղիացոց զօրաց պարէնն ու վեց հազար ձի տայ: Քիչ մը ետքը Գաղղիայի գործակալները սկսան Հռոմայի մէջ ըլլող

ամեն Անգղիացւոյ ու Գաղղիացի փախստականաց ինչքն ու ստացուածները ժողովել ու Գաղղիացի համար դրաւել: Կաւել բոլոր հասարակաց թանգարաններուն մէջ գրտնուած ճարտարարուեստ գործուածքները, ինչպէս նաեւ եկեղեցեաց գանձերը, իբրեւ պատերազմաւ առնուած յաղթանակներ, դրաւելին Փարիզ խաւրելու համար:

Հռոմայեցիք առ բռնական գործքերը տեսնելով, միանգամայն Գաղղիացի զօրքին ու զօրավարաց մէջ եղած գծաութիւնն իմանալով, երբ որ Պերթիէին տեղ Մասսենա զօրապետն ու քիչ մը ետքը Ցալմաներ եկաւ եւ Գաղղիացւոյ զօրքին մէկ մասն ալ Հռոմայէն Անգոնա փոխադրուած էր, նորէն ոտք ելան ու նոր խռովութիւններ հանեցին. բայց Գաղղիացի զօրապետները մէջերին միաբանելով՝ առ նոր խռովարարները ցրուեցին, զէնքերնին առին ու քաղաքը հանդարտեցուցին: Քանի մը շաբաթ ետքը (Մարտ 20.) Գաղղիայէն որոշուած գործաւ կանները Հռոմայի կամ քահանայապետական աշխարհական տէրութիւնը վերջացուած ու նոր Հռոմէական հասարակութիւնն մը հրատարակէին ետքը, նոյնին համար նոր սահմանադրութիւն մը հաստատեցին ու դուրս տուին: Աս սահմանադրութիւնը Հռոմայեցւոյ հին կարգերուն ու պաշտօնէից անուններուն համաձայն կը սահմանէր՝ 32 անդամներէ կազմուած ծերակոյտ մը՝ իբր օրէնսդիր իշխանութիւն, հինգ հիւպատներէ կամ բոլեշխներէ միացած գործադիր իշխանութիւն մը, եւ 72 անդամներէ կազմուած ցեղապետական (տրիբունական) իշխանութիւն կամ ատեան մը: Բայց առ ամէն իշխանութիւններուն տուած օրէնքները՝ Գաղղիացի Հռոմ նստող հրամանատարէն չհաստատուած՝ պիտի չկարենային գործադրուիլ:

Գաղղիացի զօրաց Հռոմ մօտեցած ատենը՝ ծերունի քահանայապետը Պիոս Զ. իր կարգինաշներովը վատիկանի պալատին մէջ գողուած՝ ահա գողու մէջ, բայց առաքելական հաստատութեամբ կը կենար: Գաղղիացիք Հռոմ մտնելէն ետքը՝ երբ որ Հռոմէական հասարակապետութիւն մը հաստատուելու խորհուրդն որոշուեցաւ, Գաղղիացւոյ գլխաւորները գացին իրմէ պահանջեցին որ իր աշխարհական իշխանութենէն հրաժարի: Իսկ քահանայապետն արիւթեամբ ու հաստատութեամբ պատասխանեց որ ինք չիկրնար այնպիսի բանէ մը հրաժարիլ՝ որ իրենը չէր, հապա առաքելական յաջորդութեան իրաւունքն էր, ուստի եւ իբրեւ աւանդ իր ձեռքը տրուած ըլլալով՝ իր ձեռքէն չէր կրնար հանուիլ: Ասոր վրայ զօրաց հրամանատարները հրամայեցին որ Պիոս Զ. գիշերանց վատիկանի պալատէն հանուի ու Տոսկանայի երկիրը խաւրուի: Հին Փլորենտիայի մօտ Կարթուսեան արեղայից մէկ վանքին մէջ ծերունի քահանայապետը քիչ մը ատեն խաղաղութեամբ բնակեցաւ: Բայց նոյն տեղւոյն իր երկրէն բաւական հեռու չըլլալն ու ամէն դիպք իր նկատմամբ ցուցուած կարեկցութիւնն ու բարեկամական զգածմունքը՝ Փարիզի վերակացուաց ժողովոյն կապածելի երեւալով, զէնքն Իտալիայէն դուրս հանել տուին ու հարաւային Գաղղիացի վալանս քաղա-

քը խաւրեցին: Կուզէին զինքը հոնից ալ հանել ու աւելի հեռու Տիփոն քաղաքը խաւրել կամ աքսորել, ինչու որ կը լսէին թէ վալանս ալ երբեմն ճամբորդները քահանայապետին այցելութիւն կ'ընէին ու զինքը կը մեծարէին. բայց (1799. Օգոս. 29.) խաղաղական մահ մը զոտրը ծերունին աշխարհքէս հանելով՝ կրելու նոր աղէտներէն ազատեց: Իր քովն եղած քանի մը արժէք ունեցող ստացուածքները, որոնք իրեն հաւատարիմ մնացող ծառաները պիտի ժառանգէին, կառավարութիւնն իբրեւ Գաղղիացւոյ ազգային ժառանգութիւնները յափշտակեց առաւ: Քահանայապետին մարմինը քանի մը ամիս անթաղ մնաց, մինչեւ Նաբոլէոն Պոնաբարդէ իբրեւ առաջին հիւպատոս կառավարութեան գլուխ ըլլալէն ետքը, (Պեկտ. 30.) նոյնը պատշաճ կերպով թաղելու հրաման տուաւ: — Կարգինալաց վիճակն ու բախտը քահանայապետին վիճակէն աւելի գէշ եղաւ. ասոնցմէ ոմանք նախ բանտարկուեցան, ետքը աքսորուեցան, ու կարգ. Պորժիա ցուկանաւ (galère) դատապարտուեցաւ: Գաղղիացի հասարակապետութիւնն իր կանգնած Հռոմէական նոր հասարակապետութեան ձեռքով առ ասոնց նման բռնաւորական գործքերը կաթողիկէ եկեղեցւոյն գլխոյն դէմ ու մայրաքաղաքին մէջ անարգել յառաջ վարած ատենը, ուրիշ կաթողիկէական տէրութիւններն ու ժողովուրդներն իրենց առանձնական տառապանքէն ու վախէն ընկճած, կամ ինչպէս իմաստուն պատմիչ մը կ'ըսէ, ժամանակին հոգիէն չփոթած, գրեթէ անտարբեր ու անհոգ կը կենային, եւ այսչափ անիւրաւութեանց ու անկարգութեանց դէմ զեկեղեցին ու անոր գլուխն ու պաշտօնեաները պաշտպանելու ըստ պատշաճի չէին աշխատեր:

ԱՌԵՐՏԲԱՆՆԵՐ

Բրիանն կամ Որիգ:

(Վերջ):

4. Հիւսիսային Անամի (Գունգինի) բրինձ: Աս երկիրը տարին երկու անգամ հունձք կու տայ ու գրեթէ քսան զանազան տեսակներ ունի, որոնցմէ շատերը 4 ամիս միայն կ'ուզեն կատարեալ հասունալու համար:

5. Փիլիպպեան կղզիներու բրինձ: Աս երկրին երեւելի բերքերէն մէկն է բրինձը, որն որ տեղացիներուն սովորական օրրատօրեայ կերակուրն է: Գուրս խաւրուած Գաբիոյ ըսուած բրինձը, ստորին տեսակներէն է: Ընտիր ձերմակը՝ տեղացիք կը սպառեն:

— Ափրիկէ ու Ափրիկէի վերաբերած կղզիները ուր երկրին կարծրութիւնն արգելք չըլլար, բրինձի մշակութիւնն ընդհանուր տարածուած է. սակայն միայն Մատակապարի բրինձն Եւրոպա կու գայ, որն որ ճաւայի բրինձի որպիսութիւնն ունի:

Գ. Եգիպտոսի կամ Աղեքսանդրիայի բրինձ: Աս բրինձը մեծ ու ձերմակ, առատ ալիւրով հատեր ունի, որոնք գրեթէ միշտ աղտոտ ու կտորտած կ'ըլլան: Ռա-

շիտի բրինձը՝ Տամիաթինէն աւելի զբուշութեամբ պատրաստուած ու մաքրուած ըլլալուն պատճառաւ, յարգի է։ Եգիպտոսէն Եւրոպա խաւրուած տարեկան բրինձի բերքը շուրջ 300,000 պարկ է։ Աս բրինձը գնելու ամենէն յարմար ժամանակը՝ Գեկտեմբերի մէջն է։ Եւրոպայուց յորեան ծեծելու գաւազանին գործածութիւնը՝ Եգիպտոսի մէջ անծանօթ է։ Հատերը յօղուններէն բաժնելու համար, հունձքը՝ կաւէ ու աղաւնոյ աղբէ շինուած ընդարձակ կալի մը վրայ կը զետեղեն, եւ անոնց վրայէն երկու գերանէ կաղմուած ցած կառքով (կամնաւապլով) կը դառնան, որուն վրայ գերաններուն շիտկութեամբ՝ երեք կարգ երկաթէ պղտիկ անիւներ կան։ Աս բրինձ զատելու կերպն արեւելք ընդհանուր տարածուած է։ Հատերը հասկերէն զատելէն ետքը՝ բացօդի մէջ կը տարածեն ու շատ անգամ կը դարձնեն, որպէս զի ըստ բաւականին չորնան. ետքը չորցած հատերն աղօրիք կը տանին փեճեկներն կամ կեղեւներն մէկդի առնելու համար։

Գ. Արեւելեան կամ Տաճկական բրինձը վերինին պէս կը մշակուի ու կեղեւը կը մաքրուի. հասարակօրէն կարմրեկ կ'ըլլայ ու աղտոտ։ Աս բրինձը մէջն շատ աղունեալուն, միանգամայն Խաւիայի ու Եգիպտոսի բրինձին պէս աղէկ չըլլալուն համար, եւրոպական առուտորի մէջ գուն ուրեք կը տեսնուի։ Ռումելիի եւ գլխաւորաբար Թաթար Բագարի ու Փիլիպպէի շրջանակներէն ելածը՝ Արեւելեան տեսակներուն մէջ ամենէն ընտիրն է։

Ե. Եւրոպական բրինձ։ Եւրոպայի մէջ առաւելապէս Վերին Խաւիայի Բոյ գետին գէպի երկայնութիւնն եղող Երկիրներուն ու Միլանի, Մանուայի, Վերոնայի դաշտերուն մէջ կը մշակուի. նմանապէս Բիէմնիգէի Վերչէլի, Ադէքսանդրիա, Գորգոնա ու Կոմարա քաղաքներուն քով գտնուած ջրաղէց տեղումներն ալ՝ ասոր մշակութիւնը շատ յառաջ գացած է։

1. Խաւալական բրինձ։ Աս բրինձը գեղեցիկ ճերմակ գոյնով հատեր ունի, որոնք շատ համով ու մնդաւոր են։ Արտոլինայի բրինձի չափ երկայն չեն, բայց անկէ աւելի հաստ ու կլոր են։ Շատ առատութեամբ Սպանիա, Գաղլիա, Հոլանտա, Գերմանիա ու Հելլեոստիա կը խաւրուին, հասարակօրէն մէկուկէս կենդինարնոց պարկերով։ Խաւալական բրինձը՝ հետեւեալ տեսակները կը բուսանալէ։ Նախ Ռադիլիանոյինը, որն որ ամենէն ընտիր տեսակն է, մեծահաստ, մաքուր ու ճերմակ գոյնով։ — Երկրորդ տեսակը Մանուայինն է, որն որ այնչափ ճերմակ ու մաքուր չէ։ — Երրորդը՝ Վերոնայինը, քիչ մը գեղնի զարնող հատերով։ — Չորրորդը Միլանինն է։ — Հինգերորդը Բիէմնիգէի ու Ռոմանիայի բրինձն է, որուն հատերը թէեւ կլոր ու լեցուն են, բայց հասարակօրէն քիչ մը աղտոտ կ'ըլլայ ու յատուկ սուր ճաշակ մը ունի։ — Վեցերորդ տեսակը Նեապոլոյինն է, որն որ արեւելեան բրինձի աղէկութիւնն ունի. հատերը կարմրեկ, աղտոտ ու պղտիկ են։ Նեապոլոյ այլեւայլ կողմերն ու Խաւիայի քանի մը տեղումները կը խաւրուին։ Նեապոլոյ մէջ, որովհետեւ բրինձի մշակութիւնն առողջութեան

վնասակար հետեւութիւններ ունի, տէրութեան մասնաւոր օրէնքով շատ ամփոփուած է, մինակ Գալապրիայի յորդառատ դաշտերուն ու Ապրուցցոյի լճին քով եղած երկիրներուն թոյլ տրուած է, ան ալ մարդաբնակ տեղերէն 2000 քայլ հեռու եւ կամ լեռնապատ տեղերը պիտի ըլլայ։

2. Սպանիայի բրինձ։ Աս տէրութեան Գաղալանիա ու Վալենցիա նահանգներուն մէջ, գլխաւորաբար ցած ծովեզերեայ տեղերը, բրինձի մշակութիւնը շատ յառաջացած է, թէպէտ եւ հիմայ Վալենցիայի մէջ՝ բնակչաց առողջութեան վնասելուն պատճառաւ՝ շատ ամփոփուած է։ Աս նահանգին բոլոր ծովեզերեայ ու առաւելապէս գետեզերեայ տեղերը՝ բրինձն արտաքոյ կարգի եռանդով կը մշակուի։ Հիմայ տարին 6,250 կենդինար կը բերէ, որն որ տէրութեան ամէն գաւառները կը խաւրուի։ Արտաքին տուրեւառի մէջ քիչ անգամ կը տեսնուի Սպանիայի բրինձը։ Ասոր հատերը փոքր են, աղտոտ ու բնական գեղնութիւն մը ունին. ոմանք կրաջրով կը լուան մաքրելու համար, որով բրինձն անհաճոյ հոտ ու ճաշակ մը կը ստանայ։

3. Փորթուկալի մէջ բրինձը քանի մը մօրային տեղեր ու Մոնտեկոյի եզերքը կը մշակուի, բայց բնակչաց չեքաւեր, որոնք Սպանիացոյ պէս շատ կը սիրեն, անոր համար պակասօրէն Պրադիլայէն, Արտոլինայէն ու Խաւիայէն կը լեցընեն։

4. Ռումաստանի Կաւկաս ու Խրքըմ գաւառներուն մէջ շատ ընտիր բրինձ կը մշակուի, որն որ իր հատերուն մեծութեամբն ու արտաքին երեւութովը, Խաւիայի բրինձին կը հաւասարի. հասարակօրէն աղով խառն կ'ըլլայ։ Աս բրինձին մեծ մասը Ռումաստան կը սպառուի։

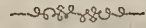
Հունգարիայի մէջ ալ ըստ բաւականին յառաջ գացած է բրինձի մշակութիւնը՝ տարեկան բերքն է 10,000 առուտորական քուռ։ Իսկ Գաղլիայի մէջ երկրին չորութեան պատճառաւ չէյաջողելը, անոր համար Եգիպտոսէն, Խաւիայէն ու Հիւսիսային Ամերիկայէն կը բերեն. միանգամայն գետնախնձորի ալիւրէ տեսակ մը արուեստական բրինձ կը շինեն։ Նմանապէս Գերմանիայի մէջ եղած փորձերն ալ չեն յաջողած։

— Լաւ ու ընտիր բրինձն ամբողջ ու լեցուն հատեր պիտի ունենայ, գեղեցիկ ճերմակ, թափանցիկ, պինդ, չոր եւ օտար մասունքներէ ազատ պիտի ըլլայ. վերջապէս բոլորած ու թթու հոտ պիտի չունենայ։ — Բրինձը չոր տեղ պիտի պահուի, վասն զի խոնաւ տեղ՝ որք կը գոյանայ։ Տեղափոխելու ատեն՝ եթէ կը թրջի, պէտք է չորցընել ու թացութենէն իրարու կպածները բաժնել։ Թէ որ փոշով խառն ըլլայ, եւ կամ վերջէն մէջը գոյանայ՝ պէտք է մաղէ անցընել։ — Բրինձը՝ այնչափ մածանող չըլլալով, հաց շինելու չեղար, բայց կերակրոյ յարմար է։

— Արեւելքի քանի մը կողմերը բրինձէն դարձնոյ նման ճաշակ ունեցող ըմպելի մը կը պատրաստեն, զորն որ Պօլա կ'անուանեն։ Իսկ ճենապտան, ճաբոն ու Ա-

րեւելեան Հնդկաստան բրինձէ դեղին գոյնով տեսակ մը գինի կը շինեն, որն որ սպանիական գինւոյն համն ունի: Տեղացիք ասոր Սաֆու կամ Սաֆ անուն կու տան, եւ իրենց սովորական ըմպելին է:

— Բրինձին յարդը գլխարկ շինելու կը գործածուի:



ՊԱՏՄԱՆԵՆ

Սրապիկնս վեշապոռնիքի քով:

(Վերջ):

Աս խօսքին վրայ գերին գլուխը վեր վերցուց. ականջին չէր կրնար հաւատալ՝ ակնկալութենէն դուրս իր վրայ այսպիսի գովութիւն մը լսելով: Սակայն ոչ ոք իրեն միտ կը դնէր:

Նկարն աւելի ճիշդ քննելով, շարունակեց Ռուպէնս, կը տեսնեմ որ աշակերտներէդ մէկուն գործքն է. սակայն ասիկայ նկարողն ով որ ըլլայ, հիմախուրճէ կրնայ ճարտար նկարիչ մը կոչուիլ. վասն զի աս նկարին մէջ ճարտարութիւն ու արուեստ կայ:

Ռուպէնսին ամէն մէկ խօսքը խեղճ գերւոյն սրտին բարբախտմը կը կրկնապատկէր:

Չեմ գիտեր, պատասխանեց Վելազգուէզ, պատկերը մէյ մը քննելով. ստուգիւ չեմ գիտեր թէ ով նկարած է. եւ ոչ ալ արուեստանոցին մէջ այսպիսի նկարի մը գտնուիլը գիտէի:

Անկէ ետքը չորս կողմն եղող աշակերտներուն նայելով, Պարմեններ, ըսաւ, աս նկարը ձեր մէջէն ով քաշած է:

Ոչ ոք պատասխան տուած էր, մէյ մ'ալ աչուր ներք գերւոյն պատահեցան: Խուան Բարեյա անմիջապէս ծռնկ իջաւ, եւ սաստիկ խռոված՝ Ես եմ, ըսաւ:

Վան Տիգ ստիպուեցաւ խեղճ մարդը բռնելու, որն որ առանց ուրիշ խօսք մ'ըսել կարենալու, սկսաւ լայ:

Ռուպէնս ու Վելազգուէզ զինքը վերցնելով՝ գրկեցին: Իսկ Փիլիպպոս Գ. գերւոյն մօտեցաւ, եւ իր թաղաւորական ձեռքն անոր թիկանց վրայ դնելով, Գեւզի պէս հանճար ունեցող մարդ մը, ըսաւ, չիկրնար գերի մնալ. գլուխը վեր վերցուր ու ազատ եղիւ: Տէրդ երկու հարիւր ոսկի կ'ընդունի իբրեւ փրկանք:

Ան երկու հարիւր ոսկիներն ալ քուկդ են, աւելցուց Վելազգուէզ: Ես արդէն բաւական մեծ շահ ըրած կ'ըլլամ, տեսնելով որ մինչեւ հիմայ գերիս եղողը՝ արուեստագէտ մըն է եղեր, եւ հիմայ բարեկամս կ'ըլլայ:

Ո՛հ, ես միշտ ձեր գերին կը մնամ, գոչեց Խուան Բարեյա, արտաքոյ կարգի շարժած: Այո, միշտ ձեր գերին կ'ուզեմ մնալ: Աս ըսելով՝ տիրոջն ոտուր ներք փաթթուեցաւ:

Ռուպէնս աս գէպքին վրայ վրձինն ու ներկերը ձեռքէն թող տուած էր, ըսելով որ Վելազգուէզին բաղձանքն երկրորդ օրը կը կատարէ: Ասոր վրայ երկու այցելուներն ելան գացին:

Երկրորդ օրը Ռուպէնս իր խոստման համաձայն՝

եկաւ ժամ մը Վելազգուէզին արուեստանոցը կեցաւ, եւ շքեղ ծրագիր մը թող տուաւ: Իրեն ծառայողն էր Խուան Բարեյա, որն որ ալ ազատի զգեստ հագած էր:

Գուցէ ընթերցողք գերւոյն սպագայ կենաց վրայ ալ տեղեկութիւն մ'ունենալ կ'ուզեն: Բարեյա երբեք չմոռցաւ Վելազգուէզին իրեն ցուցուցած բարեկամութիւնը, ամենեւին իրմէ բաժնուիլ չուզեց: Ամէն տեղ հետը մէկտեղ կ'երթար. ուստի եւ երկուքը մէկտեղ Հռոմ երթալով, նոյն քաղաքին հռչակաւոր Ս. Ղուկաս անուն համալսարանին անդամ գրուեցան:

Քիչ մը ետքը Վելազգուէզ փոխադրական հիւանդութենէ բռնուելով՝ մեռաւ (1660ին): Խուան իր բարերարին անկողնէն չհեռացաւ, բայց եթէ անոր աւմուսինը հոգալու համար, որն որ ութ օր ետքը միեւնոյն հիւանդութենէն մեռաւ: Անկէ ետեւ երախտագէտ գերին իր տիրոջն աղջկան քովը գնաց, որն որ քիչ մը յառաջ Մարգրիէզ տէլ Մազոյ անուամբ նկարչի մը հետ կարգուած էր:

Տիկին, ըսաւ, ձեզմէ զատ մարդ չունիմ: Զիս ձեր ծառայութեան առէք, եթէ չէք ուզեր որ մեռնիմ:

Եկուր, պատասխանեց Մազոյ, դուն ասիկէ ետքը մեր տան մէկ անդամս ես:

Այսպէսով Խուան Բարեյա ինք զինքը բոլորովին իր հին տիրոջն փեսային նուիրեց, զորն որ մահուանէ ազաւտեց իր կեանքը զոհելով: Վասն զի Մազոյ երգիծական պատկեր մը նկարելով, որն որ մինչեւ հիմայ Արանեուէզի պալատին մէջ կը տեսնուի, Մատրիտի իշխաններէն մէկը՝ որն որ անով ինք զինքը նախատուած կը համարէր, եւ ղեւնագործի մը ստակ տուաւ որ դաշոյնով մը զնկարիչը մեռցնէ: Խուան՝ որն որ միշտ անոր հետ մէկտեղ դուրս կ'ելէր, դաշոյնին առջեւը նետուեցաւ, ուսկից մահացու վէրք ընդունելով, մեռաւ (1670ին):

Մատրիտի պատկերաց ժողովածոյքը Խուան Բարեյային քանի մը շքեղ նկարները պահած է: Փարիզի թանգարանին Սպանիական մասին մէջ՝ իր նկարած երկու գեղեցիկ պատկերները կը տեսնուին, որոնցմէ մէկն է Իւլաբեր կանանց Գրիստոսի գերեզմանը դալը, իսկ երկրորդը՝ Թաղումն անուամբ վերը յիշուած նկարը: Իսկ Կոչումն Սրբոյն Մատթէի կոչուած նկարը՝ որն որ Խուան Բարեյային ամենէն ընտիր գործուածը կը համարուի, Մատրիտի արքունի պալատին մէջ կը պահուի:

Սրապիկնս աշակերտը:

Պիանարական նկարչութեան դպրոցին պարծանքը, իր գունաց շքեղութեան ու պէսպիսութեան մէջ անմասնելի նկարիչը՝ Ռուպէնս, շքեղ նկար մը լմնցուցած էր, որն որ մինչեւ հիմայ Փարիզի Լուվր պալատին մէջ կը պահուի: Նկարը կը ներկայացընէր զՔրիստոս խաչին վրայ, որուն տակը կը կենային Ս. Կոյսը, Ս. Զովհաննէս ու Մագդաղենացին: Արուեստաւորը հաղաւթաւ ճարտարութեամբ՝ աս տխուր հանգիստ ներկայ եղող ամէն մէկ անձին սեպհական ու պատշաճ զգածմունքը տուած էր: Պատկերին մեծ մասը կէս լու-

սաւորութեան մէջ էր. միայն Մագդաղենացին՝ որն որ նկարին բուն առջեւի կողմն էր, պայծառ լուսոյ մէջ կը գտնուէր: Կարծես թէ նկարին իր բոլոր ճարտարութիւնը նոյն անձին վրայ թափած էր. ոսկւոյ նման մազերը վայելուչ կերպով մը ուներուն վրայէն վար կ'երկնային:

Ռուպէնսին բաղմամբ աշակերտներն անհամբերութեամբ կը սպասէին, որ իրենց հրաման տրուի՝ աս հրաշալի գործքը տեսնելու: Ան օրը՝ որ իրենց բաղձաբեր պիտի կատարուէր, իրենցմէ ամենէն երիտասարդներէն մէկը, նկարն իր ընկերներէն յառաջ տեսնելու հետաքրքրութենէն մղուած, կէսօրէն յառաջ՝ երբ որ նկարիչը տունը չէր, ծածուկ արուեստանոցը կը մտնէ: Բայց տակաւին կէս մը ծրագրեալ նկարներուն մէջէն սպրդդելով անցած ատեն, նկարի մը կը քսուի: Աչքը կը վերցընէ. ինչ կը տեսնէ. փնտռած նկարը՝ որուն վրայ Ռուպէնս նոյն առտու գործած էր: Գոթախտ աշակերտը Մագդաղենացւոյն ունն ու թեւը բոլորովն աւրած էր: Աս տեսնելով, խեղճին վրայ սարսափ մը կը տիրէ. կը մտածէ որ արուեստանոցէն պիտի վռնտուի, բոլոր աշակերտներուն առջեւ խայտառակ պիտի ըլլայ, վառաց ասպարեզին մէջ յառաջ ելլալու համար իրեն օգնող վարպետին առաջնորդութենէն պիտի զրկուի:

Ինչ ընելէք չէր գիտեր. մէյ մ'ալ աշուրները չորս կողմը դարձնելով, կը տեսնէ որ ներկի պնակին վրայ Ռուպէնսին գործածած ներկերը կեցեր են. մէկէն զանկայ կը յափշտակէ, տակաւին թաց վրձիններն ալ ձեռքն առնելով, յուսահատական քաջասրտութեամբ մը՝ մէկ քանի րոպէի մէջ Մագդաղենացւոյն ունն ու թեւը նորէն կը նկարէ: Ետքը՝ առանց նկարածը քննելու, ամէն բան տեղը կը դնէ եւ ընկերներուն քովը կը դառնայ. բայց՝ ինչպէս կ'իմացուի՝ ամենեւին մէկու մը բան չ'ըսեր:

Քիչ մը ետքը Ռուպէնս տուն դառնալով, աշակերտներուն կ'ըսէ որ կրնան իրեն հետ արուեստանոցը

գալ: Ամենքը մեծ փափաքով ու հետաքրքրութեամբ իրենց վարպետին ետեւէն կը սկսին ելլալ. մէկը միւսն անցնել կ'ուզէ, որպէս զի նախ ինք կարող ըլլայ նկարը տեսնել: Միայն մեր հետաքրքիրն ամենէն ետեւ կը մնար, բոլոր մարմնովը դողդողալով: Ար մտածէր որ փախչի. բայց եթէ փախչելու ըլլար, ինք զինքը կը մատնէր, ուստի բոլոր քաջասրտութիւնն օգնութեան կանչելով, կեցաւ:

Աշակերտներն իրենց վարպետին ճարտար գործքին վրայ ապշեցան մնացին. Ռուպէնսին ներկայութենէն ակնածելով՝ ոչ ոք իր զգածմունքը յայտնելու կը համարձակէր: Արեւմտէն ինք Ռուպէնս զերենք խօսելու ստիպեց, պահանջելով որ ամէն մէկը նկարին որ մասն ամենէն աւելի հաւնիլը յայտնէ:

Մէկը Ս. Կուսին կերպարանքը հաւնեցաւ, ըսելով որ մայրական ցաւոյ զգածումն արտաքայ կարգի կենդանի եղանակաւ նկարուած է: Ուրիշ մէկը Բրիտտոսի վրայ տեսնուած աստուածային համակամութիւնն ամենէն աւելի զարմանալի համարեցաւ: Երրորդ մը նկարին ուրիշ մէկ մասը:

Իսկ Ռուպէնս զամենքը լսելէն ետեւ՝ Ես, ըսաւ, ամենէն վեր կը դասեմ Մագդաղենացին: Կարծեմ կենացս մէջ, այնպէս բարակ ու չքեղ բան նկարած չեմ, ինչպէս է Մագդաղենացւոյն ունն ու թեւը:

Աս խօսքին վրայ երիտասարդ նկարչին սրտին մէջ ուրախութեան կայծ մը ցոլացաւ: Գոթախտութեամբ ստիպուեցաւ աս անակնկալ յաջողութիւնը որտի մէջ ծածուկ պահէր. բայց ասով գոնէ կրցաւ իմանալ թէ ինչ աստիճանի բարձրութեան կրնայ հասնիլ: Ուստի անկէ ետեւ արտաքայ կարգի փութով սկսաւ գործել, եւ վերջէն իր վարպետին հաւասարեցաւ, քանի մը կտորներու մէջ զինքը նաեւ գերազանցեց: Աս երիտասարդին անունն էր՝ Անտոն Վան Տիգ:

ԲՐՈՏՈՅԱԼԵՊ

Ճ Ե Ղ Ի Ն Է

Երրորդ օրը նորէն ինք իրեն գալով, պատահած զարհուրելի դէպքերը յայտնապէս յիշեց. անոր համար ալ ինչ եղանակաւ նաւարկութեանէ աղատած ըլլալն աղջկան հարցուց:

Ես չեմ գիտեր, պատահանեց աղջիկը. բայց մայրս կը պատմէ:

Հեղինէ ետքէն նոյն հարցումը կ'նոջնալ ընելով, իմացաւ որ անիկայ նաւաբեկութեան օրը լսելով թէ նաւ մը ընկղմելու վտանգի մէջ է, շուտով ծովեզերը վազեր է, եւ արդէն ամէն բան լընցած ըլլալով, ծովուն ափունքը շատ մը խրդուած մարդիկներու գիւղերէն գտեր է:

Գուր ալ անոնց մէջն էին, արեւին, աւելցուց կ'ընէր. բայց մտադրութեամբ զննելով՝ տեսայ որ տակաւին կենդանու-

թեան նշաններ կու տար: Եւ թէպէտ ամէն մարդ կը պնդէր որ մեռած ըլլաք, ես զնեղ բաղկացս մէջ առի, հոս տունս բերի, աս անկողնոյն վրայ դրի, եւ աղէկ մը ծածկելով՝ բերանիդ տաք գինի լեցուցի: Բայց ամենայն ինչ պարսպ եղաւ. բոլոր գիշերն ամենեւին շարժում մը չըրիք: Այլ միտքս դնելով որ իրօք մեռած էք, կ'երթայի դժողովրդապետը բերելու, որ դայ զնեղ թաղէ՝ մէյ մ'ալ աս չարաճճի Մաննիկը զիս կանչեց:

Գիտնալու էք որ աս աղջիկը խիստ կամաւաշտ է, այնպէս որ նմանը քիչ կը դանուի: Թէպէտ շատ անգամ իրեն ապսպրած էի որ ձեր քովը չգայ. ի վերայ այս ամենայնի դռնէն դուրս ելլելուս պէս ուզէր է հետաքրքրութիւնը յագեցնել: Պզտիկ եղբայրն որորոցը դրեր, ձեր խուցն է եկեր՝ զնեղ տեսնելու: Ստուգիւ բախտը բաներ է, որ դուք արթննալով՝ հետը խօսեր էք. ապա թէ ոչ՝ ըրած անհնազանդութեան պատիժը կը կրէր:

Իսկ ընկերս, հարցուց Հեղինէ՝ այլալուութեամբ, ինչ եղաւ:

- Ընկերներդ:
- Այո, որովհետեւ երբ որ ծովը զիս ցամաք նետեց՝ առանձին չէի:
- Հապա, միս միտակ էիք:
- Քովս ամենեւին մարդ չկար:
- Ամենեւին: Ծովուն ափունքը քսանի չափ խրդուած նաւաստի տեսայ, բայց ձեզմէ շատ հեռու էին:
- Ուրեմն նաւաբեկութենէ աղատող ինձմէ ուրիշ մարդ չկայ:
- Չեմ կարծեր: Ծովն այնպէս պէտքեալ էր, որ ամենեւին նաւակ մը չէ համարձակեր դժբախտ նաւակոծեալներուն օգնութեան ելլալու. իսկ նաւը ցամաք չհասած՝ արդէն խորտակած է եղեր Բայց...
- Ուրեմն պաշտօնակալ մը չ'աղաւտեր, ընդմիջեց Հեղինէ՝ յուսահատական ձայնով մը:
- Կ'երեւայ որ չէ:

Հեղինէ աղաղակ մը արձակեց, եւ վրան այնպէս սաստիկ ջղաճգութիւն մ'եկաւ, որ կրնէր չ'ընալով խելքը գլուխը բերել եւ կարծելով որ մեռնելու վրայ է, շուտ մը

դրացիներուն վաղեց, օրիորդին նորէն հիւանդանարն իմացուց: Միանգամայն ըսաւ թէ կը կարծէ որ անիկայ նաւապետին եւ կամ նաւուն մեծ պաշտօնականներէն մէկուն ամուսինն ըլլայ:

Մեծատանց կամ բարձրաստիճան մարդիկներուն դժբախտութեան՝ հասարակօրէն ամէն մարդ գէթ դրսանց վշտակից կ'ըլլայ: Ուստի բոլոր դրացիները Հեղինէին քովը վաղեցին, սկսան ամէն միջոց ի գործ դնել խելքը վրան բերելու:

Բայց խեղճ օրիորդը միօրինակ կը մարեր եւ սաստիկ ջղաճգութեամբ կը տանջուէր: Հազիւ թէ ինք իրեն կու գար, մէյ մ'ալ յիշելով որ Վարդուս զինքն աղատելու համար կեանքը կորսնցնուցեր է, նորէն յառաջունան վիճակին մէջ կ'իյնար:

Վերջապէս կրած սաստիկ ցաւերէն զօրութիւնը կորսնցնելով, աչուրները գոցեց, եւ չորս կողմն եղողներուն տուած միտմարութիւնները չէր ուզեր ընդունիլ: Բայց քիչ մը ետքը հաւատքը դարձեալ զորացաւ, աղօթքն իրեն սրտի խաղաղութիւն չնորհեց: Աստուծոյ չնորհակալ եւ զաւ զինքը մահուան աղատելուն համար, եւ եւանդեամբ աղօթք ըրաւ իր մեծանձն բարեկամին համար՝ որն որ իր պատճառաւ ծովուն ալեացը զոհ եղած էր:

Միտքը հաստատուն դրած էր թէ Վարդուսին մահուան ինք պատճառ եղած է, որովհետեւ շատ անգամ Օրդանէն լսած էր որ անիկայ քաջ լողացող է. եւ որովհետեւ նաւը ծովեզերքէն այնչափ հեռու չէր, անոր համար կը մտածէր որ եթէ միւսակ ըլլար, դիւրաւ կրնար լողալով աղատիլ:

Ասանկով քանի մ'օր անցաւ, եւ Հեղինէ չէր համարձակեր Վարդուսին վրայ խօսք ընել կամ հարցնել թէ արդեօք մարմինը գտնուած է:

Օր մը որ դրացի կանանցմէ մէկը խուցն իրեն ընկերութիւն կ'ընէր, նաւաբեկեալներուն վրայ խօսք բացուելով, նոյն կինն իրեն ըսաւ թէ Նա մէկը տեսայ, որն որ եւ կաւ ծովեզերքն ինկաւ, ըստ ամենայնի ան տեղը՝ ուր քիչ մը ետքը ալիքները զենդ ալ նետեցին: Ան մարդը պաշտօնակալ մըն էր, ու ձեռքը գօտի մը կը բռնէր: Ջանացի խելքը գլուխը բերել. բայց շուտ մը տեսայ որ ալ երակը չկարներ. անոր համար թող տուի, որ երթամ՝ եթէ կարելի է՝ ուրիշ դժբախտներուն օգնութիւն ընեմ: Ետքէն լսեցի որ գեղին գեղալուծաւոր քններ ու տեսեր է որ պաշտօնակալը մեռած է. ուստի եւ մարմինը խրճիթ մը դնել տուեր է, որպէս զի հանկից գերեզմաննոց տարուի: Եւ որովհետեւ աս մարդուն արտաքին երեւոյթը կը ցուցնէր որ բարձրաստիճան մէկն ըլլայ, զինքն հասարակաց փոսին մէջ չթաղեցին, այլ առանձին գերեզման մը գրին, վրան ալ մեռած օրը նշանակեցին, որովհետեւ անունը չէին գիտեր:

Թէպէտ աս կնոջ խօսած պաշտօնակալը՝ Վարդուսէն զատ մէկն ալ կրնար ըլլալ. բայց նոյն պատմութիւնը լսելով՝ Հեղինէին երեւակայութիւնն այնչափ տաքցաւ, որ հաստատութեամբ միտքը դրաւ թէ անիկայ է: Նորէն քաջասրտութիւնը կորսնցնուց, եւ դարձեալ աչուրներէն

ժամերով արտասուաց վտակներ կ'իջեցնէր:

Այսչափ լացքն ինչ օգուտ ունի, ըսաւ վերջապէս՝ զինքը տունն առնող կինը, որն որ Մորոյ մայր կը կոչուէր: Թափած արցունքները չկիրնար ան մարդը կենդանացնել՝ որուն վրայ կ'ողբար: Ուստի ամենէն աղէկն ան է՝ որ միտմարութեամբ, եւ ողջ բարեկամներէն դէպ ի երկինք վերցուց: Գիշ մը ետքը հարցուց թէ կրնայ արդեօք ժողովրդապետին հետ խօսիլ:

Հեղինէն առանց պատասխան տալու՝ աչուրները դէպ ի երկինք վերցուց: Գիշ մը ետքը հարցուց թէ կրնայ արդեօք ժողովրդապետին հետ խօսիլ:

Ինչո՞ւ համար, պատասխանեց Մորոյ մայրը: Այնչափ հիւանդ չէր որ անոր օգնութեան կարօտութիւն ունենար: Չգացածնիդ՝ արտմութիւն մըն է, եւ ձեր հասկին մէջ գտնուողն այնպիսի բանէ չի մեռնիր:

Բայց դո՞նէ իր խօսակցութիւնը կրնայ զիս զօրացնել՝ արտմութիւն համբերութեամբ կրելու:

Ի՞նչ, դուք ալ կրնար անձամբ միտմարութեամբ բաց ասիլ՝ ժողովրդապետը մեռածները չկիրնար կենդանացնել:

Ասոր վրայ Հեղինէն շատ տրամեցաւ, որովհետեւ ժողովրդապետին հետ խօսիլ ուղեղուն նպատակը միայն միտմարութիւն ընդունել չէր, հապա միանգամայն իրեն աղաչել որ Պր. Ռիշարդոյին թուղթ գրէ, որովհետեւ իր սաստիկ տկարութեան պատճառաւ չէր կրնար անձամբ գրել: Աս բանն կնոջն ալ ըսաւ. բայց անիկայ խիստ բարկացաւ եւ այնպիսի կերպով մ'երեսը նայեցաւ, որով կը ցուցնէր թէ պէտք է որ իրեն հնազանդի:

Եթէ մեռած ըլլայիք, ըսաւ խօսքը լինցնելով, զինքը կը կանչէի որ դայ զենդ թաղէ. եթէ մեռնելու մօտ ըլլայիք, դարձեալ կը կանչէի, որովհետեւ ձեր հոգւոյն կորստեան պատճառ չէի ուզեր ըլլալ: Բայց որովհետեւ աս վիճակներէն մէկուն մէջ չէր գտնուիր, սպասեցէք մինչեւ որ դուք անձամբ կարող ըլլաք անոր տունն երթալ՝ հետը խօսակցել:

Հեղինէն պարապ տեղ կը ջանար իմանալ թէ ինչ պատճառի համար կինն իր բարձրաստիճան կատարման դէմ կը դնէ: Չկրնալով համանական բան մը գտնել, լռեց եւ հանգարտեցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ա

Նաւաբեկութենէն ութ օր ետքը Հեղինէն բաւական զօրացած ըլլալով, անկողնէն ելաւ, թիկնաթուի մը վրայ նստաւ, զորն որ դրացիներէն մէկը խրկած էր: Մանկիկ ալ ցած աթոռով մը քովը նստած՝ տղայական անկեղծութեամբ ու սիրալիր աչուրներով անոր գունատ երեսները կը նայէր:

Օրիորդն աս աղջկան իրեն ցուցցած սիրոյ նշանները տեսնելով, ձեռքն անոր երկնցուց ու ըսաւ. Աղէկ ու սիրուն աղջիկ մըն ես դու:

Մանկիկ աս խօսքին վրայ՝ իրեն աւելի մօտեցաւ, եւ մեծ ուրախութիւն ցուցուց:

Քանի՞ եղբայր ու քոյր ունիս, շարու-

նակեց Հեղինէ՛ն՝ անոր մաղերուն խոսակցութեամբ խաղալով:

Մինակ մէկ պզտիկ եղբայր ունիմ, տիկին:

Ան տղան չէ՞, զորն որ շատ անգամ մօրդ գիրկը տեսայ:

Մօրս՝ մայրս հոս չէ:

Կը կարծէի որ Մորոյ տիկինը մայրդ է:

Չէ, Մորոյ տիկինը դայեակա է. Բայց լեզու ելելէս վեր՝ զինքը միշտ մայր կը կանչեմ: Իսկ բուն մայրս՝ ալ Գաղղիա չէ. եւ չեմ գիտեր թէ երբ պիտի կարենամ զինքը տեսնել:

Հայրդ ալ ողջ է:

Հրամար էք, բայց երկայն ժամանակ կայ՝ որ զմեզ տեսնելու եկած չէ:

Իսեղճ աղջիկ. այսպիսի մատաղ հասակի մէջ ծնողացմէ բաժնուած ապրիլը դժուար բան է. Բայց չեմ կարծեր որ իրենց հեռաւորութիւնը քեզի այնչափ վիշտ պատճառէ, որովհետեւ դայեակդ ինծի աղէկ կին մը կ'երեսայ. դուք ալ ի հարկէ զինքը շատ կը սիրես:

Աղջկը տխրութեամբ մը գլուխը շարժեց:

Ինծի բրած բարեբը երբեք չեմ մոռնար, շարունակեց Հեղինէ՛ն՝ աղջկան բրած շարժումը չտեսնելու զօրանելով: Միշտ պիտի յիշեմ՝ որ ինք զիս տունը բերեր ու խնամեր է, երբ որ ամէնքը մեռած կը համարին եղբր: Ինք որ չըլլար, ես ծովեզերքը մեռած կ'ըլլայի:

Չէ, գոյեց Մանիկ սաստկութեամբ. հոն ուրիշներ ալ կային, որոնք կ'ընէին թէ ողջ էք. բայց Մորոյ մայրն անոնց ըսաւ որ ինք զենդ հոս պիտի բերէ. եւ որովհետեւ ամէն մարդ իմէ կը վստիսայ, մէկը չկրցաւ դէմ կենալ:

Բայց ինչո՞ւ համար զիս խնամել ուզեց:

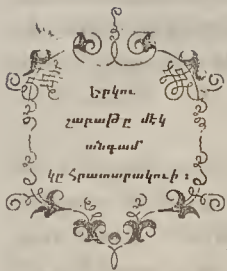
Որովհետեւ կ'ըսէր թէ դուք հարուստ մէկը կ'երեսաք, եւ կը ըստայ որ աղէկ վարձք կրնայ ընդունիլ: Եթէ հարուստ տիկին մը չըլլար, հոգս էր որ տունս բերէի, ըսաւ Մորոյ մայրը:

Մանիկ աս խօսքերն այնպիսի անկեղծութեամբ մը կը զրուցէր, որ Հեղինէն չէր կրնար չհաւատալ: Իսկ աղջկը կարծելով որ ասոնք պատմելը խիստ աղէկ բան մ'ըլլայ, զուարթ դէմքով խցէն դուրս ելաւ, գնաց դայեկին պատրաստած արգանակը բերաւ:

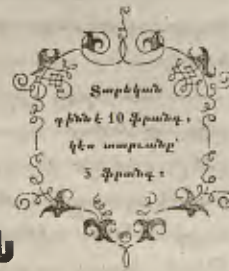
Երբ որ նորէն տեղը նստեցաւ, Հեղինէն խօսքը յառաջ տանելով, Գուն ինծի այնպիսի բաներ պատմեցիր, ըսաւ, զորոնք աւելի աղէկ կ'ընէի՝ եթէ ծածուկ պահէիր: Եւ որովհետեւ դայեակդ կրնայ որդողիլ, եթէ իմանայ որ հետո իր վրայ կը խօսիս, նայէ որ ասկէ վերջը իր խօսքերը չկրկնես:

Ալ ասկէ վերջը չեմ ըսեր: Բայց չեմ գիտեր թէ ինչ պատճառի համար Մորոյ մայրը կրնայ որդողիլ ան խօսքերը խեղ պատմելու վրայ, զորոնք ինք բերնովն իր բարեկամներուն կը պատմէ:

Հեղինէն չկրցաւ ժպտը բռնել: Արգանակը խմելէն ետքը՝ Մանիկին ըսաւ որ երթայ իրեն համար Մորոյ մօրմէն թուղթ ու գրիչ բերէ, որպէս զի Նիմ իր բարեկամներուն նամակ գրէ:



ԵՐԽՈՒՄ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 23.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ



Դադողիայի երեւելի քա-
ղաքագետները՝ 1848ին
վեր:

(Հարաւակոնիւն:)

րուէն տը Լիւի՞Պր. Լէսէ-
բին Հոռոմէն ետ կանչուե-
լէն քիչ մը ետքը՝ ար-
տաքին գործոց պաշտօնէն հրաժարե-
ցաւ, եւ 1849ին Յունիսի 4ին Լոնտոն
դեսպան գնաց: Իր տեղն արտաքին
գործոց պաշտօնեայ եղաւ,

ԱԼԵՔՍ ԿԱՐՈԼՈՍ ՀԵՆՐԻԿՈՍ ԳԼԻ-
ԲԷԼ ԴՈԳՈՒԻԼ, որն որ ծնած է 1805ին Յունիսի 29ին,
Սէն-Է-Օաղ նահանգին վէրնէյլ քաղաքը: Մօրը
կողմանէ՝ Լուդովիկոս Ժ.Ջ.ին հռչակաւոր Մալէրպ
պաշտօնէին ու պաշտպանչին ցեղէն է: Ինքն ալ նոյն-
պէս իսկզբան իրաւագիտութեան ետեւէ եղաւ, եւ
1826ին՝ վէրսայլի մէջ դատաստանարանի անդամ, չորս
տարի ետքն՝ ալ դատաւորի օգնական եղաւ: Հետեւ-
եալ տարին տէրութիւնն իրեն յանձնեց որ իր կուս-
տաւ Պոմոն բարեկամին ու յառաջուն պաշտօնա-
կցին հետ Միաբանեալ նահանգաց բանտարկութեան
գրութիւնը քննէ: Աս վախճանիս համար դէպ ի Ա-
մերիկա ըրած ճամբորդութեան արգիւնքներէն մէկն
եղաւ Ռաֆայէլ-Բիւն յԱֆրէկա անուամբ հրատարա-
կած հռչակաւոր գիրքը, որուն համար Պր. Դոգուիլ
1836ին շքանշան ընդունեցաւ, 1837ին Լարոմիկերի
տեղ՝ բարոյական-քաղաքական գիտութեանց ճեմա-
րանին անդամ ընտրուեցաւ. եւ վերջապէս 1841ին
Գաղղիայի ճեմարանը զինքն իրեն քառասուն ան-
դամներէն մէկն ըրաւ: 1839էն մինչեւ 1848՝ իբրեւ
Մանչ նահանգին երեսփոխանը նստաւ պատգամաւո-
րաց սենեկին մէջ, ուր 1848ին Յունուարին բեմէն սկսաւ
ըսել որ Մեծ յեղափոխութիւն մը մօտ է: Ինչպէս
որ իրօք ալ քիչ մը ետքը Փետրուարի յեղափոխու-
թիւնը փրկաւ, որ ժամանակ դարձեալ Մանչ նա-
հանգին կողմանէ սահմանադիր ժողովքին անդամ

ընտրուեցաւ: Քիչ մը ետքը երբ որ Պրիւսէի մէջ
Խալիպի խաղաղութեան համար դեսպանաժողով մը
գումարուելու վրայ խօսք կ'ըլլար, Գաւենեագ ղո-
րապետը զՊր. Դոգուիլ իբրեւ Գաղղիայի ներկայա-
ցուցիչ որոշեց: Օրէնսդիր ժողովքին անդամ ըն-
տրուելէն ետքը, 1849ին Յունիսի 3ին արտաքին գոր-
ծոց պաշտօնն ընդունեցաւ, զորն որ մինչեւ Հոկտեմ-
բեր յաջորդութեամբ վարեց: Սակայն նոյն միջոցին
գահերէց իշխանին անձնական քաղաքականութիւնը
մեջտեղն ելլելով, Պր. Դոգուիլ անոր հետ աւրուե-
ցաւ, թէպէտ եւ սահմանադրութիւնը քննութեան
տակ ձգելու խնդրոյն մէջ անոր կողմն ելաւ: Ետքն
1851ին Դեկտեմբերի 2ին գահերէց իշխանին աղագային
ժողովքը բռնութեամբ լուծելուն դէմ բողոքեց, ու-
րուն համար ալ բռնուեցաւ ու բանտարկուեցաւ:
Բայց քիչ մը ետքն ազատելով, քաղաքական գործ-
քերէն բոլորովին ետ քաշուեցաւ, եւ առանձնական
կեանք վարեց մինչեւ 1859, որ տարւոյն Ապրիլի 16ին
մեռաւ:

Պր. Լէսէբին ետ կանչուելէն ետքը՝ Հռոմ
գործակալ խաւրուած էր Պր. Գորսէլ. բայց քիչ մը
ետքը ան ալ ետ կանչուելով, տեղը Հռոմ գնաց Պր.
Ռենշալ նոյն ժամանակուան Նէապոլսոյ դեսպանը:

ԱՓՈՏՈՍ ՏԸ ՌԵՆՍԱԼ 1813ին Օգոստոսի 1ին
Փարիզ ծնած է: Տասնութ տարեկան եղած ատեն՝
Սպանիայի դեսպանատան մէջ էր, եւ 1836ին արտա-
քին գործոց պաշտօնարանին մէջ ծանրակշիւ պաշտօն
մ'ընդունեցաւ: Մոլէի դահլճին կործանելէն ետքը,
իբրեւ դեսպանատան առաջին քարտուղար՝ Հռոմ
գնաց, անկէջ ալ Բեդրոպուրկ խաւրուեցաւ, ուր
1844—1847 նոյն ժամանակուան բուն Գաղղիայի
դեսպան Պր. Պարանդին հեռաւորութեան ատենը,
ինք անոր գործքերը կը կատարէր: Յամի 1848 Յու-
նիսի 29ին իբրեւ դեսպան Նէապոլիս գնաց, ուր ա-
մենայն զօրութեամբ Սիկիլիացւոց ապստամբութիւնը
դադրեցնելու ջանաց: Անկէջ կայեղա քահանայա-
պետին քովն եկաւ, եւ զինքը Գաղղիայի տէրութեան
Հռոմայ նկատմամբ ունեցած դիտաւորութեանց վրայ
ապահովեց: Նոյն տարւոյն Յունիսի 3ին Պր. Ռեն-
շալ Գաղղիացւոց զօրքին հետ Հռոմ մտաւ, որմէ

ետքը Բաճանայապետին քով իրական դեսպան եղաւ:

Գաճերէց իշխանը 1849ին Հոկտեմբերի 31ին ՂՊՐ. Ռենկալ արտաքին գործոց պաշտօնեայ ուղեց ընել, սակայն ինք յանձն չառնելով, նորէն դեսպանական պաշտօնին մէջ մնաց: Անկէ քանի մը տարի ետքը (1856) Եկեղեցւոյ տէրութեան սահմանադրութեան վրայ գրուածք մը հրատարակեց, որն որ բոլոր Եւրոպայի մէջ մեծ ընդունելութիւն գտաւ: Վերջապէս 1857ին երկրորդ անգամ իբրեւ դեսպան Բեդրոպուրկ գնաց, որ ժամանակ նաեւ երկու կայսերաց Սղուդկարդ ըրած տեսութեան ներկայ գտնուեցաւ: Հետեւեալ տարին Փետրուարին Փարիզի մէջ վախճանեցաւ:

Յամի 1849 Հոկտեմբեր 31ին կը սկսի Գաղղիայի մէջ Նաբոլէոնի անձնական քաղաքականութիւնը: Այլ անկէ ետքը Հռոմայ խնդիրը մինչեւ 1853 կղզեացեալ մնաց, արտաքին գործոց պաշտօնը լոկ պատուանուն մ'եղաւ: Գաճերէց իշխանը վերջիշեալ օրը աղբային ժողովոյն մէջ նշանաւոր խօսք մը կարդացուց, որուն իմաստն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Լուդովիկոս Ժ.Գ.ին ան խօսքը թէ Տէրութիւնը ես եմ: Նոյն խօսքին մէջ կը զրուցէ որ իր գաճերէց ընտրուելն աղէկ հասկըցուած չէ. Նաբոլէոն անունը միայն ամբողջ քաղաքային դրութիւն մը կը բովանդակէ:

Նոյն ատեն պաշտօնէից հին դաճիճը լուծուելով, անոր տեղ նոր դաճիճ մը կազմուեցաւ, որն որ հետեւեալ անձինքներէ կը բաղկանար. Լահիդ զօրապետը (արտաքին գործոց), Ռուէ (արդարութեան), Տ'Օբուլ զօրապետը (պատերազմի), Փերդինանդ Պարոյ (ներքին գործոց), Աշիլ Գուլտ (ելեւմտից), Բարիէօ (ուսման հւ կրօնի), Ռումէն Տէֆոսէ (ծովային զօրութեան):

ՅՈՎԱՆՆԵՍ ԷՌԵՆՍ ՏԻԻԴՈՍ ԴԵՐԱԿՈՄՍ ԼԱԶԻԴ զօրապետը, 1789ին Դեկտեմբերի 5ին Հոգ-Կարոն նահանգին Պէսսիէր քաղաքը ծնած է: Քսան տարեկան եղած ատեն բազմարուեստեան գպրոցէն ելաւ եւ իբրեւ տեղակալ Սպանիա գնաց: Գատիքսի, Վիդգորիայի, Բամբուլոնայի, Պիտասոպի ճակատներուն ու Պայոն քաղաքին պաշարման մասնակից եղաւ, եւ իբրեւ հարկւրապետ Գաղղիա դարձաւ: Յամի 1823ին Սպանիա գացող բանակին մէջ գնդապետ էր, 1828ին Մորէա, 1830ին Ալճէրի գնաց: Յուլիսի յեղափոխութենէն ետքը՝ երկրորդ անգամ Ալճէրի խրկուեցաւ, ուր Մուղաիայի ու Մէտէա հի ճակատներուն մէջ ցուցուցած քաջութեանց համար՝ 1840ին Յունիսի 21ին զօրապետի տեղակալ անուանուեցաւ: Անկէ ետքը մինչեւ 1848 թնդանօթաձիգ զօրաց մասնա-ժողովոյն գաճերէց էր. իսկ նոյն միջոցին փրթած Փետրուարի յեղափոխութեան ատեն պաշտօն չընդունելով, Պոնաբարդեանց կողմն անցաւ: Ասոր վարձքն

ան եղաւ, որ առանց պատգամաւորաց սենեկին մէջ մանելու, 1849ին Հոկտեմբեր 31ին արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ, որ պաշտօնին մէջ մինչեւ 1851 Յունուար 9 մնաց:

ՊՐ. Լահիդին արտաքին գործոց պաշտօնն ընդունելէն քիչ մը ետքը՝ 1850ին գարնան անգղիական-յունական խնդիրը մէջտեղն ելաւ: Լորտ Բալմերսդըն Յունաց տէրութենէն ՊՐ. Բաշիֆիդիին տան ու վաճառքներուն եւ Անգղիայի տէրութեան եղած քանի մը ուրիշ վնասներուն համար հատուցում պահանջեց: Երբ որ Յունաց կառավարութիւնն աս պահանջմունքները կատարելու դանդաղեցաւ, Լորտ Բալմերսդըն Յունաստանի կողմերը քսան նաւ խրկեց, եւ բոլոր Յունաստանի ծովեզերքը պաշարման վիճակի մէջ խոթեց: Հաւանական կ'երեւայ որ Լորտ Բալմերսդընին աս ըրածը՝ Բորդուկալցի Հրէին քանի մը կոտորած սկաւառակներուն համար չէր, հապա անոր համար որ կարելի եղածին չափ Կոստանդնուպոլսոյ մօտ գտնուիլ կ'ուզէր, ուր իր սուր քթովը շփոթութեան մը հոտը կ'առնուր: ՊՐ. Լահիդ նոյն ժամանակ Լոնտոնի դեսպան եղող Տրուէն տը Լիւիին ձեռքովը միջամտութիւն ըրաւ: Լորտ Բալմերսդըն արտաքուստ միջամտութիւնն ընդունիլ ձեւացուց, բայց մէկալ կողմանէ Աթէնք կեցող ՊՐ. Ուայդ Անգղիական դեսպանին գրեց որ պահանջմունքները բռնութեամբ կատարել տայ: Գաճերէց իշխանն Անգղիայի աս խարդախութիւնն իմանալով, զՏրուէն տը Լիւի ետ կանչել տուաւ, ըսելով որ աս յարաբերութեանց մէջ Գաղղիայի դեսպանին Լոնտոն կենալը հասարակապետութեան պատուոյն համաձայն չէ:

Նոյն միջոցին Գաղղիայի արեւելեան կողմն ալ խռովութեան մէջ էր: Գերմանիա՝ Աւստրիայի ու Բրուսիայի իրարու հետ ունեցած ոսոխութեան պատճառաւ՝ մեծ երկպառակութեան մէջ էր: ՊՐ. Լահիդ անմիջապէս 40,000 պահակապան զօրք զէնքի կանչեց, զորոնք Գերմանիայի կողմն եղող ամրոցներուն ու բերդերուն մէջ բաժնեց: Շլեզուիկ-Հոլզայնի խնդրին մէջ՝ Գաղղիա Տանիմարգայի կողմը բռնեց, ըսելով թէ չիկրնար տանիլ որ իր հին դաշնակցին Տանիմարգային անկախութեան ձեռք գպցուի: Քիչ մը ետքը Գերմանիայի միութեան խնդիրը մէջտեղն ելաւ, եւ Աւստրիա ու Բրուսիա իրենց ունեցած օտար երկիրները գերմանական դաշնակցութեան մէջ խութել ուզեցին: Սակայն Գաղղիա Անգղիայի հետ միաբանած՝ աս եօթմասուն միլիոնեան գերմանական տէրութեան դէմ բողոքեցին: Նոյն ժամանակ աս խնդրոյն վրայ յիշատակադիր մ'ալ ելաւ, որն որ աղբու խօսքերով կը բողոքէ աս Հսկային դէմ, որն որ Իտալիայի ու Ռենոսի վրայ կրնայ սաստիկ ճնշում պատճառել: Աս գրուածքին հեղինակն է՝ նոյն ժամանակ Վիեննա կեցող Գաղղիայի ՊՐ. տը Լագուր դեսպանը:

Պէտէ Զարոնեան:

ՎԵՐՄԵՐԱԳՐԱԿԱՆ

Խոսակցայի համաձայնության համաձայնությունը:

Ը.

Խոսակցայի մեջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխությունն ա-

տենեն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. Մ Ի Ջ Ո Յ

1789—1815.

Խոսակցայի, առանձինն Հռովմայի տերութեան ի-
րերն առ հանգամանքի մէջ եղած առեւն, Գաղղիացիք Ն.
Պոնաբարգէին հրամանատարութեան տակ (1798. Մայ.
19.) դէպ Արեւելք ու մանաւորապէս Եգիպտոս իրենց
հռչակաւոր արշաւանքը սկսան: Աստուծոյ Եւրոպայի մեծ
ու պղծիկ տերութիւններուն շատը Գաղղիացւոց այսչափ
տարածութիւնն ու ամէն դի հանած շփոթութիւններէն
շարժելով, իրարու հետ նոր (երկրորդ) գաղնակցութիւն
մը ըրին, այսինքն (1798 Հոկտ. — 1799. Յունու. 21.)
Ռուսիա, բարձրագոյն դուռը, Անգղիա, Աւստրիա, Բոր-
դուկալ ու Խոսակցայի տերութիւններէն Նէապոլիս, Գաղ-
ղիական հասարակապետութեան դէմ միացեալ զօրու-
թեամբ պատերազմելու դաշինք գրին: Նէապոլիս կամ
երկու Սիկիլիայի տերութիւնը՝ ինչպէս յառաջ ըսինք,
Գաղղիայի հետ (1796ին) ակամայ ու ժամանակին պա-
րագաներէն ստիպած՝ բարեկամութեան դաշն դրած էր:
Բայց քիչ մը ետքը, առաւելապէս Գաղղիացւոց զենքե-
րուն եւ իշխանութեան բոլոր Խոսակցայի մէջ զօրանալն ու
Հռովմական հասարակապետութեան հաստատուիլը տես-
նելով՝ իր կործանման վտանգին ալ մօտ ըլլալն իմա-
ցած էր: Ուստի երբ որ Անգղիացւոց Նեպոլիս ծու-
կապետը Եգիպտոս գացող Գաղղիացւոց նաւատորմին
վրայ (1798. Օգոս.) մեծ յաղթութիւն մ'ընելէն ետքը,
հանկից դարձած առեւնը՝ Նէապոլիսը նաւահանգիստը հա-
տաւ, թագուհին Գաղղիացւոց կրած պարտութեան վրայ
անչափ ուրախութիւն ցուցնելէն ի վատ, յաղթող
Նեպոլիսին փառաւոր ընդունելութիւն ըրաւ, որով եւ
թէ իրեն ու թէ ժողովրդեան Գաղղիացւոց դէմ ունե-
ցած հակառակութիւնն ու թշնամական զգածմունքը
յայտնի եղաւ: Աս թշնամութեան առաջին ցոյցն եղաւ
չէ թէ միայն Նէապոլիս տերութեան միւս տերութեանց
Գաղղիացւոց դէմ ըրած գաղնակցութեան մէջ մանելը,
հապա մանաւանդ ամենէն առաջ իր բանակը՝ Գաղղիայի
դեսպանին աղդարարութեան դէմ՝ պատերազմական վի-
ճակի մէջ խոթելն ու միանգամայն ժողովուրդն ալ
յորդորելը որ ամէն ճգամբ ու դրամով Գաղղիացւոց դէմ
տրուելու պատերազմին օգնէն:

Այսպէս պատարաստութիւնն ետքը՝ Աւստրիայէն
խաւրուած Մաք զօրապետին վերին հրամանատարու-
թեան տակ 60,000ի բանակ մը (Նոյ. 23.) դէպ ի Հռու-
մայի երկիրը յառաջ քաշել սկսաւ, որովհետեւ Նէա-
պոլիս թագաւորը յայտարարութիւն մը հանած ու Գաղ-
ղիացւոց ծանուցած էր որ Հռովմական հասարակապե-
տութիւնը վերջացնելն ու իշխանութիւնը երկրին օրի-
նաւոր տիրոջը՝ քահանայապետին դարձնելն կ'ուզէ:

Նէապոլիսը զօրքը Հռովմայի մօտեցած առեւնը՝ Գաղղիացւոց
Շանթինէ զօրապետն իր զօրքովը քաղաքը թողուց ե-
լաւ, որով (Նոյ. 29.) Նէապոլիս թագաւորը յաղթանա-
կաւ Հռովմայի մօտ ու ժողովուրդէն ուրախութեամբ ըն-
դունուեցաւ: Բայց առ յաղթութիւնը շատ կարճ առեւն
քշեց. վասն զի Գաղղիացւոց զօրապետը նոր զօրք ընդու-
նելով՝ ետ դարձաւ Նէապոլիսը զօրքը զարկաւ: Թա-
գաւորը փութաց (Գեկտ. 12.) Հռովմայի մօտ ու իր
մայրաքաղաքը դառնալ, եւ բոլոր իր զօրքն ալ Հռովմայի
երկրէն արտորնօք ետ դարձան ու Գաղղիացիք (Գեկտ.
15.) նորէն Հռովմայի մօտ: Նէապոլիսը ժողովուրդը զօրաց
պարտութեան ու ետ քաշուելուն եւ թագաւորին այն-
պէս նախատելի կերպով ետ դառնալուն վրայ կատուե-
լով՝ զէնք առաւ ու սկսաւ ապստամբական կերպով պա-
հանել: Որ Գաղղիացւոց դէմ պատերազմը շարունակուի:
Աս խառնակութեանց մէջ թագաւորն իր անձն ու տունը
վտանգի մէջ տեսնելով, շուտ մը մեծ պալատներուն ու
թանգարաններուն մէջ գտնուած հազուադիւրս ու թան-
կազին բաները եւ 20 միլիոն Ֆրանքի ալ ստակ առած՝
իր ընտանիքովը գիշերանց Անգղիացւոց նաւերովը Նել-
սոնին հրամանին տակ Սիկիլիա կղզին քաշուեցաւ, նաւա-
հանգիստէն ելած առեւնն իր նաւատորմիդին մէկ մասը,
զորն որ չէր կրցեր իրեն հետ Սիկիլիա տանիլ, այրել ու
ընկղմել տալով:

Ժողովուրդը երբ որ թագաւորին փախչիլն ու
նաւերուն այրիլն իմացաւ՝ անոր իր տեղը փոխանորդ դրած
Բինեսադէլլի իշխանին չէր ուզեր հնազանդիլ ու իր գըւ-
խուն ժողովներ ընելով՝ յայտնի ապստամբութիւն կը
ցուցնէր: Մաք զօրապետն ալ իր ձեռքը մնացած զօր-
քովը Գաբուայի բերդը քաշուած էր, եւ երբ որ Գաղ-
ղիացւոց զօրքը Շանթինէ զօրապետին տակ յառաջ դա-
լով՝ բերդն առնելու կը սպառնային, զինադադար խն-
դրեց: Շանթինէ զինադադարը յանձն առաւ առ պայ-
մաններով՝ որ Նէապոլիս տերութիւնը 14 օրուան մէջ
Գաղղիացւոց 11 ու կէս միլիոն Ֆրանք տուգանք վճարէ,
Գաբուայի, Ալեքսանդրի ու Պենեսենդի ամրոցներէն զօրքե-
րը հանէ ու Գաղղիայի զօրաց պատշաճական բնակարան-
ներ տայ: Աս պայմաններն ընդունուելով, (1799. Յու-
նու. 11.) զինադադարը հաստատուեցաւ. բայց Նէապոլիս
քաղաքին ստորին ժողովուրդն ասիկայ մասնութիւն է, կը
պրտար. իսկ յեղափոխութիւն ուղղուելը, որոնք շատոն-
ցունէ գաղտուկ կը գործէին, սկսան ամէն միջոցները
բանեցնել իրենց նպատակին հասնելու համար: Աս մի-
ջոցին երբ որ Գաղղիացւոց գործակալը քաղաքը մտաւ՝
որոշուած տուգանքին մէկ մասն ընդունելու համար, առ-
միկը՝ մանաւանդ Լաժժարոնները սկսան գունդ գունդ
ասդին անդին աղաղակներով խռովութիւն հանել, զի-
նուորներն ալ ասոնց հետ միացան. Բինեսադէլլի ու
Մաք հազիւ փախչելով կատաղիներուն ձեռքէն աղա-
տեցան: Ասոր վրայ Շանթինէ իր զօրքը դէպ ի քաղաքը
յառաջ քաշեցուց, (Յունու. 22.) զանիկայ յարձակմամբ
առաւ ու Գաղղիայի վերակացուաց ժողովոյն հրամանին
համեմատ (Յունու. 24.) հրատարակեց որ Նէապոլիսը

մէջ թագաւորական իշխանութիւնը դադրած է, եւ Պարսկէնոպէան հասարակապետութիւն անուամբ ռամկապետական կառավարութիւն հաստատեց: Սակայն աս կարգաւորութիւնն ըլլալէն ետքն ալ Շանբիոնէին թոյլտուութեամբ Գաղղիայի գործակալները յառաջագոյն որոշուած տուգանքը ժողովելու համար հասարակաց ու առանձնական ստացուածոց վրայ կը բռնանային ու զանոնք կը կողոպտէին: Ասոր համար Շանբիոնէ ժողովը դեան ատելի եղաւ ու Գաղղիայի կառավարութիւնը հարկադրեցաւ զինքը Նէապոլէէն հանել ու պատժել:

Նէապոլիտայ տէրութեան գործքերուն այսպիսի ձախող ելք ունենալը Սարդինիայի ու Տոսկանայի տէրութեանց համար ալ փնտսակար հետեւանք ունեցաւ: Սարդինիայի կարողութիւնը Իմմանուէլ Գ. թագաւորը՝ Նէապոլիտայ օգնութեան վրայ յոյս ունենալով, սկսած էր զօրքը շատցնել ու Գաղղիացւոց դէմ գործելու գաղտուկ պատրաստուիլ: Գաղղիայի տէրութիւնն աս իմանալով Վերին Իտալիայի մէջ գաղղիացի զօրաց հրամանատար Ժուպէր զօրապետին հրամայեց որ Սարդինիայի թագաւորը դա՛հէն վար առնէ: Ժուպէր (1798. Գեկտ. 8.) աս հրամանն ի գործ դրաւ՝ պատրուակ բերելով որ Սարդինիայի ու Նէապոլիտայ տէրութիւններն իրարու հետ միաբանած ու դաշնակցած են: Թագաւորն աս անիրաւ գործոյն դէմ չկրնալով բան մ'ընել, ստիպեցաւ զրոյ իր դա՛հէն հրաժարիլ, իր զօրքը Գաղղիայի յանձնել ու ինքն իր ընտանիքով Սարդինիա կղզին քաշուեցաւ: Ասկից ետքը Գաղղիա հոն առանձին հասարակապետութիւն մը չկանգնեց, ինչպէս ուրիշ տեղեր ըրած էր, հապա միայն երկրին ազատութիւն աւետելով, ազնուականաց կարգերը վերջացրելով ու Սարդինիայի զօրքը Գաղղիայի զօրաց մէջ խառնելով, զանիկայ իբր Գաղղիայի մէկ մասը կառավարել կու տար:

Տոսկանայի տէրութիւնն ալ Սարդինիային բախտին նման ձախող բախտ ունեցաւ: Նէապոլիտայ տէրութիւնն ասոր ալ օգնութիւն խոստանալով՝ զինքը Գաղղիայի լծէն դուրս ելլելու յորդորեց: Աս տեղաց մեծ դուքսը Փերդինանդոս Գ. Նէապոլիտայ զօրաց մէկ մասը Լիվորնոյ բարեկամաբար ընդունած ըլլալով, Գաղղիայի կառավարութիւնն իր ան կողմերն ըլլող զօրաց հրամանատարին հրաման խաւրեց՝ որ նոյն դուքսին իշխանութիւնը դադրած հրատարակէ ու անոր երկիրը Գաղղիայի հասարակապետութեան տակ առնու եւ կառավարել տայ (Մարտ 25.):

Բ Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Պ Ա Ն

Մարտոսն առնեալն առաւուրիս՝ քարէկամը: — Ծոռն:

Կրնայ հաստատութեամբ ըսուիլ որ շունն ամէն ժամանակ, ամէն տեղ ու կենաց ամէն յարաբերութիւններուն մէջ, մարդուն ամենահաւատարիմ բարեկամն եղած է: Բոլոր կենդանեաց մէջ շունն է միայն՝ որ իր ազատ կամքն ինք զինքը մարդուն ծառայութեան նուիրած է, եւ բոլոր ունեցած ձիւքերը մարդուն արբանեկու-

թեան կը գործածէ. մինչեւ նաեւ իր տիրոջը համար կենքը տալու պատրաստ է: Անոր համար իրաւամբ ուրիշ ամէն կենդանիներէն վեր կը դասուի ու մարդէն ետքն ամէնէն ազնուական արարածը կը համարուի: Շունն է՝ որ մեր նախահայր օգնած է որսորդութեամբ իրենց պարէնը հոգալու: Իր օգնութեամբ միայն կրցած է մարդն այնչափ վայրենի կենդանիներու տէր ըլլալ, որոնք թէ զօրութեամբ ու թէ արագութեամբ իրմէ վեր են: Շունն եղած է միշտ ընտանեաց պաշտպանն ու խաշանց պահպանը. իսկ իր տիրոջը համար չէ թէ միայն օգտակար սպասաւոր մը, այլ անհրաժեշտ կարեւոր ընկեր մըն է: Ուստի իրաւամբ կ'ըսէ բնապատում մը, որ մարդն առանց շան՝ յաւիտեանս աստանդական կենք մը անցընելու դատապարտուած կ'ըլլար: Շունն է՝ որ մարդուն խաշանց հօտեր տալով, նահապետական կենք անցընել սորվեցուցած է: Առանց շան՝ ոչ հօտ, ոչ բուրդ, ոչ միս, ոչ կենաց ապահովութիւն, ոչ արուեստ եւ ոչ դիտութիւն կրնար մարդ ունենալ. շունն է մարդուն աս ամէն բարիքները պարգեւողը: Աւերոյիշեալ մատենագիրը կը հաստատէ նաեւ որ հին աշխարհքը՝ նոր աշխարհքին վրայ ունեցած առաւելութիւնը շան պարտական է. աս անանոյն գործածութեամբն եղած է որ, կ'ըսէ, հին աշխարհքը մարդակերութեան սոսկալի ախտէն ազատ մնաց, ուր որ նոր աշխարհքին բնակիչները շան պակասութենէն՝ ան աստիճանի թանձր ու դարհուրելի վայրենութեան ու բարբարոսութեան մէջ ինկան:

Շան՝ մարդուն օգտին համար զանազան բաներու գործածութիւն ամենուն ծանօթ է. ուստի եւ հոս մէկիկ մէկիկ յառաջ բերել հարկ չկայ. սակայն իր զարմանալի բնական ձրից ու յատկութեանց իբրեւ ապացոյց՝ բան մը միայն կ'ուզենք յիշատակել, այսինքն թէ ամէն շուն չէ թէ միայն իրեն հակառակ ու անհաճոյ բաներուն կրնայ վարժիլ, այլ նոյն իսկ իր ուշիմութեամբ զանազան հնարքներ ու դիւտեր կը գտնէ, որոնք մարդկային մտաց պարծանք կը սեպուին: Ինչպէս ծանօթ է՝ շները ծխախոտը սաստիկ կ'ատեն. սակայն բնապատում մը կը պատմէ, որ ինք գանդրամագ շնիկ մ'ունէր, որն որ արտաքոյ կարգի հաճութեամբ ծխախոտ կը ծխէր: Նոյնպէս առանց վարժելու ամէն դուռ կրնար բանալ: Աս ալ բաւական չէ. զարմանալի յաջողակութեամբ կերակուրը ձեռք կը բերէր. շատ անգամ դուռը կղպած գտնելով, պատուհանին ապակին կը կտրէր. բայց աս գործողութեան ժամանակ՝ որպէս զի չըլլայ թէ ապակւոյ կտորներն երեսին փնտս հասցընեն, գլուխը մէկդի կը դարձնէր, եւ թաթերը շուտով մը դէպի ներս կը հրէր: Անկէ ետքը բոլոր ապակւոյ կտորները կը ժողովէր մէկդի կը դնէր, եւ այնպիսի զգուշութեամբ ու ծարտութեամբ մնի ու կերակրոյ պաշարը դուրս կը հանէր, որ խիտ բարձր տեղերէն ուտելիք առած ժամանակ՝ աման մ'ալ չէր կտրէր, եւ ոչ ալ ուրիշ շփոթութիւն մը կը պատճառէր:

Աղէկ ու ընտիր շներ յառաջ բերելու համար, ամէն բանէ յառաջ նայելու է որ թէ արուն թէ քածն

աղէկ ու ընտիր տեսակէ բլլան: Քածին առաջին անգամ ձկնած ձագերէն պահեն աղէկ չէ. իսկ երկրորդ անգամ ձկնած ատեն՝ ամենէն շատ երկու հատ պահելու է: Երբ եգ շուն մը երեք մինչեւ չորս ձագ կրնայ սնուցանել. բայց անկէ աւելի՝ շատ դժուարաւ: Երկու տարուան քածին ձագերն աշխոյժ ու զօրաւոր կ'ըլլան. իսկ ութը տարին անցնելէն ետքը՝ ձագերը հասարակօրէն տկար ու վատոյժ կ'ըլլան: Ձկնելէն ետքը՝ քածին պէտք է պարբերի դգալով մը կտաւատի եղ տալ. եւ օրը ստէպ ստէպ կերակրել: Պառկելու տեղը մաքուր ու չոր պէտք է պահել, որուն համար շատ յարմար է յարդը, զորն որ երկու օր մէջ մը փոխելու է: Սակայն եւ այնպէս եթէ այս ամենայն միջոցները բանեցընելով ալ, ձագերն ոչիլ ունենան, օրը քանի մը անգամ ձագերուն վիզը, ականջին ետեւը եւ այլն ձողաձկի լեարդի եղով պէտք է թրջել, եւ թէպէտ մայրը նոյնը մեծ դուռնութեամբ կը սկսի լլել, բայց ասով միանգամայն ոչիլ հասկիթները կը հեռացընէ:

Ձագերը վեց կամ ամենէն ուշ ութ շաբաթուան եղած ատեն՝ պէտք է մօրմէն բաժնել եւ կաթ կամ ուրիշ ասոր նման հեղուկ կերակուր մ'ուտելու վարժեցընել. իսկզբան պէտք է քանի մը անգամ քիթը կէրակրոյն մէջ խոթել, որպէս զի ճաշակն առնու, ինք իրմէ սկսի ուտել: Խցերու մէջ պահուելու կամ խցերու մէջ մօտելու շները պզտիկուց մաքրութեան վարժեցընելը շատ օգտակար է, որն որ զանազան եղանակներով դիւրաւ կրնայ յաջողիլ:

Շներուն խաղ ու արուեստ սորվեցընելու ատենը, հասարակօրէն ութը կամ ինն ամսուան եղած ժամանակն է: Ամէն մէկ ձեւը սորվեցուած ժամանակ՝ պէտք է արտաքոյ կարգի հանդարտութիւն ու համբերութիւն ցուցընել: Շատ խստութեամբ ամենեւին բան մը յառաջ չիկրնար բերուիլ. ընդհակառակն շատ անգամ յաջողակ անասունը կ'ապականի: Միայն երկայնմտութեամբ կրնայ վարպետն իր աշակերտին վստահութիւնը վստառիլ, յօժարակամ հպատակեցընել, եւ զանազան դժուարին կրթութեանց սէր ու բերում ստանալ տալ: Շատ անգամ կը պատահի որ ամենէն աղէկ ու աղնիւ տեսակ շներն իսկզբան ապուշ ու անյաջող կ'ըլլան. սակայն մէջ մ'որ առաջին դժուարութեանց յաղթեն, անկէ ետքը զարմանալի դիւրութեամբ ամէն բան՝ նոյն իսկ շատ դժուարին բաներ կը սորվին: Արթութեան ատեն պէտք է շներն իրենց վարմանց համաձայն կերակրել. օրինակի աղաքաւ խեւ, ցասկոտ ու խածնող շներուն՝ քիչ կերակուր տալ. իսկ փութաջան ու աշխատող շները՝ ստէպ ստէպ կերակրել. վասն զի զվերջինները կրթութեան խիստ աշխատութիւնը շատ կը յօգնեցընէ:

Առանձին շներու համար՝ իրենց տեսակին համաձայն կերպ կերպ բնակարաններ կը պատրաստուին: Թէպէտ հասարակօրէն սենեկի գիրդ ու փափուկ շներն իրենց փետրազարդ անկողինն ու վերմակը կ'ունենան. սակայն իրենց աւելի առողջարար է՝ մաքուր բայց քիչ մը կարծրեկ անկողնոյ վրայ պառկիլը: Շատ տեսակ

շներու՝ սենեկին մէկ անկիւնը տեղ մը կ'որոշեն. բայց երբեք կրակարանին քովը պէտք չէ դնել, վասն զի տաքութիւնն ընդհանրապէս ամէն շան շատ վնասակար է: Իսկ դիշերները տան բակին մէջ մասնաւոր իրենց համար շինուած տնակներու մէջ պառկեցընելու է: Աս տնակները, առանձինն պահապան շներուն ու գամիւններուն համար շուք ու անձրեւէ ազատ տեղ մը պէտք է ըլլալ:

Խմբովին շուն պահելու ամենէն յարմար միջոցը՝ չոր մաքուր տեղ մը պատով մը կամ տախտակէ ցանդով պատելն է: Ասոր մէջ շներուն մեծութեան համաձայն՝ տնակներ կը շինուի, ու միայն ծակ մը թող կը տրուի, որպէս զի անկէ կարող ըլլան ելլել ու մտնել: Մեծ ու վտանգաւոր շները տնակին քով շղթայով կուձեղ մը կը կապուին. բայց նայելու է որ հակառակ բնութիւն ունեցող երկու շներ քովէ քով չդրուին. իսկ ուրիշ ընտանի պարականներն ու հաւասարակները կրնան ազատ թող տրուիլ: Ասոնց բնակութեան տեղն ամէն օր պէտք է մաքրել եւ գետինը չոր աւաղ կամ մոխիր ցանել: Նոյնպէս ջուր խմելու ամանին ստէպ ստէպ մաքրելու եւ ջուրը փոխելու է: Մաքրութիւնն ընդհանրապէս ամէն կենդանեաց, բայց մասնաւորապէս շան շատ հարկաւոր է. անոր համար սենեկի շիկներն առ նուազը՝ շաբաթը մէկ անգամ օճառով լուարու է. իսկ մեծ շներն ամառը ստէպ ստէպ գետ կամ ջուր նետելու է:

Աերակուրը հասարակօրէն օրն երկու անգամ որուշեալ ժամանակ մը կը տրուի: Ախօրուան ճաշն իրիկուան ընթրիքէն աւելի առատ ըլլալու է. նոյնպէս ձմեռն ու աշնան օրս երթալու ատեններն աւելի առատ կերուկուր տալու է՝ քան թէ ամառը:

Շան սովորական կերակուրը՝ տաք ջրոյ մէջ եփուած փշած ոչխարի ոսկրներէ ու քիչ մը գարեղ թեփէ բաղադրեալ խիւս մըն է: Եւ որպէս զի շունն աս կերակրոյն վարժի, պէտք է իսկզբան մէջը հացի ու գետնախնձորի կտորներ կամ կերակրոյ մնացորդներ նետել: Սենեկի ու ընդհանրապէս զուարճութեան համար պահուած շներուն պէտք չէ շատ կերակուր տալ: Ասոնց ստէպ ստէպ շարժում ընելը՝ շատ օգտակար է. ապա թէ ոչ՝ ծղլ ու փխածիւն կ'ըլլան:

Շներն ալ ուրիշ կենդանեաց պէս զանազան հիւանդութեանց ենթակայ են: Շան մը առողջ ըլլալուն անվրէպ նշանները՝ քիթն պաղ, թաց եւ փայլուն ըլլալն է. եթէ աս նշանները կը պակսին, շան վրայ աղէկ մտադրութիւն ընելու է, վասն զի շան հիւանդութիւնները մարգուն համար ալ երբեմն վտանգաւոր հետեւուլթիւններ կ'ունենան:

Ամենէն ետքը յիշեմք նաեւ որ դիշերները շուն քովն առնելու սովորութիւնը չէ թէ միայն անխոհեմ, այլ նաեւ շատ վտանգաւոր բան է, վասն զի մարդ շատ անգամ ամենէն մաքուր շներէն ալ կրնայ ծանր եւ մինչեւ մահացու հիւանդութիւններ ընդունիլ:

Բ Ն Ը Գ Ի Տ Ո Կ Ը Ն

Այլեւայլ բնական երեւոյթներուն շոտոսմը:

Քիմիական գործողութիւններ՝ իրեն ջերմութեան աղբիւր:

176. Ինչո՞ւ այրող տան մը վրայ քիչ քանակութեամբ ջուր թափելն աւելի փնտաւար է՝ քան թէ ամենեւին չթափելը: — Վասն զի ջուրը՝ միայն կրակին սաստկութիւնը կ'աւելցնէ, եւ թէ այնչափ առատութեամբ չի թափուիր որ կրակը կարող ըլլայ մարել:

177. Երբ կրնայ ջուրը կրակը մարել: — Երբ որ այնչափ արագութեամբ ու առատութեամբ վրան կը թափուի, որ կրակը զանիկայ չկարենայ շոգի դարձնել:

178. Քիչ ջուրը կրակին սաստիկ ջերմութիւնն ամենեւին չի նուազցնէ: — Այս, մինչեւ որ ջուրը շոգի դառնայ, իսկ անկից վերջը հոյն սաստկութիւնը կ'աճեցնէ:

179. Ինչո՞ւ համար նոր մարած ճրագի մը պատրոյզը շատ շուտ նորէն կը վառի: — Վասն զի դեռ տաք ըլլալով, նոյն ջերմութեան քիչ մը աճին ալ բաւական կ'ըլլայ զանիկայ նորէն վառելու:

180. Ջերմութեան աճելովը՝ բոցն ինչպէս նորէն կը վառի: — Վասն զի ջերմութիւնը ճարպին (կամ մեղրամոմին) ջրածինը դարձեալ ազատ կ'ընէ ու կը վառէ:

181. Փայտն անընդմիջապէս կրակին չգպած՝ կրնայ վառիլ: — Այո՛, երբ որ փայտի կտոր մը բաւական ժամանակ կրակին քով բռնուելու ըլլայ, առանց կրակը շոգիելու՝ կը վառի:

182. Ի՞նչ բանի համար փայտն՝ առանց կրակին դպչելու կը բռնկի: — Որովհետեւ հոյն ջերմութիւնը փայտին մէջ գտնուած ջրածինը դուրս կը հանէ. եւ աս կազը կրակին միջոցով կը վառի:

183. Ի՞նչ պատճառի համար այրող տան մը քովի տունը երբեմն կրակ կ'առնու, թէպէտ եւ այրող տան բոցն անոր չհասնի: — Վասն զի այրող տան ջերմութիւնը քովի տան փայտեղէններուն ջրածինն ազատ կ'ընէ, եւ նոյն կազն՝ այրող տան բոցերուն կամ արտաքոյ կարգի տաքցած աղիւսներուն միջոցով կը վառի:

Հոս եւ 182 թուոյն մէջ յիշուած կազը՝ զուտ ջրածին կազ չէ, հապա խառն կամ ածխաջրածին կազ:

184. Ի՞նչ է գոգ: — Հանքային ածուխ, որուն թեթեւ կամ բաժանելի կազերն արուեստական ջերմութեամբ ազատ եղած, դուրս ելած են:

185. Ի՞նչ բանի համար վառարանի մէջ ածխաքար (հանքային ածուխ) կամ գոգ վառուած ատեն, երբեմն շատ զօրաւոր ծծմբոյ հոտ մը կ'ելլէ: — Վասն զի յիշեալ նիւթերն իրենց մէջ ծծմբ մը կը բովանդակեն. ուստի եւ նոյնին հոտը խցին մէջ կը տարածուի՝ երբ որ վառարանին օդն այնպէս զօրաւոր չի բանի՝ որ հոտը ծխանին մէջէն կարող ըլլայ դուրս հանել:

186. Ինչքա՞նք իրմէ բռնկել ըսելով՝ ի՞նչ կ'իմացուի: — Առանց դրսէն բոց մօտենալուն՝ ինք իրմէ վառելու սկսիլ:

187. Ինչքա՞նք իրմէ բռնկելու օրինակ մը բեր: — Դատու մը միջերանոցին մէջ դիզուած ածուխը կամ միջերանոցը, եւ գլխաւորաբար բամբակ, կտաւ, կանեփ, չուխայ եւ ուրիշ աս տեսակ նիւթերը, շատ անգամ իրենք իրենցմէ կը բռնկին:

188. Աս նիւթերն ի՞նչ բանի համար իրենք իրենցմէ կը բռնկին: — Վասն զի մեծ քանակութեամբ, եւ խոնաւ վիճակի մէջ կամ խոնաւ տեղ մը դիզուած կ'ըլլան:

189. Ի՞նչ բանի համար ասով նիւթերն իրենք իրենցմէ կը բռնկին: — Վասն զի խոնաւութիւնը փութիւն կը պատճառէ, եւ միջերանոց զանգուածին սաստիկ ջերմութիւնը աս փութեալ առարկաները խմորման վիճակի մէջ կը դնէ:

190. Իսկ խմորումը նիւթերն ի՞նչ եղանակաւ կը վառէ: — Խմորման ժամանակ՝ քիմիական գործողութեամբ՝ մեծ ջեր-

մութիւն կը ծնանի, որուն ետեւէն՝ կամայ կամայ այրում կուգայ, եւ վերջապէս բոլոր զանգուածը կը բռնկի:

191. Ի՞նչ բանի համար միջերանոց մեծ զանգուածի մը ջերմութիւնը՝ փոքր զանգուածի մը ջերմութեանն սաստիկ կ'ըլլայ: — Վասն զի խմորումէն պատճառած ջերմութիւնը՝ նիւթերուն զանգուածին մեծութեան պատճառաւ՝ չի կրնար դուրս ելլել, եւ անոր համար կը սաստկանայ եւ դիզուած նիւթին բարեխառնութեան աստիճանը կը մեծցնէ:

192. Ի՞նչ բանի համար երբեմն խոտի կամ խարի կոյտ մը ինք իրմէ կը բռնկի: — Վասն զի կամ խոտը խոնաւ եղած ատեն դիզուած կ'ըլլայ, եւ կամ անձրեւէն խոնաւցած:

193. Ի՞նչ բանի համար խոտի կոյտ մը խոնաւ ըլլալով՝ ինք իրմէ կը բռնկի: — Վասն զի խոնաւ ու թաց խոտը՝ շատ անգամ կը փութի, եւ ըստ հետեւորդի՝ խմորման վիճակի մէջ կը մտնէ, որով եւ մեծ ջերմութիւն կը պատճառուի, այնպէս որ կրակ կ'առնու:

194. Տե՛ղ մը դիզուած խոտը, եթէ առանց բռնկելու՝ միայն ջերմանալու ըլլայ, փաստ կը կրէ: — Այո՛, վասն զի շատ անգամ՝ կ'ածխանայ ու կը թխանայ, որով եւ անգործածական կ'ըլլայ:

195. Երբ որ խոտի կոյտ մը տաքցած վիճակի մէջ գտնուի, բռնկելէն կամ ապականեցէն պահելու համար ի՞նչ ընելու է: — Պէտք է տարածել, եւ աղէկ մը չորնալէն ետեւ նորէն դիզել: Կրնայ նաեւ խոտի կոյտին մէջտեղը ծխանի պէս խողովակ մը տեղաւորուիլ, որով ջերմութիւնը խոտին մէջէն դուրս կ'ելլէ:

196. Ինչո՞ւ համար տկար բոցով վառուող կրակ մը՝ կը սկսի աւելի կենդանի վառուիլ, երբ որ վառարանը կամ կասկարան մաքրելու ըլլանք: — Վասն զի օդը՝ որն որ դիզուած մոխրոյն եւ ածուխի կտորներուն պատճառաւ՝ յառաջագոյն չէր կրնար աղէկ բանիլ, նոյն արգելքները վերցուելուն պէս՝ դարձեալ անարգել կը բանի ու կրակին վրայ կը հօսէ:

Կրակի մը աւելի կենդանի վառելը՝ օդէն ընդունած թթուածին կազին առատութեանն կախում ունի:

197. Ի՞նչ բանի համար տկար բոցով վառուող կրակ մը՝ խառնուելու որ ըլլայ, աւելի կենդանի կը վառի: — Վասն զի իրարու հետ կպած գոգն ու ածուխը մէկմէկէ կը զատուին, եւ ասով օդը կրակին մէջ թափանցելու ճամբայ կը գտնէ:

Կրակը միշտ տակի դիէն, չէ թէ վերի կողմանէ խառնելու է:

198. Ի՞նչ բանի համար կրակը՝ փոշի եղած ծծմբով աւելի դիւրաւ կը մարի, քան թէ ջրով: — Ա. Վասն զի փոշի եղած ծծմբ մը թթուածնին հետ սերտ խնամութիւն ունենալով, անոր հետ կը միանայ եւ ծծմբական թթուի կը փոխէ, եւ աս գործողութիւնը կատարուելուն պէս՝ կրակն իր գլխաւոր ճարակէն (թթուածնէն) կը զրկուի եւ շուտ մը կը մարի: Բ. Ծծմբական թթուն՝ խիտ ճերմակ շոգի մը կը տարածէ, եւ զկրակը՝ մարող օդով մը կը պատէ:

Ծծմբական թթուն՝ ծծմբոյ թթուէն անով կը տարբերի, որ ծծմբական թթուն իր մէջ ծծմբոյ թթուէն աւելի քիչ թթուածին կը պարունակէ: Ծծմբ մը վառած ատեննիս՝ օդին մէջ խեղդիկ ճերմակ շոգի մը կը տարածի, եւ ահաւասիկ ասիկայ ծծմբական թթու կ'առնանք:

Ծուխ, Մուր, Ծխոտն, Վառարանի կաղմածք:

199. Ի՞նչ բանի համար ծուխը ծխանէն վեր կը բարձրանայ: — Վասն զի խոցին օդը հոյն վրայ հօսելով՝ կը տաքնայ, եւ ըստ հետեւորդի կը թեթեւանայ, որով եւ ծխանին մէջէն դէպ ի վեր կը բարձրանայ, եւ մուխն ալ հետը մէկտեղ կը տանի:

200. Ինչո՞ւ համար թեթեւցած տաք օդը ծխանէն վեր կը բարձրանայ: — Վասն զի խցին մէջ գտնուած պաղ օդէն դէպ ի վեր կը մղուի:

201. Ծխանէն վեր ելած օդի հոսանքին արաւութիւնը

կամ զօրութիւնն ուստի՝ կախում ունի։ — Հուրը ճարակող ցուրտ օդին եւ ծխանին խողովակին մէջ գտնուած ջերմ օդին ծանրութեան տարբերութենէն։

202. Ի՞նչ պատճառի համար կարճ ծխնելու զին հոսանքը՝ երկայն ծխնելու զին հոսանքէն տկար կ'ըլլայ։ — Վասն զի կարճ ծխանին մէջ՝ վեր ելլող հոսանքին եւ խուցին մէջ գրտնուող ու զանիկայ դէպ ի վեր մղող օդին ծանրութեան տարբերութիւնը նուազ է։

203. Ի՞նչն է համար ծուխն ու շողին օդաձեւ կամ օձաձեւ կ'ըլլան։ — Վասն զի օդին վեր բարձրացող ու վար իջնող հոսանքէն չորս կողմանէ կը ճնշուին։

204. Ի՞նչ է մուր։ — Խտացած ծուխ՝ որն որ իր յատուկ ծանրութեամբ վար կ'իյնայ։

205. Ի՞նչ բանի համար վայրաշարժի մը ծխանը մուր չիթափեր։ — Վասն զի վայրաշարժին մէջէն՝ միայն խտացած շողի դուրս կ'ելլէ, որն որ օդին ձեռքով կը ցրուի։

Վայրաշարժին մէջ վառուած ածուխը կամ փայտը՝ օդին սաստիկ հոսանքին պատճառով՝ այնպէս կատարեալ կը սպառուի, որ հաղիւ խիստ քիչ մուր կրնայ թողուլ։ Ան սեւ գիւրքը՝ որն որ երբեմն շողեկաւորին մէջի ճամբարներն անհանգիստ կ'ընէ, վայրաշարժին ծխանէն դուրս ելած ջրաշողիէն կը պատճառուի, որն որ խողովակին մէջէն անցնելով՝ աղտոտած կամ սեւցած կ'ըլլայ։

206. Ի՞նչ բանի համար կրակ մը գոց վառարանի մէջ աւելի կենդանի կը վառուի, քան թէ բաց կրակարանի մը մէջ։ — Վասն զի կրակին ճարակ մատուցանող օդը՝ գոց վառարանին մէջէն անցնելու կը հարկադրի, որուն մէջ արտաքոյ կարգի կը ջերմանայ, եւ ասով աւելի զօրաւոր հոսանք կը պատճառէ։

207. Գոց վառարանին մէջի կրակին շէնքով վառելիք է։ — Օդէն՝ որն որ երկաթեայ դրան ձեղքուածնէն ներս կը հոսէ եւ խողովակին մէջէն դէպ ի վեր կ'ելլէ։

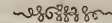
208. Ի՞նչ բանի համար շէնք կը տկարանայ եթէ վառարանին դուռը բանալու ըլլանք։ — Վասն զի նոյն ժամանակ պաղ օդը դուռութեամբ կրնայ կրակին մերձեանալ, եւ այնչափ սաստիկ տաքցած չըլլալով՝ ալ այնպէս զօրաւոր չիշարժիր։

209. Ծխանին երբեմն ծխելուն պատճառն ի՞նչ է։ — Ան է որ պաղ օդը խցին մէջ այնչափ շուտ չիկրնար մուտ գտնել, որ կրակէն սպառող օդին տեղը լեցնէ։ Ուստի ծխնելու զին մէջէն օդոյ հոսանք մը դէպ ի վար կ'իջնայ՝ պակասած օդին տեղը լեցնելու համար, եւ աս հոսանքը հետը միանգամայն ծուխ ալ մեկտեղ վար կը բերէ։

210. Ի՞նչ բան արգելէ կ'ըլլայ՝ որ պաղ օդը սպառած օդին տեղն այնպէս շուտով չիկրնար լեցնել։ — Գրան ու պատուհանին վարագոյրները, անոնց ձեղքուածներն ու ծակերն աղէկ գոցելու համար դրուած կազմածները, բարձերը, կտաւէ-դէններն ու ասոնց նման աւարկանքերը, որոնք օդին բանիւր կ'արգելեն։

211. Ի՞նչ բանի համար օդը ծխանէն վար կը հոսէ։ — Վասն զի ուրիշ ճամբով կրակին չիկրնար մտնել, երբ որ ամէն դռներն ու պատուհանները օդախիտ գոցուած կ'ըլլան։

212. Այսպիսի դէպքի մէջ՝ ամենէն աղէկ միջոցն ի՞նչ է։ — Ամենէն գիւրքին միջոցն է դուռը կամ պատուհանը բանալ։ Բայց ասկէ աւելի աղէկ միջոց է վառարանը պղտի խողովակով մը դրսի օդին հետ հաղորդակցութեան մէջ խօթել։



Ի Ը Ր Ո Յ Ե Լ Ե Գ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Կնոջն իր աս խնդիրը կատարելու փոյթը՝ Հեղինէին ցուցուց թէ սրչափ ստոյգ են եղեր պղտիկ աղջկան խօսքերը։ Կամակը գրելու սկսաւ, եւ երբ որ գտնուած տեղ-դոյն անուշը նշանակել կ'ուզէր, միտքն ինկաւ. որ դեռ չէր հարցուցած թէ անունն ինչ է։ Ուստի Մաննիկին դառնալով, որն որ նորէն եկած ըովը նստած էր, Աս գեղին անունն ի՞նչ է, ըսաւ։

Աղջիկն անունը տուաւ։
Քաղքէ մը շատ հեռու ենք, կրկնեց Հեղինէ։

— Զէ, տիկին, Մաննիկի մօտերն ենք։
— Գուցէ Մարտիրոս պիտ'որ ըսես։
— Զէ, Մարտիրոս ծովուն քովն է. իսկ Մաննիկի՝ դաշտավայրի մը մէջ։ Ես մօրս հետ շատ անգամ Մաննիկի գացած եմ, վաղն ալ դարձեալ պիտ'որ երթամք։ Գրեցի Հեղինէին ձեռքէն ինկաւ եւ շատ այլայլեցաւ, մտածելով որ Մաննիկը նաւապետին ընտանիքին նոյն ատեն եղած տեղ-դոյն մօտերը կը գտնուի։

Ո՛հ, թողութիւն տուէք, տիկին, գուցէ Մաննիկի ձեռքը պահելով, աս բանս ըսելուս վրայ շատ կը ցաւիմ. բայց զիսկ վշտացնելու ամենեւին միտք չունէի։

Աս անմեղ խօսքերուն վրայ Հեղինէ ժպտեցաւ, եւ քիչ մը հանդարտեցնէ ետքը, նամակը լրջացուց։ Մորոյ մայրը կանչելով՝ աղաչեց որ Մաննիկի գացած ժամանակը՝ նոյն նամակը Նիմ խաւէ։

— Ի՞նչ ալ կ'ուզէի վաղը հոն երթալ, որովհետեւ հարկաւոր գործքի մը համար

երեք ամիսը մէյ մը երթալու եմ. բայց պղտիկն այնպէս հիւանդ է, որ առանձին ձգել չեմ կրնար։ Պէտք պիտի ըլլայ ճամբորդութիւնս ուշացնել, մինչեւ որ առողջանայ։

Հեղինէ բազմալով որ իր վիճակը կարելի եղածին չափ շուտով Պր. Ռիշարտոյին խնայրէ, տղան հոգալը վրան առաւ, որուն համար Մորոյ մայրն իրեն շնորհակալ եղաւ։ Մաննիկ ալ՝ Մաննիկի երթալիքին վրայ սաստիկ ուրախացած՝ շատ անգամ կրկնեց որ բարի ու սիրուն տիկին մըն է։

Երկրորդ օրը դեռ չունայած՝ Մորոյ մայրն ու Մաննիկի Հեղինէին խաւք մօտան, հիւանդ տղան իրեն յանձնեցին։

Կաղաչեմ, պղտիկ եղբորս աղէկ հոգ տարէք, տիկին, ըսաւ աղջիկը։ Կայեցէք որ ետ դարձած ժամանակնիս՝ զինքն առողջացած գտնեմ։

Չեռքէս եկածը կ'ընեմ, պատասխանեց Հեղինէ՝ ՎՄաննիկ գրկելով, որն որ դայեկին հետ անմիջապէս դէպ ի Մաննիկի ճամբայ ելաւ։

Հեղինէ դեռ խիստ տկար ու անհաս-գիստ ըլլալով, շատ դժուարութիւն կրեց յանձն առած գործքը կատարելու. բայց կարծես թէ ցաւերը մոռցաւ, որպէս զի հիւանդ տղան ինամէ, որն որ մինակ իրմէ կրնար օգնութիւն գտնել։

Նոյն տղան խիստ գեղեցիկ էր. բայց շատ տկար ու հիւանդոտ կաղմուածք մը ունէր։ Մորոյ կնոջ խօսքերէն Հեղինէ իմացած էր, որ անոր ու Մաննիկին մայրը Գաղղիա թողուցած գացած էր. իսկ իրենց հայրը վրանին այնչափ հոգ չէր տաներ, թէպէտ եւ իրենց կերակրոյն ու բնակութեան համար խոտաջացած թողակը կարգաւորեալ կերպով կը վճարէր։ Այս ամենայն, ինչպէս ըսինք, գիտէր. բայց չէր համարձակած անոնց ծնողաց անունը

հարցնել, տեսնելով թէ դայեակը կը ջանար իրմէ ծածուկ պահել։

Մեր դիւցազնուհին լուրը օրը մեծ հոգով հիւանդ տղուն վրայ հակեց։ Իրիկուան դէմ անսնելով որ կը ծանրանայ, վախցաւ որ չըլլայ թէ բաղկացը մէջ հոգին աւանդէ. ուստի ուզեց դրացնելէն մէկը կանչել՝ խորհուրդ հարցնել։ Ինք տեսնէ դուրս ելելու վրայ էր, մէյ մ'ալ Մորոյ մայրն ետ դարձաւ։ Հեղինէ տղուն համար պատասխանատուութենէն ազատուլուն վրայ ուրախանալով, վիճքը հաճութեամբ ընդունեցաւ, եւ վախը յայտնեց։

Ի՞նչ, գուցէ բարկութեամբ դայեակը մեռնի նէ, ստուգիւ մեծ ֆիսս չ'ըլլար. որովհետեւ հայրը զինքը թող տուեր՝ Հնդկաստան է գացեր։

Հեղինէ նոյն կնոջ խոտաբոտութեան վրայ նեղանալով, ըսածին պատասխան չտուաւ, հապա դուրեցեց որ շուտով բժիշկ մը կանչելու է։

— Բժիշկ։ Բայց վարձքն ո՞վ պիտի տայ։ Ապահով կրնաք ըլլալ որ ես դանկ մը չեմ վճարեր։ Աղէկ դիտեմ որ աս տղոց համար ըրած ծախքիս փոխարէն՝ ստակ մը ընդունելիք չունիմ։ Թողութիւն կը խնդրեմ, տիկին, որ քիչ մը տաքութեամբ կը խօսիմ, շարունակեց՝ Հեղինէին տհաճութիւնը տեսնելով. բայց մարդս հրեշտակ ալ ըլլայ՝ պէտք է նեղանայ գրուին ասանկ բան մը եկած ատեն։ Ես ո՞ր գրտնեմ այնչափ ստակ, որ բժիշկներուն վճարեմ. ունեցածս հաղիւ ինծի կը բաւէ։

Բժիշկին ստակն ես վրաս կ'առնեմ, պատասխանեց Հեղինէ։ Գրած նամակս բարեկամներէս մէկուն է, որն որ քանի մը օրէն ինծի բաւական ստակ կը խաւրէ, ուրով թէ ինծի համար ըրած ծախքերնիդ թէ տղուն համար տուածնիդ կը հատուցանեմ։

Մորոյ տիկինն աս խօսքերուն վրայ հանդարտելով, շուտ մը գնաց գեղին դեղափաճառը կանչեց, որն որ տղան տեսածին պէս՝ յայտնեց թէ մեծ վտանգի մէջ է։

Թէպէտ Հեղինէ հանգչելու շատ կարօտութիւն ունէր, բայց գիտնալով որ եթէ ինք պառկի, Մորոյ մայրը հիւանդը չի հոգար, միտքը դրաւ որ գիշերն անոր որորոցին քովն անցընէ։ Սակայն բոլոր ջանքը պարապի գնաց. առտուան մօտ տղան վերջին շունչը տուաւ։

Օրիորդը խիստ շատ արցունքը թափեց, որովհետեւ գրեթէ մայրենի սէր մը կապած էր վրան։ Բայց աս աշխարհքէս ելլելուն վրայ չցաւեցաւ, որովհետեւ հաւանականաբար բոլոր կենացը մէջ հոն վիշտ պիտի կրէր։ Ստուգիւ անոր վիճակին նախանձա՞ծ կ'ըլլար, եթէ կրօնքն իրեն երկայն ժամանակէ վեր որովեցուցած չ'ըլլար, որ արդար մարդուն վարձքը՝ կրած նեղութիւններուն համեմատ ըլլալով, որչափ որ մէկն աւելի վիշտ կը կրէ, այնչափ ալ աւելի ուրախանալու է, իրեն համար որորոշած յաւիտենական երանութիւնը մտածելով։

Մորոյ մայրն ալ տղուն մահուան վրայ լացաւ. բայց իր արցունքներն աւելի շահաւորութենէ կը պատճառէին. վասն զի կը մտածէր որ յուզարկաւորութեան համար դարձեալ նոր ծախք պիտի ընէ, միանդամայն անոր մահուամբն ամէն ակնկալութիւն կը կորսնցընէր՝ որ մը իր աշխատութեան վարձքն ընդունելու, եթէ ծնողքը դառնային։

Աւելի անկեղծ սրտէ եղաւ Մաննիկին ցաւը։ Երբ որ երկրորդ առտու եղբորը մահը լսեց, խիստ շատ լացաւ։ Հազիւ Հեղինէ կրցաւ զինքը քիչ մը մխիթարել։

Ես ալ ինչ պիտի որ ըլլամ, կ'ըսէր խեղճ աղջիկը։ Մորոյ մայրը երէկ ինծի ըսաւ որ ալ զիս քովը չի կրնար պահել, որովհետեւ հայրս հեռու, հեռու տեղ մը գացեր է։ Ան ատեն՝ աս խօսքը բանի տեղ չ'ըրի, որովհետեւ ինք իրենս կ'ըսէր թէ անկարելի է որ հիւանդ եղբայրս տնէն դուրս ձգէ։ Իսկ հիմայ՝ որ ան մեռաւ, կը տեսնէք, տիկին, որ ալ ասկից վերջը զիս քովը պահել չ'ուզէր։

Սիրելի աղջիկս, ըսաւ Հեղինէ, սորված առաջին աղօթքդ որն է։

— Հայր մեր։

— Ինչո՞ւ համար Աստուծոյ, Հայր մեր՝ կ'ըսես։

— Որովհետեւ ամէնքս անոր զաւակներն երբ։

— Այնպէս է, աղջիկս, ամէնքս ալ Աստուծոյ որդիքն ենք. ուստի թէեւ երբեմն մեր ծնողքը զմեզ թող տան, Աստուած զմեզ երբեք թող չ'իտար։

Աս խօսքերն ըսած ժամանակը՝ Հեղինէին աչուքներն արցունքով լեցուեցան, որովհետեւ մօրը մահուանէն ետքը՝ իր գտնուած վիճակը կը յիշէր։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Մորոյ կնոջ սանին թաղուելէն քիչ մը ետքը թղթաբեր մը Պ. Ռիշարտոյին պատահանը բերաւ Հեղինէին։ Ազնիւ մարդը նամակին հետ ստակի գումար մ'ալ կը խաբէր, որպէս զի օրիորդը խիստ ստի-

պողական ծախքերն ընէ։ Եւ կը ծանուցանէր որ քանի մ'օր ետքը անձամբ կու գայ զինքը կ'առնուէ երբ որ Նիմ ունեցած ծանրակշիւ գործերը լընջընէ։

Օրիորդին տկարութիւնը՝ որն որ հիւանդ տղուն քովն ամբողջ գիշեր մը սպասելովն աւելի սաստկացած էր, թող չէր տուած որ անոր թաղման ներկայ գտնուի. բայց երկու օր ետքը ինք զինքը բաւական զօրաւոր դալով, ուղեց դուրս ելլել։ Մորոյ կնոջ աղաչեց որ Մաննիկին հրաման տայ հետն երթալու։ Ուղած հրամանն ընդունելով՝ պղտիկ աղջիկը կանչեց, եւ ձեռքէն բռնելով՝ մէկտեղ տնէն դուրս ելան։

Երբ որ այնչափ հեռացան, որ ալ մէկը զինքը չէր կրնար տեսնել, Հեղինէ իր ընկերին ըսաւ. Շատ կը բաղձայի, սիրելի՛ աղջիկս, ան ատենը տեսնել՝ ուր նաւաբեկութեան ատեն խղիւղած պաշտօնակալը տարեր են։

Մաննիկ արտմուծեամբ անոր երեսը կը նայէր, եւ յայտնի կը ցուցընէր որ ուզածը կատարելու դժկամակութիւն կ'ունենայ։ Քիչ մը ժամանակ քայլէն ետքը, Ան տունն ասկից շատ հեռու է, տիկին, ըսաւ։

— Ի՞նչ, այնչափ հեռու է, որ չես կրնար քայլել։

— Ըսածս ինծի համար չէ, ձեզի համար։

Հեղինէ զինքը շոյեց եւ ըսաւ որ յաւաք երթայ։ Պզտիկ աղջիկն առանց բան մ'ըսելու՝ հնազանդեցաւ, եւ քառորդ մը ետքը աղքատին խճճի մը առջեւը հասան։

Մէկէն այլայլեցաւ օրիորդը. այտերուն նուազ կարմրութիւնն ալ կորսնցուց, եւ երբ որ ներս մտաւ, չկրնարով ոտքի վրայ կենալ՝ ածուրի մը վրայ ինկաւ։

Չեղի տիկին մը իր բերեմ, ըսաւ Մաննիկ՝ հոն նստող պառաւի մը, որն որ կը բաղձայ ձեր տունը բերուած պաշտօնակալին վրայ տեղեկութիւն առնուլ։

Պառաւն ոտը ելաւ ու մեծարանօք Հեղինէին մօտենալով, Օրուցելքս խիստ քիչ բան է, ըսաւ։ Ինչո՞ւ Պարոնը հոս բերած ժամանակին արդէն մեռած էր։

Հեղինէ կրնար նոյն պաշտօնակալին գգեստին վրայ հարցում ընել, Բայց՝ ինչպէս որ ըսած ենք՝ հաստատութեամբ հասնողած ըլլալով որ ան խղիւղած պաշտօնակալը կարողան է, միտքը եւ ոչ տարակոյս մը կու գար։ Ուստի միայն հարցուց թէ Արդեօք վրայէն բան գտնուած է։

Այո, տիկին, պատասխանեց պառաւը, վրայէն օսկի ժամացոյց մ'ըլաւ, զորն որ ես ու երկիս յօժարութեամբ ձեզի կու տանք, եթէ անոր ամուսինն էր։

Հեղինէ չկրցաւ բան մ'ըսել, միայն աչուքներէն առաւ արցունքը իր թափեր։

Պաշտօնակալին գգեստները, շարունակեց պառաւը, այնպէս պատուած ու պակասած էին, որ հետը մէկտեղ թաղեցին։ Իսկ գրպանը գտնուած քանի մը թղթերն անանկ թրջած էին, որ ձեռքը նիս առնենդուս պէս՝ կտոր կտոր եղան։

Աս ըսելէն վերջը՝ գնաց ժամացոյցը բերաւ, օրիորդին առջեւը դրաւ. Կոյն ժամացոյցը կարողութիւն յառաջուն ժամացոյցը չէր. բայց եւ ոչ ասիկայ բաւական

եղաւ Հեղինէին միտքը տարակոյս մը բերելու, որովհետեւ կը մտածէր թէ անշուշտ նոր առած պիտի որ ըլլայ։

Ինչո՞ւ տիկին, գոչեց պառաւը՝ Հեղինէին ցաւը տեսնելով. ձեր այնչափ արտմուծեան վրայ չեմ զարմանար։ Ան աղանակաւ երկտասարդը շատ դեղեցիկ ու վայելուչ մէկն էր, թէպէտ եւ պիւրներն ու ժայռերը երեսը պատուած էին։ Բայց անտարակոյս հիմայ գտնուած տեղն երջանիկ է. ուստի այնչափ մի արտմիջ, որովհետեւ ամէնքս ալ մահկանացու ենք։ Եթէ իր ամուսինն էր, ժամացոյցն առէր։

Չէ, չէ, ըսաւ Հեղինէ, չեմ ուզեր։ Եւ առանց ըսածն իմանալու, վազելով խճճիէն դուրս ելաւ։ Բայց հազիւ քանի մը քայլ յառաջ գացած էր, զորութիւնը կտրելով՝ գետինն ինկաւ։ Մաննիկ կրցածին չափ շուտով ետեւէն կ'երթար։

Քովը հասած ատեն, Տիկին, ըսաւ, կ'երեւայ որ շատ հիւանդ էք. պէտք է որ տուն դառնանք։

— Հիմայ արեւ կ'մ, սիրելի՛ աղջիկս։ Գնա հարցուր որ պաշտօնակալն ո՞ւր թաղած են, եւ ետքը զիս գերեզմանոցը տար։

— Անոր թաղուած տեղն ես աղէկ գիտեմ, պատասխանեց Մաննիկ, զենչակին ծայրովն աչուքները սրբելով. թաղման ատեն ես ալ հոն էի։

Շուտ մը գերեզմանոց հասան, եւ Մաննիկ հեռուէն մատովը նոր գոցուած փոս մը ցուցուց։ Հեղինէ իրեն ըսաւ որ եղած տեղը կենայ։ Աղջիկը քարի մը վրայ նստած՝ օրիորդին շարժումները կը դիտէր, որն որ փոսին մօտենալով՝ ծուր իջաւ, եւ սկսաւ լալ։

Թէպէտ Հեղինէ միտքը չէր դրած թէ օր մը կարողութիւն ամուսինը պիտի ըլլայ, սակայն զինքը կը սիրէր, երախտագիտութեան ու համարման վրայ հիմնուած սուրբ սիրով մը։ Այնչափ չէր լար սիրելի քարեկամ մը կորսնցընելուն վրայ, որչափ անոր համար՝ որ ինք անոր մահուան պատճառ եղած էր։

Այսպէսով իր տխուր մտածմանց մէջ ընկղմած, մինչեւ իրիկունս մութին կոխելը հոն մնաց։ Ան ատեն Մաննիկ երկչոտութեամբ մը մօտ դալով, սկսաւ աղաչել որ տուն գառնայ։ Հեղինէ անոր թախանձանաց հաւանեցաւ, եւ ձեռքէն բռնած՝ գերեզմանոցէն դուրս ելաւ։

Քիչ մը քայլէն ետքը, Վաղը զիս ժողովրդապետին տունը կը տանին, հարցուց Հեղինէ։

Սիրով կը տանէի, պատասխանեց աղջիկը. բայց երէկ իրիկունս անիկայ ուրեշ տեղ գացեր է։

— Դպեակիդ տունը շատ կու գայ։

— Շատ ժամանակ կայ որ եկած չունի։ Բայց Մորոյ մայրը զինքը չի սիրեր։ Ինք շատ չար կ'իմնէ։ Իսկ ժողովրդապետը՝ շատ բարի։ Գիտե՞ք, երբ որ ձեր հիւանդութեան ժամանակը՝ զինքը բերել տալ ուղեցիկը, անիկայ ինչո՞ւ կանչել չ'ուզեց։

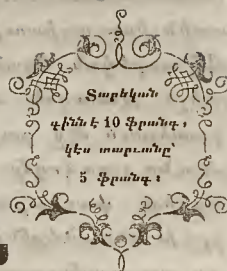
— Չէ։

— Որովհետեւ կը վախնար որ չ'ըլլայ թէ ժողովրդապետը զնեզ իր տնէն հանել տայ։

— Ըսածդ չեմ հասկնար, աղջիկս։



ԵՐԻՐԱՊԵՏ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 24.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ

Գաղղիայի երեւելի քաղաքագետ-
ները՝ 1848ին վեր:
(Հարո՞ւստե՞սն է):



ՏՄՈՐՏ ԱՍԻՈՒՐ ծնաւ 1805ին:
1833—36 Վիեննա՝ իսկ 1839—47
Սդոգհոլմ Գաղղիայի դեսպա-
նատան մէջ քարտուղար էր: Փե-
տրուարի յեղափոխութիւնը զինքն
երեւան հասնեց: Նոյն (1848) տա-
րին Օգոստոսի 10ին հասարակա-
պետութենէն, իբրեւ գործակա-
տար Վիեննա խրկուեցաւ, ուր քիչ

մը ետքը արտաքոյ կարգի դեսպանի պաշտօնն ընդու-
նեցաւ, եւ 1851ին սկիզբները՝ Աւստրիայի արտաքին
գործոց պաշտօնեայ՝ Շվարցենպերկ իշխանին, Գեր-
մանիայի միութեան նկատմամբ բռնած քաղաքակա-
նութեան դէմ բողոքեց: Քանի մը տարի ետքը՝ երբ
որ Պր. Լաֆլէշ Կոստանդնուպոլսոյ դեսպանն ետ
կանչուեցաւ, Պր. Լաֆլէշ անոր տեղը Կոստանդնու-
պոլիս գնաց. սակայն Բուլթին անցնող Ռուսերուն
դէմ շատ գթութիւն ցուցնելուն համար, իրեն տե-
ղը փոխանակեց Պարակէ Տիլիէ: Արեւելեան պատե-
րազմին սկսած ատենը, 1854ին Ապրիլին, Պր. Լաֆլէշ
Նէպոլիս դեսպան խաւրուեցաւ. բայց քիչ մը ետքը
արեւմտեան տերութիւնը՝ Գաղղիա ու Անգլիա՝ Նէա-
պոլսոյ մեռնող թագաւորին հետ դժտելով, Պր. Լա-
ֆլէշ հարկադրեցաւ անցագիրն առնուլ՝ Գաղղիա
դառնալ:

Մինչեւ 1851 Գեկտեմբերի 2 պաշտօնէից մէջ
եղած փոփոխութիւններն արտաքին քաղաքականու-
թեան նկատմամբ երեւելի նշանակութիւն մը չու-
նին: Լուգովիկոս Նաբոլէոն, Գաղղիայի կառավարու-
թեան ասպարէզն անցած, ժողովուրդը զանազան խա-
ղերով կը զբաղեցընէր, մինչեւ որ 1851 Գեկտեմ-
բերի 2ին խաղաղած խաղը պատրաստեց: Նոյն տա-
րւոյն սկիզբները, երբ որ Շանկաոնիէ զօրապետն
աղգային պահապաններու հրամանատարութենէն հա-
նել ուղեց, պաշտօնեաները տարբեր ձեւի մէջ խու-
թեց: Պարոշ, Ֆուլտ, Ռուէ եւ տը Բարիէօ, իբրեւ

իրեն ամենահաւատարմները մնացին. իսկ Լաֆլէշ զօ-
րապետին տեղ՝ Տրուէն տը Լիւի արտաքին գործոց
պաշտօնեայ, Շրամ զօրապետին տեղ՝ Ռէնէյ տը
Սէն-Ժան տ'Անժէլի պատերազմի պաշտօնեայ, Ռոմէն
Տէֆոսէին տեղ՝ Պր. Տիւգոյ ծովային զօրութեան եւ
գաղթականութիւններու, Պինդին տեղ՝ Մաներ հա-
սարակաց շինուածներու պաշտօնեայ, եւ վերջա-
պէս Պր. Պինդին տեղ՝ Պր. Տիւմաս վաճառակա-
նութեան պաշտօնեայ եղաւ: Սակայն աս նոր կազ-
մուած դահլիճը հազիւ երկու շաբաթուան կեանք
ունեցաւ. վասն զի աղգային ժողովքը, Շանկաոնիէ
զօրապետին վար առնուելուն համար, պաշտօնարա-
նին դէմ տհաճութեան ու անվստահութեան քուէ
տալով, բոլոր պաշտօնեայք հրաժարեցան: Ասոր տեղ
դրուած նոր պաշտօնարանը հետեւեալ անձինքներէ
կը բաղկանար. Վէս՝ Ներքին գործոց, Ժէրմինի՝ Ելեւ-
մոսից, Շնէյտէր՝ վաճառականութեան, Ժիրոյ՝ կրթու-
թեան, Ռանտոն՝ պատերազմի, Վալլեան՝ ծովային
զօրութեան: Աս պաշտօնարանին նկատմամբ յիշուե-
լու արժանի բանն ան է, որ մէջն ամենեւին աղգային
ժողովքին անդամ եղող չկար: Միայն Մաներ հասա-
րակաց շինուածոց վրայ մնաց. իսկ արտաքին գործոց
պաշտօնը՝ Պր. Պրենիէին յանձնուեցաւ, որն որ ետ-
քէն Գաղղիայի Նէպոլսոյ վերջին դեսպանն եղաւ,
ուր ինչպէս ծանօթ է, խաժամուժ ամբօխէն ծեծ
կերաւ:

Քիչ մը ետքը Ապրիլի 10ին աս խաւաքարտեայ
խարխուլ դահլիճն ալ կործանեցաւ: Եւ գահերէց
իշխանը ժողովրդեան յայտնի ընելու համար որ պաշ-
տօնարանն աղգային ժողովքին հետ միացընելն ան-
կարելի է, նոր դահլիճ մը կազմեց: Ռուէ (արդա-
րութեան), Շասլու Լոպա (ծովային զօրութեան),
Ռանտոն (պատերազմի), Լէոն Ֆոշէ (Ներքին գործոց),
Մաներ (հասարակաց շինուածոց), Պիւֆէ (վաճառա-
կանութեան), Տը Գրուզէյլ (կրթութեան), Ֆուլտ
(Ելեւմոսից): Իսկ արտաքին գործոց պաշտօնեայ ա-
նունեցաւ:

ՊԵՏՐՈՍ ՅՈՒՆԻՍ ՊԵՏՐՈՆ Նաբոլէոնին մահերիմը,
որն որ 1802ին Նոյեմբերի 8ին Փարիզ ծնած է: Ինք
հասարակ վաճառականի մը որդի էր, պղտիկութեան

ատեն իրաւագիտութեան ետեւէ եղաւ եւ քսանու-
մէկ տարեկան եղած ատեն՝ փաստաբանութիւն սկսաւ
ընել: Չանաղան անգամներ պաշտպանած երեւելի
դատերուն մէջ ցուցուցած ճարտարախօսութեամբը՝
անուրն չորս կողմը հռչակուեցաւ, այնպէս որ 1846ին
Փարիզի փաստաբանները զինքը Փաստաբաններու
գլուխ անուանեցին: Հետեւեալ տարին Ռոշֆոր զին-
քը պատգամաւորաց սենեկին անդամ ընտրեց, ուր
Օտիլոն Պարոյին քով նստած՝ տէրութեան մէջ ե-
ղած անկարգութեանց դէմ կը գոռար: Ինքն ալ
Տրուէն տը Լիւիի պէս, Փարիզի նորոգութեան խնջոյք-
ներուն մասնակից էր, ինքն ալ ստորագրեց ան ամ-
բաստանութեան թղթին՝ զորն որ 1848ին Փետրուարի
22ին դիմադրականք պատգամաւորաց սենեկին ներ-
կայացուցին: Փետրուարի յեղափոխութենէն ետքը,
Շարանդ նահանգին կողմանէ ազգային ժողովոյն ան-
դամ ընտրուեցաւ: ազգային ժողովն ալ զինքն ար-
տաքին գործոց մասնաժողովոյն անդամ ըրաւ, որուն
գահերիցութիւն կ'ընէր իր համախոհն ու բարեկամը
Տրուէն տը Լիւի: Պր. Պարոշ ազգային ժողովքին մէջ
խնդրան աւելի ձախակողմեանց կողմը սկսաւ միտել:
բայց ետքէն կամաց կամաց աջակողմեանց կողմն ան-
ցաւ: Ազգային ժողովքին մէջ մահուան պատժոյն
ընթուելուն դէմ խօսեցաւ: Անկէ ետքը Պարոշ անոր
կը յարէր՝ որն որ Գաղղիայի կառավարութեան սանձը
ձեռքը կ'առնուր. նախ՝ Գաւենեագին, ետքէն՝ Նաբո-
լէոնին կողմը բռնեց: Ետքինը զինքը դատաստանա-
րանի վերին ատենանին մէջ՝ տէրութեան ընդհանուր
գործակալ ըրաւ: Օրէնսդիր ժողովոյն անդամ ըն-
տրուելով, գահերեցի փոխանորդ եղաւ: 1849ին
Հոկտեմբերի 31ին գահերէց իշխանին անձնական քա-
ղաքականութեան յայտնուած ատենը, ինք նոյն գահ-
երիցուն ու ազգային ժողովոյն մէջ իբրեւ թէ միջ-
նորդ մ'եղաւ:

Հետեւեալ տարին Մարտի 10ին ներքին գոր-
ծոց պաշտօնեայ եղաւ: Նոյն միջոցին ազգային ժողով-
քին մէջ տպագրութեան ազատութեան վրայ եղած
վէճերուն մասնակից եղաւ, եւ կառավարութեան
կողմը Մայիսի 3ին տրուած մասնական ընտրութեան
օրէնքը պաշտպանեց: 1851ին Շանկառնիէին վար
ձգուելուն՝ գահերէց իշխանին գլխաւոր օգնողներէն
մէկն էր: Բայց երբ որ ազգային ժողովն ասոր հա-
մար պաշտօնարանին դէմ անվստահութեան ու տհա-
ճութեան քուէ տուաւ, Պր. Պարոշ առ ժամանակ
մի ետ քաշուեցաւ. եւ ետքէն նոյն տարւոյն Ապրիլի
10ին կազմուած նոր դահլիճին մէջ, արտաքին գոր-
ծոց պաշտօն ընդունեցաւ: Նոյն տարւոյն Գեկտեմ-
բերի 2ին խորհրդատու ժողովքին գահերեցի փոխա-
նորդ անուանուեցաւ, եւ քիչ մը ետքը (Գեկտեմ-
բերի 31ին)՝ Նաբոլէոնին՝ երկրորդ անգամ գահե-
րէց ընտրուիլը ծանոյց: Անկէ ետքը Նաբոլէոնին
մտերիմն եղաւ, եւ իրմէ զանազան պաշտօններ ընդ-
ունեցաւ:

Յամին 1851 Հոկտեմբեր 14ին պաշտօնէից հին
դահլիճը լուծուելով, նոյն ամսոյն 27ին նոր դահլիճ
մը կազմուեցաւ: Սէնդ-Առնոյ՝ Փարիզի զօրաց եր-
կրորդ բաժնին հրամանատարը՝ պատերազմի, Պր. տը
Դորինսի՝ ներքին գործոց, Գաղապիանդա՝ վաճառա-
կանութեան, Լագրոս՝ հրապարակական գործոց, Պլան-
տել ելեւմտից, եւ Պր. Դիւրկոյ արտաքին գործոց
պաշտօնեայ անուանեցան:

ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՓԵԼԻՔՍ ԴԻԻՐԿՈՅ
ՄԱՐԳԻՋԷ, երեւելի հին ազգատոհմէ մը յառաջ ե-
կած է: Աս քաղաքագէտը 1796ին Սեպտեմբերի 26ին
ծնաւ: Իսկզբան Սէն-Սիւրի զինուորական դպրոցը
մտաւ, ուսկից իբրեւ ձիաւորաց ստորին տեղակալ
դուրս ելաւ: Քիչ մը ետքը զինուորական վիճակէն
ձանձրանալով, 1830ին Յուլիսի 28ին հրաժարեցաւ, եւ
առանձնական կեանք սկսաւ անցընել: Պր. Դիւրկոյ
հռչակաւոր Լոպաւ սպարապետին աղջկան հետ կար-
գուած էր: Արդ իր աս աներին միջնորդութեամբը,
1832ին Գաղղիայի ատենակալ (pair) եղաւ: Փե-
տրուարի յեղափոխութիւնը զինքն անգործունեայ վի-
ճակի մէջ ձգեց, սակայն երբ որ Նաբոլէոնեան աստղը
Գաղղիայի հորիզոնին վրայ ծագեցաւ, Պր. Դիւրկոյ
անմիջապէս անոր յարեցաւ, որուն փոխարէն՝ 1851ին
Հոկտեմբերի 27ին կազմուած նոր դահլիճին մէջ ար-
տաքին գործոց պաշտօնն ընդունեցաւ, զորն որ մին-
չեւ 1852 Յուլիս 28 պահեց: Նոյն ժամանակ ար-
տաքին գործոց պաշտօնէն իյնալով, ծերակուտի ան-
դամ եղաւ, եւ քիչ մը ետքը 1853ին Ապրիլի 26ին՝
իբրեւ դեսպան Մատրիտ գնաց: Հոն Պր. Դիւրկոյ
Ամերիկայի Պր. Սուլէ դեսպանին հետ գտնուելով,
մենամարտութիւն ըրաւ, որուն մէջ մարգիզը ծանր
վիրաւորուեցաւ: Յամին 1858 Պր. Դիւրկոյ Մատրիտէն
Հելուստիա խաւրուեցաւ. իսկ իր տեղը փոխանակեց
Պրիւսիէի դեսպանը՝ Ատոլիոս Պարոյ:

Նոյն ժամանակուան Գաղղիայի երեւելի դես-
պանագէտներէն ու Նաբոլէոնին մտերիմներէն մէկն
էր, ՓԼՈՐԻՆ ԱՂԵՔՍԱՆԴԵՐ ՅՈՎԱՅՓ ԳՈՒՈՆՆԱ ՎԱ-
ԼԵՒՍԵԻ ԿՈՄՍԷ, որն որ 1810ին Մայիսի 4ին ծնած է:
Երիտասարդութեան ժամանակ Լոնտոն, Լեհաստանի
անկախութեան համար շատ աշխատեցաւ: Յուլիսի
յեղափոխութենէն ետքը՝ իբրեւ ձիաւորաց գնդա-
պետ Օրլէանի դքսին ծառայութեան մէջ մտաւ, յու-
սալով որ քիչ ժամանակէն զինուորական բարձր
աստիճանի մը կը հասնի: Սակայն երբ որ յոյսը պա-
րապի ելաւ, զինուորական կեանքէն ձանձրացած՝ ինք
զինքը զբաղիտութեան տուաւ: Մէսսէ լըպօրոյն
հիմիւնն ու խմբագիրն եղաւ, զանազան նիւթերու
վրայ գրքեր հրատարակեց, եւ վերջապէս քանի մը
գուսանական քերթուածներ ալ յորինեց: Երբ որ
1840ին Մարտի 1ին Պր. Թիէր նոր դահլիճ մը կազ-
մուելով վրայ էր, իր հին բարեկամը չմոռցաւ: Վալէս-
քի՝ Աղեքսանդրիայի Գաղղիական դեսպանատան մէջ
ծանրակշիռ պաշտօն մ'ընդունեցաւ: Քիչ մը ետքը

Պր. Կիզլյ զինքն իբրեւ գործակատար, Պուէնոս Այրէս խրկեց, ուր Վալէւսքի Փետրուարի յեղափոխութիւնը լսելով՝ աճապարեց Գաղղիա դարձաւ։ Հասարակապետութիւնը զինքն իբրեւ արտաքոյ կարգի դեսպան նախ ֆիորենցա ու ետքէն Նէապոլիս խրկեց։ Յամին 1851 նոյն պաշտօնով Մատրիտ գնաց։ Միեւնոյն տարին Օբիք զօրապետին տեղ՝ զորն որ հասարակապետութիւնը Լոնտոնէն կոստանդնուպոլիս խաւրած էր, Լոնտոն գնաց։ Պր. Վալէւսքի նոյն տարւոյն Գեկտեմբերի 2ին պատահածները լսելուն պէս, բոլոր Անգղիայի պաշտօնեաներուն վաղեց, իմանալու համար որ հոն նոյն դէպքերն ինչ ազդեցութիւն ըրեր են։ Լորտ Բալմերսթըն եղածներուն վրայ հաճութիւն ցուցուց, եւ Գաղղիայի տէրութիւնն ապահովցուց. որուն համար ինչպէս ծանօթ է, Լորտ Ճոն Ռասսըլ Բալմերսթընին մէկ ոտքը խախտեց, եւ քիչ մը ետքը պաշտօնէն ձգեց։

Յամի 1852ին Յուլիսի 28ին Պր. Դիւրկոյ արտաքին գործոց պաշտօնէն վար առնուելէն ետքը, անոր տեղն արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ Տրուէն տը Լիւի, որն որ աս անգամ նոյն պաշտօնը մինչեւ 1855 Մայիս շարունակեց։ Տրուէն տը Լիւիին արտաքին գործոց պաշտօնն առած ատեն, արեւելեան խնդիրը բովանդակ Եւրոպայի մտադրութիւնը գրաւած էր։ Երեք մեծ տէրութիւնք, Գաղղիա, Աւստրիա, Ռուս, Օսմանեան տէրութեան ծանուցագիրներ տուած էին։ Լաւալէդ, Լայնինկէն, Մենչիգոֆ բարձրագոյն Գուռը նեղը խօթած՝ իրմէ զանապան պահանջումներ կ'ընէին։ Լաւալէդ Լատինացուց Ս. Երկրին մէջ ունեցած իրաւունքները կը խնդրէր, Ռուսիա նոյնները Յունաց համար կը պահանջէր։ Սակայն Գաղղիա ան յաջողակութիւնն ունեցաւ, որ պատշաճ ատենին՝ կողոյ ասպարէզէն ետ քաշուեցաւ, որուն մէջ Անգղիա հաստատապէս իրեն չէր հետեւեր. ասով բովանդակ ծանրութիւնը Ռուսի վրայ ինկաւ։ Ասկէ բոլորեցեալ արեւելեան պատերազմը։

ԼԱՎԱԼԷԴ ՄԱՐԳԻՋԸ 1810ին ծնաւ, ու 1837ին իբրեւ դեսպանի քարտուղար Սգոգհոլմ գնաց։ Յամի 1841ին, զինքն իբրեւ ընդհանուր հիւպատոս Աղէքսանդրիա կը գտնենք. իսկ 1846—51 Գասսէլ, եւ վերջին տարիէն սկսեալ՝ կոստանդնուպոլիս դեսպանութիւն կ'ընէր։ Երբ որ Ս. տեղեաց խնդրոյն տեղ Գաղղիայի եւ Ռուսի արեւելք ունեցած ազդեցութեան հաւասարակշռութեան խնդիրը մէջտեղն ելաւ, Լաւալէդ ստիպուեցաւ կոստանդնուպոլսէն ելել, Պէտէտէդդի քարտուղարն առժամանակեայ փոխանորդ գնելով։ Պր. Լաւալէդ 1852ին Փետրուարի 8ին բարձրագոյն Գուռնէն, Լատինացուց համար հրովարտակ մը առաւ. Ռուսի դեսպանին պահանջներովն անկէ ամիս մը ետքը, բարձրագոյն Գուռն առանձին հրովարտակով մը Յունաց իրաւունքներն ալ հաստատեց։ 1853ին Մայիսի 18ին Մենչիգոֆ լրագիրը հրատարակեց, որ Ս. Երկրին խնդիրը լմնեցած է. բայց Մենչիգոֆ իշ-

խանն Օսմանեան տէրութեան մէջ եղող յունադաւանները, Ռուսի պաշտպանութեան տակ առնուլ կ'ուզէ, որով խնդիրը տարբեր վիճակի մէջ մտած է, ուստի եւ ալ խնդիրը չէ թէ Գաղղիական-Ռուսական է, այլ Եւրոպական-Ռուսական։ Աս Եւրոպական-Ռուսական խնդիրն իսկզբան Պր. Լաւալէդին յանձնուեցաւ, ետքէն Գաղղիայի Մենչիգոֆին՝ Պարակէ Տիլիէ զօրապետին ձեռքը տրուեցաւ։

Պիտի շարունակութիւն։

Ք Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Պ Ա Ն

Մարդկային կեանց տեսողութիւնը։

(Շարունակութիւն։)

Մարդկային կեանց տեսողութեան ընդհանուր հանգամանքները քանի մը հատուածներու մէջ պարզելէն ետքը՝ սկսինք մարդուն Երկնային-Երկրային կամ կենաց երկայն տեսողութեան մասնաւոր ու սեպհական հիմունքը կամ պարզապէս քննել եւ նշանակել, որոնք պէտք է որ մարդուն ներսը կամ վրան գտնուին։ Ասկից ետքը պիտ'որ խօսինք այն գլխաւոր յատկութիւններուն ու կարողութիւններուն վրայ, զորոնք՝ մեր մինչեւ հիմայ նշանակած օրէնքներուն ու սկզբանց եւ փորձառութեան համաձայն՝ մարդ մը երկայն կեանք ունենալու համար հարկաւորապէս պիտի ունենայ։ — Մարդու մը երկայն կեանք ունենալու կամ երկայնակեաց ըլլալու համար իբրեւ հիմունք հարկաւոր ըլլող յատկութիւնները հետեւեալներն են։

Ա. Ամէն բանէն առաջ պէտք է որ սարսփան ու մարտնչութեան յօրինաւորութիւնը (système) աղէկ կազմուած ըլլայ։ Չենք կրնար ըստ բաւականին բացատրել թէ կենդանեաց համար առհասարակ աս գործարանը (ստամբուր) որչափ նշանաւոր ու հարկաւոր է. միայն կրնանք իրաւամբք ըսել՝ որ առանց աղէկ ու առողջ ստամբուրի երկայնակեաց ըլլալն անկարելի է։

Ստամբուր երկու նկատմամբ երկայն կեանց հիմն է. մէյ մը՝ մեր մարմնոյն առաջին ու ամենէն գլխաւոր նորոգութեան (restauration) գործարանն ու մեր կեանքը պահպանող նիւթերուն մեր ներսը մտնելու դուռն ըլլալուն, իր աղէկութենէն ու գէշութենէն՝ մեր կեանքը պահպանող նիւթերուն չէ թէ միայն որպիսութիւնը, հապա նաեւ որքանութիւնը կամ չափը կախում ունի։ Երկրորդ, մեր մարմնոյն վրայ միասակար ազդեցութիւն ընող կիբքերն ու հիւանդութեանց պատճառները ստամբուրին զօրաւոր կամ տկար, առողջ կամ հիւանդ ըլլալուն համեմատ կրնան ներգործել կամ ազդել. որովհետեւ այսպիսի ազդեցութիւնները մեր մարմնոյն բնական հանգամանաց վրայ իրենց ուժը ցուցնելու եւ անոր վնասելու համար պէտք է որ նախ եւ առաջ ստամբուրը զգաժեն, ասիկայ նոյնները յառաջագոյն զգայ ու ընդունի։ Արդ՝ երբ որ ստամբուրն առողջ ու զօրաւոր է, այսպիսի պատճառներէն չէ թէ միայն չիմնասիր, հապա զանոնք

ուանձինն մարմնոյն ընդհանուր գրգռելութեան ու զգայունութեան (գիւրագրգիւ ու գիւրազգաց ըլլալուն) վրայ, որն որ ոչ չափի աւելի զօրաւոր ու ոչ չափի աւելի տկար պիտ'որ ըլլայ եւ միանգամայն մարմնոյն ամէն մասնայ վրայ հասարար աստիճանով պիտ'որ գտնուի. մէկ մասը մէկալ մասին համեմատութեամբ ոչ աւելի ու ոչ նուազ զգայունութիւն պիտ'որ ունենայ: Ըստ այսմ՝ քիչ մը անզգայութիւն (կամ թէ ըսենք՝ դժուարազգացութիւն), փոքր աստիճան կամ չափ մը պաղարիւնութեան՝ երկայն ապրելու չէ թէ միայն վնասակար չէ, հապա օգտակար է, որովհետեւ թէ կենդանական հիւթերուն սպառումը կը նուազեցնէ ու թէ աւելի կատարեալ նորոգութիւն կը պատճառէ. ուստի եւ երկայնակեցութեան աւելի եւս կ'օգնէ: — Նոյն ներգործութիւնը կ'ընէ նաեւ աղէկ խառնուածքը, որն որ իր աս դործքին համար երկայնակեցութեան մէկ գլխաւոր հիմը կրնայ սեպուիլ: Մարմնոյն այլեւայլ խառնուածքներուն մէջ՝ կենաց երկայնութեան ամենէն աւելի օգտակար ըլլողն է՝ արիւնային խառնուածքին հետ մաղասային խառնուածքը մէկտեղ գտնուիլը: Ինչու որ աս երկու խառնուածքը մէկտեղ պատշաճական աստիճանով ունեցողին սիրտը զուարթ, կիւրքերը չափաւորած ու միտքը հանգարտ ըլլալով, երկայն ապրելու՝ երկայնակեաց ըլլալու աւելի ընդունակութիւն ու յարմարութիւն կ'ունենայ. որովհետեւ այսպիսի հոգեկան զգածմանքը հասարակօրէն կենդանական զօրութիւնը կը հաստատեն ու կ'աւելցնեն: Աս երկու (արիւնային ու մաղասային) խառնուածքը կարգաւորեալ համեմատութեամբ մէկտեղ գտնուիլը, կ'ըսէ Գանգ փիլիսոփան, զմարդը բարոյական կատարելութիւն ստանալու համար ալ յարմար ու յաջողակ կ'ընէ. անոր համար աս խառնուածքները մէկտեղ ունենալը՝ բնութեան մէկ մասնաւոր ձիրքը պէտք է սեպել:

Մնացածն որիչ անգամ:

ՉՆՏՄԱՆԱՆ

Հոռոմայի գեղանափորներուն այցելութիւն մը:

Դալարբիայի ծաղկաւետ ու կանաչազարդ դաշտերուն վրայ ամբողջ շաբաթ մը անցնելէն ետեւ, միտքերնիս գրիւք որ երջանիկ Հեօպերիան թող տալէն յառաջ՝ մէյ մ'ալ յաւիտենական քաղաքը դառնանք ու հոն աս շքեղ երկրին վերջին հրաժարական ողջոյնը տանք: Ուստի եւ Կամպանիայի ծովեզններուն ցաւադին վերջին մնաս բարոյն ըսելէն ետքը, Գաղլիայի շոգենաւ մը հեծանք, որն որ զմեզ մէկ քանի ժամաւ մէջ Չիլիգավեքքիա բերաւ: Ես զՀռոմ իր զատկական շքեղ հագուստովը մտքիս մէջ որչափ կարելի է փառաւոր նկարած էի, իբրեւ ծամբորդութեանս վերջը. սակայն բախտն աս անգամ ինձի ուրիշ տեսարան մը, եւ պէտք եմ խոստովանիլ՝ աւելի գեղեցիկ տեսարան մը որոշած է եղեր:

Առաջին անգամ Հռոմ եղած ժամանակս քանի մը անգամ ընկերներուս յիշեցուցած էի որ նաեւ գետնափորներուն այցելութիւն մ'ընելու ենք. բայց անոնք միշտ ինձի կը պատասխանէին թէ ուր որ երկրին երեսին վրայ այնպէս հարուստ ու մեծայաղթ է, ինչ հարկ կայ երկրին տակ ուրիշ բան վնասուել: Զերեքը ստիպել չէի ուղած, վասն զի կարծէի թէ որչափ որ ալ աս համաշխարհական քաղաքին ստորերկրեայ ծամբաներն՝ իրենց այցելուններուն տեսնելու արժանի շատ հետաքրքրական բաներ կ'ընծայեն, ի վերայ այս ամենայնի մեծ նեղութեանց ու զանազան դժուարութեանց ալ պատճառ կ'ըլլան: Բայց աս անգամ՝ յառաջուան քրիստոնէից նուիրական տեղերը տեսնելու բաղձանքն ու հետաքրքրութիւնը յաղթող եղաւ. որոշուեցաւ որ հոն ալ այցելութիւն ընենք:

Ընթերցողը կրնամ ապահովընել, որ աս այցելութիւնն ան դժուարութիւնները չունեցաւ, զորոնք մարդ հասարակօրէն կ'ենթադրէ. աս ստորերկրեայ գերեզմանոցին խոր լուսութիւնը, շիրիմներուն զարհուրանք բերող տխուր տեղքը, մարդուն վրայ՝ կարծածին չափ սոսկում չէն պատճառեր. այլ մանաւանդ մասնաւոր յանկուցիչ գեղեցկութիւն մը ունին, եւ մարդուն վրայ սրտաշարժ ազդեցութիւն մը կ'ընեն: Արդ հետեւեալ տողերը կրնան ընթերցողին իբրեւ առաջնորդ ծառայել, եթէ անգամ մը նոյն ստորերկրեայ տեղերուն այցելութիւն ընելու առիթ ունենայ:

Քաղաքէն դուրս, գէպ ի գեղանափորները տանող ծամբուն վրայ մէկ քանի ընդհանուր նախապատրաստող խնդիրներ լուծենք: Գետնափորներուն (Գաւաֆոնայ) ծագման վրայ՝ գիտնականաց մէջ զանազան կարծիքներ կան: Աս ստոյգ է՝ որ Հռոմայեցիներէն շինուած են, բայց ինչ վախճանի համար ըլլալը՝ յայտնի չէ: Ոմանք կը կարծեն որ գետնափորներն իսկիցան փոսեր եղած ըլլան, որոնց մէջ Հռոմայեցիք մահուան դատապարտուած գերիները կը նետէին, եւ հոն թող կու տային որ իրենք իրենցմէ մեռնին: Բայց աւելի հաւանական կ'երեւայ ուրիշ երկրորդ կարծիք մը, որն որ կը հաստատէ թէ Հռոմայեցիք իրենց շէնքերը շինելու համար դործածած նիւթերնին՝ երկրին վրայէն առնելու տեղ, հողին տակէն կը հանէին: Ասով բնականապէս գետնին տակ ընդարձակ միջոցներ, լայնատարած խոռոչներ կը կազմուէին: Իսկ աս ստորերկրեայ տեղերուն՝ այնպիսի կարծրութիւն ու հաստատութիւն ստանալը, նոյն տեղաց հողին յատկութենէն կրնայ գիւրաւ մեկնուիլ: Գետնին տակի հողերը փորած ժամանակնին, տեղ տեղ սեան կամ պատի պէս միջոցներ թող առած են, որով ընդարձակ գաւիթներ, բակեր, շէղ շէղ ծամբաներ, միով բանիւ՝ անել լաբիրինթոս մը ձեւացած է, որուն մէջէն միայն աղէկ տեղեակ եղողը կրնայ ելլել: Հռոմայեցի հնագէտ մը հաշուած է, որ բոլոր ստորերկրեայ սրահներուն երկայնութիւնը՝ եօթը հարիւր անգղիական մղն է. իսկ աս ստորերկրեայ տեղերուն մէջ գտնուած շիրիմներուն թիւը վեց միլիոնի կը հասնի:

Ա՛րեւայ որ աս գետնափոր տեղերը Հռոմայեցւոց հեթանոսութեան ատենը՝ տակաւին իբրեւ գերեզմաննոց չէին գործածուեր: Նոյն իսկ Գալիսիոյ բառը, եթէ ետքէն շինուած չէ, յառաջագոյն գերեզմաննոց նշանակելու չէր գործածուեր. այլ հազիւ քրիստոնէութեան սկսելուն առաջին դարերը նոյն բառն աս ստորերկրեայ գերեզմանատեղեաց սեպհականութեամբ: Ինչպէս ծանօթ է, աս գետնափոր տեղերը յառաջուան քրիստոնէից չէ թէ միայն ապաստանարան ու գերեզմանատեղի էր, այլ նաեւ աստուածային պաշտօնը կատարելու ժողովատեղի: Հոն կրնային ազատութեամբ իրենց սուրբ խորհուրդները պաշտել, եւ նոյն իսկ մարտիրոսաց մարմինները հոն թաղելնուն գլխաւոր վախճանը՝ զանոնք հեթանոսաց ձեռքէն ազատել էր:

Մեռնողներուն մեծ միսթարութիւն էր, հոն հանգչելը՝ ուր իրենց եղբարքը սիրոյ ընթերիքն (ազապն) ու աստուածային սուրբ պաշտօնը կը կատարէին: Նոյնպէս կենդանի մնացողներն ալ, իրենց սիրելեաց գերեզմաններուն մօտ զանուելովն, իրենք զիրենք անոնց հետ մշտատեւ հաղորդակցութեան մէջ եւ հոգեւոր ընտանիքի մը անդամ կը համարէին: Հասարակութեան գլխաւորին կամ հաւատոյ համար արիւն թափող վիպներուն, ուրիշներէն աւելի փառաւոր ու շքեղ շիրիմներ կը կանգնէին, եւ վերջիններուն յիշատակն ամէն տարի մեծ հանդիսութեամբ կը տօնէին, որով եւ աս ստորերկրեայ տեղերուն մէջ սրբոց մասնաւոր պաշտօն մը կ'ըլլար, որն որ քրիստոնէութեան ամէն կողմ տարածուելէն ետքը, եկեղեցիներուն մէջ սկսաւ կատարուիլ, ուր նոյնպէս իսկզբան հին սովորութեան համաձայն՝ սրբոց յիշատակը սովորաբար եկեղեցւոյն դասին տակի գետնափոր տեղերը կը կատարուէր:

Ա՛րեւայէս մեր ճամբորդութեան նպատակին համար: Հոն կառապանն իր պարգեւն առնելէն եւ մուտքին առջեւ սպասող մուրացիկներու գունդն իրենց սուրբն ընդունելէն ետքը, դիմացնիս ելաւ մեզի առաջնորդ ըլլալու մարդը: Պէտք եմ խոստովանիլ որ աս ուղեցուցին քանի մը դանգով գնուելու Աիկերոնեան ճարտասանութիւնը, երբեք ինծի այնպէս ձանձրացուցիչ եկած չունէր, ինչպէս աս անգամ: Սակայն հարկ էր որ զինքն ընդունէինք. անիկայ մեր ամէն մէկուն ձեռքը ջահ մը տալէն ետքը, սանդուղներէն իջած ատեննիս՝ սկսաւ իր մենաձայն մեկնութիւնները տալ: Զինքը թողունք որ առջեւէն երթայ՝ ուղածին չափ խօսելով. մենք մեր չորս կողմը նայինք:

Նեղ ու ցած սրահի մը մէջ կը մտնէք: Մեզմէ քանի մը քայլ հեռու՝ ուրիշ երկրորդ սրահ մը մերինը կը կտրէ: Անկէ քիչ մը անդին, ուղեցուցին կեցած տեղը, նոյնպիսի խաչածեւ սրահ մը կայ: Եւ այսպէս յառաջ կ'երթայ. ամէն կողմը շեղ շեղ ճամբաներ, բակեր, անձաւներ կան, այնպէս որ բովանդակ տեղը ցանցի մը կը նմանի: Ծամբուն երկու կողմը, պատին մէջ շիրիմներ փորուած են. աս փորուածքները որոնք վրայէ վրայ մինչեւ յարկը կը հասնին, երկայնածեւ մարմարեայ կամ քարե-

ղէն տախտակներով գոցուած են: Նոյն փորուածքներուն մէջ մեռելոյն մարմինն առանց դադարի, միայն կտաւի մէջ փաթթուած՝ երբեմն ալ կրով ծեփուած կը դրուէր: Իսկ փորուածքները գոցող քարեղէն տախտակներուն վրայ տապանագիրներ դրուած են: Ահա տապանագիր մը.

Ա՛րտիլոս, դռն երջանիկ ես. աղօթէ քնոյապա համար:

Քիչ մը անդին ուրիշ մը, ըստ մասին յունարէն գրուած.

Լէա, Կալցը հոգի, կենդանութիւն ունենա:

Աս դամբանագիրներուն մեծ մասը լատին գրով գրուած են, կան նաեւ յունական եւ լատինական խառն՝ թէպէտ լեզուն լատիներէն է. քանի մը հատ ալ կան՝ որոնք յունարէն գրով ու յունարէն լեզուաւ են:

Աս եղանակաւ շիրիմներուն մէջէն խել մը տեղ յառաջ երթալէն ետքը, ընդարձակ սրահ մը կը հասնուի: Շատ անգամ գաւթին կամ ճամբուն երկու կողմն ալ դիմացէ դիմաց երկու նոյնպիսի սրահներ կը գտնուին: Ասոնք աղօթատեղիներ կամ ստորերկրեայ եկեղեցիներ են, ուր յառաջուան քրիստոնէայք աստուածային պաշտօնը կը կատարէին եւ ուր սուրբերն ու մարտիրոսները եւ նաեւ եպիսկոպոսները կը թաղէին: Աս սրահները քառակուսի, բազմաթորը եւ կամարածեւ են: Խորշերն արձաններով, իսկ պատերն ու յարկը զանազան նկարներով զարդարուած են: Գիմացէ դիմաց եղող երկու սրահներէն մէկը՝ արանց, իսկ մէկալը՝ կանանց համար էր: Յարկին մէջտեղը ծակ մը կայ, որն որ օդը փոխելու կը ծառայէր: Հաւանականագոյնս աս ծակերն իսկզբան չկային. բայց ետքէն հոն ժողովող քրիստոնէից շատութեան եւ բազմաթիւ մեռելոց մարմիններուն պատճառաւ, օդը փոխելու հարկ տեսնուելով, բացուեցան:

Հիմայ աղօթատեղին թողունք ու Լաբիւրինթոսին ներքին կողմերը յառաջ երթանք: Գաւթին կամ ճամբուն ծայրը հասանք. առաջնորդը կանի առաւ եւ ըսաւ որ նոր ընթացք մը պիտի սկսինք. այսինքն՝ դատիկոն մը վար պիտի իջնանք: Ընկերներէս ոմանք վախով սկսան իրարու երեսը նայիլ: Սակայն նորանոր բաներ տեսնելու հետաքրքրութիւնը զիրենք ալ ուրիշներուն հետ մէկտեղ մղեց: Սանդուղէ մը իջանք, ինք զինքնիս երկրորդ դատիկոնը գտանք: Հոն ալ նոյնպէս խաչածեւ գաւթի ներ կամ սրահներ ու աղօթատեղիներ կային: Անկէ ուրիշ սանդուղէ մ'ալ իջանք, եւ երրորդ դատիկոն մտանք. վերջապէս չորրորդ մ'ալ իջանք. սակայն հոն ամենուս վրայ սարսափ մը տիրեց: Օդը սկսաւ անտանելի ըլլալ, ուստի շուտ մը նորէն վերի դատիկոնը դարձանք, հոն գետնափորներուն արուեստական ճարտարութիւնը նորէն քննելէն ետեւ, կրնամ ըսել՝ ակամայ դուրս ելանք, այնչափ ամենուս վրայ ազդեցութիւն ըրած էր աս հրաշքայածեւ տեղը, որուն վեհութիւնը՝ գէթ իմ նկատմամբ զատկական հանգիստութեանց շքեղութեան վրայ քօղ մը ձգեց:

ՎԵՐՃԱՆԳՆԵՐ

Անգղիայի երկաթուղիներում վիճակը:

Անցեալ տարի Անգղիայի շոգեկառքներն ամէն օր 500,000 ճամբորդ՝ 258,000 տակառ (ամէն մէկ տակառը քսան կենդինար) բեռ, 35,000 արջառ, 1100 շուն եւ 740 ձի տարին: Նոյն տարին շոգեկառքներուն ըրած ընթացքը՝ 1860էն, 2.897,848 մղոն աւելի է: Բոլոր տառւան մէջ ելած չուերուն թիւը 3.896,990ի կը հասնի, որով ամէն մէկ օրուան՝ 10,600, իսկ ամէն րոպէի՝ 7 չու կ'իյնայ: Ասկէ եղած խառն շահը՝ 28.565,355՝ սղեւէին է, որ ըսել է՝ Անգղիայի ազգային պարտքին շահէն աւելի. իսկ բոլոր Անգղիայի երկաթուղիները շինելու համար դրուած գրամադրութիւնը՝ 367.328,337 սղեւէինի հասած է: Ամբողջ տարւան մէջ 284 հոգի զանազան գոթախտ արկածներէ մեռան, եւ 883 հոգի վնասուեցան: Մեռնողներուն մէջ՝ միայն 46 հոգի ճամբորդներէն է, որ ըսել է՝ 200,000ին մէկը. իսկ մնացեալները՝ երկաթուղոյ սպասուորներէն կամ անգլուշութեամբ ու անձնասպանութեամբ վախճանողներն են: Վնասուածներուն փոխարէն հատուցանելու համար, բոլոր ընկերութիւնները 135,062 սղեւէին վճարեցին:

Լոնտոնի տրոսէստից ապարանքին մէջ կերտուած ու խմուած խմելքը:

Հիմայ (նոյեմբերի 1ին) Լոնտոնի արուեստից տեսարանը գոցուած ըլլալով, բնականապէս հոն տեղը պատահած բաներուն վրայ կերպ կերպ դիտողութիւններ կ'ըլլան, փիլիսոփայական, արուեստական, ելեւմտական, եւ այլն: Ենթ հոս մտադրութիւններս՝ ամենէն հասարակին, այսինքն տնտեսականին դարձնենք: Հետաքրքրական խնդիր մըն է որ Մայիսի մէկէն մինչեւ Հոկտեմբերի վերջը արուեստից ապարանքին մէջ որչափ բան կերուած ու խմուած է: Աս հարցման, եթէ ճշդիւ չէ, գոնէ գոհացուցիչ պատասխան մը կրնանք տալ, արուեստից տեսարանին կերակրող սրահը վարձու բռնող Մարրիս Անգլիացւոյն բռնած հաշուեգիրներէն: Իր գաղղիացի ընկերը, քանի մը շաբաթ յառաջ անկէ հեռացած ըլլալով, հետեւեալ գումարին վրայ հարկերին 30 մ'ալ աւելցրնելու ըլլանք, ան ատեն ճիշդ թուոյն կը մօտենանք:

Արդ վերոյիշեալ անգլիացի պանդոկապետին հաշուեգիրներուն համաձայն, զովացուցիչ կերակրեղէններէն կերուեր են, 1.300,000 բաժին պաղպաղակ, եւ 2.200,000 կտոր փոքր տեսակ պղակինդի, կսկուծ (պիւֆֆ) եւ այլն: Ասոնց վրայ խմուեր են, 123,000 շիշ աղնի գարեջուր, 101,000 շիշ լիմոնած (լիմոնի օշորակ), 31,000 տաշանի կամ կալաքարի ջուր, եւ 930 բէնդ ուրիշ աղնի ըմպելիներ: Խմուած թիւի ու խահուէի սկահակներուն թիւը ճիշդ չի գիտցուիր. սակայն հաշուեգիրներուն նայելով, 5195 լիտր թէյ, 8388 լիտր խահուէ եւ 1922 լիտր չոգոյղ գործածուեր է: Ասոնցմով կերուեր են 46,000 պղտիկ հաց:

Իսկ հաստատուն կերակրեղէնաց մէջ կը հաշուին,

240 կենդինար պանիր, 140,000 կտոր պղտիկ մսով կարկանդակ, 251,000 լիտր հաց, 1400 լիտր կարագ, 110,000 կսկուծ: Ասոնց վրայ ալ 523,000 շիշ, 3261 տակառ ու 700,000 բէնդ զանազան տեսակ գարեջուր խմուեր է: Ասոր վրայ եթէ 100,000 բաժին ապուրն ալ աւելցրնելու ըլլանք, ան ատեն քիչ մը կը մերձենանք նախաճաշի համար սպառուած կերակրեղէնաց գումարին, որոնք միանգամայն զովացուցիչ կերակրեղէնաց ու բուն ճաշերու մէջի անցքը կը կազմեն:

Վերջինին, այսինքն՝ ճաշերու համար գացած կերակրեղէնները հետեւեալներն են. (միայն ամենէն աւելի սիրուած կերակուրները կը դնենք.) 6500 լիտր կարմրամիս ձուկ (սալմոն պալուշ), 1465 լիտր օձածուկ, 92 լիտր ձողաձուկ, 393 վահանածուկ, 1410 լիտր ուրիշ զանազան տեսակ ձկներ: Մսի այլեւայլ տեսակներէն կերուեր է, 650,000 լիտր հասարակ միս, 1237 կենդինար խոզի ապուխտ, 1388 կտոր եզան լեզու, 11,234 հաւ, 12 սագ, 673 բագ, 632 հնդկահաւ, 84 որձատ (բուլբուլ), 8960 աղաւնի, 290 կաքաւ, 186 նապաստակ, 80 զոյգ փասեան, 30 զոյգ կտցար, եւ այլն: Մսի հետ մէկտեղ կերուեր է, 192,000 պղտիկ հաց, 3840 կենդինար գետնախնձոր, 1968 կապոց ստեպլին, 812 կապոց շաղգամ, 3960 կտոր վարունգ, 222 կողով սունկ, 3240 կապոց կարտոֆ, 2857 կապոց դաղձ (նախ), 3464 կապոց այլեւայլ բանջարեղէններ, 420 լիտր սխտոր, 208 կապիճ սոխ, 6600 բաժին ստրկուած ոլոռ, 390 կապոց ծնեբեկ, 109 կապոց շոմին:

Զանազան տեսակ աղցաններու գործածուեր է, 9138 կտոր ծովու խեցգետին, 182,754 կտոր հազար, 19,680 կապոց ջրկոտիմն (սոս քէրէֆ), 10,800 կտոր բանջար, 20,592 կողով հասարակ աղցան: Աս աղցաններուն համար գործածուեր է, 2200 լիտր աղնի եղ ու 1500 լիտր մանանուխ:

Տեսակ տեսակ անուշեղէններու համար գործածուեր է, 98 կապիճ խնձոր, 150 լիտր կաղին, 36 կապիճ տանձ, 1428 լիտր չամիչ, 4261 լիտր ելակ (ասկէ զատ է 4072 լիտր ելակն ու 4006 լիտր արքունի մորը, (բլաֆֆօլ), որոնք զանազան տեսակ պաղպաղակներու գործածուեցան), 540 անանաս, 4268 լիտր կերաս, 179 կապիճ փշախաղող, 170 լիտր խաղող, 636 լիտր ընկոյղ, եւ ուրիշ աղնի պտղոյ տեսակներ:

Կէսօրուան ճաշի ժամանակ խմուեր է, 34,400 բէնդ քսերէսի գինի, 8960 շիշ փորձոյի գինի, 21,700 չամիանեայ, 22,600 շիշ Պորտոյի գինի, եւ 18,007 շիշ ուրիշ զանազան տեսակ գինիներ: Անկէ զատ, 8000 բէնդ քսեալ, 4000 բէնդ գինոյ ըմպելի, 1600 բինդ օւիֆ:

Վերջապէս անցողակի յիշենք նաեւ որ միայն խահանոցին մէջ 80,000 լիտր շաքար, 203 կենդինար աղած կարագ, եւ 800,000 լիտր սառնոյց գործածուեր է: Խոհահանոցին մէջ կը գործէին, 65 խոհակեր, 80 աղախին, 120 աման լուացող, 560 մառանի սպասուորներ, 240 մանչ եւ 30 հաշիւ բռնող: Կերակուրներն ու ծառայութիւնն ընդհանրապէս աղէկ էր:

ԲԱՐՈՑԱՎԷՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

— Ի վերայ այս ամենայնի յայտնի բան է... Ժողովրդագետը քոյր մը ունի, որուն տունը կ'երթան հասարակօրէն հոսկից անցնող աղետական տիկնայք, որովհետեւ գեղը պահօդի չկայ: Արդ՝ Մորոյ մայրը կ'ըսէր որ եթէ Ժողովրդագետն իմանալու ըլլայ թէ դուք իր քովն էք, անտարակոյս զձեզ կը ստիպէ որ երթաք իր քոյրը տունը կենաք, մինչեւ որ բժշկուիք:

— Ես ասոր մէջ գէշութիւն մը չեմ տեսներ:

— Ինչպէս: Ասով ձեզմէ յուսացած վարձքէն կը զրկուէր: Եւ ետքը...

Հոս Հեղինէն ձեռքն աղջկան բերանը դնելով, թող չտուաւ որ խօսքը յառաջ տանի:

Տուն հասած ատենին, Մորոյ մայրը Հեղինէին բաւ որ ժամէ մ'աւելի իրենց կը սպասէր, վասն զի հետեւեալ օրը Մոն-բէլիէ երթալու է, որպէս զի իմանայ թէ զՄաննիկ ինչ պիտ'որ ընէ, որուն համար ալ արդէն շատոնց կառքը բռնած ըլլալու էր:

Հեղինէն զինքը սպասողներուն համար թողութիւն խնդրեց, եւ օդին խոնաւութեան պատճառաւ ինք զինքը քիչ մը մնեցուցած ըլլալով, խոհակերոց գնաց, որպէս զի տաքնայ:

Մաննիկ որն որ օրիորդին ամենափոքր բարձանքն ալ կատարելու կը փութար, կրակն արծարծեց, եւ եկաւ ոտուքներուն քովը նստաւ: Իրկուքն ալ խել մը ատեն լուռ կեցան: Վերջապէս պղտիկ աղջիկը տխուր ձայնով մը՝ կը յուսամ որ, ըսաւ, մայրս ուրախակա՛ն պատասխան մը կ'ընդունի:

— Ես ալ կը բաղձամ. բայց ինչ ուրախական պատասխան պիտ'որ ընդունի:

— Նայեցէք, տիկին: Մորոյ մայրը շատ չար է: Եւ որովհետեւ հայրս հեռու տեղ գալցած է, կրնայ զիս քովէն վռնտել:

— Մի վախճար, աղջիկս, անանկ բան չ'ընեն: Բայց հօրդ անունն ինչ է:

— Պարանշոն:

— Իսկ մօրդ անունը:

— Մօրս անունը՝ հօրս անունն հետ նոյն է:

— Գիտեմ որ հիմայ երկանն անունը պիտ'որ ունենայ: Բայց աշխարհք չմտած ինչ կը կոչուէր:

— Ան չեմ գիտեր, տիկին...: Կ'ուզէք նէ՝ ձեզնի գիրք մը ցուցնեմ, զորն որ վերջին անգամ զիս տեսնելու եկած ատեն՝ մայրս ինծի տուաւ:

Աս ըսաւ եւ առանց պատասխանին սպասելու՝ դուրս ելաւ:

Քանի մը ըսկէ ետքը ձեռքը գիրք մը բռնած՝ ներս մտաւ, որն որ աղօթագիրք մըն էր: Հեղինէն գիրքը բանալուն պէս՝ մէկէն սկսաւ դողդողալ, ձեռքերը քովէ քով բերաւ, եւ քիչ մնաց կը սահէր գետինը կ'էնար:

Ո՛հ, հիմայ կը տեսնեմ, որ շատ գէշ աղջիկ մըն եմ, գոչեց Մաննիկ. միշտ զձեզ կը վշտացնեմ: Բայց ստուգիւ աս անգամ յանցանք չունիմ:

— Չէ՛, աղջիկս, դուն յանցանք չունիս...: Ուրեմն կ'ըսես որ աս գիրքը մայրդ գիրքն տուաւ:

— Հրամար էք. եւ տալու ժամանակն ըսաւ որ զգուշութեամբ պահեմ, վասն զի շատ տարիներէ վեր քովն է:

Հեղինէն գիրքն աւելի մտադրութեամբ քննեց, ճակատէն մինչեւ վերջին թուղթը մէկիկ մէկիկ դարձուց: Ետքը ոտք ելելով եւ զՄաննիկ գրկելով, Աղջիկս, ըսաւ, զքեզ երբեք չեմ թողուր, զքեզ միշտ կը սիրեմ եւ վրադ հոգ կը տանիմ:

Պզտիկ աղջիկը՝ թէեւ Հեղինէին իրեն ցուցրեցած աս սիրոյ նշաններուն պատճառը չէր իմանար, բայց կրկին կրկին ձեռքը պահելով՝ սրտանց շնորհակալ եղաւ եւ սկսաւ անոր հետ լալ:

Նոյն միջոցին Մորոյ մայրն ետ դարձաւ, եւ շուտ մը զՄաննիկ պառկեցուց, որպէս զի երկրորդ օրը կանուխ հետը Մոն-բէլիէ տանի: Հեղինէն ալ քիչ մը ետքը անկողին մտաւ, բայց հազիւ կէս գիշերին քունը տարաւ:

Մաննիկին բերած գիրքը տեսած ատեն՝ Հեղինէին ունեցած այլալուծեան պատճառն իմանալու համար բաւական է ըսել, որ ձեռքն առածին պէս՝ ճանցաւ թէ իր Աննա դայեկին գործածած աղօթագիրքն է, որուն անունն ալ առաջին երեսին վրայ գրուած էր: Եւ թէպէտ գրեթէ՝ քերուած, բայց անուան ու մականունն Ա. Վ. սկզբնագիրքները թող տրուած էին:

Ասով Հեղինէն անմիջապէս տեսաւ որ իր դայեկին հետ Աննադերբ բերքը գրտնուած ժամանակը՝ եկող իրենց հետ բնակող մարդը՝ Աննային եղբայրը չէ եղեր, հապա անոր էրիկը, եւ Մաննիկ՝ անոնց աղջիկը: Աս որ իմացաւ, մէկէն անանկ մեծանձնական որոշում մ'ըրաւ, որն որ միայն քրիստոնէական դիւցազանց վրայ կը տեսնուի:

Այլ մտածէր թէ Մաննիկին հայրը՝ որն որ իր դստուած նաւին խղճողով ճամբորդներէն մէկն էր, կարելի է Մոնրոպեր նաւագետին օգնած ըլլայ՝ իրեն գէմ մեքենայած դաւին մէջ: Ուստի միտքը դրաւ որ չարեաց տեղ՝ բարիք հատուցանէ, զՄաննիկ իր պաշտպանութեան տակ առնելով եւ իրեն օրիգորդ ընելով. որովհետեւ հաւանական կը սեպէր որ Աննա իր աղջիկը գտնելու ետեւէ չ'իյնար:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Իրկորոքը օրը Հեղինէն՝ առանձին մնացած ըլլալով, ճաշէն ետքը Վարդուխն գերեզմանին մէջ մ'ալ պոյնելութիւն ըրաւ: Աս անգամ ալ իր աղաւթին համար եւ քրիստոնէութեան արցունքներ թափեց. միանգամայն խուսափելով նաւագետին ու անոր Պարանշոն գործակցին վրայ ալ լացաւ: Աս տխուր մտածմանց մէջ ընկղմած՝ հոն մնաց մինչեւ որ իրիկուան մութը կը խելով, հարկադրեցաւ Մորոյ կնոջ տունը դառնալ: Նոյն կինն արդէն ետ դարձած էր, եւ բոլորովին յուսահատութեան մէջ կ'երեւար: Իսկ Մաննիկ սաստիկ կու լար: Հեղինէն իմացաւ որ Պարանշոնին մահահաւան լուրն առեր են. բայց չգիտնալ ձեռացնելով, իրենց տրամուծեան պատճառը հարցուց:

Տրամուծեան պատճառը, գոչեց բարկութեամբ կինը: Ինչ, չէք իմանար...: Ալ ես միտքով վրայ նստայ: Մաննիկին հայրը մեռեր է...: Ինքն ալ ձեռքը նուաճ նաւուն մէջն է եղեր, եւ ձեզի պէս նաւաբեկութիւն կրէր է...: Քիչ մնաց՝ երկու զաւկներն ալ վրաս պիտի ձգէր: Ինչ որ է նէ՝ մէկը մեռաւ. իսկ մնացածը՝ մայրը ստուգիւ առնելու չկար:

— Մաննիկին վրայ կը խօսիք:

— Հապա որուն վրայ պիտի խօսիմ...: Այլ տեսնէ՞ք ինչպէս արցունք կը թափէ. բայց ստուգիւ կ'ըսեմ որ այնչափ հօրը մահահաւան վրայ չիկար, որչափ անոր վրայ՝ որ աշխատելու պիտի ստիպուի: Ինչ պիտ'որ ընես, պէտք է որ գործէ, եթէ անօթութեան մեռնիլ չ'ուզէր: Ես զինքը պահելու ստակ չունիմ: Արդէն երեք ամէն վեր ոչ իրեն եւ ոչ եղբորը համար թողակ ընդունած եմ: Անպիտան մարդը, երկուքն ալ վրաս ձգել կ'ուզէ եղեր: Բայց Աստուած թող չտուաւ որ աս չար խորհուրդը կատարէ: Աւելի աղէկ է որ մեռաւ, քան թէ...

Աղաչեմ, տիկին, այսպէս մի խօսիք, ընդմիջեց Հեղինէն. աս անմեղ աղջկան վրայ գիծացէր. ալ դաշոյնը սիրտը կը խոթէր:

— Հապա ինչ կ'ուզէք որ ըսեմ: Ճակտիս քրտինքովը վատըրած հացի կտորս օտարի զաւկի մը հետ չեմ կրնար բաժնէլ: Գիտէ՞ք որ աս տունն իմն չէ. եւ եթէ վարձքը չկարենամ վճարել, խայտառակութեամբ դուրս կը վաճառեն...: Ինչուառականը. իսկզբան կը կարծէի որ ուրիշներու պէս՝ աս ճամբորդութիւնը բախտը փրկուտէր: Համար կ'ընէ, եւ ետքէն ստակ կը վճարէ. բայց իր դիտաւորութիւնն ան չէ եղեր, կ'ուզէ եղեր տղան ալ ձգել, ինչպէս որ կ'ընէ թող տուաւ: Հիմայ Մաննիկն ո՛վ պիտի հոգայ:

Ես կը հոգամ, տիկին, պատասխանեց օրիորդը հաստատութեամբ:

— Գո՛ւր:

— Այո՛. զինքն ինծի ընկեր կ'առնում. ինքն ալ ինծի պէս օրը է. զերար կը միութարեք:

Հեղինէին խօսքն ուրախութեան աղաղակով մ'ընդմիջեց Մաննիկ, եւ եկաւ բաղկացը մէջ նետուեցաւ: Մորոյ մայրն ալ շատ ուրախացաւ եւ Հեղինէին շնորհակալ եղաւ:

Պր. Ռիշարտոյ՝ թղթին մէջ ըրած խոստման համեմատ՝ երկու օր ետքը եկաւ, եւ Հեղինէին դուռնափակութիւնը տեսնելով, Ինչպիսի փոխուէր էք, օրիորդ, գոչեց: Կ'երեւայ որ շատ նեղութիւն կրէր էք:

Այո՛, պատասխանեց Հեղինէն՝ քաղցր ժպիտով մը. բայց միայն վախով ազատեցայ:

— Իսկ Արան-Շէնի կոմսուհին ինչ եղաւ: Չէր նամակին մէջ իր խօսքը չէք ընէր:



0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

፬ ፻ 25.

1862

h. ZUSAMMENFASSUNG



Գաղղիայի երեւելի քա-
ղաքագետները՝ 1848ին
վեր:

(C₁₀₀H₁₀₀ - 2C₁₀₀H₁₀₀ - 2C₁₀₀H₁₀₀ - 2C₁₀₀H₁₀₀ :)

ՔԻԼԼԷՍ ՊԱՐԱԿԷ ՏՒԼԻԷ ԿՈՄԵՐ՝
ՄԵԺԻՆ ԿԱՐՈՒԼԵՆԻՆ ԿՆՈՒՄԻՆ
ՉՕՐԱՎԱՐՆԵՐԷՆ ԼՈՒՂՈՎԻԿՈՍ
ՊԱՐԱԿԷ ԽԻՂԷԻՆ ՈՐՂԻՆ Է:
ԱՍ ՍՊԱՐԱՊԵՏՈՐ 1795ԻՆ ՍԵՊ-
ՏԵՄԲԵՐԻ ՆԻՆ ՓԱՐԻՂ ԾՆԱԼ: ՏԱՍ-
ՈՒՆԵՐԼՈՒ ԽԱՐԵԿԱՆ ԵՂԱԾ ԱՌԵՆ՝

ձիաւոր որսորդաց մէջ մտաւ, եւ 1812ին Նոյն գնդին մէջ երկրորդ տեղակալ անուանուեցաւ: Ախիսիայի պատերազմին մէջ ձախ թեւը կորսնցուց, եւ 1815ին Հարկւրապետ եղաւ: Գամի 1830ին իբրեւ գնդապետի տեղակալ՝ Ալճէրի գնաց, ուր գնդապետութեան աստիճան բարձրացաւ: Քիչ մը ետքը Սէն-Սիրի զինուորական դպրոցին երկրորդ կառավար դրուելով, 1832ին Նոյն դպրոցին աշակերտներուն հանած հասարակապետական խռովութիւնը զսպելուն համար, տէրութեան առջեւը մեծ համարում ստացաւ ու 1836ին Նոյն դպրոցին ամբողջ կառավարութիւնն իրեն ձեռքը յանձնուեցաւ: Անկէ ետեւ երկրորդ անգամ Ալճէրի խրկուեցաւ, ու հոն Օմալի դուքսն իր իշխանութեան տակ կը պատերազմէր: Տ'իլիէ՝ երիտասարդ իշխանին թացաքաղաքին առնուելու ժամանակը ցուցուցած քաջութիւնն առանձին նամակով մը գովեց: Ինքն ալ Նոյն պատերազմներուն մէջ ցուցուցած զինուորական հանճարոյն համար, զօրապետի տեղակալ եղաւ, եւ Գոսդանդին գաւառին կառավար դրուեցաւ: 1847էն վեր լւիւրոստանաւոր զօրքին ընդհանուր տեսուչ էր:

Փետրուարի յեղափոխութեան ատեն առժամա-
նակեայ կառավարութիւնը զինքը Պըզանտոն գտնուող
զօրաբաժնին հրամանատար դրաւ, ուր Լետրիւ-Ռոլէն
կարմիր հասարակապետականին գործակալներուն դէմ
այնպիսի արիութիւն ու հաստատութիւն ցուցուց, որ

անոնք բան մը չկրնալով ընել, ստիպուեցան քաղաքը թողուլ փախչել: Գաւենեագ զօրապետին հետ աղէկ չըլլալով, 1848ին անոր իրեն տուած հրամանատարութիւնը յանձն չառաւ: Ասոր հակառակ Նաբոլէոնին հետ աղէկ յարաբերութեան մէջ գտնուելով, գահերէց իշխանը՝ զինքը Հռոմ խրկուած զօրքին հրամանատար անուանեց: Հռոմէն ետ կանչուելէն ետքը, 1851ին Յունուարի 9ին Շանկառնիէ զօրապետին տեղ՝ Փարիզը զօրաց հրամանատար եղաւ: Նոյն տարւոյն Դեկտեմբերի 2ին խորհրդատու ժողովքին անդամ ընտրուեցաւ: Արեւելեան պատերազմը սկսելէն յառաջ՝ իբրեւ դեսպան Կոստանդնուպոլիս գնաց, ու Պոմարսուկտ խրկուած դադըիական զօրքին հրամանատարութիւնն ունեցաւ: Կոստանդնուպոլսէն դառնալէն ետքը՝ 1854ին Օգոստոսի 28ին սպարապետ անուանուեցաւ, եւ միանգամայն ծերակուտին մէջ գահերիցու փոխանորդ դրուեցաւ: Վերջին իտալական պատերազմին ժամանակը՝ Ալպեան բանակին հրամանատարն էր:

Յամին 1854 Գաղղիայի ու Ռուսիայի մէջ մտած
գծտութեան պատճառաւ Բեդերսպուրկէն ետ կան-
չուած Գաղղիայի դեսպանն էր,

ԲԱՐՔՈՒՂԻՄԷՈՍ ԴՈՄԻՆԻԿՈՍ ՅԵՍԱՎՐՈՍ ԱՐՄԵՆ
ՄԱՐԳԻՋ ԳԱՍԻԷԼՊԵՃԱԳ: Աս ծերունի դեսպանա-
գետը ծնած է 1787ին Յունիսի 12ին Հոգ-Բիրենէ
նահանգին Ռիկոյ քաղաքը: Բանի մը տարի ֆոնդէն-
պլոյի զինուորական դպրոցին մէջ անցընէէն ետքը՝
1807ին իբրեւ երկրորդ տեղակալ ձիաւոր Հուսար-
ներու գնդին մէջ մտաւ: Մեծ Նաբոլէոնին Գերմա-
նիա, Ռուսաստան ու Գաղղիա ըրած պատերազմնե-
րուն մասնակից եղաւ: Վախրամի, Օսդրովնոյի, Մոս-
կուայի ու Պրիէնի ճակատներուն մէջ զանազան վեր-
քեր ընդունեցաւ: Յամի 1814ին խմբապետ եղաւ,
ու Նաբոլէոնին իյնալէն ետքը՝ Պուրպոնեանց կողմն
անցնելով, Պիւրենեան որսորդաց ու քիչ մը ետքը
Թիկնապահ զօրաց մէջ գնդապետ եղաւ: Յուլիսի
յեղափոխութենէն ետքը իբրեւ զօրապետի տեղա-
կալ Ալճէրի գնաց: Մէկ տարի ետքը Բեդերսպուրկ
դեսպան խրկուեցաւ, ուր մինչեւ 1854 նոյն պաշտօնը
վարեց: Նոյն տարին Ռուսի եւ Գաղղիայի մէջ բա-

ցուած պատերազմին պատճառաւ ետ կանչուելով, 1856ին Յունիսի 12ին ծերակուտի անդամ եղաւ:

Արեւելեան խնդրոյն երեւան ելելէն՝ Եւրոպայի մէջ դեսպանագիտական գործունէութիւն մը սկսաւ, որուն նմանը մինչեւ հիմայ պատմութեան մէջ դեռ չէ տեսնուած: Մէկ կողմանէ արեւմտեան տէրութիւնք պատերազմ ըրած ժամանակ, մէկալ կողմանէ դեսպանագիտութիւնն արեան քրտինք մտած՝ շարունակ խնդրոյն խաղաղական կերպով վերջ տալու կ'աշխատէր: Ռուսական-Օսմանեան խնդրոյն սկիզբները՝ Անգղիա առաջարկած էր որ բարձրագոյն Դրան ու Ռուսիայի մէջ մտած երկպառակութիւնը վերջացընելու համար մեծ տէրութեանց դեսպաններու ժողովք մ'ըլլայ: Աւստրիա ըսած էր թէ քանի որ խնդիրը դեսպանական յարաբերութեանց մէջ է, նոյն ժողովքը բաղձալի բան մը չէ. ան ատեն ստուգիւ բաղձալի կ'ըլլայ, երբ որ Ռուսի զօրքերը Դանուբի իշխանութիւնները մօնելով, զԵւրոպա տարբեր վիճակի մէջ կը խօսեն: Արդ երբ որ Ռուսք 1853ին Յունիսի 26ին Բրուլին անցան, ինք Աւստրիա առաջարկեց որ Վիէննա դեսպանական բանակցութիւնք ըլլան: Գաղղիա ու Անգղիա շուտ մ'ասոր իրենց հաւանութիւնը տուին, որով չորս մեծ տէրութեանց դեսպանները Վիէննա ժողովեցան, Օսմանեան տէրութեան յայտագիր մը շինելու համար, որով յունական խնդրոյն մէջ քանի մը շնորհմունքներ ընելով, Ռուսը Դանուբեան իշխանութիւններէն հանել կ'ուզէին: Յայտագիրն իրօք շինուեցաւ ու Ռուսք նոյնը երկու ձեռքով ընդունեցան: Սակայն ամենուն ակնկալութենէն դուրս՝ բարձրագոյն Գուռը յայտագիրը մերժեց, եւ Ռէշտ փաշան Անգղիայի դեսպան Լորտ Ռէտֆըլիֆին գործակցութեամբ, յայտնեց որ ինք Վիէննական յայտագիրն առանց փոփոխութեան չի կրնար ընդունիլ: Ան ատեն արեւմտեան տէրութիւնք խնդիրը քննելով եւ մանաւանդ Ռուսի տէրութեան նոյն փոփոխութիւնները յանձն առնելու համար ցուցուցած ընդգրկմութենէն արթննալով, իմացան որ աս փոփոխութիւնները կարծուածին չափ աննշանակ բաներ չեն, եւ թէ Օսմանեան տէրութիւնն իրաւունք ունի իրենց առաջարկած յայտագիրն անփոփոխ չընդունելու:

Ասոր վրայ տարի մ'անցաւ. եւ արեւմտեան տէրութիւնք տեսնելով որ ամէն խաղաղական միջոցները պարապի ելան եւ խնդիրը միայն զինու զօրութեամբ կրնայ որոշուիլ, 1854ին Մարտի 27ին, Ռուսիայի դէմ պատերազմ հրատարակեցին: Արդ թէպէտ եւ պատերազմի հրատարակութիւն ըլլալէն յառաջ Պրուշ ու Աւստրիա յայտնած էին, որ իրենք իրաւանց կողմանէ Գաղղիայի ու Անգղիայի հետ միաբան են, սակայն արեւմտեան տէրութիւնք պատերազմ՝ հրատարակելէն ետքը՝ իրենք հարկաւոր սեպեցին, չորս տէրութեանց մէջ եղած միաբանութիւնը պաշտօնական կերպով հաստատել: Աս վախճանիս համար Վիէննա նորէն ժողովք մը բացուեցաւ, որուն

մէջ 1854ին Ապրիլի 9ին Պրուշ ու Աւստրիա՝ արեւմտեան տէրութեանց հետ իրենց ունեցած միաբանութիւնը ցուցնելէն ետքը, արձանագրի մը ստորագրեցին: Եւ որովհետեւ Ռուսի բռնած ընթացքէն յայտնի կ'երեւար, որ իր գլխաւոր նպատակը Տաճկի տէրութիւնը՝ Եւրոպայի տէրութեանց կարգէն դուրս հանել էր, անոր համար նոյն ժողովքին մէջ նաեւ քանի մը սկզբունքներու վրայ միաբանեցան, որոնց գլխաւորն էր, Օսմանեան տէրութեան ամբողջութեան պահպանուիլը:

Աս ամէն դեսպանագիտական գործողութեանց ժամանակ Գաղղիայի կողմանէ գլխաւոր գործողն էր, արտաքին գործոց պաշտօնեայ Տրուէն տը Լիւի: Բայց իր քաղաքագիտութեան ամենէն նշանաւոր գործքն եղաւ, 1854ին Գեկտեմբերի 2ին Աւստրիայի ու Գաղղիայի մէջ դրուած դաշնաւորութիւնը, որուն համար Տրուէն տը Լիւի Աւստրիայի կայսրէն Ս. Ստեփանոսի շքանշանն ընդունեցաւ:

Սակայն աս անուանի քաղաքագէտը միեւնոյն յաջողութիւնը չունեցաւ, 1855ին Մարտին Վիէննա գումարուած դեսպանաժողովին մէջ: Սեւաստոբոլի առջեւը պատերազմը սոսկալի արիւնհեղուութեամբ մղուած ատեն, դեսպանագիտութիւնն ուզեց հաշտութեան վերջին փորձ մ'ալ ընել: Աս վախճանաւ Աւստրիայի, Գաղղիայի, Անգղիայի, Ռուսիայի ու Օսմանեան տէրութեան երեսփոխանները 1855ին Մարտի 15ին երրորդ անգամ դեսպանաժողովի գումարեցան: Դեսպանաժողովոյն աւելի աղքեցութիւն տալու համար, Լորտ Ջոն Ռասսէլ ու Տրուէն տը Լիւի անձամբ Վիէննա եկան: Ժողովքը բացաւ Աւստրիայի արտաքին գործոց պաշտօնեայ՝ Պուլ Շաւենշդայն կոմսը, յառաջաբանական խօսակցութենէ մը ետքը՝ բանակցութեանց հիմ ըլլալու չորս կէտերը ժողովականաց առջեւը դնելով: Առաջին ու երկրորդ կէտերուն (Դանուբի իշխանութեանց ու Դանուբի նաւարկութեան) վրայ, դիւրաւ միաբանեցան. բայց երրորդ կէտին, այսինքն Ռուսի ծովային զօրութեան Սեւ ծովուն մէջ չափաւորութիւնն որ եկան, կարծեաց տարբերութիւններ երեւան ելան: Աւստրիա առաջարկեց որ Ռուսք կարենան իրենց ունեցած նաւերուն կէսը Սեւ ծովուն մէջ պահել: Լորտ Ջոն Ռասսէլ մէկէն ասոր դէմ կեցաւ ու Լոնտոն գրեց որ աս առաջարկութեան ընդունուիլն անընդհատ պատերազմի պատրաստութիւն ու մշտատեւ պատերազմ կը նշանակէ, ուստի եւ անոր համար անկարելի բան է: Ան ատեն Աւստրիայի արտաքին գործոց պաշտօնեան նոր առաջարկութիւն մ'ըրաւ, որով թող կը տրուէր որ Ռուսիա ու բարձրագոյն Գուռն իրարու հետ միաբանին Սեւ ծովուն մէջ հաւասար չափով ծովական զօրութիւն ունենալու վրայ: Տրուէն տը Լիւի ու Լորտ Ջոն Ռասսէլ աս առաջարկութեան հաւանեցան ու տակաւին դեսպանաժողովը չմընցած՝ իրենց մայրաքաղաքներն աճապարեցին, որպէս զի իրենց իւրաքանչիւր

վեհապետին հաւանութիւնն առնուն: Նաբոլէոն նոյն առաջարկութիւնն ընդունելու միտեալ էր. բայց Լորտ Քլարէնտըն Անգղիայի խորհրդանոցին մէջ յայտնի ցուցուց, որ 1854ին Օգոստոսի 8ին արեւմտեան տերութեանց Ռուսիայէն պահանջած երաշխաւորութեան պայմանները կամ չորս կէտերը հիմայ բաւական չեն խաղաղութիւն հաստատելու համար, այլ նոյն իսկ պատերազմը հարկ է նոր պայմաններ առաջարկէ: Ռուստի եւ Անգղիա Լորտ Ռասսէլին հաւանած առաջարկութեան դէմ ելաւ. Գաղղիայի տերութիւնն ալ ստիպուեցաւ տեղի տալ: Ասոր համար Տրուէն տը Լիւի Մայիսի 7ին պաշտօնէն հրաժարեցաւ, ու տեղն արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ, նոյն ժամանակ Լոնտոն կեցող Գաղղիայի դեսպանը, Վալէսքի կոմսը:

Վիեննայի ժողովոյն նկատմամբ յիշուելու արժանի է նաեւ, նոյն ժամանակ Աւստրիայի արքունեաց քով կեցող դեսպանը, Փրնսնիսկոս ԱՏՈԼՓՈՍ ՊԱՐՈՆ ՊՈՒՐԳՆԷ, որն որ 1800ին Յունուարի 7ին ծնած է: Իր քաղաքական ընթացքը սկսաւ Տը Մուսդիէ մարզիկին տակ, Պեռն Գաղղիայի դեսպանատան մէջ քարտուղարութիւն ընելով: Սակայն քիչ մը ետքը Տը Մուսդիէ մարզիկը, արտաքին գործոց մասնաժողովոյն քարտուղար դրուելով, զՊր. Պուրքնէ պաշտօնէն ձգեց: Ան առեն Պր. Պուրքնէ ինք զինքը գրադիտութեան նուիրեց, եւ քանի մը տարի Տէպլաքըրոյն խմբագիրն եղաւ: Յուլիսի յեղափոխութենէն ետքը, դարձեալ քաղաքագիտական ասպարէզ մտաւ, ու 1840ին զինքը Լոնտոն Գաղղիայի դեսպանատան մէջ քարտուղար կը գտնենք: Նոյն ժամանակուան Լոնտոնի դեսպան Պր. Կիզըյին բացակայութեան ատենը՝ չորս մեծ տերութեանց մէջ դրուած Տարտանէյեան դաշնադրութեան ինք ստորագրեց: Յամի 1842ին իբրեւ լիազօր պաշտօնեայ Կոստանդնուպոլիս խաւրուեցաւ, ուր քիչ մը ետքը դեսպանի պաշտօն ընդունեցաւ: 1853ին Մարտին, իբրեւ արտաքոյ կարգի դեսպան Վիեննա եկաւ, ուր ամէն կերպով խաղաղութեան կողմն աշխատեցաւ, եւ դեսպանաժողովներու մէջն ալ նոյն հոգեով կը վարուէր: Վերջին իտալական պատերազմը խափանելու մեծ ջանք ցուցուց, եւ մինչեւ վերջը Գաղղիայի ու Աւստրիայի մէջ պատերազմ բացուելուն չէր հաւատար: 1859ին Օգոստոսին Գաղղիայի կողմանէ Յուլիսի դեսպանաժողովը խաւրուեցաւ: Ասիկայ իր վերջին քաղաքագիտական գործքն եղաւ. վասն զի անկէ ետքը Գաղղիայի մէջ ունեցած կալուածները քաշուեցաւ, եւ կ'երեւայ որ մէյ մ'ալ քաղաքական գործքերու մէջ մանելու միտք չունի: Պր. Պուրքնէ իբրեւ հմուտ քաղաքագետ, իբրեւ հաճոյական վարմունք ու դեսպանագետի մը պատշաճ անկեղծ բնաւորութիւնն ունեցող անձ մը կը նկարագրուի:

Պիտի շարունակուի:

ՎԵՐԱԳՐԱԳՐԱԿԱՆ

Խոսալիայի համառոտ պատմութիւնը:

Ը.

Խոսալիայի մէջ՝ դաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. Մ Ի Զ Ո Յ

1789—1815.

Այսպէս գրեթէ բոլոր Խոսալիա, բաց ի Վենետիկի երկրէն ու Լոմբարտիայի մէկ մասէն, որոնք նոյն ատեն (1799. Մարտ.) Աւստրիայի տակ էին, Գաղղիայի իշխանութեան տակ մտածի պէս էր. ու քանի մը հասարակապետութիւններ ալ, Այսրալպեանը, Լիգուրեանն ու Պարթենոպեանը, անոր վերին իշխանութեան ու ազդեցութեան տակ կը գործէին ու կը շարժէին: Ասիկց ետքը եկաւ երկրորդ դաշնակցութեան պատերազմները Գաղղիայի դէմ, որոնք նախ առաջին Վերին Խոսալիայի ու միեւնոյն ատեն նաեւ Գերմանիայի մէջ կամ Ռենսսի քովերը սկսան: Խոսալիայի մէջ պատերազմին սկիզբ ընելու համար Ռուսաց բանակը Սուվարով զօրապետին հրամանատարութեան տակ յառաջ քալած ատենը՝ Աւստրիայի զօրքը Գրէ (Գրայ) զօրապետին տակ Գաղղիացուց Շէրէր զօրապետին զօրացը հետ Լոմբարտիայի մէջ դարձուելու ստիպեցան, եւ (Մարտ 26. — Ապր. 5.) Լեհեանոյի, Ռոնդոյի, Մանեանոյի ու Վերոնայի քով եղած ճակատներուն մէջ նոյն զօրաց վրայ փառաւոր յաղթութիւններ ըրին: Անկից ետքը երբ որ նոյն Գրէ Մանդուա պաշարած էր, Սուվարով Ռուսիայի բանակով Խոսալիա մտաւ ու միաբանեալ զօրաց վերին հրամանատար եղաւ: Սուվարով շուտ մը իր ամէն զօրութեամբ Շէրէրին տեղն անցնող Մորոյին վրայ քաշելով, Ատտայի եղեաց վրայ Գասսանոյի քով (Ապրիլ 5.) անոր յաղթեց, Ատտայէն անցաւ եւ զԹշնամին անդադար յառաջ քշելով, (Ապրիլ 27.) Աղեքսանդրիա ու ետքը Գոնի (Բիէմոնդէի մէջ) փակցուց: Ասիկց ետքը Բեպքիէրա, Բիցցիկէգոնէ, Գազալէ, Ֆերրարա ու Միլան յաղթուելով անձնատուր եղան: Սուվարով (Ապր. 29.) յաղթանակաւ Միլան մտաւ, եւ հոն քանի մը օր կենալէն ու Այսրալպեան հասարակապետութեան վերջացուիլը հրատարակելէն ետքը՝ քանի մը ամուր տեղեր ալ Գաղղիացուց ձեռքէն առաւ. զՄորոյ ամրացած տեղէն քանի մը կռիւներէ ետքը քշեց հանեց ու (Մայ. 29.) Գուրին մը կռիւներէ ետքը քշեց հանեց ու (Մայ. 29.) Գուրին առաւ: Այսչափ պարտութիւնները ստիպեցին զՄագտոնալ, որ Շանբիսէին տեղ՝ Ստորին Խոսալիայի մէջ ըլլող դաղղիացի զօրաց հրամանատար եղած էր, Պարթենոպեան հասարակապետութիւնն իր բախտին թողուլ, Վերին Խոսալիա փութալ ու իր զօրքն ան տեղաց զօրքին հետ միացնել: Բայց հաղիւ թէ Գրէպիա դետակին քովերը հասած էր, Սուվարով իր զօրքով անոր դիմացն ելաւ ու երեքօրեայ սաստիկ պատերազմէ մը ետքը ստիպեց զանիկայ իր զօրաց մնացած մասով դէպի Գենուայի սահմանը փախչիլ ու Մորոյի զօրացը հետ միանալ. այսպէս բոլոր Լոմբարտիա (Յունիս 19.) դաշնակցաց ձեռքն

անցաւ: Մանգուայի բերդին մէջ ըլլող Գաղղիացիք ալ չկրնալով զանիկայ պաշտպանել, (Յուլ. 28.) դաշնակցաց յանձնեցին ու դուրս ելան:

Մագտոնալ իր զօրքովը Նէապոլսոյ երկրէն դուրս չելած, արդէն Գալապրիայի ու Ապուլիայի ժողովուրդը՝ որ թագաւորին կողմն էր, ոտք ելած ու նոր հասարակապետութեան դէմ գլուխ վերցուցած էր: Իսկանոր ելլէն ետքը՝ աս ոտք ելած գաւառներուն բնակիչքը Լածօս-րոնիներուն հետ միանալով՝ մէկանց 25,000ի բանակ մը կազմեցին, ու Անգղիացւոց, Օսմանցոց ու Ռուսաց միացեալ նաւատորմիղներէն օգնութիւն գտնելով՝ սկսան հասարակապետականաց հետ Նէապոլսոյ մէջ ու քովերը տան օր (Յունիս 13—22.) անգաղար պատերազմիլ: Հասարակապետականք տեսնելով որ ալ իրենց բանը լմնցած է, թագաւորին տեղակալն եղող կարդինալ Ռուֆֆոյին հետ զինադադարի դաշինք գրին (Յունիս 23.) ու զէնքերը թողուցին: Բայց փերդինանդոս թագաւորն աս դաշին իր հաւանութիւնը չտալով, իր զօրքն ու կողմնակիցքը նորէն սկսան Նէապոլսոյ մէջ հասարակապետականները ջարդել ու Անգղիացւոց Նեպլէն ծովապետն ալ իր կողմանէ աս կոտորածին ձեռնադրուեալ: Նաեւ թագաւորը Սիկիլիա կղզիէն (Յուլ. 10.) Նէապոլիս դառնալէն ետքը՝ բոլոր հասարակապետականաց կողմնակից ու ձեռնադրու մանաւանդ գլուխ ըլլողները նոր պաշտօնէից հրամանաւ անխնայ սպաննուեցան: Այսչափ կռիւներէն ու արիւնհեղութիւններէն ետքը՝ Նէապոլսոյ յեղափոխութեան վերջ եղաւ ու թագաւորական իշխանութիւնը նորէն հաստատեցաւ:

Իսկ Հռոմայի տերութեան մէջ՝ Նէապոլսոյ զօրքը յաղթուէն ու իրենց երկիրը դառնալէն ետքը, ինչպէս յառաջագոյն պատմեցինք, հռոմէական հասարակապետութիւնը քիչ մը ատեն ալ կրցաւ իր կենդանութիւնը պահել. բայց դաշնակցաց միացեալ զօրութիւնն իրեն ալ կործանումն ու վերջը բերաւ հասուց: Ինչու որ Փարիզի վերակացուաց ժողովն Իտալիայի մէջ Գաղղիայի զօրաց ու զինուց յաճախ պարտութիւններով տկարանալն իմացածին պէս, հոն նոր զօրք խաւրեց ու ժուպէր զօրապետը բոլոր զօրաց վրայ վերին հրամանատար անուանեց: Առիկայ Իտալիա մտածին պէս՝ Ն. Պոնաբարդէին օրինակին հետեւելով, անմիջապէս դաշնակցաց զօրաց վրայ յարձակեցաւ ու (1799. Օգոստ. 15.) Լոմբարտիայի Նովի քաղքին մօտ մեծ կռիւ մը սկսաւ, որուն սկիզբներն ինք ժուպէր մեռնելով՝ Մորոյ անոր տեղ հրամանատար դուրեցաւ: Պատերազմն ինք ժամ արտաքոյ կարգի սաստկութեամբ յառաջ երթալէն ետքը՝ երբ որ դեռ յաղթութիւնը տարակուսելի էր, Յուլիանով իր զօրքովն Աստորիացւոց զօրաց օգնութեան հասնելով, Գաղղիացիք 16,000 մեռած, վերաւորած ու գերի ինկած զօրք կորսնցնելէն ետքը՝ բոլորովն յաղթուեցան: Աս պարտութիւնն Իտալիայի մէջ ըլլող Գաղղիացի զօրքն ու զօրապետներն անանկ լքուց ու վախցուց, որ Հռոմայի մէջ Գաղղիացւոց կառնիկ զօրապետը չուտ մը դաշնակցաց (Նէապոլսեաց ու Անգղիացւոց) զօրաց հետ մասնաւոր

դաշնադրութիւն կամ պայմանադրութիւն ընելով՝ Հռոմ ու Չիվիդա Աէքքիա անոնց յանձնեց: Ասոր վրայ Պոնաբարտ զօրապետը (Սեպտ. 30.) յաղթանակաւ Հռոմ մտաւ: Նոյն ատեն աւստրիացի, ռուս ու օսմանացի զօրքերէն միացած բանակ մը Ֆրէօլին զօրապետին հրամանին տակ Անքոնա պաշարեց ու Գաղղիացւոց Մոնիէ զօրապետը զանիկայ քաջութեամբ պաշտպանելէն ետքը՝ վերջապէս (Նոյ. 13.) յաղթուելով անձնատուր եղաւ: Ասանկով Գաղղիացւոց ազդեցութեան տակ ու գրեթէ անոնց զինուց օգնութեամբ քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը Հռոմայի տերութեան մէջ քանի մը ամիս իբրեւ դադարած սեպուէլէն ու (անուանեալ) Հասթիան հասարակապետութիւն մը անցաւոր իշխանութիւն մը բանեցընելէն ետքը, այլեւայլ ազգաց միացեալ զօրաց զէնքերովը նոյն քահանայապետական-աշխարհական իշխանութիւնը նորէն հաստատեցաւ: Բայց որովհետեւ Պիոս Զ. քահանայապետը քանի մը ամիս առաջ մեռած էր, ինչպէս իր տեղը պատմեցինք, ու դեռ իր յաջորդը չէր ընտրուած, անոր համար աշխարհական կառավարութիւնը փոխանորդներու ձեռքը մնաց*: Այսպէս Գաղղիացիք Իտալիայի ուրիշ դիերէն մերժուելով, 1799ին վերջերը միայն Սալոյա ու Նիսա առ ժամն իրենց ձեռքը մնաց, եւ Գենուայի մէջ իրենց զօրքը Մասսենա զօրապետին հրամանին տակ քիչ մը ատեն ալ իրենք զիւրեք պաշտպանելու կը ջանային:

Նոյն 1799 տարւոյն վերջերը Գաղղիայի կառավարութեան մէջ երեւելի փոփոխութիւններ եղած էին: Ն. Պոնաբարդէ Եգիպտոսէն դարձած ու վերակացուաց ժուպէր (directoir) վերջացուէն ետքը՝ ուրիշ երկու ընկերներով հիւպատոս կամ հասարակապետութեան կառավարիչ եղած էր: Երկրորդ տարին (1800ին) մեծ տեղութիւններուն շատերը (Ռուսիայէն զատ) դաշնակցած ըլլալով, Գաղղիայի զօրութեան դէմ միաբան զօրութեամբ գործելու կը պատրաստուէին: Արդէն, ինչպէս ըսինք, Նէապոլսոյ թագաւորն իր երկիրները բոլորովն ստացած՝ նոյն դաշնակիցներուն զէնքով օգնելու պատրաստ էր: Գաղղիացիք գրեթէ բոլոր Իտալիա կորսնցընելէն ետքը՝ անոր միայն մէկ պղտիկ կտորին մէջ զօրք ունէին. իսկ բոլոր մնացած մասերն Աւստրիայի ձեռքն էին: Արդ Աւստրիացւոց բանակը, որ 140,000 զինուոր ունէր, Մեկաս զօրապետին հրամանին տակ Իտալիայի մէջ թշնամոյն հետ զարնուելու պատրաստ կեցած էր: Աս զօրքը (Սեպտ. 18.) Մասսենա զօրապետին հրամանին տակ Գենուայի երկիրը գտնուող Գաղղիացի զօրաց դէմ յառաջ քաշելով՝ Վելլերի քաղքին քովերը զանոնք զարկին ու ստիպեցին զՄասսենա իր զօրաց ձախ թեւովը դէպ ի Գենուա փախչիլ: Հոն Գաղղիացիք ծովու կողմանէ Անգղիացւոց նաւատորմէն պաշարուելով, նաեւ պատերազմի պաշարներն ալ նուազած ըլլալով, իրենք զիւրեք

* Հազիւ յաջորդ 1800 տարին Մայիս 14. Վենետիկ քաղաքը Աւստրիայի պաշտպանութեան տակ երեսունէն աւելի կարգիններ մէկտեղ ժողովուելով՝ Ֆէարամոնդի կարգինալը, որն որ իմալայի եպիսկոպոսն էր, քահանայապետ ընտրեցին, որ եւ կոչուեցաւ Պիոս Է. ու իր ընտրութենէն քանի մը ամիս ետքը Հռոմ մտաւ եւ իր գահը նստաւ:

երկայն ատեն պաշտպանելու եւ հաստատուն մնալու բաւական այժ չունէին: Աւստրիացւոց հրամանատարը Մեկաս՝ Օթթ զօրապետին հրամանին տակ զօրաց բաժին մը խաւրեց Գենուա պաշարելու համար, իսկ ինք Գաղղիացւոց բանակին աջ թեւը Բիէմնիդէի մէջէն դէպ ի Ալպեան լեռները յառաջ քշելու սկսաւ. (Մայ. 7.) Նիսսա ու (Մայ. 11.) Սաւոնա քաղաքներն առաւ: Գաղղիացիք կամուրջով մը վար դետէն անցնելով՝ բռն իրենց երկրին սահմանին վրայ հասան. Մեկաս նոյն կամուրջն աղէկ պաշտպանուած դտնելով՝ չըրցաւ իրենց ետեւէն յառաջ քալել, բայց զանազան պատրաստութիւններ ընելու սկսաւ ուրիշ կողմանէ նոյն դետին վրայէն անցնելու եւ դէպ ի Գաղղիա յառաջ երթալու համար:

Աս միջոցին Ն. Պոնաբարդէ իբրեւ առաջին հիւպատոս՝ Գաղղիացւոց իտալիայի մէջ ըրած կորուստներուն դարման ընելու եւ իրեն նոյն երկրին մէջ դադրեցական զինուոց զօրութեամբ ստացած փառքը նորէն պայծառացնելու համար, որոշեց զօրաւոր բանակով մը Ալպեան լեռներն անցնիլ ու իտալիա մտնել: Եւ երբ որ Աւստրիացւոց բանակին Մեկաս զօրապետը դէպ ի Գենուա ու անկից Գաղղիայի երկիրը (Բրովանա) յառաջ քալելու պատրաստութիւններ կը տեսնէր, ինք Պոնաբարդէ իր նոր բանակովը Ս. Բեռնարդոս լեռն անցնելով՝ ետեւի կողմանէ անոր վրայ հասնելու փութաց: Անհնարին դժուարութիւններու յաղթելով (Մայ. 16—20) նոյն լեռն անցաւ ու սկսաւ իտալիայի մէջ իր զօրքը յառաջ տանիլ. (Յունիս 1.) Միլան հասաւ ու անմիջապէս հրատարակեց որ Այսրալպեան հասարակապետութիւնը նորէն հաստատուած է: Իր աս յանկարծական գալուստն ու այսպիսի հաստատուն ու համարձակ կերպով խօսիլն ու գործեն իմանալով՝ Գաղղիացւոց կողմը բռնող ամէն իտալացիք նորէն սիրտ առին ու իրեն օգնելու կը փութային: Ասանկով քանի մը օրուան մէջ գրեթէ բոլոր Լոմբարտիա Աւստրիացւոց ամէն պատերազմի պաշարներովն ու շտեմարաններովն իր ձեռքն անցաւ. իսկ Մեկաս այսպիսի անակնկալ դէպքերէն ստիպուելով՝ Ալեքսանդրիայի բերդը մտնելն առ ժամ պատշաճ դատեց: Նոյն օրերը Մասսենա Գաղղիացւոց զօրապետը, որն որ ինչպէս վերը յիշեցինք, Գենուայի մէջ Աւստրիացւոց Օթթ զօրապետին տակ ըլլող զօրքէն պաշարուած էր, ուտելաց պակասութենէն ստիպուելով, (Յունիս 4.) նոյն տեղը թշնամոյն յանձնեց ու դուրս ելաւ: Եւ որովհետեւ նոյն ատեն Օթթ իր վերին հրամանատարէն հրաման ընդունած էր պաշարումը թողուլ, Գենուա առնելէն ետքը իր զօրքովը դնաց գլխաւոր բանակին հետ միանալու համար: Աս միջոցին Մեկաս իր բանակովը բոլոր Լոմբարտիայէն բաժնուած մնալով, միանգամայն դադրեցական զօրաց ուրիշ մէկ մասն ալ Սիւշէ զօրապետին հրամանին տակ ետեւէն իր վրայ հասնելու սպառնալով, որոշեց զօրաւոր կուռով մը իր փակարանէն կամ պաշարմանէն ազատիլ դուրս ելլել ու զօրքը յառաջ քշել:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԱՐԳԱԿԱՆ

Երրորդայի վեհապետաց ցեղաբանութիւնը:

ԱՆԳՂԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Լոնտոն. կրօն՝ անգղեական.) Թագուհի՝ Վիկտորիա Ա. (Անգղիայի Գեորգ Գ. ու Գուլիելմոս Գ. Թագաւորներուն եղբորը Գենդի Եղբարդ դքսին՝ դուստրը.) ծնած 24 Մայ. 1819. յաջորդեց իր հօրեղբորը Գուլիելմոս Գին 20 Յուն. 1837. պսակուած 28 Յունիսի 1838. ամուսնացած 10 Փետ. 1840 Սաքսոնեան-Գոպուրկ-Կոթայի Ալպերդ իշխանին հետ. (ծնեալ 26 Օգոստ. 1819. + 14 Դեկտ. 1861.) — Թագաւորուանդ Ալպերդ Եղբարդ Ուելսի իշխան, ծնեալ 9 Նոյ. 1841:

ԱՆՀԱՆԴ-ՊԵՌՍԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Պալէնշէտ. կրօն՝ աւետարանական.) դուքս՝ Ալեքսանդր Կարլոս, ծնեալ 2 Մարտ. 1805. յաջորդեց իր հօրը 24 Մարտ 1834. ամուսնացեալ 30 Հոկտ. 1834 Հոլշայն-Կլեյքսպուրկի Փրիդերիկա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 9 Հոկտ. 1811:)

ԱՆՀԱՆԴ-ՏԵՍՍԱԼԻ-ԳԷՕՐԺԵՆ (Մայրաքաղաք՝ Տեսաւ. կրօն՝ աւետարանական.) դուքս՝ Լէոբոլդոս Փրիդերիկոս, ծնեալ 1 Հոկտ. 1794. յաջորդեց իր հաւուն 9 Օգոստ. 1817. ամուսնացեալ 18 Ապր. 1818 Պրուշի Փրիդերիկա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 30 Սեպտ. 1796. + 1 Յունու. 1850.) — Ժառանգ՝ Լէոբոլդոս Փրիդերիկոս, ծնեալ. 29 Ապր. 1831:

ԱՆՍՏՐԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Վիեննա. կրօն՝ ուղղափառ.) կայսր՝ Փրանկիսկոս Յովսէփ, ծնեալ 18 Օգոստ. 1830. Թագաւորեալ 2 Դեկտ. 1848. ամուսնացեալ 24 Ապր. 1854 Պաւլերայի Թագաւորական ցեղէն Եղեւաբեթ դքսուհւոյն հետ. (ծնեալ 24 Դեկտ. 1837.) — Թագաւորուանդ՝ Ռուտովիոս, ծնեալ 21 Օգոստ. 1858:

ԲԱՐՄԱ (Մայրաքաղաք՝ Բարմա. կրօն՝ ուղղափառ.) դքսուհի ինամակալ՝ (27 Մարտ 1854. Երկանք՝ Փերդինանդոս Կարլոս Լուդովիկոս դքսին սպաննուէլէն ետքը,) Մարիամ Լուիզ Պուրպոնեան՝ Կարլոս Ժ. Գաղղիայի Թագաւորին որդւոյն Պեռի դքսին դուստրը, ծնեալ 21 Սեպտ. 1819. ամուսնացեալ 10 Նոյ. 1845: — Գուքս անչափահաս՝ Ռոբերտոս, ծնեալ 9 Յուլ. 1848: (Բոլոր իշխանական ցեղը 1859էն վեր՝ իր տէրութեան երկիրներէն դուրս կը կենայ:)

ԲԵՂԳԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Պրիւսէլ. կրօն՝ հիմնական վեհապետին՝ աւետարանական, տէրութեան՝ ուղղափառ.) Թագաւոր՝ Լէոբոլդոս Ա. ծնեալ 16 Դեկտ. 1790. Թագաւորեալ 21 Յուլ. 1831. ամուսնացեալ 9 Օգոստ. 1832. Լուիզ իշխանուհւոյն՝ Գաղղիայի Լուդովիկոս Փրիդերիկոս Թագաւորին դուստրը հետ. (ծնեալ 3 Ապր. 1812. + 11 Հոկտ. 1850.) — Թագաւորուանդ՝ Լէոբոլդոս Լուդովիկոս, Պրապանդի դուքս, ծնեալ 9 Ապր. 1835. ամուսնացեալ 10 Օգոստ. 1853 Մարիամ Հենրիկէ Աւստրիայի արքիդքսուհւոյն հետ. (ծնեալ 23 Օգոստ. 1836):

ԲՈՐԴՈՒԿԱ (Մայրաքաղաք՝ Լիսաբոն. կրօն՝ ուղղ-

ղափառ.) Թագաւոր՝ Լուգովիկոս (Փիլիպպոս), ծնեալ 31 Հոկտ. 1838. յաջորդեց իրեղբօրը Պետրոս Ե.ին, ամուսնացեալ 7 Հոկտ. 1862. Մարիամ Փիա Սարգիսիայի Թագաւորին դստերը հետ. (ծնեալ 16 Հոկտ. 1847):

ԳԱՂԱԼԱ (Մայրաքաղաք՝ Բարիզ. կրօն՝ ուղղափառ.) կայսր՝ Լուգովիկոս Նաբոլէոն Գ. ծնեալ 20 Ապր. 1808. Թագաւորեալ 2 Գեկտ. 1852. ամուսնացեալ 29 Յունու. 1853 Եւգենիա Մոնդիլլի դքսուհւոյն (Դէպպի կոմսուհւոյն) հետ. (ծնեալ 5 Մայ. 1826.) — Թագաւորածառանգ՝ Եւգենիոս Լուգովիկոս Նաբոլէոն. ծնեալ 16 Մարտ. 1856:

ԴԱՆԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Գոթենհայն. կրօն՝ աւետարանական.) Թագաւոր՝ Փրիդերիկոս Է. Կարոլուս-Քրիստիան. ծնեալ 6 Հոկտ. 1808. Թագաւորեալ 20 Յուն. 1848. երրորդ անգամ ամուսնացեալ 7 Օգոստ. 1850 Դանների Լուիզ կոմսուհւոյն հետ. (ծնեալ 1814.) — Թագաւորածառանգ՝ Փերդինանդ (հորեղբայր) ծնեալ 22 Նոյ. 1792:

ԴՈՍԿԱՆԱ (Մայրաքաղաք՝ Ֆիորենցա. կրօն՝ ուղղափառ.) մեծ դուքս՝ Փերդինանդոս Գ. ծնեալ 10 Յուն. 1835. յաջորդեց իր հօրը 21 Յուն. 1859. ամուսնացեալ 24 Նոյ. 1856 Սաքսոնիայի Թագաւորին Աննա Մարիամ դստերը հետ. (ծնեալ 4 Յուն. 1836. + 10 փետր. 1859.) — Ժառանգ՝ եղբայրը Կարոլոս. ծնեալ 30 Ապր. 1839: (Բոլոր իշխանական ցեղը 1859էն վեր՝ իր տերութեան երկիրներէն դուրս կը կենայ):

ԼԻԲԲԷ-ՇԱԻՄՊՈՒՐԿ (Մայրաքաղաք՝ Պիլէպուրկ. կրօն՝ կալուինական.) իշխան՝ Ատոլփոս Գէորգ, ծնեալ 1 Օգոստ. 1817. յաջորդեց իր հօրը 21 Նոյ. 1860. ամուսնացեալ 25 Հոկտ. 1844 Վալտէրի Հերմինէ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 29 Սեպտ. 1827.) — Ժառանգ՝ Գէորգ. ծնեալ 10 Հոկտ. 1846:

ԼԻԲԲԷ-ՏԷԻՄՈՒՆՏ (Մայրաքաղաք՝ Տէդմուտ. կրօն՝ կալուինական.) իշխան՝ Լէոպոլդոս, ծնեալ 1 Սեպտ. 1821. տիրեց 1 Յունու. 1851. ամուսնացեալ 17 Ապր. 1852 Շվարցպուրկ-Ռոտտուլդատի Եղիսաբէթ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 1 Հոկտ. 1833):

ԼԻԻԴԷՆՇԻՄԱՅՆ (Իշխանանիստ աւան՝ վատուց. բայց իշխանը զրեթէ միշտ վիեննա իր փառաւոր պալատին մէջ կը բնակի. կրօն՝ ուղղափառ.) իշխան՝ Յովհաննէս, ծնեալ 5 Հոկտ. 1840. յաջորդեց իր հօրը 12 Նոյ. 1858: (Աս իշխանին կալուածներուն մեծ մասը՝ իբր 104 քու. մղ. երկիր Աւստրիայի ու Պրուշի տերութեանց մէջ է, 600,000 բնակչով ու իբր չորս միլիոն ֆրանկ տարեկան եկամուտով):

ՀԱՆՆՈՎԷՐ (Մայրաքաղաք՝ Հաննովեր. կրօն՝ աւետարանական.) Թագաւոր՝ Գէորգ Փրիդերիկոս Ե. ծնեալ 27 Մայ. 1819. Թագաւորեալ 18 Նոյ. 1851. ամուսնացեալ 18 Փետ. 1843 Սաքսոնեան-Ալթենպուրկի Մարիամ Ալեքսանդրա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 14 Ապր. 1818.) — Թագաւորածառանգ՝ Էռնեստոս Աւգոստոս, ծնեալ 21 Սեպտ. 1845:

ՀԷՍՍԷՆ-ԳԱՍՍԷԼ (Մայրաքաղաք՝ Գասսել. կրօն՝

կալուինական.) կայսրընտիր իշխան՝ Փրիդերիկոս Գուլէնլինս Ա. ծնեալ 20 Օգոստ. 1802. հօրը հետ տիրել սկսաւ 30 Սեպտ. 1831. ամուսնացեալ 20 Նոյ. 1847. ամուսնացեալ Հանաւի իշխանուհւոյն Շաւմպուրկի կոմսուհւոյն Գերարուդային հետ. (ծնեալ 18 Մայ. 1806):

ՀԷՍՍԷՆ-ՀՈՄՊՈՒՐԿ (Մայրաքաղաք՝ Հոմպուրկ. կրօն՝ կալուինական.) երկրակալ կոմս՝ Փերդինանդոս, ծնեալ 26 Ապր. 1783. յաջորդեց իր եղբօրը 8 Սեպտ. 1848:

ՀԷՍՍԷՆ-ՏԱՐՄԱՐԿ (Մայրաքաղաք՝ Տարմշտադ. կրօն՝ լուտերական.) մեծ դուքս՝ Լուգովիկոս Գ. ծնեալ 9 Յուն. 1806. տիրեց 16 Յուն. 1848. ամուսնացեալ 26 Գեկտ. 1833 Պաւերայի Մաթիլդէ Կարոլինա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 30 Օգոստ. 1813.) — Ժառանգ՝ եղբայրը Կարոլոս. ծնեալ 23 Ապր. 1809:

ՀԷՍՍԷՆ-ՖԷԼԴԲԵՐԿ (Մայրաքաղաք՝ Ֆելդբախ. կրօն՝ կալուինական.) երկրակալ կոմս՝ Կարոլոս. ծնեալ 22 Մայ. 1803. յաջորդեց իր հօրը 25 Գեկտ. 1849. ամուսնացեալ 9 Հոկտ. 1845 Վիլհելմինա Սարիամ Ալեքսանդրա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 25 Մարտ 1818.) — Ժառանգ՝ Էռնեստոս Եւգենիոս, ծնեալ 20 Գեկտ. 1846:

ՀԷՍՍԷՆ-ՖԷԼԴԲԵՐԿ-ՊԱՌԻՖԷԼՏ (Մայրաքաղաք՝ Աւիուդենաւ. կրօն՝ կալուինական.) երկրակալ կոմս՝ Ալեքսիոս Գուլիլմին Էռնեստոս. ծնեալ 13 Սեպտ. 1829. յաջորդեց իր հօրը 17 Յուն. 1851. ամուսնացեալ 27 Յուն. 1854 Պրուշի Մարիամ Լուիզ Աննա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 1 Մարտ 1829):

ՀՈՒԼԱՆՏԱ (Մայրաքաղաք՝ Ամստերտամ. Թագաւորանիստ քաղաք Հասկ կամ Լա Հէյ. կրօն՝ աւետարանական.) Թագաւոր՝ Գուլիլմին Գ. Ալեքսանդրոս. Պոլոս. ծնեալ 19 Փետ. 1817. Թագաւորեալ 17 Մարտ 1849. ամուսնացեալ 18 Յուն. 1839 Վիլհելմինա Սոփիա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 17 Յուն. 1818.) — Թագաւորածառանգ՝ Գուլիլմին Օրանիայի իշխան, ծնեալ 4 Սեպտ. 1840:

ՀՈՀԷՆՑՈՒԼԷՐՆ - ՀԷԻՆԿԷՆ (Մայրաքաղաք՝ Հէսինկէն. կրօն՝ ուղղափառ.) իշխան՝ Փրիդերիկոս Գուլիլմին. ծնեալ 16 Փետ. 1801. ամուսնացեալ երկրորդ անգամ Սիպուրկի սեպուհին դստերը Ամալիա օրիորդին հետ. որն որ տիրող տանէ չըլլալուն՝ աս ամուսնութենէ ծնած զաւակներն իրենց հօրը իշխանութեան չեն յաջորդեր:

ՀՈՀԷՆՑՈՒԼԷՐՆ - ՍԻՄՍՆԷՆ (Մայրաքաղաք՝ Սիլմաուինկէն. կրօն՝ ուղղափառ.) իշխան՝ Կարոլոս Անտոն, ծնեալ 7 Սեպտ. 1811. ամուսնացեալ 21 Հոկտ. 1834 Պատէնի Յովսէփա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 21 Հոկտ. 1813.) — Ժառանգ՝ Լէոպոլդոս, ծնեալ 22 Սեպտ. 1835:

Աս երկու տերութեանց իշխանները, որոնք Պրուշի Թագաւորական ցեղին ցեղակից են, իրենց իշխանութենէն հրաժարելով, նոյն Պրուշի Թագաւորին թող տուին, 7 Գեկտ. 1849:

Մնացածը գաւառներ:

Բ Ն Ա Պ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Այնպիսի բնական երևույթներուն շնորհիւ :

Քիմիական գործողութիւններ՝ իրրեւ ջերմութեան աղբիւր :

Ծառի, Սառ, Ծխան, Ատառանի Կապի :

215. Ի՞նչ բանի համար ծխանը յարկէն շատ բարձր կ'ըլլայ : — Որպէս զի չծխէ, ինչպէս հասարակօրէն կարճ ծխաններուն կը պատահի :

216. Կարճ ծխանն ինչո՞ւ կը միտէ : — Վասն զի կարճ ծխանին օդին հոսանքը՝ մուկը վեր մղելու բաւական զօրութիւն չ'ունենար :

217. Կրակի մը կենդանի վառիլն ուսկի՞ց կը պատճառի : — Կրակի մը կենդանի վառիլը՝ զինքը ճարակող թթուածնին շատութենէն է :

218. Ծխանի մը մէջ օդին աղէկ բանիլը՝ միտն դէպ ի վեր մղուելուն վրայ կը կայանայ : — Այո՛, որչափ որ տաք օդը ծխանին մէջէն շուտով վեր կը բարձրանայ, այնչափ արագութեամբ պաղ օդը հրոյն վրայ կը հոսէ, որպէս զի տաք օդին տեղը բռնէ. ուստի եւ որչափ որ ծխանն երկայն է, այնչափ ալ օդին հոսանքը զօրաւոր կ'ըլլայ :

219. Ի՞նչ բանի համար գործատուններուն ծխանները շատ երկայն կ'ըլլան : — Հրոյն կենդանութիւնն աճեցնելու համար :

Ասոր ուրիշ մէկ պատճառն ալ ան է, որ քովի տներուն ներքութիւն չպատճառուի. վասն զի ցած ծխանները՝ իրենց թանձր միտքն ու փնտաւար կաղովը մատուցող տներն անհանգիստ կ'ընեն :

220. Ի՞նչ պատճառի համար ծխանին երկայն ըլլալով՝ կրակին կենդանութիւնը կ'աւելնայ : — Վասն զի օդին զօրաւոր փչելովը՝ միեւնոյն ժամանակուան մէջ աւելի այրելի նիւթ կը սպառի, եւ ըստ հետեւողի ջերմութեան սաստկութիւնն ալ նոյն համեմատութեամբ կ'աճի :

221. Երբ որ կարճ ծխան մը երկընցնէն անկարելի կ'ըլլայ, անոր միտքն արգելելու ամենէն դիւրին միջոցն ո՞րն է : — Ծխանին վարի կամ վառարանին ամենէն մօտ եղող կողմը նեղցնելը :

222. Ինչո՞ւ համար ծխանին վարի կողմը նեղնալով՝ ծխելը կ'արգելուի : — Վասն զի անով օդը կը ստիպուի կրակին քովէն անցնիլ, եւ այսպէսով աւելի տաքնալով՝ ծխանին մէջէն աւելի արագութեամբ վեր կը բարձրանայ, որով ջերմութեան շատնալը՝ ծխանին կարծութեան տեղը կը բռնէ :

223. Ի՞նչ բանի համար սենեկի մը մէջ երկու տեղ կրակ վառելու որ ըլլանք, սենեակը միտով կը լեցուի : — Վասն զի երկուքին մէջէն զօրաւորագոյնը՝ օդին մեծագոյն մասը կը սպառէ, եւ մեկալ տկարագոյն կրակին բաւական օդ չիձգեր, որ ան ալ ըստ պատշաճի վառելով՝ մուկը ծխանէն դուրս կ'առնայ ելլել :

Աս բանը մեծ խցերու մէջ չիպատահիր՝ թէ որ վառարանները պատշաճ կերպով դրուած կ'ըլլան :

224. Ի՞նչ բանի համար վառարան մը կը ծխէ, երբ որ իրարու հետ կապակցութիւն ունեցող երկու խցերուն մէջ ալ կրակ վառելու ըլլանք : — Որովհետեւ (երկու խցերուն մէջ տեղը զանուոյ դուռը բացուելուն պէս) օդը տկարագոյն կրակը թող տալով, դէպ ի մէկալ կողմը կը հոսէ, եւ ասով երկու սենեակներն ալ ծխով կը լեցուին : (Աս դէպքն այնպէս զիւրաւ չիպատահիր գոց կրակարաններուն մէջ, որչափ բաց վառարաններուն մէջ) :

225. Ասոր առջեւն առնելու ամենէն աղէկ միջոցն ո՞րն է : — Պէտք է իւրարանջիւր կրակարանը՝ խողովակով մը դրսի օդին հետ կապակցութեան մէջ դնել : Ասով երկուքն ալ այնպէս առատ ճարակ կ'ընդունին, որ մէկը մէկալին օդը յափշտակելու կարօտութիւն չ'ունենար :

226. Ինչո՞ւ համար եկեղեցւոյ (աւանդատան, մատրան) վառարանները շատ անգամ կը ծխեն : — Վասն զի հովը եկեղեցւոյ զանգակատան զարնելով՝ ետ ցոլացած ատեն, դիւրութեամբ ծխանին մէջ կը մտնէ եւ ծուխը դէպ ի վար կը մղէ :

227. Ի՞նչ պատճառի համար հովտի մը մէջ շինուած տները հասարակօրէն կը ծխեն : — Վասն զի հովը չորս կողմն եղած բարձունքներուն զարնելով՝ ծխանին վրայ կը ցոլանայ, եւ անոր օդին հոսանքը կ'արգելու :

228. Այսպիսի դիպուածի մէջ ամենէն դիւրին դարմանն ո՞րն է : — Ծխանին ծայրը թիթեղէ դիւրաշարժ հովանոցակ մը հաստատելու է, որն որ ասդին անդին կը դառնայ եւ միշտ հովին հակառակ դիւրը մը կ'առնու :

229. Ի՞նչ բանի համար ասանկ հովանոցակ մը ամեն անգամ ծխելը չ'արգելուի : — Վասն զի զօրաւոր հովն ասոր մէջը մտնելով՝ ծխանէն վար կը հոսէ :

230. Ուրեմն աս հովանոցակին օգուտ չըրած ատենն ուրիշ ի՞նչ միջոց բանեցնելու է : — Ծխանը՝ չորս կողմը գլուխուող բարձր առարկաներէն աւելի բարձրացնելու է, որով հովն ամենեւին ներս չիկրնար մտնել :

231. Ինչո՞ւ հովը ծխանին մէջ չիկրնար մտնել, երբ որ չորս կողմը գտնուող առարկաներէն աւելի բարձր կ'ըլլայ : — Վասն զի ան ժամանակ ետ մղուած հովը՝ ծխանին պատերուն միայն կրնայ զարնել, եւ ոչ թէ՛ անոր ծակին մէջէն ներս մտնել :

232. Ուրիշ ի՞նչ դէպքի մէջ ծխան մը կրնայ միտել : — Երբ որ դուռն ու վառարանը խցին միեւնոյն կողմը գտնուին : Ասոր պատճառն ան է՝ որ դուռը բացուելուն պէս, օդը հոսանք մը շեղ ճամբով մը բաց վառարանին մէջ կը փչէ եւ ծուխը խցին մէջ կը մղէ :

233. Ասոր առջեւն ի՞նչ եղանակաւ կրնայ առնուիլ : — Պէտք է վառարանն ըստ ամենայնի դրան դիմացը դնել, որով դուռն մտած օդը հոսանքը՝ մուկը դէպ ի ծխանէն վեր կը մղէ եւ ոչ թէ՛ դէպ ի սենեակ :

234. Ինչո՞ւ համար չմարդուած ծխան մը հասարակօրէն կը ծխէ : — Վասն զի մուկը՝ ծխին ազատ երթեւեկը կ'արգելու, օդին հոսանքը կը խափանէ եւ օդ բանիլը թող չիտար :

235. Ի՞նչ բանի համար հին ու փոփկած ծխան մը գրեթէ միշտ կը ծխէ : — Վասն զի Ա. Կրոյ եւ աղեւսի խախտած կտորները ծուխը կը կեցնեն : Բ. Ճեղքուածներէն ներս մտնող պաղ օդը՝ ծխանին մէջի տաք օդը կը ցրտացնէ եւ վեր բարձրանալով կ'արգելու :

236. Ի՞նչ պատճառի համար վառարան մը կը ծխէ՝ երբ որ երկաթէ խողովակին իրարու հետ միացած տեղերն աղէկ կպած չեն ըլլար : — Վասն զի խողովակին ծակախցերէն ներս մտած պաղ օդը խողովակին մէջի տաք օդը կը ցրտացնէ եւ վեր բարձրանալով կ'արգելու :

237. Ինչո՞ւ համար առջեւը բաց կրակարան մը երբ որ նոյն բացուածքը խիստ մեծ կ'ըլլայ, գրեթէ միշտ կը ծխէ : — Վասն զի բացուածքը խիստ ընդարձակ որ ըլլայ, դէպ ի ծխան դիմող օդին մեծ մասը՝ կրակին ամենեւին չիկրնար մտնելալ, եւ աս ցուրտ օդը՝ տաքցած օդին հետ խառնուելով, անոր բարեխառնութիւնն ան աստիճանի կը նուազցնէ, որ միայն շատ կամաց կրնայ վեր բարձրանալ. որով եւ օդը հոսանքը շատ տկար կ'ըլլայ :

238. Աս դէպքին մէջ ի՞նչ դարման կրնայ տարուիլ : — Պէտք է վառարանին բացուածքը պղտիկցնել. որով օդն աւելի մօտանալ կրակը շօշափելով եւ աւելի տաքնալով, բնականապէս դիւրութեամբ ծխանէն վեր կը բարձրանայ :

239. Ի՞նչ բանի համար կրակարան ունեցող սենեկի մը մէջ ամառը շատ բացմութիւն գտնուած ժամանակ՝ միոյ հոտ մը կը տիրէ : — Վասն զի ծխանին օդը՝ խցին օդէն ցրտագոյն ըլլալով, խուցը կ'իջնայ եւ հետը մէկտեղ միոյ անհաճոյ հոտ մը կը բերէ :

ԲՈՐՈՅԱԼԷՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

— Թողութիւն տուէք, Պարոն, ան թողութիւն գրած ժամանակս տակաւին խիստ տկար ըլլալով, ամէն բանի վրայ ուզածիս պէս չէի կրնար մանրամասնաբար խօսիլ: Իսկ հիմայ զձեզ մէկէն տեսնելու վրայ ունեցած այլայլութիւնս անցնելէն ետքը՝ հետաքրքրութիւննիդ կը լեցնեմ:

Պր. Ռիշարտոյ իմացաւ թէ Հեղինէ չ'ուզէր իր հարցման պատասխան տալ, ուրովհետեւ Մորոյ տիկինը հոն էր: Ուստի զինքը չ'թախանձեց. միայն հարցուց թէ առողջութեան վիճակը կը ներկէ՞ որ շուտ մը ծամբայ ելլեն:

— Այո՛ կրնամ. բայց հոսկից չբաժնուած՝ կ'ուզէի այցելութիւն ընել կնոջ մը, որն որ նաւարեկութենէն աղատուած ու ինծի համար մեծագին բան մը ունի քովը: Մտոյդ է՝ առաջին անգամ զինքը տեսած ժամանակս՝ ուղեց ինծի տալ. բայց կը բաղձայի շնորհակալութիւնս գործքով յայտնել, եւ վրաս բաւական ստակ չ'ունենի:

— Լաւ է, մէկտեղ կ'երթանք:

Ասոր վրայ երկուքն ալ ոտք ելան: Մաննիկ ալ կ'ուզէր իրենց հետ երթալ, բայց Հեղինէ ըսաւ որ կենայ:

Ուրեմն զիս թող պիտի տաք, գոչեց աղիկը լալով:

— Չէ, չէ, սիրելիս, զքեզ չեմ թողուր: Բիշ մը վերջը ետ կը դառնանք: Չես տեսներ որ Պարոնը կառքը մէկտեղ չ'իտանիր:

Աղջկն ասոր վրայ հանդարտելով, ներս մտաւ: Իսկ Հեղինէ Պր. Ռիշարտոյին հետ սկսաւ դէպ ի գերեզմանոց երթալ:

Ճամբան օրիորդը՝ համառօտ կերպով մը իր բարեբարին պատմեց զուլին եւ կածը, միանգամայն՝ զՊարսնշոն իր յափշտակչին նաւուն վրայ տեսած ատեն մտքին մէջ ծնած կասկածներն ալ յայտնեց: Խօսքը լմնցուց ըսելով որ կը կարծէ թէ իր ասպնդական կնոջ քովը գտնուող աղջկը՝ Պարսնշոնին եւ իր դայիկին աղջկն է:

Աս պատմութիւնը մոտիկ ընելու ատեն Պր. Ռիշարտոյ զանազան անգամ իր զայրոյթն ու զարմացումը ցուցուցած էր: Իւ տեսնելով որ Հեղինէ սրտին մէջ ուրիշ բան մ'ալ ունի եւ չ'համարձակիր յայտնել, որովհետեւ պզտիկ աղջկան սով ըլլալն ըսելէն ետեւ՝ խօսքը մէկէն կտրած էր, զինքը քաջալերեց որ խօսքը շարունակէ:

Օրիորդն այլայլելով մը՝ Մաննիկին նկատմամբ որոշում մ'ըրի, ըսաւ, զորն որ չեմ գիտեր թէ կը հաւնիք:

— Լրած որոշումնիդ չ'անհալով, չեմ կրնար զրուցել որ պիտի հաւնեմ թէ չէ. բայց ձեր խոհեմութիւնը զիս կ'ապահովցնէ որ որոշումնիդ թէթեւութեամբ ըրած չէք:

— Մտածեցի որ պէտք եմ կրօնի ձայն

նին հնազանդիլ, որն որ մեղի կը հրամայէ որ չարեաց դիմացը բարիք հատուցանեք: Տեսայ որ Մաննիկ չ'այր կըրնացուցած եւ մօրմէն թող տրուած է, եւ վտանգի մէջ է իր դայիկէն ալ թող տրուելու: Դիտքս բերի որ ես ալ որք եմ եւ զինքը...:

— Որդեգիր առիք գուցէ:

— Հրաման էք, Պարոն:

Ասոր վրայ վայրկեան մը լռութիւն տիրեց: Աճառակաւնը քիչ մը այլայլած կ'երեւար. առանց աշուրները վեր վերցնելու՝ ծամբան յառաջ կը տանէր: Վերջապէս կանկ առաւ:

Յայտնի խօսելու համար, ըսաւ, կը խոստովանիմ որ եթէ որոշումնիդ չըրած՝ ինծի խորհուրդը հարցնէիք, կը ջանայի ձեր միտքը փոխել: Բայց որովհետեւ հիմայ որոշումնիդ ըրած եւ ինչպէս կ'երեւայ՝ նաեւ խօսք տուած էք, պէտք է որ ես ալ հաւանիմ: Համոզուած եմ որ Աստուած ձեզի աս աղնուական խորհուրդը չէր աղքեր, եթէ զուլս հանելու միջոցներ յառաջունէի: Աստուծոյ չըլլար: Սակայն եւ այնպէս որովհետեւ Աստուած ամէն օր հրաշք չ'ըներ, եւ մեզմէ կը պահանջէ որ խոհեմութիւնը ձեռք չ'ընողունք, անոր համար դուք ալ անշուշտ աս աղջկան վրայ բան մը մտածած պիտ'որ ըլլաք: Արդէն գիտէք որ նոյն իսկ դուք հարկաւորութիւն ունիք...:

— Գիտեմ, գիտեմ. անոր համար ալ որոշումն՝ աւելի Աստուծոյ բարեբարութեան եւ բարեկամաց մեծանձնութեան վրայ վստահանալով՝ ըրի, քան թէ իմ անձնական կարողութեանս վրայ:

— Հատ աղէկ: Կը ջանանք որ աս բանս ալ ըստ կարելոյն աղէկ վերջ մը ունենայ: Նիմ հասնելէն ետքը՝ ասոր վրայ աւելի երկայն կը խօսինք:

Հեղինէ կ'ուզէր իր բարեբարին շնորհակալ ըլլալ. բայց անիկայ խօսքը կտրեց, եւ ծոցէն թուղթ մը հանելով, Ահաւասիկ, ձեզի նամակ մը, ըսաւ: Չուզեցի մինչեւ տուն հասնելնիդ սպասել, հետոս բերի:

Հեղինէ անհամբերութեամբ կնիքը բացաւ, եւ խիստ մեծ հաճութեամբ կարդաց. որովհետեւ նոյն թուղթը գրողը՝ իր Ատէլ բարեկամը կը ծանուցանէր որ բոլորովն առողջացած ըլլալով, արդէն պատրաստութիւն տեսնելու վրայ է, եւ քիչ մը ետքը ծամբայ պիտ'որ ելլէ, Գաղղիա դառնայ:

Այսօր Մաննիկէն խիստ մը վրայ խօսք չեմ ըներ, կ'ըսէր Ատէլ նամակին վերջը: Անանի լրեր կան զորոք մարդ աւելի կ'ուզէ անձամբ հաղորդել, քան թէ նամակի միջոցով:

Հեղինէ թուղթը շատ անգամ պազաւ: Ետքը նորէն Պր. Ռիշարտոյին թեւն անցնելով, հետը մէկտեղ գերեզմանատուն մտաւ, եւ զինքը նոր գոցուած փոսի մ'առջեւ տանելով, Ահաւասիկ աս է, ըսաւ, եւ սկսաւ լալ:

Պր. Ռիշարտոյ՝ որ պատճառ մը չունէր տարակուսելու թէ ան նաւարեկեալը սրուն թաղուած տեղը կը տեսնէր, Պր. Կարոյոս չըլլայ, չըրցաւ այլայլութիւնը բռնել. ինքն ալ Հեղինէին հետ լացաւ եւ

քանի մը րոպէ տխուր մտածմանց մէջ ընկրմած հոն կեցաւ: ԳԺբախտ օրիորդը փոսին վրայ քանի մը ծաղիկ ցանեց, եւ հոն տնկուած խաչին առջեւը նորէն Աստուծոյ խոստացաւ որ Աննային աղջկը երբեք թող չտայ, հապա անոր մայրութիւն ընէ:

Պր. Ռիշարտոյ համառօտ աղօթք մ'ընելէն ետքը՝ ոտք ելաւ եւ ըսաւ որ ալ երթալու ժամանակն է:

Գերեզմանոցէն ելլելով, սկսան դէպ ի ան խրճիթն երթալ, ուր քանի մ'օր յառաջ օրիորդը Մաննիկին հետ գացած էր: Բայց հոն հասնելէն յառաջ՝ տեսան որ պառաւն իրենց դիմացը կու գայ:

Նոյն կնիքը Հեղինէին մօտենալով, Ես ալ ձեզի կու գայի, ըսաւ մեծարանքով, Իմացայ որ քիչ մը վերջը սակից պիտ'որ երթաք եղբր. ուստի եւ կ'ուզէի ըսել թէ ան դԺբախտ աղնուականին ժամացոյցը քովս չեմ ուզեր պահել:

Հատ շնորհակալ եմ, պատասխանեց օրիորդը: Եւ ամէնքը մէկտեղ պառաւին խրճիթը մտան, որն որ շուտ մը ժամացոյցն օրիորդին տուաւ:

Կ'ընդունիմ, ըսաւ Հեղինէ, բայց ան թէութեամբ՝ որ դուք ալ մեզմէ ասոր փոխարէն մ'առնուք:

Չէ, չէ, գոչեց պառաւը, ամենեւին բան չեմ ուզեր. առէք առէք, եւ ձեզի երջանկութիւն բերէ:

Հեղինէ շատ որ ստիպեց, վերջապէս պառաւը յանձն առաւ Պր. Ռիշարտոյին տուած ոսկին ընդունելու: Իսկ օրիորդը ժամացոյցն առաւ, եւ առանց վրան նայելու՝ ծոցը դրաւ:

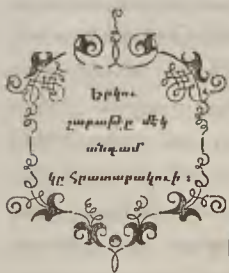
Երբ որ տուն դարձան, Հեղինէ Մորոյ կնոջմէն, թէ իր եւ թէ Մաննիկին ու անոր եղբորը համար ըրած ծաղկին հաշիւն ուղեց:

Գուռ, տիկին, տունս քիչ ժամանակ կեցած ըլլալով, պատասխանեց կնիք, ձեղն համար շատ ծախք ըրած չեմ. ինչ որ կը հաճիք՝ տուէք: Իսկ տղոց հայրը՝ տաւ ըն 500 ֆրանկ կու տար: Արդէն գիտէք որ վերջին եռամսեան վճարած չէ, որն որ ինծի պէս աղքատ կնոջ մը համար քիչ բան չէ:

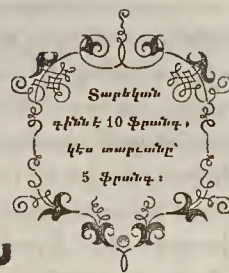
Հեղինէ ուղեց նոյն գումարը՝ Պր. Ռիշարտոյին իրեն խրկած ստակէն վճարել. բայց վաճառակաւնը թող չտուաւ, եւ տղոց եռամսեան վճարելէն զատ՝ Հեղինէին համար ալ քանի մը ոսկի տուաւ, զորն որ Մորոյ մայրը խիստ մեծ ուրախութեամբ ընդունեցաւ, որովհետեւ յուսացածէն շատ աւելի էր:

Ճաշէն ետքը՝ օրիորդը Մաննիկին հետ Պր. Ռիշարտոյին կառքը մտնելով, ճամբայ ելան: Իրիկունը Մաննիկին հասան, եւ նոյն գիշերը հոն անցուցին: Երկրորդ առտու կանուխ դէպ ի Նիմ ճամբայ ինկան. եւ կարելի եղածին չափ գաղտուկ նոյն քաղաքը մտան, որպէս զի եթէ Հեղինէին նաւարեկութիւն կրած ըլլալն իմացողներ կան, մտադրութիւննին չարթննայ:

Հեղինէ



ԵՐԻՐԱՊԵՏ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 26.

1862

Ե. ՀԱՅՈՐ



Գաղղիայի երեւելի քա-
ղաքագետները՝ 1848ին
վեր:

(Հարուստիւնն:)

Երեւելեան պատերազմին սկիզ-
բէն մինչեւ վերջը արեւմտեան
տէրութեանց գլխաւոր ջանքը
Ռուսիայի դէմ ընդհանուր եւրո-
պական դաշնակցութիւն մը կազ-
մել էր: Երբ որ ՂԱստրիա եւ
ՂՊրուշ իրենց կողմը պատերազ-

մին մասնակից ընելն անկարելի եղաւ, սկսան ջանալ
որ դոնէ քանի մը փոքր տէրութիւններ իրենց կողմը
շահին: Աս վախճանաւ 1855ին Յունուարի 26ին Գաղ-
ղիա ու Անգղիա Սարգիսիայի հետ դաշնագրութիւն
ըրին, որով ետքինն ինք զինքը կը պարտաւորէր Ռու-
սական պատերազմին համար 15,000 օգնական զօրք
տալ: Ասիկայ միանգամայն Աստրիայի դէմ թշնամու-
թեան ցոյց մըն էր, մանաւանդ եթէ՝ ինչպէս հաստա-
տութեամբ կը զըցուի՝ արեւմտեան տէրութիւնք եւ
առանձինն Գաղղիա, Սարգիսիայի խոստացած ըլլան,
ետքէն Իտալիայի նկատմամբ ունեցած գաղափարնե-
րուն օգնելու: Հաղիւ ասոր վըստ քանի մը ամիս ան-
ցած էր, նոյն տարին Նոյեմբերի 2ին Գանրոպէր սպա-
րապետին գործակցութեամբը նոյնպիսի դաշնագրու-
թիւն մ'ալ արեւմտեան տէրութեանց ու Շուէտի մէջ
գրուեցաւ, որով Շուէտ կը խոստանար իր երկիրնե-
րուն ամենեւին մէկ մասը Ռուսիայի չտալ, եւ եթէ
Ռուսիա այսպիսի բան մը իրմէ պահանջելու ըլլայ,
անմիջապէս դաշնակցաց ծանուցանել, որոնք նոյն պա-
հանջման զինու զօրութեամբ դէմ դնելու պարտաւո-
րութիւնը վրանին կ'առնէին: Աս ամէն բաներէն կը
կարծուէր որ ալ անկէ ետքը Անգղիայի արեւելեան
ծովուն մէջ ունեցած յաղթ նաւատորմիղը սաստիկու-
թեամբ գործելու պիտ'որ սկսի:

Սակայն Սեւաստօբոլին իյնալէն ետքը, Նաբո-
լէոն խաղաղութիւն ընել կը բաղձար, վասն զի պա-

տերազմին երկրննայն ամէն կողմանէ Գաղղիայի վնա-
սակար կը սեպէր: Եւ թէպէտ Անգղիա ասոր այնչափ
հաւան չէր, բայց քանի որ Գաղղիա՝ որն որ աս պա-
տերազմին մէջ ամենէն աւելի գործած էր, խաղաղու-
թիւն կ'ուզէր, եւ Ռուսիա ու գրեթէ բոլոր մէկալ
տէրութիւնք նոյնին կը բաղձային, Անգղիա առանձին
չէր կրնար ասոր արգելք ըլլալ: Ուստի եւ 1855ին
վերջերը խաղաղութեան բանակցութիւնները սկսան:
Նախ Գաղղիա ու Աստրիա 1855ին Նոյեմբերի 14ին
գրութեան մը ստորագրեցին, որով Աստրիա կը
խոստանար, որ եթէ Ռուսիա չընդունի ան խաղաղու-
թեան պայմանները՝ զորոնք ինք Աստրիա արեւմտեան
տէրութեանց հաւանութեամբը պիտի առաջարկէր,
ինք ալ դեսպանը Բեդերսպուրկէն ետ կանչէ: Աս
գրութեան ստորագրուելէն ամիս մը ետքը Աստրիա
Էստէրհազը կոմսին ձեռքովը Ռուսիայի վերջնագիր մը
խաւրեց, որուն Ռուսիա քիչ մը ընդգիմութիւն
ցուցնելէն ետքը, կատարեալ հաւանեցաւ: Հետեւեալ
տարւոյն Փետրուարի 1ին, չորս մեծ տէրութեանց ու
բարձրագոյն Գրան դեսպաններն արձանագրի մը ստո-
րագրեցին, որով կ'որոշուէր որ երեք շաբաթ ետքը
Փարիզ, նոյն տէրութեանց երեսփոխաններէն կաղ-
մուած ժողով մը գումարելով՝ խաղաղութեան պայ-
մանները հաստատուին: Իրօք դեսպանաժողովը նոյն
ամիս 23ին Փարիզ բացուեցաւ, Գաղղիայի արտաքին
գործոց պաշտօնեայ Վալեւսքի կոմսին զահեղիցու-
թեամբը: Ինչպէս՝ գրեթէ բոլոր մեծ տէրութեանց
պատերազմը վերջացնելու համար ունեցած բաղձան-
քէն կրնար ենթադրուիլ, գրեթէ առանց դժուարու-
թեան ամէն խնդիրներու վըստ դիւրաւ միաբանեցան,
եւ 1856ին Մարտի 30ին Փարիզի խաղաղութեան դա-
շնքը ստորագրուեցաւ:

Սակայն խաղաղութեան դաշնաց գործագրու-
թեան որ եկան, զանազան դժուարութիւններ երեւան
ելլելով, հարկ եղաւ Փարիզ երկրորդ դեսպանաժո-
ղով մը գումարել: Աս դժուարութիւնները գլխաւո-
րաբար սահմաններու որոշման եւ Գանուբեան իշ-
խանութեանց ներքին կարգաւորութեան նկատմամբ
էին: Ռուսիա Պետարաբիայի Պոլկրատ քաղաքն ու
Օձի կղզին իրեն պահել կը բաղձար. իսկ Գուռը

նոյններն առնուլ կ'ուզէր: Ռուսիա խնդրեց որ Փարիզի դեսպանաժողովը նորէն գումարելով, աս խնդիրն որոշէ: Դեսպանաժողովոյն մէջ Գաղղիա Ռուսիայի պահանջումն իրաւացի ճանչցաւ, եւ քիչ մնաց Պոլսէն քաղաքն ու Օձի կղզին Ռուսիայի պիտի տրուէր: Բայց Անգղիա, որն որ Ռուսիայի պահանջմանց հակառակ էր, յայտնեց որ ինք Սեւ ծովէն չ'իջեր, մինչեւ որ խնդիրը չորոշուի: Աւստրիա ալ՝ որն որ աս խնդրոյն մէջ Անգղիայի հետ միաբան էր, իր զօրքերը Դանուբեան իշխանութիւններէն չհանեց: Գաղղիայի իսկզբան բռնած հակառակ ընթացքին պատճառաւ, խնդիրը հազիւ 1857ին Մարտի 30ին Ռուսիայի կամաց հակառակ որոշուեցաւ: Աս առթով յայտնի տեսնուեցաւ, մէկ կողմանէ Աւստրիայի ու Անգղիայի ու բարձրագոյն Դրան մէջ եղած սերտ միաբանութիւնը, եւ մէկալ կողմանէ Գաղղիային Ռուսիայի հետ միաբանած ըլլալը:

Նոյնն ասկէ աւելի յայտնի կերպով տեսնուեցաւ Դանուբեան իշխանութեանց խնդրոյն մէջ: Գաղղիա Վիեննայի դեսպանաժողովոյն մէջ առաջարկած էր, որ Վալաքիա ու Մոլտաւիա միանալով՝ մէկ իշխանութիւն ըլլան, Եւրոպայի վեհապետական տնտեսութեան մէկէն ժառանգական իշխանի մը տակ: Բայց աս առաջարկութեան վրայ նոյն ժամանակ ամենեւին խօսք չեղաւ: Արեւելեան պատերազմը ըմբռնալէն ետքը, Գաղղիա խնդիրը նորէն երեւան հանեց, եւ իրեն համախոհ էին, Ռուսիա, Պրուշ ու Սարդինիա: Իսկ Աւստրիա, Անգղիա ու Օսմանեան տէրութիւնը նոյնին հակառակ էին: Ետքինը յայտնի ըսած էր որ ինք չ'իյնար հաւանիլ երկու իշխանութեանց միանալուն, վասն զի ասով ան երկիրները գրեթէ իրմէ անկախ կ'ըլլան, որով մեծապէս կը վնասի իր ամբողջութիւնը՝ զորն որ դաշնադիր տէրութիւնք երաշխաւորած էին: Խնդիրը վերջացընելու համար միաբանեցան որ Կոստանդնուպոլիս մասնաժողով մը գումարուի, բարձրագոյն Դրան երկու իշխանութեանց Տիվաններուն (ազգային ժողովքին) գումարուելուն նկատմամբ հանած հրովարտակը քննելու համար: Նոյնը ետքէն Վալաքիայի ու Մոլտաւիայի տեղակալներուն ալ պիտի խաւրուէր, անոնց բաղձանքն ալ իմանալու համար: Գաղղիայի կողմանէ Կոստանդնուպոլիս խաւրուեցաւ Պր. Թուլէնէլ, որն որ ամենայն եղանակաւ կը ջանար Դուռը Գաղղիայի կամքին հպատակեցընել: մէկալ կողմանէ Պր. Դալերան իբրեւ Գաղղիայի գործակալ երկու իշխանութեանց մէջ ճամբորդութիւն մ'ըրաւ: Յամի 1857ին Փետրուարի 5ին Մաթեօ յայտնի ծանոյց որ Գաղղիա երկու իշխանութեանց միանալը կ'ուզէ: Աւստրիա եւ Անգղիա բարձրագոյն Դրան կ'օգնէին Գաղղիայի պահանջման չղիջանելու: Նոյն միջոցին Մոլտաւիայի մէջ ընտրութիւնք կ'ըլլային, եւ ընտրուողներուն մեծ մասը միաւորութեան հակառակ կողմակցութեանէն էին: Ասոր վրայ միաւորութիւն ուզող չորս տէրութիւնք, Գաղղիա, Ռու-

սիա, Պրուշ ու Սարդինիա, Դրան հետ դեսպանական հաղորդակցութիւննին կտրեցին եւ Դուռն պահանջեցին որ ան ընտրութիւններն ոչնչացընէ: Խիստ ծանր հետեւութիւն կրնար ունենալ աս դէպքը՝ եթէ նոյն միջոցին Նաբոլէոն կայսրը Օղպոն քաղաքն Անգղիայի թագուհւոյն այցելութիւն մը ընելով, Անգղիայի դահլիճը տեղի տալու չստիպէր: Նոյն տարւոյն Օգոստոսի 20ին Գաղղիայի պաշտօնական ըրազիրը հրատարակեց որ բարձրագոյն Դուռը Մոլտաւիայի ընտրութիւններն անվաւեր կը համարի: Բայց թէ Նաբոլէոն ինչ խոստացած է Անգղիայի տեղի տալուն փոխարէն, մինչեւ հիմայ չ'իմացուեցաւ: Հաւանական կ'երեւայ որ իշխանական ցեղէ մէկը դնելու դադարը զոհած ըլլայ: Միայն աս ստոյգ է՝ որ աս ամէն գործողութիւնները չէ թէ Գաղղիայի պաշտօնէի մը, այլ նոյն իսկ կայսեր անձնական քաղաքագիտութեան արդիւնքներն են, որն որ երթալով միշտ աւելի բացայայտ երեւան կ'ելէր*:

Արեւելեան պատերազմէն ետքը Նաբոլէոն իր բարձրութեան ծագը հասած էր: Ինք՝ որ մէկ երկու տարի յառաջ գրեթէ շնորհքի մը պէս նկատած էր, ուրիշ տէրութիւններուն ղեկքը Գաղղիայի վեհապետ ճանչնալը, ալ նոյն ատեն իբրեւ Եւրոպայի ամենէն մեծ ու զօրաւոր վեհապետը կը համարուէր: Ինքն էր՝ որ Ռուսիայի դէմ յաղորդութեամբ պատերազմ վարելէն ետքը, Անգղիայի կամաց հակառակ իրեն նաեւ խաղաղութիւն շնորհած էր, որով եւ Անգղիան պզտիկ ձգեց: Ինք Անգղիայի ու Ռուսի կառավարութիւններուն աղաչելով, Նեօշադէլ գաւառին պատճառաւ, Պրուշի ու Հելլենտիայի մէջ ծագած երկպառակութիւնը վերջացուց: Քիչ մը ետքը Պարսից արտաքոյ կարգի դեսպան Ֆերուս խանը Փարիզ գալով, կայսրը զինքն ունկնդրութեան ընդունեցաւ, որուն վրայ անմիջապէս լուեցաւ թէ Պարսից ու Անգղիացւոց մէջ խաղաղութիւն հաստատուելու է: Անգղիացւոց ճենաց դէմ բացած պատերազմին մասնակից եղաւ, եւ արտաքոյ կարգի գործակալ մը խրկեց ճենաստան: Յամի 1857ին Սեպտեմբեր 25ին Սդուգարդ Ռուսի Աղեքսանդր կայսեր այցելութիւն մ'ըրաւ եւ Խտալիայի խնդիրն եփեց:

Անգղիական-ճենական պատերազմին ժամանակը Գաղղիայի կողմանէ ճենաստան խրկուող արտաքոյ կարգի գործակալն էր, Յովհաննէս Բարտիշ ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ Պր. Կրոն: Աս Գաղղիայի ամենէն ծեր դեսպանագետը, ծնաւ 1783ին Փետրուարի 8ին: Իր քաղաքական ընթացքը կը սկսի Գաղղիայի մէջ թագաւորութեան հաստատուելէն ետքը, որ միջոցին Սեպուհ եղաւ: Յա-

* Աս արեւելեան պատերազմին եւ մասնաւոր անոր սկիզբէն մինչեւ վերջը խաղաղութեան դեսպանագիտական ծառուկ ու յայտնի խաղերուն վրայ ընդարձակ տեղեկութիւններ կը գտնուին Պարսի-Եւրոպական Բաղադրական Եւրոպական Դրոշման ըստած գրքին մէջ. Վիեննա, 1860. Հատոր Դ. 343—431:

մին 1834ին Մեքսիկոյ Գաղղիայի գետապանատան մէջ քարտուղար էր, ուսկից քիչ մը ետքը իբրեւ գործակատար Պոկոգա խրկուեցաւ: Ուրուկուայի ու Պուէնոս Այրէսի գեղաւորին խնդիրներուն մէջ իր քաղաքագիտական տաղանդը ցուցուց: Յամի 1849 Անգղիա գնաց, ուսկից հետեւեալ տարին յունական-անգղիական խնդրոյն պատճառաւ Աթէնք խրկուեցաւ: Գաղղիա դառնալէն ետքը՝ Գաղղիայի ու Սպանիայի սահմաններն որոշելու պաշտօնն իրեն յանձնուեցաւ, զորն որ 1856ին Գեղեհմէրի 2ին Սպանիայի ու Գաղղիայի մէջ դրուած դաշնադրութեամբ յարողութեամբ կատարեց: Յաջորդ տարին Անգղիայի Լորտ Էլճին գործակալին հետ ճենաստան խրկուեցաւ, ուր 1857ին Յունիսի 27ին Թիէն-սղինի դաշնադրութեան ստորագրեց, եւ քիչ մը ետքը Հոկտեմբերի 9ին Ճաքոնի հետ ալ բարեկամութեան դաշինք հաստատեց: Յամին 1859ին ծերակուտի անդամ եղաւ, եւ 1860ին ճենաց դէմ եղած երկրորդ արշաւանքին մասնակից եղաւ, ու խաղաղութեան հաստատուելէն ետքը, եօթմասուն ութ տարեկան ծեր հասակին մէջ, իբրեւ Գաղղիայի առաջին գետապան Փէրինէ մտաւ:

Պիոյի շարունակութիւն:

ԲՆԱԳԱՏՄԱՆՆԵՐ

Մարդկային կենաց տեղողորմիւնը:

(ԱԵՐԸ):

Ե. Երկայնակեցութեան հինգերորդ հիմն է՝ նոսրութիւնը եւ բոլորէն աղէկ բնական զօրութիւնն. որով մարդուն վրայ ամէն կորսուածին պակասութիւնը, որն որ անդադար կ'ըլլայ, ըստ պատշաճի կը լեցուի կամ տեղը կու գայ: Աս բանս նախնութեաց հատուածին մէջ գրածներնու համեմատ՝ աղէկ մարտողութեան ու արեան հանդարտ ու միակերպ շրջանին վրայ կը կայանայ: Բայց ասկից ի զատ նոյն վախճանին համար հարկաւոր է նաեւ որ մարմնոյն ծծող անօթներն իրենց պաշտօնը կամ գործողութիւնները կատարելապէս ու ժրութեամբ կատարեն, ու զտող եւ (աւելորդ) դուրս հանող գործարաններն աղէկ վիճակի մէջ գտնուին ու ըստ օրինաց կարգաւորեալ կերպով գործեն: Ինչու որ ծծող անօթներուն ըստ պատշաճի գործողութեամբը՝ անուցիչ գոյացութիւնները կամ նիւթերը դիւրութեամբ մեր մարմնոյն կը փոխուին, անոր բաղադրիչ մասունքը կ'ըլլան. ու ամէն մէկն իրեն սեպհական ըլլող տեղը (մարմնոյն մէջ իրեն համար սահմանուած կողմը կամ մասը) կրնայ երթալ: Իսկ զտող անօթներուն ըստ կարգի գործելովը՝ կատարեալ ու ընտիր մասունքն ամէն օտար ու վնասակար խառնուրդներէն կը զտուին ու կը մաքրուին ու բոլորովին մաքրուած մեր ներքը կը մնան: Աս է բոլորովին կատարեալ նորոգութիւնը (restoration):

Չենք կրնար կատարելապէս բացատրել՝ թէ ասիկայ ինչպիսի մեծ ու հարկաւոր միջոց է մեր կենաց պահպանութեան համար: Ան մարդը, որուն վրայ աս միջոցը

բոլորովին կատարեալ վիճակի մէջ կը գտնուի, այսինքն՝ որուն նորոգելու բնական զօրութիւնն աղէկ կը գործէ, իրօք սրճափ սաստիկ ու արտաքոյ կարգի սպառում (consumption) ալ ունենայ, անով իր կենաց զօրութենէ շատ բան չի կորսնցըներ, ինչու որ պակասածին կամ սպառածին տեղը չափէ դուրս շատութեամբ կը լեցնէ (կը նորոգուի): Ասիկայ փորձով կը տեսնենք ան մարդկան վրայ, որոնք անկարգ (զեղե) կենեցով ու արտաքոյ կարգի մարմնաւոր ու մտաւոր աշխատութիւններով սաստիկ սպառում ունենալով ալ երկայն ապրած ու խորին ծեղութեան հասած են:

Աս նորոգելու զօրութեան հետ պէտք է որ նաեւ բոլորէն բնական զօրութիւնն ալ կապակցած ըլլայ: Աս զօրութիւնը մարդուն ներքը հանդիպած անկարգութիւններուն ու շփութեաններուն դէմ կարեւոր նպաստը կը հաղցընէ, հիւանդութեանց պատճառները կը մերժէ կը բժշկէ ու հանդիպած վնասները կ'ուղղէ: Մեր բնութեան մէջ աս սքանչելի զօրութեան ազդեցութիւնն ու գործբերը զարմանալի կերպով կը տեսնուին, ինչպէս կը վկայեն վայրենի մարդկան (բնութեան որդւոց) անթիւ օրինակները, որոնք գրեթէ ամենեւին հիւանդութիւն մը չունին ու չեն ճանչնար եւ իրենց մարմնոյն վրայ եղած մեծ վէրքերը կամ խոցուածներն իրենցմէ բոլորովին կը բժշկուին կ'անցնին:

Զ. Երկայն կենաց վեցերորդ հիմն է՝ բոլոր մարմնը չափօրէնութեամբ ու ասանց պակասութեան կազմած ըլլալ: Երբ որ մարմնին առանց հաւասարաշափութեան կազմուած է, անոր զօրութիւններուն ու շարժմանց ալ հաւասարակերպութիւն ունենալը կարելի չէ, եւ ասանց աս հաւասարակերպութեան ալ երկայն կենաց ունենալը գրեթէ անկարելի է: Ասոր գլխաւոր պատճառն ան է՝ որ մարմնոյն կազմուածքին այս կերպ պակասութիւններն անոր այլեւայլ մասերուն կամ անդամներուն տեսակ տեսակ հիւանդութեանց առիթ կու տան, որոնք կրնան մահ պատճառել: Ասոր համար պակասաւոր մարմին ունեցող (խեղանդամ) մարդիկ շատ ցանցաւ կամ ոչ երբեք երկայնակեաց կ'ըլլան:

Է. Երկայնակեցութեան համար եօթներորդ հարկ է՝ որ մարմնոյն ներքին մասանց, մասնաւոր աղեաց ու անոնց հետ կապակցած մասերուն եւ ոչ մէկը մեծ տկարութիւն մ'ունենայ: Ինչու որ այսպիսի մեծ տկարութիւն ունեցող մասը կրնայ հիւանդութեան մը աս կամ ան պատճառը դիւրաւ ընդունիլ, աւողջութեան շփութեան ու արգելութեան սկիզբ ընել ու իբր թէ մահուան (մարմնոյն մէջ մտնելուն) նախադաւիթն ըլլալ: Երբեմն մարմինն ըստ ամենայն մասանց կատարեալ գործարաններով աղէկ կազմուած ըլլալով՝ աս ներքին տկարութիւնը գաղտնի ապականիչ կամ ապականութեան աղբիւր մը կրնայ ըլլալ, ուսկից կամաց կամաց աւերածն ու ապականութիւնը բոլոր մարմնոյն վրայ կը տարածի:

Ը. Մարմնոյն Գործարանաւորութեան Էներգիան, որն որ երկայնակեցութեան ութերորդ հիմն է, ըստ պատշաճի այսպիսի հիմն ըլլալու համար պէտք է որ ա-

մուր ու տեւական ըլլայ, բայց պէտք չէ որ չափէ աւելի չոր ու խիստ՝ հապա միջակ հանգամանօք ըլլայ: Յառաջագոյն ծանուցինք՝ որ գործարանաւոր էակաց աւելն դասերուն համար չափէ աւելի չորութիւնն ու խիստութիւնը կամ պնդութիւնը կենաց տեւողութեան փնտաւար է: Աս բանս մարդուն համար ամենէն աւելի պէտք է որ փնտաւար ըլլայ, ինչու որ իր գործարանաւորութիւնը կամ իր գործարաններուն յօրինուածը՝ իր վախճանին համեմատ՝ արտաքոյ կարգի փափուկ է. ուստի եւ եթէ չափէ աւելի հողային մասունք անոր հետ խառնուելու ըլլան, կրնայ շատ դիւրաւ անպիտանանալ: Աս բանս երկու կերպով փնտաւար կրնայ ըլլալ, մէյ մը բուն ժամանակէն շատ առաջ՝ կենաց գլխաւոր թշնամին այսինքն ծերութիւնը յառաջ բերելով, եւ երկրորդ՝ նորութեան սաստիկ նուրբ գործարանները բուն ժամանակէն շատ առաջ անպիտանեցնելով: Մեր գործարանաց պնդութիւնը, կամ աւելի աղէկ ըսենք՝ ամրութիւնը, երկայն կենաց նպաստաւոր ըլլալու համար պէտք չէ որ մեքենական կարծրութիւն մը, հապա զգայական պնդութիւն կամ հաստատութիւն մ'ըլլայ. պէտք չէ որ հաստ կամ բիրտ հիւսուածքի մը՝ հապա զօրութեանց յատկութիւն մ'ըլլայ: Անոր մէջ միայն այնչափ հողային մասունք պէտք է որ գտնուին, որչափ որ հարկաւոր է ըստ բաւականին ձգական զօրութիւն յառաջ բերելու կամ տալու համար. ուստի եւ ոչ չափէ աւելի շատ պիտի ըլլան՝ որ անշարժութիւն պատճառեն, ու ոչ չափէ աւելի քիչ՝ որ արտաքոյ կարգի դիւրաշարժութիւն յառաջ բերեն, որովհետեւ երկուքն ալ կենաց տեւողութեան կը փնտեն:

Կենաց երկար տեւողութեան կամ երկայնակեցութեան գլխաւոր հիմունքը կամ պատճառները նշանակելէն ետքը՝ երկայն կեանք ունենալու յարմար մարդու մը ստորագործութիւնն ընենք: Երկայնակեաց ըլլալու յարմար ըլլող մարդը (հասարակօրէն) չափաւոր ու պատշաճական հասակ (պոյ) կ'ունենայ, չափէ աւելի բարձրահասակ չ'ըլլար, հապա միջահասակ ու քիչ մը լեցունիկ (խոփնալ) կ'ըլլայ: Երեսին գոյնը չափազանց կարմիր չ'ըլլար. անանի որ երիտասարդութեան տառն չափազանց կարմիր դէմք ունենալը շատ անգամ երկայն կենաց համար նպաստաւոր նշան մը չէ: Մաղերը աւելի խարտեաշի (սարլ, քոմբալ) քան թէ սեւի կը զարնեն. մարմնոյն մորթն ամուր կամ կարծրիկէ՛ բայց ոչ հաստ կամ բիրտ՝ կ'ըլլայ: Գլուխը չափէ աւելի մեծ չ'ըլլար. մարմնոյն դրսի երեսին վրայ հաստ երակներ չեն երեւար. աւելի կամարածեւ քան թէ թուշնոյ թեւերու պէս վեր ցցուած ուսեր կ'ունենայ. վիզը չափէ աւելի երկայն ու փորը դուրս ցցուած չ'ըլլար. ձեռուները մեծ կ'ըլլան, բայց խորունկ ծալք կամ ախոսներ չեն ունենար. ոտուրները աւելի լայն քան թէ երկայն ու սրունքը լեցուն կամ բուլբուրածեւ կ'ըլլան: Արեւքը լայն ու կամարածեւ ու ձայնը զօրաւոր կ'ըլլայ, եւ շունչն առանց դժուարութիւն կրելու երկայն տառն կրնայ բռնել: Ընդհանրապէս իր մարմնոյն ամէն մասանց ու անդամներուն մէջ իրարու հետ

կատարեալ համեմատութիւն ու չափակցութիւն կը տեսնուի: Իր զգայարանքն աղէկ վիճակի մէջ կ'ըլլան, բայց չափէ աւելի զգայուն չեն ըլլար. երակներուն զարնուածքը կամ շարժումը հանգարտ ու միակերպ կ'ըլլայ: — Ստամբը շատ լաւ, ուսելու ախորժակն աղէկ ու մարսողութիւնը դիւրին կ'ըլլայ. կերակրոյ տառն սիրտը զուարթ կ'ըլլայ, կերակուրը հանգարտութեամբ կ'ուտէ ու չափազանց ծարաւ չ'ունենար: (Սաստիկ ծարաւ միշտ ներքին սպառման շուտութեան նշան է:) — Հասարակօրէն ուրախ ու զուարթ կ'ըլլայ, հաճութեամբ կը խօսի, ուրիշներուն ուրախութեան ու տրամուլթեան կարեկից մասնակից կ'ըլլայ, սիրան ուրախութեան, սիրոյ եւ յուսոյ զգացմանց միտեալ ու պատրաստ, իսկ առեւտրութեան, բարկութեան ու նախանձու կրից օտար է: Իր կիրքերը ոչ երբեք սաստիկ ու փնտաւար կ'ըլլան, ու թէ որ յանկարծ որտի՛ն մէջ բարկութեան կիրք մը զարթնու, նոյնն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ օգտակար տաքութիւն կամ տաքնալ մը, որն որ ոչ սաստիկ գրգռութիւն կը պատճառէ ու ոչ մաղձը տախնուլայ կ'ընէ: — Թէպէտ եւ զբաղումը կը սիրէ, միտքն այլեւայլ խորհուրդներով կը զբաղեցնէ ու պարագ չ'իկենար, բայց չափազանց կամ աւելորդ շահու համար միտքը չ'իյոյնեցնէր ու սիրտը չ'ինեղէր. վերջապէս պատուոյ ու հարստութեան ցանկութիւններէն ազատ կ'ըլլայ, ու առանց մեծ հոգածութեան կեանք կ'անցընէ:

ԺԱՄԱՆԱԿԱՅԻՆ ԳԵՂԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Երկրորդայի վեհապետաց ցեղապետութիւնը:

(ՎԵՐՋ:)

ՀՌՈՄԱՅԻ ՏԵՐՈՒԹԻՒՆ (Մայրաքաղաք՝ Հռոմ. կրօն՝ ուղղափառ.) քահանայապետ՝ Պիոս Թ. (յառաջ՝ Յովսէփ Մարիամ՝ Մատթայի ֆերդէրիկ կոմս.) ծնեալ Սինիկալիա 13 Մայ. 1792. բոլոր ուղղափառ եկեղեցւոյ գլուխ ընտրեցաւ 16 Յուն. 1846:

ՄԻՔԼԷՆՊՈՒՐԿ-ՇԳԻԼԻՍ (Մայրաքաղաք՝ Նայաքէրէից. կրօն՝ լուտերական.) մեծ դուքս՝ Փրիդերիկուս Գուլիելմուս, ծնեալ 17 Հոկտ. 1819. յաջորդեց իր հօրը 6 Սեպտ. 1860. ամուսնացեալ 28 Յուն. 1843 (Անգղիայի թագուհւոյն հօրեղբորը Աւգոստոս Փրիդերիկուս Գէյմպրիքի դքսին դստերը) Աւգոստոս իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 19 Յուլ. 1822.) — Ժառանգ՝ Փրիդերիկուս, ծնեալ 22 Յուլ. 1848:

ՄԻՔԼԷՆՊՈՒՐԿ-ՇԳԻԼԻՍ (Մայրաքաղաք՝ Լուտվիսլուդ. կրօն՝ լուտերական.) մեծ դուքս՝ Փրիդերիկուս Փրանկիսկուս, ծնեալ 28 Փետ. 1823. յաջորդեց իր հօրը 7 Մարտ. 1842. ամուսնացեալ 3 Նոյ. 1849 Ռայս-Շլայցի Աւգոստոս իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 26 Մայ. 1822.) — Ժառանգ՝ Փրիդերիկուս Փրանկիսկուս, ծնեալ 19 Մարտ. 1851:

ՄՈՆԱԿ-ՈՅ (Մայրաքաղաք՝ Մոնագոյ կամ Մուրժ. կրօն՝ ուղղափառ.) իշխան՝ Կարլոս Հանորիոս Կալմալտի,

ծնեալ 8 Դեկտ. 1818. յաջորդեց իր հօրը 20 Յուն. 1856. ամուսնացեալ 28 Սեպտ. 1846 Մերոտեան ցեղէն Անտոնիա կոմսուհւոյն հետ. (ծնեալ 28 Սեպտ. 1828.) — Ժառանգ. Ալեքերդոս Հոնորիոս, ծնեալ 13 Նոյ. 1848:

ՄՈՏԵՆԱ (Մայրաքաղաք՝ Մոտենա. կրօն՝ ուղղափառ.) դուքս՝ Փրանկիսկոս Ե. ծնեալ 1 Յուն. 1819. տիրեց 21 Յունու. 1846. ամուսնացեալ 30 Մարտ. 1842 Պաւերայի Ադելգունդէ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 19 Մարտ. 1823): (Բոլոր իշխանական ցեղը 1859էն վեր՝ իր տէրութեան երկիրներէն դուրս կը կենայ):

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ (Մայրաքաղաք՝ Աթէնք. կրօն թագաւորի՝ ուղղափառ, տէրութեան յունադաւան.) թագաւոր՝ Ոթմն Ա. Պաւերայի իշխան, ծնեալ 1 Յուն. 1815. թագաւոր 27 Մայ. 1832, իշխելու սկսաւ 1 Յուն. 1835. ամուսնացեալ 22 Նոյ. 1836 Օլտենպուրկի Ամալիա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 21 Դեկտ. 1818): (Տարւոյս Հոկտեմբերի վերջերը յեղափոխութիւն ելլելով, թագաւորն ու թագուհին Պաւերա քաջուեցան):

ՆԱՍՍԱԻ (Մայրաքաղաք՝ Պիպերիկ. կրօն՝ աւետարանական.) դուքս՝ Ադոլփոս Գուլիելմոս, ծնեալ 24 Յուլ. 1817. տիրեց 20 Օգոստ. 1839. երկրորդ անգամ ամուսնացեալ 23 Ապր. 1851 Անհալդ-Տեստաի Ատելայիտ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 27 Դեկտ. 1833.) — Ժառանգ. Գուլ. Ալեքս. ծնեալ 22 Ապր. 1852:

ՆԵԱՊՈԼԻՍ, ՍԻԿԻԼԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Նեապոլիս. կրօն՝ ուղղափառ.) թագաւոր՝ Փրանկիսկոս Բ. ծնեալ 16 Յունու. 1836. թագաւորեալ 22 Մայ. 1859. ամուսնացեալ 2 Փետ. 1859 Պաւերայի թագաւորական ցեղէն Մարիամ Սոփիա Ամալիա դքսուհւոյն հետ. (ծնեալ 4 Հոկտ. 1841.) — Թագաժառանգ. Եղայրը Լուդովիկոս, ծնեալ 1 Օգոստ. 1838: (Բոլոր թագաւորական ցեղը՝ 1860էն վեր՝ իր տէրութեան երկիրներէն դուրս կը կենայ):

ՀՈՒԵՏ ՈՒ ՆՈՐՈՒԵԳԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Հթոքհոլմ. կրօն՝ լուտերական.) թագաւոր՝ Կարոլոս ԺԵ. ծնեալ 3 Մայ. 1826. թագաւորեալ 10 Յուլ. 1850. ամուսնացեալ 19 Յուն. 1859 Հոլանտայի Լուիզ Գուլիելմին Ալեքսանդրա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 5 Օգոստ. 1828.) — Թագաժառանգ. Եղայրը Ոսկար. ծնեալ 21 Յունու. 1829:

ՀԱՆՐԻՑՊՈՒՐԿ-ՌՈՒՏՈԼՇԴԻԱՏԻ (Մայրաքաղաք՝ Ռուտտլոդատդ. կրօն՝ լուտերական.) իշխան՝ Կիւնթեր Փրիդ. ծնեալ 6 Նոյ. 1793. տիրեց 23 Ապր. 1807 երրորդ անգամ ամուսնացեալ 24 Սեպտ. 1861. Մարիամ Պրոքենպուրկի դքսուհւոյն հետ. — Ժառանգ. Եղայրը Ալեքերդոս, ծնեալ 30 Ապր. 1798:

ՀԱՆՐԻՑՊՈՒՐԿ-ՍՈՒՏԵՐՍՀԱԻԶԷՆ (Մայրաքաղաք՝ Սոնտերսհաւզէն. կրօն՝ լուտերական.) իշխան՝ Կիւնթեր Փրիդերիկոս Կարոլոս, ծնեալ 24 Սեպտ. 1801. տիրեց 3 Սեպտ. 1834. երկրորդ անգամ ամուսնացեալ 29 Մայ. 1835 Հոհենլոհէ-Էօրինկէնի Մարիա-Գլէ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 3 Յուլ. 1814.) — Ժառանգ. Կարոլոս Կիւնթեր, ծնեալ 7 Օգոստ. 1830:

ՊԱՏԷՆ (Մայրաքաղաք՝ Գարլսրուհէ. կրօն՝ աւետարանական.) մեծ դուքս՝ Փրիդերիկոս, ծնեալ 9 Սեպտ. 1826. տիրեց 24 Ապր. 1852. ամուսնացեալ 20 Սեպտ. 1856 Պրուշի Լուիզ Մարիամ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 3 Դեկտ. 1838.) — Թագաժառանգ. Փրիդերիկոս Գուլիելմոս, ծնեալ 9 Յուլ. 1857:

ՊԱՒԻԷՐԱ (Մայրաքաղաք՝ Միւնհէն. կրօն՝ ուղղափառ.) թագաւոր Մաքսիմիլիան Յովէփ Բ. ծնեալ 28 Նոյ. 1811. թագաւորեալ 21 Մարտ. 1848. ամուսնացեալ 12 Հոկտ. 1842 Պրուշի Մարիամ Փրիդերիկա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 15 Հոկտ. 1825.) — Թագաժառանգ. Լուդովիկոս Ոթմն, ծնեալ 25 Օգոստ. 1845:

ՊՈՒՆԵՇԱՆՍԿ - ՎՈԼՖԷՆՊՈՒԴԻԼ (Մայրաքաղաք՝ Պաւանշլայի. կրօն՝ աւետարանական.) դուքս՝ Ալգոստոս Լուդովիկոս Գուլիելմոս, ծնեալ 25 Ապր. 1806. տիրեց 25 Ապր. 1831:

ՊՐՈՒՀ (Մայրաքաղաք՝ Պերլին. կրօն՝ աւետարանական.) թագաւոր՝ Գուլիելմոս Ա. ծնեալ 22 Մարտ. 1797. յաջորդեց իր եղբորը 2 Յունու. 1861. ամուսնացեալ 11 Յուն. 1829 Սաքսոնեան-Վայմարի Ալգոստոս իշխանուհւոյն հետ (ծնեալ 30 Սեպտ. 1811): — Թագաժառանգ. Փրիդերիկոս Գուլիելմոս, ծնեալ 18 Հոկտ. 1831. ամուսնացեալ 25 Յունու. 1858. Անգլիայի թագուհւոյն Վիկտորիա դստերը հետ (ծնեալ 21 Նոյ. 1840):

ՌԱՅՍ-ԿՈՒՆՅՑ (Մայրաքաղաք՝ Կոպպ. կրօն՝ լուտերական.) իշխան՝ Հենրիկոս ԻԲ. ծնեալ 28 Մարտ. 1846. յաջորդեց իր հօրը 18 Նոյ. 1859, եւ իր մօրը Կարոլինա իշխանուհւոյն խնամակալութեան տակն է:

ՌԱՅՍ-ՀԱՆՅՑ (Մայրաքաղաք՝ Հայպ. կրօն՝ լուտերական.) իշխան՝ Հենրիկոս ԿԷ. ծնեալ 20 Հոկտ. 1789. յաջորդեց իր եղբորը 19 Յուն. 1854. ամուսնացեալ 18 Ապր. 1820 Ռայս-Էպերստորֆի Սոփիա Ատելայիտ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 28 Մայ. 1800.) — Ժառանգ. Հենրիկոս, ծնեալ 28 Մայ. 1832:

ՌՈՒՍՆԱՍՏԱՆ (Մայրաքաղաք՝ Բեդերսպուրկ, կրօն՝ յունադաւան.) կայսր՝ Աղէքսանդր Բ. ծնեալ 29 (17) Ապր. 1818. թագաւորեալ 2 Մարտ. (18 Փետ.) 1855. ամուսնացեալ 28 (16) Ապր. 1841 Հեսսէն-Տարմըատի Մարիամ Աղէքսանդրովնա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 8 Օգոստ. 1824.) — Թագաժառանգ. Նիկոլայոս. (ծնեալ 20 (8) Սեպտ. 1843:

ՍԱՐԴԻՆԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Դուրին. կրօն՝ ուղղափառ.) թագաւոր՝ Վիկտոր Էմմանուէլ Բ. ծնեալ 14 Մարտ. 1820. թագաւորեալ 23 Ապր. 1849. ամուսնացեալ 12 Ապր. 1842 Աստորիայի Մարիամ Ատելայիտ արքիդքսուհւոյն հետ. (ծնեալ 3 Յուն. 1822. + 20 Յունու. 1855.) — Թագաժառանգ. Հոմպերդ, ծնեալ 14 Մարտ 1844:

ՍԱՔՍՈՆԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Տրեզտեն. կրօն թագաւորին՝ ուղղափառ, տէրութեան՝ լուտերական.) թագաւոր Յովհաննէս, ծնեալ 12 Դեկտ. 1801. յաջորդեց իր եղբորը 9 Օգոստ. 1854. ամուսնացեալ 21 Նոյ. 1822 Պաւերայի Ամալիա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 13

նշ. 1801.) — Թագաժառանգ՝ Ալպերդ, ծնեալ 23 Ապր. 1828. ամուսնացեալ 18 Յուն. 1853 Կոստաւ Ազալայի իշխանին դստերը Կարոլինա իշխանուհւոյն հետ. ծնեալ 5 Օգոստ. 1833):

ՍԱՔՍՈՆԵԱՆ-ԱԼԴԷՆՊՈՒՐԿ (Մայրաքաղաք՝ Աւգենպուրկ. կրօն՝ լուտերական.) դուքս՝ Եռնեստոս Փրիդ. ծնեալ 16 Սեպտ. 1826. յաջորդեց իր հօրը 3 Օգոստ. 1853. ամուսնացեալ 28 Ապր. 1853 Անհալդ-Տեսսաւի Ագնէս իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 24 Յուն. 1824):

ՍԱՔՍՈՆԵԱՆ - ԳՈՊՈՒՐԿ - ԿՈԹԱ (Մայրաքաղաք՝ Կոթա. կրօն՝ լուտերական.) դուքս՝ Եռնեստոս Բ. Աւգոստոս, ծնեալ 21 Յուն. 1818. յաջորդեց իր հօրը 29 Յունու. 1844. ամուսնացեալ 3 Մայ. 1842 Պատէնի Աղեքսանդրա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 6 Դեկտ. 1820):

ՍԱՔՍՈՆԵԱՆ - ՄԱՅՆԻՆԿԷՆ - ՀԷԼՏՊՈՒՐԿԱՆ - ԶԷՆ (Մայրաքաղաք՝ Մայնինկէն. կրօն՝ լուտերական.) դուքս՝ Բեռնարդոս, ծնեալ 17 Դեկտ. 1800. յաջորդեց իր հօրը 24 Դեկտ. 1803. մօրը խնամակալութեան տակ. տիրեց 11 Դեկտ. 1821. ամուսնացեալ 23 Մարտ. 1825 Հեսսէն-Գասսէլի Մարիամ Փրիդերիկա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 6 Սեպտ. 1804.) — Ժառանգ՝ Գեորգ, ծնեալ 2 Ապր. 1826:

ՍԱՔՍՈՆԵԱՆ - ՎԱՅՄԱՌ - ԱՅԶԷՆԱՆ (Մայրաքաղաք՝ Վայմառ. կրօն՝ լուտերական.) մեծ դուքս՝ Կառլոս Աղեքսանդրոս Աւգոստոս Յովհաննէս, ծնեալ 24 Յուն. 1818. յաջորդեց իր հօրը 8 Յուլ. 1853. ամուսնացեալ 8 Հոկտ. 1842 Հոլանտայի Սոփիա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 8 Ապր. 1824.) — Ժառանգ՝ Կարոլոս Աւգոստոս, ծնեալ 31 Յուլ. 1844:

ՍՊԱՆԻԱ (Մայրաքաղաք՝ Մատրիտ. կրօն՝ ուղղափառ.) Թագուհի՝ Մարիամ Իզապէլա Բ. ծնեալ 10 Հոկտ. 1830. Թագաւորեալ 2 Հոկտ. 1833. ամուսնացեալ 10 Հոկտ. 1846 Փրանկիսկոս Արիզեան իշխանին հետ. (ծնեալ 13 Մայ. 1822.) — Թագաժառանգ՝ Ալփոնսոս, ծնեալ 28 Նշ. 1857:

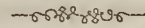
ՎԱԼՏԷՔ (Մայրաքաղաք՝ Գորպալ. իշխանանիստ քաղաք Արոլէն. կրօն՝ աւետարանական.) իշխան՝ Գեորգ Վիկտոր, ծնեալ 14 Յունու. 1831. տիրեց 17 Օգոստ. 1852. ամուսնացեալ 26 Սեպտ. 1853 Նասսաւի Հելլենէ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 12 Օգոստ. 1831):

ՎԻԻՐԹԵՄՊԵՐԿ (Մայրաքաղաք Շդուդկարդ. կրօն լուտերական.) Թագաւոր՝ Գուլիելմոս Ա. ծնեալ 27 Սեպտ. 1781. Թագաւորեալ 30 Հոկտ. 1816. երկրորդ անգամ ամուսնացեալ 15 Ապր. 1820 հօրեղբորը դուստերը Վիլհելմինէ Պաուլինէ իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 4 Սեպտ. 1800.) — Թագաժառանգ՝ Կարոլոս Փրիդերիկոս Աղեքսանդր, ծնեալ 6 Սեպտ. 1823. ամուսնացեալ 1 Յուլ. 1846 Ռուսաստանի Օլիա իշխանուհւոյն հետ. (ծնեալ 11 Սեպտ. 1822):

ՏԱՃԱԼՍՏԱՆ (Մայրաքաղաք՝ Կոստանդնուպոլիս. կրօն՝ մահմետական.) Սուլթան՝ Ապտիւլ Ազիզ Խան, ծնեալ 9 Փետր. 1830. (15 Շապան, 1245.) յաջորդեց իր եղբորը Սուլթան Ապտիւլ Մէճիտ Խանին 25 Յուն.

1861. (17 Չելհիճճէ, 1277.) եւ է Օսմանեան յեղէն 32երորդ վեհապետն ու Կոստանդնուպոլսոյ առմանէ (1453) ետքը 29երորդ Թագաւորը: — Ժառանգ՝ եղբորորդի Մուրատ Էֆէնտի. ծնեալ 21 Սեպտ. 1840. (25 Բէճէպ. 1256):

ՕԼՏԵՆՊՈՒՐԿ (Մայրաքաղաք՝ Օլտենպուրկ. կրօն՝ լուտերական.) մեծ դուքս՝ Նիկոլայոս Փրիդերիկոս Պետրոս ծնեալ 8 Յուլ. 1827. տիրեց 27 Փետր. 1853. ամուսնացեալ 10 Փետր. 1852 Սաքսոնեան-Ալթենպուրկի Եղիսաբէթ իշխանուհւոյն հետ (ծնեալ 26 Մարտ 1826.) — Ժառանգ՝ Փրիդ. Աւգոստոս, ծնեալ 16 Նշ. 1852:



ԲԱՐՈՅԱՐԱՆ

Դժբախտի մը Նոր տարւոյն գիշերը:

Կեանքն ամէն կերպ մալուծեանց մէջ անցընող դժբախտ մը, Գեկտեմբերի վերջին իրիկունը խցին պատահանին առջեւը կեցած, յուսահատ աշուրներով՝ մերթ բիւրաւոր աստղներէն շողողացող երկնից շափուղեայ կամարը կը դիտէր, մերթ խաղաղ ձիւնապատ երկրին կը նայէր, որուն վրայ նոյն ատեն իրեն պէս լքեալ թողեալ անմխիթար մէկը չէր գտնուեր: Այսպէս զարմանալի ու փառաւոր բնութիւնը զննած ատեն, որուն մշտնջենաւոր գեղեցկութիւնը զինքը զմայլեցուցած ու գրեթէ դիւթած էր, յանկարծ վրան քաղցր նիւհ մեկու, քուն մտաւ: Սակայն եթէ մէկը նոյն միջոցին իր խռովեալ ու այլազունեալ դեմքը տեսնէր, անմիջապէս կ'իմանար որ զարհուրելի երազ մը նոյն թեթեւ քնոյն քողին տակ իր խաղը կը խաղար: Իր անցուցած օրերուն յիշատակը մտաց մէջ նորոգուած էր. եւ աս տխուր յիշատակն էր զինքն անհանգիստ ընողը: Կը տեսնէր որ երիտասարդութեան ծաղիկ հասակը թեթեւութիւն ոտուերի մը պէս սահած անցած էր, դուրսը ճերմակ մազերով ծածկուած եւ մէկ ոտքը դադարդին մէջ. շերտի զինքն ամէն բոլոր իր հանգստաւէտ ծոցն ընդունելու պատրաստ էր: Կենացն առողջ հասակին մէջ անցուցած օրերը՝ վայելազեղ առաքինութեանց ծաղիկներու եւ անուշահոտ վարդերու տեղ՝ փուշ ու տատաակ բուսցուցած էին, եւ իր բազմավաստակ կենաց թելը զարհուրելի ոճրագործութիւններու, մեծամեծ յանցանքներու մանուածք մըն էր, ուսկից իրեն՝ միայն ծիւրած ու թարշամած վշտակիր մարմին մը, ամէն գերբնական զարդերէ ու երկնաւոր շնորհքներէ զրկուած հոգի մը, եւ մահաբեր թունով լեցուն սիրտ մը մնացած էր: Մատաղ մանկութեան սիրուն օրերն իրեն ճիւղաղներ ու եղջերուաքաղներ կ'երեւային: Յանկարծ յիշեց ան օրը, որ հայրը զինքն ընտրութեան ճամբուն վրայ դրած էր, որուն աջ կողմն առաքինութեան պայծառ ու երկնաւոր դարպասը կ'առաջնորդէր, իսկ ձախ կողմը՝ մալուծեանց դիւրասահ ու լայիրձ ճամբան, որն որ օճերուն կայանն ու դիւաց զարհուրելի բնակարանը կը տանէր: Ո՛հ, աս օճերն իր կուրծքը պատած էին, եւ թունոյ կաթիլները լեզուին վրայ էին սր ճամբէն գացած ըլլան իմացաւ:

Բոլորովին ինք իրմէ ելած, դէպ ի երկինք նայելով՝ արտաշարժ ձայնով մը սկսաւ գոչել. Հայր, տուր ինձի պատանեկութիւն, դիր զիս նորէն ընտրութեան ճամբուն վրայ, որպէս զի տարբեր ընտրութիւն ընեմ: Բայց պարանայ. Հայրն ու պատանեկութիւնը շատոնց գացած անբեւեռութեամբ ելին: Երբեմն թափառական լոյսեր կը տեսներ, որոնք քիչ մը ժամանակ օդին մէջ ճօճալէն ետեւ, կ'ոչնչանային: Ո՛հ, ասոնք իմ խենթութեանս օրերն են, կ'ըսէր, եւ արթնցած խղճին խայթերը՝ սիրտը կրկին ու կրկին կը խոցէին: Տաքցած երեւակայութեան առջեւը ցնորական տեսիլներ կ'ելէին, գիշերաշրջիկ բիւր կերպարանքներ կը տեսնուէին:

Աս տժգոյն խորհրդոյ ու զարհուրելի երազներուն մէջ ընկղմած ատեն, յանկարծ մօտաւոր աշտարակէն նոր տարւոյն վեմ երգը հնչեց, զորն որ գիշերուան սիւքը մինչեւ իր ականջը հասցուց: Աս քաղցրանուագ միմունջը սիրտն արտաքոյ կարգի շարժեց: Մէյ մը չորս դին նայեցաւ. իր երիտասարդութեան բարեկամները միտքն եկան, որոնք հարստութեանց տէր, սիրուն դաւակաց Հայր, ու բարեբաղոյ եւ երջանիկ մարդիկ էին: Ա՛խ, գոչեց գորովալիւր հառաչանք. ես ալ կրնայի ձեզի պէս երջանիկ ըլլալ եւ աս գիշերն հանգիստ անցընել, եթէ ուզած ըլլայի: Ո՛հ, սիրելի ծնողք, ես ալ հիմայ բարեբախտ կ'ըլլայի, եթէ պղտիկութեանս ժամանակը՝ ամէն տարեգլխուն ձեր ինձի բրած բարեմաղթութիւններն ու

տուած խրատները սիրով ու յօժարութեամբ մոխի բրած ու ի գործ դրած ըլլայի:

Մեծ փափաքով երիտասարդութեան վրայ մտածած ատեն, իրեն այնպէս երեւցաւ որ իրզը կ'երիտասարդանայ, ճերմակ մազերը կը սեւնան, ճակատին ու երեսներուն խորշոմները կը շիտկուին, գունատ այտերը պայծառ գոյներով կը փայլին, մարած աչուրները կենդանութիւն կը ստանան: Ուրախութենէն ինք իրմէ ելած՝ յորդառատ արտասուաց աղբիւր մը սկսաւ թափել. եւ մէկէն արթնցաւ:

Իրզը ալ պատանեկութիւնն եկած էր, վասն զի ինք տակաւին երիտասարդ, տեսածը՝ սոսկալի երազ մըն էր. միայն առաքինութեան ճամբէն խոտորած ըլլալը ստոյգ էր: Ուստի ինք իրեն գալէն ետեւ՝ Աստուծոյ շնորհակալ եղաւ, որ զինքն երիտասարդութեան հասակին մէջ մըլտութեան ճամբէն ետ դարձուց ու առաքինութեան ճամբուն վրայ բերաւ:

Գուն ալ դարձիր, սիրուն պատանի, եթէ ծուռ ճամբուն վրայ կը գտնուի: Աս զարհուրելի երազը ետքէն քու գատաւորդ կ'ըլլայ. եւ եթէ դժբախտութեամբ երիտասարդութեան օրերդ մըլտութիւններու ճամբէն կը քալես, օր մը արտասուախառն աչուրներով կը սկսիս գոչել. Եկ, սիրուն պատանեկութիւն: Բայց պարանայ տեղ. անցնող ժամանակը՝ մէյ մ'ալ ետ չիդառնար:

ՐԱՐՈՅՈՒՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Գ Լ ՈՒՄ Ի Գ

Ո՛հ, սիրելի բարեկամ, ըսաւ Ռիշարտոյ տիկինը, զՀեղինէ տեսած ատեն, ինձի դէմ շատ նեղացած պիտ'որ ըլլաք՝ զձեզ յորդորելու համար որ...:

Ամենեւին չէ, տիկին, պատասխանեց մեր գիւրջաղուհին՝ անոր խօսքն ընդմիջելով, դուք ձեր սրտին ազգածին համեմատ վարուեցաք. հարկաւոր սեպեցիք զիս յորդորել որպիսիաց երկչոտութեանս յաղթեմ: Իսկ պատահածն Աստուած ուզեց: Անոր համար իր կամայը պէտք է որ երկրպագութիւն ընենք, եւ խրկած օգնութեան շնորհակալ ըլլանք:

Ռիշարտոյ տիկինն աս խօսքերուն վրայ շատ հաճեցաւ. սակայն եւ այնպէս չէր կրնար մտքէն հանել աս տառապեցուցիչ մտածմունքը՝ որ Հեղինէին գլուխն եկած շարեայ միակ պատճառն ինքն է:

Աս տխրութիւնն ինչ պիտ'որ ըլլայ, ըսաւ վերջապէս վաճառականն իր ամուսնոյն, կորսնցուցած բարեկամին գտանք: Պէտք է որ անով գոհ ըլլանք: Ստոյգ է՝ խիտ մեծ վտանգի մէջ գտնուեցաւ, բայց բանն ան է՝ որ անվաս ազատեցաւ, եւ իր թշնամիներն իրենց լարած որդայութիւն մէջ բռնուեցան:

— Իր թշնամիները. մը թշնամիներուն վրայ կը խօսիս:

— Հեղինէին կը թողում որ գլուխն եկած սոսկալի արկածն անձամբ պատմէ. բայց հիմայ պէտք է թող տալ որ հանգչի: Իսկ աս սիրուն պղտիկ աղջկին ո՞վ է, աւելցուց տիկինը՝ Մաննիկին նայելով, որն որ երկչոտութեամբ մը Հեղինէին քովը կը կենար:

— Անկէպ մեր բարեկամին որդեգիրն է: Տիկինն էրկանն երեսը սկսաւ նայել՝ այնպիսի կերպով մը, իբր թէ ըսել ուզէր որ կատակ կ'ընէ:

Կատակ չեմ ըներ, ըսաւ վաճառականը՝ անոր միտքն իմանալով: Հեղինէ աս աղջկին իրզը իրեն որդեգիր առած է:

Աս ըսելէն ետեւ՝ աղախին մը կանչեց, ըսաւ որ զՄաննիկ դուրս տանի:

Հիմակ առանձին ենք, շարունակեց Պր. Ռիշարտոյ՝ ամուսնոյն, ալ հետաքրքրութիւնդ շուտ մը գոհ կ'ընենք, ամէն բան կ'իմանաս:

Տիկինը քիչ մը զովացուցիչ ճաշակելիք բերել եւ սեղանին վրայ դնել տալով, Հեղինէին քովը նստեցաւ: Օրիորդն ալ սկսաւ իր պատմութիւնը: Բայց երբ որ զՄաննիկ որդեգիր առնելու բրած որոշման եկաւ, դարձեալ չկրցաւ խօսքը յառաջ տանիլ:

Հիմայ խօսելու կարգն իմն է, ըսաւ վաճառականը: Բարեկամին Աստուծոյ եւ մեր վրայ վստահանալով, մեծ բարեգործութիւն մ'ըրբէ՛:

Ետքը Հեղինէին եւ Մորոյ մօրմէն լսածներուն համեմատ պատմեց թէ ինչպէս Մաննիկ Հեղինէին Աննա դպրեկին եւ անոր շինծու եղբօրն աղջկին է. եւ թէ ինչ պատճառաւ օրիորդը զանկալ իրեն որդեգրած է:

Ի՛նչ, գոչեց տիկինը՝ Հեղինէին դառնալով, աս բանն ինձի յայտնելու կը վախնայիք: Բայց, սիրելի բարեկամս, կը կարծէք թէ ես Աստուծոյ տեսչութեան վրայ վստահութիւն չունիմ: Չէ, չէ. աղէկ գիտեմ որ բարեգործութիւն մը երեք անվարձ չիմար. եւ թէ գլխաւորաբար որբոյ տրուած կերակրոյն կը պատշաճի ան առածը՝ թէ Ուր երկու հոգւոյ ուտելիք կայ, երեք հոգւոյ ալ կը գտնուի: Ասկից վերջը Մաննիկ մեր աղջկիկ կ'ըլլայ, ինչպէս որ մինչեւ հիմայ դուք էիք: Կը յօսւսամ որ ինքն ալ երախտագէտ կ'ըլլայ:

Հեղինէ այլայլութենէն պատասխան տալ չկարենալով, գորովով մը իր բարեկամին ձեռքը բռնելով ծնչեց: Տիկինը պղտիկ աղջկիկ նորէն ներս կանչել տուաւ եւ սիրով գրկելով, Ալ ասկից վերջը մեր աղջկիկ պիտ'որ ըլլաս, մեր քովը մնաս, ըսաւ. եւ թէ խելքը կը վարուիս, ամէնքս զքեզ կը սիրենք:

Մաննիկ լալով տիկնոջ ձեռունները պագաւ եւ խոստացաւ որ աղէկ կենայ: Բարեսիրտ տիկինը զինքը նորէն գրկեց եւ առաւ էրկանը տարաւ, որն որ նոյնպէս զինքը շոյեց եւ փայփայեց: Ամէնքս ալ մեծ սրտի ուրախութիւն կը զգային, ինչպէս որ մարդս բարեգործութիւն մ'ըրած կամ վայելած ժամանակը կը զգայ:

Հեղինէ շուտ մը աղջկան համար խոցն անկողին մը պատրաստեց: Եւ որովհետեւ զգեստները հոգացին ու հազցուցին:

Բայց Հեղինէին սրտին մէջ՝ Պր. Ռիշարտոյին իրեն համար բրած ծախքին գունէ մէկ մասը հատուցանելու բաղձաւքը գեռ չէր մարած Սակայն ալ ամենեւին

յոթարուծիւն չէր զգար՝ իբրեւ դաստիարակուհի ուրիշ տուն մտնելու. որովհետեւ օտարաց հետ բնակած ժամանակը՝ չէ թէ միայն անոնց բնաւորութենէն զանազան կերպով նեղութիւն կրնար կրել, հապա նաեւ կը պարտաւորուէր Մաննիկէն բաժնուիլ, որուն այնպէս սէր կապած էր, որ իրեն մեծ ցաւ պէտք էր պատճառել՝ անկեց հեռու ըլլալը: Իսկ գիրք չինելով՝ վատաբերած ստակն այնչափ մեծ բան չէր, որ ինք զինքը նորէն գրաւոր զբաղմանց տայ:

Մոնրոպէր տիկնոջ քոչն եղած ատենը յաճախ նորաձեւ զգեստներ շինող կնոջ մը կ'երթար, ուր շատ մը աղջիկներ իրենց ձեռագործովը բաւական աղէկ վատակ կ'ընէին: Արդ երկայն մտածելէն ետքը՝ որոշեց որ նոյն կնոջ երթայ, իրմէ գործք առնու, եւ բերէ տունը գործէ: Ասով Մաննիկէն քովը կ'ըլլար, որն որ կամաց կամաց կրնար իրեն օգնել: Աս խորհուրդը նաեւ Ռիշարտայ տիկնոջ յայտնեց, որն որ միայն զինքը չվշտացնելու համար՝ հաւանեցաւ, միանգամայն ուղեց հետը մէկտեղ երթալ: Վաճառական կ'ինը Հեղինէին խնդրեց սիրով յանձն առաւ, եւ խոստացաւ որ շաբթէ շաբաթ իրեն գործք տայ:

Հեղինէ աս բանին յաջողելուն վրայ այնչափ ուրախացաւ, որ տուն դարձած ատեն՝ երեսները սովորականէն աւելի կենդանութիւն մ'առած էին:

Մաննիկ զինքը տեսնելուն պէս՝ ասոր միտ գնելով, ջնջեղ երբեք այսօրուան պէս կարծրած չէի տեսեր, ըսաւ՝ աղայական պարզամտութեամբ:

Որովհետեւ երկայն քալելով՝ քիչ մը տաքցայ, պատասխանեց Հեղինէ:

Իսկ անիկայ ինչ է, հարցուց պղտիկ աղջիկը՝ թեւեւ տակի ծրարը ցուցնելով:

— Տիկնոջ մը համար կարելու բաներ են:

— Ո՛հ, ինչպէս կը բաղձայի որ ես ալ կարենայի կար կարել:

— Ի՞նչ է կ'ուզես, կրնաս սորովի:

— Հատ սիրով: Դուք ինծի սորվեցուցէք: Մորոյ մայրը զիս այնչափ չէր հոգար, անոր համար իր քովը բան մը չկրցայ սորովի:

— Աղէկ է, ես քեզի կը սորվեցնեմ, որպէս զի կարենաս որ մը ինծի օգնել:

— Աս կերպով կրնամ քիչ մը բան ալ վատակել. եւ երբ որ զգեստս կը հիննայ, առանց Ռիշարտայ տիկնոջ ծախք ընել տալու իմ ստակովս կը գնենք:

— Հող մ'ըներ. Ռիշարտայ տիկինը զքեզ շատ կը սիրէ: Քեզի համար հիմակ ըրածը՝ միշտ սիրով կ'ընէ, եթէ դուն ալ իրեն երախտագէտ ըլլաս:

— Կը տեսնէք՝ որ վրաս ինչպէս գոհ կ'ըլլայ: Թէ որ կ'ուզէք՝ հիմակուրէն ինծի կարելու բան մը տուէք, կը ջանամ աղէկ կարել, եւ ետքը իրեն կը ցուցնեմ: Հեղինէ սիրուն աղջիկը գրկեց, եւ ամէն բան կարգի դնելէն ետքը, զինքը քովը նստեցնելով, դիւրաւ կարելու բան մը տուաւ ձեռքը:

Մաննիկ այնպէս փութով ու մտադրութեամբ սկսաւ գործել, եւ շուտ մը այնպէս յառաջ գնաց, որ քիչ օրէն՝ Հեղինէին իրօք կ'օգնէր:

Երկուքը մէկտեղ ասանկ աշխատած ժամանակ՝ Հեղինէ մէկ կողմանէ պղտիկ աղջկան սիրտը կրօնական նիւթերու մէջ կը կըթէր:

Այսպէսով բաւական ժամանակ անցած էր, մէյ մ'ալ օր մը ան գրավաճառը՝ որուն Հեղինէ իր յառաջունան ձեռագիրները ծախած էր, իրեն այցելութեան գալով, Օրիորդ, ըսաւ, շատերը ձեր վերջին գրքին վրայ այնչափ հաճութիւն ցուցուցին, որ կու գամ աղայելու, որ նոյն ոճով ուրիշ գիրք մ'ալ շինեք: Յանձն կ'առնուք:

— Հաստատուն պատասխան չեմ կրնար տալ, Պարոն, որովհետեւ՝ ինչպէս կը տեսնէք՝ անկէ դիւրին եւ ապահով վատակ բերող գործքի մը կը զբաղիմ:

— Մատուցիդ նոյն ձեռագործին զբաղեցուցած ատեննիդ՝ կրնաք նաեւ մտքերնուդ մէջ գրքի մը ծրագիրը հանել, եւ մէջընդմէջ՝ մտածմունքնիդ թղթի անցընել:

Հեղինէ վայրկեան մը մտածելէն վերջը, Նիմ գալէս վեր, ըսաւ, գրուածքի մը կը զբաղէի, որն որ կարելի է՝ ձեզի հաճոյ կ'ըլլայ: Բայց հրատարակելու մտք գրած չըլլալով, միայն ծրագրած էի:

— Նիմ ի՞նչ է:

— Նիմ քաղաքին եւ անոր հնութեանց պատմութիւնը:

— Հատ աղէկ: Նայեցէք որ լմնցընէք. եւ եթէ ձեր վերջին գրուածքին պէս աղէկ կ'ըլլայ, իւրաքանչիւր թերթին երկ' երկու ոսկի կու տամ:

Հեղինէ ուրախ սրտով ձեռք զարկաւ գրուածքը կարգաւորելու, եւ ամիսուան մը մէջ լմնցուց՝ առանց ձեռագործին ալ բոլորովին մէկդի ձգելու:

Ձեռագիրը գրավաճառին տարած ժամանակ, գրատունը շատ բաղմութիւն ըլլալով, ստիպեցաւ սպասել: Մաննիկ՝ որ հետը գացած էր, աղայական հետաքրքրութեամբ ստեպ պատուհանէն կը նայէր: Վերջապէս Հեղինէին դառնալով, Նայեցէք, Օրիորդ, ըսաւ, նայեցէք, դուրսը Պարոն մը կայ, որն որ երկայն ատենէ վեր կեցած՝ ձեզի կ'ընայի: Կարծես թէ կ'ուզէ ձեզի հետ խօսիլ:

Միտ մի գնեք, պատասխանեց Հեղինէ, առջեւի գրքերը թղթատելը յառաջ տանելով:

— Նայեցէք, նայեցէք, հիմակ աւելի կը մտենայ:

Հեղինէ գլուխը դարձուց, բայց մարդ չտեսաւ:

— Տեսա՞ր որ սխալէր ես, սիրելիս:

— Չէ, չէ, չեմ սխալած. բայց երբ որ դուք դէպ ի դուռ նայեցաք, Պարոնը կուսկը դարձուց, գնաց:

Հեղինէ աղջկան խօսքերուն մեծ մտադրութիւն չըրաւ, եւ իր կարգը գալով, գրավաճառին քովը գնաց:

Կը յուսամ, Օրիորդ, որ ասիկայ վերջինը չ'ըլլար, ըսաւ իրեն գրավաճառը՝ ձեռագիրն առնելով: Գրուածքնիդ հոս առանձին կը դնեմ, որ ամենէն յառաջ աչքէ անցընեմ, եւ լմնցընելուս պէս՝ ստաւ կը կը խաւրեմ:

Հեղինէ քաղաքավարութեամբ շնորհակալ եղաւ, եւ ուրախ սրտով տուն դարձաւ, վասն զի կը յուսար որ աս կերպով

օր մը կարող կ'ըլլայ թէ իր եւ թէ Մաննիկին ապրուստը հոգալ:

Սկսաւ նորէն իր ձեռագործը յառաջ տանիլ, մէկ կողմանէ ալ ուրիշ նիւթ մը գտնելու կը զբաղէր եւ վերջապէս գտաւ: Բայց անակնկալ եւ արտաբոյ կարգի դէպքեր նոյն գրուածքը շինելուն արգելք եղան:

Աս դէպքերը պատմէին յառաջ՝ պէտք է որ ընթերցողներուն հաստատուն բան մը զրուցենք Կարոյսին վիճակին վրայ:



ԲՆՆԱՍՏԵՂԹԵՎՈՆ

Ի Ժ Ն Ո Ւ Ն Դ Տ Ե Ա Ռ Ն

Լուս լեր, Երկին, եւ միտ դիր. Ի զարմացման կաց, Երկիր:

Սիրով լըցեալ Աստուած գայ, Լինել մանուկ եւ սրբայ:

Ի բաց աստի երթ խաւար, Ճմարտութեան լեր աւար, Տնտեսութեան, բամ, Որդւոյն Որ կատարել գայ զբան դրոյն:

Ըհչաւարակ գիշերաւ, Ասող ի Կուսէ մեղ ծընաւ. Կայր դը ուրեք՝ որ յուսայր Ունել զԱստուած իւր եղբայր:

Ին որ իշխէն ընդհանուր, Ընդ պաղատան ըզմբուր, Ընդ բնիկերի Նա խօսուն, Առնոյր զանբան զանասուն:

Չարմանալի է Բանին Խոնարհութիւնն յետին. Չաստուածեղէն դիր ըզկարգ Հանգէպ վայրին այն անարգ:

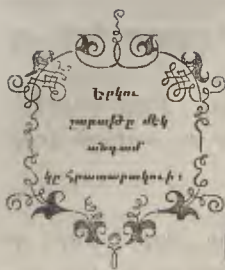
Հողիք խտաշունչք տեղի տուք. Մի խտաշունչք ձերոց դուք Տայք Բերստոսի, ո՛հ, տանել, Որ կամի այս իշխանել:

Եկայք, Հովիւք երջանիկք, Առ Կենարարն մատիք. Պագէք մարդկան ի Կուսէ Երկիր՝ Ծնելոյն ի Կուսէ:

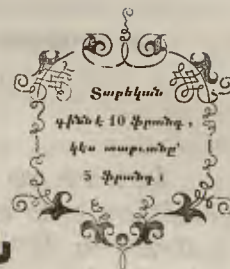
Ա՛ղբ բանական՝ դուք մարդիկ, Առ սուրբ հրեշտակս փոյթ մատիք. Խառնել ժամ է եւ զերդ ձեր Ընդ զըւարթնոց դուռդ յեթեր:

Եկայք, եկայք միախառն Ի Յիսուսի սուրբ մրտւրն. Բերցուք առ մեր քաղցրը Տէր, Սիրոյ զազնիւ բզնւէր:





ԵՐԻՄԱՅ



ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒ 3.

1862

Ե. ՀԱՏԱՐ

Ի ՍԳԱԼԻՑ ՄԱՀ

ՔԱՂԱՏՈՂՄ ԵՒ ՀՈԹԱԿԱՊ ԻՇԽԱՆԻ

ԱԲՐԱՀԱՄ ԱՄԷՐԱՅԷ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆ



Եփայտահան չեմ կոթողք, չեմ Արմաւրայ շիրիւք եիմ,

Չի ծածկեմ զիմ՝ դիւցազան գմանկանացոյ միւնացորդ.

Չեք օտարաց ոչ պիտիմ եւ ոչ հաւնմար բազմամիմ.

Իսմիւսն գործեաց իւր տաւա՛ն թողեալ զարդիւնս բազմացորդ:

Չառաքիւնոյն քաջ առաց փիլիսոփոսն առաջիմ

Թեւ անդրազոյն քան զիւր անձն կեալ եւս կըրկիմ անվիշտ կեանս:

Ոչ պերճաշուք ծիրանիք, ոչ մեծաւորն յարկք խօսիմ

Այն անպաճոյճ ընդ յարկօք գերախոնեաց դու լըսես բանս:

Պերճ աղերացեալ վարդազոյն ձեպեւ արեւն ի մշտիմ,

Թեւ կարաց եւս յիւր ընթացս փետեկեալ զամպս շուրջ ըստոռար

Չկենդանաբեր զիւր ձաճանչ յըդեւ յօճան անքատիմ.

Այսպէս անըճեւ գոն զըւարթ ազնիւ ոգի բարերար:

Ոչ պահասեաց այն ոգի, ընդ այն չիք իմ տարակոյս,

Ասրամագեան երկինք շուրջ չեւ յաստեղեկն կողոպտուտ.

Ահասիկ կան շատաւեղք Ազգատոհմիմ յուժի կայս:

Յաւեղեւ Տէր անցիմ գամս Չոռեղոյն՝ ի խոր արեւոյթ:

==

Հին լուսաւորող աշտարակին պահապանը :

(Զարուհի-Բիւն)

Բ.

Երկրորդ օրը Լաւոյին, Մերլէին եւ քանի մը դրացիներու առջեւ՝ դատաստանարանի պաշտօնատէր մը Մարիամայ ժառանգութեան ցանկն առաւ: Անկէ ետեւ վերջիշեալ անձինք խորհրդի մօտն Գեղներէսին վիճակին վրայ բան մ'որոշելու եւ իրեն խնամակալ մը գնելու համար: Աս վերջին պաշտօնը Լաւոյին յանձնուեցաւ՝ իբրեւ աղջկան ամենէն մերձաւոր ազգականին: Բայց շատ աւելի մեծ դժուարութիւն պատճառեց մէկալ խնդիրը: Պարապ տեղ զանազան առաջարկութիւններ կ'ըլլային. մէկը կ'ըսէր որ Գեղներէսը հասարակութեան ազարակը դրուի, ուր օրըստօրական ապրուստէն զատ, զատկին՝ երկու կտուէ զգեստ, ծննդեան ալ՝ զոյգ մը հողաթափ կրնար ընդունիլ. ուրիշ մէկը խորհուրդ կու տար զինքը ծխափողի գործատուն մը խաւրել, ուր կաւ շաղուելով՝ օրը մինչեւ վեց փող (սու) կրնար վաստակել. վերջապէս մէկն ալ վրան աւելցուց որ նոր գործատան մէջ իր հասակաւ աղջիկներ կը գործածեն, ուստի եւ անոր մէջ իրեն համար ալ տեղ մը կրնայ գտնուիլ:

Բայց բոլոր աս առաջարկութեանց դիմացը՝ Մերլէ աղջկան ծուլութիւնն ու բանի գործքի անյաջող ըլլալը յառաջ կը բերէր: Պէտք չէ մոռնալ, կ'ըսէր քարոզչի ձեռով մը, Գեղներէսին ձիւքերն ու կըրթութիւնը. վրան զի աւելի ծովու թռչուններու կը նմանի՝ բան թէ քրիստոնէի աղջկան մը: Իր տասը մատուլներովը՝ ուտելէն ու խմելէն զատ բան մը գործել չէ սորված: Ես շատ անգամ ըսած եմ, եւ հիմայ նորէն կ'ըսեմ. Գատարկութիւնն ամէն մոլութեանց մայրն է. ուստի եւ շատ կը վախնամ որ եթէ աս անմեղ աղջիկն ինք իրեն թող տրուելու ըլլայ, քիչ առնէն թէ հոգւով ու թէ մարմնով կը կորսուի:

Բոլոր ունկնդիրք միաբան՝ հաճութեան եւ հաւանութեան նշան մ'ըրին:

Գիտեմ, շարունակեց Մերլէ, ոմանք կրնան ըսել, որ ուրեմն եթէ ազատ թող տալը՝ վտանգաւոր է, պէտք է զինքը տեղ մը փակել: Բայց ես՝ աս կարծեաց վրայ չեմ: Դնծի երկայնժամանակեայ փորձառութիւնը սորվեցուցած է, աւելցուց վրան՝ վճռական կերպով մը, որ երկու ծայրերէն փախչելու ամենէն յարմար միջոցը՝ միջին ճամբայ բռնելն է: Ուստի կը կարծեմ որ ամէնքն ալ ան ատեն գոհ կ'ըլլան՝ եթէ Գեղներէսը տեղեւոյ աղքատանոցը դրուի:

Աս առաջարկութեան՝ ամէն կողմանէ ընդհանուր հաճութեան շարժումներ եղան. միայն Լաւոյ, որն որ մինչեւ ան ատեն խօսուածները լռութեամբ մտիկ կ'ընէր, այլալուութեամբ գլուխը վեր վերցուց: Քրօջ աղջկան աղքատանոց մը դրուելու առաջարկութիւնը՝ իրեն ամօթալից բան կ'երեւար: Ուստի աս խօսքին վրայ արիւնը գլուխը վարկաւ, եւ տհաճութեամբ մը

Մերլէին նայելով, Ո՛վ կ'ըսէ, գոչեց զայրացմամբ, որ ես զէլիզ թող պիտի տամ:

Ոչ որ, պատասխանեց Մերլէ. բայց կարծեմ թէ միայն սնապարծութեան համար ալ՝ աղջկան հոգը վրադ չես առնուր:

— Ինչո՞ւ չէ:

— Ինչո՞ւ, հաւանականագոյնս անոր համար, որ աղքատանոցներն աղքատաց եւ որբոց համար չենուած են:

Աղքատանոցները՝ դատարկաշրջիկներու, ծնողք չունեցողներու համար են, պոռաց ծեր պահապան. իսկ էլիզ որորմութեամբ ապրելու կարօտ չէ, վրան զի ունի մէկը՝ որն որ իր վրայ հոգ կը տանի:

Լաւոյին ըսածը կը հասկնամ, ընդմիջեց դատաստանարանի պաշտօնատէրը, եւ իր փափուկ զէպցմունքն ալ իրեն պատիւ կ'ընէ. միայն թէ արդեօք յանձն առնելու պաշտօնին պատասխանատուութեան վրայ ալ մտածած է:

Այո, մտածած եմ, պատասխանեց Սիմոն Լաւոյ:

Իսկ քրօջը աղջկան հոգը որո՞ւն պիտի յանձնէ, հարցուց նորէն:

Պահապանը թոթովելով մը սկսաւ խօսիլ. Աս առտու, ըսաւ, մէկու մը հետ... խօսեցայ...: Այնպէս չէ, Ռոբերդ...: Ըսէ իրենց որ Մարգարիտա կինդ զէլիզ քովը կ'առնու:

Սեցիր, ընդմիջեց ծեր ձկնորսը՝ զորն որ վկայութեան կը կոչէր Սիմոն. կանայք շատ շատ խոստովանեցին կ'ընեն, վարպետ Սիմոն:

Ի՛նչ, ուրեմն ալ հիմայ չ'ոգեմ, հարցուց Գեղներէսին մօրեղբայրը:

Ըսածս ան չէ, պատասխանեց Ռոբերդ. բայց Գեղներէսը՝ ինչպէս դուն ալ գիտես՝ դիւրաւ տունը չիպահուիր. եւ երբ որ մարդս մէկու մը պատասխանատու կ'ըլլայ, պէտք է որ աշուրները միշտ անոր վրայ ունենայ. աս բանս ալ ժամանակ կ'ուզէ. իսկ ժամանակը՝ ստակ է:

Ես քեզի առաջարկեցի՞ր որ քրօջ աղջիկը ձրի քովը առնուս, ընդմիջեց Լաւոյ: Արդէն գնոյն վրայ ալ չմիաբանեցանք:

Գիտեմ, գիտեմ, վրայ բերաւ ձկնորսը, գլխարկը ձեռքին մէջ շրջաշրջելով. բայց աս նիւթիս նկատմամբ դատաւարին ալ հարցում մ'ընել կ'ուզէի, ըսաւ՝ դատաստանարանի պաշտօնատէրին նայելով:

Ըսէք տեսնեմ, պատասխանեց աս ետքինը:

Գեղներէսը, յառաջ տարաւ ձկնորսը, Լաւոյին վրայ իրաւունք մը չունի, օրէնքը զինքը չիպարտաւորեր որ նոյն աղջիկն իր ստրկովը սնուցանէ. ուստի եւ որքն իր տունն առնողը՝ միայն Լաւոյին կամքէն կ'ախուսէ պիտ'որ ունենայ:

Իմ կամացս վրայ կ'ապագծելու պատճառ մ'ունիս, հարցուց Լաւոյ:

Ան չեմ ըսեր, պատասխանեց Ռոբերդ, բայց ամէնքը գիտեն որ մարդուս կամքը փոփոխական է:

Անգամ մը մարդ ստակ տալ չ'ուզեր, անգամ մ'ալ չ'ունենար. վերջապէս օր մըն ալ կը մեռնի, եւ ան ատեն՝ գիշեր բարի. ով որ ձեռքը հաստատուն իրաւունք չունի, կը կորսնցնէ: Դեղներեսը քովս առնելով՝ ես կը ստիպիմ զինքը քսակէս սնուցանելու:

Ինչո՞ւ, չէ՞ս կրնար նոյն ատեն ան ընել, զորն որ հիմայ Լաւոյ յանձն չ'առնուր ընել, ըսաւ դրացիներէն մէկը:

Աղջիկն աղքատանոց խաւրել, գոչեց ձկնորսը: Ա՛լ ան ժամանակ կարելի չէ: Երբ որ մարդս մէյ մը խեղճ արարած մը իր յարկին տակ ընդունած է, երբ որ անոր վրայ հսկելու, իր սեպհական զաւկին պէս հոգալու վարժած է, դժուարաւ կրնայ անկից բաժնուիլ: Չիկրնար իրեն ըսել թէ ես զքեզ հոգալու պարտական չեմ, անէս գնա: Աւելի սիրով յանձն կ'առնու մարդ կէս անօթի մնալ, քան թէ հացին վերջին պատպօէն անոր ալ մաս չհանել: Բայց ասիկայ ծանրակշիռ բան մըն է. ուստի չեմ ուզեր այնպէս մէկէն ինք զինքս պարտաւորել:

Յայտնի ըսէ, ի՞նչ կ'ուզես, հարցուց Սիմոն:

Ռոբերդ իսկզբան քիչ մը տատամնեցաւ պատասխան տալու. բայց ետքէն՝ Կ'ուզէի, ըսաւ, ապագային համար ապահովութիւն մ'ունենալ:

— Ի՞նչ բանով:

— Օրինակի համար... կանխիկ վճարմամբ մը:

Պահապանը ձեռքը գրպանը խօթեց, երկու հինգ փրանկնոց հանեց, եւ սեղանին վրայ նետելով, Ահա, ըսաւ, ամսական թոշակիս վերջին մնացորդը. առ ասիկայ աղջկան համար. ուրիշ բոլոր ունեցած ստակս մօրը համար գործածուեցաւ:

Ռոբերդ գլուխը ցնցելով, եթէ առնելու ըլլամ, պատասխանեց, Սիմոն վարպետն աւելի կ'աղքատանայ, իսկ ես չեմ հարստանար:

Ուրեմն կը մերժե՞ս, գոչեց Լաւոյ:

— Այո՛, թէպէտ եւ ակամայ:

— Ըսել է որ խօսքիս վրայ կը կասկածիս:

— Չէ, բայց կ'ուզէի ապահովութիւն ունենալ:

Ո՛ւսկից, գոչեց Մերլէ՝ ուսերը վեր վերցընելով: Ապահովութիւնը որ սատանային ծակէն պիտի գտնէ:

Ուսկից, կրկնեց Սիմոն, ահաւասիկ: Եւ անմիջապէս թիկնոցին վրայէն Պատուոյ լեգէոնի խաչը հանելով ու Ռոբերդին տալով, Աս խաչը քովդ պահէ, ըսաւ, եւ երբ որ Դեղներեսին համար խոստացած թոշակս վճարել չուզեմ, ինծի ցուցուր. եթէ զքեզ ձեռնունայն ես խրկեմ, քեզի իշխանութիւն՝ կրնաս ծախել: Իմ պատիւս քեզի գրաւ կու տամ. բաւական է:

Բաւական է, բաւական է, վարպետ Սիմոն, պատասխան տուաւ ձկնորսը, սիրաւ շարժած:

Ուրեմն բանը լմընցաւ, ըսաւ Լաւոյ, դրաւը քովդ է, աղջիկը հետդ տուն տար:

Պէտք չարհաւանի:

ԵՆԱԳԱՏՄԱԿԱՆ

Մարդկային կենաց տեւողութիւնը:

Հմուտ բնագէտը ու բժիշկը իբրեւ հաստատուն կարծիք կը դնեն, որ ընդհանուր երկրին տարիքը, այս ինքն իր սկիզբէն կամ ստեղծմանէն մինչեւ հաղարաւոր տարիներ ետքը կամ մինչեւ հիմայ անցած ժամանակը՝ դեռ երեւելի ազդեցութիւն մը ըրած չէ մարդուն կենաց տեւողութեան, կամ երկայնութեան ու կարճութեան վրայ. անանկ որ մարդ իր բնական կազմութեան, խառնուածոյն եւ ուրիշ հանգամանաց նայելով, հիմայ ալ այնպէս երկայն կրնայ ապրիլ, ինչպէս հաղարաւոր տարիներ յառաջ մարդիկ գրեթէ առ հասարակ կ'ապրէին: Յիրաւի եղած են ժամանակներ, որ մարդիկ մի եւ նոյն երկրին մէջ, կամ մի եւ նոյն օդաբաժնի տակ խել մը ժամանակ կամ շատ դարեր՝ երկայն կեանք ունեցեր են, երկայնակեաց եղած են. եւ ետքէն նոյն երկրին մէջ ապրողները կարճ կեանք ունեցեր են, սակաւակեաց եղեր են. բայց ասիկայ ընդհանուր երկրին հանգամանաց փոփոխութենէն յառաջ եկած պատահում մը չէ, հապտոյն իսկ մարդիկներուն ապրելու այլեւայլ կերպէն պատճառած փոփոխութիւն մըն է: Երբ որ մարդիկ պարզ ու բնութենէ յառաջ բերուած սնունդով, կարգաւորեալ աշխատութեամբ ու զբաղմունքով, ազատ օդի մէջ բնութեան համաձայն, իբրեւ հովիւ, որսորդ ու երկրագործ կ'ապրէին, իրենց կեանքն ալ հասարակօրէն երկայն կ'ըլլար: Ետքէն երբ որ նոյն երկրին մէջ, նոյն օդաբաժնին տակ՝ բնութեան պարզ կարգերէն հեռանալով ու դուրս ելլելով, բարակնալու, ամէն բանի մէջ օրինաւոր չափն անցնելու, խառն կերակուրներով սնանկելու, ամէն բանի մէջ արուեստով բնութեան պարզ կարգերը փոխելու սկսան, իրենց կենաց հանգամանքն ալ փոխուելով, անոր տեւողութիւնը կարճեցաւ: Ի վերայ այսր ամենայնի թէ որ մի եւ նոյն ժողովուրդը, մի եւ նոյն երկրի բնակիչքն ընդհանուր յեղափոխութեամբ մը նորէն բնական կարգին դառնան, եւ հիններուն պէս պարզ կերակուրներով, մաքուր օդի մէջ ու կարգաւորեալ զբաղմունքով կեանք անցընելու սկսին, կրնան երկայն կեանք ունենալ:

Հուֆելանտ համբաւաւոր բժիշկը՝ ուրիշ հմուտ բնագիտաց կարծիքը հաստատելով, կ'ըսէ թէ մարդուն մարմինն իր գոյանալուն ու ծննդեան ատենը այնպիսի կազմութիւն կամ յօրինուած մը կ'ընդունի, որ զինքն երկու հարիւր տարի ապրելու ընդունակ ու կարող կ'ընէ: Արդէն ծանուցուած է որ կենդանի մը՝ իր աճման ժամանակին վերջին սահմանը հասնելու համար հարկաւոր եղած ատենէն՝ ութ հեղ աւելի երկայն կրնայ ապրիլ: Արդ որովհետեւ մարդն իր կենաց քսանուհինգերորդ տարւոյն մէջ ճշդիւ իր բնական (ֆիզիկական) կատարելութեան կը հասնի, անոր համար պէտք է որ երկու հարիւր տարի ապրելու բնական յարմարութիւն ունենայ: Եւ թէպէտ (հին նահապետներուն ատենէն ետքը) պատմութիւնները մեզի տեղեկութիւն մը չեն տար՝ որ մեր ճանչցած երկիրներուն մէջ մարդիկ հասարակաբար

մարդկային կենաց աս երկայն հասակին (երկու հարիւր տարւոյ) հասնին կամ հասած ըլլան. սակայն այլեւայլ ազգաց ու երկիրներու պատմութիւններէն գիտենք՝ որ մէկ ու կէս դար ու երկու դարի մօտ, նաեւ երկու դար ապրողներ եղած են: Ասոնց վրայ մէկ քանի օրինակներ պատմելն յառաջ՝ հոս կ'ուզենք բուն մարդկային կենաց երկայնութեան ու կարճութեան կամ տեւողութեան հանգամանաց, պատճառաց, միջոցներուն ու արդեւքներուն վրայ քանի մը խօսք գրել:

Թէ որ երեք չորս հազար տարի յառաջ եկող գայող մարդկան կենաց տեւողութիւնը՝ ետքի դարերու մէջ ու հիմակ ապրող մարդկան կենաց տարիներուն հետ համեմատելու ըլլանք՝ մէջերնին շատ մեծ տարբերութիւն կը գտնենք: — Ի՞նչ է ընդհանրապէս երկայնակեցութեան ու ետքի եւ հիմակուան մարդկան սակաւակեցութեան պատճառը: Թէպէտ եւ ասոր մէկ գլխաւոր պատճառը՝ նախնեաց մանաւանդ նահապետաց մարդկային սեռին սկզբնաւորութեան մօտ ըլլալը սեպելու ալ ըլլանք, չենք կրնար միանգամայն ուրանալ՝ որ միւս գլխաւոր պատճառն ալ ան է՝ որ հիմակուան մարդիկ նախնեաց պէս բնութեան հարազատ որդիքն ու հետեւողները չեն, անոնց պէս քիչ ու պարզ կերակուրներով չեն ապրիր, ժիր ու գործասէր չեն, ազատ ու մաքուր օդի մէջ կեանք չեն անցըներ, հովուութեամբ, որսորդութեամբ ու երկրագործութեամբ կանաչ դաշտերու վրայ եւ հստակեց տնտեսներու մէջ չեն յաճախեր, հապաքաղարներու, գոյ ու բաղմամարդ տեղերու մէջ կը բնակին, աւելորդ ու խառն կերակուրներով կը սնանին, ոգեւոր ըմպելիք շատ՝ մանաւանդ թէ՛ չափէ աւելի կը խմեն, ու շատ եւ աւելորդ բաներու կարօտ ըլլալով՝ չափազանց ու աւելորդ հոգեբով ալ կը տանջուին, որով եւ կեանքերնուն տարիները կը քիչնան: Ընդհանրապէս մարդ որչափ աւելի բնութեան կարգին եւ օրինաց հաւատարիմ հետեւող է, իր կեանքն ալ այնչափ երկայն կ'ըլլայ. իսկ ասոր ներհակը՝ անկից որչափ աւելի կը հեռանայ, այնչափ «Սակաւ եւ ցաւազին են կեանք նորա»:

Ահա նախնեաց ու հիմակուան մարդկան կենաց տարիներուն մէջ եղած մեծ տարբերութեան գլխաւոր պատճառները: Ուրիշ կողմանէ՝ կեանքերնուն կարճութիւնն ու երկայնութիւնը բոլոր մասին երկրին եւ օդոյն այլեւայլ հանգամանքներէն կախում ունի: Թէպէտ երկրին հիւսիսային կողմերն աւելի յարմար են երկայն ապրելու. բայց դէպ ի հիւսիս շատ յառաջ երթորցուելու որ ըլլայ, օդը չափէ աւելի ցուրտ ըլլալուն՝ կենաց վնաս կուտայ, ասոր համար Իսլանդիա կղզոյն վրայ եւ Սիպերիայի մէջ մարդ հազիւ 60—70 տարի կրնայ ապրիլ: Հասարակօրէն բարձր երկիրներն աւելի առողջ են ու մարդուն երկայն ապրելուն կ'օգնեն: Բայց ասոր մէջ ալ պէտք է չափ մ'ըլլալ. ինչու որ շատ բարձր եւ լեռնային երկիրը մարդուն առողջութեան ու երկայնակեցութեան վնասակար է. ինչպէս Հելլենտիայի բարձր լեռանց բնակիչներն այնչափ երկայն չեն ապրիր՝ ինչպէս չափաւոր բարձրութիւն ունեցող երկիրներուն բնակիչքը կ'ապրին: Աս

կտորիս վրայ լրագրոյս 1861 տարւան 20 Թուին (էջ 155—156) մէջ կարեւոր տեղեկութիւններ տուած ըլլալով, ուրիշ տեղեկութիւններու կ'անցնինք:

Յաճախ ու հաստատուն փորձերու նպեղով եւ անոնց համեմատ դատաստան ընելով, պէտք է ըսել որ ինչպէս ուրիշ ամէն բանի մէջ՝ նոյնպէս կենաց երկարութեան նկատմամբ առանձինն՝ չէ թէ միայն օգտակար կամ նպաստաւոր հապա նաեւ շատ հարկաւոր է միջին չափը կամ միջինը: Այնաց պայմանին կամ վիճակին, երկրի օդաբաժնին, առողջութեան, մարմնոյն կազմութեան ու խառնուածին, զբաղմանց, հոգեկան զօրութեանց, կենաց պարենին կամ անդեան, եւ ուրիշ ասոնց նման հանգամանաց միջինը կամ միջին չափը (առաւելութեան ու նուազութեան մէջի չափը) ծերութեան հասնելու կամ երկայնակեաց ըլլալու միակ, հաստատուն ու ապահով ճամբան ու միջոցն է: Երկու ծայրերը, այսինքն՝ չափէ աւելի շատն ու չափէ աւելի քիչը, չափէ աւելի բարձր կամ բարակն ու չափէ աւելի ցածը կամ հաստը՝ կենաց երկարութեան արդեւքն կ'ըլլան:

Մարդուն կենաց առջի կէսին մէջ՝ գործունեայ, աշխատաւոր նաեւ ծանր զբաղմունքով եւ կարօտութեան մէջ անցնող կեանքը, իսկ երկրորդ կէսին մէջ՝ խաղաղական կամ հանգիստ ու միակերպ կեանքը երկայնակեցութեան նպաստաւոր է: Իսկ մինչեւ հիմայ ամէն տեղ ու ամէն ատեն հաստատուն փորձերով ստուգուած է՝ որ դատարկութեան կամ անգործութեան մէջ կեանք անցընողը, կամ դատարկաշընութեամբ ապրողը երբեք խորին ծերութեան հասած, երկայնակեաց եղած չէ:

Առատ ու շատ անուշիչ կերակուրները, առատ գինին, միշտ միս ուտելը կեանքը չեն երկնցըներ: Շատ երկայնակեաց ըլլող մարդկան ապրուստը քննելով, կը տեսնենք որ իրենց կերակուրը պզտիկուց սկսեալ՝ խոտեղէն կամ կանաչեղէն ու կաթ, իսկ ըմպելիքը՝ պարզ ջուր եղած է, մանաւանդ թէ՛ շատերը բոլոր կեանքերնուն մէջ ամենեւին միս կերած չեն: Երկայնակեցութեան մասնաւորապէս վնասակար է օղին:

Մարդուն համար չափաւոր աստիճան մը կրթութեան բնականապէս հարկաւոր է, որն որ անոր կեանքն երկնցընելու շատ կ'օգնէ: Այսինքն կամ բոլորովին առանց ամենայն կրթութեան անցնող կեանքը՝ երկայն չեկրնար տեսել: Փորձով տեսնուած է որ վայրենութեան մէջ ապրող մարդիկ երկայն կեանք չեն ունենար:

Գեղերու եւ պզտիկ քաղաքներու մէջ ապրող մարդիկ աւելի երկայնակեաց կ'ըլլան, քան թէ մեծ ու բաղմամարդ քաղաքներու մէջ ապրողները: Մեծ քաղաքներու մէջ հասարակօրէն տարին՝ 25—30 մարդուն մէկը կը մեռնի. իսկ գեղերու եւ պզտիկ քաղաքներու մէջ՝ 40—50 մարդուն մէկը: Բայց աս բանիս մէջ քանի մը մասնաւոր հանգամանքներ կան, որոնք կենաց վրայ առանձինն ազդեցութիւն կ'ընեն, այսինքն՝ տեղւոյն ընդարձակութիւնը բնակչաց թուոյն համեմատութեամբ, բնակարաններուն ընդարձակ ու օգբանուկ ըլլալը, տեղւոյն ու գետինն ու գրից առողջ կամ վատառողջ հան-

գամանք ունենալը, եւ այլն : Ըստ այսմ՝ կրնայ մեծ քաղաք մը այնպէս աղէկ դիւրը ու առողջ օդ ունենալ, որ իր բնակիչները գեղերու բնակչաց պէս երկայնակեաց կարենան ըլլալ : Մեծ քաղաքներու մէջ առանձինն տղաք աւելի շատ կը մեռնին՝ քան թէ գեղերու մէջ. անանկ որ քաղաքներու մէջ հասարակօրէն տղոց կէսը՝ երեք տարեկան չեղած՝ կը մեռնի, իսկ գեղերու մէջ՝ քսան մինչեւ երեսուն տարեկան երիտասարդներուն կէսը կը մեռնի : Միայն գեղերու մէջ ամենէն քիչ մարդամահ կ'ըլլայ, որովհետեւ միայն անոնց մէջ տարին վաթսուոն մարդուն մէկը կը մեռնի :

Պիտի շարունակուի :

ՎԵՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը :

Ե.

(Շարունակութիւն) :

Վերին Իտալիայի ազատ քաղաքացի մանաւանդ Միլանի, Լոտիի ու Բաւիայի (1111—1129) կռիւներուն ատենը կիսկեղեւն (Գերմանիայի կայսեր կողմնակից) ու կոռնիքեան (կայսեր հակառակօրդ) կողմնակցութիւնները Իտալիա եւ ուրիշ տեղեր եղած խռովութիւններուն մէջ շատ հռչակաւոր եղան. մանաւանդ Փրիդերիկոս Ա. (Պարպարոսա) կայսեր առաջին հեղ Իտալիա արշաւելու ժամանակը : Աս կայսրն Իտալացոց զգածմունքն ու իրեն նպատակաւոր խորհուրդները գիտնալով, ահաջ քանակաւ մը 1154ին Ալպեան լեռներն անցաւ Իտալիա մտաւ ու Լոմբարտիայի մէջ Ռոնգալեա աւանը մեծ աւագածողով մ'ըլաւ, ուր եկան Միլանցոց պատգամաւորներն ալ՝ խոնարհած ու ամէն բան ընդունելու պատրաստութեամբ, եւ կայսեր վճռած պատժոյն ամենայն հպատակութեամբ զլուս ծռեցին : Ասկից ետքը կայսրը միւս ապստամբ վիճակներուն դէմ յառաջ երթալով, Սարդինիայի երկրին մէջ Ասդի ու Գորդանա քաղաքներն առաւ, եւ ուրիշ ամէն ապստամբ վիճակներն ու քաղաքներն ահաբեկ ընելու համար՝ նոյն Գորդանա քաղաքն այրեց մինիւր դարձուց : Այսպէս յաջողութեամբ յառաջ երթալով՝ նոյն տարի Բաւիա քաղաքին մէջ Լոմբարտիայի թագով իրեն Իտալիայի թագաւոր պսակուեցաւ : Տարի մը ետքը Յունիսի 18ին Հռոմայի մէջ Ագրիանոս Գ. քահանայապետին ձեռքէն ընդունեցաւ կայսերական թագը :

Երբ որ կայսրը Իտալիայի ապստամբները նուաճելէն ետքը Գերմանիա դարձաւ, Իտալացիք մանաւանդ Լոմբարտական քաղաքները, առանձինն Միլան քաղաքը, շատ չանցաւ սկսան նորէն ապստամբութեան դրօշը կանգնել, եւ կայսեր տուած խոստումներուն դէմ՝ իրենց ուզածին պէս կառավարութիւն ընել : Աս նոր ապստամբութեան ստիպեալ՝ Փրիդերիկոս Ա. յամի 1158ին նոր բանակով մը Իտալիա մտաւ ու ապստամբած վիճակներուն ու քաղաքներուն հետ պատերազմելու սկսաւ :

Ամենէն առաջ Պրեշիա քաղաքը յաղթուեցաւ. անկից ետքը Միլան երկայն պաշարմանէ ու սովէ ստիպելով՝ դռները յաղթող կայսեր բացաւ, եւ չէ թէ միայն նուաճած Գոմոյ ու Լոտի քաղաքներուն ազատութիւն տալու, հապա նաեւ կայսեր հաւատարմութեան երդում ընելու եւ ժողովրդէն ընտրուած բեշնները կայսրմէ հաստատել տալու բռնադատեցաւ : Աս յաղթութիւններէն ետքը կայսրը նորէն Լոմբարտական աւագածողով մը գումարեց Ռոնգալեայի մէջ, որուն Իտալիայի ամէն մեծ աւատաւոր իշխաններն ու ամէն մէկ քաղաքէն երկ' երկու բեշն իբր պատգամաւոր գալու պարտաւորեցան : Աս մեծ աւագածողովոյն մէջ որոշուեցաւ որ անկից ետքը ամէն մաքսերն ու հարկերը կայսեր կ'իշխան, թէ պէտք է որ ազատ կամ ինքնօրէն քաղաքներուն վարչութիւնը կայսրմէ դրուած քաղաքապետի կամ դատաւորի (Podestà) մը ձեռքն ըլլայ, եւ թէ անկից ետքը քաղաքներուն եւ վիճակներուն իրարու դէմ ունեցած վեճերն ու կռիւները դադրին : Այսպիսի խիստ վճիռներուն քանի մը ազատ քաղաքներ հնազանդիւ չուղեւի, սկսան զէնքով իրենց ազատութիւնը պաշտպանել :

Կայսրը Գերմանիայի գործքերէն բռնադատուելով, 1160ին Իտալիայէն հեռացաւ. բայց հետեւեալ տարին 100,000ի նոր բանակով մ'եկաւ ու ամէն բանէն առաջ Միլան պաշարելու փութաց : Գրեթէ երկու տարի սաստիկ պաշարման ու ամէն նեղութեանց հաստատութեամբ դիմանալէն ետքը, վերջապէս սովին չլինալով դիմաւաւ, անյաղթելի համարուած քաղաքը 1162ին խոնարհեցաւ ու անձնատուր եղաւ : Կայսրը Միլանցոց իրեն դէմ ըրած այոջափ յամառութնամբութեան վրէժն առնելու համար՝ անոնց քաղաքը հիմնայատակ ընել տուաւ : Բայց ինք Գերմանիա դառնալէն ետքը՝ Իտալիայի շատ քաղաքները 1167ին մէկ եղած՝ նոր Լոմբարտական դաշնակցութիւն մը կազմեցին՝ իրենց իրաւունքները պաշտպանելու համար, Միլան քաղաքը նորէն շինելու սկսան, Լոտի քաղաքն ալ իրենց դաշնակցութեան մէջ մանկելու ստիպեցին ու Բիւզանդեան կայսեր հետ բարեկամական դաշինք դրին : Այս ամենայն զՓրիդերիկոս Ա. ստիպեց չորրորդ անգամ զօրաւոր բանակով մը Իտալիա մտնելու : Թէեւ աս արշաւանքին սկիզբը իր հակառակօրդներուն յաղթելով՝ ամէն բան կարգի գնելու կը փութար. բայց սաստիկ ժանտամահ մը իր զօրաց մէջ սոսկալի ջարդ ընելու սկսելուն՝ հարկադրեցաւ սկսածն անկատար թողուլ ու աճապարել Գերմանիա դառնալ, մեծ դժուարութեամբ իր թշնամիներուն դարաններէն ու հնարքներէն անփնա ազատելով : Սակայն քանի մը տարի ետքը՝ Գերմանիայի կարեւոր գործքերը կարգի դնելէն ետեւ՝ 1174ին հինգերորդ անգամ բազմութիւն զօրքով Իտալիա մտաւ : Աս հեղ իր կռիւները Իտալացոց հետ երկու տարիի մօտ՝ կէս մը յաջողութեամբ կէս մը անյաջողութեամբ յառաջ տանելէն ետքը, վերջապէս ստիպեցաւ ապստամբած քաղաքներուն հետ վեց տարեան զինադադարի դաշն դնել, նաեւ անոնց դաշնակցութեան իր հաւանութիւնը տալ. որմէ ետքը Գերմանիա դարձաւ :

Անկից վերջը Իտալիա քանի մը տարի խաղաղութեան մէջ մնաց: Կայսրը 1184ին վեցերորդ անգամ հոն անցաւ, բայց աս հեղ իբրեւ բարեկամ եւ ոչ իբրեւ թշնամի, ուստի եւ առանց զէնքի ու զօրքի: Աս դաւուն գլխաւոր պատճառն էր իր Հենրիկոս որդին Հռոմայի քահանայապետին ձեռքը Իտալիայի թագաւոր օծել տալ եւ Ապուլիայի ու Սիկիլիայի Ռոդերիոս Նորման թագաւորին մէկհատիկ կոստանդիա աղջկան ու թագաւորութեան ժառանգին հետ ամուսնացընել: Լոմբարտիայի ամէն քաղաքները զինքը մեծ պատուով եւ ուրախութեամբ ընդունեցան: Թէպէտ եւ կայսեր մտածած աւմուսնութիւնը յաջողեցաւ, բայց որդւոյն թագաւոր օծուելը չյաջողեցաւ, որովհետեւ քահանայապետը Փրիդերիկոսին դիտաւորութիւններուն վրայ տարակոյններ ունենալով ու վստահ չըլլալով, միանգամայն անոր որդւոյն՝ Սիկիլիայի ժառանգուհւոյն հետ ամուսնանալուն վրայ տփուհ ըլլալով, չուզեց զՀենրիկոս թագաւոր օծել: Ի վերայ այս ամենայնի կայսրը միայն աս ամուսնութեամբ ալ գոհ եղաւ, որովհետեւ ամենայն ապահովութեամբ կը յուսար՝ որ անով իր տերութիւնն ու իշխանութիւնը Իտալիայի մէջ հաստատելու խորհուրդն ու փափազը անշուշտ կը կատարուի:

Փրիդերիկոս Ա. մեռնելէն ետքը յամի 1190ին իր որդին՝ Հենրիկոս Զ. անուամբ իրեն յաջորդեց, կայսր եղաւ, ու երբ որ հետեւեալ տարին Սիկիլիայի թագաւորին մահուամբ նոյն տեղաց թագաւորական գահը առանց յաջորդի մնաց, կայսրն իր կնոջը Կոստանդիային միջնորդութեամբ նոյնին վրայ ունեցած յաջորդութեան իրաւունքը բանեցընելու եւ Սիկիլիայի թագաւորութիւնը վարելու կը պատրաստուէր: Մէյ մ'ալ ինք դեռ Գերմանիա եղած ատեն՝ լուր առաւ որ Սիկիլիայի կարգափոխումը նոյն գահը նստեցուցեր է Լէքքայի Գանհրէտ կոմսը, որն որ Կոստանդիային եղբորն անհարազատ որդին էր: Աճապարեց Իտալիա հանցաւ, ուր իր իմաստուն վարմունքով Լոմբարտեան ազատ քաղաքներն իր կողմը շահեցաւ, ինչպէս նաեւ Հռոմայեցիներուն սիրտն ալ իրեն քաշեց, եւ Վեդեստինոս Գ. քահանայապետին ձեռքէն կայսերական թագն ընդունեցաւ: Անկից ետքը գնաց Ապուլիա ու Նեպոլիոյ թագաւորութիւնը նուաճեց. միայն Նեպոլիոս քաղաքն իրեն դէմ կեցաւ: Եւ որովհետեւ նոյն ատենները ան կողմերը սաստիկ ժանտամահ մը մեծ կոտորած կ'ընէր, անոր համար կայսրը ստիպեցաւ սկսած գործքն անկատար թողուլ ու Գերմանիա դառնալ: Ասանկով Գանհրէտ մինչեւ 1194 Սիկիլիայի գահին վրայ իբրեւ թագաւոր մնաց. բայց երբ որ նոյն տարին ինք մեռնելով՝ իր որդին Գուլիելմոս Գ. իբրեւ անոր յաջորդը իր մօրը խնամակալութեան տակ տիրել սկսաւ, կայսրն աճապարեց Իտալիա մտաւ: Աս անգամ Նեպոլիոս իր դուները բացաւ զինքն ընդունելու, եւ ուրիշ քաղաքներն ու Սիկիլիա կողին ալ իրենք զիրենք հպատակելու պատրաստ ջուլընելով, կայսրը նոյն (1194) տարին Նոյեմբերի 30ին յաղթանակաւ Բալերմոյ մտաւ:

Հենրիկոս Զ.ին իշխանութեան ժամանակը կարճ ըլլալուն ու Սիկիլիայի տերութեան շփոթութիւնները զինքը բոլորովն զբաղեցընելուն, իր մտադրութիւնն ու հոգը Իտալիայի մնացած կողմերուն վրայ տարածելու աւտեն չունեցաւ: Ասոր համար Վերին Իտալիայի մէջ ան իշխանութիւնն ու կուէլփեան եւ կիպելլեան կողմնակցութիւնները քանի մը մեծամեծաց առաջնորդութեամբ յառաջ կ'երթային ու նորանոր խռովութիւններ կը հանէին: Հենրիկոս Զ.ին որդւոյն ու յաջորդին, այսինքն Փրիդերիկոս Բ.ին (1209—1250) անչափահասութեան ատենը՝ Իննոկլենտիոս Գ. (1198—1216) անոր խնամակալութիւնն ընելով, առիթ ունեցաւ Հռոմայի գահին՝ Բիբինոսէն սկսած մինչեւ Մաթիլտէ դերուհւոյն պարգեւած երկիրներուն վրայ քահանայապետաց ստացած աշխարհական տերութեան իրաւունքը հաստատելու եւ ապահովընելու: Իսկ Գոսկանայի ու առանձինն Փլորենտիայի մէջ այն երկու կողմնակցութեանց կռիւնէն այնչափ սաստկացան ու տարածեցան, որ Իտալիայի ուրիշ ամէն ազատ քաղաքներն ալ մէկ կամ մէկալ կողման հետ միաբանելով, խռովութիւններն ու կռիւնները օրէ օր աւելի կը բորբոքէին ու կը զայրանային, եւ շատ տարիներ Իտալիայի շատ կողմերը տակնուվրայ կ'ընէին:

Աս միջոյն (յամի 1220) Փրիդերիկոս Բ. Իտալիա գնաց: Ի սկզբան Լոմբարտացիք իրեն դուռն չձուցին, չուզեցին Լոմբարտիայի թագաւորութեան Երէմիէ Լաֆէ իրեն տալ: Փրիդերիկոս ասիկայ մեծ բանի մը տեղ չգնելով, շիտակ Հռոմ գնաց, ուր Ուորիոս Գ. քահանայապետէն կայսրութեան թագով պսակուեցաւ. եւ շուտ մը իր ժառանգական թագաւորութեան երկիրը՝ Սիկիլիա անցաւ, անտեղաց գործքերը կարգի դնելու համար, ուր եւ նոր օրինաց գիրք մը յօրինել տուաւ ու (1224ին) Նեպոլիոյ մէջ համալսարան մը կանգնեց:

Քանի մը տարի ետքը (1229) Հռոմայի քահանայապետին հրամանէն ստիպեալ՝ Խաչակրաց գլուխն անցնելով՝ Երուսաղէմ գնաց: Հոն քիչ ատենուան մէջ քանի մը յաղթութիւններ ու նոր կարգաւորութիւններ ընելէն ետքը, արտօրեօք Իտալիա դարձաւ. իր հեռուութեան ատենը Սիկիլիայի տերութեան մէջ ելած խռովութիւնները զսպեց ու երկիրը հանգարտեցուց: Միայն Լոմբարտական դաշնակցութեան քաղաքները, մանաւանդ Միլան, Վենետիկ ու Պրեշիա, չէին ուղեր խաղաղիլ ու կայսեր հետ հաշտուիլ: Կայսրն ասոնց դէմ գործելու սկսելէն յառաջ՝ Գերմանիա պատահած խռովութիւններէն ստիպուելով, հոն գնաց. բայց 1236ին զօրաւոր բանակով մը Իտալիա մտաւ, ուր իրեն դաշնակից ըլլող կիպելլեան կողմնակցութեան զօրքն ալ իր զօրացը հետ միացընելով՝ ապստամբաց դէմ պատերազմի սկսաւ, եւ հետեւեալ տարին Նոյեմբերի 26—27ին Օլեոյ դետին քովերը Գորդէնուովայի մօտ փառաւոր յաղթութիւն մը ստացաւ. որուն վրայ ամէն Լոմբարտական քաղաքները, Միլանէն, Պորոնայէն, Բիաչենցայէն ու Պրեշիայէն զատ, իրեն դուռն ձուցին ու հպատակեցան: Աս չորս քաղաքներն ալ ուղեցին կայսեր իշխանութիւնը ծանշ-

նալ, բայց այնպիսի թէութիւններով, զորոնք կայսրը չուզելով ընդունել՝ անոնց դէմ պատերազմը շարունակեց: Երկայն ատեն այս յիշեալ քաղաքներուն, ինչպէս նաեւ Բարմայի եւ Վերին Իտալիայի ուրիշ քանի մը քաղաքներուն դէմ սաստիկ պատերազմելով ու մէյ մը մէկ գին մէյ մը մէկալ գին յաջողութիւն ունենալով, թշնամութիւնները մինչեւ 1250 տեսցին: Նոյն տարին կայսեր ղէնքերը յաջողութիւն գտնելով, կ'երեւար թէ վերջապէս պիտ'որ յաղթէ. բայց ինք ֆիորենդինոյ քաղաքին մէջ կարճ հիւանդութենէ ետքը (Գեկտ. 13) մեռնելով, իր որդին Ամբրատոս Գ. իբրեւ կայսր ու Հռոմայի թագաւոր իրեն յաջորդեց (1250—1254): Յամբ 1251ին Իտալիա մտաւ, Սիկիլիայի տերութեան մէջ Ապուլիա ու Նէպոլիս, որոնք նորէն ապստամբած էին, նուաճեց ու հանդարտեցուց (1253ին), բայց իր եկեղեցական ու աշխարհական թշնամիները Իտալիայի մէջ շատցած ու զորացած ըլլալով, իր ու իրեն նախորդներուն խորհուրդը կատարելու համար երեք տարի ի զուր աշխատելէն ետքը՝ (1254ին) մեռաւ:

Ինչպէս մինչեւ նոյն ատեն՝ նոյնպէս անկից ետքն ալ մինչեւ 1259, Իտալիայի այլ եւ այլ ազատ քաղաքներուն կամ պզտիկ հասարակապետութիւններուն գլուխը՝ այլ եւ այլ իշխաններ անցնելով, առանձինն Արպելլէանց ու Աուելլեանց իրարու դէմ ըլլող թշնամութիւնները ամէն կերպ բռնութեանց նիւթ տալով, նոյն քաղաքներուն ազատութիւնն օրէ օր աւելի կը ճնշուէր ու կը կապուէր: Ամէն դի բռնաւորներ գլուխ կը վերցնէին եւ ժողովուրդներն ու հասարակապետութիւններն իրենց կը ծառայեցնէին: Նոյն իսկ յոխորտ ու անխոնարհելի Միլան քաղաքը՝ Լոմբարտիայի մէկ մեծ մասով՝ Տելլո Գորբէ (Գոսսե եւ Գասսի) ազգատոհմին ժառանգական բաժինն եղաւ: Միայն ծովեզերեայ հասարակապետութիւնները (Գենուա, Վենետիկ,) ինչպէս նաեւ Փլորենտիա իրենց ազատութիւնը կրցան պահել:

Պիտի շարունակուի:

Բ Ն Ս Պ Ի Տ Ա Ը Ն

Այլեւայլ թնական երեւոյթներուն շոճոռնը:

Երկտրականութիւն: Կայծակ, որոտում, մրրիկ:

1. Բնութեան մէջ երկտրականութիւնը հասարակօրէն ինչ կերպարանքի տակ կը տեսնուի: — Կայծակի կերպարանքի տակ:
2. Ինչ է կայծակը: — Գիշուած կամ ժողովուած երկտրականութիւն, որն որ ամպերուն մէջ կը պարպուի:
3. Քանի տեսակ կայծակ կայ: — Որովհետեւ երկու տեսակ երկտրականութիւն կը գտնուի, անոր համար ալ երկու տեսակ կայծակ կայ:
4. Ա երկու տեսակ երկտրականութիւններուն ինչ անուն կը տրուի: — Գրական ու ժխտական (կամ ապակեայ ու ռետին) երկտրականութիւն:
5. Երկտրականութեան լեցուած կամ երկտրական ամպ մը ինչ բանով կը պարպուի: — Անով որ մէկ տեսակ

երկտրականութիւնն ամպէ մը կ'ելլէ, որպէս զի (ուրիշ ամպի մը մէջ կամ երկրիս վրայ գտնուող) մէկալ տեսակ երկտրականութեան հետ միանայ:

6. Երկու տեսակ երկտրականութիւններն իրարու հանդիպած ժամանակին ինչ կը պատահի: — Մէկմէկ կը չէղբացնեն կամ կ'ոչնչացնեն:

7. Ինչ է փոթորիկը: — Օդին մէջ պատահած խառնակութիւնը՝ որն որ յառաջ կու գայ գիշուած կամ ժողովուած երկտրականութեան ետեւէ ետեւ պարպուելէն:

8. Ամպերուն մէջ երկտրականութեան գիշուելուն պատճառները որոնք են: — Ա. Երկրիս երեսին վրայէն բարձրացած շոգիները. Բ. Երկրիս երեսին վրայ եւ օդին մէջ պատահած քիմիական փոփոխութիւնները. Գ. Ջերմութեան անհաւասար ատփճան ունեցող օդի հոսանքներուն իրարու հետ շփուելը կամ իրարու պատահելը:

9. Ծառերը, աշտարակները, անասուններն ու ասոնց նման առարկաները երկտրական ամպերուն պարպուելուն ինչ կերպով կ'օգնեն: — Երկտրական ամպերուն եւ երկրիս մէջ գտնուած անջրպետութիւնը կարծեցնելով, կամ նոյն ամպերուն երկրիս հետ հաղորդակցելու միջնորդ ըլլալով:

10. Կայծակին երբեմն ճեղքուելուն կամ պատուելուն պատճառն ինչ է: — Ան է, որ շանթը երկրիս վրայ գտնուող զանազան առարկաներու կը մօտենայ, որոնք զինքը երկուքի կը բաժնեն:

11. Ինչո՞ւ համար կայծակը շատ անգամ օձածեւ կը շարժի: — Վասն զի առջեւը գտնուող օդը կը խտացնէ, որով նոյն խտացած օդն իր ընթացքին արգելք կ'ըլլայ. ուստի եւ կայծակը մէկ կողմանէ մէկալ կողմ կը ցատէ, որպէս զի ան տեղեկէն անցնի՝ ուր դիմացը նուազագոյն ընդդիմութիւն կամ արգելք կ'ելլէ:

12. Կայծակը երբ շիտակ կը շարժի: — Երբ որ անցնելու անջրպետութիւնը պզտիկ կամ կարճ է, այնպէս որ առջեւը գտնուող օդն այնչափ չիխտանար, որ իր ընթացքին արգելք ըլլալով՝ մէկ կողմանէ մէկալ կողմ ցատքելու պատճառ տայ:

13. Ուսկի՞ց կու գայ որ կայծակը երբեմն չէ թէ ճառագայթաձեւ, այլ ընդարձակ լուսոյ պէս կ'երեւայ: — Անկից որ բուն շանթը մեր աչաց տեսութենէն ծածկուած կ'ըլլայ, եւ միայն ամպերուն մէջ ցլացուցած լոյսը կը տեսնենք:

14. Կայծակն ուրիշ ինչ ձեւեր կ'առնու: — Երբեմն ալ պզտիկ բոցերու պէս կը տեսնուի:

Աս բոցերը՝ որոնք մասնաւորաբար նաւերու կայմին վրայ կը տեսնուին եւ Ս. Հելինէի հօւր կը կոչուին, կը մեկնեն ոմանք ըսելով թէ հաղորդչի մը (զոր օրինակ նաուա կայմին) միջնորդութեամբ՝ օդին մէջ երկտրականութիւն պարպուելէն կ'ըլլայ: Իսկ գնդաձեւ լոյսերուն պատճառը մինչեւ հիմայ դեռ անծանօթ է:

15. Կայծակն օդը բաժնելով անցնելու ժամանակը՝ ինչո՞ւ լուսաւոր կ'երեւայ: — Վասն զի օդը չհաղորդիչ մարմին մըն է (երկտրականութիւնը չիհաղորդէր), եւ անոր համար ալ չիկրնար զկայծակն անտեսանելի եղանակաւ մինչեւ երկիր բերել:

16. Ուրեմն հաղորդիչ մարմնոյ մը մէջէն անցնելու ատեն՝ կայծակը երբեք լուսաւոր չ'երեւար: — Չէ. վասն զի երկտրականութիւնն ամէն հաղորդիչ մարմիններուն մէջէն աներեւոյթ եղանակաւ եւ առանց շառաչման կ'անցնի:

17. Ինչ բանի համար կայծակը երբեմն մարդիկներն ու անասունները կը մեռցնէ: — Վասն զի երկտրական հոսանքը՝ մարդու կամ անասնոց մարմինէն անցնելու ժամանակը՝ ջրաց վրայ խիտ սաստիկ ազդեցութիւն կ'ընէ, որով կեանքը կը դադրի:

18. Մարդ մը կամ անասուն մը երբ կայծակէ կրնայ զարնուիլ: — Միայն ան ժամանակ՝ երբ որ անոնց մարմինը երկտրականութեան ճամբուն վրայ կը գտնուի, կամ ան ճամբան կ'ըլլայ՝ որով կ'անցնի կայծակը. այս ինքն՝ երբ որ երկտրականութիւնը երկրիս վրայ դիմած ատեն՝ անոնց մարմնոյն մէջէն կ'անցնի:

Պիտի շարունակուի:

ԲԱՐՈՅՈՒՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Գիշերն ալ ասխորհուրդներով անհանգիստ ըլլալէն ետեւ՝ առտուանց կանուխ դարձեալ պարտեղ իջաւ, թռչնիկին կեր տուաւ. բայց ոչ նոյն ատեն եւ ոչ կէսօրը պատանին եկաւ: Ալ Հեղինէ զինքը տեսնելէն յուսահատած էր, մէյ մ'ալ իրիկուան դէմ դարձեալ թռչնոյն կեր տալու զբաղած ատեն՝ մեծ ուրախութեամբ տեսաւ անդին երիտասարդին գալը:

Հատ ուրախ եմ, ըսաւ իրեն պատանին, որ աս խեղճ թռչնիկը հոգալու չես մոռցել: Թէ որ դուն ալ ինծի պէս անհոգ ըլլայիր, անշուշտ մինչեւ հիմայ մեռած կ'ըլլար: Միտքս չէր եկած որ բաւական զօրութիւն չունի իր կերն ինք իրմէ ճարելու: Հազիւ կէս փամ է որ միտքս ինկաւ. մէկէն քիչ մը հաց առի ու ածապարելով եկայ: Անմոտադրութեամբ աս դիրքն ալ հետս եմ բերեր:

Ի՞նչ գիւրք է, հարցուց Հեղինէ: — Զական է կրօնին գեղեցկութիւնները: Հատ աղէկ գիւրք մըն է. եթէ չես կարդացեր, սիրով կու տամ քեզի:

— Հատ շնորհակալ եմ: Մայրս եւ ժողովրդագետն ամէն շաբաթ ինծի կրօնական հրահանգ կու տան. տունն ալ նոյն նիւթին վրայ շատ գրքեր ունիմ. բայց աս ալ հաճութեամբ կը կարդամ:

— Կը յուսամ որ կը հաւնիս ու կը զուարճանաս, որովհետեւ մէջը խիստ շատ օրինակներ ու պատմութիւններ կան: Միանգամայն, ըսաւ պատանին տրտմութեամբ, քովդ իմ յիշատակս կը մնայ, որովհետեւ երէկ մօրեղբորմէս թուղթ ընդունեցայ, որն որ կ'ուզէ որ անմիջապէս Սիսդրոն երթամ: Ուստի վաղը ճամբայ կ'ելեմ:

Հեղինէ աս խօսքերը լսելով՝ ոկսաւ լալ: Ստոյգ է պատանին մինակ երկու անգամ տեսած էր, բայց որովհետեւ պղտիկութենէն ամենեւին ընկեր ունեցած չէր, եւ միանգամայն երիտասարդն իրեն այնչափ սէր կը ցուցնէր, անոր համար ինքն ալ զանիկն չէ թէ միայն իրեն ընկեր, հապա իրեն եղբայր կը սիրէր:

Նոյնպէս պատանին ալ մեծ ցաւ կ'իմանար. խիստ բարեկիրտ ըլլալով, մեծ գութ ունեցած էր Հեղինէին վրայ, որն որ մօրը տխուր ու հիւանդոտ ըլլալուն համար՝ ստիպուած էր օրերն առանձնութեան մէջ անցընելու: Ուստի այնպէս այլալիւծ էր՝ իրեն թէ սիրելի քրոջմէ մը կը բաժնուի: Սակայն եւ այնպէս խեղճ աղջիկն աւելի չտրտմեցընելու համար, այլալիւծութիւնը չէր ուզէր յայտնել, եւ կը ջանար զինքը մխիթարել, ըսելով թէ կրնայ ըլլալ որ օր մը նորէն տեսնուին: Եւ որովհետեւ, ըսաւ, մայրդ հիւանդոտ է, եթէ՛ Աստուած չընէ՝ օր մը պաշտպանի պէտք ունենալու ըլլաս, անշուշտ իմ հայրս քեզի ձեռք կը բռնէ: Իսկ հիմակ ինք զինքդ Աստուծոյ եւ սուրբ Աստուածածնայ յանձնէ, որ զքեզ պաշտպանեն: Աս առթով իրեն իմացուց որ անունն է Կարողութիւն՝ Ուոմէն:

Քիչ մ'ալ այս կերպով խօսելէն ետեւ՝

իրարմէ բաժնուեցան: Պատանին աղջկան ձեռքը թօթուելով՝ պատին վրայ ելաւ եւ անկից իջաւ գնաց. իսկ Հեղինէ պատին վրայէն անոր ետեւէն կը նայէր՝ մինչեւ որ ժայռերուն մէկալ դին աներեւոյթ եղաւ: Էրբ որ ալ բան մը չտեսնելու սկսաւ, վար իջաւ ու շատ ատեն պարտեղը պտրտեցաւ, որպէս զի այդքանը չորնան եւ լացած ըլլալը չայտնուի: Բայց միշտ արցունքները կը վազէին: Վերջապէս տեսնելով որ իրիկուան մուծը կը կոխէ, պատանւոյն յիշատակը մտքէն հանելու ջանք ընելով՝ ներս մտաւ մօրը քովը գնաց:

Պելեի միկինն անմիջապէս աղջկան այլալիւծութիւնը նշմարելով՝ հարցուց որ անհանգիստ է:

Չէ, մայր, պատասխանեց Հեղինէ շփոթելով մը:

— Ուրեմն ինչո՞ւ այլալիւծ ես: Աշուրներեգ այնպէս կը տեսնուի որ լացած ես:

Հեղինէ քիչ մը ատեն առանց պատասխան տալու կեցաւ: Արդէն մօրմէն ծածուկ Կարողութիւն հետ տեսնուելուն վրայ խիղճը կը զարնէր. նոյն ատեն աս խղճի խայթն աւելի սաստկացաւ: Մէկ կողմանէ կ'ուզէր ամէն բան պատմել. մէկալ կողմանէ ալ կը վախնար որ մայրը չվշտանայ եւ աւելի չտրտմի: Բայց վերջապէս իր պարտքը կատարելու բաղձանքն ուրիշ ամէն նկատմանց յաղթելով՝ ուղեց զուրկը:

Կը բաղձայի, ըսաւ կամայ ճայնով եւ աւելի այլալիւծ, կ'ուզէի հրամանացը բան մը զուրկել: Ինծի բան մը զուրկել, հարցուց մայրն այլալիւծեամբ: Ի՞նչ է նայիմ ըսելիդ: Երեւելի բան մը չէ, պատասխանեց Հեղինէ՝ որն որ մօրն այլալիւծութիւնը տեսնելով՝ խիստ վախի մէջ ինկաւ. կ'ուզէի պատմել...

— Պատմելիդ շատ հարկաւոր ու ստիպողական բան է:

— Չէ, այնչափ ստիպողական չէ, միայն աս պիտի...:

Ինք չըմբռնեցած՝ մայրը խօսքը կտրեց, ըսելով որ եթէ ստիպողական բան մը չէ, վաղն ալ կրնաս պատմել: Հիմակ աղօթքը ըրէ ու պառկէ:

Հեղինէ պառկելէն ետեւ՝ տիկինն Աննային հարցուց որ արդեօք գիտէ՞ թէ աղջիկն ինչ ունի:

Աղէկ մը չեմ գիտեր, պատասխանեց աղախինը: Բայց անտարակոյս թռչնոյ ձագի մը վրայ պիտ'որ խօսէր, զորն որ երկու օր յառաջ պարտեղը գտեր է, եւ ուրուն երէկ եւ այսօր կեր կու տայ:

Խեղճ աղջիկ, ըսաւ մայրը: Մեզմէ ուրիշ մարդ մը չունենալով, պէտք է որ զուարճութիւն մը փնտռէ: Անոր համար թող տալու է որ բերդին մէջ աղատուութեամբ պտրտի, որովհետեւ դուրս չիկրնար ելլել: Հոս վտանգի մը չիկրնար հանդիպիլ, եւ գոնէ բաց օդին մէջ առողջ ու զօրաւոր կ'ըլլայ:

Երբ որ այսպէս մէկ կողմանէ Պելեի տիկինը կը ջանար ինք զինքը մխիթարել իր աղջիկն այնպէս բոլոր ընկերութենէ հեռու փակուած պահելու ստիպուելուն համար, մէկալ կողմանէ Հեղինէ՝ թէպէտ եւ յօգնած էր, բայց չէր կրնար աչուրները գոցել: Կը ցաւէր որ ինչու առաջին

օրը՝ իննան ու Կարողութիւն հետ տեսնուելու մօրը չպատմեց. եւ չէր կրնար ինչ ընել ինքն որոշել: Վերջապէս շատ մտածելէն ետեւ՝ միտքը դբաւ որ բոլորովին լռէ: Կրնայ ըլլալ որ, ըսաւ, բռածս գէշ ըլլայ. բայց որովհետեւ աս առիթը մէյ մ'ալ չիպատահիր, անոր համար ալ եղածը պատմելով՝ զինքը վշտացընելու անօգուտ է: Գուցէ ալ պարտեղ երթալու հրաման չիտար: Թե որ Կարողութիւնը գալու ըլլայ, ամէն բան կը յայտնեմ, եւ կարելի է ան ատեն մայրս աւելի դիւրութեամբ հրաման կու տայ հետ տեսնուելուս՝ քան թէ հիմայ:

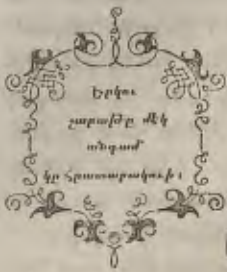
Ասանկ եւ ասոնց նման մտածմունքներով Հեղինէ ջանաց ինք զինքը հանդարտեցընել, եւ պարտքին դէմ ընելուն համար ինք զինքն արդարացընել: Մտոյդ է երկրորդ օրն աւելի հասուն խորհրդով մտածելով ու սխալմունքը ճաննալով, միտքը փոխեց, եւ կ'ուզէր ամենայն ինչ ծանուցանել, բայց տեսնելով թէ մայրը հասարակօրէն եղածէն աւելի տրտում ու անհանգիստ է, դարձեալ ուրիշ ատեն ունեւ ձգեց:

ԳԼՈՒԽ Դ

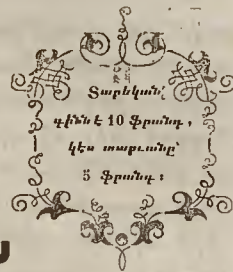
Անցած գլուխներուն մէջ պատմուած դէպքերէն ետեւ քանի մը տարի անցած էր. բայց Հեղինէին ու իր մօրը վիճակին մէջ ամենեւին տարբերութիւն չէր եղած: Միայն քանի որ աղջիկը տարիքը կ'աւնէր, գտնուած վիճակն իրեն աւելի անհանգստութիւն ու նեղութիւն կը պատճառէր: Մօրն արտաքին կարգի վարմունքը՝ իսկզբան միայն իր տղայական հետաքրքրութիւնը կը շարժէր. բայց երթալով զանազան կարծիքներու եւ վիսկերու ճամբայ բացաւ իրեն: Ամենէն աւելի զինքն անհանգիստ ընողն ան էր որ Պելեի տիկինը քանի կ'երթար՝ կը տկարանար, եւ հիւանդութեան սաստկանալուն աստիճանաւոր՝ տրտմութիւնն ալ կը մեծնար:

Պարագ տեղ խեղճ աղջիկը որդիական սաստիկ սիրոյ ճարտարաբանութեամբ մօրը կ'աղաչէր որ բօխի մը բերել տայ, տիկինը միայն արցունքով պատասխան կու տար եւ աղջիկը կ'ապահովցընէր որ հիւանդ չէ: Բայց ամէն արտաքին նշանները յայտնի կը ցուցնէին որ կրծոց հիւանդութենէ բուժուած է:

Հեղինէ չէր գիտեր ոչ հօրը մեռնելուն կերպը, ոչ ալ մօրն այնպիսի տխուր ու ամայն տեղ մը բնակելուն պատճառը: Ամենեւին չէր յիշեր որ երբեք ազգական կամ ծանօթ մը տեսած ըլլայ. միանգամայն իրեն տարակոյս կու գար որ Պելեի յորջորջումը՝ բուն իր ընտանեաց անունը չըլլայ: Բորովանսի մէջ հաստատուելէն յառաջ՝ երբեք տեղ մը վեց ամիս աւելի կեցած չէին. եւ ետեւէ ետեւ բնակած քաղաքներուն վրայ միայն շփոթ յիշատակ մ'ունէր: Մայրը չէ թէ միայն իր ամուսնոյն եւ Հեղինէին պղտիկութեան վրայ խօսք չէր ընէր, հապա աղջիկը նոյն նիւթերուն վրայ հարցում մ'ընելուն պէս՝ անանկ կ'այլալիւծ ու կը տխրէր, որ Հեղինէն կը ստիպուէր խօսքը շուտ մը փոխել:



ԵՐԻՄԱՅԱ



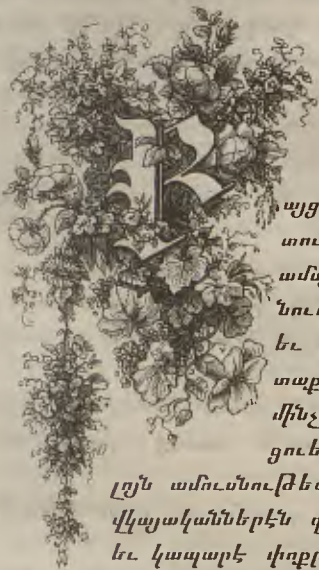
Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 4.

1862

Ե. ՀԱՏԱՐ

Հիւն յոռատու աշտարակին պահապանը :



Բ.

(Երանախոսութիւնն :)

այց Դեղներեսը նոյն միջոցին տունը չէր գտնուեր: Մարիամայ ստացուածոց ցանկն առնուած ատեն՝ ներս մտած էր, եւ ամէն բան սաստիկ հետաքրքրութեամբ կը գնէր, մինչեւ որ արկղիկ մը բացուեցաւ, որուն մէջ ննջեցելոյն ամուսնութեան ու տղոց մկրտութեան վկայականներէն զատ, պղնձէ մատնի մը եւ կապարէ փոքր դրամապատկեր մը կը գտնուէր: Աս վերջին երկուքը Տոնային դիակին վրայ գտնուած ըլլալուն՝ համար, Մարիամ իբրեւ յիշատակ պահած էր: Դեղներեսը զանոնք տեսածին պէս՝ սաստիկ բաղձանք ունեցաւ ձեռք բերելու: Ուստի սենեկին մէկ անկիւնը քաշուած կեցաւ, մինչեւ որ ներկայ եղողներն ուրիշ բանի ղեղադած ատեն, յարմար առիթ գտնելով, վայրենւոյ մը սեպհական եղող ճարպիկութեամբ պահարանին մօտեցաւ, արկղիկը յափշտակեց, մէջէն մատնին ու դրամապատկերն առաւ, եւ առանց մէկէ մը տեսնուելու՝ աճապարեց դռնէն դուրս ելաւ: Որսը ձեռքին մէջ հաստատուն բռնած՝ հապճեպով զանազան ճամբաներէ անցաւ, եւ վերջապէս ծովեզերքը գտնուող մեծ ժայռը հասաւ:

Աս բարձրաբերձ ժայռը՝ որն որ ատենաբ ծովուն մէջ կը գտնուէր ու ալիքներուն անդադար զարնուէր չորս կողմանէ սղոցաձեւ փորուած էր, ջրերուն քաշուելովը՝ բոլորովին ցամաքին վրայ մնացած էր, այնպէս որ մակընթացութեան ամենէն սաստիկ ատենն ալ՝ ալիքներէն ազատ կը մնար: Ժայռին դէպ ի ծով դարձած կողմը՝ խոռոչ մը կար, ուր նաւաստիներէն ոմանք կերակուրնին եփելով, պանդոկներուն մէջ ծախք ընելէն ազատ կը մնային, եւ ուր

ամէնքը նաւերնին կպրածիւթելու համար հարկաւոր եղած ձիւթը կը հալեցնէին:

Ճիշդ ան ժամանակը նոյն տեղը՝ մարելու մօտ եղող կրակի մը վրայ՝ կպրածիւթի կաթսայ մը կը ծխէր, որուն քովն ընկողմանած էր Պարտանու նաւապետը, իր լուստոյ ու Պրականդալ նաւաստիներուն հետ: Երեք բրովանցիները քիչ մը յառաջ իրիկուան կերակուրնին կերած ըլլալով, նաւապետը ծուխ կը քաշէր, իսկ երկու նաւաստիք ծխախոտ կը ծամէին: Դեղներեսը՝ որն որ ցամաքի կողմանէ կուգար, առանց զերենք տեսնելու, գնաց մագլցելով ժայռէն վեր ելաւ: Քիչ մը յառաջ երթալով՝ ճեղքուածքէ մ'անցաւ, եւ ալիքներէն բացուած պղտիկ անձաւ մը մօտաւ, զորն որ Տոնա անդամ մը թռչնոյ բոյն փնտռած ատեն գտած էր: Աս քարայրը Դեղներեսին ապաստանարանն ու սիրական տեղն էր: Քանի մը անգամ տնէն փախած ատենը՝ հոն ապաւինած էր: Հոն երկայն ժամանակ կը նստէր խորունկ մտածմանց մէջ թաղուած, որոնց նիւթն էր իր սիրական եղբայրը: Տոնային վրայ մտածելը՝ իր կենաց գլխաւոր, մանաւանդ թէ միակ ղեղաժողովն էր: Բոլոր իր կենաց ցանկութիւնը՝ ուղղակի կամ անուղղակի իր տղայութեան ընկերին՝ Տոնային վրայ ամփոփուած էր, որուն յիշատակը սրտին մէջ այնպէս խորունկ արմատացած էր, որ եւ ոչ ժամանակը կրցեր էր՝ չէ թէ ջնջել, հապա եւ ոչ տկարացնել: Երիտասարդին մեռնելովը՝ քրոջը սէրը մարելու տեղ՝ կարծես թէ աւելի եւս սաստկացած էր: Ներքութեան ու վշտաց մէջ մարդուն սրտին մխիթարութիւնն ու սփոփանք պատճառող մտածութիւն մը չկրնալով ունենալ, մտացը մէջ միակ մտածմունք մը սեւեռած կը պահէր, այսինքն՝ իր եղբորը մտածութիւնը, որուն կորուստը երբեմն երբեմն անհանդուրժելի սրտի կսկիծ կը պատճառէր իրեն: Ասանկ ատեններ՝ առանձին մնացած ըլլալուն յիշատակը մտացը մէջ սաստկանալով, վրան յուսահատութիւն կուգար, կը սկսէր լալ, պոռալ, ոտուրները գետինը զարնել: Հաղիւ թէ աչուքներէն յորդարտասուաց հեղեղներ թափելով՝ կրնար սիրտը հանդարտեցնել:

Յիշեալ քարայրին մէջ Դեղներեսը մեծ զգու-

շուժեամբ աւազի տակ թաղած էր իր բոլոր ինչքերը, որ էին՝ մօրմէն առած պղտիկ խաչ մը, մօրեղբորմէն պարգեւ ընդունած վարդարան մը, եւ ծովեզերքէն ժողոված խել մը այլանդակ ձեւերով խեցիներ: Արդ աս ամէն թաղուած գանձերը դուրս հանեց, անոնց քովը դրաւ Տոնային մատնին ու կապարէ դրամապատկերն ալ, եւ զամէնն առջեւը շարեւէն ետեւ՝ մամուռին վրայ նստաւ, զանոնք մէկիկ մէկիկ ձեռքն առնելով՝ սկսաւ զննել:

Բաւական ժամանակ անցած էր, քանի որ Գեղնեւան այսպէս կը զբաղէր, մէյ մ'ալ յանկարծ խօսելու ձայն մը իր մտադրութիւնը գրաւեց: Միայն բարակ քարաժայռ մը զինքն ան տեղէն կը բաժնէր, ուր Պարտանու եւ իր երկու նաւաստիները կը նստէին: Ելիզ ժայռին մէկ պատառուածէն նայելով, ուսկից ինք՝ այրին մթութեան պատճառաւ՝ ամէն բան կրնար տեսնել՝ առանց տեսնուելու, հոն եղողներուն ո՛վ ըլլալն իմացաւ:

Նաւապետը կէս մը գինովցած, կէս մ'ալ բարկացած կ'երեւար: Աս վիճակին մէջ կատաղութեամբ խօսածը՝ Գեղնեւանին ականջը հասնելով՝ մտադրութիւնը գրգռած էր: Բարկութեան պատճառն էր՝ քանի մ'օր յառաջ Ոսկի խարիսխ պանդոկէն դուրս վռնտուիլը, որուն յիշատակը մտքին մէջ նորոգուելով, զինքը սաստիկ կատղեցուցած էր:

Երկինքի շանթերը զիս ոչնչացնեն, կը գոչէր կատաղի ձայնով մը, եթէ աս նախատանաց վրէժը չեմ առնուր:

Ան սրիկայք, ըսաւ Լուստոյ, մեղի յաղթելուն վրայ կը պարծին, ուր որ իրենք տասը հոգի էին, իսկ մենք՝ երեք:

Քեզի հարիւր անգամ ըսած չեմ, ընդմիջեց անդիէն Պրականդալ, որ Բրովանսցի չեղողները՝ մարդ չեն, գրաստ են, զիրենք կառքի լծելու է: Եթէ ես Գաղղիայի թագաւոր ըլլայի, հրաման կու տայի որ աս արեւմտեան սինլքորը մարդկութեան ցանկէն դուրս հանուի: Ստուգիւ պէտք է զիրենք անասնոց կարգը դնել:

Այնպէս է, ըսաւ Պարտանու, անոր համար ես ալ ձեռքէս եկածին չափ զիրենք ջնջելու կ'աշխատիմ: Աս բանս ինծի համար հարկ մըն է: Չէք տեսներ որ արիւնը երակներուս մէջ կ'եռայ, եւ սրտիս մէջ վրէժխնդրութիւն կը պոռայ:

Լուստոյ ծիծաղ երեսով մը Պարտանուն նայելով, Հո՛, Հո՛, ըսաւ, ուրեմն ասիկայ հիւանդութիւն մըն է, նաւապետ: Ես ալ գիտեմ որ արեւմտեան կողմանց բնակիչներն ընդհանրապէս մարդուն ջիղերը կը գրգռեն: Բայց ինծի կ'երեւայ որ դուք առանձինն հոստեղաց բնակիչներուն վրայ մասնաւոր սէր ունիք:

— Հոս ըրած առաջին ճամբորդութեանս ատենն էն աս սէրը սրտիս մէջ ծագած է:

— Հա՛, հա՛, տես: Բայց պատճառը կրնայ իմացուիլ:

— Պատճառը՝ հետեւեալն է: Առաջին անգամ՝ որ՝ ասկէ տասուերկու տարի յառաջ՝ իրենց դարչելի նաւահանգիստը մտայ, իմացայ որ գող ու աւազակ մարդիկն են: Ամէն անգամ որ իրենց հետ կը խօսէի, անոնք զիս ծաղը կ'ընէին: Եւ երբ որ ծիծաղելուն պատճառը հարցուցի, պատասխան տուին որ արտաբերութիւնս իրենց շատ այլանդակ կու գայ:

Աս խօսքին վրայ երկու նաւաստիները շատ նեղացան:

Իմացա՞ք ուրեմն, շարունակեց Պարտանու: Ապուշ մարդիկներն իմ արտաբերութեանս վրայ կը ծիծաղէին. չէին կրնար իմանալ որ բուն սիւսլ ու անպիտան խօսողներն իրենք են: Աերկապէս շուտ մը հասկըցայ որ վայրենի մարդկան մէջ կը գտնուիմ:

Կարծեմ ալ որ իրենց հետ՝ իբրեւ վայրենեաց հետ կը վարուիք, ըսաւ Պրականդալ: Օր մը ինծի մէկը ցուցուցին, զորն որ աղէկ մը խրատած կ'երեւար:

Միականիւն, հարցուց Պարտանու՝ հաճութեան ծիծաղով մը:

— Չէ, կաղը:

— Հա՛, կը յիշեմ, անիկայ ուրիշ անգամ պատահած բան է:

— Կ'երեւայ որ ձեր ամէն մէկ ճամբորդութեան մէջ մէկ հետքը թող կու տաք: Եթէ ասանկ յառաջ երթալու ըլլայ, քիչ ժամանակէն աս տեղս անկելանոց պիտի դառնայ:

Շատ ալ աղէկ կ'ընէ, պատասխանեց Լուստոյ, բնակիչներուն իրեն ըրածին՝ ասանկ հատուցում պէտք է:

Արտաբերութեանը պատճառաւ ըրածներնուն, հարցուց Պրականդալ:

— Ուրիշ պատճառի մը համար ալ: Ատաղձագործին դէպքին պատճառաւ:

Պարտանու՝ որն որ նոյն ատեն գաւաթը շրթունքը տարած էր, աս խօսքն որ լսեց՝ սկսաւ բարկութենէն դողալ: Ասիկայ քեզի ո՛վ ըսաւ, գոչեց զայրացմամբ:

Պանդոկի մը մէջ ասոր վրայ անգամ մը խօսք եղաւ, անկէ իմացայ, պատասխանեց նաւաստին: Կ'ըսէին որ ան ատաղձագործին հետ խաղացած ատենն ինչ, չեմ գիտեր ինչպիսի ճարպկութեան միջոցով, շատ մը վաստակ ըրեր էք: Բայց ետքէն բանն երեւան ելլելով, չէ թէ միայն առած ստակնիդ ետ տալու ստիպուեր էք, հապա նաեւ նաւահանգստին բոլոր մարդիկը զձեզ քարերով ու նախատական խօսքերով մինչեւ նաւը հալածեր են:

Հիմայ կ'իմանամ, գոչեց Պրականդալ, որ աս մարդիկներն աշխարհքիս վրայէն ջնջելու վերջնելու է: Փայլակ ու որոտումներ, ասիկայ մեծ նախադիմք է: Բայց անոր կը վարմանամ, նաւապետ, որ աս բանիս համար վրէժ չէք առած:

Ո՞վ ըսաւ քեզի, պոռաց Պարտանու, որ վրէժ չեմ առած:

Այնպէս կը գուշակեմ, պատասխանեց նաւաս-

տին, վասն զի ան ատաղձագործը հոսկից հանդ գացած է, եւ ողջ առողջ կը պտըտի:

— Ստյոպ է. բայց ինձի եղած նախատինքին լուռն սկզբնապատճառն ինք չէր, գործածած միջոցս յայտնողն էր:

— Իսկ ան յայտնողն ո՞վ է:

— Ողորմելի նաւու մանչ մը. աս առտու թաղուող խենթ պառաւին որդին:

— Ուրեմն անոր ինչպէս որ պէտք է նէ՛ հատուցում մ'ըրա՞ծ պիտ'որ ըլլաք:

Պարտանուէն երեսին վրայ վայրենի ուրախութեան նշոյլ մը տեսնուեցաւ. Գիտէք, ըսաւ, ան դէպքը պատահեցէն քանի մ'օր ետքը, մանչն ուր էր:

— Ո՛ւր:

— Հինգ գրկաչափ ջրին տակը:

Նաւաստիները գլուխին վերցնելով, Ի՛նչ, զինքը դուք խղճեցիք, կանչեցին:

2է, պատասխանեց Բորմանցին ժպտելով, ծովու մէջ պատահած դժբախտութիւն մը: Իրիկուն մը ուշ ատեն մակուկովս նաւ դարձած ժամանակս, մոռթ մարախուղին մէջ՝ քովէս անպիտան նաւակ մ'անցաւ, որուն մէջ Տոնա նստած էր: Ինձի կ'երեւայ որ կը քնանար, վասն զի որչափ որ ալ իրեն մօտ գացի, ամենեւին չիմացաւ: Աս տեսնելով, աւելի մօտեցայ, ինք իրենս մտածելով որ իմ նաւակս նոր ու զօրաւոր, իսկ իրենը՝ հին ու խախուտ է...: Մէկէն ամենայն զօրութեամբ զարնուեցայ. շառաչման հետ աղաղակ մ'ալ լսեցի. առագաստը դէպ ի մէկ կողմը ծռեցաւ. նաւը յանկարծակի ալքերներուն մէջ աներեւոյթ եղաւ...:

Պարտանու խօսքը լմնցուցած ատեն՝ մօտ տեղերը խորին հառաչելու ձայն մը լսուեցաւ:

Չարագործը սկսաւ դողդողալ ու չորս կողմը նայեցաւ. բայց երկու նաւաստիներէն ուրիշ մարդ չտեսնելով, կարծեց որ ան հառաչանաց ձայնն արձակողը՝ երկուքէն մէկն ըլլայ: Ուստի իր առջի յանդգնութիւնը ստանալով, Ինչէ՛ն կ'այլալիս, ըսաւ՝ դաժան հայեցուածով մը Պրականդալին նայելով:

Բան մը չկայ, նաւապետ, պատասխանեց նաւաստին վախնալով:

2է նէ՛ իրաւունք չունէի, շարունակեց Պարտանու: Օտարականի մը նաւուն հոգ տանիլը՝ իմ պարտքս էր:

— 2է, ան չեմ ըսեր:

— Ան ալ թողունք: Աշխարհքիս վրայէն սրիկայ մը պակսելով՝ ինչ փնաս կ'ըլլայ եղբր:

Այնպէս է, ըսաւ Լուստոյ. սակայն եթէ բանը յայտնուելու ըլլայ, կարծեմ ձեզի համար աղէկ հետեւութիւն չ'ունենար:

Ի՛նչ, գուցէ ամէն դի պատմել կ'ուզես, հարցուց Պարտանու, որն որ ըրած անխոհմտութեան վրայ զղջալու սկսած էր: Եթէ անանկ բան մ'ընես, ձեռքէս չես ազատիր:

Հանդարտ եղէք, պատասխանեց նաւաստին՝ որն որ նաւապետին հետ զարնուելը խոհեմութիւն չէր սեպեր. խօսելու ժամանակ կայ, լրելու ալ ժամանակ կայ:

— Ձգոյշ կեցիր, իմ ո՞վ ըլլալս աղէկ գիտես:

— Շատ աղէկ գիտեմ, նաւապետ:

— Ուրեմն մի մոռնար, խելքդ գլուխդ բեր. բերանդ դոց պահէ: Եթէ Տոնային պատճառաւ գլուխս փորձանք մը գայ, վրէժս որմէ՛. առնելիքս գիտեմ. վասն զի աս պատմութիւնը դուն ու Պրականդալ միայն գիտէք:

Պէտք չարաւանք:

ԲՆԱՊԱՏՄԵՈՒՆ

Աղոռնու:

Լ՛ղուէսն իր խարդախութեան եւ ճարպիկութեան համար բոլոր աշխարհքիս վրայ հռչակաւոր եղած է, եւ իրօք կենդանեաց մէջ չկայ անասուն մը՝ որ անոր պէս խորամանկ ըլլայ, կամ անոր առաւելութեանց հասնի: Ինչ որ գայլն իր ուժովը կ'ընէ, աղուէսն իր խաբու վարմունքով նոյնին աւելի դիւրութեամբ կը հասնի: Եւ որովհետեւ աւաղակութիւն ըրած ատեն՝ շներու հետ կռուելէն, եւ մեծ հօտերու վրայ յարձակելէն ու հովուին հետ գործքի բռնուելէն կը զգուշանայ, անոր համար գայլէն ապահով կեանք մը կ'անցընէ. ուժէն աւելի խելքը կը յոգնեցընէ, եւ կարծես թէ ամէն կարելի միջոց աչքին առջեւն է, որոնցմով դիտած վախճանին աւելի դիւրութեամբ եւ դուն ուրեք սխալելով կը հասնի: Որչափ որ խարդախ, զգուշաւոր, հնարագէտ եւ նենգամիտ է, այնչափ ալ անխոնջ եւ քիչ յուսահատող. իր վարմանց մէջ յաճախ անգամ փոփոխութիւններ կ'ընէ, եւ ատենին համաձայն միջոցներ ի գործ դնելու արթուն է: Իր կենաց պահպանութեան եւ հանգստեան համար մեծ հոգ կը տանի. եւ թէպէտ գայլէն աւելի տոկուն է եւ անկից աւելի կը վազէ, ի վերայ այսր ամենայնի իր ոտից արագութեան վրայ միայն չիվտահանար, հապա ուրիշ աւելի հանգիստ միջնորդ մը գտած է, այս ինքն՝ գետնափոր շէնքի մը մէջ կ'ապաւինի, ուր մեծ վտանգաց ատեն ապահով ապաստանարան, հանգիստ բնակարան եւ իր ձագերն անվրդով սնուցանելու համար խաղաղ տեղ մը կը գտնէ: Անոր համար աղուէսը վտարանդի եւ թափառական անասուն չէ, այլ տուն տեղ եւ հաստատուն բնակութիւն ունի:

Բնակութեան յարմար տեղ ընտրելու կարողութիւնը չէ թէ միայն մարդկան, այլ նաեւ անասնոց վրայ յայտնի կը տեսնուի: Տեղւոյն յարմարութիւնը, նոյնը յաջողակութեամբ եւ ըստ պիտոյից յարգարեւել ու նոյնին անցքերը զգուշութեամբ ծածուկ պահելը՝ անասնոց մտածելուն եւ խոհեմութեան բաւական ցոյցեր են: Աղուէսն ասոնք ամէնն ալ ըստ բաւականի

ունենալէն զատ՝ զանոնք գործադրելու զարմանալի ճարպկութիւն մ'ալ ունի: Իր սովորական բնակարանը կամ ինքիրեն փորած կամ ուրիշ անասուններէն յափշտակած գետնափոր մըն է, որուն երկայնութիւնը մինչեւ յիսուն ոտք կը հասնի: Հասարակօրէն գեղերու մօտ անտառաց ստորոտը, մեծ ծառոց արմատներուն տակ իր բնակարանը կը հաստատէ, ուր գեղացւոց տներուն մօտ ըլլալով, հաւեղինաց խօսելու ձայնն իր ականջին գեղեցիկ երաժշտութիւն մը կու գայ: Գետնափորն երեք մինչեւ վեց ոտք խորունկ կ'ըլլայ, եւ քանի մը սենեակ կամ խոռոչ կը բաժնուի: Շատ նեղ եւ ուղղորդ անցք մը՝ որն որ երթալով դէպ ի վեր կը շեղի, էգ աղուեսուն եւ ձագերուն բնակարանը կը տանի, եւ հոն առ հասարակ իր վերջին ապաստանարանն է, ուր կ'ապաստանի կարճատն շներէն հալածուելով, եւ մուտքը կը խփէ: Բայց ինքիրեն ասանկ հանգիստ բնակարան մը շինելու աշխատութենէն շատ անգամ կը փախչի եւ կը ջանայ կամ ուրիշ աղուեսուն մը դատարկ գետնափորը գտնել եւ կամ ուրիշ անասնոյ մը եւ մանաւանդ գորշուկին որջը յափշտակել, զորն որ եթէ գտնելու ըլլայ եւ զանիկայ բռնութեամբ անկից հանելու բաւական ուժ ունենայ, անմիջապէս կ'առնու կը յափշտակէ, իսկ եթէ տեսնէ որ գորշուկն իրմէ զօրաւոր է ու կուուով վախճանին չիկրնար հասնիլ, օրերով դարան կը մտնէ ու կը սպասէ, մինչեւ որ գորշուկն որջէն ելլէ ու հեռանայ, աղուէսն անմիջապէս դարանէն կ'ելլէ եւ գետնափորն ու անոր մուտքը իր դարշահոտութեամբ կ'աղտոտէ: Գորշուկը՝ որն որ շատ մաքրասէր է, դառնալէն ետեւ՝ երբ որ հոտը կ'առնու, անմիջապէս կը հեռանայ եւ ուրիշ գետնափոր մը բանալու կ'աշխատի:

Աղուէսն իր մեծութեամբն ու ձեւովը սրաքիթ շան կը նմանի, բայց անկից մեծագոյն գլուխ, սրածայր ականջներ եւ շեղ ու խարդախ աչքեր ունի, ցուռը նեղ ու վիզը հաստ է: Երկայն բարակ մարմինը՝ շատ բարակ ու երկայն մազերով ծածկուած է, որոնք ամէն տարի կ'իյնան կը փոխուին. ագին փնջոտ է թանձր մազերով: Ամառը մազերը փոխած ատեն՝ մուշտակն անպիտան է, ինքն ալ սովորականէն աւելի դանդաղ եւ հիւանդագին կ'ըլլայ: Ամէն մէկ կրից համար զատ զատ ձայն կը հանէ, կ'ոռնայ, կը հաջէ կամ կը մնչէ, օդին փոփոխութեան ատեն մանաւանդ ձմեռը՝ երբ որ ձիւնն ու սառցոյն երկիրը պատած կ'ըլլան, գրեթէ միշտ իր ձայնը կը հնչեցնէ. իր ոռնալը՝ միակերպ ու շուտ շուտ իրարու յաջորդող հաջել մըն է, երգին վերջը միշտ ձայնը կը բարձրացնէ սիրամարդի պողալուն նման: Խիստ ցաւ կրած ատեն, մանաւանդ երբ որ մէկ անգամը խորտակուելու ըլլայ, մասնաւոր սուր ձայն մը կը հանէ. իսկ թեթեւ վերքի ատեն՝ բնաւ ձայն չիհաներ, եւ այնպէս յամառ է, որ աւելի սիրով յանձն կ'առնու ծեծ ուտելով մեռնիլ, քան թէ ձայն հանելով իր ցաւը ցուցնել:

Ատամոնքը սուր ու զօրաւոր են, եւ այնպիսի կատաղութեամբ կը խածնէ, որ բերանը բանալու համար շատ անգամ երկաթ գործածելու է: Աղուեսուն միսը գայլուն մսին պէս անխորժ է, շները զանկայ կ'ուտեն, կան մարդիկներէն ոմանք՝ որոնք անոր միսը համով կը գտնեն, մանաւանդ երբ որ աշնան ատեն խաղողով ու միրգով պարարտացած կ'ըլլայ: Հասարակօրէն այնպէս խորունկ կը քնանայ, որ քնոյ վիճակի մէջ շատ անգամ ազատութիւնն ու կենսքը կը կորսնցնէ: Քնոյ ատեն շան պէս կ'ծկած կը պառկի, բայց երբ որ ցորեկը քուն կը մտնէ կը հանգչի, ան ատեն նոյնպէս շան նման առջեւի ու ետեւի ուտուներն երկրնցնելով՝ փորին վրայ կը տարածուի. նոյն դրից մէջ ալ թփերու տակ թռչնոց կը սպասէ: Թռչուններն այնպիսի բնական ատելութիւն մ'ունին աղուեսուն դէմ, որ տեսնելուն պէս՝ ձայն կը հանեն եւ իրար կը զգուշացնեն: Ի մասնաւորի ագուաւի տեսակ թռչուններն ու կենսեխները սովոր են զինքը լեռնէ լեռ՝ ձորէ ձոր հալածել եւ իրարու աղբարար կարկաչիւն հանել:

Թէպէտ եւ գարշելի կը հոտի, անանկ որ հեռուէն ալ անախորժ կ'ծու եւ աշուներն այրող հոտը կ'առնուի, ի վերայ այսր ամենայնի անուշահոտութիւն մ'ունի. պոչին տակը պարկ մը կայ, որուն մէջ մանուշակի հոտով հեղուկ մը կը ժողովուի: Ամէն անգամ վէրք մը ընդունած ատեն՝ քիթն ան պարկին կ'երկնցնէ կամ հոտին, կամ համին, կամ ինչ եւ իցէ ծածուկ պատճառի մը համար, որուն զօրութիւնը մեղի անծանօթ է:

Աղուէսը մնակեր է, բայց բնածին շատակերութեան պատճառաւ ամէն բան կ'ուտէ, եւ աս պատճառաւ՝ գայլէն աւելի վնասակար կրնայ զրուցուիլ: Ամէն տեսակ թռչուններ, նապաստակ, գառնուկ, հաւկիթ, կաթ, պանիր, մեղր, օձ, մուկ՝ ուսկից ամբողջ բոյներ ստամոքսին մէջ գտնուած են, մողես, բզեզ, ձուկ, պտուղ, խաղող եւ այլն, ամէն բան իրեն համար աղէկ է, բանի մը չիխնայեր:

Խաբուսիկ վարմանց եւ շարժմանց մէջ անասուն մ'իրեն չիհաւասարիր, թռչուններն օդի մէջ ցատքելով՝ կը բռնէ, բայց երբեմն կ'ըլլայ որ չիհասնիր, ու վտանգէն ազատած թռչունը ծառի մը վրայ բարձր դարելով՝ իր զուարթ կարկաչով կարծես թէ աղուեսուն չաջողութիւնը ծաղը կ'ընէ: Որսորդներէն ոմանք՝ որոնք ասանկ հանգիսի մը ականատես եղած են, կը հաստատեն որ ամթապարտ աղուէսը վերջէն կը նայի ու կը փորձէ որ չյաջողուցած վաղքին մէջ որչափով սխալեր է, եւ քանի մը անգամ նորէն կը ցատքէ ու կը փորձէ: Եղբրուներուն վրայ առանձին՝ չիյարձակիր, բայց գնդովին՝ մանաւանդ ձմեռը երբ որ գետինը ձիւնով ու սառուցով ծածկուած կ'ըլլայ եւ եղբրուները չեն կրնար արագ վազել՝ զինքն կը հալածէ:

Պիտի շարժանքի:

ԱՌԵՐՏԲԱՆՆԵՐ

Հնդիկ նուշ կոտ՝ գաղաղայ են Չոգորայոյ:

Հատ հին ժամանակներէ վեր Հնդիկ նուշը՝ Ամերիկայի բնակչաց գլխաւոր սննդաբար պարէններէն մէկն էր: Անոնցմէ սորվեցան Սպանիայից՝ հնդիկ նշէ, շաքարէ ու համեմունկէ (վանիլեայէ) չորգոլաղ ըստած ըմպելիքը պատրաստել, որուն գործածութիւնը՝ Սպանիայէն զատ՝ Բորդուկալի, Իտալիայի, Գաղղիայի եւ ուրիշ շատ երկիրներու մէջ այնչափ տարածուած է, որ հնդիկ նուշը ներկայ ժամանակս վաճառականութեան երեւելի ու գլխաւոր նիւթերէն մէկն եղած է:

Հնդիկ նուշը կամ հնդկանուշը՝ հնդիկ նշենուշն (Theobroma Cacao) հունար կամ կուան է, որն որ հարաւային Ամերիկայէն յառաջ եկած է, եւ հիմայ արեւադարձին տակ ինկած ամէն երկիրները՝ բայց գլխաւորաբար Ամերիկա՝ յաջողութեամբ կը մշակուի: Աս ծառը չափէ դուրս շուտ կ'աճի, այնպէս որ երեք տարւան եղած ժամանակը՝ պտուղ կը բերէ, եւ անկէ սկսեալ՝ մինչեւ քառասուն կամ յիսուն տարի՝ առատութեամբ պտուղ կու տայ: Խոնաւ, հաստատուն ու յառաջագոյն չմշակուած երկիր մը կ'ուզէ, ուր հիւսիսային հովիտներ եւ արեւուն ճառագայթներէն ազատ ըլլայ: Ծառին բունը՝ մինչեւ քառասուն ոտք բարձրութիւն կ'ունենայ, $\frac{1}{2}$ ոտք տրամագծով: Կեղեւը գորշ է ու անհարթ. փայտը՝ ճերմակ ու պղծաւ. տերեւները երկընկէկ՝ հակըլթաձեւ ու սրածայր են, եւ երկու կողմերին ալ լերկ, ծառին պզտիկութեան ատենը՝ նոյն տերեւները կարմիր կ'ըլլան: Ամերիկայից աս ծառին տերեւներէն կողով կը հիւսեն եւ անոնցմով անեքնուն տանիքը կը ծածկեն: Հնդիկ նշենուշն ծաղիկները կիտրոնագոյն կ'ըլլան ու կարմիր երակներ կամ գիծեր կ'ունենան. փոշոյ անթոնին՝ վարդագոյն է, իսկ բաժակներն՝ իրարմէ բաժնուած սրածայր տերեւներով:

Հասուն պտուղը վարունդի կամ երկայն սեխի ձեւն ու մեծութիւնն ունի, վերին կողմը սրածայր է, եւ տասը դուրս ցցուած շերտերով: Պտուղն իսկիցան կանաչ կ'ըլլայ, ետքը դեղին կը փոխուի, վերջապէս կարմրագոյն կ'ըլլայ: Գրտի կեղեւէն զատ՝ մէջը երկու կեղեւ ալ կ'ըլլայ, մէկը՝ կարծր դեղնագոյն, իսկ մէկալ ամենէն ներսինը՝ փափուկ ու ճերմակ: Աս ներքին կեղեւին մէջ հինգ կարգ կուտեր կը գտնուին, որ կարգերէն ամէն մէկուն մէջ՝ նշի կամ վայրենի կաղնի մեծութեամբ ու ձեւով՝ 5—6 հատեր կամ կուտեր կան, որոնք իրարու հետ նրբաթել, կարմիր եւ ախորժ փոթոթահամ մնով մը կապուած են: Յիշեալ հատերը՝ կարծր, գորշ դունով ու փայլուն կեղեւի մը մէջ՝ դիւրափխուր ու մանուշակագոյն հիւթեղ միջուկ մը կը բովանդակեն, որն որ թթուաւ ու զովացուցիչ համ ունի: Տարին գլխաւորաբար երկու անգամ պտուղ կը քաղուի, Յունիս ու Գեկտեմբեր ամիսներուն մէջ: Իսկ նոյն ատենները տաիլան խակ եղող պտուղները՝ տարւոյն ընթացքին մէջ հետզհետէ առան-

ձին կը քաղեն, քանի որ կը հասունանան. որովհետեւ պտղոյն կատարեալ հասած ըլլալէն կախում ունի աղէկութիւնը: Ծառ մը հասարակօրէն տարին 1—4 հոկտայի չափ կուտ կու տայ:

Թողլուած պտուղը քիչ մը ժամանակ կրնայ թող տրուիլ, բայց առանց երկայն յապաղելու: Առայի կեղեւը դանակով կը բանան, կուտերը պատող միւր զգուշութեամբ կը մաքրեն, տաշտերու կամ տակառներու մէջ կը լեցնեն, եւ վրան տերեւներով կը ծածկեն, մինչեւ որ խմորի, գորշ գոյն մ'առնու եւ դառնութեան մեծ մասը կորսնցնեն: Այս ամէն գործողութիւններէն ետքը՝ արեւուն առջեւ կը տարածեն, կը չորցնեն, եւ մաղէ անցընելով՝ մաքրելէն վերջը, կտաւէ կամ կաշիէ տու պրակներով վաճառքի կը հանեն:

Հնդիկ նշի երեւելի տեսակներն ասոնք են:

1. Սոգոնուսգոյի հնդկանուշը ամենէն աղէկ համարուած տեսակն է, եւ երկայն ատեն միայն Սպանիայի արքունեաց համար կը գործածուէր. շատ անուշ, եղոտ ու սքանչելի համեմ ունի: Ասոր կուտերը պզտիկ են, բայց լեցուն, կարմիր զարնող գորշ գունով:

2. Գարագառի հնդկանուշը, Կոլումբիայի հասարակապետութեան Վենեզուէլա գաւառը յառաջ կու դայ, եւ Սոգոնուսգոյինէն ետքը՝ ամենէն ընտիր տեսակը կը համարուի, որովհետեւ տեղացիք անոր մշակութեան, հունձքին եւ խահրելուն մեծապէս հոգ ու զգուշութիւն կ'ընեն: Ասիկայ թէպէտ եւ մէկալ տեսակներէն սուղ է, բայց շատ առատութեամբ Եւրոպա կու դայ: Կուտերը՝ երբեմն մեծ, երբեմն ալ պզտիկ կ'ըլլան, շատ հիւթեղ են, երկընկէկ կլոր ձեւով ու գորշ դունով: Ասոնց փեճեկը մէկալ տեսակներուն փեճեկէն հաստ է ու դրանց արծաթանման փոշուով մը պատած. իսկ միջուկը կարմիր զարնող մանուշակագոյն է եւ հաճոյական դառն ճաշակ մ'ունի:

3. Կուայաքուիլի տեսակը՝ վերինին գոյնն ունի, բայց անոր չափ եղոտ չէ:

4. Մարանենի հնդկանուշը, նախընթացին աղէկութիւնը չունի ու յաճախ անգամ չհասած կուտերով խառնուած կ'ըլլայ, բայց շատ առատութեամբ Եւրոպա կը բերուի:

5. Արեւմտեան Հնդկաստանինը շատ անգամ բարկ ու դառն ճաշակ կ'ունենայ, բայց դիւրագին ըլլալուն համար՝ շատ կը ծախուի: Աս տեսակ հնդկանուշը Գուպա, Ճամայիգա, Հայդի, Կուտուրուբ ու Մարդինիք կղզիներէն յառաջ կու դայ, եւ իւրաքանչիւր տեսակը՝ ելած կղզոյն անուամբ կը ծախուի:

6. Պերպիսէինը (Կուխանայի անդղիական բաժնէն կ'ըլլէ) փոքր, բարակ ու շատ եղոտ կուտերով է, որոնք գինւոյ մըջ համն ունին. Գարագառի հնդկանուշին լաւութիւնը չունի, բայց Մարանենիինէն աղէկ է:

7. Սուրինամինը (Կուխանայի հոլանտական բաժնէն կ'ըլլէ) ստորին տեսակներէն է, կծու եւ դառնահամ ճաշակով:

8. Գայէնինը (Կուխանայի գաղղիական բաժնէն

կելէ, արեւմտեան Հնդկաստանի նշին նման է, բայց անկէ աւելի դառն:

9. Պուրպուր կղզւոյն՝ Գարադասի Հնդկանշին աղէկութիւնը կ'ունենար, եթէ թող տային որ հասուննար, եւ խմորելու ատեն՝ աղէկ խնամ տանէին: Երկու տեսակ Պուրպուրեան Հնդկանուշ կայ, մեծ ու փոքր. մեծը՝ լաւագոյն է: Երկու տեսակին ալ փեճեկը՝ բարակ ու փայլուն է եւ դիւրաւ կը բաժնուի. մութ կիւնամոմնի դոյնն ունի, գորշ կարմիր բծերով:

— Հնդիկ նուշ գնելու ատեն՝ պիտի նայուի որ ամբողջ, չոր եւ որդնահար չեղած կուտեր ունենայ, գոյնն այնչափ մութ չըլլայ ու բորբոսի հոտ չունենայ, հապա անոր հակառակ աղէկ բուրում ու ընտիր համ ունենայ:

— Վաճառականութեան աս մասին Եւրոպայի գլխաւոր վաճառատեղիներն են Լոնտոն, Ամստերտամ, Համբուրկ, Պրեմէն եւ այլն: Հնդիկ նշին մեծ մասը Սպանիայի մէջ կը սպառուի, տարին 80,000 կենդինար, վերջէն կու դայ Գաղղիա, Անգղիա եւ այլն:

— Ինչպէս որ վերը բոնք, Հնդկանշին գլխաւորաբար չորղաղ բուսած բմպելին կը շինեն, որուն շինութեան կերպը շատ դիւրին է: Կուտերը կրակի վրայ կը խահրեն, տաք եղած ժամանակ կը փշրեն, շաքարով ու համեմունկով կամ ուրիշ համեմունքով կը խառնեն, խիւս մը կը դարձնեն, եւ վերջապէս կաղապարի մէջ թափելով՝ ուզուած ձեւը կու տան: Անուանի է Վիէննայի ու Միլանի չորղաղը:

— Գարձեալ Հնդկանշի ճարպ անուսով ճարպոտ եղ մը կայ, զորն որ Հնդկանշին խահրած կուտերէն կը հանեն՝ տաք ջրոյ մէջ եփելով: Աս ճարպը օժանդէք (Pommade) շինելու եւ ուրիշ վախճաններու համար կը գործածուի:

ՄԱՂԿԻ ՄԱՍԿՈՂԱՆՔԻՆ

Գ. ՄԱՍԿՈՂԱՆՔԻ ՏՆԿԵՐ

1. Շնայեզոն (Cynoglossum):

Շնայեզոնի ծաղիկն պսակը ձագարի կամ անուի ձեւ ունի, բաժակը հինգմասնեայ է, եւ չորս սերմ ունի, որոնք կոթին վրայ հաստատուած են:

Գարնանային Շ. (C. Omphaloides). Պարտիզաց ծաղիկ է: Բորգուկալէն աս կողմերը տարածուած. Եւրոպայի մէջ շատ ծանօթ, գեղեցիկ, ցածկեկ (6 մասնաչափ տնկով), սրածայր տերեւներով, երկնակապոյտ ծաղիկներով է: Մարտէն մինչեւ Մայիս կը ծաղկի եւ խիտ տնկուելու ըլլայ, բոլոր ածուռ ծաղիկներով ծածկելով՝ աչաց գեղեցիկ տեսք մը կու տայ: Հովանաւոր տեղ եւ փափուկ ու պարարտ հող կը սիրէ, եւ գարնան արմատներէն բաժնելով՝ կը բազմացուի: Աճուններուն բոլորտիքը պսակ մը շինելու աղէկ կը ծառայէ, եւ կանուխ ծաղկող ծաղիկ մ'ըլլալուն համար, շատ անգամ թաղարներու մէջ ալ կը տնկուի: Եւ աս ընելու համար Հոկտեմբերի

մէջ աղէկ օդ եղած ատեն՝ պէտք է պարտեղէն հանել, եւ պարտեղէն հողով լեցուած թաղարի կամ արկեղ մէջ տնկելով՝ խցին պատուհանին առջեւը դնել, եւ օդը կալուղ եղած ատեն՝ պատուհանը բանալ ու քանի մը ժամ օդ տալ: Աս վերջին գործողութիւնը՝ ծրող տերեւներուն եւ ծաղկի կոկոններուն շատ օգտակար է:

2. Դանթրաս, ձագախոտ, միխակ (Dianthus, բարեկէլ):

Շահրբամն իր շատ տեսակներովը յատուկ ցեղ մը կը կացուցանէ, եւ ուրիշ ծաղիկներէ կը զանազանի՝ եղեգնաձեւ, հինգժանի ու տակի կողմը թեփաւոր բաժակով, եւ հինգտերեւ ծաղկի պսակով, որուն մէջ ծաղկին յեցած յատակին վրայ 5 փոշոյ անօթներ կան, դարձեալ նոյնչափ մ'ալ պտղոյ հանգոյցը պատող թաղանթէ պսակին վրայ կան:

Ծառատեսակ Շ. (D. arboreus). Կրեւէէն եւ Յունաստանէն եկած, նեղ, մոտեւ երկայն տերեւներով, թփաձեւ, խիտ, տոգոյն կարմիր եւ անուշահոտ ծաղիկներով: Ասիկայ ջերմոցներու տունկ է, եւ բոլոր ամառը կը ծաղկի, պարարտ ու արեւ տեսնող տեղ կը սիրէ եւ ած գնելով (Կալուրբայով) կը բազմացուի: Գեղեցիկ տեսակները յառաջ բերելու համար գարնան՝ բացը կը տնկուի, աշնան՝ արմատին հողովը կը հանուի: Չմեռն աս տնկոց ստէպ օդ տալը շատ հարկաւոր է:

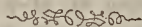
Մորուաւոր Շ. (D. barbatus): Ամառուան ամիսները կը ծաղկի: Հարաւային Գերմանիա եւ Գաղղիա շատ դանտող, մէկ ոտք բարձրութեամբ, սիրուն տունկ մըն է. լայն ու նիզակաձեւ արմատի տերեւներով, եւ խիտ ու փնջաւոր զանազան դոյններու զարնող կարմիր ծաղիկներով: Կան նաեւ ճերմակ եւ կարմիր բժաւոր եւ բարդ տեսակներ ալ: Ասիկայ պարտիզաց ծաղիկ է, շատ տարի կը դիմանայ, բայց երկրորդ տարին ամենէն գեղեցիկ կը ծաղկի: Ասոր սերմը Մայիսին կը ցանուի, եւ Յուլիսի կամ Օգոստոսի մէջ սերմէն բուսած տնկերն իրարմէ բաժնելով՝ տնկուելու տեղերը կը տեղաւորուին: Կրնան նաեւ ած գնելով կամ արմատին բաժնելով ալ բազմացուիլ:

Կարտուսեան Շ. (D. Cartusianorum): Շատ ծանօթ եւ ընտանի է, վերինին պէս կը մշակուի: Արմատներուն վրայ եղած տերեւները նեղ են եւ խոտի նման, ծաղկի փնջերն ալ պզտիկ, ծաղկին դոյնը՝ կարմիր եւ մաղաղ: Աս ալ պարտիզաց մէջ յաճախ կը մշակուի, արմատներէն բաժնելով ու սերմէն կը բազմացուի, Յունիսէն մինչեւ Օգոստոս կը ծաղկի: Ասոր բարդ տեսակն ալ կը գտնուի, որն որ շատ յարգի է եւ արմատները բաժնելով կը բազմանայ:

Պարտիզաց շահրբամ (D. Caryophyllus): Հայրենիքը Իտալիա է: Պարտիզաց շահրբամը շատ տարիներէ վեր մեծ խնամքով մշակուելով, ան աստիճանի աղանցացած է, որ ծաղկին մեծութեան, գրից ու դոյնին կողմանէ մինչեւ հիմայ հազար տեսակէն աւելի յառաջ

եկած է, եւ դեռ չահորամամտեր անձինք նոյնին տեսակն աւելցնելու վրայ են: Ասով հարկ եղած է նոյնները դա- նազան դասաւորութեանց բաժնել: Շահարամ մը դե- ղեցիկ եւ կատարեալ ըսուելու համար, ցողունը բարձր հաստ ու զօրաւոր, բաժակն ամբողջ, այս ինքն չճաթած, ծաղկին տերեւները լայն եւ եղունին բարակ սղոցաձեւ պիտի ըլլայ: Գարձեալ հարկ է որ ցողուններն այնչափ զօրաւոր ըլլան, որ ծաղկինին կարող ըլլան վերցնել, եւ ծաղկներն ալ մեծ, բարդ, կենդրոնը դուրս բարձրացած եւ շրջապատը կատարեալ կլոր պիտի ըլլայ: Ամենէն պզտիկ ծաղկին առանցքը $1\frac{1}{2}$ —2 մատնաչափ պիտի ըլ- լայ: Գարձեալ ծաղկին ամէն մէկ տերեւը կանոնաւոր դիրք, կորութիւն եւ միջավայրէն կամ կեդրոնէն իրարու նկատմամբ համեմատական հեռաւորութիւն պիտի ունե- նայ: Գոյնը կենդանի պիտի ըլլայ եւ մագուր յատակով, գունաւորութեան եղանակն ալ կետաւոր պիտի ըլլայ, այլ գծաւոր կամ շերտաւոր: Ծաղկը պէտք չէ որ մի- ագոյն ըլլայ, ի բաց առեալ թէ որ արտաքին կարգի գոյն մ'ունենայ, օրինակի համար եթէ աղւոր սեւ կ'ըլլայ, ընտիր է: Թէ որ ծաղկի մը զանազան գոյներէ բաղկացած է, ամէն մէկ գոյնը պէտք է իրարմէ որոշ զանազանին, իրար աւելի երեւցնեն, եւ ամէնքը մէկտեղ համեմա- տական գեղեցիկութիւն մը պատճառեն:

Պէտք չարտահայտել:



Բ Ն Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Այնուայլ բնական երեւոյթներուն շրջանին:

Երկտրականութիւն: Այլծակ, որոտում, մրրիկ:

(Շարունակութիւն):

19. Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ անասունները երբեմն կայծակէն կը վնասին կամ կը վերաւորին եւ չեն մեռնիր: — Ասան զի իրենց մարմնոյն մէջէն անցնող երկտրականութիւնը քիչ ըլ- լալով, զիրենք մեղմեցնելու չափ զօրութիւն չ'ունենան:

20. Ի՞նչ է որոտումը: — Կայծակին պատճառով օդոյն նորէն քովէ քով գալէն միասնութիւն պատճառող շարժիչներ: Աս շարժման մէկ մասը կը ծագի մթնոլորտին մէջ երկտրա- կանութենէն պատճառած քիմիական ու ֆիզիքական փոփո- խութիւններէն:

21. Ինչո՞ւ համար որոտումը երբեմն միակ շառաչող հա- րուածով մը կը լինի: — Ասան զի փոթորկալից ամպը եր- կրիս մօտ կը գտնուի, եւ այնպէսով օդին ամէն ծօծումները որոնք ձայնը կը պատճառեն, մի եւ նոյն վայրկեանին մէջ մեր ականջը կը հասնին, եւ մի միայն ուժգին ձայն մը կը կարծուի:

22. Ինչո՞ւ համար որոտումը փայլատակէլէն քիչ մը ժա- մանակ ետքը կը լուռի: — Ասան զի որոտման ձայնն իր ըն- թացքը փայլակէն լոյսէն շատ աւելի կամայ կը կատարէ. փայ- լակը (այս ինքն լոյսը) որոտումէն գրեթէ մէկ միլիոն անգամ աւելի շուտ կը շարժի. անոր համար եթէ որոտումը երկայն ճամբայ ունի ընելու, փայլակէն շատ ետքը կրնայ մինչեւ երկիր հասնիլ:

23. Ինչո՞ւ համար շատ անգամ անկանոնական ու ընդ- միջեալ մանչման պէս կը լուռի որոտումը: — Ասան զի մրրիկա- լից ամպը շատ հեռու ըլլալով, եւ օդին ծօծումներէն ոմանք ուրիշներէն երկայն ճամբայ ընելով, բնականապէս չեն կրնար մի եւ նոյն վայրկեանին մէջ մեր ականջը հասնիլ, հապա հետ- ցհետէ, որով եւ մենք միջահատեալ ձայներ կը լսենք:

24. Ո՞ր ծօծումները յառաջ կը լսենք: — Մթնոլորտա- կան օդին ամենէն ցած կարգերուն մէջ ըլլողները:

25. Ինչո՞ւ համար ամենէն ետքը եղած ծօծումներն ամե- նէն յառաջ կը լսենք: — Որովհետեւ կայծակին լոյսը գրեթէ անմիջապէս կը տեսնենք, որ ըսել է թէ՛ երկտրականութիւնն անմիջապէս իր ճամբան ընելով, ծօծումներն ամէն տեղ միեւ- նոյն ատեն կը պատահին. ուր որ ձայնը 340 մէր կամ 1020 ոտը (մէկ մէրը 3 ոտնաչափ է, ուստի 340 մէրը $\times 3$ ոտնա- չափ = 1020 ոտնաչափ) ճամբայ ընելու համար ամբողջ մանր- երկրորդի մը հարկաւորութիւն ունի:

26. Եթէ մերկալից ամպ մը մեղմէ 1700 մէրը հեռու ըլլայ, որոտումը որչափ ատեն կը տեսնուի: — Հինգ մանրերկրորդ (340 $\times 5 = 1700$): Մենք նախ մթնոլորտին երկրիս ամենէն մօ- տաւոր կողմերուն ծօծումները կը լսենք, եւ հինգ մանրերկրորդ պէտք կ'ըլլայ մինչեւ որ ամպին անմիջապէս քովն եղող ծօ- ծումները մեզի հասնին:

27. Ինչո՞ւ համար փոթորկալից ամպի մը հեռաւորու- թիւնը կրնանք ճանչնալ, եթէ փայլատակման եւ որոտման մէջ անցած ժամանակի միջոցին միտ դնելու ըլլանք: — Ասան զի կայծակին լոյսն անմիջապէս երեւնալով, իսկ որոտումը 340 մէրը ճամբայ ընելու համար ամբողջ մանրերկրորդի մը հար- կաւորութիւն ունենալով, եթէ՛ կայծակին լոյսը որոտման ձայ- նէն հինգ մանրերկրորդ յառաջ տեսնուելու ըլլայ, ըսել է թէ ամպը մեղմէ 1700 մէրը հեռու է:

Կայծակին ճառագայթին (լուսոյն) արագութիւնն այնչափ մեծ է, որ ըսելի մը մէջ 480 անգամ աշխարհ- քիս բոլորակը կրնայ պտտիլ, ուր որ որոտումը (ձայնը) նոյնչափ ժամանակի մէջ եւ ոչ երեք գերմանական մղոն ճամբայ կրնայ ընել:

28. Ի՞նչ բանի համար որոտումը շատ անգամ խորունկ տեղէ մը եկած մեռնման կամ մահաւոր պէս կը լուռի: — Ասան զի փոթորկի շատ հեռու ըլլալով, որոտման ձայնն ալ անորոշ կ'ըլլայ:

29. Տեղւոյ մը հանգամանքները ձայնին վրայ ի՞նչ ազդե- ցութիւն կ'ընեն: — Որչափ որ երկիր մը տափարակ է, այնչափ ալ որոտումը մթորինակ կամ առանց միջահատութեան կը լուռի. իսկ լեռանց մէջ կը միջահատի կամ կը կտրուի եւ խիստ ու անկանոն կերպով կը լուռի:

30. Որոտման ձայնին թաւայելու պէս լուռին ուսկից կը պատճառի: — Կայծակին երկրիս վրայ գտնուող առարկա- ներուն եւ կամ ամպերուն հանդիպելով՝ արձագանգ տալէն:

31. Ի՞նչ բանի համար կայծակ մը զարնէլէն ետքը սո- վորաբար ուստիկ անձրեւ կու գայ: — Ասան զի կայծակը մթնոլորտական օդին բնական կազմուածին վրայ յանկարծա- կան փոփոխութիւն մը կը պատճառէ, որով ալ չի կրնար իր մէջը յառաջուն չափ ջուր բռնել, եւ այսպէս իր մէջը գտ- նուած ջրոյն մէկ մասը՝ սառտիկ անձրեւ դառնալով՝ վար կը զեղու:

32. Ինչո՞ւ համար կայծակին հառաքակօրէն զօրաւոր հով մը կը յաջորդէ: — Ասան զի օդոյն բնական վիճակը՝ կայ- ծակին իր մէջէն անցնելով՝ կ'աւրուի, եւ հոջն սա խառնակու- թեան հետեւանքն է:

33. Ինչո՞ւ համար երբեմն փայլակ տեսնուած ատեն ա- մենեւէն ձայն չի լուռի: — Ասան զի մերկալից ամպերը մեղմէ այնչափ հեռու կ'ըլլան, որ որոտման ձայնը մեր ականջը հասնե- լէն յառաջ՝ արդէն ոչնչացած կ'ըլլայ:

34. Ամպերէն երբեմն շանթաբար կ'լինայ: — 2է. շան- թաբարին գաղափարը յառաջ կու գայ ըստ մասին կայծակին երբեմն կլոր ձեւ ունենալէն, ըստ մասին ալ հողին տակը գտ- նուած քարացեալ նիւթերէ, զորոնք ռամիկ ժողովուրդը շան- թաբար կը կարծէ:

35. Փոթորիկի մը ժամանակ որ տեղերը կենայն աւելի վտանգաւոր է: — Շատ վտանգաւոր է ծառի մը կամ բարձր շէնքի մը տակ, նմանապէս գետի մը եւ ընդհանրապէս ամէն վազուէն ջրի քով գտնուելը:

Պէտք չարտահայտել:

ԲԱՐՈՅՈՒԹՅՈՒՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Ահնադրեր բերդը դալեն ետեւ տիկինն ամեն տարի երկու անգամ կը ձգէր առանձին կ'երթար, եւ քանի մը օր վերջը ետ կը դառնար: Կրեք իր աս ճամբորդութեանց պատճառը չէր զրուցեր. եւ Հեղինէ ինչ որ կ'ընէր չէր կրնար իմանալ թէ մայրն ո՞ր կ'երթայ: Ճամբայ ելելուն նախընթաց օրը Աննա կ'երթար կառք մը կը բռնէր, բայց որովհետեւ տիկինն երբեք երկու անգամ վրայէ վրայ մի եւ նոյն քաղաքը չէր երթար, եւ մեծապէս կը զգուշանար որ կառքապանը չտեսնէ իր որտեւնը մտնելը, անոր համար աս ճամբորդութեանց վախճանը միշտ ամենուրեւ ծածուկ կը մնար: Վարձակալն աս միայն կրնար կառքապանին իմանալ որ տիկինն այս ինչ քաղաքին դուռը կառքէն ելեր է:

Գեղացիները տեսնելով որ ժողովրդական տէրիւ մարդ մը Պերլիով տիկնոջ պոչերով ետեւն իրագործ, զինքը մարդատեսաց մէկու մը տեղ կը դնէին, ոմանք ալ կը կարծէին որ կէս խնձիւ է: Անային վրայ ալ աւելի աղէկ համարում ունեցող չկար: որովհետեւ իր թուկա կերպարանքը, բերտ վարմունքը դաժնեք կը հեռացնէին եւ մէկը չէր համարձակեր կամ չէր ուղեր հետը խօսիլ: Ամէնը միայն զՀեղինէ կը սիրէին, զորն որ միշտ Բանտարկեալ աղջիկ կ'անուանէին, եւ բոլորը վրան կը գլծային: Իր շնորհալի կերպարանքն ու քաղաքավար վարմունքը եւ ամէն բանէն աւելի եկեղեցւոյ մէջ ցուցուցած եռանդն ու պարկեշտութիւնը՝ գեղին բոլոր բնակիչներուն խօսակցութեան նիւթ եղած էին: աւելեւ կը ցաւէին որ ասանկ սիրուն աղջիկ մը օրերն այնպէս ամայի տեղ մը առանձնութեան մէջ կ'անցընէ:

Մայրն իր հիւանդոտութեան պատճառաւ չկրնարով աղջկանը կրթութեան ըստ պատշաճի միտ դնել, դուցէ Հեղինէ իր բոլոր աշխոյժն եւ ուսման եռանդը կը կորսնցնէր եւ արտոնութեան տակ կ'ընկնէր, թէ որ պատուական ժողովրդագետն իր սիրալիլ ու եռանդուն խօսքերովը զանկալ չորդորէր ու չկարատէր: Աս խօսքերով՝ փոյթն ու եռանդը միշտ վառ պահուելով, յարգող ծերունւայն բերած եւ մօրը մատենադարանին մէջ դառնուած գրքերը կը կարդար, անոնցով միտքը կը զարդարէր ու սիրտը կ'ուղղէր:

Աննային վէս ու ցասկոտ բնութիւնը խեղճ աղջկան մեծ վիշտ կը պատճառէր. բայց միտքը դրած էր որ երբեք մօրը չքանլարտի, որովհետեւ կը վախնար որ անով արտոնութեան աւելի չստատկանայ: Սակայն երբեմն աղախնայ յանդիմութիւնն ան աստիճանի կը հասնէր, որ ալ թշուառ Հեղինէին համբերութիւնը կը հասնէր: Միայն թէ ժողովրդագետն մէկ խրատը բաւական կը լըրար զինքը հանդարտեցնելու եւ առաջադրութեան մէջ հաստատուն կեցնելու:

Աս կերպով Հեղինէ տասնուչորս տարւան հասաւ: Եւ այն ատեն տիկնոջ առողջ-

ջութիւնն այնպէս տկարացաւ, որ ալ չէր կրնար իր սովորական ճամբորդութիւնն ընել: Աս բանի վրայ սաստիկ այլայլութեան ու չփութութեան մէջ ինկաւ: Սովորական ատենը քանի մը օր անցնելէն ետեւ ուղեց բացարձակապէս երթալ, եւ ան ժամանակ խորհուրդը թող տուաւ, երբ որ ճամբայ ելելու համար սանդղէն վար իջնալու միջոցին տկարութենէն մարեցաւ ինկաւ:

Սիրելի՛ մայր, ըսաւ Հեղինէ՛ երբ որ մայրն ինք իրեն եկաւ, հրաման տուէր որ ձեր տեղն ան երթամ: Զրուցեցէք ուր երթալու եւ ինչ ընելու եմ. կը յուսամ որ գործքերնիդ ըստ պատշաճի կը կատարեմ:

Տիկինն աս խօսքին վրայ խիստ այլայլելով եւ արտաքին կարգի արտոնութեամբ Հեղինէին երեսը նայելով, Զէ, չ'ըլլար, գոչեց. աղաքսք մէկդի գայ, թող չեմ տար որ երթամ: Աս ըսելով աղջիկը սաստիկ զօրութեամբ բազկացը մէջ կը պնդէր՝ իրեն թէ վախնալով որ ձեռքէն չսփռնատակն:

Քիչ մը ետքը վերջին աստիճանի այլայլութեամբ կանչեց. Ուրեմն հարկ է...: Աստուած իմ, ամէն բան քու ձեռքդ կը յանձնեմ: Իսկ մը ժամանակ լուռ կեցաւ ու խորհելով մտածմանց մէջ ընկզմած մնաց. վերջը ոտք ելելով, Աննային նշան ըրաւ որ քովի խոցը գայ: Հոն կէս ժամու չափ առանձին մնալէն ետեւ՝ դուռը եկան, եւ Աննա ճամբորդութեան պատրաստութիւն տեսաւ ու ելաւ դնաց:

Աղախնին երթալէն ետքը, Հեղինէ՛ որն որ մօրը հիւանդութեան սաստկանալուն վրայ սաստիկ արտոնած եւ իր վրայ վստահութիւն չունենալուն վրայ վշտացած էր, գիրք մ'առաւ, սրահին մէջ միայնակ նստեցաւ, որովհետեւ մայրն իրեն աղաչած էր որ մինչեւ կերակրոյն ատենը քովը չերթայ:

Այսօրը սեղանը պատրաստեց եւ դնաց մօրը դուռը դարկաւ: Տիկինը ներսէն ձայն որ չստուաւ, Հեղինէ վախնալով որ մօրը վրայ նորէն մտերիւք եկած չ'ըլլայ, երկրորդ անգամ դուռը դարկաւ. մանաւանդ թէ կը փորձէր որ դուռը կոտրելով ներս մտնէ: Մէյ մ'ալ մայրը ներսէն տկար ձայնիւ բայց յանդիմական կերպով մը զրուցեց որ կերակրոյ չեմ գար:

Վաղաքէմ, սիրելի՛ մայր, գէթ քիչ մը բան բերեմ, ըսաւ աղջիկը:

Զէ, պատասխանեց մայրը՝ անհամբերութեամբ. զի մի նեղեր, բան մը չեմ ուղեր ուտել:

Ասիկայ առաջին անգամն էր որ Պերլիով տիկինն աղջկան հետ խստութեամբ կը խօսէր: Իսեղճ օրիորդին սիրտն ասոր վրայ այնչափ կոտորեցաւ, որ սկսաւ աչուքներէն յորդ արցունք թափել, եւ ինքն ալ արտոնութեան ակտիւ քրտնալից բոլորովին կորսնցնելով՝ պարտէղ իջաւ՝ սկսաւ պտըտիլ:

Օրը ցուրտ էր, հոն անտառին մէջ տխուր խօշիւն մը կը հանէր եւ պարտեղին ծաւեւուն գեղեցիկ տերեւներն ասղին անդին կը շրջնէր: Քիչ մը պտըտելէն ետեւ՝ յոգնելով, ակտիւ մը վրայ նստեցաւ եւ բարձրաձայն կու լար:

Ահնէս՝ որ մօտ տեղերը թափած տերեւները ժողովելու զբաղած էր, Հեղինէին լայու ձայնը լսելով՝ քովը վազեց: Աս ի՞նչ է, օրիորդ, ինչո՞ւ կու լար, հարցուց բարեսիրտ կինը:

Մայրս սաստիկ հիւանդ է, պատասխանեց Հեղինէ՛ պարսպ տեղ՝ արցունքները բռնելու ջանալով:

— Միթաքուցեք, սիրելի՛ աղջիկս, անշուշտ մայրերնիդ քիչ մը ետքը կ'առողջանայ:

— Կը վախնամ որ չէ: Սովորական ճամբորդութիւնը չկրցաւ ընել. իր տեղը զԱննա խրկեց: Աստուծոյ վեր զինքը չտեսայ. չ'ուղեր որ քովը երթամ:

— Իսեղճ օրիորդ. ալ չեմ դարմանար որ այսչափ արտոնմ' ըլլաք: Բայց քաջալերուեցէք. յոյսերնիդ Անոր վրայ դրէք որն որ մեռելոց իսկ յարութիւն կրնայ տալ: Աղօթք բրէք որ Աստուած ձեզի օգնութեան հասնի:

Ինչ որ Հեղինէ վեր ելաւ ու սրահը մտաւ, մայրն ալ հոն եկաւ: Երեսը սովորականէն աւելի գունատ էր եւ կ'երեւար որ վրան ամենեւին զօրութիւն չունի:

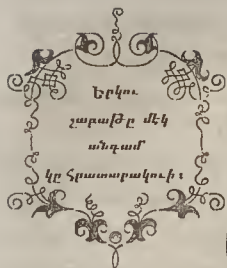
Սիրելի՛ մայր, կանչեց Հեղինէ՛ մօրը վրայ վաղելով եւ ձեռուրները պաղնելով, թողութիւն տուէր որ քիչ մը յառաջ զենդ նեղացուցի:

Իսեղճ դաւակո, պատասխանեց մայրը՝ զաղջիկը գրկելով, դուռն ինծի թողութիւն պիտի տամ՝ որ հետդ անանկ խստութեամբ խօսեցայ եւ թող չտուի որ քովս գաս: Բայց դուռու զարկած ատենդ՝ խիստ ծանրակշիռ գործքի մը զբաղած էի:

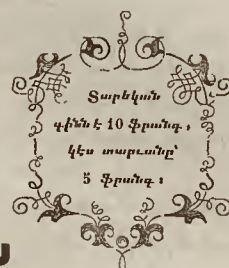
Հոս քիչ մը կանկ առաւ, շատ այլայլեցաւ, եւ քանի մը րոպէ խորունկ մտածմանց մէջ մնալէն ետեւ՝ Հեղինէին ձեռքը բռնելով, հետեւեալ խօսքերը զրուցեց, խօսակցութիւնը շատ անգամ միջհաստեւելով:

Սիրելի՛ աղջիկս, անշուշտ քեզի շատ ծանր կու գայ որ զքեզ պայպէս առանձնութեան մէջ կը պահեմ... ամենեւին ընկեր կամ զուարճութիւն մը չունիս...: Բայց, Հեղինէս, մօրդ գէմ մի տրանջեր...: Ո՛հ, որչափ վշտեր կրեցի...: Քիչ մը ետքը ամէն բան կ'իմանաս...: Տառնութեամբ րան եղած ատենդ, եթէ ես կենդանի մնալու ըլլամ, ամենայն ինչ կը զրուցեմ...: Իսկ եթէ մեռնելու ըլլամ, Աստուած կայ...: Բայց իմ մեռնելով՝ առանձին չես մնար...: Աննա քիչ մը անհամբեր է, բայց աղէկ սիրտ ունի եւ զքեզ կը սիրէ...: Շատ տարիներէ վեր ես ալ գրեթէ իրմէ ետիջ բարեկամ ունեցած չեմ...: Ինծի մեծ ծառայութիւնները բրած է... եւ բոլոր զաղտնիքներս գիտէ...: Գուցէ ալ ինծի համար զինքը սիրէ. եւ ներքին ծի՛ եթէ երբեմն հետդ բաւական անուշութեամբ լիարուեցայ:

Հեղինէ աս խօսքերուն չկրցաւ ամենեւին պատասխան տալ, այնչափ վրան աղքատութիւնը բրած էր խօսքին ան մասը՝ որ ինք տառնութեամբ տարւան չեղած՝ մայրը կըրնայ մեռնիլ: Տիկինը ջանաց խօսքն ուրիշ բանի դարձնելու. բայց ըսելու բան չկրնարով գտնել, դարձեալ իր սովորական խորունկ մտածութեանց մէջ թաղուեցաւ:



ԵՌՌՌՍ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 5.

1862

Ե. ՀԱՅՈՐ

Հին շուկայական աշխատանքի մասին պատկերներ:



Բ.

(Հարստություններ):

Ահայն Պարտանու կը սխալէր: Իր կամաց հակառակ՝ երրորդ մէկն ալ կար, որ գաղտնիքն իմացած էր, այս ինքն՝ Դեղներեսը, որն որ քարայրէն ամէն բան լսած էր:

Իսկզբան լսածն աղէկ չէր հասկընար, գաղափարները մտացը մէջ խառնաշփոթ մտած էին: Բայց վերջէն ամէն լսածները քովէ քով

բերելով ու աղէկ մը կշռելով, բանին հուսովանը պայծառ ու յայտնի կերպով ըմբռնեց:

Ասոր վրայ սրտին մէջ արտաքոյ կարգի փոփոխութիւն մ'եղաւ: Ամենայն ինչ յայտնապէս իմանալէն ետքը, նախ Տոնային մահուան յիշատակը մարին մէջ սաստիկ կերպով մը նորոգուեցաւ, իսկ ասոր՝ անմիջապէս յաջորդեց վրէժխնդրութեան բաղձանք մը: Եւ աս վերջին մտածմունքն ուրիշ ամէն խորհուրդներէն զօրաւոր գտնուելով, ամէն բան սպառող հրոյ մը պէս՝ սրտին մէջ երթալով տարածուեցաւ եւ վերջապէս բոլորովին գրաւեց:

Ապուշ բնաւորութիւն ունեցողներուն յատուկ է, որ մի միայն խորհրդի կամ կրից տեղի կու տան, բայց ալ անկէ ետեւ ամենեւին միջոց մը բաւական չ'ըլլար ան խորհուրդը կամ կիրքը քննելու. հապա բոլոր զօրութեամբ անոր գործադրութեան ետեւէն կ'ըլլան, եւ հասարակօրէն գլուխ կը հանեն:

Դեղներեսը մէյ մը վրէժխնդրութեան խորհուրդը մտքին մէջ հաստատելէն ետեւ, սկսաւ զանազան միջոցներ փնտռել՝ նոյնը գլուխ տանելու համար: Վերջապէս ծրագիրը շինեց, ամէն պարագաներն որոշեց, եւ համբերութեամբ գործադրութեան ատենին հասնելուն կը սպասէր:

Իր ծածուկ ապաստանարանին մէջ ընկողմանած,

Ժայռին պատառուածէն տեսաւ որ արեւը մարը մըտնելու վրայ է. լսեց որ փողերուն ձայները՝ անկէ քիչ մը հեռու դաշտին վրայ արածուող կովերուն տուն դառնալու նշանը կու տան: Կամաց կամաց գիշերուան մուրճը սեւ քօղի մը պէս իջաւ ամէն կողմ՝ ծածկեց. երկնից կամարին վրայ հազարաւոր աստղներ երեւան ելան: Պիսգիւնին նաւապետն ու նաւաստիներն արդէն շատոնց ձգած գացած էին:

Նոյն ատեն Դեղներեսը տեղէն ցատքեց, քարայրէն դուրս ելաւ եւ մեծ զգուշութեամբ ծովէ զերթը գնաց: Առանց ձայն հանելու՝ յառաջ գնաց մինչեւ ան տեղը, ուր երկու ժամ յառաջ Պարտանու եւ իր նաւաստիները նստած էին: Կրակ վառուած տեղը մօտեցաւ, մոխրակուտին քով ծուներ դնելով՝ մոխրին տակ ծածկուած քանի մը փալվիլացող կայծերը քովէ քով բերաւ, ասդին անդին գտած փայտի կտորները ժողվեց անոնց վրայ դրաւ եւ նորէն կրակ վառեց: Անկէ ետեւ՝ դէպ ի ծով դարձաւ: Հեռուէն գիշերուան մթին մէջ՝ Պիսգիւնին ստուերը տեսաւ, զորն որ՝ կպրաձիւթելու վրայ ըլլալով, մէկ կողմը պառկեցուցած էին: Լուութեամբ նաւուն մօտեցաւ, քանի մը անգամ չորս կողմը պտրտեցաւ եւ մտադրութեամբ քննեց որ մէջը արդեօք շարժում մը կայ: Նաւուն ամէն կողմը խոր լուութիւն կը տիրէր: Նոյն իսկ շունը՝ որն որ հասարակօրէն նաւուն դեկին մօտ կը կենար եւ ամենափոքր շարժում մ'ըլլալուն պէս՝ կը հաջէր, ան իրիկունը հոն չէր. հաւանակաւ նագոյնս տէրը զինքը մէկտեղ խուցը տարած էր: Աս կողմանէ ապահովութիւն առնելէն ետեւ, դէպ ի նաւահանգիստ նայեցաւ: Թմբին վրայ ամենեւին մարդ չէր տեսնուեր, միայն հեռուանց պանդոկի մը պատուհանները լոյս կը տեսնուէր, եւ մօտերը սպասող մաքսի պահապանի մը վեր վար քաշելուն ոտնաձայնը կը լսուէր:

Քանի մը վայրկեան հոն կենալէն ետքը, Դեղներեսը նորէն ժայռը դարձաւ եւ վառած կրակին առջեւ կեցաւ: Աչուրները միշտ դէպ ի նաւահանգիստ ուղղած ըլլալով, տեսաւ որ պանդոկին պատուհաններն ալ մթնցան, եւ մաքսապետը պտրտելէն յոգնելով՝ իր խղիկը քաշուեցաւ: Չորս կողմը նայե-

ցաւ Գեղներեսն ու մտիկ ըրաւ. ամէն տեղ խաղաղութեան ու հանդարտութեան մէջ էր. ծովուն ալիքներուն ծովեղերքը զարնուելուն ձայնէն, եւ գիշերային միջատներուն միմունջէն ուրիշ բան չէր լսուեր:

Նոյն միջոցին մօտակաց եկեղեցւոյ մը զանգակատան ժամացոյցը տասնումէկ զարկաւ: Գեղներեսն անմիջապէս սկսաւ գործել: Չեւքը երկու կտոր վառած փայտ առաւ, դէպ ի նաւ սկսաւ երթալ, իր սիրական մեռելոց երգն երգելով եւ մէջ ընդ մէջ սպառնական խօսքեր խառնելով: Կու գամ, կու գամ, կու գամ, կը կրկնէր ցած ձայնիւ Իրենք զՏոնա ջուրը նետեցին ես ես իրենց նաւուն մէջ կրակ պիտի ձգեմ Փչէ, սիրուն հով, փչէ, փչէ, ինչպէս որ Տոնային հետ տուն դարձած օրս կը փչէիր:

Աս խօսքերն ըսելով՝ Պիսգինին մօտեցաւ, եւ միտքը դրածը կատարելու յարմար տեղ մը գտնելու համար՝ քանի մ'անգամ նաւուն չորս կողմը դարձաւ: Նաւուն կողերը՝ որոնք բոլոր օրը արեւուն տօգորիչ ճառագայթներէն խիստ չորցած էին, եւ որոնց վրայ դեռ կատարեալ չչորցած կպրածիւթը կը փայլէր, Գեղներեսին միտքը դրածը կատարելու շատ աղէկ կը յարմարէր: Բայց ինք կ'ուզէր անանկ տեղ մը կրակ տալ, ուր շուտով բռնկելով ու ամէն դի տարածուելով, Տոնային սպանիչը քնոյ մէջ չորս կողմանէ պաշարէ, որ անիկայ չկարենայ պրծիլ:

Քանի մը անգամ ալ նաւուն չորս դին պտրտեւէն ետեւ, վերջապէս ետեւի կողմը կեցաւ ու վառած փայտերը մերձեցուց: Ապրածիւթն անմիջապէս կրակ առաւ, եւ բոցը նախ եւ յառաջ ան կողմերը քաշելով՝ որոնք դեռ նոր կպրածիւթուած էին, շուտ մը կրակէ գծի մը պէս նաւուն երկայնութեամբը տարածեցաւ: Գեղներեսն աս տեսնելով, չկրցաւ ուրախութենէն ինք զինքը բռնել. Կ'այրին կոր, կ'այրին կոր, սկսաւ պոռալ. հա՛, հա՛, հա՛, Տոնա հիմայ գո՛հ պիտ'որ ըլլայ:

Ասոր վրայ իր սիրական երգն երգելով, երկրորդ փայտն ալ նաւուն մերձեցուց, եւ անմիջապէս երկրորդ լուսաւոր գիծ մ'ալ սկսաւ կաղմուիլ: Ինք պսպէս զբաղած ատեն՝ թմբին վրայ ոտքի ձայներ լսուեցան: Սակայն անիկայ վրէժխնդրութեան գործքին մէջ ընկղմած՝ բան չլսեց: Ոտնաձայնն երթալով աւելի կը մօտենար: Յանկարծակի պոռալու ձայն մը լսուեցաւ. Գեղներեսը սարսափած՝ ետեւ դարձաւ ու փախչիլ կ'ուզէր. բայց Սիմոն Լաւոյին ձեռքը զինքն արդէն բազկէն բռնած էր:

Հոս ինչ գործք ունիս, թշուառական աղջիկ, գոչեց ծեր պահապանը:

Չեմ տեսներ, պատասխանեց Մերլէ, Պարտանուն նաւը կրակի տալ կ'ուզէ:

— Ստուգիւ, այնպէս է, բոցին փայլելը կը տեսնեմ . . . Աստուած սիրես, Մերլէ, նաւաստիներն արթնցուր:

Հարկաւոր չէ, պատասխանեց Մերլէ, նաւապետին ձայնը չեմ լսեր. բանն արդէն իմացուեր է:

Պէտք ենք երթալ մարելու օգնել, ըսաւ Սիմոն, դէպ ի Պիսգին քայլ մ'առնելով:

Բայց Մերլէ թեւէն բռնելով՝ ետ կեցուց ու ցած ձայնիւ, Ասիկայ ինք զինքը պարապ տեղ ձեռք տալ է, ըսաւ: Կ'ուզեմ որ Բրովանսցին զքեզ տեսնէ, եւ իբրեւ հրձիգ՝ ոստիկանութեան ձեռքը մատնէ:

Բայց թէ որ ամէն բան իրեն մեկնելու ըլլամ, առարկեց Սիմոն:

Գեղներեսը դատաստանի առջեւ կը հանէ, պատասխան տուաւ Մերլէ: Չեմ լսեր շուտն արդէն հաղելու սկսաւ. իրենք առանց մեծ աշխատութեան կրակ կը կրնան մարել: Շուտով, փութանք նաւ մօնենք, վասն զի հոս երկայն կենալը վտանգաւոր է:

Ասոր վրայ Սիմոն կէս մը բռնութեամբ հետը քաշելով, սկսան երթալ: Քիչ մը ետքը նաւահան գիտը հասան, ուր նաւը թող տրուած էր՝ Ռիկոյ թիափարին հսկողութեան տակ, որն որ անոնց հեռաւորութեան ատեն՝ ճամբորդութեան համար հարկաւոր եղած ամէն բաները պատրաստած էր: Լաւոյ Գեղներեսն ալ նաւը խօթեց, եւ սկսան դէպ ի հին աշտարակը յառաջ երթալ:

Մերլէ եւ Սիմոն նաւուն մէջ Գեղներեսին զանազան հարցումներ ընելով, ջանացին ըրած գործողութեան պատճառն իմանալ. բայց պարապ տեղ: Աղջիկը Սիմոնին զինքը բռնած վայրկեանէն՝ խիստ լուռ թիւն մը կը պահէր: Աջուրներն անշարժ բռնած՝ անանկ կը կենար, որ կ'երեւար թէ իրեն եղած ամէն հարցումներէն ամենեւին բան չի հասկընար:

Լաւոյ վերջապէս համբերութիւնը կորսնցնելով, Կարծես թէ, գոչեց, իրեն հետ խօսիլս չ'իմանար:

Ի՞նչ կ'ըսես, պատասխանեց Մերլէ գլուխը շարժելով, չեմ տեսներ որ նոր ծնած տղէ մ'աւելի չ'իգիտեր ինչ ըրածը: Աղէկ ժամանակին հասանք. քառորդ մը ուշացած ըլլայինք, Բրովանսցիները նաւուն մէջ ծխած ձկի կը դառնային:

Փառք Աստուծոյ, ընդմիջեց Լաւոյ, դէպ ի նաւահանգիստ նայելով, կ'երեւայ թէ փնտ մը չէ հասած, վասն զի եթէ կրակը մարած չըլլար, բոցն ասկէ տեսնուելու էր:

Հոգ մ'ըներ, գոչեց Մերլէ. Պարտանու գոփսքէն ելած սատանայ մըն է, բոցն իրեն փնտս չ'իկընար ընել. կրակին մէջ կենալու այնպէս վարժած պէտք է որ ըլլայ, ինչպէս ձուկը՝ ջրին մէջ: Վախս միայն ան է՝ որ չըլլայ թէ բան մ'իմացած ըլլայ եւ Գեղներեսն ամբաստանէ:

Ի՞նչ կրնան ընել, ըսաւ Սիմոն, անանկ մէկու մը, որուն խեղքը գիւռ բացուած չէ:

Չեմ գիտեր, չեմ գիտեր, պատասխանեց Մերլէ. դատաւորներն ալ իրենց անձնական կարծիքն ունին: Բաց անկից՝ կրակ ձգողներուն պատիժն այնչափ թեթեւ չէ. գիտես կարծեմ, մահ կամ ցուկանաւ:

— Կարելի բան է:

— Ինչպէս որ ըսի: Եթէ բանը հոն հասնելու
ըլայ :

Ձէ, չէ, ընդմիջեց Սիմոն. անկարելի է, բոլորովին
անկարելի. աւելի ես ձեռքովս նախ զինքն ու
վերջէն ինք զինքս կը խղզեմ. . . . : Բայց վախճալու
բան չկայ, անանկ չէ՞, վարպետ: Բանը միայն մենք
գիտենք:

— Այնպէս է: Բայց եթէ խորհրդոյս անսալ
կ'ուզես, պէտք է որ աղջիկը քովդ պահես:

Աշտարակին մէջ, գոչեց Սիմոն. բայց ասիկայ
կարգադրութեան դէմ է:

Բայց ամենէն ապահովն աս է, աւելցուց Մեր-
լէ. եթէ զինքը կը տեսնեն, կրնան վրան կասկածի
երթալ. ասոր հակառակ եթէ մէջտեղը չերեւնալու
ըլայ, ոչ որ իր վրայ կը մտածէ: Պարտանու քանի
մ'որէն ասկէ կ'երթայ. գալ շաբթու եկած ատենս՝
զինքը կ'առնում Ռոբերտին կը տանիմ:

Թէպէտ Սիմոն կը տեսնէր որ ըրածն օրինաց
դէմ է, սակայն Մերլէին խրատին անսաց:

Քրոջն աղջիկը բանտարկուած կամ դատաստա-
նական քննութեանց տակ ձգուած եւ կարելի է նաեւ
մահաւան դատապարտուած տեսնելու մտածմունքը՝
վրան այնպէս սոսկում բերաւ, որ դիւրաւ համոզուե-
ցաւ Մերլէին խորհրդին հետեւելու:

Մերլէ եւ Ռիկոյ խոստացան որ բանը մէկու մը
չյայտնեն: Իսկ իր տեղը պահպանութիւն ընողին
նկատմամբ՝ որոշեցին որ Էլիզին գալն անկից ծածուկ
պահեն: Անոր համար աղջիկը սովորական նաւա-
մատուցէն հեռու ցամաք հանեցին, եւ վերջէն իրենք
բուն տեղն ելան: Հոն առժամանակեայ պահպանը
առանձնութենէն ձանձրացած՝ անձկութեամբ իրենց
կը սպասէր: Անմիջապէս լաւոյն շաբթական պաշարը
նաւէն դուրս հանեցին, եւ ամէնքն անոր հրաժարական
ողջոյն տանով՝ նաւ մտան: Սիմոն սպասեց մինչեւ որ
նաւը բաւական հեռացաւ, անկէ ետքը Գեղնեբերսն
առաւ աշտարակը տարաւ:

Պիտի շարունակուի:

ՎԵՃԱԿԱՐԳԱՐԱՆ

Խոտայիայի համաժողովի պատմութիւնը:

(Շարունակութիւն):

9.

Հոհենշտադտեան կայսերական ազդատոհմին իշխանու-
թեան վերջանալէն մինչեւ Խոտայիայի նոր տէրութեանց
կազմուիլը:

1259—1539.

Խոտայի պատմութեան Հինգերորդ Յրջանին
սկիզբը նշանաւոր է Հոհենշտադտեան ցեղէն Կոնրատոս
Գ.ին որդւոյն Կոնրատիկին (Կոնրատինոս) կամ Կոնրա-
տոս Ե.ին Մանֆրէտ հօրեղբորը իր աս եղբորդին Սի-
կիլիայի գահը նստեցնելու ջանքը: Կոնրատոս Գ.ին մա-

հուրէն ետքը Հռոմայի քահանայապետը իբրեւ աւատա-
տէր վերին իշխան Սիկիլիայի թագաւորութեան՝ ջանաց
Գաղղիայի Ս. Լուգովիկոս թագաւորին եղբայրը Անժուի
Կարոլոս իշխանը հաւանեցնել որ նոյն գահը թագաւոր
նստի: Կարոլոս իրեն մատուցուած թագն ընդունեցաւ.
1265ին մեծ բաղմութեամբ Գաղղիացոց Իտալիա ան-
ցաւ, Հռոմ քահանայապետին առջեւը աւատաւոր իշ-
խանի մը սովորական ըլլող հաւատարմութեան եր-
դումն ընելէն ետքը՝ Սիկիլիայի ու Ապուլիայի աւատային
իշխանութիւնն ու թագն ընդունեցաւ, խոստանալով որ
տարւէ տարի՝ իբր լաւատական տուրք՝ քահանայապետին
800 ունկի ոսկի վճարէ: Նոյն ատեն Իտալիայի մէջ
Կուէլիփեանց ու Կիպելլեանց կողմնակցութիւնները նորէն
գլուխ վերցուցին, առջինները Կարոլոսին ու Գաղղիացոց
կողմը կը բռնէին, իսկ ետքինները՝ անոնց հակառակորդ-
ներն էին: Մանֆրէտ իշխանը իր Կոնրատիկ եղբորդւոյն
իրաւունքը պաշտպանելու համար Կարոլոսին դէմ զէնք
առաւ, բայց յաղթուեցաւ ու պատերազմի դաշտին վրայ
ինկաւ. ուստի Կարոլոս աս կողմանէ ազատելով, ընդու-
նած նոր գահն ելաւ իբր Սիկիլիայի ու Ապուլիայի թա-
գաւոր: Բայց այնպիսի խիստ ու բռնաւորական կառավա-
րութիւն մը սկսաւ ընել, որ ամէն հպատակները կը փա-
փագէին նորէն Գերմանացոց կայսեր իշխանութեան տակ
մտնել, եւ Կիպելլեանց Կոնրատիկին գաղտուկ զենսկան-
ներ խաւրեցին՝ որ դայ իր հաջը գահը նորէն ժառանգէ:
Խեղճ Կոնրատիկ փութաց աս հրաւերին հետեւելու.
շուտ մը 10,000 զօրքով 1267ին Իտալիա անցաւ, եւ
յաջողութեամբ մտաւ Նէապոլոյ երկիրը: Հոն Կարոլոս
թագաւորն իր զօրքովն ասոր դէմ պատերազմի ելաւ ու
յաղթեց: Կոնրատիկ թշնամոյն ձեռքէն փախչելով,
կը ջանար Գերմանիա անցնիլ: Բայց մատնութեամբ ինքն
ալ իր մտերիմ բարեկամը՝ Պատրնի Փրիգերիկոս իշխանն
ալ անգութ Կարոլոսին ձեռքն ինկան, որն որ երկուքին
գլուխն ալ կտրել տուաւ:

Կարոլոս անկից ետքն ալ իր բռնաւորական ըն-
թացքը չփոխեց. որով եւ Սիկիլիացիք բոլոր Գաղղիա-
ցիներէն վճճ առնելու խորհուրդներ մտածել սկսան,
որ եւ վերջապէս սոսկալի կոտորածով մը կատարեցաւ:
Յամի 1282ին զատկի իրիկունը Բալերմոյ երեկոյեան ժա-
մին ատենը քաղքին դրան առջեւը առանձնական դէպ-
քէ մը կռիւ փրթաւ: Մէկ քանի հոգի լեբ Գաղղիա-
ցւոյ մը մէկ անկարգ գործքէն զրգուելով, զինքը զարկին
մեռցուցին: Նոյն վայրկեանին հաղարաւոր Սիկիլիացիք
իրենց դաշոյններովը Գաղղիացոց վրայ թափեցան ու
անխնայ կը սպաննէին. անանկ որ անոնց մէջէն ոչ կին մը
եւ ոչ տղայ մը աս կոտորածէն կրցաւ ազատիլ: Բոլոր
Սիկիլիա կղզւոյն այլ եւ այլ քաղաքներն ալ ամէն
Գաղղիացիք Սիկիլիացի դաշոյններուն ու սրբուն կը հան-
դիպէին. միայն Գադանո քաղաքին մէջ՝ 8000, իսկ
Մեսսինայի մէջ 3000 Գաղղիացիք՝ ինչպէս նաեւ փոխ-
աւրբան ալ սպաննուեցան: Աս սոսկալի կոտորածը Պատ-
մութեանց մէջ Սէֆէլիայի երեկոյեան պաշտն (Vêpres
Siciliennes) անուամբ նշանաւոր եղած է: Կարոլոս թա-

գաւորը Սիկիլիացիներէն վրէժ առնելու համար իր զօրքովը Մեսսինա քաղաքը պաշարեց: Բայց Արակոնիայի Պետրոս թագաւորը Մեսսինացւոց օգնութեան ածապարեց: Կարողու չկրնալով այսչափ թշնամեաց դէմ դնել, արտօրնօք Նէապոլիս դարձաւ, եւ իր իշխանութիւնը միայն Նէապոլիս տէրութեան վրայ կրցաւ պահել: Իսկ Սիկիլիա կղզոյն վրայ Արակոնիայի տիրող ցեղէն թագաւոր նստեցաւ, եւ Հռոմայի քահանայապետներն ալ քանի մը տարի աս բանիս հակառակելէն ետքը՝ վերջապէս լռեցին:

Միջին եւ առաւելագէտ Վերին Իտալիայի մէջ, գերմանական կայսերաց ուժը կոտորելէն ետքը՝ հետզհետէ պզտիկ պզտիկ Հասարակապետութիւններ կազմուած էին: Ասոնցմէ մէկ քանին, մանաւանդ Գենուա, Վենետիկ ու Բիզա իրենց վաճառականութեամբը շատ հարստացան ու զօրացան: Ամենէն աւելի Գենուայի հասարակապետութիւնն իր ուժն ու ծովը վրայ ունեցած յաջողակութիւնը կը ցուցնէր, եւ առանձինն իբրեւ միւս երկու հասարակապետութեանց նախանձորդն ու հակառակորդը՝ ամէն առթի մէջ անոնց զօրութիւնն ու ազդեցութիւնը նուազեցնելու կը ջանար: Աս պատճառաւ յամի 1261ին՝ երբոր Միքայէլ Ը. Պալէոլոկ բիւզանդեան կայսրը՝ Կոստանդնուպոլիս Վենետացւոց ձեռքէն առնելու համար պատերազմի կը պատրաստուէր, Գենուացիք իրենց նաւերովն ու զօրքովը անոր օգնութեան հասան, Վենետացւոց յաղթեցին, մայրաքաղաքն առին, կայսեր յանձնեցին: Ասկից ետքը յամի 1284ին նոյն Գենուացիք Բիզայի հասարակապետութեան ծովային զօրութիւնը բոլորովին խորտակելով, ու 1298ին Վենետիկի հասարակապետութեան նաւերուն ու զօրաց վրայ մեծ յաղթութիւն մ'աւ ընելով, բոլոր Միջերկրական ծովուն վրայ գրեթէ միակ տիրող եղան: — Փլորենտիայի հասարակապետութիւնը յամի 1282ին ազնուականաց դէմ մեծ յաղթութիւն մը ընելով, ռամկապետական իշխանութիւնը հաստատեց:

Լոմբարտիայի մէջ գրեթէ քայլ առ քայլ իսպառ շինանելու մօտիկցող ազատութիւնը հեղ մ'ալ իր գլուխը վերցնելու պէս կ'երեւար: Յամի 1302—6 Լոմբարտական քաղաքներուն շատին ժողովուրդները՝ իրենց գլուխ ըլլող բռնաւորներուն իրարու դէմ ըրած անվերջանալի պատերազմներէն ձանձրանալով՝ ոտք ելան ու զանոնք վճռեցին: Հաղիւ թէ ասոնք պակսեցան, մէյ մ'ալ Հենրիկոս Է. Գերմանիայի կայսրը (1308—1313) փորձ փորձել ուզեց, Իտալիայի մէջ խել մը տարիներէ առաջ շիջած կայսերական իշխանութիւնը նորէն հաստատելու: Թէպէտ եւ իր արշաւանաց սկիզբները յաջողութիւն գտնելու պէս կ'երեւար, որովհետեւ Լոմբարտիայի քաղաքները նուաճելէն ետքը՝ յամի 1311ին Լոմբարտական երկաթի թագով պսակուեցաւ, եւ յաջորդ տարին ալ Հռոմ դնաց՝ քահանայապետին ձեռքէն կայսերական օծութիւնն ու թագն ընդունեցաւ: Ի վերայ այսր՝ ամենայնի իր յաղթութիւնները կարծածին եւ յուսացածին պէս յառաջ չգացին:

Նոյն ատեն ստորին Իտալիայի մէջ Նէապոլիտոյ Ռոբերտոս թագաւորը, զորն որ Հռոմայի քահանայապետն Իտալիայի թագաւորութեան փոխանորդ կամ փոխարքայ անուանած էր, կը ջանար իր իշխանութիւնը տարածել ու մեծցնել: Բայց Լոմբարտական քաղաքներուն պզտիկ պզտիկ իշխաններէն զատ, ուրիշ դիպց իւրենցէմ նոր հակառակորդ մ'ալ ելաւ: Լուզովիկոս Գ. կայսրը (1314—1347) յամի 1327ին յանկարծ Իտալիա մտաւ, Միլանի մէջ Իտալիայի թագաւորութեան թագով պսակուեցաւ, անկից Հռոմ անցաւ՝ Հռոմէական կայսրութեան թագն ընդունեցաւ ու սկսաւ Սիկիլիայի նաւատորմը Փլորենտիայի հասարակապետութեան ու Նէապոլիտոյ թագաւորին դէմ պատերազմիլ: Սակայն զանազան կողմեր իրեն դէմ այլեւայլ վտանգաւոր շարժումներ սկսելով, միանգամայն իր զօրաց թիւն ալ մահացու հիւանդութիւններէն քիչցած ըլլալով, ստիպեցաւ թող տալ, 1330ին Գերմանիա դառնալ: Նոյն տարին Պոնտիֆացւոց Յովհաննէս թագաւորը, որուն նոյն Լուզովիկոս Իտալիայի թագաւորութեան փոխանորդութիւնը տուած էր, յանկարծակի իր զօրքովն Իտալիա մտաւ: Պրեշիացիք, անոր մեծ ընդունելութիւն ըրին, սոյնպէս Հռոմայի քահանայապետն անոր գալուն վրայ իր հաճութիւնը յայտնեց. Լուքաքացիք ալ զինքն իւրենց գլուխ ընտրեցին: Բայց Փլորենտացիք ու Նէապոլիտոյ Ռոբերտոս թագաւորն իրեն դէմ ելլելով, զինքն Իտալիայէն վճռեցին:

Աս միջոցին՝ Հռոմայի մէջ խռովութիւններն ու երկպառակութիւնները կը շատնային, մանաւանդ որ քանի մը քահանայապետներ կղեմէս Է. Էն սկսեալ մինչեւ Գրիգոր Թ. Եօթանասուն տարիի չափ (1309—1377) իրարու ետեւէ Գաղղիայի Ալինեոն քաղաքը կը նստէին, Հռոմ չէին կրնար երթալ. որով Հռոմայի մեծերն աւելի եւս առիթ կը գտնէին ստորին ժողովրդեան հետ գժտելու եւ կռուելու:

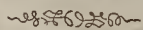
Ինչպէս ուրիշ քանի մը հասարակապետութիւններու, նոյնպէս առանձինն Գենուայիին մէջ քանի մը կիպելլեան ու կուէլփեան դերդաստաններուն իրարու դէմ գլխաւոր իշխանութեան համար հանած կռիւները ամէն բան տակն ու վրայ կ'ընէին: Մանաւորապէս Սպինոլա ու Տորիա կիպելլեան ազգատոհմներուն եւ կրիմալի ու Ֆիէպքի կուէլփեան ազգատոհմներուն վեճերն ու կռիւները ժողովուրդը կատկեցնելով, յամի 1339ին աս դերդաստանները վճռեցին եւ իրենց առաջին Գուբօսը (Տօթէ) Սիմոն Պոքքանէկը՝ հասարակապետութեան գլուխ դրին. որով եւ Գենուայի դքսական (Տօթի) իշխանութեան սկիզբ եղաւ:

Աս քաղաքային շփոթութեանց պատճառաւ նեղութեանց ու տառապանաց մէջ գտնուող խեղճ Իտալացւոց ուրիշ աւելի ծանր ու սոսկալի աղէտներ եկան հասան. (1347) մեծ սով ու (1348) զարհուրելի ժանտախտ մը Սեւ մահ ըսուած: Աս աղէտներն ալ բաւական չըլլալով՝ դարձեալ քաղաքային ժանտ մը երկիրը կը տառապեցնէր. այսինքն՝ այլեւայլ կողմնակցութեանց պա-

տերազմները դադարեցնելու և քիչ մը ատեն խաղաղութիւն ըլլալէն ետքը՝ մէկ կամ մէկալ ազնուականը, եղած կարգաւորութեանց վրայ դո՛ւ չըլլալով, գլուխը խել մը սրկանէր՝ իբր վարձկան զօրք կը ժողվէր, ու այլ եւ այլ աւազակաց գնդեր կազմելով՝ ամէն դի աւազակութեամբ կ'ապստամբէր, կը կողոպտէր, կ'այրէր, ու բռնական հարկահանութեամբ տկարները կը տառապեցընէր:

Այսպէս բոլոր Իտալիա, Կայսերական իշխանութիւնն իր վսայէն բոլորովին վերցուելէն ետքը, չորեք տասներորդ ու հնդետասներորդ դարերուն մէջ տարւէ տարի նոր ու մեծամեծ խռովութեանց ասպարէզ ըլլալով, կ'անշքանար, կը տկարանար ու կ'աւրուէր: Չարմանալին ան է՝ որ բոլոր երկիրն այսպէս ըստ քաղաքային կարգաց քայքայելու եւ այսպիսի անիշխանութեան մէջ ամէն բարոյական կապերն ու կարգերը թոյլնալու եւ քակուելու ժամանակը՝ արհեստները, ճարտարութիւնը, գիտութիւններն ու վաճառականութիւնը չէ թէ միայն չէին խափանուեր, հապա կը ծաղկէին ու յառաջագեմ կ'ըլլային:

Պիոյի շարանակոտի:



ՄԱՂԱՔ ՄԱՍՏՈՐԱՐԱՆ

Գ. ՄՅՏԱՏԵՐԵԻ ՏՆԿԵՐ

(Շարանակոտի):

Ծաղկին կազմութեան կողմանէ պէտք է հետեւեալներուն միտ դնել: 1. Ճիշդ շահքրամի ձեւ, այսինքն ծաղկին տերեւները յարկի մը կղմիտներուն պէս կանոնաւորեալ իրարու վրայ հանդչած ըլլալ: 2. Հրանունի կերպաւորութիւն, այս ինքն ծաղկին տերեւները դէպ ի ներս դարձած ըլլալ, եւ հրանունի պէս ծաղկին մէջտեղը բարձրանալ ու գնդակ մը կազմել: 3. Վարդածեւ, երբ որ ծաղկին տերեւները դէպ ի ներս կամ դէպ ի կենդրոնը եւ դէպ ի դուրս կորացած կ'ըլլան: 4. Գնդածեւ, երբ որ ծաղկը վերին կողմը կէս գունդ մը կը կազմէ: 5. Կոնաձեւ, երբ որ ծաղկին կենդրոնին տերեւներն աւելի վեր բարձրացած կը կենան: 6. Եռանկեան ձեւ, երբ որ ծաղկին տերեւներուն ամէն մէկն անանկ դուրս կորացած է՝ որ սուր եռանկիւն մը կը կազմեն: 7. Խառն կազմութիւն, երբ որ աս ձեւերուն խառնուրդէն բաղկացած է: Իսկ գոյնին եւ նկարին կողմանէ միտ դնելու արժանի են: 1. Սուր եւ նեղ գծերով միագոյնները, օրինակի համար սպիտակ ծաղիկ՝ մանուշակագոյն եւ գեղին կղմիտորի գոյնով գծերով եւ այլն: 2. Այնպիսիները՝ որոնք վերին պէս՝ բայց երկգոյն գծեր ունին: 3. Լայն գծերով միագոյնը: 4. Երկնագոյնը՝ որուն մէջ գոյներն իրարու մօտեանալով կը նուազին եւ աներեւոյթ կ'ըլլան: 5. Այնպիսիները՝ որոնց տերեւներուն ետեւի երեսն ամենեւին նկար չունի: 6. Այնպիսիները դարձեալ՝ որոնց գոյնին յատակը կարմիր կամ դորշ կամ պղնձագոյն է, ու միեւնոյն գոյններով նկարներ ունին, որոնք տեղ տեղ զօրաւոր եւ տեղ տեղ տկար են: 7. Միագոյնները:

Թէ որ շահքրամի գեղեցիկ տեսակներ յառաջ բերել կ'ուզուի, պէտք է նոյնը սերմանէ յառաջ բերել: Սերմը պէտք է Ապրիլի մէջ ընձանակի կամ թաղարի մը մէջ աղէկ հողի վրայ ցանել, վրան քիչ մը հող դնել, շիտկել, եւ ընձանակը կամ թաղարը առատաւ արեւ տեսնող տեղ մը դնել ու քիչ մը ջրել: Տնկերն ըստ բաւականի աճելէն ետքը, աղէկ հողով պատրաստուած եւ քիչ մը բարձրիկեկ ածուի մը մէջ, իրարմէ 6 մատնաչափ հեռու տնկելու է, եւ երբեմն երբեմն ջրելով՝ խոնակելի բռնելու է. աճելէն ետքն ալ՝ ածուն վայրենի խոտերէն միշտ մաքրելու է: Ծաղիկնին տեսնուելէն ետքը՝ գեղեցիկ ծաղիկ ունեցողներն արմատին հողով պէտք է ընձանակներու մէջ փոխադրել եւ ութը օր շքի մէջ ձգել: Չանազան գոյներ յառաջ բերելու համար, արուեստական գործողութեան ձեռք կը զարնուի, այսինքն խիստ բարակ եւ կակուղ վրձնով մը, մէկուն ծաղիկ փոշին մէկալին վրայ կը բերուի:

Գեղեցիկ տեսակներն ած դնելով՝ պէտք է բազմացընել, որուն համար զօրաւոր ծիւղերը պէտք է բնորել եւ Յունիսէն մինչեւ Օգոստոս ած դնել: Բայց դնելու համար ընտրուած ծիւղը՝ ոչ նոր ծիւղ պիտի ըլլայ (որովհետեւ կրնայ դիւրաւ կոտրիլ), ոչ ալ շատ հին (որովհետեւ դիւրաւ արմատ չիձգեր): Իսկ ած դնելու եղանակը հետեւեալն է: Ած գրուելու ծիւղին վրայ սուր զմեղիտով մը՝ մէկ հանգոյցէն մինչեւ մէկալ հանգոյցը՝ դէպ ի վեր եւ ծիւղին հաստութեան կիսէն ճեղք մը կը բացուի կամ կը կտրուի: Աս ընելէն ետքը՝ կարուածքը զգուշութեամբ ու առանց կոտրելու գետինը կը պառկեցուի, եւ ծիւղին կարուած մասը՝ կտրուելու սկսած տեղոյն հետ՝ ուստի որ արմատները պիտի սկսին, կը միացուի, եւ ած դնելու համար պատրաստուած փափուկ հողին մէջ կը խոթուի, այնպէս որ բոլոր ճեղքը հողով ծածկուի: Եւ որպէս զի հողին տակը գրուած ծիւղը նորէն չկանգնուի, ճանկածեւ գաւազան մը կ'առնուի, կոր կողմը՝ ծիւղին վրայ, իսկ շիտակ կողմը՝ հողին տակ կը խոթուի, որով աս ճանկը զծիւղը կը բռնէ, որ հողէն վեր չէլէ, հողը վրան կը ճնշուի, եւ քիչ մը ջրելէն ետքը՝ ընձանակն ութը օր շուք տեղ մը կը ձգուի, ետքը նորէն արեւու մէջ կը բերուի, եւ միշտ կը ջրուի: Աս ծիւղերը շուրջ վեց շաբաթ ետքը արմատ ձգած կ'ըլլան, անկէ ետքը գլխաւոր տնկէն կտրուելով՝ կը բաժնուին եւ ածուի կամ թաղարի մէջ կը տնկուին: Ած դնելու ատեն՝ թէ որ ծիւղը փրթի, ան ատեն պէտք է զանիկայ ձգքել, կակուղ հողի մէջ տնկել, վրան ապակի մը ծածկել, եւ ապակւոյն տակը՝ տնկոյն օդ տալու համար երկու քար կամ երկու փայտի կտոր դնել, ասանկով՝ գրեթէ ամէն անգամ փրթած ծիւղերն ալ արմատ կը ձգեն:

Գեղեցիկ շահքրամները՝ ձմեռը սառամանիքէն ազատ խցի մը մէջ կը բերուի, եւ գեղեցիկ օդերուն պատուհան բանալով՝ օդ կը տրուի: Ասոնք քիչ պէտք են ջրուիլ, ապա թէ ոչ՝ արմատները կ'աճին եւ տունկը կը փճանայ: Երբեմն մինչեւ գարուն ընձանակները ձիւնով կը ծածկեն: Գարնան, տնկոյն բոլորտիքին հողը մէկդի

առնելով, տեղը նոր հող պէտք է լեցնել, եւ միշտ միտ դնել որ արմատները չվնասին, ետքը կամաց կամաց բաց օդի վարժեցնել, այս ինքն՝ ութ օրուան չափ առտուն դուրս հանել, իրիկունը ցուրտը կոխելէն յառաջ՝ նորէն ներս առնուլ, անկէ ետքը կրնայ բաց օդի մէջ ձգուիլ: Ազուրաները (պալարժաները) Մայիսի մէջ քիչ մը հողով կը պահուին, ետքը շատ մեծ ընձանակի մէջ տնկուելով, այնպիսի տեղ մը կը դրուին՝ ուր կէսօրէն յառաջ միայն արեւ տեսնեն, եւ անձրեւոտ եղանակներուն միշտ խոնաւ չմնան: Ժամանակէն յառաջ շահոքրամ ծաղիկեցնելու համար, հասարակ եւ ոչ թէ գեղեցիկ տեսակներէն՝ Գեկտեմբերի մէջ զօրաւոր տնկերէն քանի մը հատ կ'առնուի, տաք խցի մը՝ արեւ տեսնող պատահաւորին առջեւ կը դրուի, եւ քիչ մը շատիկէ կը ջրուի:

Պիտի շարունակութիւն:

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

Լոնտոնի ծխան մաքրողներու տունը:

Յառաջագոյն Լոնտոնի մէջ Մոնդեկիու գերդաստանը՝ ամէն տարի Մայիսին առաջին օրը նոյն մայրաքաղաքին ծխան մաքրողներուն համար զանազան հանդէսներով մեծ տօն կը կատարէր: Այդ զրոյցի որ աս սովորութիւնը հետեւեալ գէպէն յառաջ եկած ըլլայ:

Մոնդեկիու տիկինն ըստ սովորութեան՝ ամառն իր գեղի տունը գտնուելով, ամէն օր իր Եղուարդ անուն պղտիկ որդին պտըտելու կը խաբէր ծառայի մը հետ, որուն սաստիկ հրաման տուած էր որ տղան երբեք քովէն ու աչքին առջեւէն չհեռացնէ: Օր մը ծառան հին ծանօթի մը հանդիպելով, անոր հետ մէկտեղ պանդոկ մը գնաց, տղան դուրսը թող տալով՝ որ հոն մօտերն առանձին պտըտի: Քիչ մը ատեն ներսը կենալէն ետեւ՝ ծառան դուրս ելաւ, որպէս զի տղան առնու տուն տանի, որովհետեւ ճաշու ժամանակ էր: Բայց չկրցաւ գտնել: Մինչեւ իրիկունը չորս դին պտըտեցաւ, ամէն կողմ, ամէն տուն հարցնելով, բայց պարապ տեղ. Եղուարդ չէր գտնուեր: Արնայ երեւակայուիլ թէ ինչ անձկութեան մէջ ինկաւ խեղճ մայրը՝ իր սիրելի որդւոյն այսչափ երկայն ատեն տուն չդառնալուն վրայ. բայց անկարելի է ստորագրել ունեցած ցաւն ու յուսահատութիւնը՝ երբ որ ծառան իրիկունը մինակ տուն եկաւ եւ զրուցեց թէ տղուն ինչ եղածը չի գիտեր: Ամէն դի մարդիկ խաբուեցան զինքը փնտռելու, բոլոր լրագիրներուն մէջ ծանօթութիւններ դրուեցան, Լոնտոնի եւ ամէն մեծ քաղաքներուն պատերուն վրայ յայտարարութեան թղթեր կ'պոստեցան, մեծ վարձքեր խոտանալով տղան մօրը բերողին կամ գոնէ վրան տեղեկութիւն մը տուողին: Բայց ամէն ճիգն անօգուտ եղաւ: Վերջապէս ամէնքը մտքերնին գրին որ տղան կամ աւազան մը ինկած է եւ կամ Գնչուներէ (Չինկեաններէ) գողցուած է, որոնք պատժէ վախնալով՝ զինքը ետ չեն բերեր:

Մոնդեկիու տիկինն աս անստուգութեան մէջ երկու երկայն տարիներ անցուց: Չմեռը յառաջուան սովորութեան համեմատ՝ քաղաք չէր դառնար, հապա բոլոր ժամանակը ցաւով ու առանձնութեամբ գեղը կ'անցընէր: Վերջապէս քոյրերէն մէկը կարգուելով, շատ անգամ գէմ դնելէն ետեւ՝ տիկինը յանձն առաւ նոյն գէպէն համար պարահանգէս եւ խնջոյք մը տալու, որոնց պատրաստութիւններուն անձամբ հսկելու համար՝ Լոնտոն եկաւ:

Կերակուրներն եփուելու ատեն՝ մէկէն Կրակ կրակ աղաղակէն տունն աղմկի ու շփոթութեան մէջ ինկաւ: Կերեւայ որ խոհակերներէն մէկը կաթսայ մը դարձուցած եւ կրակարանը բռնկուցած էր: Անմիջապէս ծխան մաքրողներ կանչուեցան, եւ անոնց մանչերէն մէկը ծխանէն վեր ելաւ. բայց ծխէն գրեթէ շնչասպառ եղած՝ շուտ մը վար ինկաւ: Մոնդեկիու տիկինն անձամբ աւճապարեց խեղճ տղուն օգնութեան եկաւ՝ հետը քացախ ու հոտաւետ նիւթեր բերելով, եւ անմիջապէս սկսաւ անոր քունքերն ու վիզը շփել: Մէյ մ'ալ յանկարծակի, Ո՛հ Եղուարդս, գոչեց ու մարած գետինն ինկաւ: Խեղճը գլուխը դալէն ետեւ, ծխան մաքրող մանչը գիրկն առաւ ու սրտին վրայ ճնշելով, Աս է իմ սիրելի Եղուարդս, աս է իմ կորսուած որդիս, կը կրկնէր: Կերեւայ որ նոյն տղուն վրէն վրայ գտնուող նշանէ մը զինքը ճանչցած ըլլայ:

Ծխան մաքրողներուն վարպետը տղան ինչպէս ձեռք անցուցած ըլլալուն վրայ հարցուելով, պատասխանեց որ շուրջ տարի մը յառաջ Գնչու կնիկանէ մը գնած է, որն որ կ'ըսէր թէ իր որդին ըլլայ: Իսկ տղան միայն այսչափ կը յիշէր որ քանի մը հողի իրեն պտուղ տուած եւ ըսած էին թէ զինքը տունը մօրը կը տանին. բայց իշու մը վրայ հեծցուցած՝ հեռու տեղ մը տարած էին, եւ երկայն ժամանակ պահելէն ետեւ՝ ըսած էին որ պէտք է երթայ ծխան մաքրողին հետ ապրի, որն որ իր հայրն է: Ամէն անգամ որ, ըսաւ, մօրս եւ մեր գեղեցիկ տան վրայ խօսք կը բանայի, ղեւ այնպէս սաստիկ կը ծեծէին, որ ալ գրեթէ անոնց վրայ մտածելու իսկ կը վախնայի: Բայց վարպետս՝ ծխան մաքրողը՝ ինծի շատ աղէկ կը նայէր:

Մոնդեկիու տիկինը նոյն մարդն ըստ պատշաճի վարձատրեց, եւ ան ատենէն վեր ամէն տարի մայրաքաղաքին բոլոր ծխան մաքրողներուն համար տօն կը կատարէր ու խնջոյք կ'ընէր Մայիսի 1ին, որ Եղուարդայ ծննդեան օրն էր, եւ աս վերջինը միշտ սեղանին գլուխը կը նստէր: Աս գէպը շատ տարի յառաջ պատահած է, եւ Մոնդեկիու տիկինն ու Եղուարդ շատոնց մեռած են. սակայն եւ այնպէս Մայիսին առաջին օրը ծխան մաքրողները մեծ հանդիսութեամբ իրենց տօնը կը կատարեն: Նոյն օրը Լոնտոնի ամէն կողմերը մարդ զանոնք կը տեսնէ ծոպքերով եւ ամէն տեսակ զարդելով զարդարուած, որ երաժշտութիւն ընելով ու պարելով փողոցները կը պտըտին:

Մ Ե Ն Ե Լ ՈՒ Ր Ք

Անգղիայի լրագիրները:

Անգղիայի մէջ հիմա 1165 լրագիր կը հրատարակուին, քաղաքականներն եւ ուսումնականները մէկտեղ հաշուելով: Ասոնցմէ 845 հատը՝ Անգղիայի մէջ, 139 հատը՝ Սկոթլանդի մէջ, 33 հատը՝ Ուելսի մէջ, 134 հատը՝ Իրլանդիայի մէջ, եւ 14 հատը՝ Բրիտանական կղզեաց վրայ կ'ընեն: — Ասկէ շուրջ տասնութէ մարի յառաջ բոլոր տէրութեան մէջ միայն 563 լրագիր կար:

Անգղիայի շոգոյ մեքենաները:

Նոր տեղեկութեանց նայելով, Անգղիայի մետաղի հանքերուն ու մետաղ հայեցելուն գործարաններուն մէջ 450,000 ձիու զօրութեամբ շոգեշարժ մեքենայ կը գործածուին. ձեռա-գործներու գործատանց մէջ՝ 1,350,000 ձիու զօրութեամբ. շոգեհանաւորուն մէջ՝ 850,000 ձիու, վայրաշարժ (locomotive) մեքենաներուն համար՝ 1 միլիոն ձիու. ամէնը մէկտեղ հաշուելով՝ կ'ընէ 3,650,000 ձիու զօրութիւն: Եւ որովհետեւ մեքենաները հասարակօրէն՝ վերը բուռած զօրութեան երեքպատկով կը գործեն, անոր համար վերի թիւը 11 միլիոնի բարձրացնելու է: Առ հասարակ մէկ ձիու զօրութիւնը եօթը մարդու զօրութեան կը հաւասարին: Արդ ըստ այսմ՝ Անգղիայի շոգոյ մեքենաներուն յառաջ բերած գործքը կատարելու համար 77 միլիոն մարդ հարկաւոր է, որն որ 250 միլիոն բնակչաց գործելու կարողութիւն ունեցող մասին կը համապատասխանէ: Ուստի Անգղիայի շոգոյ մեքենաներն աւելի կը գործեն, քան թէ բոլոր Եւրոպայի գործավարները մէկտեղ կրնային գործել՝ եթէ ամէնքը մէկտեղ իրենց բոլոր գործունէութիւնը մեքենական գործքերու բանեցընէին:

Ղուսնոյ ծիրանի գօտի:

Ալճերիի Սետիֆ քաղաքէն կը գրեն որ նոյն տեղը Յուլիան 28ին, իրիկունը ժամը ութին երկնից վրայ շքեղ լուսնոյ ծիրանի գօտի մը տեսնուեց: Նոյն միջոցին լուսինն ամպերով պատած էր, աս ամպերուն չորս կողմը կարմիր, գեղին ու կապույտ գունով լուսաւոր անիւներ կը տեսնուէին, որոցը ամենէն մեծը՝ որն որ գրեթէ 10—12 աստիճան շրջապատ ունէր, մանուշակագոյն էր, իսկ ամենէն պոքրիկը՝ կարմրագոյն: Անուրներն թրթռալով սկսան նուազիլ, երբ որ լուսնոյն առջեւը գլաւնուող ամպերը փարտեցան, եւ վերջապէս բոլորովին անհետ եղան՝ երբ որ լուսինը պայծառ երեւցաւ: Ետքէն լուսինը նորէն ամպերու պատահելով՝ նոյն երեւոյթը կրկնուեց է:

Հիւսիսայդ:

Տարւոյ Յունուարի 16ին իրիկունը ժամը ութին եւ իննին մէջ, Բոհեմիա զարմանալի շքեղութեամբ պայծառ հիւսիսայգ մ'երեւցաւ, որն որ գրեթէ կէս ժամի չափ երկնից վրայ մնաց: Հիւսիսայդը՝ որ աղեղն ձեւ մ'ունէր, միշտ շարժման ու կերպարանափոխութեան մէջ էր, եւ անընդհատ զանազան գոյներով (կարմիր, մանուշակագոյն, կանաչ ու ծիրանեգոյն) ճառագայթներ կ'արձակէր, որոնք մինչեւ զենիթ կը բարձրանային: Բոլոր հաստատութիւնը հրեղէն ծովի մը կը նմանէր, որուն գեղեցկութիւնը ստորագրելն անկարելի է: Վասն զի լուսոյ ճառագայթներուն գոյները շարունակ կը փոխուէին ու զանազան ձեւեր կ'աւելնէին: Արջապէս ցլմուռները սկսան նուազիլ, տկար լոյս մը տալ եւ ամենէն ետքը հաղիւ քանի մը լուսոյ շառաւիղներ կը տեսնուէին, որոնք քիչ մը ետքը բոլորովին աներեւոյթ եղան:

Չարմանալի խնդրուածք:

Քանի մը շաբաթ յառաջ հասարակ մարդուն մէկը Բրուսիայի թագաւորէն խնդրեց, որ վիճակահանութեան վերակա-

ցուններուն հրամայէ իրեն ան թիւը տալ, որուն հանուելի վիճակահանութեան մը մէջ ամենէն մեծ դրամոյ գումարը կ'իյնայ: Ինքն ալ իր կողմանէ գրով կը խոստանար նոյն ստղէն 30,000 դալեռ անմիջապէս, եւ ամէն տարի ալ 100 դալեռ գերմանական նաւատորմին շինութեան համար տալ:

Հուն՝ դողութեան օգնական:

Պերլինի վաճառանոցներուն մէկուն մէջ, բարձրահասակ կարգաւորեալ հագուած մարդ մը կը մտնէ, ետեւէն նոր ֆուտուլանտի յաղթանդամ՝ շուն մը ունենալով: Խեղ մը վաճառք առջեւը բերել կու տայ, եւ բան ճանչցողի պէս կը սկսի վաճառքները մէկիկ մէկիկ նայել, եւ անոնցմէ շատ մը բան ընտրելով, կը հրամայէ որ որոշեալ ժամանակ՝ այս ինչ տունը բերեն: Մարդուն ծանր կերպարանքն ու կարգաւորեալ հագուստը, ամենեւին չէր կրնար կասկած մը զարթուցանել: Ուստի վաճառականը որոշեալ ժամանակին խանութին մանչուն ձեռքով՝ վաճառքները Պարոնին կը խրկէ: Հաղիւ թէ տղան անկէ քիչ մը հեռացած էր, մէյ մ'ալ գնողը դիմացը կ'ելլէ, եւ բռնութեամբ առանց խօսք մ'ըսելու, վաճառքներուն կապոցը տղուն ձեռքէն կը յափշտակէ: Եւ որ ասոր վրայ տղան պոռալու կը սկսի եւ կապոցը նորէն առնելու փորձ կը փորձէ, մարդը զօրաւոր ապակի մը զարնելով, խեղճ տղան գետինը կը ձգէ: Անդին շունը վրան կը յարձակի եւ այնպէս ահագին կերպով կը սկսի հաղել, որ տղան վախէն եւ ոչ շարժելու կը համարձակի: Քանի մը բոյգ ետքը սուշելու ձայն մը կը լսուի, եւ շունը կայծակի շուտութեամբ կ'ելլէ կ'երթայ: Տղան ոտք կ'ընէ, բայց արդէն թէ շունն ու թէ գողն աներեւոյթ եղած էին:

Խորհրդաւոր արկղ մը:

Մօտերս Միլանի մէջ երկու գործավար արկղ մ'առած՝ Փորդա Դիչինեղէ արուարձանին տներէն մէկուն դուռը կը շարնեն, կը հարցնեն որ Պարոն Լ. տունն է: — Զէ, գեղն է, կը պատասխանէ աղախինը: — Այ սատանայ, կը գոչեն երկու գործավարները. ինք մեղի ըսած էր որ աս արկղը հոս բերնը: Հիմա նորէն պէտք էնք ետ տանիլ: — Աղախին աշխատութեան խնայելու համար, կ'ընէ որ տանտիրոջ սենեկին բանալին իր քովն է, եթէ կ'ուզեն, կրնան արկղն անոր սենեակը տանիլ: Աս առաջարկութիւնը կ'ընդունուի, արկղը վեր կը տալուի, եւ իրենք կ'ելլեն կ'երթան: Իրիկունը դրացիներէն մէկն աղախինոյն կը հարցնէ որ Պարոն Լ. գեղէն դարձած է: Եւ աղախինն ժխտական պատասխան ընդունելով, Աս զարմանալի է, կ'ընէ դրացին, սենեկին մէջ շուկ մը կայ: Ասոր վրայ աղախինը կասկածի կ'երթայ, եւ ցորեկը պատահածը դրացւոյն կը պատմէ: Անմիջապէս ոստիկանութեան իմաց կը արուի: Գուռը կը բացուի: Մտուկին մէջ գող մը կը պառկէր, եւ արդէն քանի մը պահարան կտարելով, խել մը թանկագին բաներ գողցեր էր: Գողը ինք զինքն արգարացնելու համար կ'ըսէր որ ծանր քնոյ մէջ եղած ատեն՝ առեր զինքը հոս բերեր են: Ինչպէս կ'ենթադրուի, իր ջատագովութեան մտիկ չըրին, զինքն առին բանտ գրին:

Առերեւոյթ մեռեալ:

Նանդ քաղաքին Ս. Մարդէն արուարձանին մէջ, մտերս առերեւոյթ մեռեալ մը, 60 ժամ մահաքնոյ մէջ մնալէն ետեւ, ժողովրդապետական եկեղեցւոյն մէջ թաղման հանգեւոր կատարուած ատեն՝ կենդանացաւ: Արթնցած ատեն դադար այնպէս զօրութեամբ շարժեց, որ քիչ մնաց քովի աշտանակները կ'իյնային: Անմիջապէս դադարելն կափարելը բացին, եւ մեռելն աւանդատան մէջ խնամուելով, բոլորովին ինք իրեն եկաւ, այնպէս որ կէս ժամ ետքը կարող եղաւ բժշկի մը հետ կառքով տուն դառնալ: Ո՞վ կրնայ իր կնոջն ու երկու որդւոցն ուրախութիւնը պատմել:

ԲԱՐՈՑԱԿԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ Ե.

Երկրորդ առաջու Պերիվ տիկինն առանկ գեշ էր, որ ստիպուեցաւ անկողնոյն մէջ նախաճաշ ընել: Իրիկուան գէտմ Աննա ճամբորդութենէն դարձաւ, եւ տիկինը զՀեղինէ դուրս հանելով՝ ժամէ մ'աւելի աղանջոյն հետ առանձին մնաց: Աղջիկը որ իր դուրս հանուելուն վրայ զարմացած ու վշտացած էր, ներս մտած ատենն արտաքյ կարգի վախճաւ մօրն այլայլութիւնը տեսնելով: Տիկինը երեսին վրայ՝ սովորական նուազութեան տեղ՝ զայրացում ու սարսափ նկարուած էր: Նոյն այլայլութիւնը բոլոր իրիկունն ալ տեսեց, անոր համար ուղեց որ Աննա գիշերը քովը մնայ: Երեք օր Պերիվ տիկինը գրեթէ մի եւ նոյն վիճակին մէջ մնաց, եւ նոյն երեք օրերը Հեղինէին համար վերջին աստիճանի անձկութեան օրեր եղան: Բոլոր իր մտածմունքը կը գրաւէր աս վախը որ կարելի է թէ մայրը կը մեռնի:

Չորրորդ օրը տիկինն անկողնէն ելաւ: Քիչ մը բան ուտելէն ետեւ՝ ուղեց առանձին մնալ: Աղախինը նոյն ժամանակ գնաց հանգչեցաւ. իսկ Հեղինէ՝ թէպէտ բոլոր գիշեր մօրը քովը սպասած էր, բայց ցաւէն ու տրտմութենէն չկրնարով տեղ մը հանգիստ կենալ կամ քնանալ, ուղեց պարտեզ իջնալ որ օդ առնու: Ժամ մը ետքը վեր ելելով՝ երբ որ մօրը քովը գնաց, տիկինն իրեն այնչափ տկար երեւցաւ, որ զԱննա կանչեց եւ երկուքը մէկ ըլլալով՝ նորէն անկողին դրին: Նոյն գիշերն ալ Հեղինէ մօրը քովն անցուց:

Առաւուսն գէտմ տիկինն ինք զինքը քիչ մը աղէկ իմանալով՝ աղջկանը շնորհակալ եղաւ գիշերը քովն արթնուլ կենալուն համար, եւ յայտնեց որ ժողովրդապետին հետ տեսնուել կ'ուզէ:

Հեղինէ զաղախինն արթնցուց, մօրը բաղձանքն իմացուց, եւ զրուցեց որ երթայ շուտ մը ժողովրդապետը կանչէ: Բայց զարմացմամբ տեսաւ որ Աննա ամենեւին չարժում մը չընէր երթալու: Եւ քիչ մը ետքը երկուքն առանձին գտնուած ժամանակին նորէն յիշեցուց: Ասդին անգին վաղելու ատեն չունիմ, օրիորդ, պատասխանեց Աննա բարձրամոտութեամբ: Եւ երբ որ աղջիկը կ'ուզէր ստիպել որ երթայ, աւելի եւս յանդիմութեամբ զրուցեց որ Չեղի չիվերաբերիր:

Ինչ, ինձի չիվերաբերիր, գոչեց Հեղինէ զայրացմամբ: Ինչպէս կրնաս յանդգնել ասանկ խօսք մ'ընելու երբ որ մօրս կողմանէ քեզի կը հրամայեմ:

Տիկինն ինք իրեն տէր չէ, խելքը վրան չէ, պատասխանեց Աննա՝ քիչ մ'աւելի քաղցրութեամբ: Անկից ալ զատ՝ քահանան ինչ պիտ'որ ընէ. ամէն ամիս խոստովանալ չ'ըլլար:

— Մայրս հիւանդ է, բայց խելքը վրան է: Եւ թէպէտ խոստովանալը ըլլալու հարկ չունենայ, բաւական է որ կ'ուզէ ժողովրդապետին հետ տեսնուել. պէտք է որ իր կամացը հնազանդիմ:

Հեղինէ աս խօսքերն ըսելէն ետեւ՝ թողուց մօրը քով գնաց, որն որ զինքն առանձին տեսնելուն՝ քիչ մը նեղացաւ:

Սիրելի՛ մայր, ժողովրդապետը կ'ուզէք, այնպէս չէ, հարցուց Հեղինէ:

Մայրը ժպտելով մը զխօսող նշան բրաւ թէ այնպէս է: Անմիջապէս աղջիկը դուրս ելաւ եւ Աննայէն դրան բայլիքն ուղեց:

Այսպիսի անպարենութեամբ պատճառն ինչ է, պատասխանեց աղախինը. ժամանակն որ գայ՝ ես կ'երթամ: Գիտե՞ք որ տիկինը չ'ուզէր որ առանձին դուրս ելլէ:

Հեղինէ աւանց պատասխան տալու վար իջաւ եւ բակին վանդակին քովը գնաց, որ մարդ մ'անցած ատենն մօրը կամքը կատարել տայ: Քիչ մը ետքը վարձակալը տեսնելով, աղաչեց որ երթայ ժողովրդապետը բերէ: Անմիջապէս ալ վեր ելաւ, մօրը քովը գնաց եւ բաւաւ որ գոյնգոյն ժողովրդապետը կանչելու խաւրեց:

Տիկինը՝ որն որ ալ ինչ խօսեր, նշան բրաւ թէ ըսածը հասկեցաւ, եւ զինքը գրկելէն ետեւ՝ ամուսնոյն կենդանագիրը վզէն հանեց, աղջկան վիզն անցուց: Հեղինէ լուսթեամբ աս մեծագին պարգէնն ընդունեցաւ. բայց անմիջապէս սկսաւ լալ՝ մտածելով որ անշուշտ մայրը շուտով մեռնելիքը գուշակելով, իրեն այնչափ սիրելի եղող բանէն կը բաժնուի:

Այսպէս լացած ատեն՝ Տէր Պետրարտէ ներս մտաւ, որուն վրայ հիւանդը խիստ ուրախացաւ: Աղջիկն աս ուրախութիւնը տեսնելով, սրտին մէջ սկսաւ յուսալ թէ տակաւին կրնայ առողջանալ: Գուրս ելելու ատեն Աննային հանգիպեցաւ, որն որ բարկութեամբ հարցուց թէ ինչո՞ւ այսպէս անպարտեց ժողովրդապետը կանչել տուաւ: Խօսքը լմնցուց ըսելով որ Բայց ըրածնիդ պարտաւ է, օգուտ մը չունի:

Ինչո՞ւ, ինչ ըսել կ'ուզես, հարցուց Հեղինէ՝ աղախինոյն յանդիմանական կերպին վրայ զարմանալով:

— Հատ չ'անցնիր կ'իմանաք:

Աս խօսքը խեղճ օրիորդին վրայ անանկ ազդեցութիւն ըրաւ, որ կեցած տեղը երկայն ժամանակ քար դարձածի պէս անշարժ մնաց, մինչեւ որ ժողովրդապետը դուրս ելելով, զինքը նոյն վիճակէն հանեց:

Սիրելի՛ աղջիկ, բաւա քաղցրութեամբ յարգելի ծերունին, պէտք է որ արիւնաս եւ Աստուծոյ կամաց հետ միարանիս: Չենք գիտեր որ արդեօք տակաւին կրնանք յոյս ունենալ, թէ չէ. բայց անգիտե՞ք որ աս աշխարհքիս մէջ ամէն պատահած բաները՝ միշտ մեր օգտին համար են: Աստուծոյ աւելու պէտք է որ խոնարհիք եւ իր ողորմութեամբ մտաւորութիւն ունենանք: Աս ըսելով՝ խաչելութեան մ'առելու ծուռ իջաւ, սկսաւ աղօթք ընել. Հեղինէ ալ քովը գետինն ինկած՝ արցունք թափելով, մօրն առողջանալը խնդրեց Աստուծոյ:

Քիչ մը այսպէս աղօթք ընելէն ետեւ՝ քահանան ոտը ելաւ, եւ ձեռուրները Հեղինէին վրայ տարածելով՝ զինքն օրհնեց: Ուրեմն ալ յոյս չկայ, հարցուց խեղճ աղջիկը հեծեծանք:

— Ղէտք չէ որ երբեք յուսահատիք. հապա աղօթք ընելու ենք: Մայրդ խոստովանալ եղաւ. բայց մեծ դժուարութեամբ հագիւ կրցաւ լմնցնել, եւ ետքը լեղուն

կորսնցուց: Քուր գնաւ. հիմայ կ'երթամ վերջին օծում կը բերեմ:

Հեղինէ հնազանդելով՝ ներս մտաւ: Եւ տեսնելով որ հիւանդը միափելու պէս աչուրները գոցեր է, զինքը չարթնեցնելու համար՝ կամացուկ մը զլիւսուն վերելք նստեցաւ: Քառորդ մը ետքը տիկինն արթնեցաւ, անհանդարտութեամբ սկսաւ չորս կողմը նայել: Աղջիկը կարծելով որ զԱննա կ'ուզէ, ոտը ելաւ որ կանչէ. բայց մայրը՝ անձկութեամբ մ'երեսը նայելով եւ մատը բերնին վրայ դնելով, թող չտուաւ: Բարձրին տակէն բայլիք մը հանեց, իրեն տուաւ. եւ սենեկին մէկ անկիւնը կեցող դարան մը ցուցնելով՝ նշան ըրաւ որ բանայ:

Աղջիկը դարանը բանալէն ետեւ՝ մօրն երեսը նայեցաւ, իմանալու համար որ ինչ կ'ուզէ: Տիկինը թաշկինակը չորս ծալեց եւ նորէն դարանը ցուցնելով՝ փնտռելու ձեւ մ'ըրաւ: Հեղինէ իմացաւ որ դարանին մէջ պահուած ծրարիկ մը պիտ'որ ըլլայ. եւ քիչ մը ասդին անդին նայելէն ետեւ՝ կանաչ թղթով պատած ու կնքուած ծրարիկ մը գտնելով՝ մօրը բերաւ:

Մայրը հարցաւ ան կերպով մը երեսը նայելով՝ մատուցնելուն վրայ տասնուչորս համրեց, իբրեւ թէ հարցնելու համար որ ինքնոյնչափ տարւան չէ: Ետքը դարձեալ նոյն կերպով մատուցնելուն վրայ տասն ութ համրեց եւ ծրարիկն կնքը բանալու ձեւ մ'ըրաւ: Ան ատեն Հեղինէ յիշեց մօրը խօսքը՝ որ ըսած էր թէ տասն ութ տարւան որ ըլլայ՝ ամէն բան կ'իմանայ. ուստի եւ հասկեցաւ թէ մօրը կամքն ան է՝ որ նոյն ծրարիկը տասն ութ տարեկան չեղած՝ չեմաւ: Անոր համար առաւ ծոցը դրաւ եւ ըրաւ. Ըսածնիդ հասկեցայ, սիրելի՛ մայր. բայց ինչո՞ւ համար:

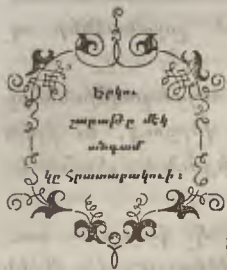
Տիկինն երկիւրեք ցուցուց:

Ախ, մայր, դուք Հեղինէ՛ սաստիկ տրտմութեամբ, թէ՛ դուք երկիւրեք պիտ'որ երթաք, զիս հոստեղ ստանձին թող մի տաք, զիս ալ հետեւնիդ տարէք:

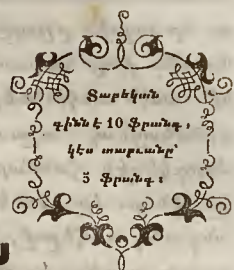
Աննա աս աղաղակ լսելով՝ վաղեց ներս եկաւ: Տիկինը հոգին աւանդած էր՝ աղջկանը բազկացը մէջ, որն որ անմիջապէս մարեցաւ ինկաւ:

Երբ որ Հեղինէն խելքը վրան եկաւ, աղախինն իր սովորականէն աւելի քաղցրութեամբ մը իրեն աղաչեց որ սենեկէն դուրս ելլէ, որովհետեւ ալ մօրն օգուտ մը չիկրնար ընել: Խեղճ աղջիկն աս խօսքին ստուգութիւն իմանալով, հնազանդեցաւ. բայց քիչ մը ետքը դարձեալ ներս մտաւ, որպէս զի ըրած աննորդիկ կորստեան վրայ մահուան անկողնոյն քովը լայ: Ինք լալով մօրը պաղած ձեռուրները պագած ատեն ժողովրդապետը ներս մտաւ: Հեղինէ մէկէն ոտը ելաւ, դիմացը գնաց եւ առատ արցունք թափելով ոտքն ինկաւ:

Բարեսիրտ ծերունին ալ շատ այլալաւ ըլլալով՝ չըրցաւ բան մը զրուցել. լուսթեամբ անկողնոյն մօտեցաւ, եւ քիչ մը ատեն աղօթք ընելէն ետեւ՝ որը աղջիկն առաւ ուրիշ խուց մը տարաւ եւ հոն զինքը գտնուած վիճակին յարմար խօսքերով միջութարեւն ու յայտնեցնելու ետքը թէ մօրը կամքն ան է որ Աննային հետ ապրի, զինքն օրհնեց ու դուրս եկաւ: Իսկ Հեղինէ շուտ մը նորէն մօրը խուցը գնաց:



ԵՌՌՌՄԱ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 6.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ

Հին լուսատու աշտարակին պահապանը:



(Հարստություն)

4.

նեցին: Այսպեսով Դեղնեքսն ինք իրեն թող տրուած մնաց, եւ առանց արգելքի՝ սկսաւ ամսոյի կղզոյն վրայ ուղածն ընել:

Առանձնական կեանքն իրեն համար նոր բան չէր: Տոնային մահուրէն ետքը՝ ընկերութենէ հեռու, առանձնութեան մէջ ու ժայռերու վրայ կեանք անցընելու վարժած էր: Զրէն դուրս ցցուած ժայռերուն տխուր տեսքը, եղըները զարնուող ալեաց սոսկում բերող մանչիւնը, հովէն հալածուող սեւաթոյր ամպերը, աշտարակին վրայէն անընդհատ անցնող գացող ծովային թռչուններուն անասորժ ճռուողելու ձայնը, աս ամէնը սովորութեամբ իրեն բնական բան մ'եղած էր, եւ եթէ կարելի է ըսել՝ գրեթէ իր անձը կը կազմէր: Այնպէս որ ան տեղն իրեն համար ամսոյի ու տխուր անապատ մը կ'ըլլար՝ ուր աս ամէն բաներէն զուրկ գտնուէր:

Ուստի իր նոր բնակութեան վրայ պէտք էր որ խիստ գոհ ըլլար: Երբեմն ժայռերու ճեղքուածի մը մէջ ծածկուած, երբեմն սեպացեալ ժայռերու եղըներն ընկողմանած, երբեմն ալ անոնց ցից գագաթը ոտքի վրայ կ'ընկած, այնպէս ինք իրմէ կ'ըլլէր, որ ժա-

մերով՝ ծովուն երեսը նայելով ու եղըները զարնուող ալեաց ձայնը լսելով՝ յափշտակուած կը մնար: Մէյ մ'ալ յանկարծակի կը սկսէր ժայռէ ժայռ վազել, թռչնոյ բոյն փնտռել ու խեցգետին ժողվել:

Ըստ մեծի մասին կրանիտ քարերէ կազմուած կղզին՝ որուն վրայ լուսատու աշտարակը շինուած էր ժայռերու երկայն շղթայի մը հետ միացած էր, որոնք տեղատուութեան ատեն ջրէն դուրս կ'ըլլէին: Հոն էր ան վտանգալից տեղը, ուր աշտարակին շինութենէն յառաջ՝ նաւերն ալէկոծութենէ մղուելով ու գիշերուան մթութենէն մոլորելով, իրենց կորուստը կը գտնէին: Զուրը շատ քաշուած ժամանակը՝ ծովուն յատակը եւ ժայռերու ճեղքուածներուն մէջ, աւազի մէջ կէս մը թաղուած, ժանգոտ խորիսխներ, երկրթէ կազմածներ, նաւի կտորներ կը տեսնուէին, որոնք տարիներէ յառաջ պատահած նաւակոծութեանց տրտմալի յիշատակարաններն էին: Դեղնեքսն ամէն օր աս ժայռերուն այցելութիւն կ'ընէր, եւ կրցած բաները դուրս կը հանէր:

Պահպանն ալ, ինչպէս ըսինք, թող կու տար որ աղբիկն ուղածն ընէ: Անոր ներկայութիւնն իր վրայ ազդեցութիւն մը չէր ըրած, իր յառաջուան կենաց կերպին վրայ փոփոխութիւն մը չէր պատճառած. աշտարակին մէջ ու ժայռերուն վրայ պտըտող աս ստուերին շուտով վարժեցաւ: Քանի մ'օր անցնելէն ետեւ՝ իրեն այնպէս կու գար որ Դեղնեքսն իր առանձնութիւնն աւելի կատարեալ կ'ընէ: Արակալոյ ժամանակ անգամ մը միայն զինքը կը կանչէր. Էլիզ կու գար, կերակուր կ'ուտէր, եւ վայրենի թռչնոյ պէս նորէն աներեւոյթ կ'ըլլար:

Նոյն կերակրոյ ատենէն զատ՝ երկուքն ալ իրենք իրենց համար կ'ապրէին, Դեղնեքսը՝ ժայռերուն վրայ, իսկ Էաւոյ՝ աշտարակին պատշգամբին վրայ: Պահպանն իր կապուտակագոյն վերարկուին մէջ փաթթուած, ձեռուրները ծոցը խօթած, ծխափողը բերանը, արեւուն ելլելէն մինչեւ մարը մոտենլը՝ պատշգամբին վրայ կը նստէր: Աչուրները միշտ՝ առջեւը տարածուած լայնատարած ծովուն վրայ կը թափառէին. երկայնժամանակեայ վարժութեամբ՝ միայն առաքաստներէն՝ եկող դացող նաւերուն քնն տեսակ

ու որ ազգին ըլլալը հեռուէն անմիջապէս կ'իմանար: Պատին վրայ հաստատուած հեռագրէտով մը հորիզոնին ամէն անկիւններն ու խորշերը կը զննէր: Իր առանձնացեալ աշտարակին վրայէն բնութեան ու մարդկեղէն հանձարոյն մէջ եղած մշտատես կռիւը կը զննէր. կը տեսնէր որ հազարաւոր նաւեր, անդնդէ անդունդ սահելով, իրարմէ անբաւ միջոցներով բաժնուած ազգերը կը միացնեն: Ան գեղեցիկ բնութեան տեսարանը՝ զորն որ մենք խիստ քիչ անգամ կը տեսնենք, ինք ամէն օր աչաց առջեւն ունէր. միայն իր տեսութեան ասպարէզն անեղը ու անսահման էր, եւ երկու աշխարհք իրարու հետ կը կապէր:

Իրիկուն մը նոյնպէս ամէն կողմ զննելէն ետեւ, Լաւոյ վերջապէս հեռագրէտը դէպ ի նաւահանգիստ ուղղեց, ուսկից նոյն միջոցին նաւ մը ճամբայ կ'ելէր: Ծովը աւելի տխուր էր՝ քան թէ մըրկեալ. բայց արեւմտէն փչող երեկոյեան հովը երթալով կը սաստկանար: Ար տեսնուէր թէ նաւը քանի որ ծովեզերքէն աւելի կը հեռանայ, այնչափ ալ աւելի դէպ ի մէկ կողմը կը ծռի ու աւելի մեծ դժուարութեամբ ճամբան կը շարունակէ: Նաւուն մէջ եղած շարժումներէն կ'իմացուէր որ մութը կոխելէն յառաջ բաց ծովը ելելէ կ'ուզէ: Լաւոյ քանի մը վայրկեան նաւը զննելէն ետեւ, հեռագրէտէն հեռացաւ, եւ չորս կողմը նայելով՝ կամաց կամաց տեսութեան սահմանը պղտիկացուց, մինչեւ վերջապէս եկաւ իր կղզեկին ժայռերը հասաւ:

Նոյն միջոցին մարը մոտոզ արեւուն վերջին ճաւագայթները՝ բարձրաբերձ ժայռերուն գագաթները ծիրանեղոյն ներկած էին, եւ մակընթացութիւնն երթալով կը բարձրանար: Մէյ մ'ալ յանկարծ տեսաւ որ Դեղնեւերսը հեռուէն դէպ ի աշտարակ կը մտնէնայ, ծովուն ժայռերուն վրայէն զգուշութեամբ քալելով կամ ցատքելով, տեղ տեղ ալ դժուարութեամբ ջրերուն արդէն ծածկել սկսած կողմերէն անցնելով: Չեւրը բան մը բռնած էր, որուն ծանրութիւնն իր ընթացքն աւելի կը դժուարացնէր: Սկայն քիչ մը ետքը աշտարակին ոտքը հասաւ. քանի մը րոպէ ետքն ալ զուարթ երեսով Սիմոնին քովը երեւցաւ:

Ինչ կայ, հարցուց Լաւոյ, զարմացած:

Դեղնեւերսն ուրախութեան աղաղակով մը պատասխան տուաւ, եւ ձեռքը բռնածը մօրեղբօրն առջեւը դրաւ:

Պահապանն անմիջապէս ճանչցաւ որ Անգղիացուցողութիւնը ըմպելիք պահելու գործածած տակառներէն է: Վրան բուսած մամուռն ու կպած խեցիները կը ցուցնէին որ երկայն ժամանակէ վեր ալիքներուն տակը կեցած է: Սիմոն Դեղնեւերսին հարցուց թէ ո՞ր գտած է:

Հոն, հոն, պատասխանեց աղջիկը, ձեռքովը ժայռ մը ցուցնելով, որուն հազիւ թէ ծայրը կը տեսնուէր նոյն ատեն. ուրիշ շատ ալ կայ, բայց ժայռերուն կպած ըլլալով՝ չկրցայ հանել: Նայէ, նայէ,

տակառակին չորս կողմը երկրթէ շրջանակներ ալ կան:

Աս ըսելէն վերջը՝ վրայի աղտեղութիւնները մաքրեց: Պահապանը մէյ մը վեր վերցուց, եւ իրեն անբնական կենդանութեամբ մը, Լեցուն է, Լեցուն է, գոչեց:

Անմիջապէս գրպանէն կտրոց մը հանեց եւ տակառին փայտէ շերտերուն մէջ խոթեց: Մէկէն մէջէն ոսկեգոյն հեղուկ մը ցատքելով, չորս կողմն իրեն ծանօթ հոտ մը տարածեց:

Աս ինչ է, կանչեց Լաւոյ՝ երեսին վրայ ուրախութեան նշոյլներ ցուցնելով, մէջինը շաքարօղի է: Գանձ մըն ես գտեր, Էլիզ. շուտով, շուտով, զգուշութեամբ օգնէ որ վար տանիմ. կարծեմ տակառը վնասած է, չըլլայ որ բացուի:

Աս ըսելով, առաւ պառկելու խուցը տարաւ ու մեծ հոգացողութեամբ ամէն կարեւոր զգուշութիւններն ըրաւ: Անկէց ետքը ոգեղից հեղուկին համը նայեցաւ, տեսակն իմանալու համար: Գաւաթ մը պուտ պուտ պարպելէն ետեւ, սկսաւ լեզուն բերնին մէջ հնչեցնել: Բոլոր երեսը ուրախութեան մը մէջ կ'երեւար:

Բուն ճամպագա, մոմաց քթին տակէն, անգղիական նաւէ մ'իսկած պիտ'որ ըլլայ... ան թշուառականք ամէն խմելքին ամենալաւը պիտի խմեն:

Գաւաթը նորէն լեցուց ու սկսաւ խմել, եւ ամէն մէկ կու տալուն՝ Ո՛հ, ինչ ջերմութիւն, ինչ համ, կ'ըսէր: Էլիզ, եթէ դուն չըլլայիր, տակառակը ծովուն յատակը պիտի մնար: Բարեբախտ եմ եղեր որ ան իրիկունը ծովեզերքը քեզի պատահեցայ, զքեզ հոս բերի: Ասով շաքարօղւոյ տակառ մը ձեռք բերի եւ Բրովանսցիին նաւն ազատեցաւ. վասն զի փափք Աստուծոյ Պիսգինին վնաս մը չեղաւ:

Վնաս չեղաւ, հարցուց Դեղնեւերսը՝ զարմացած:

Չէ, պատասխան տուաւ պահապանը. եւ ասոր ապացոյցն ան է՝ որ քիչ մը յառաջ նաւահանգստէն ելաւ:

Դեղնեւերսն անմիջապէս դէպ ի պատուհան վազեց, Սիմոն ալ իրեն նաւը ցուցուց, որն որ իրիկունն մթութեան պատճառաւ հազիւ կրնար տեսնուիլ: Իրիկունն հովը՝ որուն հետ Պիսգին իսկզբան անդ կը կուէր, կամաց կամաց սաստկացած էր: Ծովը՝ որն որ երթալով կ'ուէր, կապոյտ գոյն մ'առած էր: Արեւուն վերջին ճաւագայթները բոլորովին մարելէն ետեւ, օդն այն պղտոր պայծառութիւնը ստացած էր, զորն որ հասարակօրէն կ'ունենայ՝ երբ որ երկինքին վրայ ոչ աստղ կը տեսնուի եւ ոչ ամպ:

Լաւոյ Դեղնեւերսին իմացուց որ Պիսգին դժուարաւ յառաջ կ'երթայ, եւ գիշերուան մէկ մասը պիտի անցնէ՝ մինչեւ որ աշտարակին առջեւը հասնի ու բաց ծովը ելէ:

Մէկ կողմանէ գաւաթը լեցնելու եւ պարպելու զբաղած ատենը, մէկալ կողմանէ նաւապետութեան

դժուարութիւնները Դեղներեսին կը մեկնէր, ըսելով որ շատ անգամ փոքր սխալմունք մը կրնայ նաւաբեկութիւն մը պատճառել: Շաքարօղին՝ բնութեամբ լուութիւն սիրող պահապանը ճարտասան մը դարձուցած էր: Կարծես թէ հեղուկին ջերմութիւնը՝ հալեցուցած էր ան սառցոյցները, որոնք իր միտքը հասարակօրէն կը պատէին եւ խորհուրդները սրտին մէջ ծածուկ կը պահէին: Երիտասարդութեան ատեն ըրած արշաւանքներուն, ընդունած Պատուոյ լեգէոնի շքանշանին վրայ, մանրամասն տեղեկութիւններ տուաւ: Պատմեց թէ ինչպէս եւ ինչ պատճառաւ անոր խաչը գրաւական դրած է, զգեստին վրայ միայն ժապաւէն մը պահելով, որն որ նոյն խաչին տեղը կը բռնէր: Աս շքանշանը, ըսաւ, յիշատակագիր մըն է, որ ինծի շարունակ կ'ըսէ. Յիշէ թէ ինչ էիր եւ ինչ պէտք ես ըլլալ, զիս մի մոռնար ու պարտքդ կատարէ:

Աս վերջին խօսքը մտացը մէջ. յիշատակ մը զարթուցանելու պէս, մէկէն ի մէկ դաւաթը սեղանին վրայ դրաւ, դէպ ի պատուհան դարձաւ եւ ոտք ելլելով՝ Բայց պարտքս կատարելու ժամանակն եկած է, ըսաւ: Ընտոմ, Էլիզ, լապտերս բեր. աշտարակին կանթեղը հիմայ պէտք էր վառուած ըլլալ: Անիծեալ ըլլայ քու տակաւուդ, որ քիչ մնաց ինծի առիթ կ'ըլլար պարտքիս մէջ զանցառութիւն ընելու: Թէ որ անանկ բան մը պատահի, նորէն ծովը կը նետեմ:

Փութով լապտերն առաւ ու աշտարակին ծայրն ելաւ:

Դեղներեսը պատուհանին քովը՝ աչուքները Պիսգինին վրայ սեւեռած կը կենար: Պարտանուին դէմ ունեցած ատելութիւնը՝ որն որ քիչ մը ժամանակ մարած էր, նորէն սաստկութեամբ արծարծեցաւ: Տեսնելով որ անիկայ ձեռքէն կը պրծի, վրան անանկ կատաղութիւն մ'եկաւ, որ սկսաւ բոլոր մարմնովը դողդողալ:

Պիտէ Լորն-Նախի:

ԲՆԱԳԱՏՄԵԱՆ

Աղոթիւ:

(Ըարանախօսիւն:)

Ապրիլի մէջ քած աղուէսն երեք մինչեւ վեց ձագ կը բերէ, որոնք ծնած ատեն՝ կոյր են ու բաց դեղին գունով կ'ըլլան: Թէ որ մայրը վտանգ մը նշմարէ, ձագերն աւելի ապահով տեղ մը կը տանի կը պահէ: Մէկ ամսէն ետեւ ձագերը գետնափորէն դուրս կը հանէ ու արեւու մէջ պառկած զերեք կաթով կը սնուցանէ: Աս հասակին մէջ արդէն մայրն անոնց թռչուն կամ հաւ մը կը բռնէ ու անոնց առջեւ կը նետէ, որուն հետ ձագերն իսկզբան կը խաղան, մինչեւ որ ամէն մէկը կտոր մը բրցընելով՝ անիւն մը քաշուի ու կռնչելով ուտէ: Իսկզբան ձագերը գէր,

մազոտ ու մոխրագոյն են, բայց վերջէն հետզհետէ կը դեղինան: Երեք ամսուան եղած ատենին՝ արդէն մարախներուն եւ մկերուն վրայ կը ցաւքեն: Ասոնք թէպէտ եւ կրնան ընտանեանալ ու պէսպէս խաղեր կը սորվին, բայց իրենց շատ վստահանալու չէ, կամաց կամաց բնութիւնն արթննալով՝ ընտանի անասնոց եւ հաւեղինաց վրայ կը յարձակին:

Հան պէս շատ անգամ բորոտութեան եւ կատաղութեան հիւանդութեանց ենթակայ են, նոյնպէս լուերէն շատ կը տանջուին: Անտառաց եւ գիւղրէից մէջ իրենց ըրած մեծ ֆնասուցը համար, ամէն տեղ կը հալածուին, բայց օգտակարութիւն մ'ալ ունին, մանաւանդ գետնի մկեր եւ ասոնց նման անասուններ ջնջելով:

Կէս տարիէ մը ետեւ՝ քածն իր ձագերն իրենց բախտին կը ձգէ, որոնք իրենց դատարկ գետնափոր փնտռելու կամ նոր մը փորելու կը ստիպուին. տասնուհինգ ամսուան չափահաս կ'ըլլան: Ասոնց կենքը տասուերկու մինչեւ տասնուհինգ տարի է, բայց քիչ կ'ըլլայ որ աղուէս մը բնական մահուամբ մեռնի: Ծեր աղուէս մ'ընտանեցընել շատ դժուարին է. այնչափ բնածին է անոր իր ազատութիւնը՝ որ եթէ ոտքէն որոգայթի մը մէջ բռնուի, շատ անգամ ձգմուած ոտքը խածնելով կը բրցընէ, որպէս զի ազատի: Ազատութեան կորստեան ցաւն այնչափ մեծ է, որ ամենայն ինչ կը մոռնայ, բանի մը միտ չի դնէր, եւ իր բանտին մէջ դրուած ողջ հաւու մը, որն որ իր գաղանութիւնն ու ախորժակը գրգռելու էր, ամենեւին չի դպչիր: Ցաւէն կը հիւծի ու կը մեռնի: Խիստ պղտիկ բռնուած աղուէսները դիւրութեամբ կ'ընտանեանան ու որսի կը կ'ընթան. բայց բնաւ միտ չտալու է ասանկաներուն, ապա թէ ոչ՝ իրենց հաշուին որսորդութիւն կ'ընեն:

Աղուեսուն խորամանկութիւնն ու հնարագիտութիւնը՝ զորն որ թէ իր աւազակութիւնը գոհ ընելու, թէ իրեն անհաճոյ եղած բանէն ազատելու, եւ թէ ամէն իրեն լարուած որոգայթներն ի դերեւ հանելու կը գործածէ, շատ օրինակներով կը ցուցուի: Արդէն նոյն իսկ հովին փշելուն հակառակ որսալու կերպը՝ որով ուրիշ անասնոց հոտն ինք կ'առնու, իսկ իրենը կը ցրուի, փորին վրայ կատուի նման քսուելով յառաջ երթալը՝ մինչեւ որ ըստ բաւականի որսին մերձենայ ու ցատքելով նոյնը յափշտակէ, թփերուն տակ հանդարտ նստիլը՝ մինչեւ որ խեղճ նապաստակ մ'անցնի երթայ, ուրիշ անասնոց բոյները գտնելու ճարպկութիւնը, ամէն ուղղութեամբ դաշտալայր մը մտադրութեամբ գննելը, եւ ի մասնաւորի իր խոհեմութիւնը՝ որով իր որջին մօտ ամենեւին որսորդութիւն չ'ըներ, ստուգիւ զարմանալու բաներ են: Իր հնարքներն ըստ պիտոյից եւ ըստ պատշաճի փոխելու եւ գործածելու մէկ հատիկ է, թէ որ անոնցմէ մէկը չ'յաջողելու ըլլայ: Երբ որ լուերէն շատ չարաբոլի եւ անոնցմէ ազատիլ ուզէ, խոտի, մամուլ կամ ինչ եւ

իցէ՛ բանի խորձ մը բերանը կ'առնու, եւ ետ ետ երթալով՝ կամաց կամաց ու միշտ աւելի խորունկ ջուր կը մտնէ, որպէս զի լուերը գլխուն եւ խուրձին չոր կողմերը փախչելու ժամանակ ունենան: Երբ սր լուերը խուրձին վրայ կ'ապաւինին, մէկէն բերնէն կը ձգէ եւ մաքրուած ու տանջանքներէն ազատուած՝ ցամաք կ'ելլէ: Իսկ թէ որ ասիկայ չյաջողի, ան ատեն խորունկ ջուր կը մտնէ ու միայն ագին ջրէն վեր կը հանէ, ասով լուերը թաց մուշտակէն չոր ագռոյն վրայ կ'ապաւինին, բայց խորամանկ աղուէսն անմիջապէս ցամաք կ'ելլէ, եւ ագին ծառոց վրայ զարնելով՝ իր թշնամիները կը ցրուէ: Շներէն հալածուելու ատեն՝ ագին իր դարչահոտ աւելորդովը կը թրջէ, ու նոյնը սրսկելով՝ իր թշնամիները կը փախցընէ:

Իր երկայն բրդեայ ագին՝ զորն որ բնութիւնն իրեն ի զուր տուած չ'երեւար, խեցգետին բռնելու կը գործածէ: Խեցգետինները բրդեայ բաները կը սիրեն եւ անոնց վրայ կը կախուին, որով աղուէսը զիրենք ագինէն կախուած՝ ցամաք կը հանէ: Վայրենի մեղուաց մեղը որ գտնէ, անմիջապէս անոնց բոյնը կ'աւրէ, եւ խորամանկութեամբ կը թողու որ կատաղած մեղուններն իր մուշտակին վրայ ելլեն: Երբ որ կը կարծէ որ վրան ըստ բաւականին ժողվուած են, գետինն այնչափ կը տապալարէ՝ մինչեւ որ մեղունները ճգմելով՝ սատկեցընէ, եւ քաղցրահամ մեղը հանդարտութեամբ կ'ուտէ: Որսորդին մէկը զարմանալով կը տեսնէր որ աղուէս մը աղկեր ձկան գլուխները ծովեզերքէն ժողվելով՝ բաց դաշտի մը վրայ կարգաւ կը շարէր: Աս գործողութեան պատճառն որսորդին անըմբռնելի էր, բայց շուտով իմացաւ՝ երբ որ տեսաւ թէ աղուէսն իր գործքը լմնցընելէն ետեւ՝ պահուրտեցաւ դարանի մտաւ, մինչեւ որ անզգոյշ ագռաւ մը թռաւ ու շարուած գլուխներուն այնչափ մօտեցաւ՝ մինչեւ աղուեսուն որս եղաւ: Ոգնի մը գտած ատեն՝ ցուռին անոր փշալից մարմնոյն վրայ խոթելէն կը զգուշանայ, եւ ասոր համար խեղճ անասունն այնչափ ատեն գլորտրկելով կը չարչարէ, մինչեւ որ անդամները տարածէ ու գազանին վիրաւորելի տեղ մը ցուցընէ:

Հեռուէն հաւեղինաց հոտը կ'առնու, իր դիտումն ու հետքերը խորամանկութեամբ կը ծածկէ, եւ անանկ քծնելով ու զանխուլ դիտած տեղը կը հասնի, որ դուն ուրեք իր աւազակական փորձը կը սխալի: Սաստկութեամբ ցատքելով՝ ցանկին միւս կողմն անցնելէն ետեւ՝ րոպէ մը չիկորսնցընէր, հաւուց գաւիթը կը յարձակի, առջեւն եկածը կը խղզէ, եւ հանդարտիկ առանց ձայն հանելու՝ աւարով լեցուած՝ դուրս կ'ելլէ, կամ բնակարանը կը տանի եւ կամ մօտաւոր տեղ մը մամուլ տակ կը ծածկէ: Քանի մը լուպէէն ետեւ՝ նոյն անյաբ ցանկութեամբ ետ կը դառնայ, աւարը շատցընելու համար, եւ յափշտակածը ուրիշ տեղ մը կը ծածկէ կը պահէ, այսպէս երեք չորս անգամ կը կրկնէ, մինչեւ որ կամ օրուան լուսընայլը եւ կամ տան մէջ շուկ մը իրեն ալգա-

րարութիւն ընէ՝ որ ան անգամուն համար բաւական է:

Այսպէս ալ ուրիշ թռչնոց բոյներուն մանաւանդ որսորդաց թռչուն բռնելու որոգայթներուն յաճախ պոցելութեան կ'ելլէ: Առտուանց կանուխ որսորդը դեռ չեկած՝ սոսինձօծած դաւաղանաց վրայ եւ լարից մէջ բռնուած թռչունները կ'առնու եւ զատ զատ տեղ մամուլ կամ թփոց տակ կը պահէ, ուր երկու երեք օր կը թողու, եւ հարկաւորութիւն ունեցած ատեն՝ զիրենք անվրէպ կը գտնէ: Բաց դաշտի վրայ նապաստակի ձագեր կը հալածէ, իսկ ծերագունից վրայ յանկարծակի կը յարձակի, ինչու որ անոնց հետ արշաւի մէջ մրցելու չ'յանդգնիր: Ճագարներն իրենց գետնափոր բնակարանաց մէջ կը բռնէ, կաքաւներն ու լորամարգիները բոյնով մէկտեղ կ'առնու կը տանի. վերջապէս հաւեղինաց մէջ սոսկալի կոտորած կ'ընէ: Ասոր համար գայլը՝ շինականաց, իսկ աղուէսն աղնուականաց մանաւանդ վնասակար է:

Աղուեսուն որսորդութեան համար այնչափ կահ կարասիք հարկաւոր չէ, ինչպէս գայլուն համար, որուն որսորդութիւնը թէ տաժանելի է եւ թէ վտանգաւոր, այլ աւելի հանգիստ է ու զբօսանք կը պատճառէ: Գայլէն ամէն շները բնականապէս կը զարհուրին ու կը սարսփն, իսկ ասոր հակառակ աղուէս որսալու մեծ պատրաստականութիւն եւ ուրախութիւն կը ցուցընեն, թէպէտ եւ անոր մերձաւոր ազգակից են: Անոր դարչահոտութեան միտ չ'ընելով՝ աւելի սիրով զինքը կը հալածեն, քան թէ եղջերու կամ նապաստակ մը: Հասարակօրէն կարճատև ըսուած շներով եւ կամ բարակներով զինքը կը հալածեն: Թէ որ աղուէսը շներէն հալածուի ու նեղ մտնէ, անմիջապէս իր գետնափորը կ'ապաւինի, ուր կարճատև շունն ետեւէն կը մտնէ, եւ աս կերպով ամբողջ ընտանիք մը՝ մայրն ու հայրը ձագերով կրնան բռնուիլ: Քանի որ շան եւ աղուեսուն մէջ ստորերկրեայ պատերազմը կը տեւէ, որսորդները կը ջանան որ գետնափորին վերին ծակը բանան ու աղուէսը կամ ողջ կամ մեռած բռնեն: Բայց որովհետեւ գետնափորը հասարակօրէն ժայռի կամ արմատացեալ հինաւուրց ծառի մը տակ եւ շատ խորունկ կ'ըլլայ, անոր համար այսպիսի որս մը ամէն անգամ չ'յաջողիր:

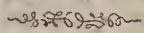
Երբ որ աղուէսը կը տեսնէ որ իր գետնափորին ամէն անցքերն որոգայթներ լարուած են, աւելի սիրով յանձն կ'առնու սովամահու վտանգը՝ քան թէ որջին մէկ անցքէն անցնելով՝ որոգայթին մէջ ողջ բռնուիլ: Փորձուած է որ ասանկ վիճակի մէջ աղուէսը տասնուչորս օր մնացած է առանց բան մ'ուտելու, եւ յամառութեամբ իր գետնափորէն չէ ելած, մինչեւ որ խիստ անօթութենէն ստիպուած՝ ուրիշ ընտրութիւն մ'ընելու չէ մնացած, բայց եթէ մահ, եւ ինչպիսի մահ պիտի ընտրէր, եթէ ոչ՝ բռնական եւ առանց տանջանաց: Աս մահուան երկիւղը՝ որն որ աղուէսն իր գետնափորին մէջ այնչափ երկայն կը պա-

հէ, ոչ մերենական է եւ ոչ անգործունեայ, ինչու որ ամէն փորձ կ'ընէ, ամէն հնարագիտութիւն ի գործ կը դնէ աս վտանգէն պրծելու համար. քանի որ ողջ ոտքեր եւ սուր մագիլներ ունի, նոր անցք մը բանալու կ'աշխատի եւ յաճախ անգամ որսորդին դրած որոգայթները խայտառակ կ'ընէ:

Ամենէն սովորական զուարճալի եւ ապահով որսորդութեան տեսակը հետեւեալն է: Աղուեսուն որջը գտնուելուն պէս, մուտքը կը գոցեն, որսորդները պատրաստ հրացաններով չորս կողմը կը պահուրտին եւ շները կ'արձակեն որ աղուէսը փնտռեն: Երբ որ աղուէսը շներէն հալածուելու կը սկսի, անմիջապէս իր գետնափորը կը վազէ, ուր տեղ պահուրտած որսորդներէն մէկը զինքը մահաբեր գնտակով մը կը բարեւէ: Թէ որ որսորդը սխալի, աղուէսը զարհուրած՝ անմիջապէս ի փախուստ կը դառնայ, եւ մեծ շրջան մ'ընելով՝ դարձեալ իր որջը կը դառնայ, ուր երկրորդ անգամ որսորդ մը վրան կրակ կ'ընէ: Բայց թէ որ իմանայ աղուէսը որ իր գետնափորին ամէն մուտքերը խփուած են, ան ժամանակը փախտեամբ կեանքն ապատելու կը նայի: Այսպիսի դէպքի մէջ բոլոր որսի շները վրան կը յարձակին զինքը հալածելու համար, զորոնք յոգնեցընելու եւ խաբելու բաւական միջոցներ ունի, մէյ մը ցախուտ տեղերէն անցնելով՝ ուսկից շները դժուարաւ կ'անցնին, մէյ մը վազելուն ուղղութիւնը յանկարծ փոխելով ու շները միտրեցընելով:

Աղուէսները ջնջելու մէկ հատիկ դիւրին միջոցն է որոգայթներով բռնել, որոնց մէջ իբրեւ կեր՝ միս, ողջ աղանի կամ հաւու տեսակ մը կը դրուի:

Պիտի շարունակութիւն:



ՊԱՅՄԱՆԱՅԻՆ

Հնգկաստանի մէջ նմանոսան քննադոները:

Հնգկայ մէջ առանձին կարգ կամ աղանդ մը կը կացուցանեն տեսակ մը մուկանդն մարդիկ, որոնք իրենք զիրենք ձմեռնային կամ երկայն քնոյ մէջ մնալու կը վարժեցընեն: Անգղիացի բժիշկ մը, որն որ Հնգկաստանի մէջ երկայն ատեն ապրած էր, աս մարդկան վրայ, ինչպէս նաեւ առանձին անոնց աս տեսակ քնոյ մէջ մոտենլու եւ մնալու համար բանեցուցած կերպին վրայ կարեւոր ու ճիշդ տեղեկութիւններ կու տայ: Անոր տուած տեղեկութիւններէն հետեւեալ հանգամանքները մեր ընթերցողաց համար պարզելով հոս կը գրենք:

Աս քնացողաց աղանդին մարդիկը շարժութներով ու ամիսներով նեղ տեղ մը քաշուած, Ալեքան մուկելու եւ ուրիշ աս տեսակ չորքոտանեաց պէս ձմեռնային քնոյ մէջ ընկղմելով, անշարժ ու անզգայ մնալու համար՝ պէտք է որ կարելի եղածին չափ քիչ թթուածին (օդ կամ կազ) ծծեն ու իրենց ներսն ընդունին. այսինքն թէ՛ մարդէն հասարակաբար արտաշնչուած կամ ելած ածխա-

թթու (կազը) արտաքոյ կարգի քիչ արտաշնչեն: Արդ Հնգիկը առանց քիմիական տարրները ճանչնալու՝ միայն իրենց բնական սրամտութեամբն իրենց անձանց եւ ուրիշ անասնոց վրայ կարեւոր դիտողութիւններ ընելով, կարող եղած են այլեւայլ հնարքներ ու միջոցներ գտնել արտաշնչութիւնը (շունչ տալն) արգելելու: Աս հնարքներով հետեւեալ արդիւնքը կամ հետեւութիւնները գտած են, որ մարդ աւելի շատ ածխաթթու կազ կ'արտադրէ մեծ ցրտութեան ատեն՝ քան թէ տաք ժամանակները, հարթ կամ դաշտային երկիրներու վրայ աւելի՝ քան թէ լեռներու վրայ, բաց տեղ աւելի՝ քան թէ գոց տեղ: Գարձեալ խմացած են՝ թէ ո՞վ որ սաստիկ կամ բարձրաձայն կը խօսի, աւելի թթուածին կազ կը սպառէ՝ քան թէ երբ որ լուռ կը կենայ, մարմնով աշխատողն աւելի քան թէ մտքով աշխատողը, ասոնցմէ ալ աւելի քիչ՝ ո՞վ որ կրնայ այն աստիճանի հասնիլ՝ որ մտքին խորհիւր բոլորովն դադրեցընէ կամ ի կիս պահէ: Ասոնցմէ ի զատ հասկըցած են որ կիրքերը շնչին պուշուտով կ'աւելցընեն, ջուր խմելով՝ թթուածին կազ աւելի կը սպառի, իսկ ոգեղէն ըմպելիք խմելով՝ քիչ կը սպառի, վերջապէս՝ ծանր մարմնով մարդիկ աւելի թթուածին կը սպառեն՝ քան թէ թեթեւ մարմին ունեցողները: Արդ նոյն քնացողաց աղանդն աս դիտողութիւններէն ու համաութիւններէն իրենց կենաց համար հետեւեալ կանոնները հաստատած են:

Լեռներու վրայ գետնի տակ պզտիկ քարայրներ կը փորեն նեղ ու երկայն մուտքով, իրենք ատնոց մէջ մոտենլէն ետքը, այն մուտքը դռնէն կաւով գոցել կու տան: Լուրթեան ուխտ կ'ընեն, անշարժ կը նստին ու կը ջանան մաքերնին ալ անգործ, այսինքն՝ առանց բան մը մտածելու բռնել. աշուրնին անշարժ դէպ ի քիթերուն ծայրը շիտկելով, օրը տասուերկու հազար հեղ ցած ձայնով իրենց նուիրական Օժ բառը կ'արտաբերեն, մետաղէ աւաններ շոշափելէն մեծապէս կը զգուշանան, մարմիննին՝ ելեկտրականութիւն չհաղորդող մարմիններով կը շրջապատեն. ջուր կամ ամենեւին չեն խմեր, կամ խիստ քիչ կը խմեն. ասոր հակառակ խիստ շատ ոգեղէն ըմպելիք կը խմեն, խիստ քիչ կ'ուտեն, կերածնին ալ ըստ մեծի մասին կաթ է. եւ շատ երկայն կը քնանան:

Աս կարգերը կամ կանոններն ի գործ դնելու համար երկու կերպ կայ: Առջի կերպը կը պահանջէ՝ որ աս աղանդին նուիրուողը կամ ուխտ ընողը ութը ժամանակ ի միջոցներ մասնաւոր կրթութիւններով անցընէ:

Առաջին միջոցին մէջ պիտի կրթուի՝ հեղ, նոյն իսկ անասնոց հետ քաղցրաբարոյ, ճշմարտասէր, ողջախոհ ու անշահախնդիր ըլլալու:

Երկրորդին մէջ պիտի կրթուի՝ մարմինն ու անիկայ ծածկող ու շրջապատող բաները մաքուր պահելու, համբերող ու անձնուրաց ըլլալու, բնութիւնն ու ինք զինք նկատելու եւ գեղադոյն Խակին երկիրպագանելու:

Երրորդին մէջ պիտի կրթուի՝ խորունկ խորհրդածութիւն ընելու, մարմինն այնպիսի դիրքի մէջ պահելով՝ որ դիտողութեամբ որոշուած ու սահմանուած է շնչին

առեւտուրը նուազեցրելու համար, զոր օրինակ, ձախ ոտքն աջ սրունքին կամ ծունկին վրայ դնել, կամ ասոր ներհակը. աջ ձեռքով ծոծորակին (էնդոս) վրայէն աջ ոտքին մեծ մատը բռնել, կամ ձախ ձեռքով նոյնն ընել, ու ծնօտը (էնդոս) վզին տակի երկու օղակաձեւ ոսկրներուն (անրակին) մէջտեղը հաստատուն բռնել՝ աչուքները քթին ծայրին ուղղելով:

Չորրորդին մէջ պիտի կրթուի շունչը բռնելու կամ արգելելու, եւ ասիկայ պիտի ընէ՝ կարգով ու ետեւէ ետեւ հետեւեալ գործողութիւնները կատարելով, այս ինքն՝ ՊԺ, ՍԺ, ԼԺ խօսքերը ցած ձայնով 600 անգամ արտաբերելով. մինչեւ 15 խօսք կամ բառ 6000 անգամ կրկնելով. քթին ձախ ծակէն միայն շունչ առնելով, օդ կլնելով, շունչը բռնելով, քթին միայն աջ ծակէն կամ միայն ձախ ծակէն շունչ հանելով, լեզուն երկընցընելով, լեզուն տակի կապը կտրելով՝ զանիկայ այնպէս դարձնելու համար՝ որ անոր ծայրը որկորին կամ կոկորդին բերանը հասնի ու պզտիկ լեզուն ծածկէ:

Այսպիսի կրթութիւններով կը համարին աս աղանդաւորը տաքին ու ցրտին եւ ցաւերու անզգայ մնալ, բանաստեղծ, մարգարէ ու յստակատես ըլլալ:

Աս կրթութիւններով հրահանգած անձինք ուրիշ քանի մը դժուարին գործքեր ալ վարժութեամբ կը կատարեն. լեզուն ծայրով քիմքին կակուղ մասը կը ճնշեն ու լեզուն եւ քիմքին զօրութեամբ սաստիկ շունչ կը հանեն. չնչերնին կ'արգելուն կը բռնեն ու ետքը նոյնը կամաց կամաց քթին ծակերէն դուրս կու տան: Ասոնք այսպիսի հրահանգը մէկ ամիս առանց ընդհատութեան շարունակելով, այնպիսի առողջութիւն կամ կենաց զօրութիւն կը ստանան, որ այլեւայլ վէրքերուն պատճառաւ կորուսած ուժը շուտով կը դառնայ կու գայ, ու միանգամայն ամէն ներքին տապին ու տենդերուն դիմանալու եւ յաղթելու կարող կ'ըլլան: Նոյն հրահանգներով՝ կարծես թէ պաղ արիւն ունեցող անասուններու, խեցգետնի, օձի, սաղամանդրի, գորտի ու կրիայի բնութիւնը կը ստանան, որոնց վրայ՝ ինչպէս բնապատումը դիտած են՝ ամենեւին տենդի նշաններ չեն երեւար. նաեւ անոնց պէս՝ մարմիններն կը փոխեն, ու առանց ջուրի, օդի ու կերակրոյ՝ երկայն ատեն կ'ապրին: Ասոնցմէ ի զատ նաեւ կը վարժին այլեւայլ կերպով շունչ առնելու, կամ ասոր հակառակը՝ ամենեւին շունչ չառնելու:

Աս կրթութեանց ժամանակին հինգերորդ միջոցին մէջ պէտք է որ նոյն հրահանգներուն միջնորդութեամբ կամ վարժութեամբ զգայարանաց մեռուցումը կամ անգործութիւնը ստացուի շունչ առնելն ի կախ պահելով, աչքերուն նայուածքը տաւր վայրկենի չափ քթին ծայրն ու ընթուիններուն մէջտեղն անշարժ հաստատելով:

Վեցերորդ միջոցին մէջ պէտք է վարժիլ՝ երկու ժամի չափ լեզուն ներս քաշած բռնել ու անով մտաց խորհիլը կամ գործունէութիւնն արգելելու:

Եօթներորդ միջոցին մէջ պէտք է վարժիլ՝ 24 ժամ զգայութեանց ներգործութիւնն (զգալն) ու մտաց գործունէութիւնը խափանել:

Աւթերորդ միջոցին մէջ պէտք է 12 օր շնչառութիւնն արգելելու եւ այսպէս ձմեռնային քնոյ մէջ մտնել, որ է աս առաջին կարգի կրթութեանց բոլոր ժամանակին վերջին կատարեալ վեճակը:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

Բ Ն Ա Ք Ա Տ Ե Ւ Ե Ն

Այնեայլ բնական երեւոյթներուն լոռոռոնը:

Ելեկտրականութիւն: Կայծակ, որոտում, մրրիկ:

36. Ծառի մը կամ բարձր շէնքի մը քով կենան ինչու վտանգաւոր է: — Վասն զի բարձր առարկայ մը (ինչպէս ծառ մը կամ աշտարակ մը) փոթորկալից ամպին պարպուելուն կ'օգնէ. ուստի եթէ մրրիկի ժամանակ մարդս անոնց մօտ գտնուելու ըլլայ, կայծակը կրնայ ծառէն ցաւքել եւ մօտ գտնուող մարդուն մարմնոյն մէջէն անցնիլ:

37. Ծառ մը կամ աշտարակ մը փոթորկալից ամպի մը պարպուելուն ինչ կերպով կ'օգնէ: — Վասն զի շիտակ դաշտի մը վրայէն անցնող մրրկալից ամպը գետնէն շատ հեռու ըլլալով՝ չիկրնար պարպուիլ, ուր որ ծառին կամ աշտարակին ու նոյն ամպին մէջ գտնուած միջոցն աւելի կարծ ըլլալով, կրնայ պատահիլ որ անոնց մէջ եղող հեռաւորութիւնը բաւական չըլլայ ելեկտրականութեան պարպուիլը խափանելու կամ անոր պարպուելուն օգնէ:

Չոր օրինակ եթէ մրրկալից ամպը տեղէ մը 600 մէդր բարձր ըլլայ, աս հեռաւորութեան մէջ չիկրնար պարպուիլ, իսկ եթէ հոն 50 մէդր բարձրութեամբ ծառ կամ աշտարակ մը գտնուի, նոյն ամպին եւ ասոնց մէջ՝ միայն 550 մէդր միջոց կ'ըլլայ, եւ այսպէսով ամպը կրնայ պարպուիլ, որ ըսել է թէ նոյն ծառը կամ աշտարակը կրնայ կայծակէ զարնուիլ:

38. Ինչու համար կայծակը ծառի կամ աշտարակի մը քով կեցող մարդուն կրնայ ցաւքել: — Վասն զի ելեկտրականութիւնն իր ճամբան՝ միշտ հոնկից կ'ընէ, ուր որ աւելի հաղորդող մարմին կը գտնէ. ուստի եթէ մարդուն մարմինը՝ ծառէն կամ աշտարակէն աւելի աղէկ հաղորդող կ'ըլլայ, ի հարկէ աւելի ծառին կամ աշտարակին քով կեցող մարդուն, քան թէ ծառին կամ աշտարակին մէջէն կ'անցնի:

Եթէ ծառը կամ աշտարակը մետաղէ մտածելու ըլլանք, ան ժամանակ անոնց քով կեցող մարդուն վտանգ մը չիկրնար պատահիլ, ինչու որ մետաղը՝ մարդուն մարմնէն աւելի հաղորդող է:

39. Կայծակը ծառի մը մէջէն թէ արտաքին երեսէն կամ կեղեւին վրայէն վար կ'իջնայ: — Ծառին կեղեւին ու փայտին մէջտեղէն կը վազէ կ'իջնայ. որովհետեւ ծառին նոյն մասին մէջ ամենէն աւելի հիւթ գտնուելով, ուրիշ ամէն կողմերէն աւելի աղէկ հաղորդականութիւն ունի, եւ ելեկտրական հոսանքը՝ միշտ ան տեղերէն կ'անցնի, ուր աւելի հաղորդականութիւն կայ:

40. Ինչու համար կայծակը՝ մարդու մարմնոյն ներքին մասին մէջէն կ'անցնի: — Որովհետեւ մարդու մարմնոյն մէջ գտնուող հեղուկները մարմնէն աւելի հաղորդականութիւն ունին: Աս պատճառիւ համար կայծակն իր ճամբան մարդու մարմնոյն մէջէն կ'ընէ, եւ ոչ թէ մրրիկի վրայէն:

41. Ինչ քանի համար փոթորկի մը ժամանակ գետի քով կենալ վտանգաւոր է: — Նախ՝ վասն զի ջուրն աղէկ հաղորդող մըն է, եւ կայծակը միշտ ամենէն աղէկ հաղորդողը կ'ընտրէ: Եւ երկրորդ՝ վասն զի մարդու մը բարձրութիւնը կրնայ բաւական ըլլալ ամպի մը պարպուիլը պատճառելու. եւ կայծակը՝ երբ որ մօտերը մարդէն բարձր առարկայ մը չիկրնար գտնել, զմարդն իրեն ճամբան կ'ընէ դէպ ի ջուր դիմելու:

42. Ինչ պատճառի համար փոթորկի մը ժամանակ աշտարակի կամ զանգակատան մը մէջ գտնուիլ վտանգաւոր է:

— Վասն զի աշտարակը կամ զանգաւատունը բարձր առարկայ մըն է, եւ Հնազանդող կամ քիչ հաղորդող մարմիններէ կազմուած է

43. Փոթորիկի ժամանակ երկաթէ տներու մէջ ալ զբաշուելը վնաս մը կրնայ պատճառել: — 2է, վասն զի մետաղէ պատերը՝ երկարական հոսանքը մինչեւ երկիր կը հասցնեն, առանց իրենք վնաս կրելու, եւ միանգամայն իրենք աղէկ հաղորդիչ բնութիւնով՝ երկարականութիւնը զիրենք թող չխտար՝ որ ուրիշ նիւթի մը վրայ երթայ:

44. Փոթորիկի ժամանակ տան մը մասերը կենայլէն զգուշանալու է մարդ: — Ան մասերը՝ որոնք յարկին հետ հաղորդիչ նիւթով մը առանց միջհաստութեան կապուած են, եւ

միանգամայն երկարական հոսանքը դէպ ի վար տանող հաղորդիչ նիւթի մը հետ կապուած չեն:

Այսպէս է օրինակի աղագաւ կրակարանը կամ ծխանքը իր վեր բարձրացող ծխոյ սիննովը:

45. Կրակարանը կամ ծխանք ինչ բանի համար դէպ ի վար տանող հաղորդիչ մարմնոյ հետ կապուած չէ: — Վասն զի քարի կամ աղիւսի վրայ կը կենայ, որոնք անհաղորդական մարմիններ են:

46. Կայծակը կրակարանը կամ ծխանք թող տալով՝ մօտը գտնուող անձ մը կրնայ զարնել: — Հառ դիւրաւ կրնայ աս բանս պատահիլ՝ եթէ կայծակն ասով շիտակ ծամբայ մը կը գտնէ հաղորդիչ նիւթերու հասնելու: Պէտք չարտահայտի:

ԲՈՐՈՅՈՒՆԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ Զ.

Մեռելին տեսութիւնը Հեղինէին սրտին մէջ ան վախը չէր պատճառեր, զորն որ հասարակօրէն տկար ու աւելորդապաշտ մարդիկ կ'ուենան: Մօրը քննելով միտքը ճշմարիտ ու անխառն աստուածապաշտութեան սկզբունքներով լեցուած էր. միանգամայն երբեք ճիւղաղի ու քաջի խօսք լսած չուլլալով, աւելորդապաշտ մարդիկներու պէս մեռելի մը քով կենայլէն չէր վախնար: Այսպէսով մօրը քովէն չբաժնուէր ցաւ: Գիշերն որ հասաւ, միտքիւնը, առանձնութիւնն ու խոր լուսութիւնը՝ որն որ հազիւ երբեմն հովին սուլելէն ու գիշերային թռչնոց ձայնէն կ'ընդմիջէր, Հեղինէին տրտմութիւնը սաստկացուցին, բայց ամենեւին առանց սարսափ մը պատճառելու:

Ինք այսպէս սաստիկ տրտմութեամբ մօրն անկենդան մարմնոյն քովը նստած աւտենը, յանկարծ դուռը բացուեցաւ եւ դէպ իր կեցած տեղը մէկը կը մօտենար: Վախէն ու այլալուծեանէն խեղճ աղջկան շունչը բռնուեցաւ: Միտքիւնէն չէր կրնար տեսնել թէ ո՞վ է: Եկողը դարանք բացաւ, սկսաւ խառնել:

Դուռն էս, Աննա, հարցուց վերջապէս օրիորդը:

Ասոր պատասխանը՝ սուր ու քստմեցուցիչ աղաղակ մ'եղաւ:

Հանդարտէ, ես եմ, կրկնեց Հեղինէ, տեսնելով որ եկողն աղախինն է ու իրմէ աւելի վախեցր է:

Ինչ, դուք էք, օրիորդ, գոչեց կինը, դէպ ի Հեղինէ վազելով, որուն անտարակոյս կը զարնէր ալ՝ եթէ անշունչ մարմնոյ մը մօտաւորութենէն չխափանուէր: — Ո՞վ կրնար կարծել որ այսպիսի ուշ ատեն հոս գտնուիք: Ես կը կարծէի որ արդէն պառկած էք: ուստի կամացուկ մը եւ առանց լուսոյ եկայ, որ վաղը հագնելու զգեստնիդ հանեմ: Իսկ դուք չարութեամբ պահուածքներ էք, որ զիս վախցնէք:

2է, չէ՛, այնպէս չէ, ըսաւ Հեղինէ՝ աղախինոյն բարկութեան ու այլալուծեան վրայ զարմացած. ամենեւին անանկ դէշ միտք չունէի: Մօրս քովը նստած՝ աղօթք կ'ընէի, երբ որ դուռն եկար. եւ եթէ չվախնայի, յառաջ ալ ձայն կու տայի:

Ամենեւին չեմ հաւատար, պատասխանեց չարասիրտ կինը: Բայց դնենք թէ այն-

պէս ըլլայ. սակայն չէք կրնար ըսել թէ մայրենիդ կը սիրէք, ապա թէ ոչ՝ անոր մահուան անկողնոյն քովը անանկ հանդարտ չէիք կրնար կենալ, իրեւ թէ մէջը պառկողն օտարական մ'ըլլար:

Կարծեմ թէ սէր չունենալու նշան չէ, ըսաւ օրիորդը լալով, մօրս քովը կենայտու հակելս՝ մինչեւ որ գան զինքն ընդ միշտ ինծմէ հեռացնեն:

Աս ըսաւ ու հեծեծանք սկսաւ դառն արցունք թափել, եւ ալ չկրնարով այնպիսի անգուծ կնոջ մը քովը կենալ, դուրս ելաւ, գնաց անկողնոյն վրայ ինկաւ, յուսալով որ քունը վշտացը քիչ մը սփոփութիւն կը բերէ: Բայց անկալութիւնը պարապ ելաւ: Թէպէտ ալ քիչ մը ետքը որոնք տարաւ, սակայն տխուր երազներ զննքը կը վրդովէին, միշտ առջեւ դնելով մօրը թաղուելու վայրկեանը, որմէ ետքը՝ ալ անոր դէմքը պիտի չտեսնէր:

Երբ ժամու չափ այսպէս անհանդարտ քնանալէն վերջը՝ արթնացաւ, եւ գլուխը քիչ մը թեթեւցած գգալով, սկսաւ իր թշուառ վիճակին վրայ մտածել: Կը խորհէր թէ Աննային հետ ինչ ծամբայ բռնէ: Անանկ պատճառներ կային, որոնք իրեն կը կարծեցնէին թէ նոյն կինը արթնէր ժամանակները մօրը վստահութիւնը կորսնցուցած ըլլայ: Դարանքն մէջի ծրարն անկից ծածուկ պահելու համար Պելքով տիկնոջ տարած փոյթը՝ յայտնի ցոյց մըն էր թէ Աննա անոր ամէն գաղտնիքները չէր գիտեր: Տիկնոջմէ հեռու եղած ատենը՝ աղախինոյն իրեն հետ խառութեամբ ու բըր-տութեամբ վարուիլը, իսկ անոր առջեւը սիրալիւր ու քաղցր կերպ մը բանեցնելը, կը ցուցնէր որ խարդախ ու նենգաւոր բնութիւն ունի:

Ասոնք մտածելով՝ Հեղինէ մէկէն առանց կատարեալ մտադրութեան՝ սկսաւ ծոցը փնտռել, որ տեսնէ թէ արդեօք ծրարիկը դեռ քննէ թէ չէ: Երբ որ ասոր վրայ սիրտը հանդարտեցաւ, խորին հաւաքմամբ մը՝ Հառ կը վախնայի որ, ըսաւ, քնոյս մէջ ծրարիկը վրայէս առած չըլլայ: Անշուշտ ասոր համար էր՝ որ մութ ատեն մօրս դարանք կը խառնէր:

Բայց անմիջապէս ջանաց աս մտածմունքը մոքէն հանել: Մօրը խօսքը՝ որով զննքը խրատած էր գաղախինը սիրելու, անոր հաւատարմութեան վրայ ամենափոքր կասկած ունենալն ալ իրեն մեծ յանցանք մը կ'երեւցնէր: Այսպէսով միտքը դրաւ որ Աննային հետ զուլութեամբ վարուի, բայց յառաջուան ընթացքն արտաբնական չփոխէ: Աս որոշումն ըրաւ յիշելով միանգամայն մօրը զուլացած թէ Աննա դըր-

սէն ինչպէս ալ որ երեւայ՝ բարի սիրտ ունի: Դարձեալ միտքը՝ բերելով մօրն ան ըսածն ալ թէ իր ընտանեաց գաղտնիքները՝ տասնութը տարւան եղած ժամանակը կ'իմանայ, հետեւցուց որ մայրն Աննային արգելած պիտ'որ ըլլայ որ ան աւտենէն յառաջ բան մը չյայտնէ, ուստի եւ ըսաւ թէ աղախինոյն իրեն հետ ընտանութեամբ չվարուիլը, կարելի է աս պատճառէն յառաջ կու գայ:

Հեղինէ աս մտածութիւններով հանդարտելով, սկսաւ մտադրութեամբ մտածել ժողովրդապետին վերջին խօսքերուն վրայ, որոնք իր վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրած էին: Երկայն ատեն խորհրդածելէն վերջը, Աստուծոյ դիմելով՝ աղաչեց որ զինքն իր ամենագոր հովանաւորութեան տակն առնու: Իւր որպէս զի նոյն հովանաւորութեան արժանի ըլլայ, միտքը դրաւ որ Աստուծոյ ներկայութիւնն աչքէն երբեք չհեռացնէ, եւ միշտ մտածէ որ նոյն իսկ իր ամենածածուկ խորհուրդներն ալ անկից չեն կրնար ծածկուիլ: Դարձեալ ամէն ցաւերն ու վշտերը ջանայ համբերութեամբ տանիլ: Վերջապէս իր տկարութիւնը խոստովանելով, Հորհրդ ու զօրութիւն խնդրեց որ դրած առաջադրութիւնները կարենայ հաստատուն պահել:

Հազիւ թէ աղօթքը լմնացուցած էր, Աննա խուցը մտաւ, եւ սովորականէն աւելի քաղաքավարութեամբ՝ ինչպէս ըլլալը հարցուց: Այնպէս կ'երեւցնէր որ գիշերուան դէպքին վրայ սիրտը շատ կտորած է: Ստեպ ստեպ կը կրկնէր թէ Աննաց մէջ անանկ վախ ունեցած չի. անանկ այլալեցայ ու չփոթեցայ որ, կ'ըսէր, ոչ ըրածս գիտէի եւ ոչ խօսածս:

Վէսօրէն ետքը վարձակաւն ու իր կինը բերդն եկան, հետերին երկու հօգի ունենալով, որոնք Պելքով տիկնոջ մարմինը տանելու համար դագաղ մը կը բերէին: Հեղինէ վերջին անգամ մը դիակին նայեցաւ, եւ դագաղը դաժնուէլէն վերջն ալ սաստիկ ցաւերու մէջ ընկղմած՝ քովը կը կենար: Օդը ցուրտ ու մթին էր. դառնաշունչ հով մը՝ տան երկայն ու նեղ անցքերուն մէջ կը թափանցէր. կարծես թէ հին ու փոքրկամ աշտարակները ծածկող բաղեղներուն մէջէն հեծութեան ձայներ կը լսուէին:

Իրիկուան դէմ Աննա սգոյ զգեստներ հագած՝ կեղծաւորեալ տրտմութեամբ Հեղինէին խուցը մտաւ, եւ իմացուց որ ամէն բան պատրաստ է: Խեղճ աղջկը ոտք ելաւ՝ առանց չորս կողմն եղածին միտ դնելու. հազիւ կ'իմանար որ աղախինը գլուխը սեւ քող մը ծածկելով՝ զննքը դէպ ի գաւի-

Թը տարաւ, ուր կեցած էր ժողովրդապետը՝ դպրներու եւ չորս գեղացիներու հետ, որոնք դադարը պիտի տանէին։ Եւստ մը ճամբայ ելան, եւ բլրէն վար իջնալով, ընթացքին դէպ ի գեղին եկեղեցին ուղղեցին։ Հոն բազմաթիւ անձինք ժողոված էին, ոմանք հետաքրքրութենէ, ոմանք ալ բարեպաշտութենէ շարժեալ։ Ամենուն աչքը որը օրհորդին վրայ էր, որուն սգոյ դիմանքն աւելի եւս երեւան կը հանէին երեսներուն գունատութիւնը։

Երբ որ դադարը գերեզման իջուցին, ալ Հեղինէին սիրտը չկրնալով դիմանալ, ցաւին սաստկութենէն ինք իրմէ ելած, սեւ քողը երեսէն մէկդի առաւ, եւ դէպ ի գեղեցման դիմելով՝ սրտաշարժ ձայնով մը՝ Ա՛հ, Թող տուէր որ, գոյեց, գոնէ անգամ մ'ալ մայրս տեսնեմ։ Ժողովրդապետը վարձակալին նշան բրաւ որ դժբախտ օրիորդը մէկդի առնու, ժողովրդապետանոցը տանի։ Խեղճ աղջիկն առանց դէմ դնելու՝ Թող տուաւ որ զինքը տանին. ամենէն ինչն ինքն էր, ինչ որ տեսներ. եւ ոչ իսկ կը նէր դեղացի կանանց ողբերը, որոնք աս տխուր տեսարանէն սաստիկ շարժեալ բարձրաձայն ու հեծկտանօք կու լային։

Ժողովրդապետը գործը լմնցնելէն ետեւ՝ Հեղինէին քովն եկաւ, եւ համառօտ խօսքով մը զինքը միմեարեւելն ու սաստիկ պայալութիւնը քիչ մը մեղմացնելէն վերջը՝ առաջարկեց որ հետը բերդն երթայ։ Օրիորդը շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ աս առաջարկութիւնը։ Ճամբան գերեզմաննոցին քովէն անցած ժամանակնին՝ ծերունիին ու աղանիւնէն բաժնուելով, դէպ ի մօրը գերեզմանը վազեց, եւ նոր գոցուած փոսին վրայ ծուկի վրայ գալով ու գլուխը Թաց հողին վրայ դնելով, սկսաւ լալ։ Ան ողբալ։ Ժողովրդապետն առջի բերան Թող տուաւ որ առատութեամբ արցունք թափելով՝ սիրտը քիչ մը հանգչեցնէ. բայց տեսնելով որ երկայն ատեն հոն կը մնայ, զնայ վեր վերցուց եւ գերեզմաննոցէն դուրս հանց։

Սիրելի մայր, գոյեց աղջիկը սրտաշարժ հայեցուածքով մը ետեւը դառնալով, սիրելի մայր, ալ իրարմէ ընդ միշտ կը բաժնուինք...

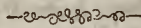
Չէ, գուտար իմ, բաւ ժողովրդապետը, չէ, աս բաժնումը յաւիտենական չէ։ Եթէ դուն ալ իրեն պէս համբերելու ըլլաս, եթէ դուն ալ իրեն պէս սրտանց թողութիւն տալու ըլլաս թշնամացդ... Թշնամիներս, կրկնեց Հեղինէ։ Ո՛րք են։ Ստուգիւ մայրս թշնամի...

Հանգարտէ, բաւ ծերունին՝ խօսքն ընդմիջելով եւ չուզելով անոր հարցման պատասխան տալ։ Եթէ միայն մօրդ վերջին խրատներն աղէկ ընեն, վախճալու բան չունիս։ Զոյգը Աստուծոյ վրայ դիր եւ ինք զինքը անոր ձեռքը յանձնէ։

Հեղինէ՛ որուն հետաքրքրութիւնը սաստիկ գրգռուած էր, կ'ուզէր ճիշդ պատասխան մ'ընդունի։

Գուտար, շարունակեց ծերունին, մօրդ քեզմէ ծածկել ուզած գաղտնիքն իմանալու ատենն որ դայ, ամէն բան քեզի կը յայտնուի։ Մինչեւ նոյն ժամանակ իմանալը անօգուտ ըլլալէն զատ՝ մնասակար ալ կրնայ ըլլալ։

Հեղինէ լռեց, որով եւ առանց ուրիշ խօսք մ'ընելու՝ բերդը հարան։ Հոն պատուական ծերունին ամէն կարելի կերպով ջանաց խեղճ ու անօգնական որբը միմեարեւել, եւ իրմէ բաժնուելու ատեն, Զիշէ, սիրելի աղջիկս, բաւ, երեկուան քեզի տուած խրատս։ Գտնուած վիճակիդ մէջ համբերութեան ու համակամութեան շատ հարկաւորութիւն ունիս։ Աս առաքինութեանց գործադրութիւնը որչափ որ ալ քեզի դժուար դայ, սակայն եւ այնպէս Աստուծոյ ներկայութիւնը միշտ աչքիդ առջեւն ունենալով՝ կրնաս դուրաւ յաւնոցնել։ Ասկէ վերջը նոր կեանք մը պիտի սկսիս. նայէ որ բարձանքներուդ նպատակը միայն Աստուած ըլլայ, եւ ամէն գործքերուդ կանոն իր սուրբ կամքը։



Ը Ո Ւ Կ Ք

Ծերունի եւ իր երեք որդիքը։

Երեք զաւակաց հայր հարուստ ծերունի մը օրուան մէկն իր որդիները կանչելով, ինչքերն անոնց բաժնեց։ Ամէն բան լմնցնելէն ետեւ՝ ձեռքը մեծագին մատնի մ'առաւ, որուն վրայ խոշոր աղամանդ մը կար եւ բաւ։ Աս մատնին ձեռք մէջէն անոր կու տամ, որն որ ազնուական գործողութեամբ մը մէկաւ եղբայրներն աւելի անոր արժանի կ'ըլլայ։ Եւ այն վարձքին արժանի ըլլալու՝ համար՝ եղբարքն իրարմէ բաժնուեցան դաջին, ժամանակ որոշելով որ երեք ամէն ետեւ ետ դառնան։

Լուսինն երեք անգամ իր ընթացքը կատարելէն ետեւ՝ ատեն իրենց հայրենի տունը դառնալով, երիցադոյն որդին՝ Ըստը. Օտար մարդ մը, առանց ինձմէ ընկալադիր մ'առնելու, քովս մեծագին առանդ մը թող տուաւ. եւ ես ժամանակնին հաւատարմութեամբ նոյնը սիրով դարձուցի։ Ըստը, ասիկայ աղնուական գործողութիւն մը չէ՞ մի. — Որդեակ, պատասխանեց հայրը, դուն չէջիկ պարտքդ ես կատարեի, ուրիշ կերպ գործող՝ պէտք էր ամբնալ, վասն զի գործութիւն ըրած կ'ըլլար։ Պատուաւոր կերպով վարուիլ՝ պարտք է։ Ուստի քու գործքդ աղէկ է, բայց ազնուական չէ։

Երկրորդը զրուցեց. Ճամբորդութեանս ատեն տղայ մը լծի մը մէջ ինկաւ. իսկ ես լծը նետուելով՝ կեանքն ազատեցի. բոլոր դեղը վկայ է աս գործքիս. — Գուն ալ, որդեակ, բաւ հայրը, ան ըրեք ես՝ ինչ որ իրեւ մարդ ամենքս պարտական ենք ընելու։

Կարգը երրորդը եղբոր գալով, այսպէս խօսեցաւ։ Անգամ մը թշնամի տեսայ, որ անդնդի մը բերանը կը քնանար. փոքր շարժում մը բաւական էր զինքը մեղցնելու. իր կեանքն իմ ձեռքս էր։ Կամաց կամաց քովն երթալով՝ զննեց արթննոցն ու մէկդի առիւ. — Ո՛հ, կանչեց ուրախութեամբ ծերունին, մատնին քովդ է. աշխարհքիս մէջ թշնամույն բարիք ընելէն աւելի ազնուական ու մեծանշանական գործք չիկարար ըլլալ։

Հորթ ուկը եւ առիւծ։

Չորս հորթուկը իրարու հետ այնպէս մտերիմ բարեկամութեամբ կապուած էին, որ մէկմէկէն չէին կրնար բաժնուիլ։ Աստուանց կանուկ մէկտեղ ախոռէն կ'ըլլէին, եւ բոլոր օրը քովէ քով ճարակելէն ետեւ, իրիկունը

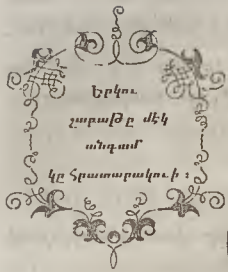
արեւը մարմ մտնելէն քիչ մը յառաջ՝ ամենքը միաբան իրենց տեղը կը դառնային։ Երբեք ամենեւին պատճառ մը համար իրարմէ չէին զատուեր։ Հաստնցունէ առիւծ մը ասոնց աչք տնկած էր. բայց անոնք՝ չորս, ինք մէկ ըլլալով, չէր համարձակեւ վրանին յարձակում ընել. ուստի եւ ամէն միջոց ի դործ կը դնէր անոնց մէջ եղած բարեկամութիւնը քակելու։ Վերջապէս վախճանին հասաւ. եւ մէկ մ'որ զանոնք իրարմէ բաժնեց, ալ դիւրաւ կրցաւ առանձին առանձին զերեքը յաղթել եւ մեռցնել։ — Ամենատկար մարդիկ ալ՝ երբ որ իրարու հետ միաբան են, ամենազօրաւոր թշնամիներն իսկ վրիպաւորաւ առիւծ չունին. իսկ երբ որ մէկերն իր երկպառակութիւն կը մտնէ, նաեւ զօրաւոր ալ ըլլան, բաներնին բուսած է։

Եօթը դաւաղանք։

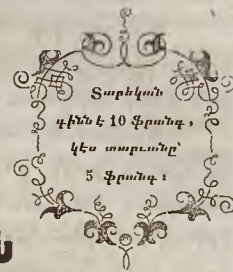
Գեղացւոյն մէկը եօթը որդիք ուներ, որոնք շատ անգամ իրարու հետ կը գժտէին։ Աս բանս պատճառ կ'ըլլար որ յաճախ իրենց դործքերուն մէջ անփութութիւն կ'ընէին. շար մարդիկ ալ նոյն երկպառակութիւնն ու գժտութիւններն իրենց օգտին գործածելով, կըբարց մնաւ կը հաջողեցին, մտքերնին ալ դրած էին որ անոնց հայրը մեռնելէն ետեւ՝ ժառանգութիւնը ձեռունքներէն առնէ։ Ասոնց հայրը անտեսելով որ մահը մօտ է, օր մը զիրենք կանչեց. «Ե՛ւ իրարու հետ պինդ կապուած եօթը զաւազան զնելով առջեւնին, ըստաւ. Մէկերեք աս արցակը կտորել կրցողին՝ հարիւր ոսկի կու տամ։ Մէկէն սկսեալ՝ առիւծն ալ մէկին շատ աշխատեցան. բայց իւրաքանչիւրն ալ փորձելէն ետեւ կը զրուցէր. Անկարելի է։ Ամենքն ալ լմնանալէն ետեւ՝ հայրը արցակը ձեռքն առնելով, Ասից դիւրին բան չիկրնար ըլլալ աշխարհքիս վրայ, բաւ։ Աս զրուցեց ու արցակը քակելով, սկսաւ զաւազանները մէկիկ մէկիկ դիւրութեամբ կտորել. Հո՛հ, կանչեցին որդիքը, աս կերպով խիտ դիւրին է, ասանկով պզտիկ տղայ մ'ալ կրնայ կտորել։ — Ան առնէ հայրը ծանրութեամբ մը զրուցեց. Աս արցակին վրայ տեսնուած՝ ձեր վրայ ալ կը կատարուի, սիրելի՛ զաւակներս։ Որչափ որ ամենքը մէկտեղ միաբան էք ու իրար կը բռնէք, հաստատուն կը մնաւ եւ ոչ որ կրնայ ձեզի մնաս հասցնել։ Բայց զձեզ միաբան բռնող սիրոյ կապը քակուելուն պէս, գլուխնիդ դալքեք՝ զաւազաններուն պատահածն է։

Արակ, ջուր եւ պատիւ։

Արակը, ջուրն ու պատիւը անգամ մը մէկտեղ ընկերութիւն ըրած էին։ Արակն երբեք տեղ մը հանգարտ չիկրնար կենալ, ջուրն ալ միշտ պէտք է որ շարժի. ուստի իրենց բնական բերմանն մղուելով, պատիւն ալ համադրեցին որ իրենց հետ մէկտեղ ճամբորդութիւն ընէ։ Ճամբայ չելած՝ մէկերն ուղեցին նշան մը դնել, որ եթէ սխալմամբ իրարմէ բաժնուելու կամ մէկգլխի կորսնցնելու ըլլան, կարեանս դիւրաւ գտնել։ — Թէ որ զիս կորսնցնելու ըլլաք, բաւ. կրակը, միտ դրէք թէ ուր մուխ կայ. զիս ստուգիւ հոն կը գտնէք։ — Իսկ եթէ ես ձեզմէ բաժնուելու ըլլամ, զրուցեք՝ ջուրը, զիս հոն միտուեցէ՛ք՝ ուր որ լատենի, ուռի եւ կամ բարձր ու կանաչ խոտ կը տեսնէք, նոյն տեղերն անշուշտ զիս կրնաք գտնել։ — Ամենէն վերջը պատիւն այսպէս խօսեցաւ։ Աշուրիկ աղէկ բացք եւ գոյշ կեցեք որ չըլլայ թէ զիս կորսնցնէք. վասն զի մէկ մը որ ձեզմէ հեռանամ, ալ երբեք զիս չէք կրնար գտնել։



ԵՐԱՊԵՏ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 7.

1862

Ե. ՆՍՏՈՐ

Հին շոխատոռ աշտարակին պահպանը:

(Հարանախոսիւնն):

Գ.

Իմն խուցը դարձած ատեն՝ զինքը նոյն դրից մէջ գտաւ, որ մէջընդմէջ Պարտանուին անունը կ'արտաբերէր:

Ի՛նչ, դեռ Պիսքինին կը նայիս, հարցուց պահպանը:

Այո, պատասխան տուաւ Էլիզ:

Ա՛լ հիմա կրնայ իր ճամբան անհոգ շարունակել, ըսաւ Լաւոյ:

աշտարակին վրայի լոյսը զինքը ձեռքէն բռնածի պէս բաց ծովը կը հանէ:

Աս ըսելէն ետեւ՝ լապտերը մարեց, եւ նորէն սեղանին քովը նստեցաւ: Աշտարակին լոյսը վառած ըլլալով, ալ մինչեւ երկրորդ առտու ուրիշ ընելու դորձք չունէր. մէկէ մը այցելութիւն ընդունելու վախ ալ չունենալով, գիշերուան քանի մը ժամն ուղածին պէս կրնար անցընել: Այսպէս ամէն պատասխանատուութենէ ազատ ըլլալը զինքը հարկաւոր եղած զգուշաւորութենէն կը հեռացնէր: Հարարողին իրեն համար միշտ վտանգաւոր փորձութիւն մ'եղած էր: Փութ տեղ կ'առաջագրէր որ չափաւորութեամբ վարուի, քիչ մը ետքը՝ առիթ մը պատահածին պէս՝ նորէն կը յաղթուէր, որով այնչափ ժամանակ դէմ դնելը պարապի կ'ելէր: Աս տկարութիւնը քանի մ'անգամ գլուխը փորձանքներ բերած էր: Մօտ օրերը նոյն իսկ աշտարակին վերատեսուէն խիստ յանդիմանութիւն մ'ընդունած էր, որն որ մինչեւ զինքը պաշտօնէն վար առնելու սպառնալիք ըրած էր: Աս խօսքը նոյն միջոցին իր վրայ խորունկ ազդեցութիւն ըրած ու առաջագրութիւններ դնել տուած էր: Բայց ան իրիկուն շաքարոլին ամէն բան մոռցուց: Հատախօս ու ղուարթ մէկը գարձած էր. միօրինակ Գեղներեսը կը հրաւիրէր որ գայ հետը

մէկտեղ խմէ: Իսկ աղջիկը պատուհանին առջեւն անշարժ կեցած՝ գլուխը շարժելով՝ հրաւերը կը մերժէր:

Գէթ մէյ մը համը նայէ, անմեղ, ըսաւ պահպանը ծիծաղ երեսով մը: Չես գիտեր ասիկայ քեզի որչափ օգտակար է: Մարդը մէյ մը ասկէ խմելու որ ըլլայ, կարծէ թէ սրտին մէջ արեւու ճառագայթ մըն է ծագեր: Եւ որովհետեւ տակառակը դուն գտար, իրաւամբ քեզի ալ մաս մը կ'իյնայ...: Եկուր, առ սա գաւաթը, նայիմ:

Իսկ Գեղներեսն իր զննութիւնը յառաջ կը տանէր, եւ պահպանին ըսածները չէր իմանար, գուցէ ալ չէր լսեր:

Ուրեմն չէ՞ս ուզեր, շարունակեց Լաւոյ. երջանկութիւնդ կ'արհամարհես...: Ա՛հ, ի՛նչ գեղեցիկ ըմպելիք, սիրելի՛ աղջիկս...: Եւ ապահով ես՝ որ ծովուն տակը թաղուած ուրիշ խել մը ասանկ տակառակներ կան:

Գեղներեսը հաստատական նշան մ'ըրաւ:

Ուրեմն պէտք է որ զանոնք հանենք, գոչեց Սիմոն, զանոնք պէտք է որ հանենք: Մահացու մեղք է ասանկ սքանչելի ըմպելին՝ թողուլ որ ապականի...: Բայց ըսածս նորէն կը կրկնեմ. ասիկայ պէտք է որ Անդրիսը չսաւէ մը ինկած ըլլայ, միայն ան Անգղիայի Պարոնները կրնան ասանկ պաշար մը տանիլ:

Նոյն միջոցին պարպած գաւաթը սեղանին վրայ ուժով մը զարնելէն ետեւ, խօսքը յառաջ տարաւ ու ըսաւ. Ո՛հ, որոտումներ ու շանթեր. աշտարակին շինութենէն յառաջ՝ ամիս չէր անցներ, որ նաւ մը չխորտակի: Բոլոր ծովեզերեայ բնակիչները խուռն բազմութեամբ կը վազէին, տախտակ, գամ կը ժողվէին, եւ եթէ ուրիշ բան ալ չգտնէին, ասիկայ իրենց բաւական մուտք մըն էր, զորն որ հիմա կորսնցուցին: Հա՛, հա՛, մեր լուսատու կրակն իրենց հարստութեանց մթերանոցն այրեց. անոր համար ամէնքն ալ կը բաղձան որ նորէն մարի:

Քանի մը բոպէէ վեր՝ Գեղներեսը գլուխը պատուհանէն դուրս հանած կը նայէր: Սիմոն նոյն ատեն դէպ իրեն գառնալով, Ի՛նչ կ'ընես, Էլիզ, հարցուց՝ այնպիսի ծիծաղով մը, որ գինովութեան առաջին աստիճանին նշանն է. Էլիզ, ըսէ՛ ի՛նչ կ'ընես:

կու գայ կոր, կու գայ կոր, գոչեց Գեղներեսը, ծանրակշիւ բանի մը զբաղած ատեն՝ իրեն սովորական եղող երգելու ցաւագին ձայնովը:

Պահապանը ոտք ելաւ, ու դեղեկելով պատուհանին քովը գնաց: Եկողն ո՞վ է, հարցուց. Բրովանցին: Հն, հոն է, աղէկ յաջող հով ունի: Ի՞նչ երջանիկ է թշուառականը, որ մեր լուսատու աշտարակն իրեն առաջնորդ ունի, ապա թէ ոչ՝ ստուգիւ նաւը կ'ընկղմէր:

Պիսքին, գոչեց Գեղներեսը:

Հապա, պատասխանեց Ղաւոյ, առանց ան լուսաւորութեան՝ չէին կրնար իմանալ որ արդեօք վտանգաւոր ժայռերն անցած են, թէ չէ:

Ուրեմն նաւը կ'ընկղմէր, հարցուց Գեղներեսը:

Բոլոր մէջի մարդիկներովը, պատասխան տուաւ Սիմոն զուարթացած ու գաւաթը նորէն ձեռքն առնելով: Բայց քանի որ աշտարակին լոյսը վառուած կեցած է, վտանգ չկայ...: Եկուր, է՛լիկ, հետս քիչ բան խմէ. գաւաթդ հոն կեցեր՝ քեղի կը սպասէ:

Բայց Գեղներեսը բոլորովին ուրիշ մտածութեանց մէջ ընկղմած էր. ալ պատուհանէն հեռանալով, ապշուածամբ մօրեղբօրն երեսը կը նայէր, որն որ ծիծաղելու, խմելու, խօսիլն ու երգելը յառաջ կը տանէր: Քիչ մը ետքը սկսաւ թոթովելով խօսիլ, աչուրները ծանրացան ու դեղեկացող մարմինը պատին կռթնեցուց:

Գեղներեսն աս ամէն գինովութեան նշաններն ուրախութեամբ կը դիտէր, աչուրներն անընդհատ մէջ մը՝ դէպ ի պատուհան, մէջ մը՝ դէպ ի Ղաւոյ կը դարձնէր: Աւերջապէս երբ որ տեսաւ թէ մրափելու սկսաւ, թերաբաց դռնէն զգուշութեամբ դուրս ելաւ, դուռը կամացուկ մը գոցեց, եւ սանդուղներէն վեր դէպ ի լապտերին եղած տեղը վազեց: Մէկէն շուտը բռնեց, լապտերը վար իջեցուց ու մարեց: Անկէց շուտ մը նորէն վար ածապարեց, պատշգամբին վրայ ելաւ, եւ իր ատելութեան առարկան սկսաւ փնտռել: Քանի մը վայրկեան հարկաւոր եղաւ, մինչեւ որ լոյսէն շրջած աչուրները մթութեան մէջ կարող եղան Պարտանուին նաւը նշմարել: Տեսածին պէս՝ աղաղակ մը բրցուց, ու ձեռուրները սպառնական կերպով մը սկսաւ շարժել:

Ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, գացած ճամբան չիգիտեր, մըռմնաց քիչ մը ետքը. աշտարակին աչքը հանեցի: Աշտարակին լուսաւորութիւնն որ չըլլայ, Բրովանցինն նաւը կ'ընկղմի, ըսաւ մօրեղբայրս...: Ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, ինքն ալ հիմայ հոն պիտ'որ երթայ, ուր զՏոնա խրկեց:

Պիսքին ընթացքը յառաջ կը տանէր. բայց վարժ աչք մը անմիջապէս կ'իմանար որ լուսատու աշտարակը մթննալէն ետքը՝ ուղիղ ճամբէն շեղած էր, եւ կամաց կամաց դէպ ի ժայռերուն շղթան կը յառաջանար: Անտարակոյս Պարտանու ալ աս բանս իմացած էր, վասն զի վտանգէն աղատելու եւ բաց ծովն ելելու համար նաւուն զանազան շարժումներ

ընել կու տար: Ասոր վրայ շատ կը խռովէր Գեղներեսը, որն որ սկսաւ վախնալ որ չըլլայ թէ մօրեղբայրը աշտարակին կարեւորութիւնը չափազանցութեամբ մեծցուցած ըլլայ, եւ Բրովանցին կարող ըլլայ անմնաս ժայռերէն անցնիլ:

Իրօք ալ նոյն տեղերուն ծանօթութիւնն չունեցողը՝ դժուարաւ կրնար կարծել որ վտանգն այնչափ մեծ ըլլայ: Երկինքը՝ լուրջ, ծովն՝ ըստ բաւականին հանգարտ էր, ամենեւին վտանգի մը նշան չկար. միայն իրիկուան կծու հովը տակաւին կը փչէր: Սակայն եւ այնպէս Պիսքին մեծ դժուարութիւն կը կրէր. ծովուն յորձանքները հովին հետ միացած՝ զինքը միշտ դէպ ի ժայռերը կը մղէին: Գեղներեսը երկայն ժամանակ սպասելէն ետեւ՝ տեսաւ որ նաւն արտաքոյ կարգի արագութեամբ դէպ ի վտանգալից խուժքերը կ'աճապարէ: Նոյն միջոցին նաւը խորունկ տեղ մը պատահելով, Պարտանու կարծած էր որ ալ ժայռերն անցան, ուստի եւ անհոգ յառաջ կ'երթար:

Բայց ուրախութիւնը խիստ կարճատեւ եղաւ: Շուտ մը սխալմունքն իմանալով, նաւը դարձնելու ջանքեց. բայց արդէն ատենն անցած էր: Պիսքին ժայռերուն վրայէն սահելու սկսած էր: Յանկարծ զօրաւոր դղրդիւն մը լսուեցաւ. նաւը սաստկութեամբ ժայռի մը զարնուած էր: Նաւաբեկեաններուն զարհուրելի յուսահատական աղաղակը՝ մինչեւ վերը աշտարակը լսուեցաւ, եւ նաւը բոլոր մէջիններովն ալ լքններուն մէջ աներեւոյթ եղաւ:

Գեղներեսն անմիջապէս սանդուղներէն վար վազեց, սկսաւ դէպ ի ժայռերն երթալ: Ճամբան Ղաւոյին պատահեցաւ, որն որ նաւաստիներուն յուսահատական աղաղակէն արթննալով ու քիչ մը սթափելով, աչուրները մէկէն դէպ ի աշտարակին լոյսը դարձուցած էր, եւ չորս կողմը խաւարի մէջ տեսնելով, ահով դողով դէպ ի լապտերը կը վազէր: Պոռալով կանչուրտելով՝ Գեղներեսն ու պահապանն իրարու պատահեցան:

Լապտերը, Լապտերը, կը գոչէր Սիմոն:

Պիսքին, Պիսքին, կը մոմար Գեղներեսը:

— Մարած է:

— Խրեցաւ, խորտակեցաւ:

Սիմոն Գեղներեսին բաղկէն բռնելով, ի՞նչ կ'ըսես, գոչեց. Բրովանցին...:

Ծովուն տակն է, պատասխանեց աղջիկը եւ սանդուղներէն վար վազելու փութաց:

Պահապանը մեծ դժուարութեամբ մթին մէջ խարխալելով՝ անոր ետեւէն գնաց:

Գեղներեսն աշտարակէն ելելով, նաւուն խորտակած տեղը հասաւ: Ալիքներն ասդին անդին ժայռերուն վրայ կը զարնուէին: Էլիկ զննող ու հետաքրքիր աչուրներով՝ ալիքները սկսաւ դիտել եւ ժայռերը զննել: Պահապանն ալ շնչասպառ ետեւէն հասնելով, հարցուց որ բան մը կը տեսնէ:

Ջրին երեսը լողացող տախտակներէն ուրիշ

բան չեմ տեսներ, պատասխանեց աղջիկը՝ զուարթ գեմբով:

Չայնդ քաշէ, ընդմիջեց յանկարծակի Սիմոն:

Փրփրացող ալիքներուն մէջէն սոսկալի յուսահատական գոչիւն մը լսուեցաւ:

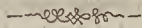
Շունն է, ըսաւ Դեղներեսը, արտաքոյ կարգի գրգռուած:

Այնպէս է, պատասխանեց Սիմոն, սա կողմը նայէ . . . Տոն բան մը կայ:

Իրօք ալիք մը սեւ բան մը կը բերէր, որն որ երբեմն երբեմն ժայռերուն մէջ կը կորսուէր, եւ նուրէն երեւան կ'ըլլէր: Վայրենեոյ սեպհական ճարպկութեամբ մը Դեղներեսը ժայռերուն ծայրերէն ցատքելով, դէպ ի նոյն կողմը կ'երթար. պահապանն ալ կէս գինովութեան տուած ուժովն ետեւէն կը քալէր: Չայնն երթալով աւելի բացայայտ կը լսուէր, սեւ առարկան հետզհետէ աւելի կը մօտենար ու աւելի կը մեծնար: Մէյ մ'ալ յանկարծակի զօրաւոր ալիք մը առջեւին մարդ մը բերաւ, զորն որ երկուքն ալ ճանչցան: Եկողը՝ Պարտանուն էր, տախտակի մը փաթթութեամբ, գլուխը մէկ կողմը ծռած, ուսերուն վրայ ալ իր շունը:

Երբ որ Դեղներեսը նաւապետը ճանչցաւ, կատարի ձայն մ'արձակեց: Իսկ Սիմոն սպասեց մինչեւ որ ալիքն իրեն մօտեցաւ, եւ ձեռքն երկնցընելով՝ խեղճ նաւաբեկեալը բռնեց:

Մնացածն ուրիշ անգամ:



ՎԵՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

Իտալիայի համառոտ պատմութիւնը:

(Հարոյնախոսութիւն):

Գ.

Հոսնշըաւֆեան կայսերական ազգատոհմին իշխանութեան վերջանալէն մինչեւ Իտալիայի նոր տէրութեան կազմուիլը:

1259—1539.

Որչափ որ ընդհանուր անիշխանութիւնը բոլոր երկրին մէջ երկպառակութիւնը տարածած էր. ի վերայ այս ամենայնի հինգ գլխաւոր միջակէտներ կային: Աս գլխաւոր կէտերն էին՝ Ստորին Իտալիա, քահանայապետին երկիրը, Տոսկանայի երկիրը կամ Փլորենտիայի հասարակապետութիւնը, Միլան՝ Վիսգոնդի ազգատոհմին տակ ու Վենետիկ, որոնց ամէն մէկն իր իշխանութեան տակ ունեցած երկիրները պահելու եւ կառավարելու կ'աշխատէր:

Նոյն միջոցին Կարլոս Գ. կայսրը (1346—1378) կայսերական իշխանութիւնը Իտալիայի մէջ նորոգելու մտօք՝ 1354ին զօրքով հոն մտաւ, բոլոր Տոսկանայի երկիրը նուաճեց: Յաջորդ տարին ալ՝ Վիսգոնդի գերդաստանին Լոմբարտիայի մէջ գրաւած իշխանութիւնը հաստատելէն ետքը՝ Միլանի մէջ երկաթի թագով, ետքն

ալ Հռոմայի մէջ կայսերական թագով պսակուեցաւ: Սակայն Իտալացւոյ տոեղի ըլլալով, հաղիւ իր կենաց դէմ՝ դրուած դարաններէն պրծաւ ու 1356ին Գերմանիա դարձաւ: Բայց Վիսգոնդի գերդաստանին իշխաններուն բռնաւորութիւնները քանի մը տարի ետքը պարտաւորեցին Ուրբանոս Գ. քահանայապետը նոյն կայսրը աղաչել որ ան բռնաւորները զսպէ: Կարլոս Գ. (1368) երկրորդ անգամ Իտալիա արշաւեց, եւ Վիսգոնդի իշխաններէն ու Իտալիայի ուրիշ տեղերէն՝ կէս մը իբրեւ այդ ու կէս մը իբրեւ պարգեւ՝ ժողոված դանձով Գերմանիա դարձաւ:

Կայսր Գերմանիա դառնալէն ետքը՝ Հռոմայի իշխանութեան քաղաքներուն բնակիչքը՝ Փլորենտիայի հասարակապետութեան օգնութիւն գտնելով՝ 1370ին քահանայապետաց իշխանութեան իրենց զինեց ազատ բռնէ: Աս տեղերէն աւելի՝ Վերին Իտալիայի մէջ Վիսգոնդի գերդաստանին իշխաններուն բռնած պատերազմներն Իտալիայի բնակիչները կը գրգռէին՝ անոնց դէմ կռուելու եւ անոնց լծէն ազատ ըլլալու: Արդէն 1353ին Գենուայի հասարակապետութիւնը զԶովհ. Վիսգոնդի իրեն գլուխ ճանչնալու պարտաւորուած էր: Նոյն Յ. Վիսգոնդիին դէմ Վենետացիք Լոմբարտիայի քանի մը պղծիկ տիրապետներուն հետ միացած՝ յամի 1354ին դաշնակցութիւն մը կազմեցին, եւ շատ տարիներ շատ ու արինահեղ պատերազմներ ընելէն ետքը, իրենց ալ սկսան Վիսգոնդիներուն պէս իրենց իշխանութեան սահմաններն ընդարձակել:

Նոյն միջոցին Նեապոլոյ Լատիւլաուս կամ Լանսորոյ թագաւորը յանկարծ Հռոմ մտաւ. քանի մը տարի կռուելէն ետքն ալ 1409ին բոլոր ան տէրութեան երկիրները գրաւեց: Սակայն Վիսգոնդի իշխանները հոն ալ հասան, ու 1414ին Լատիւլաուս թունաւորուելով՝ մեռնելէն ետքը, իրենց չէ թէ միայն ան կողմերն իշխանութիւնն կը բանեցընէին, հապա Լոմբարտիայի մէջ ունեցած դաւառներնին նորէն ձեռք անցուցին. ասկից զատ 1421ին նաեւ Գենուայի հասարակապետութիւնն իրենց հնազանդեցուցին: Բայց Փլորենտիայի ու Վենետիկի հասարակապետութիւնները միացեալ զօրութեամբ անոնց դէմ ելան, եւ մինչեւ Ատտա գետն ըլլող բոլոր երկիրները ձեռքերնէն առին:

Թէպէտ այսպէսով Վիսգոնդիներուն ուժը կտրուելով, եւ Անժու եւ Արագոնեան ազգատոհմներուն՝ իրարու զօրութեան յառաջ երթալը Նեապոլոյ ու Սիկիլիայի մէջ զսպելովը՝ Իտալիայի մէջ ալ վտանգաւոր ընդհանուր իշխանութիւն կամ տիրապետութիւն մը չէր մնացեր. ի վերայ այս ամենայնի երկիրը ամէն խռովութիւններէն ու կռիւներէն ազատ չէր: Աւանձինն երկու իշխաններ կամ բռնաւորներ, այսինքն Պրաչչիոյ տա Մոնդանէ ու Ադդենտոյ Սֆորցա, վարձկան զօրքեր պահելով, սկսան նորանոր խռովութիւններ ու պատերազմներ յարուցանել:

Սֆորցա ազգատոհմին նախահայրն եղաւ Մուցիոյ Ադդենտոյ՝ Ռոմանեայի Գաբրիելոյ գեղէն գեղացի մը, որն որ գլուխը խել մը ստահակ ու զօրաւոր մարդիկ

ժողովեց, եւ աննոց առաջնորդ (condottiere) ըլլալով, Իտալիայի քանի մը իշխողներուն կամ բռնաւորներուն տակ ծառայելէն ետքը, վերջապէս Նէապոլացի թագաւորին ծառայութեան մէջ մտաւ, եւ Սֆորչա մականունն առաւ, որն որ քառասորիկ կամ յաղթահարող կը նշանակէ: Աս Սֆորչայի Սֆորչային որդին Փրանկիսկո Սֆորչա (ծն. 1401), Վիսգոնդի ազգատոհմին փառաբան վերջին դքսին դասերը հետ կարգուեցաւ: Եւ երբ որ նոյն դուքսը 1447ին առանց արու զաւկի մեռաւ ու անով Վիսգոնդի ազգատոհմին արական յաջորդութիւնը վերջացաւ, Փրանկ. Սֆորչա Միլանի տերութիւնը ձեռքն անցուց. Փլորենտիայի հասարակապետութեան հետ դաշնակից եղաւ, որուն մէջ ան ատենները Մեաիչի (Մեգիկեան) ազգատոհմն անուանի ըլլալու սկսած էր, եւ իր մեռնելէն ետքն ալ իր ազգատոհմը իշխանութեան մէջ շատ տարիներ շարունակեց:

Մեգիկեան կամ Մեաիչի ազգատոհմին անունը Փլորենտիայի պատմութեան մէջ երեքտասներորդ դարուն սկիզբներէն կը յիշուի: Անկից ետքը Փլորենտիայի մէջ քաղաքային իրողութեանց նկատմամբ մեծ անուն ստացաւ: Այսպէս հասաւ նոյն ազգատոհմին խիստ նշանաւոր ժամանակը, որն որ կը սկսի Կոլմաս Ա.էն: Ասիկայ յամի 1416ին ծերակուտին անդամ եղաւ. իսկ քանի մը տարի ետքը Փլորենտիայի տերութեան գլուխ դրուեցաւ եւ իր անբաւ հարստութիւնն օգտակար գործքերու գործածելով, զամէնքն իր կողմը կը շահէր: Իր հարստութեան գանձը բացած՝ Փլորենտիայի մէջ մեծամեծ շէնքեր ու հրապարակական տեղեր շինելու կու տար, վարպետ արհեստաւորներն ու գիտնական անձինքն առատ վարձքով յառաջ կը քաշէր, եւ ասանկով իր տերութիւնն ու Փլորենտիա ամէն կերպով կը ծաղկեցնէր: Նաեւ օտար տերութեանց հետ իր իմաստութեամբ խաղաղութիւնը կը պահէր, որուն շատ նպաստ կ'ըլլային իր ամէն դի տարածուած առեւտուրի գործքերը: Կոլմասէն ետքը անուանի է Լորենցոյ Մ., որն որ 1469էն սկսած՝ Փլորենտիայի հասարակապետութեան գլուխ եղաւ: Ինքն ալ Փլորենտիա հոյակապ շէնքերով զարդարեց, եւ բարակ արհեստներու եւ գիտութեանց աւելի եւս պայծառանալուն պատճառ եղաւ: — Աս Մեաիչի գերդաստանն իր տիկիններէն քանի մը տերութեանց թագուհիներ տուաւ. ինչպէս Գաղղիայի Հենրիկոս Բ. թագաւորին ամուսինը Կատարինէ, ու Հենրիկոս Գ. թագաւորին ամուսինը Մարիամ աս Մեաիչի ազգատոհմէն էին:

Գառնանք ընդհանուր Իտալիայի պատմութեան: Հնդեպտասներորդ դարուն կէսէն ետքը Միլան՝ ուր Սֆորչա ազգատոհմը կը տիրէր, Վենետիկի հասարակապետութիւնը՝ որն որ Լոմբարտիայի կէս մասին վրայ կ'իշխէր, Փլորենտիայի հասարակապետութիւնը՝ որուն Լորենցոյ Մեաիչի իշխանն իմաստութեամբ կ'առաջնորդէր, Հռոմայի երկիրը՝ որն որ քահանայապետաց իշխանութեան տակ էր, եւ Նէապոլացի տերութիւնը, Իտալիայի իշխանութեանց մէջ հաւասարակշռութիւնը կը պահէին:

Բայց 1494ին Գաղղիայի Կարլոս Ը. թագաւորը՝ Նէապոլացի ու Սիկիլիայի տերութիւնները նորէն նուաճելու համար բանակով մը Իտալիա մտաւ: Եւ թէպէտ քիչ ատենուան մէջ Նէապոլիս զինուց զօրութեամբ առաւ. սակայն Արագոնիայի Ալֆոնսոս Բ. թագաւորը նոյն երկիրը նորէն ետ առաւ: Սոյնպէս եւ Կարլոս Ը.ին յաջորդը Լուդովիկոս ԺԲ. Նէապոլիս նուաճեց, բայց ասոր ձեռքէն ալ՝ յամի 1504ին Արագոնիայի Փերդինանդոս Կաթոլիկեան թագաւորը զանիկայ առաւ: Աւելի բախտաւոր եղաւ նոյն Լուդովիկոս ԺԲ. Միլանի դէմ բացած կռուոյն մէջ, զորն որ նուաճեց:

Պէտք չարեանիս:

ԱՌԵՆՏԻՆԱՆ

Թիւյ կամ Զայ:

Թիւյը թիւի մը չորրորդ տերեւներն է, որուն բուն տեղը՝ Ճենատան, Ճաբոն, Սիամ ու Գոչինչին է, ուր առատութեամբ կը մշակուի ու կ'աճի. բայց քիչ մը ժամանակէ վեր՝ աշխարհքիս ուրիշ կողմերն ալ կը մշակուի:

Թիւյը իր հայրենեայ մէջ այլեւայլ անուններ ունի. Ճաբոնի մէջ՝ Զիա, Ճենատանի ֆոգիա կամ ֆոչէն գաւառին մէջ՝ ուր անոր մշակութիւնը շատ ծաղկած է, Թէհ կամ Թէ, իսկ տերութեան մէկալ գաւառներուն մէջ՝ Թէհա, Զա կամ Զայ: Եւրոպայի մէջ ընդհանրապէս Թիւյ կ'անուանի, եւ միայն քիչ տեղ՝ Զայ:

Ճենատանի ու Ճաբոնի մէջ թիւյը բնակչաց սովորական ըմպելիքն է, բոլոր օրը շարունակ կը խմեն, եւ ամէն կողմ եփուած կը ծախուի: Նոյն տեղերը մէկ կամ երկու տարի յառաջ ժողովուած հին տերեւները կը գործածեն, ինչու որ կը կարծեն թէ թարմ տերեւները թմրեցուցիչ զօրութիւն ունին: Գարձեալ Եւրոպացւոց պէս կաթ ու շաքար խառնելով չեն խմեր, հապա անխառն: — Ճենացւոց մեծամեծները թիւյի թարմ տերեւներէն հիւթ մը կը հանեն, զորն որ կրակի վրայ եփելով կը թանձրացնեն: Աս թանձրացած հիւթէն՝ եռացեալ ջրոյ մէջ քիչ մը խառնելով, ըմպելիք մը կը շինեն, զորն որ իբրեւ դեղ կը գործածեն, մանաւանդ տենդի դէմ եւ զօրաւոր արտաշնչութիւն յառաջ բերելու համար: — Իսկ Եւրոպայի մէջ թիւյի գործածութիւնը չէ թէ միայն հաղիւ երկու դարէ վեր մտած է, հապա նաեւ քանի մը երկիրներէ զատ՝ խիստ քիչ տարածուած է. ուստի եւ ասոր առուուորը՝ խահուէի առուուորին չի համար, թիւեւ անոր պէս հաճոյից համար խմուելէն զատ, անկից աւելի առողջարար յատկութիւններ ունենալուն համար ալ՝ ստեպ իբրեւ դեղ կը գործածուի: Ամէն ազգերէ աւելի կը գործածեն թիւյը Հոլանտացիք, որոնք նախ նոյն վաճառքը Եւրոպա բերին տասնուերեքերորդ դարուն մէջերը, Անգղիացիք, Ռուսք եւ Հիւսիսային Ամերիկայի միացեալ Նահանգաց բնակիչները: Յիշեալ տեղերը բոլոր ժողովուրդեան ընդհանուր ըմպելիք մ'եղած է թիւյը. իսկ ուրիշ երկիրները հաղիւ մեծերն ու հարուստները կը խմեն:

Թէյի թուփը մշտադաւար ու վարէն մինչեւ վեր ձիւղեր ունեցող ասնկ մին է, որն որ 6 մինչեւ 8 ոտք բարձրութիւն կ'ունենայ, կամ ճշգիւ խօսելու համար՝ այնչափ բարձրութեան մէջ կը պահուի, որպէս զի տեւրեւները դիւրութեամբ ժողվուին, որովհետեւ եթէ ինք իրեն թող արուի, մինչեւ 30 ոտք կը բարձրանայ:

Երկու տեսակ թէյի թուփ կայ, այսինքն՝ Կանաչ թէյ (Thea viridis) ու Պսէակաւն թէյ (Thea bohea): Առաջինը մինչեւ 45 երորդ հիւսիսային լայնութեան աստիճանը կ'աճի. ընդհանրապէս աւելի զօրաւոր ու բարձր կ'ըլլայ, եւ երկուքէն մինչեւ չորս մաս երկայն ու բաց գոյնով տերեւներ կ'ունենայ: Իսկ Պսէակաւն թէյի թուփը, որն որ մինչեւ 28 երորդ հիւսիսային լայնութեան աստիճանը կ'աճի, առաջինին գրեթէ կէս մեծութեամբ տերեւներ ունի՝ մութ կանաչ գոյնով:

Թէյին տերեւները տարին մինչեւ երեք անգամ կը քաղեն: Առաջին կութը՝ փետրուարի վերջերը կ'ըլլայ, երբ որ թուփը ծլելու կը սկսի. նոյն անգամ ժողվում տերեւներն ամենէն ընտիր են, թէ շատ փափուկ ու հիւթալից ըլլալուն, եւ թէ քիչ թել ու դառնութիւն ունենալուն համար: Աս թէյը՝ կայսերական կամ Բէյի ծառի կ'անուանուի, եւ միայն ճենապտանի կայսեր, իշխանաց ու մեծամեծաց սեպհակաւումաճ է: Երկրորդ կութն Ապրիլի մէջ կ'ըլլայ. ասոր տերեւներն անհասարակ կ'ըլլան, ոմանք՝ կատարեալ աճած, ոմանք ալ՝ գեռաբոյս: Երրորդը Յունիս, Յուլիս եւ Օգոստոս ամիսներուն մէջ կը կատարուի. ասոր տերեւները հաստ ու կատարեալ աճած կ'ըլլան. ասոր համար ալ ամենէն անպիտան եւ աժան տեսակն է:

Ինչպէս որ թէյին աւելի կամ նուազ զգուշութեամբ քաղուին ու զանազան տեսակի բաժնուիլը իր լաւութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ, նոյնպէս ալ շատ ազդեցութիւն ունի պատրաստելու կերպը, որով տեղացիք թէյին ունեցած կերպարանքը կու տան եւ ան վիճակին մէջ կը դնեն՝ որով վաճառքի կը հանուի: Երկու եղանակ կայ թէյի տերեւները պատրաստելու. չոր ու թաց կամ խոնաւ կերպ: Չոր կերպով այսպէս կ'ընեն. տերեւներն երկաթէ թիթեղի վրայ դնելէն ու բարեխառն ջերմութեամբ փռան մը մէջ զետեղելէն ետքը, ձեռքով ստէպ ստէպ կը դարձնեն, որ չայրին, եւ անանկ կը շարունակեն՝ մինչեւ որ տերեւներն ըստ բաւական չորանան: Ետքը ձեռքով կ'ուրբեն գլանաձեւ կ'ընեն: Թաց կամ խոնաւ կերպով ասանկ կը պատրաստեն. տերեւները մաղի մը մէջ կը դնեն, եւ այնչափ աստէն տաք ջրոյ շուգոյն վրայ կը բռնեն, մինչեւ որ կատարեալ թրջին, ետքը տաք երկաթէ թիթեղներու վրայ կը չորցնեն եւ գլանաձեւ կ'ուրբեն: Որչափ որ աղիւ է թէյին տեսակը, այնչափ ալ զգուշութեամբ կ'ուրբեն, այնպէս որ պարզապէս տեսութեանէն կրնայ մարդ անոր որպիսութիւնը բաւական ճշգրտութեամբ իմանալ: Թէյի պատրաստութեան համար ճենապտանի ու ճաբոնի մէջ մասնաւոր շէնքեր կան, որոնց մէջ 5 մինչեւ 10 կամ 20 պղտիկ 3 ոտք բարձրութեամբ փու-

ռեր կը գտնուին: Ո՛վ որ յարմար տեղ կամ բաւական տեղեկութիւն չունի, տերեւները չորցնելու համար ան տեղերը կը տանի:

Թէյն արկղներով կամ տփերով դուրս կը խաւրուի: Տուրեւաւի մէջ եղած թէյը՝ ճենապտանէն կու գայ: Յայտնի է որ չէ թէ միայն նոյն ճենացիք, հապա ուրիշ ազգեր ալ եւ մանաւանդ Անգլիացիք թէյը կը նենգեն:

Գլխաւորաբար երկու տեսակ թէյ կայ. Ա. Կանաչ ու Բ. Սէ- թէյ:

Ա. Կանաչ թէյը՝ ուրուն, բալամոնի նման բուրում ունի, եւ սեւ տեսակէն աւելի զօրաւոր է: Ասոր տակ շատ տեսակներ կ'երթան:

1. Կայսերական թէյ կամ թէյի ծաղիկ կամ Պինկ բուռած թէյը՝ ամենէն աղիւ ու փափուկ տեսակն է, զորն որ առաջին անգամ ծլած փափուկ տերեւներէն կը պատրաստեն: Բուռ աննենդ կայսերական թէյը՝ կամ ամենեւին Եւրոպա չի գար եւ կամ խիստ քիչ կու գայ, վասն զի՝ ինչպէս վերը ըսինք՝ ճենացի կայսեր ու տերութեան մեծամեծներուն համար կը պահուի: Նոյն անուամբ Եւրոպա եկածը՝ հասարակօրէն երկրորդ կութին նորաբոյս տերեւներէն է: Կայսերական թէյը բաց կանաչ գոյնով է, եւ շատ սիրուն ու զօրաւոր հոտ ունի:

2. Սուրնի կամ Չուլան բուռած թէյը՝ բաց կանաչ գոյնով է եւ թեթեւ ուրած տերեւներով. արտաքին կարգի սիրուն բուրում ու ճաշակ ունի: Աս թէյը Հայզանի ամենալաւ տեսակէն ալ սուղ է:

3. Մարգարտի կամ Գիդի թէյը կամ պարզապէս Չայը (Tschy) գորշիկէ կանաչ գոյնով է. ասոր տերեւները գնդակաձեւ ոլորում կ'ըլլան ու ոլորի մեծութիւնը կ'ունենան: Աս տեսակը շատ անգամ կայսերական թէյի անուամբ ալ կը ծախուի:

4. Վառօդի թէյ (Gunpowder). ասոր տերեւներն ալ գնդակաձեւ ոլորում ու մեծկակ վառօդի հատերու չափ կ'ըլլան, գորշ կանաչ գոյնով: Շատ հաճոյական հոտ ու համ ունի, եւ անոր համար ալ աղէկ ընդունելութիւն կը գտնէ եւ շատ կը ծախուի:

5. Հայզան կամ Հայզն բուռած թէյը՝ երկայն ու պինդ ոլորած տերեւներ ունի. դոյնը կապուտակի զարնող կանաչ է եւ քիչ մը խոտի հոտ ունի, բայց աղէկ տեսակին համը հաճոյական է: Աս թէյը Եւրոպայի մէջ շատ կը գործածուի:

6. Սինկլայ կամ Սոնկլայ թէյն երրորդ կութէն ժողվումն է. շատ մեծ ու անկարգ ոլորած կանաչ տերեւներ ունի, որոնք գեղին տերեւներով խառն կ'ըլլան: Իսկ Թոնգէյ կամ Թոնգի նաեւ Թաւանգի բուռած թէյը՝ Սոնկլայի ամենալաւ տեսակն է, եւ լաւութեան կողմանէ Հայզանի տեսակին կը մօտենայ: ասիկայ գորշիկէ կանաչ գոյնով է:

Մնացածն որքիշ անգամ:

ՊԱՏՄԱԳԱՆ

Հնդկաստանի մեջ աներոսան քննադատները:

(Վերջ):

Իսկ կրթութեանց երկրորդ կերպը կամ ժամանակակից ուսման մարտնչութեան ուժը ընթացքներով կամ գործողութիւններով: Աստուծոյ նախ պէտք է տառնու մէկ մասնաշաղկ երկայնութեամբ բարակ չուան մը քթին մէկ ծայրէն ներս խոթել ու բերնէն դուրս հանել:

Երկրորդ, պէտք է երեք մասնաշաղկ լայն ու 15 կանգուն երկայն ջրի մէջ թրջած ժապաւէն մը կլլել:

Երրորդ, պէտք է Հնդկացի մէջ իսկ արտաքին կարգի համարուած քանի մը գործողութիւններ կատարել:

Չորրորդ, պէտք է շատ մը ջուր կլլել, ու ետքը փոխել՝ աշուրներուն նայուածքն ընթուխներուն մէջ եղած պարապ տեղը անշարժ հաստատելով:

Հինգերորդ, պէտք է մարմինը գետինը տարածուած՝ փորին այլեւայլ դնելները (աշակէլ) փոխադրել շարժել: Վերջիշեալ անգղիացի բժիշկը կ'ըսէ թէ ինք քանի մը հեղ տեսած է Հնդկացի ճգնաւորներուն կամ մուրացիներուն (Ֆաթիւններուն) աս խաղը կատարելը:

Վեցերորդ, պէտք է աշուրները դէպ ի քթին ծայրը տնկած բռնել՝ մինչեւ որ արցունքով լեցուին:

Աս նախապատրաստութիւններէն ետքը կու գայ՝ լեզուն դէպ ի կոկորդը քաշած կծկած այնչափ ատեն կենալ՝ մինչեւ որ աս ընող անձին վրայ մարելիք գայ: Աս վիճակին մէջ կրնայ մոնտիլ ուրիշ կերպով ալ: Կրթութեան իր նայուածքը կը տնկէ դէպ ի քթին ծայրը, կամ երեք մասնաշաղկ հեռու ըլլող առարկայի մը վրայ. կամ ականջները մեղրամոմի մէջ թաթխուած բամբակով կը խնու, աջ ականջով մոտիկ կ'ընէ ձախ ականջին շընկոյցը գլուխը քիչ մը դէպ ի աջ կողմը ծռած բռնելով, կամ ուրիշ՝ առաջին կարգի կրթութեան մէջ յիշուած՝ դիւրեքներուն մէկուն համեմատ դրից մէջ կենալով:

Վերջիշեալ բժիշկը կը վկայէ որ ինք աս ամէն գործողութիւնները քանի մը հեղ իր աչքը տեսած է եւ առանձինն ձմեռնային քնոյն նկատմամբ երկու օրինակ յառաջ կը բերէ, որոնց մէկն ուրիշ անգղիացի բժիշկի մը (Մագ Կրեկը) պատմութեանն առած եմ, կ'ըսէ, ու անոր ճշմարտութիւնը մասնաւոր հետազոտութեամբ ստուգած եմ: Պատմութիւնը հետեւեալ դէպքն է:

Հեղ մը Նահոր քաղաքը ճգնաւոր կամ մուրացիկ մը եկաւ ու ըսաւ որ ինք պատրաստ է, երբ որ ուղուի նէ՝ պահաբանի մը մէջ փակուած թաղուելու՝ առանց բռն մը ուտելու եւ խմելու: Տեղւոյն իշխանը (Մարակեհ Ռունճէդ-Սընի) թէպէտ եւ աս բանը կարելի չէր սեպեր, ի վերայ այդ ամենայնի հրաման տուաւ որ փորձուի: Ուստի նոյն մարդը փայտէ պահաբանի մը մէջ դրուելէն ու անոր քաններն աղէկ մը դոյուելէն ետքը՝ զեանի տակ նեղ տեղ մը դրուեցաւ: Աս տեղը պարտեղի մը մէջտեղը տան մը տակն էր. պահաբանը նոյն տեղը դրուելէն ետքը՝ չէ թէ միայն տան ամէն դռները զգուշութեամբ գոյուելան, հապա նաեւ անոր բոլորակը շատ բարձր պատ մը

քաշուեցաւ. ու ան պատին այլեւայլ կողմերը պահապաններ դրուեցան, որոնց խափա հրաման տրուեցաւ՝ դիւշեր ու ցորեկ ամենայն զգուշութեամբ ու մատգրութեամբ հսկել՝ որ նոյն տունը մտնող ելող չըլլայ:

Քառասուն օր անցնելէն ետքը՝ վերջիշեալ իշխանը՝ իր եղբորորդւոյն, ուրիշ շատ պաշտօնատէրներու, ի տալացի Վենգուրա գնդապետին, Անգղիացի Ուազ հաբիւրապետին ու աս դէպքը պատմող Մագ Կրեկը բժիշկին հետ՝ մէկտեղ նոյն մուրացիանին թաղուած տեղը դնաց, զանիկայ իր գերեզմանէն կամ պահաբանէն հանելու համար: Պատը մէկ դիպցի վրջնէն ու տան դուռը զգուշութեամբ բանալէն ետքը՝ ամենուն աչքին առջեւ պահաբանը բացին: Մուրացիկը ճերմակ կտաւով մը ծածկուած էր. երբ օր աս կտաւը մէկդի առնուեցաւ, տեսնու որ մարդը նստած էր՝ բազուկներն ու ձեռքները մարմնոյն կողերուն վրայ պնդութեամբ բռնած, իսկ ոտուրներն ու ծնկուրներն իրարու վրայ դրած: Չինքը կենդանացնելու այսինքն արթնցնելու համար՝ ամէն բանէն յառաջ գլխուն վրայ տաք ջուր լեցուցին. ետքը գլխուն վրայ ցորենէ կամ որիկէ շինուած տաք կարկանդակ կամ զանգուած մը դրուեցաւ. յետոյ քթին ծայրերուն մէկուն մէջն ըլլող մամապատ խիցքը (Միգա) դուրս հանուեցաւ, որուն վրայ մարդը երկայն շունչ մը առաւ: Ասկից ետքը բերանը բացին ու լեզուն դուրս քաշեցին, որն որ քիմ քին պնդութեամբ կպած էր, լեզուն ու քիմքն աղնիւ ու մաքուր կարագով շիւցեցին: Աս գործողութիւններն եղած ատենը, կ'ըսէ Մագ Կրեկը բժիշկը, ես անոր ձախ բազիւ երակը ձեռքս բռնած՝ մատգրութեամբ կը դնէի, բայց ամենեւին հարուած մը չէի դնար ու գտներ, թէպէտ եւ մարմնոյն վրայ գտնուած ջերմութիւնը սովորական չափէն աւելի էր: Ասկից ետքը՝ մարդուն բազուկներն ու սրունքը, որոնք՝ ինչպէս ըսինք՝ մարմնոյն վրայ կպածի պէս էին, քաշելէն ու ձկտելէն ետքը՝ կարագով ստոտկութեամբ շիւցել տրուեցան, սոյնպէս եւ արտեւանուրը (կեօլ ֆաֆալը) բացուելէն ետքը՝ կարագով զգուշութեամբ շիւցեցան: Աշուրները նսեմացած՝ իր բարակ նիւթով մը ծածկուած, ապակեմանն ու մեռած մարդուն մը աշուրներուն նման ետ քաշուած կամ ներս թաղուած էին: Նոյն ատեն մարդը կենդանութեան նշաններ տալու սկսաւ, բազիւրակին վարնուածքը քիչ մը զգալի եղաւ, իսկ մարմնոյն մարմն իր չափազանց ջերմութիւնը կորսնցուցաւ: Ասոր վրայ սկսաւ խօսելու փորձեր ընել, սրն որ ի սկզբան չաջողուեցաւ, բայց վերջապէս քանի մը խօսք արտաբերեց, սակայն անմեկ կամաց ու տկար՝ որ քովը կեցողներէն եւ ոչ մէկը զանոնք կրցաւ հասկնալ: Իսկ երբ որ քիչ մը ետքը սկսաւ յարողութեամբ խօսիլ, անմիջապէս հրաման տրուեցաւ թնդանութիւնը արձակել եւ ուրիշ ուրախութեան նշաններ տալ, եղած փորձին կատարելապէս յաջողիլ յայտնի ընելու համար: Ետքը երկրին իշխանը նոյն քառասունօրեայ քնէն արթնցող մարդուն վրիզ ծանրագին ոսկի շղթայ մը կախեց եւ շատ մեծ ամբօններ ալ անոնք օղամանեակներ ու ընտիր ցփսներ (շաւ) պարգեւեցին:

Աս մանրամասն տեղեկութեան մէջ մինակ մէկ պարագայ քիչ մը միջին կամ տարակուսելի կը մնայ, այսինքն թէ արդեօք պահարանը գետնի տակ դրուելէն ետքը՝ վրան հարով ծածկուեցա՞ւ թէ չէ. պատմողն ասոր վրայ բացայայտ բան չըսեր։ Սակայն կրնայ բաւել թէ նոյն պահարանին վրայ քիչ մը հող ալ դրուած ըլլար, փորձին յաջողելուն մեծ արդեւք չէր կրնար ընել։

Երկրորդ դիպուած մ'ալ կը պատմէ Ա. Հ. Պոսլոյ պաշտօնակալը, որն որ նոյնին ականատես եղած է։ Արդինք ասանկ կը գրէ։ Աս առաւ մարդ մը, որն որ ամիս մը առաջ աւազանի կամ ջրեղջի մը մօտ թաղուած (գետնի տակ դրուած) էր, երկրին իշխանին առաջին պաշտօնէին ներկայութեամբ գետնէն դուրս հանուեցաւ։ Աս մարդը, որ նոյն իշխանին մասնաւոր հրամանաւր գետնի տակ դրուած էր, հազիւ 30 տարեկան էր, իր ծննդեան տեղն էր Հնդկաստանի Գուռնալ քաղաքը, ուսկից շատ հեղ կ'ըլլէր ուրիշ քաղաքներ, Ամիր, Գոգահ, ճատոր կ'երթար ու հոնտեղերը ղինըր թաղել կամ գետնի տակ ծածկել կու տար՝ երբ որ առատ հատուցում կ'ընդունէր։ — Արդ նոյն մարդը 12 ոտնաչափ երկայնութեամբ եւ 8 ոտնաչափ լայնութեամբ գետնայարկ խցի մը մէջ՝ երեք ոտք երկայն, երկուք ու կէս ոտք լայն ու երեք ոտք խորունկ փոս մը փորել տալով, ամենայն պատրաստութեամբ մտած նստած էր, ծնկունքները դէպ ի փորն ուղղած, ձեռունքները կուրծքին վրայ դրած ու բոլոր մարմինը ճեքմակ կտաւով ծածկած։ Փոսին վրայ երկու հատ 6 ոտք երկայն ու քանի մը մատնաչափ հաստ քարեր դրուած էին. ու ասոնց վրայ ալ քիչ մը կակուղ հող տարածուած։ Այսօր, այսինքն գետնի տակ դրուելէն ամիս մը ետքը, խցին դռները բացուեցան ու մարդը դուրս հանուեցաւ. զգայութիւնը բոլորովին կորսուած, աշունքները գոցուած, ձեռունքները քաշուած, կծկուած ու կարկամած, փորը բոլորովին ներս քաշուած ու ակունքներն այնպէս ամուր գոցուած էին, որ հարկ եղաւ զանոնք գործիքով մը իրարմէ զատել բանալ ու բերանը քիչ մը ջուր լեցունել։ Ամաց կամաց սկսաւ ինք իրեն գալ ու անգամները շարժել. ետքը երկու գիաց երկու հոգի ղինըր բռնելով՝ շտապ նստեցաւ ու սկսաւ ցած ձայնով խօսիլ։

Աս մարդուն վրայ անգղիացի պաշտօնակալ մը ուրիշ փորձ մ'ալ ըրաւ. խուցի մը յատակը արկղ մը հաստատեց ու նոյն մարդն անոր մէջ դրաւ գոցեց, ու 13 օր ետքը ողջ առողջ դուրս հանուեցաւ։

Ա'րտուի թէ նոյն մարդը շատ ու երկայն կրթութեամբ ու վարժութեամբ ինք ղինըր սորվեցուցած է՝ երկայն ատեն շունչը բռնելու կամ շնչին առեւտուրն ի կախ պահելու՝ լեզուովը քթին ներքին ծակերը գոցելով։ Ասիկայ սրջափ ատեն որ թաղուած կամ գետնի տակ կը մնայ, գլխուն մաղերն ամենեւին չեն ածիր կամ երկրնար։ Պոսլոյ աս ամէն բանը պատմելէն ետքը կ'ըսէ. «Հաստատութեամբ կը վիայեմ» որ աս ամէն գործողութեանց մէջ ամենեւին խաբէութիւն կամ խաբէական հնարք մը չկայ։

†

ՆԱԳԻՐ ՄԱՍԿՈՐԵՐՆԵՐ

Գ. ՄՅՏԱՏԵՐԵՒ ՏՆԿԵՐ

(Հարստութիւն)

Հահրքամի համար աղէկ հող կը շինուի, 1 մաս պարտիզի հող, 1 մաս կովու աղբ, 1 մաս փտտած տերեւի հող եւ քիչ մ'ալ աւազ իրարու խառնելով եւ պահելով։ Իսկ ուրիշ գործողութեանց կողմանէ, շատ արհեստական բաներ հարկաւոր չեն. Հահրքամն ալ՝ ուրիշ ծաղկանց պէս՝ սովորական կերպով պէտք է դարմանել։

Սերմանէ յառաջ եկած անկերը փոխադրելու առաւել, ասոնց արմատին տիրող դոյնէն՝ ծաղկին գլխաւոր տիրող դոյնին ինչ ըլլալը կրնայ ճանչցուիլ. բայց թէ ծաղկը միագոյն է՝ թէ խայտաբղետ, բարդ՝ թէ պարզ չիկրնար ճանչցուիլ։ Որպէս զի ծաղկանց սերմը՝ հասունցած ատենը՝ հովը չառնու շտանի, շատ անգամ պէտք է փեճելը քննել՝ մինչեւ որ գեղիննայ, ան ատեն մատուցներով կը ճնշուի եւ կը նայուի որ սերմանց մէջ սեւցածներ կան թէ չէ. եթէ կայ, ճիւղովը մէկտեղ կը կտրուի, եւ օդ բանող խցի մը մէջ կը կախուի, տակն ալ թուղթ կամ տուփ մը կը դրուի, որ սերմերն իյնալով՝ չկորսուին։ Այն ծաղկները որոնք խոշոր են, հասաւ ու կարճ գլուխ ունին, դիւրաւ կը ճեղքին եւ ծաղկին տերեւները բոլոր դուրս կ'իյնան, թէ որ զմէկնով մը խնամուելու ըլլան, ասոնք ալ կատարեալ կըր կ'աճին։

Ականջամուտ ճճիները Հահրքամի շատ վնասակար են, որովհետեւ ծաղկին տերեւները կ'ուտեն, եւ սերման գլուխները՝ տերեւներէ դուրի ըլլալուն համար՝ կը թուամին, սերմն ալ կ'ապականի։ Անոր համար Հահրքամի ընձանակներուն աստիճանները բաց տեղ մը կը զետեղեն եւ ոտքերուն տակ ամանով ջուր կը դնեն, որով ականջամուտները չեն կրնար վրան ելլել եւ ծաղկներուն հասունիլ։ — Կամ ջրոյ տեղ յարդ կ'առնուի եւ 1 1/2 սոսնաչափ երկայն ու 3 մատնաչափ լայն խորձեր կը շինուին, եւ երկու ծայրերը շտապ կտրելով՝ մէջը քիչ մը մեղր կը դրուի, խորձին մէջտեղէն դերձանով մը թոյլիկ կը կապուի, եւ ընձանակներուն մէջտեղերը կը դրուի։ Ականջամուտն անուշ բաները կը սիրէ, եւ Հահրքամը թող տալով՝ ասոնց մէջ կը մտնէ։ Ամէն առաւ խորձերը թօթուելու, միջատները վար ձգելու, սպաննելու է։

Հահրքամի մշակութեան գլխաւոր վնասիչներէն մէկն ալ տերեւներու ոջիլն է, որն որ անկերուն հիւթը կը ծծէ։ Ասկից ազատելու համար, ոջիլ աւնեցող Հահրքամի անկերը՝ դարնան մէկալներէն զատելով, ոջիլ աւնեցող ճիւղերն աղէկ մը ձգմէլ կամ ոտքի տակ առնելու է. կամ թէ բարակ վըճիկով մը ոջիլները ժողվելով՝ աւշնդրախառն գինին ջրով եռացրնելու եւ զաննք մէջը նետելու է։ Եւ կամ արկեղ մը մէջ ոջլտ անկերն իրարու քով պէտք է դնել եւ արկեղ մէջտեղը քիչ մը միջոց թող տալով՝ պղտիկ փոս մը շինել եւ մէջը ծխախոտ լեցընելով՝ այրել եւ արկեղ խուփը գոցել, անանկ որ թանձր մուկ մ'երէ. ասանկով կէս ժամու մէջ Հահրքամները ոջլէն կ'ազատին։

ԲԱՐՈՑԱԳԷՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ Է.

Պերիվ տիկինը մեռնելուն վեր երկու տարի անցած էր, եւ նոյն միջոցին Հեղինէին տխուր ու միօրինակ կենաց ընթացքն ամենեւին անսովոր դիպուածով մը չէր վերադառնա: Տէր Պեռնարտէ շաբաթը երկու երեք անգամ դղեակը կու գար, զինքը կը միտնարէր եւ ուսման մէջ իրեն կառավարողէր: Բարի ծերունւոյն այցելութիւնը խեղճ օրիորդին միակ միտնարութեան էր. որովհետեւ աղական իր տիկնոջը մահուանէ ետքը հետը յառաջունէ աւելի բարոյութեամբ ու կոպտութեամբ կը վարուէր: Այսու ամենայնիւ Հեղինէ կը յառաջդրուէր մէջ հաստատուն մնալով, կը ջանար ըստ կարի զանկիւյ սիրել, անոր համար ալ իսկզբան զգացած դժուարութիւնը երթալով կը մեղմանար. վասն զի Աստուած մեր ջանքն առանց վարձուց չի թողոր: Եւ մարդս՝ սրջափ որ առաքելութեան ճամբուն մէջ յառաջ կ'երթայ, այնչափ ալ անոր դժուարութիւնները կը նուազին:

Հեղինէ անհամբերութեամբ կը սպասէր որ տասնութը տարւան ըլլայ: Նոյն ատեն աղախներ իր ընտանեաց գաղտնիքը պիտի յայտնէր. բայց օրիորդն այնչափ բանի տեղ չէր դնէր աս առթիւ իրմէ լսելու խորհուրդները, որչափ այն խրատները զորոք Տէր Պեռնարտէն կրնար ընդունել: Բայց ինք տասնութեց տարւան եղած ժամանակը, որ մը լսեց որ ժողովրդագետ տը կ'աթուածէ զարնուելով՝ շուտ մը հոգին աւանդէր: Աս ցաւալի գոյժը զՀեղինէ այնչափ տրտմեցուց ու պլլայեց, որ երկայն ատեն աշուրներէն արցունք թափեց եւ չէր կրնար միտնարուիլ: Ինք զծերունի ժողովրդագետը չէ թէ միայն իբրեւ պաշտպան մը կը նկատէր, հապա հօր տեղ դրած էր, եւ գտնուած դժուարին վիճակին մէջ միայն անկից միտնարութիւն եւ հարկաւոր խորհուրդները կ'ընդունէր: Իրօք ալ ունեցած արտի հանդարտութիւնը՝ անոր խրատներուն պտուղն էր: Արդ ասանկ մէկը կորսնցնելով, օրիորդը կը համարէր որ նորանոր նեղութեանց ու վշտաց մէջ պիտ'որ իյնայ, որոնց դիմանալու համար երկրի միայն ամենեւին նեղուկ մը չունենալով, բոլոր վատահոլութեամբ եւ ջերմ հաւատքով Աստուծոյ դիմեց, որպէս զի բոլորովին չընկճի:

Պերիվ տիկնոջ ամէն տարի որոշ ատեն մը ըրած ճամբորդութիւնը՝ անոր մահուանէ ետքը Աննա ճշդիւ կը կատարէր: Արդ ժողովրդագետը մեռնելէն քիչ մը վերջը, դարձեալ նոյն ճամբորդութիւնն ըրաւ. բայց ետ դարձած ատեն, հետը թխադոյն ու վայրենի գէմով շուրջ քառասուն տարւան մարդ մը բերաւ, եւ Հեղինէին ներկայացուց, ըսելով որ եղբայրն է: Տեսնելով որ օրիորդն աս բանի վրայ խիստ այլայլած կ'երեւայ, ետեւէն խոցը

գնաց, եւ դուռը գոցելով, խորհրդաւոր կերպով մ'ըսաւ թէ աս բան Պերիվ տիկնոջ կամեցող համեմատ է, որն որ ապաւորած է. որ եթէ Հեղինէ տասնութը տարւան չեղած՝ Տէր Պեռնարտէ մեռնելու ըլլայ, Պր. Վուազէն գայ բերդը բնակի: Անշուշտ, ըսաւ, մայրերնիդ պատճառ ունէր այսպէս որոշում մ'ընելու, եւ դուք ալ տասնութը տարւան եղած ատեննիդ կ'իմանար: Նոյն ժամանակէն յառաջ չեմ կրնար ձեզի յայտնել, ինչու որ տիկինն արգելած է:

Աս ըսելէն վերջը՝ Հեղինէին գիշեր բարի մաղթելով՝ հեռացաւ, թող տալով որ աս արտաքայ կարգի գէպքին ու խօսքերուն վրայ մտածէ: Օրիորդը երկայն ատեն խորունկ մտածելով՝ չէր կրնար եղածն ըմբռնել: Մտացը բոլորովին հակառակ կ'երեւար, որ մայրը՝ որն որ կենդանութեան ժամանակը բերդը չէր ուզեր օտարական մը եւ ոչ բժիշկ մը բերել տալ, մահուանէ ետքը զինքը Պր. Վուազէնի պէս մէկու մը ինքնուրոյն յանձնել ուզած ըլլայ, որուն արտաքին երեւոյթին ամենեւին յարմար չէր վատահոլութիւն պատճառելու: Բայց մէկալ կողմանէ աղախնոյն խօսքը՝ թէ տասնութը տարւան որ կ'ըլլայ, ընտանեացը բոլոր գաղտնիքը կ'իմանայ, մօրն ըսածին հետ այնպէս կը միաբանուէր, որ ալ հարկ կ'ըլլար կարծել թէ ժողովրդագետին մեռնելէն ետքը՝ Պր. Վուազէնին գալուն նպատակը զինքն իր գաղտնի թշնամիներուն դէմ պաշտպանել է:

Աս մտածմունքներով կը ջանար Հեղինէ հանդարտիլ, բայց չէր կրնար. եւ երթալով վախն ու կասկածը կ'աւելնար: Աննային վրայ սէր ունենալ ջանացած ատեն, սրտին մէջ ձայն մը կը լսէր, որն որ իրեն կ'աղչէր թէ նոյն չար ու կեղծաւոր կնոջմէ զգոյշ լինայ: Ենթ համար ալ շատ անգամ կը մտածէր որ թողու փախիլ, եւ աշխարհքիս մէջ կերպով մը իր հայր հօգալու ջանայ, համոզուած ըլլալով որ ամէն տեղ՝ բերդին մէջ ունեցածէն աւելի խաղաղ ու ապահով վիճակ կ'ունենայ:

Այսպէսով խել մը ժամանակ անցաւ, մինչեւ որ Հեղինէ տասնութեց տարին լրնցնելով, տասնութութը տարին մտաւ: Գիշեր մը՝ որ Աննային յանդիմութեան ու բրտութեան եւ անոր եղբոր դաժան հայեցումներուն համար որը օրիորդը չէր կրնար քննալ, եւ զանաղան խորհուրդներով անհանդիստ կ'ըլլար, միտքն եկաւ որ նոյն ատեն տասնութեց տարւան եւ չար ամուսն է, եւ տասնութը տարեկան որ ըլլայ, անտարակոյս բերդէն պիտ'որ ելլէ եւ մարդկան մէջ մտնէ...:

Բայց աս բաները մտածելու ժամանակը մէկէն դարձուած մնաց. կը խորհէր թէ կարելի է որ իր ընտանեաց գաղտնիքն իմանալէն ետքը՝ ինքն ալ բնկճի ան բեռան տակ, որուն ծանրութեան չէր կրցած դիմանալ մայրը:

Երկայն ատեն նոյն մտաւտանութեան մէջ անցուցած էր, մէյ մ'ալ կէս գիշերուն մօտ լոյս մը նշմարեց դրան ապակիներուն ետեւէն: Շուտ մը անկողնին մէջ ելաւ նստեցաւ: Քիչ մը ետքը ոտնաձայն մ'ալ լսեց: Սաստիկ սարսափած՝ զանգալին չուսաւ փնտռեց, որպէս զի զԱննա

եւ կամ անոր եղբայրն օգնութեան կանչէ: Բայց չկրցաւ գտնել: Խռոված ու շփոթած՝ ինչ ընելիքը չէր գիտէր: Նոյն միջոցին՝ սաստիկութեամբ խօսեց ձայներ եւ կանակներ: Իրեն այնպէս կ'երեւար որ դուրսը երկու հոգի մէկտեղ կը վիճէն. վերջապէս աս խօսքերը բացայայտ լսեց:

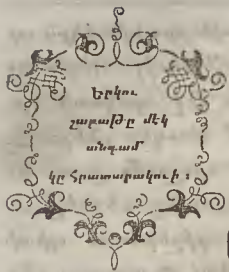
Չէ, կ'ըսեմ, չէ. հարկաւոր չէ: Հեղինէ այնպիսի վիճակի մէջ էր, որ ամենափոքր շարժում մ'ալ չէր կրնար ընել, աշուրները դէպ ի դուռը սեւեռած կը նայէր, անանկ կարծելով որ դրոնները պիտի բանան ու ներս յարձակին: Բայց յանկարծ նորէն ոտնաձայն լսուեցաւ, լոյսը հեռացաւ, եւ ալ խօսելու ձայն չստեղծուեցաւ: Օրիորդը կարծելով որ մօրն ու իր թշնամիները, վերջապէս իր թաքստեան տեղն իմացած ու եկած են զինքը բռնելու կամ մեռցնելու, կամացով մը ոտը ելաւ, դէպ ի դուռ գնաց: Միտքը դրած էր որ ձայները բոլորովին դադարելուն պէս, միայն բերդին բնակացը ծանօթ եղող ծածուկ ծափով մը աղախնոյն քօնը երթայ:

Բայց հազիւ թէ գողտղոյնով ձեռքը դրան բանալոյն երկնցուցած էր, լոյսը դարձեալ երեւան ելաւ, եւ Վուազէնին ձայնը լսեց, որն որ բարկութեամբ ու դաժանութեամբ աս խօսքերն արտաբերեց:

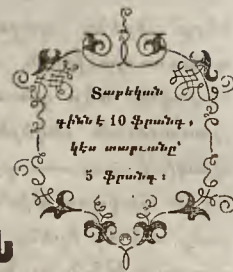
Այ՛ միտք դիւ. ամենէն աղէկն աս է: Ո՛հ, չէ... չէ, պատասխանեց ուրիշ մէկը՝ զորն որ Հեղինէ ձայնէն ծանցեալ թէ Աննա է, կ'աղաչեմ մ'ընէր. եթէ հարկաւոր սեպէի, ես զքեզ կը ստիպեի...:

Հեղինէ անկից անբիշ բան չսեց: Այլապէս թիւնն ու օտարափը վերջին ծայրը հասած էր: Միտքը զարհուրելի խորհուրդ մ'ինկաւ, բայց շուտ մը վերադառնալով, աղջկէն աս աստիճանի շփոթած էր, որ կարծես թէ բան մը չէր իմանար. հազիւ կրնար ոտքի վրայ կենալ: Սակայն եւ այնպէս տեղն անշարժ մնացած էր. ոչ շարժելու եւ ոչ իսկ աղաւա շուշ առնելու կը համարձակէր, որ չըլլայ թէ Վուազէն եւ Աննա իմանան զիրենք տեսած ըլլալը:

Վերջապէս երկայն ատեն անցնելէն ետեւ՝ տեսնելով որ եկող գացող չլայ, ծունկ իջաւ եւ Աստուծոյ շնորհակալ եւ զաւ զինքը թշնամեաց ձեռքէն ազատելուն համար: Ատով քիչ Եր հոգի առած, ոտը ելաւ եւ պատուահանին մօտակիցալով՝ սկսաւ դիտել որ արդեօք կարելի է հոնկից վար իջնալ եւ վարձակալին տունը փախիլ: Գժեպատութեամբ պատուահանը գետնէն շատ բարձր ըլլալով, չէր կրնար ցատքել: Դարձեալ դէպ ի դուռ գնաց, յուսալով որ առանց տեսնուելու՝ կրնայ խցէն դուրս ելլել. բայց ան խորհուրդն ալ չկրցաւ գլուխ հանել, մտածելով որ կրնայ ծամբան իր հալածեցող հանդիպել, որոնք այլապէս թիւնէն դուրսկելով թէ իրեն դէմ ունեցած թշնամական դիտումնին իմացել է: Գլուխը չարիք մը կը բերէն: Ուստի փախչելու խորհուրդը մէկգի թող տալով, հազուեցաւ, եւ միտքը դրաւ որ բոլոր գիշեր արթուն կենայ: Աստուած զիս կը տեսնէ, ըսաւ ինք իրեն. իր կամացը դէմ ինծի բան մը չի կրնար պատահիլ: Էտքը Աստուծոյ խնդրեց որ հարկաւոր եղած զօրութիւնն ու խոհմութիւնը տայ իրեն:



ԵՐԻՐԱՅ



ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻԻՏ.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ

Հին լուսատու աշտարակին պահապանը:

(ԱԷԼ.)

Գ.



ու եկուր, շուտով քովս եկուր, կը պոռար պահապանը՝ Դեղներեսին, իմանալով որ բռնած աւարը ծովը դարձեալ ձեռքէն պիտ'որ յափշտակէ:

Դեղներեսը շուտ մը վազեց, ծռեցաւ Պարտանուին նայեցաւ, գլուխը բռնեց վեր վերցուց, եւ ուրախութեան աղաղակով մը՝ Մեռած է, դռնէն ծափ ծափի զարնելով:

Թշուառական աղջիկ, հիմայ ձեռքէս պիտի պրծի, պոռաց Սիմոն, որն որ բռնած ծանրութենէն թաց գետնին վրայ սահեցաւ ինկաւ:

Աղջիկը վտանգը տեսնելով, մեռելը թեւերէն բռնեց, եւ Սիմոնին հետ մէկտեղ՝ Պարտանուին դիտելը ժայռին վրայ հանեցին:

Դեղներեսն աղէկ տեսած էր. Պարտանու անշուշտ անկենդան դիակ մը դարձած էր: Ժայռին վրայ անշարժ տարածուած մնաց. իսկ շունը քովը կեցած՝ շարունակ ունալով՝ վրան ունեցած ցաւը կը յայտնէր:

Դեղներեսին վրայ արտաքոյ կարգի երեւոյթ մը կը տեսնուէր. մէկ կողմանէ մահուան պատճառած բնական սոսկումը, մէկալ կողմանէ ալ վռէժը հանելուն ուրախութիւնը երեսին վրայ նկարուած էր:

Իսկ լաւոյ երբ որ տեսաւ թէ Բրովանսցիին օգնութիւն չիկրնար ըլլալ, ժայռերուն վրայէն դէպ ի ծով կըրցածին չափ յառաջ դնաց, եւ սկսաւ բարձրաձայն պոռալ, որպէս զի եթէ նաւաստիներէն մէկը կենդանի է, անոր օգնութեան հասնի: Բայց անօգուտ. տեղատուութիւնն արդէն անոնց դիակներն առած ծովուն մէջտեղը տարած էր: Երբ որ իր ասփորձին ալ անօգուտ ըլլալուն վրայ համոզուեցաւ, դարձաւ նորէն Պարտանուին դիակին քովն եկաւ:

Բրովը աղջիկն աշուրները նոյն դիակին վրայ

սեւեռած՝ հոն կեցած էր. շունն ալ իր ցաւոց երգը յառաջ կը տանէր: Աւերջին վայրկեաններուն պլայլութենէն՝ պահապանը բոլորովին սթափած էր: Աշուրներն աշտարակին վրայ դարձուց, եւ անմիջապէս պատահածն ըմբռնեց: Մէկէն Դեղներեսին ձեռուրներէն բռնելով ու սուր աշուրներով երեսը նայելով, սկսաւ դատաստանական քննութիւն ընելու պէս իրեն հարցում ընել: Իսկ աղջիկը շուտ մը ամէն բան անկեղծութեամբ ու անտարբերութեամբ, մանաւանդ թէ պարծելով մը պատմեց: Աս անկեղծութիւնը քիչ մնաց՝ իր կորստեան պատճառ կ'ըլլար. վասն զի պահապանն այնպէս ինք իրմէ ելաւ, որ զինքը գետինը զարկաւ եւ ստուգիւ ոտքին տակը կտոր կտոր կ'ընէր, եթէ անիկայ տղայութենէն սովորած Մայր, մայր աղաղակաւ պոռալու չսկսէր: Լաւոյ աս բառերը լսելով, ետ քաշուեցաւ, երեսը ձեռուրներով ծածկեց, շուտ մը աշտարակը վազեց եւ սենեակը գոցուեցաւ:

Քիչ մը յառաջ պատահածն այնպէս շուտով ու յանկարծակի եղած էր, որ պահապանն իսկզբան շփոթած մնաց: Կրակարանին քովը գտնուող աթոռի մը վրայ նստելով, խորունկ մտածմանց մէջ մտած՝ նոյն գիշեր պատահածին մեկնութիւնը կը խնդրէր: Կամաց կամաց ամէն բան մտացն առջեւը պայծառացաւ, եւ սկսաւ վրան ինկած մեծ պատասխանատուութեան ծանրութիւնը զգալ: Յայտնի էր որ խեղճ ու դեռ խելքը չբացուած աղջիկը՝ Պիսքիին նաւաբեկութեան համար չէր կրնար պատժոյ տակ իյնալ. հապա յանցանքին ծանրութիւնը բոլորովին իր վրայ կ'իյնար, որ կրկին պարտադանցութիւն գործած էր. մէյ մը՝ աղջիկը աշտարակին մէջ պահելով, եւ երկրորդ՝ գինովնալով: Աս մտածմունքներն իսկզբան խառնաշփոթ կերպով երեւակայութեան առջեւը կու գային. նոյն գաղափարները՝ խորհող մտքի մը խորհրդածութիւնները չէին, հապա յանցաւոր խղճմանքի խայթեր՝ որոնք զինքն պլայլութեան, շփոթութեան ու վախի մէջ կը ձգէին:

Իւրաքանչիւր վիճակի մարդիկ պատուոյ վրայ կերպ մը մտածմունք ունին, որ իրենց վիճակին պարտուցը կատարման վրայ կայացած է: Ժայռերու վրայ շինուած լուսատու աշտարակներուն պահապան-

ները՝ իրենց պաշտօնն իբրեւ սրբաղան ու բարձր պարտաւորութիւն մը կը նկատէին: Հասարակօրէն ծովական ծեր զինուորներէ առնուած ըլլալով, իրենց յառաջուան ընկերներուն կենաց վրայ հսկելը՝ իրենց այնպիսի պարտաւորութիւն մը կ'երեւար, որուն մէջ եղած պակասութիւնը՝ չէ թէ պատժոյ արժանի յանցանք մըն էր իրենց աչքին առջեւը, հապա իբրեւ անպատուութիւն ու նախատինք պատճառող ոճիր մը:

Ծովագետի տեղերուն յիշատակագիրները լեցուն են այնպիսի դէպքերով, որոնք աս ըմբռնման կերպին յայտնի ապացոյցը կրնան ըլլալ: Օրինակի համար գտնուած են անանկ պահապաններ, որոնք իրենց լուսատու նաւին մրկէն ընկղմելու մօտ եղած ատենը՝ աւելի ուղած են նոյն նաւին մէջ մնալով խղճուիլ, քան թէ իրենց պահանջագրութեան տեղը թողուլ հեռանալ: Ոմանք մահացու հիւանդութենէ բռնուած ըլլալով, գետնին վրայէն սողալով՝ մինչեւ աշտարակը գացած ու մահուան պաղութենէն գրեթէ սառած ձեռքներովին աշտարակին լոյսը վառած են: Անգղիայի հետ եղած վերջին պատերազմին ատենը՝ անգղիացի նաւ մը պահապաններէն մէկը կը ստիպէր որ աշտարակին լոյսը մարէ, որով նաւահանգիստը մոտեցող գաղղիական նաւախումբ մը կրնար մոլորիլ: Սակայն պահապանն աւելի յանձն առաւ աշտարակին բանալին ծովը նետել ու թշնամիներէն սպանուիլ, քան թէ իր պարտուցը դէմ ընել:

Միմոն Լաւոյ իր բոլոր վիճակակիցներուն պէս աս դիւցազնական գործքերուն պատմութիւնը լսած էր: Իր աչքին առջեւ՝ պաշտօնին պարտքը կատարելը՝ միակ հարկաւոր բանն էր, ուստի եւ անոր մէջ եղած պակասութիւնն՝ աններելի ոճիր մը: Ասկից զատ՝ չորս կողմի առարկաները՝ ըրած յանցանքը շարունակ միտքը կը բերէին: Աշտարակին մթութիւնը, ծովուն ալիքներուն ձայնը, շան ըրած ողբը՝ որն որ երբեմն երբեմն կը լսուէր, այս ամենայն քիչ մը յառաջ պատահած դժբախտութիւնն իրեն կը յիշեցնէր, այս ամենայն իրեն դէմ եղած մէկ մէկ ամբաստանութիւն էր: Ա՛լ բոլոր պատիւը կորսնցուցած կը համարէր, եւ ինք իրեն շատ անգամ կը հարցնէր թէ որ պատիժը կրնայ աս նախատինքը՝ չէ թէ բոլորովին ջնջել, հապա քիչ մը նուազեցնել:

Յանկարծակի միտքը բան մ'եկաւ: Յիշեց որ երիտասարդութեան ատեն ըրած մէկ արշաւանաց ատենը, իր գտնուած պատերազմական նաւը՝ նաւապետին անհոգութեամբն ընկղմած էր: Մէջի բոլոր նաւաստիները մակդղներու վրայ ապաւինելով՝ աղատած էին, միայն նաւապետն իրեն եղած ամէն աղաչանաց դէմ դնելով, մինչեւ վերջին րոպէն նաւին վրայ մնացած, եւ ինք զինքն ալիքներուն մէջ նետելով՝ իր յանցանքը պատժած էր: Ասիկայ Լաւոյին աչքին՝ իբրեւ մի միակ հետեւելու օրինակ երեւցաւ: Առանց միտ դնելու աստուածային, մարդկային ու բարոյական օրինաց՝ որոնք անձնասպանութիւնը կ'արգելուն, կար-

ծեց որ իր յառաջուան նաւապետին ըրածին ինքն ալ կրնայ, մանաւանդ թէ պէտք է հետեւիլ: Ինքն ալ անոր պէս իր պարտուց կատարման մէջ պակասած էր, ուստի եւ անոր նման հատուցում կ'ուզէր ընել: Ասոր վրայ անմիջապէս մտքին մէջ որոշումն ըրաւ եւ սկսաւ գործադրելու պատրաստութիւնը տեսնել:

Ան օրը՝ որն որ նոյն տխուր գիշերուան պիտի յաջորդէր, ճիշդ Մերլէին շաբաթական պաշարը բերելու օրն էր. ուստի ուզեց իր վերջին կամքը գրով յայտնել: Շուտ մը փոքր արկղէ մը թուղթ մը հանեց, գրիչ կաղամար առաւ, եւ սեղանին քովը նստելով՝ սկսաւ գրել: Գիր գրելն իրեն համար շատ դժուար բան էր. սակայն աս անգամ կարծես թէ գրիչն ինք իրմէ կը սահէր թղթին վրայ, որն որ քանի մը վայրկեանի մէջ իր խոշոր ու անձեւ գրերովը լեցունեցաւ: Նամակը հետեւեալ խօսքերը կը բովանդակէր:

Յակո՛վբ Մերլէ.

Քեզի մեծ ցաւով կը ծանուցանեմ որ պարտքս կատարելու մէջ զանցառութիւն ըրի. աս գիշեր անփութութեամբս աշտարակին լոյսը մարեցաւ, որմէ պատճառեցաւ Պիպինին ժայռի մը զարնուիլն ու բոլոր մարդիկներով ու կահ կարասիքով ընկղմիլը: Ասկից կրնաս իմանալ որ ա՛լ ես չեմ կրնար ապրիլ:

Յակո՛վբ Մերլէ, գիտեմ որ անձնասպան ըլլալովս, սուրբ երկրի մէջ թաղուելու իրաւունքէս կը զրկուիմ. սակայն եթէ զիս կը սիրես, մարմինս կ'առնուս կտաւի մը մէջ կը փաթեմ ու ծովը կը նետես, որն որ նաւաստիներուն հանգստեան տեղն է:

Որովհետեւ առտուանց պիտի գաս, կ'աղաչեմ շուտ մը նորէն նաւահանգիստ դարձիր, եւ իմ տեղս ուրիշ մէկը բեր, որպէս զի պաշտօնը վնաս չկրէ:

Յակո՛վբ Մերլէ, աս կղզեկին վրայ կը գտնես նաւս քրօջս աղջիկը, զորն որ քու մարդասիրութեանդ կը յանձնեմ:

Հատ կը բաղձայի որ պատուոյ լեգէոնի շքանշանը վրաս ըլլար ու անով պատանքի մէջ մտնէի. բայց ա՛լ անոր վրայ իրաւունք չունիմ:

Յակո՛վբ Մերլէ, քեզի վերջին բարեւս կուտամ, եւ կը բաղձամ որ Աստուած քեզի երկայն կեանք շնորհէ:

Միմոն Լաւոյ:

Նամակը լմնցընելէն ետեւ՝ վրան երեսագիրն ալ գրեց, սեղանին վրայ դրաւ, եւ ինք լուսատու լապտերին կախուած տեղը գնաց:

Լապտերը Գեղներեսին թող տուած վիճակին մէջ կը գտնուէր: Միմոն մտադրութեամբ գննեց, մինչեւ որ ապահովցաւ թէ ամենեւին վնաս կրած չէ, հետեւեալ գիշերուան համար աղէկ մը պատրաստեց: Աս ընելէն ետքը՝ չուանը բռնեց, մէկ ծայրը հանգոյց մը շինեց եւ մէկալ ծայրն առաստաղը հաստատեց: Անկէ ետեւ՝ պատուհանին մօտեցաւ, իբրեւ թէ վերջին բարեւը ծովուն տալու համար:

Նոյն միջոցին արշալոյսը չորս կողմը տկար լուսաւորութիւն մը տարածելու կը սկսէր . առջին իրիկուան հոլը քիչ մը իջած էր ու բոլոր բնութեան վրայ խոր լուսութիւն մը կը տիրէր, զորն որ միայն ժայռերուն զարնուող ալիքներուն ձայնը երբեմն կ'ընդհատէր : Աս շքեղ տեսարանին Սիմոն քիչ մը ժամանակ անշարժ մնաց : Կը տեսնէր որ երկինքը կամաց կամաց կարմրութեամբ կը ներկուէր, եւ աստղները հետզհետէ աներեւոյթ կ'ըլլային :

Մէյ մ'ալ ցամաքի կողմանէ ճերմակ առագաստ մը տեսաւ, որն որ տակաւին այնչափ հեռու էր, որ հասարակ աչքով հաղիւ թուէնայ մը մեծութեամբ կ'երեւար : Տեսածը՝ Մերկէին նաւն էր, որն որ ժամէ մը կ'ընդէն կը հասնէր : Սիմոն գլուխը մէկգի դարձուց : Ան վայրկեանին շան ոռնալու ձայնը նորէն լսուեցաւ :

Աղէկ է, մումնաց պահպանը . քիչ մ'ալ համբերէ, ու տիրողը վրէժը կ'առնուի :

Մէկ ժամէն իրօք Մերկէ հասաւ, բայց պահպանն արդէն իր ահագին ոճրագործութիւնը գլուխ հանած էր . . . : Լաւոյին աս զարհուրելի վախճանին վրայ բոլոր զինքը ծանցողները շատ ցաւեցան . բայց իր պարտազանցութեան զոհն եղող նաւին՝ Պարտանուին նաւն ըլլալը, շատ օգնեց անոր նոյն յանցանքին ծանրութիւնը շատերուն մտացը մէջ թելթելցնելու, որովհետեւ Բրովանցիին ու իր նաւուն վրայ ոչ ոք կը ցաւէր : Այսպէսով խեղճ մարդուն մարմինը՝ թէպէտ առանց կրօնական հանգիսի, անձնասպանաց համար որոշուած տեղը թաղուեցաւ, բայց դագաղին ետեւէն շատ մեծ բազմութիւն կ'երթար . Ռոբերտ ալ պատուոյ լեգէոնի խաչը տուաւ որ մէկտեղ թաղեն :

Նոյն Ռոբերտ քանի մը հոգւոյ աղաչելով ու իրենց տուած քիչ մը ստրկով գոհ ըլլալով, Լաւոյին բաղձանքին համաձայն Գեղներեսը քովն առաւ : Աս աղջիկը՝ վերջին դէպքերէն ետքը աւելի վայրենացած էր : Առանձին տեղեր կենալով, բոլորովին ընկերութենէ կը փախէր, ամենեւին ոչ խօսիլ եւ ոչ պատասխան տալ կ'ուզէր, եւ միայն քիչ մը բան ու տելու համար տուն կու գար : Շատ անգամ ալ օրերով տուն չէր հանդիպեր, եւ քանի մ'օր ետքը անօթեցած ու աւելի վայրենացած տուն կը գառնար : Վերջապէս բոլորովին աներեւոյթ եղաւ, եւ զինքը գտնելու համար եղած բոլոր ջանքը պարապի գնաց : Ան ատեն կարծուեցաւ որ ծովը խղրուած, մարմինն ալ ալիքներն առած՝ հեռու տեղ մը նետած ըլլան : Բայց իր կորսուելէն գրեթէ տարի մը ետքը, քանի մը տղաք ըստ պատահման ծովեզերքի ժայռերուն մէջ քարայր մը գտան : Ասոր մէջ գտնուեցաւ Գեղներեսին մարմինը, որն որ այրին կամարէն վար կաթող բորակէն գրեթէ քարացած էր : Հոն գետինը պառկած էր, գլուխը ձախ ձեռքը կռնիցուցած, իսկ աջ ձեռքին մէջ իր սիրելի Տոնա եղբօրը պղնձէ մատնին ու կապարէ դրամապատկերը բռնած :

Բ Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Վ Ա Ն

Մարդկային կենաց տեղողութիւնը :

(Շարունակութիւն)

Մարդուն կենաց տեղողութեան, անոր երկայնակեաց ըլլալուն կարելիութեան ու միջոցներուն վրայ ըստ պատշաճի ու հիմամբ խօսելու համար պէտք է որ յառաջագոյն քանի մը խնդիրներ պարզենք . այսինքն, նախ՝ թէ մարդկային կեանքը յատկապէս յորում կը կայանայ, երկրորդ՝ աս կեանքը որպիսի գործարաններով, զօրութիւններով եւ գործողութիւններով կը յաջողի կամ իր գոյութիւնն ու տեղողութիւնը կը պահէ, եւ երրորդ՝ ինչպէ կամ ինչ բանի մէջ ուրիշ արարածներէն ու էակներէն էապէս կը տարբերի :

Հաստատութեամբ ու անշուշտ գիտենք՝ որ մարդն ամէն երեւելի արարածներուն ընտրելագոյն անդամն ու պսակը, արարչագործ զօրութեան ամենէն լաւ ու վերջին աստիճանի կատարելութեամբ յօրինուած գործքն է, որ եւ մեր աչքին երեւցող ու զգայութեանց զգալի ըլլող նիւթին ամենակատար ու վերջնական լուծը կը բովանդակէ : Մարդն է երկրի վրայ ըլլող էակներուն ունեցած եւ ունենալու կատարելութեանց բովանդակութիւնը, ինքն է այն կէտը կամ սահմանը՝ որուն միջնորդութեամբ զգալի աշխարհքը միւս բարձրագոյն ու հոգեկան աշխարհքին սահմանակից կ'ըլլայ : Մարդկային էակին յօրինուածը (գործարանաւորութիւնը) գրեթէ կապ մըն է, որով երկու իրարմէ բոլորովին տարբեր բնութիւն ունեցող՝ աշխարհները, այսինքն մարմնաւորն ու հոգեւորը, իրարու հետ կապուած ու կապակցած են, որով եւ մարդը մի եւ նոյն ատեն երկու աշխարհքի՝ իմացողականին ու զգայականին՝ բնակիչ ու քաղաքակից կ'ըլլայ :

Մարդը կրնայ իրաւամբ բոլոր բնութեան բովանդակութիւնն ու սքանչելի բաղադրութիւն մը համարուել, որուն վրայ բնութեան մէջ իրարմէ զատուած ու ցրուած գործող ու ազդող՝ ուրիշ ամէն զօրութիւնները, ամէն կենաց գործարաններն ու կերպերը ամբողջութեան մը ժողովուած՝ ամբողջի մը միացած են ու կը գործեն, որով եւ զմարդը՝ ինչպէս հին փիլիսոփաները զենքը կ'առնուանէին՝ ճշդիւ Փոքր Աշխարհ (իբր մեծ աշխարհքին ներկայացուցիչը կամ տիպն ու բովանդակութիւնը) կ'ընեն :

Աս սքանչելի արարածին՝ այսինքն մարդուն կեանքը՝ ամէն կատարելալ կենաց սեպհականութիւններով զարդարուած է . իր կազմութիւնը կամ գործարանաւորութիւնը վերջին աստիճանի մաքուր, փափուկ ու կատարելալ է . իր հիւթերն ու բաղադրիչ մասուները վերջին աստիճանի ազնիւ ու կարգաւ գործարանաւորած են ու իր կենաց ուժը կամ սաստկութիւնը (կրակը) ուստի եւ իր սեպհական սպառիչ զօրութիւնն արտաքոյ կարգի սաստիկ է : Ասոր համար մարդը՝ զինքը շրջապատող բնութեան հետ աւելի հաղորդակցութեան սահմաններ ու աւելի կարօտութիւններ ունի, բայց եւ աւելի պատրաստական ու կատարելալ յաջողակութիւն ու յարմարութիւն ունի նորոգուելու, պակասձք լրացնելու, քան

թէ ուրիշ որպիսի եւ իցէ արարածները: Բնութեան թէ մեռած, մեքենական զօրութիւնները, եւ թէ գործարանաւոր ու կենդանական զօրութիւնները, ինչպէս նաեւ այն աստուածեղէն զօրութեան կայծը, այսինքն՝ խորհելու զօրութիւնը, մարդուն վրայ սքանչելի կերպով մը իրարու հետ միացած ու սերտիւ կապակցած են, այն հրաշալի երեւոյթը ներկայացնելու համար՝ զորն որ մարդկային կեանք կ'անուանենք:

Հիմայ զգուշաւոր հայեցումած ու տեսութիւն մ'ը նենք առ կեանք կամ ապրիլ բաժնեբնուս բուն էութեան ու յօրինուածին կամ կազմութեան վրայ, որչափ որ զանիկայ ճանչնալու կարողութիւն ունինք: — Մարդկային կեանքն՝ ըստ բնական (ֆիզիքական) նկատման մտածելով՝ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ըլլալու (նորոգութեւ) եւ դադարելու անդադար յաջորդութիւն մը, ապա կանութեան (եղծանելու) եւ նորոգութեան շարունակեալ շրջան մը, քիմիական քայքայիչ զօրութիւններու՝ միաւորիչ ու նորոգիչ կենսական զօրութիւններու հետ անվախճան պատերազմ մը:

Բոլոր զմեզ շրջապատող բնութենէն միօրինակ ու անդադար նոր բաղադրիչ մասունք կ'առնուին, մեռած վիճակէն կենդանի վիճակի կը փոխուին, քիմիական հանգամանքէն գործարանաւոր կենաց կը փոխադրուին ու առ չհամարձակ մասունքներէն կենսաստու զօրութեամբ նոր համայնեղ կամ պարզ յօրինուած (արդիւնք) մը դուրս կը հանուի, որուն ամէն մասանց վրայ կենաց նկարագիրը, այսինքն՝ կենդանական զօրութիւնը դրոշմած է: Բայց եւ նոյնպէս շարունակ ու անդադար առ կապակցութենէն նորէն դուրս կ'ելլեն եւ զանիկայ կը թողուն ամէն գործածուած, անպիտանցած ու ապականած բաղադրիչ մասունքը, եւ մեքենական ու քիմիական զօրութեանց կը հնազանդին կամ անոնց տակ կ'իյնան, որոնք կենսական զօրութեանց հետ մշտնջենաւոր պատերազմի մէջ են, եւ այսպէս գործարանաւոր աշխարհքէն կամ արարածներուն մէջէն կ'ելլեն ու դարձեալ քիմիական աշխարհքին մէջ կը մտնեն ու նորէն ընդհանուր անկենդան բնութեան ստացուածքը կ'ըլլան, որմէ քիչ մը ժամանակ դուրս ելած էին: Այս անընդմիջահատեալ գործողութիւնը մեր ներսը միշտ գործող կենսական զօրութեան գործքն է, որ եւ կը կատարուի շարունակ ու միշտ մասնաւոր զօրութիւն մը բանեցնելով. եւ ասիկայ կենդանական գործունէութեան նոր ու երեւելի մէկ բաղադրիչ մասն է: Առանկով՝ բոլոր կեանքն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անդադար կամ շարունակեալ առնուլ, սեպհակա՛նել ու նորէն ետ տալ մը, որ է բնէ՛լ՝ մշտնջենաւոր յաջորդութիւն մը կենաց ու մահու:

Ըստ այսմ՝ հասարակ բացատրութեամբ արբաժի մը կեանք անուանած ատեննիս՝ այնպիսի երեւոյթ մը կ'իմանանք, որն որ ուրիշ յատուկ ու ինքնակաջ կամ անկախ բան մը չունի, բայց միայն ազդող կամ գործող զօրութիւն մը, որն որ անոր հիմն է ու ամէն բան կը կապակցէ ու կարգի կը դնէ: Ասկից ի զատ ուրիշ ամէն բան միայն իբրեւ պարզ տեսիլ կամ տեսարան մըն է,

որուն մէջ երեւցածը եւ ոչ վայրկեան մը նոյն կը մնայ, հապա անդադար կը փոխուի, ուր եւ բոլոր տեսնուածներուն բովանդակածը, կերպն ու առանձինն տեսողութիւնը՝ նոյնին համար գործածուած ու շարունակ փոխուող կամ իրարու յաջորդող նիւթերէն ու անոնց գործածուելուն եղանակէն կախում ունի. եւ այն երեւոյթը միայն այնչափ ատեն կրնայ տեսել՝ որչափ ատեն որ դնէն առ գործողութեան անունդ տուող նիւթին հոսումը կամ ներկայութիւնը կը տեսէ: Ուստի եւ կրնայ ըսուիլ՝ որ առ երեւոյթը բոցի մը կը նմանի, միայն առ տարբերութեամբ՝ որ բոցը միայն քիմիական գործողութիւն մըն է, իսկ կեանքը քիմիական-կենդանական գործողութիւն, քիմիական-կենդանական բոց մըն է:

Ուրեմն մարդկային կեանքը՝ բնութեան հանդամանացը համեմատ՝ հետեւեալ գլխաւոր պայմաններէն կախում ունի:

Նախ՝ դրսէն կենաց սնունդ ընդունել ու վայելել: — Առ կտորիս կը վերաբերի չէ թէ միայն հասարակաբար սնունդ բաւածը, որ է կերակուրն ու բմբեղէքը, հապա նաեւ օդէն մարդուն ներսը մտած նուրբ ու իբր ոգեկան սնունդը, որն որ կ'երեւայ թէ առանձինն կենդանական զօրութեան պահպանութեան հարկաւոր է, որովհետեւ սննդեան հաստ կամ թանձր նիւթերն աւելի մարմնոյն ու անոր գործարանաց պահպանութեան ու նոր նիւթեր արտադրելու կը ծառայեն: Գարձեալ՝ սնունդ ըսելով կ'իմացուի չէ թէ միայն ինչ որ բերնէն ու ստամոքէն մարմնոյն կը հաղորդուի, հապա նաեւ թոքին ու մորթին միջնորդութեամբ ընդունուած սնունդը, որոնք եւ կենաց պահպանութեան համար աւելի կարեւոր են՝ քան թէ ստամոքսը:

Երկրորդ՝ մարմնոյն մէջ ընդունուածը սեպհակա՛նել, մարմնոյն բնաւորութեան նմանեցնել (մարսել, ամօքել) ու կենդանացնել (շնչաւոր կենաց պատշաճեցնել), քիմիական վիճակէն (աշխարհքէն) կենդանական զօրութեան ազդեցութեամբ գործարանաւոր վիճակի փոխել: — Այն ամէն բան՝ որ մեր ներսը կը մտնէ, մեր սեպհական ժառանգութիւնն ըլլալու համար՝ պէտք է որ յառաջագոյն կենաց նկարագիր ընդունի, կենդանական ըլլայ: Ամէն բաղադրիչ մասունք՝ մասնաւոր թէ բնութեան մէջ ամէն գործող նուրբ նիւթերը, որոնք մեր ներսը կը դիմեն, պէտք է որ կենդանականութեան դառնան, այսինքն կենսական զօրութեան ազդեցութեամբ այնպիսի հանգամանքի մէջ մտնեն ու այնպիսի կերպով կապակցին՝ որ ալ մեռած ու քիմիական բնութեան օրինաց համեմատ չաղդեն կամ չգարձեն, հապա գործարանաւոր կենաց բոլորովին սեպհական ըլլող օրինաց ու նպատակաց համեմատ գործեն ու իրարու հետ իբրեւ այնպիսի հանգամանաց մէջ գտնուող զօրութիւններ, կապակցած մնան. եւ այս հանգամանաց մէջ ըլլալուն՝ ըստ որում կենդանի մարմնոյ մը բաղադրիչ մասունքը՝ չեն կրնար իբրեւ պարզ էակներ մտածուիլ, հապա միշտ իբրեւ իրենց սեպհական բնութենէն ու կենդանական զօրութեան օրէնքներէն բաղադրած կը մտածուին: Ասորձ

ըսելով, մեր վրայ ըլլող ամէն բան, նոյն իսկ քիմիական ու մեքենական զօրութիւնները, կենդանութեան դարձած, կենսական եղած են: Ինչպէս, ելեկտրականութիւնը, ջերմութեան նիւթը կամ տարրը (ջերմագիւյլ), եւ այլն, երբ որ հեղ մը կենդանի մարմնոյ բաղադրիչ մասունքը կ'ըլլան, բաղադրեալ (իբր՝ կրկին) բնութիւն կ'ունենան, կենդանացած (կենդանական) ելեկտրականութիւն, կենդանացած նիւթ կամ տարր ջերմութեան կ'ըլլան, եւ ալ անկից ետքը զերեւը պէտք չէ իբրեւ իրենց յառաջուն անգործարանաւոր բնութեան մէջ ունեցած օրինաց ու հանգամանաց համեմատ, այլ իբրեւ մասնաւոր գործարանական օրինաց համաձայն բնաւորութեամբ ու գործող սեպել: Նոյնը պէտք է ըսել նաեւ թթուածինի եւ ուրիշ նոր ծանցեալ քիմիական նիւթերու կամ տարրերու համար ալ, զորոնք՝ երբ որ մեր մարմնոյն հետ կենդանական կապակցութեան մէջ կը գտնուին՝ պէտք չէ այնպէս համարել կամ երեւակայել՝ ինչպէս որ զերեւը կազմ կամ օդի գործիքներու կամ պահարաններու մէջ կը տեսնենք կամ իրենց ազդեցութիւնը կ'իմանանք: Ասոնք ալ կենդանի մարմնոյ մէջ ուրիշ ու առանձնական (կենսական) օրինաց համեմատ կը գործեն:

Աս նմանեցումն (assimilation) ու կենդանացումն գործողութիւնը՝ մեր մարմնոյն ծծող զօրութեան խաղճմանց (եթ պէշ) ներգործութեան գործքն է. ասոնց մէջ առանձինն կ'իմացուին նաեւ մարմնոյն մորթի ու թորքի ծծող խողովակներն (երակներն) ալ, եւ պէտք է որ ամէն բան՝ որն որ մեր մարմնոյն սեպհական պիտ'որ ըլլայ, յառաջ ասոնցմէ (իբրեւ նախադաւթիւններէ) անցնի. ուսկից ետքը արեան շրջանին ներգործութիւնն իր ազդեցութիւնն ընելու կը սկսի, որուն զօրութեամբ՝ բաղադրիչ մասանց կենսական բնաւորութիւնը կատարելապէս կը հաղորդուի:

Պիտի. շարունակութիւն:

Պ Ե Ն Ա Ք Բ Ա Պ Ա Ն

Կարողոս Ոտքերստոս կոմս Նեսեշտոս:

Աս երեւելի անձը՝ որն որ Եւրոպայի նշանաւոր քաղաքագէտներէն մէկն եղաւ եւ ընդհանրապէս Ռուսի Մեղդեռնիկը կոչեցաւ, Աննա Կայսրուհւոյն ժամանակը Ռուսիա գաղթող հին ուղղափառ գերմանական ցեղէ մը յառաջ եկած է: Արդէն իր հաւը իբրեւ քաղաքագէտ նոյն տէրութեան մէջ մեծ պատիւ գտած էր. իսկ հայրը Մաքսիմիլիանոս Յուլիոս Գուլիէլմոս Նեսեշտոս՝ Կատարինէ Բ. Կայսրուհւոյն գլխաւոր նեցուկներէն մէկն էր, եւ երկայն ժամանակ ալ Քրանքֆուրդ ու Լիսապոն դեսպանութեան պաշտօնը կատարեց: Աս վերջին մայրաքաղաքը գտած ժամանակը՝ Լիսապոնի նաւահանգիստն ունեցաւ աս Կարոլոս Ռոբերտոս որդին (1780): Ձանազան ազդեցութեամբ ըլլալը, այսինքն՝ Ռուսի հպատակ,

գերմանացի հօրէ, գաղղիացի մօրմէ, Բորդուկալի նաւահանգիստը, եւ ինչպէս կը պատմուի՝ անգղիական նաւա մը վրայ ծնած ըլլալը, մեծնալէն ետեւ՝ իր համաշխարհական քաղաքագիտութեան նախադաշնակները սեպուեցան:

Երիտասարդութեան ատենէն քաղաքագիտական իրողութեանց նկատմամբ մեծ աշխուժութիւն ու արթնութիւն ունենալը կը ցուցնէր: Ղանազան անգամներ ալ քաղաքական գործողութեանց համար Եւրոպայի արքունեաց քով հօրն ըրած ճամբորդութեանց ընկեր եւ զաւ: Չափահաս ըլլալուն պէս, Ռուսաց ազնուականներուն սովորութեան համաձայն՝ զինուորական կարգ մտաւ. բայց ետքէն տեսնելով որ զինուորութեան ծանր վիճակն իր փափուկ խառնուածոյն չի յարմարիր, սուրբ թողուց ու ինք զինքը դեսպանագիտութեան նուիրեց: Արդէն Աղեքսանդր Կայսեր առաջին տարիները զինքը Փարիզի դեսպանատան մէջ կը գտնենք: Սակայն քիչ մը ետքը (1804) Անկիէնի դքսին սպանութեան պատճառաւ Ռուսիա Գաղղիայի հետ աւրուելով, Ռուսի դեսպանը Փարիզէն որ ելաւ, Նեսեշտոս իբրեւ դեսպանի քարտուղար՝ Հասկ խաւրուեցաւ: Նոյն միջոցներուն Պաղատեան համարակապետութիւնը խարխուլ վիճակի մը մէջ՝ գրեթէ կործանման մօտ էր. այնպէս որ քիչ մը ետքը Նաբոլէոնի պաշտպանութեան տակ Հոլանտական թագաւորութեան մը փոխուեցաւ. իսկ Աղեքսանդր Կայսրը՝ աս նոր թագաւորութեան Լուդովիկոս Պոնաբարդէ թագաւորն իբրեւ օրինաւոր վեհապետ ճանչնալ չուզելով, բարեկամական յարաբերութիւնները կտրեց, որով եւ Նեսեշտոս ստիպուեցաւ անցագիրն առնուլ ու անկէ հեռանալ:

Գաղղիացիք Ենայի ու Այլաւի քով Պրուշի յաղթեցն, եւ Ռուսաց դէմ Ֆրիտլանտի մեծ ճակատը վստարկէն ետեւ, դրուեցաւ Գիլսիզի խաղաղութիւնը, որուն բանակցութեանց ներկայ էր Նեսեշտոս. եւ վերջէն իբրեւ դեսպանի խորհրդական նորէն Փարիզ դարձաւ: Նոյն ժամանակը Փարիզ կեցող Ռուսի դեսպանը, թէպէտ քաջ զինուորական մըն էր, բայց քաղաքագիտական հանձար այնչափ չունէր, ուստի բոլոր գործքերը Նեսեշտոսին վրայ մնային: Մէկ տարի ետքը Փարիզէն Էրֆուրդի արքայաժողովը կանչուեցաւ (1808), ուր ցուցած քաղաքագիտական հմտութեամբն այնչափ սիրելի եղաւ Աղեքսանդր Կայսեր, որ նոյն վեհապետը զինքը հետը Պետրոբուրգ տարաւ ու արտաքին գործոց պաշտօնաւարանին խորհրդական ըրաւ:

Նեսեշտոսին ընտանիքը թէպէտ եօթնամասուն տարիէ վեր Ռուսաստան կը բնակէր եւ իր անդամները տէրութեան մեծամեծ ծառայութիւններ ըրած էին, սակայն ժողովուրդը զերեւը միշտ օտարական կը համարէր, եւ ըստ հետեւորդի այնչափ ալ չէր սիրեր. ուստի եւ իրենց մինչեւ նոյն ժամանակ վարած պաշտօնին մէջ հաստատուն մնալուն իրենց անձնական արդիւնքն ուրիշ նեցուկ մը չունէին: Նեսեշտոս՝ որուն առջեւն ալ անկէ ետեւ գործելու ընդարձակ ասպարէզ մը բացուած էր, թէ մտած ընթացքին մէջ անխափան յա-

ուսման երթուղիները եւ թէ՛ ապագայ վիճակը հաստատուն պահելու համար, Ռուսի ելեւմտից պաշտօնէին աղջկան հետ կարգուեցաւ:

Պետրոբուրգ անցուցած կարճատեւ միջոցին մէջ, ցուցուցած մեծ ձիւքերը բաւական եղան, շուտ մը կայսեր վատահումութիւնը վատարկելու: Իր վեհապետին կամբը յառաջագոյն գուշակելու եւ կանխելու մէջ ունեցած ճարակութիւնը, ամէն գործքին սկզբնաւորութիւնը գէթ արտաքուստ կայսեր տալով, ինք զինքը՝ միայն անոր հզօր կամաց կատարիչն երեւցընելը, դարձեալ իր ազնիւ քաղաքավարութիւնը, քաղաքական իրաւանց՝ ինչպէս նաեւ եւրոպական քաղաքագիտութեան մէջ ունեցած կատարեալ հմտութիւնը, այս ամենայն մեկտեղ իր վրայ գտնուելով, դեռ հազիւ երեսուցուրկու տարւան եղած ատենը՝ զինքը մինչեւ արտաքին գործոց պաշտօնէի աստիճանը բարձրացուց, որուն վրայ բոլոր աշխարհք իբրաւամբ զարմացաւ. եւ աս ծանրակշիռ պաշտօնը 44 տարի անընդհատ վարեց:

Ասկէ ետքը կը սկսի Նեսելրոտին երեւելի գործոց շղթան, որոնք զինքը քիչ ժամանակուան մէջ բոլոր աշխարհքիս վրայ նշաւոր ըրին ու Եւրոպայի անուանի քաղաքագիտաց առաջին կարգին մէջ դասեցին: Ան ժամանակէն սկսեալ՝ զինքը գրեթէ ամէն գործողութեանց մէջ կը գտնենք: 1814ին մեծն Նաբոլէոնի դէմ Շոմոնի մէջ չորս տերութեանց միաբանին իր ջանքերը պտուղը կը համարուի. Փարիզ առնուած ժամանակը Մարմին սպարապետին հետ քաղաքին յանձնուելուն պայմաններն ինք գրաւ. ինքն էր 1814ին Ռուսի կողմանէ Փարիզի խաղաղութեան դաշանց ստորագրողը: Ալեքսանդր արքայաժողովին մէջ իբրեւ Ռուսի լիազօր դեսպան մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ. նոյնպէս Ասխընի, Դրոբաւի, Լայպպիի ու Վերոնայի արքայաժողովներուն մէջ գլխաւոր գործողներէն մէկն էր:

Իր գործքերն ընդհանրապէս կիրքէ ու կողմնակալութենէ ազատ են. թէպէտ միշտ Աստորիայի կողմը միտեալ էր, պահպանողական սկզբանց պաշտպան ըլլալուն համար, եւ Աստորիայի հետ ունեցած աղէկ յարաբերութիւնը հաստատուն պահելու համար՝ Պրուշի ալ հաւատարիմ բարեկամը մնաց. սակայն Գաղղիայի հետ ալ՝ Մոսկուայի դառն յիշատակները մոռնալով՝ շատ մեծանունութեամբ ու բարեկամութեամբ վարուեցաւ: Իր սուր ու հեռատես մտքովը տեսաւ որ Գաղղիա, թէպէտ նոյն ժամանակ ընկճեալ ու տկար վիճակի մէջ էր, բայց քիչ ժամանակէն իր յառաջուան զօրութիւնը նորէն պիտ'որ ստանար, ուստի անոր բարեկամութիւնը շահելու նայեցաւ, զօրաւոր նեցուկ մ'ունենալու համար հզօր Անգղիա ցւոյն դէմ, որուն արեւելքի մէջ ու գլխաւորաբար Պարսկաստանի վրայ ունեցած ազդեցութիւնը կտրուել կ'ուզէր: Նոյն վախճանին համար Ասխընի ժողովքին մէջ, դաշնակից տերութեանց Գաղղիա թող տուած պահապան զօրքը նոյն երկրին սահմաններէն ետ քաշելու առաջարկութիւնն ըրաւ, եւ Անգղիացւոց կամացը դէմ՝ յաջողութեամբ ալ գլուխ տարաւ:

Նիկողայոս կայսեր դահ ելելովը, Ռուսի քաղաքականութիւնը բոլորովին տարբեր կերպարանք մ'առաւ. բայց թէ աս փոփոխութեան մէջ Նեսելրոտ որչափ մասնակցութիւն ունի՝ ճշդիւ որոշելը դժուարին է: Նորընտիր կայսրը՝ թէպէտ բոլոր սրտանց պահպանողական էր, սակայն շատ անգամ նոյն սկզբունքն իր անձնական շահուն հետ միացընել կ'ուզէր: Յունաստանի իրողութեանց մէջ խառնուելն՝ աս ճշմարտութեան անվերջ ապացոյցն է: Արդ աս դժուարին միջոցին մէջ Նեսելրոտ իր քաղաքագիտական ճարտարութեան ճառագայթները ցուցուց, պատերազմին սկիզբէն մինչեւ Արքիանուպոլսոյ խաղաղութիւնը (1829, Սեպ. 14) թէ արեւելք եւ թէ արեւմուտք այնպիսի ընթացք մը բռնելով, որ ստուգիւ Վաթիկանէլի կը զարմացընէր: Անկէ սկսեալ՝ Նիկողայոս կայսեր հետ ձեռք ձեռքի տուած, բոլոր ճիգն ի գործ դրաւ ռուսական ազդեցութիւնն ամէն տեղ, եւ գլխաւորաբար Յունաստանի ու արեւելքի մէջ յառաջ վարելու: Ինչ որ ինք իր քաղաքագիտական հանձարովը կը սկսէր, նոյնը կայսրն իր անվեհճի սրտոտութեամբն ու հաստատ բնաւորութեամբը գլուխ կը հանէր: Այնպէսով Ռուսի թէ արտաքին ազդեցութիւնը եւ թէ ներքին զօրութիւնն ան աստիճանի մեծցաւ, որ ոչ Յուլիսի յեղափոխութիւնը, ոչ Լեհաց ապստամբութիւնը, ոչ ալ 1848ին ընդհանուր մրիկը կրցան մնաւ մը հասցընել:

1844էն Նեսելրոտ տերութեան ատենադպիր եղաւ, որով Ռուսի ընդհանուր քաղաքական կառավարութեան սանձն իր ձեռքն անցաւ, ինչպէս զնոսորականը Կորչագոֆին յանձնուած էր: — Ռուսի նոյն ժամանակներուն երեւելի դեսպանադեսները, ինչպէս են՝ Պրուշի, Մայէնտորֆ, Բիզելֆ, Կորչագոֆ, Դիգոֆ, եւ այլն, ամէնն ալ իր քաղաքագիտական դպրոցէն ելած են, որով ըստ մասին իր ունեցած գաղափարներուն կատարումն ապահովուց:

Ժամանակիս քաղաքագիտաց ընդհանուր կարծիքն է, որ Արեւելեան պատերազմին ժամանակը Նիկողայոս կայսեր բռնած անխճեմ ընթացքին, որով գրեթէ բոլոր Եւրոպա իրեն դէմ գրգռեց ու Ռուսի տերութեան վնասակար պատերազմի բռնուեցաւ, իր արտաքին գործոց պաշտօնեան հաւան չէր, մանաւանդ թէ բոլոր ճիգն ի գործ դրած էր՝ զինքն ան վտանգալից քայլերէն ետ կեցընելու եւ յառաջուան չափաւորութեան մէջ պահելու: Աս կարծիքն ըստ ինքեան իր խաղաղասիրական նկարագրին բոլորովին համաձայն է. բայց ստուգութեամբ հաստատելու համար տակաւին ապացոյցներ կը պակսին:

Աերջապէս Փարիզի խաղաղութենէն ետքը (1856) արտաքին գործոց պաշտօնէն հրաժարեցաւ, եւ տերութեան գործքերէն բոլորովին քաշուելով, առանձնական կեանք կը վարէր: Այսպէս քանի մը տարի հանգչեւէն ետեւ, տարւոյս Մարտի 24ին կարճատեւ հիւանդութենէ մը ետքը 82 տարւան հասակին մէջ իր բազմավաստակ կեանքը կնքեց:

Ք Ն Ա Գ Ի Տ Ա Մ Ա Ն

Այլեւայլ ղնակում երեւոյթներուն յոռոտումը:

Երկտրականութիւն: Կայծակ, որոտում, մրրիկ:

47. Ի՞նչ բանի համար փոթորկի ժամանակ պատուհան գոցելու զբաղիլը վտանգաւոր է: — Վասն զի փեղկերուն վրայ եղող երկաթի պարզունակներն աղէկ հաղորդող ըլլալով, իրենց կը քաշեն երկտրական հոսանքը՝ որն որ պարզունակը շոշափող մարդուն մարմնոյն կ'անցնի ու կը վնասէ:

48. Ինչո՞ւ համար փոթորկի ժամանակ բազմութեան մէջ գտնուիլը վտանգաւոր է: — Երկու պատճառի համար. Ա. Վասն զի բազմութիւնը առանձին մարդէ մ'աւելի հաղորդող կ'ըլլայ. եւ Բ. Որովհետեւ բազմութեան մը մէջէն վեր բարձրացած շոգին անոնց վրայ գտնուող օդին հաղորդական զօրութիւնը կ'աճեցնէ:

Դպրեւ կրնանք զրուցել նաեւ ոչխարներու կամ արջաւորներու հօտի մը վրայ, որն որ որչափ բազմութիւն է, այնչափ աւելի վտանգի մէջ կը գտնուի կայծակէ զարնուելու՝ վերոյիշեալ երկու պատճառներուն համար:

49. Ի՞նչ բանի համար կենդանական մարմնոց բազմութիւնն աւելի հաղորդական պիտ'որ ըլլայ՝ քան թէ նոյն տեսակ մարմիններէն մէկ հատը: — Որովհետեւ ամէն կենդանական մարմին՝ երկտրականութիւն հաղորդող է, անոր համար քովէ քով գտնուող մարդիկներու ժողովը մի միայն մարդէ մ'աւելի յարմար ճամբայ կը կազմէ երկտրականութիւնն իրեն ձգելու:

50. Ինչո՞ւ համար բազմութեան մը վեր բարձրացող շոգին վտանգն աւելի պիտի մեծցնէ: — Վասն զի շոգին աղէկ հաղորդիչ ըլլալով, զերկտրականութիւնը դէպ ի բազմութիւնը վար կ'իջեցնէ:

51. Մարդս փոթորկի մը ժամանակ բաց տեղ մը զբոսնուելու որ ըլլայ, որ կողմն ամենէն աւելի ապահով կ'ըլլայ կայծակէն: — Բարձր ծառէ կամ շէնքէ 20—30 ոտը հեռու տեղ մը կենալով, միայն թէ վազուէ ջրոյ քով չըլլայ:

52. Բարձր ծառէ մը 20—30 ոտը հեռու կենալն ի՞նչ պատճառի համար ապահով պիտի ըլլայ: — Ինչու որ կայծակը զբարձր ծառն իրեն ճամբայ կ'ընտրէ. իսկ մարդը ծառին այնչափ մօտ չըլլալով, կայծակը չիկրնար ցատքել անոր անցնիլ:

53. Փոթորկի ժամանակ մարդ կառքի մէջ որ գտնուի, ի՞նչ եղանակաւ կրնայ ինք ղենքն ապահով վիճակի մէջ դնել: — Զգուշանալով որ կառքին ամենեւին մէկ կողմը չդպչի չկռթռի, հապա մէջտեղը շիտակ նստի:

54. Ինչո՞ւ համար կառքին մէկ կողմը կռթռնելու չէ: — Վասն զի երկտրական հոսումը կառքին քովերէն կրնայ անցնիլ կամ անոր մէկ կողմը զարնել. ուստի երբ որ մարդս անոր կռթռնելու ըլլայ, երկտրականութիւնն ի հարկէ կառքը թող տալով՝ մարդուն կ'անցնի, որուն մարմինը կառքը պատող կաշիէն աւելի հաղորդական է:

55. Ի՞նչ պատճառի համար փոթորկի ժամանակ խցին մէջտեղը կենալը ուրիշ ամէն կողմերը կենալէն ապահովագոյն է: — Վասն զի կայծակը ներս որ կը մտնէ՝ ծխանէն (կրակաբանէն) եւ կամ պատերուն վրայէն վար կ'իջնայ. անոր համար որչափ որ մարդս անոնցմէ հեռու կը գտնուի, այնչափ աւելի ապահովութեան մէջ կ'ըլլայ:

56. Ինչո՞ւ համար անկողին մը կամ բրդեղէն գորգ մը զմարդը կայծակէն կրնայ պաշտպանել: — Վասն զի անոնք չհաղորդող մարմիններ են, ասոր համար ալ կայծակը՝ որն որ միշտ ամենէն աղէկ հաղորդողը կ'ընտրէ, իր ճամբան աս տեսակ մարմիններու մէջէն չ'ընտրէ:

57. Մրրիկի ժամանակ երկաթէ անկողնոյ վրայ գտնուիլը կամ մետաղէ զրահ հագած ըլլալը վտանգ մը կ'ունենայ: — 2է. վասն զի երկաթէ անկողինը կամ զրահն այնպէս աղէկ հաղորդիչ են, որ երկտրականութիւնը միշտ անոնցմէ կ'անցնի եւ ոչ թէ մարդկային մարմնոյն մէջէն:

58. Ի՞նչ բանի համար մարդս վրան կրած մետաղի կտորով, ինչպէս են՝ բալիք, ժամացոյց, մատնի եւ այլն, կայծակէ զարնուելու վտանգն աւելի կը մեծնայ: — Որովհետեւ աս տեսակ առարկաները իբրեւ աղէկ հաղորդիչ՝ երկտրականութիւնն իրենց կը քաշեն, բայց նոյն երկտրական հոսումը մինչեւ երկիր չեն կրնար հասցնել, որով հարկ կ'ըլլայ որ անիկայ իր ճամբան մարդուն մարմնոյն մէջէն շարունակէ:

59. Փոթորկի մը ժամանակ թրջած ըլլալն աղէկ է, թէ՛ չոր ըլլալը: — Աւագոյն է թրջած ըլլալը: Ուստի մարդ բաց դաշտի մը վրայ գտնուած ատեն՝ աղէկ կ'ընէ եթէ ծառէ մը 20 ոտը հեռու կենայ եւ նայի որ աղէկ մը թրջի:

60. Ի՞նչ պատճառի համար փոթորկի մը ժամանակ թրջած ըլլալը չոր ըլլալէն աղէկ պիտի ըլլայ: — Վասն զի թրջած զգեստները շատ աղէկ հաղորդիչ ըլլալով, երկտրական հոսումը զգեստներուն մէջէն կամ մարմնոյն արտաքին երեսէն կ'անցնի, որով մարդուն վնաս չ'ըլլար:

61. Ի՞նչ է շանթածիգը: — Գետնի հողին մէջ հաստատուած մետաղէ գաւազան մը, որն որ շէնքին քովէն մինչեւ գազաթիւ բարձրանալով՝ սուր ծայրովը քիչ մը շէնքէն ալ վեր կ'ելլէ:

Շանթածիգին սուր ծայրը պէտք է որ շէնքէն ըստ բաւականին բարձր ըլլայ եւ սուրին պէս ալ երեքան կիւն ըլլայ:

62. Ո՞ր մետաղն ամենէն յարմարն է շանթածիգ շէնքում: — Պղինձը:

63. Ի՞նչ բանի համար պղինձը երկաթէն աւելի աղէկ է: — Ա. Վասն զի երկաթէն աւելի հաղորդիչ ըլլալով, երկաթին չափ վտանգի մէջ չէ կայծակէն հալելու. Բ. Վասն զի երկաթին չափ օդէն վնաս չիկրեր:

64. Ի՞նչ պատճառաւ պղինձը երկաթին չափ դիրաւ չիհալը երկտրականութենէն: — Վասն զի երկտրականութիւնը երբ որ աղէկ հաղորդողի մը մէջէն անցնելու ըլլայ՝ ջերմութիւն չիպատճառեր. ջերմութիւնն ան ժամանակ միայն զգալի կ'ըլլայ՝ երբ որ երկտրականութեան արձակ հոսման ընդդիմութիւն պատահելու ըլլայ:

65. Շանթածիգին օգուտն ի՞նչ է: — Աս է որ կայծակն իրեն կը քաշէ եւ անոր ճամբայ կը բանայ ընթացքը մետաղէ գաւազանին վրայէն յառաջ տանելու: Վասն զի ինչ եւ իցէ մետաղ՝ շէնքին պատերէն աւելի հաղորդական է:

66. Շանթածիգին օգուտը որչափ տեղ կը տարածուի: — 2իկրնար ճշդիւ որոշուիլ: Բայց աս կրնայ ըսուիլ որ սովորական ընդարձակութեամբ շէնք մը վտանգէն կ'ազատէ:

67. Շանթածիգը կրնայ նաեւ վնաս ալ պատճառել: — Կրնայ պատճառել՝ երբ որ գաւազանը կոտրած ըլլայ. վնաս զի ան ատեն երկտրական հոսումը ճամբան անոր վրայէն չիկրաւով յառաջ տանիլ՝ կրնայ շէնքին վնասել:

68. Իսկ գաւազանը կոտրած որ չըլլայ՝ վախնալու պատճառ կայ: — Ամենեւին պատճառ չկայ, երբ որ մինչեւ վար երկնցած գաւազանը բաւական թանձրութիւն ունի՝ բոլոր երկտրական հոսումը մինչեւ գետնին հասցնելու. իսկ եթէ շատ բարակ կ'ըլլայ, կայծակը կրնայ մետաղը հայեցնել եւ այսպէսով շէնքին վնաս հասցնել:

69. Կայծակն ի՞նչ կերպով երեւնի շէնքեր կը կործանէ: — Նախ աշտարակին կամ ծխանին կը զարնէ, անկէջ ետքը պատերուն մէջ գտնուած երկաթներուն կ'անցնի. եւ այնպէս մէկ երկաթէն միւսին անցնելով՝ երկուքին մէջ գտնուող կամ իր ընթացքին արդելք պատճառող քարերն ու աղիւնները կը խորտակէ կը ջախջախէ:

70. Ի՞նչ բանի համար կայծակն իր ճամբան ուղիղ գծի վրայէն ընելու տեղ՝ մէկ կողմանէ մէկալ կողմ կը ցատքէ: — Վասն զի միշտ դէպ ի աւելի աղէկ հաղորդող մարմինները կը դիմէ, եւ ասով ալ ու ձախ կը ցատքէ, որպէս զի անոնց հասնի:

Պիտի շարունակուի:

ԲԱՐՈՑԱԿԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Աս կերպով անցնող գիշերուան մնացած մասը, առանց ամենեւին այլայլութեան կամ վախի նոր պատճառ ունենալու: Բերդին մէջ խոր լուռութիւն կը տիրէր, ամենեւին ձայն մը չէր լսուեր:

Ո՛վ կրնայ երեւակայել թէ ինչ սրտի ուրախութիւն ունեցաւ օրիորդը, երբ որ երկինքին վրայ արշալուսին առաջին լուսաւորութիւնը տեսաւ: Նորէն պատուհանին առջեւ գնաց, միտքը դնելով որ եթէ գեղացիներն անցնելու սկսին, վերէն նշան ընելով՝ վառագի մէջ ըլլալն իմացընէ: Բայց դեռ շատ կանուխ էր, ամենեւին անցնող չէր ըլլար, եւ հեռաւոր առուակին խոստովանքէն ու թռչնոց ձայնոցէն ուրիշ ձայն չէր լսուեր: Հեղինէ երկայն ժամանակ պատուհանը կեցաւ, յուսարով որ Աստուած իրեն ազատիք մը կը խաւրէ: Բայց պարապ տեղ: Ստոյգ է՝ ետքէն գեղացիները սկսան անցնիլ, բայց այնչափ հեռուէն կ'երթային, որ ըրած շարժումները չէին կրնար նշմարել, իսկ պոռալով՝ կը վախնար:

Միջեւ ժամը ինն աս սրտի անձկութեան ու վախերուն մէջ մնաց: Բայց վերջապէս պէտք էր բան մ'ընել: Որովհետեւ եթէ խցէն դուրս չ'ելլէր, վախն ու կասկածը կը յայտնուէր: Ուստի քաջաւորութեամբ դուռը բացաւ, եւ դողդոջիւն քայլերով դէպ ի կերակրոյ սենեակը գնաց, ուր կը կարծէր որ զԱննա եւ անոր եղբայրը կը գտնէ: Բայց ինչպիսի զարմացաւ ու ապշեցաւ, երբ որ տեսաւ որ հոն մարդ չկայ: Դեռ ոչ կրակ վառուած էր, ոչ ալ նախաձայնի սպասը դրուած: Մանաւանդ թէ եւ ոչ նախընթաց իրիկուան սեղանը ժողովուած էր, հապա ամէն բան՝ ընթրիքէն ելած ատեն ձգածին պէս՝ կը կենար:

Գուցէ դեռ երած չեն, բայց ինք իրեն Հեղինէ: Ինչ երջանկութիւն, եթէ իրենք վար չ'ընէ՝ կարենամ փախչիլ երթալ: Աս խորհուրդներով դէպ ի դուռ վազեց, մտածելով թէ ինչպէս պիտի կարենայ՝ առանց շուռի հանելու՝ բանալ մեծ աղեկը: Բայց հոն հասած ատեն տեսաւ որ արդէն ան դժուարութիւնը վերցուած էր: Դրան երկու փեղկերն ալ բաց էին, իսկ գետնին վրայ յարդի շիւղերն ու չուանի եւ պատատելու կտաւի կտորուանքը յայտնի կը ցուցնէին որ բերդը ձգած գացած են ան անձիւքը՝ որոնց ձեռքէն փախչիլ կ'ուզէր:

Հեղինէ՝ առանց ըրածը գիտնալով՝ բաւ կը նետուեցաւ, սկսաւ վազել: Բայց մէկէն միտքն եկաւ որ Աննա թող տալով երթալով՝ զինքն առանց օգնութեան եւ առանց ապրուստի ձգած էր, իր ընտանեաց գաղտնիքն ալ հետը տանելով: Աս վեճակին օտակալի հետեւութիւնը՝ այնպէս սաստիկ կերպով մը երեւակայութեան մէջ նկարուեցաւ, որ աղաղակ մ'արձակեց ու մէկէն նստարանի մը վրայ ինկաւ մնաց:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ո՛հ, օրիորդ, բաւ թողմամբ շուտ մը կնոջը հետ Հեղինէին քովը հասնելով, ինչ ունիք, ինչ եղեր է:

Զգե՛ր գացեր են, պատասխանեց Հեղինէ, բաց մնացած դռները ցուցնելով: Տէր Աստուած, կարելի բան է: Գուցէ Ագնէս: Ուրեմն գիշերը լսած անսովոր խշրտոցս երեւակայական բան չէ եղեր: Ներս մտնենք, բաւ վարձակալը, գուցէ աղախինսիք քանի մը տող գիր ձգած ըլլայ, որով աս այլանդակ վարմունքին պատճառը կ'իմացնէ:

Բայց երկայն ատեն հետազոտել հարկաւոր չեղաւ. որովհետեւ շուտ մ'իմացուեցաւ որ բերդը բոլորովին կողոպտուած է: Դարաններն ու պահարանները պարապ էին. միայն Հեղինէին անձնական զգեստները մնացած էին, որոնք քիչ բան էին: Ուրեմն ամենայն ինչ գողցեր տարեր են, բաւ վարձակալը, ամէն կողմ քննելէն ետեւ: Գժեթաւ օրիորդ, գոնէ Տէր Պետրոսի որդի ըլլար... Բայց անմեղած է եւ յաջորդը դեռ եկած չէ:

Գժեթ տան վարձքը վճարուած է, հարցուց Հեղինէ:

Տիկնոջ կենդանութեան ատենը կանուաւոր կերպով կը վճարուէր, պատասխանեց Թովմաս: Բայց անոր մահունէ վերջը Աննա միշտ կ'ընէր թէ հարկաւոր եղած գումարն ընդունած չէ՝ ընտանեաց գանազան գործքերու պատճառաւ, զորոնք մեզի չ'կրնար յայտնել:

Աս խօսքին վրայ Հեղինէ շատ այլայլեցաւ ու հառաչեց:

Ամենեւին մ'այլայլեք, օրիորդ, բաւ վարձակալը. նախ՝ զիս կրողը ես չեմ. դարձեալ բերդին տէրն աղէկ մարդ մ'ըլլալով՝ ձեր աղախինսն յանցանքը ձեզի չ'համարիր. եւ չէ թէ միայն ստակ չ'ապահանջէր, հապա նաեւ վրանիդ կը ցաւի:

Դնորհակալ եմ աս միջնորդական խօսքերնուդ, բայց ինչո՞ւ որբ: Բայց հիմայ ես ինչ պիտի ընեմ: Ամենեւին մէկ կողմանէ օգնութիւն չունիմ, ոչ ծանօթ եւ ոչ բարեկամ ունիմ...:

Ուրեմն զմեզ ձեզի բարեկամ չէք սեպեր, գուցէ Թովմաս արտմութեամբ:

— Թողութիւն տուէք. այլայլութեանը ըսածս չեմ գիտեր:

— Բան չկայ, ասոր վրայ խօսիլ հարկաւոր չէ: Տունս եկէք, հոն մնացէք մինչեւ որ ձեզի աւելի յարմար տեղ մը գտնենք: Ես ալ ձեզի պէս թշուառութեան փորձն առած եմ: Բայց Աստուած՝ համբերութեամբ տանելու ջորութիւն տուաւ ինծի: Կը յուսամ որ ձեր վրայէն ալ իր ողորմութիւնը պակաս չ'ընէր:

Բարեկամ, բաւ երկանք՝ Ագնէս, որն որ մինչեւ նոյն ատեն լուռ կը կենար, ինծի ալ մեծ հաճութիւն կը պատճառէր: Բայց կարծեմ որ կրնանք իրեն շուտ մը աւելի աղէկ տեղ մը գտնել: Պր. Լարոշ մեր բարեկամը բազմաթիւ ընտանիք ունի. եթէ իրեն առաջարկուելու ըլլայ, որ ջորիորդը քովն առնուի՝ զաւակները դատարարակելու համար, կարծեմ որ սիրով կ'ընդունի:

Շատ աղէկ ըսիր, պատասխանեց Թովմաս. բաւական որ Հեղինէ օրիորդը հաւանի:

Ո՛հ, իմ բաղձանքս ան է՝ որ մէկու մը ծանրութիւն չըլլամ, պատասխան տուաւ Հեղինէ: Անոր համար ալ պէտք չէ որ թողակի խօսք ընէք: Ես գոհ կ'ըլլամ որ ըրած փոքր ծառայութեանս գիմացը՝ ուտելիք ու բնակարան տան:

Այսպէս խիստ լաւ կ'ըլլայ, օրիորդ, բաւ վարձակալը. նախ՝ որովհետեւ աւելի ապահով կ'ըլլաք որ ինչորեքնիդ չ'իմբթուէր, եւ միանգամայն երբ որ յարմարագոյն տեղ մը գտնուելու ըլլայ, աւելի ազատ կ'ըլլաք առաջին տեղէն ելլելու:

Բայց ինչ որ է նէ, բերդին մէջ առանձին չէք կրնար բնակիլ. հիմակահիմայ մեր տունն եկէք: Վաղը ես կ'ըլլեմ՝ կար քաղաքը Պր. Լարոշին կ'երթամ, հետը կը խօսիմ:

Հեղինէ վարձակալին ձեռքը բռնեց՝ շնորհակալութեան արարաւ: Կ'ուզէր շնորհակալ ըլլալ. Բայց այլայլութեան չ'ընցաւ խօսք գտնել:

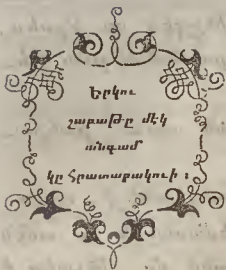
Թովմաս իրեն աղաչեց որ հանդարտի, եւ դուրս ելաւ: Քիչ մը ետքը իր մեծ որդւոյն հետ դառնալով, անոր ուսոցը վրայ դրաւ Հեղինէին զգեստոց արկղը: Ինք ու Ագնէս խեղճ որբն առին իրենց բնակարանը տարին: Երկրորդ առտու կանուխ բարեւորութեան հետքեր չ'ուզէր թողնել:

Պր. Լարոշ, որն որ նոյն քաղաքը վաճառականութիւն կ'ընէր, վարձակալին առաջարկութիւնը սիրով ընդունեցաւ: Աս մարդն աղիւն ու մեծանձնական բնաւորութիւն մ'ունէր, եւ գլխաւորէն տունն առնելով՝ աւելի կ'ուզէր դժբախտութեան մէջ գտնուող որբ աղջկան մը օգնութեան հասնիլ, քան թէ իր գաւազներուն դաւաւտարակուհի մը բռնել:

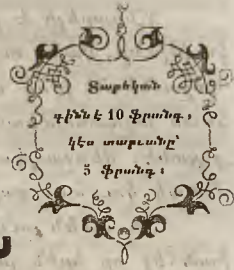
Բանը նոյն աչքով չտեսաւ իր կինը, որն որ ագահ ու խստասիրտ ըլլալով, երկանք որոշումն իմանալուն պէս, սաստիկ բարկացաւ ու շատ ջանք ըրաւ միտքը փոխելու: Առջեւ կը դնէր որ ընտանիքին բաւական բազմաթիւ ըլլալով, գրեթէ մէկ հոգի ալ առնելը խելք չէ: Բարի ծնողքի գործք չէ, կ'ընէր, իր գաւազներուն բերնէն հացը կտրել՝ օտար մը կերցնել: Վերջապէս ան ամէն պատճառներով մէջ բերաւ, զորոնք խստասիրտ մարդիկ կը գործածէին իրենց անդութիւնը ծածկելու համար: Բայց Պր. Լարոշ միտքը դրածին վրայ հաստատ մնաց եւ կնոջն այնչափ հաւատարմութեամբ վրայ այնպէս միաձուլութիւն ցուցուց, որ վերջապէս ահամայ կամօք ղեջաւ որբ աղջիկը տունն ընդունելու:

Ընտանեաց մնացած անձները, այսինքն՝ երկու պղտիկ տղաք եւ երեք աղջիկ, որոնց Ատէլ անդրանիկը տանուհինգ տարւան էր, սաստիկ ուրախացան մէջերին գրեթէ մէկը դալուն վրայ, բայց աս ուրախութիւնը մօրերնուն առջեւ յայտնուելէն համարձակիր:

Թովմաս իր գործքն այսպէս յաջողութեամբ լինցնելուն վրայ ուրախութեամբ լեցուած, շուտ մը Աննալեք բերդը դարձաւ, ծամբորդութեան ելքը կնոջն ու Հեղինէին հաղորդեց:



ԵՐԻՐԱՊԷՆ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Գ.

1862

Ե. ՏՅՏՈՐ



Փոքր սխալմունք:

Ա.

ուտելանտ անուամբ հարուստ օտարական մը երկայն ժամանակէ վեր իբրեւ Ռուսի քաղաքացի նոյն արքունեաց մէջ լուսնայափոխութեան պաշտօնը կը վարէր, եւ կատարինէ կայսրուհւոյն ալ շատ սիրելի էր: Օր մը ասոր կ'իմացնեն որ տունը ոստիկանութեան մարդիկներով պաշարուած է, եւ անոնց գլխաւորը իրեն հետ խօսիլ կ'ուզէ: Լուսնայափոխը հրաման կու տայ որ ներս գայ, եւ անմիջապէս ոստիկանութեան Ռեյտինգ պաշտօնեան տխրած երեսով, գլուխը կախած՝ սենեակը կը մտնէ:

Տէր Սուտելանտ, կ'ըսէ պաշտօնեան, սաստիկ սրտի ցաւով կը ծանուցանեմ ձեզի թէ պարտաւորուած եմ օգոստափառ կայսրուհւոյն ինծի տուած դժուարին մէկ հրամանը կատարել, որուն խնդիրն էր զարհուրեցնել ու կը տրտմեցունէ. եւ չեմ գիտեր ինչպիսի յանցանք կամ որ եղեւնական գործքով կայսրուհւոյն բարկութիւնն աս աստիճանի գրգռած էք:

Ես, Պարոն, կը գոչէ լուսնայափոխը, ես ալ ձեզմէ աւելի չեմ գիտեր, եւ զարմանքս արտաքոյ կարգի է: Սակայն տեսնենք ինչ է հրամանը:

Տէր, կը կրկնէ պաշտօնեան, ստուգիւ վրաս զօրութիւն չեմ զգար նոյնը ձեզի խմացնելու:

— Ի՛նչ, արդեօք կայսրուհւոյն վստահութիւնը կորսնցուցեր եմ:

— Եթէ միայն ան ըլլար, զիս այսչափ տրտմած չէիք տեսներ: Վստահութիւնը նորէն կրնայ ստացուիլ, կորսուած պաշտօն մը կրնայ նորէն ձեռք բերուիլ:

— Գուցէ զիս հայրենիքս կ'ուզէ խրկել:

— Աս ալ ոչինչ բան մըն է. վասն զի ձեզի

պէս հարուստ մարդ մը, ամէն տեղ կրնայ հանգիստ ու բարօրութեամբ կեանք անցընել:

— Ո՛հ, Տէր Սուտուած, արդեօք զիս Սիպերիա արտորել կ'ուզէ:

— Մարդ կրնայ անկից ետ դառնալ:

— Գուցէ բանտարկել կը հրամայէ:

— Անկէ ալ կրնայ ելուիլ:

— Բարերար Սուտուած, արդեօք խարաղանով ծեծել տալ կ'ուզէ:

— Ստուգիւ աս պատիժը սոսկալի ու անարգական է. բայց մարդը չիմեցըներ:

Ի՛նչ, գոչեց լուսնայափոխը հեծկտալով, կեանքս վտանգի մէջ է: Կայսրուհին որն որ այնպէս քաղցր ու բարերար է, որն որ երկու օր յառաջ ինծի հետ այնպէս սիրով ու մտերմութեամբ կը խօսէր, հիմայ կ'ուզէ զիս. . . . : Բայց չեմ կրնար հաւատալ: Ո՛հ, կ'աղաչեմ շուտ ըսէք, վասն զի մահն աւելի աղէկ է, քան թէ աս զարհուրելի երկբայութիւնը:

Լաւ է, պատասխանեց ոստիկանութեան պաշտօնեան ցաւագին ձայնով մը. մեծափառ կայսրուհին ինծի հրամայեց որ զձեզ յարգով լեցընեմ:

Ձիս յարգով լեցընել, կրկնեց Սուտելանտ՝ ապշութեամբ պաշտօնէին երեսը նայելով: Կերեւայ թէ խեղճերնիդ կորսնցուցած էք, եւ կամ կայսրուհւոյն խելքին բան մը պատահած է: Վերջապէս այսպիսի սոսկալի անգութ հրաման մը չէիք կրնար ընդունիլ՝ առանց նոյնին բարբարոսութեան ու այլանդակութեան վրայ կարծիքնիդ յայտնելու:

— Աւաղ, սիրելի բարեկամ, այն ամենայն ըրի՛ զորն որ հասարակօրէն չենք համարձակիր. աս այլանդակ հրամանին վրայ ունեցած զարմանքս ու ցաւս յայտնեցի. կ'ուզէի զանազան ընդդիմութիւններ յառաջ բերել. բայց կայսրուհին խիստ ու բարկութեան ձայնով մը յանդգնութիւնս երեսս զարնելով, հրամայեց որ տուած հրամանն անմիջապէս կատարեմ, վրան աս սպառնալեաց խօսքերն ալ աւելցընելով, որոնք գեռ մինչեւ հիմայ ականջներուս մէջ կը դռնէին. Գնա, եւ մի մոռնար որ քու պարտքդ է՝ առանց բերնէդ տրտնջման խօսք մը հանելու՝ իմ տուած ամէն հրամաններս կատարել:

Անկարելի է լուսնայափոխին զարմացումը, բարկութիւնը, վախն ու յուսահատութիւնը ստորագրել: Պաշտօնեան՝ թող տալէն ետեւ որ քանի մը վայրկեան՝ աղատութեամբ սրտին ցաւը սաստիկ խօսքերով յայտնէ, վերջապէս ըսաւ որ իրեն քառորդ մը ժամանակ կու տայ գործքերը կարգի դնելու համար:

Ան ատեն լուսնայափոխը սկսաւ աղաչել ու թախանձել որ իրեն ատեն ձգէ կայսրուհւոյն աղաչանաց թուղթ մը գրելու: Պաշտօնեան շատ դէմ դրաւ. բայց վերջապէս Սուտէրլանտին թախանձանքէն յաղթուելով՝ աղաչանքն ընդունեցաւ: Լուսնայափոխն անմիջապէս քանի մը տող բան գրեց ու պաշտօնէին տուաւ. բայց անիկայ ուղղակի կայսրուհւոյն երթալ չհամարձակելով, գնաց թուղթը Տը Պրիս կառավարին ներկայացուց: Նոյն կոմսը կը կարծէ որ պաշտօնեան խենթեցեր է, զինքը հետն առած՝ պալատը կ'երթայ, եւ ինք առանձին կայսրուհւոյն քովը կ'աճապարէ, բանն անոր կ'իմացնէ:

Երկինք, ինչ պլանդակութիւն, կը գոչէ կայսրուհին. ստուգիւ Ռեյնէվ խելքը թուցեր է: Կ'աղաչեմ, կ'ոմն, վաղեցէք ըսէք որ խեղճ լուսնայափոխ շուտով իր յիմարական երկիւղէն ազատէ:

Կոմսը կ'երթայ հրամանը կը կատարէ: — Ի դարձին՝ մեծ զարմացմամբ կը տեսնէ որ կայսրուհին բարձրաձայն կը ծիծաղի:

Հիմակ իմացայ, կ'ըսէ կայսրուհին, աս ծաղրաշարժ ու անբնական դէպքին պատճառը: Քանի մը տարիէ վեր աղուոր շուն մը ունէի, զորն որ շատ կը սիրէի, անունն ալ Սուտէրլանտ դրած էի, վասն զի նոյն անունն ունէր ինծի պարգեւ տուող Անգղիացին: Արդ աս շունը մեռած ըլլալով, Ռեյնէվին հրամայեցի որ յարգով լեցնել աս. եւ որովհետեւ անիկայ ընդգիմութիւններ սկսաւ հանել, իրեն դէմ քիչ մը բարկացայ՝ կարծելով որ աս հրամանս կատարելն իր պատուոյն անարգութիւն կը համարի: Ահա աս է պլանդակ առեղծուածին լուծումը:

Բ.

Լուտու մը պլայլած մարդ մը աճապարելով տունս * եկաւ, վախէն, ցաւէն ու բարկութենէն բոլորովին ինք իրմէ ելած, մազերը տնկուած, աչուրները կարմրեցած ու արցունքով լեցուած. ձայնը դողդոջուն, զգեստներն անկարգ. եկողը Գաղղիացի մըն էր:

Այլալլութեան պատճառն որ հարցուցի, Տէր կոմս, պատասխանեց, ձեր բարձրութեան պաշտպանութիւնը կը խնդրեմ, սոսկալի անիրաւութեան ու բռնութեան մը դէմ. զօրաւոր իշխանի մը հրամանաւր զիս առանց պատճառի թշնամանեցին, խարաղանով հարիւր հարուած իջեցուցին:

Այսպիսի վարմունք մը, ըսի, անջատագովելի բան կ'ըլլար, թէեւ ծանր յանցանքէ պատճառէր. իսկ

* Պատմողը նոյն ժամանակ Պետրոբուրգ կէցող Գաղղիացի դեսպան Սեկիւր կոմսն է: Միեւնոյն մատենագիրն է՝ նախնեաց դէպքը պատմողն ալ:

եթէ ամենեւին պատճառ չկայ, ինչպէս որ կ'ըսես, անիմանալի ու բոլորովին անճշմարտաման բան կ'երեւայ. բայց հրամայողն ո՞վ է:

Պրիս կոմսն է, պատասխան տուաւ քանքատողը, քաղաքիս կառավարը:

Դուն խենթեցեր ես, պատասխանեցի. անկարելի է որ անանկ պատուաւոր, իմաստուն ու ամէն կողմ մեծ համարում ունեցող անձ մը, ինչպէս է Պրիս կոմսը, Գաղղիացու մը դէմ պոսպիսի բռնութիւն բանեցուցած ըլլայ, եթէ դուն իրեն անձնական վնաս կամ թշնամանք մը հասցուցած չըլլաս:

Չէ, Տէր, պատասխան տուաւ քանքատողը, Պրիս կոմսը եւ ոչ իսկ կը ճանչնամ: Ես խոհակեր եմ. իմանալով որ կոմսը խոհակեր կը փնտռէ, ապարանքը գացի. անմիջապէս զիս վեր հանեցին: Իմանալուն պէս որ ես եկած եմ, հրաման տուաւ որ ինծի հարիւր հարուած զարնեն, որն որ շուտ մ'ալ կատարուեցաւ: Աս դէպքը կարելի է ձեզի ճշմարիտ չերեւայ, սակայն իրօք պատահած է, եւ ի հարկին՝ ուսերս կրնան ասոր իբրեւ ցոյց ծառայել:

Միտ դիր, ըսի իրեն. թէպէտ բանն ինծի անկարելի կ'երեւայ. բայց եւ այնպէս եթէ ճշմարիտ է, քեզի եղած անիրաւութեան հատուցում կ'ընդունիմ, վասն զի չեմ կրնար տանիլ որ պոսպիսի զրկանք կրեն իմ հայրենակիցներս, զորոնք պաշտպանելն իմ պարտքս է: Բայց աղէկ մտածէ, եթէ շինծու առասպել մըն է պատմածդ, նենգութեանդ վրայ կը զղջցնեմ: Հիմայ ես նամակ մը կը գրեմ, կառավարին կը տանիս. մարդիկներէս մէկն ալ քեզի հետ կ'երթայ:

Իրօք անմիջապէս Պրիս կոմսին նամակ մը գրեցի, որուն մէջ ինծի եղած արտաքայ կարգի ամբաստանութիւնն իմացուցի, միանգամայն իրեն ըսելով որ թէպէտ չեմ կրնար հաւատք ընծայել, սակայն Գաղղիացիները պաշտպանելու համար ունեցած պարտքս կը պահանջէ որ աս արտաքայ կարգի դէպքին մէկնութիւնը խնդրեմ, որովհետեւ կարելի է որ իր ստորակարգեալ պաշտօնատարներէն մէկն իր անուամբը պոսպիսի անիրաւ գործք մը գործելու յանդգնած ըլլայ: Իրեն ծանուցի նաեւ որ անհամբերութեամբ պատասխանին կը սպասեմ, որպէս զի եթէ քանքատողը սուտ խօսած է, զինքն ըստ արժանւոյն պատժելու հարկաւոր եղած միջոցները բանեցընեմ. իսկ եթէ ըսածը ճշմարիտ է, որն որ ինծի հաւանական չ'երեւար, շուտ մը արգար հատուցում ընդունի:

Երկու ժամ անցաւ, առանց պատասխան մ'ընդունելու: Աերջապէս համբերութիւնս կորսնցընելու կը սկսէի. կը պատրաստուէի ալ անձամբ երթալու, խնդրած տեղեկութիւնս ընդունելու, մէյ մ'ալ յանկարծակի իմ մարդս երեւցաւ: Սակայն բոլորովին փոխուած էր. երեսը խաղաղ, բերանը ծիծաղ, աչուրներուն մէջն ալ ուրախութիւն կը փայլէր:

Է, հարցուցի իրեն, պատասխան մը բերի՞ր:

Չէ, Տէր. հիմայ կոմսը կու գայ՝ պատասխան

անձամբ կը բերէ. բայց ալ քանքատելու պատճառ չունիմ, գոհ եմ, շատ գոհ եմ. բանը՝ փոքր սխալման մը վրայ է եղեր. ինծի ուրիշ բան չիմնար, բայց եթէ՝ ձեզի շնորհակալ ըլլալ:

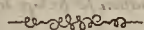
— Ինչպէս, ըսի, խորազանի հարիւր հարուածներն աներեւոյթ եղան:

— Չէ, դեռ ուսերուս վրայ մնացած եւ աղէկ ալ տողորուած են. բայց ստոյգը զրուցելու համար՝ վէճերուս շատ աղէկ դարման ըրին, այնպէս որ կրնամ ցաւերս համբերութեամբ տանիլ: Ամենայն ինչ ինծի մեկնուեցաւ. ահաւասիկ բանին էութիւնը:

Պրիւս կոմսը Ռուս խոհակեր մը ունի եղեր, իր երկիրներուն մէջ ծնած մէկը: Աս մարդն իմ դէպքիս պատահելէն քանի մը օր յառաջ տնէն փախեր է, եւ կ'ըսուի նաեւ որ շատ մը բան գողցած մէկտեղ տարած ըլլայ: Կոմսը հրաման տուեր է որ շուտ մը փնտռուի, միայրը գնելով որ եթէ գտնուի, զինքն աղէկ մը պատժէ: Արդ աս պարագաներուն մէջ ես իրեն ներկայացրի եմ, խոհակերութեան պաշտօնն առնելու համար: Զիս կառավարին ներկայացրնելու համար սենեկին դուռը բացած ժամանակին, ինք գրասեղանին առջեւը նստած էր, կոնակը դէպ ինծի դարձուցած: Առջեւէս գացող ծառան ներս մտնելուն պէս, Տէր, ըսաւ, ահաւասիկ խոհակերը: Կոմսն առանց ետեւ դառնալու, Աղէկ է, պատասխանեց, անմիջապէս զինքը բակը տարէք, եւ հրամայածիս համեմատ՝ խորազանով հարիւր հարուած իջեցուցէք: Ծառան դուռը կը գոցէ, զիս կը բռնէ, ընկերները կը կանչէ, որոնք՝ Ռուս փախստական խոհակերին սահմանուած հարիւր խորազանի հարուածները, ինչպէս պատմեցի, անխնայ՝ խեղճ գաղղիացի խոհակերի մը իջեցուցին:

Պրիւս կոմսը բանն որ իմացաւ, վրաս մեծ գութ ցուցուց, հաճեցաւ անձամբ ինծի աս դէպքը մեկնելու, եւ իր մխիթարական խօսքերը լմնցուց՝ աս ոսկւով լեցուն քսակը պարգեւ տալով:

Խեղճ մարդը ճամբեցի, զարմանալով իր արդար բարկութեան այնպէս դիւրաւ անցնելուն վրայ:



ԲՆԱՊԱՏՄԵԿԵՆ

Աղոռն:

Շու քանի մը տեսակ աղուէսներու վրայ յիշատակութիւն կ'ընենք, որոնք իրենց գոյնովը եւ մանաւանդ իրենց ընտիր մուշտակովն երեւելի են, եւ աս պատճառաւ վաճառականութեան գլխաւոր նիւթերէն մէկն եղած են, մանաւանդ ան ցրտաշունչ գաւառաց մէջ՝ ուր երկարատեւ ձմերուան ատեն բնակչաց գլխաւոր զբաղմունքն եղած է աղուէսներն եւ ասոր նման մուշտակի անասունները բռնել: Ասոնցմէ գլխաւորներն են:

Դեղին աղոռն (C. corsac), որն որ մեր Եւրո-

պայի աղուէսէն աւելի պզտիկ ու մոխրագոյն դեղին գոյնով է, ծնօտը սեւ է, ագւոյն արմատն ու ծայրը սեւ մազեր ունի: Աս փոքրիկ աղուէսը Ուրալ եւ Իրթիշ գետոց մէջ եղած խոպանաց վրայ կ'ապրի, Ղոկա գետէն եւ Կասպից ծովէն սկսեալ՝ բոլոր միջին Ասիայի մէջ մինչեւ Պայքալ լիճը, եւ գոցէ ալ աւելի հարաւային կողմերը տարածուած է, բայց դէպ ի հիւսիս երթալով աւելի բարեխառն օդաբաժնի մէջ կը գտնուի: Իր բնակութեան համար գետնափոր մը կը շինէ՝ երեք կամ աւելի մուտքերով, ուր ցորեկ ատեն քնով կ'անցընէ, իսկ գիշերը թռչուններ, մկեր մանաւանդ ցատքող կոչուած մկերը կը հալածէ ու որջը կը տանի: Կատաղի ու դժուարընտել անասուն մըն է, քիչ ջուր կը խմէ, եւնոյն խոպանաց մէջ արդէն քիչ ջուր գտնուելով՝ իր բնութեան շատ աղէկ կը համաձայնի: Աս տեսակ բռնուած աղուէսներէն մէկը կէս տարւան մէջ կաթէ զատ բան մը չէր խմեր, ձուկ շատ ատորժակաւ կ'ուտէր, որջ թռչուններն ու մկերն ալ չէր մերժեր, բայց այնպէս վայրենի ու երկնոտ էր, որ չէր թողուր որ մէկն իրեն դպչի, կ'ուտար ու ատամնէքը կը ցուցընէր եւ կատաղութենէն օգն ու պոչը կը խածնէր, եւ ի վերջոյ երբ որ կը տեսնէր որ գլուխ չիկրնար հանել՝ դողալու կը սկսէր ու տեղը կ'ընէր: Գիշերները ամէն կերպ փորձ կ'ընէր զանդակէն դուրս ելլելու եւ ողբալի ձայն կը հանէր: Ազատ վիճակի մէջ՝ ասոնք միաբանութեամբ կ'ապրին եւ Ապրիլի մէջ երեք մինչեւ հինգ ձագ կ'ունենան: Չմեռը մոխրագոյն կ'ըլլան: Ուրալ լեռանց ասպիի դին Թաթարները զասոնք կը բռնեն եւ ամէն տարի 40—50,000 մուշտակ Օրենպուրկ քաղաքը խաւրելով՝ մեծ վաճառականութիւն կ'ընեն: Զասոնք շներով կը հալածեն, որոգայթ լարելով կը բռնեն, եւ իրենց գետնափորին մուտքին մէջ ծուխ հանելով՝ կը ստիպեն որ ազատ եղող ծակէ մը դուրս ելլեն: Ասոնց մեծութիւնը մէկ ոտք եօթը մատ է, ագիին տառնումէկ մատ երկայնութիւն կ'ունենայ:

Միջառակ աղոռն (C. lagopus, Isatis) հասարակ աղուէսէն աւելի կարճ ու ցած է, բոլոր մարմինը մուխրագոյն է, ձմեռը հասարակօրէն ճերմակ կ'ըլլայ: Ասիկայ հին աշխարհքին ամենէն հիւսիսային գաւառաց մէջ մինչեւ սառնապատ ծով, նոյնպէս Իսլանտիա, Կրոէնլանտիա եւ Շվեդիայէրկ ալ կը գտնուի: Մեծն Օլաւս ասոնց վրայ ամենէն յառաջ յիշատակութիւն ըրած է (1562ին) ու այսպէս կը խօսի. «Հիւսիսային անտառաց մէջ սեւ, ճերմակ, կարմիր, կապուտակագոյն եւ կոնակի վրայ սպիտակ շերտով աղուէսներ առ հասարակ կը գտնուին, որոնք ամէն ալ խորդախ ու չարաբարոյ են: Սեւ աղուէսներուն մուշտակն ամենէն աւելի յարգի է, ինչու որ Ռուսաց իշխանները միայն զանոնք կը հագնին. ի վերայ այս ամենայնի միշտ կը կասկածուի որ մուրով սեւցուած՝ խորդախուած ըլլան: Ասիկց ետեւ ան մուշտակները աւելի կը փնտռուին, որոնք կոնակի վրայ սեւ շերտ

ունին, իրենց զարդուն եւ գեղեցկութեան եւ մեծութեան համար, որովհետեւ միայն ծերագոյն աղուէաներն ան սեւ շերտը կ'ունենան: Ճերմակ եւ կապուտակագոյն մուշտակները նուազ յարգ ունին, ինչու որ անոնցմէ շատերը դիւրաւ մազերը կը թափեն: Ոմանք զգեստ շինելու համար զանազան գոյնով մուշտակ կ'առնուն, ինչպէս նաեւ թեթեւութեան եւ շատ տաք բռնելուն՝ անկողին կը շինեն: Կարմրագոյնը՝ յաճախ կը գտնուի ու շներով կ'որսան,:

Աս անասնոյն վրայ մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ Գեորգ Կմելին, որն որ երկայն ատեն Եաքուք՝ Սիպերիայի մէջ կեցած է: Ասոր երկայնութիւնը, կ'ըսէ, քսանուերկու մատնաչափ է, իսկ ազին՝ տասուերկու մատ: Մուշտակը հասարակ աղուէսինէն աւելի փափուկ է, ըստ մեծի մասին՝ ճերմակ, միայն երբեմն մոխրագոյն կամ կապոյտ: Հասարակ աղուէսուն պէս կը պոռայ, բայց աւելի հաստ ձայնով, երբեմն ալ շան պէս կ'ոռնայ: Երկու տեսակ է, ճերմակ եւ մոխրագոյն՝ զորն որ մեծն Օլաւս երկնագոյն կ'անուանէ, աս զանազանութիւնը մանաւանդ առուտուրի մէջ կ'ըլլայ, ուր կապուտակագոյնը սպիտակէն աւելի սուղ է, իսկ թէ որ սեւի զարնէ՝ աւելի եւս սուղ կը ծախուի: Մի եւ նոյն ատեն առանց զանազանութեան թէ ճերմակ, թէ մոխրագոյն կամ կապուտակագոյն ձագերը ճերմակ մօր ետեւէն կ'երթան, թէպէտ եւ ճերմակներն աւելի բազմութիւն են, այնպէս որ քսանին հազիւ մէկ մոխրագոյն ձագ աղուէս կը գտնուի, բայց ոչ երբեք տեսնուած է որ ամէն ալ մոխրագոյն կամ սպիտակ ըլլան, ուսկից կը հետեւի որ սպիտակները պարզ պատահական բան մ'ըլլան:

Ասոնց բուն տեղը սառնապատ ծովուն եւ անտառներով չծածկուած ամէն գետերու եզրներն է, մանաւանդ Քոլիմա, Ինտիկիրսքա, Լենա եւ Եէնիսէյ գետոց քովերը հասարակօրէն մինչեւ 69 հիւսիսային աստիճան կը գտնուի, թէպէտ եւ աւելի հարաւային կողմերն ալ ասդին անդին կը թափառին:

Աս աղուէան իրեն համար գետնափոր մը կը շինէ, որն որ քսան մինչեւ երեսուն ոտք երկայն կ'ըլլայ, եւ անցքերն այնպէս նեղ են՝ որ շուն մը ներս չիկրնար մտնել. նոյն գետնափորը վեց մինչեւ տասը մուտք կ'ունենայ, որոնք ամէն ալ հաղորդութիւն ունին գլխաւոր խողովի մը հետ, որն որ մամուլ ծածկուած ու անասնոյն բուն բնակարանն է: Ինը շաբաթէն ետեւ՝ Մայիսին վերջերը սպիտակագոյն տեսակը վեց մինչեւ ութը, երբեմն ալ տասնուհինգ գեղնագոյն ձագ կը բերէ, իսկ մոխրագոյն մայրը՝ սեւի զարնով ձագեր կը ձկնէ, որոնք հինգ վեց շաբաթ գետնափորին մէջ կը մնան եւ Օգոստոսի մէջերը հազիւ ասդին անդին վաղելու կը սկսին: Նոյն ժամանակ ձագերը հազիւ կէս մատ երկայն մազ կ'ունենան, որոնք ըստ մեծի մասին ճերմակ են եւ կոնակին վրայ գեղնագոյն շերտ մը ունին, իսկ մոխրագոյնները՝ մի եւ նոյն ժամանակ բոլորովին սեւ կ'ըլլան:

այսպէս կը մնան մինչեւ ձմեռ, որ ատեն վերջինները բոլորովին ճերմակ մուշտակ մը կը ստանան եւ միայն կոնակին վրայ սեւ շերտ մը կը մնայ: Գեղտեմբերի սկիզբները մուշտակին մազերը սովորական երկայնութիւն կ'ունենան:

ՎԵՐՄԵՐԱԲԱՐԱՐՆԵՆ

Խոտախայի համադրութիւնը:

(Շարունակ-ի-ն):

2.

Հոհնշղաւթնան կայսերական ազգատոհմին իշխանութեան վերջանալէն մինչեւ Խոտախայի նոր տէրութեանց կազմուիլը:

1259—1539.

Վեշտառաներորդ գարուն սկիզբները Յուլիոս Բ. քահանայապետը (1503—1513) Մաքսիմիլիանոս Ա. կայսեր, Փերդինանդոս Աթոռիկեանին ու Լուդովիկոս ԺԳ.ին հետ Գանպրէի հռչակաւոր նիղակալցութեան դաշնը (Ligne) հաստատեց՝ Վենետիկի հասարակապետութեան Խոտախայի մէջ նոր աշխարհակալութիւններ ընելու ջանքը պարապի հանելու համար (1508ին): Բայց Վենետացիք իրենց խորագիտութեամբ աս դաշնակցութիւնը շուտով քակեցին: Քահանայապետը 1509ին Վենետացոց, Սպանիացոց ու Հելլենտիացոց հետ Գաղղիացիներն Խոտախայէն վռնտելու հանելու վախճանաւ՝ Սուրբ Նիղակալցութիւն ըսուած դաշնադրութիւնն ըրաւ: Բայց աս նիղակալցութիւնն ալ նոյն ատեն իր նպատակին չհասաւ, եւ Գաղղիացիք երկայն ատեն Խոտախայ մնացին. որոնց դէմ ի սկզբան Սֆորցա գերդաստանին իշխանները եւ ետքէն Կարոլոս Ե. կայսրը Միլանի տէրութեան վրայ միօրինակ կռուեցան, մինչեւ վերջապէս յամի 1525ին Գաղղիացի Փրանկիսկոս Ա. թաղաւորին Բաւիայի մօտ կրած կոտորածովն ու պարտութեամբը՝ Միլանի իշխանութիւնը նորէն Փրանկ. Սֆորցա իշխանին անցաւ. կայսրն ալ բոլոր Խոտախայի վրայ մեծ զօրութիւն ու իշխանութիւն ստացաւ: Նոյն կայսրը քանի մը տարի գլխաւոր լեւոն Ժ. (1513—1521) ու Կղեմէս Ի. (1525—34) Հռոմայի քահանայապետաց հետ, որոնք Մետիչի աղգատոհմէն էին, 1527ին զօրքով Հռոմ մտաւ ու շատ մնաց հասցուց. բայց ետքէն Կղեմէս Ի. քահանայապետին հետ հաշտուելով (1530ին), Մետիչի աղգատոհմին իշխանական պատիւ ու տիպոս շնորհեց: — Փլորենտիայի հասարակապետութիւնը՝ որն որ քանի մը տարիէ վեր Մետիչի իշխաններուն տակ մտած էր, նոյն աղգատոհմին Աղեքսանդր Ա. իշխանին ատենը հասարակապետութիւն ըլլալէն բոլորովին դադարեցաւ ու իշխանական արձակապետութիւն եղաւ:

Է.

Իտալիայի մէջ բուն Իտալացի իշխաններուն տկարանալէն ու օտար իշխաններ հոն տիրելու սկսելէն մինչեւ Գաղղիայի մեծ Յնդափոխութեան ժամանակը:

1539—1789.

Իտալիայի պատմութեան վեցերորդ ըրջանը կը բովանդակէ՝ զբեթէ 250 տարւոյ միջոցին մէջ՝ չէ թէ միայն բուն Իտալական ազատ հասարակագետական կառավարութեանց բոլորովին տկարանալուն ու Իտալացի իշխանաց պակսելուն ու տիրելէն դադարելուն, հապա՛նա եւ օտար իշխանաց Իտալիայի այլեւայլ մասանց վրայ իշխելուն կամ տիրող ըլլալուն ժամանակը: Մոնֆերրայի իշխանական կամ սահմանակալ կոմսական տան արույաջորդները լմննալով՝ Կարլոս Ե. կայսրը առ տեղաց իշխանութիւնը 1536ին Մանդուայի Կոնցակա իշխանին պարգեւեց: Բարմայի ու Բիաչենցայի երկիրներն ալ նոյն կայսրը յամի 1556ին իբրեւ աւատական կալուած Ուտալիոս Ֆառնեզէին տուաւ: Նոյնպէս եւ Միլանի ու Նեապոլսոյ տէրութիւնները նոյն կայսրը յամի 1553ին իր որդւոյն՝ Սպանիայի Փիլիպպոս Բ. թագաւորին տուաւ, որով եւ զբեթէ մէկ ու կէս դար բոլոր Իտալիայի վրայ աւստրիական - սպանիական ազդեցութիւնը զօրացաւ: Յամի 1631ին Փերդինանդոս Բ. կայսրը Մանդուայի ու Մոնֆերրայի երկիրներուն իշխանութիւնը՝ Գաղղիայի պաշտպանութեան տակ ըլլող՝ Կարլոս Ռեւէր իշխանին իբրեւ աւատային կալուած տուաւ: Յամի 1706ին Աւստրիա իր իշխանութեան տակ առաւ Միլան, Մանդուա ու Մոնֆերրա, որոնց առաջին երկուքն իրեն պահեց, իսկ երրորդը՝ այսինքն Մոնֆերրա Սաւոյայի իշխանին տուաւ: Յամի 1714ին Ուղերխտի խաղաղութեան դաշնաց զօրութեամբ Սարդինիա կղզին ու Նեապոլիս Աւստրիայի ինկաւ. իսկ Սիկիլիա կղզին՝ Սաւոյայի իշխանին տրուեցաւ, զորն որ նոյն իշխանը ետքէն Աւստրիայի տուաւ, աւստր տեղ անկէց Սարդինիա կղզին ընդունելով: Երբ որ 1731ին Ֆառնեզէ ազգատոհմին արույաջորդութիւնը լմննցաւ, նոյն տեղաց իշխանութիւնը Սպանիայի Կարլոս իշխանին (ինֆանթ) անցաւ: Յամի 1733ին Սաւոյայի Կարլոս Էմմանուէլ իշխանը պատերազմաւ Միլան առաւ, բայց յամի 1738ին Վիեննա ըլլող խաղաղութեան դաշին զօրութեամբ զանկիայ նորէն Աւստրիայի ետ տուաւ, միայն անոր երկու քաղաքները՝ Նովարա ու Գորդոնա՝ իրենց սահմաններովն իրեն մնացին: Երբ որ Բարմայի Կարլոս դուքսը Նեապոլսոյ ու Սիկիլիայի կամ երկու Սիկիլիայի վրայ թագաւոր եղաւ, Բարմա ու Բիաչենցա Աւստրիայի իշխանութեան տակ մտաւ: Յամի 1737 Մետիչի ազգատոհմին արույաջորդները լմննալով՝ Լոթարինկիայի (Լորենայի) Փրանկ. Ստեփան դուքսը՝ Վիեննայի խաղաղութեան դաշնաց զօրութեամբ Տոսկանայի տէրութիւնը կամ Մեծ դքսութիւնն ընդունեցաւ. ու երբ որ ինք 1745ին Աւստրիայի կայսր եղաւ, Տոսկանայի երկրին իշխանութիւնը Աւստրիական - Լոթարինկեան կայսերական ազգատոհմին երկրորդ արույաջորդին ժառանգական կալուած ըրաւ: Յամի 1745ին Սպանիայից պատերազմաւ Միլան առին, բայց Սաւոյայի Կարլ Էմմանուէլ իշխանը զերեւել վաւերաց ու Միլան անոնց ձեռքէն ազատեց, որուն շնորհակալութեան համար Մալթա Թերեզիա կայսրուհին Լոմբարդիայի երկրէն քանի մը տեղ՝ պարգեւեց: Մասայի ու Գարրարայի երկիրներուն տէրութիւնը 1743ին ժառանգութեամբ ընդունեցաւ Մոնենայի իշխանը, որն որ Լոթարինկեան ցեղէն էր: Սպանիայի Փիլիպպոս իշխանը (ինֆանթ) Բարմայի ու Բիաչենցայի երկիրները պատերազմաւ նուաճեց, զորն որ թէպէտ քիչ մը ետքը ետ տալու ստիպեցաւ, բայց յամի 1748ին Ազուխգրանայի (Ախենի) խաղաղութեան դաշնաց զօրութեամբ իբրեւ ժառանգական դքսութիւն նորէն ընդունեցաւ: Այսպէս բոլոր ութեւտասներորդ դարուն մէջ Լոթարինկիայի, Պուրպոնի ու Սաւոյայի ազգատոհմերը՝ Իտալիայի այլեւայլ տէրութեանց ու հասարակագետութեանց երկիրները, բաց ի Հոսմայի, Մոնտենայի ու քանի մը կանգուն մնացող հասարակագետութեանց երկիրներէն, իրենց մէջը բաժնեցին, իրենց ցեղերէն նոյն թերակղզւոյն այլեւայլ տեղերուն իշխողները կարգելով:

Պէտք չարեւակոսի:

ԱՌՇԵՐՏԲԱՆՆԵՐ

Թիք կամ Չայ:

(Վերջ):

Բ. Աւել կամ գորշ թէյը հետեւեալ տեսակները կը բովանդակէ:

1. Բեգգոյ կամ Բեգգոյ կամ Բեգոյէ ըսուած տեսակը՝ սեւ թէյին ամենէն ընտիրն է: Աս թէյն որոշ յատկութիւն մը չունի. ամենէն ազնիւը՝ պզտիկ գորշ տերեւներու հետ խառն կ'ըլլայ: Մանուշակի նման սիրուն բուրուժ ունի, եւ հիւթը շատ կամաց կու տայ. եփած ըմպելիքը՝ դեղին գոյնով կ'ըլլայ եւ ազնիւ ու ակորժ ճաշակ մը կ'ունենայ:

2. Սուչոնկ կամ Սուչանկ կամ Սաոչոն ըսուած տեսակն ալ սեւ թէյին ամենէն ընտիրներուն կարգը կը համարուի. շատ անգամ մինչեւ Բեգգոյի տեսակէն վեր կը դասուի: Ասոր տերեւներն աղէկ ոլորուած կ'ըլլան, եւ ըմպելիքը կանաչի զարնող դեղին գոյն ու ընտիր ճաշակ մը կ'ունենայ: Իսկ Բատրի Սուչոնկ ըսուածը՝ բաց գորշ եւ քիչ մը կանաչի զարնող գոյն ունի. շատ զօրաւոր չի հոտոր, բայց ակորժահամ է: Աս թէյը Սուչոնկի տեսակին ընտրելագոյն տերեւներէն կը պատրաստուի. տերեւները թեթեւ ոլորուած են ու փոշի չունին:

Կարաւանի թէյ ըսուածները՝ Սուչոնկի աղէկ տեսակներն են: Ասոնց մէջէն դեղնակեղ գոյնով եւ լայն ու չորորած տերեւով տեսակը՝ ազնիւ համեմ ունի. իսկ մէկալ տեսակաց տերեւներն ըստ բաւականին պինդ ու

լորած են, եւ մութ գորշ գոյն ունին: Կարաւանի թէյը՝ ծովու կողմանէ եկած թէյէն աւելի զօրաւոր ճաշակ ունի, որովհետեւ ամէն թէյ ծովու վրայէն անցնելով՝ իր աղէկութենէն շատ կը կորսնցնէ:

3. Գոնկոյ կամ Պոն-Ֆոյ միջակ մեծութեամբ տեւրեններ ունի. եւ հոտին ու համին կողմանէ հետեւեալ տեսակին նման է, մինակ անկից քիչ մ'աւելի աղնիւ: Աս թէյէն շինուած բմպելքը խիստ մութ գոյն կ'ունենայ:

4. Պոհէական կամ Պուի կամ հասարակ թէյ-պու: Ասոր տեւրենները չափաւոր մեծութեամբ են, քիչ ոլորած, կանաչի զարնող գորշ գոյնով. հիւթը շատ շուտ կու տայ ու մութ գեղին գոյնով բմպելք մը կը մատակարարէ: Ախորժահամ է, բայց տկար ճաշակ ունի: Աս թէյին ստորին տեսակները մութ գորշ կամ սեւ տեւրեններ ունին, որոնք կոթերով խառն կ'ըլլան:

Թէյին այլեւայլ տեսակները ճշդիւ ճանչնալու համար երկայն փորձառութիւն պէտք է: Աերը յիշատակուած արտաքին յատկութիւններէն, ինչպէս նաեւ առաւել կամ նուազ քաղցր բուրուս ու ճաշակ ունենալէն կրնայ ճանչցուիլ անոր լաւութիւնն ու հարազատ ըլլալը: Բայց աղէկութիւնն առաւելագոյն վրան տաք ջուր լեցընելէն ետեւ ունեցած երեւութէն կը չափուի, այս ինքն՝ զօրաւոր ու համեմաւոր հոտ եւ փոթոթաւ համ ու ախորժ դառն ճաշակ մը պիտի ունենայ: Բայց չէ թէ միայն թէյին զանազան տեսակները, հապա նենգեալն ու շինծուն՝ բուն զուտէն զանազանելու համար, վարժութիւն պէտք է: Ճենացոյց բանեցուցած նենգութիւններէն զատ՝ որոնք նաեւ Անգղիացոց ծանօթ են, աս վերջիններն ալ, ինչպէս յառաջ ըսինք, թէյը զանազան կերպով կը նենգեն: Անգղիայի այլեւայլ կողմերը աֆաֆայի ծաղիկներէն, մատուտակի եւ ցախի տեւրեններէն տարին 4 միլիոն լիտր շինծութէյ կը շինուի ու բուն թէյին հետ խառնուելով կը ծախուի:

— Ինչպէս մինչեւ հիմայ զըցուածներէն կը տեսնուի, աշխարհքիս վրայ գործածուած թէյին խիստ մեծագոյն մասը Ճենաստան կը մատակարարէ: Սովորաբար տարին 80 միլիոն լիտրի չափ թէյ կ'ելլէ Ճենաստանէն, շուրջ 55 միլիոն լիտր կանաչ եւ շուրջ 25 միլիոն սեւ թէյ: Աս արտաքոյ կարգի քանակութեան մէջէն՝ որուն մեծագոյն մասը Գանդոնի նաւահանգիստէն կ'ելլէ, ամէն տարի Անգղիա կը մտնէ շուրջ 55 միլիոն լիտր, Հիւսիսային Ամերիկայի միաբանեալ նահանգները՝ շուրջ 18 միլիոն լիտր, Աւստրալիա ու Արեւելեան Հնդկաստան՝ շուրջ 4 միլիոն լիտր, Եւրոպայի ցամաք երկիրը՝ շուրջ 4 1/2 միլիոն լիտր: Նոյն ցամաք երկիրն եկող թէյը զանազան կողմերն այսպէս կը բաժնուի. Հոլանտա՝ 3 միլիոն լիտր, Գերմանիա՝ 1 միլիոն հարիւր հազար լիտր, Գաղղիա՝ 230,000 լիտր Աս հաշուին մէջ՝ Ճենաստանէն ծովով հանուած թէյը առնուած է, եւ ոչ թէ ցամաքի կողմանէ հանուածը, որ կողմանէ Ռուսիա մեծ քանակութեամբ կը խոթուի, եւ ըստ մասին հոն կը ոպաւուրի ալ նէ, ըստ մասին ալ ուրիշ տեղեր կը խաւրուի:

— Ներկայ դարուս սկիզբները Անգղիայից յետա-

կողման Հնդկաստանի մէջ թէյի վաճառականութեան աղբիւր մը գտան, որուն վրայ յառաջագոյն ոչ դը տեղեկութիւն ունէր: Նոյն թերակղզոյն բովանդակ հիւսիսային կէս մասին մէջ թէյի ընդարձակ անտառներ կը գտնուին, ուսկից սեւ թէյի ստորին տեսակ մը կը պատրաստեն: Աս թէյը գլխաւորաբար յառաջ կու գայ Շանս ըսուած գաւառին մէջ, որն որ Ճենաստանի, Պիրմայի եւ Սիամի մէջտեղը կ'իյնայ եւ աս երեք տէրութիւններէն անկախ է:

— Աղիւսի կամ քարի թէյ եւ կամ թէյի կարկանդակ ըսուածը՝ հասարակ թարմ թէյի տեւրեններ են, զորոնք Ճենացից զօրաւոր մամուլ մը տակ ձմեւելով, երկայնաձեւ չորեքկուսի աղիւսի ձեւով պինդ մարմին մը կը դարձնեն: Այնպիսի աղիւս մը՝ մէկ հոնայէն աւելի կը կշռէ, 15 մատ երկայնութիւն, 7 մատ լայնութիւն եւ մէկ մատ հաստութիւն կ'ունենայ, եւ պինդ ըլլալուն համար՝ տեղափոխութեան յարմար կու գայ: Ասիայի արեւելեան կողմերը ստորին տեղ կը գործածուի, ոչխար, մուշտակ ու ասոնց նման վաճառքներ դնելու եւ մարդ կամ ձի վարձելու համար, մէկ խօսքով իբրեւ տուրեւառի մէկիկ միջոց: Թէյի աղիւս մը հարիւր հոգւոյ կը բաւէ: Ճենաստանէն եկած արկեղ մը մէջ քառասուն կտոր կը գտնուի, որոնք 90 թղթեայ ռուպլի կ'արժեն, եւ Ռուսաստանի մէջ ամէն մէկ աղիւսը 2 1/2 — 3 թղթեայ ռուպլի կը ծախուի: Սիպերիայի եւ ընդհանրապէս արեւելեան Ռուսաստանի մէջ առ հասարակ թէյի աղիւս կը գործածուի եւ թէյի ընտիր տեսակներէն վեր կը դասուի. 1/4 կաթով եւ քիչ մ'աղով կ'ուտուի, եւ մնի տկար արգանակի համ ունի: Թաթարք, Թունկուզցիք, Մոնղոլք եւ այլն, միայն աս թէյով շաքար մը կրնան անցընել՝ առանց ուրիշ բան մը ճաշակելու, եւ կը հաստատեն թէ մէջը մնուցիչ գօրութիւն մը կը բովանդակէ:

— ❦ —

ՄԱՆՐԱԿԱՆՈՒՄ

Աժխահանքի մէջ կենդանի գորտ:

Անգղիայի Նիուփորդ քաղաքին աժխահանքերուն մէջ մօտեւ 300 անգղիական կանգուն (Yards) զետնի տակ նոր հանք մը բացուած ժամանակ, հանքային աժխոյ կոճեղ մը մէջ փակուած կենդանի գորտ մը գտնուեցաւ, որն որ բաց օդի մէջ անմիջապէս շարժիլ սկսաւ: Գորտին գտնուած խուռը 3 1/2 մատ տրամագիծ ունէր: Նոյն կոճեղը որուն մէջ երկակենցաղը գտնուեցաւ, 7 ոտք լայնութեամբ 8 ոտք ալ բարձրութեամբ զգուշութեամբ հանուելով, Լոնտոնի համալսարհական արուեստից տեսարանը խաւրուեցաւ:

Արուեստական ձեռք:

Մտարիսի լրագրոյն մէջ կը կարգանք որ Սպանիայէն արուեստից ընդհանուր տեսարանը խաւրուած ծարտար գործուածներէն մէկն է արուեստական ձեռք մը, որ աս անդամէն զուրկ եղող անձին ուղածին համաձայն բազկին շարժելով կը բացուի ու կը գոցուի: Ամենափոքր իրերն ալ կը շօշափէ, ու հաստատուն կը բռնէ, նաեւ գիր կը գրէ, եւ կենդանի ձեռքի մը՝ աճառներու եւ ջրերու աղբեղութեամբ ընէլ կըցած ամէն շարժումները մեծ դիւրութեամբ կը կատարէ: Հնարողը՝ որն որ Անտալուզիացի արուեստաւոր մըն է, իր գիւտին կատարելու-

թիւերը տեղում թեան պաշտօնէից եւ ուրիշ բաղմամբով մարդիկ- ներու առջեւը ցուցուց: Իր ձեռքը յօդաւորները պինդ կապել տալէն ետեւ՝ աս արուեստական ձեռքը բաղկին վրայ հաստա- տեց ու բնական ձեռքի պէս սկսաւ գործածել:

Պարսկաստանի մէջ պատերազմի դերեաց սպանութիւն:

Դանուբեան լրագրոյն Դեհրանի թղթակիցը, նոյն քա- ղաքին մէջ տարւոյս սկիզբները գերի բռնուած թիւրքներէն ընտ- րուած ստակալի սպանութիւնը կը պատմէ: — Խորասանի Մէշէտ քաղաքին վրայ եղած վերջին յարձակման ժամանակ գերի բռնուած թիւրք- մէներու գունդ մը, վեց շաբաթ անընդհատ քաղաքին ետեւ, Փետրուարի 25ին խոնջ ու վատակեալ Դեհրան հասան, եւ անմիջապէս ստորերկրեայ խաւարային բանտ մը գրուեցան, ուր արդէն իրենց հայրենակիցներէն մեծ բաղմութիւն մը իրեն- պատանդ փակուած կը կենար: Հատ տարիներէ վեր Իրանեան ու Տուրքիան ցեղերուն իրարու դէմ ունեցած թշնամութե- նէն՝ աս դժբախտներուն գէշ վիճակը կը ցոյց տայ: Գունդի ղե- թեպէտ Մերզա Ջաֆեր Խան պաշտօնեան փորձ փորձեց զի- րենք աղատելու, Հաջին առջեւը դնելով որ այսպիսի բարբա- րոտական վարմունքը՝ Եւրոպական տէրութեանց վրայ աղէկ աղ- դեցութիւն չընէր. սակայն թաղաւորը միտքը չփոխեց: Այս- պէտով 57 հոգի մահուան վճիռն ընդունեցան, եւ նոյն վճիռը Փետրուարի 27ին կատարուեցաւ: Կոյն օրը առտուանց՝ Հաջը որսի երթալէն կէս ժամ ետքը՝ բանտերուն դռները բացուե- ցան, եւ չուաններով իրարու կապուած մարդիկներու գունդ մը չորս կողմանէ զինուորներով պաշարուած, որոնք սուլիներուն վրայ յարդով լեցուած մարդու գլուխներ դրած՝ բարբարոտա- կան յաղթանակի պէս կը տանէին, սկսաւ շուկային մէջէն ան- ցնել, դէպ ի զինուորաց կրթութեան հրապարակն երթալ: Հոն չորս գունդ հետեւակ զօրը, թնդանութի մարտկոցով մը չորեքկուսի շարուած էին, հետեւակ զօրաց զօրանոցին պատին առջեւը: Պատերազմի պաշտօնեան ալ ներկայ էր: Եւր որ դերիները նոյն տեղը հասան, խեղճներուն բաղուկները չուանով պրկուեցան եւ փայտէ գամբով պատին հաստատուեցան: Աս գործողութիւնը ժամ մը տեւեց, որմէ ետքը զինուորաց գնդե- րուն հրաման տրուեցաւ որ յառաջանան ու աս դժբախտներէն 130 քայլ հեռու կենան: Ետքէն տեսնելով որ նոյնչափ հե- ռաւորութենէ չեն կրնար մէկ անգամէն հանդիպցնել, զօրերը մինչեւ 60 քայլ յառաջ շարժել տուին: Աւերակալ կրակ ընելու հրամանն ելաւ: Առաջին գունդը պարպեց, բայց մեկուն ալ չհանդիպեցաւ, բոլոր գնդակները դատապարտուեցան զլուսն վրայէն անցան դաջին, վասն զի զինուորները, դաճի պաշտօն- կատարել չուզելով, դիմամբ բարձր նշան առած էին: Զօրքն աւելի մտնեցաւ ու երկրորդ գունդը կրակ ըրաւ: Սակայն աս հեղ ալ հաղիւ քանի մը հոգի ոտուրներէն վերաւորուե- ցան: Երրորդ գնդին կրակ ըրած ատենը՝ ալ կողմը կեցողներէն չորսը մահացու վերջ ընդունեցան. իսկ ձախ կողմիներէն վե- րաւորուող չեղաւ: Մէկուկէս ժամ տեւեց աս մարդկային սրտերու դէմ եղած գնդաձգութիւնը, որ միջոցին զօրաց գնդերը զանազան անգամ փոխուելով 57 հոգւոյ վրայ 2400 գնդակ արձակուեցաւ: Սակայն եւ այնպէս ամենէն ետքը երեք հոգի՝ որոնք գնդաձգութեան ժամանակ գամբներն ելելով՝ գե- տինն ինկած էին, անխոց մնացին: Այնպէս որ հարկ եղաւ որ դահիճներ գան եւ գլուխներ կտրեն: Անկէ ետքը դահիճներուն ծառանքն ամենուն գլուխները կտրելով՝ երկայն նիզակներու վրայ խոթեցին ու ժողովրդեան ցուցուցին: Իսկ դիակները ու տուրներէն իշու պղծ կապուած՝ ան տեղերը թաղուեցան:

Գայլու հետ կոխ:

Ասկէ մէկ երկու ամիս յառաջ Նիցցայի մօտերը ահա- ղին եղ քայլ մը տեսնուած էր: Թեպէտ շատերն ետեւէն ին- կած էին, բայց միշտ ձեռքերէն կը փախէր: Փետրուարի մե- ջերը օր մը յանկարծակի գեղի մը մօտ տանուիթ տարւան աղ- ջկան մը վրայ յարձակեցաւ. գետինը զարկաւ: Աղջկան աղաղակը լսելով մաքսատան պահապան մը, լայնափող հրացանով օգնու- թեան վազեց: Հիտակ դէպ ի քայլը յառաջանալով, արձակած

աղաղակներովը գաղանին մտադրութիւնը վրան ձգեց, որն որ անմիջապէս իր որսը թող տալով, վրան յարձակող թշնամեղն դէմ ելաւ: Պահապանը կանկ կ'առնու, եւ աղէկ նշան առ- նելով՝ կրակ կ'ընէ: Գաղանն արեան մէջ թաթաւած գետինը կ'իյնայ: Մաքսաւորը կ'ուզէ շուտ մը աղջկան վազել, որն որ անկենդան գետինը պառկած էր. բայց քայլուն քովէն անցած ժամանակը գաղանը ոտը կ'եղէ, եւ իր ոտիսին վրայ կը յարձա- կն: Այսպէսով մէջերնին բռնամարտիկ կռիւ մը կը սկսի, որ ժամանակ գաղանն իր ահագին ճիրաններով խեղճ մարդը քանի մը տեղէն կը վերաւորէ: Բայց անիկայ առանց շփոթելու ան- վէհեր սրտտուտութեամբ կը կռուէր: Արտաքին կարգի ջղաց զօ- րութիւն ունենալով, իր հակառակորդը վզէն կը բռնէ, գե- տինը կը զարնէ, ծնկուրներն ալ կուրծքը կ'ընդունելով, գե- տինը գամուածի պէս անշարժ կը բռնէ: Սակայն քայլն ալ իր բոլոր զօրութեամբն աղատելու կը ջանար: Բարեբախտութեամբ նոյն միջոցին հովիւ մը իրեն օգնութեան հասաւ: Աս վերջինը գաղանը զգալով, պահապանը հրացանին կոթովը գլուսն քանի մը հարուած իջեցուց ու քայլն արինընայ առջեւը պառկե- ցուց: Թեպէտ աս ահագին կռուին մէջ ընդունած վերքերն իսկզբան առողջանալու յոյս կու տային. սակայն դէպքին պա- տահէն յիսուն օր ետքը՝ մաքսաւորին վրայ կատաղութեան նշաններ սկսան տեսնուիլ, որուն վրայ արտաքին կարգի ցաւե- րով հոգին աւանդեց, տեղւոյն բոլոր բնակիչները խորտրում- թեան մէջ ձգելով, որոնք իրենց ցաւակցութիւնը յայտնելու համար՝ մինչեւ իր հանգստեան տեղը զինքը յաղաղեցին:

Գերմանիայի մէջ թղթի գործածութիւն:

Նորերս Գերմանիայի հրատարակուած գրքի մը մէջ, Գեր- մանիա գործածուած թղթին վրայ հետեւեալ մանրամասն տե- ղեկութիւնները կը կարդանք: Գերմանիայի մէջ 1860ին գրեթէ 8500ի չափ նոր գրքեր գրադաճաւութեան հանուեցան, ու րոնց համար 165—170 միլիոն թերթ թուղթ գացած է. դար- ձեալ 2180ի չափ լրագիր հրատարակուեցաւ, որոնց 425 միլիոն թերթ թուղթ հարկաւոր եղած է: Եթէ ասոնց վրայ աւելը ցնէրու բլանք առանց գրքածախներու ընկերութեան միջնոր- դութեան հրատարակուած անհամար գրքերը, ինչպէս են, Աս- տուածաշնչի ընկերութեան տպած գրքերը, երգի տետրակները, հասարակ ժողովրդեան համար շինուած ընթերցուածոց գրքերը, տնական ու ընտանեկան օրացոյցները, անթիւ անհամար պատ- մութիւնները, դարձեալ յայտարարութիւնները, ցուցակները, տոմարները, եւ այլն, վերջապէս պողպատի ու պղնձի վրայ եւ- ղած փորագրութեանց եւ վիմատպագրութեան համար գործա- ծուած թուղթը, ան ատեն հաղիւ կրնանք Գերմանիայի մէջ գործածուած թղթին վրայ ընդհանուր գաղափար մ'առնեալ: Ուր թողունք գրելու թղթին գործածութիւնը. մտածելու է մէյ մը, որչափ թուղթ կը սպառեն ամէն տարի տղաք, գի- տնականը, վաճառականը ու վերջապէս 5500 փաստաբաններ, ա- սոնց վրայ աւելցնելու է նաեւ հաշուագրքերու, խաղի թղթե- րու, խաւարարարի, պատի վրայ կցընելու, թերթապատներու եւ ուրիշ ասոնց նման բաներու համար գործածուած թուղթը:

Չկանց բոյն շինելը:

Պրիւսիայի կենդանաբանական պարտիզին աւազանին մէջ մօտերս դիտուեցաւ ձկանց բոյն շինելը: Աս բանս՝ զորն որ Ա- ռիստոտէլ դիտած էր, եւ ան ժամանակէն վեր տարակուսի տակ կը ձգուէր, հօնտեղաց բնագետներէն մէկը հիմայ կատարեալ հաստատեց: Նոյն բնագետը կը հաստատէ որ շատ ձկնի նաեւ անուշ ջրի մէջ բոյն կը շինեն: Բոյնին շինութեան երբեմն էգն ու երբեմն արուս կը զբաղին: Ասոնք աւազանին մէջ կ'երթան կու գան որոշ տեղ մը իրենց բերնովը խտի ու յարդի կառ- րուանք կը գիղեն. եւ որպէս զի աս թեթեւ նիւթերը ջրին շար- ժումէն չբայքային, ջրին յատակը կ'երթան, բերանին աւա- ջով կը լեցնեն կը բերեն բոյնին վրայ կը թափեն. անկէ ետեւ ալ իրենց շինքին աւելի հաստատութիւն տալու համար, կամայորէ մը վրայէն սահելով կ'անցնին, իրենց մարմէն ելած կաշուն խիտով մը կը ծեփեն:

ԲԱՐՈՅԱԿԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Օրիորդն իր մանկութիւնն անցուցած տեղէն չբաժնուած, ուղեց մօրը գերեզմանին մէջ մ'ալ այցելութիւն ընել: Անոր թաղուած տեղը ծունը իջնալով, երկայն ատեն աղօթք ըրաւ: Իրեն այնպէս կու գար իրեւթ թէ մայրը Բարձրեւոյն աթոռին առջեւը կեցած՝ աղկանը համար կ'աղօթէ:

Ո՛հ, մայր իմ, ըսաւ խեղճը, հիմայ՝ որ դուն Աստուծոյ ծոցը կը հանգչիս, նայէ մէյ մը քու դժբախտ աղկանդ վրայ, որն որ աս աշխարհքիս մէջ առանց օգնականի թող տրուած, երկուսոր օգնութեան կը կարօտի: Դուն կը վրաս գլծաւ եւ ինծի համար չնորհք ընդունէ, որ Աստուծոյ ողորմութեան ու քու մայրական սիրոյդ անարժան չըլլամ: Հոգին Սուրբ զօրեցած է որ Աստուած որբին աղօթքն ու այրեղն հառաչանքները չ'անարգէր: Դուն աղաչէ որ աս խոստումն իմ վրաս ալ կատարուի:

Այսպէս աղօթք ընելէն ետքը, երբ որ քիչ մը մտիթարուած՝ ետ կը դառնար, ժողովրդապետին գերեզմանաքարն աչքին հանդիպեցաւ: Հոն ալ քիչ մը աղօթք ըրաւ. եւ մօրը մահուան ատենը նոյն ծերունւոյն զօրեցած, խօսքը յիշելով, նորէն կրկնեց Աստուծոյ ներկայութիւնն աչքէն չհեռացընելու առաջադրութիւնը: Անտաքակոյս շատ նեղութիւն պիտի կրեմ, ըսաւ ինք իրեն. բայց ինչպէս կ'ընամ վհատիլ, երբ որ կը մտածեմ թէ Աստուած երկինքէն ամէն կրածներս կը տեսնէ:

Աս խորհրդածութեամբ աւելի եւս քաջաբերուած՝ վարձակալին տունը դարձաւ, որն որ արդէն իր արկղը ջրույ մը վրայ բեռնաւորած էր: Բոլոր ընտանիքը մէկտեղ Պարսլոնեղի հովիտն իջան, ուր կառք մը իրեց կը սպասէր: Հեղինէ՝ Ազնէսին հրաժարական ողջոյնը տալէն ու իրեն ըրած բարիքին համար շատ անգամ շնորհակալ ըլլալէն ետքը՝ կառք մտաւ:

Վաթ հասած ատենը՝ օրիորդը մեծ սիրով ընդունելութիւն գտաւ Պր. Լարոշէն եւ անոր Ատէլ աղկանէն: Բարեբախտութեամբ տիկինը տունը չէր: Վաճառակաւնը զՀեղինէ տեսած ատեն, անոր բարակ ու շնորհալից կերպարանքին եւ ազնիւ ու բարեկիրթ վարմունքին վրայ արտաքայ կարգի զարմացաւ: Իրօք ալ թէպէտ Հեղինէին արտաքին երեւոյթը վերջին աստիճանի պարզ էր, սակայն եւ այնպէս այնպիսի ձիրքեր ունէր եւ վրան անանկ աշխուական կրթութիւն մը կը փայլէր, որ հազարներու մէջէն կրնար զանազանուիլ: Այնպէս սով Պր. Լարոշ ղեկը տեսնելուն պէս՝ գուշակեց որ երեւելի տնէ մ'ըլլալու է: Ինք մեր դիւցազնուհւոյն հետ խօսած ատեն կրնար տուն դարձաւ:

Ահաւորիկ ամուսինս, օրիորդ, ըսաւ Պր. Լարոշ Հեղինէին. յուսամ որ մէկ զմէկ ծանօտանալու վրայ գոհ կ'ըլլաք: Աս ըսելու ժամանակը աչքը մէյ մը կնոջ վրայ դարձուց, որն որ ինչ ըսել ուզելու հասկըցաւ:

Հեղինէ՝ որն որ ի ներքուստ յօժարութիւն կ'ունենար զտիկինն իրեն իր բարեւարք սիրելու, անոր դիմացն ելաւ: Իսկ կինը զինքը քաղաքավարութեամբ, բայց միանգամայն պաղուծեամբ ընդունեցաւ: Օրիորդն անոր աս բռնի ու առեւելայթ քաղաքավարութիւնը դիտելով, շիտեցաւ եւ ինչ ըսելէք չէր գիտեր: Բախտով եղաւ որ կինը շատ չկեցաւ, դուրս ելաւ՝ իրիկուան կերակրոյն խնամ տանելու համար:

Նոյն ատեն տղաք ներս մտնելով, Հեղինէին չորս դին առին. իրեն հազար ու մէկ հարցումներ կ'ընէին, եւ իրենց խաղալիքները ցուցնել կ'ուզէին: Բայց Ատէլ չթողուց, ըսելով որ Պր. Լարոշ օրիորդը ծամ բորբուծեմէն յոգնած է, հիմայ չիկնար անանկ բաներու դրախտ:

Ատէլ իրաւունք ունի, ըսաւ Պր. Լարոշ, օրիորդը տղաք տեսնելու վարժած չէ:

Այնպէս է, բայց տղաք շատ կը սիրեմ, պատասխանեց Հեղինէ՝ քաղցր ու սիրալից կերպով մը տղոց նայելով:

Հատ ուրախ եմ, ըսաւ Լարոշ տիկինը, որն որ նոյն միջոցին ներս մտնելով՝ Հեղինէին խօսքը լսած էր. վասն զի, փառք Աստուծոյ, տղուն պակասութիւն չունինք: Աս խօսքին եւ մանաւանդ նոյն ըսելու կերպին վրայ այլայլելով Հեղինէ՝ աչքը մէյ մը դէպ կ'այլանդակ կնոջ վրայ դարձուց. բայց շուտ մը դարձեալ անկից հեռացընելով Պր. Լարոշին ու անոր մեծ աղկան նայեցաւ, որոնց զարեկամական եւ սիրալից վարմունքը զինքը կ'ապահովընէր: Տան մէկալ անձինքներն օրիորդին այնպիսի հաճոյ չեղան, մանաւանդ երկրորդ աղջիկը՝ որուն երեսն ու աշուղներէն անանկ կ'երեւար որ մօրը խիստ բնաւորութիւնն ունի:

Երբ որ իրիկունը Հեղինէ պառկելու կ'երթար, Պր. Լարոշ իրեն ըսաւ թէ Վր. յուսամ որ վաղը մեղի հետ աւելի կ'ընտանեւնաք: Նոյն կերպով խօսեցաւ նաեւ Ատէլ: Իսկ որբ օրիորդը երկուքին ալ շնորհակալ ըլլալով, աս վերջնոյն խօսքը գնաց, ուր իրեն համար անկողին մը պատրաստուած էր:

Ատէլ բոլորովին մօրը հակառակ բնաւորութիւն մ'ունէր. մեծ ուրախութիւն կ'իմանար երբ որ ուրիշին բարիք կամ օգնութիւն կարեւոր ընէ: Ուստի եւ Հեղինէին դժբախտ ըլլալը՝ բաւական եղաւ զինքը շարժելու, որ ամէն կերպ սէր ու գութ ցուցնէ անոր:

Արդ Հեղինէ՝ աս երկու անձինքներէն գտած սիրոյն վրայ արտաքայ կարգի ուրախանալով, երեկոյեան աղօթքին մէջ՝ մասնաւորապէս Աստուծոյ շնորհակալ եղաւ իրեն ասանկ ապաստանարան մը տալուն համար, եւ առաջադրութիւն դրաւ որ ձեռքէն եկածն ընէ իր բարեւարք գոհ ընելու:

ԳԼՈՒԽ Թ.

Երկրորդ առտու Հեղինէ զգեստներն ու հետը բերած ուրիշ բաները արկղէն հանելով՝ դարան մը մէջ կը տեղաւորէր: Ատէլ՝ որն որ իրեն կ'օգնէր, քովը քանի մը իտալերէն գիրք տեսնելով, Ռեքսմ իտալերէն գիտէր, հարցուց:

Հրամայէ՛ք, պատասխանեց Հեղինէ. մանաւանդ թէ պղտրկութեան ատենը

իտալերէնէն ուրիշ լեզու չէի խօսեր, թէ եւ ծնողքս Գաղղիացի են:

Ո՛հ, ինչ երանկութիւն, գոչեց Ատէլ. եւ շուտ մը հօրը վաղեց, աս բանս իմացուց: Գիշ մը ետքը՝ Հեղինէ վաճառականին խօսքն երթալով, ազնիւ մարդն անոր զանազան հարցումները ըրաւ զաւրկնէրուն սորվեցնելու նիւթերուն վրայ: Եւ երբ որ օրիորդը շիտեցաւ ու համառութեամբ մէկիկ մէկիկ զօրեցեց սորվեցնել յուսացած բաները, Ռեքսմ դուք գա՛նձ մըն էք եղբ, պատասխանեց ժպտելով. եւ որովհետեւ այնպիսի կը փութաք գիտցած, նիդ ուրիշներուն հաղորդել, անոր համար վաղուքն կը սկսիք դաս տալու: Այսօր պէտք է քիչ մը հանգչիք: Բոլոր զաւակներս ձեզի կը յանձնեմ, կ'ուզեմ որ զամէնքն ալ կրթէք:

Ատէլ՝ որն որ հոն ներկայ էր, տեսնելով որ Հեղինէ՝ բոլոր ու ամէն բառերը լսած ատեն՝ իրեն կը նայի, Այո՛, ըսաւ, ես ալ ձեզի աշակերտ պիտի ըլլամ. միայն թէ կը վախնամ որ ամենէն աւելի նեղութիւն տուողը չըլլամ, որովհետեւ գծագրութիւն ու իտալերէն սորվելու համար միջեւ հիմայ ըրած բոլոր ջանքս պարագայ ելած է:

Հեղինէ առանց բան մ'ըսելու բարեկամական կերպով ժպտեցաւ:

Իրիկուան դէմ Պր. Լարոշ ու իր մեծ աղջիկը զՀեղինէ քաղաքին քանի մը տեսնելու արժանի տեղերը պտրտեցոյցին: Եւ թէպէտ ան մութ ճամբաներուն տխուր տեղեր՝ որբ օրիորդին սրտին արտմութիւնը փարատելու յարմար չէր, սակայն ինք քաջութեամբ կը ջանար սրտին վիճակն արտաբերուող չլայտնել:

Տուն դառնալէն ետեւ՝ հետեւեալ օրը տալու համարները պատրաստեց, որպէս զի սկսելու գործքը՝ յաջողութեամբ կատարէ:

Պր. Լարոշ ուղեց Հեղինէին տալու առաջին դասին ներկայ ըլլալ, եւ խիստ զարմացաւ տեսնելով անոր բանեցուցած ճարտար կերպը, եւ միանգամայն մեծ համառութիւնը: Համառօտ խօսքով մը իր զաւակները յորդորեց, որ իրենց արուելու կրթութիւնը սիրով ու եռանդեամբ ընդունին:

Չենք ուզեր հոս մանրամասն խօսիլ Հեղինէին իր աշակերտները կրթելու համար բանեցուցած եղանակին կամ ոճին վրայ, զորն որ մօրմէն սորված էր: Միայն աս բաւական կը սեպենք ըսել որ Պր. Լարոշ եւ նոյն իսկ իր կնին իրենց զաւակներուն յառաջադիմութեան վրայ սաստիկ գոհ էին:

Բայց կնոջն աս յառաջադիմութեան վրայ ունեցած հաճութիւնը՝ բարեպաշտ ու խելացի մօր մը արժանի զգացմունքներէն յառաջ չէր գար: Հապա միայն մնապարծութենէն, որովհետեւ կ'ուզէր որ զաւակներն աղէկ կրթուած ու զանազան ձիրքերով զարգարուած ըլլան, որպէս զի իր հաւատարմներուն մէջ անով պատիւ գտնէ, եւ նոյն իսկ երեւելի տիկնանց հետ կարենայ մրցիլ: Աս մտածմամբ սաստիկ ջանք կ'ընէր որ տղաք շուտով եւ շատ բան մէկտեղ սորվին. այնպէս որ Հեղինէ կը ստիպուէր իր զօրութեան ներածէն աւելի աշխատիլ: